

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY
OF ILLINOIS

057.81

BUL

v.2

no.1-7

XVII-1

13-506

4259

(P8)

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНА ЖИВОТЪ

БЪЛГАРСКО АРХИВНО УЧЕБНО ПОСОБИЕ

СЪСТАВИТЕЛ: Д-Р ПЕТЪР ПЕТРОВ
ГОДИНА ИЗДАВА: 1978

ИЗДАВАТЕЛ: ИК "НАУКА"

С. 72

ПРЕДЛАГАМЕ ЗА КУПИ

75

205

68

83512

Въ малъ тиражъ
на книгата. Впечатана по поръж-
ка №: II и VIII отъ Г. Г., кинго
съ номеръ №: 42. *Г. Г.*

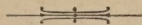
БЪЛГАРСКИ

№ 39 а
мисл.

ПРЪГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

7592 *05*
СЕЛСКО-СТОПАНСКИ ТЕХНИКУМ - ПЛЕВЕН
ГОДИНА II. *4663* *1956г.*

КНИГА I.—НОЕМВРИ

СОФИЯ

ПЕЧАТНИЦА ВЪЛКОВЪ

1894.

057.81

BVL

V. 2

No. 1-7

СЪДЪРЖАНИЕ

КНИГА I.

	Стр
Хр. Бѣлчовъ, двѣ стихотворения	1
Ив. Вазовъ, Неостарѣла (Драска)	3
И. П. Славейковъ, Планински сонети	5
Н. Начевъ, Гадание. Разказъ	7
III., Епиграми и сентенции	12
И. Дешевъ, Благодарение на Пожара	14
Ц. Гинчевъ, Отчаяна минута. Стихотворение	30
И. Д. Шишмановъ, Спомени за Цани Гинчева	31
Б. Цоневъ, Трансилванскитѣ българи и тѣхнитѣ молитви	43
Д. Матовъ, Невѣрна Груйовица. Баладенъ мотивъ изъ нашата народна поезия	51
И. Бахметьевъ, Какъ се дресиратъ молекулитѣ. Физико-психологическа студия	61
Б. Минчевъ, Университети за народа въ Англия	65
Ц. Д. Вълговъ, Очеркъ на едно наше училище прѣди 50 години	74
Б. Боевъ, Едно мнѣние за уреждане поземления данкъ у насъ	79

I. Рецензии и книгописъ.

Ив. Вазовъ, Депутати. Кандидатъ за хамама. — <i>З-товъ</i>	94
Н. Начовъ, Рѣководство за стихосложението. — <i>Б. Ц.</i>	99
Н. А. Начовъ, Забѣлѣжка за Паисиевата история. — <i>И. Д. III.</i>	104
Д. Мариновъ, Басненикъ или сборникъ отъ народни басни. — <i>Д. Матовъ</i>	110
А. Теодоровъ, Сѣнки. — <i>Д. Матовъ</i>	114
Д. В. Манчевъ, Учебенъ исторически атласъ. — <i>Г. Дерманчевъ</i>	116
А. А. Чалъковъ, Отъ гдѣ произлиза названието на гр. Свищовъ. — <i>III.</i>	119
Хр. Лопаревъ, Византійскій поетъ Мануилъ Филъ. Къ исторіи Болгаріи въ XII.—XIV. в. — <i>И. Д. III.</i>	120
А. И. Соболевскій, Южно-славянское вліяніе на русскую письменность въ XIV—XV в. — <i>Д. М.</i>	122
М. Н. Сперанскій, Апокрифическія дѣянія апостола Андрея въ славяно-русскихъ спискахъ. — <i>Д. М.</i>	123
Ст. Новаковић, Стара српска војска. — <i>III.</i>	123
Н. О. Сумцовъ, Мужъ на свадбѣ своей жены; — Пѣсни и сказки о живомъ мертвецѣ; — Дума объ Алексѣѣ Поповичѣ. — <i>Д. М.</i>	124

	Стр
Alfred Jensen. Kristo Botjov. — <i>И. Д. III.</i> . . .	125
* * *, Aus dem Leben König Karls von Rumänien; — Alfred Stern, Geschichte Europas seit den Verträgen von 1815 bis zum Frankfurter Frieden von 1871; — Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Iena 1889—1894; — Josef Stammhammer, Bibliographie des Socialismus und Communismus; — Dr C. Stegmann und Dr H. Hugo, Handbuch des Socialismus; Bernstein und Kautsky, Die Geschichte des Socialismus in Einzeln-Darstellungen. Heft 1. — <i>Б. М.</i>	128
С. А. Венгеровъ, Русская поэзія; — Falco Perigrinus, Мило за драго. — <i>Л. М.</i>	134

Изъ нашихъ и чуждыхъ списания.

Българска Сбирка, кн. IX—X. — <i>Д. Матовъ</i> ; — Мисль, кн. V. год. IV. — Основно училище, кн. VIII. — <i>Л. Милетичъ</i> ; — Списание на българското инженерно дружество, кн. I. — <i>III.</i> ; — Градинка, кн. I — II. — Дело, кн. VII—IX. — Archiv für slavische Philologie, т. XVI, кн. 3—4. — Труды педагогическаго отдѣла харьковскаго историко-филологическаго общества, Вып. II. — <i>Л. М.</i> ; — Revue des deux Mondes, 15 Oct. — Die Zeit, кн. 1. год. I. — <i>И. Д. III.</i> ; — Вѣстникъ Европы, Октяб. — Русская Старина, Окт. — Миръ Божій, Септ. — Русское Богатство, Септ. — Русская Мысль, Септ. — Historische Zeitschrift, т. 73, кн. 2. — Zeitschrift für social- und Wirtschaftsgeschichte. — La Riforma sociale. — <i>Б. М.</i> ; — Anuarul universităţii din Bucuresci, 1892—93. — <i>Д. Д. А.</i>	135
---	-----

Книжовни и научни вѣсти.

Евгеній Исаковичъ Утинъ. — Чешкото етнографично изложение въ Прага 1895. г. — <i>Л. М.</i> ; — Дружество за подържане искусството въ България. — Е. Зола за значението на дневния печатъ — <i>Д. М.</i> ; — Новиятъ цѣръ на професора Берингъ противъ дифтерита — <i>Л. М.</i> ; — Конгресътъ на глухонѣмитъ въ Чикаго 1893. г. — <i>Л. М.</i> ; — Астрономията въ Съединенитъ Държави — <i>М. Влчеваровъ</i>	159
---	-----

Театрална хроника.

Х жшове, драма въ 4 дѣйств. отъ Ив. Вазовъ. — <i>И. Д. III.</i>	175
---	-----

По правописния въпросъ

Какво доказаха разискваніята по правописниѣ въпросъ? — <i>Отъ правописн. комисіа</i> ; — Въпросътъ за опростяване английския правописъ. — <i>С. А.</i> ; — Гастонъ Пари за френския правописенъ въпросъ — <i>Д. Матовъ</i>	181
--	-----

ДВѢ СТИХОТВОРЕНИЯ ОТЪ ХРИСТО БѢЛЧОВЪ.¹⁾

Чу се свадня...

Чу се свадня, чу се крѣськъ,
Чу се екоть, чу се плѣськъ,
Чу се ударъ, плачъ, интриги,
Чу се лошъ звѣнъ отъ вериги :
Мразни трѣпки ме побихъ,
И сърце ми болки свихъ,
Тежка мисълъ ме налегна :
Ми дотегна
Отъ раздори подли, мръсни,
Отъ клевети черни, гнѣсни,
Отъ писъци любовородни,
Сълзи, викове безплодни
И отъ страсти за господство
И отъ скотство . . . скотство !
Битка цѣла завърхлѣла,
Цѣлъ народъ е завъртѣла,
Но не битка срещу врази,
А срещу самитѣ назиданья . . .
И съсь пушки и съсь саби,
Кой с' що може, кой с' що сграби,
И съсь клетви и задъ хули
Сѣкой гледа да се тули . . .
Рѣка ядъ се е разлѣла,
Папльчъ гадна разплъзлѣла . . .
Тукъ ме вече задушава,
Тукъ не щѣ вече да боравѣхъ,
Ази вече ще си идѣхъ
Мойтѣ люди да си видѣхъ,
Ще си идѣхъ, ще се свиѣхъ
Въ моята си башиния :

¹⁾ Редакцията благодари най сърдечно на г-жа М. Бѣлчева за помѣстениятъ тукъ двѣ поезии изъ стихотворната сбирка на покойния ѝ съпругъ, който не бѣ само личенъ финансистъ и държавникъ, а и единъ отъ нашитѣ най-добри поети. Още приживѣ той напишата нѣколко отъ своитѣ поетически произведения въ Периодическо Списание, въ Сборника на Министерството на Народното Просвѣщение (подъ псевдонимъ Яворинъ), и въ хумористичния в. „Остенъ“, редактиранъ отъ П. Р. Славейкова (1879 год.), но по-големата частъ отъ стихотворенията му сѣ още неиздадени и ще излѣзжѣтъ съ една биографическа скица на поета.

То е царство, друго царство:
 Тамо нѣма ни коварство,
 Нито злоба, нито завистъ,
 Нѣма болки, нѣма мъжи,
 Всичко тамъ отива срѣжи,
 А не както тукъ отива —
 Братъ брата си да затрива . . .

Тѣй пѣеше младий момъкъ,
 А гласътъ му бѣше громъкъ,
 Та раздига всички люди,
 Та въвъ чудо всички гуди:
 Тѣ немирно с' погледъ скитатъ,
 Свиватъ рамо и се питатъ:
 Гдѣ ли ще е това царство,
 Туй свещено господарство?
 — Азъ имъ рекохъ: Щѣта, щѣта,
 Салъ въ главата на поета!

Щутгартъ 1/IX 1882.

Признание.

Учихъ ме като дѣте,
 Неопитно младо,
 Че Христосъ е пастиръ добрий,
 А хората—стадо.

Истина ли Богъ е пастиръ,
 И сега не знаѣхъ,
 Но хората че сѣ стадо,
 Трѣба да признаѣхъ.

Неостарѣла.

(Драска)

Дад' ме помни мой любезний?
Дал' ме мисли и жалѣй?

Първото дихание на есенята е фърлило покривало отъ увѣхнѣла замисленостъ възъ природата. Тя не е още тѣжна, но става замислена. Витоша, строга, съ потъмнѣла, почти жалѣйна зеленина, която на мѣста ударя на червено, мълчаливо издига въ единъ купъ вълнисти, гѣсто напластени мъгли своето навжсено чело; полето, излинѣло, изрусѣло, като единъ извѣхтѣлъ килимъ, нѣкога зеленъ, мълчи, или дрѣме. Младата акацийна горица на пепиниерата, попрѣскана съ жълти златисти петна, унило се тъмнѣе срѣдъ пустото поле, очудена отъ омѣлчаването на своята самотия... А вѣчния Муссалахъ показва въ кръгозора своята чука съ два върха, като Олимпъ, цѣла засипана съ новия снѣгъ... Сладка меланхолия, тиха, безименна тѣга вѣе отъ тая картина.

Есень.

Когато приближавахъ къмъ гигантский вжсъ стѣна, староврѣмска развалина, исправена като една зазидана триумфална арка срѣдъ отколѣшни гробове, една пѣсень еква:

Дал' ме помни мой любезний?
Дал' ме мисли и жалѣй?

Двѣ моми се задаватъ отъ лѣво, изъ пѣтеката, що слази отъ Курубугларъ. Тѣ вървятъ, хванѣти за рѣцѣ и пѣжтъ. Нѣкакъ неприятно-фалшиво се отзоваватъ на ухото тие блудкаво сентиментални стихове съ блудкавата си византийска мелодия, постоянно сжщитѣ повтаряни . . .

Дал' ме помни мой любезний?
Дал' ме мисли и жалѣй?

Момитѣ произнасятъ: *желаей* . . . Тѣ приближаватъ и влазятъ въ моя пѣтъ и отминуватъ напрѣдъ къмъ града, се

пѣшкомъ. Бѣдни дѣвойки. Отсамната, височка, въ цвѣтна вѣхта роклица, въ дѣсна ржка съ една раздърпана омбрела и съ една китка, върви стройно и напето, щастлива отъ чувството, че е млада и че ходи срѣдъ това свободно поле; другото момиче е по-ниско, въ черно износено облѣкло, и което личи, че е минѣло на снагата му отъ друга по-висока и по-пълна. То е хромо; но се ползува хитро отъ положението си да скрие по възможность тоя недостатѣкъ, като се тули задъ другарката си. То обаче често се извърща, защото има лице доста мило и приятно, То нѣма омбрела и носи само китка, каквато и другарката ѝ, отъ закѣснѣли полски диви цвѣтя.

Дал' ме мисли и жалѣй?

Дал' ме помни мой любезний?

И азъ слушамъ тие стихове отъ пѣсенъта, които продължаватъ да се повтарятъ. Тая пѣсенъ, една отъ безбройнитѣ истерически-въздихителни любовни пѣсни, които нѣкога наводнихъ България, прослужила честно службата си на поколѣнието, на което азъ принадлежж, одъртѣла, завѣхтѣла, продължаваше да служи за растуха, въ младешкитѣ му мъки и блѣнове, и на новото поколѣние! Но какво отъ това? Нейната старость не бърка на двѣтѣ дѣвойки да изливатъ чрѣзъ нея прилива отъ чувствата си и свѣжата поезия на младостъта. И есенната меланхолия не фърля никаква сѣнка въ празника на тѣхнитѣ пѣющи сърдца. На тие дрипави, сиромашки създания, стигатъ нѣколко думи случайно уловени въ паметъта имъ, за да огласѣтъ простора съ ликуването на жизнерадостното усѣщане на битието — критиката и мъчниятъ вкусъ съ печаленъ даръ на разочарованъ или прѣситений животъ—; стигатъ имъ нѣколко одърпани полски цвѣтенца, за да накичѣтъ съ вѣнецъ сиромашията си и надеждитѣ си... Колко малко трѣбва на младостъта да бѣде щастлива и да искаже това!

Бой, бой искаме ний,

Да се боримъ съ врага злий...

Нѣколцина войника се задаватъ отъ циганската махала, за да минѣтъ по старий римски мостъ. Ратната пѣсенъ звучи грубо и свободно, прѣска нѣкаво усѣщане отъ здраве, сила и юнащина. Тази пѣсенъ е по-истинска. Двѣтѣ пѣсни веднага млѣкватъ при самий мостъ и двѣтѣ млади дружини се сбиратъ. Момитѣ потѣватъ срѣдъ марсовцитѣ, радостни кикотания, шеговни чуруликания, размѣшани съ дебели

мѣжки гласове: една минута неспокойната купчина оглашава прѣдвечерната тишина на полето, позлатена отъ единъ откраднѣтъ прѣзоблаченъ поздравъ на слънцето отъ върха на Лилинъ-Планина.

Отъ моста се раздѣлихъ. Хромата кокетка и другарката ѝ нѣмахъ вече киткитѣ си. Тѣ не пѣяхъ вече, но продължавахъ много пѣти да се извърщатъ къмъ отминжлитѣ юнаци, които може би отнасяхъ заедно съ киткитѣ, и друго пѣщо отъ тѣхъ... Едно какъсче отъ сърдцето?... Кой знай...

Дѣвойкитѣ се изгубихъ въ една улица, и скоро подиръ тѣхъ — и спомена имъ.

Но цѣлата вечеръ слѣдвахъ да ми се чуватъ оние два стиха, които сега добихъ неизразима сила, свѣжестъ и поетичностъ, и съ такава сладостна тиха скръбъ звучахъ на душата ми, и така тѣжно, тѣжно...

Охъ, тая меланхолна есень!

София, Септември 1894 г.

Иванъ Вазовъ.

ПЛАНИНСКИ СОНЕТИ.

Un paysage est un état d'âme.

Bygones.

1. Усойно поточе.

Затѣнето въ усоята далекъ,
Промѣква се кристалното поточе
И пѣни се игриво, и клокоче
Срѣдъ пустошъта съсъ живия си екъ.

Край него тамо жаденъ, заморенъ
Случи ли се младъ пѣтникъ да испадне,
Той пие отъ струитѣ му прохладни
И слѣдва своя пѣть приободренъ.

Тѣй сѣщо на поета надъ стихътъ,
Потокъ отъ живи мисли и мечти,
Се спира скитникътъ въ свѣтовний пѣть —

И слѣдъ кат' се при него отморява
И своя жадъ душевенъ насити,
Приободренъ напрѣдъ той заминава.

2. Ай-Гидикъ.¹

Вечъ лѣсоветѣ мракъ дълбокъ покри,
 Мъгла се спуснѣ въ сѣннитѣ долини . . .
 Салъ Ай-Гидикъ тамъ въ небесата сини
 Кат' жертвенникъ, въ пурпуренъ блѣскъ гори.

Гори и грѣе той. Но слънчеви зари
 Това не сѣ надъ снѣжни му вършини —
 Вечерното сияне кръзъ тъмнини
 Тамъ грѣй. Отдавна слънцето се скри!

По нѣкога въвъ пламѣтъ на очитѣ,
 Не виждаме ли ний да грѣятъ оцъ
 На миналото щастие заритѣ?

Тѣй неговиятъ ѳтгрѣвъ гасне бавно,
 При всичко че въ сърцето вечъ е ношь,
 И слънцето залѣзло е отдавно!

3. Вада.

Незнайна изъ усойнитѣ излѣзва
 И лѣй се тихо мѣничката вада,
 На тъмний лѣсъ подъ сладката прохлада:
 Тукъ блѣсва, тамъ тъмнѣе и изчезва.

Съ таинствения шумъ на листоветѣ
 Тя слива свойто кротко рѣмолене,
 А въвъ струи ѣ бистри отражени,
 Замислено внимаватъ брѣговетѣ.

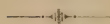
Привѣтливо тамъ дивитѣ кѣпини
 Съ листа ѣ киватъ, но, безъ да се спира,
 Тя покрай тѣхъ си бърза да отмине

Като имъ шепне съ своя говоръ таенъ,
 Онази сага отъ мира незнаенъ,
 Отъ гдѣте тя извира.

¹⁾ Върхъ отъ Пиринъ-Планина.

Гадание.

Разказъ.

I.

Дебелъ снѣгъ натрупалъ всѣду, та селскитѣ колиби изгледватъ като плувнѣли въ млѣчно море. Страшенъ студъ: дърво и камѣкъ се пукатъ; дѣто кашне, и мръзне.

Сега привечеръ, срещу Нова-Година, пѣстрополитѣ и червенобузи моми разточили млиноветѣ, свѣршили повечето къщни работи и принѣли запѣхтѣни и уморени край селото на Глухото купище. Весело и крѣхко се смѣхтъ и се огледватъ като уплашени яребички. Странно любопитство мѣчи всичкитѣ. . . .

Сѣбрали се момитѣ да парижтъ пѣтела, сирѣчь да си гадажтъ за женилка.

Та и кого ли не мѣчи неизвѣстното бѣдѣще, още повече една мома!

Роди се, да речемъ, момиченце и нека, напримѣръ, да го викатъ Непка, дѣдова Видулова. Днеска ей такованкана хе, а утрѣ го гледашъ, станѣло му кѣсо сукманчето. Минѣтъ десетъ, дванадесетъ, петнадесетъ, шестнадесетъ години, и ето ти го свѣршена мома. Не видишъ, какъ се извѣкло. Тия моми растѣтъ бързо като гѣбитѣ, като турското цвѣте на болъ вода. Страшни, непонятни мисли размѣхтъ невинната ангелска душа. Тя почне да мисли за него и да го снѣува, захване да се вгледва въ прѣмѣната си, да се киче и, щомъ нѣгдѣ се затули, изкара набързо скрито въ пазвата огледаще, голѣмо колкото биволско око, да се огледа. Ако изкарва кравата, ще се обърне еднажъ, дважъ да го погледне. По нѣкога ѝ се стори, че той минува покрай тѣхъ; прише като малко сърне до вратнята, но . . . нѣма го! Ушитѣ пицѣтъ, и пустото сърце подъ киварлиитѣ, обкячени съ мониста, пазви тупа, тупа та ще хвъркне като пиле. Не може да диша: нѣщо като топка се сѣбрало на гърлото ѝ. Рече да се изкашли, пустата мѣка се не махва. По нѣкога ѝ драго, драго, ама толкова, че не може се изказа, а по нѣ-

кога пъкъ — мъчно, тежко, и — винаги безъ сама да знае защо. Ей тъй на! Ее, и небето не е всѣкога чисто и свѣтло. Понѣкога прѣзъ лѣтото се зададе бѣлъ като памукъ облакъ, послѣ — другъ, трети . . . и видишъ, че завалялъ дребенъ дъждецъ да напои гладната земя.

Младини, чудни младини! Тѣй дакъ Господъ: всѣки да мине прѣзъ тия митарства. Нека той помогне всѣкому — ела да ти пришепнѣ на ухото, да не чуе нѣкой — па и на тебе, лудо младо, мъжко ли си или женско.

Въ ново калайдисано котле налѣхъ вода, турихъ пшеница, ечемикъ, просо, оризъ и обвихъ отъ сухъ здравецъ и босилякъ китка съ червенъ конецъ. Бойка Нейковичина, изтърсакъ, разбѣрка съ китката водата, и всѣка мома пуснѣ прѣстена си въ котлето. И Ненка пуснѣ своя. Въ това врѣме момитѣ двѣ по двѣ пѣхъ. Обредѣтъ се свърши. Бойка взе котлето да го скрие подъ дървата, дѣто спятъ кокошкитѣ, и момитѣ се разотидохъ.

Когато Ненка се върнѣ, бѣше се смрачило. Вечерята дѣдовата Видулова къща бѣше свѣтнѣла. Огницето бѣше изпълнила изобилна жарава, въ която се мадрехъ три гърнета. Ястието въ тѣхъ силно врѣше, та капачетата имъ равномерно клепехъ. Сладка миризма пълнеше къщата. До гърнетата се потаваше врѣшникѣтъ съ млина. Дѣцата, все дреболии, припкахъ радостни, като никога, и едно отъ тѣхъ бѣше приклекнѣло до него и бѣше успѣло да го набара скрипомъ съ розовото си прѣстче. Вечерята биде тържествена: кадохъ на трапезата, въртѣхъ млина, всѣки се радва на туй, що му се бѣше паднѣло въ клина, и хвъргахъ дрънови пѣки въ огъня да отгадатъ всѣкому за здравье. Едно отъ дѣцата кихнѣ; харизахъ му теленцето, родено на св. Игнатъ.

Ненка малко отъ туй видѣ. Прѣзъ нощта не склопи очи отъ мисль за него. Призори тя заспа и пакъ го сънува...

II.

Сутринтъ слънцето не бѣше още изгрѣло, ала то нѣмаше и цѣлъ день да изгрѣе, защото прѣзъ нощта небето се бѣше покрило съ еднообразна пепелява покривка; остъръ студенъ вѣтрецъ полѣхваше откъмъ Стара-Планина; дърветата чудесно бѣхъ напичени отъ скрежа, та изгледвахъ като нацвѣтли; на срещнитѣ купни сѣно десетина врачета съ бухлата перушина се обаждахъ сегизъ-тогизъ; нѣколко подранили селянчета съ почървенѣли лица и рацѣ и съ дрънови пръчки газехъ дълбокия снѣгъ: ходехъ да сурвакатъ.

Всичкитѣ вчерашни моми дотърчаха до купицето. Ненка бѣше отъ прѣвитѣ. Кога прѣстигна Бойка, всички почнаха да си шушукатъ помежду, въздигени.

Станъ голѣма смутня.

Нешастие! . . . Чудо небивало! . . . Лоша поличба! . . .

Котлето откраднато. . . . До кокошарника по сѣгга се виждали стѣпки.

Разтѣжиха се всички моми, разядосаха се, и хиляди клетви се изениаха върху крадеца.

— Ржѣтъ да му изсѣхнатъ! — викаше една, — не е на добро.

— Да го поразѣ, обѣсника недни! — се обади втора.

— Хай дутинъ! — добави третя.

— Магия е направено! — избѣбра четвѣрта.

Ами сега какво да се прави? !

За да се развали магията, момитѣ се сдумаха да почнатъ отново. Тѣ донесоха ново котле съ нужнитѣ нѣща, набързо приготвени, и напушаха нови прѣстени, тѣй като нашитѣ моми носѣтъ по нѣколко на прѣститѣ си.

Като че нищо не бѣ ставало.

Момитѣ запѣха двѣ по двѣ. Слѣдъ всѣки припѣвъ Бойка вадеше прѣстенитѣ единъ по единъ и ги даваше на момитѣ.

Падна се, че Руска Черновѣждова ще вземе ковачъ, Станка бабина Сжбина — попски синъ и Лала Керина — сиракъ.

При всѣко отгадане безъ четъ смѣхурии, закачвания и кикотения се изсипаха върху момата.

Момитѣ пакъ запѣха:

„Царвулъ стѣга, изъ долъ бѣга,

Бръкни, моме, подай прѣстенъ.

Няго мое!“

Бойка бръкна, разбѣрка прѣстенитѣ и извади единъ.

Ненка го позна. . . . Бѣше нейниятъ. Тя го взе, трѣпки я побиха, и наведе глава.

Падаше се, че ще земе хай дутинъ.

Всички моми се смѣлаха и, безъ да щѣтъ, се вторачиха въ нея.

— Това не се хваща! . . . втори пътъ, втори пътъ да вадѣтъ прѣстена, Бойка не разбѣрка добръ прѣстенитѣ. . . . извика Стойка Петровичина, Ненкина дружка, сама уплашена отъ злокобното прѣдсказание.

Замаената Ненка пуся пакъ прѣстена си.

На Недка Кировичина се паднѣ, че ще вземе единъ синъ на майка, и на Калинка Сирачкина — шивачъ.

Момитѣ пакъ изпѣхъ:

„Шита риза, недошита.

Бръкни, моме, подай пръстенъ.

Няго мое!“

Излѣзе Ненкиниятъ пръстенъ втори пътъ.

Вкупомъ момитѣ се изсмѣхъ, ако и нѣкакъ прѣсилено.

— Ненке, пада се свадба скоро, готви се! продума Станка една за всички, ще скачае, на твоя Славча ще падне сърце на мѣсто. По седѣнkitѣ все тебе задира и на хорото все до тебе се хваща. Ще те храни само съ млѣко, сирене и масло и съ кавала ще ти свири. Ама пъкъ си приличате! Като двѣ капки вода!

Бойка раздаде и другитѣ пръстени, поръси съ китката момитѣ, и всички се разотидохъ.

Ненка се върна у тѣхъ натъжена и убита: прѣдсказанието не бѣше добро. Сърцето ѝ се бѣше свило на лѣщникъ.

Бързо изъ цѣлото село се разчу за откраднатото котле.

III.

Дойде Ивановъ-день. Въ нашето село отнесе та до Велики заговѣзни правѣтъ свадбитѣ. По 4—5 въ седмицата. Който пропусне, трѣбва да чака до година. Селянитѣ половина година мѣжки работѣтъ и половина година мѣжки пиѣтъ и се веселятъ. Отъ Благовецъ, го речи, отъ сутра до вечеръ, стари, млади, мѣжбе, жени, дѣца се прѣснѣтъ по къра. Мѣчатъ се като роби. Но дойде ли Димитровъ-день, въ хамбара вече има житце малко-много, бѣчвата пълна съ вино и на двора — купъ дърва. Сега начеватъ веселията, тлѣкитѣ и сѣдѣнkitѣ. Момцитѣ харесватъ момитѣ и мине ли, както рекохме, Ивановъ-день, почватъ да ги грабѣтъ една по една.

Тоя день вечеръта въ селската кръчма до мангала въ едно къшенце си приказвахъ тайно дѣдо Стоименъ и дѣдо Видулъ. Ръждивото тенекиено петдесетниче, пусто-праздно стоеше на столчето до тѣхъ.

— И тѣй, думай най-послѣ, бива ли? подзе дѣдо Стоименъ, рекохъ, додѣ ми гледатъ очитѣ да го отредѣ на една страна; да го оженихъ, както и мене е баща ми, Богъ да го прости, оженилъ. На моя Славча съмъ отдѣлилъ вече 65 овцици. И двамата се искатъ. Нашата ми позагатихъ снощи такова нѣщо. Нашиятъ се изпуснѣлъ нѣщо прѣдъ сестра

си де. . . . Кочо, я напълни тенекего бре, ти знаешъ че съ единъ кракъ се не ходи!

Петдесетничето скоро кацнѣ на столчето пълно-весело.

— А бе дѣдо Стоимене, малка е още. Мислѣхъ си и това лѣто да ни помага по кѣра, та до година, ако е рекълъ Богъ. Пакъ кой знае? поболило се отъ св. Василия насамъ. . . .

— Ще се поболи зеръ, заваллийката, и то се бѣхти съ главата си, дѣ ще да е и какъ ще да е. Дѣто го рѣкли, една го вода носи, друга го подниса. . . . Не е малко. . . . Тамамъ да се радва. Гергьовско пиле. И тѣй, казвай: бива ли?

— Бива!

— Свършено!

— Свършено! Думата ми е алтънъ!

И двамата старци плѣснѣхъ силно рѣцѣтъ си.

— Кочо, бре, провикнѣ се дѣдо Видулъ, напълни пакъ петдесетничето. Св. Троица и свети Иванъ днешни да помагатъ на вси братя Христиани, пакъ и намъ най-послѣ.

Прѣдъ кръмтата двамата старци се раздѣлихъ.

— Хж, остай съсъ здравѣе, свате!

— Съсъ здравѣе, свате!

И се изгубихъ въ тъмнината и всрѣдъ гѣстата мъгла, що бѣ притиснѣла селото.

Дѣдо Стоименъ, щомъ се прибра, съобщи на баба Стоименица извършеното.

— Стига е лудувалъ нашиятъ, добави най-послѣ: рекохъ да побързамъ. Догдѣ се мѣдритѣ намѣдрихъ, лудитѣ се наскачатъ. То е като на воденицата: който изпрѣвари, той сипе въ коша. Ще грабнѣтъ момиченцето, па послѣ иди се удрай съ бухалка.

— Ехъ, дѣдо, ти за лошо нѣма да се мѣчишъ, я! Нали си го намѣрилъ за добрѣ, тѣй да стане. Както направишъ все е добрѣ. Ти си стопанинъ на къщата, довърши бабичицата разговора.

Отъ никого и никогa не можеше да има възражение противъ дѣда Стоимена. Въ многобройното си семейство той бѣше неограниченъ монархъ. Неговото рѣшение бѣше по-свето и отъ рѣшението на 318 св. отци.

Ненка и Славчо имахъ голѣма севда помежду си, и то много отдавна. Тя съ думи не може се изказа. . . . Много се пазахъ, но пакъ момитѣ бѣхъ много нѣща узнали.

На утрѣто, Бабинъ-день, станъ годежътъ, въ недѣлята наврѣхъ зимни св. Атанасъ — и свадбата. Дѣ

гайди писнѣхъ въ дѣдовия Стоименовъ дворъ. Събра се малко и голѣмо. Цѣла седмица ядохъ, пихъ, играхъ и викахъ. Мирясахъ само, когато изпразднихъ бѣчвата съ виното.

Ненка и всрѣдъ най-голѣмата радостъ си припомняше злокобното прѣдсказание и се плашеше.

Бѣхъ се изминѣли нѣколко дена отъ свадбата.

Младоженцитѣ бѣхъ остали сами на сайванта.

— Ненке мари, продума най-послѣ Славчо, знаешъ ли, кой откраднѣ котлето съ прѣстенитѣ?

— Кой?

— Азъ!

— Ухъ, хайдутино, несъзнателно и галено-галено извика Ненка, и му стиснѣ силно ржката.

Н. Начевъ.

ЭПИГРАМИ И СЕНТЕНЦИИ.

На единъ безмѣлвенъ.

(По Пушкина)

В' камарата засѣдава
Депутатътъ бай Луканъ;
Нито звучаецъ не издава,
Сѣ мълчи кат' изтуканъ.
Питатъ, що ли засѣдава
Во свещенната ограда.
Питамъ, що да н' засѣдава,
Като има с' кво да сѣда?

На една камара.

Защо се чудно вамъ показва,
Че сичко, сичко тукъ излѣзва
Наопаки и в' минятура?
— Кат' в' сѣка „Camera obscura“!

Нули.

И нулитѣ на тозъ свѣтъ нѣщо значѣтъ,
Кога се подиръ единици влачѣтъ.

Епитафъ

(за безобидни)

Родихъ се, живѣхъ и умрѣхъ:
Това ми е всичкиятъ грѣхъ.

На едно свирѣно будало.

Хубаво разбирамъ,
Тигърътъ да лочи кръвъ,
Праведна намирамъ
Яростта на гладний лъвъ,
Но — магаре кръвожадно
Или муле мършоядно? . . .

Не събирай се съ пидноти:

Мастика крѣпка и бистра бива,
До кат' с' вода се не долива.

Бившему другу В.

Ти знаешъ, какъ те азъ обичахъ братски
До като бѣше още скромень „шатски“,
Обичахъ ази твоя свѣтълъ умъ
И твоя бѣгъ отъ глупий свѣтски шумъ.
Но вижъ, единъ день ти „мундиръ“ надѣнжъ,
И с' тебъ прѣвратъ голѣмъ, печалень станжъ:
Отъ свѣтлия си духъ взема, излѣ ти
За униформата си еполети
И блѣснжъ ти отвънка като слънце,
Но отъ ума ти — не останжъ зрънце.

На единъ „реалистъ“.

На нашитѣ прочути мамини писачи
Отдавна трѣбва орденъ да имъ се окачи,
За дѣто наш'та ялоба книжовна нива
Се вечъ с' грамади хубавъ, гноенъ торъ покрива,
Но, 'оле Боже, като тоя господинъ
По право не заслужва орденъ ни единъ:
Той в' своя чуденъ разказъ всички надпрѣварва
И цѣлъ цѣлничъкъ — нужникъ изведнажъ стоварва.

III.

Благодарение на пожара.

(Разказъ).

I.

„Изъ Пазарѣликъ 21 Октоврия 1881.“

„Возлюбленое чедо мое, господине Владоуу уфъ Бечъ.

„Сосъ днешната поща пріехъ писмото ви и содержанieto му весма добре проумехъ, сиречь какво че искате да си земете фамилия утъ немско. То анякъ сине возлюбленіи убаво си сторилъ ниетъ, ала да ти кажемъ едно, какво че за странство да се задомишъ сиречь за ябанѣийкя не струваме хасъ сосъ майкя ти берабаръ. Хемъ убаво си отваряй очите. Язека не щемъ таквозъ людско диване да ми яде, ефендимъ леботъ и да ми се смей задъ гърбо. Като мислимъ какво че ни проумехте и за сега като немамъ повише що да ви пишемъ, сиречь весма убаво ви анатишахъ, най паче же каквото жалеяхте да ви анатишемъ поздравлявамъ ви сосъ майка ви берабаръ и остаямъ вафъ любовь и вафъ надежда, какво че Господъ ще ви вразуми да приемете нашио советъ вашъ старъ ѿтець Гето. Ваша стара матеръ Евантия.“

Критическиятъ разборъ на горнето литературно произведение се прѣдоставя на бѣдъщитѣ български филолози. Нека тѣ издириятъ, да ли люлката на дѣда Гета не е лежала нѣй-дѣ къдѣ Самоковъ или Видинъ. При това могли бихъ да взематъ на помощъ писмовничето на Христаки Павловичъ Дупничанинъ. Може то по-добрѣ отъ всичко друго да ги оправи въ истинския пѣтъ. Самъ дѣдо Гето никой пѣтъ не ми е обаждалъ, нито отъ гдѣ е родомъ, нито кому подражава въ своя епистоларенъ стиль.

Което за насъ е важно да знаемъ, то е, че дѣдо Гето има 28-годишенъ синъ, Владимиръ, студентъ въ послѣдния курсъ по правото въ Виенския университетъ, когото поддържа самичкъ отъ плода на своитѣ многобройни лозя и че на тоя синъ е хрумнѣло да се жени за „ябанѣийкя“. Ужасъ!

II.

Въ сѣщия тоя мигъ, когато дѣдо Гето съ запрѣтижти рѣжави и подвити потури дописваше горнето свое писмо, като пухтеше отъ ядъ и тлѣстина и изтъркваше всѣки мигъ рѣждивото перо въ косата си, хвърлейки отъ врѣме на врѣме яростни погледи върху по-нежната си въ всичко отношение половина, която бѣше се свила на кълбо въ едно отъ кюше тата на миндерлика и съ подсмърцвание доплиташе единъ пѣстъръ чорапъ (отъ всичко се виждаше, че двѣтѣ разнообразни половини, бѣхъ се карали), въ сѣщия тоя мигъ се клатеше въ Прага едно дребно човече по сѣщия този мостъ, отъ който во врѣме оно печестиви хора бѣхъ хвърлили Св. Ивана Непомука, да се разхлади въ мѣтнитѣ вълни на Вълтава. Отъ близу разгледано това човѣче бѣше чистъ типъ на остарѣло писарче: бръснато лице, гола глава, на нея смазанъ цилиндъръ, носъ извжтрѣ и на върха почърнѣлъ като куминъ отъ постоянно дърпание емфие, голѣми очила, изтрито палто, кѣси панталони съ изрѣфани крачули и издути колѣни, риза нето бѣла, нето чърна и на мѣсто вратовезка — едно чърно пращило.

И върви Панъ Вацлавъ Седлачекъ (така се казва нашиятъ старецъ, или по добрѣ тичка и се клатушка той по моста, като се обръща нервозно ту на лѣво, ту на дѣсно, а една лека усмивка играе по блѣднитѣ му устни. Необикновенно нѣщо! Какво сж се задвижили тѣй весело като никой други пѣтъ тия уморени, изгаснѣли очи? И да върваме ли на ушитѣ си, Панъ Седлачекъ напѣва тихичко *Hej Slovane*. Каква ли извънредна радостъ го е сполѣтяла? И тича, горкичкиятъ, не гледа, че отъ лѣво и отъ дѣсно го блѣскаатъ съ рѣцѣ, съ кошове, не чува нето виковетѣ на каручеритѣ, инстинктивно избѣгва той конѣте и сѣ си тананика. А прослци и просякиши, хроми и слѣпи, бѣдни майки съ кърмачета на гърди приклѣнѣли на моста, подаватъ рѣка и просятъ съ сърцераздирателенъ гласъ за милостиня. Кой ги чува?

— Нъ не, нашъ Седлачекъ днесъ не бива да ги замине. Неговата радостъ е прѣголѣма. Той би желалъ цѣлъ свѣтъ да се радва съ него. Очитѣ му се прѣливатъ при вида на толкова живо нещастие — и ето за нѣколко секунди джеобътъ му се изпражня. . . . Като че съ послѣдната си лепта той изпражни и послѣдната грижа отъ сърдцето си, той се усѣти сега още по лекъ и веселъ, и зави скокомъ въ една тѣсна уличка, влѣзе прѣзъ една порта надъ която

блѣщеше съ голѣми златни букви надписътъ: „Докторъ Штачекъ, нотаръ“ изкачиде по каменната тъмна стълба на първия етажъ, отвори отъ лѣва страна вратата, остави въ пруста и цилиндъръ и балтонъ, влѣзе прѣзъ едни нисички стѣклени вратца, надъ които стоеше писано съ голѣми чърни букви по чески: „канцелария на писаря“ и сѣднѣ на една широка, покрита съ книжа маса.

III.

И седи панъ Седлачекъ, подпрѣлъ глава съ дѣсната рѣка, а съ лѣвата държи едно мѣничко писѣмце и чете и се усмихва. Още малко, и неговата най-голѣма грижа се прѣмахва. Да, да, въ тѣзи многолюдна, шумна столица може само зараза да никне за нея. Тя е умна, нѣ момиче си е момиче. Отъ гдѣ знае, че нѣма да се яви нѣкой безсѣвѣстенъ хлапакъ, да я измами съ лѣжовни обѣщания. Боже-Господи, не, по-добрѣ смъртъ отъ колкото безчестие! Горкичката, тя сама бѣ поискала да си печели хлѣба катъ гувернантка въ Виена, та да не му тежи. Нѣ днесъ изчезватъ всички грижи. И може ли да бѣде то измама, може ли и българинътъ да бѣде толкова подълъ? Тя го люби, тя му се е прѣдала душевно всецѣла. Той ѝ се обѣщалъ да я вземе, ако ще би и адътъ да се прѣпрѣчи между тѣхъ. А колко разпалено описва тя неговитѣ добри качества:

„ — О, тате, да би го познавалъ ти, да би познавалъ неговия благороденъ характеръ, ти би го притисналъ на гърдитъ си и би считалъ за твое най-голѣмо, небесно щастие, да го наречешъ твой синъ. Не вѣрвай, тате, че той е ласкателъ. Неговото сърце е на устнитѣ му. Неговитѣ сладки думя не сѣ прикрити отровни билки. И такъвъ единъ мѣжъ ще наричамъ скоро съвършено мой! Тате, дохаждатъ минути, когато ми се струва, че ще излѣзж изъ ума си, като помислѣ на бѣдѣщето ни блаженство. Обѣщанията, които той ми дава, ще спукатъ сърцето ми отъ радостъ. Прѣдстави си тате, една хубава, чистичка кѣщичка всрѣдъ розовитѣ градини на Тракия. Ти сѣдишъ спокойно на широкия столъ, а азъ и той колѣничимъ прѣдъ тебѣ и искаме твоео благословение. Да, тате, той ми се обѣща, че безъ тебѣ нѣма да трѣгнемъ. За това той пожела, да дойдешъ тука, да се поразговоримъ подробно. Той скоро свършва послѣднитѣ си испити. Ти ще го видишъ, и нѣма да искашъ, да се отдѣлишъ отъ него и ще се радвашъ

безмърно като мене. Но до тогава, тате, позволи ми, да му дамъ своята дума, че ти ще се съгласишъ на нашия бракъ. Пиши ми скоро, тате, нъ пиши ми само: Да! Азъ не можъ и да помисля, че ти ще откажешъ, добрий, любезний, миличкий татко. Помисли само, какво ти е било и тебѣ, като си поискалъ ржката на мама. Колко пъти си ми казвалъ, че ти си се билъ рѣшилъ тогава, да търсишъ щастieto въ ржцѣтъ на смъртъта, ако били ти отказали пейнитѣ родители. Мисли, че сжщата твой кръвъ ври и въ моитѣ жили, и азъ можъ да се рѣшя и да забравя Нъ защо тѣзи заплашвания, защо да те разтревожвамъ. Тате, азъ съмъ напълно увѣрена, че въ твоето първо писмо още на първия редъ ще личи „Да!“, най-важната думица за мене. До свидание моитѣ най-сърдечни ржкоцѣлования. Елишка“.

— А бѣдниятъ Седлачекъ прочита и прочита писмото и не може да му се насити. Каква разпаленостъ! и какъ да противостои на такава убѣдителностъ? И ето трети день, отъ като ѝ е отговорилъ той, че е напълно съгласенъ. О да, той е здраво убѣденъ, че неговата умна щерка не се е излъгала: и ето щастieto приближава — още малко, и мжкитѣ ще прѣстанжтъ. . . Гдѣ е сега покойната ѝ майка, да бже и тя свидѣтелка на това безмърно щастие. . . . И мечтае и мечтае бѣдниятъ. . . . Полека клепацитѣ му се затварятъ писмото се изхлѣзва изъ ржката му. . . . той дрѣме. Прѣдъ душевнитѣ му очи хвъркатъ хиляди златни картини. Ето балканскитѣ непроходими гори. . . ето розовитѣ тракийски градини. . . ето бѣлата къщичка. . . ето чистата стаичка. . . широкиятъ столъ. . . новиятъ зетъ и дъщеря му колѣнничжтъ прѣдъ него. . . . той ги благославя. . . . но, уви, внѣзапно, единъ трусъ. . . . единъ гръмъ. . . . стѣнитѣ се сгрумоляватъ. Стреснжто се сѣдва панъ Седлачекъ отъ тежката дрѣмка, погледва на около си — нѣма нищо. . . . Тихо като въ гробъ. Часовникътъ само чѣка, и една мишка прѣгрива нѣщо подъ пода.

IV.

— Четвъртакъ 8. Декември 1881. Съ весело лице празнувахъ Виенцитѣ Знамение на Прѣсв. Богородица. Зимата бѣ необикновено топла. Бѣше послѣ-обѣдъ кждѣ петъ часа. По Ринга, главната виенска улица, захващахъ да се събиратъ вече любители на разходката и красния полъ. Весело се сръщахъ разни групи. Цавредъ приказвахъ и се кикотехъ. Какъвъ безгриженъ свѣтъ! Не залудо нарича Шиллеръ Виенцитѣ Феаки!

Отъ Аспернския мостъ до Рингъ-театъръ се движѣтъ двѣ дълги гѣсти върволици хора — едни на горѣ, други на долу. Часътъ наближава вече шестъ. Навредъ вече театрата се отварятъ.

Особено блѣскаво е освѣтленъ днесъ Рингъ-театъръ. Отъ вѣнъ голѣмитѣ запалени фенери отколѣ примамватъ публиката къмъ грамаднитѣ обявления: ще се прѣдставятъ за първи пѣтъ „Хофмановитѣ приказки“. Декорациитѣ за пиесата сѣ рисувани отъ първи художници.

И вече галериитѣ се пълнятъ, най-напрѣдъ четвъртата и третата. Каква врѣва, какъвъ шумъ, каква веселия! Тукъ е животъ, тукъ е сѣщинска радостъ. Само посѣтителитѣ на тѣзи галерии идѣтъ изключително за наслада, а не само за убиване на „глупавото“ врѣме. Повечето отъ тѣзи хорица не знаѣтъ, гдѣ се намѣрва бѣфетътъ, а още по-малко великолѣпното позлатено фоайе. Въ врѣме на междудѣйствиата тѣ не се разхождатъ по изписанитѣ съ фрески коридори, нето се разхлаждатъ съ лимонади или сладоледъ, а изваждатъ изъ джебовеѣ си протокали, шекерчета и безъ да се срамуватъ захващатъ да си хрускатъ. Тукъ нѣма испански етикети, фракове и бѣли рѣжавици, всѣки си носи цѣлия гардеробъ въ рѣка. Главната грижа на всички е да си намѣриѣтъ хубаво мѣстиче за седење. Щомъ утихне тази борба за мѣста, захваща се сърдечна непрѣправена веселба. Шегитѣ летѣтъ отъ единия край на галерията до другия. Смѣхътъ става общъ, и най-непознатитѣ хора, хора, които никой други пѣтъ не сѣ се виждали въ живота си, се усѣщатъ сближени. Кой може да мълчи, когато всичкитѣ говорѣтъ? По този начинъ се повдига публиката сама къмъ по-голѣмо въздушевание.

Вечъ галериитѣ се прѣпълнили, празни мѣста нѣма. Мнозина стоѣтъ прави. Въ партера захваща да се чува по-начесто траканѣто на столовеѣ. Слугитѣ, облѣчени въ златошити дрехи, шетатъ по-живо насамъ нататѣкъ. Тукъ тамъ се отваря нѣкоя ложа, деколтирани дами, обсипани съ дияманти, влѣзватъ съ скѣпи вѣтрила въ рѣка.

Кѣдѣ петъ минути слѣдъ шестъ часа спрѣ единъ натѣпканъ съ пѣтници трамвай прѣдъ Рингъ-театъръ. Около десетина души скокнѣхъ и се отправихъ къмъ касата на театъра. Измежду тѣзи лица бѣхъ Владимиръ и Елишка.

Щомъ скочи Владимиръ, подаде рѣка на своята мила и прѣдпазливо се прѣмѣкнѣ прѣзъ голѣмото число каляски. Неговото и нейното лице блѣщѣхъ днесъ отъ радостъ.

— „Да зема ли партеръ?“ — попита Владимиръ Елишка, като стигнахъ прѣдъ касата.

— „Какво те налита! Вземи два нумеровани стола въ третата талерия. Азъ по обичамъ горѣ: тамъ сме по свободни“.

Владимиръ искаше да протестира, но Елишка го изгледа тъй мило, щото той неволно трѣбваше да се съгласи, да вземе два билета за третата галерия.

Като се качихъ горѣ, Владимиръ помогна Елишки да съблѣче върхната си дреха, и даде своето палто въ гардероба. Слѣдъ това тѣ се промъкнахъ между многобройната публика и седнахъ на означенитѣ си мѣста. Тутакси надъ тѣхъ и около тѣхъ се усѣти нѣкакво движение. Младата двойка неволно привлече вниманието на всички: Владимиръ съ своя правиленъ мургавъ, юженъ типъ, пламеннитѣ очи и прѣдизвикливо засуканитѣ мустаци, а Елишка съ своята чудесна свилена коса, бистритѣ сини очи и прѣлестната талия. Различни миѣния захванахъ да циркулиратъ за тѣхъ. Едни мислехъ, че сж братъ и сестра, други — сгоденикъ и сгоденица, а трети, незнамъ по какво си, заключавахъ че сж мъжъ и жена. До тогава вниманието на околнитѣ бѣше обърнато къмъ тѣхъ, до като не доде една дебела жена, тлъститѣ, четвъртити прѣсти на която бѣхъ покрити до ногтитѣ почти съ брилянтени прѣстени. Нашитѣ млади се усѣтихъ видно по свободни, като се увѣрихъ, че не сж вече прѣдметъ на всеобщото внимание и се прѣдадохъ на интимни разговори, които се отнасяхъ повече къмъ бѣдѣщето. Елишка особено бѣше много весела и постоянно запитваше Владимира за това или онова. Най много се интересуваше тя, разбира се, за България. „Истина ли е“, закачаше тя Владимира, „че българитѣ сж носорѣзци и диваци, както ги прѣдставятъ тукашнитѣ вѣстници? И ти трѣбва да си носорѣзецъ, миличкий мой? Помнишъ ли, какъ бѣше изобразилъ единъ пѣть хумористическия вѣстникъ „Flon“ българската депутация, която отивала да поканя вашия и моя бѣдѣщи князь, да заеме прѣстола си? Помнишъ ли? Ху, какви гнусни лица, а особено попѣтъ? — И какъ ги прѣдставяше всичкитѣ за крадци: ужъ се покланятъ на княза, а тѣ бъркатъ въ джебоветѣ му и го обиратъ. А защо „Кикерики“ не може да изобрази нѣкой българинъ, безъ да изпише, че тича нѣкое свинче отзадъ му? Толковъ много ли прасета има по васъ?...“

Тѣй продължаваше Елишка да закача Владимира и се кикотеше вълшебнически, а Владимиръ мълчи, уловитъ и

двѣтѣ и рѣцѣ и я гледа, и се не насища да я гледа.

Позволение отъ нейни татко вече има. Утрѣ трѣбва той самъ да пристигне. Той ще се убѣди, че неговитѣ намѣрения сѣ честни. Наистина отъ баща му го е страхъ малко, но. . . .

Въ сѣщия този мигъ страшенъ, тисещогрждѣ гласъ раздросва театъра. Владимиръ и Елишка се обръщатъ за-маяни и съгледватъ — театърътъ гори. Завѣсата се запалила и хвърчи чакъ до потона. Огроменъ пламененъ езикъ изхлува изъ сцената и зализва вече галериитѣ.

„Театърътъ гори. Загубени сме!“ крѣщатъ отъ вредъ. Плачъ, ридания заглушаватъ тресъцитѣ на сухитѣ кулиси и на сцената. Панически страхъ обзема всички. Всѣкой тича да се избави. Стълбитѣ тѣсни, и ето че за нѣколко минути се задрѣстватъ. А вътрѣ пламъцитѣ подскачатъ отъ редъ на редъ, сжщеврѣменно гжстѣ задушливъ димъ изпълва всичко. Мжжѣ, жени, дѣца падатъ въ несвѣсть, други стжпватъ по тѣхъ. Никой на другиго не гледа, и „Женория хиени ставатъ.“ Инстинктътъ на самосъхранението придава и и на най-слабия лѣвска сила и го принуждава да забрави любовъ къмъ ближни, роднини и всичко друго освѣнъ себе си. За още по голѣмо нещастие въздушниятъ газъ изгасва. Ужасно тъмно става по стълбитѣ. Още по голѣмъ страхъ обзема всички, още по голѣма става навалицата, още повече се задрѣстватъ стълбитѣ съ човѣшки тѣла, а огньятъ сѣ по-вече и по-вече се простира, димътъ по-вече и по-вече се сгжстява, и смъртътъ съ исполински крачки се расхожда отъ единия край на театъра до другия и коси — коси безъ милостъ.

Прѣдъ театъра безбройно множество хора изпълнило Ринга и ближнитѣ улици и гледа спокойно, какъ се развѣватъ исполинскитѣ пламъци изъ гжстия въздухъ. Никой не знае, че вътрѣ хиляди сѣ въ опасностъ. Полицията сама увѣрjava: „Всичко е спасено!“ — А между това огньятъ се простира по всичкитѣ катове на зданието. Нѣколко парни църкалки работжтъ, да ограничжтъ буйността на огня, да не би и ближнитѣ здания да се подпалжтъ. Съ най-голѣмо самоотвържение се катержтъ гасачитѣ по пламнжлата стрѣха и прѣскатъ непрѣстанно дебелѣ лжчи вода въ огня, а вътрѣ — вътрѣ нето душа се явява да помогне. Огньятъ докопалъ вече живи тѣла, а спасение нѣма, нѣма! . . . Но не! Ето изведнажъ единъ полицейски чиновникъ изтѣзва захлѣстянъ изъ театъра: „Вжтрѣ хиляди погинватъ!“ изкрѣщава той, „на

помощь!“ — Кой го чува! Човѣкътъ е лудъ. Полицмейстерътъ твърди: „вичко е спасено!“

При всичко това отчаянитѣ думи на бѣдния жандармъ стрѣсватъ нѣкои благородни хора. На чело съ графъ I** нахлуватъ въ вѣтрѣшността на театъра — и вече по стълбата на първата галерия съгледватъ човѣшки трупове. Колкото отиватъ по-нагорѣ, толкозъ по-нагъсто лежатъ задъшепитѣ, докато грамадитѣ човѣшки трупове по стълбата на третата галерия имъ прѣпрѣчватъ пътя. Скоро нахлуватъ втори, трети и захващатъ, съ опасностъ на живота си, да извличатъ мъртви и примрѣли. А числото имъ не се свършва. И вече се прѣпълва дворътъ на главната полиция съ лешове.

А Елишка? А Владимиръ? . . .

Щомъ Велинковъ съгледа, че театърътъ гори, първата му грижа бѣ, да грабне Елишка на ръцѣ и да бѣга съ нея къмъ изхода. Той бѣше сполучилъ да излѣзе на стълбата и се мислеше вече за спасенъ, когато внезапно изгасна въздушниятъ газъ. Въ тъмнината той се прѣпъгна о единъ трупъ и се повали заедно съ Елишка. Въ това сѣщо мѣгновение голѣма навалица ги пристигна и отдѣли единъ отъ другъ. Владимиръ захванъ да я вика по име, — но, уви, Елишка не се обаждаше вече. Слабъ да противостои на блъската на звѣрската навалица, Владимиръ трѣбваше да се прѣдаде на съдбата си и биде изтиканъ, смазанъ съ нѣколко други близу до първия етажъ на театъра. Тукъ той падна въ несвѣсть. Слѣдъ единъ часъ нѣколко души го хваняхъ, турихъ го на носилка и го прѣнесохъ въ главната болница полумъртавъ.

V

Цѣла недѣля лежа Владимиръ въ болницата, безъ да се знае. Докторитѣ диагностицирахъ силно нервнo и мозъчно сътресение. Като отвори за първъ пътъ очи, Владимиръ съгледа при себе си най-добрия си другаръ и стученикъ Иванова. Очуденъ се поизправи той, потърка очитѣ си, позна го и му подаде съ лека усмивка ръката си. Но въ тоя сѣщия мигъ падна пакъ въ несвѣсть. Докторитѣ нѣколко дена се съмнявахъ за неговото оздравяване, нъ силното тѣлосложение на Владимира помогна на лѣкарствата и го избави отъ прѣдстоящата смъртъ. Когато Владимиръ за втори пътъ се пробуди отъ дългия омай, той съгледа пакъ Иванова при себе си. И сега първата му грижа бѣше да пита за Елишка :

— „Не дѣй кри нищо“, захванѣ той съ слабѣ гласѣ, „азѣ съмѣ готовѣ да чуѣж и най-лошето“. И Владимирѣ заплака при това.

Но какво крайно бѣ неговото очудванѣ, като забѣлѣза, че лицето на Иванова ставаше отѣ мигѣ на мигѣ по-весело.

— „Сега нѣма никакво съмнение“, изкрѣща почти Ивановѣ — и прѣгърна Владимира. „Можеш ли да плачеш? Ти си спасенѣ, спасенѣ си за твое и нейно щастие. Докторитѣ ми запрѣтиха, да не те раздражавамѣ, ти си още слабѣ но това извѣстие трѣбва да ти го кажѣ: Елишка е жива и е тукѣ въ сѣщата болница. И тя е избавена. Баща ѝ е при нея“.

Слѣдѣ това извѣстие Владимирѣ не можа да проговори нито дума. Нѣколко мига той стоя като вѣцѣпенѣ и гледаше недовѣрчиво другаря си, но, като забѣлѣза и сълзи на очитѣ му, не можа по-нататѣкъ да се съмнява, внезапно заплака като дѣте и зацѣлува приятеля си, като мърмореше нѣщо.

Тъкмо когато се прѣгърваха нашитѣ диоскури, вратата на стаята се отвори полекичка и вжтрѣ влѣзе едно обрѣснѣто старче съ голѣми очила на носа. Нѣколко минути гледѣ нашето дѣдо Седлачекѣ въ недоумѣние. Най-сетнѣ съглежда Иванова и се затече къмѣ него, като разсипа по пѣтя единѣ плювалникѣ.

Щомѣ Ивановѣ го съгледа, скочи, улови го за рѣка и го доведе прѣдѣ леглото на Владимира.

— „Познаваш ли, или сѣщаеш ли се, кой е тукѣ?“ — попита весело Ивановѣ другаря си.

Владимирѣ не отговори нищо, улови мълчишката рѣката на стареца и жарко я зацѣлува . . .

Когато Седлачекѣ и Ивановѣ се разпростиха съ Владимира, той зарѣча да занесѣтъ оттатѣкъ на Елишка хиляди душевни цѣлувки и да ѝ кажѣтъ, че се усѣща хиляди, милиони пѣти по-добрѣ, отѣ като узналѣ, че тя е спасена.

VI.

Слѣдѣ двѣ недѣли Владимирѣ можа да напусне леглото. За прѣвъ пѣтъ като станѣ, той пожела, панѣ Седлачекѣ да го заведе при Елишка. Свижданѣто на двамата млади бѣ трогателно. Седлачекѣ плака като дѣте. Нѣколко часа стоя Владимирѣ при Елишка и повторно и потретно я разпитва, по какѣвъ начинѣ се избавила. Въпроситѣ му се сипехѣ. Елишка му обади всичкитѣ подробности, какѣ я тѣпкали, какѣ я дърпали за косата, какѣ едно малко еврейче я захапало

за рамото, да си пробие нѣтъ, но че дълго врѣме не могла да противустой на натиска и паднѣла въ несвѣсть. Кой я изровилъ, кой я дигналъ послѣ — тя не знае . . .

Бѣше се вече смръкнѣло, когато Владимиръ се отправи съ весело сърце за въ кѣщи. Домакинята насмалко щѣше да го прѣгърне отъ радостъ, като гови дѣ пакъ живъ, макаръ и да бѣше се приготвила вече да му продава нѣщата, за да си вземе наема.

Владимиръ останѣ много доволенъ, че стопанката не изпълнили намѣрението си, и влѣзе бърже въ стаята си, гдѣто намѣри на масата двѣ писма отъ баща си.

Едното писмо ни е познато вече. Второто — по-новото гласеше така:

„Весма възлюбени ми сине, господине Владо! Преду единъ месецъ ти писахъ, аниѣкъ не се удустуихме, да получиме отговоръ, аниѣкъ послека чухме, какво че сте пустрѣдѣли сиречъ катѣ изгурелѣ рилъ театру у Бечъ. Ний сосъ майкѣ ти бераберъ много се кахарувахме, да не ви се е случило нещо, аниѣкъ послека проумехме, отъ едно писмо отъ вашио достъ какво че възлюблений ми сине сте щели да пустрадати сиречъ сте били уфопасностъ. Язека много се записахъ и щехъ да дойдемъ у Бечъ да се видимъ, какво що е станало. И майкѣ ти се плаче сиречъ денемъ и нощемъ непрестава, да ми казва да идемъ берабаръ да те видимъ, Аниѣкъ послека пощо се научихме отъ твойо достъ какво че сте зафанѣли пакъ да се куртулишате възгечтишихме и много благодаримъ бога, пощо сине мой могло е дастане хата, ама ти подобро на театру не оди и майкѣ ти те моли, а язека да възблагодаримъ Бога и тебе язека сумъ сторилъ ниетъ, каквото ме беше молилъ да ти позволимъ сиречъ да си земете фамилия, пощо я разбрахъ какво че не е отъ немско ами отъ чешко сиречъ отъ Прага погоре отъ Бечъ и твойо достъ ми писа, какво че е она много спретно девойче и баща ѣ много добъръ човекъ тоесъ чиновникъ. И ако щешъ като свършишъ доведи си севдата, па каквото рекълъ Господъ ще те задомимъ па бити маслахатъ. За сѣга като немамъ що да ти пишемъ остоямъ сосъ майкѣ ти берабаръ вафъ любовъ и да си дондешъ скоро живо и здраво. Твѣй щецъ Гето. И за лѣканки ако питате ще ви гетердишама сосъ Янкоте“.

VII.

На другото лѣто една вечеръ голѣма върволица се стичаше на Ломската параходна станция. Говореше се, че нѣ-

какъвъ си министъръ щѣлъ да пристигне. Драгунитѣ безпрѣс-
танно шетахъ на самъ-нататѣкъ, а вардачтъ на шлепа
единъ сухъ, свирѣпъ далматинецъ, постоянно крѣщаше: „Ща
е? Ща очете на чуприю? Натрагъ!“ и тикаше множеството
да се държи въ по-прилично разстояние отъ моста, на
който бѣхъ се наредили, всичкитѣ „граждански власти“,
като захванешъ отъ И. Д. Управителя до И. Д. старшитѣ
помощници на младшитѣ писари. По едно врѣме, когато
всички бѣхъ се умирили, нѣколко турци изкрѣщавъ: Пам-
пуръ гелиоръ! — и погледитѣ на всичкитѣ се обърнѣхъ
къмъ западъ. Особно нѣколко македонци, симитчии, щѣхъ да
си изчекнатъ рѣцѣтъ да показватъ на всѣкиго, къмъ коя
посока виждатъ парахода. И наистина вапорътъ димѣше
отъ далече. Шумътъ бѣше пакъ поутихналъ, но изново се
подигна, като забѣлѣзавъ нѣколко евреи хиперпатриоти
българското знаме на паракондния боръ.

Слѣдъ четвъртъ часъ паракондтъ спрѣ на станцията,
но нѣколко врѣме минъ, а намѣсто министра излѣзавъ
постоянно македонци зидари, съ голѣми чували и турци съ
голѣми носове и чалми.

И. Д. управителятъ бѣше захваналъ вече да се съмнява,
и щѣше да влѣзе въ параконда. Но ето че министрътъ
идеше, а подиръ него още четире лица.

Тѣзи лица вървѣхъ право подиръ министра, но като
излѣзохъ на моста, раздѣлихъ се отъ него. Министрътъ
останъ, да се рѣкува съ своитѣ подвѣдомственни или да
имъ клима благосклонно съ глава, а четиретѣ лица се отпра-
вихъ къмъ излаза на моста. Най напредъ тичаше едно
дребно човѣче съ голѣми очила, бръснато лице и калпакъ
на глава. То носеше въ лѣвата си рѣка единъ голѣмъ куфаръ,
а въ дѣсната едно дърто дебело куче, мопсъ. Подиръ него вър-
вѣхъ единъ момъкъ и една мома подъ рѣка, а задъ тѣхъ една
дебела, тѣста жена, съ пѣстра забрадка и още по-пѣстра
широка рокля.

Тритѣ отъ тия лица сж познати на читателитѣ. Кол-
кото за четвъртото, непознатото, дебелото, тѣстото, увѣря-
вамъ ви, че то е съвсѣмъ невинно, и нѣма да играе ни-
каква особена роль въ нашата приказка, но за това пъкъ
толкозъ по голѣма — въ бѣдущия стопански животъ на мла-
дата двойка. Това четвърто дебело, тѣсто, непознато лице е
вѣрната готвачка на пана Седлачека — нѣкогашна heska
holka а сега 50 годишенъ дъртихель: Мариянка Чермакова.

Може би още едно да ви очудва: защо нашето старче си е турило кашакъ? — *Tempora mutantur et nos mutamur in illis*. Знаете ли вие, какъвъ българинъ патриотъ е станалъ панъ Седлачекъ въ разстояние на 6 мѣсеца? Тази зима той е изчелъ три пѣти и третѣ тома (съ прѣдисловие, съ регистъръ, съ таблици за височинитѣ) съчинението на Ф. Каница „Дунавска България и Балканътъ“; калкото за Пречековата история, панъ Седлачекъ я знае наизустъ. Питайте го, въ коя година е билъ боиятъ при Българофигосъ, — той знае; кога е живѣлъ Ивайло, — и това знае. А за течението на работитѣ въ България той се интересува даже по-вече отъ единъ *vlastenec* (патриотъ) за градскитѣ избори въ Прага.

Само българскитѣ не може да ги управи бѣдниятъ, и друго: още не се е отучилъ, да не бърза, да не тича.

За тази бързина насмалко той щѣше още на моста да си изпати. Именно, като стигнѣ при вратцата, единъ драгунинъ му извика: „Ей, дуракъ, кждѣ отивашъ, дай пашапорта!“

Бѣдното старче не разбра, каза ужъ по български: „Не розбираамъ!“ и искаше да върви напрѣдъ. Но драгунътъ не обичаше твърдѣ да се шегува, хванѣ го за яката и го задържа, да го заведе послѣ на полицията. За голѣмо щастие, Владимиръ го съгледа като се дърпаше изъ ржцѣтъ на драгуна, показа пашапорта му и го избави.

Слѣдъ това приключение ентузиязмътъ на Седлачека спаднѣ нѣколко градуса по долу.

Тѣй като бѣше късно тая вечеръ, Владимиръ нае за прѣнощуване нѣколко стаи въ единъ отъ по-чиститѣ хотели. Прѣзъ тази нощъ въодушевението на старчето паднѣ още нѣколко градуса (макаръ и да бѣше много горещо въ стаитѣ). защото бѣдничкиятъ отъ блѣхи, дървеници и други родъ паразити не можа да затвори нето за една минутка очи.

На сутренята рано Владимиръ излѣзе да търси изъ ханищата фаетони, но като че орисницата се бѣше заклела, да извади ентузиязмътъ на Пана Седлачека изъ носа му — намѣрихъ се само двѣ татарски талеги. Слѣдъ дълги безполезни съвѣщания четиритѣ бѣдни лица трѣбваше отъ нѣмай кждѣ да прѣклонѣтъ вратъ прѣдъ неумолимата съдба. Подиръ четвъртъ часъ седѣхъ всички вече въ талегитѣ: Владимиръ и Елишка въ първата, а дебелиятъ, тлъстиятъ мошъ, още по-дебелата и тлъстата и при това

чървената готвачка, и много, много по-тънкиятъ панъ Седлачекъ въ втората. Бѣдниятъ Седлачекъ!

Още малко, и каруцитѣ задрънчахъ по постелята на главната улица, та по шосето.

* * *

Четири дена подиръ това въ Пазарджикъ седѣше баба Евантия на прага прѣдъ зимника и плетѣше, а дѣдо Гето измиташе една каца и пѣхтѣше, като изручаваше двѣ талеги по улицата и се спрѣхаше тъкмо прѣдъ Гетовитѣ порти. Прѣди да се затече баба Евантия, вратнята се отвори, и въ двора влѣзохъ петъ лица. Отъ тѣхъ четиритѣ ни сѣ познати, а петото, по шапката да сѣдимъ, бѣше разносачътъ на телеграмитѣ. Най напредъ вървѣше разносачътъ, а подиръ него, разбира се, кой други, че не панъ Седлачекъ. — Очуденъ излѣзе Гето на двора, но тутакси се усѣти, каква е работата, като съгледа сина си. Засмѣнъ до уши, се спусна той, да го цѣлуне, но на пѣтътъ му се изпрѣчи разносачътъ съ една телеграмма и единъ плайвазъ въ рѣка.

Дѣдо Гето грабнахъ разядосанъ плайваза, подписа, изтика съ едно мушване у реброто разносвача и отиде да прѣграща сина си и да се запознае съ новитѣ си гости.

При това прѣдставяние станяхъ нѣкои неразбории. Дѣдо Гето мислеше, че дебелата готвачка е жена на Седлачека, и захванъ да се шегува и да я тупа по тлъститѣ рамена. Панъ Седлачекъ пъкъ разбра, че баба Евантия трѣба да е слугиня въ къщи, и не ѝ подаде за това рѣка и т. н.

Но всичкитѣ тѣзи неразбории се изгладихъ скоро. Госѣтитѣ бидохъ поканени въ най-чистата стая. Захваняхъ се разговоритѣ. — Най-много крѣщѣше баба Евантия и постоянно питаше Владимира, защо закъснѣли единъ день, да не имъ се е случило нѣщо по пътя. Владимиръ даде въ тази смисълъ обяснения: че трѣбвало да се отбие въ София, да се прѣдстави на министра на правосѣдието, съ когото лично се познавалъ още отъ Виена и който го канелъ да остане въ княжеството на служба. Владимиръ се обѣщаваше да приеме, само ако би да не получи мѣсто отъ дирекцията въ Пловдивъ и то въ родния си градъ, гдѣто желаелъ да прѣкара първата година отъ женидбата си.

Слѣдъ това на дневния редъ бѣ запитването на дѣда Гета къмъ Владимира: защо не е телеграфиралъ, като тръгналъ. Но тутакси слѣдъ това той си оттегли запитването, като си науми, че получилъ прѣди малко телеграма. Бързо бръкнахъ той въ джеба си и я извади. Кога я раствори, какво да види? — Телеграмата бѣше отъ Владимира! Тутакси

се обърнѣ разговорѣтъ за телеграфитѣ и почитѣ, макаръ баба Евантия и да искаше да направи второ запитване относително лукашкитѣ и скажанитѣ чорапи на Владимира. Майоритетѣтъ рѣши да не зачита това запитване. Думата имаше панъ Седлачекъ. Той почнѣ да брани нашитѣ поци и потвърждаваше, че закъснявания се случаватъ често и въ Ческо. При тоя speech бѣдниятъ постоянно размѣняваше понятията часъ и година. Тѣй нпр. той най-наивно захванѣ да обажда, че получилъ една телеграмма осемнадесетъ години по-късно отъ колкото било законно. Дѣдо Гето и баба Евантия отворихъ уста отъ очудване. Но скоро имъ разясни Владимиръ, че Седлачекъ иска да каже 18 часа, а не 18 години, и че той се бърка защото часъ по чески се казвало ходина.

При тѣзи неразбории Елишка и Владимиръ не можахъ да се въздържатъ, да не се смѣятъ. Само готвачката и дъртиятъ мопсѣ останяхъ и тоя пѣтъ дипломатски сериозни. Бѣднитѣ не разбирахъ нето „бѣкелъ“. Разговоритѣ се продължихъ до тъмно. Вечерѣта имаше голѣмо угощение, на което бѣхъ поканени и нѣколко роднини.—Седлачекъ, Елишка, готвачката и даже мопсѣтъ за пѣрви пѣтъ ядохъ чупки и пихъ малиново вино, което Владимиръ бѣше донесълъ отъ Берѣвица (исключително мопса). Имаше и музика: двѣ цигулки, една тамбура и едно даре. Слѣдъ като изсвирихъ циганитѣ различни маанета и турски маршове, ударихъ го на пѣсни. Между другото славнитѣ артисти изпѣхъ „Шуми Марица“, „Погънь пламна на балка-а-аня Шипчански-и-и-й“, слѣдъ това „Вангилито джевре шило“ и „Замфиричке хубавичке, що си толкозъ хубава?“ — Пѣснопойцитѣ искахъ да пѣятъ още „Гдѣ ѣ домѣтъ ми?“ но дѣдо Гето имъ заповѣда да му изкършатъ по-добрѣ едно „Аманъ, аманъ, яндѣмъ“, тѣй като той твърдѣ хубаво знаеше, че конецъ дѣло увѣнчаеъ.

Новитѣ гости скоро се приучихъ на българскитѣ навици и обичаи. Между другото научихъ се да взематъ сладко и да отговарятъ, като имъ кажатъ: „Да Ви е сладко!“ — „Благодарямъ!“ — Особено дѣдо Гето и баба Евантия не прѣставахъ да ги развеждатъ насамъ нататѣкъ и да имъ показватъ всичко: и избата съ голѣмитѣ бѣчви, и курника, и бацитѣ съ зельето и двѣтъ крави и градинката съ чемширитѣ, и златнитѣ бдюли и пр. и пр. Панъ Седлачекъ разпитаваше за всѣко нѣщо, какъ се казва. Елишка и Владимиръ се разхождахъ цѣлъ день изъ градината и сѣ намирахъ, какво да си приказватъ. Между това приготовления за свадбата ставахъ всѣки день. Една заранъ пакъ тихичко, безъ шемата оти-

дохъ всички въ черква, и познатиятъ *bonvivant* попъ Самуилъ кръща споредъ обредитѣ на прѣсветата православна чърква новата българска гражданка. Името си и останѣ същото: Елисавета. — Тозиъ день и Панъ Вацлавъ Седлачекъ бѣше се рѣшилъ да прѣмине въ лоното на православната вѣра, но послѣ му домилѣ за свети Венцеслава, и особено за свети Ивана Непомука, за това се остави отъ намѣрението си.

Най-сетнѣ — най-сетнѣ дойде и дългоочакваниятъ день за вѣнчаванье.

Но нима да описвамъ на подробно, какъ станѣ свадбата? Българска свадба какъ става, кой не знае? — Или нима трѣбва да обадѣ, че дѣдо Гето и панъ Седлачекъ се нарѣзахъ на обѣда богато, че двамата играхъ послѣ ужъ на ржченици и, като свършихъ, изпочупихъ въ въсторгъ за увеселение на публиката около тридесетъ чаши, че при тоя случай станѣ едно малко нещастие, именно че най-последната чения хлупнѣ одного отъ циганитѣ — тамбураджията у главата, тъкмо когато бѣше зинѣлъ да пѣе любимата си пѣсень:

„Огънъ пламна на Балкана и пр.“

Или нима трѣбва да ви казвамъ, че „рабъ божий Владимиръ и раба божия Елисавета“ твърдѣ не се мѣдрихъ, че Ивановъ, който бѣ дошелъ нарочно отъ Виена за кумъ, вѣнчавѣ съ една „лжскава“ братовчедка на Владимира, но че постоянно трѣбваше да му забѣлѣзва попъ Самуилъ прѣдъ всичкитѣ хора въ чърквата да не увира вѣнецътъ у носа на момъка, ами да го оправя на главата му и проч. и проч.

Главното за насъ не е ли да знаемъ, че Владимиръ е постигнѣлъ това, каквото е желаялъ?

Ето днесъ приближава година да се навърши, отъ като честитиятъ Владимиръ може да нарича Елишка своя съпруга.

Отъ десетъ мѣсеца насамъ той занимава една завидна служба въ родния си градъ, но най-голѣмата му радостъ е тази, че той е баща — има наследникъ.

Прѣди три недѣли го кръстили и го нарѣкли Свѣтозаръ. Дѣдо Гето съ баба Евантия „барабаръ“ се поразсърдили малко, че не го кръстили Гето, но се успокоили като имъ забѣлѣзаль Владимиръ, че подобни имена днесъ не могатъ да прѣпоржчатъ и най-вредния човѣкъ нето прѣдъ обикновенитѣ общества, та камо ли прѣдъ министерствата. Панъ Седлачекъ го поддържалъ съ климанье глава.

Бѣдното старче! Вие не знаете колко се е измѣнило! Отъ като го напсували веднажъ нѣколко улични бѣсове: „Шваба, де бре Шваба!“ — той си пуснажъ брада и мустаки. Сега сѣкашъ, че е нѣкой ежъ въ лицето. Пакъ да го видите, колко му е драго, отъ като е станжлъ дѣдо. Цѣлъ день хопа внучето си и сѣ по чески го гали „Svêtozaričko, ko, ko, ko! hezky hlopec!“, само да го цѣлува твърдѣ не смѣе. Страхъ го е, да не му наръгне хубавитѣ сини очички съ ерешката си брада.

Колкото за четенъето, малко се е пооставилъ отъ него. Пакъ и какво да чете? — Каница и Иречека знае вече наизустъ. По онѣзъ дни отишжлъ съ Гета за нѣмъ какво си на тавана и домъкнажлъ отъ тамъ нѣколко книги: едно Софроние, една „Първичка граматика“ отъ Андреова, „Сънищата на свѣта Богородица“, една „Христоїтия“ отъ Райна Поповича и нѣколко учебника отъ Христяка Павловича Дупничанина.

И отъ тия книги учи панъ Седлачекъ „животворния“ бѣлгарски языкъ. Тежко му! Много има да размѣнява още понятията часъ и година. — Да ви докажъ само вредата отъ подобни случайни четива — ще ви разкажъ на края една забавна случка:

По ония дни дѣдо Гето и Седлачекъ седѣли въ градинката подъ сѣнката на една круша и пушели тютюнъ — дѣдо Гето съ чубукъ — старчето съ цигаренце. Дошло му на старчето на ума, да пита бай Тонча, защо не пуши цигари. Между другитѣ причини, които навелъ бай Тончо, той се изразилъ, че не обича цигаритѣ, „пощо немало хубави цигарени артишки.“

— „Я семъ щелъ суцото да ржекнемъ“ — потвърдилъ панъ Седлачекъ: „Таки е! Таки е! Вшецко папирътъ тука е поделанътъ“.

Дѣдо Гето нищо не казалъ, а си потъркалъ само носа, както правилъ обикновенно, кога не можалъ да го доразбере и си запушилъ тютюнчеца.

Старчето се досѣтило, че Гето не го е разбралъ твърдѣ, обърнажъ се за това къмъ него съ въпроса:

— А то нени булхарски, що семъ ржекнулъ?

— Ю! — отговорилъ Гето лаконически.

— Нени? — попитало пакъ старчето.

— Тцъ — билъ отговорътъ.

— Нени? — потретилъ чехътъ и при това лицето му свѣтнѣло тържествено.

— Жж! — отрицалъ за трети пътъ бай Гето и си погладилъ носа. Догдѣ да си смѣкне обаче ржката, старчето измѣкнжло съ трѣскава бързина едни шарени корички отъ цигарени книжки и му ги уврѣлъ почти у носа съ въпроса: — „А то цо е?“

Чакъ сега се стреснжлъ бай Гето, взелъ книжката въ ржка и прочелъ:

„Бекъ и Пломбиеръ
Първитѣ и голѣмитѣ фабриканти
У Паризътъ

За Францията и за границата.

Пазитѣ да това папирътъ не бжде поделантъ.“

Прочелъ го дѣдо Гето за втори и трети пътъ, но нѣмало какво да прави, прѣдъ видъ на важния документъ трѣбвало съ съкрушено сърдце да признае, че това е чисто български.

Но и това сж тѣ едничкитѣ неразбории въ кжци.

Да, по нѣкой пътъ се случватъ още нѣкои малки разпри между баба Евантия и дъртата готвачка, кое за мързеливото куче, че го оставя да се въргала по миндеритѣ, кое за ястията, че не ги готви по „като хората“, ами имъ гажда разни „бидаети“ и миризми, но това сж второстепенни работи, любезни читатели, не ли?

Прага Na Sloupy.

П. Дешевъ.

ОТЧАЯНА МИНУТА.¹⁾

Продъни се, прохълми се,	Зло сърцето ни раздира,
Сждбино коварна! . . .	Нѣма нищо свето . . .
У дънъ земя провали се —	Слънце, ясно, слънце жарко,
В' безкрайната бездна!	Слънце, разгнѣви се,
Прѣсни, земльо, разпилѣй се	Отъ високо, слѣзни низко,
На димъ и на пара,	Слънце, разяри се!
Вѣчно, крайно, ой развѣй се	Ой, запали тая пуста
В' нищото си старо!	Земя огрѣшена
Че не можемъ да живѣйме	И раз'зини жърло, уста,
Вече на земята	Глътни я чемерна . . .
И не мож' да наддѣлѣйме	Ой, глътни я, изпари я,
Надъ страсть, надъ злината . .	На дъхъ обърни я
Земята ни не побира,	И отъ себе отблъсни я,
Въздухътъ ни ѣ малко,	Слънце, оници я! . . .

Цани Гинчевъ

1) „Отчаяна минута“ е писано въ единъ поривъ горчивъ възбуденъ отъ едно лошаво впечатление отъ една неправда, която видѣхъ прѣди нѣколко години“. Ц. Г. 1890.

Спомени за Цани Гинчева.

На тазгодишния вѣстникарски съборъ особено привличаше вниманието на всички единъ срѣдновисокъ, възсущичькъ старецъ съ побѣлѣла коса и брада, едро-набраздено лице, дебелъ, седловатъ носъ и живи, благи очи, на които едни голѣми старешки очила придавахъ още по-добродушно изражение. Тоя старецъ, облѣченъ чистичко, въ рединготъ отъ старо-моденъ крой, влѣзваше въ салона на Славянската Бесѣда акуратно при отварянъето на всѣко събрание, сѣдаше си тихичко и съ най-голѣмо внимание слѣдѣше бурнитѣ прѣпирни на младитѣ писатели и вѣстникари, като придружаваше всѣки по-живъ пасажъ отъ рѣчитѣ на „ораторитѣ“ съсъ своята сложна мимика. Който го видѣше, не можеше да не попита за името на тоя интересенъ старецъ. Така „дѣдо Цани“ станъ скоро най-извѣстната и популярна личностъ въ конгреса, а на банкета, съ който първиятъ български вѣстникарски съборъ се закри, той бѣ прѣдметъ на сърдечни овации. Присѣтствувалитѣ на тоя банкетъ помнитѣ, че веселиятъ старецъ цѣла вечеръ бѣ окръженъ отъ рояци младежи, които съ него се мѣстѣхъ отъ кѣтъ въ кѣтъ като пчели подиръ матица. Отъ врѣме на врѣме хомерически смѣхъ разтърсваше салона; кога погледнеше човѣкъ отъ гдѣ иде смѣхътъ, сигуренъ бѣше, че е отъ дѣдо Цаневата компания. И какъ майсторски знаеше той да занимава своята зѣпняла аудитория! — Седнѣлъ на единъ столъ, забиколенъ отъвредъ съ младешки глави, готови на всѣки мигъ да се залюбѣхтъ отъ смѣхъ, той разправяше своитѣ весели анекдоти, като че разказваше най-сериознитѣ работи. Отъ всичко се виждаше обаче, че той не пасила бѣ седнѣлъ да забавлява своитѣ млади другари, а че усѣщаше нѣкакво вътрѣшно неизрѣчно блаженство, дѣто има възможность да бѣде въ най-близка допирка съ тѣхъ. Кръгътъ около него ставаше отъ мигъ на мигъ по-тѣсенъ, а той безъ да мари, че едва вече може да си движи ръцѣтъ, продължава да гали съсъ своитѣ погледи ту

тоя, ту оня слушателъ, а духовититѣ думи и парадокситѣ така се лѣжтъ изъ сладкорѣчнитѣ му уста — ту избухватъ като динамитъ и за кратко врѣме разклатѣтъ дебелината стѣна отъ младешки снаги.

„Дѣдо Цани обича младитѣ, съ тѣхъ той найчеститъ се усѣща, защото съ тѣхъ се подмладява“, ми пушнеше други единъ ветеранъ сѣщата вечеръ, като мѣташе завистливо око на своя врѣстникъ, който сега бѣше се отървалъ отъ своитѣ ненаситни слушатели и скачаше на чело на едно дълго хоро отъ пухобради момци. И скачаше той съ гиздавостъта и пламъка на единъ дваесетгодишенъ момъкъ безъ спирка и насита. Най-сетнѣ хорото се скѣса, но не се минж много врѣме и отъ къмъ горния край на масата, на която бѣхъ се натрупали сума млади, зачу се единъ високъ, слабъ, но сладъкъ теноръ. Кога се обзрихъ — гледамъ, дѣдо Цани пѣе съ всичко напрежение на гърдитѣ и душата си една стара юнашка пѣсень. Строфитѣ се лѣжтъ една подиръ друга въ безконеченъ редъ, и гласътъ става се по-дрѣзгавъ и по-дрѣзгавъ. Нѣкакво неприятно чувство ме обзе. Дойде ми на ума, да го помоля да спре, но той не искаше и да чуе. Най-сѣтнѣ банкетътъ се свърши. Едни отъ най-последнитѣ излѣзохме ние двама.

Бѣше кждѣ 3½ ч. сутренъта. Вече въ коридора на Славянската Беседа студентъ вѣтъръ ни прониза. Погледнахъ стария си другаръ — излѣзълъ безъ върхна дреха. Взехъ го под ръка да вървимъ по-бръзко, но той на всѣка крачка се спираше да ми разправи своитѣ впечатления отъ банкета, да ми дава съвѣти за това и онова . . . Наближавахме братовата му къща, дѣто той бѣше се установилъ, когато разговорътъ ни взе съвсѣмъ сериозенъ характеръ. Прѣдъ портката той застанж и почна да ми развива своята „тракийска теория“. Азъ знаехъ, че като залови тая своя любима тема, той нѣма тѣй скоро да свърши. Знаехъ, че тя отдавна го вълнува, спомнихъ си, че той бѣше ми я излагалъ и писмено, и стараехъ се да го убѣдѣмъ, че вниквамъ напълно въ неговитѣ доводи, само по-скоро да се прибере, че сутрешниятъ хладъ ставаше сѣ по-чувствителенъ. Най-сетнѣ успѣхъ да го прѣклонѣмъ да прѣкжне спора. Той влѣзе въ двора, но прѣди да ми стисне за последенъ пѣтъ ръката, обзрихъ се къмъ мене: „Чувашъ ли, какво ти говорѣмъ, хубаво да го запомнишъ. Каквото и да кажѣтъ, ще доде единъ день, когато всички ще признажѣтъ, че дѣдо Цани има право и че тракиитѣ още не сѣ измрѣли, че тѣ още живѣжѣтъ между насъ“. . . .

Вратцата се затворихъ, и азъ си заминѣхъ
Слѣдъ нѣколко дѣдо Цани лежеше на носилото.
Тѣлесното и психическото сътресение отъ събора и бан-
кета бѣ по-силно, отколкото той самъ е прѣдполагалъ.
Старото, но пламенно сърдце свѣтна и изгорѣ като ракета, —
и малкото прахъ, който останѣ отъ него, биде прѣдаденъ на
земята.

Слѣдъ погребението, което се извърши съ всичката честъ,
която се падаше на такъвъ заслужилъ работникъ като
Ц. Гинчевъ, азъ се завърнахъ въ къщи съ паметъ обзета
всецѣло отъ моя старъ незабравимъ приятелъ. Спомнихъ си,
какъ за първи пътъ бѣхъ се запозналъ съ него въ едно
отъ Орѣховскитѣ села, гдѣто той бѣше слѣзълъ да ревизува
училището. Той по онова врѣме бѣше училищенъ инспекторъ.
Още тогава той бѣше ме удивилъ съсъ своята способностъ, да
привлича къмъ себе си проститѣ хора, да се разговаря съ
тѣхъ, да ги разпитва за болкитѣ имъ, да ги поучава. И тѣ
го зѣпахъ безъ сѣнка отъ недовѣрие, като единъ Господъ, и
съ жедностъ ловѣхъ всѣка дума отъ устата му. . . . Сега азъ
разбирамъ, че тоя човѣкъ имаше всичкитѣ качества за единъ
отличенъ етнографъ. Въ какво се състоеше неговото обаяние,
тогава точно не можахъ да си дамъ смѣтка, но помня, че дълго
врѣме още, слѣдъ като се раздѣлихъ съ него, ми се мѣркаше
прѣдъ очитѣ стариятъ училищенъ инспекторъ, обкрѣженъ отъ
старци, бабички, дѣчурлига, на които той продължаваше да
разправя нѣщо. По-послѣ често имахъ случай да се срѣ-
щамъ съ него въ Орѣхово. гдѣто той окончателно успѣ да
ме привлѣче къмъ себе си съсъ своята благостъ и снисходи-
телностъ. Което мене особено ме поразяваше и което не
бѣхъ срѣщалъ до тогава у старци, то бѣ неговото съвър-
шенно приятелско отношение къмъ младитѣ. Чудехъ се,
какъ тоя близу петдесегодишенъ човѣкъ приема да се раз-
говаря съ вчерашни дѣца по най-сериозни въпроси, безъ
да имъ дава да чувствуватъ всичката тежестъ на своя авто-
ритетъ и безъ сѣнка отъ завистъ или прѣзрѣние. Блазѣ то-
мува, който е ималъ щастието да бѣде възлюбенъ отъ него!
Той бѣше за своитѣ духовни чеда гризливъ отецъ, мѣдъръ
свѣтникъ и искренъ насърчителъ. Днесъ като разгрѣщамъ
писмата на покойния, намѣрвамъ немалко доказателства
за това. Едно писмо имамъ особено, въ което той всецѣло
е излѣлъ душата си, и отъ което нашата младежъ нека види,
какво високо мнѣние е ималъ „дѣдо Цани“ за нея и какви
надѣжди е възлагалъ той въобще на младото поколѣние.

... Ще остане ли поне единъ слабъ екъ отъ нашитѣ проповѣди и ще ли трѣгнѣтъ и други по нашитѣ тропи? Белкимъ ти до сега не си се увѣрилъ още, че въ природата нищо се не губи? Ами че като викнешъ, ека, който ти отговаря, що е? Ти викай, на на околнитѣ стѣни е работата да отражаватъ ека... и нѣма, що да сторѣтъ, ще го отражаватъ и ще го разпространяватъ на вси страни като далгитѣ отъ хвърления въ тихата вода камѣтъ, и тия далги сѣ ще поклатѣтъ нѣкой прѣдмѣтъ — поне най-слабата трѣвица накрая и, навѣрно, ще стреснѣтъ нѣкоя нѣма риба, да се разшевели... А колкото за тропитѣ, не си ли забѣлѣзълъ, че и най-скокливитѣ диви кози и сѣрни вървѣтъ по тропинки, които сѣж направени — утълкани отъ тѣхнитѣ прѣдшествующи, отъ които, може, много да сѣж попаднѣли и въ нѣкой капанъ, нѣ кой ти гледа капана — вървѣтъ. Ще вървѣтъ, ще вървѣтъ, ами който пробива тия тропи, нему се дерѣтъ краката отъ бодливитѣ кѣпини, ораняватъ се отъ остритѣ кремъни на издраната отъ лошитѣ буйни порои стрѣмна почва и даже дракитѣ му окѣсватъ колѣнитѣ и дрипитѣ, нѣ нѣма нищо: той, ако е вѣщъ козаръ, ще тури на колѣнитѣ си корави кози кожи и пакъ ще пробива прѣзъ непроходимия гѣстакъ и дракалакъ. Тѣй ли е? Тѣзи тропи, когато станѣтъ нашитѣ кости на кибритъ, а месото на силитра за барутъ, тѣзи тропи ще бѣдѣтъ прѣкрасни шосета, алеи, парки, и по тѣхъ ще се прохаждатъ хубавцитѣ на българската майка, подъ рѣка съ годеницитѣ си, а задоменитѣ съ животѣ като рилски кошѣти дѣца. Това ще бѣде! Ще бѣде то, и си прѣдстави, че го гледашъ, — стига ти тая награда. Младитѣ сѣж добри — тѣ сѣж надѣждата, а безъ нея нѣма животъ: тя е крилата на живота. Нѣ пакъ ще потретѣж, на тия млади трѣбва да се поотпчатъ пѣтеки, че тѣ идѣтъ, идѣтъ съ хиляди; идѣтъ съ мотики и лопати, съ сламки и барутъ, съ динамитъ идѣтъ — погледни ги умствено по цѣла българска земя, погледни ги въ свѣтилищата — училищата, погледни ги въ пантеонитѣ — университетитѣ — сѣкой си готви сѣчива за общото шосе, дѣто ти днесъ се провиранъ само съ голи рѣцѣ да се дерешъ безъ никакъвъ халатъ... тѣ идѣтъ подирѣ ни и какъ идѣтъ? — съ прѣсни, нови, буйни сили и пламенна енергия, и тѣзи сили нѣма да прѣстанѣтъ, ще се раждатъ тѣ невидимо, както невидимо се ражда всемирния животъ съ своя огненъ лостъ — светото электричество... Нѣ пѣтекитѣ, пѣтекитѣ... тѣ трѣбва да бѣдѣтъ добрѣ обмислени, дѣ да се прокаратъ: тѣ трѣбва да се прокаратъ тѣй, щото да не ги караме да се мѣчатъ да

изхвърлят смѣта и боклука — да странимъ отъ боклукчивитѣ мѣста! Тѣ и тѣхъ ще изчистятъ, нъ ще исхабятъ много сила и врѣме... Народътъ е като Черното море, или въобще като море, той, както и морето, не търпи дълго врѣме боклука... щомъ се развълнува — вѣнъ боклукъ! Билъ ли си край Черно море? То тъй прави: мърша, удавници, разбити гнили кораби — вѣнъ, на край — на орлитѣ и гниението — ето що прави народа! И това го правятъ новитѣ сили, харото, за което казватъ, че никога не остарѣвало. Виждалъ ли си старо харо? А колкото за надничаритѣ — цѣра му е лесенъ... Виждалъ ли си, какъ изниква новото здание, кога стои архитектора-стопанъ надъ главата на дюлгеритѣ и какъ никой отъ надничаритѣ не смѣе да бърбори и да загълвиква другаритѣ си съ гълви (глупости), а само се чува звъntenето на чуковѣтѣ и хърхоренъето на трионитѣ и ириндетата? А, кога се отстрани? — Масалитѣ сж готови, нѣкой си изтървалъ отгорѣ теслата и вика другиму да му я подаде; нѣкой рѣже съ триона, а дъното на потуритѣ му се люлѣе като цѣдилка съ прѣсно сиренъе на овчарска кобилица, други си пали цигарата въ калпака си, чирацитѣ носятъ варъ като трескава баба — ще чуешъ и похабни пѣсни и погани прѣкори, а надничнитѣ парици, мечелени отъ стопанина съ соленъ потъ, вечеръ се трупатъ въ бездѣлнитѣ шепи на купища, на купища... За туй е казано: „япанъ уста диилъ, а яптѣранъ устадъръ“ и — „коня се гои отъ стопанското око“. Надничаритѣ, мислишъ, не могатъ ли да работятъ? Ехеее! Ний въ младитѣ си години знаемъ, работяхме и безъ архитектори, нъ тогава ний се считахме и дюлгери, и архитекти, и стопани — сичко. А тогава имаше пламъкъ въ гърдитѣ и надѣжда — въ сърдцето. Азъ, да ти се не хвалжъ, нъ има още мои ученици, които помнятъ думитѣ ми, които имъ казвахъ въ Руссе, Габрово и др. като имъ прѣдавахъ и Законъ Божий: „вий сте онзи, който иде да кръщава народа, не съ вода, а съ „духъ и огънь“... и доживѣхъ да ги виджъ на Шипка, на Видинското кале и т. н. да кръщаватъ. Колкото за труда ми азъ съмъ го вършилъ отъ дължностъ, както ми се диктува отъ вътрѣ — цѣнете го вий младитѣ...“

Какъ ви се вижда тоя безпрѣдѣленъ оптимизъмъ на единъ патилъ старецъ? Прилича ли той на ония високомѣрни и прѣзрителни мнѣния за нашата интелигенция, които често може да чуешъ не само отъ устата на завистливи и късогледи юноненавистници, за които раятъ е въ началото на

човѣщината, а даже и изъ устата на мнозина млади, които освѣнъ себе си не виждатъ нищо велико и добро ¹⁾? А мнѣнието на дѣда Цаня за стихийната нравствена сила на самия тоя народъ, който не търпи никакъвъ смѣтъ и като Черното море изхвърля всѣки плавей, щомъ се развълнува? Какво вѣрно и поетическо сравнение и колко силно това мнѣние се отличава отъ теориитѣ на толкова наши политикани, които въ народа съглеждатъ само тѣсто, способно да се гмече и точи и прѣвива въ каквито обичашъ форми! — А съвѣтътъ му, да странятъ отъ боклучивитѣ мѣста ония, които отварятъ пътеки за бѣдѣщитѣ поколѣния? А оригиналното му мнѣние за надничаритѣ, отъ които тѣй често слушаме у насъ оплакване и които, споредъ Гинчева, прѣ-красно бихъ могли да работятъ, стига само да се надзираватъ? Но не ви ли навѣва пакъ тъга при думитѣ, съ които той очертава вѣрно онова поколѣние отъ идеални, безкористни, неуморни работници, на които той самъ е принадлежалъ: „Ний въ младитѣ си години работихме и безъ архитектори, нъ тогава се считахме и дюлгери, и архитекти, и стопани — сичко. А тогава имаше пламъкъ въ гърдитѣ и надѣжда — въ сърдцето“. — Човѣкъ дохажда почти да съжалява, че нашето общество се състои само отъ нѣколко архитекти и толкова мързеливи надничари, които постоянно трѣбва да се потикватъ и подканятъ, а оня типъ зидари — дюлгери и архитекти и стопани наедно — измира и се забравя!

Своитѣ възгледи върху юношеството Цани Гинчевъ не можеше да не прѣнесе и въ училището, за ксето той бѣ роденъ. Неговата любовъ къмъ младото поколѣние, неговата способностъ да чете въ дѣтската душа бѣхъ удивителни. За това той бѣ обожаванъ отъ своитѣ ученици, отъ момчета и момичета. Често той критикуваше гимназиалнитѣ програми, че сж прѣтрупани съ всевъзможенъ наученъ баластъ. Него го болѣше, че дѣцата се измѣчватъ и ходятъ блѣдни като смъртъ. „Едно нѣщо се изисква сега отъ васъ“, пишеше ми той на 4/IV 1890 год. „да се намали материалътъ въ долнитѣ три класа на гимназиитѣ т. е. паралелнитѣ кръгове да се изхвърлятъ и тия науки да се учатъ въ горнитѣ класове сериозно, а не дѣтински, които повече затѣпватъ дѣтинския умъ, отколкото да го изострятъ: дѣтето не е способно за тѣхъ, възрастята му и умственитѣ му сили не му позволяватъ — не може да ги разбира, и най-послѣ се отчайва, и всичко пропада! . . .

¹⁾ Иде ми тукъ на ума особено послѣдната политическа брошура на Д. Ризовъ „Разлагающа се и възраждающа се България“.

Бога ми, мене ми е жално да гледамъ дѣцата измѣчени и бѣдни като смърти. Ний не ги оставяме да растятъ и догдѣ дойде — което може да дойде — до VI, VII кл., прохравва кръвъ, — и край! . . .

„А това ли трѣбва да бѣде цѣлѣта на учебнитѣ ни завеления? . . . Знаешъ ли, че има много хора, а особено отъ учителитѣ, на които дѣцата подрастватъ за въ отдѣленията, и тѣ се боѣтъ отъ дневнитѣ програми да си дадатъ дѣцата въ отдѣленията? . . . Отдѣленията сѣ пакъ безбожно прѣтварени и обтрупани съ всевъзможни, единъ отъ други по неразбрани учебници. . . Нашиятъ гешевтарлъкъ и тука си е забилъ гагата и книжаритѣ отъ тия убийствени учебници си пълнятъ каситѣ богато-богато. . . знаешъ ли колко хиляди такива учебничета се разпродаватъ? . . . — А дѣцата, като постѣпватъ въ гимназията, не знаятъ да четатъ и пишатъ, а астрономия, физика, химия и т. н. ги учимъ! . . . Четенъе, писанъе, смѣтанъе и нѣкои практически понятия безъ книга разказвани само на дѣцата — стига. Нека имъ остава врѣме да играятъ и растятъ. Това, дѣто го учатъ въ отдѣленията, аслѣ и не може да имъ послужи за основа. Тая прѣдполагаема основа, понеже не я разбиратъ дѣцата, въ класовитѣ трѣбва да я рушишъ и да зидашъ изново. . . А знаешъ ли, колко е пѣршиво да събаряшъ основа, да чистишъ и полагашъ втора? . . . Врѣме е вече да се погледне съ по-серизно око върху това нѣщо, че инѣкъ ще изморимъ младото поколѣние. . .

„Това го исказвамъ съ душевно състрадание къмъ ония невинни душици, които мѣчимъ като инквизитори и имъ тѣпчимъ стомаха съ такава сурова каша, която не може да се прѣмели. . .“

Послѣднитѣ думи обясняватъ всичката острота на Гинчевата критика. И тукъ пакъ състрадание и любовъ къмъ младото поколѣние. Нѣма съмнѣние, че Гинчевъ отива много далечъ и оборва принципи, които не сѣ туку тѣй въведени безразсѣдно и въ нашитѣ училища, — върху прѣтрупанъето на гимназиалнитѣ програми, върху цѣлѣта на народното училище, върху концентричнитѣ кръгове, могло би напримѣръ още да се спори —, но не трѣбва да се забравя че Гинчевъ не критикува съ хладния разсѣдѣкъ на теоретика, а съ горещото и чувствително сърдце на филантропа. И въ това отношение неговитѣ бѣлѣжки заслужаватъ всичко уважение, толкова повече, че тѣ досѣгатъ — ако вникнемъ по-отблизу — собствено методата на прѣподаванъето, а не и самиятъ материялъ. Прѣтрупаностѣта на ученицитѣ, отъ която не само

Гинчевъ, но и много други се оплакватъ, зависи, повече отъ неопитността на лицата, които прилагатъ програмитѣ, колкото отъ самитѣ програми. ¹⁾ Бѣдниятъ дѣдо Цани имаше може би и отъ друга страна право да негодува противъ нашитѣ прѣтрупани програми. Нему умрѣ 18 годишна щерка въ V класъ. — Кой знае, да ли не е мислѣлъ за своето незабравимо чедо, когато ми пишеше, че „не оставяме дѣцата да растятъ и догдѣ дойде — което може да дойде — до VI, VII кл., прохраква кръвъ, — и край“... Гинчевъ бѣше образецъ съпругъ и баща, но нещастieto съ хубавото му дѣте, едничката му подрастнала щерка, която той много обичаше, бѣ го нагласило по едно врѣме песимистично! Тоя песимизъмъ обаче дълго врѣме не трая, и дѣдо Цаневата жизнерадостна философия надви. Тамъ, дѣто не помагаше философията, дѣдо Цани си помагаше съ нѣкое весело сравнение, и обикновено хуморътъ заливаше тъгата. Единъ день бѣхъ му се нѣщо оплакалъ, че имамъ болни въ къщи. „Семейниятъ животъ е такъвъ“, ми писа той за да ме утѣши, „защо го сравняватъ съ баня, на която дъното *пари* и като влѣзе чловѣкъ въ нея, изпърво цапа, плѣска, плава, вика, и се весели богато, но като се умори и стъпи на дъното, усѣща, че *пàри*: „*пари*“, казва той на прѣждевлѣзитѣ, „не мож да стоиш на краката си, — дъното *пари*.“ — „И мене *пари*, му отговаря питаниятъ... ама едина (кракъ) дигай, другия слагой — върви то: ний тука тѣй я караме“... и той земва свѣта за правило и си кара и той съ сичкиѣ къпающи се... *Пàри* дъното на семейния казанъ... и меня ме е напарило и още какъ?... Ти знаешъ, може бити, че прѣди три години прѣдадохъ на черната земя дъщеря отъ V класъ на 18 години... *пàри*!... но не може да се излѣзе отъ тоя горешо-дънъ казанъ. Ей тѣй, едина ще дигаме, другия ще слагаме, догдѣ склопимъ очи, но дано въ послѣдната минута не ни упрѣкне свѣстътъ ни, че не сме търпѣли горещото дъно на семейния казанъ...“

Това „дано“ бѣше за Гинчева съвсѣмъ излишно. Той склопи очи съ чиста свѣсть, та едва ли е имало човѣкъ така да се жертвува за своята челядь като него; а че не ще му било твърдѣ леко да излѣзе на глава съ нуждитѣ на „семейния казанъ“, това не ще дума! „Желаешъ ми още 40—50 сурвакета, благодаръ, — ми пише той, но нека ти даде Господъ 4—5 синове и двѣ три дъщери, и като наченешъ да ги обдържашъ въ

¹⁾ По тоя въпросъ вижъ интересната статийка на проф. Бахметьева въ наст. книга на Б. Прѣгледъ: „Какъ се дресиратъ молекулитѣ?“

училищата и платата да изхвърква изъ шената сѣки мѣсець, ще видишъ, какъ се проживѣватъ сурвакетата съ бѣли власи.“

Като старъ труженикъ, Гинчевъ имаше право, да иска стипендии за своитѣ дѣца, но не ли бѣше съ мекитѣ очи, той не можа даже едно свидѣтелство за бѣдностъ да си извади. Азъ съмъ увѣренъ, че той не се е нито опитвалъ, да отиде въ градския съвѣтъ, да поиска оцѣнка на имуществата си. Какъ да отиде, — боялъ се е вѣроятно да не му натѣкнатъ за воденичката при Орѣхово, която той бѣ си купилъ съ малкото економийки отъ инспекторската служба и която навѣрно не му е принасяла повече отъ стотина лева приходъ! Такъвъ съвѣстенъ човѣкъ бѣше тоя безподобенъ по своята морална чистота старецъ. Колцина много по-богати отъ него и съ много по-малобройна челядъ сполучихъ да натѣкнатъ синоветѣ си на държавни стипендии, — той не успѣ, че му бѣхъ жабитѣ тѣпи и така продължава той да се мъчи до послѣднии си дихъ. „Колкото за пособието на сина ми, жално ми е, че г. министъръ нѣма да се съгласи безъ свидѣтелство за бѣдностъ, да му се отпусне пособие... значи, че моитѣ коси сж побѣлѣли напразно и очитѣ сж запрѣли отъ вѣтъра, а не на труженическото поприще... какво да се прави? Не ме е далъ Господъ съ остри жѣби и съ уста, рѣгнати съ лопата.... не съмъ кривъ, сѣдицата, види се, тѣй ме орисала... Знаешъ ли колко неприатели азъ имамъ, защото ми сж тѣпи жабитѣ? Кой ще ми издаде свидѣтелство?“ Човѣкъ би рѣкълъ, че при толкова семейни грижи тоя старецъ би трѣбовало на три да се прѣчупи и нищо друго да не вижда вънъ отъ семейния си горещодѣнъ казанъ. Но дѣдо Цани не бѣше отъ това тѣсто човѣкъ. Коситѣ побѣлѣли непобѣлѣли, дѣцата облѣчени, необлѣчени, изучени, неизучени — той не се отчайваше и което е още по чудно, той освѣнъ дѣто редактираше списанието „Трудъ“ (Богъ знае съ какви мъжи!), намѣрваше и въ най-голѣмото си утѣснение врѣме за научни занятия. Тѣзи занятия му помагахъ да забрави много несгоди на живота. Покрай дѣцата му — тѣ бѣхъ единичката му утѣха и наслада.

Огромнитѣ етнографически материали, които той бѣ събралъ въ течение на своята дѣйностъ между народа, бѣхъ една неизчерпаема мина, която той полека лека разработваше. Оттукъ излѣзе неговиятъ прѣвъзходенъ трудъ по народната медицина, оттукъ той снабдяваше всички наши по-лични списания съ народни пѣсни, приказки, баяния, врачувания, оттукъ се поеше и неговиятъ не особено красивъ, по здравъ като нашитѣ балкански кончета пегасъ и пр. Едва ли има у насъ въ-

общо човѣкъ, който тъй добръ и отблизу да е познавалъ народа, като Ц. Гинчева. Излѣзълъ самъ изъ народа (младиятъ Цани дълго врѣме е билъ просто чираче — градинарче), той бѣ надаренъ съ всички качества на единъ добъръ народоукъ. Той имаше това „je ne sais quoi“, което неволно привлича простолюдието, отваря сърцата и устата. Самата негова поява дѣйствуваше като разковниче и тамъ, дѣто други не виждаха нищо, той четѣше ясно като по книга. Колко пѣти съмъ се чудилъ, какъ можеше той да застави и най-недовѣрчивитѣ врачки, да му изкажатъ и най-скрититѣ си мисли и да му диктуватъ своитѣ формули, които се пазятъ обикновено като свещени! Цани Гинчевъ бѣ и по врѣме единъ отъ първитѣ нашитѣ етнографи. Неговитѣ първи сборки датуватъ още отъ 1850 год. Гинчевъ отъ никого не криеше въ послѣдно врѣме, че цѣлиятъ материялъ, помѣстенъ въ „Показалеца“, е доставенъ на Раковски отъ него. Той се сърдеше на безцеремонността на своя другаръ, който бѣ се ползувалъ отъ труда му, безъ съсъ думица да помене за него, и тъкмѣше да изложи всичко това въ биографията на Раковски, въ която щѣше да разправи и за своитѣ сношения съ него. Като бѣ дошелъ тукъ за конгреса, казваше ми, че скоро щѣлъ да бѣде готовъ. Тая интересна статия навѣрно ще се намѣри между книжата на стареца, и добръ би направили наследниците да я публикуватъ по-скоро. Той бѣ захваналъ да я работи още въ 1891 година. „Сега се пооряхатихме отъ училищнитѣ главоболия, но азъ пакъ не мога да се орахатж, споредъ турската поговорка, че „гягурина и кога най нѣма работа, самъ си отваря работа“: сега пъкъ събирамъ отъ замѣткитѣ си и готвя материяли. Написалъ съмъ . . . пѣсни и отъ живота на Раковски сега работж. Азъ четохъ оная книга, що сж я издали въ Русе за биографията му, но тамъ, освѣнтъ писмата на Раковски, които сж много цѣнни, другото е повечето баснословна измислица: тамъ истинско малко има. Този г. Чехъ, дѣто е държалъ за Раковски сказки, г-нъ Ф. Ч., нашия другаръ, ми каза, че е събиралъ (Чеха) тия свѣдения отъ студентитѣ българи въ Прага и сѣкий, каквото е чувалъ за Раковски му разказвалъ, а той купувалъ сичко за готови пари. . . . И моето писано не е цѣла биография, но покрайниѣ мѣри, азъ съмъ писалъ онова, което знамъ и съмъ чувалъ лично отъ устата на покойния Раковски.“

Гинчевъ се смѣташе не само за сътрудникъ на Раковски въ материалната частъ на Показалеца, а и за неговъ инспи-

раторъ въ историческитѣ и филологическитѣ му изслѣдвания. Той често ме е увѣрявалъ, че всичкитѣ теории, изложени въ „Ключъ болгарскаго языка“, сж внушени на Раковски отъ него. Излѣзваше почти, че Раковски е извършилъ най-обикновенъ плагиатъ върху мислитѣ и материалитѣ на наивния си другаръ. До колко това е вѣрно, ще може да се сжди, само като са напечати обширната биография. Кой отъ кого е заемалъ, кой трѣба да се смѣта за ученикъ, кой за учителъ — това не знаемъ, но очевидно е, че Гинчева и Раковски свързватъ най-тѣсни духовни връзки. Това се вижда отъ посоката и характера на тѣхнитѣ научни занятия, тѣ сж сжщитѣ. И у двамата намѣрваме сжщата буйна фантазия, която на всѣки мигъ е готова да литне надъ суровитѣ факти, и да изгуби съ това солидната почва подъ нозѣтѣ си. При подобра и систематична подготовка Гинчевъ и Раковски, надарени съ мощна синтетична дарба, можехъ да обогатѣтъ дѣйствително нашата наука съ нѣкои оригинални трудове, но отгдѣ да я земѣтъ по онова врѣме тая подготовка, па и кой щѣше да ги разбере, ако говорехъ на народа съ строгата логика на сухитѣ фактове, а не съ убѣждението на фантазията, която всичко украсява и възвеличава? Така тѣхнитѣ научни изслѣдвания не могатъ да издържатъ строга научна критика, но както Паисиевата българска история, тѣ дѣйствувахъ ободрително върху съзнатата интелигенция, като ѝ рисувахъ едно свѣтло небпвало минжло и още по-блѣсково бѣдѣще. Отъ това гледище трѣбва да бѣдѣтъ разчлѣнени и полумистичнитѣ научни хипотези на Гинчева върху езика (въ Трудъ) и най-сетнѣ неговата „тракийска теория“, която други пакъ ще се потруди да изложъ на кратко по писмата на покойния, съ което ще изпълни и послѣдната му дружеска просба. „Азъ знамъ, че ти може да се усмихнешъ на думитѣ ми“, бѣ ми писалъ той и по-рано (8 юлий 1891 г.), „но заварди моитѣ писма (копие нѣмамъ отъ тѣхъ), че когато се открие истината, да каже потомството, че съмъ прѣдчувствувалъ; а че ще се открие, азъ го вѣрвамъ като день“.

Ще кажъ на кратко, че тая теория, не е тѣй нова и оригинална, както си е прѣдполагалъ самъ Гинчевъ. Д-ръ Н. Бассановичъ въ своята хубава статия „Материяли за санитарната етнография на България“ въ Министерския Сборникъ е развилъ въпроса за остатѣцитѣ на древнитѣ Траки въ сегашното население на Ломския окръгъ много по-кратко и много по-научно. Тукъ е приведена и цѣлата

литература по тоя въпросъ. „Издирванията, направени прѣзъ послѣднитѣ години, забѣлѣзва той, сж доказали ясно, че значителна частъ отъ Тракиѣ, слѣдъ заселяването на Сарматитѣ се е славизирала и е приела славянския езикъ, слѣдователно въ антропологическо отношение Тракиѣ още живѣятъ и сега съставляватъ интегрална частъ отъ българския народъ. Много прави, обичаи, почти всичкитѣ тѣй наречени народни имена на Българитѣ не сж славянски, и е твърдѣ вѣроятно да сж тракийски; тѣй сжщо и названията на много рѣки градове и села сж се запазили отъ тракийско врѣме“. Това се бѣ наелъ да докаже и Цани Гинчевъ, но не съ антропологията и филологията, а съ фантастични исторически и етнографически доводи. Той знаеше, че мнозина ще се усмихнатъ на неговитѣ хипотези — особено „славиститѣ“, на които той и името не обичаше да чуе, но това не го стрѣсваше. „Ами историята на мъченицитѣ на науката не ли я видишъ, че е пълна съ такива капризи, ми пишеше той, и какво не сж търпѣли ония, които сж изказвали божата истина? Не сж ли ги даже и горили на костритѣ?... Азъ мисля за тия работи така: напиши и кажи това, което ти диктува твоя умъ и разумъ, че го остави черно на бѣло, па ще се минатъ години, а може бити и вѣкове и десетки вѣкове, и ще се намѣри нѣкой да поиска да изслѣдва онова, що си изказалъ и ще възкреси твоитѣ идеи. А не намѣри ли се никой и никоги, нека пъкъ да отиде всичко на вѣтъра, дѣто най-послѣ ще се слѣе всичко: и право, и криво, и добро, и зло, и сичко, и сичко...“

Нека тия думи служатъ за извинение на Гинчева и прѣдъ строгия сждъ на нинѣшната научна критика..

И. Д. Шишмановъ.

Трансилванскитѣ българи и тѣхнитѣ молитви.

Освѣнъ на Балканския п-въ, дѣто българитѣ сж си въ народна цѣлость, наши еднородци има, както е знайно, и оттаткъ Дунава, прѣснати по Ромъния, Маджарско и Русия. Промѣнливата сѣдба на България отъ самото начало на историята ѝ, та и до скоро врѣме, е причинявала изселвания на цѣли села и области. Тѣзи изселвания може да сж ставали и по-прѣди, но по всѣка вѣроятность тѣ сж биле усилены съ дохажданъето на турцитѣ и отпослѣ съ разнитѣ войни, които сж тѣй злочестьо блазнили нашитѣ дѣди, че ще се отървѣтъ най-сетнѣ отъ своитѣ притѣснители — турцитѣ. Изселванията сж ставали сѣ къмъ сѣверъ, къмъ по свободнитѣ земи, и сж пълнили ту Влашко, ту Маджарско, ту Южна Русия. За повечето отъ тия българи-колониисти знаемъ приблизително, кога сж напуснали България, знаемъ тѣй сжщо и за езика имъ, защото си го говорѣтъ още и днесъ, макаръ и да го замѣняватъ полека-лека съ чужди. Но има едно поселение българи въ Седмиградско или Трансилвания, за които освѣнъ че не знаемъ положително, кога сж оставили България, но можеше и нищо да не знаемъ за тѣхъ, ако не бѣхж стигнали до насъ нѣкои паметници отъ любопитния имъ езикъ. Защото, както много наши изселенци, тѣй и трансилванскитѣ българи се изродили, сирѣчь изгубили езикътъ си и се прѣтопили въ ромъни, та днесъ за днесъ единичка диря отъ тѣхъ е тази, че тия ромъни, тѣхви потомци, носѣтъ още отдѣлно племенно име — шкяи (склави, словѣни), съ което име ромънитѣ наричатъ само българскитѣ словѣни. Такива шкяи или едноврѣмешни българи въ Трансилвания има около градоветѣ: Кронштатъ, Херманштатъ и Карлсбургъ — сѣ близу до ромънската граница, отъ което би заключилъ човѣкъ, че тия българи ще сж дошли въ тия мѣста отъ Ромъния. Но кога именно и какъ сж се отзовали тамо — отдѣ ще узнаемъ, като нѣмаме нуждитѣ за това данни? Ако сѣдимъ по езика имъ, това прѣселение не ще е станжло по-рано, а ни по-късно отъ 14. вѣкъ. И наистина, по една записка на латински пе-

чатана минѣлия вѣкъ въ анализѣ на католичкото братство Минорити (*Annales Minorum, Romae 1733, VIII, стр. 195 — 196.*) и прѣпечатана въ съчинението на Миклошича за езика на тия българи (*Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen*), виждаме доста ясно, че седмиградскитѣ българи напуснали отечеството си България заедно съ паданъето на Търново. Миклошичъ отнася тая записка къмъ българитѣ, които живѣхтъ още и до днесъ въ Банатъ, но по съдържа-нието си речената записка трѣбва да се отнесе къмъ трансилванскитѣ българи, едно, защото за банатскитѣ българи знаемъ, че сж прѣселени много по-късно, и друго, защото банатскитѣ българи сж и до днесъ католици, а въ записката се говори за българи, които били по-напрѣдъ католици, но отпослѣ станѣли протестанти, каквито сж били наистина трансилванскитѣ българи, каквито сж и днесъ още тѣхнитѣ потомци — шкяитѣ.

Ето самата записка: „Че този народъ води потеклото си отъ България и че сж сѣщи българи, никой се не съмнява. Около 1366 г. подъ папа Урбанъ V. царь Лудовикъ (унгарски царь отъ 1343—1382 г.) покори България и отъ ревностъ къмъ вѣрата, а тѣй сѣщо подканенъ отъ тогавашния босненски епископъ Peregrin, даде воля на братството наречено *fratres minores* да проповѣдва въ България. Това братство сполучи въ 30 дена отгорѣ да обърне въ католичество десетина хиляди души, слѣдъ които послѣдвахъ още повече, и България влѣзе подъ клиентелата на унгарскитѣ царѣ. Тѣй като България заедно съ Влашко слѣдъ 1393 г. останѣ подъ турска властъ и тирания, новопокръстенитѣ българи, неавикнѣли на турско иго, и понеже прѣдпочитахъ да оставѣтъ отечеството си отколкото вѣрата си, отидохъ заедно съ братята въ Унгария. Унгарскиятъ царь, като знаеше тѣхниятъ воинственъ духъ, направи ги погранични стражари (граничари) около Липованъ, Бекашинъ, Лугошинъ и Караншебешъ и тѣй направи, че и ние се настанихме въ онѣзи мѣста, дѣто вършихме божественитѣ служби при българитѣ. Послѣ, на 1526 г., слѣдъ злополучната битка при Мохачъ, дѣто загинѣхъ хиляди мъже и самъ царь Лудовикъ II, турчинътъ наченъ да владѣе не само въ Банатъ, но и въ Унгария, та и българитѣ се разпрѣснѣхъ на горѣ — на долу, а които бѣхъ останѣли още по мѣстата си, като виждахъ, че нѣма да живѣхъ сигурно подъ турцитѣ, разбѣгахъ се по гориститѣ мѣста около Крашова и чакахъ добъръ день; а понеже турчинътъ се усилаваше сѣ повече поради раздоритѣ еретически, и българитѣ се принудихъ да си направѣтъ на

двѣ — на три колибици по онѣзъ мѣста и тамъ си останяхъ. А пъкъ католичкото свещенство отъ околнитѣ мѣста ги поддържахъ въ правата вѣра до 1600 год., когато захваняхъ да ги наставятъ езуититѣ. Слѣдъ нѣколко години Răcoșu — протестантинъ калвинистъ — изпѣди езуититѣ и введе помежду имъ протестанство.“

Въ послѣдно врѣме се намѣрихъ и други записки и книжа отъ Седмиградско, въ които се споменуватъ вече тамкашнитѣ българи като установени жители въ Трансилвания, а единъ цѣлъ градецъ Чергедъ (окръжие Karlsburg) се нарича даже „български градъ“. Открихъ се и три съдебни документи отъ г. г. 1647, 1648 и 1651 за нѣкаква си разпрания на тия българи съ единъ тѣхенъ свещеникъ, които имъ не давалъ да си извършватъ старитѣ погребални обичаи; но за първоначалното поселение на българитѣ по ония мѣста по положителни свѣдения и до сега още нѣма. Ср. Милетичъ и Агура: „Дакоромънитѣ и тѣхната славянска писменостъ“ МСб. IX. 273.

Много по добръ сме освѣтлени върху езика на тия наши братя, който, макаръ и да се не говори вече днесъ, пакъ ни е достъпенъ за изслѣдване, защото ни е запазенъ въ нѣколко писмени остатъци. Най старитѣ отъ тия остатъци датиратъ отъ 1793. г., печатани въ едно нѣмско списание (Siebenbürgerische Quartalschrift, Hermannstadt 1793.) като показъ отъ говора на околнитѣ българи, които до тогава не сж се били още порумънчили. Печатанитѣ проби сж единъ разваленъ до непонятностъ „отче-нашъ“ и нѣколко въпроси и отговори — всичкото е прѣпечатано въ г. Матовата статия „Къмъ критическото четение на дакословенскитѣ текстове“ МСб. VI. 232. Много по обширни и важни сж текстоветѣ, що издаде Миклошичъ първо на 1856 г. подъ заглавие „Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen“ (Езикътъ на седмиградскитѣ българи) и второ на 1883 г. въ съчиненито си „История на българското правописание“ (Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen). Както се вижда отъ самото заглавие на първото му съчинение, Миклошичъ приемаше езикътъ на тия текстове за български езикъ и си го казва това изрично на 106 стр.: „че славѣнитѣ въ Чергедъ (около Карлсбургъ) сж отъ българско племе, се вижда ясно отъ езика имъ“. Но отпослѣ Миклошичъ се разколѣба, и то по причини твърдѣ извѣстни за всѣкого, който познава отъ една страна езикътъ на седмиградскитѣ българи и отъ друга — теорията на Микл. за произхождението на старобългарски езикъ; разколѣба се тоя великъ ученъ и наченъ изведнѣжъ да нарича тоя сѣщи езикъ

на седмиградскитѣ или дакийски българи — дакословѣнски (Dakoslovenisch). Това си промѣнено мнѣние Микл. образложи въ новото издание на сравнителната славянска Морфология стр. 201: „Този езикъ, каже, по форма и по звукове е толкова далечъ отъ днешнитѣ български нарѣчия, щото безъ друго трѣбва да се счита като отдѣленъ славянски езикъ и заедно съ новословѣнски и новобългарски той ще е потомъкъ на едноврѣмешния пановско-словѣнски езикъ“.

Едно само повърхно запознаване съ тия текстове ще убѣди всѣкого, че езикътъ въ тѣхъ не може да бѣде другъ, освѣнъ пакъ български, сирѣчь за какъвто го зе най напрѣдъ и самъ Микл. Тия текстове се пазятъ сега въ придворната Виенска библиотека. Съдържанието имъ е духовно; на първо мѣсто стои кратъкъ катехизисъ, подиръ него слѣдватъ молитви и пѣсни черковни. Тия текстове сж писани, или—по добръ—прѣписвани на 1830. г.

Вториятъ паметникъ отъ езика на седмиградскитѣ българи, който издаде пакъ Микл., се пази сега въ Пещенския народенъ музей и е прѣписванъ на 1803. година, а съдържа сжщо пѣсни и молитви — нѣкои отъ тѣхъ съвсѣмъ еднакви съ първитѣ. Други подобни текстове имало у Пражкия професоръ Хатала, който отъ 5—6 години се тъкми да ги издава.

Всички тия текстове сж писани съ латински букви и маджарска ортография (s=ш; sz=c; cz=ч и пр), но твърдѣ неправилно; по всѣка вѣроятность сж прѣвеждани първоначално отъ нѣмски, защото се виждатъ въ тѣхъ дири отъ нѣмски обрати. Но както сж дошли тия текстове до насъ, правятъ впечатление, като че сж писани по слухъ и то отъ човѣкъ, който не знаелъ езикътъ; за това въ оригинала сж неправилно сливани или раздѣляни думитѣ. Ето за показъ, какъ сж писани самитѣ оригинали:

Ia vearvam faf iedna boga preszegesna basta, sztorill ne-beto i zemata, je faf Iesusa Christusa ftogova szventa szina, nasse goszpodina, fto szaie pregiel ott szventi ago duha, rodil szaie ot cziszta de vitza Maria, tkinuva hago pott Pontius Pilatussa, gora stegnua, umre i ga sza greboha, szlesze na prapodenie i na treti den ott szmart gore sztana, otti de fnebe, szede u gospodina bogu na deszna sztrana boga, ottam stebi dodenie, da zandi sivi i umarli. I vearvam faf szventi ago duha i szventa karstianka cserkva, szvenszum sza iedno, nastim greszim prostenie, trup ni gore stanantie i viakuito sivenie. amen.

Макаръ и лошо записани, тия паметници отъ единъ изчезналъ говоръ не губятъ значението си за науката, особено за българската наука; тѣ освѣтъ че ни прѣдставятъ говорътъ на една частъ наши изгубени сънародници, но въ сжщо врѣме ни даватъ хубавъ материалъ за историята на български езикъ, даватъ ни да разберемъ по хубаво развитието на сегашния български езикъ отъ стария и да установимъ връзката между тритѣ главни периода на родния ни езикъ. Седмиградскитѣ паметници прѣдставятъ хубава срѣда между старобългарски и новобългарски и като че ни даватъ възможность да си прѣдставимъ по добръ говоримиятъ езикъ на нашитѣ прѣдѣди въ края на XIV и въ началото на XV вѣкъ; отъ домашнитѣ извори това мжчно узнаваме, защото писменитѣ наши паметници отъ онуй врѣме сж писани на единъ черковенъ езикъ доста различенъ отъ живия тогавашенъ народенъ говоръ.

Оттукъ виждаме, колко може да помогне една по либерална черква за развитието на литературата: докато въ сама България дори и до днесъ не е просто българину да се моли на разбраниа си народенъ езикъ, то въ Седмиградско, задъ толкозъ гори и води отъ насъ, шѣпа наши братя си съставятъ молитви и си се молятъ на хубавъ български езикъ и при това не вѣрвамъ да сж били по малко набожни отъ насъ тука.—Ето напримѣръ какъ се е молилъ седмиградскиятъ българинъ до прѣди 70 години „отче-нашъ“:

Наш баща, фто си фѣф небето, да са посвенти твое свято нуме, да доде твоа хора, да бѣнде твоа вола ато и фѣф небе тѣй на-земи: наш лаб катедеши дай го, боже, неске нам; прости ни, боже, наштин греси, ато и (мие) праштаме наштин грешени; недей ни сова ф испитени, слободи ни от сакво зло, че твоа хора и сила и потре ато нине дорна вѣак вакуито.

А ето какъ се е изповѣдвалъ прѣдъ своя пасторъ:

Азе у бога преневолен греховит чѣлак са кланем тебе и та гледдам тебе, небенски башта боже, фто мѣне-ма си дал; и нашу господину Иесушу Христушу, фто мѣне-ма ѣ слободил от се-те муйте големи греси: и святому духу, фто мѣне-ма ѣ исправил фѣф святата евангелиа, заранд се-те муйте големи греси, котрие съм сторил върху господина бога и тогови поръччения, или със бесада, либу със гънд, ка их знае господин бог у мѣне греховитиетого чѣлака; заранд туй азе му са кланем ато тогов греховит на тогова мила, казанштем, милувай на мѣне, злати Иесуш Христуш, фто са си родил чѣлак заранд мѣне, оти да добѣдем заранд тебе муйтем гресим проштене и да обред-

фто е от старото **КЪТО** чрѣзъ хто, както и днесъ се говори **нофте**, от **ноктѣ** чрѣзъ **нохте** — хора е тука въ старото значение на: царство, земя; отпослѣ х о р а получило значение, каквото го има днесъ: човѣци.

п о т е р е, ромѣнска дума = **potère** = сила. Въ рум. ез. е мингла отъ Слав.: **Потеря**.

г ѣ н д = помишление, ром. дума. — ато = като. — тогов = неговъ.

штем мила при твоа небескиаго башта бога заранд твое свенто и алдувано ѹме, оти да траѹм сеги послед твоа волѹа и свенто порончѹене: заранд туй та молим тебе, божа слуга, котри си оставен на боже място, да ма провеселиш съ божа бесѹда и да ми простиш муйте греси, че мѹне ми е жал и бѹнувам заранд тѹаф и азе фагадувам, оти са ште пѹзи със божата помошт от по много греси и шта траа постѹ божото порѹичѹене. Амен.

А ето и утрѹната молитва на седмиградския българинѹ:

Хар ти даваме и ти сполаваме тебе, небески башта боже, де ни си пѹзил синзи нѹшт от сѹква душовна и труповна неволѹа; молиме та тебе, о милѹсърди боже, праштай нам наште греси и ни пѹзи и синзи ден от се-те греси и от сѹкво зѹто и ни исправивай фѹф сѹкво добро, да та моѹме служи ато верни слуги; че мие ти даваме и ти комендалуваме тебе душа и тупа и съ-то, што си ни дал от твуй-тѹ свент алдамаш фѹф твуйте свенти рѹнце; твуйте свенти ангѹле да бѹдѹнт окол нас и среде нас, ди не моѹ гаулот обре хаталма и путѹре на нас. Амен.

Но което е още по любопитно и поучително за насѹ, то е, че покрай тѹа молитви въ проза у седмиградскитѹ българѹи се появяватѹ и черковни стихове на говоримия имѹ народѹен ѹзикѹ, начева се значи у тѹхѹ единѹ видѹ стихотворна литература далечѹ отѹ насѹ и въ такова врѹме, когато въ България никой не е помислялѹ за стихотворство. Върху това никой не бѹше обѹрѹжлѹ до сега внимание, защото молитвитѹ, които издаде Миклошичѹ, сѹ написани всичкитѹ въ пѹлни редове като проза. За това и г. Теодоровѹ начева новобългарската стихотворна литература съ Пѹшакова (гл. „Бѹлг. Пр.“ кн. XI—XII стр. 267). Разгледвайки по отблѹзу тѹа молитви зарадѹ ѹзика имѹ, забѹлѹзахѹ, че много отѹ тѹхѹ сѹ сѹщѹи стихотворения, сирѹчѹ черковни пѹсни, каквито ги иматѹ нѹмскитѹ протестанти и отдѹто сѹ навѹрно прѹведени. Ето нѹкои отѹ тѹхѹ:

I.

Са надеем фѹф бога
Фѹф страх и неволѹа;
Той сеги ми помага
Ф съта фѹла от страха;
Той мое да премени
Мой штраф фѹф весели

Куѹ гресите ма страшѹни
Отсѹ не ма сѹпѹнт,
Че Христуша го глендам,
Тому аз са бизантувам,
Че той ми е надежен
Фѹф смѹрт и фѹф живѹене

алдувано, мадж-ром. дума (alduesk) = благословено. — жел = жал. — бѹнувам, мадж-ром. (banuesk) = жалѹ ми е. — фагадувам, мадж-ром. = обѹщавамѹ. — синзи — този и тази.

алдамаш, мадж. дума = дарѹ. — обре е скратѹена инфинит. форма безѹ ти (окрѹс-ти): сторѹдѹ произношѹенѹето на ф като ѹа, бѹхѹе очѹаквали обрѹа, по въ седмѹгр. бѹлг. говорѹ, както и въ нѹкои днѹшни сѹвѹроистѹчни бѹлг. говори (Габрово, Трѹвна) ф на край дума макарѹ и съ ѹдарѹение се изговарѹа като е сеги = секѹти, сѹкоги — ф е л ѹа = род, вид. — бизантувам, мадж-ром. повѹрѹвамѹ

Куй ма стигне смърта,
Смърта ми и добъда,
Христуш ми е живене,
Ф него ми е надежен;
Че куй аз шта умира,
Трун и душа той збира.

О злати Иесуш Хришт,
Тъй си милен сегниш,
Фъф смърт са си растегнал,
Прощение ни си добил
И верниентем кърстием
Небенското живене.

Амен кажете сиф
Със сърце и низик,
Христуш нас да ни пази
Със ангелинтем стражи,
Оти тогово ъме
Фъф вѣак да го фалиме.

II.

Сторил ни са е ден, кърстени,
Хар ти даваме богу, мние,
Фто ни е пазил сиенз ношт
Неска ъест, бѣнде напомошт.

Мни комендалуваме тебе
Низик, очи, крака й рѣнце,
Нашто сърце, ум, вола, гѣнд,
Царство, двор, рана, сако—ф рѣнце.

Прости боже нашто хиклането
И ни блиди от сакво зло,
Милувай ни, злати башта,
Зѣми от нас твоа сѣрба.

Потегни със нас ф наша мѣнка.
Блажи ни ф наша работа,
Енедувай, злати башта,
Да трайме на твоа фала.

Недей енедува, молиме,
След наш нарав да ходиме;
Исправи нас, твои синове,
Ф сако добро с твои ангеле.

Сика бѣнди поано тебе.
Фто лѣкуваш горе фъф небе,
Божи башта със Иесуса
И със свентиаго духа.

III.

Когини сме ф много неволѣа
И нима, кам да са дянам
И нигде на обренинтем помощ,
Макар сокотим ден и ношт.

Зантуѣ идеме у тебе, бого,
И ти плачим нашта неволѣа,
Вѣз-де от сиф сме поразени,
С много неволѣа надушени.

Тугиз ни е надежен нумай сѣнз,
Да са збираме ф едно сиф,
Да та молиме тебе, бога,
Да ни ментуващ от сакво зло.

Не глендай наша кривина,
Слободи ни нашта вина,
Прости ни наште големи греси,
Бѣнди ни с мѣла при нас сегниш.

И дигаме наште очи фъф небе
Проти тебе със чисто сърце,
Просиме гресинтем прощение
И кѣрсту-тому лечина;

Да та фалиме със чисто сърце
И сегѣ да ти сполаваме,
Твоа бесада да ти дѣржиме,
Фъф вѣакунто да та блажиме.

Сиф=сѣх намѣсто всѣх употрѣбено тѣй, както и днесъ казваме: пет-тѣхъ, осемтѣхъ и пр. за имен пад.—хиклансто намѣсто хикланство, мадж. ром.=невѣра. — енедува мджр. оставямъ, позволявамъ.

лѣкуваш, маджром. = обитавашъ.

сокотим, ром. = размислямъ.—нумай ром.=само.—ментуваши мадж. ром.=освобождаваши. — вѣз-де=защото. Микл. го произвежда отъ вѣзъ гле-

Бълг. Прѣгледъ.

IV.

Пуйте със чисто сърце,
Сполавайте богу сиф,
Че той е алдувал нас
И ни е наситил сиф,
Нас и нашите дечица
Челедта и маршица,

Хар Иесушу Христушу!

Лаха са да му сполаваме,
Ату й наштуму башту,
И да си донесе(м) ф нум
За тогова свента мила,
Де ни е сторил на тогов ткип
С душа и със добър ум.

Хар Иесушу Христушу!

Нумай-ка са роди члякот,
Му е ренделувал бог
Иестие й питие тому,
Дор е чляк уф матер му
Го рани господин бог,
Нема ни една липца

Хар Иесушу Христушу!

Блажил ни е съ-та зема
Сладкиот свенти башта,
Сете банда намокрива,
Поръса сентем трева
И зема, лаб и вино
Дава ни нам бог дѣсит.

Хар Иесушу Христушу!

Такива сж остатъцитѣ отъ езика и черковната поезия на ония злочести наши братя, които, прокудени отъ турчина, оставатъ бащина земя, минаватъ Дунавъ и цѣло Влашко и се отзоваватъ чакъ подъ Мармарушъ-планина съ надежда ужъ да намѣрѣтъ миръ и облага. И намиратъ, истина, охолень животъ, намиратъ и милостиви свещеници, които имъ утвърдяватъ нова — протестанска — вѣра и набожностъ, плодъ на която сж тия молитви. Стиснѣти между другордци, едничката опора на трансилванскитѣ българи е била именно новата имъ вѣра, която ги е държала на страна отъ съсъдитѣ имъ ромъни (православни) и маджари (католици); съ тия сърдечни молитви, съченени тѣй хубаво на разумливъ езикъ, тѣ сж могли да се опазѣтъ дори до началото на тоя вѣкъ, докато много други български колонии въ Ромъния изчезватъ отдавна. Тѣ спасяватъ, истина, вѣрата и — душата си, но езикътъ и народността си пакъ изгубватъ. И днесъ тѣй нареченитѣ шкя и въ Трансилвания сж си пакъ протестанти и въ жилитѣ имъ тече още българска кръвь, защото сж внуци и правнуци на прѣдишни българи, но езикътъ, главниятъ народностень признакъ, у тѣхъ не е вече български, а ромънски. И тия българи, значи постига обикновената съдба на всички българи между ромъни. Честита Ромъния!

Б. Цоневъ.

алдувал = дарилъ. — Маршица, умалит. от марха = добитѣкъ, сръб марва. — ткип мадж. = ликъ. — ренделувал е от мадж., но съдържа слав. корень **рѣдѣ**

банда = край, област, сръб. банда, алб. бандѣ.

Невѣрна Груйовица,

баладенъ мотивъ изъ нашата народна поезия.

Невѣрността се ражда ведно съ появата на челядният животъ. Въ по-долнитѣ брачни форми не е могло и да става въпросъ за съпругеска вѣрность и невѣрность¹⁾. Напусто сж се мъчили законодатели и моралисти, отъ най-старо врѣме до най-ново, съ божествения учителъ на чело, да прѣмахнатъ тоя човѣшки порокъ. И ако се взремъ въвъ вирѣннето на разврата въ зависимостъ отъ културността, обзема ни страхъ и съмнѣние, и най-сетнѣ ще дойдемъ до скръбната мисль, че по-скоро могатъ да се измѣнятъ нашитѣ принципи, по които различаваме прѣстѣпна любовь отъ законна, отколкото да прѣстанатъ самитѣ небрачни сношения²⁾. Но все едно, сбждне ли се това, или не, поетитѣ още дълго врѣме ще изобразяватъ прѣлюбодѣянieto: едно, защото наистина то съществува, а друго, защото изображението му е поамлива тема.

Психолозитѣ и физиолозитѣ не сж доказали, че отъ природа жената е по-безнравствена отъ мъжътъ, нито е прѣсмѣтнѣто статистично (въ краенъ случай — отъ сждитѣ и свещеницитѣ!), че тя на дѣло повече прѣлюбодѣйствува. Но — като че сж се надумали писателитѣ отъ разни мѣста и врѣмена — въ литературата на прѣлюбодѣйството женскитѣ типове прѣобладаатъ надъ мъжкитѣ. Донъ-Жуана развратяватъ женитѣ и обстоятелствата, а Путифара и Нана сж грѣховни отъ природа. Какво е причина на това? Дали това, че въ творчеството участвуватъ повече мъжѣтѣ и тѣ „държатъ положението“, та изобщо отъ тѣхъ се образува

¹⁾ Отъ сравнително етнографско гледище най-подробна история на човѣшкия бракъ въ широка смисль на думата прѣдстави Ед. Вестермаркъ въ обемистото съч. „Geschichte der menschlichen Ehe“ (прѣв. отъ англ. 1893). На българскитѣ читатели прѣпорѣчваме статията на О. Волковъ „Свадбарскитѣ обреди на славянскитѣ народи“, която е почнала да се печати въ Сборн. Мин. (отъ III т.) и още не е довършена.

²⁾ Въ романи, ние сме склонни да не осждаме героинята за съпругеската ѝ невѣрность, но не можемъ по принципъ да приемемъ, че нѣма прѣлюбодѣйние отъ страна на жена, която се отдаде по любовь на чуждъ човѣкъ, когато мъжъ ѝ не я е задоволилъ духовно. А ето нови психолози като Ferrera проповѣдватъ и научно тоя принципъ.

тъй нареченото обществено мнѣние, или това, че женското прѣлюбодѣяние е по-благодарна тема отъ мъжкото? Последното обстоятелство, мисля, не ще изгуби значението си, ако и да се намѣржатъ още много други причини. Жената е същество слабо, тя е подъ защита на мъжа, той я благодѣтельствува, държи я, за да му отвѣжда челядъ, и той желае да бѣде тая челядъ негова! Не излиза ли оттукъ, че мъжътъ може да си „пошавне“, а жената трѣбва да пази вѣрность подъ всѣко условие? Не излиза ли, че мъжътъ именно има право да убие жена си, ако я завари да прѣлюбодѣйствува?

Всрѣдъ тия условия и възгледи сж се родили и мотивѣ, разпространени въ срѣдновековната писменность и въ устната свърѣмненна словесность, които илюстриратъ мнѣнието, че жената е вѣроломна отъ природа, че тя прѣлюбодѣйствува при пръвъ сгоденъ случай, че въ прѣгрѣдките на любовника стѣбланиява съ очи другого, че отъ жената е всичко зло на свѣта, като почнемъ отъ първото прѣгрѣшение на Адама, че изобщо нѣма на свѣта нищо по-зло отъ зла жена¹⁾.

За да се рѣши, кой е народниятъ разказъ (или пѣсень), въ който женското коварство и невѣрство е прѣдставено най-сполучливо, трѣбва да се вземжтъ въ съображение условията, всрѣдъ които става това невѣрство. Женската невѣрность изпѣква по-релефно, когато се прѣкажи съ горѣказанитѣ условия: трѣбва да се прѣдстави жена, облагодѣтелствувана отъ мъжа повече отъ обикновеното, тоя мъжъ да бѣде крайно добъръ, а стѣбланиятельтъ и — грозенъ. Тогавъ ще бѣдѣтъ най-блѣскаво доказани правилата, неблагоприятни за женската половина. Така и постѣпятъ съставителитѣ на азиатскитѣ оригинали на тоя мотивъ, който искамъ да разгледамъ тукъ накратко, така постѣпватъ, по тѣхния примѣръ, и западно-европейскитѣ народни разказвачи, догдѣто въ нашитѣ отражения отъ азиатския мотивъ е извадена изобщо коварна жена, която изневѣрва мъжа си въ критиченъ часъ и пристая къмъ най-върлия му врагъ. Щомъ жената изневѣрва мъжа си, все едно, била ли е тя обичана и облагодѣтелствувана отъ него, или не, нашиятъ народъ намира за естествено, че тя трѣба да бѣде убита.

Южнославянскитѣ народни пѣсни, които се отнасятъ къмъ тоя мотивъ, образуватъ два разреда. Ето общитѣ черти на пѣснитѣ отъ първия разредъ. Груйо-войвода варди стража (въ кула, на Качански клисури, на Омама планина или на

¹⁾ За старитѣ „Слова“ за зли жени вж. напр. Н. А. Начовъ, Тиквешки ржкописъ, Собр. Мин. X 99.

Стара плашина). Додрѣмало му се, и той поржчалъ на жена си да го отмѣни, да поварди, догдѣто той поспи. По жена му се падумва съ турцитѣ (турци дрѣнополци, или просто — арнаутче), врѣзва Груя и имъ го прѣдава. Тогава покарватъ турцитѣ Груя пѣмъ, ведно съсъ сина му (обикновено Стефанъ, Стефчо, Миралакимъ Стефанъ), когото бащата взема да носи на раменѣ: невѣрницата сѣда на колѣнѣ на арнаутчето, а за сина ѝ не я е жалъ. Нататѣкъ дружината стига до едно сѣнчесто мѣсто, до бѣла чешма. Арнаутчето вързало Груя за едно дърво,

Тоѝ на сонце, брате, да ми седи.

Арнаутче пот сенка седнало,

И до него млада Груйовица:

Си се смеѝат и се задеваат, —

Што легнале двата да си спѝат.

Откакъ заспали прѣлюбодѣйцитѣ, Груйовото момче извадило отъ майчини си джебове рушко ноже и разрѣзало гайтанитѣ, съ които билъ вързанъ баща му. Веднажъ освободенъ, Груйо се разправа съ арнаутина: не само го съсича, но и грабва му кочията. Невѣрницата иска да се прѣдстави за невинна: тя казва на Груя:

„Деѝди Груйо, деѝди добѣр ѝунак,

Блазе си ѝе на твоѝата маѝка,

Ме избави от стара душмана,

От онова луто арнаутче.

Што сакаше мене да ме грабит,

Уште кога ѝас сум било мома“.

Но Груйо не се излѣгва вече: завива я въ рогозка, намазана съ катранъ и смола, и я запалва, безъ да жали нито равната ѝ става, нито русата коса, нито бѣлото лице¹⁾.

Въ сръбската пѣсенъ, която се отнася къмъ тоя разредъ²⁾, има една малка подробица повече: турцитѣ, турени да вардѣтъ вързания Груя, отиватъ при кръчмарка Мара, посестрима Груйова, да пижтъ; Мара ги опойва, та Стефанъ има врѣме и сгода да освободи баща си отъ вѣжята.

¹⁾ Пѣсенъ отъ Прилѣпъ, записалъ М. К. Цѣпенковъ, въвъ Сборн. Мин. II, 114—6; доста съвпадатъ съ нея пѣс. Кач. 192, дебърската Ястр. I изд., стр. 67, кюстендилската Сборн. Мин. VII 97, записана отъ Г. Колушки, и разложката, записана отъ Ив. С. Бояновъ, а по-късовита и по-инаква е самоковската, записана отъ Т. Ецовъ: въ нея турцитѣ, които улавятъ Груя, съсичатъ го веднага, а жена му Милкана и Стефча взематъ за робѝ. Двата послѣдни варианта ми сѣ извѣстни отъ ръкописни сборни, назначени за печатъ. Въ пѣсенъта Кач. 93 Богоя нападѣтъ сеймени, за гдѣто не плаща данѣкъ, жена му го врѣзва и пр.

²⁾ Карадж. (1846) III 7.

Въ пѣснитѣ отъ втория разредъ главенъ отличителенъ елементъ е борбата между героя и неговия врагъ, която става прѣдъ очитѣ на жената измѣнница, и въ която тя помага на врагътъ¹⁾. Ведно съ тая нова черта се явяватъ и всички други, свойствени на тоя разредъ, отъ който много хубавъ вариантъ изъ централна България е обнародванъ въ сбирката на Дозона. Искренъ заръчва на Милица да мѣси бѣла погача, да наточи здравица у тая жълта бѣклица, че ще отиватъ на гости у майка ѝ: деветъ години какъ не сж имъ ходили. На другия день трѣгватъ, при все че Милица се бои, защото изъ пѣтя, изъ тая Стара Планина, ходи Първанъ войвода съсъ седемдесетъ души дружина, та може да ги нападне: Първанъ я билъ искалъ, когато била мома. Изъ пѣтя Искренъ кара Милица да запѣе пѣсенъ „съ единъ гласъ, та да се чуе съ два гласа.“ Тя се бои, че ще да я чуе Първанъ войвода, но мжжътъ настойва, и тя запѣва. И паистина Първанъ съ дружината си дочува пѣсенъта, познава гласа на Милица и ги напада: той желае „веднажъ съ Милица да легне, па тогава да умре.“ Изважда Искренъ стрѣлитѣ, приготвени отъ по-рано, и устрѣлва всичката дружина Първанова, но не стигнало стрѣла за сами Първана, за когото Милица нарочно не турила още една стрѣла повече. Почватъ да се боржтъ двамата юнаци, та който надвие, той ще вземе Милица. Три дни и три ноци се бижтъ, три лакти земя ископали. На Искрена се разпасва поясътъ, и той моли Милица да му забодe пояса (въ вариантитѣ, що сж отстѣпили отъ тоя разредъ, той ѝ прѣдлага да помогне комуто иска, та да се свърши борбата). Но Милица подава пояса Първану, и той връзва Искрену ржцѣтъ, изправя го до едно дърво и го връзва за него; тогава

Първанъ пригърна Милица,
Та я пригърна, цалива.
Пак са легнали, заспали
Един другому на ржка.

Слѣдъ това минава край Искрена овчарче и го отвързва;
Та па ѝе Искрен отишел,
Та ѝе постоял, погледал,
Как сж легнали заспали
Един другиму на ржка.

¹⁾ Съ подобно съдържание сжмъ чель и румѣнски очеркъ, ако не се лъжж, отъ Карменъ Силва. До колко сюжетътъ е измисленъ самостойно отъ автора, не ми е извѣстно.

Съсича Първана, закарва Милица у дома си и тамъ въ зимника и ней отсича главата ¹⁾).

Сроднитѣ сръбско-хърватски и малоруски пѣсни и великоруски билини сж посочени у Волпера ²⁾, Халански ³⁾, Поливка ⁴⁾ и Махалъ ⁵⁾. Отъ многото любопитни подробности, що има въ тия пѣсни, ще отбѣлѣжж само двѣ, които ще ни до-трѣбватъ при по-нататъшното сравнение. 1) Въ една сръбска пѣсень ⁶⁾ Страхиинѣ-бан, като вижда, че Влах-Алия съ помощта на жена му ще го надвие, повиква своя песъ Караманъ, който сграбва жена му, и турчинътъ като зѣпналъ подирѣ ѝ, билъ надвитъ отъ бана. 2) А въ друга хърватско-сръбска пѣсень ⁷⁾ на Марка, когото Миятъ хайдутинъ съ помощта на Марковица щѣлъ вече да надвие, помогнала вилата, негова посестрима.

Халански ⁸⁾, като обръща внимание върху други черти, които се срѣщатъ въ южнославянскитѣ и рускитѣ пѣсни отъ тоя разредъ, допуща, че великоруската билина за Иванъ Годиновичъ е прѣправка на тия именно южнославянски пѣсни. При все че това мнѣние не се поддържа отъ Поливка ⁹⁾ и Веселовски ¹⁰⁾, азъ пристаямъ отчасти къмъ него, защото иначе съвпадежътъ е необяснимъ; но приемамъ, ведно съ Халански и всички други издирвачи, че и безъ това мотивътъ се е промѣнжалъ въ Русия по книжовенъ пѣтъ.

Че мотивътъ е прѣминжалъ изъ Азия въ Европа, за това не остана ни най-малко съмнѣние, подиръ основното сравнително изучаване, на което сж подложени сръбновѣковнитѣ европейски ръкописни разкази ¹¹⁾ съ азиатскитѣ. Последнитѣ

¹⁾ Доз. 34, Мил. 161 („Тодора, Богданъ и Никола“); имахъ на рѣка и недобрѣ записанъ вариантъ дупнички отъ К. Николовъ: юнакътъ се казва Поповичъ, Йованъ (ср. горната приведена пѣс. Ястр. 67: Йованъ Поповичъ), жена му — Милкана, а врагътъ — Горунъ кесѣжия; Милкана запѣва пѣсень „рѣчовита, много гласовита“, та се чуе до Илийно връхше.

²⁾ W. Wollner, Untersuchungen über die Volksepik der Grossrussen, 61 н. т.

³⁾ М. Халанскій, Великорусскія былины Киевскаго цикла. Варшава 1885 (отд. отд. из Русск. Фил. Вѣстн.), 115—126

⁴⁾ D-r. J. Polívka, Dvě povídky v české literatuře XV. stol. V Praze 1889, 32—3.

⁵⁾ D-r. J. Máchal, O bohatyrském epose slovanském. I. V Praze 1894, 72—4.

⁶⁾ Карадж (1887) II 44, много голѣма пѣсень — 830 стиха.

⁷⁾ Filipović, Marko Kraljević u nar. pjesm. Zagreb 1888, №—22.

⁸⁾ О. с. 126.

⁹⁾ О. с. 33

¹⁰⁾ А. Веселовскій, Мелкія замѣтки къ русскимъ былинамъ, Ж. М. Н. Пр. 1889, Май, 35—8.

¹¹⁾ Литературата по латинската, нѣмската и чешката версии вж. у Поливка, о. с., 25—45, М. Халанскій о. с., А. Веселовскій, о. с.; за полската вж. F. Liebrecht, въ Orient und Occident I 125—9 и въ Zur Volkskunde 39—43. Отдѣлни черти отъ тия писани разкази ще изтъкнемъ по-долу.

иматъ двѣ прѣднини: 1) че сж намѣрени въ сборници, съставени и писани по-рано отъ европейскитѣ, а освѣнъ това 2) че притежаватъ естественостъ и ясна тенденция.

Знаменитиятъ Бенфай, като издаде въ нѣмски прѣводъ индийския сборникъ отъ приказки „Панчатантра“ (съставенъ въ първитѣ вѣкове слѣдъ Р. Хр.), снабди го и съ съ сравнителни литературни бѣлѣжки, между които доста мѣсто е отдѣлено и на нашия мотивъ¹⁾. Индийската приказка V отъ кн. IV на Панчатантра прѣдставя женското коварство въ ония черти, въ които то изпъква, както отбѣлѣжихме по-горѣ, най-релефно. На единъ брахманъ жената толкозъ злѣ живувала съ неговия родъ, щото той отъ обичъ къмъ нея напуска бащиния си край. Верѣдъ гората тя нечаяно умира. Единъ гласъ казва на брахмана, че жена му ще остане жива, ако той ѝ отстъпи половината отъ своя животъ. Той отстъпва тържествено отъ своитѣ дни, и брахманката оживѣва. Нататъкъ, като стигнали въ една градина, брахманътъ се отлъчилъ отъ жена си да намѣри нѣщо за ядене. Въ негово отсъствие тя чува единъ улогавъ (педжгавъ, схванѣтъ) човѣкъ да пѣе съ божественъ гласъ пѣсень и се влюбва въ него. — „Миличкъ, казва му, ако не ме обикнешъ, ти извършвашъ прѣстѣпление — убийство на жена“. Болниятъ отговаря, че той не може никакъ да ѝ помогне. А тя му казва: „защо ми говоришъ така? Азъ трѣбва непрѣмѣнно да те имамъ!“ Тогава болниятъ изпълнилъ волята ѝ. Откакъ се насладила съ любовта му, зарѣчва му да върви съ тѣхъ, защото, каже, тя се била привързала къмъ него за прѣзъ цѣлия си животъ. И наистина, тя придумала мъжа си да го вземѣтъ съ съ тѣхъ: тя го носи на гърба си въ кошъ. Единъ день невѣрницата блѣсва мъжа си въ единъ кладенецъ и съ улогавия на гърба си отива въ единъ градъ. гдѣто забѣлѣжили нейната трогателна привързаностъ къмъ болния, обадили на царя, и царятъ наградилъ тая примѣрна ужъ жена. Но брахманътъ, по воля на сѣдбата, билъ изваденъ отъ кладенеца и дошелъ въ сѣщия градъ. Жена му, щомъ го забѣлѣзва, набѣдява го прѣдъ царя: „честити царю, това е врагътъ на моя мъжъ!“ Царятъ го прѣдава на джелати, но той си иска отъ нея половината отъ живота, и тя казва, че му я връща. На минутата, щомъ изрѣкла това, тя умрѣла. Царятъ пита, каква е тая работа, и брахманътъ му разказва всичко отъ край до край. . . . „Кой мъжъ би могълъ да върва на жена?“

¹⁾ Th. Benfey, Panchatantra. Leipzig 1859, II 303—206, I 436—461.

Но нѣкои характерни бѣлѣзи Бенфай смѣта приказката отъ будийски произходъ. Така мисли и за нейнитѣ варианти, що се срѣщатъ въ 4 азиатски сборника. — Въ първия отъ тѣхъ изневѣрението мжжъ, като настаналъ гладъ, взелъ жена си на гърбъ и я завелъ въ гората, гдѣто „утолявалъ глада ѝ съсъ своето месо, а жаждата ѝ — съсъ своята кръвъ“. Но и тая облагодѣтелствувана жена пакъ прѣлюбодѣйствува съ улогавъ човѣкъ безъ ржцѣ, безъ нозѣ, безъ носъ и безъ уши¹⁾. Мжжътъ, когото невѣрната жена блъснѣла въ кладенецъ, извадилъ керванъ, който случайно минавалъ тамъ, и т. н. — Вториятъ разказъ се отличава много отъ двата горни, по доближава се до срѣдновѣковнитѣ европейски ржкописни разкази, за които споменяхъ по-горѣ, а съдържа и нѣкои черти, които ни сж познати отъ горѣприведенитѣ южно-славянски пѣсни. Единъ брахманъ, като заминава на далеко, остави жена си у единъ старъ брахманъ, но тя се залюбва въ единъ била²⁾ и избѣгва съ него. Брахманътъ се връща и, като не я заварилъ, трѣгва да я търси и я намира. Тя го лъже, че ужъ била силомъ грабнѣла отъ билата, па го моли да се скрие, та прѣзъ нощта да убижтъ наедно билата и да се върнжтъ. Брахманътъ влиза въ една пещера. Привечеръ билата се връща, и невѣрната жена му издава брахмана. Билата вързалъ брахмана за едно дърво, та на другия день да го поднесе жертва на богинята. Сетѣѣ, откажъ вечерялъ съ жена му и откажъ вкусилъ любовь съ нея, прѣдъ негови очи, заспалъ въ нейнитѣ прѣгрѣдки. Мжченъ отъ ревностъ, вързаниятъ брахманъ се помолилъ на богиня Чанди, и тя го освободила отъ връзкитѣ. Тогава той заклалъ билата, взелъ жена си и трѣгнѣлъ за у дома си. Тукъ се повтори извѣстната вече сцена прѣдъ царя. — Въ единъ монголски сборникъ срѣщаме пакъ епизодътъ съ пѣсенята, съ кладенеца и пр., а въ единъ турски сборникъ се разказва, че когато извѣстната жена помагала на мжжовия врагъ, кучето се фърлило въ борбата на помощъ на стопанина си, и така врагътъ билъ надвигъ.

И тъй, още въ азиатскитѣ първообрази намираме познатитѣ намъ елементи на европейскитѣ приказки: 1) епизода съ пѣсенята³⁾, 2) отвързването на вързания мжжъ (отъ

¹⁾ Къмъ тоя разказъ отнася Бенфай изрѣчението на Буда: „всѣка жена ще прѣгрѣши, когато ѝ дойде сгода да направи това тайно, ако ще би любовникътъ да бже безъ ржцѣ и безъ нозѣ“.

²⁾ Bhilla — диво горско племе.

³⁾ И въ други наши пѣсни четемъ, че хайдутитѣ, като дочуватъ пѣсень, изкачатъ на пѣтя и нападатъ пѣтницитѣ, така въ една ржп. п. отъ Котелъ, записана отъ г. Гочовъ. Изобщо тая черта може да бже битова.

овчаръ = керванъ, вила = богиня Чанди), 3) сцената на прѣлюбоудѣяннето, което става прѣдъ очитѣ на изневѣрения мжжъ, 4) участието на кучето, което излиза по-вѣрно отъ жената,¹⁾ 5) наказанието на невѣрната жена.

Не по-малко съвпадатъ срѣдновѣковнитѣ европейски разкази същеврѣменно и съ оная азиатска версия, въ която жената избѣгва съ любовника, па му издава мжжа си, който дошелъ да я търси и пр. Въ тия разкази се съзира влиянието на повѣстѣта за Соломона и Форе, много разширена и въ западна Европа, и между славянитѣ²⁾. Отражение на тоя мотивъ се намира въ нѣколко български народни пѣсни³⁾, но женското коварство личи ясно само въ една⁴⁾, до колкото знамъ: и тукъ мжжътъ се прѣправя на слѣпо криво просяче и 9 години търси своята булка, която пристанѣла доброволно на Беля, намира я на кладенеца, убива любовника ѝ, а нея изгаря⁵⁾.

Както видѣхме, въ нашитѣ пѣсни отъ втория разредъ на мотива, който ни занимава, е изоставенъ твърдѣ важенъ моментъ — самопожертвуванѣто на мжжътъ, и отъ това коварството на жената е прѣдставено много по-слабо, догдѣто въ западноевропейскитѣ срѣдновѣковни разкази той е запазенъ,⁶⁾ та образува 5-а точка съвпадежъ въ европейскитѣ и азиатскитѣ варианти (шестата ще видимъ по-долу). Освѣтъ това, както въ пѣснитѣ за грабнѣщата жена, що сж станѣли възъ основа на сказанията за Соломона, така и въ пѣснитѣ, гдѣто

¹⁾ Къмъ варианта, въ който участвува куче, се отнася и единъ руски разказъ, запазенъ въ ржкописъ отъ XVI в. И тукъ ни се прѣдставя сцената съ прѣлюбоудѣяннето; вж. Веселовскій, въ Ж. М. Н. Пр. 1889, Май 35—8. Че кучето повече обича господаря си отъ колкото го обича жена му, илюстрира и друга басня, приписвана Езопу: вж. Н. А. Начовъ, Тиквешки ржкописъ, въ Сборн. Мин. IX 91, X 176.

²⁾ Литературата вж. у Поливка, о. с. 40 нт., ср. и Веселовскій въ Ж. М. Н. Пр. 1890 Февраль 359.

³⁾ Кач. 131, 147, 158, 159, Мил. 122, ср. и сръбскитѣ пѣсни, прибрани у М. Халанскій, К вопросу о заимствованіяхъ в южно-славянскомъ народномъ эпосѣ. I, Р. Ф. В. XI. 99нт.

⁴⁾ Пер. Спис. XLIV 296.

⁵⁾ Както въ руското лѣтописно сказание за Батия, което привежда Халански, о. с. III т. и въ сръбската, пѣс. (пакъ у него, К вопросу о заимствованіяхъ в южно-славянскомъ народномъ эпосѣ, Р. Ф. В. XI 107—112) така и въ шуменската пѣсень Пер. Спис. I (1881) 169 (= съ пѣс. стр. 52—58 въ сборката на А. Штрауса) невѣрницата жена е замѣнена съ сестра. Съвпадежитѣ на тия пѣсни съ сказанията за Соломона сж поразителни. Аналогична замѣна намираме въ дебърската пѣсень Пер. Спис. XI—XII, Браила, 158—163, споредъ която намѣсто жената е подставенъ мжжътъ; първообразитѣ на тая пѣсень разглежда Н. Сумцовъ въ ст. „Мужъ на свадбѣ своей жены“ (Этн. Об. XIX).

⁶⁾ Запазенъ е тоя моментъ и въ устнитѣ разкази: лоренски, бретонски, спиллийски, абруцки, анамитски, а сжщо и въ една руска билина, при все че въ по-другъ видъ (E. Cosquin, Contes populaires de Lorraine, № 82, А. Веселовскій, въ Ж. М. Н. Пр. 1887, Мартъ, 297 нт.).

мжжътъ се бори борба съ първото либе на жена си, виждаме, че нашиятъ народъ изкарва жената вѣрна на свой мжжъ. И важно е, че тия пѣсни сж по-многобройни отъ ония, въ които жената е прѣдставена като невѣрница. Види се, на народа се чини невъзможенъ послѣдниятъ образъ, или нежелателенъ, по покрай това има и друга причина за прѣправянѣто на мотива: на грабителѣ, хайдутѣна, като несимпатично лице, се придаватъ черти на нечестностъ — той надвива съ измама, безъ женска помощъ, своя врагъ, мжжа на първото му либе, — и поради това пѣвцитѣ изкарватъ жената вѣрна на своя мжжъ¹⁾.

И тѣй, пѣснитѣ, въ които невѣрната жена става вѣрна, се познаватъ по това, че съблазнителятъ иска да погуби мжжа на първото си либе съ измама. Въ самия способъ, чрѣзъ който той иска да постигне това, азъ съзирамъ съвпадежъ съ азиатскитѣ горѣприведени разкази, незабѣлѣженъ отъ издирвачитѣ на тоя мотивъ, но твърдѣ важенъ, както мислж, за неговата история²⁾. Именно, войводата, като зачува пѣсень, познава първото си либе по гласа и иска да го грабне, но като не се нахваща да надвие мжжа ѣ, прѣправя се на просякъ и съ измама го хваща и вързва (подиръ това вѣрната жена показва видъ, че се радва, гдѣто се сдружава пакъ съ първото си либе, иска му сабята да отрѣже сама главата на омразния си мжжъ, но намѣсто това отрѣзва му вжжята или веригитѣ, а той убива врага си). Така споредъ една ловчанска пѣсень, панагюрска, новоселска и пуликраищенска. Въ ловчанската пѣсень, която се отнася тукъ, се загатва и за любовната сцена, която войводата искалъ да устрои прѣдъ очитѣ на вързания мжжъ. А въ двѣ македонски пѣсни (отъ Охридъ и Прилѣпъ) войводата праща едно еврейче на пѣтя, чрѣзъ гдѣто ще мине първото му либе съ мжжа, който му дава, като на просяче, дукато. Еврейчето (ужъ куцо и слѣпо) моли пѣтника да му направи още едно добро: да го вземе съсъ себе си на коня и да го изведе на други друмища, та и тамъ да си попроси. По пѣтя мнимото просяче изпочупило оржжието на благодѣтеля си и го прѣдало на войводата³⁾.

¹⁾ Подобно смекчение на грозни случаи и нечовѣшки характеристики се забѣлѣзва у насъ и въ прѣправкитѣ на Единовата история, които напоследѣкъ анализира М. Драгомановъ въ ст. „Забѣлѣжки за славянскитѣ религиозно-етически легенди“, Сборн. Мин. VI и допълнителни бѣлѣжки ib. XI.

²⁾ Нѣкои български пѣсни, въ които жената е извадена като вѣрна на мжжа си, сж само прѣброени у J. Máchal, 74

³⁾ Ловчанската пѣсень имамъ на ржцѣ въ ржкописъ, записана е отъ Хр. Трифуновъ, въ нея дѣйствуватъ лица: Стоянъ, Ангелица и Косанъ войвода: новоселската пѣсень (Софийско) е записана отъ Пенча Пчловъ, а

Четецътъ лесно ще познае въ тоя просякъ и ужъ улогавъ човѣкъ оня недѣгавъ и сѣщо тѣй улогавъ човѣкъ, комуто брахманътъ прави добрина, и съ когото жената извършва прѣлюбодѣяние, и ще допусне, че това е важна (по брой 6-а) точка съвпадаежъ между европейскитѣ и азиатскитѣ версии на единъ и сѣщи мотивъ¹⁾. Само характерътъ на това лице е измѣненъ въ нашата пѣсенъ, а ведно съ туй и жената прѣдставя съвсѣмъ противоположенъ типъ съсъ брахманката. За тая версия, може да се прѣдположи за сега, че е прѣминѣла у насъ чрѣзъ устно заемане²⁾.

За да не би четецътъ помисли, че самостоятелността на нашитѣ пѣвци се ограничава само съ това прѣпращане характеритѣ на дѣйствующитѣ лица, ще забѣлѣжжъ, че тя личи не малко и въ самото изображение. Както и всѣко друго произведение, което е живѣло вѣкове, така и това е толкозъ добръ „побългарено“, че безъ сравнително изучаване не може да се заподозри въ него нищо небългарско.

София, 22 августъ 1894.

Д. Матовъ.

дѣйствующитѣ лица въ нея сж: Миленъ, Милица и Косеръ хайдутинъ; охридската е напечатана въ Сборника на К. Шапкаревъ, кн. III—IV, № 336, въ нея дѣйствуватъ лицата: Стоянъ, Стана, Корунъ войвода и еврейче; прилѣпската е напечатана пакъ тамъ, № 360, а пуликраищенската въ Трудъ III 1039—1045. Въ другитѣ пѣсни, гдѣто нападателятъ и безъ да се прѣпраща на просякъ връзва пѣтника, жената помага по разни начини мѣжду си да надделѣе противника, но тѣ не ни интересуватъ, затова привождамъ само списъка на пѣснитѣ, които сѣмъ ималъ на рѣка: дупничка п. Сборн. Мин VIII 76 (младожения, булка и Айдаръ войвода), гурмазовска (Софийско) ib. IV 65 (Стоянъ, Милица и Косанъ в.), кукушка (?) Мил. 114 (Дини Марко, Ангелина и Турчинъ в.), трѣвненска Трудъ IV 553—5 („Марко, Милица и Гази Петъръ“), пирдопска Шапк. 1259 (Миленъ, Милица и Муса кеседжия), шумен. Пер. Спис. II (1882) 164 (Марко, Милица и Герги), източно-българска Strausz стр. 35 (Марко, Милица и Кючуджикъ Мирчо войвода), ксантийска Шишк. Р. Ст. III 41 (Богданъ, Добринка и Стоянъ), ловчанска въ рѣкописъ на Хр. Трифуновъ (Николчо, сестра му Иринка и либето му), батошевска (Севлиевско) въ ркп. на И. Бакаловъ (Милинъ, Миличка и Косанъ), смолска (Пирдопско) въ ркп. на Т. Ганчевъ (Никола, сестра му Люлянка и Вълчанъ), кичавска, въ ркп. на П. Икономовъ (Секула, булката му и Илия делия съ Корунъ кеседжия). Въ последнѣята пѣсенъ можемъ отбѣлѣжи само тая любопитна подробица: откакъ вързали Секула, помолили жена му да запѣе пакъ една пѣсенъ, а тя въ пѣсенъта казва мѣжду си, като си спомни за нея, да помирихва китката, що му турѣла тя на калѣака (ср. и Шапк. 336). Това ни напомня една подобна подробица въ сказанията за Соломоновата жена: вж. Халанскій, въ Р. Ф. В XI 114.

¹⁾ Инакъ, образътъ на войвода, прѣпращенъ на просякъ, е познатъ въ хайдущкитѣ наши пѣсни, вж. напр. Карав. 18 (Атмаджа и Страхилъ).

²⁾ Въ пѣс. Doz. 33 крайтъ загатва за писани разкази съ нашия мотивъ:

Милици глава отсече,
Па е (Искрен) паписал,
Що ѣе Милица чинила.

И слѣдъ това, като дошли родителитѣ на Милица, влѣзѣжли въ зимника.

Ка си видеха Милица; —
Книга ѣе стои при глава;
Они сж книга прочели,
Станаха, та си ойдоха.

Подобно загатване намираме и въ други пѣсни, за които се прѣдполага, че сж черпени отъ писмени извори.

Какъ се дресиратъ молекулитѣ?

(Физико-психологическа студия)

Читателитѣ на „Български Прѣгледъ“ вѣроятно често сѣ чували за дресирани кучета, конѣ, слонове и пр., които по заповѣдь на свя господарь извършватъ всевъзможни „фокуси“, но за дресирани молекули навѣрно за прѣвъ пѣть чуватъ. Какъ, нима „бездушнитѣ молекули“, „най-малкитѣ частички отъ материята“ могатъ да се дресиратъ? Че ако е така, тогава може и дърветата да накараме да танцуватъ и проч.

Тѣй или инакъ, читатели, колкото и да ви се види чудно, нѣма вече никакво съмнѣние, че молекулитѣ, на които ние гледаме обикновено като на нѣщо бездушно, могатъ съ успѣхъ да се подложатъ на дресура. Това е вече наученъ фактъ.

Мене би било много лесно да ви покажъ едно парченце сѣровъ цинкъ, което успѣхъ да дресирамъ тая пролѣтъ. Но позволете ми да ви разкажъ всичко по редъ.—Ето вече има нѣколко години, отъ като ученитѣ захваняхъ да забѣлѣзватъ, че материята има нѣкакво особито, до сега неизвѣстно качество, което би могло да се нарече навикъ или по-научно: приспособляемостъ (аккомодация). Тѣй професорѣтъ на Петербургския университетъ И. Бергманъ бѣ забѣлѣзвалъ, че ако намагнити и размагнити нѣколко пжти въ една секунда една желѣзна прѣчка, отъ това тя се нагрѣва. Ако повторимъ тоя просецъ на другия день, то нагрѣвянето вече е по-слабо, на третия още по-слабо и т. п. Съ една дума, молекулитѣ на желѣзото като че привикватъ на движението, което несъмнѣно се появява при намагнитването и размагнитването на прѣчката, и по такъвъ начинъ все по-малко и по-малко се нагрѣватъ. Подобно явление бѣ забѣлѣзвалъ и бившиятъ ректоръ на Томския университетъ Н. Гезехусъ. Той направилъ слѣдния опитъ: той обтегналъ една каучукова връвъ съ известна теглилка и си забѣлѣзвалъ полученото продължение, слѣдъ

това свалилъ тегликата. Като повторилъ тоя опитъ на другия и на слѣдующитѣ дни, той забѣлѣзалъ, че връвѣта се разтегнѣла малко повечко отъ първия день, при всичко че тегликата си останѣла сѣщата. Напр. каучуковата връвъ ако е била на първия день 1 метъръ, то тя при обтѣганъето е станѣла 1 метъръ и 25 милиметра, на другия день, слѣдъ като тегликата била откачена, връвѣта била си дошла пакъ на първото положение и станѣла пакъ единъ метъръ. Като закачилъ обаче на втория день сѣщата теглика, професоръ Гезехусъ забѣлѣзалъ, че връвѣта се продължила тоя пѣтъ не на 25 милиметра само, а напр. на 30 м. м. На третия това продължение станѣло още по-голѣмо и т. н. Връвѣта, слѣдователно, постепенно привикнѣла да се растѣга, нейнитѣ молекули получили нужната за това дресировка.

Кому не е извѣстно, ако е музикантъ, че старитѣ цигулки се цѣнятъ много по-скѣпо отъ новитѣ?—Защо?—Затова защото издаватъ много по-меки и хармонични звукове. Тѣ сѣ обиграни. Дѣсчицитѣ, отъ които цигулката е направена, привикватъ постепенно къмъ новитѣ за тѣхъ движения и по-леко трептѣтъ въ унисонъ съсъ звуковетѣ, които издаватъ струнитѣ. Както казахъ по-горѣ, азъ имамъ едно парченце дресиранъ сѣровъ цинкъ; когато хубаво го изсушѣ, то може да поие водата, която му е нужна,—въ нѣколко часа, а обикновено за това се изискватъ нѣколко дена. Ето какъ си го дресирахъ: азъ го оставяхъ да се напие съ вода, а послѣ като се напиеше, нагрѣвахъ го и така изгонвахъ пакъ водата. И това продължавахъ много пѣти. Подиръ 3 мѣсеца азъ сполучихъ най-сѣтнѣ да обучѣ моето парченце сѣровъ цинкъ.

По такъвъ начинъ читателитѣ виждатъ, че науката притежава факти, които показватъ прѣмо, че молекулитѣ иматъ способностъ, да се пригодяватъ къмъ новитѣ за тѣхъ движения, тѣ навикватъ да ги извършватъ много по-лесно, тѣ се дресиратъ.

Ако се обърнемъ сега къмъ всѣкидневния животъ, то и тука ще срещнемъ сѣщото явление. Ако нѣкой човѣкъ, който никога не е писалъ нѣщо по-сериозно, започне за първи пѣтъ да пише съчинение, колко трудъ това му струва! Но второто му съчинение вече по-лесно отива, третото още по-лесно и т. нат. Ние казваме, че той добива рутинѣ. Отъ физическо гледище ние ще кажемъ, че мѣзгичнитѣ молекули на писателя постѣпенно сѣ се дресирали, или ако искаме да изразимъ това по-научно: молекулитѣ на

мозъчното вещество сж се приспособили къмъ новото движение.

Цѣлата възпитателна система е основана на приспособляемостта на молекулитъ.

Има мнозина, които разсжждаватъ така: Фактическиятъ материалъ въ наукитъ все повече и повече расте, вслѣдствие на което всѣка отдѣлна наука прогрессира. Не много отдавна се явихъ като произведение на тоя растежъ биологията, електротехниката и пр. Тѣй като е, се питатъ много изплашени педагози, кждѣ ще му отиде краятъ съ програмитъ на нашитъ учебни заведения, които не може да не обърнатъ внимание на прогреса въ разнитъ научни области? Нѣма ли дѣцата да бѣдѣтъ скоро съвсѣмъ вече неспособни, да издържатъ научния товаръ, който имъ се награвва въ училищата? Общото образование днесъ не е вече такова, каквото бѣ то прѣди 30 години, и отъ единъ ученикъ, който днесъ свършва класическа или реална гимназия, се изисква все повече и повече. А какво ще стане подиръ 100—200 години, ако върви все така? Може ли човѣкъ да побере всичко това въ главата си? — Молекулярната физика отговаря на това така. Молекулитъ сж способни да привикватъ къмъ каквито и да било сложни движения. По закона за наследствеността всѣко по-младо поколѣние притежава изобщо свойствата на най-близкия си прѣдшественикъ — и слѣдователно приблизително сжщата подвижност на мозъчнитъ молекули. Тѣй като е, то по-младитъ иматъ винаги възможност да увеличатъ тая подвижност чрѣзъ обучение, дресировка въ училищата.

Нашитъ синове и внуци притежаватъ много по-голъма подвижност на мозъчнитъ молекули отъ насъ самитъ, слѣдователно не е чудно, че тѣ си усвояватъ много повече фактически материалъ и отвлѣчени идеи, отъ колкото нашитъ дѣди и прадѣди.

Ние можемъ да кажемъ по такъвъ начинъ, и отъ физическо гледище прогресътъ на човѣшкия родъ се обуславя отъ особеното явление, което е извѣстно подъ име: приспособляемостъ на молекулитъ. Да не бѣ сжществувало въ природата това явление, нѣмаше да сжществува и „изостряньето на ума“ и всичкитъ свързани съ него послѣдци.

Когато чисто физическо явление приспособляемостта играе такава важна роля въ психическата економия, ние можемъ да се надѣваме че постепенно ще можемъ да сведемъ духовнитъ способности на човѣка на чисто физически

явления и закони. Тукъ ще засегнемъ накратко само нѣкои специални случаи. Както въ горѣприведения примѣръ можемъ да съкратимъ врѣмето, което е потребно на една грудка сѣровъ цинкъ за да се напие до каквѣто обичате минимумъ, като дресираме това тѣло, тѣй и бързината, съ която човѣкъ усвоява идеитѣ, зависи напълно отъ неговата интелектуалностъ, т. е. отъ подвижността на мозъчните му молекули, която бързина може да се увеличава постоянно чрѣзъ надлежна дресировка на мозъчното вещество.

Тукъ е главната задача на модерната педагогика, чийто принципъ се формулира така: „отъ по-простото къмъ по-сложното“.

Както напримѣръ въ опита на Гезехуса каучуковата връвъ полека лека навиква да се разтѣга, така и великитѣ идеи се усвояватъ постъпенно отъ човѣчеството, и много пкти само въ течение на нѣколко вѣка (напр. християнската любовъ etc).

На приспособляемостта на молекулитѣ се основава аклиматизацията на растенията и животнитѣ, а слѣдователно и разпространението имъ по земята и още много други явления, както отъ минералното, тѣй и органическото царство.

Ето защо специалното изучаване на приспособляемостта изисква особено внимание. То ни открива вътрѣшния миръ на молекулитѣ и свежда сложнитѣ психически явления върху прости механически ¹⁾.

София 15 Септ. 1894 год. *П. Бахметьевъ.*

¹⁾ Заб. ред. Горниятъ статийка на професора Бахметьева, при всичко че е популярно изложена, е пълна съ толкова нови идеи, отваря толкова нови хоризонти, щото не можемъ да не я прѣпоръчваме на особеното внимание на всички, които се занимаватъ съ психологически, педагогически и социални въпроси — Намѣрениятъ паралелизмъ между приспособляемостта на молекулитѣ и обучението и развитието на психическитѣ качества е много плодovitъ и заслужва да бѣде послѣдователно прокаранъ, независимо отъ въпроса, дали акомодацията е повече физическо или психическо явление. Намъ ни се чини, че това качество не може да се обясни само отъ материята — и който говори за вътрѣшенъ миръ на молекулитѣ, клони неволно къмъ спиритуалистически монизмъ. — Законътъ за приспособляемостта на молекулитѣ дава една яка основа на прогреса, който отъ идеалъ се прѣобръща самъ въ законъ. Той ни обяснява борбата и тържествуването на идеитѣ: вѣчната мѣна между теза и антитеза. Той ни дава и научна вѣра въ това, което до сега бѣше само мъдро изрѣчение, че човѣкъ е самъ ковачъ на щастието си и самъ свой собственъ създателъ въ добра и лоша посока. Тоя законъ разрѣшава задоволително и вѣчния споръ за прѣтрупаността на учебнитѣ програми и обезсилва много отъ доводитѣ на ония педагози, които бихъ желали да прѣобръщатъ всичко учение въ играчка. Той ни дава и мѣрило за интелектуалността на отдѣлни лица, раси и националности и ни обяснява такива факти като внезапното възкръсване и удивително развитие на нѣкои народности слѣдъ вѣкова дрѣмка и пр.

Университети за народа въ Англия.

Извѣстниятъ руски ученъ И. И. Янжулъ, професоръ по политическата економия при московския университетъ, единъ отъ най солиднитѣ познавачи на английския социално-економически животъ и неговата история и единъ отъ първитѣ фабрични инспектори въ Русия, въ цѣль редъ статии ни запознава съ едно отъ най-интереснитѣ и най-поучителнитѣ явления въ английския животъ, а именно съ популяризацията на висшето образование въ Англия ¹⁾.

Въ развитието на общественитѣ учреждения на нашия континентъ Англия е играла извънредна роль. Виняги въ авангарда на обществения напредѣкъ, тя бѣ първа, въ която захванѣхъ да уважаватъ личността, първа, въ която свободата на гражданитѣ и самостоятелността имъ съ успѣхъ почнахъ да се борятъ противъ централизацията на държавната власть. Ето защо и Англия станѣ класическа страна на самоуправлението (selfgovernment), ето защо тя прѣди всички други държави създаде конституционни наредби и свободолюбива философия, отъ гдѣто френскитѣ писатели на XVIII вѣкъ черпехъ своитѣ либерално-революционни учения.

Историята на континентална Европа бѣ въ много отношения съвсѣмъ друга, понеже тукъ бѣ се развила абсолютната власть на неограниченитѣ монарси и централистичното могъщество на бюрократията—чиновницитѣ. Ето защо осъществението на идеитѣ за свободата и прокарването на реформитѣ не можахъ да се извършѣтъ на нашия европейски континентъ по сѣщия начинъ, както въ Англия, понеже на наредитѣ му липсуваше, па и още сега имъ липсува, онова развитие на обществената инициатива, която съставлява най-характеристичния бѣлѣгъ на английския народъ. Въ момента, когато разни исторически несполуки и социални болѣсти изискватъ сериозно лѣкуване, континенталнитѣ дър-

¹⁾ Въ поискахъ лучшаго будущаго. Соціалные этюды И. И. Янжула. С-Петербургъ. Изд. Н. П. Карабасникова. 1893 8° 364 стр.

жави обръщатъ прѣди всичко своитѣ погледи къмъ правителствата си и искатъ отъ тѣхъ цѣръ, щото тѣ чрѣзъ своитѣ органи-чиновници да дадѣтъ помощъ, да се борятъ съ зливитѣ. Другояче става въ Англия, понеже тамъ е твърдѣ силно развитъ духътъ на дружественното взаимно помагане и на личната инициатива.

Това оригинално развитие на, тѣй да кажемъ, общественото самовъзпитание въ Англия, най-хубаво се отразява въ оная борба, която се води тамъ противъ най-опаснитѣ съврѣмenni аномалии, противъ социалнитѣ болѣсти. Наистина Англия бѣ първата страна, въ която се разви по единъ нечуванъ начинъ едрото землевладѣние, въ която богатитѣ-баронитѣ и графовеѣ по единъ най-безчеловѣченъ начинъ лишаваха селянитѣ отъ недвижими имоти; въ Англия най-напрѣдъ се разви мануфактурното и фабричното едро производство, но за това пѣкъ Англия станѣ класическата страна на индустриалния пролетариатъ. Тукъ се разкри въ най-големъ размѣръ една широка социална пропасть между богатитѣ и бѣднитѣ, мѣжду имотнитѣ и неимотнитѣ

Обществениѣ болести, прѣдизвикани отъ тѣзи социални противорѣчия, бѣха причината на оная ожесточена борба между различнитѣ класове, която прѣзъ сегашния вѣкъ нѣколко пѣти прие най-рѣзки форми. Обаче и въ това отношение на Англия помогнаха нейнитѣ свободни наредби, нейниятъ Selfgovernment, обществената инициатива се размърда, силнитѣ по-внимателно почнаха да се отнасятъ къмъ злата участь на слабитѣ, богатитѣ се затекоха на помощъ къмъ бѣднитѣ.

Наистина и работницитѣ сами се заловиха да създадѣтъ боеви армии, да организуватъ пролетариата и да го приготвятъ къмъ борба съ буржуазията; обаче свойственитѣ на англичанитѣ практически смисълъ и инстинктъ бързо прѣобърна революционния пламъкъ въ по-умѣрени прогресивни стремления.

Има обаче милиони работници, особено най-бѣднитѣ, които по различна причина не влизатъ въ работническата организация и съ, тѣй да кажемъ, отъ пролетарии най-пролетарии. Натрупани въ най-големитѣ фабрични центрове, тѣ се намиратъ на най-долното стѣпало на цивилизацията, а дѣцата имъ, безъ да получатъ нѣкакво солидно възпитание или образование, отъ най-младата възраст се запознаватъ съ най-низкитѣ пороци.

Съ тѣзи социални болести се хвърли въ борба английската филантропия и начинътъ, по който тя се притече на помощъ къмъ бѣднитѣ показва, на каква културна височина се намира английското общество.

Блѣсковото прокараване на идеята за разпространение на висшето образование между работническитѣ класове, тъй да кажемъ демократизацията на науката, въ най-благороденъ смисълъ на думата, завзема една отъ най-поучителнитѣ и най-почтителнитѣ страници въ историята на английската филантропия. За да видимъ, до колко англичанитѣ сж подготвени къмъ тѣзи работи, ние ще опишемъ съ кратки думи двѣ величествени образователни филантропически учрѣждения въ Лондонъ, тъй нарѣчениятъ „Народенъ Палатъ“ (People's Palace) и „Университетското население въ източния Лондонъ“ (Universities' settlement in East London).

Въ 1882 година се появи романътъ на Валтеръ Бизантъ „Хора отъ всѣкакъвъ родъ и състояние“. Въ този романъ авторътъ изображава една влюбена млада двойка, която се рѣшава да жертвува своитѣ богатства въ полза на бѣднитѣ непросвѣтени елементи въ Лондонъ. Този романъ, който прѣслѣдва една опрѣдѣлена тенденция, произведе извънредно силно впечатление на единъ виденъ английски филантропъ Едмундъ Гей Кърри, който се рѣши да осъществи идеята на автора на романа, и, като пожертвува самичкъбъ една голѣма сума, той захванъ да пропагандира идеята за построяване на тъй наречения „Народенъ Палатъ“ (People's Palace). Къмъ 1886 г. се събра вече една доста голѣма сума отъ приблизително 3 милиона лева. Съсъ съграждането на този палатъ се прѣслѣдвахъ три цѣли: 1) забавителна; 2) образователна и 3) социална. Тукъ се събиратъ хиляди работници отъ двата пола, възрастни и дѣца, и за всички сж организирани сгодни и поучителни забавления. Тука се устрояватъ пародни концерти и изложения, държатъ се популярни сказки и т. н. „Народниятъ Палатъ“ има доста богата библиотека, която притежава повече отъ двайсетъ хиляди тома и която се посѣщава катадневно отъ приблизително хиляда души. И за дѣцата се устрояватъ по нѣкогажъ разни забавителни празненства. Освѣнъ това въ „Народния Палатъ“ има и технически училища за дюлгерски, желѣзарски и други занаяти. За по-възрастни хора сж устроени вечерни курсове, отъ които се ползватъ и онѣзи младежи, които иматъ работа прѣзъ деня. За момитѣ и женитѣ сж организирани отдѣлни занаятчийски теоретиче-

ски и практически курсове. За да се развижът социални и обществени наклонности у члѣноветѣ на „Народния Палатъ“, устрояватъ се различни клубове, така напр. за драматическото искусство, за пѣнието, за стенографията и т. н.

Въ първата година „Народниятъ Палатъ“ билъ посѣтенъ отъ $1\frac{1}{2}$ милионъ лица, като изключимъ отъ това число редовнитѣ посѣтители, ученицитѣ и ученичкитѣ. Този нароодообразователенъ палатъ прави катагодишно голѣмъ напрѣдѣкъ въ всички отношения и прѣдставя едно съживително огнище между най-бѣднитѣ работнически елементи въ Лондонъ.

Но за такива филантропически и възпитателни учрѣждения сж необходими подготвени хора, защото не стига само човѣкъ да иска да принесе възможната полза на своитѣ страждущи събратия, а трѣбва прѣди всичко да бжде практически подготвенъ за тази благотворна и въ сжщото врѣме твърдѣ отговорна дѣятелностъ. И ето въ Лондонъ, въ една отъ най-бѣднитѣ махали, се издига сградата на „Университетското поселение въ източния Лондонъ“ (Universities settlement in East London). И тукъ се събиратъ интеллигентни английски младежи и по възрастни хора, да се приготвятъ къмъ практическа филантропическа дѣятелностъ. „Toynbee—Hall,“ това учрѣждение, съградено въ името на единъ скроменъ чловѣколюбивъ приватъ-доцентъ на Оксфордския Университетъ, Арнолдъ Тойнби, е едно неоторимо доказателство, че и въ „ултра-буржуазната“ Англия се намиратъ хора, готови на всички самопожертвования въ полза на страждущето човѣчество и че дѣятелността на тѣзи благородни филантропи намира откликъ въ сърдцата на мнозина богаташи.

Умира единъ скроменъ трийсетъ-една-годишенъ младъ човѣкъ, който вече прѣзъ живота бѣ си съградилъ паметникъ чрѣзъ чловѣколюбивата си дѣятелностъ, и въ срѣдата на признателното общество се намиратъ хора, които искатъ да увѣковѣчатъ името му, и съграждатъ „Тойнби-палатъ.“ Като младъ ученъ Toynbee прѣкарвалъ цѣли мѣсеци въ най-бѣднитѣ махали, да изучи състоянието на долнитѣ класове, да имъ помогне съ дѣло и слово. Съ живота си тоя младъ ученъ даде единъ примѣръ, който съживи „университетското поселение“ и му послужи за идеалъ. Извѣстенъ процентъ отъ Оксфордската и Кембриджската университетска младежъ, като завършва своето образование, ставатъ члѣнове на тази „университетска асоциация,“ която има за цѣль, споредъ § 3 на своя уставъ, да спомага за устрояването

забавления въ по-бѣднитѣ махали на Лондонъ и други голѣми градове, да изслѣдва положението на бѣднитѣ и да помага на всичкитѣ проекти, които сж насочени къмъ подиганье на благосъстоянието на тѣзи бѣдни елементи. Нѣкои отъ члѣноветѣ живѣхтъ въ този „палатъ“, други сж само приходящи. Тази „асоциация“ се занимава съ устрояванъето на разни школи, съ организацията на народни лекции, дава възможность на дѣцата на бѣднитѣ родители да прѣкарватъ съ духовна и физическа полза нѣколко врѣме вѣнъ отъ градоветѣ, въ селата и т. н.

Отъ друга страна тѣзи младежи, които служатъ като духовенъ мостъ между Оксфордския и Кембриджския университети и бѣднитѣ долни класове, много се грижатъ да възпитаватъ у занаятчинитѣ и работницитѣ здравъ братски духъ на задружна дѣятелность.

Въ сжщото врѣме „университетското общество“ дава на своитѣ члѣнове всевъзможна поддръжка при изучаванье положението на бѣднитѣ и работническитѣ елементи. „Тойнби-палатъ“ е центръ, гдѣто се събиратъ филантропитѣ и гдѣто тѣ получаватъ необходими показалци за своята дѣятелность. Обаче най-главно се обръща внимание върху разпространението на народното образование, и не само на първоначалното, а и на висшето. Това става чрѣзъ тѣй нареченото „общество за разпространяванье на университетското образование“ (University Extension Society).

Има вече 15 години, отъ когато почти при всичкитѣ стари университети се образувахъ общества отъ професори и лица, които се намиратъ въ свѣзка съ университетитѣ; тѣзи общества иматъ сношения съ комитетитѣ въ различнитѣ градове. Тѣзи комитети се съставятъ отъ лица, които желатъ да получатъ солидно образование.

Всѣки може да слѣдва единъ прѣдметъ или цѣла серия. При слушанъето на лекциитѣ, всѣки получава една кжса програма или конспектъ и е задлъженъ да се занимава съ четенье на съответственитѣ книги. Ученикътъ може да се отнесе съ писмени запитвания къмъ професоритѣ, и тѣ му даватъ отговоръ.

Разбира се, че този начинъ на университетско образование тутакси получи партизани въ срѣдата на члѣноветѣ отъ „университетското поселение“. Числото на ученицитѣ-работници и учители въ народнитѣ училища, се увеличава катагодишно съсъ стотини, даже съ хиляди. „Университетското поселение“ има сега свое „университетско здание“,

свои лаборатории, аудитории и т. н. Този „народенъ университетъ“ има четири факултета: три научни и единъ за изкуствата. Прѣдметитѣ се четатъ въ размѣръ на обикновени университетски курсове. Напримѣръ въ група А (прѣзъ единъ зименъ семестръ) се чете по библията, психологията, политическата економия, английската и всеобщата литература и историята, има и специаленъ курсъ по социалнитѣ въпроси. Освѣнъ туй се четатъ отдѣлни реферати отъ най-виднитѣ учени. Тѣзи курсове иматъ повече отъ хиляда посѣтители въ седмицата.

Разбира се, че този голѣмъ успѣхъ не можеше да не намѣри подражатели; бързо се създадохъ и други народни университетски центрове. Така възникна въ срѣдната частъ на Лондонъ „Oxford House“, а пъкъ женитѣ-студентки организувахъ особно „женско университетско поселение“.

Старитѣ английски университети не можахъ да не приематъ най-активно участие въ това стремление на народа къмъ висшето образование, толкова повече, че въ Англия висшето образование, което даватъ университетитѣ, много се отличава отъ онова, което напр. даватъ нѣмскитѣ университети.

Въ тѣзи послѣднитѣ университети се прѣслѣдва цѣльта, студентитѣ да станатъ специалисти, когато въ Англия университетътъ прѣди всичко иска да даде общо образование.¹⁾

Въ Англия опитътъ е показалъ, че въ обществото има три категории хора, които не получаватъ висше образование само за това, че условията сж за тѣхъ въ това отношение много неблагоприятни. Къмъ първата категория се отнасятъ женитѣ отъ срѣднитѣ класове и изобщо възрастнитѣ лица на имотнитѣ класове, които иматъ доста свободно врѣме и желание да се образуватъ по-солидно. Къмъ втората категория трѣбва да се причислятъ прѣдставителитѣ на разнитѣ търговски, промишлени и други клонове. Най-сетнѣ послѣдната категория състои отъ работницитѣ, които съ увеличението на политическитѣ имъ права захваняхъ да осѣщатъ нужда отъ по-сериозни и по-основателни знания.

Градътъ Ноттингхемъ бѣше първъ, който се обърна къмъ стария Кембриджски университетъ съ молба, да му изпрати лектори по разнитѣ науки и да изработи планъ

¹⁾ Ср. Marquardsen въ „Deutsches Staats-Wörterbuch“ (издание на Блунчли и Братера) т. X, стр. 709 и сл. — F. Schönberg, Handbuch der Politischen Oekonomie, 2-te Ausg. III er Bd., Verwaltungslehre, стр. 1011 и сл.

за висшето образование на народа. Подиръ дълги колебания университетътъ се рѣши въ 1872 г. да направи единъ опитъ. Той назначи една специална комисия, наречена синдикатъ, и лекциитѣ на професоритѣ имахъ толкова голѣмъ успѣхъ, щото отъ врѣмении бързо ги прѣобърнахъ въ постоянни.

Вече въ 1873 г. други градове, като Ливерпулъ, Шеффилдъ, Лидсъ, Бадфордъ, Халифаксъ и др. последвахъ примѣра на града Поттингхемъ. Съсъ стотини хиляди лева се жертвувахъ, за да се устроятъ необходимитѣ сгради, лаборатории, за да се възнаградятъ прилично професоритѣ и пр.

Тѣзи „популярни клонове“ на Кембриджския университетъ се дѣлятъ на двѣ групи, сирѣчь на два факултета; 1) естествено-математически: по химия, физика, физиология на животнитѣ и на растенията, сравнителна анатомия, зоология, анатомия на растенията, ботаника, геология, физическа география и минералогия; 2) исторически и обществени науки, английска конституционна история, политическа економия: логика, всеобща история, черковна история, английски езикъ, литература, законовѣдение и философия. Пълниятъ курсъ трае шесть семестра, сирѣчь три години.

Прѣзь 1879—81 година само къмъ Кембриджския университетъ принадлежахъ тринайсетъ центра или общества за разпространение на университетско образование, четохъ се трийсетъ курса, които се посѣщавахъ отъ четири хиляди триста и шейсетъ и деветъ лица; отъ тѣхъ петъ стотинъ седемдесетъ и двѣ сж положили испитъ. Подиръ петъ години (1886—87) тѣзи центрове достигнахъ броятъ четирийсетъ петъ, съсъ сто курса и десетъ хиляди четиристотинъ и деведесетъ и четири слушатели, отъ които хиляда и триста положихъ испитъ, а пкъ прѣзь годинитѣ 1889—90 имаше вече 47 центра, сто и дваьсетъ и петъ курса съ 11,595 слушатели, отъ които 1,732 сж полагали испитъ. И всѣка година се уголѣмява това грандиозно движение.

Отъ голѣма важность бѣше обстоятелството, че въ 1886 г. Кембриджския университетъ прокара единъ законъ, споредъ който той усинови нѣколко отъ по-напрѣднѣлитѣ центрове, и призна ги за свои официални клонове; този законъ като че ли разширочи стѣнитѣ на университета.

Отъ 1889 година насамъ върху четеньето на книги се обръща особено внимание и за тази цѣль се организуватъ „студентски общества за четенье“ („Students Associations“), които влизатъ въ споразумѣние съсъ синдикатитѣ, относительно ржко-

водството на четенъето и прѣпоржкитѣ на съотвѣтнитѣ съчинения.

Другъ единъ голѣмъ центръ на „университетското движение“ е Оксфордскитъ университетъ. Въ 1885 — 86 година той ръководеше двайсетъ и два града, двайсетъ седемъ курса, а прѣзъ 1889 — 90 г. университетътъ имаше вече клонове въ 110 града, гдѣто се четѣхъ 148 курса съ 17, 904 слушатели. Споредъ официалния отчетъ, задачата на това движение се опрѣдѣля съсъ слѣднитѣ думи: „Цѣльта на това движение се заключава въ това, щото университетътъ да се доведе до народа, ако народътъ не може да дойде до университета“. Клоноветѣ на Оксфордския университетъ обръщатъ извънредно голѣмо внимание върху домашното четене и зарадъ туй тѣ образуватъ особени общества (Home Reading Circles). Онзи, който ръководи тѣзи общества, дава за три мѣсеца списъкъ на книгитѣ и необходими съвѣти.

Сжщо голѣмо е движението подъ ръководството на „Лондонския Университетъ“, особено благодарение на енергическата дѣятелность на „обществото за разпространение университетско образование“; сега лекциитѣ, ръководими отъ това общество, се посѣщаватъ отъ 13000 слушатели и повече.

До колко е силно това движение, се вижда напримѣръ отъ слѣднитѣ цифри: прѣзъ 1889 — 90 г. само въ Англия (като изключимъ Шотландия и Ирландия) имало 277 центрове и 377 общества за разпространение на висшето образование, които се намирали въ повече отъ 150 града. Броятъ на студентитѣ и студенткитѣ достигалъ 43,312, а пѣкъ прѣзъ 18 години той се прострѣлъ на повече отъ 200000 души.

Курсоветѣ на тия клонове не сж толкова специални както въ университетитѣ; методътъ на прѣподаванъето е сжщиятъ. Ето какво казва единъ отъ най-виднитѣ участници на това движение, кембриджскитъ професоръ Робертъ: „Терминътъ университетско прѣподавание сжщественно характеризова метода на прѣподаванъето. Университетското образование се стреми къмъ разясняванъе на принципитѣ, а пѣкъ всичкитѣ умствени сили на слушателя се привождатъ въ дѣйствие по такъвъ начинъ, щото той да се научи да стане оригиналенъ изслѣдователъ, — пѣкъ сжщата цѣль гонитѣ и общества за разпространение на университетското образование“. Ако земемъ за примѣръ единъ прѣдметъ и погледнемъ по-внимателно, какъ той се прѣподава, ние ще се убѣдимъ, че професоръ Робертъ не прѣувеличава. Напр. пълниятъ курсъ по политическата економия, трѣбва

споредъ правилата на обществото за разпространение на университетското образование, да бѣде тригодишенъ; ако на единъ семестъръ се падатъ три мѣсеца, ще имаме $1\frac{1}{2}$ год. за лекциитѣ (72 часа), сѣщото количество часове за практически упражненія и $1\frac{1}{2}$ година за домашно четение, пригавяне на самостоятелни работи подъ ръководството на лекторитѣ. Въ първата година се чете и се изуча английската економическа история отъ най-старитѣ врѣмена до отмахването на хлѣбнитѣ закони; въвъ втората — теорията и учението за данѣцитѣ и промишлената статистика; въ третата — историята на економическата литература отъ меркантилиститѣ, като се свършва съ ученията на социалиститѣ.

Примѣри за извънредната любовъ на работниците къмъ науката сѣ многобройни и въвъ висша степенъ поучителни; официалнитѣ доклади сѣ прѣпълнени съ тѣхъ. Стига обаче единъ примѣръ: нортумберландскитѣ рудничари сѣ образували сами едно общество за разпространение на университетското образование и сѣ жертвували своитѣ съ мѣка спечелени грошове, за да поканятъ лектори и да образуватъ курсове по политическа економия, история, геология и др. И бързо били открити курсове въ 13 различни мѣста; до 1400 достигало числото на рудничаритѣ-слушатели, споредъ смѣтката на проф. Робертъ 1 на 17 отъ цѣлото население на този руднически окръгъ! А пъкъ този примѣръ не е изключителенъ, той е типиченъ.

Кой може да прѣдвиди, до какви размѣри ще се развие това сполучливо движение! Обаче и сега сѣ извънредно голѣми неговитѣ сетнини. Отъ една страна ученитѣ и студентитѣ, които бѣхъ сѣвсѣмъ отдалечени отъ народа и се занимавахъ само съ своитѣ науки въ „кабинетитѣ“ си, сега намѣрихъ една благородна допирна точка съ бѣднитѣ елементи; а пъкъ тия послѣднитѣ иматъ възможность да се подигнатъ въ умствено и въ нравствено отношение, да се възпитажатъ и да се образуватъ. Разбира се, че това ги прави и по-способни за задружна дѣятелность, по-разумни въ обсъжданье на социално-економическитѣ въпроси. Духътъ на враждата постепенно изчезва, понеже науката сближава учителитѣ и ученицитѣ и ги науча да се обичатъ и да се уважаватъ. Както народътъ се науча да търси спасението си не въ кървави революции, а въ подиганьето на своитѣ умствени и нравствени способности, тъй сѣщо и богатото общество се приучва да гледа на работническия класъ като на свой братъ. Ето защо ние имаме право да

кажемъ, че този извънреденъ успѣхъ на обществата за разпространение на университетското образование е най-краснорѣчиво доказателство, че ние живѣемъ въвъ „вѣка на прогреса“.

Б. Минцевъ.

Очеркъ на едно наше училище прѣди 50 год.

По споменитѣ на единъ старецъ

Градътъ Джумая въ сѣверо-източния кѣтъ на Македония имаше прѣди 50 години едно население отъ около 6000 души, състояще главно отъ Турци и Българи.

За училище служеше една широка стая на клисарницата, безъ дъсченъ подъ. Ученицитѣ седѣхъ кръсташки на дървени миндерлъци, направени покрай стѣнитѣ на стаята, а учителятъ се располагаше съ всичкия си багажъ въ единъ по-широкъ кѣтъ на миндерлъка, гдѣто прѣкарваше денемъ и нощемъ.

Той се казваше даскалъ Христо и бѣше ергенинъ на около 35 години. Училъ се бѣше при единъ даскалъ въ Дупница. Въ врѣме на учебнитѣ занятия той упражняваше и стария си занаятъ—абаджилѣкъ. Условенъ бѣше отъ църковното настоятелство за 400 гроша годишно. Въ разстояние на 4 години заплатата му се повиши веднажъ на 600 гроша и послѣ на 800. Освѣнъ тая заплата той получаваше ежемѣсечно по грошъ отъ сѣки ученикъ и различни случайни подарѣци, като гозба, питие, овочия, ризи и чорапи, на което той особено се радваше.

Ученици имаше около 60 души, голѣми и малки, отъ града и отъ селата. Приеманѣто на нови ученици ставаше прѣзъ течението на цѣлата година. Така сжщо траеше и учебната година непрѣкъснато, понеже за ваканции се считахъ само мѣстнитѣ празници, а отпусъ можеше сѣки ученикъ самъ да си разрѣши. Ако нѣкой ученикъ обаче бѣгаше отъ училището безъ знанието на своитѣ родители, тогава учителятъ пращаше нѣкои негови другари да го повикатъ или да го довлѣкнѣтъ въ сила на училището.

Прѣподаванъето ставаше поединично. Новиятъ ученикъ почваше съ буквара, който се изучаваше по сричната метода, послѣ постепенно минаваше къмъ паустница, псалтири, свѣчето и апостола. Когато ученика почваше да учи по пѣкой новъ учебникъ, домашнитѣ му намазвахъ капациѣ на книгата съ медъ и варакъ, а учителятъ пращаше по 10 — 15 негови другари да го доведатъ отъ къщи. пѣййки по пъти „Достойно естъ“. Завеждахъ го най-напрѣдъ въ църква да се поклони и цалува иконитѣ и послѣ отивахъ пѣшкомъ въ училището, гдѣто цалуваше ръка на учителя. Всички тия книги се учехъ наизустъ. Вслѣдствие на това учебниятъ курсъ се продължаваше неопрѣдѣлено по 10 — 12 години. Обикновено родителитѣ сами прѣкъсвахъ по-позднѣшното слѣдване на дѣцата си, като при това казвахъ, че пѣма да ги правятъ попове, та имъ стигало толкова учение. Разбира се, че слабитѣ ученици сами напускахъ училището, слѣдъ като се търкаляхъ по пѣколко години съ сѣщата книга. Освѣня четење книги прѣподаваше се писанье, смѣтанье и псалтика и се играеше на талимъ.

Писанъето се почваше слѣдъ изучавъето на буквара. Учителятъ написваше упражненіята на хартия, която залѣпваше на стѣната. Ученицитѣ най-напрѣдъ пишехъ съ прѣстъ на пѣсѣкъ, насипанъ въ едно дъсчено улейче, около което пишечитѣ насѣдвахъ кръстапки. Изравняванъето на пѣсѣка ставаше съ ръка или съ една дъсчица, която се люшваше отъ едина край на улея до другия. Подиръ това слѣдваше писанъето на хартия съ мастило. Писанье на плочи съ калѣми нѣмаше, нито пѣкъ имаше моливи. Хартията се купуваше по 20 пари колата. Тя бѣше дебела, пенджеръ-кеяти, та се мѣчно дерѣше. Мазилото си правеше сѣки ученикъ самичѣкъ, като запалваше боровина и улавяше дима подъ пѣкой връшникъ. По връшника се налѣпвахъ минутно ситни сажди, които послѣ се туряхъ въ вода, и мазилото биваше готово. Писалкитѣ бѣхъ гѣши, а прѣимущественно пуйчи пера, като най-добри. За подлистникъ служеше една изгладена дъска, наречена шпарта. Тя се купуваше отъ дърводѣлцитѣ (догромаджитѣ) по за 20 пари. Правеше се така: нарѣзватъ се съ ножъ по двата рѣба на дъската малки срещуположни рѣзки, така щото подиръ сѣка тѣсна междина да слѣдва една широка. Послѣ се земеше единъ конецъ и се изопваше отъ едната рѣзка до срещуположната ней на другия рѣбъ, завиваше се прѣвъ по-долната рѣзка на сѣщия рѣбъ и се прокараваше къмъ отсрещния рѣбъ, докѣ се изредѣхъ по тоя

начинъ сичкитѣ рѣзки. Слѣдъ това конецътъ се намазваше съ туткалъ, за да се залѣпи на дъската, и шпартата е готова. Когато ученикътъ пишеше, той туреше шпартата подъ една листъ на табака и го натискаше съ ржеата си на нея, отъ което по хартията се отбѣлѣзвахъ линии, т. е. чиздосваше се.

Смѣтаньето се почваше съ броене и пишене на числата до милиони, като се вървѣше отъ десетица до десетица, отъ стотица до стотица и отъ хиляда до хиляда, споредъ усмотрението на учителя и способноститѣ на ученика. Отъ аритметиката се изучавахъ четиритѣ дѣйствия и смѣтаньето на проста лихва. Правехъ се и търговски записи по слѣдния формуляръ: „звано буди всякому брату и търговцу, кой прочети да вѣрува какво азъ Атанасъ Божиловъ приидохъ при Стоянъ Драгановъ и узехъ Божи заемъ 50 гроша да му ги плата отъ днесъ до Петровъ-денъ почтено.“

На талимъ се играеше, като се нареждахъ ученицитѣ двама по двама и стѣпвахъ по звука на единъ звънецъ, когото удряше единъ отъ водачитѣ или самъ учителятъ. Маршируваньето ставаше и вънъ отъ училищния дворъ, но при това се пазеше, да не би Турцитѣ да видѣтъ тия упражненія.

Учебнитѣ занятия се продължавахъ прѣзъ цѣлия день. Сутрина ученицитѣ бѣхъ задължени да дохаждатъ на „гладно сърце“ въ училището, защото тогава по-вече щѣли да помнѣтъ и учѣтъ. Ако нѣкой бѣше подозрѣнъ, че е закусвалъ у дома си, учителятъ го караше да плювне и щомъ виждаше въ плюнката му остатъци отъ едене, наказваше го. По нѣкога той даваше на такива ученици да дѣвчѣтъ памукъ, понеже памукътъ, като се навира помежду зѣбитѣ, събира по добръ останѣлитѣ трохици и слѣди отъ изеденото. За обѣдъ ученицитѣ си не ходѣхъ у къщи, а си донасехъ едене въ училището. Лѣтно врѣме тѣ бѣхъ задължени слѣдъ обѣдванье да легнатъ да спѣтъ, заради което сѣки се свиваше, кой както можеше, по миндерльцитѣ или пѣкъ на голата земя. Въ хубаво врѣме спаньето ставаше въ училищния дворъ, гдѣто впрочемъ бѣше приятно, защото имаше разни овощни дървета. Ако нѣкому се не спѣше, той трѣбваше обязательно да си държи очитѣ затворени, инѣкъ другаря му ще го обади на учителя, и ще яде бой. Прѣзъ врѣме на общото спане учителя обикновенно отсъствуваше, инѣкъ той по-вечето си стоеше въ класъ, гдѣто и приемаше своитѣ гости и мющерии. Ученьето на уроцитѣ ставаше гласно, та се дигаше голѣмъ шумъ. Излизаньето изъ класъ ставаше по особенъ редъ. На вратата имаше една срѣщу друга двѣ дъски на

по една тояга. На едната дъска бѣше написано буква о (отшелъ), на другата — буква д (дошелъ). Който ще излѣзе на вѣнъ, ще обърне буква о, а като дойде, ще завърти нея, а ще обърне другата буква. Прѣзъ врѣмето на неговото отсѣтствие никой другъ не смѣеше да излѣзе. Ако би излѣзлиятъ да се забави, учителятъ прашаше нѣкои да го търсѣтъ.

Изпититѣ се произвеждахъ сѣка сѣбота. Изпитваниятъ ученикъ си казваше урока наизустъ. Ако нѣкой го незнаеше, учителятъ, който помнеше много хубаво сѣка оксия, го поправеше, мѣмреше и наказваше. Новъ урокъ се задаваше само на тоя ученикъ, който можеше да каже на изустъ сичкия изученъ материялъ. За да почне на пр. единъ ученикъ съ псалтиря, той трѣбваше да знае наизустъ и безпогрѣшно сичкия часословъ.

Наказанието се състоеше обикновенно въ бой съ рѣка или съ прѣчка по рѣцѣтъ. За по-голѣми простѣпки виновнитѣ се биехъ „на магаре“ или въ фалага. Други наказания бѣхъ: начерване съ кюмюръ, заплюване отъ сички ученици и окачване съ фалангата на нѣкой гвоздъ. За тая цѣль фалангата се прокараваше прѣзъ едина рѣкавъ на виновника, така щото тя да мине задъ гърба му и да излѣзе съ единия си край изъ рѣкава на другата му рѣка. Подиръ това се измѣкваше вѣжето задъ вратѣтъ му и се окачваше на нѣкоя кука, и распяжтия по тоя начинъ клѣтникъ стоеше тѣй увиснѣлъ дълго врѣме.

П. Д. Вѣловъ.

Едно мнѣние за уреждане поземления данѣкъ у насъ.

За да може да се пристѣпи къмъ изработване единъ законъ за промѣнение съществуващата десетъчна система, трѣбва прѣдварително да рѣшимъ: ще си остане ли десетъкътъ като принципъ въ облаганъето, а само начинътъ на изплащанието ще се промѣни отъ натура въ пари, или пъкъ ще трѣбва да прѣминемъ къмъ по-свършено основание за облагане земнитѣ доходи, сирѣчь като потърсимъ други начинъ за опрѣдѣление доходитѣ отъ земята, които трѣбва да се облагатъ. Нѣма съмнѣние, че строго теоретически казано ние не можемъ по бюджетни причини още за дълго врѣме да се откажемъ отъ десетъка, като основа за опрѣдѣление контингента на налога, който ще се налага върху земята, ние не можемъ по сѣщитѣ причини да прѣминемъ къмъ кадастровата система за облагане земитѣ, защото бихме се принудили да намалимъ много цифрата на тоя данѣкъ съ изваждане отъ общата цифра (бруто) оная частъ, която съставятъ разносикитѣ по производството. Ако това не сторехме при кадастра, щѣше да излезе, че данѣкътъ, основанъ върху десетъка, ще изйде на мнозина всичкия имъ чистъ доходъ, а нѣкъждѣ даже и частъ отъ капитала имъ. Слѣдователно строгото прилагане у насъ на принципѣ на финансовата наука за дълго врѣме остава още немислимо прѣдъ видъ на отсѣтствието на косвени източници за бюджета ни, каквито иматъ индустриалнитѣ и независимитѣ държави, които могатъ съ косвенитѣ си доходи да балансиратъ повече или по-малко бюджетитѣ си.

При все това ние можемъ при реформиранъето данѣка отъ земнитѣ произведения да встъпимъ въ пътя на постепенното усвояване нѣкои отъ указанитѣ отъ науката правила за налагане данѣцитѣ, като приемемъ за облагане земитѣ една система, която, като ще излиза, тѣй да се каже, отъ десетъка, ще има въ основанието си една голѣма частъ отъ

началата, изработени отъ науката. Тѣй, напримѣръ, азъ мислѣхъ, трѣбва да приемемъ, че

1. ще облагаме по начало земята, а не произведенията ѝ; и
2. ще налагаме данѣка споредъ качеството на земята, като се сѣди за качеството по приблизителната ѝ доходность, до колкото може тя да се опрѣдѣли при настоящето състояние на земледѣлческата култура.

Магаръ и да не приемемъ напълно нѣкоя отъ новитѣ системи, въ които най-новитѣ налогови принципи сѣ напълно примѣнени, ние не можемъ съвършено да се откажемъ отъ тия принципи, на които трѣбва изрично да се укаже въ бѣдѣщия законъ за поземления данѣкъ, защото иначе ще имаме много практически неудобства въ примѣняването на закона, както бѣше при съществуването на стария законъ за изплащане десѣтъка въ пари, когато постоянно се явяваха спорове: отъ кого да се търси данѣка, отъ наемателя или отъ стопанина на земята. И тѣй въ основата на новия данѣкъ, който ще замѣни десѣтъка, трѣбва да лежи принципътъ, че се облагатъ земята, а не произведенията, по тоя начинъ ние ще изоставимъ съвършено десѣтъка и неговитѣ основи, като вземемъ отъ него само контингента на налога, сирѣчь цифрата, която трѣбва да даде новия данѣкъ. Колкото се отнася до издирването чистия доходъ отъ земята, за да бѣде тя обложена споредъ него, тоя принципъ не може напълно да се приложи у насъ, догдѣто не се измѣриятъ най-напрѣдъ земята, и догдѣто се не уреди въпроса за правото на собственост на земята, догдѣто фактътъ на обработването не ще служи за единствено основание за право на владѣние, догдѣто, сир. не се признаятъ по законодателенъ редъ сегашнитѣ владѣлци на земята за тѣхпи собственици. Но ако не можемъ за сега да търсимъ чистия доходъ на земята, за да я обложимъ, ние можемъ винаги да намѣримъ такова основание, което, като не прѣдставя рентата отъ земята, ще бѣде достатъчно за сега да указва на относителната доходность на разнитѣ земи; това основание е разкласирането на земята споредъ вида и качеството имъ въ нѣколко класа. Азъ мислѣхъ, че споръ не може да бѣде относително приемането на тия два принципа, като основа на бѣдѣщата поземлена данѣчна система. Разлика въ възгледитѣ може да има само относително прилагането имъ въ свѣръзка съ това, което вземаме отъ десѣтъка контингента на налога.

Може по нѣколко начина да се замѣни натуралниятъ десетѣкъ съ новъ налогъ: съ париченъ десетѣкъ, съ поземленъ репартиционенъ данѣкъ, и съ поземленъ квотитетенъ, най-свършенната форма на кадастра въ най ново врѣме.

Тукъ ще разгледаме единъ по единъ всичкитѣ.

1. Непосрѣдствениятъ и най-лесенъ начинъ е прѣходѣтъ отъ натуралния десетѣкъ къмъ паричния, сир. сжщиятъ оня, който сжществуваше до 1889 година по стария законъ за прѣобръщаніе десетѣка въ пари. Но щомъ приемемъ че ще изоставимъ свършенно десетѣка като принципѣтъ, естествено е, че не можемъ да приемемъ стария законъ, защото четепѣето спопитѣ, макаръ всѣко село за себе си да прави това, послѣ, облаганието само посѣтитѣ земи и т. н., — всички тия основания на десетѣка би останѣли непожтнѣти, а слѣдователно и новото основание за облаганіе всичката земя споредъ качеството ѣ, не би могло да се приложи.

2. Като вземаме за основа на облаганѣето земитѣ споредъ качеството или относителната имъ доходностъ, идваме до създаването на една система на поземленъ налогъ. Въ разнитѣ видове поземлени налози принципъ е еднакъвъ, нѣ начина на прилаганіето му, който зависи отъ твърдѣ много условия, е различенъ. Отъ тукъ и разнообразіето на системитѣ на поземления палогъ въ разнитѣ държави. Всѣка една държава се ржководи за по-цѣлесобразното приспособленіе на принципитѣ на поземления налогъ отъ своитѣ мѣстни държавноправни, икономически и социални условия, и въ зависимостъ отъ тѣхъ поземлениятъ данѣкъ на всѣка държава носи повече или по-малко отпечатѣка на нейната история. За това да приспособимъ у насъ напълно кой да е сжществующъ въ другитѣ страни типъ поземленъ данѣкъ—е нѣщо невъзможно. Безъ да се впускамъ въ подробно разясненіе на причинитѣ на това, азъ ще кажѣ, че нашитѣ условия, при които ще създаваме новия поземленъ данѣкъ, сѣ строго опрѣдѣлени, и само въ кръга на тѣхъ можемъ да изработимъ една система за облаганѣе земята.

Условията, които ние трѣбва да имаме прѣдъ видъ въ тая работа, сѣ слѣдующитѣ:

1) положителнитѣ: имаме точни свѣденія за производенията отъ земята ни само за четири години; цѣнитѣ на хранитѣ пѣкъ за тия години сѣ извѣстни за всѣка околия, по които сѣ се продали хранитѣ ѣ; приблизително имаме свѣденія за посѣваното прѣзъ всѣка отъ тия години про-

странство; отъ описванието на емлика имаме свѣденія за пространството на културната ни земя; и

2) отрицателнитѣ: производството прѣзъ тия години бѣше ненормално, защото тритѣ години бѣхъ плодородни и имаше все добри цѣни, обаче плодородието въ нѣкои отъ тѣхъ не бѣше еднакво, тѣй напр. прѣзъ 1890 година имаше суша, та въ повечето окрѣзи, особено по полскитѣ околии, произведението на дребнитѣ храни бѣше намалено до 20% и повече, когато въ други окрѣзи нѣмаше тази разлика, а минѣлата година¹⁾ не станѣхъ кукурузитѣ, токоречи навредъ, значи Сѣверна България като повече кукурузна област, пострада повече отъ Южна България, гдѣто кукурузътъ малко се сѣе; тази година пъкъ наопаки: житата сѣ лоши, а кукурузитѣ — добри въ Сѣверна България, а въ Южната и двата вида токо-кажи сѣ добри въ сравнение съ сѣвернитѣ окрѣзи. По-нататкъ, цѣнитѣ, по които е продаденъ десетъкътъ прѣзъ 4-тѣ години, сѣ различни съ голѣми колебания не само въ разни години, нъ и за разни, сѣсѣдни и отъ еднаква културна стѣпень околии. Свѣдѣнията отъ емлика за плодороднитѣ пространства и събранитѣ при описванието на десетъка свѣденія за посѣванитѣ земи сѣ, както може всѣки да си прѣдстави, само приблизителни, но до каква стѣпень се простира тая приблизителность — никой не може се рѣши да каже по-опредѣлено. Къмъ тия неблагоприятни условия трѣбва да прибавимъ още: честото напуцанье една изтощена земя и разораваньето на нови отъ меритѣ и невъзможниятъ почти контролъ върху това безцеремонно завладяване на земитѣ, вслѣдствие непълнотата на турския законъ за земитѣ и ненаказуемостта на общинскитѣ власти, които сами даватъ примѣръ на другитѣ въ това отпошение,

Въ кръга на тия условия трѣбва да ограничимъ бѣдѣщата си поземлена данъчна система. Подъ напора на тия, повечето неблагоприятни условия, ние ще бѣдемъ принудени да прѣдпочтемъ, между репартиционната и квотитетната система, първата, защото чрезъ нея по-добрѣ ще можемъ да достигнемъ добри резултати, понеже за нея имаме повече положителни данни, отъ колкото за квотитетната, която, като по-съвършенна, изисква и по-точни данни, както за пространството на културнитѣ земи, тѣй и за производителността на сѣко парче земя.

¹⁾ 1891 година.

Въ репартиционната система най-напрѣдъ се опредѣля контингентътъ на данъка за една група даноплатци, и послѣ тоя контингентъ се размѣта между самитѣ даноплатци. За постигане обаче на това могатъ да бѣдѣтъ прѣдложени разни способи. Тѣй напр. контингентътъ може да се опрѣдѣли общо за цѣлата страна, послѣ да се разфѣрля по окрѣзи, околии и общини въ общи цифри, а въ селата да се разфѣрля отъ даноплатцитѣ помежду имъ върху едни или други основания, или пъкъ може първоначално още да се опрѣдѣли контингентътъ на всѣки окрѣгъ, или даже и на всѣко село отдѣлно. За насъ, като имаме отъ една страна даннитѣ отъ десетѣта за опрѣдѣление контингента на поземления данъкъ и отъ друга — събранитѣ данни за производителната земя, азъ можъ да прѣпорѣчамъ за установяването на поземления репартиционенъ налогъ три разни начина, всѣки отъ които прѣдставлява по-малка или по-голѣма гаранция за справедливото облагане, сир. за точното приспособение на основния принципъ на облагането: данъкътъ да съставя частъ отъ чистия доходъ на податния.

а). На основание срѣдната цифра отъ десетѣта за четиритѣхъ послѣдни години, изчислена за всѣко село отдѣлно, да се опрѣдѣли общата сума на данъка, който всѣко село трѣбва да плаща. При това прѣсмѣтане трѣбва да се извадѣтъ разносцитѣ за описване и прѣвозване десетѣта, които съставятъ близо два милиона лева за цѣлата страна; защото ако това не направимъ ще облагодѣтельствуваме ония села, които сѣ близо до пазара, значи които сѣ превилигировани отъ самата природа, а ще наложимъ по-голѣма, отколкото се слѣдва, сума на далечнитѣ отъ пристанищата села, които и тѣй мѣчно и винѣги по-евтино продаватъ хранитѣ си. Опрѣдѣления по тоя начинъ облогъ на селото ще се размѣтне между работнитѣ (сѣти и несѣти) земи, които прѣдварително ще се раздѣлѣтъ на категории отъ самитѣ селяни (общинското управление) подъ ръководството на единъ чиновникъ. По тоя начинъ, като се опрѣдѣлѣтъ категориитѣ на земитѣ и като се намѣри коефициентътъ за облагане на всѣка категория, ще се съставѣтъ кадастрови поземлени книги, въ които всѣка земя ще си има своето мѣсто и своя данъченъ коефициентъ и данъкътъ ще се изисква по тия книги, въ които ще може всѣка нова земя (открита отново, или отново разработена) да се подвежда подъ една отъ съществуващитѣ за селото категории. По тоя начинъ данъкътъ отъ репартиционенъ въ нача-

лото ще стане квотитетенъ, което е и желателно, както за по лесното му събиране, тъй и за прогреса въ доходността му. Тукъ трѣбва да се забѣлѣжи, че, благодарение на напнитѣ особени поземлено-икономически отношения, ще се случва за неопрѣдѣлено още врѣме, щото една земя отъ подолня категория да минава слѣдъ нѣкое врѣме въ по-горня и наопаки. Причината е, че не всичкитѣ владѣеми още земи сж разработени, та не даватъ доходъ на ступанина и затова такива земи ще трѣбва въ началото да се поставятъ въ най-долната категория, та когато се разработѣтъ ще имъ се опрѣдѣли окончателно сѣщинската категория, въ която спадатъ. Обратното може да се случи когато останѣтъ земи неработени, принадлежащи на сираци, вдовици и недѣлѣви, неспособни да ги обработватъ, ступани. Такива земи ще трѣбва да се прѣнасягъ въ друга по-малко облагаема категория, догдѣто култивиранѣто имъ встѣпи въ нормалния сипѣтъ, освѣнъ ако финансовата власть ги не вземе подъ опека и ги не даде подъ наемъ да се обработватъ.

Недостатѣцитѣ на тоя способъ за разрѣшение въпроса за поземленото облагане се виждатъ, както въ опрѣдѣление контингента на данѣка за всѣко село, тъй и въ несправедливото класиране на неработнитѣ земи. Наистина ако на контингента на едно село се опрѣдѣли на основание срѣдната цифра отъ десетѣка му за послѣднитѣ четири години, тъй както се е той сложилъ въ пари, несправедливостта на това опрѣдѣление за разнитѣ села става очевидна. Извѣстно е, че десетѣкѣтъ отъ всичкитѣ села се продава по една цѣна, значи и ония села които произвождатъ добра храна въ низнитѣ мѣстности, и ония, които изкарватъ най-лоша храна, както най-близкитѣ до пазара села, тъй и най-отдалеченитѣ отъ него, сж обречени на еднаква данъкова тежестъ, защото коефициентѣтъ на облаганieto (цѣната на десетѣка) е еднакъвъ. А доходѣтъ отъ земитѣ на такива села ще бѣде диаметрално противоположенъ за едни на — плодородността имъ, а за други — на разстоянието имъ отъ пазаря. Тази непропорционалность въ облаганieto се увеличава, като си прѣдставимъ, че твърдѣ рѣдко десетѣкѣтъ се е продавалъ по цѣни, които да отговарятъ на относителната културна важность на околията; наопаки цѣнитѣ на разни околии сж зависели отъ твърдѣ много и случайни причини. Най-напрѣдъ вслѣдствие на непостоянство на борсата, не всичкитѣ околии се продадохъ съ еднакви цѣни; нѣкои отъ тѣхъ, даже едни отъ най-земледѣлческитѣ околии, се продавахъ по най-долни

цѣни, когато околии като Орханийската, Габровската и др. т., гдѣто земледѣлието едва ли съставлява значителенъ поминѣкъ, се продавахъ по такива високи цѣни, каквито производителѣтъ отъ тия околии надали сж виждали. Тази аномалность се е увеличила за отдѣлни села и чрѣзъ това, че една година на едни села, които купихъ десетѣка си, цѣнитѣ се опрѣдѣлихъ много по-високи отъ тържнитѣ цѣни; когато други села и прѣзъ другитѣ години, като откупихъ десетѣка си, спечелихъ, защото цѣнитѣ имъ се опрѣдѣлихъ много низки,—както бѣше прѣзъ минѣлата 1891 година. Нека прибавимъ още и това увеличавающе несправедливостта обстоятелство, че паричниятъ десетѣкъ отъ ливадитѣ, градинитѣ и пр. е бивалъ винаги пристрастно опрѣдѣлянъ отъ Постояннитѣ Комисии, а много пѣти случайно оцѣняванъ отъ главната тържна комисия, която не може да претендира за всестранно познавание страната ни въ това отношение. За примѣръ нека наведж напр. това, че сѣната сж цѣнени въ нѣкои окрѣзи една година три лева, а въ слѣдующата: въ единъ окрѣгъ 1.50 л., въ други 1.20, а въ трети 1 левъ. Не говорж вече за ненормалноститѣ въ самата десетѣчна система, що излизатъ отъ случайното плодородие или неплодородие на едни или други села прѣзъ тия четири години, отъ немарливостта или пристрастието на контролѣоритѣ, които на едни села сж подписвали, на други недописвали, отъ не навсѣгдѣ справедливо и еднакво земанье помонето и пр. и пр.,—обстоятелства, които като са прѣпликатъ едно съ друго, дохождатъ случайно, та облагодѣтелствуватъ едно село въ ущърбъ и за съсипване почти на друго. Достатъчно е да се вземѣтъ прѣдъ видъ несправедливоститѣ произтичащи отъ цѣнитѣ на десетѣка, за да се убѣди всѣки, че ако земемъ за опрѣдѣление контингента на поземления данѣкъ за всѣко село отдѣлно само срѣдната цифра отъ десетѣка му за единъ периодъ отъ четири години, ще основаваме изводитѣ си върху едно или двѣ постоянни условия, които се затѣмняватъ почти съвършенно отъ маса други случайни. Естествено е, че и изводитѣ ни отъ тѣхъ ще бѣде случаенъ и слѣдователно недѣлготраенъ, а ние имаме нужда отъ една данѣчна система, колкото доходна, толкова и неизмѣнлива за единъ продължителенъ периодъ отъ години. Колкото недостатъцитѣ на опрѣдѣлението по тоя (първия) начинъ контингента на поземления данѣкъ иматъ чисто практически характеръ, толкова указаниятъ по-горѣ недостатѣкъ на прѣдлагаемата система, който се заключава въ класиранieto не-

работнитѣ земи, има чисто теоретически характеръ. Дѣйствително, като поставиме неразработенитѣ земи въ по-доленъ класъ отъ разработенитѣ, ний се връщаме повече къмъ десетъка, а се отдалечаваме отъ него; защото облагаме земята по принципа на поземлената рента, която се основава върху естествената доходност на земята, а налагаме данъка, тъй да се рече, по видимия доходъ. Това теоретическо възражение, колкото и справедливо да е само по себе си, неможе да ни прѣчи да земемъ прѣдъ видъ особенноститѣ на нашето економическо и културно положение, споредъ което още за 30 поне години не ще можемъ да разработимъ всичкитѣ напуснати (свободни) земи, защото населението е малко, капиталъ нѣма, а тъй сѣщо и много малко още е направено за да се даде помощъ на малкото работни рѣцѣ, да се увеличи тѣхната производителностъ. За сега достатъчно ще бѣде, че се въвежда принципътъ за облагането всичкитѣ земи; съ врѣме облаганieto на земитѣ споредъ доходността ще се развива съ развитието на нашето земледѣлие и ще доде врѣме когато то напълно ще се прииспособи, — то ще бѣде денятъ, когато въвеждането у насъ на приетия въ напредналитѣ страни кадастръ стане свършенъ фактъ.

б). Да се опрѣдѣли контингентътъ на данъка за цѣлия окръгъ възъ основа на срѣдния десетъкъ отъ четиретѣхъ години, добитъ отъ тоя окръгъ, и той да се размѣтне между селата върху други основи.

Отъ разгледанитѣ по-горѣ недостатъци на прѣдидущата система става явно, че при опрѣдѣление облога (контингента) на селото, ние ще бѣдемъ толкова по-близо до истинската платежна способностъ на земитѣ му, колкото по-малко случайни и повече постоянни фактори вземжъ участие въ неговото създаване. Тамъ ние видѣхме, че при опрѣдѣление облога на селото, всичкитѣ почти фактори сж повече или по-малко случайни, или произволни, тъй щото данъкътъ излиза несъответственъ на дѣйствителната платежна сила на мѣстното земледѣлие — или по-голямъ, или по-малкъ, отъ колкото се слѣдва. За да се намали това несъответствие, трѣбва въ опрѣдѣлението облога на селото да влѣзжтъ и фактори постоянни, неизмѣливи, които, ако не създаджтъ идеалния налогъ, ще иматъ все-пакъ такова значение за неговото опрѣдѣление, че ще ослабжтъ значително влиянието на случайнитѣ фактори. За това азъ мисля, че много по-близо до

справедливото облагане ще бждемъ, ако контингентътъ на данъка бжде опрѣдѣленъ, макаръ и възъ основа на сръдния десетъкъ, но за цѣлия окръгъ изобщо, и послѣ тоя контингентъ да бжде разфърленъ между селата. И при тази система пакъ иматъ не малко значение случайнитѣ фактори, за които говорихъ по-рано: нееднаквитѣ цѣни на десетъкътъ за два економически еднакво стоящи окръга, несправедливоститѣ при описването десетъка и снеманъето помоне въ разни окръзи и пр.; но тукъ вече всѣки ще види, че влиянието на случайнитѣ елементи твърдѣ много се намалява. Най-напрѣдъ, не може отъ нееднаквостта на цѣнитѣ да се получи за единъ окръгъ една голѣма разлика, защото ако една околия намѣри по-високи цѣни, отколкото слѣдва, друга памира по-низки на търговетѣ; ако единъ видъ храна се продаде скъпо, други се продава по-евтино и т. н., но даже да прѣдположимъ и най-лошавото, сирѣчь, че цѣлиятъ окръгъ и всичкитѣ му храни се продаждътъ несправедливо високо или низко, пакъ произходящата отъ това тежестъ има възможность да се смекчи за по-слабитѣ села. Нека прѣдположимъ напр., че единъ окръгъ има 3,000.000 килограма храна, която се е продала по 15 л., вмѣсто да се продаде по 13 лева както се е продалъ други, равенъ по всичко на него. Значи, цѣлиятъ окръгъ ще се натовари съ 60.000 лева повече. Тия 60.000 лева като се разфърлятъ между селата въ окръга, заедно съ общата сума на данъка, ще легнатъ различно на разни по производителността си села. Тѣй напр. при всичко, че тия 60.000 л. прѣдставляватъ сръдно една разлика отъ 15% отъ справедливата цифра, но като се разфърлятъ споредъ платежната сила на селата, тази разлика ще се намали вече за по-слабитѣ, може би, до 4—5%, когато за по-добритѣ села тя ще се увеличи вѣроятно и до 20—%, което ще бжде и по-справедливо. Азъ вземамъ тукъ много груби примѣри, за да покажъ крайнитѣ, най-голѣмитѣ несправедливости, каквито могатъ да бждатъ при втория начинъ за опрѣдѣление контингента на данъка, въ сравнение съ първия. Тѣй, нека си прѣдставимъ, съответствено на горния случай, че двѣ села съ разна култура сж дали десетъкъ по 30.000 килограма и сж продадени хранитѣ имъ съ еднаква цѣна, когато на едното струватъ хранитѣ му два лева повече отъ другото. Ще излѣзе отъ това, че или едното село ще прѣтовари съ 600 лева, или другото ще се облагодѣтелствува съ толкова; сир. разликата тукъ ще си остане 15%, независимо отъ това, че се облагодѣтелствува

още онова село, което има по-голяма платевна способност. Следователно, неравномерността, колкото и да е голяма въ общитѣ суми на контингентитѣ по окръзи, ослабва при опрѣдѣленіе облога на селата възъ основа на повече или по-малко положителни данни за относителната имъ земледѣлческа сила. Ние видѣхме, че за по-слабитѣ села тя се намалява, а тежестта ѝ се разфърли между по-силнитѣ. Значи, постояннитѣ фактори — даннитѣ за платевната способност на селата — доказватъ вече своето благотворно влияние като ослабватъ онова на случайнитѣ. За насъ, следователно, е важно да намѣримъ достатъчно данни, каквито ни трѣбватъ за цѣльта. Безъ да указвамъ на това, че колкото и да сѣ малко, тѣ сѣ все пакъ повече отъ нищо, мислижъ, че тия данни, съ които ние располагаме, сѣ достатъчни, за да можемъ съ голяма приблизителностъ да опрѣдѣлимъ мѣстото на всѣко село въ реда на относителната земледѣлческа сила, при съществуващитѣ у насъ още твърдѣ несложни стопански системи и почти първобитна селска култура. Даннитѣ, върху които може да се основе разфърлянето на данъчния контингентъ между селата, сѣ слѣдующитѣ: 1) общото количество на частната собственостъ, по емлячнитѣ книги, 2) количеството на сѣтитѣ прѣзъ послѣднитѣ 4 години пространства, 3) числото на населението изобщо и на земледѣлческото частно, 4) географическото положение на селото и неговото влияние на производителността, 5) близостта на селото до пазари, 6) добритѣ и лоши пѣтища до пазара и други мѣстни благоприятни или неблагоприятни за земледѣлието условия. На основание на тия положителни данни, селата се раздѣлятъ на категории и се опрѣдѣля единъ идеаленъ коефициентъ за всѣка категория засѣвани или просто работни земи, споредъ който вече на основание на аритметически изчисления се намѣрва дѣйствиелниятъ облагателенъ коефициентъ за всѣко село и за всѣки видъ земя. Тази работа, само по себе си се разбира, трѣбва да бѣде възложена на хора безпристрастни: за това ще трѣбва да се състави въ всѣки окръгъ по една специална комисиия, въ която да влезатъ образовани и богати земледѣлци, които заедно съ нѣкои изборни лица отъ окръга (Постоянната Комисиия) да извършятъ работата подъ ръководството на опитни по-високи чиновници, взети отъ сръдцата на централнитѣ управления. Тия ръководители ще трѣбва прѣдварително тукъ да изучатъ всестранно работата, която ще вършатъ и да си съставятъ прѣдварително програма за дѣйствиата си, за да

има общъ смисълъ въ работата. Наблюдението и разрѣшаванieto на възникающитѣ прѣзъ врѣме на работата недоразумѣния ще се възложатъ на една върховна комисия при М-вото, съставена отъ висши чиновници. Несъмѣнно е, че и тукъ може да се случатъ грѣшки; но тѣ вече ще бѣдатъ само грѣшки и ще бѣде допустимото да могатъ да се поправятъ въ продължение на 2—3 години отъ Министерството, при извѣстни условия, а послѣ тоя срокъ само отъ Н. Събрание.

Разфѣрлянието на тѣй опредѣления облогъ между даноплатцитѣ ще стане по начина, указанъ въ отдѣла буква А, като се раздѣлятъ земитѣ на категории и се установи коефициентътъ за всѣки видъ и категория земя, та да може данъка да се събира вече като квотитетень.

в). Да се опредѣли общата сума на поземления данъкъ, която цѣлата държава трѣбва да плаща, било на основание четирегодишния десеткъ, било чрѣзъ постановление отъ Народното Събрание, а тя да се разфѣрля между окръжитѣ отъ една върховна комисия. Понататъшното разфѣрляние между селата и даноплатцитѣ да стане по указанитѣ по-горѣ способности.

По горѣ видѣхме, че макаръ и намалено, влиянието на случайнитѣ фактори въ системата за опредѣляние данъчнитѣ дѣлове на селата си остава гдѣ по-силно, гдѣ по-слабо.

Нашата задача ще бѣде успѣшно изпълнена само тогава, когато достигнемъ, ако не съвсѣмъ да унищожимъ това влияние, а то поне да го намалимъ до толкова, щото неговото значение да бѣде повечето теоретическо отъ колкото практическо.

Въ данъчнитѣ системи то е мѣчно да се достигне една идеална равномерность въ обложението. Обикновено се стрематъ да достигнатъ такава относителна равномерность, при която тежестта на данъка еднакво да се чувствува отъ всичкитѣ даноплатци. Всѣка данъчна система се приближава повече или по-малко къмъ тази равномерность, до колкото нейнитѣ основания сѣ повече или по-малко постоянни, а не случайни фактори. Такава една равномерность въ налаганьето на бѣдния ни поземленъ данъкъ и трѣбва да бѣде нашиятъ идеалъ още за много години. И сега колкото по много положителни постоянни фактори влѣзатъ въ основата на нашия поземленъ налогъ, толкова повече ще смѣтаме, че сме изпълнили задачата си.

Въ прѣдложения по горѣ начинъ за разрѣшеніе занимающия ни въпросъ при всичко, че влиянието на случайнитѣ цѣни на десетъка се намалява твърдѣ много; но то все си остава, все продължава още да влиза въ основата на данъчния контингентъ за отдѣлни мѣстности. Това влияние може съвършено да се унищожи, като начнемъ репартицията отъ по-общъ контингентъ, отъ колкото до сега правехме. Тѣй, ако въ разподѣляването на данъка излѣземъ отъ контингента за цѣлата страна, влиянието на цѣнитѣ вече нѣма да има никакво значение и ще си остане, ако сѣщия контингентъ земемъ отъ десетъка, само относително тежестта изобщо на поземления данъкъ въ сравнение съ другитѣ данъци. По тежъкъ ли е или лекъ данъкътъ, неговата тежестъ ще се усѣща еднакво, или поне приблизително еднакво, отъ всичкитѣ даноплатци. Явява се само въпросъ: на какви основания ще се раздѣрля данъкътъ между окръжитѣ? —

Отъ даннитѣ, съ които сега располагаме, нѣмаме такива, които могли би непосредствено да ни послужатъ за цѣльта. Тѣй ако земемъ даннитѣ, по които по-горѣ правехме разподѣленіето на налога между селата, много отъ тѣхъ (географическото положение, близостта до пазаря и пр.) сѣ почти ненуждни за нашето разподѣленіе, а другитѣ (количеството на земятъ, числото на населението) сѣ твърдѣ малко, или поне недостатъчни сами по себе си за да послужатъ за основа на нашата работа. Обаче въ свързка съ други данни, които имаме, напр. въ свързка съ количеството на произведенитѣ храни и свѣденията за пазарнитѣ цѣни у насъ и на външнитѣ тържища, тѣ ще служатъ за достатъчно твърда основа, за да се приближимъ до възможната равномерностъ.

Даннитѣ, върху които можемъ да построимъ разподѣляніето общата сума на поземления налогъ между окръжитѣ, сѣ:

1. Даннитѣ за произведенитѣ храни всѣка година.

Тѣ макаръ и да не сѣ идеално точни, макаръ тѣхната точностъ и да се колебава отъ сложеността и недостатъчността на самата десетъчна система; обаче грѣшитѣ и несправедливоститѣ, които макаръ и да се прѣдполагатъ направени, както при четенъето на спонитѣ, тѣй и при вземаніето на спонитѣ, като се смѣсватъ съ общата сума на произведеніята отъ цѣлия окръгъ, значително губятъ вече отъ своето влияние, а при това тия грѣшки и нередовности по-малко или по-вече ги има въ всѣки окръгъ;

2. Свѣдѣніята за пазарнитѣ цѣни прѣзъ четиретѣхъ години и прѣзъ всѣки мѣсець, както у насъ, тъй и на пазаритѣ, гдѣто повечето се харчятъ нашитѣ храни, сж събрани и могатъ да служатъ за голѣмо освѣтление по въпроса за дѣйствителнитѣ цѣни, по които нашитѣ производители сж продали най-многого си храни;

3. Свѣдѣніята за износа прѣзъ всѣки мѣсець могатъ да ни даждъ ясно понятие за врѣмето, когато най-много се продаватъ нашитѣ храни, което е важно за да знаемъ кога да търсимъ срѣднитѣ пазарни цѣни на нашитѣ храни. Тия сж главнитѣ основания, които могатъ да послужатъ на нашата цѣль; другитѣ свѣдѣнія за гъстината на населението, за владѣемитѣ, работнитѣ и посѣванитѣ пространства прѣзъ четиритѣхъ години, могатъ да ни служатъ за провѣриване и ако потрѣбва тукъ тамъ за малки поправки на репартицията връзъ основа на главнитѣ данни.

Възъ основание на тия данни една върховна комисия, съставена при Финансовото Министерство отъ запознати съ работата висши чиновници и нѣколко, ако това се пожелае, депутати или голѣми земледѣлци отъ разни мѣста въ България, подъ прѣдсѣдателството на Министра на Финанситѣ ще има за задача да намѣри, кои цѣни за всѣка комисия могатъ да се приемжтъ за срѣдни прѣзъ всѣка отъ четиритѣхъ години за всѣки видъ произведение, като се не смѣтатъ разносжитѣ до пазара, гдѣто хранитѣ обикновено се продаватъ. Тази задача е една отъ най-мжчнитѣ, може би, но не и неизпълнима, защото комисията ще може да се ползува съ всички срѣдства за цѣльта, съ които располага правителството, ще може, слѣдователно, да събира нови данни, ако ѝ потрѣбватъ, и да провѣржава съществующитѣ; тя не трѣбва да бърза, защото значението на нейната работа е по-важно въ качествено отношение, отъ колкото въ количествено. Като се опрѣдѣлжтъ цѣпнитѣ за всѣка година и всѣки видъ храна, респективно и наемнитѣ цѣни на всѣки видъ земя отъ ония, които се облагатъ само съ париченъ десетѣкъ, ще се намѣри идеалниятъ десетѣкъ оцѣненъ въ пари, който е дала всѣка околия, а слѣдователно и всѣки окржгъ прѣзъ всѣка отъ тия години. Срѣдната цифра отъ четиритѣхъ години ще прѣдстави идеалния данѣкъ, който би плащаль окржга; а по тия идеални суми лесно е да се разфърля и цѣлия контингентъ на данѣка, и тъй да се получи дѣйствителния данѣкъ, който всѣки окржгъ ще има да плаща. Азъ спомѣняхъ горѣ за възможни поправки на тъй

намѣрения контингентъ на окръга. Поправките може да станѣтъ, ако отъ провѣрката на добититѣ общи суми се намѣри нѣкое очевидно несъотвѣтствие помежду тѣхъ и други положителни данни, като: гъстотата на населението, пространството на работнитѣ земи, стѣпенъта на земледѣлческата култура въ разни окръзи и т. п. Такива поправки за да станѣтъ, трѣбва да има сериозни, силни основания и да бѣдѣтъ одобрени тѣ отъ една по-висока инстанция, като на всичко това се даде най-голѣма гласностъ чрѣзъ печата. Поправките могатъ да станѣтъ, както въ идеалнитѣ, тъй и въ истинскитѣ цифри на данъка; но за прѣдпочитание е и тѣ да ставатъ въ идеалнитѣ цифри, защото тѣ сѣ собствено основната скала на репартицията; при това и срокъ за поправяние на тия цифрови резултати трѣбва да се даде ограничєнъ, за да се избѣгнатъ партизанскитѣ влияния върху репартицията на най-важния данѣкъ. По нататѣшното разфѣрляние на данъка между селата и самитѣ даноплатци може да стане споредъ изложенитѣ начини въ прѣдидущитѣ отдѣли а. и б.

Нѣма да скриѣж, че азъ съмъ партизанинъ на този послѣдния способъ за налагане поземления данѣкъ. Азъ указъхъ на прѣимущества на тоя способъ; но ще се спрѣ още върху тѣхъ, за да прибавѣж още нѣкои съображения при другитѣ, които ме каратъ да прѣпорѣчамъ тая система. При настоящето положение на нашата данѣчна система и въобще при сегашнитѣ условия, мѣчно е у насъ скоро да се приложи кадастралната система, а нѣкъ необходимо е да излѣземъ вече отъ тия данѣчни лутания, отъ които ето вече близо 15 години не можемъ да се отървемъ. Относително данѣчната си система ние почти нищо не сме направили, отъ какъ сме се освободили. Азъ имахъ случай и други нѣтъ (прѣзъ 1887 г.) да обърнѣж внимание върху това обстоятелство, че нашата данѣчна система, както сме я наслѣдили отъ турцитѣ, тъй си е и останѣла почти неподжтната. Не говорѣж за патентовия налогъ, защото той макаръ и новъ, едѣ ли не стои въ много отношения по-долу отъ стари теджаретъ.

А нѣкъ нашия бюджетъ има голѣма нужда отъ доходи, по евтини данѣци. Отъ това съображение като излизамъ, мислѣж, че прѣдлагаемиятъ начинъ за установяването поземления налогъ е най-цѣлесобразниятъ. Той изключѣва почти случайнитѣ при опрѣдѣлението на данѣка, като взема за база повече или помалко все положителни данни. Но той изѣ

още и това прѣимущество, че минава прѣзъ три инстанции, слѣдователно има много пѣти възможность да се съгледатъ и поправятъ грѣшкитѣ, толкова повече, че тия инстанции като стоѣтъ независимо една отъ друга, могатъ обаче да контролиратъ дѣйствиата една на друга. Прѣдлаганиятъ способъ има и друго важно прѣимущество, а именно, че служи като прѣходна стѣпень къмъ кадастра, и ще пригответи постепенно населението къмъ тази съвършенна система, а на правителството ще даде възможность да се пригответи за въвеждането му, понеже най-първиятъ резултатъ отъ въвеждането на прѣдлаганата система ще бѣде по-точното и по-всѣмѣстно измѣрване земитѣ и опрѣдѣление тѣхнитѣ ступани и граници, — нѣщо което много ще помогне за подготвянието къмъ въвеждане кадастралната система. Въ единъ свой докладъ отъ 1887 год. азъ имахъ честта да обърнѣ внимание върху една друга реформа, която била би много наврѣмenna съ прѣдлагаемата сега, именно: снабдяване владѣлицитѣ съ собственнически документи, като се накара всѣки да прѣдстави планъ на имуществата си. Това би поискало образованието на постояненъ топографически или межевъ корпусъ отъ подготвени хора, на което би много спомогнало Висшето училище, ако при него се откриеше единъ межевъ курсъ отъ 2 години. Това всичко проведено у насъ, — въпросътъ за въвеждане кадастралната система ще бѣде само въпросъ на врѣмето.

Като споменѣхъ по-горѣ за нуждата отъ реформи въ данъчната ни система, не можъ да прѣминѣ да не обърнѣ внимание върху необходимостта да се намали числото на нашитѣ данъци, като се слѣкътъ въ едно тия отъ тѣхъ, които иматъ една и сѣща природа. Понеже ще създаваме поземеленъ данъкъ, азъ мислѣ, че трѣбва той да погълне всичкитѣ съществуващи сега подъ разни названия въ нашия бюджетъ поземлени данъци: данъка върху лозята, емляка и иджара. Доходитѣ отъ тия данъци трѣбва рано или късно да се слѣкътъ съ дохода отъ десетъка, респективно бѣдѣция поземеленъ данъкъ и да образуватъ единъ общъ контингентъ, който ще се раздѣрля между окръжитѣ, селата и самитѣ даноплатци, по реда, който се признае за най-добръ. По тоя начинъ бюджетътъ ни ще економисва всѣка година около 200.000 лева най-малко само отъ разходи по налагане на тия данъци, събирането и счетоводството имъ ще става по-редовно, по-бързо, по-лесно, слѣдователно и по-евтино.

г). На основание събранитѣ данни да се опрѣдѣли за всѣки окръгъ или за всѣка околия, или за всѣко село коефициентътъ за облагане земята и по тоя коефициентъ да се събира данъка.

Това значи да създадемъ квотитетенъ поземеленъ данѣкъ. Но колкото това и да е привлѣкательно, не може у насъ той способъ да се въведе, поне догдѣто не се измѣрятъ земята, не се опрѣдѣли абсолютната имъ доходность, съ една дума, догдѣто нашето земледѣлие не излѣзе отъ сегашното си първобитно състояние. Защото данни за непосредствено опрѣдѣление колко-годѣ справедливъ коефициентъ за разнитѣ видове и качества земи нѣмаме, а да опрѣдѣляме общъ коефициентъ за цѣль окръгъ или околия ще бѣде несправедливо. Даже да приемемъ двѣ-три скали отъ коефициенти и подъ тѣхъ да подвеждаме всѣка земя, ще бѣде пакъ въ голѣма стѣпенъ произволно, щомъ нѣмаме основнитѣ данни: пространството и доходността точни. Азъ вече споменяхъ и по-горѣ, че само кадастрътъ е, който може да ни даде точни данни за такава една система. А кадастрътъ още за много години не ще може да се приготви.

Б. Боевъ.

РЕЦЕНЗИИ И КНИГОПИСЪ.

Депутати. — Кандидатъ за хамама. Повѣсти и разкази отъ Ив. Вазовъ т. I.

Ив. Вазовъ е нашиятъ първъ поетъ-белетристъ, и който иска да изучи българския животъ, трѣбва да се обърне къмъ неговитѣ произведения. Животътъ на единъ народъ се изучва много добрѣ и отъ художественитѣ произведения на литературата му. Никаква история, колкото и да е пълна, не може да схване цѣлия общественъ животъ въ такива дребни черти, въ каквито може да го рисува белетриста въ своитѣ романи, повѣсти и разкази.

Г-нъ Вазовъ работи на нашето литературно поле повече отъ двадесетъ години, и любознателниятъ читателъ намѣрва богата духовна храна въ литературнитѣ му произведения: романи, повѣсти, разкази, които сега се издаватъ въ томове. Всички тия произведения разгледватъ нашия общественъ животъ въ разнообразнитѣ му проявления: тукъ ще намѣрите картини отъ врѣмената на робството, тамъ — типове отъ нашитѣ възстаници хъшове, ще видите освободена България съ новитѣ ѝ хора и наредби и т. нат. Нѣма съмнѣние, че нашиятъ писателъ, като всѣки човѣкъ, е субективенъ, изучва окрѣжащата срѣда отъ своя лична точка зрѣние, налага на всичко печата на своята личностъ. Но тоя недостатъкъ може да се избѣгне, при наличността на повече писатели, когато разнитѣ едностранчиви мнѣния се слѣжатъ въ едно и образуватъ едно цѣло.

Въ първия томъ отъ събранитѣ съчинения на Вазова намираме единъ малъкъ разказъ подъ заглавие: „Кандидатъ за хамама“, който за първи пѣтъ се явява въ печата въ тоя томъ. Този разказъ ни обѣрнѣ особено вниманието по темата, която се закача въ него. Тукъ се описватъ похожденията на единъ кандидатъ за депутатъ въ Румелийското областно народно събрание и на другъ единъ депутатъ, като се закачатъ при това и други теми. Обстоятелствата, изложени въ разказа, сж отъ Румелийско врѣме, но разказътъ по свѣжестъта си, по обстоятелството, че всичко изложено въ него може да се отнесе и къмъ настоящето врѣме, има и сега за насъ особено значение. Тукъ нашитѣ политически борби и нѣрави се изпрѣчватъ прѣдъ насъ въ цѣлата си голота . . . Ний ще се спремъ малко върху тоя разказъ.

Кандидатътъ за депутатъ, Хрисантовъ, заедно съ другаря си, депутатътъ Ивановъ, трѣгва да агитира въ избирателния си районъ. Хрисантовъ е човѣкъ на срѣдни години, прѣдаденъ на извѣстна духовна

область и съ желание да служи на интереситѣ на народа си, на идеалитѣ му. Колата съ двамата пѣлници се влачи къмъ селото Д., отъ гдѣто ще починѣтъ агитациитѣ. Хрисантовъ „съ тренетъ въ сърцето си съглеждаше бѣлизнявий димецъ, който леко се носеше надъ селото, въ което стоеше една частъ отъ бѣдѣщата му сѣдба . . . Но въ сѣщо врѣме, прѣдъ ума му се мѣрише, ту нѣкой кметъ съ лукаво и непривѣтливо лице и четинясти мустаци, ту нѣкой дивъ поитъ съ ожуглена калимявка и съ брада спластена и нечиста, ту нѣкое селско учителче съ шаечно сетре, на което библиотеката състои отъ нѣколко умазани селски тефтери, отъ нѣколко прашни броеве отъ Цариградскій „Вѣкъ“ и нѣкой лански „Пловдивски листъ“ . . . Когато трѣба да се срѣщне съ първия си избирателъ, Хрисантовъ се вълнува и съ душевно стѣснение си поправя вратовръзката, когато го рекомандуватъ, той се изчервява и гледа на земята съ смиrenomѣдрне, а на прощаване снима си шапката и прави грациозенъ поклонъ. Когато влизѣлъ въ селото Хрисантовъ съ любопитство взелъ да разгледва градинитѣ, двороветѣ, купнитѣ по дворищата. Още отъ Пловдивъ поздравлявалъ всеѣки селенинъ „защото кой знае да ли нѣкой отъ тия селени съ гласа си нѣма да рѣши участьта му“. Обаче тази малка „хитрость“, употребявана отъ Хрисантова, не му послужила за добро, защото когато по общото правило, той се поклонилъ и на селскитѣ моми, събрани въ купъ до кладенеца, всички се изкикотили грѣмогласно.

Още по пѣтя въ колата Хрисантовъ изказва своитѣ политически убѣждения, това за което ще ратува, когато стане депутатъ въ областното събрание: „азъ ще имъ изложѣ (на селенитѣ) политическитѣ си начала и поведението, което ще държѣ въ камарата, ще имъ кажѣ, че ще имамъ за света длѣжностъ да бранѣ въ всеѣки случай интереситѣ на страната и да се стрѣмѣ за постиганieto народния идеалъ...“ но когато станѣло нужно да обясни по подробно своята програма, той не можалъ да каже нищо повече, освѣтъ че въ горнитѣ думи се съдържатъ всички други задачи на единъ съвѣстенъ депутатъ.

— Господа—се провикнѣлъ той предъ своитѣ избиратели—благодарѣ Ви за съчувствието и довѣрието, съ което ме срѣщате, нѣмамъ нужда да ви обѣцавамъ златни планини. Ще работѣ колкото ми силитѣ позволяватъ за интереситѣ на страната и частно за вашитѣ. Моето поведение ще докаже билъ ли съмъ достоенъ за вашето довѣрие.

— Тукъ около васъ сѣ голи баири — говори Хрисантовъ на друго мѣсто—до сега правителството нищо не е направило за горитѣ на страната . . . Господинъ кмете, моята първа длѣжностъ въ областното събрание ще бѣде високо да настоѣжъ за насаждане съ гори тия пущи и голи ярове. Земя, която се лишава отъ гора, рано или късно е осѣдена на смъртъ.

„Уловилъ внезапно такава щастлива идея—казва автора—Хрисантовъ погледна самодоволно на другаря си Иванова, като искаше да му каже съ тоя погледъ: „Вижъ че и азъ умѣѣ да стѣпвамъ на практическа почва“, и дѣйствително Хрисантовъ говорѣше съ убѣждение“.

На всеѣкадѣ за Хрисантова работи Ивановъ, защото Хрисантовъ, като ходи съ селенитѣ изъ селото не може да каже нищо, освѣтъ,

че „селото е добро“, когато влѣзе съ тѣхъ въ черквата, за да поддържи разговора, казва само „прѣкрасна черквица“; у чорбаджи Нино на свадбата той пие вино отъ паницата, играе хоро, цѣлува се съ чорбаджията, но . . . когато можалъ да се отърве отъ всичко това, той си поотдѣхналъ . . . „той бързаше да напусне селото и да остане на свобода, защото продължителнитѣ стѣснения и прѣструвки тука, тежко огнетяваха душата му, той съвсѣмъ не желалъ да бѣде свадбаринъ у чорбаджи Нина . . .“

* * *

Другаря на Хрисантова, депутатинътъ Ивановъ е типъ противоположенъ на кандидата за хамама. Когато двамата другари излизатъ отъ Пловдивъ по агитация, колата се отправя къмъ желѣзнопѣтната станция, да не би нѣкой да имъ узнае истинската цѣль, това нѣщо не можеше да му хрумне на Хрисантова, съ когото вече се запознахме. На пътя до с. Д., Ивановъ спира първия пѣтникъ и слѣдъ малко забикалки навежда разговора за изборитѣ; като узнава, че лицето е помощникъ кмета, Ивановъ любезенъ до крайностъ, въсползува се да прѣпоръчва Хрисантова. Прѣдъ ханджията, кмета и селенитѣ, Ивановъ е добъръ, услужливъ, обѣщава всичко, даже и работи, които той не е въ състояние да извърши. На Хрисантова, Ивановъ говори да бѣде практиченъ, при селенитѣ да не отваря дума за идеали; той му чете слѣдующата лекция: „—Прави, както правятъ всичкитѣ хора, обѣщавай, обѣщавай на населението, но не постиганиято на политическитѣ идеали, не защитата интереситѣ на хазната и на либералнитѣ учреждения, това сж работи, които нито се ядѣтъ, нито се пиятъ, а направи на пѣтицата му, намаление на данѣка му, изпѣжданieto на нѣкой ненавистенъ чиновникъ, обѣщавай помощъ за училищата му, за спечелване на сѣдбата му, ако я има въ сѣдилището. Тия сж най-чувствителнитѣ струни и върху тѣхъ трѣба да биешъ, ако искашъ да влѣзешъ въ „хамама“. Ти можешъ да не изпълнишъ ни едно обѣщание, но доста е, че си ги далъ . . . Отъ случая зависи да поизмѣнишъ малко темата, ти разбирашъ? Напр., ако искашъ да подѣйствишъ върху нѣкое чиновниче, кажи му само, че ще изработишъ повишението му; говоришъ ли съ попа, обѣщай му, че ще му заемешъ сумата, или ще гарантирашъ поне за нея, съ която да изплати дълга си, за нивитѣ що купилъ лани; говоришъ ли съ кмета, изругай хубаво ланския кметъ и кажи, че ще се жертвовашъ за народа. Намѣришъ ли нѣкой учителъ, който не трепери отъ инспектора си, изкарай му вѣсти. „Съединение“ и му разправи повѣртелно, че ако изберешъ тебе за депутатъ, съединението ще стане въ двадесетъ и четири часа, ако се случатъ и селени притури, че данѣка ще се намали на една четвъртъ отъ сегашния. Въ смѣсенитѣ села съ Турцитѣ, кажи, че ще издѣйствишъ да има и отъ тѣхъ префекти и капитани, че твоя противникъ-кандидатъ мисли, да построи въ селото имъ, въ тѣхната махла една голѣма черкова, за която е зарѣчалъ въ московията три голѣми камбани, за да имъ блѣска въ главитѣ заранъ и вечеръ, та да ги принуди да се изселятъ. — Честността, казва Ивановъ е монета, която не минува на всѣки пазаръ, а принципитѣ сж хубави да пълнятъ само стѣлповетѣ на вѣстницитѣ, които никой не чете по селата . . .“

Като притурихме при това, че Ивановъ на всѣкъдѣ прѣска пари за агитация, поукрива кметове и крѣчмари, понове и учители, ще имаме портрета и на тоя вторъ нашъ депутатъ.

* * *

Да споменемъ и за нѣкои селски типове, които се рисуватъ въ тоя разказъ. По интеллигентнитѣ лица въ селото сѣ: погътъ, съ жълти очи и една бучка памукъ въ лѣвото си ухо; той е глухъ и на всѣки въпросъ не може да отговори друго, освѣнъ „да, да“. Псалтътъ, който съ по-образованитѣ хора говори на единъ смѣсенъ българо-славянски языкъ и се възхищава отъ Хрисантова, защото сръщналъ името му въ вѣст. „Марица“, и лудиятъ съ неопредѣлено занятие.

Помощникъ кмета, още младъ човѣкъ, посръщналъ отъ двамата наши герои на пѣтя, спира се, охотно разговаря съ тѣхъ, но щомъ се отваря дума за бѣдѣщия депутатъ, лицето му става сериозно, той поглежда дълго събесѣдницитѣ си, като че ли не ги разбира, плюе, глади гривата на коня си и не отговаря. Ивановъ настоява да знае, кого мислятъ да избѣржтъ за депутатъ и помощникътъ пакъ захваща неопредѣлено:—А бе, мислимъ . . . то се знае, че мислимъ . . . ами какво да ти кажа? и ний сами не знаемъ . . . Единъ доде днесъ, каже ти: изберете тогава, другъ доде, рече: изберете еди кого си; трети—другъ пъкъ сочи . . . Мислимъ, та какво да му мислимъ, разбѣрковатъ ни умътъ . . . “

Бай Кости крѣчмарина е по хитъръ, той въ всичко е съгласенъ съ агитатора Иванова, всичко ще изпълни, той даже, „на стотина души е говорилъ за кандидатурата на Хрисантова“, когото не билъ видѣлъ още и чието име не запомнилъ. Но при това ушитѣ на Коста пламнали — признакъ, че лѣгалъ за да оскуби Иванова съ нѣколко рубли.

Иванъ Катрата, специаленъ агитаторъ, е още по добъръ; Ивановъ му плаща скѣпо-прѣскѣпо да ходи да агитира за Хрисантова по селата, но Катрата взема скѣпо и отъ противната партия и не върши нищо.

„—Сега азъ скубѣжъ отъ двѣ мѣста—говори си Катрата, като се отдѣля отъ Иванова—дьяволъ да го вземе, добра печалба“.

Когато депутатътъ и кандидатътъ се сръщатъ съ селянитѣ и кмета, открива се такъвъ разговоръ: Кметътъ и селенитѣ заявяватъ на своитѣ депутати, че иматъ сѣдба въ сѣдилището за мера съ едно друго село и ги молятъ да настоѣжтъ прѣдъ сѣднитѣ и прѣдсѣдателя, защото правото било тѣхно.

„—Вашата работа е свършена още отъ сега, потвърди Ивановъ. Кметътъ климѣжъ удовлетворенъ, па рече, като фърли дружески погледъ на Хрисантова.

„—За господина Християнова (тѣй наричали селенитѣ Хрисантова) да се не грижите, господинъ Християновъ си е нашъ, него ще си избереме . . . то си е наша работа: може ли нѣкой да ни запобѣда и да каже: тоя изберете, или она?“

Селенитѣ искатъ още отъ Хрисантова да имъ се отстѣпни съ сѣдната правителствена гора и да се забрани на другото съсѣдно село да сѣче въ нея. Хрисантовъ е въ недоумѣние и пита другаря си, какво да имъ отговори.

„—Обѣщай, каквото ти искатъ.

„—Ще бѣде безсѣвѣстность!

Бълг. Прѣгледъ.

„—Но безъ това всичкия трудъ ни е напразно“.

Подиръ нѣколко обѣщания на селянитѣ „Ивановъ остави на единъ човѣкъ една връзка книжа (това бѣхжъ възвания отъ партията и памфлети противъ противния кандидатъ) и послѣ каза тържественно:

„—Е, разбрахме се, нали?

„—Разбрахме се, разбрахме се, избърборихжъ всичкитѣ.

„—Вий наши и ний ваши, добави кметътъ“.

* * *

И така въ разказа забѣлѣзваме три главни типа: личността на Хрисантова, оная на Иванова и народътъ. Хрисантовъ е човѣкъ отъ интеллигентната сръда, посветенъ на по-висши интереси, защото се занимава съ „една духовна областъ“. Той е мечтателъ-идеалистъ съ нѣкои много добри душевни качества, но пъкъ съвсѣмъ непрактиченъ въ живота, неспособенъ да направи самостоятелно ни една крачка. Той отива по агитации, но не знае, отъ гдѣ ще захване, какво ще говори на селянитѣ. Той съ „трепетъ въ сърдцето си гледа бѣлизнявий димецъ, който се мѣрка надъ селото“, нему му се мѣркатъ лукавитѣ непривлѣкателни лица съ четинести мустаци на селскитѣ кметове, въображението му се спира върху поетически картини, художествени типове. Нему му е противно, че ще има работа „съ дивия попъ, съ оживлена калимявка, съ сплестена нечиста брада“, но увлѣченъ отъ съблазнителната мисль да стане „депутатъ“, трибунъ за идеалитѣ на народа, а повечето влаченъ отъ практическия си приятель, той бърза къдѣ селото Д., да събере готови лаври. Най-послѣ Хрисантовъ е между селянитѣ, но той се стѣснява, любезно се покланя, почти не прави реверанси. Той не говори нищо на селянитѣ, освѣнъ: „какъ сте?“ „хубаво селце“, „прѣкрасна черквица“ и повече нищо, защото умътъ му е заетъ съ други мисли далечъ отъ сръдата, въ която се намира. На едно мѣсто той се провиква, че ще работи за идеалитѣ на народа, но селянитѣ, които не разбиратъ какво нѣщо е „идеали“, искатъ отъ своя бжджщъ депутатъ да каже частно на сждинтѣ, че въ процеса, който воджтъ съ съсѣдното село, правото е на тѣхна страна. Когато се отваря дума за горитѣ, Хрисантовъ бърза да излѣзе съ своитѣ скудни знания по практическия животъ и се провиква, че горитѣ сжъ необходими, и той ще положи всичкитѣ си сили за запазването имъ и посаждането на нови; но селянитѣ го прѣкъсватъ и искатъ отъ него не да имъ пази горитѣ, но да имъ издѣйствува да сѣкжтъ правителствената гора.

Депутатинтъ Ивановъ е сжщо отъ висшата интеллигенция, нс типъ на практичностъ и дѣятелностъ. Обаче тази практичностъ и дѣятелностъ, както се види, не служи за практическитѣ интереси на народа; напротивъ служи за негова връда, защото Ивановъ на всѣкъждѣ лъже, подкупва, развратява обществото; той има умътъ и съобразителността на единъ хитъръ чорбаджия, който туря своето лично щастие надъ нещастieto на своитѣ ближни.

А народътъ, селската сръда? Народътъ е далечъ отъ съзнанието на собственнитѣ си нужди и национални задачи. Глухиятъ попъ, полудиотинтъ псалтъ и лудиятъ съ неопредѣлени занятия—прѣдставителитѣ на селската интеллигенция не можтъ и да мислжтъ за друго, освѣнъ да скубжтъ, гдѣ колкото можтъ или да минаватъ живота си

въ полустъпливо състояние. Селянинътъ знае това, което му е нужно днесъ за днесъ, а тамъ, ако ще и свѣтътъ да пропадне.

Какво прѣдставлява отъ себе си депутатинътъ Ивановъ? Дѣйстви-телно разказътъ е малъкъ, и ние не можемъ да видимъ въ цѣлостъ нравствената или по добръ духовната личностъ на Иванова. Но все пакъ и отъ прѣдставената картина, ние се догаждаме какви сж Ивановитѣ. Ивановъ може да принесе и полза на веѣка крачка си служи съ измама и подкупъ, той не се стѣснява да лъже най-безобразно населението. Човѣкъ, толкова грубъ въ отношенията си съ другитѣ, у когото не проглеждатъ никакви по тънки душевни струни, не може да бѣде прѣдаденъ, освѣнъ на своитѣ егоистични цѣли и нужди. Човѣкъ, който общава безнравствени и противообществени работи, който на другия день нѣма да изпълни обвѣщанието си и цинично ще се подиграе съ избирателитѣ си, не може да бѣде прѣданъ на нѣщо добро и велико. Послѣ всичко това трѣбва да признаемъ, че Ивановцитѣ сж много. Ивановцитѣ сме ние, които мислимъ и разсждаваме за общитѣ интереси.

Хрисантовъ е изключително явление, той е новъ продуктъ на нашето общество. Той е съ по-голямъ умъ, съ по-възвишени и нравствени качества; за съжаление обществото не може да се възползува напълно отъ този възвишенъ и по-просвѣтенъ типъ, защото той е посветенъ на една специална „духовна областъ“, всичкитѣ му познания сж осрѣдоточени тамъ нѣкадѣ си на страна, и ако да обича той народа си, не е въ състояние да му помогне. Хрисантовъ е въ висша степенъ непрактиченъ въ живота, не знае какво и какъ да работи за народа. Възсъмнѣние той е полезенъ съ своята специалностъ, но именно е полезенъ като специалистъ, а не като народенъ дѣятел. Затова нашето общество се лишава отъ неговитѣ душевни качества и остава да се ръководи отъ Ивановци. При всичко това съ самото си появяване Хрисантовъ принася извѣстна бодростъ и оживление. Този непрактиченъ специалистъ се появява между нашитѣ интелектуални водители и съ високи качества, може да стресе нашитѣ Ивановци, може да ги накара да си поразмислѣтъ върху работи, за които други пѣтъ не сж мислили, да ги накара да пожелаатъ да достигнатъ извѣстенъ напрѣдѣкъ, тамъ гдѣто се е мислило, че не може да се направи нищо; най-послѣ и самитѣ Хрисантовци може да станжтъ по практични и вънъ отъ специалността си, да мислѣтъ повече и за нуждитѣ на народа.

З—товъ.

Ръководство за стихосложението. По руското издание на М. Бордовски, съставилъ Н. Начовъ, учитель при Държавната Мхжска Гимназия, въ София. Първо издание. Пловдивъ, издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ, 1894. стр. 66. Цѣна 60 ст.

Нашитѣ стихотворци ще се радватъ. До сега пишваше у насъ отдѣлно съчинение по стихотворното искусство, и българекитѣ Омировци илетѣхж стиховетѣ си или слѣпенската, или икъкъ си служехж съ ония правила, които намирахж въ досегашнитѣ наши словесности. Оджаковото „Пѣснотворство и стихотворство“, което споменува г. Начевъ като ръководство по стихосложението, не само че е станжло отдавна

библиографическа рѣдкостъ, но то не е специално съчинение само за стихотворство, а е почти цѣла словесностъ. Затова г. Начовъ може смѣло да се гордѣе, че първи той излиза съ отдѣлно ръководство по българското стихосложение. И бѣше врѣме вече да се яви едно такова: „И у насъ редакциитѣ получаватъ голѣмо количество стихотворения. Тѣ почти всички се унищожаватъ, като негодни, слаби. Въ нѣкои отъ тия стихотворения се срѣщатъ тукъ-тамъ поетически хубости, но по форма тѣ всички много куцатъ . . . А между това нѣкои отъ тия стихотворения, ако бѣхъ написани правилно съ запазване размѣра и ритмата, бихъ били, ако не бисери на поезията, то въ всѣки случай нелоши поетически произведения. А именно за туй на начинаещитѣ стихотворци тая книга ще бѣде полезна“ казва въ прѣдговора си г. Начовъ. Види се, да задоволи тия стихотворци и да имъ даде нѣщо въ ръката, за да се не лутатъ изъ мъглата, г. Н. „съставилъ“ това ръководство, въ което изложилъ „ясно, подробно и разбрано“ пълната теория на българското тоническо стихосложение. Като захваляме на г. Н. за доброто му намѣрение, желаемъ това му ръководство да послужи наистина за назначението си и дано помогне да се образуватъ и у насъ по-скопосни стихотворци, та слѣдъ това дано се явятъ и скопосни поети. Не току тѣй се наричатъ такива ръководства „стълба за Парнасъ.“ Лошото е само, че съ такива стълби се дава право всѣкому да се катери по тѣхъ — билъ той годенъ или не за въ Парнаскитѣ музични сараи. Ако е само до единъ опитъ — хубаво; но колко ги има, които прѣкарватъ цѣлъ животъ съ несполучливи опити! Както и да е, ръководството на г. Н. е вече достойние на българската литература, и ние сме въ правото си не само да се ползуваме отъ него, но и да си кажемъ мнѣнието върху неговото достоинство. Безъ да отричаме добритѣ страни въ г. Начовото ръководство, ние ще се постареемъ тука да обрѣнемъ внимание повече върху неговитѣ недостатѣци. Това го правимъ съ искрено желание да помогнемъ, щото при второ издание да се поправятъ грѣшкитѣ, които естествено произлизатъ при всѣко първо дѣло. Тѣй като г. Н. се водилъ по едно руско подобно съчинение, то повечето отъ недостатѣцитѣ въ ръководството му сж въ сжщностъ недостатѣци на руския оригиналъ; г. Н. е до толкова кривъ, че се е повелъ по едно твърдѣ посрѣдствено руско съчинение по тоя прѣдметъ, а не си далъ трудъ или да намѣри по-добъръ образецъ, или да допълни и отъ друго мѣсто своето ръководство, а не да се държи само о руското издание. Туй е обща грѣшка у всички наши книгописци. И отъ тази главна грѣшка произлизатъ всичкитѣ недостатѣци на г. Начовото ръководство. Г. Начовъ, като „съставилъ“ книгата си, нѣмалъ ясна цѣль прѣдъ очи, като за кого я пише: за ученици ли, за учители ли, или за частни любители. Ако да бѣ мислилъ за това, щѣше да избѣгне много недостатѣци, които правятъ сега книгата му отъ една страна непълна, отъ друга — суха, неувлѣкателна. И наистина, книгата му въ тази форма за ученици не е, защото споредъ досегашната програма за стихосложението се прѣдвижда много малко врѣме и мѣсто; стихосложението се минава въ нашитѣ гимназии покрай другата словесностъ — мимоходошъ, безъ да има нужда отъ особенъ учебникъ за него. За учители тѣй сжщо не е, защото не съдържа всичко, що е нужно за единъ прѣподавателъ на тоя прѣдметъ. Прѣди всичко г. Начовата книжка третира само тоническото стихосло-

жение, а пъкъ въ нашитѣ гимназии се преподаватъ и другитѣ двѣ стихосложения (метрическо и силлабическо). А до колко ще задоволи г. Н. частнитѣ любители, на които е най-много мѣрилъ да помогне съ книгата си — остава да види всѣки единъ, който я земе на рѣцѣ. Нѣма съмнѣние, че ръководството на г. Н. ще помогне на мнозина почетници да научатъ техниката на тоническото стихотворство; но единъ любитель, който би очаквалъ нѣщо повече отъ едно специално дѣло по стихотворното искусство, ще остане разочаруванъ, като види, че книгата на г. Н. не съдържа повече познания по стихотворството, отколкото ги има въ всѣка словесностъ. Тука е кривъ въроятнио рускиятъ образецъ на г. Н., но какво имаше, ако г. Н. допълнеше отъ себе си празнотитѣ на руското съчинение, като внесѣше въ ръководството си напр. нѣкои и други исторически бѣлѣжки върху развитието на версификацията у разнитѣ народи, като прѣдстави при това, какъ сж произлѣзли тритѣ системи стихосложения и като се посвѣрше върху българското народно стихотворство, което има тѣй сжко свои закони и прѣдставя немалкъ интересъ за единъ български стихотворецъ. Така съставено, ръководството на г. Н. щѣше да бѣде много по-интересно, а нѣмаше да излѣзе тѣй сухо, както е сега.

Слѣдъ тия общи недостатѣци ще разгледаме сега, до колко сполучливо сж изложени правилата на тоническото стихосложение въ книгата на г. Н. Цѣлата книга е раздѣлена на седемъ глави, началото на които е украсено съ нѣкакви рисунки, ужъ като винетки, ала не твърдѣ красиви; поне да не бѣхж обиколени съ черни рамки на около! Ний прѣминуваме безъ бѣлѣжки онова не до тамъ сполучливо опрѣдѣление на разликата между стихотворната и прозаическа рѣчь, въ която се казва, че „едносложнитѣ думи изобщо нѣматъ ударение“, прѣминуваме тѣй сжко мълчешкомъ и дефиницията на стихосложението, споредъ която: „Искусството да се пишѣтъ стихове се нарича искусство за стихосложението“ (защо не стихотворство?), а ще се сврѣмъ върху „правилата за стихотворното ударение“, защото съ тия си правила г. Н. може да въведе много неопитни стихотворци въ заблуджение. Г. Н. е на мнѣние, че стиховетѣ трѣбва да се скандиратъ, сврѣчь кога се четѣтъ или декламиратъ стихотворения, трѣбва да се спазва само ритмътъ, безъ да се гледа на разговорното ударение; той казва изрично (стр. 7): „трѣбва да различаваме стихотворното ударение отъ естественото или просодическото. Въ обикновената прозаическа рѣчь думата може да има само едно ударение, а въ стихотворната рѣчь една дума, за да запази ритмътъ на стиха, може да има и двѣ и дори три ударения“. Споредъ г. Н. трѣбва да четемъ тѣй стиховетѣ:

Мѣлко | цвѣте | съмъ въ полѣто,
 Азъ съмъ | сѣни | я син | чѣць,
 Любѣ | възду | хѣ не | бѣто,
 Кѣчъ | полски | я вѣ | нѣць.

И слѣдъ като дава примѣри за това, какъ думитѣ въ стиха могатъ да губѣтъ ударението си, както и да получаватъ ударение, ако то нѣматъ въ проза, г. Н. формулира тия си правила за стихотворното ударение така:

- a) можемъ за ритмътъ да прибавяме ударения;
- b) можемъ да отнемаме ударението отъ думитѣ;

е) можемъ да поставяме ударение на такива думи, които въ прозанческата рѣчь го нѣматъ.

д) Но по кой начинъ не можемъ да прѣмѣстимъ ударението отъ единъ слогъ на другъ. — Увѣренъ ли е г. Н. че послѣдното правило д) нѣма да се наруши, щомъ се допуснатъ първитѣ три?

И наистина за единъ неопитенъ стихотворецъ първитѣ три правила даватъ такава поетическа волностъ, щото не вѣрвамъ да се стори нѣкому голѣма мъка да пише стихове. Та нашитѣ стихотворци и безъ това малко обръщатъ внимание на ритмътъ, а кога прочетатъ тия правила, че ударението може да се мѣсти, нѣма да се сирѣтъ прѣдъ условieto д), а ще си играятъ съ ударението както щѣтъ или въобще нѣма да се взираатъ на ударението; и тогава ще произлизатъ още дълго врѣме у насъ стихотворни монструми, съ каквито сж пълни редакциитѣ.

Г. Начовъ е на кривъ пѣтъ съ правилата си за стихотворното ударение не само зарадъ това, че не ще научи на добро новитѣ стихотворци, но и зарадъ това, че споредъ неговитѣ правила и най-хубавото стихотворение губи сладостта си. Г. Н. не трѣбва да мисли, че стихотворението е по-благозвучно, ако при четеньето му се натѣртя на всѣка стѣпка — имала тя прозанческо ударение, или не. То е старото онова схоластично правило, споредъ което се четѣтъ обикновено грѣцкитѣ и латински хексаметри, при които скандировка се допуска зарадъ това, защото не знаемъ изобщо, какъ сж ги чели иначе старитѣ грѣци и римляни, и друго, защото не разбираме езикътъ имъ добръ, за да видимъ каква хармония произвежда скандираньето. Но модерни стихове да се скандиратъ не само че не е благозвучно, но е твърдѣ грозно. Колко ме бѣше гнѣвъ да чуѣхъ нѣкой петокласникъ да ми декламира „Ековѣтъ“ на Вазова тъй:

Скитѣ | лецбѣ | деннѣ | свѣтътъ,
 Азнѣ | намѣ | рихнѣ | койпѣтъ,
 Душа — душа | сидѣ | излѣ | ѣ,
 Дака | жжзѣ | каквѣ | копѣтъ | ѣ,
 Безкѣ | лебѣ | нѣ ѣ | безстрахъ.

А ето съ правилата на г. Н. нѣма да се прѣмахне това зло, отъ което се оплаква и г. Станевъ въ своята книжка „Изразително четене“ (стр. 82), но за което и той не дава по-добъръ лѣкъ; защото и той е на сжщо мнѣние, че стихътъ трѣбва да се чете споредъ стѣпкитѣ му, сирѣчь да се скандира. За това тукъ припомниме и на г. Начова думитѣ, изказани отъ г. Милетичъ по поводъ рецензията върху г. Станевото „Изразително четене“ (Бѣлг. Пр. год. I. кн. III 33) т. е. че и стихове трѣбва да се четѣтъ като сжща проза — като се варди при това цезурата и интерпункциитѣ, на ако стихотворението е правилно, хубостта му ще излѣзе сама на явѣ.

За схемитѣ на стихотворнитѣ стѣпки не е трѣбвало да се навесждатъ толкова разни означения; доста е само метрическото (съ знакове за дължина — и краткостъ), на най-сетнѣ и онова съ ударени и неударени о-та (оо, од) не е лошо; но другитѣ двѣ съ нѣкакви си нули и чѣрти не сж никакъ практични, и г. Н. не би трѣбвало никакъ да ги приема въ ръководството си.

Като говори за цезурата (стр. 32), г. Н. счелъ за излишно да привежда примѣри; а намъ ни се струва, че именно за цезурата бихж

били нужни примѣри, за да се види мѣстото ѝ въ стиха; иначе г. Н. се не скъпи съ примѣритѣ.

Разликата между мъжки и женски рими се тълкува на цѣла страница (37), но тѣй конфузно, щото, който незнае, не ще може да разбере, кои сѣ мъжки, кои женски рими. Намѣсто всички тия „прибавяния“ и „отнемания“ г. Н. можеше на просто да каже: „рими съ ударение на послѣдния слогъ се наричатъ мъжки; всички други сѣ женски“ — и нищо повече. При това нека забѣлимъ, че и г. Н., повлиянъ отъ руския си образецъ, нарича съзвучието въ стиха не рима, а ритма. Какъ е получила тази дума това си значение въ руски — не знаемъ; но като имаме прѣдъ видъ, че французитѣ казватъ *rim* и *rhythm*; че нѣмцитѣ казватъ *Reim* и *Rhythmus*, чудимъ се защо и ние да не казваме рима и ритъмъ, за да означаваме същитѣ понятия, а употрѣбяме двѣ почти еднакви думи (ритма и ритъмъ) и означаваме съ тѣхъ двѣ различни понятия.

Отъ примѣритѣ за строфи нѣкои не отговарятъ на дефиницията която г. Н. дава за това понятие; тѣй напр. за троестипна строфа той привежда:

Италия.

Алпи свѣжни, гордѣйте се,
Лаври южни, любѣйте се,
Азъ свободна станхъ вечъ!

България.

Италио, и отъ мене,
Прийми нѣжно поздравлене,
Радвамъ ти се отдалечъ.

Тукъ цѣлостта не е въ три стиха, а въ шестъ — защото ги свързва обща рима: вечъ, отдалечъ; значи строфата е отъ шестъ стиха, а не отъ три. Свършено такива сѣ и другитѣ два примѣра които г. Н. привежда ужъ за строфи отъ по три стиха. При опрѣдѣленieto на понятието „строфа“ г. Н. трѣбваше да прибави и това, че строфата съставя освѣнъ стихотворна, но и музикална цѣлостъ — това е първоначално значение на строфата. Съ това допълнение на дефиницията „строфа“ ще станхъ ясни нѣкои примѣри, които г. Н. привежда за строфи, но споредъ неговото опрѣдѣление не сѣ именно такива строфи, за каквито ги зема той; тѣй напр. за осмо-тишна строфа навежда двѣ еднакви строфи отъ по четире стиха:

Цѣпи, корабе, тѣзъ води,
Усилвай своя бягъ,
Къдѣто щешъ ме изведи,
Салъ не на башинъ брѣгъ.

Привѣтъ сърдеченъ, о вълни,
Догдѣ съмъ съ вази йощъ!
Привѣтъ, далечни планини!
Край родний, лека нощъ!

Тази цѣлостъ не може се разбра иначе, ако не кажемъ, че арията на това стихотворение обема въ себе си двѣ стихотворни строфи. Въ такъвъ случай „строфа“ се равнява на „куплетъ“; и г. Н. трѣбваше или подобни примѣри като горниятъ да тури между при-

мѣритъ за куплети, или пъкъ да допълни понятието „строфа“ споредъ както указахме горѣ.

Другото е изложено ясно и разбрано, и за единъ, който иска да се посвети въ тайнитъ на стихотворетвото, книжката на г. Н. ще укаже своята помощъ. Слѣдъ нѣкои твърди умѣстни бѣлѣжки върху римитъ и благозвучието на стиха (стр. 63 и 64), г. Н. счелъ за нужно да съобщи на стихотворцитъ единъ „най-лекъ способъ за намиране ритми“. Тази интимность не трѣбваше да си позволява г. Н., защото — както и самъ казва — съ това се „механизира“ стихотворетвото и поезията губи своята прѣлестъ като изящно искусство. Добри сторилъ г. Н. че не прѣвелъ и рѣчникътъ за рими на Бордовски! То и безъ това сѣщинскитъ поети посрѣщатъ неохотно всекое ръководство по тѣхното искусство, а да разкривашъ, какъ търещтъ рими, значи, да профанирашъ най-тайното имъ светилище.

В. Ц.

Забѣлѣжка за Паисевата история отъ Н. А. Начовъ. (Период. списание на Бѣлг. Книжовно Дружество въ Сръдецъ, год. IX. кн. XI. VI, 1894. р. 525—526).

Господинъ Начовъ принадлежи къмъ рѣдкитъ у насъ изсѣдвачи на по-старата ни книжовна история. Цѣненъ приносъ къмъ литературната ни история е и статийката му „Забѣлѣжка за Паисевата история“, въ която той съобщава за още два нови, неизвѣстни до сега прѣписи (единиятъ е собствено прѣправка) отъ толкова важното за насъ съчинение на Атонския монахъ, което и до днѣ днешенъ чака едно критическо издание. Удивително е наистина, че никой у насъ не се е наелъ до сега, да извърши тоя трудъ. Дриновъ, който първъ обърнѣ внимание върху значението и заслугата на отца Паисия и на неговитъ ученици, още въ 1886 год. бѣ прѣдложилъ да се издаде по-скоро критически Паисевата история, но и досега не се яви ни единъ любителъ. Руситъ вече иматъ двѣ издания отъ нея, а ние нѣмаме ни едно, при всичко че „тая света за насъ книга, отъ която захващаме историята на своето възраждане, отколѣ заслужаваше тая честь“. Господинъ Начевъ щѣше навѣрно още повече да се очуди, ако знаеше, че въ цѣла София не можа да се наѣри поне едно отъ Лонгиновитъ издания! Дано това скръбно извѣстие трогне Г-на Начова и го накара, самъ да се заложи за задачата, която той възлага на „гредущитъ поколения“, и която той би могълъ прѣкрасно самъ да изпълни: да надари именно нашата книжница съ едно критическо издание на Паисевата история. Той е достатъчно подготвенъ за тая работа. Въ тия нѣколко редове ние искаме да му помогнемъ въ работата, като му съобщимъ за още единъ новъ неизвѣстенъ нему прѣписъ отъ Паисевата „история“, който намерихме въ тукашната народна библиотека. То е единъ ръкописъ, in quarto, на който липсватъ първитъ листове, на дебела старешка хартия, съ хубавъ славянски почеркъ, съ три хералдически таблици въ началото, друга една слѣдъ прѣдисловieto и съ лика на „Исаванъ Шишманъ послѣдний царь болгарскій, взято изъ грамоти данной рѣскому монастырю въ лѣто 1370“. Въ каталога на библиотеката тоя ръкописъ е внесенъ подъ № 86. Върху opakoto на третията таблица е напи-

сано: Исторія славяноболгарска издава трудомъ отъ Г: священноиснока Пансиа нинѣ же ново преведена ѿ Г. П. Р и ѿ Г. Х: Д: издвнѣнемъ же и прилежанѣмъ г. Евстаѣя Ангеловича родомъ же Терновица“. Отъ сравненѣто на Софійскія ржкописѣ съ извадкитѣ, които г. Начевъ съобщава изъ ржкописа на Т. Н. Шишкова, се вижда, че имаме работа съ една и съща източнобългарска редакция отъ Пансиевата история. — Както езикътъ на Шишковия ржкописъ, така и езикътъ на нашия е „подновенъ съ елементи отъ живата народна рѣчь по источно нарѣчѣ“. И двата ржкописа съдържатъ изображения, само че въ С. (Соф. ржкоп.) липсватъ повечето: въроятно листовѣтъ сж съдрани. Ш. има 57 разни гербове, всѣки на особенъ листъ, С., само 12 по три на листъ: повечето гербове сж намазани съ краска. Ликове на свѣтци нѣма въ С. никакви. (въ Ш. 22). Изображенията на разнитѣ гербове, за които г. Начевъ незнае отъ гдѣ сж взети, ще сж прѣведени по всѣка въроятность отъ хералдическата книжка на Жефаровича. По съдържанието си С. както и Ш. е сходящъ съ изданието отъ Лонгинова Тошковицовъ прѣписъ и прѣдставя така една отъ по-точнитѣ редакции на Пансиевата история¹⁾, а не прѣправка, каквито сж ржкописѣтъ на Н. Геровъ отъ 1831 год. (съобщенъ отъ Ламанскій „Българская словесность 18-го вѣка“ въ Ж. М. Нар. Просв. 1868. Септ.). Царственика на Хр. Павловича и другитѣ отъ Начева приведени прѣправки. (стр. 506 заб.). — Нашиятъ ржкописъ съдържа само една отъ нѣснитѣ, помѣстени въ Ш.: нѣсенъ за царя Оруна (Крума, като въ Ш) болгарскаго и ц-ря Никифора греческаго составлена нѣкимъ нѣснописцемъ сегò ради по сербски язикъ писали иа“. Втората „за Владимира и Косара“, която сжщо като горната е взета отъ Razgovor ugodni naroda slovenskoga на Андрея Кашича-Миошича, липсва въ С. Нѣмамъ на ржка Шишковия ржкописъ, нито нѣтъ Лонгиновото издание, да направя едно по точно сравнение между тѣхъ и С. Ще се ограничиж да приведа за показъ единъ и сжщъ пасажъ отъ Ш. и С., отъ който могатъ да се забѣлѣжатъ сходящата и отликитѣ:

Соф.

Стр. 17. И до днесъ, ющи оу Москва земля има страна що е рѣкохмѣ по гòре сканданавѣа, като се разделили исперво ѣзыците, по оная земля: тогива ги зовали скандалѣины, и сега онази земля я держатъ други ѣзыцы що ги думатъ ниглѣзи, оландези, шведи, и даншмаркежи, а московцитѣ ги зоватъ, три кралевины, сир. иматъ три судѣи да ги заповѣдатъ московцитѣ и сѣ тѣхъ данъ зематъ и до днесъ, а оиѣ скандалѣины; като се умножили по оная земля и я

Шшиж.

Стр. 6. И до днесъ юще оу Московская земля има старѣа, що е рекухмѣ и по напредъ Сканданавѣа. Като са разделили исперва ѣзыците по оная земля, та ги зовали Скандалѣины и сага онази з(е)мля держатъ други ѣзыци, що ги зуватъ Не (= Ниглѣжи, Лондежи и Шведи и Д(а)немаркежи, а Москвцитѣ ги зоватъ трикрадевики, сиречъ има три беѣлници, та ги заповѣдатъ Москвцитѣ и отъ тѣхъ данъ зематъ и до днесъ. А оиѣ Скандалѣины като са умножили по онази земля та и напѣлѣ-

¹⁾ Сждижъ само по извадкитѣ на Начова, тѣй като Лонгинова нѣмамъ на ржка.

наполниха и почеха да си тжрсеть мѣсто. Тези трите ъзыцы вдигнаха войска да си тжрсеть мѣсто добръ и берекетно и гдето имъ аресаши земля, тамъ се насѣлеха и кои бѣха тіа трите ъзыцы; сербы, московцы, бѣлгари и те имаха три воеводи като наши та имъ заповѣдуваха, и те ся наричаха по нѣхните имена, едногото воеводо го зовяха сербанъ и по неговото име се назоваха и хората му: сир. войската му. Сербы и до днесъ, а московците имали едного воевода на име Мосохъ и по тогова Мосоха та се наричатъ неговите хора, московцы и до днесъ. А болгарите быле по край една ряка гдѣто я зоватъ Болга и поради тѣзи ряка та се казуватъ болгари и до днесъ и прочи на род славенски: на този народъ славенски даде Александаръ царъ великій тази земля гдѣто се зове сармація, далмація, Полонія, малая росія, бохемія, славонія, Лигонія, атанія, оунгарія, арбанія, Горія, Померанія, босна, кроація, Сърбія, росія, татарія, прусія. И тези сичките земли щото ги рекохми, сичките са по край Окѣянъ море що се зове онова море, адриатско, балтійско и Пожариско море и пр.

ниха оная земля и почеха да си тарсать място тия три ъзыцы; и дигнаха войска да тарсать себѣ земля добра и берекетна и дету имъ харесваше земля и тия тамса населиха. И куі беха тіа три ъзыцы? — Серби и Моск(о)в(ц)и и бѣлгари и тия имаха трима воеводи тия имъ заповѣдаха и те са наричаха по техните имена воево(д)ски: и единаго зовяха Сербинъ воевода и по неговото имя та са нарѣкуха неговите хора сиречь войската му нарѣкуха Серби и до днесъ; а московците имаха едного воевода, на име Мосохъ и по тогова Мосоха тия са наричатъ негуйте хора Московци и до днесъ; а болгарите били покрай идна река, дету я зоватъ (Волга и поради тая река Волга нарекли са) болгаре и до днесъ и прочи родъ словенски. Овому роду словенскому даде Александръ царъ великій вся земля, дету са зове Сармація, Далмація, Полонія, Малая Росія, Вотехнія, Слав(о)ни(я), Лигонія, Аланія, Унгарія, Арбанія. Горія, Померанія, Босна, Кроація, Сербія, Русія, Татарія, Прусія. И тези сичките земли, щото ги нарекухмѣ тука, се са покрай Окиамъ море. То се зове онуй муре Арряское и Балтїос(к)ое и Пожариско море и пр.

Както се вижда, С. и III. ще сж прѣписани вѣроятно отъ единъ и сжщъ първообразъ. Незначителнитѣ разлики въ езика, въ писанieto на отдѣлни думи и пр. трѣбва да се отдадѣтъ на прѣписвачитѣ, които изобщо сж се старали да останѣтъ вѣрни на оригинала, но не сж имали еднаква книжовна подготовка, та за това и не сж могли еднакво критично да се отнасятъ къмъ текста. Шишковъ е билъ още малко момче, когато е копиралъ своя ръкописъ, отъ тамъ се обясняватъ ф. ф. Вотехнія намѣсто Бохемія, Арряское море намѣсто Адриатско и т. н. Отъ тамъ излазатъ и много по-големитѣ правописни неправилности, отъ колкото въ С. — Кой е обаче прѣписвачътъ на С.? Както поменѣхъ по-горѣ, тоя ръкописъ носи на гърба на третата хералдична таблица надписъ: Исторія Славяноболгарска издава трудомъ отъ Г: Священномонаха Паисія нынѣ же ново прѣведена ѿ Г. II. Р. и ѿ Г. X. Д. и пр. Кои сж тия Г. II. Р. и Г. X. Д.? Отговоръ на тоя въпросъ намѣрваме въ самия текстъ на прѣписа, на стр. 43—44, въ едно похвално стихотворение „Къ переводчикамъ“:

1. Паисіа свещенномонаха, 2. Христа Драгановича, 3. Петка Рачовича.

Софійскія рѣкописѣ ще е, както се вижда, сжидиятъ оня прѣписъ, за който стариятъ П. Р. Славейковъ поменува въ напечатанитѣ отъ сина му спомени въ Фотиновия Юбилеенъ Сборникъ („Една страница отъ историята на нашето възраждане или какъ нанигѣ бащи дѣди работили за пробужданіето на народа“ Стр. 83—90). Петко Рачовичъ е самъ Славейковъ, Христо Драгановичъ е оня учителъ Христо Драгановъ, съ когото той прѣписалъ Паисиевата история, дадена нему отъ баща му. Ето какво разказва самъ Славейковъ за тоя рѣкописъ и за начина, какъ го прѣписалъ:

... „И тъй двѣ недѣли азъ останхъ празенъ и нѣмахъ занятие. Тогава (1842) подъ влияніето на книгитѣ, що бѣхъ челъ, а най-много житието на светаго Алексія, човѣка Божій, отъ Огняновича, което бѣше ми кушилъ баща ми и което носехъ съ въ джебъ и го четѣхъ, помислихъ да бѣгамъ отъ баща си въ Света Гора, за която цѣль се скрихъ отъ него въ единъ мѣнастиръ — въ Присовския, да ставамъ калугеръ. Но баща ми ме намѣри и повърнхъ пакъ въ Търново, и, за да не стојъ празенъ, донесе ми рѣкописната история на Отца Паисія да я четъ и прѣпишъ. Прочитаньето на тая история развѣя калугерската мъгла, която бѣше ме обзела и възроди въ мене другъ меракъ. До сега азъ мислехъ едностранчиво, само какъ да спася душата си, а слѣдъ прочитаніето на тази история азъ си зададохъ цѣль, какъ да спася народа си, т. е. какъ да му вдѣхна патриотизмъ. Прочитаньето и прѣписваньето на тая история даде друго направление на моитѣ желанія и на моята рѣшителность, и тя станъ причина да се сблжъ пакъ съ Христа Драганова. Той бѣше отъ мене по малко прочиталъ, но пишеше много хубаво черковни слова, като печатани, стоялъ бѣ вече и шестъ мѣсеци учителъ на Долната Махала въ Търново, та бѣше практикувалъ повече. Нему азъ обадихъ за тая история и го поканихъ да я прѣпишемъ, и той като бѣше празенъ, на драго сърце прие: и тъй заловихме се да я прѣписваме. Около три мѣсеца нѣщо азъ подъ рѣководството на Драганова се учихъ да пишъ черковни слова, а въ туй врѣме прѣписахме и историята“ (стр. 86).

За самия рѣкописъ Славейковъ помни, че баща му билъ го взелъ отъ приятеля си Стоенчо В.-Ахтаръ, а нему билъ донесенъ отъ Елена. „Той бѣ прѣписанъ отъ другъ рѣкописъ въ Котелъ, съ прѣдисловіе отъ Отца Паисія, въ което се разправяше какъ и защо той съставилъ тази Българска История. Еленскія прѣписъ бѣше подвързанъ съ друга една книга печатана въ Букурещъ, въ която имаше всичкитѣ гербове и нѣколко ликове на нѣкогашнитѣ Славянски светии и държавни мжже, особенно Сръбски и Български. Подъ всѣкой гербъ имаше по четири стиха на новославянскій езикъ и тя захващаше както и други рѣкописи отъ Отецъ Паисиевата История, отъ Краля Батоя, като произвождаше името на Българитѣ отъ рѣката Волга“ (стр. 87). Това описание на рѣкописа отговаря напълно на Софійския прѣписъ. Отъ него ний узнаваме, какъ сж били внесени и гербоветѣ и ликоветѣ на свѣтинитѣ въ най-новитѣ редакции на Паисиевата История. Както виждаме, тия украшения се дължатъ чисто на единъ случай. — Първообразътъ, отъ който Ш. и Слав. прѣписвали, билъ подвързанъ по всѣка вѣроятность съ прочутата хералдическа книжка на Жефаровича (Славейковъ грѣши

Илириѣцѣ вся сѣя въ кинѣзѣ водружены
Провѣнцій и части храбо вооружены,
своей власти покорить . нинѣ видятъ очи

что сѣя прочи
въ разлѣчнѣя многѣя части раздѣлиша
Болгарскѣю преславну память загладиша
Се доселѣ нашему роду весело бѣше
Что содѣржаше.

въ себѣ Левъ коронованный к' чему есть бѣлость
И прочихъ царствъ печати того ради смѣлость.
Погубленна сорѣжи образы же мали
суть показали.

Хотя ясно обучитъ отѣчество любяща
Священномонаха же исправно тѣсяща
Страни , и предѣли каки суть ихъ рѣки
Симъ всемъ челоуѣки

рукописаніемъ зволѣлъ книжицу издати
Шарами и знаменій всяку описати
Петка рачовича же и Христа Драгановича на
печать приведено. Сіе дѣло честно
Похвалити довольно ѿ писатъ доволно
Не могу но сердце оусердія полно
во мзду труда вашего , вамъ предлагаю
и ѿбѣщаю

ѿ народа чтуща се честь же и похвалу
И имѣти будете пѣмѣть но не на малѣ
Еликоу будетъ трудъ сей по свѣтъ летѣти
будете имѣти

Пѣмѣть поминаніе на многая лѣта
ѿже всякъ желяетъ вам ѿ блага привѣта
Будутъ вамъ во мзда трудовъ изволѣ написати
Мене въ пѣмѣть.

Кой е авторѣтъ на тоя панегирикѣ, не е извѣстно. Изглежда, като че стихотворението не е отъ същата рѣка, която е прѣписвала историята. Листѣтъ може да е билъ празенъ, и отпослѣ похвалата да е внесена отъ нѣкое лице, което ще е познавало прѣписвачитѣ. Пасажитѣ „Петка Рачовича же и Христа Драгановича на печать приведено“. . . . и „Еликоу будетъ трудъ сей по свѣтъ летѣти“ даватъ достаточное основание да се прѣдиполага, че прѣписѣтъ, който ми е подъ рѣка, е билъ може би готвенъ за печать. Да ли не е той единъ отъ екземпляритѣ, за които Славейковъ поменува въ Юбилейния Сборникъ на стр. 89? Славейковъ съобщава именно, че въ 1842 година Фотиновъ идвалъ въ Търново и билъ донесѣтъ съ себе си единъ прѣписъ отъ Паисиевата история, „която захващала много по отъ рано отъ Еленския“. Като желятъ силно да си прѣпише тая по-пълна история, той откраднѣлъ съ Драганова Фотиновия рѣкописъ за два три дни. Двамата крадци-патриоти се скрили на лозѣе да прѣпишѣтъ ония части, които нѣмало въ тѣхния рѣкописъ.

Сглобената отъ Славейкова и Драганова история била въ два екземплара. Славейковъ билъ далъ още тогава своя рѣкописъ „на брата на Понъ Кирияка Гърбавий до Ерменската Черква въ Търново.

който неговъ братъ живущъ въ Букурещъ, билъ си дошелъ по онова врѣме и който скоро пакъ щѣлъ да заминува“. Тоя братъ взелъ Славейковия рѣкописъ да го печата въ Влашко. Изпослѣ погнъ Кириякъ казвалъ Славейкову, че братъ му билъ му писалъ, че ужъ въ Букурещъ станало пожаръ и рѣкописѣтъ му билъ изгорѣлъ. Обаче Славейковъ видѣлъ тоя сѣщи рѣкописъ въ София между книгитѣ, притежаніе на Браилското Дружество. — Да ли „Евстати Ангеловичъ родомъ Терновицъ“ не е сѣщиятъ тоя „братъ на погнъ Кирияка Гърбави до ерменската черква въ Търново“? Втория екземпляръ отъ своята компилация Славейковъ и Драгановъ били взели съ себе си „когато въ дълбока есенъ сѣщата година“ (1842) съ Драганова се ожитили пѣшкомъ за Свищовъ, гдѣто отишли да продължатъ ученіето си въ тамошнитѣ училища. Тоя вторъ екземпляръ билъ даденъ на Даскалъ Христяка, съ просба да го прѣгледа и печата и „отъ тая наша сплосбена история е печатаній отъ него Царственникъ“ Това послѣдното не ми се вижда обаче вѣроятно, защото твърдѣ голѣма е разликата между прѣправката на Павловича и прѣписѣтъ, който ми е на рѣка. Какъвъ е рѣкописѣтъ, за който Славейковъ поменува, че се намиралъ между книгата на Браилското дружество, не можахъ да видѣ, защото г. В. Д. Стояновъ се намира за сега въ странство. Това нека остане впрочемъ за г. Начова, който, вѣрвамъ, ще се заинтересува за рѣкописа на Софійската библиотека и ще се постараетъ да го изучи по-грижливо, като го сравни отблизу съ другитѣ нему познати редакци отъ Паисиевата история и особено съ Шишковия рѣкописъ, който споредъ мене, ще е прѣписъ отъ Еленския (отъ Котелъ донесенъ) рѣкописъ, сѣщо като Славейковия. Тоя послѣдниятъ обаче може да е билъ разширенъ възъ основа на Фотиновия. Понеже нѣмамъ Лонгиновото издание на рѣка, азъ не съмъ въ състояние да се произнесъ по тоя въпросъ. Свършвамъ пакъ съ надѣжда, че Г. Начовъ нѣма да се забави, да ни надари съ едно критическо издание на Паисиевата история. Не е ли дѣйствиелно срамота, че книгата, на която ние толкова дължимъ за нашето национално възраждане, се знае у насъ само по име или въ най-добъръ случай само по извадкитѣ, които съобщилъ Дриновъ? Добръ би било народната библиотека да се погрижи да се купятъ всички прѣписи отъ Паисиевата история, които се намиратъ въ частни рѣцѣ, та да се прибератъ на едно мѣсто. Странно е, че между стотинитѣ рѣкописи въ библиотеката има само единъ прѣписъ отъ тая история, и то отъ най-нова редакция.

И. Д. III.

Д. Мариновъ, Басненикъ или сборникъ отъ народни басни. Събралъ — София. Книгопечатница на Я. С. Ковачевъ 1894. Книга първа. 12°, 133.

Думата Басненикъ въвъ старата наша книжнина означавала видъ сборникъ, който съдържалъ апокрифични сказания. Обаче това не е попрѣчило на г. Маринова, дазначи съ това заглавие своята сбирка отъ свърѣмenni малки приказки, които народътъ разказва за поука, но често пакти, намѣсто да ги разказва, само загатва за тѣхъ чрѣзъ пословици и кратки изрѣчения. Г-нь Мариновъ е турилъ съзнателно заглавието и, споредъ мене, по-добръ щѣше да стори, само да го бѣше преимѣнилъ малко, да бѣше го прѣправилъ напр. на „Басненица.“

Г-нъ събирачтъ-издательъ знае, че не всички народни пословици сж станжали отъ приказки, че има такива пословици, които прѣдставятъ обобщение или просто сравнение на двѣ противоположни понятия или появи, и най-сетѣ — такива, които сж прѣминжли у насъ отъ други народи. Последното нѣщо трѣбаше г. Мариновъ да допусне и за нѣкои отъ ония пословици (на заедно съ тѣхъ и за съответнитѣ имъ приказчици), що влизатъ въ неговата сбирка. Колкото за отношението, въ което се намиратъ приказчицитѣ, обнародвани отъ г. Маринова, къмъ пословицитѣ, съ които обикновено се загатва за тѣхъ, той правилно мисли, че именно пословицата става отъ приказката, а не наопаки. Това е толкова съгласно съсъ законитѣ на мисленето, което отъ частно отива къмъ общо, отъ конкретно къмъ абстрактно, това положение е толкова извѣстно въ науката, че азъ се чудѣ, защо г. Мариновъ го смѣта за „свое прѣдположение“. та и намѣрилъ за ужѣтно въ прѣдговора си да ни разкаже, какъ (на 1883 г.) достигналъ той до тая истина. Трѣба да се утѣшимъ поне съ това, че г. Мариновъ самостоятелно дошелъ до истината, чрѣзъ наблюдение и мислене. Любопитно е, че и Караджичъ¹⁾ въ прѣдговора си къмъ сръбскитѣ пословици ни съобщава, ако не ме лъже паметъ, сѣщо тъй като свое откритие, че има пословици, които не сж друго нѣщо, а скратени приказчици²⁾.

За всички, които събиратъ и записватъ народни пословици, ще бжде впрочемъ крайно полезно да прочетѣтъ това мѣсто изъ прѣдговора на г. Мариновъ, гдѣто той разказва, какъ дошелъ до мисльта, че повечето народни пословици си иматъ приказчици. Наистина, още въ първитѣ обнародвания на български пословици (Каравеловъ, Чолаковъ и др.) намираме при много пословици и надлежитѣ имъ приказчици; наистина, още П. Р. Ставейковъ посочваше хубаво, какъ да се записватъ и тълкуватъ пословицитѣ, — но и до сега не всички наши записвачи разчитватъ винаги, да ли има и приказчица къмъ записаната отъ тѣхъ пословица. Даже у самия Ставейковъ намираме пословици безъ надлежитѣ приказчици, които сж разказани вече у Маринова, напр. 1) Вълкътъ козината си мѣнява, търсата си не мѣнява, 2) Вълкътъ и четено яде³⁾.

Г-нъ събирачтъ въ прѣдговора си разказва нататѣкъ, какъ прѣправялъ приказчицитѣ, за да направи сбирката достойна на цѣния

¹⁾ В Караџиѣ, Српске народне пословице.

²⁾ Самиятъ начинъ, по който чрѣзъ пословица се загатва за приказка, не е винаги единъ и сѣщи. Въвъ прѣвърщането на приказката въ пословица има нѣколко фазиса, последнитъ е оня, когато се забрави вече приказката. Тукъ е доста да заблѣжж, че приказчицитѣ се съкратяватъ или като се прѣдава пѣлото имъ съдържание („На мечката паднахъ листъ, а ти викнахъ, че паднахъ буката“ Мар. № 12, или като се загатва за нѣкой само моментъ отъ дѣйствието („Здрав болен носи“ Сборн Мин. III 251, „Присмѣла се кука на кривото дърво“ Мар. № 41, или като се прави обобщение („Не питай старо, питай патилю“ Мар. № 36). Когато обобщението е отъ такъвъ характеръ, като напр. въ басня 11-а у Маринова („Змия и селянинъ“) „Доброто се лесно забравя, а лошото се помни до вѣка“, — вече става мжчно да се каже, да ли е баснята по-стара, или пословицата. Такива сентенции не бива и да смѣтаме за поетични произведения, както става обикновено. Пословицата, като може да погълне каквото и да е поетично произведение (не само приказка, а и пѣсень), може да изгуби най-сетѣ поетичния си характеръ. Върху тая тема тѣмъкъ да поговорѣмъ при другъ случай повече.

³⁾ П. Р. Ставейковъ, Български притчи или характерни думи. Часть първа. Пловдивъ 1890, стр. 15; ср. Д. Мариновъ, Басеникъ. № 30 и 25.

народъ, а не само на етнографитѣ, при какви материални условия продължава той своитѣ етнографски издания, и какви общи примѣненія иматъ приказчицитѣ. Всичко това е много любопитно и поучително, и особено прѣноржчваме на четцитѣ оня пасажъ, въ който г. Мариновъ ги прѣдпазва, да не мислятъ, че той, като е записалъ и обнародвалъ еди-коя-си приказка, ималъ е цѣль да чука еди-коя си личностъ, да осжди еди-кое-си събитие. И наистина, всички поетични творения иматъ широко и разнообразно примѣнение ¹⁾. Въ това отношение между една народна приказчица и едно произведение на Тургенева или Толстой нѣма разлика. Тенденциозното тълкуване е толкова произволно нѣщо или поне толкова мъчно нѣщо, че критицитѣ дълго врѣме се прѣширатъ за него. Особено е погрѣшно да се търси обща идея въвъ всѣко поетично произведение. Почти винаги това търсене остана безплодно, ако авторътъ не е изказалъ тая идея самъ, или ако тя не ни е извѣстна отъ неговия животописъ (както е напр. съ „Мертвыя души“ и съ нѣкои творения на Тургенева, съ повечето басни на Крылова ²⁾ и пр.). И още по-несгодно е, когато тенденцията е турена при самото поетично произведение „за поука“. Поетичното произведение може да „въплотява“ не само една идея. Който е челъ внимателно баснитѣ на Крылова, Лафонтена и др. баснописци, ще да е забѣлѣжилъ, че намѣсто нравоучението, що е притурено подиръ всѣка басня, съ еднакво право може да се тури и друго и трето, стига да бѣде сродно. За това добръ е сторилъ г. Мариновъ, гдѣто се е отреклъ отъ мисълта да притури подобни поуки въ края на всѣка приказчица отъ своята сборка, а е оставилъ това да прави самъ четецътъ. Той е турилъ само заглавие на всѣка приказка и подиръ това — оная пословица, съ която народътъ загатва за приказчицата ³⁾.

Въ самия текстъ г. Мариновъ е правилъ малко промѣна: диалектичниятъ разказъ той е прѣвърнжлъ въ литературенъ — това е всичката промѣна на текста, въ това състои „редактирането“ на приказчицитѣ. Като е желалъ да даде книжката си на широката публика, г. Мариновъ е постигналъ твърдѣ умно, съ тая прѣправка. Освѣтъ това, азъ прѣдполагамъ, че г. Мариновъ тукъ-тамъ е и поразширилъ, поучилъ приказчицитѣ съ прибавки. Нѣкои отъ тия прѣдполагани прибавки ще да сж били необходими, както виждамъ, защото иначе за гражданчета не би било понятно това, що лесно разбиратъ селянчета, а изобщо дѣцата не бихъ разбрали това, що е добръ извѣстно на възрастни. Но има, както ми се чини, и такива прибавки, които не сж били необходими, и които г. Мариновъ е вмѣкналъ може би по оня стремежъ къмъ наикѣтъ, що виждаме и у поети баснописци, на първо мѣсто у Лафонтена. Ако г. Мариновъ е отстѣпилъ отъ краткостта на народнитѣ оригинали, той не е сторилъ добръ, защото краткостъ

¹⁾ „Лесно е да събъркаме и да натрапимъ народу това или онова разбиране (т. е. тенденция), но . . . разказитѣ (и изобщо поетичнитѣ творения) живѣятъ по цѣли въкове не поради буквалния смисълъ, а поради оня (смисълъ), който може да бѣде вложенъ въ тѣхъ“. А. Потебня, Мисль и языкъ. II изд., стр. 188.

²⁾ Като е думата за басни, ще посочж тукъ прѣвъзходния трудъ на В. Кеневичъ: Библиографическія и историческія примѣчанія къ баснямъ Крылова (Сб. И. А. Н. VI. 1869).

³⁾ Но, както видѣхме по-горѣ, и народътъ може да изрази това загатване съ такъво общо правило или сентенция, каквито често виждаме у поетитѣ-баснописци.

и прѣгледностъ сѣхъ най-добритѣ качества на басията, както посочилъ още Лесингъ (1759 г.)¹⁾. Нашиятъ народъ е, за добра честь, доста лакониченъ, почти както Езона. Не само въ басни и приказници, а и изобщо въ приказки, той описва накъсо и характерно, или пъкъ никакъ не описва, а се занимава главно съ дѣйствието²⁾.

Г-нъ Мариновъ е гледалъ хубаво, и да не се вмѣкне въ сборната му нѣщо неприлично. Както е извѣстно, въ нашитѣ пословици и приказници има работи, които не бива да се приказватъ на малки дѣца. Сборката на г. Маринова може смѣло да се даде и въ рѣцѣтъ на най-благовѣзпитани дѣца.

И голѣма полза ще извлѣкътъ отъ тоя „Басеникъ“ дѣцата, които е ималъ и самиятъ издатель прѣдъ очи, като напечатилъ книжката си съ по-едъръ и четливъ шрифтъ. Отъ край врѣме басията се смѣта особено пригодна за етична поука. Лесингъ казва, че тя вирѣе на поле, общо на поезията и морала, а и самъ Платонъ ѝ дава достъпъ въвъ своята република, изъ която сѣхъ изиждени епосътъ и драмата.

Нашитѣ учители и родители много се мъчятъ да намѣрѣтъ за дѣцата добри книжки за прочитъ и сѣхъ принудени да се задоволяватъ съ това, що е случайно и невинаги сконосно прѣведено изъ европейскитѣ книжници. Ученикъ, който чете такива книжки, живѣе въ чуждъ мнръ, съ барони, феи и пр.³⁾ Тукъ, въ Басеника на г. Маринова, всичко е домашно и познато на българския ученикъ, на и да се случи да знае той отъ устно разказване нѣкоя отъ тия приказници, той ще се радва, като я види въ ново облѣкло.

Както казахме, езикътъ въ Басеника е литературенъ. Жално е, че това не е изигнено съвършено както трѣба. Тукъ-тамъ е оставилъ г. Мар. нѣкои форми и думи, свойствени на западнобългарскитѣ говори, но неприети въ литературния езикъ; напр. *разговарате* 69, *ехтеле* 73, *землята* 80, *сновмъ* 89, *све* 38, 45, 124 (нам. *все* или *сѣ*), *ускъе* 49 (нам. *устие*), *име* 62, 90 (нам. *више*), *сакуля* 50 и пр.⁴⁾ Освѣнъ това, правописътъ куца относително *ѣ* и *ж*, *е* и *ѣ*, както въ много наши учебници и книги за прочитъ, на и въ списания. Печатарски погрѣшки г. Мариновъ е пропусналъ тѣхъ много, че би могълъ да даде на приятелю, безъ да се бои, че не ще му останѣтъ за него. За другитѣ въшши недостатѣци (непоследователенъ подборъ на шрифта въ тѣкуванията, нѣмане на показалецъ на статитѣ, писане *вѣ*, *бу*, *въ* нам. *я*, *ю*, *ѣ* или *я*) азъ само загатвамъ, съ надежда, че г. издателятъ ще разбере голѣмата врѣда отъ тѣхъ за книжки, като неговата (писани и за ученици), и ще отстрани и тѣхъ при второ издание, а сѣщо и при печатане на втората часть отъ баснитѣ.

Тия всички недостатѣци никакъ не ме възпиратъ, да прѣпорѣчамъ горещо г. Мариновата книжка на всѣки българинъ и на всѣка бъл-

¹⁾ Въ разсѣждението за баснитѣ, вж. III т. отъ пълното събрание на Лесинговитѣ съчинения, издадени отъ Р. Гоше (Берлинъ 1884). Лесингъ, както забѣлѣзва Вакарнагель, е прѣкалявалъ даже съ тая краткостъ.

²⁾ Впрочемъ, западнитѣ българи, които образуватъ племето шопи, правѣтъ изключение: както съмъ забѣлѣжилъ другадѣ, тѣ обичатъ да разказватъ разказа. Най-сетнѣ, отъ индивидуалното разположение или обичай на разказвача зависи, да бѣде разказътъ му лакониченъ, или разточенъ.

³⁾ Даже списанийцето Звѣздица не прави изключение.

⁴⁾ За да не бѣдѣ злѣ разбранъ, забѣлѣжвамъ, че наопаки, признавамъ много полезно, да се вкарватъ провинциализми за такива понятия и прѣдмети, които нѣматъ български литературенъ изразъ.

гарка, особено на ученици и ученички, и да пожелаж на г. издателя-събирачъ, да се олесни материално и да издаде по-скоро и втората частъ отъ сборката си.

София, I. X. 1894.

Д. Матовъ.

А. Теодоровъ. Сѣнки, книжовно-исторически чъртици. I—III. (Бълг. Прѣгл. г. I, кн. II 49—63, VII 60—70, XI—XII 244—282).

Нашата литературна история — а особено най-новия нѣнъ периодъ — не е по-добрѣ изучена отъ политиката. Това, що се е писало за нея отъ чужди учени напоследѣтъ, не се е слѣдило отъ нашата журналистика, а още по-малко — отъ прѣподавателитѣ. Отъ друга страна и малобройнитѣ съобщения, които се посветихъ у насъ прѣзъ послѣднитѣ 10-тина години на литературата отъ врѣмето на възражданъето ни, и между които най-цѣenni и най-важни сж Дриновитѣ, още не сж станжали напълно достояние на четещата наша публика. Суровитѣ материали едвамъ почватъ да се разработватъ, едно, защото е още рано и малко ги имаме, а друго, защото сж малцина и ония, които се занимаватъ съ тѣхъ.

Въвъ всѣки случай, прѣзъ отбѣлѣженото врѣме у насъ е направено нѣщичко, и длѣжностъ е на всѣки образованъ българинъ да знае за нашата литература отъ възражданъето малко повече отъ това, що съобщава Пынинъ. Още повече сж длѣжни прѣподавателитѣ по българска литература да освѣтлятъ, доколкото се може сега, и най-тъмния нѣнъ периодъ, споредъ тия нови издирвания. На помощъ на прѣподавателитѣ иде и г. Теодоровъ, който си е далъ задавка — да очертае образитѣ на първитѣ дѣйци отъ възродителната наша книжнина и да оцѣни значението и характера на тѣхната дѣйностъ. На своя редъ статии той е далъ заглавие „Сѣнки“, защото далече е още врѣмето, когато ще можемъ съвсѣмъ ясно да очертаемъ образитѣ на тия наши дѣйци. И колкото сж по-оскъдни даннитѣ, колкото сж по-общи и неясни контуритѣ, толкова по-напрегнато се вираме ние въ тия литературни „сѣнки“, ведно съ автора, и толкова по-мили ни ставатъ тѣ поради онова благородство, величие и самоотвържение, що свети въ тѣхъ прѣзъ мрака на епохата имъ, толкова по-грандиозни и гигантски разгѣри приематъ тѣ въ нашитѣ очи, поради великитѣ послѣдници отъ тѣхната дѣйностъ.

Цѣльта на тия ми нѣколко реда не е само да обърнхъ вниманието на всички образовани четци върху приноситѣ на г. Теодорова къмъ литературната ни история, а и да направж една малка поправка къмъ III частъ отъ тѣхъ, гдѣто се говори за нашитѣ „Първи стихотворци“. Както и въ другитѣ чертици, така и тукъ г. Теодоровъ грижливо е събралъ разбѣяния материалъ изъ нашата и руската книжнина, но е изпусналъ единъ фактъ, за което выпрочемъ и не можемъ много да го бѣдимъ. Отъ старата книжнина, отъ тѣй наречения „Златенъ вѣкъ“, той споменува само извѣстното стихотворение на епископъ Константинъ за покръщанъето на българитѣ и, отъ като го оцѣнява по достоинство, казва, че подиръ Константина епископа никой въ старата ни писменостъ не се ошита да гласи стихове за изразъ на чувство, за прѣдстава на образи, а литературата е заета само съ религиозни въпроси: поезията, или по-добрѣ стихотворетвото, въ книжнината ни се явява пакъ едвамъ слѣдъ възражданъето (Бълг.

Прѣдлг. I, кн. XI—XII 256—7)¹⁾. Но тоя начинъ като единичнѣ стихотвореніе опитъ отъ „Златния периодъ“ на нашата книжнина остана Константиниятъ „Прологъ“, а забравена е „Похвалата“, която е съставена отъ неизвѣстенъ авторъ и е запазена като послѣсловие къмъ извѣстния Светославовъ сборникъ. Тоя паметникъ не е нищо друго, освѣтъ прѣписъ отъ Симеоновия сборникъ. Вече поради това обстоятелство, а също и поради своя смисълъ, стихотворната Похвала се смята за българско произведение, което възбѣва Симеона: рускитѣ прѣписвачи сж понижали нѣкои неразбрани отъ тѣхъ думи и единъ отъ тѣхъ даже турилъ името на „князь Светославъ“ намѣсто „царь Симеонъ“, но славната литературна дѣйностъ, за която се говори въ това стихотворение, е именно дѣйността на царь Симеона. Така се приема, и съ пълно право²⁾. Похвалата възбѣва именно „държавивия владика“, за гдѣто заповѣдалъ на автора (поетъ) да „обяви“ съчиненията на Василия, за гдѣто събирачъ въвъ своето „величелено сърдце“ отъ всѣко писание като „пчела любодѣлна“ разумъ и проливатъ знанията си като медъ прѣдъ своитѣ боляри, прѣдъ които пазилъ като новъ Птоломей, по своето желание да събере всички божествени книги, съ които били пълни неговитѣ палати. Съ това, казва нататѣкъ Похвалата, той си е створилъ вѣчна паметь и т. н. Ясно е, че всичко това подхожда най-добрѣ къмъ Симеона. За това проф. А. Соболевски³⁾, намѣсто „великыи въ князѣхъ Святославъ“ чете: „великыи въ цесарихъ Симеонъ“. Г-нъ Соболевски възстановява цѣлия текстъ и на това стихотворение въ тоя видъ, какъвто ще да е имало подъ перото на автора, като си служи съ двата извѣстни за сега руски списъка (единиятъ отъ 1073, другиятъ отъ XV в.). Излиза, че и това стихотворение е писано съ 12-сложенъ стихъ. Да ли е и съдържането на Похвалата заето отъ нѣкоя гръцки първообразъ, както размѣрѣтъ, или не, това ще покажѣтъ по-нататѣшнитѣ издирвания; но трѣба да се забѣлѣжи, че „Прологѣтъ“ на Константина епископа не е съвсѣмъ самостоятелно произведение. Г-нъ Соболевски казва⁴⁾, че е намѣрилъ едно стихотворение на св. Григори Богословъ, твърдѣ близко до Пролога по съдържане и размѣръ⁵⁾.

При тоя случай ще забѣлѣжж, че и г. Дриновъ е правилъ на послѣдѣкъ издирвания надъ Светославовия (или Симеоновия) Сборникъ

¹⁾ Къмъ това общо твърденіе трѣба да се забѣлѣжи, че и по-сетнѣ, по старъ примѣръ, къмъ литературни трудове, па били тѣ и чисто-духовни, ще да сж прибавяли разни славословия и политически разсѣждения, които, ако и да не сж писани въ стихове, по съдържатъ често поетични сравнения и дѣхатъ съ лиризмъ, та могатъ ни послужатъ за огледало на нѣкогашнитѣ идеали. Отъ тия славословия сж дошли нѣкои и до насъ, така прологѣтъ на Иоана Екзарха къмъ Шестоднева, гдѣто се възхваля Симеонъ и палатѣтъ му, и послѣсловіето къмъ Пѣснивеца (псалтиря), въ което се хвали Иоанъ Александъръ (вж. В. Д. Стояновъ, Български старъ ръкописенъ паметникъ, Пер. Спмс. XXI—II 274). Но изобщо стихотворното изкуство и музикалността толкова отпаднали у нашитѣ стари прѣводачи, што и въ тропаритѣ виждаме голяма неправилностъ. Това е толкозъ повече за чудене, че пѣеніете е искало да се запази и размѣрѣтъ на прѣведения отъ гръцки тропаръ.

²⁾ Вж. Пыпинъ, Ист. слав. лит., II изд., I 54.

³⁾ Профессоръ А. Соболевскій, Церковно-славянскія стихотворенія конца IX — начала X вѣковъ (изданіе редакціи ж. „Библиографъ“) С. IIб. 1892, стр. 5—7.

⁴⁾ Иб., стр. 12.

⁵⁾ Проф. В. Ягичъ намѣри, че и Словото на Черноризеца Храбръ е съставено по гръцки оригиналъ!

и е дошелъ до нови резултати. Въ едно писмо отъ 4 януари 1893 г. ето какво ми писа той, между друго: „... нѣколко фактове (въ старитѣ книги)... ясно доказватъ, че и Светославовий Сборникъ отъ 1076 год. се е родилъ въ България и не е прѣведенъ отъ грѣчки, а е изваденъ изъ различни книги, които вече сж се намѣрвали въ българеката книжнина на Симеоновото врѣме. Върху тоя въпросъ азъ съмъ вече набралъ... материятъ, който ще се постарая и да обнародвамъ“... Както се вижда, г. Дриновъ е направилъ важно откритие за Симеоновия сборникъ, и голѣма щета е, че той не е обнародвалъ още това, що е написалъ за него. Който е събдиль най-новитѣ приноси на г. Дринова, ще да е забѣлѣжилъ, че всѣки единъ отъ тѣхъ е цѣненъ за науката, защото пролива свѣтлина върху нашето културно минало, и за това съ голѣмо негьриѣние ще очакваме обнародванъето и на горния трудъ на г. Дринова.

София, 12. X. 1894.

Д. Матовъ.

Учебенъ исторически атласъ, съставилъ Д. В. Манчевъ съ 20 исторически карти. Пловдивъ 1894 год. Цѣна 3 лева.

Като тъкмихъ тукъ да дамъ миѣнието си върху новоиздадения учебенъ исторически атласъ отъ г. Манчева, мисля, че е даже излишно да подигахъ въпроса, да ли е имало сжществена нужда, която да оправдава това издание въ нашата учебна литература, понеже е познато, че ние до днесъ въ нашитѣ срѣдни училища, гдѣто изучаванъето на историята прѣдстави единъ отъ важнитѣ учебни прѣдмети, се лишаваме отъ едно подобно необходимо и твърдѣ полезно помагало — учебенъ исторически атласъ. При това състояние на нашата учебна историческа литература г. Манчевъ заслужва голѣма признателностъ отъ наша страна вече заради инициативата и добрата воля, която е показалъ въ този случай. Ако съмъ се наелъ тукъ да посочя на немалобройнитѣ недостатѣци на този атласъ, правя го отъ увѣреннето, че скоро ще постигне подобренния и допълнения, което и не е тъй тежко да се постигне, когато европейската учебна литература, безъ изключение и на руската, изобилва съ прѣхубави атласи отъ този родъ. При разглежданъето на атласа азъ имахъ най-много прѣдъ очи извѣстния исторически атласъ на Шпрунера и този на барона Торнау, съставенъ за рускитѣ срѣдни училища по най-добритѣ европейски исторически атласи (рецензии за този атласъ има въ Журн. Минист. Нар. Просв. кн. I. 1894).

Главниятъ недостатѣкъ, който прави да бжде единъ учитель по историята недоволенъ отъ атласа на г. М., се състои въ това, че въ него липсватъ харти за много важни епохи, па даже и за цѣли части отъ историята, тъй напр. липсватъ харти за стария свѣтъ въ етнографическо отношение (арийци, семити, хамити и пр.), за разпаданъето на Александровата държава, пълна харта за грѣцкитѣ колонии, за империята на Карла Велики и нейното разпаданъе, за Русия и славянскитѣ народи въ срѣднитѣ вѣкове, за арабскитѣ владѣния и халифати, за Европа въ врѣме на кръстоноснитѣ походи (феодална Европа), за Европа въ врѣме на реформацията и подиръ Вестфалския миръ, за сѣвѣро-американскитѣ колонии, за Европа въ врѣме на революцията.

на Наполеона, слѣдъ Виенския конгресъ и слѣдъ 1848 год. Че тѣзи харти сж важни и трѣбва да фигуриратъ въ единъ учебенъ исторически атласъ, г. Манчевъ можеше лесно да се убѣди, ако бѣше сравнилъ рускитѣ и тѣзи въ другитѣ държави атласи, които сж прѣд-назначени за училища, гдѣто историята се учи приблизително по сжщата программа, както и у насъ.

При това изнусканье на важни харти е изгубило, че нѣкои части отъ историята въ атласа на г. Манчева сж прѣдставени по пълно, а други съвсѣмъ злѣ. Тѣй напр. старата история, въ сравнение съ сръд-нята и новата, е по-добрѣ застъпена, но пакъ недостатъчно, защото лишаватъ хартитѣ за стария свѣтъ въ етнографическо отношение, за разпаданьето на Александровата държава и пълна харта за гръцкитѣ колонии: въ атласа на г. Манчева нѣма напр. заблѣжителнитѣ колонии, които се намѣрвали по брѣговетѣ на Черно море, прочутитѣ колонии Фокея, Стагира и др. За изучаваньето на сръдната история въ този атласъ има само слѣдующитѣ харти: „Европа въ врѣме на прѣселението на народитѣ“ (харта 9), „Византийската държава 1019—1185“ (харта 12, I-ва часть) и „Сръдноморскитѣ земи въ врѣме на кръстоноснитѣ походи“¹⁾ (харта 13, II-ра часть). За изучаваньето на сръдната история слѣдователно, като изключимъ харта 9, нѣма нито една харта, която да служи като помагало при изучаваньето на западна и източна Европа, а извѣстно е, че изучаваньето на тѣзи части отъ Европа сж сжществената часть на сръдната история. За новата история, освѣтъ „Открития въ началото на новитѣ врѣмена“ (харта 15), „Русия и Полша“ и „Подбѣлине на Полша“ (харта 17), нѣма нито една харта, а за най-новата история има само харта за „Европа въ 1812 год.“²⁾ (харта 16). Очевидно е, че тѣзи харти сж съвсѣмъ недостатъчни, за да можатъ да служатъ като помагало при изучаваньето на новата и на най-новата история.

Поне въ онѣзи харти, които се отнасятъ специално до България, можеше да се очаква по-голямъ пълнота. Наистина за България, прѣди да бѣде завладѣна тя отъ турцитѣ има 4 харти (Балканскитѣ п-въ отъ III до VIII вѣкъ, България въ врѣме на Бориса и Симеона, въ врѣме на Петра и Асѣния и въ врѣме на Асѣния II), но нѣма границитѣ на България въ края на царуваньето на Петра (источно и западно бѣлг. царство) и състоянието ѝ въ врѣме на Шишмана (тъкмо прѣди да ѝ завладѣятъ турцитѣ). По мое мнѣние съ 3 харти вмѣсто съ 4 г. Манчевъ можеше да прѣдстави най-важнитѣ епохи отъ българската история, а именно една харта за славянскитѣ племена, които сж населявали Балканския п-въ прѣди и въ първото врѣме, когато се поселили българитѣ (дружината на Аспаруха) въ Мизия, втора харта за главнитѣ историческитѣ мѣстности и границитѣ на България въ врѣме на Бориса, на Симеона и въ края на царуваньето на Петра, прѣдставена по сжщия начинъ, както е прѣдставено постепенното расширение на римската империя (харта 5 отъ този атласъ) и 3-та харта за границитѣ на България въ врѣме на Асѣния и Петра, на Асѣния II и Шишмана. А при това

¹⁾ Тази харта прѣдставя собствено пѣтя на кръстоносцитѣ въ врѣме на I-ия и III-ия походъ, но не и състоянието на Европа или на часть отъ Европа въ врѣме на тѣзи походи.

²⁾ Въ тази харта е помѣстена и харта за Европа слѣдъ Виенския конгресъ, но тя е тѣй миниатюрна и недостатъчна, че нѣма да принесе почти никаква полза.

и въ тѣзи хартѣ се забѣлѣзва непълнота и неточности, тъй напр. хартата за Балканския полуостровъ отъ III до VIII вѣкъ съдържа иѣкои изписани за ученицитѣ имена, а липсватъ имената на важнитѣ славянски племена, именно: македонскитѣ племена бързаци, драговичи, сагудати и стримонци, мизійското племе тимочани, ерѣбскитѣ племена неретвиане и травуниане и тесалийското племе велесичи. Въ останалитѣ хартѣ се приновтарятъ едни и същи градове и мѣстности, и сж отбѣлѣзани такива градове, които едва ли сж съществували въ врѣме на Симеона, напр. Разградъ, Дрѣново и др., а липсватъ необходими мѣстности като напр. Траяновитѣ врата, Ахелой, Сперхей и др. Отбѣлѣзано е (харта 10 „Балканския полуостровъ отъ III до VIII вѣкъ“), че границитѣ на България въ врѣме на Аспаруха достигали чакъ до р. Дринъ, на западъ слѣдов. отъ Бѣлградъ, а извѣстно е, че е въпросъ още, да ли тѣзи граници сж достигали тогава даже до р. Тимокъ. Въ същата харта градоветѣ сж отбѣлѣзани съ сегашнитѣ имѣ имена, а латинскитѣ имѣ имена сж турени въ скоби, напр. Ломъ (Алмусъ), Арчаръ (Ратирария) и пр., а по-точно е да бждѣтъ отбѣлѣзани съ латинскитѣ, а въ скоби — съ българскитѣ. Въ хартата „България въ врѣме на Бориса и Симеона“ сж прѣдставени границитѣ въ врѣме на Симеона само, а не и въ врѣме на Бориса; тъй щото излиза, че и въ врѣме на Бориса България е имала същитѣ граници, както и въ врѣме на Симеона.

Подобна непълнота и неточности се забѣлѣзватъ и въ тѣзи хартѣ, които се отнасятъ до всеобщата история, тъй напр. въ хартата за „стария свѣтъ“ (харта 1) отъ финикийскитѣ градове сж отбѣлѣзани само Тиръ и Сидонъ, Египетъ не е раздѣленъ на горенъ, ерѣденъ и доленъ, липсватъ Мерое и Сиенскитѣ водопади; въ хартата „Староврѣмения Гръция“ (харта 2) не фигуриратъ планинитѣ: Отрисъ, Пелопонъ, Киптеронъ, Камбунскитѣ гори, Хеликонъ, Пентеликонъ, Тайгетъ, а отъ градоветѣ: Навпантъ (въ Локрида), Немей и Тиринтъ (въ Арголида), Итомъ и Пилосъ (въ Месения), Тегей (въ Аркадия), Селазия (въ Лакония); въ хартата „Италия“ (харта 4) Италия не е раздѣлена на сѣверна, ерѣдня и южна, не сж отбѣлѣзани племената на Цизали. Галия: Кеномани и Лингони, както и сенонскитѣ гали; въ хартата „Римска държава“ (харта 7) не сж отбѣлѣзани по-главнитѣ римски пѣтища и муниципии, а въ една историческа харта, която носи горното название, необходимо е да бждѣтъ отбѣлѣзани главнитѣ римски пѣтища и муниципии. При това Галия, Испания и Британия, които влизали въ състава на римската империя и въ които римското образование се било напълно утвърдило, сж непълно прѣдставени, при всичко че за римската империя има собствено 2 карти, а именно горѣказаната и харта 8 („Срѣдня Европа въ врѣмето на Ис. Христа“). Въ харта 1 неточно е отбѣлѣзано, че цѣла Сѣверна Италия е била населена съ етруски и че на югъ отъ етрускитѣ чакъ до Велика Гръция живѣли латинянитѣ, въ харта 2 съ бои е отбѣлѣзано, гдѣ сж живѣли дорянитѣ, понянитѣ и еолянитѣ, но не е отбѣлѣзано, гдѣ сж живѣли ахейнитѣ, а Ахая, областъ, която е била населена съ ахейани, е прѣдставена като областъ, населена съ еоляне; въ харта 17 („Руссия и Полша“) отбѣлѣзано е, че кримското ханство било присѣдинено къмъ Русия прѣди 1682 год., прѣди Петра Велики слѣдов. а то е било присѣдинено къмъ Русия отъ Екатерина II (на 1783 год.).

Най-послѣ трѣбва да забѣлѣжж., че картата „Европейска Турция отъ 1699 год. до С. Стефанския миръ“ (харта 18) е излишна, както сж излишни и хартитѣ на „Европейска Турция слѣдъ 1878 год.“ (харта 19) и „Княжество България слѣдъ 1885 год.“ (харта 20), понеже тѣ сж географически, а не исторически харти и ученицитѣ изучаватъ прѣдставенитѣ въ тѣхъ градове и граници въ географията. Като прибавимъ още едната излишна харта за България прѣди да поднадне тя подъ турцитѣ, за които спомѣнахъ по горѣ и излишната харта 8 „Срѣдния Европа въ врѣме на Ис. Христа“¹⁾, излиза, че ако г. Манчевъ не бѣше вжѣтилъ тѣзи излишни харти, а само необходимитѣ, то съ 4 или 5 харти повече, отъ колкото има сега атласътъ и съ 1½ или 1 левъ по голѣма цѣна, той можеше да прѣдстави всичкитѣ важни исторически епохи, което би било отъ голѣма полза за нашитѣ срѣдни училища.

Г. Дерманчевъ.

Отъ гдѣ произлиза названието на гр. Свищовъ—открито.
Единъ приносъ къмъ историята на тоя градъ отъ Алеко Ат. Чалъковъ. Свищовъ, 1894.

Името на града Свищовъ е едно отъ най-загатнитѣ и по тая причина особено сгоденъ объектъ за народно етимологически изясненіи. Не съществува до сега ни едно научно обяснение на това название, но за това има нѣколко прѣстонародни. Въ „Българския алманахъ“ отъ 1893 година стр. 796 и слѣд. Свищовъ се обяснява отъ свѣщъ или свѣтлина: „Прѣди основаніето на града, тукъ е имало само нѣколко рибарски колиби, около които нощно врѣме сж били кладени огньове, за да свѣтижтъ на плавающитѣ по Дунава лодки, послѣ тия колиби постепенно сж се умножавали на селище, което не е имало особено название, се е опрѣдѣлявало само по горящитѣ огньове, съ думитѣ „свѣтлина“ или „свѣщъ“, отъ които послѣдната, като по-кратка, е останжала въ по-голѣмо употрѣбение.“ Нѣма съмнѣние, че тукъ имаме работа съ единъ прижѣръ отъ творческата народна етимология, която не се задоволява само съ анализа на една дума, а измисля и вѣсѣлки исторійки, за да си я обясни. Подобни прижѣри читателитѣ ще намѣрижтъ въ голѣмъ брой въ статіята „Приносъ къмъ бълг. нар. етимология“ (М. Сб. IX).

Отъ тая народна етимология до сега, до колкото знаемъ, се е изѣшилъ само г. Манчевъ, който дѣйствително въ своитѣ учебници нише постоянно Свищовъ. — Друго народно етимологическо тълкувание съмъ чувалъ самъ отъ единъ доморасѣтъ филологъ, който познаване малко нѣмски езикъ. Той ми обясняваше съвѣсмъ seriously Свищовъ отъ нѣмски s' Fischdorf=рибѣ село. (s=съкращение отъ чл. das)—нѣмската рибарска колония, която била се поселила на мѣстото на сегашния градъ. Сжко такава простотодна, но съ претенция на ученостъ етимология е и обясненіето на г. Чалъкова, който произвежда Свищовъ отъ лат. sisto, което значало крѣпостъ, укрѣпено мѣсто. „Тѣй като ний сме на мѣстѣ, че тази крѣпостъ (Свищовската,

¹⁾ Въ тази харта е прѣдставена Германия съ нейнитѣ племена и съюзи, а Германия може да се прѣдстави безъ никакъвъ ущърбъ за знаніята на ученицитѣ въ картата „Европа въ врѣме на прѣсеиеніето на народитѣ“ (харта 9).

отъ която съществуватъ и до сега развалини на тъй нарѣчената „Чука“) не е имало особено название, а се е опрѣдѣлява (ла) съществено и принадлежащо ѝ се само по себѣ си означение „sisto“ („систо“), която дума на латински значи крѣпость, укрѣпено мѣсто. Вѣнчко хубаво, но работата е, че *sisto* по латински не значи крѣпость, нито е пъкъ въобще съществително, а глаголъ: *sisto* (*stiti*, и *steti*, *statum*, *ere*)=остановявамъ, донасямъ, полагамъ, въздигамъ, възпирамъ и пр. Г. Чалъковъ се е повелъ, вижда се, отъ западната форма на града *Sistovo*, *Sistov* и отъ тая форма си е съчинилъ фалшиво *sisto*=крѣпость. За филологическата подготовка на г. Чалъкова може вѣкъ да сѣди отъ слѣдния пасажъ: „Мислимъ за неизлишно да споменемъ, че думата „Sisto“ се срѣща надъ картината „Мадона на ди Санъ — Систо (!) отъ Рафаела и като название на църквата „Санъ Систо“ въ гр. Пияченца (Италия)! О, г-нь Чалъковъ! знаменитата Мадона на Санъ-Систо въ Дрезденската галерия се нарича така не по вашето лат. *sisto*, а отъ Сикстинската капела въ Римъ, а пъкъ Сикстинската капела отъ *Sixtus*. Нѣмате ли поне нѣкой енциклопедически словарь? Ако нѣмате, купете си. На добръ ще направите, да си набавите за бѣдъщитѣ си исторически и археологически изслѣдвания и единъ латински рѣчникъ.

III.

Византийскій поетъ Мануилъ Филъ къ исторіи Болгаріи въ XII—XIV вѣкѣ, Хрисанов Лопарева. С Петербургъ 1891. Срѣдновѣковата география на балканския полуостровъ и специално на България е още слабо изслѣдвана. Изворитѣ не сѣ дѣйствително много изобилни, но студии като тая, която цитуваме, ни даватъ надѣжда че въ бѣдъще ще се намѣржтъ, може би, още много нови материяли по тая часть. Господинъ Лопаревъ, секретаръ на императорското общество „Любители дренней письменности“, ни запознава съ една византийска историческа поема отъ XIV вѣкѣ, авторътъ на която е византийскій поетъ Мануилъ Филъ и която бѣ издадена отъ извѣстния французски елинистъ Е. Миллеръ още въ 1855—1857 год. заедно съ всички други съчинения на Фила, но сега е голѣма рѣдкость. (*Manuelis Philae carmina*, ed. E. Miller, Paris, 1855, 1857). Тая поема носи заглавие: „На военнитѣ подвизи на тоя дивенъ протостраторъ“ (*Εἰς τὰ τοῦ πρωτοστράτορος ἐκεῖνου τοῦ θαυμάσιου στρατηγῆματα*), подъ който протостраторъ трѣбва да се разбира византийскій пълководецъ Михаилъ Глава. За тоя Михаилъ Тарханиотъ Глава, героятъ на поемата, не се знае нищо. друго, освѣтъ че билъ родомъ славянинъ, може би българинъ, родѣвалъ се съ фамилията Дука и билъ жененъ за Марія или Марта, която произлѣзвала отъ рода на Дукиѣ, Комниниѣ, Палеолозиѣ и пр. Въ 1263 г. Глава занимавалъ длъжностъ куропалатъ, слѣдъ това билъ назначенъ на други разни високи служби, найсѣтне въ 1306 г. билъ произведенъ въ чинъ протостраторъ, въ който чинъ и умрѣлъ. Византийскитѣ писатели го описватъ като човѣкъ набоженъ, добродушенъ и прѣдаденъ на интереситѣ на царския домъ. Той се славятъ съ извънредна храбрость, но и голѣмо благоразумие въ биткитѣ. Никифоръ Григорасъ казва, че Глава билъ

такъв оштенъ стратѣтъ, щото другитѣ пъководци въ сравнение съ него изглеждали като дѣца, така щото похвалитѣ, които поетѣтъ Емануилъ Филъ, отдава на своя герой не сж много прѣвеличени. Вырсопната историческа поема съдържа 337 стиха и се раздѣля на три части: уводъ, главна часть и заключение. Първата се разпада пакъ на двѣ: общо разсѣждение на поета (стихъ 1—17) и характеристика на героя (стихъ 18—40). Въ главната часть се излагатъ подвизитѣ на Глава, походитѣ му въ България, по Адриатическото крайбрѣжие и Македония. Въ заключението се дава кратко съдържание на горѣказаното. Още първиятъ издателъ на Филовата поема, Едуардъ Миллеръ съ се изразилъ за тая поема така: „Колкото се касае до историческото стихотворение (поемата, която ни занимава), трѣба да поискамъ отъ читателя напрѣгнато внимание къмъ тоя долументъ отъ най-голѣма важность за географията на Тракия, Македония и странитѣ разположени задъ Балкана. Въ него се поменуватъ много неизвѣстни градове и мѣста.“ — За тѣхното обяснение френскиятъ елинистъ се бѣ обърналъ къмъ своя учитель Хазе, но тоя познавачъ на всеобщата история — на древната и сравнителната — се видѣ принуденъ до признание, че много отъ названията не може да опрѣдѣли. Неясността на много имена той обясняваше отъ обстоятелството, че Турцитѣ, слѣдъ покорението на България, сж измѣнили много названия. — Господинъ Лопаревъ, като се ползува критически отъ обясненията на Хазе и Миллера, отъ своя страна се опитва да разясни една часть отъ географическитѣ названия, които се съдържатъ въ поемата, но и той признава, че още много отъ тия имена се нуждажтъ отъ по-точно опрѣдѣление. Въ цѣлата поема се поменуватъ до 90 названия на градове и малки паланки. Господинъ Лопаревъ справедливо забѣлѣзва, че Хазе грѣши, гдѣто за обяснение на нѣкои названия, прибѣгва къмъ сегашнитѣ турски имена на мѣстноститѣ.

Поемата на Фила е интересна и като исторически документъ. Въ събитията, които сж изложени въ главната часть на поемата, взематъ активно участие, освѣнъ героитѣ, българскиятъ царъ Константинъ, жена му Мария, деспотъ Светославъ, Лахана, Тертеръ, Смиль, Момчилъ, послѣ Котѣничъ, Куманъ, Канцъ, Станъ, Мавръ и други неназовани лица. Послѣднитѣ имена не сж извѣстни отъ другитѣ писатели, и това затруднява изслѣдванието. Поемата съдържа и интересни нови данни за историята на деспота Якова Светослава. До сега за него се знаеше само, че билъ полусамостоятеленъ балкански владѣтель (ὁ κατὰ τὸν Αἴθρον ὀρεῖνός τε ἀρχαῖος), роднина на Царя Константина, жененъ, по прѣдложение на императора Михаила, за втората дъщеря на Тодора Ласкаря. Както знаемъ отъ Иречка, Светославъ билъ дружелюбно поканенъ отъ царицата Мария въ Търново, даже усиновенъ отъ нея, но постѣ по нейна заповѣдъ убитъ. Отъ Филовата поема се узнава сега, че Светославъ ималъ стѣжковення съ протостратора Глава и то не самъ, а въ съюзъ съ Лахана (Бърдоква). Сражението било, както може да се догажда отъ контекста, нѣгдѣ между Месемврия и Балкана. Господинъ Лопаревъ добръ очертава загатната до сега личность на Светослава, като казва: „Если съ одной стороны, Светославъ внушалъ опасенія Терновскому правительству, а съ другой оказывать противодействие и византийскимъ войскамъ, то личность его нѣсколько проявляется и мы вправѣ видѣть въ немъ человека, который стремился къ приз-

нанію самостоятельности своего деспотства.“ (р. 22). — Поемата на Фила зачева съ изложение на събитията въ българо-византийската война отъ 1306 год. но по-нататкъ се намѣрватъ извѣстия и за много по-прѣдишни периоди, така щото въ хронологическо отношение тя прѣдставя голѣми непоследователности и скокове. Господинъ Лопаревъ обаче вѣрва, че е намѣрилъ все пакъ нѣкакъвъ редъ въ поемата: споредъ него тя е написана „не по принципу временной а географической послѣдователности событий“, което дѣйствително изглежда до нѣкъдѣ така. Филъ описва по редъ градоветѣ, които Глава прѣвзелъ въ разни врѣмена: — Калаѣъ, Петрій, Провадия, Вица (Виза), Емонъ, Козякъ, мѣстность Кария, Стенъ, Пачимискъ (?), Уцага, Урвичъ, Девно, Грамена, Инокъ, мѣстность Петровунъ, Теофилактъ, Ачеръ, Гологледъ, Авица, Студена, Бѣлградъ, Пиргицъ, Комена, Сотеріуполъ, Макренъ, Пачево, Ктенія, Устие, Прѣслава, Червечише, Вердица, Мугличъ, Кринъ, Веррея, Колина, Вентица, Ловечъ, Видинъ, Пристрия, Рѣховица, Сливенъ, Врисисъ, Загорие, Скопелъ, Агатоуполъ, Созополъ, Девелтъ, Скафидъ, Бургасъ Кишило, Кацово, Стѣнище, градъ Тунджа, Диямполь и Лардеа — въ България, въ Македония: Овче-поле, Моравище, Скопье, Славица, Пянецъ, околноститѣ на Струма и Струмица и гр. Дебъръ. Къмъ объясненията на Хазе и Лопарева могатъ да се прибавятъ слѣднитѣ: Ачеръ (Ατσερά) — споредъ Лопарева мѣстность неизвѣстна — може да е Арчаръ (Ratiaria). Διαβαινᾱ изглежда дѣйствително да бжде Дѣвно при Варна. Ουρβίτζιον не ще е Urbica, мѣстность на сѣверния склонъ на Балканя, на югозападъ отъ Прѣславъ, а Урвичъ при София въ прохода на Искра, Μουκλίσιον (Мугличъ) е Мъглижъ Κηπίλος — Кишилово. Личното име на воеводата Καντζής ще трѣба да се чете, може би, Кънчо или Ганчо (Канцъ у Лопарева). Съ тия кратки забѣлѣжки, разбира се, далечъ не се изчерпва хубавото и съдържателно изслѣдване на г. Лопарева, което обема много критико-книжовни и исторически екскурзи. Въ началото г. Лопаревъ ни запознава съ интересната личность на самия поетъ Филъ и при тоя случай ни дава една много добра и сбита характеристика на Византиската литература въ XIV и XV вѣкъ и на нейното влияние върху първитѣ италиянски хуманисти Петрарка, Бокачио и особенно Филелфо. Колкото за топографическитѣ имена въ поемата на Фила, желателно би било да се подложатъ тѣ още веднѣжъ на единъ окончателенъ разборъ.

И. Д. III.

Проф. А. И. Соболевскій. Южно-славянское вліяніе на русскую письменность въ XIV—XV вѣкахъ. Рѣчь, читанная на годичномъ актѣ Археологическаго Института 8 мая 1894 года. Спб. 1894. 86, 30.

Въ това издание сказката ще да е разширена и снабдена съ повече данни, та изъ нея е излѣзла много добра студия за оня любопитенъ периодъ отъ руската срѣдновѣковна книжнина, който свѣдочи за особени сношения между Русия и южнитѣ славяни (и особено българитѣ). Въ рускитѣ рѣкописи отъ XV в. настѣпва едно измѣнение както въ самия изборъ на съчиненията, що се прѣписватъ, така и въ тѣхния правописъ. Въвъ всичко почва да сочи южно-славянско

влиание. Възвѣстичко се отразива еднопѣрѣмешното или малко по-ранното литературно движение въ България и Сърбия. Това се намира въвъ свѣтлана съ ония сношения, които започва Русия съ Атонъ и Цариградъ, гдѣто манастирнитѣ прѣдставяли на рускитѣ прѣписвачи и компилатори вѣнчки сгоди за работене. Г-нъ Соболевски е събралъ много данни по тия сношения и слѣдъ това прибавя „непретендующій на полноту“ списъци на литературнитѣ произведения, никъли въ руската книжнина подиръ половината на XIV в., съ указание на по-старитѣ имъ списъци, които сж колко-годѣ извъветни.

Примѣри отъ тоя руски правописъ, за който разправя г. Соболевски, виждаме и въ съчинението :

Апокрифическія дѣянія апостола Андрея въ славяно-рускитѣ спискахъ. Опытъ критики текста чл.—корр. М. Н. Сперанскаго. Москва 1894. 4°, 43.

Въ тоя трудъ (отпечатанъ изъ XV т. на „Древности“) е твърдѣ добрѣ изложено възникването на апокрифитѣ и тѣхната сждба прѣзъ срѣднитѣ вѣкове, а частно—сждбата на апостолскитѣ дѣянія. Подиръ това сж разгледани откъмъ текста и езика рускитѣ списъци, които съдържатъ текста на апокрифнитѣ апостолски дѣянія, сетнѣ срѣбскитѣ и най-сетнѣ гръцкитѣ спрѣмо славянскитѣ. Г-нъ Сперански дохожда до заключение, че текстоветѣ отъ апокрифнитѣ дѣянія, що сж дошли до насъ, не сж чисто апокрифни, че съкратениетѣ текстъ, що е туренъ въ основа на славянскитѣ рѣкописи, не е изводъ изъ славянски пълни текстове, а е прѣводъ отъ гръцки, че тоя прѣводъ е направенъ на югъ, вѣроятно до XIV в., и че всички славянски текстове иматъ българска основа, така че рускитѣ списъци ще да сж минжли изъ България. Отъ стр. 32 до 43 е напечатанъ рускиятъ текстъ на рѣкописа на Тверския музей, съ разночетенията на другитѣ три руски списъка, отъ които нито единъ не е по-старъ отъ XIV в.

Д. М.

„Стара српска војска“, от Стојана Новаковића (отдѣленъ отпечаткъ отъ срѣбското военно списание „Ратникъ“). У Београду 1893.

Това съчинение на извѣстния срѣбски филологъ и етнографъ образува частъ отъ неговото голѣмо културно-историческо дѣло „Народ и земља у старој српској држави“, което въ много отношения прѣдставя интересъ и за насъ. Срѣбската държава въ срѣдния вѣкъ се е развила по сжния нѣтъ, по който се разви и България. Тя бѣ подложена на сждитѣ културни влияния, та за това, който пише срѣбска културна история, пише собствено и българска, и обратно. Ето защо ние горещо прѣпорѣчваме и тая книжка на г. Новаковича на вниманието на нашитѣ читатели, особено на военнитѣ, които могатъ да извлѣкжтъ отъ нея много данни за военната ни история. Въ книжката се разглеждатъ слѣднитѣ въпроси :

I. Које је полазна точка за изучавање и израђивање српске војничке историје? II. Какво је било војничко уређење у Римском Царству у раније и у позније доба? III. Војничко уређење у западној Европи после пропасти западног Римског Царства. VI. Какве су биле војничке уредбе у Источног Римског или Византијском Царству? V. Статѣжи у Србији и основаца војничке и административне органи-

защитѣ у среднѣмъ веку. VI. Кралѣ, војводе (велике и обичне), стегоноша. VII. Војска у опште, Баштиничка, промијарска, најамничка војска. Војвода Момчило и негова војска. Данок за војску. VIII. Јунаци и мегдани. Вежбања и игре војничке. Конѣи јуначки. IX. Мобилизација и Комора. Војна музика. X. Чување и насељаванье, зидање и оправљаванье градова, опсада и опсадне сираве. XI. Оклопи, оружје, тактика. XII. Ратничке нарави балканских становника и нѣхъвъ извор. Ратници од заната, арбанаси, арматоли (зартолози), дербендиѣ, ускоци.

III.

Н. О. Сумцовъ, Мужъ на свадбѣ евоей жены. (Изъ XIX-й кн. „Этнографическаго Обзорѣнія“). Москва 1893. 8-о, 25 +.

Тукъ сѣ разгледани пѣснитѣ и приказитѣ, въ които мѣжѣтъ (токо-що се вѣнчалѣ) трѣба да иде на война (или да пѣтува) и да остави младата си булка, а тя (слѣдъ длѣговрѣменно негово отсѣствие) се вѣнчава съ другъ, но пѣрвиятъ мѣжѣ се врѣща тѣкмо въ това врѣме и си взима жената. Тоя мотивъ е много разширенъ въ Европа, извѣстенъ е не само въ устната свѣрѣмenna поезия, но и въ срѣдновѣковни разкази. Г-нъ Сумцовъ привождѣ всички извѣстни варианты: нѣмски, англійски, датски и пр. и особено внимание обрѣща върху рускитѣ, южно-славянскитѣ и новогръцкитѣ. Любопитно е, че и Марко Краевичъ е туренъ въ нѣкои южнославянски пѣсни съ тоя мотивъ, види се, защото той билъ злочестъ въ семейния животъ, както е извѣстно отъ хроникитѣ и отъ други народни пѣсни. Именно въ тия южнославянски варианти на мотива има влияние отъ западноевропейскитѣ писани разкази; това забѣлѣжи и по-прѣди г. Халански. Една бѣлгарска пѣсень (Кач. 112) неправилно е отнелъ тукъ г. Сумцовъ (стр. 13): тя съдърѣ 3 различни мотива, и тая часть, която цитува г. Сумцовъ не е нищо друго, освѣнъ пѣсеньта на невѣрната жена (Милица), която прѣлюбодѣйствува съ Гургулъ войвода и, като била уловена, била изгорена отъ мѣжа, по свѣта на селото (краятъ липсува у Кач., но извѣстенъ ни е отъ многобройни други варианти). Само началото отъ мотива, що разглежда г. Сумцовъ, се съдърѣ въ тая пѣсень (ст. 42—62). Подиръ прѣгледа на вариантитѣ г. Сумцовъ сравнява отдѣлни елементи и подробности отъ мотива, и отъ това сравнение става ясно, у кои народи има общи черти тоя мотивъ. Както и въ други случаи, така и тукъ откриваме нѣкои прилики въ бѣлгарскитѣ и новогръцкитѣ пѣсни. Като обрѣща внимание върху символното свадбарско значение на прѣстена у разни индогермански и др. народи, авторътъ прѣдиполага, че подробности съ прѣстена, по който жената познала своя прѣвъ мѣжѣ, е влизала непрѣмѣнно въ най-старитѣ верси, които прѣвъ срѣднитѣ вѣкове били записани, та възъ тѣхна основа се родили разни прѣправки, по-далечни или по-близки до оригиналитѣ.

Д. М.

Н. О. Сумцовъ, Пѣсни и сказки о живомъ мертвецѣ. Оттискъ изъ журнала „Кіевская Старина“. Кіевъ 1894. 8-о, 19.

Въ тая статія ни се прѣдставѣ анализъ на народнитѣ пѣсни, приказки, фабльо и новели, въ които се срѣща живъ човѣкъ, прѣ-

сторенъ на умрѣлъ (Той мотивъ не трѣба да се смѣсва съ Леополдиния мотивъ, гдѣто сжщо мрътвецъ изкача изъ гроба и пѣтува). Въ малоруски, български, унгарски и пр. народни пѣсни често се пѣе, че единъ момъкъ, за да измами мома, по съвѣта на майка си, прави черива (мостъ, ченма и пр.), на, като се изтъгва момата, грабва я. Въ приказнитѣ, които събралъ г. Сумцовъ въ втората часть на труда си, е прѣдставено, какъ зла и нечестна жена изтъгва мжжа си, че е умрѣлъ, и че трѣба да го заровятъ. Неговититѣ подробности на пѣсенитѣ, въ които се срѣща живъ мрътвецъ, ще да сж изработени въ западна Европа, и, споредъ г. Сумцовъ, по нататъшнитѣ обнародвания ще покажатъ по-точно, въ кое врѣме сж никнжли и какъ сж се разпространявали тия пѣсни. Малорускитѣ приказки съ казаното съдържание, споредъ г. Сумцовъ, повече си приличатъ съ френскитѣ и итѣмскитѣ фабльо отъ XIII—XIV в., отколкото съ по-къснитѣ италиански новели (стр. 18, 19). Трѣба да се забѣлѣжи, че студията на г. Сумцова не обема всички мотиви, въ които срѣщаме живъ мрътвецъ. Така има и българска приказка, прилична съ малорускитѣ: то е приказка № 36 у Шапк. (въ новото по-пълно изд. № 47), въ която мжжътъ самъ се прѣсторва на умрѣлъ, но връща се отъ черква и наказва нечестната си жена.¹⁾ Освѣнъ това, и въ друга българска приказка срѣщаме живъ мрътвецъ: то е въ приказката за двамата лъжци, отъ които единиятъ, за да не върне двѣтъ пари, що останѣлъ длъженъ, прѣправя се на умрѣлъ, та го занасятъ въ черква, гдѣто прѣзъ нощта дохождатъ хайдутѣ, на които всичкото богатство се паднѣло нему и на другаря му (Сборн. Мин. VIII 203 и др.)

Д. М.

Н. О. Сумцовъ, Дума объ Алексѣѣ Поповичѣ. Оттискъ изъ журнала „Кіевская Старина“. Кіевъ 1894. 8-о, 20.

Мотивътъ за грѣховника, когото не може да търпи морето и подига бури, та той изповѣдва грѣховетѣ си и се покаява, несъмнѣнно е отъ черковенъ произходъ: така трѣбва да се мисли както поради тенденцията му, тъй и поради неговата разширеностъ въ черковната срѣдновѣковна литература. И тукъ, както и въ другитѣ прѣбрасни студии на г. Сумцова е взета въвъ внимание и българската поезия, но главниятъ центръ на изучаването съставятъ малорускитѣ „думи“²⁾. Дали не трѣбаше да се вземе за паралель къмъ грѣховетѣ (на Дюка, или Алексѣѣ Поповичѣ) и мотивътъ „Грѣховенъ Стоянъ“, т. е. пѣсенитѣ, въ които 9 години болниятъ Стоянъ изповѣдва своитѣ грѣхове?

Д. М.

Alfred Jensen. Kristo Botjov, en bulgarisk frihetsskald. En skildring från det bulgariska furstendömetz befrielse (Христо Ботювъ, български поетъ на свободата, очеркъ отъ освободителното на българското княжество), Göteborg 1891. 81, 96 стр. Въ последния брой на Български Прѣгледъ Д. Матовъ съобща въ една кратка

¹⁾ Тая българска приказка е почти еднаква съ слѣдната у Шапк., въ която мжжътъ се прѣправя на слѣпъ, съеъ сжщата цѣль (мотивъ, който влиза и въ Панчатавратата).

²⁾ „Дума“ се нарича историческа малоруска пѣсень.

българска имената на всички учени чужденци, които посѣтихъ тая година България и столицата. Между тия имена личи и името на Алфредъ Йенсена, авторътъ на книжката „Kristo Botjov“. Йенсенъ е известниятъ младъ шведски писателъ. Неговите оригинални прозаични и стихотворни сборки се цѣнятъ въ отечеството му, но това, което го прави особено интересенъ за насъ и за славянския миръ, то сж неговитѣ многобройни прѣводи отъ славянскитѣ книжници. Йенсенъ е днесъ първиятъ и най-личниятъ литературенъ посредникъ между Скандинавския Сѣверъ и Славянския Истокъ и Югъ. — Той е още младъ, роденъ е въ 1859 година въ шведския градецъ Nudiksville, гдѣто и свършилъ гимназия, а послѣ постъпилъ на Упсалския университетъ на юридическия факултетъ. Скоро Йензенъ се отказалъ обаче отъ юриспруденцията и се посветилъ на журналистиката (1885)¹⁾.

Отъ това врѣме той е единъ отъ най-ревностнитѣ сътрудници на най-разпространения шведски търговски вѣстникъ Göteborgs Handels ock Sjöfarts Tidning. Йенсеновиятъ баща билъ нѣколко врѣме въ Русия книжникъ. Младиятъ Алфредъ посѣщавалъ често баща си и при тоя случай научилъ добръ руски и се запозналъ съ руската литература. Още тогава той почналъ да прѣвежда отъ Тургенева, Гоголя, Пушкина, Щедрина, Лермонтова, Толстой, Некрасова и Кольцова. Въ сжщото врѣме той писалъ литературни студии върху руската книжнина и челъ лекции на Гетеборгския университетъ за „Пушкина и неговото врѣме“, а по послѣ въ Търговското дружество въ сжщия градъ „за хърватско-сръбскитѣ народни епични пѣсни“, „за хърватско-сръбската лирична народна поезия“, „за Черна-Гора и югославянската поезия“, за „Дубровникъ“ и пр.

Въ 1890 год. Йенсенъ се рѣшилъ да пропхтуващия балкански полуостровъ и да се запознае отблизу съ населението му, неговия езикъ, нрави и обичаи. Най-напрѣдъ той посѣтилъ Бѣлградъ и София, гдѣто прѣкаралъ нѣколко мѣсеца. Въ 1890 година Йенсенъ не се показалъ никому въ София, за да може съвършено назабѣтѣзанъ да се прѣдаде на своитѣ студии. Плодъ отъ прѣседѣването му въ София е книжката, на която приведохме по-горѣ заглавието. Отъ сръбската книжнина той прѣвелъ въ това врѣме двѣ повѣсти отъ Лазара Лазаревича, Симы Матавуля, Янка Веселиновича и Срѣпана Любиша (печатани въ сборката му Fran Serbien och Montenegro, noveller ofversatta af Alfred Jensen). Йенсенъ прѣвелъ освѣтъ тия повѣсти Макураничевия „čengić“ и Негушовия „Горски Виѣнацъ“, който билъ и награденъ отъ Шведската академия, „Ново оружје“ отъ Матавуля и „Хајдуков Гробъ“ отъ Радичевича, „Putnik“ отъ Прерадовича, Бабичевия „Meridon“ и пр.

Въ врѣме на Загребската юбиларна изложба Йенсенъ обиколилъ една часть отъ Далмация, Черна-Гора, Херцеговина и Босния и се върналъ въ Загребъ тъкмо за откритието на изложбата. Въ Хърватската столица той прѣкаралъ цѣли петъ мѣсеца и се занимавалъ специално съ изучаванieto на старата и новата хърватска литература, загребския животъ и хърватскитѣ социални и политични отношения.

¹⁾ Биографическитѣ данни заемаме отъ хърватското списание Vjesac, въ което се появи недавно една малка студийка върху тоя многообѣщающъ шведски писателъ. Итъкои данни ни съобщи самъ Йенсенъ.

Тая-годишното пъкешествие на Йенсена по Балканския полуостровъ, макаръ и да бѣ кратко, навѣрно не ще остане безплодно. Йенсенъ имаше нахвърлене той пътъ да изучи специално България и българската книжнина, за тая цѣль той бѣ слѣзълъ въ Русчукъ и отъ тамъ цѣли бѣ се опитилъ като обикновенъ туристъ за Пловдивъ, гдѣто бѣ стигналъ благополучно. Той ни разказваше, че останалъ изобищо доволенъ отъ своето пъкешествие. Своитѣ впечатления той бѣ обичалъ да опише за „Български Прѣгледъ“, но една любезна покана отъ шведския посланикъ въ Цариградъ прѣбрати прѣбиванието на Йенсена въ София. Младиятъ писателъ трѣбваше да замине, прѣди да изпълни задачата, която бѣ си поставилъ, като се обѣща обаче още веднѣжъ да дойде въ България за по-трайно врѣме. Той пъкъ Йенсенъ заминх отъ София съ планъ да прѣведе на шведски цѣлия Вазовъ романъ „Подъ Прото“. Отъ Вазова Йенсенъ вече е прѣвелъ нѣколко стихотворения и напечаталъ въ своята стихотворна сбирка „Pa fjäran Stig“ (По далечни пѣтища).

Биографията на Христа Ботева, която собствено ни занимава тукъ, се осланя на извѣстната книга на Захария Стояновъ, но методата въ изложението на едни и сѣщитѣ факти е различна въ двѣтъ съчинения. З. Стояновъ е далъ на своята биография повече епизодиченъ характеръ. Йенсенъ се е старалъ, да направи отъ своя животнисъ психологически етюдъ. Ето защо, при всичко че Йенсеновиятъ очеркъ е по-краткъ, ний добиваме отъ него едно много по-цѣлно прѣдставление за Ботевата оригинална личностъ, отъ колкото отъ Стоянова. Даниитѣ сж избрани и сжжстени и образуватъ много по-сгоденъ фондъ за геройската фигура на революционера. Разбира се, че въпросътъ, до колко биографическиятъ материялъ, който Стояновъ съобщава въ своята книга, е критически прѣгледанъ и вѣренъ, тоя въпросъ е независимъ отъ въпроса какъ Йенсенъ, който не е можалъ на друго да се опира освѣтъ на Стоянова и на съчиненията на самия Ботевъ, е умѣлъ да прѣработи тоя материялъ. Йенсенъ не е билъ въ състояние да знае това, което самъ Стояновъ е признавалъ: че е скрилъ въ биографията на Ботева нарочно нѣкои несимпатични черти на своя герой, за да изпъкнатъ повече блѣскавитѣ му страни. Остава на историческата критика да се разправя съ Стоянова и да уважи неговитѣ цѣли, а за Йенсена изобищо трѣбва да се каже, че много вѣщо и критично се е ползувалъ отъ това, което Стояновъ му е далъ, и е направилъ отъ него една студия въ рода на Брандесовитѣ.

Нека се надѣваме, че младиятъ шведски писателъ нѣма да изгуби и за напредъ интересъ за България и че ще прави и за напредъ честь на нашата книжнина съ своитѣ прѣвъзходни прѣводи.

И. Д. III.

Aus dem Leben König Karls von Rumänien ¹⁾ Aufzeichnungen eines Augenzeugen, Erster Band. Stuttgart 1894. Verlag von I. C. Cotta, Nachfolger 1894., 80 XLII. 379. 8 м.

Най-новата история на Ромъния прѣдставя за България голѣмъ интересъ, понеже отъ нея могатъ да се извлѣкхтъ поучителни примѣри за младото княжество. Слѣдъ единъ доста буренъ и промѣнитивъ политически животъ, който достигна височината си при управлението на Куза, съединеното Ромънско княжество, поддържано отъ френската дипломация, се рѣши да покани чужденецъ за свой господарь.

Изъ едно писмо (отъ 10-и Септември 1782 г.) на руската императрица Екатерина II, която даде на „източния въпросъ“ международенъ острѣръ характеръ, къмъ Писифа II, ние виждаме, че руската дипломация била още тогава наклонна да съедини Молдавия и Влашко въ едно цѣло, обаче съ условие, да иматъ единъ господарь, който да се ползува съ довѣрието на руския дворъ. Сжщитѣ причини ржководехъ и въ 1834 г. руския императоръ Николай въ неговата политика спрѣмо вланкитѣ господарства. Слѣдъ Кримската война, която трѣбваше споредъ императора Николая, да послужи за величието на Русия, но която напротивъ твърдѣ дълбоко я унизи, Франция на Наполеона III взема на себе си главната роля въ източната политика. Ето защо отъ нея много зависеше, когато Ромънитѣ се рѣшихъ да поканихъ чуждъ принцъ за свой господарь. Благодарение на своитѣ роднински свѣрзки съ френския и пруския дворъ, вториятъ синъ на бившия князь на Хохенцолернъ-Зигмарингентъ. Карлъ Антонъ, пруския офицеринъ Карлъ, се рѣши да приеме толкова отговорната длъжностъ на себе си и съ това да освети новата ера въ живота на Ромъния.

За тази епоха на ромънската история ние сме доста слабо освѣтлени, понеже най-важнитѣ документи се крихтъ още въ частнитѣ и държавнитѣ архиви.

Като единъ отъ най-хубавитѣ и най-точнитѣ работи по тоя въпросъ могатъ да се прѣпорѣчатъ статията на извѣстния ромънски държавенъ мжжъ *Demetriu Sturdza* „Ромъни“ въ 4-то издание на енциклопедическия рѣчникъ на Meyer'a, статията „Ромъни“ въ 13-то издание на енциклопедическия рѣчникъ на Brockhaus'a, понеже тази статия е написана отъ извѣстния специалистъ по историята на източната дипломация *Felix Bamberg*, а особено — голѣмото нѣмско съчинение на послѣдния: „История на източнитѣ работи отъ парижкия до берлинския миръ“, Берлинъ 1892. 80+620 стр., ср. стр. 271—316, 321—357, 539—551 и др. Въ това съчинение авторътъ, който е лично познатъ съ кралъ Карла (ср. стр. 360 на книгата „Изъ живота на Карла“ etc), е билъ подпомогнатъ отъ ромънскитѣ държавни мжже съ ржкописенъ материялъ, обаче и той не е зналъ всички онѣзи документи, които сж напечатани въ такъво множество въ анонимното съчинение „Изъ живота на Карла“, което прѣдставя въ документално и фактическо отношение единъ отъ най-интереснитѣ източници не само за най-новата история на ромънитѣ, нъ и на източния въпросъ изобщо.

¹⁾ Изъ живота на ромънския кралъ Карлъ.

Първата част на тази книга се дѣли на уводъ стр. I — XLII и дневникъ I — 377. Въведеннето ни запознава по единъ най-подробенъ начинъ съ младостта, възпитанието и фамилията на сегашния ромънски кралъ, и, както се вижда, авторътъ познава тѣзи въпроси като най-интименъ другаръ на тази фамилия. Началото на дневника, което е помѣстено въ тази първа частъ захваща съ 22 Мартъ 1866, рождения денъ на сега умрѣлия германски императоръ Вилхелмъ, тогава пруски кралъ, който бѣше глава на фамилията Хоенцолернъ. Вече отъ начало се захващатъ най-интереснитѣ документи, които за първъ пѣтъ освѣтляватъ ония задкулисни дипломатически прѣговори, които младиятъ кандидатъ Карлъ трѣбваше да води прѣди да се рѣши да стане князь на съединената Ромъния.

Дневникътъ съдържа голѣмъ брой оригинални писма отъ Карлоvia баща къмъ пруския кралъ, къмъ наследника, писма отъ Наполеона III, императора Александра II, Бисмарка и т. н. Ние виждаме отъ този дневникъ, че младиятъ, честолюбивиятъ принцъ, въ жилитѣ на когото течеше княжеска кръвъ, горѣлъ отъ нетърпеливо желание да промѣни своя офицерски мундиръ съ княжеската корона и да се посвети на голѣмата задача да стане ръководител на единъ народъ, който прѣвъ толкова въкове бѣ запазилъ своитѣ национални интереси и своята национална физиономия.

Отъ „Дневника“ ние узнаваме, че императоръ Наполеонъ най-напрѣдъ билъ посочилъ на Ромънцитѣ принца Карла, като най-удобенъ кандидатъ (отъ 31 мартъ 1866); императорътъ Вилхелмъ, който знаелъ, че ще има да разчисти своитѣ политически смѣтки съ Австрия на бойното поле и който искалъ и по-нататкъ да поддържа своитѣ приятелски отношения къмъ Русия, се показалъ нерѣшителенъ, обаче не искалъ пакъ да забрани категорически на принца да земе ромънската корона. Наполеонъ III съвѣтвалъ бързо рѣшенне „fait accompli“! Въ туй отношение принцъ Карлъ бѣ много по-щастливъ отъ другъ единъ кандидатъ, а именно отъ бившия български князь Александръ, понеже отъ началото той имаше най-гореща поддръжка въ лицето на могъществения Бисмаркъ, и въ това отношение напечатанитѣ тукъ писма и разговори на послѣдния прѣдставятъ голѣмъ интересъ (ср. стр. 17). Обаче, както се вижда отъ другитѣ жѣста на дневника, Бисмаркъ не е дѣйствувалъ толкова платонически: той искалъ да скра маджаритѣ съ австрийцитѣ прѣди да нападне на послѣднитѣ и въ сѣхото взѣме съвѣтвалъ Ромънцитѣ да се съединятъ съ първитѣ и да поддигнатъ живущитѣ въ Австрия Ромънци (стр. 64 — 65, ср. стр. 309 — 310).

Както е извѣстно, принцъ Карлъ се рѣши да отпѣтува въ Ромъния безъ всѣкакви прѣварителни споразуѣния съ дипломатитѣ и „дневникътъ“ ни запознава даже и съ най-малкитѣ подробности на това отчасти авантюристично пътуване. Сѣдѣтъ това той ни съобщава най-интереснитѣ моменти отъ първитѣ години на царуването на княза Карла включително до неговото пътуване въ Кримъ въ 1866, при императора Александра II. Освѣтъ дѣто освѣтлява историята на първитѣ министерства и на вхтрѣшнитѣ реформи, дневникътъ ни запознава доста подробно съ историята на външната дипломация на Карла, особено спрѣло Турция, до като се урегулирахъ отношенията му къмъ сюзерена. Въ това отношение авторътъ на дневника ни накарва да направимъ слѣднитѣ заключения: 1) сполучливото царуване

на Карла се обяснява отъ оная енергия, съ която той се заловилъ да управлява, за да организува войската, като най-главна опора за редъ; съвѣтитѣ на Бисмарка били въ това отношение горещо прѣтърещани отъ Карла. Освѣтъ туй той ясно схванълъ „националнитѣ“ интереси на Княжеството, което прѣди всичко трѣбвало да се организува, и ето защо той лавиралъ между голѣмитѣ държави, и като поддържалъ миролюбивитѣ отношения къмъ малкитѣ, Гърция и Сърбия, той по никакъвъ начинъ не се рѣшавалъ да встъпи въ съюзъ съ тѣхъ и да захване „опасна международна политическа игра“; 2) колкото се отнася до Турция, той разбралъ, че къмъ тази държава трѣбва да се отнася съ най-голѣма енергия, ако и съ голѣма прѣдпазливостъ. Много интересно е онова мѣсто въ дневника, гдѣто се описва посѣщаванieto на Карла при двора на султана (стр. 136—152).

Освѣтъ това дневникътъ се занимава доста много съ „българскитѣ работи“, които по едно врѣме дали поводъ на Турция да направи на Карла голѣми запитания и политически главоболни. За първъ пътъ българитѣ се споменуватъ въ дневника отъ 6/18 ноември 1866 г.). Князътъ билъ посѣтилъ Бопрадъ. „Слѣдъ Одринския миръ тука бѣ се носѣла една българска колония, — прилежни и усърдни люди, които сж съградили едно добро училище и една хубава, голѣма църква“. Слѣдъ това въ дневника често и подробно (стр. 245, 246, 247, 252, 276, 279, 280, 281, 283, 294 и др.) се говори за българитѣ, за стремлението имъ къмъ освобождението, за четитѣ, за жестокоститѣ, съ които турцитѣ искали да убиятъ всѣко движение къмъ свобода у тѣхъ. На 24 юли—5 августъ дневникътъ съобщава: „българското движение е много по-сериозно, отколкото то се вижда, понеже тѣзи люди сж толкова фанатизирани, щото съ спокойна смѣлостъ отиватъ срѣщу неизбѣжната смъртъ“. (стр. 283). Обаче ние мислимъ, че по-добрѣ е да почакаме до като излѣзе свѣршигътъ на това това толкова интересно съчинение, та да приведемъ всички ония мѣста, които се отнасятъ специално за българитѣ.

Ако се попитаме, кой е авторътъ на този дневникъ, ние можеме възъ основание на много мѣста да кажемъ, че ако това не е самиятъ ромънски кралъ, то трѣбва да е нѣкое приближено до него лице, което се е възползувало не само отъ частния му животъ, но даже и отъ неговия дневникъ, понеже ний знаемъ, че той още като младъ момъкъ билъ захванълъ да води свой дневникъ (ср. стр. XVI). А че Карлъ съ голѣма грижливостъ се отнасялъ къмъ своитѣ архивни документи се вижда отъ дневника (9—21 юний 1869 г.): „Князътъ прие днесъ посѣщението на сѣверо-германския консулъ Бамбергъ, който е дошелъ направо отъ Парижъ Ето какво Бамбергъ пише помежду друго на бащата на княза Карла за това посѣщение: „Князътъ самъ си е направилъ свой архивъ; при всѣкаква тема въ разговора той лесно намира онзи документъ, който се отнася до нея“.

Ние трѣбва да се радваме за появяването на тази книга и съ нетърпѣние ще очакваме неговия свѣршигъ. Дано само се появяватъ повече подобни оригинални работи за да бждемъ по-лесно освѣтлени и ориентирани въ историята на този страшно заплетенъ политически лабиринтъ, който има сфинксова глава и носи названието: „Източенъ въпросъ“ . . .

Б. М.

Charles Gide, Principes d'économie politique, L. Larose. 4-ème éd. 1894. VII. 638.

Ако нѣкой иска по единъ бързъ и лесенъ начинъ да се запознае съ главнитѣ въпроси, които се отнасятъ до политическата економия, той ще намери въ горепоменатото съчинение на извѣстния френски ученъ, професоръ по политическата економия въ монпельскитѣ университетъ, М. Гидъ, най-полѣзенъ учителъ и съвѣтникъ. Отъ 1883 година насамъ това съчинение достигна до четире издания и имà голѣмъ успѣхъ въ цѣла Европа. То е прѣведено на английски и полски езикъ. Проф. Gide принадлежи къмъ онѣзи пионери помежду френскитѣ професори, които се рѣшихъ да обявятъ научна немило-сърдна война на господствующата въ Франция „класическа школа“, която доста прирѣвно защитава своята позиция сръщу исканията на „историческата школа“ и която съ „conspiration de silence“ искаше да убие своитѣ френски противници, обаче, за шастие не сполучи. Успѣхътъ на горепоменатия учебникъ е най-хубаво доказателство за това.

Alfred Stern, Geschichte Europas seit den Verträgen von 1815 bis zum Frankfurter Frieden von 1871.

I. Band. Berlin. Verlag von Wilhelm Herz (Bessersche Buchhandlung) 1894. 8°. XVI. 654.

Извѣстниятъ шорихски професоръ Щернъ издаде прѣди малко първата частъ отъ своята голѣма десетътомна „История на Европа отъ договоритѣ въ 1815 г. до франкфуртския миръ отъ 1871 г.“. Съ своитѣ заблѣжителни съчинения за епохата на войната на селенитѣ прѣзъ реформацията, за Милтона, за английската революция, за Мирабо и др. проф. Щернъ си е извоювалъ едно отъ най-почетнитѣ мѣста помежду първитѣ стврѣмени историци въ Германия, — ученици на Ранке. Отъ твърдѣ много години насамъ професоръ Щернъ събира материали изъ архивитѣ въ Виена, Парижъ, Лондонъ, италианскитѣ градове и т. н. Той съ голѣмо внимание се отнася къмъ социалнитѣ въпроси, къмъ интернационалната политика и въ частностъ къмъ източния въпросъ, върху който той съ голѣмъ успѣхъ чете особенъ курсъ, посѣщаванъ отъ многобройни славяне. Къмъ края на XIX столѣтие той ще ни даде една поучителна история на нашия вѣкъ: епохата до 1815 г. трѣбва да се разглежда, като послѣдното дѣйствиe на фенската революция, а епохата слѣдъ 1871 г. е толкова нова, за нея ний имаме толкова малко материали, щото неможе още да се напише нейната „история“. Прочутото съчинение на Гервинуса е твърдѣ остарѣло и ето защо съчинението на проф. Щерна ще изпълни една голѣма празнина въ историческата наука. За оногова, който хвърли само бързъ погледъ върху тоя първъ томъ, може да му се покаже малко сухъ, но стига човѣкъ да се залови seriously съ изучаванieto му съ провѣряването на фактоветѣ и го сравни съ други съчинения и ще се убѣди, че за всѣка една страница е посветенъ голѣмъ търпеливъ трудъ, който се възнаграждава отъ факта, че читателятъ може смѣло да се довъри на резултатитѣ, къмъ които дохожда авторътъ. Къмъ това съчинение ние ще се повърнемъ още единъ пѣтъ, за сега ние бързаеме да прѣпорѣчваме на всички ония, които разбиратъ

нѣмски и се интересуватъ съ зачекнатитѣ отъ Щерна въпроси, това капитално съчинение, което е проникнато отъ най благородна любовъ къмъ напредъка и демократическитѣ сполуки на свободнитѣ конституциони учрѣждения.

Handwörterbuch der Staatswissenschaften, herausgegeben von Prof. J. Conrad (Halle), Prof. L. Elster (Breslau), Prof. W. Lexis (Göttingen), Prof. Edg. Loening (Halle). Jena, Verlag von Gustav-Fischer. 1889 — 94.

Нашиятъ вѣкъ, който се нарича вѣкъ на парата, машинитѣ, желѣзницитѣ, електричеството и т. н. е въ сѣщо врѣме и вѣкътъ на социалнитѣ въпроси и на политикоекономическитѣ учения. Подиръ сравнително слабитѣ опити въ 17-то и 18-то столѣтие, които направиха талантливитѣ прѣдставители на меркантилната и физиократическата школа, политическата економия е направила въ нашия вѣкъ единъ величественъ напредъкъ. Наистина тя не е разрѣшила много отъ най-важнитѣ въпроси, отъ които зависи напредъкътъ на културното човѣчество, обаче нейната най главна заслуга е изнамерване научни методи и научното имъ прилагане. Въ туй отношение първо мѣсто си завоева Германия, тая страна въ която захванъ господството си историческата школа въ юриспруденцията, филологията, историята и т. н.

И като единъ отъ най-блѣскавитѣ паметници на това научно господство може да послужи горѣпоменатиятъ „Рѣчникъ на господарственитѣ знания“, който се издава отъ 1889 г. насамъ при съдѣйствието на повече отъ 180 най видни германски учени, — економисти, финансисти, юристи, статистици и т. н. Редакторитѣ и издателитѣ на този Рѣчникъ сж въ сѣщо врѣме и редактори-издатели на извѣстното научно политико-економическо списание „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik“, професоритѣ Конрадъ. Елстеръ, Ленингъ и Лексисъ. Тази година излѣзоха отъ печатъ послѣднитѣ три части.

Философско и теоретическо основание на това толкова махчно задружно научно прѣдприятие даде извѣстниятъ берлински професоръ, прѣдставителъ на „историческата школа“ въ политическата економия, Шмолеръ съ статията си „Volkswirtschaft, Volkswirtschaftslehre und — methode“, народното стопанство, учението за народното стопанство и неговия методъ, (кн. 30—31., т. VI стр. 527—563). Тази заблѣжителна статия се появи тази година и на френски, английски и италиански езици, и който не знае нѣмски може да я прочете на френски въ извѣстното научно списание „Revue d'économie politique“ (1894 г. № 2, стр. 105—140; № 4, стр. 339—364; № 462—480). Всѣкой, теоретикъ както и практикъ, чиновникъ както и ученъ могатъ да намерятъ по единъ най-лесенъ начинъ въ този „Рѣчникъ“ отговорътъ на всички питання, които се отнасятъ до всичкитѣ клонове на господарственитѣ знания, отговори, които за сега прѣдставятъ послѣдната дума на науката.

Josef Stammhammer, *Bibliographie des Sozialismus und Communismus*. Jena 1893 г. (Йозефъ Штамхамеръ, Библиография на социализма и комунизма).

D-r. C. Stegmann und D-r. H. Hugo, *Handbuch des Sozialismus* Zürich, 1894 (Штерманъ и Хуго, ръководство по социализма).

Bernstein und Kautsky, *Die Geschichte des Sozialismus in Einzeln-Darstellungen*. Heft 1. Stuttgart 1894. (Бернштайнъ и Каутски. История на социализма въ монографии).

И безъ туй въ висша стъпенъ голѣмата литература върху социализма се увеличава съ приведенитѣ германски три съчинения, авторитѣ на които принадлежатъ къмъ различни направления и прѣставляватъ различни цѣли. Като най-значителенъ трудъ въ научно отношение трѣбва да се смѣта капиталното библиографическо съчинение на Штамхамера, директора на библиотеката на виенското юридическо-политическо читалище. Авторътъ е събиралъ много години съ едно достойно за удивление търпѣние и извънредно похвална любознателностъ библиографически данни за историята на социалистическитѣ движения, за теоретическото развитие на това учение и т. н.

Той трѣбвало да прѣгледа съ хиляди всевъзможни брошури, вѣстници, програми, манифести, библиографически съчинения, които се отнасятъ до Германия, Франция, Англия и Италия; особено голѣма полза му е принесла частната библиотека на извѣстния ученъ, виенскиятъ професоръ Карлъ Менгеръ, която се счита за най-богата въ свѣта относително социалистическата и комунистическата литература. Особено добръ сж наредени регистритѣ, за да намира читателятъ най-бързо различни съчинения, които го интересуватъ. Слѣдующитѣ томовете се отнасятъ къмъ библиографията на социалната политика, теоретическата економиа, политиката на народното стопанство и финансовата наука. На кжсо казано, това е едно съчинение, което прави честь на науката, която е могла да въодушеви автора къмъ тази въ висша стъпенъ мжчна и отъ извѣстна гледна точка въ висша стъпенъ неблагодарна работа, която обаче прѣдставя единъ отъ най-скжпоцѣннитѣ приноси за историята на социалнитѣ борби и социалното развитие на културното човѣчество.

Изданието на извѣстнитѣ германски социалъ-демократи Бернштайнъ и Каутски, сега главни научни прѣдставители на научния социализмъ, има изключително партизански характеръ; ние за сега не можемъ да се произнесемъ върху научното достоинство на това интересно съчинение, понеже отъ него сж изгѣзли само първитѣ двѣ печатни коли. Въ това съчинение взиматъ участие Бернштайнъ—Каутски, д-ръ К. Хуго, извѣстниятъ ученъ Францъ Мейрингъ (Mehring), който прѣмина въ социал-демократическия лагеръ, — сжщо и французинътъ Лафаргъ и русинътъ Плехановъ. Първата частъ се занимава съ „прѣдшественницитѣ на новия социализмъ“.

Останалото съчинение би трѣбвало да се нарече „Рѣчникъ на социализма“, а не „ръководство“, понеже въ азбученъ редъ то ни запознава съ най-значителнитѣ въпроси отъ историята и теорията на социализма. Макаръ и авторитѣ да се стремятъ да изпълнятъ своето обѣщание да ни запознажатъ съ всичкитѣ тѣзи въпроси безпристрастно, *sine ira et studio*, при всичко това, както се вижда, тѣ се намиратъ повечето на страната на „научния социализмъ“, което се вижда даже отъ участието на д-ра Хуго въ изданието на Бернштайна и Каутски.

Тѣй или инакъ и това съчинение може да се смѣта за единъ полезенъ популяренъ приносъ къмъ изучаванieto на най-сложнитѣ съвременни въпроси отъ историческа гледна точка.

Б. М.

Руская поэзія, Собрание произведеній русескихъ поэтовъ, частью въ полномъ составѣ, частью въ извлеченіяхъ, съ критико-біографическими статьями, библиографическими примѣчаніями и портретами. Издается подъ редакціею С. А. Венгерова. Выпускъ I—IV. 1894. С.-Петербургъ.

Може да се припоръча на всички наши гимназиални библиотеки недовършеното още издание на рускитѣ поети отъ Венгерова, понеже то, освѣтъ потрѣбнитѣ историко-литературни и биографически бѣлѣжки за всѣки авторъ, донася и всичкитѣ по-значителни произведения на рускитѣ поети отъ началото на XVIII вѣкъ насамъ. Въ IV выпускъ се завършва първиятъ отдѣлъ на първия томъ—съ произведенията на Державина и се захваща вториятъ отдѣлъ който въ V свезка ще завърши поезията на XVIII вѣкъ.

Falco Perigrinus, Мило за драго, откъселекъ изъ занескитѣ на единъ ловецъ, София 1894. Печат. на Либер. Клубъ. 8° 48. Ц. 50 ст.

Отъ прѣдговора узнаваме, че латинскиятъ псевдонимъ на български се казва Никифоръ П. Филиповъ. Разказътъ е писанъ въ Самоковъ, въ Януари 1894. Авторътъ си е поставилъ тукъ за задача да покаже лошитѣ сетини отъ грубото отнасяне на военитѣ началници, а особено нижнитѣ чинове, спрѣмо младитѣ войници. Авторътъ се срѣща случайно, като излиза на ловъ, съ една селянка, която му разказва, какъ нейниятъ здравъ и юначенъ синъ се вържилъ полу-мъртавъ отъ войската. Синъ ѝ билъ ужасно битъ. „На една маневра, отъ ранецо, отъ горещината момчето надигло и старшията го билъ до примирание, че ужъ се приструвало. Отъ тогава момчето вече като легнало болно, не се дигнало. Изпроводили го въ болницата въ Пловдивъ, но като видѣли че му нѣма помощъ, проводили го у дома да умре при своитѣ“. Това е главното съдържаніе на разказа. Авторътъ владѣе хубавъ езикъ и показва немалка дарба, която може да направи отъ него добъръ белетристъ, ала сега още авторътъ се показва твърдѣ неопитенъ разказвачъ: той прѣмногo резонира въ разказа и прѣмногo пуска юздитѣ на развѣгченитѣ си рефлексии, до като самиятъ му разказъ не е нищо друго, освѣтъ тенденциозенъ трактатъ върху убийственитѣ страни на милитаризма. Книжката заслужва да се поговори върху нея по-обстоятелно.

ИЗЪ НАШИТЕ И ЧУЖДИТЕ СПИСАНИЯ.

Българска Сбирка кн. IX—X, септемврий — октомврий 1894, стр. 669—748, 748—828.

Тъй като у насъ литературнитѣ интереси сѣ по-слаби отъ политическитѣ, търговскитѣ и пр., то далечъ е отъ насъ врѣмето, когато въвъ всички наши списания ще имаме и наука само за наука, изкуство за изкуство. Като има да се борѣтъ съ вѣстниците, които на-врѣмени поглѣдѣтъ всецѣло общественото мнѣние, съ прѣводнитѣ пикантни романи и съсъ съблазнителнитѣ социалистически произведения, днесъ и нашитѣ популярни списания, по примѣра на европейскитѣ, гледатъ да замамватъ по-вече четци, като прѣдлагатъ статии, къмъ които може да има само живъ врѣременъ интересъ. Нѣкои отъ казанитѣ причини, които каратъ мѣсечнитѣ наши журналы да ставатъ тъй да кажемъ по-лекички, има ги и другагѣ въ Европа, търсенѣто наврѣменни статии по дневни въпроси и явления е съвсѣмъ естествено нѣщо, но всички прѣброени условия ведно — рѣдко ще се намѣрѣтъ, а още по-рѣдко ще намѣрите страни, гдѣто къмъ тѣхъ да се присѣдинява още едно друго важно условие, истински жизнена нестода за списанията — малкиятъ брой четци и още по-малкъ брой платци-абонати. И редакторитѣ на Българска Сбирка, като разбрали още отъ начало тия напипски условия, начертали сѣ си планъ, отъ който не мислѣтъ, види се, да остѣпятъ. И трѣба да се съгласимъ, че тоя планъ е обмисленъ и че не може съвсѣмъ да се осѣди.

Именно по исканѣто на тоя планъ сѣ турени въ най-новитѣ книжки на Българска Сбирка статитѣ: „Австрийска Ирландия“ отъ Сентъ-Обенъ, „Моята кандидатура за губернаторъ, разказъ отъ М. Твенъ (книжка IX), „Отговорността на министритѣ отъ С. Казанджиевъ и „Икономически етюди“ отъ П. Габе (книжка X). Въ първата отъ тия статии, която е прѣведена изъ *Revue des Revues*, е нарисувано окаяното икономическо положение на селянитѣ въ Галиция и тѣхниятъ мизеренъ животъ. Статията е съставена при прѣшното още впечатление отъ безредицитѣ, които сѣяха прѣди нѣколко мѣсеца въ Краковъ, и има за цѣлъ да обясни причинитѣ на тия безредици. Разказътъ на М. Твенъ, изобицо посрѣдственъ, е наврѣме обнародванъ тъкмо прѣди депутатскитѣ избори. Конституционната изборна система се прѣнесе и присади и въ България, както и въ Япония, не съ по-голяма мѣжа, отколкото балнитѣ забави съ кадрили и вальсъ. А партизанскитѣ борби съсъ своитѣ митинги, въззвания, агитации, шашарми и пр. се присадиха у насъ много по-лесно, отколкото онаи веселостъ и непринудителностъ, които отличаватъ европейскитѣ балове и забави и придаватъ главната прѣлестъ, а

остаятъ непостижни мечти за нашите „забавителни“ вечеринки. Веселостъ, остроумие и добри манери трѣба теперва да развиваме и усвояваме, а лукавщина и нисостъ имаме по наследство, и за това нѣма по сѣжността разлика между подлитѣ сръдства — въ тоя брой и печатнитѣ клоки и клевети—, съ които партизанитѣ чернѣжтъ и съиниватъ своитѣ противници въ Америка и у насъ, и поради които много честни натури сѣ принудени да се държѣтъ по-далече отъ политическитѣ борби, отъ страхъ да не бѣдѣтъ окалени. Но злото, което иде отъ печата, може да бѣде поправено пакъ чрѣзъ печата. Разказчето на Твена като че е написано за отговоръ на въпроса, който прѣди 2—3 мѣсеца биде даденъ на разискване отъ в. Фигаро : „Трѣба ли да мълчишъ, когато те клеветѣжтъ въ печата, или да се бранишъ?“ — Въпросътъ за отговорността на министритѣ се разисква на страницитѣ на Българска Сбирка не за първи пѣтъ. Написаното тоя пѣтъ отъ г. Казанджиевъ ще бѣде прочетено и лесно разбрано отъ депутатитѣ, които и самъ авторътъ е ималъ прѣдъ видъ. Особено е добръ начертана властѣта на анкетнитѣ комисии и ползата отъ тѣхнитѣ доклади, които „е добръ да се чуѣтъ и пазвѣтъ стѣнитѣ на камарното здание“. — „Икономическитѣ етюди“ на г. Габе сѣ продължение и още не сѣ довършени. Тоя пѣтъ изложението се заплита и замрачава много по-вече, отъ колкото въ началото. Отстѣпленията отъ общия планъ би трѣбало да бѣдѣтъ изобщо по-кратки. — По исканъето на плана, който, азъ мислѣхъ, е водило за редакцията на Българска Сбирка, тя обръща особно внимание върху повинитѣ „изъ книжнината и живота въ Нашинско и на чужбина“. Тоя пѣтъ въ кн. X между многото статийки въ тоя отдѣлъ, които носѣтъ често полемиченъ и вѣстникарски характеръ, сръщаме и изводъ изъ една много любопитна статия на *Revue des Revues* за материалното положение на журналистиката въ Европа и Америка. Даннитѣ на тая статия сѣ допълнени съ нѣколко думи за славянския печатъ. Но тъкмо тая прибавка е писана по стара паметъ и, до колкото знаѣхъ тоя въпросъ въ Русия, тя съдържа не съвсѣмъ вѣрни данни. Въ Русия има 5—6 дебели и прѣвъзходни литературни журналы, които се издаватъ безъ особено голѣмъ доходъ отъ обявления ¹⁾ и безъ държавно пособие, и нашиятъ авторъ мисли, че вече това доказва, че „на сътрудницитѣ (въ единъ журналъ) се плаща въ Русия не толкозъ добръ“. Заключение то не е извадено правилно, и чудно, какъ го е извадилъ авторътъ, когато той знае че тия руски списания излизатъ по на 6—10 хиляди екземпляра! Впрочемъ той е казалъ „не толкозъ добръ“, като е ималъ наумъ навѣрно хонораритѣ въвъ Франция и Англия: той казва, че въ Русия плащатъ на громки имена по 100 до 200 рубли, а на прости смъртни по 30—100 рубли. Гдѣ да имаше и сътрудникътъ на по-добритѣ български списания поне третината отъ хонора на руския писателъ! Поне толкова не трѣба ли да желяемъ, като помнимъ, че ние сме малтъкъ и нетвърдѣ богатъ народъ? Съ издаване политически вѣстникъ и съ агитации се печели положение, съсъ съставяне и кърпене учебници се правѣжтъ кѣщи, а само журналниятъ трудъ като че е обреченъ у насъ да остане безъ материална награда. . . При всичко че авторътъ въ Б. Сб. като че ли жали, гдѣто правителственитѣ субсидии сѣ дали възможность на нѣкои

¹⁾ Въ Б. Сб. X 822 е казано „безъ плата за обявление“, което не щѣ да е съвсѣмъ вѣрно.

редакции да даватъ какъвъ-годѣ хонораръ, но по принципъ и той признава, че нормални ще бѣждѣтъ условията на нашата книжнина, когато се въведе и у насъ изплащане на всѣки книжовенъ трудъ. Отъ друга страна това, види се, искрено желаніе не го спрѣло да приеме на врѣме прѣдположеніето, на в. Недѣли, че въ Европа вѣстниците ще надвиждѣтъ най-сетѣ журналитъ, и послѣднитѣ ще обѣднѣждѣтъ до толкова, че не ще можѣтъ да плащатъ нищо на сътрудниците, които ще бѣждѣтъ само хора обезпечени и ще пишѣтъ за слава и за идея. Нашитѣ четци ще намѣрѣтъ въ Бѣлг. Прѣгл. кратки рефератъ за мислитѣ на Е. Зола върху изхода на борбата между дневната преса и сериознитѣ списания и, ако вникнѣтъ въ бѣдѣщитѣ условия, които можѣтъ до нѣйдѣ да се прѣдвидѣтъ, ще разберѣтъ, че е възможно, популарно-литературнитѣ списания съсъ врѣме да станѣтъ по-леки, да се слѣждѣтъ съ дневнитѣ органи, но въвъ всѣки случай четци ще иматъ тѣ повече, и по-заможнитѣ отъ гия бѣдѣщи модерни списания или вѣстници ще плащатъ пакъ на своитѣ сътрудници. Това го иска най-сетѣ и самата политическа икономия. Въ Бѣлг. Прѣгл. се говори вече пакѣмъ върху тоя въпросъ (виж. год. I, XI—XII 361—2), и азъ прѣкъсвамъ, като забѣлѣзвамъ на г. автора въ Б. Сб., че много злѣ е направилъ, гдѣто е забравилъ по тоя поводъ да си спомни и да каже 2—3 думи за журн. Нива и неговото разпространение въ България. Ето въпросъ, който би трѣбало той да проучи, като се е заелъ да пише за рускитѣ журнали и за абонатитѣ на българскитѣ списания.

Статиитѣ по съврѣменни въпроси, разумѣва се, правѣтъ само часть отъ материалитѣ на Бѣлг. Сбирка. И въ двѣтѣ послѣдни книги, както и въ по-прѣдишнитѣ, намираме цѣнни, ако и кратки и откъслечни, приноси къмъ нашата най-нова история и освѣтъ това прѣводи на белетристични произведения. — Г-нъ Съврѣменникъ въ IX кн. пише спомени за врѣмето на борбата ни за църковни правдини и поправка съобщението на г. И. П. П., напечатано въ Б. Сб. I, за първитѣ молби, подадени отъ българи въ Цариградъ на Високата Порта, за добиване политически и граждански правдини, а сетѣ разказва и „божоявленското събитие“ (1872 г.) по поводъ на едно загатване за него въ Б. Сб. II. — Г-нъ Ил. Р. Блъсковъ доврѣшва своитѣ „Горчиви въспоминания за послѣднитѣ дни отъ живота на Т. Икономова“. Тоя прочувствувано написанъ епизодъ се чете съ особена тѣга и съ интересъ, при всичко че краятъ на споменитѣ не е тѣй отдѣланъ, както началото. — Не съ по-малко чувство е написалъ и г. Д. Мариновъ доста пълната и интересна биография на писателя Никсла Първановъ, добръ подготвенъ дѣецъ и учителъ, но рано покосенъ отъ смъртъта. Неговата личностъ е очертана много идеално и свѣтло. Може би, донѣйдѣ е виновенъ за това и самиятъ авторъ, който благоговѣе прѣдъ наметъта му, но въвъ всѣки случай е извадилъ вѣрни фактове, които можѣтъ и да се провѣрѣтъ, защото не сѣ много отколѣшни. Фигуралното сравнение, съ което почва г. М., той бѣ приложилъ за други случаи, а сега го четемъ въ по-добре обработена форма. Външнитѣ ония стилистични недостатѣци, които иначе сѣ обикновени у г. М. (ср. Бѣлг. Прѣгл. I год., X 173), тоя пакъ, за добра честь, ги нѣма почти никакъ, и статията се чете съ истинска услада. — На г. д-ръ Н. Бобчевъ дошла честита мисль, да опознае по-подробно българскитѣ четци съ оня редъ статии на Пилина въ Вѣстн. Евр., които ние особено прѣпорѣчвахме на прѣподавателитѣ

по български езикъ и словесность (ср. Бълг. Прѣгл. I. г. кн. XI—XII 382). Тоя пжтъ г. Бобчевъ реферира за Пыпиновата статия „Начатки русской литературы“ (В. Евр. 1893 ноември—дек.).

Изъ белетристичнитѣ прѣводи, вмѣстели въ двѣтѣ послѣдни книжки отъ Б. Сб. ще отбѣлѣжимъ най-напрѣдъ Хомеровата Одисея, прѣвождана отъ т. Д. Т. Душанова въ проза и докарана вече до пѣсень Е. Гладката, ако и неразмѣрена и нескандирана, проза на г. Д. е много по-хубава отъ грапави и далеки по смисъла си хекзаметри, та остая да се чудимъ, какъ не е дошло нѣкому по-прѣди на умъ да снабди нашата книжнина съ такъвъ приврѣмененъ прѣводъ. Доста сж хубави и двѣтѣ прѣводни стихотворения на г. Д. К. Поповъ. Сжщо така е сполучливо направенъ и прозаичниятъ прѣводъ на разказа отъ Виле де Лилъ (само че не отъ оригинала!). Но съвсѣмъ е невѣщо измасторенъ прѣводътъ на разказа „Женидба по любовь“ отъ грѣцкия писателъ Ламбри Ениали. На 6-тѣ страници, които захваща тоя разказъ, азъ отбѣлѣжихъ до 50 случая грапавости, неточности и буквальности. Като че ли авторътъ е прѣдвождалъ редъ по редъ съ рѣчникъ въ ржцѣтѣ. Но и това, види се, не му помогнало да прѣдаде добръ поне името на мѣстото, гдѣто става дѣйствието: той пише „у Неаполъ“, и всѣки български четецъ ще помисли, че събитието става въ известния градъ въ Италия, когато трѣбало да се каже „Неаполисъ“ и да се забѣлѣжи, че това е единъ кварталъ въ гр. Атина! Най-сетнѣ, разказътъ е толкова слабъ, че не трѣбало и да бѣде приетъ отъ редакцията.

Както и въ по-първитѣ книжки, така и въ IX и X кн. въ Б. Сб. е извънредно малкъ критичниятъ отдѣлъ. Ние забѣлѣжихме вече и други пжтъ това, а сега ще кажемъ, че и то се обяснява вѣроятно отъ казанитѣ по-горѣ искания на нашата четеца публика, както ги разбира редакцията на Б. Сб. Не ми се ще да вѣрвамъ, че тоя отдѣлъ въ Б. Сб. е ограниченъ по нехайство, както е станжло въ дневнитѣ ни вѣстници. Между тѣхъ най-големиятъ по обемъ и най-снабденитѣ съ участници, в. Свободно Слово, съвсѣмъ бѣше занемарилъ тоя отдѣлъ и показа лошъ примѣръ на своитѣ по-малки събратѣя, които трѣба да разбержтъ най-сетнѣ, че е длѣжностъ на всѣки вѣстникъ поне да съобщава за получаванъето на всѣка книга, ако не може да даде понѣкога и оцѣнка за нея. Редакцията на Бълг. Прѣгл. сама изпита, колко неприятно дѣйствува онова несъзнаване на дългътъ, поради което и в. Свобода се отнасяше къмъ нея тѣй невѣжливо: тоя вѣстникъ печаташе съдържанието на всички журналчета, но на Бълг. Прѣгл., който редовно му се пращаше, все гледаше да не напечати, па ако може, и да не извѣсти никакъ за приеманъето му или да извѣсти въ саркастична форма, която даваше да се мисли, че днесъ-утрѣтѣ списанието ще прѣстане. Но—това се отнася къмъ вѣстниците . . . Въ отдѣла Книгописъ въ кн. X отъ Б. Сб. четемъ една вѣрна оцѣнка на спис. „День“ и изобщо на българската прѣводна социалистическа литература. Г-нъ Ил. Саввовъ е налучилъ вѣрно причината на успѣха на тая книжнина между нашата младежъ. Съвсѣмъ умѣстно бѣлѣжи той: . . . „День“, както справедливо забѣлѣжи едно наше списание¹⁾, трѣбва и може да се постави на чело на ико-

¹⁾ Вж. Бълг. Прѣгл. IX 165.

номическото изучаване на страната ни, особено сега, когато у насъ това е едва (ли) започнѣло. Истина е, че повечето водители на нашитѣ социалисти и сътрудници на Денъ сѣ хора теоретици, непознати тъй хубаво съ практическитѣ факти отъ нашия народостопанственъ животъ; но тъкмо това не би имъ бъркало да обрънатъ¹⁾ повече внимание на своитѣ недостатъци въ това отношение, (Б. Сб. X. 825).

Д. Матовъ.

Мисълъ. Кн. V. год. IV.—I. *Доросиевъ*, По закона за Народното Просвѣщение (478—485). Искаме тукъ особено да изтъкнемъ приведената статия на г. Л. Доросиевъ по закона за народното просвѣщение, като свържемъ съ нея и мнѣнието си относително по-важнитѣ страни на тоя законъ, за които отчасти се изказахме въ кн. XI—XII. на Б. Прѣгледъ (363—367). Тукъ именно се забѣлѣжи, че повечето отъ досегашнитѣ мнѣния по-прѣдпочитатъ да се занимаватъ съ сравнително второстепенния въпросъ, какви да бѣдѣтъ платитѣ на учителитѣ и на колко степени да се раздѣлятъ тѣ. Второстепененъ е този въпросъ, именно само въ този смисълъ, че той сравнително лесно се рѣшава и самъ по себе си е ясенъ и узрѣлъ, та може недостатъкътъ на приетия „Законъ за народното просвѣщение“ откъмъ тая страна лесно да се поправи, стига да има за туй добра воля у народното прѣдставителство. Не е така обаче съ другитѣ по-кардинални въпроси, които сѣ засегнали и рѣшени чрѣзъ речения законъ, а именно съ въпроса за устройството на народното училище възъ основа на шестгодишно учение и сетнѣ въпросътъ за отношението на общинитѣ отъ една страна спрямо държавата и отъ друга страна спрямо народното училище. За това по тия въпроси трѣбва повече да се пише, за да се дойде до подпълно разяснение. По първия и безъ съмнѣние най-главния въпросъ—шестгодишното нормално учение—както и по въпроса за заплатитѣ на учителитѣ подробно се изказахме въ последната книга на Български Прѣгледъ. Мнѣнието, което подиръ това се изказа по тоя въпросъ отъ страна на преподавателитѣ въ софийската мѣж. гимназия и въ висшето училище, напълно се съгласява съ казаното отъ насъ: да има само четиригодишно основно учение, да не се смѣсва основното съ гимназиялното учение, да се унищожѣтъ „степенитѣ“ въ заплатитѣ на учителитѣ, а да се опрѣдѣли една основна заплата за редовнитѣ учители въ основнитѣ училища и срѣднитѣ учебни заведения, и отъ тамъ да се прибавя всѣки петъ години допълнително възнаграждение въ размѣръ до 20% отъ основната заплата. Останѣ да поговоримъ върху втория твърдѣ важенъ въпросъ: „отъ кого да зависѣтъ народнитѣ учители“. По този именно въпросъ намираме въ горѣказаната статия на г. Доросиева хубави сѣждения, съ които напълно се съгласяваме, та можемъ да ги приведемъ вмѣсто свои. Авторътъ много умѣстно забѣлѣзва, че истинскитѣ желанія, тъй да кажемъ, идеалътъ на народнитѣ учители никакъ не се срѣща съ мнѣнието, което отъ незадоволствието, що показвахъ народнитѣ учители спрямо закона за народното просвѣще-

¹⁾ „Ако обрънехъ!“ — се изразява авторътъ.

ние, искатъ да вадѣтъ заключение, като че ли народнитѣ учители чезнатъ да се върнатъ пакъ въ патриархалното закрилие на общинитѣ—на общинскитѣ училищни настоятелства. Никакъ не! Народнитѣ учители желаятъ и то съ пълно право, държавата да ги избави отъ непосредствената властъ на общинитѣ и да ги постави въ по-самостоятелно положение спрѣмо послѣднитѣ. Мотивитѣ сж всеобщо познати и твърдѣ ясни. Кой не знае, какъ дълбоко бѣше паднало достолѣието на народния учителъ поради унизителната му зависимостъ отъ волята на кмета, на дори и на послѣдния селски чорбаджия, до какъ се снижаваше паричното възнаграждение на учителя поради дрѣбнавитѣ пазарувания на учителя—сжщи явни търгове съ малонадаване! Наистина, и това не е добрѣ, гдѣто сега, слѣдъ като стѣпи въ сила новиятъ законъ за народното просвѣщение, централната властъ—министерството захванѣ да отчислява и прѣмѣстя учителитѣ безъ какво да е дисциплинарно изслѣдване, по свое усмотрение. Ала отъ това не слѣдва, че учителитѣ трѣбва, за да избѣгнатъ това зло, да се откажатъ отъ защитата на държавата и да се хвърлятъ изново въ студентитѣ прѣгрѣдки на общинскитѣ училищни настоятелства, защото цѣрятъ на новото зло е много по-лесенъ: трѣбва чрѣзъ законъ да се ограничи властта на министерството въ това отношение, така че безъ дисциплинарно изслѣдване отъ страна на окрѣжнитѣ училищни съвѣти и станѣло слѣдъ това прѣдложение отъ тѣхна страна до министерството, послѣдното да не може нито да прѣмѣстя, нито да отчислява единъ учителъ. Хубаво забѣлѣзва г. Доросиевъ, че тия искания и въ сегашния законъ за народното просвѣщение сж отчасти гарантирани, и че, ако да бѣше се изпълнявалъ законътъ въ тая точка както го изисква неговиятъ ясенъ смисълъ, и сега дори не можехъ да ставатъ такива неприятни явления съ назначенията, прѣмѣстванията и отчисленията на учителитѣ, що дадохъ толкова поводъ за оплакване. Ще трѣбва слѣдователно откъмъ тая страна законътъ да се поправи и надопълни така, щото отъ една страна да се остави приличното право на общинитѣ, да упражняватъ и тѣ извѣстенъ контролъ надъ училището, а отъ друга страна да се осигури учителътъ при помощта на държавата откъмъ материялна и морална страна, като се ограничи правото на министерството да рѣшава за отчисление или какво да е по-тежко наказание на учителя. По тия въпроси трѣбва да рѣшава окрѣжниятъ училищенъ съвѣтъ, съ одобрение на министерството, но разбира се, че ще трѣбва поради това да се признае и по-голяма автономия и самостоятелностъ на окрѣж. учил. съвѣти, отколкото имъ дава това сегашниятъ законъ за народното просвѣщение. Само така, ако се постави народниятъ учителъ на по-самостоятелна почва спрѣмо общинскитѣ власти, отколкото бѣше прѣди да влѣзе новиятъ законъ въ сила, и ако отъ друга страна се постави и спрѣмо министерството по-самостоятелно, отколкото е единъ простъ административенъ чиновникъ, само тогава ще бѣде учителътъ истински уважаванъ и респектиранъ просвѣтителъ на народа и ще работи съ потрѣбното търпѣние и усърдие надъ трудната си задача. Разбира се, че заедно съ казаното ще трѣбва да се довърши починътъ отъ новия законъ реформа на досегашнитѣ заплати на учителитѣ. Сега държавата плаща двѣ трети, а общината една трета отъ заплатата на учителя. До колко е общината у насъ способна да си изпълнява съвѣстно длѣжността въ това отношение, вижда се отъ

общия вѣкъ, който се чу отъ учителския свѣтъ противъ тая една трета, но имъ плаща общината. Истината тая останала „една трета“ е сега вече сѣща аномалия: държавата трѣбва да осигури цѣлата заплата на учителитѣ; това, което се захванѣ, нека се довърши — то се налага отъ всичкитѣ обстоятелства, това го изисква най-сетѣ справедливостта, като се вземе въ внимание положението откъмъ тая страна на другитѣ служители на държавата. Една основна заплата на редовнитѣ учители, не по-малка отъ 1500 лева годишно, съ повишение 20% всѣки петъ години и пълна пенсия слѣдъ 30-годишна служба—ето това изисква справедливостта. Само тогава ще можемъ да имаме истински редовни учители въ народнитѣ училища, съ потрѣбното пълно педагогическо прѣдобразование.

Л. М.

Основно Училище, мѣсечно педагогическо списание за училищна практика и педагогическа литература- Редакторъ Т. Н. Митевъ. Ломъ 1894. Брой VIII. Октомври.

Октомврийската книжка отъ „Основно училище“ почти изцѣло, речѣ, е посветена на въпроситѣ, които прѣдизвика ревизията на „закона за народното просвѣщение.“ Тукъ въ двѣ статии: „Какви да бѣждѣтъ основнитѣ училища — държавни или общински,“ и „Върху чл. 182 отъ закона за народното просвѣщение“ се разисква единъ и сѣщъ въпросъ, означенъ въ заглавието на първата статия. И двата автора поддържатъ мисълта да не се допуска, изново да се поставятъ народнитѣ училища въ оная изключителна зависимость отъ общинитѣ, както бѣше до издаването на новия законъ. Авторътъ на първата статия подкрѣпя мнѣнието си, а именно че народнитѣ училища трѣбва да бѣждѣтъ държавни, съ четири главни мотиви: 1) ще се уравни съ това една несправедливостъ, като ще се разфърли училищиятъ налогъ равномерно върху всичкитѣ общини, така че бѣднитѣ общини не ще бѣждѣтъ принудени да налагатъ върху прѣжитѣ си даждия 50 даже и 100 проц. училищень налогъ; 2) ще се усили дѣятелността на учителя въ обществото; 3) ще стане възможно да се приспособѣтъ постепенно всичкитѣ подобрения въ учебното дѣло, до когато по-прѣди, напротивъ, разпорежданията на инспекторитѣ се парализуваха отъ силнитѣ и въ много случаи невѣжествени кметове и училищни настоятели и 4) плащането на учителитѣ ще може да става редовно пакъ, единствено когато училищата сѣ държавни.

Втората статия е по-подробна. Авторътъ счита въпросътъ вече за разрѣшенъ въ общественото мнѣние, което съ голѣмо болшинство изисква да се поддържатъ основнитѣ училища напълно отъ държавата т. е. „цѣлата заплата на учителя да се изплаща направо отъ държавното съкровище.“ При все това авторътъ е на мнѣние, че върху този толкова важенъ въпросъ трѣбва още да се говори, за да се убѣди окончателно всѣки, че у насъ общината не е достигнала до това развитие, за да може да се прилага никакъ хубавиятъ принципъ на общинско самоуправление въ поддѣленъ смисълъ на думатата. За да докаже това, авторътъ хвърля исторически погледъ върху кратковрѣмения животъ на учебното ни дѣло отъ освобождението насамъ. Най-главното зло произлязло отъ „общото стремление на нашия селянинъ

къмъ материялизъмъ“, когато се билъ докачалъ до властъ — когато станелъ училищенъ настоятелъ, ентронъ, общински съвѣтникъ, а най-вече — кметъ. Каквата къмъ обогатяване у тия селекти голѣми син-рала и унищожавала всѣка добра инициатива, която излизала отъ учителитъ. Кметъ, който явно злоупотрѣблява съ обществени имоти, гледатъ съ страхъ на вечернитъ училища, гдѣто можело, да са отворилъ очитъ на хората, да се разкрихтъ нѣкой отъ неговитъ злоупотрѣбления. „Да се отворилъ вечерни и недѣлни училища, да говорилъ на селянитъ за гражданственостъ, да имъ напомилъ тѣхнитъ права и дѣлности — значи да мхтинилъ на кмета водата, да работилъ противъ неговитъ лични интереси, противъ неговитъ алчни мечти и стремления.“ (186). Авторътъ въ заключение казва: „При такива стремления на нашитъ общинари, при такъво внимание отъ тѣхната страна къмъ основнитъ ни училища, ако тия послѣднитъ се оставилъ и за въ бждще напълно да зависилъ отъ тѣхъ, ние не виждаме нищо друго, освѣтъ едни черни дни, единъ злополученъ изходъ за основното учителско тѣло и едно разкопчанье и разлаганье на пародното ни първоначално образование“ (187). Авторътъ дава и конкретни примѣри изъ живота за характеристика на селектитъ училищни настоятелства.)

Въ отдѣла „хроника“ е съобщено миѣнието, на учителския съвѣтъ при Ломското педагогическо училище върху измѣненята, които би трѣбвало споредъ него да се направилъ въ закона за пародното просвѣщение. Съобщаватъ се само взетитъ рѣшения безъ мотивитъ, понеже послѣднитъ ясно се разбирали отъ смисѣла на самитъ рѣшения. По главния въпросъ, относително траянѣто на основното учение, рѣшението на съвѣта ни се вижда твърдѣ непрактично. Споредъ това рѣшение и за напредъ останахъ шестъ отдѣления сир. и „горенъ курсъ“, а се правилъ ограничения само за случаи, когато нѣкой ученикъ би пожелалъ да прѣмине напр. отъ V. отдѣление въ II. класъ, тогава се изисква изпитъ, а отъ свършено V. отдѣление въ I. класъ — безъ изпитъ: „Въ I. кл. се постѣпва отъ IV. отд. направо и безъ изпитъ. Отъ което и да е отдѣление на горния курсъ се постѣпва въ съответствующия класъ безъ изпитъ, а въ слѣдующия класъ само съ изпитъ.“ Подъ „класъ“ се разбира V и VI. отдѣление въ гимназитъ. Не е ясно, мислитъ ли се педагогическиятъ съвѣтъ при Ломското училище, да остане еднаква програма за „горния курсъ“ и за I и II. гимназ. класъ или не. Споредъ рѣшението му излиза, че програмата на V и VI. отд. (горния курсъ) ще трѣбва да се измѣни по-цѣлесѣбнообразно съ нуждитъ на основното училище. Трѣбваше по тоя въпросъ да се дадѣтъ обяснения. Не ще сторн злѣ редакцията на „Основно училище“, да се повърне въ слѣдната книга върху тоя въпросъ. Миѣнието задържа „степенитъ“ на редовнитъ учители, като ги прави даже петъ. I. ст. заплата 3000, II. ст. 2400, III. ст. 1800, IV. ст. 1500 и V. ст. 1200 л. Повишението въ степени да става всѣки четири години. Който достигне I. степенъ получава всѣки петъ години 10% възнаграждение вързъ правителствената си заплата. Много по-достойно е да се прѣмахне това дѣление на степени, щомъ то се отнася само до заплатата на учителя, която може да се регулира много по рационално, като се вземе една основна заплата за редовнитъ учители и се повишава тая заплата всѣки четири или петъ години (обикновено е прието да става повишението на петъ години отъ гдѣто се нарича и квинквенниумъ!) съ извѣстенъ процентъ отъ

основната заплата (15% или 20%). Това мѣние въ послѣдно врѣме вече прѣобладава и увѣрени сме, че то не ще сръбцае нигдѣ сериозенъ отпоръ.

Отъ другитѣ статии въ тая книга на „Ос. Уч.“ ще споменемъ първата статия „Училищна хроника“, въ която се настоява да се води училищна хроника въ всѣко училище, като се указва голѣмата полза отъ това, както за историята на учебното дѣло, а още повече за обучението и възпитанието: изтъква се именно нейната училищна цѣль. — Другитѣ статии сж методически уиктвания и библиографични бѣлѣжки.

Л. М.

Списание на българското инженерно-архитектно дружество въ София. Год. I. кн. I. юлнй 1894. Редакторъ инженеръ П. Николовъ.

За това отъ голѣма важность списание ще се каже повечко въ една отъ слѣднитѣ книжки на „Б. Пр.“: за сега се задоволяваме, да му пожелаемъ пълненъ успѣхъ и дълъгъ животъ. Отъ помѣстенитѣ въ първия брой статии отъ по-общъ интересъ сж: Единъ способъ за увеличението приходитѣ на нашитѣ желѣзници и подиганието цѣнитѣ на износнитѣ храни отъ редактора; По постройката на Пернишката линия отъ М. М.; Описание и сравнителна цѣна на по-главнитѣ способи за утилизацията на каменно-въгленния ситнежъ отъ технолога Т. Колушки; Нѣколко мисли относително строителнитѣ материяли въ България отъ Г. П. Н.; Проектъ за здания на Сливенскитѣ минерални бани отъ архитекта П. Момчиловъ; Църквата на Рилския Манастиръ „Св. Иванъ“ отъ архитекта Н. Ив. Лазаровъ; Мѣние за изработване българска техническа терминология отъ технолога Г. Н. Колушки; Нѣколко думи за корнизитѣ по кѣщата отъ архитекта Шамарджиевъ.

Около списанието сж групирани, както се вижда отъ имената на сътрудницитѣ, всички по-способни наши архитекти и инженери и това е достатъчна гаранция за неговия напрѣдъкъ — въ вътрѣшно отношение. За външния успѣхъ ще може да гарантира, може би, единичкото правителство. Макаръ и да излъзва само веднѣжъ на двата мѣсеца, органътъ на българекото инженерно-архитектно дружество ще може само съ голѣми жертви да се закрѣпи, защото къмъ разносикитѣ за печатъ, които не сж малки, се прибавѣтъ разходитѣ за картини, таблици, каквито вече и въ първия брой изобилватъ. Редакцията добръ прави, че покрай специалнитѣ статии помѣстя и такива, които могатъ да интересуватъ и по-широката публика. Това сигурно ще ѝ спечели абонати и между неспециалиститѣ. Критическиятъ отдѣлъ на списанието могълъ би да си вземе примѣръ отъ отдѣла „Разни“, който е несравнено по-богатъ. Първиятъ брой се свършва съ нѣколко технически законоположения и разпореждания.

III.

Градинка. мѣсечно списание съ картинки. Редакторъ Ст. С. Русевъ, излиза на 15 всѣки мѣсець въ обемъ отъ 1¹/₂ до 2 печ.

коли: годиш. ц. 2 лева прѣдплатени. София 1894. кн. I. Септември. II. Октомвр.

„Градника“ е пакъ ново дѣтско списание, което заслужава нашето внимание вече и поради голѣмия куражъ, съ който се осмѣлява то да се яви на бѣль свѣтъ и да конкурира на толкова свои по-стари колеги. Форматътъ на „Градника“ е еднакъвъ съ формата на „Китка“ и отъ тая страна то може смѣло да се гордѣе прѣдъ по-дребнитѣ си събратия: „Звѣздица“, „Младина“ и „Дѣтинека почивка“, ала това нѣма да го храни за дълго, ако не се отличи съ нѣкое вътрѣшно прѣимущество, съ което да привлѣче по-вече отъ малкитѣ читатели. Картичкитѣ, разбира се, сж една отъ важнитѣ мамки за малкия ученолюбивъ свѣтъ, но „Градника“ на даде сериозно разчитва на това агитаторско сръдство, понеже вече клишето на коричкитѣ, което ужъ изображава разкошна мризлива градина напояня по скоро нѣкоя примитивна „изогравеска“ икона, каквито не малко ги има по черковнитѣ иконостаси въ България. Такива сж и картичкитѣ въ I книга извжтрѣ. Наистина цѣло частие е за редакцията, гдѣто е нахвърлила по-вѣщъ сътрудникъ рисуващъ, който споредъ обявлението ѝ въ края на I книга цѣлъ за въ бжджще да подобри картичкитѣ „до колкото е възможно“. И наистина въ II кн. се забѣлъзва извѣстно подобрене, и желателно е, да се обърне по-голѣмо внимание върху тоя недостатъкъ. Добрѣ ще бжде да се замѣни и клишето на заглавната коричка съ нѣщо по-сѣотвѣтно на днешното състояние на живописното изкуство.

Една отъ най-добритѣ страни на съдържанието, която рѣшително заслужава най-голѣма похвала, сж сполучливитѣ дѣтски стихотворения, повече съставени въ народенъ духъ, съ гладкъ стихъ и изобщо хубавъ езикъ. Малкитѣ читатели именно чезнатъ за такива леки стиховце, които така сладко се декламуватъ на изуеъ и прѣдъ другари и прѣдъ голѣми хора. Всичкитѣ стихотворения и въ двѣтъ книги на Градника ни се харесахъ, съ изключение на двѣ три неправилности. Авторътъ не е подписанъ, но въ всѣки случай има дарба за тая работа и желателно е да продължава все въ тая посока напредъ. Трѣбва да забѣлъжимъ, че въ II книга на първо мѣсто слѣдъ портрета на г. Вазова е печатано едно сполучено дѣтско стихотворение отъ нашия поетъ: „Ой дѣтенце мило, Птиче слабокрило, Земи си книжлето, Учи си а-б-то, Учи се прилѣжно, О дѣтенце нѣжно, Въ пракъ да не останешъ, Человѣкъ да станешъ. Учи се, дѣтенце! Труди се момченце! Съ трудъ и съ наука. Всѣка днесъ сполука.“ Не можемъ за сега да бждемъ особено доволни съ прозаичнитѣ статийки въ двѣтъ книги. Едно ни се харесва, че редакцията се стреми повече да бави дѣтската фантазия, като допасае все статийки въ видъ на обикновени приказници и избѣгва сериозни поучителни разкази съ тежки-тежки внеколитературни фрази, каквито не малко се срѣщатъ въ нашитѣ дѣтски списания. Приказката „Живописци“ е хубава, само че картината не хармонира съ разказа: въ послѣдния момиченцето играе ролата на бащата и рисува, а братчето е мушнерията, докато на картината е обратно. Трѣбва да се внимава по добръ при избора на картинитѣ. Освѣнъ това тази картина като че ли изобщо не принадлежи къмъ този разказъ. Езикътъ изобщо е лекъ и достъпенъ, но трѣбва да се гледа въ бжджще да се пише още по-леко. Дѣтски и тенденциозни етатни, каквато е въ I кн. „Царкинята — Червената ябълка“ трѣбва да се избѣгватъ. Живописанието изобилва съ важни погрѣшки. Ако едно дѣтско списание не е въ състо-

яние да не заблуждава дѣтето въ правописанието, по-добръ е никакъ да го нѣма. Ето по-главнитѣ погрѣшки въ I и II кн.: усветява, ф-дежъ, огрижена, не те жъ видятъ: о мисленъ, окрасявали, окрасенъ (покрай украшения, на една и съща страница): мѣжду, искала да умръ, дождали, пладѣтъ, общанината илѣчка, уеѣти, опишжлъ, фде, проклѣто, обѣжжхъ, избѣжхъ, лѣжло, особенна. Желаетъ дѣлѣтъ животъ на „Градинка“ и подобряния въ нея отъ всѣка страна.

Л. М.

Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот. Београд. 1894. Јули — Август, Септембар.

По поводъ на журнала Дело, който захванъ да излиза въ Януари т. г. въ Бѣлградъ, симпатично се отзовахъ нѣколко наши журнали, като се заговори при туй даже за солидарностъ и приятелство (Мисль, Български Прѣгледъ, Б. Сборка). Ала това разположение не можа да потрае дълго, защото колкото по-вече се запознавахме, толкова по-ясно се разбираше, че още не е дошло врѣме за истинско споразумѣние, каквото подобава на братя. Ибѣлката на раздора е пакъ — Македония. Радикалниятъ журналъ „Дело“ мисли, че може да говори въ своитѣ колонии хубави фрази за сближение между сърби и българи и същеврѣменно въ съжитѣ колонии да разиравя, какъ македонското жителство било сръбско племе, угитѣвявано отъ екзархийскитѣ български агитатори, които му натрапвали „чуждъ нему езикъ и народностъ“ и пр. По поводъ на това въ „Б. Прѣгледъ“ (кн. X. 174 м. сл.) се забѣлѣжи, че по този начинъ нѣма да се дойде до сближение, понеже колкото за Македония, въ България съществува само едно мнѣние, а то е, че тя е българска страна, въ която се говори и чувствува български отъ край врѣме до днесъ. Това, разбира се, никакъ не се харесва на „Дело“, и то сега отговаря грубо и дивашки, както подобава на всѣки застѣпенъ шовинистъ. Не само рецензентътъ на Б. Пр., защото отговоритъ така, се квалификува за „отроденъ“ сърбинътъ, но споредъ „Дело“ и всички други македонци сж все „отродени“, „по-българени“ сърби.¹⁾ Доказателства за туй се даватъ и въ послѣдната книга за Септември. Тукъ се продължава безконечната статия на нѣкой си П. Балкански, въ която авторътъ описва едно свое пътуване по Македония. Авторътъ не принадлежи къмъ опѣзи сърби, които сж на мнѣние, че въ Македония живѣятъ „славяни“ съ „неопрѣдѣлена народностъ“, а направо си казва, че всички българи въ Македония сж сърби. Ето напр. какво впечатлѣние му направитѣ

¹⁾ До кждѣ отива тоя шовинизмъ, показва и слѣдниятъ примѣръ: въ сръбското педагогическо списание „Учитель“, кн. за Мартъ м 1894 г., се рецензира генералната карта на Сръбското Кралевство, издадена отъ географическото отдѣление на главния генераленъ штабъ, и въ тая рецензия се казва на едно мѣсто: „На картата сжоп, че Сърбия отъ източна страна граничи съ България, до като въ сжшностъ не е така: Сърбия отъ източната си страна граничи съ сръбскитѣ земи: видинската и софийската областъ, които стигатъ до рѣката Пекъръ, на отъ тукъ дори захвана България. Сжшо така е неправоилно, гдѣто на тая карта стои, че Сърбия откъмъ сѣверъ граничи съ Австро-Унгария. Всички знаемъ, гдѣ е Австрия и Унгария, на зашо тогава вмѣсто сръбския Банатъ и Сремъ да пишемъ Австро-Унгария . . . За това трѣбва да внимаваме, какво правимъ!“ (стр 385)

градът Велесъ, който той видѣлъ само отъ желѣзническата станция: „Между любозитнитѣ, които се трупахъ около пѣтиците на станцията, видѣхъ и нѣколко младежи, облѣчени въ униформа. Като ги попитахъ, кои сж, тѣ ми отговорихъ на своя разваленъ отъ училището материнъ сръбски езикъ, че сж ученици отъ българската гимназия въ Солунъ, и че сж дошли тукъ да прѣкаратъ ваканциитѣ при родителитѣ си. До като ги слушахъ така, спомнихъ си всичко, що бѣхъ видѣлъ по пътя, особено въ Скопье (вж. Б. Прѣгл. X. 176. Бѣл. на рец.), и се отчайвахъ само при мисълта, че тѣзи дѣца, ако вече и сега не сж, ще станхтъ най-големъ неприятели на своето племе, така, както можхъ това да бждхъ само отродени синове. За жалость, ние можемъ днесъ да изброимъ много такива, и тѣ сж сега най-рѣшителнитѣ защитници на българизма въ своето собствено отечество. Велесъ е едно отъ тия мѣста въ Македония, гдѣто българската пропаганда може да покаже своята основателна организация, така че Велесъ днесъ се счита за една отъ най-якитѣ крѣпости на българщината. Водителятъ ѝ е тукъ единъ пѣкогашенъ сръбски възпитаникъ, единъ отъ онѣзи, които сж и запоеени съ сръбско мѣко и отраснали на сръбското огнище, та сж станали душмани и на своя народъ и на себе си“. Така продължава този г. Балкански въ цѣлата статия. Той сжщо тѣй се отчаялъ и когато видѣлъ, че и Прилепъ станхлъ българска крѣпость, а насмалко не му припаднало, когато забѣлѣжикъ въ една келия въ манастира Трескавецъ (два часа до Прилепъ) ликътъ на българския екзархъ. Въ сжщата статия се признава, че съюзътъ съ гърцитѣ не помогнахъ нищо противъ „българскитѣ агитатори“, защото населението въ Македония, ако и да било сръбско, толкова мразѣло патриаршията, че поради тая омраза прѣдпочитало да се прѣдава въ ръцѣтъ на българската екзархия. Само една часть ужъ жертвувала тая омраза на по-силното чувство на националното съхранение и се подчинявало още на патриаршията. Споредъ автора досегашната тактика трѣбвало да се нацуете: съюзътъ съ гърцитѣ билъ врѣдителенъ, и за това трѣбвало въ бждще да се отпочне самостоятелна пропаганда, и то като се захванѣло първомъ само съ отваряне училища, независимо отъ черковния въпросъ. За образецъ се посочва пропагандата на ромънитѣ въ Македония. Забравя бѣдниятъ авторъ, че ромънитѣ дѣйствуватъ само съ скромната цѣль, да организуватъ своитѣ съотечественици, безъ да се стремхтъ къмъ завоевания на чужди области, както е случай съ сръбската пропаганда. Напраздно той кори бившитѣ сръбски правителства, че не съумѣли, особено въ послѣднитѣ десетъ години, да поведхтъ по-успѣшна агитация въ Македония: подобна агитация день днешенъ успѣшно се води само тамъ, гдѣто самото население пригавя плодна за това почва, а не въ страна чужда, гдѣто населението си има вече свои собствени народни идеали, свой езикъ, своя черква и училища. Че Сърбия би спечелила много, да може да вземе Македония, това е истина. Агитацията, която се води сега отъ сръбска страна въ Македония, се диктува просто отъ политически интереси. Нека се признае това откровенно и нека се остави на мира славистиката. Каквото е доказала до сега славянската наука, отъ Григоровича насамъ, нѣма тѣй лесно да се измѣни, макаръ че е излѣзълъ и „Македонско-славянски сборникъ“ отъ П. Драгановъ (вж. „Дело“ кн. VII—VIII. 321). Колкото се отнася до утѣшението, което черпи загриженото за „югосла-

висока солидарност“ „Дело“ отъ обстоятелството, че само „Б. Прѣгледъ“ осмѣдилъ провинизмътъ, що разпространява то относително Македония, до като другитѣ видни български списания, „Мисль“ и „Българ. Сборка“ нищо не казвали по тоя въпросъ, то е ялово утѣшенье. Тия списания не сж казали нищо, защото просто не сж стѣдили въ своитѣ колонии това, що се пише въ „Дело“, а не защото ужъ „хубаво сж схванжли стремленията за междуособно сближение“, които пропагандиратъ журналътъ „Дело“, та „грижливо избѣгвали всичко, що можело да поврѣди на тия стремления!“ Трѣбва да се разбере веднѣжъ, че относително Македония у насъ не може да има разногласие.

Л. М.

Archiv für slavische Philologie, herausgegeben von V. Jagić. Berlin 1894 XVI. томъ. 3 и 4 кн.

Измежду чисто специалнитѣ езиковословни и филологически статии, помѣстени въ научния отдѣлъ на тази книга отъ Ягичевия Archiv, първата статия, озаглавена: „Дубровнишкитѣ грамоти отъ XIII—XV в.“ (Die ragusanischen Urkunden des XIII.—XV. Jahrh.) прѣдставя донѣгдѣ интересъ и за по-широкия читателски кръгъ.

Обширнитѣ търговски и политически свръзки, които съединявахъ републиката Рагуза (Дубровникъ) съ ежедневитѣ ѝ сръбски и босненски страни, даваха обилень поводъ на многобройни писмени сношения, отъ които немако паметници сж запазени и вече отъ частъ издадени. Различнитѣ грамоти, издавани отъ страна на Дубровникъ на сръбскитѣ и босненскитѣ владѣтели прѣзъ XIII.—XV. стол., сж писани съ кирилица на сръбско-хърватски езикъ съ малки старобългарски примѣси, особено въ правописанието. До сега сж издадени три сборника сръбски дубровнишки грамоти: 1. отъ Фр. Миклошича, Monumenta Serbica (Виена 1858), 2. отъ М. Пуцић, Споменици сръбски (2 том. Бѣлградъ 1858 и 1862) и най-сетнѣ отъ К. Иречекъ, Споменици сръбски (Бѣлградъ 1892). До сега бѣше почти установено въ науката мнѣние, че езикътъ въ тия грамоти прѣдставя именно езикътъ на страната, за която грамотата е издадена, като се прѣдполагаше, че дубровчанитѣ нарочно сж държали сръбски писари отъ Сърбия и Босна, за да имъ пишжтъ сръбски грамоти. На това мнѣние сега се противи М. Решетаръ въ казаната статия, като доказва, и то напълно убѣдително, че дубровчанитѣ само за латинската си кореспонденция съ другитѣ държави сж наемали писари чужденци отъ Италия, до като сръбската, кирилски писана кореспонденция тѣ сж повѣрявали на домашни синове и то отъ патрицийскитѣ сѣмейства. Отъ тамъ споредъ Р. се разясняватъ честитѣ синтактични погрѣшки въ езика, погрѣшки, които бѣхж довели господ. Будмани до мисльта, че дубровчанитѣ сж имали българи за писари (вж. Hrvatski ri-ečnik, izdaje jugosl. akad. подъ djè). Такива синтактични погрѣшки сж могли да правжтъ споредъ госп. Р. само неславяни, а именно патрициитѣ въ Дубровникъ, които въ XIII в. и сетнѣ сж били още р о м а н и. Разбира се, че съ врѣме и патрициитѣ по-правилно сж владѣли дубровнишкия диалектъ, и той именно е запазенъ въ по-правилнитѣ откъмъ езика дубровнишки грамоти, понеже писаритѣ, естествено, не сж могли да неупотрѣбжтъ своя диалектъ въ съчиненията си. Че тѣ сж употрѣбявали кирилица, а не латиница, не е чудно, понеже тогава

латиницата не е била практикувана за да се прѣдава чрѣзъ нея сръбско-хърватски езикъ: сръбитѣ сж писали винаги кирилки, а събѣднитѣ хървати, когато сж употрѣбјавали матерния си езикъ, употрѣбјавали глаголицата, а по-рѣдко кирилицата. И въ Дубровникъ не сж могли да пишхтъ сръбски освѣиъ съ кирилица, както е било прието всежду въ сжбѣднитѣ страни. Че въ самия Дубровникъ писаритѣ сж могли да се научхтъ да пишхтъ кирилки на даже и да примѣсватъ въ езика си извѣстни старобългарски литературни фрази, доказва и едно извѣстие отъ половината на XIV в., че нарочно битъ повиканъ единъ българинъ, по име Никола, за да поучава дѣцата да пишхтъ „славянски“ („Nicolaus Bulgarus, magister litterarum schlavicarum, pro docendo in Ragusio pueros litteras schlavicas“). Между другитѣ доказателства, които господ. Р. привежда, за да покаже, че грамотитѣ сж били писани на дубровнишки диялектъ, доста важно е това, гдѣто сж писани на је-кавско нарѣчие даже и тогава, когато сж били прѣдзначени за икавски краље отъ Босна. Своео мнѣние г. Р. подкрѣпя съ подробенъ анализъ на особеноститѣ въ езика на дубровнишкитѣ грамоти, върху които нѣма тукъ да се разпространяваме.

Въ критическия отдѣлъ на първо мѣсто Облакъ оцѣнява изданието отъ Ягича глаголически апостолъ: „Grškovicev odlomak glagolskog apostola“ въ загребскитѣ „Starine“, кн. XXVI, за който ние накратко споменххме въ Бѣлг. Прѣгл. г. I. кн. V. 190. И г. Облакъ тукъ особено изтъква най-главното значение на новооткрития глаголически текстъ, а именно, че той напълно доказва старото влияние на българската глаголическа писменостъ въ Македония и нейното постепенно разпространение на сѣверъ въ Хърватско прѣко Босна. И споредъ г. Облака, отъ типа на глаголицата, каквато е въ паметника, издаденъ отъ Ягича, се вижда ясно, че глаголическата писменостъ и въ хърватескитѣ западни страни се е развила подъ влиянието на македонската глаголич. писменостъ (464).

Поради голѣмото внимание, съ което Облакъ слѣди всичкитѣ литературни явления, относещи се до българския езикъ, тукъ е удостоена съ подробна рецензия и некритичната дисертация на Н. Тихова: „Очеркъ грамматики Западно-болгарскаго нарѣчя по сборнику болгарскихъ пѣсенъ В. В. Качановскаго. Казанъ 1891“ (вж. въ Период. Спис. кн. XL, рецензия върху сжщата книга отъ С. И. Барутчийски). Рецензентътъ, както и трѣбваше да очакваме, намира поводъ само да укорява автора поради голѣмитѣ недостатъци на труда му, като съжالياва въ края, че не е взелъ за основа на изслѣдванието си нѣкой другъ, по-добъръ сборникъ отъ български народни пѣсни. Въ сжщата книга отъ Archiv Облакъ рецензира още съчинението на П. А. Лавровъ, „Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка“ и накратко статията на С. Аргировъ, „Единъ български ржкописъ отъ XVII. в“ (вж. Период. Спис. кн. XLV) и моята студия „Дрѣ Францъ Миклошичъ и славянската филология“ (отд. прѣпеч. изъ Минист. Сбор. кн. V 1894 г. 8°, 145). За съчинението на П. А. Лаврова азъ подробно изказахъ мнѣнието си още въ края на минхлата година (вж. Мин. Сбор. кн. X.) и съ повечето тукъ изказани възгледи се съгласява и Облаковата рецензия. Статията ми върху Миклошича Облакъ разглежда заедно съ сродната ней отъ Др. Т. Маретичъ „Život i Književni rad Franja Miklošića“ (прѣпечат. отъ Rad. кн.

(XII. 1892 8^o113). Тѣзи два труда сж за сега единственитѣ по-обемисти монографии, въ които се оцѣнява книжовната дѣятелност на Миклошича. Авторътъ напълно е съгласенъ съ моето схващанье въпроса за старобългарския езикъ въ науката, което толкова повече ме задоволява, че съ това се подкрѣпя единъ важенъ по своитѣ послѣдствия за развитието на старобългарскитѣ студии принципияленъ възгледъ.

Не бива да се прѣжълчи съвсѣмъ изъ богатия отдѣлъ на рецензиитѣ и Ягичевата твърдѣ обширна рецензия върху скороиздѣлката отъ печатъ първа часть отъ Гебауеровата „Историческа граматика на чешкия езикъ“ (Historická mluvnice jazyka českého, Díl I. Hláskosloví. V Praze a ve Vidni 1894 г. 8° XII. 702). Стѣдъ като изказва голѣмата си радостъ по поводъ на това важно съчинение на професора Гебауеръ, което тепърва ще разсвѣтли както трѣбва историята на чешката граматика възъ основа на богати данни, обилно черпани изъ паметници. Я. пристѣпия къмъ отдѣлности, гдѣто често пакъ прави умѣстни забѣлѣжки на автора по поводъ на извѣстни криви тѣкувания изъ областта на фонетиката. Не е тукъ мѣсто да се впуштаме по-далечъ въ подробноститѣ на тая рецензия поради нейния твърдѣ специаленъ характеръ. Цѣльта ми бѣше да обърнѣ внимание върху това ново Гебауерово съчинение.

Въ заключение ще отбѣлѣжимъ и твърдѣ интересното съобщение на проф. Калужняцки върху историята на българското название на града Пловдивъ. До сега съществуваше въ науката, и то като неосигурно прѣдположение, мнѣнието, че името Пловдивъ българитѣ сж заели отъ тракийцитѣ и то въ видъ Пулпудева, както е у Йорданеса (писалъ около 551 г., вж. Наука II. 1882. 355—358). Понеже грѣцкото име на града било Филипиополисъ, прѣдполагаше се, че може би тракийското име Пулпудева да е единъ видъ тракийски прѣводъ на грѣцкото име. За това прѣдположение сега Калужняцки е открилъ доста важенъ доводъ. Въ единъ апостолъ (apostolarium christopolitanum), който сега се пази въ Львовъ и който е прѣписанъ въ XII. стол. отъ нѣкой старобългарски оригиналъ, се казвало въ прѣдговора на първото послание на св. Павелъ къмъ солунянитѣ слѣдното: „Сию поущають отъ Аонивъ, видѣвъ ихъ прѣже и ходивъ сквозъ на. А съказание епистолина се ясть: Апостолъ многъ нечали примъ въ Верипи и въ Пльпъдивъ Македонскѣмъ и въ Кориноу и пр.“ Тукъ именно се нарича Пльпъдивъ не градътъ Φιλίππολις (сегашниятъ Пловдивъ), а македонскиятъ градъ Φιλίπποι. Понеже и двата тѣзи града носѣтъ грѣцкото си название отъ краля Филипа II. и понеже споредъ Йорданеса първиятъ тракийски се наричалъ Пулпудева, а споредъ казанія апостолъ и вториятъ Филиновъ градъ се наричалъ така, твърдѣ е приемливо, че „Пльпъдивъ“ е станало отъ „Пулпудева“, та съвсѣмъ вѣроятно излиза, че Пловдивъ сир. Пулпудева е тракийско название, и че въ първата си часть (сир. Пулп-) съдържа прѣводъ на грѣцкото име Филипъ.

Къмъ статията на Калужняцки г. Пречекъ прибавя твърдѣ пѣнии исторически данни за старото название „Пловдивъ“, което се срѣща до XVII. ст., отъ когато се явява името „Пловдивъ“. Загадка е, казва Пречекъ, какъ постарото име Пловдивъ отетжия на Пловдивъ въ XVII. стр., когато послѣдното название споредъ откритието на Калужняцки излиза да е тъкмо най-старо.

Труды педагогического отдѣла Харьковскаго историко-филологическаго общества. Выпускъ II. Харьковъ 1894, 8° 115. (вж. Сборникъ Харьковскаго историко-филологич. общества. Томъ VI).

Въ кн. V отъ Бълг. Прѣгледъ (187) обърихмѣ вниманието на нашитѣ читатели върху важната публикация, която миналата година прѣдприе да издава педагогическиятъ отдѣлъ на харковското историко-филологическо общество подъ име „Труды педагогического отдѣла Харьк. филол. общества“, като указамѣ и съдържанието на първата книга. Сега имаме при ржцѣ вече и втория „выпускъ“, който напълно потвърждава всичкитѣ очаквания, които рускиятъ, па не малко и нашиятъ педагогически свѣтъ, възлага на това издание. Всѣки учителъ ще намѣри тукъ важни методологически свѣдѣния относещи се къмъ историко-филологичната областъ въ най-широкия ѝ смисълъ.

Първата статия „Нѣсколько словъ объ элементарной методикѣ исторiи“ засѣга важния споренъ въпросъ, до колко исторiята като учебенъ прѣдметъ въ училищата се разижда съ исторiята като наука. Спенсеръ (Възпитание умствено, нѣравствено и физическо) и Белярминовъ („Настоящее преподаванiе всеобщей исторiи въ гимназiяхъ. Планъ измѣненiя его“) като иматъ прѣдъ видъ, че днесъ исторiята, като учебенъ прѣдметъ, никакъ не е въ състояние да даде на ученицитѣ разяснение на истинскитѣ причини на политическитѣ събития, отиватъ до крайность и прѣпоръчватъ да се прѣмахне изучаваньето на исторiята въ учебникитѣ заведения. Разбира се, тази крайность не бива да се вземе сериозно, но тя показва, че има голѣма нужда да се измѣни методътъ въ прѣподаваньето исторiята така, че отъ една страна прѣподаванiята исторически материятъ да се избира съобразно съ възрастъ на ученицитѣ сир. споредъ строго педагогически искания, а отъ друга страна изложението на материята да бѣде въ съгласие съ съврѣмнената историческа наука. За да се постигне тая цѣль, трѣбва да стане коренно прѣобразование въ методиката и материята на прѣподаваньето, а това ще може да стане, ако истински специалисти по исторiята сериозно се заловятъ да изучаватъ педагогическата и методичната страна на въпроса и възъ основа на подобни студии съчинятъ методически ръководства за учителитѣ па и потрѣбнитѣ учебници. Въ Русия, споредъ автора, има вече слаби начала отъ това ново движение. Авторътъ указва като полезни отъ тая страна двѣ руски ръководства: „Методика исторiи по Кригеру“ отъ Виноградова и Никольски (1885 г.) и „Опытъ методики элементарнаго курса исторiи“, отъ Кролюницки (1890). Авторътъ прѣдлага, за да се подигне педагогичното развитие на прѣподавателитѣ по исторiя въ гимназитѣ, 1-во да се устрои педагогически семинаръ при историко-филологическия факултетъ въ Харьковския университетъ и 2-ро да се възроди педагогическиятъ институтъ като самостоятелно заведение или при едно отъ харковскитѣ училища. Тази мисль авторътъ мотивира по-подробно.

Полезна е за нашитѣ учители по български езикъ статията „О преподаванiи грамматики русскаго языка въ низшихъ классахъ гимназiй“. Авторътъ справедливо възстава противъ сегашната „логическа граматика“, съ която се мъчатъ ученицитѣ отъ най-крѣхката възраст въ училищата: уморителното разчленяванъе изреченията въ отдѣлнитѣ имъ части, което сега се практикува — този лѣжовенъ логически разборъ стегнатъ въ правила, „логическо-граматически схеми“, които ученицитѣ безполезно зубрятъ на изустъ, не води къмъ желаната за-

дача. Петинската задача на граматиката е, да ни доведе да съзнаваме цѣлѣтъ, които постига езикътъ и срѣдствата, чрезъ които ги постига. Фактъ е, че за логическата граматика индивидуалнитѣ различни на езикѣтъ не съществуватъ. Отъ тамъ произлиза, че и въ нашитѣ училища при всичката грамадна разлика между новобългарската и руската жива синтакса (живия говоръ), „логическиятъ“ синтактиченъ разборъ, се води по схитѣ „логически“ схеми, по които и въ рускитѣ училища. Резултатътъ е този, че у насъ ученикъ, дошѣлъ до IV класъ и прѣкаралъ всичкитѣ митарства на „логическия разборъ“, не е въ състояние да различи и най-дебелитѣ синтактични варваризми отъ чисто народнитѣ обрати. Ако въ Русия се постига сравнително много подобъръ резултатъ, то се дължи на безсѣзнателното влияние на четмото — на богатството отъ класически поетични творения, въ които се запазва чистиятъ руски езикъ. Граматичното учение въ училищата ще трѣбва да се реформира. Граматиката ще трѣбва да ни запознава главно съ стила, съ архитектониката на езика и за тая цѣль тя е именно въведена като най-важнень учебень прѣдметъ. Ако това не се постига — кривъ е стариятъ методъ на прѣподаванъето и слабата подготовка на учителитѣ. Колкото е учителятъ по-слабо подготвенъ теоретически, толкова съ по-голѣма гърчевитостъ се улавя о логически синтактични правила.

Въ тѣсна свързка съ тази статия е и статията „Къ вопросу о грамматическомъ разборѣ на урокахъ русскаго языка въ срѣднеучебныхъ заведеніяхъ, статья 1-я“. Тукъ критически се разглежда прѣподаванъето „върху несъгласуемитѣ опрѣдѣления“. Не по-малко интересна е и статията: „Ихтъятъ къмъ реформата на школната граматика“, въ която се разясняватъ слѣднитѣ въпроси: 1. Ролата на граматиката въ училището; 2. свърѣмненитѣ учебници; 3. учението за граматическата форма на А. Потебня и неговитѣ практически послѣдствия; 4. отъ гдѣ трѣбва да се захваща граматическото обучение въ училището и какъ трѣбва да се ръководи.—Ще споменемъ тукъ и другитѣ статии: „Върху класното и извънкласното четене“, „Гръцкиятъ опитативъ онитъ за прѣподаване въ IV. класъ отъ Густавъ Рихтеръ“, „Върху задачитѣ на сериозната педагогическа литература“.

Въ края на книгата проф. Н. О. Сумцовъ дава кратка рецензия върху посмъртното съчинение на А. Потебня: „Изъ лекціитѣ по теорията на словесността. Басня. Пословица. Поговорка.“ Харьковъ, 1894 г. 162 стр. Тѣзи лекции (10) сега е издава вдовицата на покойния. Проф. Сумцовъ горещо прѣпоръчва книгата и между друго казва: „Книгата не е голѣма, ала тя е твърдѣ цѣнна, като произведение на дълбокъ умъ и високо душевно настроение. Лекціитѣ даватъ цѣль редъ любознитни литературни фактове, систематизувани знания, оригинални обобщения, свѣтли мисли: всѣху вѣе уваженіето на автора къмъ науката и литературата, като къмъ необходима дѣятелностъ на човѣческия духъ. Това издание е особено полезно за прѣподавателитѣ на руския езикъ и литературата въ срѣднитѣ учебни заведения, при крайната бѣдность на нашата научна литература откъмъ съчинения по теорията на словесността . . . Съдържанието на книгата, речено накратко, състои въ опрѣдѣленіето на баснята, пословицата и поговорката. Авторътъ подробно говори върху свойствата на фигурата въ баснитѣ и пословицитѣ, върху значението на свързванитѣ съ тѣхъ правоучения, върху прѣминаванъето на баснята въ

пословица и поговорка, върху значението на поетическото произведение за самитъ поети. При туй и мимоходомъ е обяснено значението на много басни и пословици“.

Л. М.

Revue des deux mondes, 15 Октомври, 1894. Учениятъ прѣгледъ (*la docte revue*), както наричатъ французитъ най-авторитетното си до недавна периодическо списание е загубилъ наистина много отъ прѣдишната си слава — нѣщо което се вижда ясно отъ голѣмото намаление въ числото на абонатитъ му, но при всичката конкуренция, която му правятъ *Revue de Paris*, *Nouvelle Revue*, то се старае да си извоюва пакъ първенството надъ своитѣ съперници. Нека се надѣваме, че сѣмейнитѣ скандали въ редакцията на списанието (*affaire Buloz*) нѣма дълго врѣме да хѣрлятъ сѣнка върху самото списание и че новиятъ му редакторъ, извѣстниятъ критикъ *Brunetière*, ще успѣе да сгрупира по-нови, свѣжи сили около себе си, които да дадѣтъ и на самото списание малко по-модеренъ характеръ. Ний ще съобщаваме отъ сега нататкъ съдържанието на всички по интересни книжки отъ „*Revue des deux mondes*“ и зачеваме отъ послѣдната (октомврийска) свезка (списанието както е извѣстно, излиза два пѣти въ мѣсеца). Въ тая свезка академикътъ *Duc de Broglie* продължава своитѣ дипломатически студии върху австрийския съюзъ и договорътъ отъ 1756 год. Едуардъ Родъ, който занимава катедрата по сравнителната литературна история на Женевския университетъ, и който вече заема едно отъ най-виднитѣ мѣста между френскитѣ писатели, продължава своя интересенъ романъ: *Бѣлитѣ скали* (*Les roches blanches*). Това е вече трето продължение. Краятъ е въ идущия брой. Сюжетътъ на романа е заетъ отъ живота на швейцарскитѣ френци: Единъ младъ идеаленъ протестантски свещеникъ, пасторъ, се залюбва въ жената на единъ богатъ помѣщикъ. — До сега е прѣдставена само завръзката на тая непорочна любовъ. Остава да се види, какъ авторътъ ще разрѣши проблема, който си е поставилъ. Подобна тема е развита и въ единъ разказъ отъ руския писателъ Потапенка „На дѣйствиелной службѣ“. Изгледва, като че Родъ, комуто руската литература е добръ позната, и върху когото Тургеневъ и Толстой сж имали грамадно влияние, се е въодушевилъ за своя романъ отъ Потапенка. Родъ наченж като единъ отъ най-ревностнитѣ непосредствени ученици на своя майсторъ Зола. Първитѣ му романи сж реалистични въ пълния смисълъ на френския натурализъмъ, който сгглежда въ възпроизвежданието на най-безобразнитѣ гнусотии своята най-главна, почти единствена задача. Отъ тая епоха е до нѣгдѣ неговиятъ първъ по-значителенъ романъ *La course à la mort*. Скоро обаче Родъ, повлиянъ отъ руския хуманитаренъ реализъмъ, отъ Тургенева и Толстой, се отказа отъ Зола и сега той кара своя корабъ подъ сжщото знаме, подъ което стожатъ Бурже, Мелхиоръ де Вогюе и други нѣкои. — Сжщиятъ етиченъ духъ, който вѣе въ нѣкои отъ романитѣ на Бурже, вѣе и въ *Les roches blanches*. Както Бурже, така и Родъ е прѣди всичко тънъкъ психологъ. Ако върви все въ това направление, той нѣма да закѣснѣе, да се издигне въ реда на най-влиятелнитѣ сѣврѣмненни френски писатели. Родъ публикува пакъ въ *Revue des deux mondes* другъ романъ: *La vie intime de Michel Teissier*, който имѣ голѣмъ успѣхъ.

Третията статия по реда си носи заглавие: *La nouvelle réglementation des études médicales*, отъ Л. Лиардъ. Тая статия е интересна за нашите ученици, които иматъ намѣрение да слѣдватъ по медицината въ Франция. Въ нея се съобщава, какви измѣненія сѣж направени тая година въ програмата на медицинската наука.

Всички студенти, които искатъ да слѣдватъ по медицината, сѣж задължени отъ мѣс. Ноември наст. год. нататкъ, да прокаратъ единъ едногодишенъ приготвителенъ курсъ на естествения клонъ (*faculté des sciences*). Тоя курсъ е теоретически и практически и обѣма: експериментална физика, химия (металоиди, метали, органическа и аналитическа химия), зоология и ботаника. Практическите занятия сѣж задължителни за всички ученици. На края на годината студентите се допущатъ до изпитъ, който обѣма и практическата частъ. Който издържи тоя изпитъ, получава свидетелство—*certificat d'études physiques, chimiques et naturelles*. Отъ мѣс. Ноември идущата година никой нѣма да бѣде приетъ на медицинския факултетъ, ако не прибави къмъ свидетелството си, че е свършилъ класическа гимназия—свидетелство отъ приготвителния курсъ, който се отваря тая година. Чисто медицинските студии ще се раздѣлятъ отъ идущата година на 4 едногодишни курса, съ 16 тримѣсечни инскрипции. Отъ тия 4 години, три години най-малко трѣбва студентътъ да се занимава въ болниците. Изпитите ще се държатъ на 5 пѣти: първиятъ между шестата и осмата инскрипция,—по анатомия, (безъ топографическа анатомия); вториятъ между осмата и десетата инскрипция—по хистология, физиология, (включително биологическа физика и химия); третиятъ—между тринадесетата и 16-та инскрипция, по оперативна медицина и топографическа анатомия, вътрѣшна патология, гинекология, обща патология, животински и растителни паразити (микроби и пр.); четвъртиятъ и петтиятъ—слѣдъ 16-та инскрипция (четвъртиятъ по терапевтика, хигиена, сѣдебна медицина, лѣчебни срѣдства, фармакология и пр.; петтиятъ върху трите клиники).

Новиятъ правилникъ има голѣми прѣимущества, които обаче би било много дълго да се излагатъ на това мѣсто.

Минаваме статията на Камилъ Белегъ върху трима италиански компонисни (въ тая книжка се разглежда само Палестрина), за да се спремъ върху живо написаната студия на Th. Bentzon по положението на жените въ сѣворо-американските държави. Авторътъ е една духовита дама, която съ възхищение излага напѣдъка, извършенъ въ Сѣверна Америка въ образованието на женския полъ, но знае да се отнася и критически къмъ извѣстни отдѣлни несимпатични явления. Студията е продължение отъ 1 юли и 1 септ., въ които броеве изобщо се говори за американското дамско общество, за американските учени жени, за тѣхните клубове и пр. Въ най-последната книжка г-жа Бенцонъ се досѣга до единъ по-важенъ въпросъ: какъ и гдѣ получаватъ американките срѣдно и висше образование? Тя описва нѣколко женски гимназии, основани отъ частни великодушни пожертвувания и се спира по-дълго върху смѣсените гимназии за момичета и момчета, каквото е училището въ Galesburg при Чикаго. Г-жа Бенцонъ е наклонна да признае, че съвмѣстното образование на момчета и момичета въ смѣсени гимназии си има своите добри страни—но само за Америка, а не и за Франция, гдѣто усло-

вията сж други. Г-жа Бенцонъ трѣбаше да помене, че смѣсенитѣ гимназии сж нѣщо обикновенио въ Швеция, па даже и въ Сърбия. Въпросътъ е отъ голѣмъ интересъ и заслужава особено проучване. Ние ще се повърнемъ може би върху него въ нѣкоя отдѣлна статийка. Въ статията „La psychologie de la prestidigitation“ извѣстниятъ френски психо-физиологъ, Alfred Binet, който се занимава особено съ хипнотичнитѣ състояния, разглежда оптическитѣ измами, които лежатъ въ основа на всѣко фокусничество.

Останѣлата частъ отъ *Revue des deux mondes* е посвѣтена на критиката, литературата и политическата хроника. Въ отдѣла на чуждестраннитѣ списания ще изтъкнемъ една интересна статийка отъ T. de Wyzewa върху прѣписката на знаменития американски писателъ Edgar Poe, критично резюме отъ нѣколко американски списания.

И. Д. III.

„Die Zeit“ (Врѣме). Подъ това название е почнѣло отъ началото на тоя мѣсець да изтѣзва въ Виена едно ново еженедѣлно политико-книжовно списание. Редакторитѣ му сж професоръ Д-ръ П. Сингеръ, Херманъ Баръ и Д-ръ Хайнрихъ Канъръ. Отъ тѣхъ Херманъ Баръ е извѣстенъ като единъ отъ личнитѣ прѣдставители на модерната нѣмска литературна школа. Съ това списание австрийската столица получава единъ сериозенъ общественно-книжовенъ органъ, какъвто до сега ѝ липсваше. Списания, като французскитѣ и английскитѣ „рѣгледи“ (revues, reviews) сж въобще рѣдкость въ нѣмската периодическа книжнина. „Deutsche Rundschau“ е единичното, което може да се мѣри до нѣкъдѣ съ *Revue des deux mondes*, *Nineteenth Century*, Сѣверний Вѣстникъ и пр. Къмъ него могли бихъ да се прибавятъ още *Nord und Süd*, *Velhagen und Klasings Monatshefte*, *Neue Zeit*, *Neue deutsche Rundschau*, *Frei e Bühne*, *Gesellschaft*, *Deutsche Worte*, *Zukunft*, *Preuszische Jahrbücher*, *Magazin für Literatur* и двѣ-три други още. Има дѣйствително безчетъ други нѣмски периодически списания, но тѣ сж повечето специално-научни, а австрийскитѣ Нѣмци нѣмаха даже нищо подобно на *Deutsche Rundschau*. Ето защо новото списание „Die Zeit“ трѣбва да бѣде по-срѣщано въ Виена и въ цѣлия нѣмския миръ съ радостъ. То обѣщава много още отъ първитѣ изтѣзали до сега два броя. Измежду помѣстенитѣ до сега статии особено интересни сж: Дружеството за социална политика отъ проф. Сингеръ, Голѣмата работническа стачка въ Чикаго отъ Каролъ Д. Урайтъ; Аристокрация, занаятъ и религия отъ Карлъ Јенчъ, Една визита на Сръбския Кралъ отъ Х. Канъръ, Болниятъ царъ отъ тайния съвѣтникъ Хайнр. Геккенъ; Културната война въ Источна Азия отъ Ернстъ Опѣртъ, Interview отъ Франсуа-Кондѣ, Абонентътъ отъ Сапъ (псевдонимъ на Херманъ Баръ? Подъ това име той издаде недавно една сборка разкази.); Най-новитѣ течения въ Ческата книжнина отъ Г. В. Крейчи. — Както виждатъ читателитѣ редакцията на „Die Zeit“ се старае да държи списанието си на височината на единъ сериозенъ независимъ общественъ органъ, и гледа да не изпуща отъ очи ни едно по-важно политико-социално явление. — Уводнитѣ статии сж посветени на вътрѣшната австрийска политика. Въ книжовния отдѣлъ има двѣ три

хубави осета. На края на списанието се печата единъ разказъ отъ извѣстния вѣнски писателъ Фердинандъ Фонъ Сааръ: „Господи́нь Фридолинъ и неговото щастие“. — Списанието има особена театрална хроника, която се води вѣщо отъ Херманъ Баръ, има и отдѣленъ прѣгледъ („Die Woche“, политически бѣтъжки, изкуство и животъ), маѣкъ критически отдѣлъ (Bücher) и прѣгледъ на списанията (Revue der Revuen). Както се вижда отъ статията на Крейчи, „Die Zeit“ ще помѣста и статии върху славянската книжнина. Това ще послужи за разпространението на списанието и между славянската публика. Ний жѣлаемъ пѣленъ успѣхъ на идеята, която се е наела съ издаването и уреждането на „Die Zeit“ на прогресивни начала.

И. Д. III.

Вѣстникъ Европы, Октомврий 1894.

Както и минхлитѣ книги, така и тази е пълна съ богато съдържание. Тука ние намираме една хубава статия отъ извѣстния руски публицистъ-историкъ Герье: „Поли́тъ Тенъ въ исторіи Якобинцевъ“. Герье е написалъ въ минхлитѣ години много интересни статии върху Тена и тази не е по-малко интересна. А. Н. Ильяминъ продължава печатанieto на своитѣ отдѣлни изслѣдванія върху науката и писмената на „московската Русь“. Въ тази книга се намира интересна статия: „Послѣднія врѣмена Московско́й Россіи. Отношенія западнаго образованія къ Кіевско́й шко́лѣ“. Интересна е също оригиналната статия на Тверской: „Рабочій вопросъ въ Сѣв. Американска́хъ Штата́хъ“, въ която авторътъ ни запознава съ напру́дка въ задружната дѣятелность на американскитѣ занаятчии и работници.

Руская Старина, Октомврий 1894.

Міръ Божій, Септемврий 1894.

Русское Богатство, Септемврий 1894.

Въ първото списание се продължава печатанieto на „Воспоми́нания Н. А. Тучковой-Огаревой“ (начало въ септемврийската книга). Въ послѣднитѣ години се появи́хъ много документални материали за епохата на реформитѣ на Царя-Освободителя, които се свършихъ отъ една страна съ ожесточеното революционно—терористическо движение, а отъ друга съ една реакция, която прие най-силни размѣри въ царствуванието на Александра III. Възпоми́нанията на Тучкова—Огарева ни запознаватъ по единъ живъ начинъ съ епохата на 1856—1860 г., когато захванъ да се събужда общественото мнѣние въ Русия слѣдъ печалната Кримска война. Тучкова-Огарева особено обширно описва тѣй наръчениа кръгъ на Лондонскитѣ емигранти, на чело на които се намирахъ Херцель, Огаревъ и др. (за интересното издание писмата къмъ първия, отъ г. М. П. Драгомановъ вж. Вѣлг. Прѣгледъ). Въ същата книга се намира една интересна статия отъ В. Н. Шенрокъ за първитѣ впечатлѣнія, които произвело прочутото съчинение на Гоголя „Мертвыя души“.

Въ второто списание намираме една твърдѣ поучителна статия отъ извѣстния руски критикъ Скабичевскій, авторътъ на „Исторія Новѣйшей русской Литературы“ (II изд. 1894 г.). Тази статия е посветена на извѣстния руски критикъ Бѣлинскій — „Начало и развитіе русской критики“.

Въ третото списание Н. М. Филиповъ ни запознава съ първитѣ моменти на философското развитие на Бѣлинскій и оъзи кръгъта млади руси, които отъ поклонението на Шеллинга и Хегела прѣминахъ въ най-радикални лагери: „Судбы русской философіи. Московскій университетъ. Вліяніе Н. И. Надеждина и его отношенія къ Бѣлинскому“.

Въ сжщата книга се намиратъ много съдържателни приноси къмъ съврѣменото стопанско състояние на Русия.

Русская Мысль, Септемврий 1894.

Извѣстиятъ младъ историкъ Милюковъ, авторътъ на едно въ висша степенъ забѣлжително съчинение по исторіята на народното стопанство въ Русия, продължава и въ тази книга на „Рус. М.“ печатанieto на своето оригинално изслѣдване „Главныя теченія русской исторической мысли XVIII и XIX столѣтій“. Тѣзи статии ни запознаватъ по единъ най-подробенъ начинъ съ постепеното развитие на руската исторография и служатъ като допълнение къмъ прочутия трудъ на извѣстия руски ученъ А. Н. Пылинъ „Исторія русской этнографіи“. (вж. Бѣлг. Прѣгл. кн. I.)

Въ септемврийската книга Милюковъ се занимава съ капиталното съчинение на Карамзина „Исторія Государства російскаго“. Въ сжщата книга се намира една интересна статия по поводъ второто издание на съчиненията на извѣстия руски критикъ и публицистъ Писаревъ (изд. Павленкова, 6 тома Петербургъ 1894 г.) и на биографията му: отъ Е. А. Соловьева. Д. И. Писаревъ, его жизнь литературная дѣятельность. Петербургъ 1894 г., библиотека Ф. Павленкова“. Съчиненията на Писарева, които като забраненъ плодъ и до сега се четатъ съ голѣмъ интересъ отъ рускитѣ младежи, па и въ България, сега се изучаватъ отъ историческата гледна точка, като моментъ въ развитието на руската критическа мисль. Да бѣше Писаревъ сега живъ, той би се отказалъ отъ повечето си възгледи по естественитѣ науки и общественитѣ въпроси. Като винаги, и въ тази книга на „Рус. М.“ читателятъ намира една твърдѣ обстоятелна биография по всичкитѣ клонове, съ което това списание се отличава отъ всичкитѣ други, които посвѣщаватъ много по-малко мѣсто на библиографическитѣ въпроси.

Historische Zeitschrift herausgegeben von H. v. Sybel u. Fr. Meinecke. 1894. Bd. 73. Heft. 2.

Освѣтъ интереснитѣ статии на R. Roser'a за вліяніето на френската революция върху реформитѣ на пруското законодателство и K. Wittich'a за катастрофата на Wallenstein'a, ние намираме една рѣзка критика на брошурата „Калигула“, вж. статията на Elimar Klebs'a, стр. 308—312.

Професорътъ на Мюнхенския университетъ L. Quidde, редакторъ издатель на едно отъ най-солиднитѣ исторически списания „Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“ издаде тази година една малка брошура отъ 28 страници съ надсловъ: „Калигула. Изслѣдване на лудостта на римскитѣ Цезари“. Като се опира на съчиненията на Светония и Тацита, той е изобразилъ грандоманията на римскитѣ императори, която се свършваше съ лудостъ. Тази брошура произведе едно нечувано впечатлѣние върху нѣмското об-

щество: съ нетърпение очакваше публиката появяването на въско ново издание и въ нѣколко мѣсеци бѣхж разкупени повече отъ 40 издания и 200 хиляди екземплара. Обществото помисли, че професоръ Quidde (Квидде) е написалъ сатира върху германския императоръ. Ученитъ колеги на Квидде обявижж ожесточена война на неговитъ республикански идеи, и горѣпоменнатата рецензия на Klebs'a излиза отъ този лагеръ на немилостърдитъ критици. Не трѣбва да забравимъ, че като политически мжжъ Квидде принадлежи къмъ баварската демократическа партия, която не може да признае прѣдимството на прускитъ дворяне въ военната и гражданската служба прѣдъ другитъ граждани. Своитъ демократически възгледи върху този въпросъ Квидде е изложилъ минжлата година въ една брошура за Германския милитаризмъ. Ако и прѣследванъ по единъ най-неприличенъ начинъ отъ своитъ учени колеги, Квидде се опира върху симпатията на стотини хиляди читатели. Двѣтъ споменжти брошури сж толкова интересни, щото ние при случай ще посветимъ повече мѣсто на изложението имъ.

Zeitschrift für Social—und Wirtschaftsgeschichte.

Минжлата година захванж да излиза въ Фрайбургъ въ Баденъ това списание, което е посветено на изстѣдването на историята на социалнитъ и стопанскитъ въпроси. Многобройнитъ нѣмски економически списания много малко мѣсто даватъ на изключително историческитъ въпроси по социалнитъ и економическитъ учрѣждения, и ето защо научното прѣдприятие на четиретъ млади австрийски учени доценти (Bauer, Grünberg, Hartmann и Szanto) биде топло поерѣщанж отъ читающата публика и отъ ученитъ. Най-виднитъ писатели отъ цѣла Европа и Америка печататъ своитъ работи въ това списание, което, освѣнъ подробни библиографически съобщения и рецензии, печата интересни приноси къмъ економическата история на древността и срѣднитъ вѣкове. Отъ Октомври тази година това списание захванж да излиза въ Берлинъ—Ваймаръ (Emil Felber). Редактори-издатели сж само D-r Bauer, доцентъ въ Brünn и D-r Hartmann—въ Виена, —и двамата познати съ своитъ хубави научни работи. Намѣсто три пжти списанието ще излиза отъ сега нататъкъ 4 пжти въ годината. Най-интереснитъ работи въ тази книга сж 1) за златната валута въ Германия прѣзъ срѣднитъ вѣкове, отъ извѣстния австрийски учень статистикъ K. Th. v. Inama—Sternegg, 2) I. Loserth върху комунизма на хутерскитъ братия въ Моравия въ XVI и XVII вѣкъ. Това комунистическо движение имаше свързка съ богумилското въ България и на другадъ. Имената на многобройнитъ сътрудници, първи специалисти въ Германия, Австрия, Англия, Русия, Франция и т. н. сж гаранция, че това списание ще обогати науката съ забѣлжителни въ висша стѣпенъ приноси.

La Riforma Sociale, Rassegna di Scienze sociali e politiche.

Извѣстиятъ неаполитански професоръ, учень и публицистъ, Франческо Нитти (Nitti), захванж тази година да издава едно италианско списание, което се занимава главно съ социалнитъ въпроси. Това списание „Специална реформа“ се явява като прѣдставителъ на нѣмската „историческа школа“ въ политическата економия въ Италия.

както е „Revue d'économie politique“ въ Франция. И това списание е забѣлжително, както „Revue d'écon. polit.“ съ това, че въ него зимать участие учени отъ цѣла Европа и даже Америка, — Русия, Англия, Франция, Германия и т. н. Въ изтѣзжитѣ броеве читателятъ намира въ висша стѣпень интересни, ако и кже, статии за работническото законодателство, социалнитѣ движения, социално-економическитѣ въпроси, прѣподаванието на социалнитѣ науки и т. н. Главниятъ духъ и идеалъ, който ръководи тѣзи многобройни статии, е добръ показанъ въ 1-я брой отъ професора Nitti. Това списание се стреми къмъ популяризация на социалнитѣ науки, къмъ ръководството на общественото мнѣние и къмъ научното освѣтляване на социалнитѣ злини и къмъ законодателния напредѣкъ.

Б. М.

„Anuarul Universității din București“, pe anul Școlar 1892—1893 г., de Titu Maiorescu, Rectorul Universității. Минжлата година се издаде за пръвъ пѣтъ „годишникътъ“ на Букурешкия университетъ, отъ ректора на университета, Т. Майореску, извѣстенъ вече отколѣ въ Ромѣния като прѣподавателъ на философията, първоначално въ Яшкия, а послѣ въ Букурешкия университетъ, гдѣто и сега се намира. Тоя трудъ на г-на Т. Майореску, отъ 12 печатни коли, прѣдставя единъ обширенъ рефератъ върху състоянието на Букурешкия университетъ прѣвъ 1892—93 учебна година, съ кратки свѣдения за развитието на университета отъ основанието му въ 1864 год., до края на 1892—93 учебна година. Важна е особено историческата му часть, въ която е описано постпеното развитие на отдѣлнитѣ факултети, до като въ 1864 година тѣ били слѣти чрѣвъ единъ княжески указъ въ едно цѣло подъ име „Букурешки Университетъ“. Трудътъ на г-на Т. Майореску е билъ прѣдначиненъ да служи като годишенъ рапортъ за министра на просвѣщението, съгласно съ ст. 298 отъ Закона за Народното Просвѣщение. Самъ г-нъ Т. Майореску, като говори въ прѣдговора си за горнята статия отъ закона, казва: „Това постановление отъ закона не се приложи до сега. Още въ 1869 година Министерството иска единъ такъвъ рапортъ; но ректорътъ Г. Костафору, отговаря на 20 Януарий 1870, че „университетътъ основанъ неотдавна, не е далъ още явни резултати“. Но слѣдъ 29 години отъ съществуванieto си дошло е врѣме, Букурешкия университетъ да прѣдстави въ видъ на „годишникъ“, единъ рефератъ върху общото състояние, въ което се намира университетътъ и пр. . . . Трѣбвало прочее, както се констатира по горѣ, да минжтъ 29 години, за да може да се обнародва единъ годишенъ отчетъ за състоянието на Букурешкия университетъ. За историята на тоя университетъ трудътъ на г-на Майореску е отъ голѣма цѣнность, и съ него г-нъ Т. М. изобщо е допринесълъ твърдъ много на университетското дѣло въ Ромѣния. Нѣма съмнѣние, че не ще мине много врѣме, и такъвъ „годишникъ“ ще се появи и за Яшкия университетъ. Любопитни и назидателни свѣдения се намиратъ въ тоя трудъ за постепенното учреждаване отначало на нѣколко само катедри отъ висше образование, които слѣдъ врѣме образували факултети и най послѣ се слѣли въ единъ университетъ. Ако

ни позволи врѣмето, ний ще се позанимаемъ съ тоя въ всѣко отношение цѣненъ трудъ на компетентния ромънски професоръ Т. Майореску въ една отъ идущитѣ книжки на Бѣлг. Прѣгл.

Д. Д. А.

КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВѢСТИ.

Евгеній Исаковичъ Утинъ.

(† 9 Августъ 1894 година).

Ранната смъртъ на Е. И. Утина (род. въ 1843 год.) горещо се оглака въ Русия като голѣма загуба за дѣлото на великитѣ либерални идеи, на които покойниятъ безкористно и прѣданно е служилъ до послѣдния си издихъ. Кой не ще оплаче и у насъ благородния авторъ на „Писъма изъ Болгаріи въ 1877 г.“, въ които наистина една велика, прѣхуманна душа, каквито не малко рускиятъ народъ до сега е родилъ, излага своитѣ наблюдения въ България прѣзъ врѣмето на освободителната война, като издига гласа си винѣги въ полза на правдата, безъ огледъ къмъ какви да е дребнави национални честолюбия, безъ стѣснение — напукъ на всѣка суета. Като четемъ сега, слѣдъ толкова метаморфози, които станѣхъ въ нашитѣ официални сношения съ Русия, писмата на Утина отъ 1877 година, остаеме още по-дълбоко трогнати отъ обективността на авторовитѣ сжждения по поводъ на тогавашнитѣ негодувания, подигани отъ органитъ на руската военна и гражданска администрация противъ българския народъ. Подъ заглавие „Болгары и наши недоразумѣнія“ (231—303) авторътъ разяснява подробно, какъ тогава извѣстни кръгове отъ рускитѣ офицерски и граждански чиновници твърдѣ несправедно оцѣнявали както истинскитѣ чувства, така и изобщо достоинствата на българитѣ като народъ, та не се стѣснявали и явно да изказватъ по неговъ адресъ дори и съвсѣмъ унизителни за едно национално честолюбие укори. Утинъ въ тази важна часть на своитѣ писма полемизува противъ тия отровни сѣмена на междуособна омраза, които почнали да разсѣватъ измежду два братски народа мнозина заблудени негови съотечественици. Хубаво загатва биографътъ му въ Вѣст. Евр. т. г. Септ. 433., че въ Писмата на Утина може да се намѣри ключътъ къмъ много отъ сетнишитѣ събития, които станѣхъ въ България“. Утинъ именно тукъ посочва върху забѣлѣзаното отъ него недовѣрие, което вече тогава официалната Русия е показвала спрѣмо „Млада България“, като съглежда въ това съвсѣмъ неправиленъ възгледъ, който може да поведе къмъ лоши сетнини. Авторътъ се поставя върху почвата на чисто реалнитѣ интереси, които не може и не трѣбва да се отричатъ на единъ народъ, колко и да е той угнѣтенъ, и отъ това гледище той философски и високо дипломатически разглежда сегашното и бѣдѣщото. Цѣлата му статья приема характеръ на една остроумна защита на българитѣ противъ казанитѣ обвинения. Послѣднитѣ сж твърдѣ тежки, и авто-

рътъ не се скѣпи съ доводи, черпани твърдѣ много изъ минѣлото на България, което съвсѣмъ се е игнорирало при тия случаи, за да ги отблъсне като съвсѣмъ безосновни. — Мимо това Писмата избобилватъ съ богати наблюдения, реални и трогателни описания на картини отъ военния театъръ, особено отъ страданията на българския народъ слѣдъ ужаситѣ въ Стара-Загора. Авторътъ разказва и чувствува дълбоко: той е другаръ на читателя въ душевнитѣ му вълнения, когато този едва спира сълзитѣ си, когато въ душевно благоговѣние пада на колѣнитѣ прѣдъ спомена на описванитѣ тукъ страшни страдания, що сѣ теглили и освободителитѣ и освобождаванитѣ. Такива сцени има доста въ отдѣла „Тяжелые дни : Эски-Загра и наше отступленіе“ (172—230). Авторътъ се показва извънредно чувствителенъ спрѣмо всички човѣшки тегла, ала тамъ, гдѣто дойде дума за малки дѣца, той излива напълно своята чисто руска душа и ни кара да се просълзимъ: така той описва ужаситѣ, които видѣлъ въ Казанлъшкия мѣнастиръ, гдѣто покрай изкланитѣ си майки умирали безпомощно и малки дѣчица. По поводъ на това авторътъ възкличава: „Такая смерть страшна, но чтó ужаснѣе смерти — это страданіе ребенка! Ничто, кажется, не въ силахъ про- извести на чловѣка такого ошеломляющаго впечатлѣнія, какъ видъ порубленнаго ребенка... Ранена женщина, ея стоны терзають ваше сердце, но она всетаки мола бороться, защищаться, ей не чуждо было чувство мести; она, быть можетъ, мстила за мужа, за отца, брата — и ей отплатили ударомъ ножа или пулей. Но когда станеть ребенокъ, когда онъ беззащитный, ни въ чемъ неповинный, истекаетъ кровью, и вы слышите его стоны, видите его глубокія раны, тогда одно только чувство охватываетъ васъ, чувство это — жажда мести, безъ жалости, безъ пощады, и будь вы самый гуманный чловѣкъ, вы забудете вашу гуманность...“ (201). Така У. на всѣкъждѣ се показва разсѣдливъ и съ сѣрдце. Тая дълбока сѣрдечность, съ която авторътъ се отличава, той забѣлѣжилъ и у руския солдатинъ, за което дава и нѣколко трогателни примѣра: „Виждамъ азъ — разказва на 211 стр. — върви единъ солдатинъ заедно съ другитѣ, като държи съ едната рѣка пушката си, а съ другата подкрѣпя едно дѣтенце, което се бѣ обвило около шията му съ двѣтѣ рѣчици. Азъ се приближихъ до него и почнахъ да го разпитвамъ, чие е дѣтето, гдѣ го е намѣрилъ, кждѣ го носи и какво мисли да прави съ него. — Че кой знае — отговори равнодушно солдатинътъ — чие е то! Вървяхъ азъ вчера по полето, излизамъ на пѣтя и току виждамъ лежи тоя „малчуганъ“, ето въ тия дрѣхи, и все реве, дохаждамъ по близу — виждамъ че нѣма наоколо никого, трѣбва да сѣ го изгубили. Какво да се прави? да го оставишъ, грѣхота е, ако и да е той малъкъ, но все е християнска душа. Дигнахъ го и го понесохъ. Ще го вземжъ, си рекохъ, и, кой знае, дано Господъ даде да се върнжъ съ него дома. На, ще направжъ отъ „братушката“ русинъ. — А какъ ще го носишъ, та нали въ строя не бива да се мѣкнешъ съ дѣте? — Какво ще бѣде, азъ не знажъ. Може би Господъ и да помогне. — И така си отиде солдатинътъ като стѣпяше бодро съ своето брѣме. Нѣмаше почти съмнѣние, че той скоро ще се раздѣли съ усиновеното отъ него дѣтенце, и самъ той и дѣтето, може би отколѣ вече сѣ загинѣли, а остава само още едно доказателство за топлината и сѣрдечността на руския народъ....“ Че и авторътъ е ималъ сѣрдцето на хуманныя солдатинъ, показватъ многобройни примѣри изъ писмата. Какъвъ е билъ Утинъ въ това отношение и

какви пъкъ твърдокожи хора е имало и между неговитѣ съотечественици, читателятъ добрѣ ще съобрази и отъ стр. 223—24.

Цѣлиятъ животъ на Утина е въ съгласие съ казаното до тука за него, като човѣкъ справедливъ и до крайна степенъ хуменъ. Върху неговото развитие е имало силно влияние по-стариятъ му братъ, професоръ въ петербургския университетъ, Борисъ Исаковичъ Утинъ († 1872), близкъ приятель на Кавелина и твърдѣ разностранно образованъ човѣкъ — идеалистъ, който съединявалъ сърдечна доброта съ висока нравствена строгость, при това привърженикъ на чисто либералнитѣ идеи. Когато тоя подирниятъ заедно съ Кавелина въ врѣме на студентескитѣ вълнения въ 1871 год. излѣзълъ изъ числото на професоритѣ на петербургския университетъ, и Е. И. Утинъ взелъ въ тия вълнения голѣмо участие и билъ затова затворенъ въ тъмница. Слѣдъ туй успѣлъ той да досвърши наукитѣ си въ юридическия факултетъ, и сетнѣ нѣкое врѣме прѣкаралъ въ Франция, Германия и Италия, гдѣто изучавалъ политическия животъ въ тия държави, както и литературата. Отъ 1866 година, когато се появилъ Вѣстникъ Европы, той захваналъ да сътрудничи на този журналъ и му останалъ вѣренъ сътрудникъ въ течение на почти 30 години — до смъртта си. Тукъ той е напечаталъ разни политически, исторически, философски и литературно-критически трудове. И писмата му върху България първома сж печатани въ В. Европы (1877—1878: „Болгарія во время войны“; 1879 „въ Болгаріи“) а сетнѣ бидохж прѣпечатани наедно въ отдѣлна книга (Пъленъ списъкъ на съчиненията му вж. въ В. Европы. Септ. 1894, 434—35). Отъ 1870 г., слѣдъ крѣпковрѣменна служба по сждебното вѣдомство, Утинъ се занимавалъ съ адвокатство и билъ твърдѣ уважаванъ въ цѣла Русия като единъ отъ най-добритѣ адвокати както по криминални така и по граждански процеси. Той е билъ краснорѣчивъ и винаги добрѣ подготвенъ въ своитѣ адвокатски рѣчи, отъ които по-вечето заслужвали да се напечататъ въ особено издание. Не приемалъ процесъ, когато не е билъ увѣренъ въ правотата на дѣлото. Останалъ вѣренъ на идеалитѣ на младостта си, билъ необиковено искренъ спрѣмо всѣкого и никога не се стѣнявалъ да каже човѣку истината въ очи, колко и да би била тя неприятна. Когато го възмущавало нѣщо, той громко е давалъ изражение на негодуванieto си, безъ да се грижи, какви ще бждатъ послѣдствіята отъ тая откровеность. Поради това той е доживѣлъ нѣкои тежки минути въ живота си. Тия черти отъ характера на Утина напълно разясняватъ обективността и откровеността въ сжжденията му относително България и Русия въ неговитѣ „Писма о Болгаріи“.

Л. М.

Чешкото етнографично изложение въ Прага прѣзъ 1895 г.

Споредъ „Pedagogické rozhledy“ (VI. 2) окончателната програма на чешкото етнографично изложение, което има за цѣль да подаде картина на чешкия животъ и състоянието на чешкия народъ въ края на XIX столѣтие, както и подгьлно картина на културно-историческото му развитие, ще бжде изгьлена по този начинъ. Ядрото на изложението състави етнографичната група А., която ще има

слѣднитѣ отдѣления: 1. географично отдѣление, 2. демографично, 3. антропологично, 4. езиково, 5. за народнитѣ обичаи, 6. народната литература, 7. народната драма, 8. народната музика, 9. народната носия, 10. народната архитектура, 11. народното изкуство, 12. народни ястия и пития, 13. земледѣлие, 14. отглеждане добитѣкъ, пчеларство, рибарство, бродарство, лѣсовѣдство, рударство и пр., 15. народна покръстница. Група В. ще съдържа отдѣлни колективни изложения, устроени отъ страна на отдѣлни градове, околии и окръжи. Група С. ще съдържа културно-исторични данни, които характеризуватъ отдѣлни страни на чешката културна история; ще има слѣднитѣ отдѣления: 1. археологично, 2. литературно, 3. драматично, 4. музикално, 5. архитектурно, 6. обѣкло, 7. отдѣление женско, 8. историческо-индустриално, 9. търговско, 10. социално, 11. за народни забавления, 12. журналистично, 13. училищно, 14. за душевна култура, 15. военно, 16. правосѣдно, 17. религиозно, 18. различно. Група Д. ще съдържа новата чешка индустрия съ народни мотиви.

Приготовленията за изложението сѣ на довършване, така че въ Май 1895 г. ще бѣде отворено това особено поучително за всѣки славянинъ изложение, което, по своята грандиозностъ, ще надмине по-минжлогодишното чешко изложение.

Л. М.

Дружество за поддръжане на изкуството въ България.

Подъ това име минжлата година се състави въ столицата едно дружество, което има за цѣль да „способствува за развитието на артистическия вкусъ и за поддръжане на художеството и индустриалното искусство въ България“. Цѣльта на дружеството се постига:

а) чрѣзъ периодични изложби на картини, гравюри, скулптури, архитектурни композиции отъ туземни и чужди художници, мѣстни художествено-индустриални издѣлия, образци за такива издѣлия и пр.

б) чрѣзъ възпроизвеждане и разпространение на художествени дѣла и образци за прѣдмѣти отъ индустриалното изкуство;

в) чрѣзъ поддръжане и награждаване на млади таланти, които задаватъ надѣжда;

г) чрѣзъ съставянието на постоянни сборки: 1) сборка чисто художествена и 2) сборка отъ художествено-индустриални прѣдмѣти.

Съгласно съ тая цѣль дружеството прѣзъ настоящия мѣсець открива първата своя картинна изложба, въ която ще вземжтъ участие всички български и въ България дѣйствующи художници. Числото на картинитѣ, изпратени до сега, надминава числото 100. Освѣнъ картинното отдѣление ще има и особено ваятелско-архитектурно. Въ разстояние на своето едногодишно сѣществуване дружеството е срѣщнало толкова много симпатии — (числото на членоветѣ отъ столицата и отъ провинцията е нараснало вече на повече отъ 200), щото се има силна надѣжда, че то ще се развие въ скоро врѣме така, та да може да изпълни всички точки отъ своята благородна цѣль: естетическото възпитание на нашата маса. Увѣрено въ сериознитѣ стремления на неговитѣ начинатели, правителството е отпуснало на дружеството за устройството на тазгодишната му картинна изложба една помощ отъ 1000 лева, която е толкова по-цѣнна и насърчителна, че се дава въ едно врѣме, когато по всичкитѣ параграфи на държавния

бюджетът се правятъ спестявания. Ний се надѣваме, че това довѣрие нѣма да излѣзе неоправдано. Съ отпуснатата помощ настоятелството на дружеството ще може да уреди изложбата, а отъ приходитѣ отъ входа да поднесе нѣкоя хубавичка премия на членовѣтѣ, числото на които вече не е малко, но желателно би било да нарасте до 500 за да може да се пристѣпнѣ къмъ изпълнението и на останалитѣ части отъ членъ 2 на устава (цѣлѣта на дружеството). Условиѣта за по-стѣжание въ дружеството сѣ много леки — левъ на мѣсець —, и сѣрѣщу тоя левъ всѣки редовенъ членъ получава, щомъ сѣрѣдствата на дружествата позволяватъ това, всѣка година една безплатна премия, репродукция на нѣкое художественно дѣло, и се ползува отъ правото на безплатенъ входъ въ изложбитѣ на дружеството. Редовенъ членъ може да стане всѣки безъ разлика на народностъ и полъ.

Е. Зола а назначението на дневния печатъ.

Французкиятъ романистъ Емилъ Зола изказва много оригинални мисли за съвършенната преса въ една статийка, вмѣстена въ *Les Annales politiques et littéraires*, 22 Juillet 1894. Той признава, че въ сегашната преса сериознитѣ обекждания и литературната критика сѣ отстѣпили мѣсто на съобщения, извѣстия, новини, дечени и пр.; допуща, че дневниятъ печатъ оттегля младитѣ сили, които бихж могли да се посветѣтъ на театра или романа, — но намира въ сѣщото врѣме, че бждѣщето на пресата не е тѣй за отчайване. Трѣскавата дѣятелность, ежедневната борба, каже Зола, прави журналиста бодъръ, а слога му — простъ и ясенъ. Ако вѣстникарството убива нѣкои младежи, като ги прави повърхнии вѣстникари и ги отнема за винаги отъ литературата, това сѣ, споредъ Зола, само слабитѣ. Зола се бои само отъ извѣнѣтрното възбуждение, отъ нервозното състояние, въ което печатѣтъ гледа винаги да докарва публиката, като търси да ѣ съобщава постоянно сенсационни новини, а когато нѣма такива — и да ги измисля. Народъ, който винаги е на щрѣкъ и очаква катастрофи, губи умѣреность, спокойствие и здравъ разсѣдѣкъ и, може би, въ минута на дѣйствиелни кризи не ще наѣтри потребното хладнокрѣвие, необходимо за велики дѣла. Мнѣнието на Зола за бждѣщето значение на печата е тѣй важно, че заслужва да бжде приведено изцѣло:

„Впрочемъ, трѣба да вѣрваме въ бждѣщето. За нищо не бива да се отсѣжда окончателно, защото всичко се движи. Това нѣкъ е особено вѣрно за пресата. Да прѣдставяшъ само злото, което тя прави, не ще каже да я сѣдѣшъ справедливо. . . Тя е (при вѣчкитѣ си врѣдни страни) сила, която работи сигурно за развитие на утрѣшнитѣ общества: работа тѣмна за насъ, защото никой отъ насъ не може прѣдвидѣ резултатитѣ; работа необходима, отъ която ще изирѣкне новиятъ животъ. Колко гной, и колко крѣвъ трѣба за да се създаде новъ свѣтъ! Никого човѣщината не е правила крачка напредъ, безъ да стѣпче побѣденитѣ. И наистина — щомъ речемъ да останемъ при литературния въпросъ — ако литературата е разтуха за образованитѣ, забава завардена за една класа, тогазъ пресата работи да убие литературата. Само че тя донася и друго нѣщо, тя разширява четенѣето, приканва повече людѣ да вкусятъ отъ изкуството. Съ какво ще се

свърши това, не знаеж. Може да се констатира просто, че ако ние гледаме въ агония литературата на една отбрана класа, това значи, че ще се роди литературата на съвременният демокрации. Да се сърди човѣкъ и да противостои би било смѣшно, защото еволюция да се спре не може“ . . .

Емил Зола е дълбоко обмислялъ въпроситѣ за печата и, всичко що е писалъ той по тия въпроси, заслужава особено внимание. Неговата неотдавнашна сказка за анонимността въ печата ¹⁾ извика много обсъждания въвъ Франция, и отъ тѣхъ между друго се оказа, че обичаятъ да се подписватъ статитѣ се е развилъ въвъ Франция отначало по цензурни искания, а сетѣ се вкоренилъ въ нѣравитѣ, понеже ималъ и има на своя страна важни прѣднини. Въ горната статия на Зола, която съобщихъ въ извлѣчение, остана неясно, какъ си прѣдставя авторътъ положението на отбраната книжнина подиръ побѣдата, която ще ѝ нанесе разюздената преса. Ако споредъ него отбраната книжнина бѣде изпждена само изъ дневната преса, тогава послѣдницѣтъ можемъ да прѣдвидимъ: тя ще се сиаси или въ голѣмитѣ журнали, или най-сетѣ въ отдѣлни книги, защото и журнали има, които по лекото си репортерско съдържание малко се отличаватъ отъ вѣстникитѣ. Ако се прѣрѣждатъ по тоя начинъ краката на отбраната литература и на сериозната критика, разбира се, нейното значение ще отпадне, борбата ѝ съ повърхната лека, тенденциозна книжнина ще бѣде неравна, отбраната книжнина ще умре.

Но нейната смъртъ, казва Зола, се откупува съ възпитанието на тълпата. Нека, прочее, ще кажемъ и ние, се разсѣва свѣтлина! Това става по потребѣ на демократичното врѣме. Демократичнитѣ уредби, трѣба да признаемъ, не толкова убиватъ гениитѣ, колкото приема наир. Спенсеръ. Подиръ кратковрѣменно тържество на леката литература ще се усѣти пакъ нужда отъ по-отбрана, и тя ще възкресне.

Надѣждитѣ за бѣдѣщето на печата трѣба да се формулиратъ споредъ самото идейно съдържание на дневния печатъ, за който е дума. И тукъ трѣба да се признае, че виждаме утѣшителна поява. Редомъ съ лекото и сенсационното въ европейската дневна преса виждаме и принципи и идейност. Не е тѣй, за жалъ, и въ българската преса: въ нея повечето прозиратъ лични желанія и разположения, отколкото идеи. Още по-скръбно е, че съ „възпитание“ на тълпата се залавятъ често пѣти неподготвени лица, че разрушението у насъ се почва, прѣди да бѣде създадено хубавото и отбраното.

Д. М.

Новиятъ цѣръ на професора Берингъ противъ дифтерита.

Съ необикновено участие се слѣдждъ тѣзи дни отъ цѣлния образованъ свѣтъ вѣститѣ върху новото лѣчебно срдѣство противъ дифтерита, за което на послѣдния конгресъ на нѣмскитѣ лѣкари и естествоизпитатели въ Виена професоръ д-ръ Берингъ (Behring) отъ Хале даде сензационни разяснения. На професора Берингъ именно се е паднѣла завидната честъ и слава да бѣде изобретателъ на единъ новъ

¹⁾ Прѣведена на български отъ г. Д. Каранфиловичъ въ в Съгласие № 5, 16 Юли 1894.

способъ за цѣренье дифтерита, който способъ, както се види, ще бѣде една отъ най-големитѣ благодати, съ които науката до сега е надарила страдното човѣчество. Известно е, че дифтеритътъ (лошото гърло) е болѣсть, която най-много покосва малкитѣ дѣца и то така, че повече отъ половината отъ заболѣлитѣ дѣца умиратъ. Отъ сто милиона население въ Австрия и Германия въ течение на 10 години се падатъ около три до четири милиона дифтеритни разболявания, отъ които до два милиона сж смъртни. Новиятъ способъ, споредъ който цѣри профессоръ Берингъ, намалява смъртнитѣ случаи така, че при своеврѣменно цѣренье досегашнитѣ смъртни случаи се намаляватъ до 10 на даже и до 5 на сто.

Дифтеритътъ се причинява отъ извѣстни бацили (бактерии), които се възкватъ въ нашето тѣло. Дифтеритнитѣ бацили бдохж открити отъ Лефлера (Löffler). Отъ гдѣ се знае, че Лефлеровиятъ бацилъ причинява дифтерията? Просто тѣй, че животни, въ кръвта на които този бацилъ се присади чрѣзъ спринцовка, веднѣга се побояватъ отъ дифтерия.

Безсмъртниятъ французски изслѣдователъ Пастеръ (Pasteur) неопорно доказа, че цѣлъ редъ опустошителни болѣсти произлизатъ отъ бактерии. Причината на веѣка отъ тия болѣсти сж бактерии, които по своята външна форма се отличаватъ отъ другитѣ бактерии. Пастеръ първъ дойде до твърдѣ сполучливата мисль, да употреби самитѣ тия бактерии като срдѣство противъ болѣстьта, която тѣ причиняватъ. Той взелъ примѣръ отъ присаждането на сипаницата. Веществото отъ телешката сипаница, което се присажда човѣку, запазва послѣдния отъ сжщата болѣсть — сипаница. Пастеръ трѣгналъ не съвсѣмъ по сжщия, но по единъ близъкъ на тоя пхтъ. Първомъ той почналъ да прави опити върху говеда и овце, които често болѣжтъ отъ болѣстьта шагъ, като имъ спринцувалъ отъ бактериитѣ на сжщата болѣсть, ослабени въ дѣйствието имъ по особенъ способъ, за който тукъ не е мѣсто да се разирава подробно. Бактериитѣ се показватъ ослабнжли именно по това, че, присадени на животнитѣ, не прѣдизвикватъ болѣсть въ тѣхъ, до като ако се внесжтъ чрѣзъ спринцовка въ тѣлото на животното не ослабени бактерии, послѣдното се разболява и даже умира. Такива именно ослабени бактерии е присаждатъ Пастеръ на говеда и овце, и тѣзи станжли по този начинъ непристѣлни на болѣстьта шагъ. Не само че такива животни не се заразяватъ отъ шагъ, но даже и да имъ се присаждѣтъ свѣжи, не ослабени бактерии отъ сжщата болѣсть, остаятъ неповрѣдени.

Когато биде откритъ дифтеритниятъ бацилъ, мнозина учени се опитвахж, да ли не би било възможно и тоя бацилъ по сжщия начинъ да се ослаби и да се употребява за присаждане. Всичкитѣ опити отъ начало не доведохж къмъ нищо. При все туй тѣ имахж единъ резултатъ: сътрудникътъ на Пастера, прѣвъзходниятъ ученъ изслѣдователъ Д-ръ Ру (Roux), бѣше забѣлѣзвалъ при нѣкои животни, че дифтерията се явява у тѣхъ не само, когато имъ се присаждѣтъ дифтеритни бактерии, но и когато имъ се внесе въ кръвта само бульонъ, въ който сж били тѣзи бактерии размножавани (култивирани), безъ да има въ него ни една бактерия. Трѣбваше отъ това наблюдение да се заключи именно, че дифтеритнитѣ бактерии отлжчватъ отъ себе си единъ видъ отрова, която, внесена въ тѣлото на нѣкое животно, тѣй сжщо прѣдизвиква дифтеритъ.

До тамъ бѣхъ достигнали научнитѣ изслѣдванія, когато професоръ Берингъ направи рѣшителната крачка, която го доведе до тѣй наречената серум-терапия (лѣкуванье чрѣзъ „серумъ“).

Първомъ се констатираше, че когато се присажда на животни отъ казаната дифтеритна отрова въ твърдѣ малки количества, тѣзи животни не се побояватъ. Слѣдъ това имъ се присаждало отъ същото вещество все въ по-голѣми и по-голѣми дози, безъ да имъ се причинява съ това нѣкоя поврѣда, и напослѣдокъ дозитѣ се увеличавали до толкова, че станало явно, какво на такива животни, на които така постепенно се присаждала дифтеритната отрова, подирната даже и въ твърдѣ голѣма доза вече никакъ не дѣйствува, до като същото количество, присадено на животни, съ които прѣди туй не се е постъпвало така постепенно, непременно прѣдизвиква смъртенъ дифтеритъ.

Подиръ тия открития професоръ Берингъ направилъ въ 1890 година и това прѣзабѣлжително наблюдение, че кръвниятъ серумъ отъ такива животни, на които той така постепенно е присаждалъ дифтеритна отрова, внесенъ въ тѣлото на други животни, заглава подирнитѣ отъ дѣйствието на дифтеритната отрова досущъ тѣй, каго че ли имъ е дадено нѣкакво мощно противудѣйствие на тая отрова.

А какво е това „кръвенъ серумъ“? Когато се пусне кръвъ на нѣкой човѣкъ или на кое да е млѣкопитаеще животно и се остави тая кръвъ да постои нѣкое врѣме, отлѣчва се отъ кръвта единъ видъ нития, която съдържа въ себе си влакнината (Fasernstoff, fibrine) и червениятъ кръвни зрънца, до като една течность, въ видъ на суроватка, остая отдѣлно; тая именно суроватка се нарича кръвенъ серумъ.

Въ тоя кръвенъ серумъ, слѣдователно, който се получава отъ кръвта на животни, присаждани постепенно съ все по-голѣми количества дифтеритна отрова, се съдържа противу-отрова на дифтеритната отрова. Ако се внесе съ църкалка такъвъ кръвенъ серумъ въ тѣлото на нѣкое животно и ако слѣдъ това се присади на същото животно дифтеритна отрова, остая това животно неповрѣдено отъ дифтерита.

Още едно друго, много важно наблюдение направилъ слѣдъ това професоръ Берингъ, важно защото то му е дало смѣлость, да употреби казаниятъ кръвенъ серумъ съ лѣчебна цѣль. Това второ наблюдение се състои въ слѣдното: Когато къмъ дифтеритната отрова, турена въ една чашка, се примѣси и отъ казания кръвенъ серумъ, дифтеритната отрова губи своята сила — своето дѣйствие. Този смѣсъ може да се внесе въ тѣлото на кое да е животно и то не ще осѣти никакви лоши слѣдствия, защото отровното вещество е разорено.

Така се е съобилъ професоръ Берингъ съ едно срѣдство, за което е могълъ да прѣдположи, че то, внесено и въ тѣлото на вече заболѣло отъ дифтеритъ животно, ще може да унищожи отровата, която се намира въ животното и която е причина на болѣстия му. Това прѣдположение именно се е потвърдило чрѣзъ многобройни опити, направени на животни. Слѣдъ това дори се захванали и опити, правени на хора. По този начинъ е била изнамѣрена новата „серум-терапия“.

Имало е да се разрѣшятъ още нѣкои важни въпроси, както и да се прѣмахнатъ нѣкои мжнотии, прѣди да стане новиятъ лѣчебенъ методъ практиченъ. Въ тая работа взели извънредно голѣмо участие професорътъ Ерлихъ (Ehrlich) и Д-ръ Васерманъ въ Берлинъ, а въ

туй врѣме и Д-ръ Ру въ Парижъ отъ своя страна е правилъ дълбоки изучвания надъ новата серумъ-терапия.

Прѣди всичко е било потребно, цѣрителниятъ кървешъ серумъ да се пригави както трѣбва и въ по-голъмо количество. За тази цѣль сега се употрѣбаватъ коње. На тѣзи се присажда дифтеритна отрова постепенно въ все по-голъми дози, при което животинтъ редовно се прѣтеглятъ на кантаръ. Когато се забѣлѣжи, че тежестъта имъ се намалява, спиратъ се присаждањята до тогава, до когато се покаже изново порастване на тежестъта имъ. Когато най-сетѣй се види, че коньетъ поднасятъ дифтеритната отрова и въ твърдѣ значителни количества, то е знакъ, че сж вече узрѣли, да се взема отъ тѣхъ цѣрителниятъ серумъ. Отъ нѣкоя жита пуска имъ се около единъ килограмъ кървь, слѣдъ което извѣстно врѣме ги хранятъ много добрѣ, за да имъ се пусне кървь пакъ отъ друга жита, безъ да имъ се врѣди нѣщо съ това. Тѣзи постепенни пускания на кървь коньетъ изобщо понасятъ съвсѣмъ добрѣ. Тѣ друга работа не вършатъ.

Конската кървь има това свойство, че дава твърдѣ бистъръ и чистъ серумъ. Тоя серумъ се употрѣбоява за присаждање чрѣзъ цѣркалка (спринцовка) въ тѣлото на заболѣли отъ дифтеритъ хора. За едно спринцуване се взема приблизително десетъ грама или единъ декаграмъ. Четири спринцувания въ четири дена обикновено изцѣрватъ дифтерита. Както опититѣ на професоритѣ Бернигъ и Ерлихъ, сжко така и резултатитѣ, които е постигналъ Д-ръ Ру въ една парижка дѣтска болница, доказватъ, че при помощта на новия лѣчебенъ способъ чрѣзъ серумъ неумиратъ вече повече отъ половината заболѣли отъ дифтеритъ дѣца, както бѣше до сега, но умиратъ само около петъ процента сир. не вече 50 а само 5 отъ сто дѣца. Опититѣ, правени въ петъ берлински болници сж показали, че отъ 72 дифтеритно-болни, цѣрени безъ серумъ, умрѣли 25, а отъ 78 болни, цѣрени въ първитѣ два дена на разболяването съ серумъ, умрѣли само 2. Въ други болници отъ 89 болни, цѣрени съ серумъ, умрѣли само 12; отъ тѣзи седемъ случая принадлежащи къмъ най-тежкитѣ, които изобщо не било възможно да се цѣрятъ. Професоръ Ру съобщава, че отъ 118 болни, които той цѣрилъ съ серумъ, умрѣли само 2. Много зависи отъ това, болниятъ скоро слѣдъ заболяването да се цѣри съ серумъ. Употрѣбеніето на серумъ веднага причинява спаданье на температурата и успокояване на пулса.

До сега се е пригавялъ цѣрителниятъ серумъ повече отъ най-големитѣ специалисти по фабрикуване бои, Луциусъ и Брюнингъ (Brüning) въ Берлинъ и то твърдѣ сжко. Сега отъ вси страни се подига въпросъ, по кой начинъ да се уреди, за да стане възможно приготвянето на това лѣчебно срдѣтво въ по-голъми размѣри. Въ Парижъ не чакахъ, да каже държавата своето рѣшение; „Фигаро“ откри направо подписа и въ два дена се събрахъ 36,000 лева, достатъчни, за да покриятъ исканата отъ Д-ръ Ру сума. Колкото и да е похвална тази постѣпка, все е по-добрѣ, ако не се остави фабрикуването на тоя толкова важенъ цѣръ — въ ржцѣтъ на частната спекуляция, а се заложитъ съ това самитѣ държави. По този начинъ ще може тоя цѣръ и да се запази отъ фалсификация и при това да се фабрикува така ефтино, че да стане достъпенъ и на постѣдния сиромашъ. Народитѣ съ неописуема напръгнхостъ очакватъ да се приложи тоя славенъ резултатъ на науката въ практика, за общо добро

на цялото човѣчество. Ще забѣлѣжимъ тукъ, че по заповѣдъ на Султана трима професори на цариградското медицинско училище, докторитѣ Махмудъ Хаки бей, който бѣше делегатъ и на неоткопѣшия интернационаленъ хигиенически конгресъ въ Будимпеща, Муниръ бей и Джелалъ бей, се проваждатъ въ Парижъ, за да изучатъ въ лабораторията на Д-ръ Ру начина, по който се приготвя серумътъ и неговото терапевтично приложение. Слѣдъ завръщанъето си въ Цариградъ тѣ ще устроятъ една специална антидифтеритична лаборатория. — Въ Сърбия тѣй също вече сж взети мѣрки, за да се достави новия цѣръ въ всичкитѣ болници, както и на частнитѣ лѣкари.

Л. М.

Конгресътъ на глухонѣмитѣ въ Чикаго 1893 г. Въ сараевския „Школски вѣстникъ“ (Кн. V. 273 и слѣд.) съобщава Видъ Вулетиѣ Вукасовиѣ, който е билъ поканенъ на фолклористичния конгресъ въ Чикаго, за да чете лекции върху народнитѣ обичаи на южнитѣ славяни, какъ посѣтилъ при тоя случай и конгреса на глухонѣмитѣ. Още на парахода Колумбия той се запозналъ съ своя глухонѣмъ сижтинѣ Албинѣ М. Вацуликъ отъ Саксония, който отивалъ да прѣдставява въ конгреса едно нѣмско дружество. При всичко че билъ глухо-нѣмъ, Вацуликъ билъ извънредно образованъ и любезенъ човѣкъ.

Отъ тоя подирния авторътъ узналъ, че на конгреса на глухонѣмитѣ ще се разисква върху различни клонове на науката и изкуствата, и то по два начина — чрѣзъ знакове за глухонѣмитѣ и сетивъ — за другата публика. Това е потѣкнало автора да посѣти този въ всеѣко отношение любопитенъ конгресъ: „То е своеобразенъ конгресъ — разказва авторътъ — и човѣкъ трѣбва да му се чуди. Тукъ имаше нѣколко стотинъ члена, и то по-вече жени отколкото мъже (това е на всичкитѣ конгреси въ Америка), а именно млади дѣвойки и стари жени, момци и старци и все отъ глухонѣмия свѣтъ. Него день на конгреса имъ се разискваше въпросътъ, какъ трѣбва да се прѣподава на глухонѣмитѣ история и география. Ораторътъ бѣше на трибуната, ала той бѣ ораторъ не въ нашия смисълъ на думата, понеже не се чува какво говори, както изобщо не се чува тукъ нищо. Въ салона владѣеше гробна тишина и при все това тукъ ставаше бързо размѣняване на идеи отъ единия край до другия на голѣмия салонъ. Ораторътъ бѣше въодушевенъ както най горещитѣ наши оратори; това, що ние щастливци изказваме съ думи, той изказваше чрѣзъ знакове, като движеше бързо прѣститѣ си: ясно се виждаше, че ораторътъ, прѣминаваше отъ тихия и умѣренъ патосъ въ най възвишенъ полетъ на мислитѣ, като същи декламаторъ, което най добръ се изразяваше въ очитѣ му и цѣлия му образъ. Другъ ораторъ прочете същото нѣщо съ думи за обикновенитѣ слушатели, но при все туй глухонѣмиятъ ораторъ по-рано свърши рѣчьта си чрѣзъ своитѣ знакове отколкото този съ думи. Глухонѣмитѣ изказватъ одобреніе на оратора, като дигатъ мълкомъ джешнитѣ кърпи нагорѣ, а когато не одобряватъ, тогава махатъ съ кърпата отъ десно на лѣво и обратно. И прѣдѣдателятъ се отнася малко иначе отколкото нашитѣ прѣдѣдатели: вмѣсто досадния звънецъ той държи въ ржката си една

пръчица, която обръща въ различни положения и съ това ръководи засѣданieto. Природата е отпела на тѣзи нещастници дарбата на говора, ала Господъ имъ усъвършенствувать оставащите чувства, а особено имъ е разбистрилъ наметъта, че повечето отъ тѣхъ сж развити и образовани до висока степенъ. Казвахъ ми, че на конгреса присѣдствувать доста славни журналисти, романописци и пр., и то все глу-

хонѣми. Никога нѣма да забравя скромността и учеността на приятели Вацуликъ, нито ще могатъ се изгладятъ отъ сърдцето ми впечатлѣнията, които изпълниха сърдцето и душата ми прѣзъ тия три часа, които на 20 Юли прѣкарахъ на конгреса на глухонѣмните. Авторътъ при туй е приложилъ и ржчинтѣ знакове на глухонѣмнтѣ споредъ двата сега приети способа въ Америка. Чрѣзъ тия знакове се захваща основното приготвление къмъ говоренъе, за което се изисква дълго

упражнение. Понеже двѣтъ таблици на казанитѣ два вида рѣчни знакове — азбуки — сѣ твърдѣ интересни за всѣкого отъ нашитѣ читатели, ние тукъ ги прѣдаваме въ точна репродукция.

Л. М.

Астрономията въ Съединенитѣ Държави 1).

Смѣлитѣ издирвания на Американцитѣ въ областта на електричеството, тѣхнитѣ усѣпшни старания по усъвършенствуванията на механическата индустрия, никакъ не имъ прѣчкатъ да си останатъ вѣрни на своя традиционаленъ вкусъ къмъ астрономията. Тѣй общественитѣ и частни обсерватории въ Съединенитѣ Щати сѣ твърдѣ многочислени и въ твърдѣ цвѣтуще състояние.

Много отъ тия обсерватории вече сѣ извѣстни. Вашингтонската обсерватория се отлича още при основанието си. Нейниятъ пръвъ директоръ, Mathieu Maury, намисли, — отъ тогава има едвамъ петдесетъ години, — да състави карти за вѣтроветѣ и теченията. Той събра старателно забѣлѣзанитѣ наблюдения въ книгитѣ на корабитѣ за пътуванието отъ Рио-де-Жанейро, и сполучи да начертае единъ новъ морски пътъ, много по износенъ отъ колкото прѣдишнитѣ. Първиятъ американски корабъ, Wright, който се осмѣли да отвори новия пътъ, употребѣи за отиване и връщане толкова врѣме, колкото употребяваха корабитѣ само за отиване до Бразилия по стария пътъ. Благодарение на този усѣхъ, издирванията се разширихъ, и по голѣмата часть отъ дългитѣ плавания бидохъ съкратени около на половина. Тѣй за онова отъ Нью-Йоркъ до Сан-Франциско прѣзъ носъ Horn довольно бѣха 100 дена намѣсто 182 дена; плаването отъ Лондонъ до Сидней изискаше вече за отиване и връщане само 125 дена, намѣсто 250. Тѣзи трудове, които принесохъ найъ отлични услуги на моряцитѣ отъ всички страни, още и сега позволяватъ на корабитѣ да се борятъ съ параходитѣ за прѣвозване стоки на далечни разстояния. Всѣка зима ще намѣрите въ Лондонъ ябълки, прѣнесени отъ Австралия на корабитѣ, които слѣдватъ пхтищата, показани нѣкога отъ Maury.

Не по-малко е била разработвана и чистата наука въ Вашингтонската обсерватория. Прѣзъ послѣднитѣ двацѣтъ години, професоритѣ Newcomb, Harkness, Hall се отличихъ съ чудесни трудове. Не му е мѣстото тукъ да се прави прѣгледъ на тѣхнитѣ теоретически изучавания. Нека приложимъ само, че професорътъ Hall откри сѣжтницитѣ на Марсъ, което му позволи да опрѣдѣли изново масата на тая планета.

Това откритие, направено чрѣзъ единъ рефракторъ, издѣлие на Clark'a, у който отвѣрстието има 70 сантиметра, доказа побѣдносно ползата отъ голѣмитѣ оптически уреди въ астрономията. Тогава почна борбата между обективитѣ, както това става въ една по-малко миролюбива областъ между моделитѣ отъ топове. Въ 1880 г. Bischoffsheim поднесе на обсерваторията въ Ница една трѣба, на която диаметра има 81 сантиметръ. Осемъ години по-сѣдне, Lick'овата обсер-

*) Тоя прѣгледъ е извлѣченъ изъ напечатания въ Revue des Deux Mondes и Ciel et Terre расказъ на извѣстния френски физикъ J. Violle за неговата научна екскурзия въ Съединенитѣ Щати прѣзъ 1893 г.

ватория въ Калифорния получи единъ рефракторъ съ 97 сантиметра отворъ, направенъ отъ Clark'a въ Cambridge съ стъклата, получени отъ Feil въ Парижъ, и не откопъ на изложението въ Чикаго се нахвърляше отъ сжция другъ още по-голямъ, съ отвърстие 108 сантиметра.

Тоя послѣдниятъ рефракторъ изцѣло достига почтената тежина 75 тона. Колоната, която го удържа, е направена отъ чугунъ, тя тежи 50 тона и е висока 13 метра. Всичкиѣ необходими металически органи сж отъ стомана. Полярната ось и деклинационната ось, на които дължината е 4 и $31\frac{1}{2}$ метра, иматъ съответственио диаметри 38 и 30 сантиметра. Тржбата, която е дълга до $19\frac{1}{2}$ метра, е по тѣка къмъ краищата; вътрѣшниятъ ѣ диаметръ въ срѣдата е равенъ на 130 сантиметра. Двигателниятъ часовникъ помѣстенъ отгорѣ на колоната се туря въ движение автоматически чрѣзъ единъ електрически моторъ и се регулира чрѣзъ едно двойно коническо махало. Той увлича главното двигателно колело (съ диаметръ 2.40 метра), което ведижжъ скачено съ полярната ось, върти я заедно съ тржбата и другитѣ принадлежности (значи една тежина отъ 20 тона) съгласно въртеннето на небесниятъ сводъ. Венчки движения бързи или бавни, прѣмѣстванията по деклинацията, ректасцензията, ставатъ отъ ржка или чрѣзъ електрически мотори, контролирани отъ една система стрѣли, които сж нагласени тъй, щото астрономътъ лесно ги вижда. Отъ своя страна, помощникътъ астрономъ може да издирва най-малкиѣ подробности на операциитѣ отъ горния балконъ, къмъ който води, а тъй сжщо къмъ часовника, една спирална лѣстница. Тъзи тржба, която нѣма днесъ сперница по голѣмина е единъ подарѣкъ отъ г. Yerkes'a на университета въ Чикаго. Американцитѣ държатъ до тукъ прѣднина по уредитѣ, които се научихъ да правятъ най изрядно.

Науката въ съединенитѣ държави има едно неоспоримо прѣвѣходство, което улеснява другитѣ: тя е богата съ пари, разполага почти съ неизчерпаеми извори, които се подържатъ отъ щедритѣ пожертвования на частни ница. Lick'овата обсерватория, която е тъй нарѣчена по името на основателя ѣ, дължи сжществуването си на едно отъ такива частни пожертвования, пожертвования истинеско царски, даването на които е станжло вече единъ прѣкрасенъ навикъ у американската демократия. Този меценатъ на астрономията бѣше единъ старъ търговецъ на пшана, когото спекулациитѣ въ областта на търговията обогатихъ. Той отреди чрѣзъ завитчанне една сума отъ 700 хиляди долара ($3\frac{1}{2}$ милиона лева) за построяването на една обсерватория, подъ условие да се тури въ нея „най-големия телескопъ на свѣта“. Да ли не е мечталъ и той да направи, щото неговитѣ съотечественици да виждатъ луната на разстояние единъ метъръ? Може би. Неговиятъ първоначаленъ проектъ гласѣше, да се инсталира „най-големиятъ телескопъ на свѣта“ въ срѣдата на Санъ-Франциско. Изискваше се много дипломатия отъ американскитѣ астрономи, за да го убѣджатъ че уединенето, широкитѣ хоризонти и чистиятъ въздухъ на планината Hamilton¹⁾, расположена на нѣкоя разстояние отъ града, по-вече сж сгодни за астрономически наблюдения, отколкото трѣсканието въ единъ многолюденъ градъ, дѣто атмосферата е набита съ прахъ и димъ. Забавни сж формитѣ, въ които се

1) Обсерваторията е разположена около на 1300 метра височина.

проявява любовта към науката и нейните импровизирани адепти; Тоя отличен калифорниец обичаше науката по своему, по неговата щедрост я надари великолъпно.

Планината Hamilton съединява изгодите, поради които въ Франция се избра планината Gros, за да се построи обсерваторията на Bischoffsheim'a. Както планината Gros, разположена на „Лазурния бряг“, доминира надъ Сръдиземното море, сѣщо тъй планината Hamilton гледа на Тихия Океанъ надъ полетата съ лимонови дървета и фруктовитѣ градини на San-Jose. Зданията на Lick'овата обсерватория иматъ твърди прѣкрасенъ изгледъ, безъ да прѣдставятъ обаче, внушителната голѣмина, която отличава обсерваторията въ Ница. Колкото се отнася до вътрѣшната уредба, то тя е свършена отъ всѣка страна. Сподручливото нагласяване на уредитѣ осигурява и точността на измѣрванията и удобството за наблюдаване.

Толкова великодушни жертви и старания не сѣ отишли напусто. Именно съ знаменитата трѣба, която бѣше напстина най-силната въ свѣта, при всичко че нѣма още и десетъ години отъ нагласяването ѝ на планината Hamilton, г. Barnard успѣ да открие петъ сѣжтникъ на Юпитеръ. Учениятъ астрономъ ималъ добрината да покаже тоя сѣжтникъ на Violle-a, както и други нѣкои небесни чудеса, видимостта на които, благоприятствувана отъ една великолъпна нощъ, свидѣтелствувала, че уредитѣ е прѣкрасенъ; неговата оптическа сила отговаря на разфритѣ му. Толкова любопитнитѣ спектри, които Campbell ималъ добрината да му даде да види, забѣлжителнитѣ фотографии на слънцето, приготвени отъ Schaebeele'a, калифорнийския съперникъ на Janssen'a, свидѣтелствуватъ за дѣятелността на издирванията, правени съ успѣхъ по всички клонове на астрономията ¹⁾. Сѣга Lick'овата обсерватория е едно първоразредно научно огнище, което прѣвъзходниятъ му директоръ Holden поддържа съ особена ревностъ.

При всичко че Lick'овата обсерватория, която е причислена къмъ калифорнийския университетъ, приема ученици- и е отворена за публиката всѣки день въ течение на много часове, пакъ обсерваториитѣ сѣ въ изобилие въ страната. Berkeley, дѣто е самия университетъ, притежава една обсерватория, която е прѣдзначена за студентитѣ. Въ Санъ-Франциско пионерътъ на астрономията въ Калифорния, учениятъ професоръ Davidson (директоръ на хидрографическитѣ и геодезическитѣ работи въ цѣлата тихо-океанска областъ) е инсталиралъ добръ познатата обсерватория, която носи неговото име. Отъ другата страна на залива, сръщу Санъ-Францеско, въ Oakland, по ижтя за Berkeley, се намиратъ още много учреждения отъ сѣщия видъ: обсерваторията на Chabot, посвѣтена за обучение на всички и специално на учащи се юноши. Частната обсерватория на Burckhalter'a; една втора частна обсерватория на Blinn. Но стига толкова и забѣлжете, че тукъ е дума само за единъ щатъ.

Колко прочути обсерватории въ другитѣ части на съединенитѣ щати би трѣбало да се изброжатъ? И тая на Havvard'a, въ която проф. Pickering, като слѣдваше издирванията на Draper'a,

¹⁾ Нека посочимъ тъй сѣщо на прѣкраснитѣ издирвания на Burnham'a върху двойнитѣ звѣзди. Тоя астрономъ, който е открилъ 1276 двойни звѣзди, отива да продължава трудоветѣ въ Чикаго при помощта на новата трѣба на Yerkes'a.

може тъй сполучливо да развие различните клонове на небесната физика: спектроскопията, фотометрията и фотографията, безъ да забрави метеорологическитѣ изчужвания, за които астрономитѣ на Harvard'a устройватъ една станция въ Перу на 5900 метра височина ¹⁾. И обсерваторията въ Нью-Йоркъ, дѣто Dr. Ruther е направилъ своитѣ чудесни фотографии на луната. Обсерваторията на Yerkes'a, въ Чикаго, на която младиятъ директоръ Georges Thurdle, който е познатъ вече по трудоветѣ си, ще разполага съ силния телескопъ, що фигурираше на изложението, и ще съумѣе да го направи да послужи за прогреса на науката. И обсерваториитѣ на Albany, Alleghany, Ann-Arbor, Madison, New Haven, Denver, на 20 др. града, търсехи по цѣлата повърхнина на територията ²⁾. Америка изглежда наистина като избрана отъ Бога земя за астрономията. Усѣяниятъ съ звѣзди прапорецъ е знаменателна емблема.

Американцитѣ сѣ правили най-много издирвания въ областта на астро-физиката, дѣто Poulliet е оставилъ едно драгоцѣнно уикъвание чрѣзъ своитѣ измѣрвания на слънчевата топлина. T. Langley, когато управляваше обсерваторията на Alleghany, тури си за задача да изстѣдва лъчистата топлина, които изпуща единъ изворъ на топлината, и за тѣзи цѣль измисли болометра, единъ извънредно деликатенъ уредъ. Всѣкому е извѣстно, че съпротивлението, което прѣдставя една металическа жица за прѣминаването на електрическитѣ токове зависи отъ температурата на метала; знае се тъй сѣщо, че туй съпротивление може да се изчисли точно чрѣзъ единъ видъ везни или, както казватъ електрицитѣ, чрѣзъ единъ мостъ, който се съединява съ чувствителенъ гальванометръ. Една твърдѣ тънка металическа жица ³⁾, въведена въ моста, прѣдставя най-тънкия и най-чувствителния термометръ. Ето върху този принципъ бѣ устроенъ болометра, тъй щото да проявява въ температурата на жицата вариации до една милионна частъ отъ градууса.

Изобретателятъ приложи своятъ драгоцѣненъ уредъ за изясненнето на много въпроси, които интересуватъ небесната физика. Въ това отношение, и згодата отъ наблюдения на голѣма височина е неоспорима: Violle показатъ това, — отъ тогава има вече до 20 години, — чрѣзъ своитѣ актинометрически измѣрвания на върха на Монъ-Бланъ. T. Langley, избра за мостъ планината Whitney, разположена въ калифорния почти на такава височина, и направенитѣ отъ него опити за опрѣдѣляване слънчевата топлина ще спомогнатъ за разрѣшението на тѣзи трудна задача ⁴⁾. Нему се дължи тъй сѣщо едно забѣлѣжи-

¹⁾ обсерваторията на Harvard'a, която е основана въ 1839 г., проявява една извънредна жизнѣнностъ и дѣятелностъ. Въ продължение на 50 години тя е обнародвала до 40 тома анали не спомогнала много за на-прѣдъка на астрономията. Нейниятъ персоналъ прѣдстави цѣла армия отъ астрономи и изчислители, между които въ 1890 г. е имало 16 жени. Нека припомнимъ тукъ, argoros, че въ Съед. държави се срѣщатъ най-много жени, които сѣж се и освѣтили на астрономията.

²⁾ Въ съединенитѣ щати има около 100 обсерватории. Първата обсерватория е издигната едвамъ прѣди 60 години.

³⁾ $\frac{1}{1000}$ m, m. въ диаметра.

⁴⁾ Отъ своитѣ опити Langley намѣрилъ, че слънчевата константа, т. е. количеството на топлината, която пада перпендикулярно въ една минута върху повърхнина отъ единъ квадратенъ сантиметръ при границата на

телно изучаване на слънчевия спектъръ до въ крайнитѣ части на ултра-червения шаръ, дѣто нашето око не осѣща вече никаква свѣтлина, макаръ и да съществува въ вибрации, които се прѣдвяватъ само отъ топлината имъ¹⁾. Употрѣблението на болометра позволяваше на учения американецъ да усѣти много по добръ отъ колкото нашитѣ за намѣрванieto на едно практическо рѣшение.

Едвамъ единъ часъ пкъ, съ желѣзницата, отѣля Вашингтонъ отъ Балтиморъ, дѣто ние намѣрваме друго първостепенно научно учреждение, университета на John's Hopkins'a, основанъ въ 1876 г. отъ единъ търговецъ, който посвети на туй дѣло $3\frac{1}{2}$ милиона долара (почти 18 милиона лева). Институтътъ по физиката е прѣвзвходно устроенъ за електричеството и за спектралнитѣ издирвания, както това може да се очаква отъ трудоветѣ на негова директоръ, г. Rowland'a.

Всѣки знае, че като се анализира чрѣзъ една призма свѣтлината, която изпуща нѣкой изворъ, ний можемъ да узнаемъ химическия съставъ на извора и даже, благодарение на Fizeau, движението му по посока на радиуса-секторъ. По този начинъ, свѣтлината която достига до нашето око слѣдъ много години отъ трѣвяването ѝ отъ звѣздата, дава ни свѣдения за устройството на звѣздата, за нейното движение и за нейната възраст; а самото това нѣщо, че е възможно да се получатъ такива свѣдения, смутява въображението. Обаче за да се почерпнѣтъ точни данни, спектрътъ трѣба да се получи въ съвършенно опрѣдѣлени условия, а за тѣзи цѣль призмата неможе вече да послужи. Наопаки, измислениятъ отъ Fraunhofer'a уредъ възъ основа на дифракционнитѣ явления, мрѣжката (réseau), осигурява на различнитѣ спектри пълна сравнимостъ, понеже отклонението на всѣки шаръ е съразмѣрно съ дължината на вълната му. Но употреблението на старитѣ мрѣжи бѣше твърдѣ трудно. Т. Rowland откри сръдство да се правнѣтъ много по-голѣми и по-съвършени мрѣжи при помощта на една специална машина, която върху едно протежение отъ 10 сантиметра прави не по-малко отъ 15 хиляди черти. Това усѣвършенствувание бѣше отъ голѣма важностъ за спектроскопията.

Научното движение, за което ний можеме да дадемъ тукъ едно кратко понятие, не се концентрира вече въ старитѣ източни щати, които прѣдставятъ една трансатлантическа Европа; то се разпространява въ най-новитѣ щати. Американцитѣ разбрахъ, че висшата интелектуална култура не е въпросъ само на луксъ или на национално самолюбие; притежанието и самото бѣдѣще на страната зависнѣтъ отъ него; доволно е да се хвърли единъ прость погледъ върху различнитѣ нации отъ двата свѣта, за да се констатира това.

М. Бгчваровъ.

атмосферата, е равна на 3 малки калории. Послѣ Langley е намѣрилъ, че нашата атмосфера е прозрачна по-вече за тъмнитѣ лъчи, отъ колкото за свѣтлитѣ, по-вече за червенитѣ, отъ колкото за моравитѣ. Поради това Langley мисли, че ако да бихме могли да се издигнемъ до прѣдѣла на атмосферата, то слънцето би ни се показало синѣе. Слѣдователно, нашето слънце трѣба да се отнася не къмъ желтитѣ, а къмъ синитѣ слънца.

¹⁾ Langley е констатира, че желтитѣ лъчи на слънчевия спектъръ се отличаватъ съ най-голѣма калорическа интензивностъ; същеврѣменно тия лъчи иматъ и най-голѣмо напрежение на свѣтлината.

ТЕАТРАЛНА ХРОНИКА.

Хжшове. драма въ 4 дѣйстви отъ Ив. Вазовъ. Главната мощь на нашия националенъ поетъ ний я съглеждаме въ неговата епика. „Епопеята на забравенитѣ“ и „Подъ игото“ образуватъ кулминационната точка на неговия талантъ, но ето че Вазовъ ни се открива въ послѣдното си произведение, „Хжшове“, и като надѣждень драматикъ. Отъ първата му драма, Руска, въ която вече се съзираха нѣкои хубави начѣнки до „Хжшове“, Вазовъ е извървѣлъ добъръ пътъ и ако той продължава все така, като пази повече художествена мѣра и се запознае по-отблизу и съ техниката на драмата, не е невъзможно неговата зрѣла възраст да се ознаменува съ едно по-живо и правилно развитие на нашата драматическа литература, която още чака своя майсторъ. У Вазова има нѣкои отъ условията, които създаватъ драматика. Прѣди всичко той е синтезирующа, творческа натура. Нѣма нищо по-различно отъ единъ Вазовъ и единъ реалистъ въ смисъла на Зола. Самата епика на Вазова не е робско копие на дѣйствителността, а идеализирано нейно възпроизведение. Вазовъ умѣе да извлича ефектното, характеристичното отъ събитията и фактоветѣ и въ това отношение той и като епикъ се приближава до драматика. Нѣма освѣнъ да вземемъ неговитѣ разкази, за да се убѣдимъ въ това. Въ всѣки отъ тѣхъ ний ще намѣримъ по една или нѣколко ефектни сцени, придружавани обикновено отъ кратки вълнующи диалози. Тия диалогизирани сцени събрани въ едно и поставени въ художествена връзка по правилата на драматическото изкуство могатъ лесно да образуватъ една драма. Вазовъ и съ „Хжшове“ доказва дѣйствително, че умѣе да съчинява такива ефектни сцени. Отъ него ще зависи сега обаче, да се издигне отъ сцената, отъ елемента на драмата, къмъ самата драма въ нейния идеаленъ видъ. Стжката е трудна, но тя е до нѣгдѣ дѣло на практика. За това се изисква прѣди всичко по-голяма начетеностъ и интимно запознаване съ великитѣ драматици. Вазовъ не ще направи злѣ да проучи и нѣкои съчинения по техниката на драмата, напр. „Die Technik des Dramas“ отъ Густавъ Фрайтагъ, отъ който навѣрно ще има руски прѣводъ. Драматическото изкуство не е като другитѣ клонове на литературното художество, то си има своята чисто занаятчийска страна, която като всѣки занаятъ се изучава съ усвоението на извѣстни практически правила.

„Хжшове“, не еж нищо друго освѣнъ една прѣработка на Вазовия разказъ „Не мили не драги“ въ драматическа форма. Който е челъ тоя разказъ, помни житиѣ сцени въ гостилничката на Странджата, въ дома на Владикова, съпоставлението на хжшове въ рево-

луционери съ опортуниститѣ чорбаджии и пр. Колкото мотива толкова и сцени за една патриотическа драма. Вазову оставаше само да ги скомбинирува, да ги поизмѣни, допълни, егжети и оглади. Това е изпълнено въ „Хъшветѣ“ — и то съ голѣмъ външенъ успѣхъ, което е рѣдко съ драми, извлѣчени отъ романи сюжети. Въ общи чѣрти Вазовъ е запазилъ отъ романа си почти всичко, което се отнася до характеристиката на хъшветѣ. Повечето разговори сж прѣписани направо отъ „Не мили не драги“. Дѣйската трогателна патриотическа тирада на Странджката напр. въ първото дѣйствиe е буквално почти прѣминхала и въ драмата. Сжщо така изкопиха цѣль цѣлничкѣ изъ рамкитѣ на разказа ни се прѣдставя и Македонски, олицетворението на хъша съ всичкитѣ му добри и лоши качества, героятъ на драмата, ако може да се говори въобще за герой въ „Хъшветѣ“ въ тая смисълъ, въ която тая дума се разбира, кога се говори за драма. Въ Вазовото най-ново произведение има обаче и нѣкои нови мотиви, които въ разказа липсватъ или слабо сж развити. Въ „Не мили не драги“ любовта не играе никаква роля. Въ „Хъшветѣ“ Вазовъ създава една млада мелодраматична любовна двойка съ нарочната цѣль да даде по-голѣмъ релiefe на вълютената въ драмата идея. Владиковъ, частенъ учителъ въ дома на богатия българинъ патриотъ Добревичъ, се залюбва въ единичката дъщеря на домакина. Неговата любовъ се сподѣля страстно отъ Евгени, но въ последния моментъ, когато Владиковъ се рѣшава да замине съ доброволицѣтъ, младата мома се показва спартанка; „Иди, азъ сега още повече те любя.“ Въ „Не мили не драги“ Вазовъ не можеше да не вкара въ сътълкувание чорбаджитѣ съ хъшветѣ, по тия сътълкувания сж случайни. Въ драмата поетѣтъ е развилъ тоя плодовитъ мотивъ съ система и успѣхътъ му доказва, че не е сгрѣшилъ. Ний напѣрваме въ „хъшветѣ“ венчки възможни категории чорбаджии, отъ най-симпатичния до най-отвратителния. Тия антитези, каквито ги Вазовъ обича и въ романитѣ си, сж още едно добро доказателство за драматическия усетъ (чутѣ) на поета. Подобни антитези създаватъ ясно опрѣдѣлени типове, които като контрастирующитѣ краски, единъ други се успиватъ, ако авторѣтъ умѣе да ги противупоставя ефектно. Отъ изпадналия търговецъ, патриота Дочковичъ, който въ „Не мили не драги“ съвсѣмъ бѣгло е скициранъ (ний се срѣщамъ съ него за първи пътъ на „Изгубена Станка“), Вазовъ е направилъ едно отъ важнитѣ лица на драмата си — Добревича, „прѣденъ българинъ търговецъ“. Отъ малкото момиченце на Дочковича, Матилда, което въ „Не мили не драги“, си сучи още прѣста, Вазовъ е создалъ единъ новъ типъ: дъщерята на Добревича Евгени, разпадената патриотка, любовница на Владикова. Злото начало, Ариманъ на драмата, е богатиятъ българинъ търговецъ Христовичъ, който едвамъ може да се опознае въ своя оригиналъ Гробева въ „Не мили не драги“. Като Аримана обаче Христовичъ въ последния моментъ се покланя на Ормузда, на доброто начало — прѣдставено въ хъшветѣ. Съвсѣмъ новъ типъ е стариятъ Бръчковъ, бащата на поета. Ново но не особенно нужно явление е и малкиятъ Димитраки, синъ на Добревича, когото Владиковъ възпитавалъ съ голѣмъ успѣхъ въ „светитѣ начала“ на хъшветството. Голѣмо оживление на драмата дава малко шаблонната и неестествената за нашитѣ условия служница, Катинка съ своята фигурка, издѣлвана по образца на френскитѣ класически confidentes. Съпоста-

янието на нейната любовна интрига съ любовта на Евгени напомни отдалеч комедията на Мوليера *Le dèpit amoureux*. — Г-нъ и Г-жа Аврамовичъ, Крушовъ, Рашевъ и други нѣкои лица сж епизодични типове, които бихх могли да се отрѣжжтъ отъ драмата безъ много голѣма вѣрда. За да може да се срѣщне случайно съ Владикова на гарата въ Букурещъ, Вазовъ застава Евгени да посѣти г-жа и г-нъ Аврамовича въ тоя градъ. Но съ сжщата леснотия можеше да се направи самъ Добревичъ да итиде въ Букурещъ съ дѣщеря си. Нѣмаше въобще нужда Добревичъ да умира толкова рано. Желанието на Вазова, да извлѣче отъ тая смъртъ още една ефектна сцена е лесно понятно, но прѣтрупаността вѣрди на драмата сжщо така, като бѣдността отъ естѣнически ефекти. Сжщо така не бѣ нужно да умира и Странджата тѣй рано. Въ романа неговата прѣждевѣрѣнна смъртъ е на мѣстото си, но тя получава значение отъ трогателното отношение на Бръчкова къмъ умирающия революционеръ, отношение съвсѣмъ незаचेкихто въ драмата¹⁾. Съ театралнитѣ лица особено у насъ трѣба да се прави по-голѣма икономия. Последната сцена на гарата е сполучливо измислена и ефектно се свършва. Ххшоветѣ се събиратъ въ стационаната гостилница и очакватъ трена, който ще ги отнесе за Сърбия. Македонски обѣченъ въ великолѣпенъ македонско-арнаутски костюмъ, вѣчно сжщиятъ *mauvais sujet* се шири изъ гарата и прѣгрѣща когото свари. Явяватъ се и руски доброволци. Въ единъ даденъ моментъ българи, руси, сърби (келнери), черногорци въ единъ общъ поривъ издигатъ чашата. Слѣдватъ прѣгрѣщания и лобзания, които щѣхх обаче да бжджтъ по-ефектни, ако се съкратѣхх рѣчитѣ, особено рускитѣ. Въ туй вѣрме тренътъ иде, чува се отвѣнъ енергичното пухтение на машината. (Кой ли бѣше тоя артистъ, който тѣй прѣвѣходно умѣе да подражава локомотива?) Явява се Евгени и узнава своя Владиковъ, който слѣдъ единъ скандалъ въ Браила избѣгалъ въ Москва и се записалъ студентъ въ университетта. Плачъ и молби да остане. Владиковъ за единъ моментъ се разколѣбава, но когато тренътъ потегля, той се раскайва и скача въ вагонътъ при своитѣ мили ххшове. Дѣйствието се свършва съ отчаянитѣ викове на Евгени, въ която виѣзапно прѣобладава любовта къмъ отечеството: „Иди, азъ сега още повече те любж“ — извиква тя и пада въ полусвѣстъ. Тукъ Вазовъ е искалъ да се въеползува съ единъ отъ най-ефекнитѣ драматични мотиви: борбата между личната любовъ и любовта къмъ отечеството. Идеята е добра, но ще трѣбва по-добрѣ да се развие. За тая цѣль трѣба прѣди всичко да се усилятъ двата най-важни въ туй отношение типа Владиковъ и Евгени, които сега съвсѣмъ чезнатъ.

За нашия театръ най-новата Вазова драма при крайната оскъждностъ отъ колко годѣ добри пиеси е цѣло придобитиение. Ний отъ сега виждаме Ххшоветѣ да личжтъ на афинитѣ на всички наши провинциални театра тая зима. — И Вазовъ може да бжде сигуренъ, че усилятъ въ провинцията нѣма да бжде по-малкъ. Добрѣ

¹⁾ *Аpropos*. Стариятъ Бръчковъ би трѣбвало да помене нѣкакъ въ последното дѣйствие, че нѣколко години вече сж се изменили отъ появяването му въ Браила, защото у зрителя остава впечатлѣние, като че той безъ нѣкакъвъ прѣходъ изгива въ Букурещъ. Въ разстояние на тии три години, трѣбаше да се каже, че той търсилъ сина си и едвамъ сега узналъ, че синъ му билъ съ доброволцитѣ или пѣщо подобно. Въ всѣки случай трѣба да се мотивира това.

само ще направи той, да поскрати, както казахме, числото на дѣйствиющитѣ лица.

Хжшоветѣ сж патриотическа драма въ най-тѣсна смисълъ на думата. Идеята, около която всичко се върти, на която всичко се жертвува, е идеалната любовъ къмъ отечеството. Владиковъ и Евгени, които на първъ нѣтъ изглеждатъ да бѣдѣтъ главнитѣ лица, героитѣ на драмата, блѣднѣтъ прѣдъ хжша Македонски. Въ сценическото развитие на своята идея Вазовъ, поетътъ на борбитѣ за политическото ни освобождение е изтѣлъ цѣлата си душа. Хжшоветѣ сж една апопеоза на патриотизма, сжщо както Корнелиевиятъ Ногасе.

Ако трѣбваше дѣйствително да търсимъ аналогия между Вазова и нѣкой отъ европейскитѣ драматисти, най-подходна би била аналогията съ Корнелия — *toute proportion gardée*, разбира се. И у Вазова — сжщо като у френския класикъ — (вж. Сидъ, Полиектъ и др.) има една идея, единъ идеалъ, който поглъща и онищожава всичко друго. Вазовиятъ идеалъ е патриотизмътъ. — За тоя идеалъ той прощава на свойтѣ хжшове и най-неморалнитѣ простѣшки — убийства, разбиване на каси и пр. и ги изкарва най-сѣтитѣ мъченици и светци. Което е най-интересното, обаче и опасно, то е че драматикътъ завлѣча и насъ съ себе си и ни накарва да благоговѣемъ прѣдъ тия своеобразни борци за идеята. Прѣдъ тоя идеалъ Вазовъ накарва да колѣвичи и стария търговецъ Бръчковъ, който дошелъ да търси младия си избѣгалъ въ Влашко синъ, и въ момента, когато най-сѣтитѣ го намѣрва готовъ да тръгне съ хжшоветѣ за Сърбия, — намѣсто да го порицава: извиква „Стой, азъ несѣтъ дошелъ да те въспрѣж. Азъ доидохъ да ти дамъ своето благословение!“ Прѣдъ тоя идеалъ прѣвива робко вратъ и тѣстиятъ несимпатиченъ богаташъ Христовичъ, върху жертвенника на патриотизма хвърлятъ най-сѣтитѣ любящитѣ си сърдца и двѣ млади сжщества: Владиковъ и дъщерята на Добровича. Свѣрхчовѣшки жертви, но ефектни. Трѣбваше да се види само, съ какъвъ неописуемъ възторгъ публиката поерѣщаше тия моменти на висше самоотвержение. То бѣше цѣло опиянение. За тогова който обича да се занимава съ изучаванieto на народната душа — Вазовата драма е прѣвъзходенъ опитъ. За мене съставяше голѣма наслада, да прослѣдѣж, какъ публиката възприема впечатлѣнията отъ Хжшоветѣ, на какво симпатизиратъ, при кои мѣста отгласението бѣ по-силно и пр.

Каква прѣкрасна публика, дѣйствително, още млада, дѣвственна, нецрѣситена отъ всѣкакъвъ видъ духовна храна! И какво удоволствие за единъ писателъ, за единъ драматикъ, за такава публика да пише. Господинъ Вазовъ може да бѣде доволенъ. Нигдѣ въ свѣта нѣма да намѣри той зрители, които тъй добръ да го разбиратъ и оцѣняватъ. За неговата драма се искатъ младежи, каквито бѣхъ по-голѣмата частъ отъ зрителитѣ, които пълнехъ салона на Славянската Бесѣда минхлата сжбота, и които давахъ първия знакъ за аплодирание.

Немалка частъ отъ необикновения усѣтъхъ на Хжшоветѣ се дължи и на изтълнителитѣ.

Столичната трупа „Сълза и Смѣхъ“ полека-лека изтѣзва отъ критическия си периодъ и ако така продължава, скоро ще си спечели уважението и на тия, които като имъ говоришъ сега за български театръ, подигатъ състрадателно или прѣзрително рамена. Моля ви се, гдѣ може да се сравнитъ българскитѣ актери и актриси съ Мунѣ Сюли, Ирвингъ, Соненталъ, Вдлтеръ, Решамберъ, Го, Кокленъ и пр.

Но добръ да се отиде на пъмската оперетна трупа въ Хотелъ Люксембургъ, отъ колкото на прѣдставленията на нашата трупа. Нека обаче нашитѣ млади актьори не се отчайватъ отъ индиферентността и присмѣхитѣ на „внѣшнитѣ кръгове“, — нека все така прилѣжно работѣтъ върху себе си и бѣдѣето е тѣхно. Всичкитѣ члѣнове на трупата не сж, разбира се, звѣзди отъ първокласна величина, повечето отъ тѣхъ едвамъ едвамъ блѣщукать, — но доста е, че между тѣхъ има нѣколко несъмнени таланта, които общаватъ още да се развиватъ.

Има пѣщо ново въ нашия театръ, което липсваше до скоро: опитенъ режисьоръ. Господинъ Радугъ Канели, който е свършилъ драматическитѣ курсове на Рашъ въ Петербургъ, е сполучилъ да направи отъ повѣрената нему въ артистическо отношение трупа, едно колко-годѣ задоволително цѣло. Сценирванието на Хжшветъ, което се дължи по веѣка вѣроятностъ нему, бѣ сполучливо. Голѣмъ напѣдѣкъ е направила трупата и въ умѣнието, да се движи въ по-голѣми групи. Отъ актьоритѣ, които се отличихъ въ Хжшветъ, трѣба да поменемъ освѣнъ г. Канели, който не знаеше твърдѣ, какво да прави съ своя Владиковъ, (вината впрочемъ не е съвсѣмъ негова) — г-на Ив. Поповъ, който съ своя Македонски създава единъ новъ оригиналенъ типъ, само г. Поповъ трѣбва да се поназва отъ прѣкалявания. К. Сапуновъ приятно ни изненада съ своя Странджа. Познава се изведиждъ, че актьорътъ е прѣкаралъ една по сериозна драматическа школа и си е изучилъ добръ ролата, което много значи за г-на Сапунова. Дикцията му е чиста, и ясна, което не може да се каже за веички други актьори, жестовѣтъ му сж умѣрени и гѣвкави. Кирковъ е доста добро въплотение на младия поетъ Бръчковъ, но има нѣкои наклонности къмъ афектация, отъ която лесно ще може се изцѣри. Главнитѣ женски роли сж въ ржцѣтъ на г-жа Анка и Мария Попова. Приятно впечатление прави една млада актриса г-ца Димитрова, която има актьорска кръвъ въ жилитѣ си и на която добръ ще бѣде да се даватъ и по-значителни роли. У Д. Антонова има нѣщо демоническо, което ще може да се употреби съ врѣме въ роли като Яго, Вурмъ и пр.; П. Дюлгеровъ ще може добръ да играе старешки роли. Кой е Чортовъ, който доста сполучливо изигра Христовича?

Управлението на трупата ще трѣбва прѣди веичко да се постараетъ, да допълни женския персоналъ, който е слабъ още. Трѣбва да се види изъ провинцията, гдѣто често се срѣщатъ любители съ талантъ, но разбира се, че единичкото срѣдство да се съдобие нашиятъ театръ съ добра трупа, то е, правителството да даде по конкурсъ степенни на нѣколко млади момчета и момичета, по възможностъ съ гимназиялно образование, които да отидатъ да се изобразуватъ въ драматическото изкуство въ нѣкоя европейска, прѣдпочително руска консерватория. Това би трѣбвало още отъ сега да стане, та до като столицата се съдобие съ специаленъ театъръ — да има вече приготвена трупа.

Заб. Горнето бѣше написано, когато почиждъ да се появяватъ въ столичнитѣ вѣстници отзиви за най-новия Вазовъ драматически опитъ. Впечатлението, което остава у читателя отъ тия бѣгли критички, оправдава още ведиждъ нѣмнието, че истината лежи въ срѣдата между противоположитѣ мнѣния. — На прѣстрогия критикъ въ Стража трѣбва да се напомни баналното, но вѣрно изрѣчение: la critique est aisée, l'art est difficile, ще прибави: особено тамъ

гдѣто нѣма никакви литературни традиции. Отъ Станчева и Гребенарова — изведиждъ да стигнемъ Софокла, Шекспира и Шилера, това е противъ всички закони на еволюцията, които колкото и да нѣматъ сѣхщото значение въ развитието на душевния миръ, като въ материалния, все пакъ не могатъ да се отрицаватъ. Нека признаемъ, че Вазовата драма е една голѣма стѣпка напредъ и то е доста. Че „Ххшоветъ“ не били съвършени, това не може да поврѣди на основаната вече репутация на поета. Напротивъ ний трѣбва да сме му благодарни, че не се е побоялъ на върха на своята слава, да се залови съ ошити, които иматъ много нѣщо несигурно въ себе си. Каквото ще да се говори, Вазовъ има драматически способности, които той може много добръ да употреби за моралното възпитание на нашето жедно за идеали младо поколѣние. Мотивитъ изобилватъ, отъ друга страна, никой други като Вазова не познава нашето общество, съ неговитъ пороци, неговитъ добри и лоши качества, неговитъ вкусове и наклонности, което се доказва впрочемъ и отъ грамадния успѣхъ на Ххшоветъ. За сегашната наша публика, вижда се, такива и драми трѣбватъ, като Вазовитъ „Ххшове“, инѣкъ тя нѣмаше да ги приема съ такъвъ ентузизмъ. Съ това ний не искаме, като френскиятъ критикъ Сарсе, да поставимъ публиката повисоко отъ всѣкакви естетически принципи, и по нея да сѣдимъ за качеството на една пиеса, но мислимъ че драматикътъ не грѣши, ако се съобразява до известна стѣпень съ развитието на своята публика, за която той най-главно пише; инѣкъ трудътъ му може много лесно да остане неразбранъ, а драмата желае непосредно да влияе.

Ето защо ний, съ опасностъ да си навлѣчемъ негодуванието на възмутения Стражинъ Аристархъ ще насърчимъ господина Вазова въ драматическата му кариера. Ний имаме надѣжда, че той ще постигне и нѣщо по съвършено отъ Ххшоветъ, но нека не се бои прѣди всичко отъ по-остри сѣждения. Никой не е постигналъ нѣщо по-високо, който се боялъ, да не би да сгрѣши. Който нѣма това, което Нѣмцитъ наричатъ така сполучливо: *Muth des Fehlens*, (куражъ да грѣшишъ) нека си сѣди дома и да не излѣзва да отваря нови пхтища като списателъ или общественъ дѣятелъ.

И. Д. III.

ПО ПРАВОПИСНИЯ ВЪПРОСЪ.

Какво доказаха разискваніята по правописния въпрос?

Следъ полемиката, коіато отъ една година насам се води в нашата литература по повод на правописния въпрос, може да се попитаме сега, коі е съществениѣтъ ѣ резултат, който би могълъ да има принципиална важностъ за по-нататѣшното развитие на тоіа въпросъ у нас, независимо отъ големите разногласіа, които още пречатъ на окончателното му разрешение. Правописните борби изобщо са отъ такова естество, че полемиките в тѣхъ лесно напушатъ всѣка принципиална почва и се насочватъ къмъ областта на дребнави отделности — до безизходъ. Именно

заради това е потребно, по-често да се прави резюмѣ върху постигнатите принципиални резултати, върху които винаги трѣбва да се основават по-нататъшните обективни разисквания по правописа.

Известно е, че новият правописен проект се посрещна от мнозина с недоверие само за това, защото уж сега било още рано да пристѣпваме към окончателно уреждане на правописа си, понеже още не сме били добре изучили всичките наречия на езика си, без което не можело да стане и разумно разрешение на правописния проблем. Именно с този аргумент най-много имаше да се бори новият проект, от което се разбра ясно, че наистина, преди да излезе той, правописният въпрос все се е разбирал тѣсно зависим от нашите познания по българската диалектология. Така принципиална основа проектът обяви за несъстоятелна, като посочи нов истински път, по който трѣбва от сега нататък да тръгне правописният въпрос, а именно като показва, че ще трѣбва да се излиза при неговото разискване не от всичките наречия на българския език, а само от книжовния говор. Застойът, в който се намираше правописният въпрос до излизаніето на проекта, се дължи именно на казаното тѣжко принципно схващаніе. Новият принцип постави въпросът по-правилно на дневен ред за окончателно разрешение. Това е именно главната теза, която новият проект изнесе пред съда на критиката. Можа ли критиката да обори такава теза? Не само че не можа да бъде оборена, но напротив от всичките разисквания по въпроса именно тя биде подкрепена така, че новият принцип вече сега може да се смята напълно признат от болшинството на литераторите ни. Не можеше да се случи иначе, понеже старото мнение преобладаваше не чрез силата на нѣкои свои важни доводи, а просто по традиция, завещана нам от времето на първите по-сериозни опити за уреждане нашият правопис, когато още не беше сформирован книжовният ни език, както е днес. Възражениата, че уж и сега още сме имали общ книжовен език, трѣбваше да паднат пред очевидния факт, гдето навред в училищата на целокупна България езикът на българската книга се чете еднакво. И наистина, кои училищно образован българи ще четат, ето за пример и това, което тук е написано по новия правопис, иначе, ако същото би се написало по стария правопис, сир. ако би се писали еровете на краи, ако би се писало я вм. іа, іж вм. іѣ и пр. Било че е написано въренѣ или верен, рѣка или рѣка, в литературния език може да бъде четено и произнасяно само верен, рѣка, а не както е кому угодно според домашното му наречие. Следователно единство в книжовното произношение има, и ако то не се пази в пълна чистота и в еднаква последователност в говора на интелегенцията, от това не трѣбва да заключаваме, че още не е установен книжовният изговор, но че още не сме привикнали, да се отделим от влиянието на родния си диалект. Така мнозина, ако и правилно да пишат напр. 1 л. ед. ч. мисля, моля и при това знаят, че тези форми литературно се произнасят в краи с мека сричка *л'а*, пак в говора си примѣсват и произношение с твърдо *ла*: мисла, мола. Но от това никак не следва, че не е още решено, која от двете форми, мисля или мисла, да се счита за литературна. Така е и във всички други въпроси. И тъй, нашият книжовен език откъм изговор е вече установен и се води по известни определени фонетични закони. А това е именно достатъчно, за да се установи и оконча.

телен правопис. Има наистина още твърде много колебания в книжовния език, ала тези колебания са от синтактичен характер. За правописа тиѧ синтактични колебания не важат много. Колкото повече литературно се обработва един книжовен език, толкова повече тоѧ се усъвършенствува стилистично, гдето ще каже синтактично; на това усъвършенствуване край нѣма, и за туѧ би било *non sens*, да се отлага разрешението на един правописен въпрос до като се постигне по-голям синтактично съвършенство в книжовния език, когато, именно за да може да напредва литературното развитие на езика, което води към това усъвършенствуване, трѣбва да има установен правопис. Нашият книжовен език днес, плод на една усилена литературна деѧтелност от половин столетие, не е по-малко установен откъм фонетиката си, отколкото бѣха книжовните езици на другите славѧни, когато подирните си установѧваха окончателен правопис. Че тогава и там не се е гледало при таѧ работа, в какво състояние са народните наречѧ, доказва състоянието на славѧнската диалектологиѧ, коѧто едвам сега се поставѧ на научна почва. Ние днес не знаем, сравнително, по-тощо своите наречѧ, отколкото ги знаѧт нпр. и в Русиѧ, и при все това там откоде е установен един правопис. Следователно трѣбва да признаем новият принцип като единствено спасителен по въпроса за правописа ни, а именно, че имаме вече общ книжовен език с определен книжовен изговор и че общият си правопис трѣбва да прѧтъкнем само според книжовния език. За тази цел трѣбва само да установим звуковият систем на книжовния ни език и след това за всеки звук да определим и по един писмен знак — по една буква. Разискванията, които възбуди новият проект по таѧ точка на въпроса, окончателно разѧсниха, какъв е звуковият систем на днешния ни книжовен език. От прѧпирните нпр. върху *џ* и *ж* се видѣ, че в книжовния език има само един звук срещу старите два звука *џ* и *ж*, които още и днес в нѣкои наречѧ (но не и в книжовния език!) се държат отделно. Въпросът, който след това идеше да се разреши, беше: до колко трѣбва да се даде място на фонетичното начало в правописа ни. Една от главните задачи на новия проект е, да прокара фонетичното начало последователно само в онѧ точки, гдето етимологичното писане не е в състояние да предаде точно живият говор. Напротив там, гдето етимологичното писане изравнява слаби фонетични разлики в говора, както е случаѧ при изговора на *из*, *од* и пр., нпр. издавам, исказвам, сладък, *сладка* и пр. без да може да повлияе на живото произношение (и да искаме да произнесем *сладък* вм. *сладка*, не можем) проектът се придържа о етимологиѧта. И против това умерено приложение на двата принципа — фонетичния и етимологичния — досегашните разисквания не изнесоха важни доводи, а напротив повечето го одобриха. След казаното можем да заклучим, че на новоподигнатия правописен въпрос се дължат тези важни откъм принципиална страна разѧснения:

1. Правописът се основава върху книжовния език и книжовното произношение.
2. За разрешението на правописния въпрос вече нѣмат значение бъдѧщите изследвания по българската диалектологиѧ.
3. В правописа трѣбва да се прилага фонетичният принцип, освен там, гдето етимологичният принцип не

пречи на точното схващаніе живиятъ книжовен изговор.

Сега остаѣа за напред още да се съгласимъ върху нѣколко, сравнително второстепенни точки, за които още съществува голѣмо разногласие.

1. Въпросъ е, да пишемъ ли еровете в краѣа, ако и да не означаватъ те особенъ звукъ, или не. Истина е, че ние можемъ да пишемъ еровете в краѣа, а при туй да не ги четемъ, както и не ги говоримъ, но именно за това, че ние много хубаво се разбираме безъ ерове в краѣа на думите, когато говоримъ, би могли също така да се разбираме безъ тѣхъ и когато пишемъ. Ако има доводи в полза на крайните ерове, то е само една традиція. Но тоѣа въпросъ, следователно, ще реши просто една борба между консервативната традиція и рационалната реформа.

2. Съществува разногласие относително разлаганіето на *я*, *ю*, *ж* въ *іа*, *іу*, *із*. Този въпросъ е повече графически. Нѣма съмнение, че е по-педагогично и при това в полза на по-нагледното прилаганіе фонетичния принципъ, ако се допусне разлаганіето. Но тукъ играе роля и вкусътъ, който е в полза на лигатурите—сѣдинениѣта *я*, *ю*. Друга научна важностъ тоѣа въпросъ нѣма.

3. Не се съгласяватъ мнениѣта относително писаніето на звука, който етимологически до сега прѣдаваме чрезъ буквата *ѣ*. Ако не се одобри средниятъ пътъ, предложенъ отъ проекта въз основа на фонетичния законъ, който съществува в книжовния изговоръ и споредъ който *ѣ* се произнася като *іа* само под ударение предъ твърда сричка (съгласна), а всегдетъ другаде се произнася като *е*, остаѣа още само единъ по-радикаленъ способъ, а именно да се пише чисто фонетически ту *іа* (*я*), ту *е*, споредъ произношеніето.

4. Съществува още въпросъ, да ли да се задържи като знакъ за *і* досегашната буква *ѣ* или да се замени чрезъ *і*. И този въпросъ е чисто графически.

Ето тези са по-главните точки, които още трѣбва да се решатъ, за да можемъ се сдобимъ с единъ последователенъ и рационаленъ правописъ. Като се вземе въвъ внимание, че съгласието по горе казаните главни принципиални въпроси почти е постигнато, нѣма съмнение, че ще се премахнатъ и спънките, които още пречатъ на окончателното споразумение. Важно е щото и по останалите нерешени въпроси да се дойде до споразумение тѣѣ или инакъ, а не да се настоѣава фанатически само на едно собствено мнение. Остаѣа да се поддържа открито още нѣкое време правописниятъ въпросъ, и ще се види, на кѣде клони общото съгласие. Тамъ именно ще трѣбва да се спремъ всички и да приемемъ окончателно решение. Каквото и да бѣде това решение, ползата му за нашето литературно и културно развитие ще бѣде голѣма и за това радостта ще трѣбва да бѣде обща.

Отъ правопис. комисіѣа.

Въпросътъ за опростяване английския правописъ.

Между всички живи язици английскитъ навѣрно е най-стоденъ да стане свѣтовенъ езикъ, и споредъ Яковъ Гримъ, когато и да е, той ще заеме това мѣсто. И днесъ вече на него говори значителна

часть отъ човѣчеството, и той би могълъ да простре своята власть още по бързо, ако да нѣмаше извѣстни слабости, които накръняватъ неговия характеръ на свѣтски езикъ. Така, отъ една страна той има различни звукове, които хора не англичани мъчно могатъ да изговарятъ, отъ друга страна въ него намираме голѣма разлика между езика и писмото. Ни въ единъ езикъ правописътъ не е тъй неправиленъ, ни въ единъ езикъ не се различава тъй рѣзко произнесената дума отъ неписаната, колкото въ английския. Прѣсметнхто е, че съ отстранението само на нѣмото *e*, се спестяватъ вече 4 процента отъ всички букви на една обикновена печатна страница, а пъкъ ако се изостави единъ отъ двойнитѣ консонанти — 1.6 проц. Въ новия завѣтъ, който John Ellis напечата на 1842 г. съ фонетически правописъ, 100 букви сж прѣдадени съ 83. Книга, която инакъ би струвала 6 лева, написана съ фонетиченъ правописъ, ще струва само 5 лева, тъй като ще се спести доста мѣсто. Английската енциклопедия на мѣсто 24 тома би обгръщала само 20 и би струвала 100 лева по малко.

За това отъ 20 години на самъ въ английския, както и американския ученъ свѣтъ, се е започнѣло движение, което мѣри да реформира и да опрости правописътъ ¹⁾. Потикътъ е излѣзълъ отъ Америка. Вече на 1875 г. американското филологично общество избра комисия, която да опрости правописа, а тя на 1876 г. обнародва своето идеално правописание, за въвежданѣто на което реформаторитѣ се стремѣхж. На слѣдната година тя публикува и азбука, устроена за нуждитѣ на английския езикъ, съ чиято помощ човѣкъ може да чете английски сжщо тъй лесно, както латински и нѣмски. Но комисията напълно съзнаваше, чо изведнѣжъ е невъзможно, радикално да се въведе това идеално правописание, че е по-добрѣ да се приготвя публиката къмъ това нововъведение, като се въвежда полека реформата. И за това на 1878 г. комисията прѣдложи само слѣднитѣ 11 думи да почнатъ да се пишжтъ упростено: *ar, catalog, definit, infinit, gard, giv, liv, hav, tho, tru, wisht*.

На 1880 год. и Лондонското филологично общество, по прѣдложеніето на прѣдсѣдателя Д-ръ Murray, залови се да разгледа опростения правописъ, а Henry Sweet събра резултатитѣ отъ това разглеждане, които на 1881 г. бѣхж обнародвани и съ които се съгласи до нѣкѣдѣ и американското общество.

На 1882 г. английското общество натовари Henry Sweet да влѣзе въ прѣговоръ съ американското, та да видѣтъ, не е ли възможно, щото двѣтѣ първи английски филологични корпорации да дѣйствуватъ задружно. Прѣговоритѣ дадохж най-добъръ резултатъ, а на 1883 г. и двѣтѣ общества обнародвахж единъ общъ планъ за частичнитѣ промѣни, които се прѣпоръчвахж туакси да се въведжтъ въ английския правописъ. Тази реформа се заключава въ слѣднитѣ 10 правила: 1. Нѣмото *e* отпада, гдѣто фонетически е ненужно. Намѣсто — *re* трѣбва да се пише *er*. Напр. *liv, singl, eatn, raind, theater* и пр. (намѣсто *live, single, eaten, rained, theatre* и пр.).

2. Намѣсто *ea* ще се пише *e*, ако то се изговаря като *é*. Тѣй: *fether, lether* намѣсто *feather, leather* и пр.

¹⁾ Историята на това движение е изложена накратко въ нѣмското етнографско и географско издание *Globus* (1894 № 6, Bd LXV. S. 101—102).

3. Гдѣто *o* се изговаря като *u* въ *but*, трѣбва да се пише *u*; напр. *abuv*, *tung* намѣсто *above*, *tongue* и т. н.

4. Гдѣто *ou* се изговаря като *u* въ *but*, трѣбва да се пише *u*; напр. *trubl*, *ruf* намѣсто *trouble*, *rough*. Намѣсто безакцентното *our* пиши *or*, *honor* намѣсто *honour*.

5. Нѣмото *u* подиръ *g* отпада въ всички германски думи и въ чуждитѣ прѣдъ *a* (гдѣто то нѣма никакъвъ смисълъ): *gess*, *gest* намѣсто *guess*, *guest*; *gard* намѣсто *guard*. *ue* отпада въ края на думитѣ: *catalog* намѣсто *catalogue*.

6. Двойнитѣ съгласни могатъ да бѣдхтъ опростени, гдѣто фонетично сѣ ненужни: *batl*, *writn*, *traveler* намѣсто *batle* и пр; но не въ *hall* и пр.

7. Крайното *d* и *ed* трѣбва да се промѣня въ *t*, ако тѣй се изговаря; така *lookt* намѣсто *looked* и пр.

8. Промѣняй *gh*, *ph* въ *f*, ако тѣй се изговаря: *enuf*, *laffer*, намѣсто *enough* и пр.

9. Намѣсто *s* пиши *z*, ако то се изговаря гласно (меко): *abuze*, *blouze* и пр.

10. *t* прѣдъ *ch* отпада: *cach*, *picn* намѣсто *catch*, *pitch*.

На 1886 г. американското общество издаде азбученъ списекъ отъ думи, чийто правописъ бѣ оправенъ споредъ горнитѣ правила, а 1891 г. този списекъ бѣ отпечатанъ и въ *Century Dictionary*.

Неможе да се отрича, че съ въвежданieto на тѣзи реформи се прави голѣма крачка напредъ. Първото правило за отхвърлянето на нѣмото *e* подиръ кратки срички, е безъ съмнѣние много добро. Нѣмото *e* на края на думитѣ е въобще правописенъ знакъ, който служи да означа, че гласната на прѣдната сричка е дълга: *fet* но *fate*, *bit* но *bite*, *not* но *note*. Слѣдователно, излишно е да го туряме подиръ краткъкъ вокаль. Стотини думи, повечето научни, заети изъ гръцки и латински, падатъ подъ това правило. Сжщото може да се каже и за другитѣ точки на реформата. Ползата отъ нея е явна. Тѣй като полезното дѣло на двѣтъ общества не намѣри живо съчувствие въ широка публика, която въ Англия се отличава съ консерватизмъ въ това отношение, реформаторитѣ, които гледатъ по-далече и се грижатъ за улеснение на пишешитѣ братия, прѣдлагатъ да се не зачита на първо врѣме широката публика. Именно старажтъ се да привлѣкхтъ на своя страна ученитѣ общества. И наистина, много би се спечелило, ако поне ученитѣ общества бихх се рѣшили въ своитѣ издания да употрѣбятъ новия правописъ. Трѣбва да се надѣваме, че въ скоро врѣме ще стане това. Америка ще поведе Англия. Нѣма вѣчно да мъкнхтъ англичанитѣ робскитѣ вериги на безобразния унаслѣдванъ правописъ.

А. С.

Гастонъ Пари за френския правописенъ въпросъ.

Г-нъ Л. Кледа (L. Clédât), професоръ на философския факултетъ въ Лионъ, е обнародвалъ френска граматика, *raisonnée*, къмъ която извѣстиятъ парижки професоръ и академикъ г. Гастонъ Пари е написалъ много интересенъ прѣдговоръ ¹⁾. Въ него учениятъ френецъ

¹⁾ Съ извлѣчения той е съобщенъ и въ *Journal des Débats polit. et littér.* 8 juillet 1894, и отъ тамъ се запознахме съ него и ние.

изказва своитѣ мисли за минжлото и бжджщето на френския правописъ, и тия мисли, които сж здрави и критични, не ще останжтъ безъ влияние въ френското общество, на сж поучителни и за насъ. Въ „Български Прѣгледъ“, се писа вече за опита на френската академия да упрости сложния правописъ на единъ отъ най-обичнитѣ и разпространени европейски езици. А отъ тоя членъ на г. Г. Пари ще видимъ, какъ гледатъ по-разумнитѣ французи на тоя опитъ и какво искатъ тѣ изобщо отъ бжджщитѣ реформатори на правописа си.

Гастонъ Пари отбѣлѣзва отъ начало, че френската академия на наукитѣ съ своя рѣчникъ даде на френцитѣ правописъ, който състои отъ печатарскитѣ навици на XVII в., измѣнени малко прѣзъ XVIII и XIX в. Тоя правописъ почива върху прѣдание, а не върху тѣйствиеленъ изговоръ. Отъ тогава за граматичитѣ всѣка граматика бѣше „изкуство за приспособяване правописа на академията“.

„Споредъ тѣхъ, да пишешъ, ще каже да означавашъ различно еднаквитѣ фонемѣ ¹⁾ или еднакво различнитѣ фонемѣ, споредъ академическия обичай“. И понеже тоя обичай, поради своето потекло, е пълненъ съ противурѣчия, неизвѣстности и непослѣдователности, нашитѣ граматики повечето пжти сж сборъ отъ непонятни догми, на които трѣбва слѣпо да се подчинявашъ, — отъ механични рецепти, които трѣбва да изучавашъ наустъ, отъ различия чисто графични, и отъ изключения, толкова слабо мотивирани, колкото и правилата“. И мжхжтъ ли се, мжхжтъ горкитѣ френски ученици, па и възрастнитѣ, които сж длжжни да пишжтъ правилно. Заблуденитѣ мислжтъ, че да изучишъ правописа значи да изучишъ езика, а не щжтъ да разбержтъ, че освѣнъ въ правописа, трѣбва да се усвѣршенетвувашъ въ слога, въ развитието на мислитѣ и пр.

„Хайне каза, че римлянитѣ сж завоювали свѣтътъ, защото нѣмали нужда да изучаватъ латинския езикъ ²⁾. А мене ми иде по нѣкога да кажж: ако Паскалъ, Лафонтенъ, Боссюе, Волтеръ сж писали тѣй хубаво френски, то е защото не пжж е трѣбвало да изучаватъ граматиката, както прави днешното поколѣние. Нанетина, тѣ всички сж правели правописни погрѣшки, за които тѣ бижж пропаднали на испита по ортография въ най-долнитѣ класове въ народното училище. Но тѣ сж употрѣбляли може би за по-добри занятия своитѣ часове, които нашитѣ школари губжтъ, за да научжтъ, че *corps* се пише съ *p* (просвѣтениитѣ учители прѣподаватъ, че това е тѣй, защото излиза отъ лат. *corpus*), но *corsage* не иска *p* . . . да отличаватъ думитѣ на *си* и *ои*, които въ мн. ч. взематъ *x* или *z*“ и пр. и пр.

„Г-нъ Кледа изказва желание, дано обучението по френски езикъ, който днесъ е много по необходимъ отъ колкото кога и да било, да излѣзе отъ тия батаци, да бжде по плодоносно за духа и по безопасно за здравия разумъ. Неговата *Grammaire raisonnée* не скжсва връскитѣ съ традицията, която не ще може да се изкорени отведнажъ: тоя трудъ ѝ готви полека и умно проба“. Г-нъ Кледа, споредъ Г. Пари излага по кратко отъ другитѣ граматичи правописнитѣ правила, прави ги, логични и събаря ония отъ тѣхъ, които сж дребнави и прѣчкави. Неговата граматика е умѣрена критика на досегашния правописъ.

¹⁾ Звукове или съчетания отъ звукове, които оставятъ или се мѣняватъ въ думитѣ ведно.

²⁾ Зашто правописътъ му е лесенъ.

критика нереволуционна и приемлива: доуица се напр. choux и clous doigt и froid, но не се гледа като ересь и chous, doit. Нека се знае защо се пише тъй, а не иначе.

Г-нъ Г. Пари намира, че правилата на Кледа може човѣкъ да слѣдва, безъ да е училъ старо френски езикъ или латински. И ние ще се съгласимъ, че за френския правописъ и това не е малко, защото за него е немислимо рѣзко промѣненіе, и доста е, ако за сега правилата се намалѣтъ поне малко и ако могатъ да се осмислѣтъ и лесно запомнятъ. Кѣтъ точно фонетиченъ правописъ не ще може да се прѣмине отъ сегашния. За това тия, които прѣдлагатъ фонетична основа за френския правописъ, сами признаватъ, че тѣхнитѣ опити ще се покажатъ на обществото смѣшни и утопични.

Съ особенно удоволствие привождаме слѣднитѣ думи на проф. Г. Пари:

„Азъ не бихъ могълъ да прѣпорѣчамъ четенъето на книгата на г. Кледа толкова, колкото тя заслужава. Дано споредъ нейнитѣ указания се направехъ елементарни граматики, които да се разширѣтъ изъ нашитѣ училища и облекчатъ въ голѣма мѣрка за нашитѣ клети дѣца омразния и чудатъ товаръ на тоя класиченъ правописъ, и въ сѣщото врѣме прѣмахнатъ една отъ прѣградитѣ, които се прѣпрѣчватъ на чужденцитѣ и не имъ даватъ да влизатъ съ насъ чрѣзъ езика въ по интимни сношения. Наистина е чудно, че въ такъво врѣме, което се вѣрва и се смѣта за демократично, людѣтъ поддържатъ тая кула, която е обиколена отъ ями, транове и подеми мостове, въ кѣто влизатъ само подиръ голѣми мѣки и разнебитени, и която нѣма другъ мотивъ за сѣществуванъе, освѣнъ да закриля най неоправдаемата отъ аристокрацитѣ, която почива на освещеніе съ тайни безъ друга нѣкоя стойностъ, освѣнъ прѣдразсѣдъчното почитанъе, съ което ги окръжаватъ. Ето вече доста врѣме биѣтъ тая кула, тая Бастилия на Жозефъ Прудомовци отъ всеѣкаквъ видъ и не съ единъ смѣлъ шурмъ биѣе тя вече нападнѣта. Азъ имамъ силна вѣра въ методичната и търпѣливата траншея, съ която я обикаля г. Кледа. Нека тя се тури на мѣстото и защитницитѣ сами ще я науснатъ“.

Такъва перспектива, ще кажемъ ние отъ своя страна, прѣдстои и на българския правописъ, ако нашето общество (журналисти, поети, учители — а подиръ тѣхъ и другитѣ) показва и за напредъ само опоритостъ и никаква отетѣпчивостъ за полза на разумното и логичното. Ние ще приведемъ и по нататѣшнитѣ думи на Г. Пари, които иматъ по общо значение.

„Правописътъ е една отъ формитѣ на общественния животъ: колкото е тя повече сгодна, проста и ясна, толкова полесно е за гражданитѣ да се съобщаватъ съ писмо помежду си и съ чужденцитѣ. За това е твърдѣ полезно, да бѣде приета тя поне въ сѣщественитѣ си точки отъ всички, които пишѣтъ на народния езикъ“.

Г. Пари е на мнѣние, че правописътъ не трѣбва да се дава въ рѣцѣтъ на академията: „правописътъ не е дѣло на вкуса, а на размишление и практика. За да бѣде съставенъ сгодно, той изисква дружитѣ усилия на езиковѣдци, педагози, вѣщи людѣе и печатари (?), а никакъ и на поети, романисти, или мѣдрѣци и критици“. Академията би трѣбало да се занимава само съ изговора, съ избора на думитѣ, опрѣдѣленіе на различнитѣ имъ фрази, въ които влизатъ тѣ. Колкото за установяванъето на правописа, това трѣбва да се порѣча

на една немногобройна комисия, съставена отъ филолози и практични люде, които да могатъ въ кратко врѣме да дарихтъ страната съ едно сходно орѣдие, просто и добро нагледно за потребността да се означаватъ думитѣ съ писмо — потребностъ тъй важна и днесъ тъй безполезно осложнена“.

Понататѣкъ, като говори за голѣмитѣ промѣни, които би направило коренното прѣобразуване на френския правописъ, за голѣмитѣ резултати отъ него въ препечатването на рѣчници, класични творения и пр, които въ сегашния си печатенъ видъ бихъ съ врѣме устарѣли, г. Г. Пари казва, че съ постепенни измѣнявания и умна умѣреностъ могатъ да се смекчатъ тия несгоди. „Но изобщо, свършва той, тѣ не могатъ да се избѣгнатъ, и реформаторитѣ, които не държатъ сметка за тѣхъ, затварятъ очи прѣдъ най голѣмитѣ прѣчки, които изпъкватъ прѣзъ тѣхнитѣ кроежи. Страхътъ, който тия несгоди вдъхватъ, присѣдиненъ къмъ рутинната привързаностъ къмъ това, що еществува и къмъ прѣдрасждѣното почитане прѣдъ френската академия, ще попрѣчи на всѣка реформа у насъ, догдѣто нашето общество остане такова, каквото си е. Прочее, най разумното за сега е може би, да се смири човѣкъ и да се ограничи, като г. Кледа, да иска само малко търпимостъ и свобода. Само като се върви по тоя пътъ съсъ сърченостъ и умѣреностъ, ще може полека лека да се подготви общественото мнѣние да приеме едно ново узаконение, отъ което то за сега вижда само опасноститѣ и мжнотинитѣ, безъ да си представя и неговитѣ добрини.“

Жално ще бѣде, ще забѣлѣжимъ ние пакъ, ако и българското общество пожелае за дълго врѣме да брани старото, отживѣлото и да се плаши отъ прѣобразувания както френското, английското и др, ико стари въ културно отношение общества. Тогава и у насъ ще се затърни тоя въпросъ, и ще трѣбватъ не десетина, а стотини години, за да се постигне нѣщо съ нѣ голѣми усилия.

При всичко че проектътъ на правописната комисия изобщо взетъ не се приема отъ нашето общество, но въ отдѣлни точки той намѣри доста одобрение, и това е утѣшителенъ бѣлѣгъ. Френскиятъ правописъ е много по-сложенъ и по мжченъ и отъ най осложненния тамъ правописъ, но отъ друга правописната болѣстъ по училищата, журналитѣ, частната кореспонденция и пр, далеко не е достигнѣло тамъ ония размѣри, до каквито е дошла у насъ. И ние трѣба да бѣдемъ увѣрени, че нашето общество, окончателно и да се отклони отъ прѣдложенитѣ до сега реформи, болѣстѣта ще го накара пакъ да потърси цѣръ. Тоя цѣръ прѣдложи правописната комисия въ по силна доза, защото палиативнитѣ мѣрки нѣмаше да ни изкаратъ скоро и благополучно до добри резултати. У насъ не трѣба да се чака, да се създаде оная срѣдновѣковна кула отъ прѣзрасждѣци и традиция, която описва Г. Пари, и трѣбва да се земѣтъ мѣрки о врѣме, да не бѣдемъ принудени единъ день съ неимовѣрни усилия да събаряме Бастилии.

Д. Матовъ.

БЪЛГАРСКИ
ПРѢГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА II.

КНИГА II. — ДЕКЕМВРИ

СОФИЯ

ПЕЧАТНИЦА ВЪЛКОВЪ

1894.

СЪДЪРЖАНИЕ

КНИГА II.

	Стр.
Ив. Ст. Андрейчинъ, Изъ всесвѣтнитѣ бисери. Хайне. Валия-де. Дж. Санто	1
С. Фарина, Още се не родилъ. (Прѣводъ отъ италиянски.) . . .	8
Св. Чехъ, Човѣкътъ издатъ стихотворения. (Прѣводъ отъ чешки.) .	36
М. Драгомановъ, Старитѣ харти за свободата. (Продължение отъ кн. XI.—XII., год. I.)	42
М. Грюнвалдъ, Заселението на еврейтѣ на Балк. полуостровъ . . .	52
Ч. Ломброзо, Самоубийството заради любовь. (Прѣводъ отъ френски.)	59
Парламентитѣ въ цѣлия свѣтъ	66
П. Бахметевъ, Последѣйствие. (Физико-психологическа студия.) .	77
М. Бъчеваровъ, Блѣшуканьето на звѣздитѣ	84
Д-ръ Ив. Михаловъ, Новитѣ открития по медицината. Серумъ-терапията	91

I. Рецензии и книгописъ.

Гастонъ Тисандие, Мжченици на науката. — Д. Матовъ . . .	102
П. Драгановъ, Македонско-славянскій сборникъ. Выпускъ I. — Д. Матовъ	105
Н. Станевъ, Теория на прозата. — Б. Цоневъ	108
Д. Матовъ, Къмъ народната пѣсенъ за невѣрната жена	114
Д. П. Викиловъ, Ботаника за основнитѣ училища. — В. Дяковичъ .	115
И. Н. Гюзелевъ, Елементарна геометрия. — Ем. Ивановъ	122
К. Арнхеймъ, Учебникъ по математическата география. Прѣвелъ Д. Д. Лачковъ. — Ем. Ивановъ	130
Т. М. Достоевски, Бѣли ноци. Крокодилъ. Прѣвелъ Д. Тончевъ — Хр. С. Георгиевъ, Ръководство по лозарството. — Г. К. Куряновъ, Отечествознание. — К. Г. Самарджиевъ, Календарче св. Кирилъ и Методий за 1895 год. — Ив. Райчовъ, Календарче София за 1895 год. — Н. Доспевски, Кратки познания по минералогия и геология. — Юрид. Прѣгледъ. — Л. М.	131
М. Дриновъ, О нѣкоторыхъ трудахъ Димитрія Хоматіана. — E. de Wildemann et A. Tschef, Contributions à l'étude de la flore de Bulgarie. — Д. М.	134
J. A. Gadol, Nueva metoda practica applicada a la lingua bulgara. — М. Г. Les Fabricants-exportateurs du royaume de Hongrie.—Дневницитѣ и автобиографичнитѣ записки на епископа Порфирия Успенски. — Dr. F. B. Pfeiffer, Volkswirtschaftliches Jahrbuch des Königreichs Serbien. — T. Wolkov, Rites et usages nuptiaux en Ukraine. — M. Albert, Les médecins grecs à Rome. — P. Mantegazza, Die Kunst, einen Gatten zu wählen. — D'Arbois de Jubainville, Les premiers habitants de l'Europe. — C. de Varigny, Nouvelle géographie moderne. — Carot d'Addosio, Bestie delinquenti — Л. М.	135

Изъ нашитѣ и чуждитѣ списання.

Учитель, год. II, кн. I, II и III. — Основно Училище, бр. IX. — *Л. М.* — Юридически Прѣгледъ, год. II, кн. XVII. — *Б. Ц.* — Медицинска бесѣда, год. I, кн. V. — *Л. М.* — Гласникъ земалѣскогъ музеја у Босни и Херцеговини — *В. Д.* — *Osvěta*, год. XXIV. — *Л. М.* — Записки Новороссійскаго университета. — *Д. М.* 139

Книжовни и научни вѣсти.

Салваторе Фарина. — *И. Г.* — А. Г. Рубинштейнъ. — *Е. Г.* — Victor Duruy. — Ferdinand Lesseps. — Разкопки въ Делфи. — *Б. Ц.* — Гръцка музикална композиция отъ III. вѣкъ пр. Хр. — Споменна плоча на Гр. Пърличевъ. — Новъ, свободенъ белгийски университетъ. — *Л. М.* — Звукътъ въ народната метеорология. — Прѣдказванье врѣмето въ Съединенитѣ Държави. — Защо въздухътъ бива много прозраченъ прѣдъ развалянето на врѣмето? — Телефонъ между Виена и Берлинъ. — *М. Б.* — Законопроектъ за основнитѣ училища въ Българското Княжество. — *Л. М.* — Антроположко общество въ Петербургъ. — Д. А. Ровинскій. — *М.* 154

Театрална хроника.

Виновенъ, драма отъ Р. Фосъ. — *III.* 168

По правописния въпросъ.

Тлъстиятъ господинъ „ъ“. — Мизонеизмътъ въ правописната реформа. 173

Печатни погрѣшки:

	Напечатано :	Чети :
Стр. 59, редъ 2	Lambroso	Lombroso
„ 60, 62, 64 заглавие,	Ламбросо	Ломбросо
„ 65, редъ 7	Labeo	Labeon

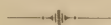
ИЗЪ ВСЕСВѢТНИТЪ БИСЕРИ.

Стихотворения.

I.

Отъ **Ж. Жайне.**

(Прѣводъ отъ нѣмски.)

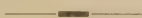

1.

Допри лицето си до мойто,
Та наш'тѣ сълзи да се слѣжтъ;
До мойто сърдце дай и твоего,
Съ' еднакъвъ пламъкъ нека грѣжтъ.

Кога въ тоз' пламъкъ се излѣжтъ
Обилни сълзи на разлѣка,
Въвъ твойтѣ топлички прѣгрѣдки
Азъ ще умрѣ отъ сладка мѣка.

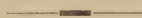

2.

Самички ний въ колата тъмни
Съсъ теб' прѣкарахме ноцта,
Спокойни бѣхме и невинно
За разни бѣбрѣхме нѣща.

Ала когато се разсѣмнѣ,
Видѣхме въ нашитѣ кола,
Амура слѣпъ стои при нази
Съсъ свойтѣ ангелски крила.

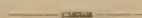

3.

Когато двама се раздѣлятъ,
За пѣть рѣцѣтѣ си подаватъ,
Захващатъ тежко да въздишатъ, —
Съ горчиви сълзи се прощаватъ,

А ний не плакахме съсъ тебе,
Въздишки нѣмахме, ни мѣка;
Но съ двойна сила тѣ дойдохъ
Подиръ спокойната разлѣка.

4.

На сънъ горчиво плакахъ азъ —
 Че си умрѣла сънува́хъ;
 Събудихъ се — съ безбройни пакъ
 Горещи сълзи се залѣхъ.

На сънъ горчиво плакахъ азъ —
 Че съмъ оставенъ сънува́хъ;
 Събудихъ се — обилни пакъ
 Горещи сълзи азъ пролѣхъ.

На сънъ горчиво плакахъ азъ —
 Че си при мене сънува́хъ;
 Събудихъ се — горещо пакъ
 И безутѣшно азъ плака́хъ.

5.

Въ една завѣтна само дума
 Излѣлъ бихъ своята азъ тѣга
 И далъ я бихъ на буйний вѣтъръ,
 Къмъ тебъ да фрѣкне тя сега,

Къмъ тебъ да фрѣкне, дружке мила,
 При тебе вѣчно да стои,
 Та всѣкой часъ, на всѣко мѣсто
 Печално, тѣжно да звучи.

И ако вечеръ ти поискашъ
 Очи да склопишъ въ сладкъ сънъ,
 Тя всѣкой часъ да те събужда,
 Катъ погребаленъ нѣкой звънъ.

6.

—Къдѣ е твойта дружка мила,
 Която ти възпѣ прѣкрасно,
 Когато нѣкога пламтѣше
 Сърдцето ти горещо, страстно?

Ахъ, тоя пламъкъ вечъ изгаснѣ,
 Изстинѣ туй сърдце нещастно, —
 Салъ тази книжка още пази
 На мойта страсть праха безгласно.

7.

Кѣмъ мен' съ умраза ли сѣ пълни,
О мила, твоитѣ гърди?
Но азъ на всички ще разкажъ,
Съсъ мен' какво направи ти . . .

Ахъ, вие устнички жестоки,
Какъ тѣй казѣхте думи зли
За тоя, дѣто толкозъ врѣме,
Отъ вази сладкъ балсамъ пи! . . .

8.

Защо, сълзо, самичка
Очитѣ ми замрѣжавашъ?
Отъ много дълго врѣме
Въвъ тѣхъ се ти намѣрвашъ.

Ти имаше сестрички,
Кат' тебе бистри бѣхъ,
Но въ радости и мъки
Тѣ всички се излѣхъ.

Изчезнѣхъ звѣздитѣ,
Въ небето що блѣщѣхъ,—
На мойтѣ наслажденья
Свидѣтели тѣ бѣхъ.

И мойта обичъ фрѣкнѣ,
Кат' призракъ на мечтитѣ . . .
И ти, сълзо, по-скоро
Иди си при сестритѣ!

9.

Омайно мѣсецътъ изгрѣлъ е,
Отъ край до край блѣщѣтъ вълнитѣ,
Занесенъ азъ почивамъ сладко
На мойта мила на гърдитѣ.

Прѣгърнѣти ний двама съ нея
Лежимъ на пѣсѣка честити.
„Защо треперишъ, мила моя,
И слушашъ буритѣ сърдити?“

„Ахъ, буря то не е, а пѣсни,
Бѣди спокоенъ, о мой мили:
Тѣй пѣхътъ нашитѣ сестрички
Въ вълнитѣ млади ош' умрѣли.“

II.

Отъ Валиаде.*)

(Прѣводъ отъ арабеки.)

1.

Азъ чакахъ съ трепетъ, чакамъ ошъ
 Да дойде милий мой,
 Но ето вечъ е полуношь,
 А все не иде той.

При друга ли стои сега
 Омаянъ и щастливъ,
 А мен' остави да тжжж,
 Да чакамъ съ плачъ горчивъ?

Дали почива въ сѣнь блаженъ
 На други той гърди,
 А азъ ще видѣхъ свѣтлий день
 Потънѣла въ сълзи?

О, бѣгай скоро, черна нощъ,
 Ела ти, ясенъ день,
 Та може-би разкаянъ той
 Да дойде пакъ при менъ

2.

Щомъ масло не остане
 Въвъ мойта лампа бѣдна,
 И около настане
 Тъмната непрогледна —

Тогава рай видѣня
 Прѣдъ мене се вѣстятъ,
 И будѣтъ въ мен' сѣмнѣня —
 Покой ми тѣ не даватъ.

И будѣтъ въ мен' сѣмнѣня:
 „Той мрази те...“ ми шепнатъ...
 О, лошапи видѣня
 Защо ме тѣй измѣчватъ?

Тѣ лѣжатъ ме, азъ знамъ:
 Той люби ме горещо,
 Но сѣнкитѣ отъ завистъ
 Изглеждатъ ме зловѣщо . . .

*) Валиаде или Влида е дъщеря на кордовския халифъ Хакемъ II, живѣла въ IV. в. на хеджрата (въ началото на XI. ст.). Прославена по голѣмата си хубость и поетическа дарба.

3.

Сърдита буря е навънъ, —
Небето мрачно, гръмъ гърми —
 А азъ у дома
Въ тѣга горчива и безъ снъ
 Седѣхъ сама.

Да бѣше тука милий мой,
А не въ чужбина, надалечъ,
 Тогава, ахъ,
Не ще да съмъ отъ този вой
 Въ ужасенъ страхъ . . .

А сладко съ него ще гълчѣхъ,
Ще пѣхъ весели пѣсни
 Съсъ нѣженъ гласъ,
Или въ забрава ще мълчѣхъ
 До него азъ.

Тогазъ блажена ще да съмъ . . .
Но пусто тука е . . . Сама
 Треперѣхъ азъ . . .
По-силенъ става страшний гръмъ
 Отъ часъ на часъ.

А той не иде . . . Дѣ си ти,
Соколе мой, вѣвъ тоя часъ?
 Сама съмъ азъ,
А вѣнка бурята гърми
 Съсъ страшенъ бѣсъ . . .

4.

Неволята ме люби,
Тжгата ме обича,
И мжката на често
Слѣдъ мене се увлича.

Тѣ родни ми сѣхъ тритѣ:
Животътъ си за мене
Безкористно отдаватъ,
А мойто сърдце вѣне . . .

О, гостенки любезни,
Идѣте си, вечъ стига!
На милата ви само
Почивка не достига! . .

III.

Отъ Джовани Санто.*)

(Прѣводъ отъ италиански)

1.

Да можахъ да разтворѣхъ
Сърдцето си сега,
Да видишъ, какъ го кѣса
Злодѣйката тѣга; —

Да видишъ, съ колко рани
Изпѣстрено е днесъ, —
Ти би тогазъ разбрала,
До колко съмъ злочестъ.

И може-би — кой знае —
Отъ жалость, безъ да щешъ,
Поне минута сладка
На мене да дадешъ.

2.

Сутринъ свиждане бълнувамъ
Съ пламнжли гърди,
Вечеръ тебе азъ снувамъ,
Но не идешъ ти . . .

Ахъ, измѣченъ съмъ довольно!
Що не дойдешъ ти?
Сал' за тебе сърдце болно
День и нощъ тупти!

Но... жестока си — не чувашъ
Моята молба . . .
Ахъ . . . ти другиго цѣлувашъ
Съ алени уста!

3.

Да умрѣ . . . Но още
Азъ не съмъ живѣлъ,
Дни блажени, свѣтли
Йощъ не съмъ видѣлъ.

Миняхъ си животътъ
Само въвъ тѣги,
Гоненъ и прѣслѣдванъ
Отъ клевети зли.

*) Италиански поетъ отъ XVI. в. Умрѣлъ младъ. Написалъ само една
сбирка отъ пѣсни, надхвани съ истински лиризъмъ.

Азъ усмивка топла
Нивга не видѣхъ,
Майчинитѣ грижи
Нивга не узнахъ.

Все скърбъ и неволи,
Все гладъ и тегла,
Все надежди празни,
Счупени крила

Мжката ми бѣше
Миличка сестра —
Цѣлъ животъ ме гали
Таз' душманка зла!

Азъ съмъ вече съсипанъ,
Смазанъ съмъ, убитъ,
Отъ тѣги и мжки
Цѣлъ съмъ азъ разбитъ.

Но смъртта жестока
Страшна е за менъ,
Плаши ме прѣмного
Черний гробъ студентъ.

Да умрѣ . . . Но още
Азъ не съмъ живѣлъ,
Дни блаженн, свѣтли
Йощъ не съмъ узналъ . . .

Нѣма ли да има
И за мен' покой?
Все горчивъ ли ще е
Тукъ животътъ мой?

Ето вече дошелъ е
Чудний, свѣтълъ Май . . .
О, сѣдбо корава,
Радости ми дай!

Смъртъ ли? . . . По-нататкъ
Нека дойде тя:
Йощъ не сж цѣфнжли
Всичкитѣ цвѣтя . . .

Азъ линѣхъ, не растохъ . . .
Дайте ми зари!
Таз' мъгла ужасна
Всичко въ мен' затри!

А пѣкъ Май е днеска,
Всичко чудно грѣй,
Радостно, щастливо
День и нощъ се смѣй.

Вредомъ щастье блика . . .
Сал' за мен' смъртта
Хили се жестоко,
Смръзва ми кръвта . . .

Да умрѣ . . . Но още
Азъ не съмъ живѣлъ,
Дни блажени, свѣтли
Йощъ не съмъ видѣлъ.

Ив. Ст. Андрейчинъ.

Още се не родилъ.

Отъ Салваторе Фарина.

(Прѣводъ отъ италиански.)

I.

Не го очаквахме вече; да си кажж истината, ние и ни кога не бѣхме го очаквали. Бѣхме се оженили безъ всѣка цѣль, единствено за да се оженимъ, и деньтъ на свадбата ни ми се стори най-хубавиятъ въ цѣлия ми животъ, защото съ него собствено захванж нашиятъ животъ. Всичко гледахме ние съ очитѣ на любовта и не можехме да си прѣдставимъ по-голѣмо щастие отъ това — да прѣкараме животътъ ржка-подъ-ржка. Всѣка мисль за друга радостъ би ни се сторила, на Евангелина и мене, като обида отъ страна на единъ карликъ нанесена на исполина, който хранѣхме въ грждитѣ си. Казвамъ „хранѣхме“, защото и Евангелина ме обичаше много, иначе не би се съгласила да стане госпожа Плачиди.

Въ онова врѣме още не бѣхъ прѣровилъ хубаво книгитѣ по гражданското сждопроизводство, и практиката на адвоката Плачиди не бѣ нѣщо повече отъ едно горещо желание. При това имахъ тогава, а имамъ още и сега едно кръстно име толкова чудновато, щото би угасило и най-силниятъ любовенъ пламъкъ. Жена ми ме нарича Онда (и това вече е невъзможно прѣкръщение), а истинското ми име — нѣма да повѣрвате — цѣлото мое име е Епаминонда.

Значи казахъ, че не го очаквахме вече, т. е. че не бѣхме го очаквали никога, защото бѣхме се оженили безъ особена цѣль. А така и щѣше да бжде, ако не бѣхъ се вмѣсили нѣкои работи.

При връщанъето ни отъ свадбеното пѣтуванъе, роднини, приятели, приятелки, колкото ни очаквахъ на станцията, ни приехъ съ извѣстни усмивки, които щѣхъ да ме вкаратъ въ стѣснение, ако да не бѣхъ се приготвилъ да се

смѣхъ; моята Евангелина, бѣдната, стоеше безпомощна, и колкото азъ повече се смѣхъ, толкова по-червена ставаше тя. А това тъкмо искахъ роднинитѣ и приятелитѣ; казаль би човѣкъ, че друго не имъ липсуваше за тѣхното щастие.

— Какъ е? Има ли нѣщо? — И гледахъ въ очитѣ на жена ми, подфърляхъ я на цѣло разпитване, пълно съ загатвания, отъ които бѣдната не разбираше много, сетитѣ поглеждахъ мене съ многознаменателенъ погледъ, или ме блъсвахъ съ лакъта въ ребрата, като смивахъ съ едното око. Дѣда ми, човѣкъ нискъ, но живъ и шеговитъ, само обикаляше около дъщеря си и туку я питахъ: — Доносятъ ли ми нѣщо? — като че трѣбаше да го има вече въ чемодана.

За нещастие бѣ се намѣрилъ тамъ и единъ учителъ по аритметика, който, злоупотрѣблявайки своето звание и своята паука, бѣ зелъ да прѣсмѣтва точно на моята Евангелина, че като сме се оженили въ Юли, той трѣбало да се яви въ Марта, съ първитѣ теменужки. Разбира се, че никой не казваше ясно, за кого е дума, и въ това се състоеше цѣлата шега; но не бѣ мъчно да се разбере, че се касаше за сина ми.

Сетитѣ дойде въпросътъ за пола, и тукъ разногласието въ прѣдказванията бѣ неизравнимо. За дѣда ми нѣмаше съмнѣние, че ще бѣде момче (бѣдѣщъ инженеръ), а старата лези Симплиция, която прѣдложи услугитѣ си да възприеме рожбата ни отъ къпелта, твърдѣше, че трѣба да бѣде момиче, и даваше да се разбере по хиляда начини, безъ да го изкаже съ думи, че бѣдѣщата Симпличета най-добрѣ ще стори, ако съ врѣме бѣде по любезностъ и грациозностъ като своята кръстница. За да задоволи всички, азъ отговаряхъ постоянно, че синъ ми ще бѣде отъ сръденъ родъ, и го казвахъ смѣейки се и безъ да мисля за мъжитѣ на всички бѣдѣщи бащи, които трѣба да се радватъ съ цѣли мѣсеци на едно потомство безъ опрѣдѣленъ полъ. Но когато азъ мислѣхъ, че съмъ накаралъ всички по единъ добъръ начинъ да оставятъ намира бѣдната ми жена, не щешъ ли, че се намѣри единъ по-остроуменъ мислителъ, който ѝ даде най-добъръ съвѣтъ да удовлетвори и двама, бащата и кръстницата: — Най-добрѣ ще бѣде да имъ подарите една двойка, тогава всички ще се смирытъ.

Не дѣй, приятелю, тъкмо тогава нѣма да имаме мира! Тъкмо тогава бихме станѣли за смѣхъ на добритѣ хорица, че сме я прѣкалили.

Аритметиката на учителя захванъ да служи и намъ, но безъ страхъ и мъчение. Ние си казвахме: — Теменужкитѣ ще дойдътъ прѣди него — и бѣхме се вече одобрили съ мисълта, да дойде заедно съ моминитѣ сълзи или съ черешитѣ.

И всѣки мѣсецъ, що изминуваше, показваше ни по-угрижени лицата на дѣда ми, на леля Симплиция, на роднитѣ, приятелитѣ и приятелкитѣ, които ние гледахме съ всички степени на любовъ и съжалѣние, и които ни казвахъ, че и двамата не ни бива за нищо.

Чакахме, чакахме, — все напусто. Дойдохъ теменужкитѣ, дойдохъ моминитѣ сълзи, не донесохъ нищо освѣнъ своятъ дъхъ; дойдохъ и черешитѣ, ала за жалъ и тѣ сами!

Това дѣте, което не се рѣшаваше да се роди, захванъ да смущава нашето спокойствие. Азъ виждахъ, че подъ веселия смѣхъ на моята съпруга се криеше тайно мъчение, и много пѣти не сполучвахъ да разпѣдъ съ цѣлувки облачитѣ отъ нейното чело.

Често я изненадвахъ седнѣла въ едно кюше надъ нѣкакъвъ шевъ, но безъ да бодне нито еднажъ, съ погледъ устременъ на земята; тогава азъ пристѣпвахъ полекичка, цѣлувахъ я по шията, а тя трепнуваше и ми кажеше:

— Злосторнико — защото съмъ я уплашилъ,—и найсетнѣ ми показваше усмихнѣлото си лице; но каквото и да правѣше и да казваше, винаги откривахъ една сълза въ нейнитѣ благи очи и въ оная нейна сладка усмивка виждахъ една бѣгла тъжна мисль.

Каква ли?

Единъ день ми го каза: бѣдната се бояла, че не може да ме направи напълно честитъ, срамувала се и кахърила се, че не могла още да ми подари едно розово бебенце. И колкото и да я увѣрявахъ, че това никакъ не ме интересува и безпокои, тя, като ме погледнѣ въ очитѣ, съ въздишка прибави:

— Виждамъ хубаво; женидбата не е онова, което си мислѣхме ние, и ако мислишъ, че нашиятъ бракъ ще бѣде по-добъръ. . . .

Азъ не я оставихъ да довърши рѣчта си; затворихъ ѝ устата съ една цѣлувка, и не стигаше това, ами дигнѣхъ я на рѣцѣтъ като малко момиче и я носѣхъ по всички стаи на нашата квартира, — а ние имахме четири стаи, безъ да броимъ стаячката на слугинята. Всичко се завърши съ веселъ смѣхъ.

Жена ми не бѣше лека, и азъ като я сложихъ, увѣрихъ я, че за единъ човѣкъ като мене тежината на една жена като нея е достатъчна и че не бихъ желалъ да земъ на плещитѣ си още едно създание, което при това никакъ не познавахъ.

Зехъ да се подигривамъ, веселъ какъвто бѣхъ, съ своето бѣдѣще потомство: че ще се отнасямъ злѣ съ него; че нѣма да ми се вижда чудно, ако се покажъ безсърдеченъ баща: всичко това говорѣхъ, за да ѝ се прѣдставя, какъвто и си бѣхъ, примѣренъ съпругъ.

Съ такиви шеги сполучвахъ да я убѣдѣ, че най-доброто, което може да направи, е, да я виждамъ винаги съ засмѣно лице и да гледа да ми разведрява животътъ съ свѣтлината на своитѣ бистри весели очи.

Еднажъ тя ме попита:

— Ама истина ли е, че ти никога не си го желалъ?

— Кого?

— Твоятъ синъ?

— Никога, — отговорихъ тържествено.

Тя се прѣстори, като че се стреснѣ; сетиѣ подзе:

— Азъ бѣхъ си втѣпила въ главата, че ти го очаквашъ, че не можешъ вече никакъ да съществувашъ безъ него, че го обичашъ повече отъ мене . . . и бѣхъ ревнива.

— О! — извикахъ — като го нѣма още никакъ, какъ бихъ могълъ да го обичамъ?

— И азъ си мислѣхъ сѣщото: какъ може да бѣде да обичашъ нѣщо още неродено, което не иска и да се роди, само затова, защото ако би се родило, би билъ твой синъ? Най-сетиѣ, той ти е още съвсѣмъ непознатъ. И сетиѣ, на-блодавахъ те скритомъ, виждахъ те угриженъ и казвахъ на себе си: „Той е умисленъ, и не може да се успокои, той го обича!“

Бѣдна Евангелино! Самъ себе си обичахъ.

Азъ обичахъ още и редътъ и, нѣщо повече отъ реда, симетрията; защото не бива да се смѣсватъ тѣзи двѣ домашни добродѣтели. Редътъ може да бѣде навикъ, симетрията е чувство, и е всѣкога по-опрѣдѣлена.

За да си прѣдставите, колко дребни жертви ме струваше задоволяванѣто на тая тирапическа симетрия, трѣба да се поставите на мѣстото на човѣкъ, който трѣба да натѣмки кѣщата си съ помощта на една празна кесия и който има прѣдъ очитѣ си четири стѣни, на които можтъ да се ока-

чжтъ добрѣ четири или осемъ картини, а пъкъ той има тамамъ половина дюзина.

Жена ми обичаше изпърво мене, сетнѣ дори симетрията, и азъ се чудѣхъ, като виждахъ въ всичко, което тя нареждаше, нейната наклонностъ, поне нейното уважение къмъ симетрията. Нѣкога улавяше ме тя таинствено за ржката и ме завождаше въ една стая; тукъ ме оставише въ изумление, като ми казваше: — Гледай — и азъ гледахъ и не виждахъ нищо; най-сетнѣ забѣлѣзвахъ и се чудѣхъ, че бѣ намѣрила начинъ да поправи една симетрия, която изглеждаше съвършена; тогава не можехъ да се въздържж да ѝ извикамъ: — Браво!

Понѣкога прибавяхъ: — Намирамъ тия шестъ стола много добрѣ поставени, два на чело на масата, четири единъ срѣщу другъ до стѣнитѣ; не ти ли се чини, че се крие въ тая наредба извѣстенъ смисълъ, и че столоветѣ се подчиняватъ на единъ мълчаливъ умъ? Помѣсти единиятъ, и духътъ, който ги съживява, изчезва, столоветѣ ставатъ пакъ прости столове, и намѣсто да ти изглеждатъ направени отъ скъпо дърво и дамастъ, показватъ ни своето просто дърво и сламени седалища.

Евангелина се усмихваше, защото бѣше доволна; и азъ продължавахъ:

— Ако она храбрецъ, който въ тоя часъ трѣбаше вече да бжде на този свѣтъ, се рѣшеше еднажъ наистина да дойде, знаешъ ли, каква храбрость ще научи съ врѣме?... Ще се научи да разбървева своята симетрия и да я разфърля изъ къщата, както правятъ извѣстни, познати менъ художници, които намѣсто да рисуватъ хубави картини или да пишжтъ добри книги, намиратъ по-удобно да минуватъ за гении, като обявяватъ война на чувствата и възгледитѣ на обществото, на конвенционализма и на здравия разсѣдъкъ.

— Ти мислишъ още за него? — попита ме Евангелина съ миловиденъ уплахъ.

Тя подразбираше: „она храбрецъ“.

И ме накара да повторж стотни пжтъ, че съмъ щастливъ и така, че не желяж нищо, и че даже. . . .

— Кажж, кажж, че даже. . . .

Да кажж ли? Не само бѣхъ щастливъ и не желяехъ нищо, ами чинѣше ми се, че единъ синъ би ми причинилъ повече грижи отколкото радости. Какво да правж съ единъ наслѣдникъ, прѣди да вкарамъ въ добъръ пжтъ адвокатската си практика, за да му я прѣдамъ нему на старость? Очак-

вахъ наистина съ извѣстно нетърпѣние клиентелата, но за рождбата си не мислѣхъ безъ извѣстенъ страхъ.

Строга пестливостъ улесняваше нашиятъ поминѣкъ, макаръ и да грѣшихме седемъ пѣти прѣзъ деня съ своитѣ непомѣрни желанія, като си правѣхме извѣстни кули, които най-дързко парушавахъ всички закони на равновѣсието. Бѣдни и двамата, Евангелина съ своята суха зестра, азъ съ своитѣ книги и съ докторската си диплома, бѣхме все пакъ весели, като си прѣдставяхме бѣдѣщето въ най-хубави бои.

Който обмислѣше добръ, за него трѣбаше да бѣде ясно, че единъ синъ за насъ ще бѣде опасенъ луксъ, и азъ не можехъ да разберѣ, какъ моятъ дѣда, който съ голѣмъ трудъ и потъ бѣ успѣлъ да приготви малката зестра и който не си правѣше никакви илузии за моитѣ съкровища, какъ тоя добрякъ можеше така открито да вѣрва, че ражданьето на единъ синъ е необходимо за нашето щастие.

— Дѣцата — казвахъ азъ философски — идѣтъ на тоя свѣтъ голи и гладни.

И това просто и дълбокоумно начало възбуждаше у жена ми други мисли, вече не тѣй прости, но не по-малко дълбоки, както тя изобщо бѣ винаги на едно мнѣние съ мене.

— Единъ синъ — казваше тя — би било можеби нѣщо добро, но тогава азъ не бихъ могла вече да отивамъ вечеръ въ кафенето или въ театра.

— Колкото за това — отговаряхъ азъ — трѣбало би и азъ да прѣстанѣ да пушѣ . . . това би било извѣстна жертва отъ моя страна, но за сина си бихъ я направилъ.

И чинѣше ми се да съмъ цѣлъ герой, когато си запалихъ нѣкога по една цигара.

II.

Бѣхме навикнѣли да отиваме за обѣдъ и вечеря въ гостиница, която мѣнявахме всѣки день.

— Какво хубаво нѣщо! — казваше жена ми откровенно. Не трѣба да се грижѣ за покупки, да се сърдиш, защо слугинята е купила много скъпо зеленчукътъ; не се ядосвамъ, че пещьта не се запала скоро, когато съмъ гладна; не се страхувамъ, че печеното ще прѣгори или супата ще мирише на димъ. Нашата маса е сложена въ всѣко врѣме прѣзъ деня; зимѣ отиваме въ една хубава зала, много поширока отколкото всички наши четири стаи заедно, избираме

си една масичка до прозореца, за да виждаме хората, що минуватъ; лѣтъ седимъ на чистъ въздухъ въ градината, и стига да почукнемъ съ вилицата на чашата, за да ни донесатъ всичко що желаемъ . . . съвсѣмъ както въ омаенъ палатъ.

— Само че трѣба най-сетнѣ да платимъ, забѣлѣзвахъ азъ съ усмивка.

Но тогава Евангелина, като се основаваше на своя опитъ като добра къщовница, ми доказваше като двѣ и двѣ четири, че ако се направи добръ смѣтката, сжщиятъ обѣдъ отъ гостиницата би сторилъ много повече у дома; и мене не оставаше друго освѣнъ да се прѣклонихъ прѣдъ нейната мъдростъ и да я моля съ усмивка да прости на единъ невѣжа щастieto, което никакъ не бѣ заслужилъ.

За образецъ на по-подирното наше бѣдѣще бѣхме си избрали една стара двойка пълна съ бръчки, но твърдѣ весела. Тѣ двама дохождахъ всѣки день въ гостиницата; тя снимаше една шапчица, която приличаше на фунийка, той бързаше да я окачи за панделкитѣ на гвоздеа, сетнѣ тѣ сѣдахъ, като показвахъ своята пълна непожатнѣта бѣла коса. Тихо и бавно се съвѣтвахъ тѣ, прѣди да се рѣшатъ да заржчатъ сжщото ястие, послѣ го заржчвахъ съ леко сърдце, и гледахъ усмихнѣто, като го донасяхъ, и го изяждахъ съ благоговѣние, като изказвахъ всѣки пѣтъ съ доволенъ погледъ своята радостъ за добрия изборъ, който бѣхъ направили. Когато си отивахъ подържка, виждаше се, колко сподѣляхъ радостѣта си. Евангелина и азъ ги гледахме мълчаливо; сетнѣ единиятъ или другиятъ казваше:

— И ние ще правимъ така: като нѣмаме дѣца нито други спѣнки, ще ходимъ и ние винаги да ядемъ въ гостиница.

Въобще чувствувахме се добръ, и бѣхме убѣдени и двама, че свѣтътъ захваща и свършва съ насъ.

Трѣбаше да ни види човѣкъ, когато излизахме подържка изъ гостиницата: азъ съ жбна клечка въ устата, правъ, важенъ и гордъ; моята Евангелина весела и засмѣна, и двама възрадовани отъ хубавия изгледъ на залѣзването на слънцето, или отъ хубавата лѣтна буря, която ни караше да бързаме у дома, или отъ прѣкрасния снѣгопадъ; трѣбаше да ни види човѣкъ тогава, за да разбере, какво изредно чувство се възбужда отъ едно леко смилање прѣкарано задружно.

Да си идемъ ли? да останемъ ли? да бързаме ли, или да вървимъ полека? — Правѣхме както искахме.

Нѣмаше да се боимъ, че прѣзъ нашето отсъствие нашитѣ дѣцица ще се търколятъ по стѣлбитѣ, или ще се натупатъ като добри братя, или ще запалятъ чаршавтъ на кревата съ нѣкоя клечка откраднхтата отъ готварницата.

Чуешъ ли? Не е ли туй нѣкое момченце, що крѣщи като примадона, или е нѣкоя примадона, която . . ? Нѣма съмнѣние, че е дѣйствително нѣкое момченце. Хвърлиме единъ погледъ отъ състрадание къмъ третия катъ, отъ дѣто идатъ онѣзи тонове на сопрано, и дръпваме погледътъ тутакси назадъ; онуй момченце не е нашето. И си помисляме: търпѣние, ще прати небето и намъ ангелчета!

Малко по-нататкъ срѣщаме едно друго дѣте, което прави първитѣ стѣпки. Колко е миличко! Люшка се цѣло, и ви кара да тичате постоянно задъ него съ една възглавничка, за да му я фърлите прѣдъ краката, прѣди да падне, та да не се убие. Но ето го че застава всрѣдъ пѣти, и не иска вече да се мръдне; майка му, баща му, слугинята се мѣчатъ да го убѣдятъ да трѣгне; но не сполучватъ: опитватъ се да го отведатъ за ржка, но малкото човѣче надава такъвъ викъ, щото накарва да прѣстане изведнажъ крѣсскътъ на другаря му отъ третия катъ, който вѣроятно зима да го слуша. На тоя крѣсскъ се събиратъ хора. . . . Какво е станжло? Нищо особено; едно обикновено явление; но бѣдната майка почервениява, бащата се озѣрта наоколо да потѣне въ нѣкоя пропасть, слугинята прибира всичко и изчезва, всички се смѣятъ, и най-сетнѣ множеството се разпрѣсва.

А ние двама се поглеждаме мълчеливо; сетнѣ казвамъ шеговито:

— Това сж първитѣ утѣшения, които едно добръ възпитано момче вѣрва, че дължи на татка си и мама си.

— И може-би че сж нищо въ сравнение съ ония, които имъ запазва за тѣхнитѣ старини; казва Евангелина.

— Когато бѣде на университета въ Павия — продължавамъ азъ — и се запознае съ една синѣора Роза, приятелка на студентѣ и на 20 процента отъ мѣсеца.

— Или когато . . не! — прѣкъснххъ се, обзетъ отъ една мрачна мисль — ако такъвъ окаянъ баща би могълъ да види до край всички болки, които му запазва това момче, трѣбало би да му отупа добръ кожата. . . Но не сега — прибавихъ, като поразмислихъ добръ.

— Защо не сега? — пита Евангелина.

Азъ се усмихвамъ, тя ме разбира и зима да се смѣе така силно, че минувачитѣ ни поглеждатъ, сетнѣ се обѣрцатъ

назадъ, за да ни изгледатъ още еднажъ. Забѣлѣзвахме, какъ нѣкои си казвахъ: — Това сж младоженци, вижда се, че сж щастливи. — И азъ се обърцахъ, поглеждахъ ги снизходително и се чивствувахъ наклоненъ да имъ извикамъ:

— Да, господа, това е моята Евангелина; неотколѣ сме се оженили; върви ни добрѣ, та сме щастливи.

III.

Въ своя егоизъмъ бѣхме си избрали твърдѣ разумно единъ другаръ; това бѣше единъ скроменъ приятель, който цѣлъ день пѣше нашата свадбена пѣснь, който зимаше участие въ нашитѣ радости, безъ да изисква нѣкога нѣщо повече отъ онова, което можехме да му дадемъ. Не бѣше, както можете да си помислите, фениксъ, ами само нѣщо отъ неговия родъ. А какъ се казваше той? Казваше се косъ, безъ да бжде дѣйствително косъ. Не бѣше тоже и скорець, а така сжщо и не саможиво врабче, пѣше като теноръ по звание и свирѣше като сжщъ виртуозъ; до тамъ бѣ стигнѣла нашата орнитологическа наука, та жена ми и азъ нарекохме тоя пероносець косъ. И той живѣ и умрѣ подъ това чуждо име, което като че ли му правѣше винаги честь.

Още си припомнямъ оня скърбенъ день; още отъ заранята нашиятъ другаръ, бихъ могълъ да кажъ—нашиятъ синъ, бѣ застанѣлъ въ едно кюше на рѣшетката, неподвиженъ, съ помрачени очи; понѣкога се опитваше съ отвращение да глътне една бубулечка, която му висѣше на клюна, и оставаше равнодушенъ срѣщу най-примамливитѣ червеи, които бихж могли да ошастливѣтъ единъ косъ; жена ми не знаеше какво да мисли, питаше близни и далечни, каква може да бжде тая болестъ на нейния косъ и какъ би могълъ той да оздравѣе. И въ тоя толкова печаленъ случай тя показва своето истинско майчино сърдце, като обсипваше съ хиляда нѣжности бѣдната птичка, като я галѣше съ стотини милувки; ала напусто било всичко. Слѣдъ като бѣше прѣкарало животътъ си несправедливо като косъ, това крилато творение трѣбаше да умре въ цвѣта на годинитѣ си, както се казва, безъ да можемъ да узнаемъ неговото истинско име. И никой нѣма да ми извади изъ главата мисълта, че това клетниче напуснѣ доброволно тоя свѣтъ, пѣленъ съ несправедливостъ и невѣжество — защото дворникътъ, който го бѣ зель подъ своя грижа прѣзъ послѣднитѣ дни и бѣ обѣщаль тържествено да го спаси, бѣ открилъ, като направилъ автопсия на тѣлото, че починалиятъ билъ

гльтнѣхъ една игла за шиене. Убийственото желѣзо бѣ мишло право прѣзъ корема; дворникѣтъ трепнѣхъ отъ ужасъ, трепнѣхъ и азъ, и двама се съгласихме да направимъ тържествено погребение на мъртвеца, безъ да откриемъ на жена ми скръбната драма, чиято жестока катастрофа имаме прѣдъ очи.

Не бихъ искалъ да фърлиж злобно подозрѣние въ врѣда на мой ближенъ, но тогава направихъ това, и като повтарямъ сега сѣщото, чини ми се, че съ това вината не се усилва до толкова, щото да не можъ да я понесѣ: отъ извѣстно стѣснение на дворника, отъ едно прѣдателско перо, което се бѣ залѣпило като обвинение на единъ край на пеговия сюртукъ, а пъкъ най-вече отъ странната му ревност да ми съобщи, че нашиятъ косъ билъ погребенъ въ градина, азъ неволно бидохъ принуденъ да повѣрвамъ, че той е живиятъ му гробъ: като да бѣ написанъ гробниятъ надписъ на корема му. Да, защото починѣлиятъ бѣ тлъстъ; злочестинитѣ на живота не бѣхъ му отнели апетитѣтъ, и до деня, въ който бѣ зель мрачното рѣшение да се убие съ една игла за шиене, откраднѣхъ отъ жена ми, той кълвѣше бубулечкитѣ и парчетата месо съ лакомство, вродено на коса отъ самата природа. Искалъ бихъ да се лъжж въ това подозрѣние, и бихъ намѣрилъ въ туй единъ видъ утѣха, ала се страхувамъ, че тъкмо защото той не бѣ косъ, е билъ най-вкусниятъ отъ всички косове.

Отпослѣ, когато миѣхъ впечатлѣнието на катастрофата, азъ се почувствувахъ доста спокоенъ, та ме наду смѣхъ за това и съчинихъ единъ надгробенъ надписъ, за който скръбѣхъ, че не можехъ да го поставѣмъ на автентичния гробъ.

Загубата на това неизвѣстно творение, което ни поздравяше всѣка заранъ съ звучния си пой, което дохождаше да кълве бротичко, каквото му подадѣхме, и което не бѣше ни причинявало и най-малката неприятностъ, бѣ ме трогнѣло и мене. Колчимъ виждахъ празна рѣшетката, дохождаше ми на умъ другарѣтъ на нашия безплоденъ, но щастливъ бракъ. И когато виждахъ своята Евангелина нажалена, бързахъ да я утѣшѣ, като ѣ казвахъ, че споредъ пѣтуванѣето на душитѣ, нашиятъ косъ трѣба да е въ този часъ кученце, или може-би, съ врѣме, ще се удостои да се роди като човѣкъ — може-би като синъ на синѣора Евангелина, съпруга на адвокатъ Плачиди.

Мисълѣта бѣше чудновата, ала тя постигаше своята цѣль, да я поразвесели малко.

— Помисли си само — казваше ми понѣкога жена ми —, ако, намѣсто да загубимъ единъ косъ, бѣхме загубили едно дѣте!

Азъ се вслушвахъ въ думитѣ ѝ и се замислювахъ, и дохождахъ ми на умъ десетъ майки а отчаяни, че сѣ загубили рожбитѣ си единъ полудѣлъ баща, другъ единъ станѣлъ поради сѣщата причина самоубийца; и заключавахъ сериозно, че опитътъ е показалъ като най-добра прѣдпазителна мѣрка, за да не оплаква човѣкъ смъртѣта на едно дѣте, да не му се ражда никога дѣте.

И потривахъ си рѣцѣтъ, смѣхъ се, и бѣхъ доволенъ, и чувствувахъ, че и другарката ми въ тоя животъ бѣ довольна, защото и двама бѣхме доста благоразумни да не даваме да изникне между насъ и нашето щастие друго нѣщо освѣнъ едно живо, но скромно желание — първиятъ клиентъ.

Ахъ! първиятъ клиентъ!

Очаквахъ го отъ заранъ до вечеръ, като прѣтарашувахъ всички закони, за да бѣдъ готовъ да го прѣчакамъ достойно, нареждахъ книгитѣ и рѣкописитѣ си, за да види на първъ погледъ и най-придирчивото око, че случаятъ го е довелъ тъкмо на добро мѣсто. Понѣкога идваше първиятъ ми клиентъ; той имаше заплетенъ случай; азъ съ достоинство го приемахъ на адуениция, убѣждавахъ го да почне процесътъ и му прѣдлагахъ да прѣкарамъ дѣлото безъ излишна бързина прѣзъ всички компетентни сѣдилища, като го запознавахъ съ тайнитѣ на гражданската процедура.

Той ме слушаше съ голѣмо внимание; при всѣка не-обикновена дума, която излизаше изъ устата ми, опулваше тъмнитѣ си очи, и си излазяше смазанъ отъ моята наука и наклоненъ да ми издаде генерално пълномощие. Сладки сънища! . . . Отъ тоя егостиченъ и сладкъ сомнамбулизъмъ се събудихъ внезапно единъ день.

Моята Евангелина страдаше; отъ една недѣля насамъ тя не бѣ яла почти нищо; тя се оплакваше, че осѣща извѣстни болки, че ѝ е лошо, че се осѣща слаба. — Нѣма да бѣде нищо — казваше; и за я да успокоѣж, повтаряхъ и азъ: — Нѣма да бѣде нищо.

Ала една заранъ тя се събуди по-болна отколкото обикновено.

— О, Боже! — мислѣхъ си — ако тя ми умре!

И се фърлихъ по стълбитѣ, за да повикамъ единъ прочутъ лѣкаръ, който живѣеше въ първия катъ, правѣше визи-

титѣ си съ файтонѣ, и по всеѣка вѣроятность печелѣше въ единѣ день толкова, колкото азѣ прѣзѣ цѣлия мѣсець.

По нѣтъ си мислѣхъ: — Мжчно ще бѣде да му се плати, но имаме врѣме; главното е сега да спасимъ моята Евангелина. — И прѣди да влѣзѣ въ къщата му, имахъ на умъ да извикамъ на тоя прочутъ мжжъ: — За Бога, спасѣте ми моята Евангелина! — Но извѣстно мжжко достоинство, което искахъ да запазѣ и въ нещастие, ме въздържа отъ подобно нѣщо.

Лѣкарятъ дойде да види жена ми, погледнѣ езикътъ ѝ и пипнѣ пулсътъ ѝ, зададе ѝ извѣстни въпроси, на които тя отговори уклончиво, и на края се усмихнѣ и отсѣди, че нѣмало нищо.

— Нѣма ли опасностъ? — попитахъ съ треперещъ гласъ.

— Не, господине, поне сега не. — Дръпнѣ ме въ едно кюше и ми каза, като ми смигнѣ: — Можете да съобщите повината на госпожата. . .

— И тѣй истина? . . .

— Сигурно.

Намѣсто да придружѣ лѣкарятъ до стѣлбата, както искахъ първенѣ, струва ми се, че го изпратихъ вѣжливо дори до улицата; подирѣ това, безъ даже да затворѣ вратата, се затекохъ къмъ леглото на моята болна.

— Знаешъ ли, какъ се казва твоята болѣсть? Не знаешъ? Искашъ ли да я узнаешъ?

— Какъ се казва?

— Казва се Августъ. . .

Евангелина метнѣ ржцѣтъ си около шията ми и ме покри съ цѣлувки, като мърморѣше съ сълзи на очи:

— Значи, затова осѣщахъ азѣ, че те обичамъ сега повече! Моята любовъ се била удвоила!

IV.

— Оздравѣхъ! — каза ми Евангелина.

— Виждамъ! . . . Но какво ще правишъ сега?

— Ще станѣ, не можѣ вече да търпѣ въ леглото. . .

Азѣ я подкрѣпихъ кротко, намѣстихъ ѝ добрѣ възглавницитѣ, потеглихъ покривката ѝ до шията, изгладихъ ѝ чаршавътъ и брѣчкитѣ по челото и застанѣхъ правѣ единѣ моментъ, за да погледнѣ мълчаливо своето дѣло.

Евангелина бѣ ме оставила да извършѣ всичко, безъ да се противи, защото правѣше ѝ удоволствие да гледа, какъ се

проявява моята нѣжна грижа за нея; но когато ме видѣ изправенъ и неподвиженъ прѣдъ нея, помоли ме изпърво да не я гледамъ така, сетнѣ повтори, че рѣшително не иска да остане въ леглото, че се осѣща много добрѣ, и понеже азъ останхъ непоколебимъ, тя ми обърнхъ гърбъ съ прѣзрителенъ жестъ, като своеволно дѣте, обаче веднага се обърнхъ пакъ и ми се усмихнхъ.

Тогава ѝ казахъ съвсѣмъ сериозно:

— Не трѣба да правишъ глупости; врѣмето на шегитѣ и глупоститѣ минъ, то нѣма вече да се върне; трѣба да се покажемъ разумни и да мислимъ за челядта.

— Нима мислишъ ти? — извика Евангелина. — Врѣмето на нашитѣ шегѣ, въ което се осѣщахме тъй добрѣ, е минжло! Нѣма вече да се върне онова лекоумно врѣме, когато твоя милость не мислѣше за друго, освѣнъ да ме виждашъ доволна!

Искахъ да ѝ запушъ устата съ една цѣлувка, ала не успѣхъ, тя се остави да цѣлунхъ само половина отъ устата ѝ, а съ другата половина тя продължи:

— Така, господарьтъ ми го казва открито въ лицето: когато ще има вече синъ, не ще ме поглежда никакъ; но той още го нѣма, своятъ синъ, и азъ съмъ способна да...

Боже мой! За какво ли не би била способна тая моя блѣдна вѣщица!

— Мълчи — казахъ ѝ тихичко — мълчи; не бива да се шегуваме върху това, не бива да прѣдизвикваме сѣдбата. Ти знаешъ добрѣ, колко те обичамъ; а ти сама не ми ли каза, че ти се чини да ме обичашъ повече, отъ когато двама зехте да чувствувате любовъ къмъ мене?

Евангелина млъкнхъ за малко, като се усмихнхъ на своитѣ първи майчини мисли; сетнѣ ми каза полузамислена:

— Обичай го, да, обичай го; азъ нѣма да те ревнувамъ затова.

Нейнитѣ мисли бѣхъ другадѣ, моитѣ летѣхъ прѣко откритото поле.

Въ тоя моментъ слугинята ни донесе кафето. Ние се спогледахме бѣгло, изпихме сериозно кафето и не казахме нито дума, до когато нашата домашна сврака не се приготви да си иде назадъ въ готварницата.

— Бъди добра и остани още малко при мене — каза ѝ жена ми: — господарьтъ трѣба да излѣзе, а пъкъ мене не ми е много добрѣ, та не искамъ да останъ сама.

— Какво Ви е? — попита я слугинята.

— Боли ме малко стомахътъ, но не ще бѣде нищо особено.

— Какъ, моето гълъбче болѣдува отъ стомаха! — извикахъ азъ, когато останѣхме сами — какъ умѣенъ да говоришъ лъжи!

— Лошо направихъ, види се? Трѣбаше да кажа на тая бѣбрица, какъ стои работата, за да знае подиръ четвъртъ часъ цѣлата къща, отъ зимницитѣ до стрѣхата, и всички живи същества вътрѣ, като захванешъ отъ докторовитѣ конѣ въ обора до врабцитѣ на покрива, да знайтъ, че съмъ...?

— Не, ти направи много добрѣ; трѣба нашето щастие да го пазимъ тайно; тогава ще ни се чини повече наше; не бива да го знае жива душа, даже твойта баща....

— А защо и баща ми?

— Е добрѣ, нека го знае баща ти, ама само той; никой другъ не бива да го подозира, до когато не ще бѣде вече възможно да се укриве.

При това описахъ такъвъ огроменъ кръгъ, щото като го видѣ моята Евангелина, обзе я комиченъ страхъ.

— А, не искамъ — извика тя; и азъ усмихнатъ зехъ да ограничавамъ постепенно своята окръжностъ, докато най-сетнѣ Евангелина прѣстанѣ да протестува.

— Ами защо каза ти, че господарьтъ трѣба да излѣзе? — попитахъ я.

— Казахъ го, безъ да мисля много... стори ми се...

— Ти искашъ да ме изпратишъ отъ тукъ — казахъ азъ; — признай, че ти искашъ да останешъ сама... Добрѣ, азъ ще излѣзъ....

И азъ се възползувахъ отъ случая да не изповѣдамъ, че и азъ осѣщахъ потребность да останѣ малко самъ съ своитѣ мисли; обаче не се рѣшавахъ още да оставя сама моята скъпа болна.

— Отивамъ — казахъ най-сетнѣ.

— Чакай . . . не, не, излѣзъ, ала мисли винаги за мене.

Разбира се, че за раздѣла трѣбаше да ѝ дамъ една цѣлувка.

— Винаги мисля за тебе — отговорихъ, и бързѣ се отдалечихъ полувеселъ, полупечаленъ, като единъ лекомисленъ съпругъ, който бърза на едно тържество, като оставя жена си у дома.

V.

Съ бързи крачки слѣзохъ като нѣкой хайдутинъ по стълбата прѣдъ очудения погледъ на единъ жителъ отъ втория катъ, който тоже излизаше отъ къщата, и трѣбаше да се притисне къмъ стѣната, за да ме пусне да минѣ.

На портата спрѣхъ се като записанъ. Погледнахъ налѣво и надѣсно, вѣроятно за да рѣшѣ, къмъ коя страна би било по-добрѣ да се ухитѣ, но всичко това вършехъ безсъзнателно; и когато съсѣдътъ, когото бѣхъ оставилъ задъ себе си, ме стигна и, като фърли върху ми единъ бързъ и изпитателенъ погледъ, се ухити къмъ булевара, азъ го послѣдвахъ съ бързи стѣпки, заминахъ го и ударихъ сетнѣ по другъ пътъ.

Какви мисли бръмчахъ въ главата ми, не знаехъ точно, защото какво ли не минаваше прѣзъ ума ми; между друго една неопрѣдѣлена мисль се мѣркаше постоянно, а именно, че бѣхъ излѣзълъ изъ дома и бѣхъ се спусналъ по стълбитѣ, дѣто бѣхъ срѣщналъ извѣстно лице, което сега вече не бѣше прѣдъ очитѣ ми. А кой ли можеше да бѣде това лице? Това не знаехъ, ала чинѣше ми се, че нѣкой ми липсува, и на първия жгълъ на улицата се спрѣхъ изново да се огледамъ пакъ наоколо.

Разсѣяно видѣхъ пакъ съсѣдътъ отъ втория катъ, който като ме стигна за втори пътъ, помисли се въ правото си да ми фърли право въ лицето единъ погледъ пълнъ съ укоръ, слѣдъ което ускори по единъ страненъ начинъ стѣпнитѣ си, като че искаше да ми покаже, че не той, съ своята невнимателность, е причина, дѣто сме имали неприятностьта да се срѣщнемъ три пѣти въ три минути.

— Бѣдниятъ! — помислихъ си.

Нищо друго. И ми дойде на умъ да идѣ да го стигна, да вмѣкна ржката си въ неговата и да го повлѣка назадъ противъ неговата воля и да му разкриѣ всичкото свое щастие; ала не се помръднихъ никакъ и го оставихъ да изчезне въ собствената си тъмнина.

Изведнажъ осѣтихъ нѣщо да ме дърпа за краката. Отъ облацитѣ, дѣто летѣхъ съ своитѣ мисли, свалихъ погледътъ къмъ нозѣтѣ си. . . . и видѣхъ тогава онова, което търсѣхъ: едно момченце съ боси крака, голи плещи и засмѣно лице.

Сега всичко ми станѣ ясно! Ако летѣхъ по стълбитѣ, трѣба да е било, защото осѣщахъ тайното влѣчение да помилувамъ едно момченце; и ако два пѣти изпрѣварихъ съсѣ-

дѣтъ отъ втория катъ, сигурно бѣхъ направилъ това, защото, безъ да мисля, ми се струваше, че никой не може да излѣзе отъ дома съ друга цѣль, та азъ искахъ първъ да земъ на рѣцѣтъ си това човѣче, което чакаше на жгѣла.

Азъ го дигнахъ и го цѣлунахъ, и искахъ да узнамъ, дали ме обича, а то, повтаряйки своятъ първъ урокъ, ми отговаряше, че ме обича толкова. Не бѣше малко, защото, като казваше така, то разтваряше рѣцѣтъ си, като че искаше да обхване границитѣ на два хоризонта.

Нека се сърдятъ философитѣ, които тичатъ подиръ истината: но азъ ще кажъ, че тая малка лѣжа отъ тия малки устнички ме направи по-щастливъ, отколкото всичката тѣхна много по-вѣроятна истина.

Азъ се огледахъ наоколо; никаква жива душа не ми пуваше на това мѣсто, а момченцето ми се усмихваше; идѣше ми да го скрижъ подъ сюртука си и да го откраднъ. . . . Ала като че за да прѣпрѣчи на това прѣстѣпление, показва се отъ една съсѣдна лавица веселата глава на една хубавичка млада жена, която бѣ видѣла всичко.

Тя извика съ гласъ, който не изглеждаше строгъ, единъ — два пѣти: — Емилио, Емилио!

Ала Емилийчо не се помръднъ; устремилъ бѣ очикитѣ си къмъ едно копче на ризата ми, което бѣ отъ шлифувано стъкло, а нему се чинѣше брилянть отъ най-чиста вода.

Тогава излѣзе младата майка, минъ прѣзъ улицата и дойде да ми грабне отъ рѣцѣтъ момченцето, като каза:

— Мое е.

И като прибави нѣколко думи за извинение, които азъ не разбрахъ, отиде си съ своето съкровище.

Азъ тръгнахъ нататкъ съ празни рѣцѣ, но съ сърдце пълно съ необичайна сладость, съ умъ обзетъ отъ цѣль рой нови мисли.

Понѣкога излизаше изъ срѣдата на тоя рой още неизбистрени мисли една усмихната жена, неотколѣшна майка, и ми повтаряше съ сладъкъ гласъ:

— Мое е!

Тогава обърнахъ погледтъ си къмъ синьото небе и отъ пѣколко блуждаещи облаци съставихъ си образътъ на едно райско творение, което нстърижливо чакаше да се яви на свѣта, и тогава и азъ казахъ съ смѣлость:

— Това е моето!

Вече чувствувахъ пеговото присѣствие: стоеше отъ страни до мене, или вървѣше прѣдъ мене, като ми пранцаше

отъ врѣме на врѣме разни милувки, свойствени на дѣтството; то сигурно бѣше вече тука и ми прашаше цѣлувки, които ми се струваше да летижатъ отъ едно облаче заблудено въ безкрайната тишина на това майско утро.

Така се прѣдавахъ азъ на разни блѣнове; ала внезапно ми се стори, че съмъ останалъ самичъкъ, и казахъ на себе си:

— Сега отърча у дома, за да не ревнува майка му: скоро пакъ ще се върне. . . .

И дѣйствително се спрѣхъ да го чакамъ, като заставахъ срѣдъ пѣтя и като приготвихъ лицето си за неговитѣ милувки.

Не трѣба да бжде човѣкъ непрѣмѣнно поетъ, за да има подобни идеи; позволено е да бждешъ и адвокатъ безъ клиента, както виждате. Онова, което ще ви се стори обаче невѣроятно, е, че можете и да остарѣете, и че всичкиятъ опитъ отъ минжитѣ години и зрѣлиятъ умъ не могатъ да ви дажатъ по-добъръ подаръкъ отъ тоя, да ви възвѣрнатъ още веднажъ милитѣ лудории на раннитѣ години. Днесъ имамъ седемдесетъ години (не е много, не, не е много) и захващамъ да блънувамъ почти както тогава (ала безъ да очаквамъ вече нѣкого; всички дойдохъ изведнажъ!), и казвамъ, че истински чувства има само въ една четвъртъ часъ отъ живота ни, и че трѣба да се намѣри само едно, слѣдъ като сме ги забравили всички, за да познаемъ, че онова, което наричаме лудешко чувство, повечето пѣти е най-естествено и най-просто.

Днесъ съмъ, както казахъ, на седемдесетъ навършени години, а не ми се струватъ много; ала тогава, когато вървѣхъ по улицата съ развълнувани стѣпки и вирната глава, като очаквахъ милувкитѣ на чистия въздухъ и запитвахъ природата, тогава имахъ едва двацетъ и петъ години, а тогава ми се показвахъ тѣ много.

Обгърнахъ съ единъ погледъ на съжалѣние всичкиятъ си изминалъ животъ и се укорявахъ, че съмъ изгубилъ напусто младинитѣ си, защото не намирахъ въ тѣхъ нито една мисль, нито едно чувство, достойно за тогавашното ми състояние.

— Билъ съмъ слѣпъ до прѣди половина часъ — казахъ си — прѣкаралъ съмъ младинитѣ си съ гоненъе сѣнки; едвамъ синъ ми се омилистави надъ мене и ми развѣрза връзката прѣдъ очитѣ: азъ не бѣхъ помръднѣлъ нито единъ прѣстъ, за да я снемж. Бѣхъ станалъ циникъ отъ привычка, бездѣтеленъ по навикъ, бѣхъ минжалъ изпититѣ на бакалавъръ по нужда и бѣхъ се оженилъ по подражание; мислитѣ, които

днесъ ме изпитаниятъ цѣлъ, не бѣхъ ги ималъ никога по-прѣди, и азъ не бѣхъ още направилъ нищо, за да се покажъ достоенъ за новото си звание. Ако е истина, че за всѣко дѣло, добро или лошо, извършено отъ насъ като ергени, има опасностъ, че ще се отрази то въ собственитѣ ни синове, колко хубави работи рискувахъ да виджъ въ своята бѣдна рожба! А, той заслужаваше по-добъръ баща!

И когато си правѣхъ подобни укори и оплаквания, чухъ се, че не осѣщамъ и най-малкото гризене на съвѣстѣта, нито нѣкакво отчаяно разкайване; напротивъ, бѣхъ доволенъ отъ себе си; великодушенъ и щастливъ баща, азъ прощавахъ самъ всичкитѣ грѣхове на своята младостъ.

И ако имаше единъ день, дѣто да почувствувахъ силно своето достоинство, този день не бѣ оня страшенъ день, въ който положихъ изпитъ по каноническото право на университета въ Павия, нито оня паметенъ день, въ който ми надѣнахъ огромниятъ докторски прѣстенъ и широката тога, нито оня, въ който се явихъ прѣдъ попа и зехъ за винаги своята Евангелина; не, най-възвишената идея за своето достоинство имѣхъ въ оня день, въ който се почувствувахъ баща.

Чинѣше ми се, че стига да ме погледнѣтъ скришомъ, за да съгледатъ моето достоинство. И когато се скитахъ въ тѣзи уединени пѣтища и срѣщахъ една любовна двойка или нѣкои денгубци, които не вършехъ нищо друго, освѣнъ че ходѣхъ съ бавни крачки, когато нѣкой отъ тѣхъ се обърщаше, за да погледне тоя гордъ родителъ, който вървѣше бържѣ и съ издигнатъ глава, тогава осѣщахъ се поласканъ отъ една похвала, отдадена на моя таенъ триумфъ.

Въ сѣнката на акациитѣ видѣхъ седнѣлъ на една каменна скамейка единъ бѣловласъ старецъ, който гледаше съ полуугаснѣли очи свѣтливиятъ нѣсѣкъ на пѣти, и си припомнихъ, че бѣхъ го видѣлъ толкова пѣти на сѣщата скамейка, въ сѣщото положение, съ сѣщия погледъ, и си помислихъ:—Ако този тукъ, когато е тичалъ съ леки стѣпки низъ живота, се бѣ спрѣлъ за единъ мигъ въ своя животъ и бѣ погледнѣлъ по-отблизу блѣскавитѣ зрънца, които му се чинѣхъ драгоценни камъне, а бѣхъ простъ нѣсѣкъ, навѣрно той би се огледалъ налѣво и надѣсно и би тръгнѣлъ по ония тихи и обрасли съ трѣвица пѣтеки, които водѣтъ къмъ женидбата и къмъ челядта. И би ималъ сега една къща, и би ималъ силенъ и благороденъ синъ, подобенъ на единъ младъ джобъ, който въ бурни врѣмена би пазилъ тая бѣдна, слаба и трошлива трѣстъ.

Старецътъ повдигна глава, като ме видѣ да минувамъ; навѣрно си мислѣше той, че неговитѣ синове бихъ били сега на моя възраст, и че сега бихъ били на пътѣ да го направятъ дѣдо . . . Сиромаштъ! не му казвайте, че за него свѣтътъ е билъ голѣмъ шахматъ; че той е искалъ да осѣти вълненията на играча, че е турилъ на игра животътъ си и че е загубилъ играта; не му казвайте това . . . Азъ, жестокъ въ своето щастие, насмалко щѣхъ да се върна назадъ и да му го кажъ. И ако азъ противустояхъ на това изкушение, то не бѣ, защото тоя старецъ би могълъ да ми се изсмѣе въ лицето и да ми каже: — „Азъ имамъ жена и дѣца; прѣди малко станяхъ отъ обѣдъ и ми се поревна да дойдъ тукъ въ тая хубава алея да си поотпочинъ“; ами защото би могълъ да заплаче внезапно и така да огорчи всичката ми радостъ, като ми каже: — „Моитѣ дѣца умрѣхъ; горкиятъ старъ баща останъ самъ да ги оплаква; като гледамъ пѣсѣкътъ на пътя, мисля за ония, които лежатъ тукъ подъ него . . . “

И прѣдпочетохъ тогава да се вслушвамъ само въ гласа на своето доволно и щастливо сърдце.

Тука стои една мрачна меланхолична елха; отъ толкова години вече я виждамъ, винаги неподвижна, съ сѣщото мрачно лице въ всеко годишно врѣме, въ всеки день. Ала днесъ тя е весела и ми простира своитѣ сто тъмни ржѣ, за да ми покаже блѣдната зеленина на своитѣ нови листа, малкитѣ зародъци на своитѣ плодове, на своитѣ дѣца.

Тука стои единъ великански кестенъ, който при всеко слабо духнуване на благия въздухъ милува съ широкитѣ си листа своята бодлива рожба; а ето тамъ пъкъ единъ брѣстъ, листицата на който се вълнуватъ отъ постоянно треперене, като въ ожидание и боязнь: въ подножието му е изникнала една малка фиданка, а той знае, че слѣдъ малко градинарътъ ще мине съ косата, и брѣстътъ трепери за своята нова рожба.

Прѣдшествуванъ отъ образитѣ на моята фантазия, които се движехъ въ азурната сипина на небето, азъ вървѣхъ бържѣ и миняхъ по-нататкъ. Ала нѣкой ме потегли за политѣ на дрѣхата и ме спрѣ: то бѣ бодливата акация отъ плета, и когато азъ се маехъ, за да се освободя, и се усмихнахъ на тая невинна шега отъ страна на една шеговита хубавица, тя съ шума на листата си ми казваше нѣщо, което азъ обаче не разбрахъ. Сетнѣ метнахъ погледъ къмъ върха на нейнитѣ клонѣе и видѣхъ недовършеното гнѣздо на единъ дроздъ. Ето и бѣдѣщиятъ баща на крилатото потомство; той

кацнува на пѣсѣка на пѣти съ една сламка въ устата, като че чака, докато си замицѣ азъ ; акацията ме пуснѣ, азъ ѝ прѣпорѣчахъ на ума си, да укрие своето съкровище отъ очитѣ на кукумявкитѣ и на лопитѣ дѣца, и си трѣгнѣхъ.

Малко по-нататѣкъ намѣрихъ езерцето и въ него патенцата, които се гонѣхъ едни други, и златолоспитѣ риби, и пай-сетѣ седнѣхъ на една каменна скамейка да наблюдавамъ една върволица мравки, които си отивахъ, натоварени съ огромно брѣме, къмъ далечния мравунякъ.

И отъ тоя населенъ пѣсѣкъ, отъ листата на акацията, на брѣста, на кестена, отъ тихата вода на малкото езеро, отъ всѣгѣдѣ, отъ земята и отъ небето се издигаше единъ треперливъ гласъ, който повтаряше:

— Синъ ми!

Азъ поглеждамъ въ дълбоката синина, въ която се разтваря окото на слънцето, поглеждамъ тихата синя ливада, набрѣчканата вода, и гълтамъ балсамическия въздухъ едвамъ размърданъ отъ летежъ и пѣние, и прѣдосѣщамъ тайната цѣль, единствената и великата цѣль на всички създадени нѣща ; и ми се струва, че вниквамъ въ тайната на хубостта, въ неотразимата и непостижима сила на любовта, и развълнуванъ извиквамъ : — О! сладки измами на природата!

Всичко що се усмихва на цѣлувкитѣ на слънцето, всичко що работи въ тъмнината, всичко що разхубавява и се украшава, всичко се стреми къмъ сѣщата цѣль.

И коя е тая цѣль?

За разсѣяното око, което се очудва, за чувството, което се наслаждава, за лекия умъ, който лесно се задоволява, за душата, която се прѣгѣва, като вѣрва, че подчинява свѣтътъ на своята воля, то е любовта. За изпитливия духъ, за остро наблюдителното око, за никога недоволното сърдце, то е произвожданъето потомство.

Гиздави цвѣтица по ливадитѣ и градинитѣ! Само една тайна има за вашата красота и азъ имамъ тая тайна въ сърдцето си ; утрѣ ще овѣхнете и ще станете прѣдметъ за съжалѣние за други, не за мене, чието око прониква въ затворенитѣ завѣси на вашитѣ брачни легла.

Оглеждамъ се наоколо съ душа, прѣизпълнена отъ тая идея, и си казвамъ :

— Онуѣ дърво люби, опова врабче люби, любѣтъ ония цвѣтя и ония бубулечки и оня облакъ, който въ лоното си носи такава спасителна роса ; люби слънцето, което ни свѣти,

любятъ и звѣздитѣ, които мигатъ на zalюбенитѣ, въ ясниѣ ноци, и всичко, що люби, е жертва на една сладка измама на чувствата.

При завоя на пѣтя, на една скрита скамейка отъ камъкъ, ето тъкмо двѣ жертви.

Тя не е хубава, ала има своеволно лице, орловъ носъ, сини очички, и носи съ грациозность цѣлъ хълмъ отъ руса коса; него не поглеждамъ даже, той трѣба да е хубавъ, защото тая женица има добъръ вкусъ.

Тѣ сж тѣй заети съ това, да си задаватъ въпроси съ очитѣ си, щото не ме виждатъ никакъ, и азъ имамъ врѣме да се скриж налѣво.

Отдалечавамъ се, за да не бъркамъ на тѣзи двама прости хорица, които сж тръгнжли да търсѣтъ едно неизвѣстно щастие. Азъ знаж всичкитѣ лъжи, които има да имъ каже сърдцето.

Защо е пѣхнѣла тая руса женица едно полско цвѣте между косата, която не е нейна? — Защото и кестенътъ се украсява съ листа, защото и грозната гжсеница си налага крилата на пеперуда.

Думата, която трепти на устнитѣ на всѣка мома, е любовта; ала хилядата гласове на природата издаватъ ласкаво или жаловито викъ по-основенъ и по-истински:—Синъ ми, синъ ми!

Синъ ми! Всичкиятъ животъ се съдържа въ тѣзи думи; открийте на семейството священата измама на любовта, която го създава, открийте на обществото стотѣ било благородни, било безумни измами на страститѣ и нуждитѣ, които го спояватъ крѣпко; какво остава? — Синъ ми!

VI.

Бѣхъ фантазиралъ доста врѣме; мислитѣ ми се повърнѣхъ къмъ моято къщица, дѣто ме чакаше едно женско сърдце, пълно съ оная измама, тѣй сладка за моето сърдце, и съ бързи стѣпки тръгнѣхъ азъ нататъкъ, кѣдѣто напрѣдъ летѣхъ моитѣ мисли.

Минувайки, видѣхъ още веднажъ върволицата отъ мравки, която се отдѣляше като черна нишка върху свѣтливия пѣськъ; видѣхъ пакъ и скромната акация, треперливата тополя, огромниятъ кестенъ, и тѣй като бѣ опрѣдѣлено, щото азъ, толкова щастливъ, да направѣ тоя день нѣкакво огорчение на нѣкого отъ ближнитѣ си, видѣхъ и съсѣдътъ отъ

втория катъ, който се връщаше въ къщи съ своя непромънливъ вървежъ. Какво имаше отъ това? той навърно ме пращаше на дявола, ала азъ не отидохъ по дявола, ами изпрѣварихъ съсѣдътъ си, влѣзохъ прѣди него въ къщата и възлѣзохъ тичешкомъ по стълбитѣ, като зимахъ по четири стѣнала наведнажъ, безъ да се спирамъ, до когато най-сетиѣ стигнахъ до горната площадка запъхтѣнъ и безъ да мога да поймамъ.

Като прострѣхъ ръката да уловя дръжката на бравата, дойде ми на умъ една ужасна мисль, за да ми смене златнитѣ крилца, които вече чувствувахъ на рамената си: — Ами ако всичко е приструвка, ако азъ съмъ само сънувалъ смѣлъ съмъ?... — Изведнажъ се отвори вратата прѣдъ мене; отвори ми сама Евангелина, Евангелина, която била станала отъ постеля и ме видѣла да идъ отъ прозореца, Евангелина, на която устремихъ очя подозрителни и неспокойни.

— Знаешъ? — каза ми, като избѣгваше съ извѣстно стѣснение моятъ погледъ — знаешъ? Наистина не било нищо.

Ала усмивката, която бѣхъ приготвилъ на устнитѣ си, просѣше състрадание, и бѣдната имѣ състрадание и метна ръцѣтъ си около моята шия. Тя ми каза, че е искала да ме накаже, защото съмъ останалъ толкова дълго време, но ми прощава, и всичко отива много добръ.

— Какво прави прѣзъ цѣлия часъ? — попитахъ я.

Толкова много нѣща е била извършила прѣзъ тоя часъ и четвъртъ (защото било изминѣло часъ и четвъртъ, даже часъ и двайсетъ минути, и азъ трѣбаше да се съглася, за да не изкарамъ лъжецъ нашиятъ единственъ стѣненъ часовникъ), наистина много нѣща. Прѣди всичко станала е отъ постеля, сетиѣ се облѣкла, прибрала стаятъ и почувствувала жажда за лимонада.

— Е, напи ли се?

Не се била напила, защото ѝ липсувало захаръ и нѣмала лимонъ.

— Трѣбаше да пратишъ да купятъ... — извикахъ: — трѣбаше...

Ала Евангелина ме прѣкъсна :

— Трѣбаше да бѣдъ благоразумна и да имамъ друго пѣкое желание.

— А какво желание ти дойде?

— Да те цѣлува — отговори ми; — и сега ще си земя тая цѣлувка, това е позволено желание, защото не струва нищо. Не сме богати!

— Знаж! — извикахъ — вината е моя.

— И на двама ни — поправи Евангелина съ усмивка.

— На никого — прибавихъ и азъ съ усмивка: — вината е на моя първъ клиентъ, който не може да се рѣши да захване процесъ; дойде ли първиятъ, другитѣ ще го послѣдватъ скоро; ще видишъ.

— Ще видимъ — каза Евангелина, като мислѣше за себе си и за рожбата си.

— Но пакъ — настоявахъ азъ — една лимонада не е наводнение и не може да разруши даже една такава къща като тази... Ами помисли си, ако нашето синче се яви на свѣта съ лице съ лимоненъ цвѣтъ.

— Глупости! — отвърнж Евангелина съ извѣстна важностъ: — лѣкаритѣ увѣряватъ, че така нареченитѣ „желания“ не зависжтъ толкова отъ осѣтени желания, колкото отъ страха на извѣстни глупави майки, които си турятъ въ главата подобни глупости. Брѣменността...

Азъ я погледнжхъ, съ отворепи уста.

— Какви лѣкари? — прѣкъснжхъ я.

Тя искаше да ме излѣже, но не сполучи и ми изповѣда всичко. Между многото нѣща, която била извършила прѣзъ часа и четвъртъ на мосто отсъствие, било и слѣдното: качила се, съ дързостъта на една матрона, на лѣсвицата и зела отъ послѣдната полица на моята библиотека единъ дебелъ томъ in folio, който третираше за брѣменността и за ражданъето; като е правила огромни и опасни скокове, можеше да каже, че го е чела цѣлъ.

Азъ благодарихъ на Провидѣнието, че при тѣзи скокове то бѣ отвърнжло опасността отъ нея, да падне върху извѣстна глава въ тая книга, дѣто се разправя за извѣстни желѣза и за способъ, какъ си служжтъ съ тѣхъ, и то съ думи, които на свое врѣме правжж да настрѣхнжтъ коситѣ ми.

Евангелина, слѣдъ като изповѣда своятъ грѣхъ, ми откри и своето намѣрение, да прочете още веднажъ на пълна свобода тая книга, безъ да изпусне една точка; но азъ я молихъ толкова убѣдително, да се изостави отъ тая мисль, щото тя се рѣши и ми прѣдаде въ рѣцѣтъ дебелиятъ томъ. Отпослѣ азъ го затворихъ на ключъ, като опасенъ прѣдметъ, въ своето писалище.

Нѣколко деня слѣдъ тая достопамятна майска сутринъ дойде у насъ дѣда ми отъ село. Ние му съобщихме шумната повинна, и той се затече, като остави всичко на страна, да ни дава свѣти отъ своя опитъ.

По негово мнѣние, очакваното дѣте трѣбаше да бѣде мжжко, високъ и силенъ, черничкѣ инжинеръ, съ черна брада, и цѣлъ гений; той не твърдѣше, че носѣтъ и очитѣ му ще приличатъ на неговитѣ, защото признаване съ скромность, че колкото за носа и за очитѣ, тѣ бихъ могли да бѣдѣтъ и по-хубави; стига само да прилича въ всичко друго, тогава не би билъ той недоволенъ.

Когато моята Евангелина чу да се говори за черната брада на нейното дѣте, захванъ да се смѣе и не можа да се усмири нѣколко врѣме.

Вечеръта обаче ме попита:

— Ами непрѣмѣнно трѣба ли да бѣде мжжко?

— Непрѣмѣнно, не . . .

И не прибавихъ нищо друго, отъ страхъ да не обидѣ своята дъщеря, ако излѣзѣше дъщеря.

Относително приликитѣ, азъ не бѣхъ съгласенъ съ дѣда си; азъ желяехъ дѣтенцето си русо, кдраво и бѣло, поне до тогава, до когато стигне до оная възраст, когато ще има вече мустаки или шапка; и жена ми бѣ на мое мнѣние.

Колкото се отнася пѣтъ до гения, имахъ основание, ако дадѣхъ вѣра на статистиката, да бѣдѣ доволенъ; защото, по нашата смѣтка, синъ ми трѣбаше да се яви на бѣлъ свѣтъ прѣвъ Януари, а тоя мѣсець види се да е мѣсецѣтъ, въ който се раждатъ най-великитѣ улове на човѣчеството. Въ дѣйствителность работата ми се показа чудновата, когато я бѣхъ узналъ за пѣръвъ пѣтъ, ала тогава синъ ми още не бѣ на пѣтъ, и азъ можехъ тогава да се присмивамъ на статистиката.

Сега вече не ѝ се присмивамъ.

Много други нѣща бѣхъ челъ, които ми бѣхъ изпълнили главата, и други четѣхъ всѣки день върху прѣкитѣ или косвени влияния, които хората и нѣщата иматъ върху нероде-нитѣ още.

Изслѣдвањето на прѣкитѣ влияния ме задоволи: баща ми и дѣдо ми не бѣхъ страдали отъ извѣстни болѣсти, които се наричатъ наслѣдствени; така сѣщо и азъ не бѣхъ страдалъ; сѣщото можеше да каже и Евангелина, тѣй щото нашиятъ синъ трѣбаше да се радва, че нѣмаше да му се падне едно нещастно наслѣдство, намѣсто жълтицитѣ, които нѣмахме.

Колкото за косвенитѣ влияния, не можахъ да противу-стоѣ на изкушението, да доставѣ едно благотворно влияние у дома. Като четохъ въ една сериозна книга, че дневнитѣ гъркини дѣлѣжѣтъ своитѣ голѣми очи и хубави форми на Фидия и

Праксителя, и че гръцкият типъ се е запазилъ благодарение на елинското изкуство, като четохъ това и други подобни нѣща, не ми останѣ като на бѣдѣщъ баща друго спасение, освѣнъ да се сприятелижъ и азъ съ изящнитѣ изкуства. Азъ направихъ това по най-добрия възможенъ начинъ. Купихъ двѣ копии отъ майсторски произведения, именно момчета отъ гипсъ, голи, дебели, пълни като аморчета; въ сжщность то бѣ истото момченце въ два разни момента; въ единия засмѣно, защото е уловило едно птиченце, въ другото нажалено, защото му е исфръкнѣло. Азъ турихъ моего момче отъ гипсъ да се смѣе въ спалнята, а да тѣжи го оставихъ въ салона; така, въ кой-да-е часъ на деня, било че моята Евангелина се събуждаше отъ пладнешкия си сънъ, било че пиеше и приготвяше пеленки, било че приемаше приятелки или четѣше на прозореца, моята Евангелина винаги трѣбаше да има прѣдъ очитѣ си своятъ класиченъ моделъ.

Така минувахъ днитѣ, седмицитѣ, мѣсецитѣ.

Заплашванъето, съ което мислѣхъ да стреснѣ на шега своята Евангелина, захващаше да се изпълнява и изглеждаше даже, че ще бѣде и прѣвишено отъ дѣйствителността. Жена ми се утѣшаваше по възможность и понасяше смирено своята участь.

И азъ зехъ да се надѣвамъ, че дѣтето ще излѣзе момче и че ще бѣде цѣлъ колосъ.

Разбира се обаче, че не говорѣхъ нищо върху това съ моята Евангелина, ами само гледахъ съ очудване ризичкитѣ, които тя приготвяше съ особена радѣсть; тѣ ми изглеждахъ твърдѣ малки; но азъ задържахъ пакъ тая мисль за себе си.

День прѣзъ день азъ зимахъ крадешкомъ една отъ тѣзи мънишки дрѣшки и се опитвахъ да я прѣмѣръжъ на гипсовото момче, на онова що се смѣеше. Работата не бѣше лесна, ала сполучвахъ. Моята статуйка така окичена изглеждаше много комично, и азъ не искахъ да укрижъ отъ жена си таково едно любопитно зрѣлище. Тя дойде и се смѣ сърдечно, и азъ тогазъ ѣ забѣлѣзахъ, безъ обаче да намирамъ на това особено, че ризичката ми се чини малко тѣсничка.

— За статуята — казваше Евангелина; — ала за него ще бѣде дори много широка; азъ я направихъ по-голѣма отъ образаца.

— Но той ще бѣде дебелъ — забѣлѣзвахъ азъ неговито.

— Ще бѣде, какъвто трѣба да бѣде — отговаряне ми тя спокойно.

VII.

Нашиятъ синъ живѣеше вече прѣди да се роди; той ни утѣшаваше, оправяше ни и възпитаваше нашиятъ умъ и нашето сърдце.

Поради него само жена ми узна, какъ е студено и нетърпимо въ една къща, дѣто не горѣхъ пещитѣ, дѣто яденіето не е готово на врѣме, заранъ, на пладне и вечеръ; поради него и азъ се научихъ да допълнямъ постоянно своятъ наученъ багажъ, безъ да се отчайвамъ за клиентелата, която още не дохождаше.

Той бѣше уменъ, ученъ, остроуменъ, свизходителенъ и строгъ; намираше всички пжтища, що водѣхъ къмъ нашиятъ сърдца; придаваше скрита мисль на всичко, и избистряше нашиятъ разумъ така, че ние можехме да прочетемъ и вникнемъ въ тая мисль; той ни правѣше да бждемъ внимателни къмъ живота, който се проявяваше около насъ; вдѣхваше ни смирение, търпѣние и резигнация и ни вливаше на врѣме дързостъ, сила и смѣлость. Мене ме правѣше смиренъ и гордъ, какъвто трѣба да бжде човѣкъ, който мисли и чувствува; като ни говорѣше за себе си, като ни караше да си го прѣдставяме въ ума си по хиляда начини. въ разни възрасти, да угаждаме още отъ сега неговитѣ бѣдхщи потрѣби, той ни разтваряше хиляда скрити завѣси, задъ които се крижтъ дребнитѣ истини, прѣдоставени на човѣка въ живота, и ни караше да се стремимъ да вникнемъ и въ великата истина, която е скрита за насъ. Да, нашиятъ синъ бѣ живъ още прѣди да се роди; никой приятель или роднина не бѣ вникналъ толкова дълбоко въ нашата душа както това още неродено същество.

Търпѣливо очаквахме неговото появление, съ оии трепетъ, съ който би билъ очакванъ старъ умрѣлъ приятель, комуто би се позволило да се върне повторно въ свѣта.

Единчкиятъ, който не можеше да чака спокойно и съ нетърпѣние, бѣ дѣда ми.

Въ първитѣ дни на Януари той влѣзе съвсѣмъ неочакванъ въ къщи, като каза: — Трѣба днесъ или утрѣ да дойде, защото азъ не мога да губя врѣме. — Той говорѣше за илчето, което отъ послушность заранѣта на слѣдния день прѣдизвиѣсти моята бѣдна Евангелина за своето идване.

У дома владѣеше мълчаливо външнее Евангелина стначало се да плаче, защото я бѣше страхъ, относѣ обаче

се съвзе, и азъ я виждахъ, уплашенъ, да шета изъ къщата като сжща героиня.

Азъ бѣхъ загубилъ умаѣтъ си повече отъ наполовина, а дѣда ми бѣ го загубилъ пакъ съвсѣмъ; сповѣше насамъ-натамъ изъ стаята, зимаше пеленитѣ, ризичкитѣ, кърпичкитѣ, безъ да върши нѣщо, като мислѣше обаче, че ни дава значителна помощъ. Дойде бабицата, дойде една приятелка ревностна да помогне, ако има пужда, дойде лѣкарьтъ, който трѣбаше да остане съ насъ въ салона.

Чинѣше ми се, че при всичко това отиванье и дохождане владѣеше дълбока тишина въ нашитѣ сиромашки стаи; азъ бѣхъ като въ несвѣсть; дѣда ми дохождаше постоянно при мене и ме поглеждаше въ очитѣ, безъ да ми каже нѣщо; азъ, обзетъ отъ страхъ, не отвърщахъ погледътъ си отъ гърба на доктора, който, равнодушенъ и спокоенъ, четѣше една книга, която бѣ намѣрилъ на масата.

Ала колчимъ достигаше до насъ прѣзъ полузатворенитѣ врата една мъчителна въздишка, азъ поблѣднявахъ до толкова, а дѣда ми ставаше тъй червенъ, щото лѣкарьтъ се изправяше, нипваше ни пулсътъ и на двама и ни молѣше да идемъ за четвъртъ часъ и да се поразходимъ малко.

— Какво правите тука толкова врѣме?

— Намѣ ни се чинѣше, че вършимъ много нѣщо; въ сжщность нищо не вършихме; — и лѣкарьтъ изказа изново по-ясно своята мисль, като ни каза: че „ако потрѣба неговата помощъ, ние само ще бъркаме“.

— Но нѣма да потрѣба, нали? . . . запитахъ азъ.

— Навѣрно нѣма да потрѣба; но, послушайте, излѣзнѣте за малко врѣме.

Излѣзохме си като двама ученици изпждени отъ учителя.

По пжтя се спрѣхме инстинктивно и двама, дѣда ми и азъ, да се вслушаме, дали ще чуемъ още една отъ ония въздишки, които бѣхъ трогнали сърдцата ни. Ако да бѣхме чули нѣщо, щѣхме сигурно да се върнемъ назадъ. Ала нищо не се чуеше, и ние продължавахме своятъ пжтъ.

Дѣда ми вмъкнѣ дѣсната си ржка въ моята, и като почувствува, че сърдцето ми тупаше силно, зе да ме утѣшава по свой начинъ.

— Ще бжде момче, — казваше ми.

Азъ не отговорихъ нищо; но ускорихъ крачкитѣ си къмъ булеvara.

Мѣстността бѣ пуста, дивитѣ кестени голи и покрити съ снѣгъ, пѣсѣкътъ по пжтищата затвърдѣлъ, понеже бѣ замръз-

пълъ. Не виждахъ вече нито хубавитѣ плодове, нито трудолюбивитѣ мравки; силниятъ студъ бѣ разпѣдилъ всички живи същества; само нѣкое и друго изгладнѣло врабче скачаше самъ-тамъ.

При извѣстния завой на пѣтя съгледахъ акацията, която бѣ ме спрѣла тогазъ, и дигнахъ погледътъ си къмъ нейнитѣ оголѣли клоше, като търсѣхъ гнѣздото — то бѣ изчезнало; сигурно е послужило за топло жилище на нѣкоя крилата челядь и сетѣ е привлѣкло вниманието на нѣкой уличникъ.

Съ какъвъ другъ погледъ виждахъ сега всички тия нѣща! Моята Евангелина страдаше ужасно, и азъ насмалко бихъ се отказалъ отъ едно щастие, което трѣбаше да ѝ причини толкова болки. Дѣда ми, слѣдъ като ми бѣ вдъхналъ куражъ десетъ пѣти съ думитѣ: — Ще бѣде момче! — самъ по едно врѣме изгуби сърдце и ми каза, като че говори на себе си: — Ами ако не бѣде момче!

Но азъ се усмихнахъ, като си помислихъ, за щастие, че ако не бѣде момче, трѣба да бѣде момиче.

Внезапно нетърпѣливиятъ дѣдо се обърнѣ и ми каза съ пълна увѣреностъ:

— Да се върнемъ, сега вече е на бѣлъ свѣтъ.

И азъ почувствувахъ сладки трѣпки по цѣлото си тѣло.

Вървѣхме съ такива бързи крачки, като че дѣйстви-телно ни очакватъ съ голѣмо нетърпѣние.

Като влѣзохме прѣзъ портата, спогледахме се взаимно; нѣмаше никого тукъ, който да ни каже поне съ единъ погледъ нашата съдба. Жената на дворника вършеше своята работа въ една друга стая и нито ни погледнѣ даже.

Струваше ми се, че тя трѣба да е узнала всичко; ала, безобразницата, не знаеше нищо!

И видѣхъ да излизатъ изъ дълбокия мракъ, въ който сж тѣ скрити, стотѣ жестоки и дебнещи врази на всѣко човѣшко щастие: ужаси, подозрѣния, заплашвания съ страшни злочестини . . .

Зехъ да тичамъ и се спуснахъ съ всички сили по стълбитѣ; ала изведнажъ се спрѣхъ запхтѣнъ, обърнѣхъ се и се фърлихъ въ обятията на дѣда ми.

Бѣхъ чулъ вѣкътъ, който е райски тонъ, гласецътъ, който е цѣла музика, плачътъ, който е пълна сладостъ!

И. Г.

Човѣкътъ издалъ стихотворения.

Хумореска отъ Святоплѣха Чехъ.

Лежтъ тукъ прѣдъ него, още влажни. Като ги гледа така, чини му се, че хиляди глави надничатъ прѣзъ рамената му и хиляди очи съ различно изражение се виватъ въ тѣзи негови мисли и чувства, които сега му се показватъ така чужди и така нови въ това празнично облѣкло отъ печатарско мастило, въ което тѣ за пръвъ пѣтъ излизатъ прѣдъ хора.

Осемъ деня не бѣше излѣзълъ отъ кѣщи. Въ туй врѣме прочете всичкитѣ двайсетъ екземплара, които издателятъ по длѣжностъ му бѣ изпроводилъ, и съвсѣмъ разченка пискюлестата връвъ, съ която бѣше прѣпасанъ неговиятъ отколѣ овехтѣлъ халатъ. На осмия день вечеръта получи писмо отъ издателя. Когато скѣса съ разтрепепени прѣсти завивката, намѣри въ него хонорарътъ и най-новиятъ брой отъ извѣстия критически журналъ. Въ негова честь нека да забѣлѣжимъ, че посегнѣ първомъ къмъ подирния; веднага му се фърли въ очи една критика върху неговитѣ стихотворения. Чѣте и пакъ отново чѣте, съ пламнѣли очи, че неговитѣ стихове правѣли епоха въ чешката литература, че далъ на народа китка отъ очарователни цвѣти, пълни съ рози отъ най-нѣжно чувство и най-мила поетическа миризма.

Топърва, когато по шести пѣтъ прочете това отъркано сравнение, посегнѣ съ прѣзрително изражение къмъ хонорара и сѣщеврѣменно къмъ нѣщо маловажно отъ дрѣшника. Излѣзе на тъмната улица и си купи въ единъ затѣнтенъ, слабо освѣтленъ дукянъ нови дрѣхи.

Тая нощъ сънува, че се възнеся надъ него ангелъ съ лавровъ вѣнецъ въ рѣцѣ, а моминскиятъ образъ на този ангелъ имаше познати нему мили черти.

На утринята рано излѣзе отъ кѣщи съ тържественъ видъ. Струваше му се, че мнозина, непознати нему хора, нѣ-

какъ си учтиво го изглеждатъ. Срѣщнахъ одного приятеля; този вече издалечъ му пружи раждъ и му извика: „честито, честито!“

„Нѣма за какво“ отговори скромно поетътъ, като затвори очитѣ си. „Най-сетѣ, драги приятелю, наистина твърдѣ много цѣняхъ твоето мнѣние. Говори искрено, безъ стѣснение, — какъ ти се харесватъ?“

„Хубави сж, честна дума! Само че сж май тъмни, мраченъ топъ.“

„Носѣтъ боята на моята душа.“

„А инакъ прѣвъзходни, колкото се отнася до материята и работата; формата имъ е свободна, но пакъ елегантна. По най-новитѣ френцуски образци.“

„Лъжешъ се“, забѣлѣжи поетътъ, донѣгдѣ обиденъ. Не съмъ приятелъ на френцуското направление. По бихъ допусналъ, ако би ми натяквалъ за какво да е влияние отстрана на великитѣ английски образци.

„Все едно!“ отвърнахъ приятелътъ, който наполовина слушаше. „Било френцуски, било английски, на всеѣки начинъ сж прѣвъзходни. Ако би трѣбало непрѣмѣнно да критикувамъ, посочилъ бихъ единъ единственъ недостатѣкъ.“

„Недостатѣкъ?“ извика живо писателътъ, като завземаше отбранително положение. „Напримѣръ?“

„Че иматъ твърдѣ много джебове.“

Поетътъ отскочнахъ отъ своето отбранително положение, очитѣ му съ ужасъ се втренчихъ въ приятеля, лицето получи изражение на болно разочарование, а устнитѣ присилено прошепнахъ: „За какво говоришъ ти?“

„Какъвъ въпросъ! За твоитѣ нови дрѣхи! За какво бихъ говорилъ?“

„Комично неспоразумѣние“, разясни поетътъ съ принудена усмивка. „Мислѣхъ, че говоришъ за стихотворенията, които не отколѣ издадохъ.“

„Що, ти си издалъ стихотворения? До сега нищо не чухъ за това. Разбира се, че ще запазишъ за мене единъ екземпляръ съ собственорѣченъ надписъ . . .“

* * *

Слѣдъ малко спрѣ единъ другъ приятелъ съ думитѣ: „Кждѣ бързашъ?“

„Ей тукъ въ книжарницата.“

„Какво има тамъ?“

„Класическо питанье! Като че ли можешъ и най-малко да се съмнявашъ върху това.“

„Знаешъ какво, приятелю, ела съ мене и ще ти я дамъ даромъ.“

„Повтори тѣзи небесни думи!“ извика приятелътъ радостно, като хванъ поетътъ подъ-ръка. „Тъкмо щѣхъ да дамъ за нея послѣдната си парица. Казвамъ ти: азъ съмъ възхитенъ, лудувамъ . . .“

Нашиятъ герой гледаше малко съ недовѣрие на това прѣкалено приятелско възхищение, и го прѣкъснъ съ въпроса: „А коя отъ тѣхъ ти се харесва най-много?“

„Оная най-малката, съ алпийски трендафилъ на капелката. Боже, онѣзи очи, па онѣзи гръди, онѣзи крачка!“

Поетътъ дръпнъ ръката си и се освободи отъ приятелската подкрѣпа на възхищения, като му забѣлѣжи хладно: „Безъ съмнѣние, ние се лъжемъ и двамата. Мислѣхъ, че отивашъ въ книжарницата за сборката мои стихотворения.“

„Твои стихотворения? Нито на сънъ не ми е хрумвало. Гледахъ да докопамъ входна карта за днешното прѣдставление на тиролскитѣ пѣвачки.“

„Съ това не могъ ти послужи.“

„По дяволитѣ му и съ твоитѣ стихотворения! На, сега трѣба да бижъ толкова пътъ назадъ до книжарницата.“

* * *

Нашиятъ герой влѣзе въ кафенето. Знаеше, че тукъ единъ кръгъ отъ млади хора задъ единъ стълпъ въ тъмния кѣтъ на кафенето ежедневно разисква върху всичкитѣ дневни новости. Ни една трагедка нѣма таково безукорно минѣло, ни една балерина нѣма така прозрачни въздушни крила, каквото този ареопагъ въ кюшето да не би могълъ да намѣри въ тѣхъ недостатѣци и материалъ за уядливи ущици. Най-обикновената фалшива фризура на булевара, най-тихиятъ фалшивъ тонъ въ оркестра, най-отстранената нова гостиничка, най-глупавата приумица изъ редутата — нищо, ама нищо не избѣгва отъ тѣхното внимание, нищо не остая пощадено отъ тѣхната немилосърдна критика; какъ може да не сж забѣлѣжили дебелиятъ томъ на моитѣ стихотворения! Ще чужъ мнѣние, може би злобно, несправедливо — ала все поне мнѣние.

Седнъ до стълпа отъ задъ и зе да подслушва. Не чака дълго.

„Нищо, нищо, ама съвсѣмъ нищо ново нѣма!“ захванъ единъ. „Страшно досадително врѣме.“

„А какво ще кажете, приятели, за тая сбирка?“ подхващам други.

„Не знамъ, какъ може човѣкъ да си губи времето съ такива глупости!“

„Нѣщо ново, особено, и така въ нея нѣма. По тии дѣтински играчки може най-добръ да се сѣди, до колко е малко изобрѣтателно днешното поколѣние. Все отъркани образи. Въ всичкитѣ все едни и сѣщи звѣзди, линии, орли, богини, знамена и подобни глупости“.

(„Вече нѣма съмнѣние, говорятъ за монѣ стихотворения“, въздъхна нашиятъ юнакъ.)

„Моля, и тукъ е змѣй!“

(„Отнася се къмъ моята приказка за змѣя“, помисли си поетътъ.)

„Наистина японски вкусъ!“.

„Най-сетнѣ и не изглежда да е оригинално“.

„Гждѣ! Хващамъ се на басъ, че най-малко една трета отъ тая сбирка е простъ плагиатъ.“

Миняхъ къмъ другъ прѣдметъ.

Поетътъ станъ и, като минаваше покрай простодушнитѣ юноши, измѣри ги съ погледъ на най-дълбоко прѣзрѣние, при което метна погледъ и върху отворената въ рѣцѣтъ на едного отъ тѣхъ сбирка — отъ налѣпени пощенски марки.

* * *

Нашиятъ поетъ даваше въ едно богато семейство уроци по пияно. Ученичката му — ала не: нѣма да описвамъ ангелската ѣ красота съ своето прозаично перо; прочетѣте първото стихотворение на нашия герой, дѣто я изрисуватъ съ злато и снѣгъ, пурпуръ и рози, и дѣто затъкналъ въ свѣтлитѣ ѣ коси корона отъ най-хубавитѣ елмази на своята поезия.

Бащата на това мило същество бѣше личенъ патриотъ, всеобщо уважаванъ граждаинъ, членъ на много патриотически дружества, горещъ привърженикъ на народното образование; неговиятъ портретъ личеше изложенъ въ разни книжарници. Нѣма съмнѣние, че той купува поне по-хубавитѣ произведения на домашната литература, и че между тѣхъ и щастливитѣ стихотворения на нашия юнакъ сѣ попаднали въ рѣцѣтъ на любимата мома. Може-би да е прочела вече въ уводното стихотворение пламенното признание на любовъ, което тамъ е изказалъ.

Съ развълпувано сърдце ветъпи въ пейната стая. Песръщия го съ хубава подвързана книга въ ржката.

Ахъ ! По-добро доказателство не трѣба.

„Прилича ли, господинъ Свѣтли, тази подвързия?“

„О, тия бѣдни опити не сж достойни за таково богато облѣкло“.

„Никакъ не, господине ! Тѣзи стихотворения сж твърдѣ хубави. Прочетохъ вече двѣ — вчера прѣди да заспѣ“.

Свѣтли си прѣдстави въ духа, какъ сж отпочивали тѣзи стихотворения върху нейнитѣ сѣжжли гради, сърдцето му блажено потрепери, кинна и изъ устата му се измъкна въпросътъ : „Какъ ви се хареса първото стихотворение?“

„Ха, ха, ха !“ изсмѣ се въ отговоръ съ звѣливъ гласъ момата.

„Ахъ госпожице, какъ можете да се смѣете ! Че нема не прочетохте въ него нищо, съвсѣмъ нищо, нема не познахте въ рисуваното тамъ сжщество, въ онѣзи черти, въ онѣзи очи своята познайница, не, ще кажж направо — своята познайница отъ огледалото ?!“.

„Какъ така ? То е извънъ мѣрка !“ извика момичето съ гнѣвъ. „Особено галантенъ не сте, господинъ Свѣтли !“

Съсипаниятъ поетъ погледнж въ недоумѣние на книгата. На коричкитѣ ѣ блѣщѣше въ вѣнецъ отъ златни дѣбови листа заглавие : Hans Sauerkoehl's Gedichte ¹⁾, а заглавието на първото стихотворение гласѣше : „An meine Angora-Katze“ ²⁾.

* * *

Когато излизаше отъ стаята въ пълно съзнание, че хубавата му ученичка даже и не подозира за неговитѣ посетически способности, биде спрѣнъ отъ баща ѣ и въведенъ въ работния му кабинетъ . . .

Стариятъ господинъ важно седнж въ единъ фотелъ и покани Свѣтли, да си земе столъ.

„Разбрахъ, че сте твърдѣ даровитъ човѣкъ“, захванж благосклонно.

Свѣтли измърмори нѣщо отъ вѣжливостъ.

„Искамъ да ви поможж за една услуга — въ полза на едно свето и за двама ни дѣло“, продължаваше щастливиятъ баща. „Не сте ли заблѣжли, че нашиятъ народенъ

¹⁾ „Стихотворения отъ Хансъ Сауркоелъ“.

²⁾ „На моята ангорска котка“.

битъ се изхабява, че го патиска нѣкаква удушительна тежестъ, че се загнѣздя мудностъ и изнуреностъ отъ всѣка страна? Крайно врѣме е, да се спре това, да се фърли между народа електрическа искра, която би го събудила къмъ нова дѣятелностъ, която би го подигнала къмъ ново възхищение за светото дѣло. Нищо тукъ не помага: ни шушуканье по клубоветѣ, ни въртенье висока политика: трѣба да слѣземъ при народа, да му проговоримъ съ пламененъ езикъ, да му посочимъ неговитѣ вѣчни palladia: старитѣ му права, езикътъ, литературата, науката, да го въодушевимъ за тѣхъ съ думи енергични, огнени, възнесени... Е, не бихте ли желали да принесете къмъ тая цѣль своята лепта?“ Поетътъ бѣше радостно изненаданъ: прочелъ слѣдователно сбирката и сега иска да го подбуди къмъ патриотически стихотворения. Отговори му скромно: „Прѣцѣнявате, господине, слабитѣ ми сили. Опитахъ се, наистина, въ различни видове на лириката, ала за мощни тендециозни стихотворения не осѣщамъ въ себе си доста способности“.

Стариятъ господинъ зачудено го изгледа. „Що, съ стихотворения? ха-ха-ха! Нито на сънъ не ми е идвало на умъ, да ви потѣквамъ къмъ таково неблагоприятно занятие. Ха-ха-ха!“.

Смѣ се нѣкое врѣме сърдечно, а слѣдъ туй пакъ лицето му зе сериозенъ видъ и възкреси унищожениятъ, изново разочаруванъ поетъ съ думитѣ; „Нищо не врѣди! Чуйте, каква е работата. Ще издамъ политическа брошура. Тѣмо я довършихъ. Ала трѣба да признажъ, че не съмъ ималъ врѣме нито охота, да се занимавамъ съ най-новитѣ литературни произведения, и че, слѣдователно, моятъ правописъ е останалъ донѣкъдѣ застарѣлъ. Ала новиятъ вашъ правописъ е цѣла Вавилония! И така, искахъ да ви помоля, да ми пооправите рѣкописътъ отъ тая страна, дѣто трѣба. — Така, драги господине! За заглавие на брошурката си избрахъ девизата: „Народниятъ щитъ и мечъ сж неговиятъ битъ и рѣчь“.

Прѣзъ ноцта слѣдъ това рицарско похождение се присѣвни на Свѣтли, че при него долетѣли всичкитѣ му стихотворения съ сълзи на очитѣ и че горчиво го укоряватъ, за дѣто ги издалъ.

„Ще залѣнимъ нови корички, и второ издание е готово“, утѣшаваше го подиръ една година издателятъ. „Ще го разпратжъ до всичкитѣ приятели на литературата — нѣколко екземпляра все ще се куртулисятъ.“

Прѣвелъ отъ ческия оригиналъ Л. М.

Старитѣ харти за свободата.¹⁾

Магнатскитѣ съвѣти и общитѣ събори на васалитѣ отъ врѣмето на Вилхелма I. иматъ само едно значение за по-дирѣшния развой на свободата въ Англия, то е, че тѣ запазихъ въ нея традицията на народнитѣ събрания. Но за да се развижтъ тия събрания въ парламенти, изисквахъ се нѣкои особно благоприятни обстоятелства. Колкото чудно и да ни се види това на първъ погледъ, въ числото на тия обстоятелства занима едно отъ първитѣ мѣста именно тая велика сила, която биде създадена отъ Вилхелма I. за кралевската корона, сила каквато никоя друга корона въ Европа нѣмаше по онова врѣме. — Вилхелмъ I., като човѣкъ властолюбивъ и лакомъ, макаръ и щедъръ, бѣ я създалъ и за себе си лично, но и за централната държавна власть въобще.

По-голѣмата частъ отъ съврѣменниците на Вилхелма I., нѣмахъ нищо противъ принципа на тоя абсолютизмъ, а най-образованитѣ отъ тѣхъ, духовенството, му помогнахъ даже въ тая организация.

Но монархическиятъ абсолютизмъ има тоя сѣщественъ недостатъкъ, че при него дѣйствието на държавната машина зависи твърдѣ много отъ личния характеръ на господаря. Вече пай-близкиятъ наслѣдникъ на Вилхелма I. на английския прѣстолъ, синъ му Вилхелмъ II., не притежаваше добритѣ качества на баща си, и въ неговитѣ рацѣ силната власть на Завоевателя станъ за населението тежкъ изворъ за насилия и парични експлоатации.

Същото се повтори не веднажъ и не дважъ и при по-послѣднитѣ наслѣдници на Завоевателя. Обиденитѣ отъ тоя деспотизмъ не можахъ и да се опитатъ да се опржтъ всѣки отдѣлно, като напримѣръ силнитѣ барони на континента. На англичанитѣ оставаше едно отъ двѣтѣ — или да прѣвиинжтъ вратъ подъ игото на деспотизма, или да му се опржтъ съ съединени сили въ името на извѣстно общо право, което,

¹⁾ Вж. Бълг. Прѣгледъ, год. I, кн. XI.—XII.

безъ да нарушава въ кралевската властъ и въ пейнитѣ учреждения това, което бѣ необходимо за благото на държавата, бѣше въ състояние да ѝ отнеме деспотическия, капризниятъ и алчния характеръ. Понеже английското сръдновѣково общество не можеше все пакъ да привикне на дългото робство както напр. въ Азия или Византия, и отъ друга страна английската кралевска властъ нѣмаше въ ржцѣтъ си такава сила, както властта на римскитѣ императори, и нищо подобно на тѣхната войска, то обиденитѣ нѣмаше освѣнъ да избератъ втората алтернатива.

Въ това се заключава и главната благодѣтелна послѣдица отъ тая сила на кралската властъ, каквато я създаде Вилхелмъ Завоевателъ. Англия прѣживѣ по-рано отъ другитѣ западно-европейски държави систематичния кралевски деспотизмъ, и можа слѣдователно и по-рано отъ другитѣ да пристѣпи къмъ систематичното му ограничение. Това е главната, общата причина на развоя на свободнитѣ учреждения въ Англия. Но докато тая причина да се покаже ясно, проявихъ се други, по-частни, отъ които нѣкои могатъ да се нарекатъ даже случайни. Историкътъ обаче не може да ги прѣнебрегне, понеже реалниятъ животъ не е логическа схема, а се състои отъ отдѣлни крайно разнообразни явления. Политическата свобода е много вѣжно растение. Стремекътъ къмъ нея се поражда, разбира се, вслѣдствие на извѣстни общи исторически условия върху почвата на общочовѣшкитѣ потребности, но за своето осъществение тя се нуждае отъ особно благоприятни условия. Ние видѣхме, че на изтокъ тя не успѣ да се развие; тя заглъхнѣ въ извѣстна епоха и въ класическия миръ; не се задържа тя и въ по-голѣмата частъ отъ сръдновѣковитѣ италиански републики и въ повитѣ европейски монархии, а се съхрани и разви само въ Англия, Швейцария и Нидерландия.

Можеше да се прѣдположи, че общитѣ условия въ историческото развитие на западно-европейскитѣ народи, а именно борбата на класовитѣ привилегии и на земската автономия съ абсолютизма на кралетѣ, борба осветена теоретически отъ културното влияние на библичния либерализмъ и републиканскитѣ класически и сръдновѣкови италиански спомени, а сѣщо и отъ политиката на свободната мисль, която възтържествува въ науката, можеше да се прѣдположи, че тия условия ще приведатъ най-сетѣ всичкитѣ тия народи къмъ пачалата на политическата свобода. Но намъ би било мъчно да си прѣдставимъ, какви бихъ били тия начала, ако сръд-

повѣковата свобода не бѣше се запазила и съхранила въ Англия, Шотландия, Швейцария и Нидерландия. Особено важенъ бѣше за другитѣ европейски народи примѣрътъ на Англия, като държава по-голѣма отъ Швейцария и Нидерландия. Нейниятъ примѣръ бѣше поучителенъ и затова, че той си оставаше все пакъ монархически и не се отличаваше рѣзко, като напр. федалативнитѣ републики — Швейцарската и Нидерландската. Ето защо сж толкозъ важни специалнитѣ условия на живота въ тия три държави, Англия съ Шотландия, Швейцария и Нидерландия, които се запазихъ въ тѣхъ и дадохъ на срѣдновѣковата свобода да се развие. Тия особено щастливо съвпаднажли условия сж географически и исторически.

Въ Нидерландия развитието на свободата биде много помогнато отъ полуморското положение на тая страна между двѣтѣ монархически системи: французската и австро-испанската, отъ които нито една не успѣ да залови въ своитѣ обятия тая страна въ едно по-благоприятно врѣме, докато не бѣхъ се още сборичкали за хегемонията въ западна Европа. Въ Швейцария планинскиятъ характеръ който самъ по себе си не е, разбира се, достатъчно условие за развитието на свободата, (за примѣръ може да се земе съседниятъ Тиролъ) даваше възможность на населението да се брани отъ нападенията на централистично-абсолютичнитѣ стремежи на австрийскитѣ херцоги, а отъ друга страна положението на страната на пътя между Германия и Италия позволяваше на швейцарцитѣ изкусно да лавиратъ между спорещитѣ за властъ папство и императорство и да си изтрѣгватъ отъ тѣхъ привилегии. Въ сжщото врѣме това положение имъ даваше възможность да въвеждатъ въ отечеството си южната и сѣверната култура.

Въ Англия помогнъ за развитието на свободата нейното островно положение, което не правѣше толкова нужни нито диктатурата, нито постоянната армия, а сжщо и тия отношения, които се установихъ въ тая страна, подиръ норманското завоевание. Най-важнитѣ отъ тѣхъ се поменяхъ по-горѣ. Остава да се каже нѣщо и за двойното положение на английскитѣ господари, като английски краље и владѣтели на разни области въ Франция, васали на тамошнитѣ краље. Това двойно положение разцѣпваше енергията на английскитѣ краље. Най-сетнѣ иматъ значение и нѣкои случайни династични явления: конкуренцията за английския прѣстолъ между различнитѣ принцове, потомци на Вилхелма I.

Тая конкуренция често правѣше английскитѣ прѣстоли избирателенъ и напомняше на господаритѣ и на народа за върховнитѣ права на тоя послѣдния.

Още подиръ смъртта на Вилхелма I. (1087) възникна въпросъ за прѣстолонаслѣдството въ Англия, понеже Завоевателятъ не искаше да прѣдаде короната на най-стария си синъ, Роберта, който бѣ въстаналъ противъ него съ норманскитѣ барони. На смъртното си легло Завоевателятъ даде Роберту само Нормандия, а Англия остави на стария си синъ Вилхелма II., който прибърза да отиде въ Англия и тамъ се опрѣ повече на английския елементъ, отколкото на норманския.

Робертъ, който се стличаваше съ своя авантюристически характеръ, прѣдостави най-сетѣ Англия на брата си, а самъ се отправи въ кръстоносевъ походъ за Палестина. Подиръ смъртта на Вилхелма II. (1100) Робертъ пакъ заяви своитѣ права на английската корона, по третиятъ синъ на Завоевателя. Хенрихъ побърза да събере своитѣ привърженици, провъзгласи се за кралъ на Англия и се короняса, макаръ и при тая церемония малцина да присѣдствувахъ. По понеже това стѣпване на прѣстола имаше характеръ на насилно заграбване, то Хенрихъ бѣ длъженъ да търси популярностъ съ обѣщания, че ще поправи притѣснителното и лично управление на Вилхелма II., когото всички мразѣхъ а особено духовенството за неговитѣ безцеремонни данѣци. Хенрихъ I. тозъ часъ подиръ коронацията издаде манифестъ, който се счита за първа харта на свободата въ Англия.¹⁾ Тая харта почва съ слѣднитѣ думи: „Хенрихъ, синъ на краля Вилхелма, подиръ смъртта на брата си Вилхелма, по божия милость кралъ на англичанитѣ, желае здравье на всички вѣрни. Да знаете, че азъ, по божнето милосърдие и общото съгласие на баронитѣ въ цѣла Англия, се коронясахъ кралъ на това кралство, и понеже кралството бѣ притѣснено отъ несправедливи побори, то азъ, отъ уважение къмъ Бога и любовта, която имамъ къмъ васъ, прѣди всичко осво-

¹⁾ Хартата на Хенриха I. се е очувала въ прѣписи отъ XII. и XIII. в. Два прѣписа отъ XIII. в. носятъ название: *De libertate ecclesiae et totius Angliae observanda* (за съблюденieto свободата на черквата и на цѣла Англия) и *Carta regis Henrici primi. . de libertatibus concessis Anglis* (харта на краля Хенриха I. за свободата дадена на англичанитѣ). Нови достъпни издания на тая и на подобнитѣ ней англичански харти намерваме въ съчинението на Stubbs, *Select charters and other illustrations of english constitutional history*, и у Bémont, *Chartes des libertés anglaises* (1100 — 1205) въ *Collection de textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire*, publiée sous les auspices de la société historique.

бождавамъ светата божя черква, т. е. нѣма ни да продавамъ, ни да давамъ съ наемъ духовнитѣ служби, нито ще зимамъ, въ случай че умре нѣкой архиепископъ или епископъ или игуменъ, нѣщо отъ черковнитѣ имоти, или отъ хората и, докато не се яви наслѣдникъ. И всички лоши установения (*malas consuetudines*), отъ които кралството неправедно се притѣсняваше, отмѣнявамъ ги.

И така първата свобода Хенрихъ даде на черквата, т. е. собствено на духовнитѣ. Тая свобода се състоеше въ отмѣнението на самовластното разпореждане на краля съ черковнитѣ имущества, когато остане вакантно мѣстото на нѣкой архиепископъ, епископъ или игуменъ.

Отстъпкитѣ на свѣтскитѣ лица, които кралътъ прѣброява по-нататъкъ, сж още далечъ отъ общитѣ формули на нашитѣ конституционни харти. Тѣ съдържатъ прѣдимно ограничения на економическитѣ стѣснения и данъци, които прѣдишниятъ кралъ събираше чрѣзъ своитѣ прѣми васали, владѣнията на които се броехъ за получени направо отъ краля, та затова тоя послѣдниятъ си позволяваше да иска наемъ за тѣхъ, да се разпорежда при наслѣдството съ съдбата на сирачетата, дѣщеритѣ и вдовицитѣ, да се вмѣсва въ дълговитѣ задължения на васалитѣ си и пр. По тия точки Хенрихъ обѣщава разни смекчения и ограничение на злоупотрѣбенията. Общъ политически характеръ има само едно заявление, което собствено заключава въ себе си напомняне за прерогативитѣ на краля, а не за свободата на поданицитѣ.

То е заповѣдта, да се пази крѣпко мирътъ въ цѣла Англия и обѣщанието, че дѣйствително ще се пази. Кѣмъ най-новитѣ понятия за политическата свобода подхожда само единъ параграфъ въ хартата на Хенрихъ I.: „Връщамъ ви законътъ на краля Едуарда (Изповѣдника) съ измѣненията, каквито е направилъ баща ми по съвѣта на баронитѣ си (*consilio baronorum*)“. Едуардъ Изповѣдникъ не е издавалъ собствено никакъвъ кодексъ. При Вилхелма I. въ 1020. год. се е разбирало подъ името „Законъ на Едуарда“ оня сводъ, който Канутъ Велики бѣ издалъ на основание на по-стария Едгаровъ кодексъ. Думитѣ „Законъ на краля Едуарда“ означавахъ за съврѣмenniцитѣ на Хенриха I., особито за сакситѣ, всичкитѣ обичаи и постановления, които тѣмъ се чипѣхъ добри и удобни и които се нарушавахъ отъ деспотизма на най-новитѣ крале, а така сжщо въ тѣхъ вѣлѣваше всичко, което англичанитѣ считахъ за идеално въ общественитѣ наредби.

Думитѣ „Закопи на Едуарда“, за възстановието на които сж говорили и крале и поданици въ Англия не веднажъ и по-послѣ, сж повечето чиста фикция, която бѣ оживѣла въ умоветѣ на англичанитѣ прѣзъ тежкитѣ врѣмена на кралевския деспотизъмъ и имъ помагаше да си извоюватъ нови права, подъ прѣдлогъ че искатъ възстановието на старитѣ ¹⁾.

Историята знае немалко такива фикции отъ онова врѣме, когато най-новото учение за прогреса не съществувахе и когато хората въобще поставяхъ идеалитѣ си назадъ, а не напредъ. Забѣлѣжката въ Хенриховата грамота, че само тия измѣненія въ закона на Едуарда ще си останѣтъ, които били направени отъ баща му въ свѣта съ баронитѣ му, заключава въ себе си тѣй сжщо фикция, понеже Вилхелмъ I., както видѣхме, много рѣдко е издавалъ закони по свѣта на баронитѣ. Тая забѣлѣжка не трѣба да се зима толкозъ въ ретроспективенъ смисълъ (както това правѣтъ нѣкои историци, на които се иска да възведѣтъ либералнитѣ учреждения, колкото е възможно въ най-дълбока старина), колкото въ смисълъ на обѣщание за бѣдѣщитѣ врѣмена: законитѣ, които бихъ прѣмѣнили установения *status quo*, да се издаватъ съ съгласието на баронитѣ.

Тая харта на Хенриха I. се подписа отъ нѣколко свѣдѣтеля, като единъ видъ порѣчители: отъ два епископа, единъ кандидатъ за епископъ (*electus*) и шестъ барона.

Колкото малко дѣйствителни свободни положения и да заключаваше хартата на Хенриха I., тоя кралъ, веднажъ утвърденъ на прѣстола, осѣти силата си и почна да управлява самодържавно. Той даже изстреби прѣписитѣ отъ своята харта отъ 1100. год., така щото сега сж голѣма рѣдкостъ. Но Хенрихъ приличаше на баща си, бѣше човѣкъ, макаръ и твърдъ, но уменъ и сериозно се отнасяше къмъ своето кралско звание и разбираше своитѣ длѣжности. Поради това масата на народа бѣше доволна отъ неговото доста дълго царуванье (1100—1135), особено го обичахъ сакситѣ, които почнахъ да отдѣхвать отъ натиска на норманскитѣ барони. Тия послѣднитѣ бидохъ строго държани въ границитѣ на законитѣ отъ самия кралъ. Хенрихъ систематически възвишаваше въ

¹⁾ Паметта на Едуарда била скжма за потомцитѣ на сакситѣ сжщо като за норманцитѣ. Първитѣ обичали Едуарда, защото той билъ послѣденъ саксонски кралъ, а вторитѣ, защото той дълго врѣме живѣлъ въ Нормандия, усвоилъ си билъ французско-норманскитѣ нрави и билъ роднина съ Вилхелма I., който се считалъ законенъ неговъ наследникъ. Поради своята набожностъ Едуардъ билъ любимецъ и на духовенството.

чии лица отъ низки произходъ, както вършехъ това и французскитъ крале къмъ края на срѣднитъ вѣкове. — Васалскитъ събори (*curia de more*), които при Вилхелма I. се свиквахъ доста често, при Хенриха се събирахъ много по-нередовно. Въ това отношение той се държеше като абсолютенъ монархъ и отъ баща си повече. Но тия събори все пакъ се очувахъ. Освѣнъ това въ царуванъето на Хенриха се разви единъ новъ общественъ елементъ, който получи по-послѣ и политическо значение, а именно градищата, на които Хенрихъ даваше грамоти за извѣстно самоуправление (грамоти на Лондонъ и Йоркъ в. въ *Select charters*). Но подиръ смъртъта на Хенриха I. обстоятелствата пакъ направихъ английската корона *de facto* избирателна. Хенрихъ I. не остави синове и за прѣстола изникна споръ между внука му (по сестра) Стефанъ графъ Блуа, и дъщеря му Матилда, омѣжена за Годфрида Плантагенета, графъ Анжуйски. Английскитъ барони не искахъ да се подчиняватъ на Матилдиния мъжъ и повече помагахъ Стефану. Въ войнитъ за прѣстола зехъ участие и лондонскитъ граждани, които си позволявахъ ту да признаватъ за свои „госпожа“ Матилда, ту да се отказватъ отъ нея.¹⁾ Голѣма частъ отъ велможитъ, събрани на съвѣтъ, признахъ краля Стефана, 1135—1154 (*primores terrae, majores natu, consultuque quique provectiores, concilium coegere* — първитъ хора въ страната, най-старитъ по родъ и най-умнитъ съставихъ съвѣтъ, казва хрониката). При това началникътъ на духовенството „пожела да се съхрани свободата на черквата“ (*exogit de libertate reddenda ecclesiae et conservanda*). Стефанъ се видѣ принуденъ да издаде харта, подобна на Хенриховата, но съ нѣкои по-рѣшителни либерални изражения (1136).

Въ началото на тая харта Стефанъ се признава за „кралъ съ съгласието на духовенството и народа, коронисанъ отъ епископа и утвърденъ отъ папата“. Но-нататѣкъ той говори за неприкосновеността на духовнитъ имоти и на епископскитъ права, обещава се да върне на черквата ония имущества, които имала при Вилхелма I., послѣ се отказва отъ горитъ, които били присъединени къмъ кралевскитъ гори въ врѣмето на Хенриха I., и най-сетитъ дава дума да съблюдава „добритъ и стари закони, относително наказаниията за

¹⁾ Лѣтописецътъ (*Malmesbury*) казва по тоя поводъ, че лондонцитъ се смѣтали за единъ видъ магнати (*quasi optimates, sicut proceres*) поради голѣмината на града си

убийство, както и сѣдилищата въобще“.¹⁾ Подъ хартата сѣ подписани като свидѣтели два архиепископа, единайсѣтъ епископа, канцлерътъ на краля и двайсѣтъ и единъ барона.

Но Матилда не се отказа отъ своитѣ права, и когато се видѣ припудена да напусне Англия, претендентъ на английския прѣстолъ станѣ синъ ѝ Хенрихъ. Подиръ дълга борба между велможитѣ се образува, съ свойствената вече тогава мъдростъ на английската аристокрация, една срѣдна партия, на чело на която стоеха два епископа. Тая партия устрои съглашение между Стефана и Хенриха: първиятъ да съхрани короната до смъртъта си, а вториятъ да се признае за законенъ наследникъ. Това съглашение биде утвърдено на единъ съборъ отъ духовнитѣ и свѣтскитѣ велможи, при това въ интереса на държавата и на краля биде постановено, да се разрушѣтъ частнитѣ крѣпости, построени въ врѣме на междусобицата, и да се повърнатъ кралевскитѣ имоти, заграбени отъ баронитѣ на разнитѣ партии.

Хенрихъ II. биде задълженъ да издаде тѣй сѣщо една харта. Въ нея кралътъ не казва нищо за своето избиране, а „потвърждава Богу и на светата черква, и на всички графове и барони, и на всички свои хора всички отстъпки и дарове, и свободи и свободни обичаи, които Хенрихъ I. билъ далъ или отстъпилъ“, заедно съ това „всички злоупотрѣбения, които той билъ разрушилъ и отмѣнилъ, внукъ му се съглашава да ги отмѣни и разруши за себе си и за своитѣ наследници“.

Кратката тая харта два пѣти произнася почти съ едни и сѣщи думи това заявление. Прибавката на думата „свобода“ не само къмъ черквата, но и къмъ свѣтскитѣ, и думитѣ: „и на всички мои хора“ показватъ вече голѣмъ прогресъ въ идеята за свободата и политическото равенство. Обѣщанията на Хенриха II. „за себе си и за своитѣ потомци“ показватъ рече, че захваща да се съзнава постоянната ограниченостъ на кралската властъ. Съпоставянето на тия доволно широки положения въ хартата на Хенриха II. съ доста тѣснитѣ и конкретни отстъпки на Хенриха I. и цитирането хартата на тогова послѣдния, като авторитетъ, показватъ, че тая харта била вече почиала да играе ролата на „Едуардовия законъ“, т. е. на фикция, подъ която се поставили съвсѣмъ нови политически стремежи. Даже това обстоятелство, че хартата

¹⁾ Вж. хартата у Stubbs, *Select charters* и у Vémont, *op. cit.* Въ сборника на Стѣбса е напечатана и друга, по-кратка и може-би по-ранна Стефанова харта.

на Хенриха I. бѣ стапъла рѣдкостъ, помогнѣ на тая идеализация.

Стѣпванъето на анжуйската династия на английскитѣ прѣстоли въ лицето на Хенриха II. усили една особеностъ въ положението на английскитѣ крале, която се прояви при норманскитѣ династии, а именно раздвои интереситѣ на тия крале. Тия послѣднитѣ постоянно се виждахъ принудени да напуцатъ Англия, за да управляватъ администрацията и военнитѣ дѣла въ своитѣ континентални владѣния. Хенрихъ II. отъ 35-тѣ години на своето царуване (1154—1189) само 13 години прѣкара въ Англия, и то само 3 пѣти живѣ тамъ наредъ по 2 години. Синъ му Ричардъ I. (1189 — 1199) прѣзъ десетгодишното си управление само 2 години бѣше въ Англия: нѣколко мѣсеца тутакси подиръ коронацията и нѣколко недѣли подиръ завръщанъето си отъ плѣнъ. Това приучи Англичанитѣ да гледатъ на царската власть като на безлична. Тая власть имъ се проявяваше повече въ видъ на извѣстни държавни учреждения, отколкото въ конкретната особа на господаря. Кралъ Ричардъ, като господаръ, бѣше личностъ незаслужаваща никакво уважение. Той назначаваше за свои чиновници хора недостойни; но Хенрихъ II., човѣкъ уменъ и послѣдователенъ, избираше и за мѣстото на върховния сѣдия — намѣстникъ (*justiciarius*) и за мѣстото на канцлеритѣ хора свѣдуци и почтени, които високо подигнахъ достойнството на кралевскитѣ канцеларии въ Англия и положихъ начало на характеристичното английско въззрѣние, че волята на краля и законътъ сѣ синоними, въ тоя смисълъ, че отъ краля не може (подразумѣвай и не бива) да произтича нищо противно на законитѣ и справедливостта:

И въ това прѣдставление се заключава, разбира се, една фикция, но тя имà регулативно влияние на самата кралска личностъ и произведе въ свръзка съ отдѣлението на прѣдставленията за царската власть, която се проявява въ правилно дѣйствующитѣ държавни учреждения, отъ случайната личностъ на краля, това характерно явление, че въ Англия кралевскитѣ чиновници, особено сѣдинтѣ, често се явяватъ прѣдставители на легалната опозиция противъ произвола на кралетѣ въ името на светостъта на кралевскитѣ закони. Това явление се разви въ Англия съ течението на врѣмето заедно съ развитието на участието на парламента въ законодателството, но началото му биде положено още въ врѣме на Хенриха II. Ние ще видимъ тозъ частъ какъ прѣдставленията за справедливостъта на кралевскитѣ дѣйствия

бидохъ обърнати противъ такава една лоша личностъ, като сина на Хенриха II. — Джошъ. Канцеларията на Хенриха II. се занимаваше особено устрдно съ съдилищата; къмъ туй време се отнася правилното устройство на инспекциитѣ отъ страна на кралевскитѣ съдии (асиси) и организацията на журитѣ (jury), която въ същностъ си е останѣла въ Англия и до днѣ днешенъ. Администрацията на Хенриха II. не се биеше отъ събранията на васалитѣ, а напротивъ се нуждаеше отъ тѣхъ въ своитѣ държавни цѣли, затова тия събрания бѣхъ доволно чести. Понѣкога тѣ се свиквахъ по три пѣти въ годината. Отсъствието на краля имъ отнемаше парадниятъ характеръ и имъ даваше повече характеръ на държавни учреждения. Тия събрания постепенно захваняхъ да се наричатъ велики съвѣти (*magnum consilium*). Тѣ активно помагахъ за подобрѣнието на държавната администрация, като поддържахъ нейнитѣ планове съ своето съгласие. Тѣй, съ съгласие на великия съвѣтъ, бидохъ прѣдани замковетѣ на коменданти отъ числото на кралевскитѣ дворцови рицари; така бидохъ установени и кралевскитѣ съдилища ¹⁾

М. Драгомановъ.

1) Лѣтописитѣ говорѣтъ за тия примѣри много характеристично: „Кралътъ се прѣмѣсти въ Уйндзоръ заедно съ йоркския епископъ и епископитѣ. Тамъ се събрахъ също и графовѣтъ и баронитѣ и рицаритѣ отъ кралевството съ конѣ и оржия, готови да иджъ, кждѣто имъ заповѣда кралътъ. Подиръ дълги разсуждения за мира и реда въ държавата, кралътъ по съвѣта на епископитѣ, графовѣтъ и баронитѣ, прѣмѣни комендантитѣ (*custodes*) на замковетѣ въ Англия и ги прѣдаде на рицаритѣ отъ своя частенъ дворъ (*qui erant de privata familia sua*) (1177. г.) „Кога се събрахъ епископитѣ, графовѣтъ и велможитѣ (*proceres*) въ Уйндзоръ, то по общия тѣхенъ съвѣтъ (*communi eorum concilio*) кралътъ въ присѣствие на сина си (коронясания наслѣдникъ) раздѣли Англия на четири части и постави надъ тѣхъ мѣже мѣдри (*sapientes*) и ги прати послѣ въ назначенитѣ имъ части да сѣбжъ между народа (1179. г.) *Select Charters* 131.—Въ първия примѣръ ние виждаме на събранията и прости рицари, прѣми васали на краля, но, очевидно, тѣ присѣствуватъ тамъ, защото прѣдетоп воененъ походъ. Кралътъ се съвѣтва по думитѣ на лѣтописеца само съ духовнитѣ и свѣтскитѣ магнати. Въ втория примѣръ виждаме на събранията само тия магнати.

Заселението на евреитѣ на Балканския полуостровъ.

I.

Както въобще относително заселението на Европа отъ разнитѣ народи е мѣчно, за да не кажемъ невъзможно, да се опрѣдѣли точно годината или поне десетолѣтието, също не може да се опрѣдѣли точна дата и за дохождането на евреитѣ въ балканскитѣ държави. Не подлежи на никакво съмнѣние, че още въ древнитѣ врѣмена е имало евреи въ Гърция, даже въ самата Атина, и че сж съществували тогава живи сношения между иерусалимскитѣ и атинскитѣ евреи, както това става очевидно отъ единъ отъ най-древнитѣ мидраши (сборници отъ омилетически обработвания на библейски текстове), именно Midrasch-Echa. Даже, както ние показахме на друго мѣсто,¹⁾ ядката на Шейкспировия Хамлетъ се съдържа въ това съчинение Midrasch-Echa, и това прѣдание е минѣло отъ тамъ прѣзъ Атина въ Германия (Saхо-Germanicus) и отъ тукъ въ Англия.

И не само въ Гърция, ами въ всички балкански земи сж живѣли въ старо врѣме евреи, макаръ и не корпоративно и съединени въ самостоятелни общини, то поне въ отдѣлни семейства, които сж дохождали тукъ, за да търгуватъ, и отсетнѣ сж се установили окончателно. Извѣстно е, че още прѣди разрушаването на храма въ Иерусалимъ отъ римския императоръ Тита сж живѣли евреи вънъ отъ Палестина и особено въ Мала Азия, дѣто сж образували отдѣлни общини. Въ библейската писменостъ срѣщаме даже името Сфарадъ, което явно показва, че още въ библейско врѣме евреи сж отивали врѣменно и въ Испания. А апостолъ Павелъ намира вече еврейска община и въ Атина, па и покъсно се намиратъ въ Гърция, въпрѣки християнската вѣра,

¹⁾ Гл. „Zur Hamletsage“ въ H. Graetz' Monatsschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judenthums, 1879, стр. 38. и сл.; ср. и въведението къмъ прѣвода на Midrasch-Echa отъ Prof. August Wünsche.

еврейски общини въ голѣмо число, които се запазватъ до XII. и XIII. вѣкъ и вѣроятно и по-послѣ, макаръ и да липсватъ исторически доказателства за по-късно врѣме.¹⁾

Прочутиятъ еврейски пѣтешественикъ Вениаминъ де Тудела²⁾, испанецъ, който между годипитѣ 1160. до 1173. пропѣтува южна Франция, Италия, Гърция и пропикнѣ дори въ Азия, съобщава, че той е срѣщналъ евреи въ Патрасъ, Лепанто, Криса, Коринтъ, даже на Парнасъ, дѣто тѣ сж обработвали земята. Сетнѣ той споменува особено за Тива като голѣмъ градъ, дѣто е намѣрилъ 2000 евреи, почти толкова, колкото въ Пера и Цариградъ, и измежду тѣхъ срѣщналъ както талмудски учени, така сжщо и изкусни тъкачи на коприна и бояджии съ багра.

Колкото се отнася до земитѣ населени съ славяни, споредъ мнѣнието на д-ра Грюна³⁾ твърдѣ вѣроятно е, че прочутата отдавна-врѣме пражка еврейска община има своето потекло въ евреитѣ отъ Балканския полуостровъ (в. *Jüdisches Centralblatt*, 1888, стр. 15.). И наистина първоапостолитѣ Кирилъ и Методий съобщаватъ, че тѣ въ своята родина не само сж имали сношения съ евреи, ами даже сж имали евреи за учители. Така щото не ни се вижда много странно, като узнаваме, че въ всички части на българската държава въ срѣднитѣ вѣкове е имало евреи и еврейски общини. А въ XIV. вѣкъ даже една еврейска дѣвойка⁴⁾, слѣдъ като бѣ приела кръщението, стѣпва на царския прѣстолъ и се прѣдава както всички неофити съ пламенна ревностъ на новата вѣра.

¹⁾ На островъ Критъ се намиратъ евреи още отъ V. вѣкъ, даже разказва се за нѣкой си Mose Cretense, който въ 434 год. въ врѣмето на Теодосия е ввѣвелъ въ заблуждение своитѣ сънародници като Лъже-Месия, и е накаралъ най-сетнѣ мнозина отъ тѣхъ да приемжтъ християнската вѣра. Гл. Joh. a Lent, *Schediasma de Judaeorum pseudomessias*, 4. Herbornae 1697, p. 31.—Върху евреитѣ на островъ Критъ, за които е установено, че се намиратъ тамъ въ XI вѣкъ, в. M. Steinschneider'овитѣ литаратурно-исторически скици „Candia“, обнародвани нѣмски отъ M. Grünwald въ неговия журналъ *Jüdisches Centralblatt*, 1884, стр. 1.—16. и 48.—54.

²⁾ За Вениаминъ де Тудела ср. Carmoly, Notice historique sur Benjamin de Tudela, nouvelle édition. Bruxelles 1852. и D-r. Z. Zunz, *Gesammelte Schriften*, кн. I, стр. 163.—165.—Ср. тоже F. Gregorovius, *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter*, Stuttgart 1889, кн. I, стр. 201.—202.

³⁾ Въ статията *Sage und Geschichte aus der Vergangenheit der israelitischen Gemeinde in Prag*. Ср. тоже въ журнала на Leopold Löw, Ben Chananjah, II. годишнина (Сегединъ 1856 год.) статията на Prof. Alfred Cantarini, *Juden und Judenthum in den beiden Donaufürstenthümern Moldau und Walachei*, стр. 10. и сл., стр. 58. и сл., стр. 149 и сл., стр. 158. и сл., както и статията на D-r M. Zipser, *Zur Geschichte der israelitischen Gemeinde in Belgrad* въ сжщия журналъ, год. II, стр. 80 и сл., стр. 173 и сл. Ср. още и съчинението на Гаркави „Евреитѣ и славянитѣ“, написано на еврейски езикъ.

⁴⁾ Името на тая еврейска мома, която ужъ е била дъщеря на единъ гостиничаръ отъ В. Търново, не е извѣстно. За тая царица в. Раковски, *Асѣнъ*, стр. 52. и Иречекъ, *История на българитѣ*.

Споредъ основателнитѣ издирвания на Фр. Рачки въ рапортитѣ на Юго-славянската академия (Rad, VIII, стр 98.), евреитѣ на Балканския полуостровъ сѣ играяли въ IX. и X. вѣкъ известна роля и сѣ правили даже нѣколко пкти пропаганда за своята вѣра (в. върху това Archiv für slav. Philologie, томъ XIV., 1891, стр. 45. — 72.).

Прочутиятъ математикъ и астрономъ Ибнъ Езра, списанията на когото се прѣведохъ своєврѣменно и на латински, говори въ въведението къмъ своя коментаръ на библията, че *schachme Jawan* ¹⁾ *we Edom*, „ученитѣ въ Гърция и между славянитѣ“, тълкуватъ по особенъ начинъ библията, — доказателство, че евреитѣ въ тѣзи страни сѣ били доста многобройни. Въ 1294. год. ²⁾ узнаваме, че татаринътъ Чоки билъ удушенъ по заповѣдъ на Светослава отъ еврейски палачи, което обстоятелство може да се тълкува така, че тѣ по-неустрашимо сѣ гледали въ очитѣ на смъртѣта и че сѣ умѣли да извършватъ — наистина по височайша заповѣдъ — и тая служба.

Твърдѣ вѣроятно е, че евреитѣ въ България, слѣдъ като тѣхната едновѣрка се бѣ възкачила на прѣстола като царица подъ името Теодора, се осланяли и уповавали на нея като на втора Естиръ и че слѣдователно сѣ си позволявали тукътамъ нѣкоя неправда, както се прѣдава отъ нѣкои християнски автори. И наистина въ 1355. год. царъ Иранъ Александъръ се видѣлъ принуденъ да стѣсни правата на евреитѣ (в. Иречекъ, История на българитѣ).

Когато България заедно съ другитѣ славянски земи на Балканския полуостровъ подпаднахъ подъ турското владичество, евреитѣ останххъ въ тия земи и възприехъ нрави и лоши нравици отъ новитѣ завоеватели. ³⁾

Трѣба да считаме слѣдователно за установено, ⁴⁾ че евреи сѣ заселили тукъ окончателно поне отъ IX. вѣкъ

¹⁾ Гл. въведението въ *Midrasch Lekach-Tobh* отъ Salomon Buber, стр. XI. — Ибнъ Езра живѣлъ е въ XII вѣкъ, и прочутиятъ философъ и тѣлесенъ лѣкаръ на султанъ Саладина прѣпорѣчва на сина си Аврама да изучи съчиненията на равина Abraham ben Ezra. — *Jawan* означаваше първоначално Иония, но отпослѣ се употрѣбляше за означаване цѣла Гърция — *Edom* е прѣкоръ на Исава, по-стария синъ на патриарха Якова. Въ срѣднитѣ вѣкове Римъ се означаваше съ думата *Edom*.

²⁾ Иречекъ, История на българитѣ.

³⁾ В. първиятъ свитѣкъ отъ моето съчинение *Sitten und Bräuche der Juden des Orients* и впечатлѣнията отъ моята инспекция, обнародвани въ журнала на D-r Rahmer, *Israelitische Wochenschrift und Jüdisches Familienblatt*, 1894.

⁴⁾ Ср. кратката, но основна и интересна скица за историята на евреитѣ въ България отъ J. J. Rosanes въ *Anuar pentru Israeliti pe anul 5649 (1888-1889)* подъ насловъ: *Istoria pe scurt a Evreilor-Bulgari, in ordine chronologica, dupa izvoare directe, din cale mai vechi timpuri pana la 1876.*

насамъ. Остава сега да осветлимъ въпросътъ, отъ коя земя произхождахъ тѣзи евреи; защото, че тѣ не сж били тукъ автохтони, това е очевидно, понеже повечето отъ тия земи — съ изключение на Гърция — принадлежихъ на нецивилизувани племена.

Нека забѣлѣжимъ тукъ, че отъ повече отъ 1000 години насамъ съществува между евреитѣ разликата между *sefardim* и *aschkenasim*¹⁾; а като имаме прѣдъ видъ сжщността на тая разлика, която се състои въ произношението на еврейския езикъ, тогава тази разлика датува поне отъ 1800 години. Защото обстоятелството, че ашкеназимскитѣ евреи говоряхъ нѣмски, английски, френски, италиански, румънски, руски, чешки, полски, или нѣкой другъ европейски езикъ, а пъкъ сефардимскитѣ евреи говоряхъ само испански или португалски, това обстоятелство трѣба да се счита за второстепенно различие. А произношението на еврейския езикъ се е диференцирало отъ прѣди повече отъ 1800 години, така щото съ изключение на еврейскитѣ жители на Палестина и на сефардимитѣ, другитѣ евреи сж възприели произношението на ашкеназимитѣ — разбира се, съ извѣстни отсѣпки, причинени отъ надлежния езикъ на страната.

Не е безинтересно да се спомене, че както прѣводитѣ на Стария завѣтъ, извѣстни подъ името Септуагинта и Вулгата, а така сжщо и християнскитѣ учени въ срѣднитѣ вѣкове и въ новитѣ врѣмена сж приели произношението на сефардимитѣ и сж го запазили и до днесь днешенъ. Кое произношение обаче е правилното, още до днесъ не е рѣшено. Азъ се опитахъ да разгледамъ напространно всичко, що е за и противъ едното или другото мнѣние въ тоя споръ въ глава II. на моя трудъ: *Sitten und Bräuche der Juden im Orient*, стр. 46.—61.

Отъ несъмнѣнни документи се установява, че еврейскитѣ жители на Балканския полуостровъ прѣди края на VI. вѣкъ (1492—1496 е тоя терминъ а quo) не сж били сефардими, ами ашкеназими, а именно ашкеназими, матерниятъ езикъ на които е билъ нѣмски, нѣкой славянски или романско-гръцки езикъ.

Сефардими намираме на Балканския полуостровъ тогѣрва отъ началото на XVI. вѣкъ; и тукъ можемъ да различимъ

¹⁾ Името *Aschkenas*, което още въ минжлото столѣтие се идентифицираше съ *Ascanius*, се срѣща още въ библията (Битие, гл. X., ст 3.) и смяташе отъ еврейски учени винаги като название за Германия. Ср найновиятъ възгледъ за това въ труда на S. Krauss, *Die biblische Völkertafel im Talmud, Midrasch und Targum* (Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums, 39. год, 1894, стр. 1. — 11. и стр. 49. и сл.).

два пласта, а именно единъ пластъ, който е проникналъ въ сѣщипска България прѣзъ Солунъ,¹⁾ а другиятъ, слѣдъ като е прѣстоялъ цѣли десетолѣтия въ Италия,²⁾ се е прѣселилъ отъ тукъ постепенно въ Сърбия, България, Румъния и Гърция. Специално въ Цариградъ³⁾ бѣхъ сж се поселили евреи въ началото на II-то хилядолѣтие отъ християнското лѣточисление и сж приели името романиоти. Потомцитѣ отъ тѣзи романиоти се намиратъ и днесъ въ България, за който фактъ свидѣтелствуватъ не само фамилнитѣ имена Романо⁴⁾, които се срѣщатъ още днесъ въ София, Пловдивъ и други градове у сефардимитѣ въ България, ами и въ книгитѣ на софийската сефардимска вѣроизповѣдна община.⁵⁾

Въ день днешенъ, и то отъ 300 години насамъ, отъ когато сефардимитѣ евреи придобихъ надмощие, както въ числено отношение, така сжщо и по значение, сж запазили византийскитѣ евреи⁶⁾ само като историческо възпоминание своитѣ имена, а инакъ сж приели съвършено както нѣравитѣ, така и езикътъ на сефардимитѣ, спаньолското нарѣчие. Въ полза на това говори фактътъ, че не само въ София, ами и въ Одринъ, Цариградъ, Солунъ и Смирна сжществуватъ до днесъ сефардимски общини, които сж запазили до днешенъ день обредитѣ на нѣмскитѣ евреи, макаръ и разговор-

¹⁾ Гл. Kayserling, Geschichte der Juden in Spanien, както и трудътъ на сжщия Geschichte der Juden in Portugal; ср. и съчинението на S. P. Rabbino-wicz, написано на еврейски, но още недовършено: Mozaë golah (потомцитѣ на недоброволно преселенитѣ изъ Испанія), Варшава 1894. До сега сж излъзли 6 свитѣка (190 стр. въ октавъ).

²⁾ Става явно освѣтъ отъ несъмнѣнни исторически фактове още и отъ това не по-малко важно явление, че сефардимитѣ въ нѣкои мѣстности (като напр. въ Самоковъ, Т.-Пазарджикъ и Нова-Загора) употребяватъ много италиански слова, и то такива слова, за които не може да се приеме, че сж били усвоени отподирѣ; така напр. думата figlio синъ, намѣсто употребяваната отъ сефардимитѣ въ Ориента дума ijo, което сефардимитѣ произнасятъ ижо, когато самитѣ испанци изговарятъ тая дума iho. Кое произношение е правилното, дали онова на сефардимитѣ или на днешнитѣ испанци, това се опитахъ да установя въ I. свитѣкъ на моето съчинение Zur romanischen Dialectologie, Belovar 1883.

³⁾ Гл. Ersch und Gruber, Encyclopädie, XXVII, Geschichte der Juden, стр. 200, стѣлць 1. п. 2.

⁴⁾ Семействата Романо и Романелли (умалително отъ Романо) сж дали знаменити еврейски книжовници. Тѣй Manuele Romano, личенъ приятелъ на Dante Alighieri, бѣ виденъ поетъ; Samuel Romanelli е добръ извѣстенъ като културъ-историкъ съ своето съчинение на еврейски Massa ba' Arab (Нравъ и сѣбица на евреитѣ въ Мароко).

⁵⁾ Надлежанитѣ документи се намиратъ въ оригиналния ръкописъ въ архивитѣ на канцеларията на главния равинъ въ България. Една частъ отъ тѣзи документи биде обнародвана отъ писача на тѣзи редове въ спаньолския журналъ „El Tiempo“, който излиза въ Цариградъ.

⁶⁾ Освѣтъ фамилнитѣ имена Byzante (Besante, Pesante), които се срѣщатъ у сефардимитѣ, свидѣтелствува за това и обстоятелството, че напр. до прѣди 10 години сжществуваше и въ София една „comunidad de los Gregos“. Ср. моята Geschichte der jüdischen Cultusgemeinde Widdins, Видинъ 1894.

ниятъ имъ езикъ да е спаньолскиятъ, нареченъ погрѣшно отъ сефардимитѣ еврейски.

Макаръ и да имаше още прѣди свършѣка на XV. вѣкъ евреи и еврейски общини въ отдѣлнитѣ балкански земи;¹⁾ макаръ и да живѣхъ тукъ видни учени и книжовници и да си въздигнхъ трайни паметници въ народа и въ литературната история, при все това началото на многочисленото и систематическо заселение на испанскитѣ евреи трѣба да се нарече важно историческо събитие, толкова повече, че тъкмо единъ день слѣдъ откриванъето на Америка отъ Колумба поченъ изселванъето или по-добрѣ изпѣжданъето на евреитѣ отъ Испания.²⁾ То бѣ указание отъ Провидѣнието, че човѣшкитѣ правдини не се тъпчѣтъ всѣгдѣ съ кракъ, и че когато слънцето на свободата захожда въ една земя, то изгрѣва още по-блѣскаво на друго мѣсто. И дѣйствително, Америка станъ прибѣжище на свободата не само за испанскитѣ евреи, ами за всички народи.

А испанскитѣ евреи напуснхъ съ огорчено сърдце земята, дѣто не само лежехъ погребени тѣхнитѣ отци и праотци, и дѣто тѣ не само гледахъ на своя поминѣкъ и на натрупане имоти, ами дѣто се стремѣхъ да се покажѣтъ равни съ хидалгитѣ въ всичкитѣ науки и художества.

Трогательно е описанието на великия държавенъ мѣжъ и ученъ Don Isak Abrabanel, който, макаръ и поканенъ отъ краля да остане въ страната и да задържи и занаетъ мѣстото на финансовъ министъръ, не искаше въ ужасното незаслужено нещастие на своитѣ съвѣрници да стои по-горѣ отъ най-долния отъ своя народъ. Той пише³⁾: „И тѣй трѣгнхъ, неспособни за съпротивление, 300,000 пѣшаци, млади и стари, съ жени и дѣца, въ единъ день изъ всички земи на краля. Кѣдѣто ги караше тѣхниятъ духъ, татѣкъ отивахъ

¹⁾ Върху солунската еврейска община ср. написаната на еврейски книга Dodim mijajin (По-добрѣ отъ вино). Солунъ 1893, стр. 181.—184. Въ тая книга сж означени не само имената на разнитѣ еврейски общини въ Солунъ, ами и фамилиитѣ имена на солунскитѣ евреи. — Въ интереса на науката е много желателно, да се състави азбученъ списѣкъ на имената на жителитѣ въ всѣка община и да се напечататъ тѣзи списѣци, защото само така би могло да се състави и за България една книга за имената въ България, каквито съставихъ Förstemann и Andresen за Германия.

²⁾ В трудѣ на J. Perles, Jüdisch-byzantinische Beziehungen въ журнала на K. Krumbacher, Byzantinische Zeitschrift, 1894, стр. 574. и сл., сжщо и S. Buber, Midrasch Lekach-Tobh, Wilna 1880; въведение, стр. 20.—21.

³⁾ D-r Leopold Zunz, Zur Geschichte und Literatur, казва на стр. 526: „Деньтъ, въ който изтѣчаше срокътъ за напущанъето на Испания отъ евреитѣ, 2. Августъ 1492. год. бѣ постниятъ день 9. Авъ, който станъ день на влощетието; слѣдниятъ день бѣ день на утѣха, макаръ и да не съзнавахъ това страдалицѣтъ: 3. Августъ отплува Колумбъ съ своитѣ кораби, за да открие новъ свѣтъ и нова свобода.“

тѣ, и тѣхниятъ царъ ги прѣдвождаше, — защото Богъ вървѣше на чело на тия бѣжанци. Тоя тукъ извиква: Богу се прѣдавамъ азъ, а онзи тамъ посвещавахе Богу своята сила. Едни отидохъ въ Португалия и Навара, ала горчива съдба ги постигна тамъ, и всѣкъдѣ срѣщахъ тѣ тежки мъки, грабителства, гладъ и чума. Нѣкои се повѣрихъ на морето и търсѣхъ да си пробиятъ пътъ прѣзъ вълнитѣ, за да избѣгнатъ отъ злото и да намѣриятъ сигурна закрила, ала и тамъ ги слѣдваше печална участь. Мнозина бидохъ продадени като робѣе, мнозина погълнахъ морето, мнозина бидохъ жертва на пожари, които избухнахъ въ корабитѣ по морескитѣ вълни“.

Ето какъ напуснахъ евреитѣ Испания, на която бѣхъ посветили своитѣ сили съ най-прѣдана любовъ, на която бѣхъ привързани съ всичкото си сърдце и езикътъ на която — най-скъпото и неотемлимо имѣние на всѣка народность — сж запазили тѣ до днешенъ день.

Въ настояще врѣме, особено отъ освѣбождението на България, евреитѣ считатъ за своя света длъжностъ, да научатъ българскитъ езикъ, да го въведатъ въ своитѣ семейства и да се запознаватъ съ българската литература, която се развива бържѣ и постоянно. Нека се надѣваме, че нѣма да мине още много врѣме, когато еврейскитѣ граждани въ България ще се покажатъ не само като приятели, но и като подкрѣпители и сътрудници на българската литература. Продуктъ отъ тая привързаностъ къмъ родната страна и матерния езикъ е българската граматика на спаньолски езикъ, която се издаде минѣлата година въ Варна отъ единъ младъ сефардимъ, на име Яковъ Гадолъ, и за разпространението на която въ еврейскитѣ училища въ България се подѣйствува много отъ страна на канцеларията на главния равинъ въ България, която я прѣпоръча съ приказъ № 318 отъ 16. Ноември 1893. год. (в. *Amigo del pueblo*, „Народенъ приятел“, год. 1892., стр. 112.).

Д-ръ М. Грюнвалдъ
(главенъ равинъ на България).

¹⁾ Гл. Ersch und Gruber, Encyklopädie, XXVII, Geschichte der Juden, стр. 225. — Относително броя на изселенитѣ евреи в. въ *Revue des études juives*, т. XIV, трудътъ на Isidore Loeb, Le nombre des Juifs de Castille et d'Espagne au moyen âge, стр. 161. и сл. и моята статия въ списанието „Der ungarische Israelit, Будапеща 1887, стр. 136.—138. — Въ сжщата 1492. год. срѣщаме вече испански бѣжанци въ Ферара (*Revue des études juives*, XX, 37), въ Марсилия (*Revue des études juives*, IX, 66; X, 236) и въ Цариградъ (ср. La correspondance des Juifs d'Espagne avec ceux de Constantinople par Isidore Loeb, XV, 252 и трудътъ на Prof. H. Graetz подъ сжщия насловъ пакъ тамъ, XIX, 406). Ср. и Adolf Strauss, Bosnien, Land und Leute, historisch-ethnographisch-geographische Schilderung, Wien 1892, т. I, стр. 268.—281.

Самоубийството заради любовъ.

Отъ Cesare Lambroso.

Въ послѣдно врѣме толкова много се писа за самоубийството, щото на физиолозите не остава да кажатъ за него нищо много ново. При все туй сѣществува единъ родъ самоубийство — самоубийство заради любовъ —, което несравнено по-добрѣ е познато на романистите и драматическите автори, отколкото на алиенистите и ученикѣ; защото послѣдните въ противудѣйствието си срѣщу прѣкалените фантазии на първите, сѣ дошли до тамъ, че не отдаватъ на самоубийството заради любовъ важността, която заслужва въ дѣйствителностъ. Не е безполезно, прочее, да се утвърди, за честь на нашата епоха, че любовта не е погълната отъ повседневното ламтенѣ за сребролюбие и политика и че тя често е причина на самоубийства, особено между жените.

Нека приведемъ прѣдварително нѣкои числа. Въ Италия прѣзъ послѣдните 4 години изброяватъ 569 самоубийства на жени срѣщу 2,516 самоубийства на мъже. Но ако вземемъ само самоубийството заради любовъ, виждаме, че жената дава 75 до 71⁰/₀, а мъжътъ отъ 20 до 30⁰/₀ и то безъ да смѣтаме непразността, която влиза въ пропорциите отъ 12 — 7⁰/₀, и ревността, която е отъ 5 до 4 у жените и отъ 8—4 у мъжете.

Въ Франция, дѣто се изброяватъ 25,941 самоубийства, 19,982 сѣ на мъже, а 5,869 на жени; и въ туй число жените иматъ 172 самоубийства заради любовъ — значи 28⁰/₀, а мъжете само 134, дѣто ще рече 7⁰/₀.

За тия, които се съмняватъ — и тѣ сѣ до нѣйдѣ прави въ вѣрността на официалните данни, прѣдпочтително е, да се обърнатъ къмъ студията, направена при отдѣлни случаи върху 4 595 индивиди, на които Brierre de Boismont (*Le suicide*, 2me édition, 1865) можа да анализира съдебните процеси. Отъ това се вижда, че паддѣляващите причини сѣ:

Домашни злочестини	361	случаи =	15.76 ⁰ / ₀
Злочестини въ интереси	311	„ =	13.58 ⁰ / ₀
Любовь	306	„ =	13.35 ⁰ / ₀
Абсолютна сиромашия	282	„ =	12.35 ⁰ / ₀
Загуба на богатство	277	„ =	12.09 ⁰ / ₀
Отвъръщение отъ живота (скука и сплинъ)	237	„ =	10.35 ⁰ / ₀
Гризене на съвѣстѣта	134	„ =	5.85 ⁰ / ₀
Развратъ	121	„ =	5.28 ⁰ / ₀
Лѣнность	56	„ =	2.45 ⁰ / ₀
Честолюбие	54	„ =	2.36 ⁰ / ₀
Игра въ карти	44	„ =	1.92 ⁰ / ₀
Нѣманье работа	43	„ =	1.87 ⁰ / ₀
Религиозна или политич. екзалтация	38	„ =	1.66 ⁰ / ₀
Гордость	26	„ =	1.13 ⁰ / ₀

Както виждаме, любовта заема трето мѣсто между причинитѣ на самоубийството. Безъ съмнѣние тя би трѣбало да бѣде даже на второ мѣсто, защото самоубийствата, причислени въ категорията на домашнитѣ злочестини, често пѣти иматъ за причина любовта. Отъ 306 самоубийства Brierre е можалъ да различи :

- 117 отъ любовни нещастия, безъ никаква друга причина
- 88 „ напущанье на любовника
- 58 „ безуспѣшенъ бракъ
- 16 „ умирање на годеника
- 11 „ принудена раздѣла
- 11 „ разпри и крамоли на влюбени
- 5 „ изневѣрване.

Казахме вече, че въ туй отношение мъжкиятъ полъ се показва по-слабъ. И наистина, самоубийствата у мъжетѣ, които обикновено надминуватъ четири, па даже и петъ пѣти самоубийствата у женитѣ, съдържатъ само половината, а по-нѣкога едвамъ четвъртината на самоубийствата заради любовъ. У дивацитѣ (Twain, The suicide among the savage peoples, 1894) самоубийството се срѣща повидимому само у женитѣ, и то винаги било отъ любовно отчаяние, било поради страхуване отъ старостъ и отъ погрозняване, което настава заедно съ нея (у племето Dacotah). И туй е естествено, защото любовта, която често пѣти, както се изразява Mme de Staël, въ живота на мъжа е само една анекдота, единъ епизодъ, за бѣдната жена съставя напротивъ най-важното събитие. цѣлата история на нейния животъ. У мъжа приятелството има корени много по-дълбоки, нежели

у жената, за която туй чувство е само една форма на церемония. Историята ни е запазила споменътъ за нѣкои мъже, които сж се самоубили, за да не прѣживѣжтъ приятелътъ си (като *Volumnius*, *Petronius*); или които сж се убили, за да не му измѣнижтъ, а понѣкога даже само и само да му причинижтъ едно банално удоволствие (като *Antonius*). И въ запискитѣ, оставени отъ мъже, що сж се самоубили, често се намира споменъ за приятелитѣ, нѣщо, което при самоубийствата на женитѣ не се срѣща никога (*Brierre de Boismont*, *op. cit.*).

Любопитно е така сжщо да се забѣлѣжи, че 50 мъже се убиватъ, за да не прѣживѣжтъ смъртта на женитѣ си, или пъкъ за туй, че сж били напуснати отъ тѣхъ; докато женитѣ, които търсижтъ въ смъртта да забравѣжтъ смъртта на мъжетѣ си, сж само 14. 14 сж тѣй сжщо тия, които по тоя начинъ се утѣшаватъ, за дѣто мъжетѣ имъ сж ги напуснали. Това потвърждава по единъ доста чуденъ начинъ забѣлѣжката на Данте, характеризираща любовта на женитѣ.¹⁾

Сигурно е на всѣки случай, че любовта у жената е по-внезапна и по-интенсивна, отколкото трайна. Твърдѣ често се срѣщатъ жени, които за едно оскърбение отъ човѣка, когото сж обичали, сж се самоубивали, когато пъкъ други, не дотамъ героични, сж се оженвали отъ ядъ. Наопаки, добръ е да споменемъ и тия жени, които прѣдпочитатъ смъртта прѣдъ срама, да поднесѣжтъ на тоя, когото обичатъ, едно тѣло вече осквернено отъ нѣкой другъ. Една работница, за която искалъ да се ожени единъ младъ и много богатъ момъкъ, въ когото била влюбена страстно, пазила тайната до деня на церемонията; и този день тя се убила, слѣдъ като обадила на годеника си, че е била прѣлъстена отъ господаря си, докѣ била още на 14-годишна възраст, и че не искала да измами тогова, когото обичала. За мъжетѣ тия крайни деликатности на любовта сж непознати.

Историята (тукъ статистиката нѣмѣе) отбѣлѣзва имената на много жени, които сж се убили, за да упазѣжтъ или да си отмѣстижтъ за своята непорочностъ, угрозявана или обидена (*Лукреция*, *Сирия*, *Софрония*, нѣмскитѣ дѣвици на *Мария*, *византийскитѣ*, за които говори *Цицеронъ*, света *Пелагия* и пр.).

Най-многобройнитѣ самоубийства заради любовь сж тия, които иматъ за причина напущаньето или смъртта на лю-

¹⁾ Женската любовь е пламъкъ, който изгасва скоро, ако нѣжни цѣлувки или пламенни погледи не го съживѣжтъ.

бимото лице. Тъй прочутата София, любовницата на Мирабо, щомъ като любовникътъ ѝ умрѣ, напиша съ непоколебима ржка послѣднитѣ си желанія, послѣ разпали единъ мангалъ и се удуши, държейки въ ржката си до послѣдното си издихание портретътъ на тогава, когото бѣ обичала.

Самоубийствата отъ този родъ се извършватъ обикновено много мѣсеци слѣдъ изгубването на обичното лице, когато подиръ поразителния пароксизмъ на голѣмата тъга послѣдва по-слабата, но по-могъщата печаль на хроническата тъга. Непрѣкъснато прѣзъ 4 години В. посѣщавалъ гробътъ на жена си, която бѣ изгубилъ; послѣ, слѣдъ изтичанъето на туй врѣме, той не можалъ да търпи повече, и като накаралъ да издѣлбажтъ върху надгробната плоча думитѣ: „той отиде да намѣри любимата си“, се самоубилъ.

Р . . . слѣдъ смъртта на жена си нѣмалъ друго утѣшение, освѣнъ да вижда мѣстото, дѣто тя издъхнѣла. Принуденъ отъ притежателя да напусне тая къща, той така сжщо турилъ край на днитѣ си.

Мнозина се убиватъ, защото не могатъ да понесжтъ, щото любимото лице да се отдалечи отъ тѣхъ или да мине въ обятията на другого. Понѣкога само едно подозрѣние е достатъчно да причини самоубийството; и въ такъвъ случай самоубийството бива обикновено двойно, или прѣдшествувано отъ човѣкоубийство. Да забѣлѣжимъ по тоя случай, че докато обикновеното самоубийство дири винаги осамотение, за да тури въ изпълнение пагубното си прѣдначертание, тия, които влизатъ въ специалната категория на самоубийството заради любовь, прѣдпочитатъ напротивъ да се убиватъ публично, или прѣдъ любимото лице, или въ неговото жилище. Срѣща се, щото единъ слуга да се убива отъ завистъ, защото е билъ прѣдпочетенъ единъ отъ неговитѣ другари; сжщо и единъ мжжъ, слѣдъ като е нанесълъ на жена си ударъ съ байонетъ, но не можалъ да убие тѣй сжщо и любовникътъ, фърлилъ се прѣзъ прозореца.

Да минемъ на двойнитѣ самоубийства.

Една млада дѣвойка, съ твърдѣ спокоенъ изгледъ, забѣлѣзвала, че родителитѣ ѝ не искатъ да се съгласжтъ на съединението, което тя силно е желаяла: „Рѣшена съмъ, написала тя на любовника си, по-скоро да се убиѣ, отколкото да се откажъ отъ тебе. Дай ми и ти доказателство на любовь!“ Момкътъ се съгласилъ съ ентузиазмъ, и двама, като наклаждатъ единъ мангалъ, умиратъ въ обятията единъ на други.

Н. С. отъ Туринъ авижд годеникътъ си повиканъ въ редоветъ на войската; принуждавана отъ родителитъ ѝ, да се омъжи за друго, много по-богатъ при това, тя не може да се помири съ тая мисль. Отчайва се и, когато еднажъ любовникътъ ѝ дошелъ въ отпускъ, тя избѣгва съ него заедно въ S-t Bernard. Тамъ слѣдъ едно прѣбждване отъ нѣколко часа и двамата си вързватъ ржцѣтъ и позѣтъ и се фърлятъ въ едно ледено езеро. Въ едно писмо до родителитъ си нещастната мома обявяваше, че насилена на едно съединение, отъ което тя се отвърщавала, и изпаднѣла да стане или прѣлюбодѣйница или невѣрна на тоя, когото е обичала повече отъ живота си, тя прѣдпочела да се убие.

Недавна още двѣ многочислени семейства, и донѣждѣ патриархални, живѣехъ врата до врата въ веселия градъ Пвре. Единъ день единъ момъкъ, принадлежащъ на едно отъ тия семейства, трѣбало да замине за Туринъ да довърши пакукитъ си. Когато дошла минутата на тръгването, той помолилъ майка си да му приготи за вечерята едно ястие, което той много обичалъ. Той прѣкаралъ цѣлата вечеръ въ весело шегуване съ баща си; но щомъ настѣпила нощта, излѣзнѣлъ. Отъ своя страна една млада мома отъ съсѣдното семейство, къмъ която той билъ привързанъ чрѣзъ стара любовъ, била тъй сжщо поискала отъ майка си да ѝ приготи сжщото ястие. За първъ пжтъ тя облѣкла една рокля, която сама била ушила, и която била прѣдзначила за тоя случай отдавна и за която била казала на майка си: „Не намиращъ ли, че приличамъ на невѣста?“ Сжщата нощъ и тя изчезнѣла. Двамата бащи обезпокоени, намѣрили, щомъ се съмнѣло, едно писмо, въ което студентътъ обявявалъ, че прѣдпочита смъртъта нежели раздѣлата. И двамата се затекли къмъ рѣката, накарали да я отбижтъ отъ леглото ѝ и на дъното намѣрили труповетъ на двамата млади, тѣсно прѣплетени и лицата имъ озарени отъ една тиха усмивка, като че ли смъртъта ги бѣ заварила въ пълно блаженство. Майката на дѣвойката, като търсѣла въ стаята ѝ, намѣрила единъ видъ журналъ, въ който бѣдното момиче съобщавало, че отъ година врѣме вече е било зето това гибелно рѣшенне. И то пишело съ радостъ, като мислило „за тоя день“.

Лесно може да се разбере физиологията на тая толкозъ универсална причина на самоубийството, ако си спомнимъ, че любовта е слѣдствие отъ единъ видъ душевно сродство, чудно изострено отъ влиянието на половитъ органи, което навикътъ прави още по-силно и въ силата на което молекулитъ на

организма на едногото съставятъ, тъй да се каже, частъ отъ организма на другия и не могатъ вече да се раздѣлжтъ. Щомъ е така, то именно тамъ трѣба да се търси първоначалната причина на тоя страненъ обредъ, който фърля индустанскитѣ и малабарски вдовици върху запаления дървникъ, дѣто горжтъ умрѣлитѣ имъ мъже, отколкуто въ религиозно поучение. Ведитѣ даже забранявахъ самоубийството, което само осветява обичаитѣ. Още по-малко трѣба да търсимъ тая причина въ абсолютизма на човѣка.

Ние знаемъ, че не отдавна, когато англичанитѣ прѣдприехъ да противудѣствуватъ на тоя варварски обичай, тѣ не сполучихъ да го искоренжтъ, даже слѣдъ като отстранихъ всѣкакъвъ жречески гнетъ. Когато поручикъ Earle и докторъ Kress се помжчихъ да убѣджтъ една отъ тия вдовици, която усмихнжта отиваше къмъ запаления дървникъ, тѣ я накарахъ да опита прѣдварително ужасното дѣйствиe на изгарянето върху единия си прѣстъ. Младата жена съ една прѣзрителна усмивка си потопи прѣстътъ въ маслото на свещената лампа, запали го, и като го гледаше да гори, безчувствена отговори: „Вие можете да кажете каквото ви е угодно, но азъ трѣба да принадлежъ само нему, а не на другитѣ; само него съмъ обичала. Слѣдъ него не щж могъ да обичамъ никого!“ Подиръ туй тя забиколи 7 пжти дървникътъ, влѣзж вътрѣ, опрѣ на грждитѣ си безжизнената глава на съпруга си и съ единъ фитилъ запали огнището. Нѣколко часа подиръ туй не останж друго нищо освѣнъ една купчина пепель, върху която браминитѣ мърморѣхъ своитѣ молитви.

Друго едно доказателство за дѣйствителността на туй влияние намираме, като виждаме подобни обичаи да процвѣтjватъ въ страни, дѣто рилигията не ги прѣдписва, като напр. въ Китай, дѣто вдовицитѣ и сирацитѣ вѣрватъ, че ще се присъединжтъ тутакси къмъ тѣхния любимъ умрѣлъ, като се обѣсжтъ публично. Тѣй е въ нѣкои дивашки страни. Въ Нова Зеландия така сжщо щерката на завоевателя Hongri вижда да се връща братъ ѝ, но не и мъжътъ ѝ, убитъ въ врѣме на сражението. Тя грабва тогава една сабя, скача въ варката и съ собствената си ржка убива 16 роби, слѣдъ което тегли и на себе си единъ куршумъ, но само се наранява. Тогасъ тя се удушва съ ржцѣ, за да отиде по-скоро при съпруга си въ обиталището на душитѣ. (Taylor.)

Може би да ни се възрази наистина, че всичко туй се случва само въ варварскитѣ страни, и че въ нашата цивилизувана Европа, вдовицитѣ се излагатъ на пламъци, но съвсѣмъ

различни отъ тия на съпружеския дръвникъ. Азъ ще напомня тукъ, че статистиката ни показва и за послѣднитѣ години въ Италия една песьразмѣрностъ въ самоубийствата отъ любовъ у женитѣ, която може да достигне разликата между 20 до 75%.

Отъ друга страна, древната история е обезсмъртила въ Non dolet на жената на Poetus и смъртта на женитѣ на Poliorcets, на Emilius Scaurus, на Labeo и тая на Brutus. Послѣдната, за да се присъедини по-скоро къмъ съпруга си, по глъщаше разпалени въглени (Cromaisono, Storia del suicidio, 187С). Ако между женитѣ числото на самоубийствата по причина на овдовяване е по-малко отъ числото на мъжетѣ, то числото на самоубийствата поради изневѣрена любовъ е по-голъмо, което потвърждава тая мисль (гл. погорѣ), че у жената любовта е може-би по-нетрайна, но по-силна.

Тѣзи влияния се съзиратъ твърдѣ добръ въ изражението, чрѣзъ което самоубититѣ откриватъ крайната мисль, която ги е обзимала въ фанталния моментъ. Brierre споменува до 12 индивиди, които, като сѣ се самоубили съ любимата си личностъ, сѣ изявявали желание да бждатъ погребени съ нея.

„О вие, които и да сте, не раздѣляйте тия, които смъртта е съединила. Това е послѣдната ни воля. Уважавайте я и накарайте да ни закопажтъ въ сѣшия гробъ.“

Друга една самоубийца пише така: „Покрихъ ти портретътъ съ послѣднитѣ си сълзи. Направихъ възможното да живѣжъ безъ тая любовъ, отъ дѣто черпжъ всичката си сила, ала не успѣхъ. Безъ тоя, когото изгубихъ, животътъ ми е неспособенъ.“

На туй отгорѣ моралиститѣ и теолозитѣ могатъ да мислятъ каквото щатъ. Но въ нашия вѣкъ на парата и ажиотажа, тѣзи трагични драми, далечъ отъ да прѣдизвикатъ отвръщението ни, пълнятъ ни очитѣ съ сълзи, а сърдцето съ дълбоко вълнение. Тѣ ни доказватъ, че и сега още ние знаемъ и можемъ до изпитваме страсти силни, идеални, пезаинтересувани, и да умираме заради тѣхъ.

Прѣвелъ А. Тошевъ.

Парламентитѣ въ цѣлия свѣтъ.

Въ ноемврийската книжка на извѣстното английско списание „The Nineteenth Century“ (XIX. вѣкъ) намѣрваме едно прѣгледно схематическо изложение на организацията и състава на всичкитѣ парламентарни учреждения въ свѣта съ кратки бѣлѣжки за числото на прѣдставителитѣ, за срока на мандата имъ, за възрастта, която трѣба да притежаватъ, за начина на избора или назначението имъ, за избирателното право и пр. Това извънредно интересно изложение е компилация или по-право извлѣчение отъ нѣкои статистики, помѣстени въ американскитѣ „Johns Hopkins University Studies“. Авторътъ Тейлоръ-Кей е съставилъ таблицитѣ си съ разрѣшението на издателя на студиитѣ, професоръ Б. Адамсъ въ Балтиморъ, и на оригиналния компилаторъ Е. К. Алденъ отъ Бруклинъ.

Въ едно врѣме, когато въпроситѣ за формитѣ на управлението у насъ сж тѣй живи, но при това тѣй неясни и сбъркани, редакцията на нашето списание счита за неизлишно да запознае нашата публика, която се интересува за парламентарнитѣ учреждения въ цѣлия свѣтъ, съ компилативния трудъ на английския писателъ. При ползуването съ таблицитѣ, които слѣдватъ, нужно е, да се има само прѣдъ видъ, че тѣ сж съставени на основание на материали, публикувани още въ 1893. година (събирани още по-рано), и че отъ тогава има нѣкои измѣнения. Тѣй напримѣръ за България още не е отбѣлѣзано прѣустройството на камарата слѣдъ измѣненията на конституцията въ 1892. година. Така би трѣбало да се внесжтъ нѣкои поправки и за други нѣкои държави, напр. Белгия, дѣто е приетъ плуралниятъ вотъ, или Сърбия, дѣто се възстанови старата конституция. Относително материала на самитѣ таблици, би могло да се изискватъ и други нѣкои данни, освѣнъ тия, съ които ни запознава Тейлоръ-Кей (напр. интересно би било да се укаже, на колко души избиратели се пада единъ депутатъ),

но и тѣй, както сж, тѣ сж крайно полезни. Ние си позво-
нихме да направимъ само нѣкои измѣненія въ реда на дър-
жавитѣ. Английскитъ авторъ започва съ Велико-Британія.
Ние прѣдпочетохме да се държимъ строго о азбучния редъ.

Горна камара	Долна камара	Избирателенъ ценсъ
--------------	--------------	-----------------------

Европа.

Австро-Унгария — Делегации, 120 члѣна.

60 члѣна отъ цислайтанския парламентъ и 60 отъ транслайтанския,
т. е. по 20 отъ всѣка горна камара и 40 отъ всѣка долна, австрий-
ска и маджарска. Срокъ една година.

Австрия (Цислайтания) — Reichsrath.

Горна камара (Herrenhaus) 212 члѣна. Аристократи, висши духовници и по- жизнени члѣно- ве — назначени.	Депутатска камара (Abgeordnetenhaus) 353 члѣна Избрани за 6 години	Прѣми и косвени избори; 24-год. възраст. Имущественъ или личенъ ценсъ
--	---	---

Маджарско (Транслайтания).

Камара на магнатитѣ 456 члѣна Наслѣдствени, по- жизнени члѣнове, висши духовници, чи- новници, делегати.	Прѣдставителна камара 453 члѣна Избрани за 5 години.	20-год. възраст. Доходенъ, личенъ или малкъ да- нъченъ ценсъ.
---	---	--

Андора ¹⁾ — Съвѣтъ.

Само едно тѣло; 24 члѣна. Избрани за 4 години. Глава на семейство.

Бавария — Земски съборъ (Landtag).

Камара на държавни- тъ съвѣтници (Reichsräthe) 71 члѣна Наслѣдствени и по- жизнени.	Прѣдставителна камара 159 члѣна Избрани за 6 год.; 30 годишни. Данъченъ ценсъ.	Данъченъ ценсъ; 25-годишна възраст.
--	---	---

¹⁾ Малка република въ източнитѣ Пиринеи, между Франция и Испания.
175 кв. мили пространство.

Баденъ — Земски съборъ (Landtag).

Горна камара
30—40, князье, на-
слѣдствени, ex offi-
cio назначени или
избрани отъ ари-
стокрацията.

Втора камара
63 члѣна
Избрани за 4 год.

Косвени избори,
бѣдни се исклю-
чавать.

Белгия — Камара.

Сенатъ
69 члѣна
Избрани за 7 год.,
40-год. възрастъ.

Депутатска камара
138 члѣна
Избрани за 4 годи-
ни, Дан. ценсъ.
25-год. възрастъ.

Данъченъ ценсъ.

България — Народно събрание

Само едно законодателно тѣло; 350 члѣна. Избрани за 3 години.
Вж. нашата забѣлжка въ прѣдговора.

Велико-Британия — Парламентъ.

Камара на лордовѣтъ
(house of Lords)
575 члѣна
Наслѣдствени перо-
ве 505, Ирландски
перове избрани по-
жизнено 28,
Шотландски перове
(избрани за всѣки
парламентъ) 16
Архиепископи и епи-
скопи 26.

Долна камара
(house of commons)
670 члѣна
Избрани за 7 години;
трѣба да бждатъ
на възрастъ около
21 год. Духовници и
перове сж изключени.

Домакински ценсъ
(който има немебли-
рована квартира за
10 лири стерлинги
или обработка или
зима подъ арен-
да земя за 10 лири
стерлинги).

Английски колонии.**Канада — Парламентъ.**

Сенатъ (senate)
80 члѣна
Избрани пожизнено.
Трѣба да прите-
жавать високъ иму-
щественъ ценсъ и
да сж на възрастъ
30-годишни.

Долна камара
(house of commons)
215 члѣна
Избрани за 5 години.

Имущественъ или до-
ходенъ ценсъ

Новий Южни Валисъ — Парламентъ.

Сенатъ (senate) 67 члѣна Назначени пожиз- нено.	Долна камара (house of commons) 141 члѣна Избрани за 3 год.	Имущественъ ценсъ.
--	--	--------------------

Виктория — Парламентъ.

Законодателенъ съвѣтъ (legislative council) 48 члѣна Избрани за 6 години. Високъ имущест- венъ ценсъ.	Законодателно съ- брание 95 члѣна Избрани за 3 години. Духовници — из- ключени.	Общо избирателно право.
--	--	----------------------------

Южна Австралия — Парламентъ.

Законодателенъ съвѣтъ (legislative council) 24 члѣна Избрани за 3 години. Имущественъ ценсъ.	Събрание (house of assembly) 54 члѣна Избрани за 3 години. Духовници и есджи се исключуватъ.	Общо избирателно право.
---	---	----------------------------

Квинслендъ — Парламентъ.

Законодателенъ съвѣтъ (legislative council) 40 члѣна Избрани пожиз- нено.	Законодателно съ- брание (Legislative assem- bly) 72 члѣна Избрани за 5 год.	Общо избирателно право; плура- ленъ вотъ.
--	--	---

Западна Австралия — Парламентъ.

Законодателенъ съвѣтъ (legislative council) 15 члѣна Назначени пожизнено Имущественъ ценсъ.	Събрание (Assembly) 30 члѣна Избрани за 4 години Имущественъ ценсъ.	Имущественъ ценсъ.
--	--	--------------------

Тасмания — Парламентъ.

Законодателенъ съвѣтъ (legislative council) 18 члѣна Избрани за 6 години.	Събрание (house of assembly) 36 члѣна Избрани за 3 години.	Имущественъ или доходенъ ценсъ.
---	---	------------------------------------

Нова Зеландия — Главно събрание (general assembly).

Законодателенъ съвѣтъ (legislative council) 41 члѣна Избрани пожизнено; назначени.	Прѣдставителна камара (house of repre- sentatives) 74 члѣна Избрани за 3 години.	Имущественъ ценсъ.
---	---	--------------------

Капска колония — Парламентъ.

Законодателенъ съвѣтъ (legislative council) 22 члѣна Избрани за 7 години. Имущественъ ценсъ.	Събрание (house of assembly) 76 члѣна Избрани за 5 години.	Имущественъ или доходенъ ценсъ.
---	---	------------------------------------

Вюртембергъ — Landstände.

(Standesherren) 30 члѣна Наслѣдствени и назначени.	Депутатска камара 93 члѣна Избрани за 6 години.	63 депутата избрани отъ гражданитѣ, други отъ корпора- ціитѣ или ex officio.
---	---	---

Германия.

Съюзеиъ съвѣтъ (Bundesrath) 58 члѣна Опрѣдѣляни отъ пра- вителствата на съ- юзнитѣ държави за всѣка сесия.	Народно събрание (Reichstag) 397 члѣна Избрани за 5 години.	Общо избирателно право; 25-год. възрастъ.
--	--	---

Гърция — Парламентъ (Βουλή).

Една камара; 150 члѣна. Избрани за 5 години. Общи избори.

Дания — Rigsdag.

Landsthing 66 члѣна 12 назначени по- жизнено, 54 избрани за 8 години.	Folkething 102 члѣна Избрани за 3 години; търба да сж 25-год.	30-год. и личенъ ценсъ (изключватъ се домашни слуги).
---	--	---

Испания — Cortes.

Сенатъ 360 члѣна Ex officio, наслѣд- ствени, назначени пожизнено или из- брани отъ ограничени корпорации.	Депутатска камара 431 члѣна Избрани за 5 години.	Общо избирателно право; 25-год. възраст.
---	--	--

Италия — Парламентъ.

Сенатъ 335 члѣна Назначавани пожиз- нено и князье.	Депутатска камара 508 члѣна Избрани за 5 години; трѣба да сж 30-год. Изключаватъ се ду- ховници и правител- ствени чиновници.	Малъкъ данъченъ ценсъ или съсловенъ ценсъ.
---	---	--

Норвегия — Storthing.

Избранъ за 4 години. 114 члѣна, около 30-год. възраст.

Lagthing Една четвъртъ отъ стортинга.	Odelstthing Три четвърти отъ стортинга.	Имущественъ, дохо- денъ или съсловенъ ценсъ; 25 год. (из- ключватъ се домашни слуги).
---	---	---

Португалия — Cortes.

Горна камара 162 члѣна Наслѣдствени; на- значени пожизне- но или косвено избрани.	Депутатска камара 173 члѣна Избрани за 4 години. Имущественъ или образователенъ ценсъ.	Малъкъ доходенъ ценсъ или глава на семеѣство.
--	---	---

Прусия — Земски съборъ (Landtag).

Горна камара (Herrenhaus) 210 члѣна Наслѣдствени и по- жизнени магнати, назначени и избрани отъ ограничени корпорации.	Депутатска камара 422 члѣна Избрани за 5 години трѣба да сж 30- годишни. Данъченъ ценсъ.	Косвени избори. Който има общинско избирателно право— три класа прѣми да- нѣкоплатци. Три класа — отре- дени отъ прѣмитѣ данѣкоплатци.
---	---	---

Румѣния — Народно сѣбрание.

Сенатъ 120 члѣна Избрани за 8 години Доходенъ ценсъ (8 епископа вклю- телно). 40 год.	Депутатска камара 183 члѣна Избрани за 4 години. 25 год.	Данъченъ ценсъ. Косвени избори.
--	---	------------------------------------

Саксония — Landtag.

Горна камара 50 члѣна Наслѣдствени, на- значени, ex officio, или избрани отъ огра- ничени съсловия.	Долна камара 80 члѣна Избрани за 6 години.	Данъченъ или иму- щественъ ценсъ.
--	--	--------------------------------------

Сърбия — Скупщина.

Една камара; 200 члѣна. Избрани за 3 години. 30 год.	Данъченъ ценсъ. Косвени избори.
---	------------------------------------

Финландия — Парламентъ.

Четири съсловия — благородни, духовенство, граждани, селяни —
свиквани веднажъ въ 4 или 5 години.

Франция — Народно сѣбрание.

Сенатъ 300 члѣна Избрани за 9 години; косвени избори; 75 избрани по- жизнено.	Камара на депутатитѣ 584 члѣна Избрани за 4 години; трѣба да сж 25-год.	Общо избирателно право (suffrage universel)
--	--	---

Холандия.

Първа камара 50 члѣна Избираеми: високи чиновници или де- ветгодишенъ иму- щественъ ценсъ.	Втора камара 100 члѣна Избрани за 4 години; 30-год. възрѣсть ;	Данъченъ ценсъ; 23-год. възрастъ.
---	---	--------------------------------------

Черна-Гора — Законодателенъ сѣвътъ.

Едно тѣло, 8 члѣна: 4 назначени, 4 избрани отъ населението,
което може да носи оржие.

Швейцария — Федерално събрание.

Държавенъ съвѣтъ 44 члѣна Избрани за 3 години.	Народенъ съвѣтъ 145 члѣна Избрани за 3 год. (Духовници се из- ключватъ).	Общо избирателно право.
--	--	----------------------------

Швеция — Парламентъ.

Първа камара 147 члѣна Избрани за 9 години; 35 год. Имущес- твенъ или доходенъ ценсъ.	Втора камара 228 члѣна Избрани за 3 години; 25-годишни съ избирателенъ ценсъ.	Имущественъ или доходенъ ценсъ.
--	---	------------------------------------

Сѣверна-Америка.**Гватемала.**

Една камара („Народно събрание“); 52 члѣна. Избрани за 4 години. Общо избирателно право.

Коста-Рика — Прѣдставителна камара.

Една камара; 26 члѣна. Избрани за 4 години. Всички, които могатъ да живѣятъ почтено.

Никарагуа — Конгресъ.

Сенатъ 18 члѣна Избрани за 6 години	Прѣдставителна камара 21 члѣнъ Избрани за 4 години.	Общо избирателно право.
---	--	----------------------------

Салвадоръ — Конгресъ.

Една камара; 70 члѣна. Избрани за една година. Общо избирателно право.

Съединени Държави — Конгресъ.

Сенатъ 88 члѣна Избрани за 6 години; 30-годишни.	Прѣдставителна камара 356 члѣна Избрани за 2 години; 25-годишни.	Общо избирателно право.
---	--	----------------------------

Всѣка отъ 50-тѣ държави има си законодателно или генерално събрание съ сенатъ (горна камара) и депутатска (долна) камара, въ 6 случая наречена assembly и въ три—камара на делегатитѣ (house of delegates), навредъ общо избирателно право.

Хаваи — Легислатура.¹⁾

Камара на аристократитѣ 24 члѣна Избрани за 6 години.	Прѣдставителна камара 24 члѣна Избрани за двѣ год.	Образователенъ ценсъ и имущественъ ценсъ за камарата на аристократитѣ.
---	---	---

Хондурасъ — Конгресъ.

Една камара; 37 члѣна. Избрани за 4 години. Общо
избирателно право: всички пълнолѣтни.

Южна Америка.**Аргентинска Конфедерация — Конгресъ.**

Сенатъ 30 члѣна Избрани за 9 години; доходенъ ценсъ; 30-годишни.	Депутатска камара 88 члѣна Избрани за 4 години; да сж 25-годишни.	Общо избирателно право.
--	--	----------------------------

Боливия — Конгресъ.

Сенатъ 16 члѣна Избрани за 4 години.	Депутатска камара 64 члѣна Избрани за 4 години.	Общо избирателно право.
--	---	----------------------------

Бразилия — Конгресъ.

Сенатъ 63 члѣна Избрани за 9 години; 35-годишни.	Депутати 202 члѣна Избрани за 3 години.	Общо избирателно право съ изключение на безграмотни, солдати и члѣнове на нѣкои религиозни ордени.
---	---	---

Венесуела.

Сенатъ 24 члѣна Избрани за 4 години.	Прѣдставителна камара 52 члѣна Избрани за 4 години.	Общо избирателно право.
--	--	----------------------------

Чили — Конгресъ.

Сенатъ 43 члѣна Избрани за 6 години. Високъ имущественъ ценсъ.	Депутатска камара 126 члѣна Избрани за 3 години. Имущественъ ценсъ.	Имущественъ или доходенъ ценсъ.
--	--	------------------------------------

¹⁾ Защо Тейлоръ-Кей е турилъ Хаваи (Сандвическитѣ острови) подъ рубриката „Сѣверна Америка“, не ни е ясно. Ред.

Еквадоръ — Конгресъ.

Сенатъ 32 члѣна Избрани за 4 години.	Депутатска камара 33 члѣна Избрани за 2 години.	Римокатолици, пълнолѣтни, грамотни.
--	---	-------------------------------------

Колумбия — Конгресъ.

Сенатъ 27 члѣна Избрани за 6 години; 6 човѣка назначени отъ прѣзидента на республиката.	Депутатска камара 66 члѣна Избрани за 4 години.	Общо избирателно право.
--	---	----------------------------

Мексико — Конгресъ.

Сенатъ 56 члѣна Избрани за 3 години. Имущественъ ценсъ и 30-годишна възраст.	Прѣдставителна кам. 227 члѣна Избрани за 3 години. Имущественъ ценсъ.	Всички неопорочени пълнолѣтни граждани.
--	--	---

Парагвай — Конгресъ.

Сенатъ 30 члѣна Избрани за 4 години.	Депутатска камара 55 члѣна Избрани за 4 години.	Общо избирателно право.
--	---	----------------------------

Перу — Конгресъ.

Сенатъ 40 члѣна Избрани за 5 години. Имущественъ ценсъ и 35-годишна възраст.	Прѣдставителна камара 80 члѣна Избрана за 6 години. Имущественъ ценсъ.	Косвени избори.
---	---	-----------------

Санъ-Доминго — Конгресъ.

Една камара; 22 члѣна. Избрани за 2 години. Ограничено
избирателно право.

Урагвай — Парламентъ.

Сенатъ 19 члѣна Избрани за 6 години.	Прѣдстав. камара 53 члѣна Избрани за 3 години.	Грамотни.
--	--	-----------

Хаити — Народно събрание.

Сенатъ 30 члѣна Избрани за 5 години	Прѣдстав. камара 50 члѣна Избрани за 5 години	Граждани, които и- матъ нѣкакво за- нятие.
---	---	--

Азия.**Япония — Парламентъ.**

Горна магнатска камара 300 члѣна Аристократи, избрани отъ тѣхнитѣ ордени; члѣнове избрани отъ крупни данъкоплатци. Назначени члѣнове. Срокъ: 7 години или до животъ.	Прѣдстав. камара 300 члѣна Избрани за 4 години; 30-год. възраст. Чиновници, духов- ници, офицери се изключватъ.	25-год. възраст и данъченъ ценсъ.
---	---	--------------------------------------

Африка.**Египетъ.**

Законодателенъ съвѣтъ и Общо събрание.

Оранжска Свободна държава — Volksraad.

Една камара; 50 члѣна. Избрани за 4 години. Имущественъ ценсъ само за бѣлитѣ.

Южно-Африканска република.

Първи народенъ съвѣтъ (volksraad) 24 члѣна Избрани за 4 години. Ограничение за aliens.	Втори народенъ съвѣтъ 24 члѣна 4 год. Ограничение за aliens.	Имущественъ ценсъ за бѣлитѣ.
--	--	---------------------------------

Послѣдѣйствие.

(Физико-психологическа студия.)

Моятъ опитъ за дресировката на молекулитѣ, вмѣстенъ въ Бълг. Прѣгледъ, год. II., кн. I., би останялъ непъленъ, ако не бихъ споменялъ и за пѣргавото послѣдѣйствие—явление, което е малко извѣстно на публиката, но играе важна рола въ физическия миръ.

Какво нѣщо е „послѣдѣйствието“? — То не е нищо друго, освѣнъ дѣйствие, което се извършва подиръ въздѣйствието на извѣстна причина; съ други думи, причината е отстранена, а нейното дѣйствие, или пѣкъ противудѣйствието срѣщу нея още се продължава. При туй, това дѣйствие става бавно,—все едно, дали измѣнението на тѣлото е станяло бавно или отведнажъ, така че намѣсто „послѣдѣйствие“ (Nachwirkung) бихме могли да употрѣбимъ терминътъ „бавно дѣйствие“.

Та нима може да има дѣйствие безъ причина?

Нѣма причина, — нѣма и дѣйствие! — Но позволѣте ми, читателю, да Ви приведа нѣколко примѣра, които ще Ви пояснятъ, че съ помощта на прости нагледъ явления можемъ да се вдѣбочимъ въ молекуларния миръ, т. е. въ мира, дѣто имаме работа съ движение на молекули — най-малки части, съществувачи въ природата — и да видимъ, какъ отъ тия движения зависятъ явления, които ставатъ въ грандиозенъ размѣръ въ природата.

Ако напр. земемъ монета отъ 5 сребърни лева, отсѣча съ образа на князь Фердинанда на 1894. г., и ако тукси подиръ сѣченъето измѣримъ дебелината ѝ, слѣдъ недѣляние ще намѣримъ, че тя е станяла по-дебела, ако и да сме я пазили подъ стъкленъ камъкъ отъ външно влияние, като потъ, киръ и пр.; подиръ мѣсець тя ще стане още по-дебела и т. н. При това, надебелияването върви изпървенъ по-силно, а сетнѣ — по-слабо и по-слабо, и едвамъ подиръ 2-3 години дебелината на монетата ще стане за пастъ постоянна.

Азъ казвамъ „за насъ“, защото и слѣдъ 5 години монетата става по-дебела и по-дебела, но ние не можемъ да измѣримъ това надебеляване съ нашитѣ инструменти, а въ това ни убѣждаватъ само изчисленията. По тоя начинъ монетата като че ли расте и се доближава до тая си величина, която е имала прѣди сѣченъето — на сребрената гладка плоча.

Други примѣръ. На 1835 г. извѣстниятъ физикъ Вилхелмъ Веберъ окачвалъ на коприненъ конецъ извѣстна теглилка и всѣки день измѣрвалъ дължината му. Конецътъ ставалъ всѣки день по-тежъкъ и по-тежъкъ. Подиръ нѣколко мѣсеца той снелъ теглилката, и конецътъ не достигналъ веднага първоначалната си дължина, а пакъ се доближавалъ до нея полека прѣзъ нѣколко мѣсеца.

Подобни опити сж правили Колграушъ и Неезенъ (1879) надъ каучукови врѣвчици, а сжщо тѣй Гезехусъ (1882).

И азъ направихъ подобни опити въ физическата лаборатория на висшето училище въ София надъ 18 тела отъ разни метали, между които единъ телъ бѣше златенъ. Тѣй като тия опити още не сж свършени, азъ ще си позволяж да приведа нѣкои числови данни съ кадмевия телъ (диаметрътъ му бѣше равно 1 мм.), разтѣганъ съ теглилка отъ 10 грама. Щомъ биде окачена теглилката, телътъ бѣше 232,24 мм. дълъгъ, слѣдъ 35 минути дължината му порасна съ 0,4 мм., слѣдъ 4 часа увеличението бѣше вече $2\frac{1}{2}$ мм., подиръ едно денонощие — около 10 мм., а подиръ 2 дена телътъ бѣше 308,78 мм. дълъгъ, т. е. бѣ се увеличилъ на $76\frac{1}{2}$ мм., съ други думи станъ на една третина по-дълъгъ, отколкото бѣше по-прѣди. Доста внушително увеличение! Но това увеличаване се продължаваше и слѣднитѣ дни, додѣто най-сетнѣ телътъ се пукна.

И тѣй, ако възъ нѣкое тѣло дѣйствува извѣстна сила, слѣдъ махването ѝ тѣлото дохожда не отведнажъ въ първоначалното си положение, а постепенно (примѣрътъ съ монетата), и наопаки — ако възъ едно тѣло дѣйствува постоянна сила, тя извиква въ него не отведнажъ извѣстни промѣни, а постепенно (примѣрътъ съ кадмевия телъ). Въ горнитѣ два примѣра бихме могли да различаваме „последѣйствие“ и „бавно дѣйствие“, но въ молекулярната физика и двѣтѣ явления се отнасятъ къмъ една категория.

Прѣди да кажемъ нѣщо за теорията на послѣдѣйствието, ще се постараемъ да покажемъ, че съ тоя факторъ се доказватъ нѣкои ежедневни явления.

Казватъ, че въ Сахара сфинксоветѣ — грамадни паметници отъ фараоновитѣ врѣмена — сж почти затрупани съ пѣськъ. За да обяснѣтъ това, казватъ, че вѣтроветѣ сж нанесли тоя пѣськъ отъ дълбочината на пустинята. Като не отричаме и това, ние ще помолимъ господа археолозитѣ да не забравятъ и бавното дѣйствие, което ставало тукъ не-съмнѣнно. Наистина, тежкиятъ сфинксъ натиска съ масата си пѣськътъ, що е подъ него, и послѣдниятъ, поради горѣказания законъ, трѣба да се подаде, а сфинксътъ постепенно ще влиза, или, както се изразяватъ тия, що сж по-близу до природата, той врасва въ земята. Това врасване не може да бѣде незначително, ако приемемъ въвъ внимание старостъта на сфинкса—4000 години.

Прѣди 2 години, като копаехъ на Витошка улица въ Софія, до банитѣ, намѣрихъ остатъци отъ древна римска баня, на която подътъ бѣше около 8 метра по-долу отъ равнището на сегашната улица. Като се съгласяваме съ геолозитѣ, че това е станъло отъ постепенно трупанье на чекълъ и мазилка отъ честото разрушение на града, ние имаме право да прибавимъ къмъ тая причина и споменътото врасване въ почвата, което ще бѣде толкозъ по-голѣмо, колкото почвата е по-мека, а сградата по-тежка. Тѣй сжщо и на старата черква Св. Четиресетъ въ Търново (подъ моста, съградена отъ царь Асѣнъ, подътъ е на 1½ метъръ по-долу отъ равнището на почвата.

Не ще бѣде прѣувеличено, ако кажемъ, че възь основа на врасването на една сграда ще можемъ да прѣсмѣтнемъ, кога е била съградена тя. Разумѣва се, затова трѣба да се изучи по-прѣди явлението — бавнодѣйствие за различни почви, а сжщо тѣй и други явления, като температурата и пр.

Но ако това е тѣй, ще каже читателътъ, тогава всичкитѣ наши градове ще враснѣтъ въ земята? — Наистина, тѣй ще бѣде, и съ врѣме отъ старитѣ градове не ще остане и споменъ! Припомнете си, напр., за древнитѣ градове, изровени отъ Шлиймана. Тази бѣлѣжка, разумѣва се, не се отнася къмъ града Помпей, затрупанъ отъ лава.

До сега бѣше дума за „взаимодѣйствие“ пѣргаво, което се наблюдава при механично измѣнение размѣритѣ на тѣлото, или, както казватъ, при деформация. Но таково явление се наблюдава и въ други области на физическия миръ.

Извѣстно е, че подъ дѣйствието на свѣтлината много тѣла добиватъ сами способностъ да свѣтѣтъ нѣколко врѣме въ тъмнината. Така напр. съ това свойство облада минералътъ

тежъкъ спатъ (барий-сулфатъ). Отначало тѣлото свѣти силно, а сетнѣ болека-лека свѣтенъето ослабва и най-сетнѣ изчезва. Тукъ отъ влиянието на свѣтлината се нарушава молекулярното равновѣсие на тѣлото. Колкото е свѣтлината по-силна и по-трайна, толкова по-голѣмо дѣйствие прави тя върху вътрѣшното състояние на тѣлата, толкозъ по-дълбоко се прѣдава това дѣйствие. Откато прѣстане да дѣйствува свѣтлината, нарушението дѣйствие на тѣлото спрѣмо околната срѣда пакъ се възстановява болека-лека. Това явление, наричано фосфоресценция, подробно е изучено между друго и отъ Дюфура и Дарвина (1881).

Азъ бихъ могълъ да приведа тукъ и фактове, които указватъ, че послѣдѣйствието съществува и въ областта на електричеството и магнетизма, но всичко това би ни доказало само къмъ слѣдната формула:

Колкото по-дълго е дѣйствувала пѣкоя сила, толкова по-голѣмо послѣдѣйствие облада тѣлото, върху което е дѣйствувала казаната сила.

Законитѣ, които управяватъ материята, сж навсѣкждѣ еднакви, и затова ние имаме право да ги примѣнимъ и къмъ мозъчнитѣ молекули, които раждатъ мисълта и обуславятъ духовната страна на човѣка.

Какво влияние има приспособението на молекулитѣ въ психическата икономия, въ общи черти биде разгледано вече на страницитѣ на това списание. Сега нека разгледаме върху нѣколко примѣра отгорѣ, какво значение има въ сжщата областъ явлението на послѣдѣйствието, и да видимъ, до кждѣ можемъ да прокарваме аналогията между чисто механичнитѣ явления и психическитѣ процеси на отдѣленъ човѣкъ и на цѣло общество.

Да земемъ паметта. Ние я развиваме, като учимъ наустъ молитви, стихове и пр., т. е. подлагаме молекулитѣ подъ дѣйствието на извѣстна постоянна сила. Тая сила не бива да е твърдѣ голѣма, защото може да стане явление, аналогично на онова, което наблюдаваме при пѣргавото послѣдѣйствие, т. е. скжсване на тела, а въ нашия случай — прѣтоварване, умора съ лошитѣ послѣдици. При това на сцената се явява приспособяване на молекулитѣ, и дѣйствието на постоянна сила, т. е. ученъето наустъ, ще направи още по-силно послѣдѣйствие. Тукъ не е безинтересно, пжтемъ да отбѣлѣжимъ законътъ, който е намѣренъ отъ Гезехуса за пѣргавото послѣдѣйствие на разни тѣла и който гласи тъй:

„Най-голъмо пѣрзаво послѣдѣйствие се показва въ тия тѣла, които обладатъ най-малко сѣѣпление и най-голъма подвижностъ на молекулитѣ“.

Дѣцата сж по-впечатлителни отъ възрастнитѣ, т. е. тѣ иматъ по-подвижни молекули на мозъчната субстанция. Ето защо на млади години паметта се развива много по-лесно, отколкото на прѣкарала възраст, когато мозъчните молекули не сж тѣй подвижни, и споредъ казанния законъ, послѣдѣйствието е много по-слабо. Ето защо дѣцата изучаватъ чуждитѣ езици по-лесно отъ възрастнитѣ не само граматично, но и споредо изговора.

Но ако се отдалечи дѣйствието на постоянната сила, т. е. ученето наустъ, съ паметта трѣба да стане сжщото, каквото и съ тела, възъ който дѣйствуваше тегликата и го разтѣгае, или каквото става съ тежкия шпатъ, откакъ се махне изворътъ на свѣтливата. Въ нашия случай, слѣдователно, паметта ще ослабва постепенно и най-сетнѣ би изчезнала съвсѣмъ, ако да живѣеше човѣкъ въ тия условия нѣколко вѣка.

Изучаването на явленията отъ послѣдѣйствието (както пѣрзавото, тѣй и свѣтовото и електрическото) е докарало къмъ математическа формула¹⁾, която изразява зависимостта на послѣдѣйствието отъ врѣмето. Прѣдъ видъ на това би било интересно да я провѣримъ педагогитѣ и за паметта, а особено при изучаването на чуждъ езикъ. При това числото на изучениитѣ въ извѣстно врѣме думи би съставило послѣдѣйствието (x), а t — врѣмето, откакъ дадениятъ индивидъ е прѣстанжлъ вече да учи чуждиятъ езикъ и да го упо-трѣбжава.

Втори примѣръ. На N . е умрѣло любимо сжщество, и той е страшно огорченъ, той е убитъ отъ тая „тежка“ загуба. Пѣрвата година той прави помени, носи черно, на вижда даже халцинации, но сетнѣ горчивината се умалява; минуватъ десетина години, и за скърбиния фактъ остая само мъгливъ споменъ.

Този примѣръ, който се случва тѣй често и за жалъ тѣй необходимо, е аналогиченъ съ примѣра за монетата. Както тамъ преслътъ я натиска и отведнажъ изрѣзва на пей

¹⁾ Тая формула, дадена отъ В. Вебера, е такава:

$$-\frac{dx}{dt} = bx^p \text{ или } x = \frac{b}{(t+c)^p}$$

при това $p > 1$, а x означава послѣдѣйствието, t — врѣмето; другитѣ величини сж константни.

Бълг. Прѣгледъ.

извѣстенъ образъ, така и тукъ скърбониятъ фактъ прави „тежко“ впечатление. Монетата, като излѣзе отъ преса, се стреми полека-лека да се върне къмъ прѣдшния си обемъ, и по теорията трѣба да го достигне, като изгуби изображението; у човѣка по сѣция този законъ изчезва горчевината, а при туй изчезването става отначало бържѣ, а сетнѣ все по-бавно и по-бавно, споредъ формулата, приведена въ бѣлжката.

Интересно е, че по тая формула може да се прѣсмѣтне и величината на скърбта (или радостта), ако се знаѣтъ константнитѣ величини. До сега такива измѣрвания сѣ ставали съ помощта на чувствителенъ термометъръ, който показва повдигането на температурата на мозъка: това повдигане е нееднакво при разни душевни процеси. И разумѣва се, ако се разглежда всичко при нормални условия, би могло да се прѣсмѣтне, кога ще стане горестта колкото щемъ малка.

Трети примѣръ. Българскиятъ народъ въ старо врѣме е ималъ войводи и царѣ, които се стараели да подигнатъ гордостта и славата на своя народъ: тѣ сѣ били постоянната сила, отъ която се явява послѣдѣйствие, т. е. тукъ — развитие на народния духъ. Но дохождатъ турцитѣ, поробватъ българитѣ, избиватъ войводитѣ, прѣмахватъ царскиятъ родъ, — и нѣма вече оная постоянна сила. Освѣнъ това, гърцитѣ унищожаватъ литературнитѣ паметници, историческитѣ документи, иконитѣ и пр., и вводятъ елинизъмъ. Народътъ почва да се връща назадъ, къмъ доисторическия си периодъ. Това ни напомня примѣритѣ съ тела, който, щомъ се махне теглилка, добива първото си положение; само, за да бѣде пълна аналогията съ фанариотското иго на българитѣ, трѣба да си прѣдставимъ, че нѣкой натиска още тела, така щото той приема по-скоро старото си положение.

Но настая освобождение отъ игото, и сѣ отдалечени факторитѣ, които не само спиратъ развитието, но още го и натискатъ. Телътъ става свободенъ отъ натиска, но, за да произведе продължително послѣдѣйствие, трѣба да се яви теглилка: за възрождението на българския народъ това бѣхъ българскитѣ патриоти.

Възраждането на националния духъ трѣгнѣ твърдѣ бържѣ, поради закона, за който биде споменъто въ 1-та статия въ Бѣлг. Прѣгл. (II. год. I. кн.), именно: „ако едно тѣло се положи на повторна деформация, послѣдѣйствието ще бѣде по-сложно“. Затова не е чудно, че България сравнително въ кратко врѣме ще заеме първото положение, което тя имаше

при българскитѣ царѣ. А слѣдъ това, както ни показватъ законитѣ за послѣдѢйствието, развитието ще трѣгне вече по-бавно, или, по-добрѣ да речемъ, нормално.

Тука азъ не се косихъ до много частности, като въстанията, влиянието отъ околната срѣда (европейската цивилизация) и пр.; всичко това прави нѣкакви пертурбации въ общата крива линия, която показва зависимостта на послѣдѢйствието отъ врѣмето, но тѣ не и змѣняватъ нейниятъ главенъ характеръ.

Още много примѣри има, които бихъ намѣрили аналогия въ физическото послѣдѢйствие, напр. измираньето на индийцитѣ въ Сѣв. Америка, способността на негритѣ за култура, напластяваньето на послѣдѢйствието, принципътъ „обичай ближниятъ като сами себе си“, въпросътъ „кому принадлежи бъдѣщето (на славянитѣ ли, или на германцитѣ)?“ и пр. Но азъ имахъ на умъ да съобщѣ на читателитѣ само за значението на нѣкои отъ молекулярната физика въ духовната областъ на отдѣлни индивиди, а тѣй сѣщо и на цѣли народи.

П. Бахметьевъ.

Блѣщуканъето на звѣздитѣ.

Въ ясна нощъ всѣки е заблѣлзалъ, че звѣздитѣ не свѣтътъ спокойно: тѣхната свѣтлина става ту по-слаба, ту по-силна, отъ бѣла тя прѣминува въ зелена, червена. Ето това непрѣстанно вълнуванъе на свѣтлината наричаме блѣщуканъе.

Блѣщуканъе се заблѣлзва и у планетитѣ, които можемъ да виждаме съ просто око; обаче планетитѣ свѣтътъ много по-спокойно и тихо отколкото звѣздитѣ, и по това често разпознаваме еднитѣ отъ другитѣ.

Нѣма съмнѣние, че блѣщуканъето, което докарва въ възторгъ и най-равнодушниятъ човѣкъ, когато наблюдава съ трѣба, е едно атмосферно явление. За потвърждение на това ще посочимъ на слѣднитѣ нѣколко факта. На планинитѣ се заблѣлзва по-слабо блѣщуканъе отколкото въ долинитѣ. Споредъ думитѣ на Tacchini, на върха на най-високитѣ планини звѣздитѣ свѣтътъ тихо и спокойно, както планетитѣ. Сжщо тѣй блѣщуканъето на звѣздитѣ бива слабо нѣколко врѣме прѣди голѣми вълнения въ атмосферата, когато бива съвсѣмъ тихо. По-нататѣкъ, обикновено блѣщуканъето е по-силно при хоризонта, то се намалява, когато височината на звѣздата расте, т. е. когато се намалява дебелината на атмосферния пластъ, прѣзъ който прѣминуватъ лъчитѣ. Обаче въ врѣме на силни вѣтрове, особено въ врѣме на сѣверенъ вѣтъръ, звѣздитѣ блѣщукатъ твърдѣ силно и на доста голѣма височина, даже и при зенита. И тѣй виждаме, че когато се намалява дебелината на въздушния пластъ, прѣзъ който минуватъ лъчитѣ, и когато атмосферата е спокойна, блѣщуканъето бива слабо, а това ясно ни показва, че блѣщуканъето на звѣздитѣ стои въ зависимостъ отъ нашата атмосфера.

Ето какъ, споредъ Араго, може да се обясни блѣщука-
нето на звѣздитѣ. ¹⁾

Познато е, че явленията на свѣтлината се обясняватъ
отъ вълнението на една твърдѣ рѣдка (разпрѣснѣта на всѣ-
къдѣ) материя, наречена етера. Всѣки изворъ на свѣтли-
ната, какъвто и да би билъ той, извиква едно вълнообразно
движение на етера, което се разпространява съ скоростъ
равна почти на 300,000 километра въ секунда.

Нека да земемъ единъ изворъ на хомогенна свѣтлина,
напр. на червена свѣтлина. Частицитѣ на етера, разполо-
жени по коя-да-е посока, теглена отъ тоя изворъ, ще поч-
натъ да се колебажтъ или да вибриратъ една слѣдъ друга.
Това движение на различнитѣ етерни молекули, разположени
вдлъжъ на зетата посока, състави туй, което наричаме лъча
на свѣтлината. При разпространяването на лъчата,
етернитѣ молекули, които отстожтъ на една вълна, вибри-
ратъ съгласно; но частицитѣ, които отстожтъ на поло-
вина вълна, ще иматъ въ всѣки моментъ равни скорости,
но тѣ ще бѣджтъ насочени къмъ противоположни страни.
Да заблѣжимъ още, че самото вибриране на частицитѣ
става перпендикулярно къмъ посоката на лъчата.

По-нататкъ, извѣстно е, че блѣлата слънчева свѣтлина
е съединение отъ безчислено много шарове, между които се
различаватъ седемъ главни, а именно: моравъ, синъ, ясно-
синъ, зеленъ, жълтъ, оранжевъ (протокаленъ), червенъ. Тѣзи
различни шарове се разпространяватъ съ еднаква бързина,
т. е. тѣ употребятъ еднакво врѣме, за да изминжтъ едно и
сѣщо разстояние: по тѣ иматъ различни дължини на вълнитѣ.
Намѣрено е, че дължината на вълната на моравия шаръ е
около $0^{mm}000423$, на зеления $0^{mm}000512$, а на червения
 $0^{mm}000620$.

Слѣдъ това нека си прѣдставимъ, че двѣ лъчи отъ ед-
нородна свѣтлина, които сж тръгнѣли отъ една и сѣща
свѣтлива точка, вървжтъ единъ до другъ. Ако се прѣпрѣчи
на тия двѣ лъчи една събирателна леща, тѣ ще прѣминжтъ
прѣзъ нея и ще се събержтъ сетѣ въ една точка. Молеку-
лата отъ етера, която е разположена въ сборната точка,
ще получи изведнажъ двѣ вибрационни движения, които ще
се комбиниратъ помежду си тѣй, щото да образуватъ окон-
чателното ѣ движение. Ако двѣтѣ лъчи при пристиганъето
имъ въ сборната точка сж се намѣрвали въ еднакви условия,

¹⁾ Гл. по тоя въпросъ стр. 615. въ Cours d'Astronomie отъ Delaunay,
а тѣй сжщо мемоаритѣ на Араго.

то двѣтѣ движения на етерната молекула, за която е думата, ще бѣдѣтъ напълно еднакви; скороститѣ на двѣтѣ тия движения трѣба да бѣдѣтъ въ всѣки моментъ равни и съ еднакъвъ знакъ: ясно е, че отъ тия движения молекулата ще получи едно резултантно движение отъ таково свойство, каквото е онова на двѣтѣ компонентни или частни движения, но съ двойно по-голѣмо напрѣжение. Ако, напротивъ, поради нѣкоя причина, едната отъ двѣтѣ лъчи е закжснѣла, то ще се получи съвсѣмъ друго, Да прѣдположимъ напр., че това закжсняване е равно точно на половина отъ дължината на вълната; тогава етерната молекула въ сборната точка на двѣтѣ лъчи нѣма да получи вече двѣ съгласни движения, слѣдъ достиганъето на лъчитѣ до пункта, дѣто тя е разположена: наопаки, тя ще има въ всѣки мигъ двѣ компонентни скорости, които сж равни, но съ противоположни знаци, а поради това тя ще остане неподвижна. Това обстоятелство ще причини едно унищожаване на свѣтлината въ сборната точка на двѣтѣ лъчи. Лесно е да се види, че сжщото ще се случва всѣки пѣтъ, когато едната лъча е прѣтърпѣла спрямо другата закжсняване съ една, три, петъ, и изобщо съ нечетно число полувълни; наопаки, при закжсняване на едната лъча спрѣмо другата съ една, двѣ, три . . . дължини на вълната, всичко ще си става тѣй, като че да не е имало закжсняване. По този начинъ при кръстосването на лъчитѣ въ нѣкоя точка получава се при извѣстни условия ослабване или унищожаване на свѣтлината, т. е. интерференция.

Да разгледаме сега нѣкоя звѣзда. Звѣздитѣ можемъ да считаме като прости свѣтливи точки. Наистина, ако се наблюдава чрѣзъ телескопъ нѣкоя звѣзда, то не може да се заблѣлѣжтъ у нея чувствителни размѣри. ¹⁾ Даже повече, тази голѣминка, която при гледане съ просто око се заблѣлѣзва у звѣздата, все повече и повече се изгубва при по-силни увеличавания; въ силни телескопи звѣздата се вижда като блѣскава точка. ²⁾ Сега, нека двѣ свѣтливи ед-

¹⁾ Звѣздитѣ отстоятъ твърдѣ далеко отъ насъ; отъ най-близката до насъ звѣзда (α Centauri) свѣтлината достига за около $3\frac{1}{2}$ години, като изминува по 300,000 километра въ секунда. Да прѣдположимъ, че наблюдаваме една звѣзда съ телескопъ, който увеличава 1000 пѣти; ще виждаме звѣздата тѣй, както бихме я видѣли съ просто око, ако да се намѣрвахме 1000 пѣти по-близу. Но едно разстояние 1000 пѣти по-малко е толкова още голѣмосравнително съ размѣритѣ на звѣздата, щото тя ще ни се прѣдстави все пакъ като точка.

²⁾ Голѣминката, която заблѣлѣзваме у звѣздитѣ, които наблюдаваме съ просто око, се дължи на ирадиацията. Ирадиация се нарича явлението, което се състои въ това, че блѣлъ прѣдметъ на тъменъ фонъ се показва по-голѣмъ отколкото тъменъ прѣдметъ на свѣтълъ фонъ. Телескопитѣ намаляватъ ирадиацията.

породни лъчи, които сж тръгнали едноврѣменно отъ звѣздата, да достигатъ до окото на наблюдателя, слѣдъ като прѣминатъ прѣзъ атмосферата. Поради непрѣстаннитѣ измѣнения на температурата, наляганъето и влажността на въздуха, нашитѣ двѣ лъчи, колкото и близки да сж една до друга, не прѣминуватъ прѣзъ абсолютно идентични въздушни маси. Извѣстно е пъкъ, че една лъчъ на свѣтлината всѣкога закъснява при прѣминуванъето си прѣзъ нѣкоя срѣда, и че това закъсняване е толкова по-голѣмо, колкото срѣдата повече прѣчупва лъчитѣ. Щомъ е тъй, явно е, че всѣка отъ двѣтѣ лъчи при пристиганъето имъ е закъснѣла съ по нѣщо при прѣминуванъето прѣзъ атмосферата, и че закъсняванъето на едната спрѣмо другата изобщо не е еднакво. Ако закъсняванъето на едната лъча спрѣмо закъсняванъето на другата е по-голѣмо съ нечетно число полувълни, то тѣзи двѣ лъчи, като станатъ конвергентни слѣдъ проникванъето имъ въ окото, ще причинятъ интерференция.

Да земемъ сега цѣлото снопче отъ еднородни лъчи, отъ червени лъчи напиримѣръ, които звѣздата праща вътрѣ въ окото; различнитѣ лъчи, които го съставятъ, не прѣтърпаватъ еднакви закъснявания отъ атмосфернитѣ пластове, които тѣ прѣминуватъ: разбира се, че тогава една частъ лъчи може да унищожи другитѣ, слѣдъ като влѣзатъ въ окото; по това закъсняване може да бѣде само парциално, и между друго то може да бѣде по-голѣмо или по-малко въ различнитѣ моменти, поради постояннитѣ промѣни въ въздушнитѣ маси, които тѣзи лъчи срѣщатъ на пътя си. Произведеното впечатлѣние отъ снопчечо червени лъчи, които праща звѣздата, ще бѣде твърдѣ промѣнливо, ту слабо, ту силно, и тѣзи вариации ставатъ съ голѣма бързина. Ако звѣздата праща само червени лъчи, то нейниятъ блѣсъкъ отъ минута на минута ще се промѣня.

Но една звѣзда не изпуща само червени лъчи; изобщо нейната свѣтлина е бѣла, т. е. тя се състои отъ различнитѣ шарове, за които бѣ дума по-горѣ. Ясно е тогава, че казаното за червенитѣ лъчи може да се повтори за синитѣ, зеленитѣ и пр. Тѣй щото, поради интерференцията на тии различни видове свѣтлини, блѣсъкътъ на звѣздата ще бѣде твърдѣ промѣнливъ отъ минута на минута. Да забѣлѣжимъ освѣтъ това, че, за да стане интерференция, закъсняванъето на една лъча спрѣмо друга не трѣба да бѣде едно и сѣщо, спорѣдъ това бѣдѣтъ ли лъчитѣ червени, или зелени, или морави, тѣй като дължината на вълнитѣ за различнитѣ

шарове не е еднаква; слѣдователно, разбира се, че когато съ двѣ червени лъчи става интерференция, то въ сѣщото врѣме не може да има интерференция съ двѣ лъчи зелени, сини или морави, които слѣдватъ сѣщиятъ пътъ. По този начинъ между лъчитѣ на свѣтлината, които звѣздата праща въ даденъ моментъ въ окото, трѣба да става интерференция, но тази интерференция може да бѣде за едни шарове повече отколкото за други: червенитѣ лъчи напримѣръ могатъ да се унищожатъ напълно, когато пъкъ зеленитѣ лъчи се унищожаватъ само отъ частъ. Оттукъ излиза, че различнитѣ шарове, що съставятъ бѣлата свѣтлина, която достига отъ звѣздитѣ до окото, не прѣтърпяватъ еднакви намалявания на напрѣженнето, и че поради това тѣ не сѣ вече въ такава пропорция, щото да образуватъ бѣла свѣтлина при тѣхното съединяване; звѣздата, слѣдователно, трѣба да се покаже шарена. Прочее, шарътъ на звѣздата трѣба да се измѣнява отъ минута на минута, тъй като единъ или другъ шаръ ще прѣобладава при непрѣстаннитѣ вариации на срѣдната, която прѣминуватъ лъчитѣ, що дохождатъ до окото. Съ това блѣщуканьето на звѣздитѣ се обяснява напълно.

Да видимъ сега, какво трѣба да бѣде, ако земемъ нѣкоя планета. На звѣздитѣ може да се гледа като на свѣтливи точки, понеже и въ силни телескопи у тѣхъ не се забѣлѣзватъ чувствителни размѣри; обаче не е тъй и съ планетитѣ, защото тѣхнитѣ размѣри ставатъ доста чувствителни, когато се прибѣгва къмъ телескопитѣ. Слѣдователно на лъчитѣ, които ни праща една звѣзда, може да се гледа тъй, като че тѣ дохождатъ отъ купъ свѣтливи точки, които сѣ твърдѣ сближени, но не до толкова, щото да ги приемемъ за слѣти въ една. Всѣка отъ тия свѣтливи точки, зета отдѣлно, може да се счита като една звѣзда; съ лъчитѣ, които тя праща въ окото, трѣба да става интерференция, но не еднаква отъ минута на минута; съ една дума, ако тя би била сама, то би се виждало да блѣщука. Различнитѣ точки, които прѣдилагаме разположени едни до други, блѣщукатъ съвмѣстно, но тѣхнитѣ блѣщукания изобщо не сѣ съгласни. Въ туй врѣме, когато една отъ тѣхъ силно свѣти, друга нѣкоя изглежда да угасва; когато една отъ тѣхъ става червена, друга нѣкоя добива зеленъ или синъ шаръ. Случайно само блѣщуканията на различнитѣ точки ставатъ съгласни, и тогава изцѣло купътъ отъ тия точки блѣщи съгласно; но най-често отдѣлнитѣ блѣщукания повече или по-малко не сѣ съгласни, и поради това съвкупно за точкитѣ се получава

едно слабо блъщуканье, ако не даже равно на пула. Испо е оттукъ, защо блъщуканьето на планетитѣ е много по-слабо отъ онова на звѣздитѣ, вслѣдствие на което често съ просто око се рпознаватъ еднитѣ отъ другитѣ.¹⁾

Тѣй като силата на блъщуканьето се мѣнява съ измѣняване състоянието на атмосферата, то правила сж се редовни наблюдениа съ цѣль да се намѣри точно връзката между блъщуканьето и врѣмето. Въ туй отношение пай-забѣлжителни сж наблюденията на Montigny (въ Брюкселъ) и на Dufour'a (въ Швейцария).

Dufour е правилъ своитѣ наблюдения²⁾ съ просто око, като е забѣлѣзвалъ степенъта на блъщуканьето по една десетобална система, въ която 0 означава отсъствие на блъщуканье, а 10 най-силно блъщуканье, каквото нѣкой път се вижда у близкитѣ до хоризонта звѣзди.

При обработване на събрания материялъ Dufour избиралъ отъ наблюденията за една звѣзда онѣзи дни, въ които блъщуканьето е било нормално, т. е. избиралъ днитѣ, прѣдъ и слѣдъ които имало дни безъ атмосферни пертурбации, като отфърлялъ при това наблюденията близу до облаци и наблюденията при мръкване или сутрина рано. По-нататкъ, отъ избранитѣ наблюдения той изчислявалъ срѣднитѣ величини за блъщуканьето на звѣздата при различни височини. Последната той приелъ за нормално блъщуканье на дадената звѣзда при различнитѣ ѝ височини надъ хоризонта. Сравнението на такивато нормални блъщукания показало, че тѣ изобщо не сж еднакви за различнитѣ звѣзди и често пъти се забѣлѣзватъ отклонения къмъ една или друга страна. Поради това Dufour мисли, че отклоненията не зависѣтъ отъ случайнитѣ погрѣшки на наблюденията. Слѣдъ внимателното изучване на въпроса, констатирао се, че силата на блъщуканьето зависи въ голѣма степенъ отъ шара на звѣздитѣ.

Dufour вади отъ срѣднитѣ блъщукания за различнитѣ звѣзди слѣднитѣ нормални блъщукания при различни височини:

0.25	при височина	80°
0.45	„	70°

¹⁾ Съ изложеното духовито обяснение за блъщуканьето Secchi и Montigny не се съгласяватъ; спорѣдъ тѣхъ блъщуканьето на звѣздитѣ зависи отъ дисперсията на свѣтлината имъ при прѣминуваньето ѝ прѣзъ въздуха. Гл. Secchi, Les étoiles. Essai d'Astronomie sidérale. T. I., Ch. VII.

²⁾ Гл. Dufour, La scintillation des étoiles, и Метеорологическій Вѣстникъ за м. Юли 1894. г.

0.60	при височина	60°
1.12	"	50°
2.03	"	40°
3.71	"	30°
7.02	"	20°

Като изслѣдвалъ по-нататъкъ законитѣ на блѣщуканьето, той намѣрилъ, че блѣщуканьето е пропорционално на произведението отъ дебелината на атмосферния слой съ височината на астрономическата рефракция. Отъ направенитѣ слѣдъ това изчисления канстатирало се е, че блѣщуканьето на червенитѣ и даже жълтеникавитѣ звѣзди е по-малко, отколкото на бѣлитѣ.

Ето сега до какви резултати е дошелъ Dufour относително връзката на блѣщуканьето съ врѣмето. Той е извелъ отъ наблюденията си едно несъмнѣнно правило, а именно: слабото блѣщуканье прѣдвѣщава изобщо лошо врѣме. Прочее, това правило, както забѣлѣзва Dufour, може да се приема за справедливо само за Швейцария, тъй като наблюденията на Montigny въ Брюкселъ водятъ къмъ други заключения.

Освѣнъ това, Dufour посочва на слѣднитѣ двѣ правила: 1) твърдѣ силното блѣщуканье тъй също прѣдвѣщава понѣкога вълнение въ атмосферата¹⁾, и 2) срѣдното блѣщуканье на звѣздитѣ прѣдшествава на добро врѣме.

За да обясни връзката между слабото блѣщуканье и лошото врѣме, което слѣдва, Dufour прѣдполага, че приближаваньето на циклона се проявява най-първо въ горнитѣ слоеве на атмосферата; тогава тамъ въздухътъ става по-влаженъ, рефракцията се намалява и блѣщуканьето става по-слабо.

Както виждаме отъ изложенитѣ до тукъ изслѣдвания на Dufour'a, изучаваньето на връзката между блѣщуканьето на звѣздитѣ и състоянието на атмосферата може да даде прѣкрасни срѣдства за прѣдказване врѣмето.

М. Бзичеваровъ.

¹⁾ Ние много пжти сме имали случай да се убѣдимъ отъ нашитѣ наблюдения (въ София) въ справедливостта на това правило.

Новитѣ открития по медицината. Серумъ-терапията.

Лѣкуванѣ на дифтерита (лошото гърло).

Усвѣршенствуванѣто на микроскопа откри сѣществуванѣто на много малки организми, които влизатъ въ оня класъ органически сѣщества, въ който е мѣчно да се направи разлика между растителното и животното царство. Тѣ всички сѣ много малки, даже нѣкои отъ тѣхъ сѣ по-малки и отъ хилядната частъ на единъ милиметъръ и сѣ съставени само отъ по една клѣтка органическа материя. Зоолозитѣ ги наричатъ протисти. Тѣ приличатъ и на животни и на растения. Тѣ се движатъ, хранятъ, дишатъ, размножаватъ извънмѣрно бързо, както и мрѣтъ, като всѣка органическа материя.

Отъ послѣднитѣ двацѣтъ — двацѣтъ и петъ години, мнозина учени дойдохъ на мисльта, че тѣзи малки животинки, наречени микроби, бактерии и пр., могатъ да бѣждатъ причината на много заразителни и прилѣпчиви болѣсти, които опустошаватъ човѣчеството и добитѣцитѣ.

Трѣба да се съгласимъ, че подобна мисль се подкрѣпи много отъ откритията и изслѣдванията по заразителнитѣ и прилѣпчивитѣ болѣсти у животнитѣ, у добитѣцитѣ. Като се поразкри тукъ малко работата, въпросътъ прѣминѣ много скоро и свѣршено естествено въ патологията на разнитѣ човѣшки болѣсти. И така, полека-лека почна да се открива, че причината на много наши болѣсти сѣ тѣзи малки сѣщества, микробитѣ или бактериитѣ, и по този начинъ се създаде и много скоро достигна до неимовѣрни успѣхи новата наука, бактериологията. Свѣтътъ се напълни съ лаборатории по тази частъ, въ които се изслѣдвахъ тия малки сѣще-

4) Б. Р. При всичко, че въ тая статия се повтарятъ много нѣща изказани въ минималната книжка на Б. Пр. въ бѣлѣжката за „новия цѣръ на професора Берингъ противъ дифтерита“, редакцията намѣри за не излишно да помѣсти въ списанието и тая статия, която излага по систематически начинъ новата метода за цѣрението на дифтерита, толкова повече че въпросътъ е отъ голѣма важностъ и е интересувалъ ученитъ и обществото въ цѣла Европа.

ства, причина на много наши страдания. Така се узна, че тифусътъ, холерата, чумата, лошото гърло (дифтеритътъ), едрата шарка, инфлуенцата, пневмонията, туберкулозата, скарлатината, морбилътъ, еризипелътъ, родилната трѣска, септицемията и цѣлъ купъ още болѣсти заразителни и прилѣпчиви, външни и вътрѣшни, сж слѣдствие отъ заразяването на нашия организмъ отъ тия бактерии.

Когато тѣзи бактерии влѣзжтъ въ нашия организмъ, тѣ се хранѣтъ съ разнитѣ органически вещества на соковетѣ на тѣлото ни, разлагатъ ги, едни окиселватъ, други раздвояватъ, производжтъ едно разстройство, което е толкова по-силно, колкото организмътъ е по-слабъ и изтощенъ. При това разлагане на соковетѣ и пр. — тѣ производжтъ една нова органическа материя, съ опрѣдѣленъ химически съставъ, много отровна за организма ни, наречена — птомаинъ. Вѣрва се даже, че бактериитѣ врѣджтъ повечето съ птомаинитѣ си, отколкото съ присѣтствието си и съ това, което можѣтъ да ни отнемжтъ отъ соковетѣ за храненѣто си.

Първъ изслѣдва птомаинитѣ и ги обясни италианскиятъ ученъ Salmi, въ 1872. год. Отъ тогава много учени сж се занимавали съ това и по-виднитѣ отъ тѣхъ сж Готие и Етаръ въ Франция, Бригеръ и пр. въ Германия и Ненцки въ Швейцария. На тѣзи птомаини даватъ още и името токсинъ (отрова), защото тѣ дѣйствуватъ много силно, сжщо както отровитѣ отъ растителното царство, каквото морфинътъ, мускаринътъ, конинътъ, стрихнинътъ и пр. Такива токсини твърдѣ много се срѣщатъ у разваленитѣ мяса и риби, отъ яденѣто на които се случватъ твърдѣ често отравяния и разболявания.

При всичкитѣ тѣзи открития, самата медицина, вътрѣшната медицина, не бѣше се още тѣй позитивно възползувала отъ тѣхъ, за да може по-успѣшно да лѣкува заразителнитѣ болѣсти, причинени отъ бактериитѣ. Единствениятъ блѣскавъ резултатъ, който се доби. спадаше въ областъта на хирургията, която достигнж да прави чудеса, чрѣзъ разни прѣдпазители срѣдства, употребявани срѣщу заразата на ранитѣ отъ микробитѣ и бактериитѣ. Слѣдъ нел се възползува хигиената и профилактиката (прѣдпазването, прѣдвардването) отъ тия зарази, именно като се насгояване на изолирването на заразенитѣ и на дезинфициранѣто чрѣзъ разни химически срѣдства и чрѣзъ топлината. Тоя застои на вътрѣшната медицина караше много лѣкари да гледатъ съ недовѣрие на бактериологията и да се подсмиватъ и подиграватъ съ разнитѣ изслѣдвания по нея.

Обаче постепеннитѣ открития отъ день на день давахъ да се вижда пѣтътъ, по който ще може да се постигне, единъ день, желаниятъ резултатъ. Микробитѣ, както и другитѣ организми, се влияйтъ отъ външната сръда, въ която живѣятъ, отъ студа, отъ топлината, отъ разни химически сръдства. Отъ опитъ почна да се познава, че едни микроби, стоплени до извѣстна топлина, се омаломощаватъ и не заразяватъ вече извѣстно животно, ако му се впръснатъ подъ кожата или въ кръвта, когато по-напрѣдъ го убивахъ въ скоро врѣме. Много пѣти пѣкои бактерии, безврѣдни за едно животно, ставатъ врѣдни за него, ако се всадятъ по-напрѣдъ у животно съ по-топла кръвъ (напр. птици) и отпослѣ се присадятъ у първото животно, което тогава ще заразятъ и ще уморятъ.

Такива ослабѣли по изкуственъ начинъ бацили се наричатъ омаломощени. Тѣ могатъ тогава да служатъ за присаждане у животни, които не се разболяватъ вече отъ тѣхъ, даже и когато не сж никакъ омаломощени заразитѣ. Тѣ, слѣдователно, му служатъ и за прѣдпазването отъ бѣдѣщи заразявания отъ тѣхъ. — По сѣщия начинъ трѣба да става това, което забѣлѣзваме у нѣкои болни, които еднажъ болѣдували отъ едра шарка, тифусъ или скарлатина, никога почти втори пѣтъ вече не хващатъ тия болѣсти.

За да може да имаме на разположение бацили, трѣба да знаемъ да ги развѣждаме. За тая цѣль бактериолозитѣ сж памѣрили разни течности органически и др., наречени бульони, агаръ-агаръ, желатина, патата, желоза и пр., въ които поставятъ по една капка отъ нѣкоя течность или частичка отъ материя заражена отъ бактерии, на ги оставятъ въ извѣстни сѣдове на опрѣдѣлена топлина и слѣдъ нѣколко врѣме се развѣждатъ безбройни количества микроби. Съ така развѣденитѣ микроби може да се правятъ тогава разни опити. Ако прѣцѣдимъ течността, която съдържа развѣденитѣ микроби, то ще добнемъ течность безъ микроби, но която може да съдържа птоминаитѣ имъ. Това развѣждане на микробитѣ се нарича култура. И така микробитѣ сж причина на много болѣсти и епидемии, които опустошаватъ човѣчеството и добитѣкътъ. Тѣ сж причина и на разлагането на органическитѣ вещества, на гненето, на трансформацията на материята, на храненето на растеніята, на смилането, кипенето (ферментацията). Безъ тѣхъ, човѣшкиятъ трупъ би останѣлъ непожтитѣ съ хиляди години. Отъ това се вижда, че едни отъ микробитѣ сж полезни или индиферентни, служатъ за разлагането и се наричатъ неболѣзотворни (непатогенни) сапрофити, а другитѣ — болѣзотворни или патогенни.

Микробитѣ се намиратъ навсѣду въ въздуха, водата, по разнитѣ прѣдмети, по земята и до извѣстна дълбочина въ земята, тъй щото човѣкъ е винаги обиколень отъ тѣхъ и живѣе въ тѣхната срѣда.

Тѣзи прѣдварителни, кратки и общи понятия счетохме за необходими, прѣди да запознаемъ читателятъ съ прѣдмета, който ни интересува — и който става много ясенъ сега, та и вкратцѣ може да се изложи.

Има много видове присаждане на животни, за да ги направятъ да противустоятъ на заразата.

Пастьоръ присажда воловетѣ, кравитѣ и овцѣтѣ противъ болѣстѣта въгленъ (charbon), — свинѣтѣ противъ друга една болѣсть (rouget du porc), кокошкитѣ противъ кокошата холера, тъй сѣщо и противъ бѣса, като имъ впрѣсква въ тѣлото самата зараза (микробитѣ), омоломощена чрѣзъ влиянието на топлината, на въздуха и на изсушаваньето.

Противъ въглена Пастьоръ впрѣсква подъ кожата на говедата култура отъ микробитѣ на въглена силно омаломощена. Тая култура не е въ състояние да убие даже и едно индийско свинче. Послѣ това, той впрѣсква култура по-слабо омаломощена, въ състояние да убие животното кобай, но да не поврѣди говедото или овцата. Слѣдъ това второ впрѣскване, животното е вече присадено и може да противустои и на най-силната зараза на въглена. То е вече придобило, както се казва, имунитетъ (невъзприимчивость) срѣщу тая болѣсть.

За бѣса Пастьоръ прави човѣка невъзприимчивъ, като му присажда една емулсия отъ грѣбначния мозъкъ на заеци, прѣдварително заразени искусвено отъ бѣса. Тия заразени грѣбначни мозъци на заецитѣ сѣ окачени въ стѣклени сѣдове, въ които има хлориста варъ (chlorure de calcium), която изсушава много тия мозъци, които иматъ толкова по-омаломощена зараза, колкото сѣ по-сухи. Той присажда най-напрѣдъ отъ най-старитѣ мозъци и сетнѣ отъ по-новитѣ (скоронитѣ), тъй щото да навикне организмътъ постепенно на по-силни и по-силни зарази отъ бѣса, та да стане невъзприимчивъ, прѣди да може да се появи бѣстѣтъ у ухапання човѣкъ. Кауфманъ, Бертранъ, Физаликсъ и Калметъ — сѣ направили невъзприимчиви животнитѣ срѣщу отровата на змията, като сѣ имъ присаждали едно достатъчно количество отъ самата змийна отрова, която сѣ стоплювали до 80°, та сѣ омаломощавали тая зараза. (*Annales de l'institut Pasteur*, Февруари 1893. год.).

Изслѣдванъето кръвта на вакципиранитѣ противъ тия горѣпосочени болѣсти показва, че тя е добила свойството да противустои на болѣзнотворнитѣ бацили на тия болѣсти. Тя става вече не само лѣкъ, но и прѣдпазително срѣдство, вакцинна, противъ тия болѣсти; защото тя не само може да излѣчи другъ заразенъ, ако му се присади, но може и да прѣдпази другиго отъ заразата, като му се присади, когато е още здравъ отъ всѣка зараза. Съ една дума, кръвта е прѣтърпѣла измѣнение на своитѣ качества, така щото, ако се впрѣсне едно нищожно количество отъ тая кръвъ у друго животно неприсадено, то това нищожно количество прави кръвта на новоприсаденото животно съвършено подобна на първата., невъзприимчива кръвъ, така щото и тя да противустои на заразата.

Има обаче и животни, които отъ природата сж невъзприимчиви. Тѣй напр кокошката не може да се зарази отъ тетануса, магаретата и конѣтѣ противустоятъ добръ на заразата на дифтерита, а козитѣ не могли ужъ да се заразятъ отъ туберкулозата. Ру и Вайаръ сж присадили заразата на тетануса у кокошката, която никакъ не се разболява. Обаче три-четири дни слѣдъ присажданъето, кръвта на кокошката съдържа бацили и е отровна, и ако се впрѣсне въ други животни, заразява ги отъ тетанусъ. Но слѣдъ двѣ седмици нѣма вече бацили въ кръвта, която изгубва отровността си. Ако сега водната частъ на тая сжща кръвъ (серумтъ) се присади пакъ на друго животно, то не хваща вече болѣстѣта, и не само не я хваща, но и добива занаяпрѣдъ свойството да противустои на най-силната зараза на тетануса. Не е само това. Въ 1887. год. Ру, Шамберленъ, Ерикуръ и др., като сж правили опити съ една инфекциозна болѣстъ на заека (*septicémie*), сж култивирали бацилитѣ на тая болѣстъ и послѣ прѣцѣждали прѣвъ порцеланъ културата, тѣй щото въ прѣцѣденото да нѣма вече бацили, а само отровата имъ, птомаинтъ. Като сж присадили тоя птомаинъ, омаломощенъ, въ животното, то не се поболява, ами добива свойството да противустои. Па даже ако се присади сетѣ водната частъ на кръвта на това тѣй вакцинирано животно у друго животно, то и то става невъзприимчиво срѣщу сжщата болѣстъ. Така щото вакцинранъето не само съ истински култури омаломощени, но и вакциниранъето само съ прѣцѣденитѣ бульони, съ птомаинитѣ, пакъ дава сила на кръвта да противустои на заразата, а тази кръвъ отъ своя страна пѣкъ

дава сжщото свойство на кръвта на друго животно, ако се присади отъ нея.

За пояснение, длѣжни сме да кажемъ, че цѣлата кръвъ направо не се употрѣбѣва, а само водната ѣ часть, слѣдъ съсирването ѣ, която отбиратъ и прѣцѣждатъ съ разни прѣдпазвания. И така, тая водна часть на кръвта, наречена серумъ, суроватка, е, която се употрѣбѣва за присаждането противъ заразителнитѣ болѣсти, които тукъ споменѣхме. Затова и методата на това лѣчение се казва серумъ-терапия или серотерапия.

По този поводъ интересни сж опититѣ на Richet, а особено на Héricourt относительно лѣкуването на туберкулозата (граждната охтика) чрѣзъ серотерапията (в. Archives générales de médecine, Априли 1892. год.). Ако сполучливитѣ опити на Héricourt се замедлихъ, то се длѣжи най-много на мъчнотията да се намѣри специално пай-съотвѣтственото животно, за да служи за присаждане и за изворъ на серумъ противутуберкулозенъ. (Revue des Revues, № 20, 1894. г.). Въ послѣдно врѣме, единъ лѣкаръ отъ Женева, Viquerat, се обади, че намѣрилъ най-добриятъ серумъ проивъ охтиката у магарето, което присаждалъ отъ бацилитѣ на охтиката и послѣ зималъ серумътъ за присаждане на болнитѣ. Той сега правѣлъ опитъ въ отворената отъ него болница, но още нѣмаме никакъвъ сериозенъ резултатъ отъ опититѣ му и ученитѣ не сж се още окончателно произнесли.

Първитѣ, които употрѣбихъ и научно уредихъ серотерапията за болѣститѣ дифтеритъ и тетанусъ, сж Берингъ и Китозато, въ Берлинъ. Тѣ първи забѣлѣжихъ, че като се присади отровата на тия двѣ болѣсти у животни, послѣ се земе серумътъ отъ присаденото животно и се присади на човѣка, той не само че противустои и оздравя отъ тия болѣсти, но и ако се присади на здравъ човѣкъ, той става свършено невъзприемчивъ. Слѣдъ това, Ру, отъ Пастьоровий институтъ, усвършенствува и направи възможно лесното добиванье и въ по-голѣми количества противудифтеритниятъ серумъ. (Semaine médicale, № 51, 1894, „Huitième congrés d'hygiène etc. de Budapest“. Септември 1894. год.).

Въ послѣднитѣ години много лѣкари въ Германия сж употрѣбѣвали серотерапията за лѣчението на дифтерита, а именно Ерлихъ, Роселъ, Васерманъ, Вайбгенъ, Вернике, Аронсонъ, Катцъ, Вайлгерсъ и пр., и всички заявяватъ, че никой другъ способъ до сега не е далъ толкова добри резул-

тати въ лѣкуванъето на дифтерита и лошото гърло, отколкото серотерапията. Зето изобщо, смъртността отъ дифтерита се намали изведнажъ отъ употрѣбението на антидифтеритни серумъ. И ако не се земжтъ въ смѣтка кжсно донесенитѣ болни и усложненитѣ случаи, смъртността, може да се каже, е паднала отъ 60 и повече на до 7 или 8%.

Ето какво изложение даде Ру по въпроса за лѣчението на дифтерита прѣдъ будапещенския хигиенически конгресъ: Ру прави култура на дифтиритни бацили въ бульонъ, алкализираниъ, топлъ 37°, и по който мипува постоянно, по особена система на цѣви, влаженъ въздухъ. Слѣдъ три седмици до единъ мѣсець, културата е богата съ бацили и съ токсинъ. Слѣдъ това, прѣцѣждатъ бульонътъ прѣзъ порцеланова цѣдилка и добитата течность не съдържа бацили, а само токсинътъ, който се туря въ стъкла добрѣ запушени и пазени на тъмно, за да не се развали скоро. Тѣй приготвениятъ токсинъ е много силенъ да се употрѣбява направо, а трѣба да се умаломощи, да се дава прѣдпазливо или да се размѣси съ подиновъ разтворъ до $\frac{1}{3}$ отъ обема му. Тогава може по-безопасно да ся употрѣбява. Отъ опититѣ, които е направилъ, Ру е намѣрилъ, че най-добри резултати дава конътъ, било че той дава повече серумъ, който и трае повече, било защото по-лесно и съ по-малко прѣдпазвания се получава серумътъ отъ коня, отколкото отъ други животни. Слѣдъ като впрѣсне опрѣдѣлена доза отъ тоя приготвенъ по горния начинъ токсинъ на коня, той не само не показва знакове отъ страдание и реакция, ами подиръ опрѣдѣлено врѣме дава единъ серумъ съвършено безопасенъ за други животни и за човѣка и който, направенъ на вакцина, пази свойството си доста дълго врѣме. А когато серумътъ у коня почне да ослабва, тогава стига само да му се впрѣсне пакъ една нова доза, за да се поднови силата на серума. Освѣнтъ това, добиванъето на серума отъ коня става много лесно и безъ поврѣда за него прѣзъ вратната вена. Конътъ въ единъ мѣсець може да даде до три литра кръвъ, която дава до два литра серумъ. Тоя серумъ се прѣцѣжда отпослѣ и се пази внимателно въ стъкленица. Ако отъ този серумъ се прибави малка часть въ бульонъ, който съдържа дифтеритенъ токсинъ, то тоя токсинъ изгубва отровността си, та ако се впрѣсне на невакцинирано още животное, не произвежда никаква болѣсть.

Силата на такъвъ серумъ трае доста дълго врѣме.

Чрѣзъ впрѣскване на такъвъ серумъ подъ кожата на боленъ отъ дифтеритъ, Ру изцѣрива болниятъ; а за здравитѣ

може да служи той за вакцина противъ бъдѣща зараза, до извѣстно врѣме. Опититѣ на Ру въ болницата на Enfants malades, слѣдъ като извадимъ усложненитѣ случаи или донесенитѣ късно болни, дадохъ резултатъ тоже отъ 7 до 8 % смъртностъ, когато подобни болни, лѣкувани въ болницата Трусо по стария начинъ, дадохъ пакъ стариятъ процентъ — 60 % смъртностъ. Тѣзи опити на Ру показвахъ, че когато лошото гърло е само отъ дифтеритъ, не размѣсень съ други бацили, и когато се почне лѣкуванъето колкото се може по-рано, резултатитѣ биватъ най-благоприятни и изцѣрението е сигурно. Но когато гърлото, круптъ, е размѣсень съ други бацили, каквото тия на гноясванъето, на червенката (стафилококи и стрептококи), тогава лѣчението е по-мъчно. Но при това, Ру забѣлѣжи, че ако се впрѣсква въ тия случаи по-голъмо количество отъ серума, пакъ се добиватъ и тукъ доста утѣшителни резултати.

Впрѣсканъето на тоя серумъ не докарва никаква опасностъ за болния, ако се случи да не е боленъ отъ дифтеритъ. Мъчни сѣ лѣкуванията, когато има усложнения, каквото бронхопневмония, лошо гърло усложнено съ скарлатина или морбили, или пъкъ напръднѣло отравянье на организма отъ токсина на дифтерита; но все таки и тогава пакъ се помага много повече, отколкото безъ серума, който само трѣба да се даде въ по-голъми дози. Ру не употребява вече разнитѣ мазания на гърлото съ химически дезинфекционни сръдства, както до сега. Той ги намира даже излишни; а дава да си плакнѣтъ гърлото и устата съ прѣварена утаена (стерилизирана) вода, или съ вода съдържаща разтворъ отъ борова киселина до 2—3 %, колкото да помага на чистеньето на гърлото.

Щомъ нѣкой боленъ отъ лошо гърло се яви, той му впрѣсква до 20 кубически сантиметра серумъ, отъ страни по хълбоцитѣ. Въ това врѣме той прѣглежда бѣлитѣ ципи или лигитѣ на дъното на гърлото, дали иматъ бацилитѣ на дифтерита. Ако ги иматъ, на другия день впрѣсква още 15 до 20 куб. сантиметра. Много пжти съ това се свършва работата и твърдѣ рѣдко става нужда да се прави трета инъекция отъ 10 до 15 куб. сантиметра. Още при първата инъекция, слѣдъ нѣкое врѣме, се забѣлѣзва спаданъе на температурата, бѣлитѣ ципи почнуватъ да се отлѣпватъ постепенно, на болния олекнува, и въ 2 — 3 дни болѣстѣта почнува да чезне.

Ако микроскопътъ и културата не покажатъ присъствието на дифтеритния бацилъ, той не прави вече друга инйекция слѣдъ първата, която въ нищо нѣма да поврѣди или помогне на болния. Ако се укажатъ размѣсвания отъ разни бацили съ оня на дифтерита, тогава впръскванията се повтарятъ до едно-два още, както се каза по-горѣ.

Както се вижда, тоя способъ, за да стане общо достъпенъ, изисква двѣ пѣща: 1) лѣкарътъ да има врѣме и да знае да се занимава съ микроскопа и да прави култури отъ бацилитѣ, които ще търси въ гърлото по бѣлитѣ ципи. (Тия бацили се развиватъ добръ въ 24 часа, тъй щото остава доста врѣме, докѣлѣ се направи втората инйекция, ако стане нужда.) 2) Или пъкъ трѣба да има достъпни лаборатории бактериологически, за да може да проводи лѣкарътъ на изслѣждане ципицитѣ и да му се даде на врѣме отговоръ. Въ една добръ уредена болница, съ подобна лаборатория, работата става много лесна; но инакъ, въ частната практика, самото впръскване на серума подъ кожата не е достатъчно, за да се очаква непрѣмънно сполука: лѣкарътъ ще има много пѣти дезинузии, които могатъ да компромитиратъ метода.

За това нѣщо най-добръ отговаря американската система, както е наредена въ Нью-Йоркъ. Въ всѣкой кварталъ има по една бактериологическа лаборатория и въ всѣка аптека по пѣколко стѣклени цѣвички съ дѣно, въ които има по малко материя за култура на бацилитѣ, напр. желатина. Цѣвѣта се запушва съ каучукова запушалка, прѣзъ която минува единъ телъ отъ платина и достига до желатината. Всичко това е чисто и добръ пазено. Лѣкарътъ, като минува, зима съ себе си една-два цѣви и като отиде у болния отъ гърлоболъ, изважда запушалката съ тела, туря краятъ на тоя телъ върху пламѣтъ, за да го дезинфицира и да нѣма по него други бацили, и като произетине, отваря устата на болния, зима съ тела едно кѣсче отъ ципитѣ, ако ги има, или пъкъ отъ лигитѣ въ дѣното на гърлото и бързо пакъ туря телѣтъ въ цѣвѣта, така щото ципата или капката лига да допре и да пацана поврѣхността на желатината, като направи нѣколко рѣзки отгорѣ ѝ. По тоя начинъ цѣвѣта, добръ запушена, се занася, бѣлѣжена съ номеръ въ аптеката, която я проважда въ лабораторията. Въ това врѣме лѣкарътъ ще направи първата инйекция. Ако има бацили, тѣ ще се развѣдѣтъ въ желатината, и до 24 часа отговоръ за естеството на бацилитѣ ще дойде на аптеката, която

съобщава на лѣкаря. По този начинъ той има възможность да спре впрѣскването или да направи още едно-два, споредъ вървежа на болѣстѣта. Отъ това се вижда, колко мъки има, а особено колко врѣме ще отнима на лѣкаря тая метода. Въ врѣме на епидемия по една-два иинекции ще служѣтъ за вакцина на ония, които още не сѣ болни или които гледатъ болни отъ дифтеритъ; толкова повече, че д-ръ Nuttall, ако се не лъжемъ, е констатиралъ отъ дълги опити, че бацилитъ на дифтерита се намиратъ доста дълго врѣме въ плюнката и въ устата на болни оздравѣли отъ дифтеритъ, та все могатъ да заразѣтъ даже и тогава, когато се отпуснемъ отъ прѣдпазване и съвсѣмъ не очакваме вече опасностъ.

Методата на серотерапията е чисто научна и е една блѣскава побѣда на бактериологията. Тя е била употребявана въ лѣкуването на пневмонията отъ Клемпереръ, Фоа и Скабия; противъ бѣса отъ Тицони, Кантани и Шварцъ; противъ холерата—отъ Гамалея, Хетчеръ и Клемпереръ и отъ Брускетини — противъ инфлуенцата; най-послѣ много автори въ Германия и Италия сѣ правили опити за лѣкуването на тифозната трѣска—съ добри резултати. Познато е, че Гафкинъ и Ерсепъ лѣкуватъ холерата съ присаждане. Изслѣдванията по лѣкуването холерата чрѣзъ серотерапията откри даже и неочидани работи: именно, че въ врѣме на холера кръвта на много лица, нехванати отъ холерата, дава серумъ толкова прѣдпазителенъ, колкото и оня на лица тежко болѣдували отъ холера и оздравѣли. А това показва, че въ врѣме на холера много повече лица се заразяватъ, отколкото показва статистиката, но че не всички болѣдуватъ и че мнозина противустоятъ на заразата, която пъкъ дава сила на прѣдпазителностъ на кръвта имъ!! (Revue des Revues № 20, 1894.) Същото нѣщо се е забѣлжило и въ кръвта на конвалесцентитъ отъ пневмония и тифозна трѣска.

И така серотерапията си доказва силата и откри едно грандиозно бждѣще на лѣкуването на инфекциознитъ и заразителни болѣсти, а ония които сѣдѣхъ за методитъ на медицината по приложението имъ, серотерапията ще имъ раздуха всичкото съмнѣние и противенъе на микробическата доктрина, като имъ посочи приложения, които смайватъ.

По този начинъ ще дойдемъ до тамъ, да лѣкуваме успѣшно туберкулозата, тифусътъ, септицемиитъ и разни инфекциозни и заразителни болѣсти. Даже и самиятъ сифилисъ, който сега само умѣлчаватъ съ лѣкуването, единъ

день ще може да бѣде лѣкуванъ успѣшно чрѣзъ серотерapiята, която ще ни даде възможность да вакцинираме за прѣдпазване отъ заразата му! Какво блѣстеше и радостно бѣдѣще за човѣчеството!

Остава още единъ въпросъ да обяснимъ вкратцѣ. Какъ става и какво е естеството на имунизиранието (невъзприимчивостта) слѣдъ вакциниацията?

Споредъ Мечниковъ, който разви повторно теорията си въ будапешенския конгресъ, вакциниацията не произвежда противудіе на отровата на бацилитѣ, ами като влѣзе ома-ломощениятъ токсинъ въ кръвта, той произвежда едно дразненіе на клѣткитѣ на организма, като ги подбужда да реагиратъ и произвеждатъ таково нѣщо въ кръвта и соко-ветѣ на клѣткитѣ, което уравнива силата на токсинитѣ или на микробитѣ и ги унищожава най-послѣ свършено. Еднажъ тази реакция въ организма добита и произведена, тя продължава да съществува дълго врѣме, произвежда това нѣщо, което, впрѣскнато съ серума у друго животно, възбужда и неговиятъ организъмъ и прѣобръща и неговата кръвъ, като я прави невъзприимчива, лѣчителна и вакцина за други. Това нѣщо Мечниковъ го нарече „стимулинъ“. Ако микробитѣ, влѣзли въ кръвта, произвеждатъ токсинъ, то клѣт-китѣ (фагосититѣ), раздразнени, произвеждатъ стимулинъ, който унищожава и микроби и птомаини.

Д-ръ Ив. Михаловъ.

РЕЦЕНЗИИ И КНИГОПИСЪ.

Гастонъ Тисандие. Мъченици на науката. Съ 34 картинки и 23 портрета въ текста. Отъ III русско издание на В. Павленкова прѣведе Единъ Габровецъ. 1894. Издание и печатъ на Хр. Т. Дановъ. Пловдивъ. Лева 2.50. 8°, 262.

За оновова, който носи благородни идеали въ душата си, който се стреми къмъ истина, добро и полза, нѣма нѣщо по-поучително отъ историята на човѣшкитѣ знания и открития. Бавно и мъчно си пробива пътъ науката, а още по-мъчно се прокараватъ въ живота нейнитѣ резултати. Каквото е постигнала до сега науката — а то е твърдѣ малко въ сравнение съ това, що ѝ остава още да постигне — добила го е само благодарение на титанескиѣ усилия на отдѣлни личности, които сж ѝ посветили животътъ си. Дълги години се въдѣлбаватъ тия герои на научното поле въ размисления, прѣдаватъ се на голѣми лишения, за да извършятъ опититѣ си, обржжватъ се сръщу природнитѣ стихии и жертвуватъ даже живогътъ си, само да могатъ прине полза на човѣчеството. А човѣчеството, винаги като че ли съюзникъ на мрака, като че ли по подражание на природата, и то иска жертви за напръдъка. Колко пжти се е повторила въ исторически врѣмена сждбата на Иоана Хуса, Галилея, Лавуазье, Лебланъ, Жакаръ и пр.! Истинктивенъ страхъ отъ новото и омраза къмъ реформаторитѣ винаги сж отличавали човѣка. Колкото отиваме по-нататъкъ въ древнитѣ врѣмена, толкова по-голѣми прѣдрасждбци и по-голѣмъ консерватизмъ намираме у хората, даже у най-злочеститѣ класи, които би трѣбало съ радостъ да прѣгръщатъ всека нова идея, способна да подрови основитѣ на сегашнитѣ неблагоприятни и злочести за тѣхъ условия. Тисандие казва: „Всеки човѣкъ, който прѣдлага на обществото какво да е механическо изнамиране, което може да стане ново оръдие на цивилизацията, сръща се съ цѣла армия рутинери. Стѣнитѣ роби вѣставатъ противъ тоя, който може да имъ даде свобода.“ Историята на прѣобразованията има значение не само за миналото, а и за сегашното и бъдждето. Новото врѣме се отличава, наистина, отъ мракобѣсенитѣ сръдни вѣкове, но и днесъ има недовѣрие въ ползата на нѣкон открития и въ светостѣта на нѣкон научни печалби. Гоненията сж взели днесъ значително по-слаби размѣри, но тѣ още сжществуватъ, защото рутинерството и омразата къмъ новото играятъ важна роля въ развитието на обществото и на науката.

Ако е вѣрна донѣйдѣ мисльта на Тисандье, че днесъ „никой“ не знае гоненията, каквито едно врѣме сж теглили работницитѣ за човѣшкия прогресъ (вж. стр. 15. отъ бълг. прѣв.), тя е малко оптимистична, защото стига ли това за успѣха на цивилизацията? Нели

трябва да се даде най-голяма възможност на новите идеи да се култивират и да се борятъ съ старитѣ при равни условия? Намѣсто това и днесъ виждаме, че на тия, които предпоставатъ да схъ усъвършенствуватъ нѣкой апаратъ, често нѣти не се даватъ средства да провѣржтъ на онитѣ своитѣ теории и пр. Но като мисля, че трѣба да се ограничи малко горната мисль на Тисандье, азъ намирамъ книгата му още по-полезна, защото науката, която черпимъ отъ живота на „мжченицитѣ на науката“, има значение и за бѣдѣще врѣме.

Тая хубава книга ми бѣше извѣстна и по-прѣди, но азъ прочетохъ и българскиятъ прѣводъ и намѣрихъ въ нея все схващиятъ интересъ, все схващаната трогателностъ и грандиозностъ. Ако има книги, които влияятъ върху образуванieto на характера, особено у дѣцата, книгата на Тисандье зима лично мѣсто между тѣхъ. Наистина, жално е, че славянскитѣ „мжченици на науката“ липсватъ въ тая хубава колекция, но какво да се прави, когато авторътъ малко още даже знаелъ за поучителния животъ на Иоана Хуса, Коменски, Митр. Филарета Хр. Ботевъ и пр.? Въ всѣки случай, нашиятъ старъ издатель-книжаръ г. Дановъ, който работи съ младежка енергия, добръ е разбралъ интереситѣ на нашата популярна книжнина, като пожелалъ да прибави и тая книга къмъ многобройнитѣ си полезни издания. Но той е направилъ погрѣшка, като се е довѣрилъ на неопитния прѣводачъ, който се крие подъ псевдонима „Единъ Габровецъ“.

Азъ намѣрихъ за нужда да се спрж повече върху тая книга, защото тя е много важна, а е прѣведена злѣ. Това ще докажжтъ, вѣрвамъ, долнитѣ ми бѣлжжки. Тѣ ще убѣджтъ уважаемиятъ г. издатель, че за едно второ издание трѣба коренна прѣработка на прѣвода или съвсѣмъ новъ прѣводъ. По-добръ ще бѣде, да се земе за основа френскитъ оригиналъ, защото слава Богу имаме доста литератори, които знажтъ тоя езикъ. Самото съдържание на книгата е таково, че би рекълъ човѣкъ, не е Богъ знае каква мжка да се изложи ясно. И наистина г. прѣводачътъ като че ли е разбралъ вѣрно рускитъ прѣводъ — и е прѣдалъ разбрано съдържанието на книгата (освѣтъ на 2 — 3 мѣста напр. стр. 145. и др.), ала съ какъвъ езикъ! Г-нъ прѣводачътъ не трѣбало да бѣде толкова самонадѣянъ. Той щѣше да направи много добръ, да бѣше далъ своятъ прѣводъ на нѣкой по-опитенъ литераторъ, да го изглади и очисти, прѣди да го извади на бѣлъ свѣтъ. Ако руситѣ иматъ добри прѣводи на популярни и научни книги, това го дължжтъ на образованитѣ си прѣводачи, които усъвършенствуватъ езикътъ си съ четене класични образци, ала въ значителна степенъ и на това обстоятелство, че младитѣ и неопитни прѣводачи прибѣгватъ за помощъ до по-опитнитѣ. Твърдѣ често виждаме, че рускитѣ прѣводи се издаватъ подъ редакцията на извѣстенъ писателъ и ученъ, а то ще каже, че той е провѣрилъ прѣведениятъ текстъ и е придалъ добра форма на езика му. Това принася двойна полза: отъ една страна се получава добъръ прѣводъ, а отъ друга — се образува новъ мастеръ прѣводачъ. Мене ми е добръ извѣстно, че г-да Дановъ и Манчовъ често нѣти извършватъ сами, изпѣлняватъ ролята на тоя редакторъ-прѣводачъ, но пита се: дали иматъ врѣме и възможностъ да я изпѣлнжтъ при всѣки случай както трѣба? Не ще съмнѣние, че не можжтъ. Тукъ се иска съдѣйствието на писатели по разни клонове на науката и главно опитни писатели. Трѣба часъ по-скоро да тръгнемъ по добрия примѣръ на руситѣ, защото иначе и въ популярната книжнина ще се

загнѣзди она полу-български, полу-руски езикъ, който виждаме въ нѣкои несполосно списвани вѣстници.

Азъ намирамъ езикътъ на прѣвода съвсѣмъ неудовлетворителенъ, защото не само че не е докаранъ както трѣба на български, ами и българскиятъ му сж не съвсѣмъ правилни. Ето нѣкои докази за това.

Г-нъ прѣводачътъ навсѣкждѣ употрѣбя минхло неопрѣдѣлено врѣме за разказъ на исторически събития, когато би трѣбвало да отстъпи отъ него и да се ползува и съ аористътъ, щомъ говори за съвсѣмъ добръ известни събития и особено когато ги обобщава. Тукъ виждаме влияние на руския езикъ, поради което неопрѣдѣленото минхло е оставено даже тамъ, гдѣто разказва за събитие очевидно. Напр. „крѣхковостъта (?) на здравето на Блеза, казва сестра му г-жа Перие, била условие (?) на тия недѣзи, които вече и не го оставили . . .“ 147. Вж. още стр. 10, 166, 266 и др.

Ето примѣри отъ тъменъ слогъ, тавтология и синтиктична граматикъ: „Лавуазе можало било да се намѣри навсѣкждѣ“ 166; „Л. можалъ човѣкъ да намѣри . . .“ (г. Габровецъ е прѣвелъ буквално руското. „Л. можно было найти . . .“); „явно проявилъ“ 129 (види се на руски „явно обнаружилъ“); „билъ пристрастенъ (?) къмъ трудъ, любовъ къмъ науката и проявявалъ стремление къмъ доброто“ 126; „само съ туй се занимавалъ, щото да“ 131 (подобно и 40 42, 248); „разлежда въ р х у начертаниѣ си фигури“ 243; „като се рѣшилъ, че каквото и да става ще опита щастieto си“ 65; „Бланшаръ разбитъ отъ дамлата“ 69 ¹⁾; „осхденъ на затваряние въ тъмницата“ 85 нам. „о. на тъмниченъ затворъ“ и пр. На много мѣста авторътъ загрозилъ езика си, като е натручалъ имена отглаголни на-нѣе, -ние и е сбъркалъ противъ онова свойство на нашия езикъ, за което говори моятъ другаръ Л. Милетичъ въ Бѣлг. Прѣгл. II 91 нт. Ето до каква забърканостъ докарва тоя недостатѣкъ нашия г. Габровецъ: „да търпи стоенieto на борта още на другъ, най-непримиримъ неговъ врагъ“ 29; „взели да прѣчятъ на нѣкои отъ своитѣ да помагатъ на англичанитѣ въ истеглянието на кораба бѣвичѣ съ вода 53 и пр. Колко по-ясенъ и по-гладѣкъ става изразътъ, като се замѣни подчертаното име съ глаголъ!

Руски думи и изрази срѣщаме почти на всѣка страница въ прѣвода. Примѣри: свистѣние 3, телега 43, 146, здрави и неговрѣдими 65 (нам. здрави и читави), кружокъ 74, донесли за своя събратъ 120 (нам. наклеветили своя . . .) подпшишкали 128, не много послѣ това 156 (нам. малко подиръ това), палачи 168 (желати), кремнеземеъ 169 лучъ отъ надѣжда 180, дава го! 191 (нам. удави го!) и пр. Разбира се, рускиятъ езикъ най-малко може да се обвини за такива барбаризми на г. Габровеца, който трѣбаше да прѣвожда отъ руски, а още по-малко за такива като слѣднитѣ: взаимнето положение на нея 150 (нам. взаимното ѣ н.), не имацицъ 57 (нам. нѣмацицъ), 262 и пр. Причистията употрѣбя г. Г-ецъ повечето на руски манеръ, а по нѣкога на такъвъ, който не е нито руски, нито български: насочавающъ, немимующи, окржжажщи, последующитѣ, (той пада) бездихающъ (!) влющи се косми, слѣдуюмото се жалвание, адресовано и пр. и пр.

¹⁾ За други болѣсти народътъ има олицетворения, та по-често чуваме да казватъ „шарката, сипаницата“ пр., но тъкмо въ приведения примѣръ е неумѣстенъ члѣнътъ.

Правониестъ е спосенъ, доста последователенъ. Рѣдко се попадатъ букви, които да възмутятъ окоето на граматика, като напр. да принася (непастията) 16, прѣцѣнилъ се 44, крижлъ 124, съжеляватъ 138, кокошери 247 и пр. Подбни грѣшки ни каратъ да заподозримъ изобищо грамотността на г. прѣводача. Собственитѣ имена нише г. Гецъ правилно, като се води по руския прѣводъ. Не трѣбало обаче тъй рабски да се води по него и да набѣска толкозъ чужди думи, които безъ врѣда могатъ се замѣни съ български. На стр. 119 четемъ opus. . . , която . . . Излиза, че opus е отъ женски родъ!

София, 25. XI. 94.

Д. М.

II. Драгановъ. Македонско-славянскій сборникъ, съ приложение словаря. Составилъ — Выпускъ I. С.-Петербургъ 1894. 8^о, XXXIV+238 (Записки Императорскаго Географическаго Общества по отдѣленію этнографій. Т. XXII, I).

Тази книжка е първа часть, първи отдѣлъ отъ голѣмия сборникъ, на г. Др., който Руското И. Географско Общество рѣшило да печата още на 11. дек. 1887, възъ основа на отзыва на проф. Ламански. Споредъ мене, Обществото не е направило ни най-малко грѣхъ прѣдъ науката, като е забавило толкова врѣме обнародването на тоя сборникъ.

Още прѣди четири години, като бѣхъ въ Солунъ, дѣто е събиралъ г. Др. материалитѣ за тоя си сборникъ, азъ можахъ да се научжъ, какъ сж тѣ събирани, и въ една малка бѣлѣжка разказахъ тая история, като говорѣхъ за етнографскитѣ статии на сжщия авторъ (вж. моята Кратка расправия по етнографията на Македония, Пер. Спис. XXXIV, 448). А сега и самъ г. Др. ни разказва съ голѣмо задоволство въ прѣдговора си къмъ I-та свезка, какъ „въ една недѣля той станжлъ стопанинъ на най-богатата отъ всички сжществующи македонски колекции отъ пѣсни и приказки, именно около 1200 нумера най-разнообразни видове народна поезия и словесность, събрани отъ 105 населени македонски мѣста.“ И съ какво изкуство, съ какви магии е можалъ г. Др. да събере тъй скоро такава грамада материалъ и да надмине славнитѣ етнографи, които по цѣли мѣсеци и години се мжчжтъ и едвамъ могатъ да скърпжтъ единъ малкъ сборникъ? А много просто. Той пожелалъ да провѣри „на мѣстото“ (стр. V.), до каква степенъ сж основни претенцитѣ на сърбитѣ и българитѣ върху езика на македонско-славянското население. „Съ тая цѣль, казва редакторътъ, азъ прибѣгнжхъ до най-лесния и цѣлесъобразенъ способъ отъ всички, каквито има. Азъ прѣдложжхъ на ученицитѣ отъ солунската гимназия да доставжтъ подиръ Божижъ и Водници най-малко по два образеца отъ домашната си поезия и проза. . . . За да не ми изигражтъ нѣкоя хитрость, азъ поискажъ образци само отъ ученицитѣ отъ долнитѣ класове и имъ поржчажъ да ми записватъ образци не-прѣмѣнно фонетично — иначе не ще го нито четж“ и т. н.

Тоя способъ може да бжде наистина най-лесенъ, но цѣлесъобразенъ и наученъ не е нито най-малко. И за етнографскитѣ материали трѣбать подробни уиктвания, любовь и интересъ къмъ дѣлото, добъръ случай и — главно — добъръ слухъ и ошитность въ записване.

Може ли да се допусне, че първите опити на учениците по една таква мъчна работа, каквато е точно записване на народни и произведения, ще бъдат всички сполучливи? Всекому е известно, колко е мъчно да се отвикнеш от рутината и „граматиката“ в писането, да забравиш правилата и да пишеш по изговора, когато си грамотен. А особено пък ученик не може отвикнх от правописа. Г-ъ Др. трѣбаше поне въ Солунъ да провѣри отъ учениците, дали това, що сж записали, се чете както трѣба, и по тѣхния изговоръ да прѣмахне фалшивото. Намѣсто това, той занася ржкописитѣ въ Русия и тукъ първа пристѣпия да ги проучва и докарва въ редъ. А понеже въ Македония г. Д-въ не е ималъ сношение съ неграмотни македонци и не е изучилъ мѣстнитѣ говори, разбира се, не е можалъ отсега нито буквица да поправи въ материалитѣ си, а трѣбало да приеме всичко писано за чиста монета. Така мисли г. Д-ръ, че трѣба да се провѣрва единъ наученъ въпросъ на мѣстото: заржчай материалъ, на безъ да го контролирашъ и безъ да го изучишъ поне тамъ, задигни го надалеко, издай го и работата е свършена. Азъ пъкъ мисля, че ако е била работата за таково изучаване, нѣмало е и нужда да се отива на мѣстото.

Г-нъ редакторътъ като че ли е забѣлѣзвалъ недостатѣцитѣ на своитѣ материали отъ тая страна, та казва: „ако се попадатъ тукъ-тамъ въ сборника ми нѣкои образци неколкократно (небезукорно) записани, азъ на часа („тутъ же“) въ бѣлѣжка правя одумка за това, но да туря ржка върху ржкописа, да го прѣпирavamъ, азъ не се рѣшихъ . . .“ Разумѣва се, г. Др. не е нито могълъ да прѣпирava текстътъ, защото въ таквъ случай той би трѣбало да постѣпи като съ нѣкой старъ ржкописъ: да мждрува, да кожинира и възстановява — и то все съ оня рискъ и неувѣреностъ, който се изисква за мъртъвъ езикъ. Но колкото за бѣлѣжкитѣ, съ които г. Др. билъ посочилъ недобрѣ записанитѣ образци, азъ не намѣрихъ ни дѣря отъ подобни бѣлѣжки.

А такива „нескопено“ записани кжсове се попадатъ въ тоя сборникъ на всѣка стѣпка. Струва да прочетете нѣколко страници отъ тоя сборникъ, и Вие ще се убѣдите, че тукъ изобщо не може да става дума за точностъ. Сборникъ, който е назначенъ да каже важна дума за езика и народността на една страна, трѣба да бъде съставенъ съ всичката точностъ: всѣкой звукъ на говора да бъде означенъ точно, ударението да бъде показано, а щомъ въ една пѣсенъ то остѣпия отъ мѣстото си, да се посочи съотвѣтното ударение въ разговорната рѣчь и пр. и пр. Както ще видимъ, подобни искания не сж ни най-малко изпълнени въ труда на г. Др. За това въпросътъ за народността на „македонскитѣ славяни“ не може да се рѣшава възъ основа на тоя сборникъ. Както се види и отъ заглавието на сборника, г. Др. рѣшава тоя въпросъ оригинално: споредъ него, македонцитѣ славяни не сж нито българи, нито сърби, а особенъ народъ, ново славянско племе. Трѣба да се припомни на четеца, че прѣди да извади сборникътъ си, г. Др. обнародва редъ етнографски статии, въ които доказваше схжщата теория съ помощта на историята, обичаитѣ и народното съзнание. Съ тия си статии г. Др. помогна на сръбскитѣ претенции върху Македония: ако македонцитѣ не сж сърби, а то поне и българи не сж. Въ доказитѣ си г. Др. малко се и отличаваше отъ сръбскитѣ шовинисти като Гончевича, Сретковича и др. Македонцитѣ имали обичаятъ „слава“, тѣ били българизирани отъ екзар-

хията, тѣ имали споменн за сръбското кралство, ето какви бѣхж провикванията на тая школа. Нашият четци имахж случай да видятъ, доколко сж безосновни тия сръбски докази и каква политическа цѣль се крие задъ тѣхъ, още отъ статията на Дримколовъ: Сръбският претенция въ западна България (Бълг. Прѣгледъ, V). Многобройни оборвания прѣдизвикахж тенденциозниятъ трудове на М. Банъ, Сретковичъ, Новаковичъ, Ястребовъ, Драгановъ и др. закръпници на сръбската идея за Македония, и тя блѣснж прѣдъ науката въ цѣлната си голота. Слѣдъ проверка на даниитъ науката си останах пакъ на сжщото мѣстие, че македонцитъ славяни сж българи по езикъ, обичаи и история¹⁾, — а трѣба отъ наша страна до прибавимъ още „и по съзнание.“

Но и нѣкои руски неспециални журналы и вѣстници станяхж отзивъ на сръбскитъ викове. Ето и сега Вѣстникъ Европы, като говори за сборника на г. Др., изразява се съ недоумѣние за народността на македонцитъ. Дѣйствиетъ ни е затова, да обърнемъ внимание и върху тоя трудъ на г. Др. и да прѣдупрѣдимъ обществото отъ лъжовни заключения.

Азъ вече казахъ, че сборникътъ на г. Др. откъмъ точното записване на говоритъ е съвсѣмъ нескѣпосенъ, та ще приведа, нѣколко примѣра поне за велешкия говоръ, който ми е родни говоръ. Съ другитъ говори не желаж тукъ да уморявамъ четецътъ, защото отъ тѣхъ примѣри изваяждамъ въ единъ другъ по-подробенъ разборъ на сжщия трудъ, именно въ Сборн. Мин. XI, дѣто моята оцѣнка че може да прѣдстае и прѣдъ сѣда на специалиститъ. И тѣй, въ Велешко, споредъ г. Драгановия сборникъ, имало такива форми и думи: пз дигну, мол ятъ, съ кавалъ, тежъкъ, дъ нице! Откакъ се помнѣтъ жителитъ на Велесъ и селата, тѣ не сж говорили, нито сж пѣли тѣй! На нѣкои мѣста погрѣшкитъ трѣба да припишемъ само на г. Др., а не и на ученицитъ. Като си прѣдставимъ тия думи написани, виждаме, че г. Др. не можатъ да ги прочете хубаво, напр. *и* прочетъ за *и*, *и* прочетъ за *ч* и пр. Такива погрѣшки се попадатъ на вѣрка страница. Само нѣкои пѣсни отъ Криворѣчна Паланка, Шипъ, Кукушъ, Зарово и Куманово сж прѣдадени безъ такива — ще си позволимъ да речж — дивн погрѣшки.

По разваленитъ и грознитъ си стихове сборникътъ на г. Др. ни напомня сборникътъ на Качановски: разнокжсани стихове, непадки, съ излишни слогове или съ недостатни, и най-сѣгнъ — проза въ стихове. Нашиетѣ пѣсни № 8 или № 12 въ пълни редове, нестихотворни, и вие не ще познаете, че това е пѣсенъ. И въ сборника на Шанк. има подобни недостатъци, но далеко не въ такива разжѣри.

Азъ вѣрвамъ, че всѣкитъ пѣсни отъ сборника на г. Др. се пѣхжтъ и до денъ днешенъ, а не сж се обърнали въ разкази, както иска да ни увѣри г. Др. Само че той получилъ неудовлетворително записани образи: по всѣчко се вижда, че ученицитъ карали да ихъ „казватъ“ пѣсни, а не сж чакали да имъ пѣхжтъ, когато има воля пѣвецътъ.

¹⁾ Показалецъ на новитъ отзиви на етнографи, пжтници и филолози, а особено на слависти, върху сръбскитъ теории за Македония вж. въ моята брошура: Сръбско-българската етнографска прѣпирия прѣдъ науката. София 1893.

Че г. Др. слабо знае свойствата на народната македонска поезия, то се вижда и отъ туй, че той като македонски вмѣстилъ и сѣщи сръбски пѣсни. Азъ сравнявамъ въ Мин. Сборн. XI една отъ тия пѣсни съ сръбския оригиналъ, и разликата остана само въ това, че... оригиналътъ е по-точенъ и по-хубавъ.

Въ прѣдговора си г. Др. говори натъртено за това, че поезията на македонцитѣ показва разни елементи: румънски, руски, турски и пр., но най-вече — сръбски. Подъ името „елементи“ той разбира както събитията, тъй и лицата, що се споменуватъ въ историческитѣ пѣсни. Извѣстно е, че тия елементи сѣ способни и да минуватъ отъ една страна въ друга. Като вземемъ прѣдъ видъ сношенията на македонцитѣ съ Сърбия и особено съ стара Сърбия, сетнѣ господаруването на сърбитѣ въ Македония, а отъ друга страна подкрѣпата, която сѣ намѣрили сръбскитѣ юнашки пѣсни въ народнитѣ лѣтописи, лесно ще разберемъ относителното прѣвъзходство на сръбския епосъ надъ българския. Лесно ще разберемъ сѣщо тѣй, защо въ Софийско, Ломско, Брѣзничко, Кюстендилско, както и въ цѣла сѣверна Македония, сръщахме влияние отъ сръбския юнашки епосъ. За националността на македонскитѣ славяни не може да се експлоатира това обстоятелство, до дѣто не ни стане добръ извѣстно, какво има завардено въ източна България. Старитѣ пѣтувачи свидѣтелствуватъ, че за Марка Кралевичъ и др. юнаци сѣ пѣли пѣсни и на изтокъ (виж. V. Jagić, Gradja za slvinsku narodnu poeziju). Днесъ тъкмо за източна България пѣма доста записвачи на народни умотворения.

При всичкитѣ си слаби сборникътъ на г. Др. може да послужи донѣдѣ при изучаванье мотивитѣ на пѣсенитѣ и тѣхната топография. Само трѣба голѣма прѣдпазливостъ, да не се борави съ неамалгамирани още чужди пѣсни, каквито сѣ сръбскитѣ, и да се вниква добръ въ ония пѣсни, които повидимому не сѣ отъ означенитѣ области. Ако и несъвѣдѣмъ точни въ езика, сюжетътъ прѣдаватъ пѣсенитѣ на г. Др. горѣ—долу вѣрно, та съ тѣхъ може да си послужи издирвачътъ на народната поезия, като помни горнитѣ прѣдпазвания.

Въ по-подробната си рецензия азъ посочвамъ нѣкои отъ любопитнитѣ варианти въ труда на г. Др., а тукъ въ книжовния отдѣлъ на Бѣлг. Прѣгл. правя по тоя поводъ нѣкои прибавки и поправки къмъ статията си за „Невѣрна Груйовица“ (невѣрна жена), непечатана въ I. кн. отъ Бѣлг. Прѣгл. II. год.

Д. Матовъ.

Н. Станевъ. Теория на прозата, учебникъ за V. класъ. Първо издание. Пловдивъ, издание и печатъ на Д. В. Манчовъ. 1894. Стр. 95. Цѣна 1 л. 30 ст.

Слѣдъ „Стихосложението“ на г. Начова тази есенъ ни донесе и една „Теория на прозата“ отъ г. Станева. Като съставителъ на учебници г. Станевъ не е новъ. Макаръ и тѣзи негови учебници и учебни пособия да не сѣ дотамъ оригинални съчинения, защото сѣ на просто прѣцѣждани отъ подобни руски издания, но г. Станевъ заима пакъ извѣстно мѣсто въ нашата учебна литература. Това като му признаваме, ние сме толкозъ повече въ правото си да бждемъ по-взискателни при оцѣнката на най-новия му учебникъ. Любопитно е да констати-

раме прѣди всичко, че и двата споменати учебника или все едно учебни пособия („Стихосложенето“ на г. Начова и „Прозата“ на г. Станева) съдържатъ или по-добрѣ третираатъ два отдѣла отъ единъ и сѣщъ учебенъ прѣдметъ — словесность. Като имаме прѣдъ видъ, че г. Станевъ издаде прѣди двѣ години и „Стилистика“, като си наумимъ и за г. Кръстевата „Истории на поезията“, изглежда, като че учебниятъ прѣдметъ словесность, който сме навикнали отдавна да смятаме като единъ цѣлокупенъ прѣдметъ, сега се раздѣля на четири отдѣлни учебника. Интересно е при това, че нито г. Начевъ, нито г. Станевъ споменува поне съ една дума, че тѣхнитѣ съчинения съставятъ частъ отъ единъ общъ училищенъ прѣдметъ, нареченъ словесность, а всѣки си третира своята частъ като отдѣлно и независимо цѣло. Излиза, като че занепрѣдъ намѣсто една обща теория на словесността ще имаме въ нашитѣ училища четири теории — една отъ друга по-пространни и по-теоретически. Струва ми се, че таково дробенъе на словесността въ нашитѣ училища не трѣба да се допуска. Не заради това, че ще принуждаваме ученицитѣ да си набавятъ намѣсто единъ — четири учебника по словесность, не и заради това, че такива четири учебника могатъ да бѣждатъ отъ разни автори и изложени по разни методи, но главно заради това, че не виждамъ особена полза отъ по-пространно излаганъе на теории, които, както и да ги излагашъ, си оставатъ все теории — безъ практическа полза. Нито ръководството на г. Начовъ ще научи бездарниятъ стихотворецъ да пише поетически стихове, нито г. Станевата „Теория на прозата“ ще всади нѣкому дарба и охота за исторически съчинения или ораторски рѣчи. *Poetae nascuntur, oratores fiunt*, казва едно старо изречение, което по български изтъкувано значи: поетъ-човѣкъ си дохожда съ дарбата на тоя свѣтъ, нѣкъ ораторътъ се образува за званието си полека-лека, и то, разбира се, въ житейската борба, въ обществото; а докато дойде единъ петокласникъ да съчинява и говори ораторски рѣчи, той ще бѣде отдавна забравилъ правилата на г. Станевия учебникъ. Мене ми се струва, че практическата цѣль, която се гони или би трѣбало да се гони съ прѣдмета „словесность“, не е да изкара отъ ученика поетъ или писателъ, а да му втъпчи въ главата названията на разнитѣ словесни произведения, да му изтъкува многото литературни термини, които ще срѣща въ живота си, било като чете, било като се разговаря съ образовани хора — ето затова му е нужна словесность, но безъ много теории, безъ убийствени правила за прости и сложни описания, за реда на частитѣ въ повествованието и прочия дребноли, които освѣтъ че не ползватъ, но се и лесно забравятъ. Я нека попита всѣки себе си, който е свършилъ гимназия, какво му е останало въ главата отъ ония досадни правила, и дали ги е употребилъ поне единъ нѣтъ, за да състави нѣкое описание или да опише нѣкое събитие? Не. А каква му е ползата отъ тригодишния курсъ по словесность? Единствено тази, че е научилъ какви и какви словесни произведения има, какъ се подраздѣлятъ тѣ, и какви сѣ условията за добъръ и благозвученъ стилъ. Но че едно разсѣждане трѣбало да има тѣзи и тѣзи части, че трѣбало тъй да се начене, тъй да се свърши и пр., това сѣ схоластични шаблони, които никой нѣтъ не сѣ струвалъ много, а най-малко струвалъ днесъ, когато самитѣ писатели ги не признаватъ. И наистина, всичкитѣ художници сѣ каприциозни въ искуството

си, ала най-каприциозни сж, струва ми се, писателитѣ и поетитѣ въ днешно врѣме. Тѣ освѣтъ че не изучаватъ правилата, съ които ние тѣй охотно изпълнимъ нашитѣ словесности, но като че изобщо не зачитатъ тия правила, а се водѣтъ напросто по своя вкусъ, като гледатъ сжщеврѣменно да задоволихъ и вкусътъ на обществото; оттамъ разнообразнитѣ форми, които може да получи едно и сжщо словесно произведение, защото както въ обществото, тѣй и у писателитѣ се развиватъ разни вкусове. Щомъ знаемъ това, лесно е да разберемъ, че задачата на словесността като учебенъ прѣдметъ ще състои само въ това, да развие вкусъ и охота къмъ словесното искусство; а това се постига съ нагледни примѣри отъ произведенията на това искусство, т. е. съ четене образци отъ хубаво и правилно написани съчинения, били тѣ прозаически или поетически. А правилата нека иматъ за цѣль само да разгранихъ доколкото се може отдѣлнитѣ словесни произведения едно отъ друго.

Прѣподаванията по словесность, значи, трѣба да върхитъ повече нагледно, описателно, а техниката на писателството нека се остави по-настрана. Като излизаме отъ тоя принципъ, не можемъ да одобримъ новиятъ учебникъ на г. Станева, защото не само че не виждаме въ него подобрене откъмъ тази страна, но сравненъ съ досегашнитѣ наши словесности и словесни пособия, учебникътъ на г. Станева надминува всичкитѣ по многото си тоерии и правила. Докато въ словесността на Мишева и Костова учението за прозата зедно съ всичкитѣ му „да се прочете“ е изложено на 50 страници, г. Станевъ употребилъ цѣли 95 страници за сжщото учение, и то безъ да се впуска въ дълги разбори на прочетени статии. Мисли ли г. Станевъ, че ще е възможно, да се прочете нѣщо въ класъ, докато има да се учхтъ толкова страници теория? Не, така се не постига задачата на словесното обучение — тѣй както и съ постоянното учение за прѣдложенията се не учи ученикътъ на правилно писане и мислене. Едното е крайность, както и другото. И тукъ трѣба да се намѣри една срѣда, но жалното е, че именно тѣзи, които се залавятъ да издаватъ учебници, не съзнаватъ тази златна срѣда. Както многото български граматики не помогнахх досега да се изучава по-добрѣ български езикъ, тѣй и многото словесности нѣма да научхтъ българскиятъ ученикъ на добъръ стилъ, нито да му развухтъ вкусъ къмъ хубавата литература. И трудолюбивитѣ наши учебникари напразно „съставихъ“ нови граматики и нови словесности — една отъ друга по-сложни. Докато на западъ — па и въ сама Русия — огледалото на нашитѣ словесници — се стремхтъ да сведхтъ до минимумъ теоретическото обучение по словесность, у насъ не се задоволяватъ вече съ единъ доста обемистъ учебникъ по словесность, а го кхсатъ на отдѣлни учебници, за да сторихъ мѣсто на повече теория. Не е ли това само усложнение на прѣдмета, безъ практическа полза? Иде ли нѣкому физикъ на умъ да издава отдѣлни учебници за всѣка една частъ отъ физиката? Отъ всичко това се вижда явно, какъвъ е главниятъ недостатѣкъ на г. Станевия учебникъ; той е, истина, пѣленъ, съдържателенъ, но именно затова не е практиченъ, защото ще отнима много врѣме, което би се употребило за четене, Г. Станевъ не можелъ и тукъ да избѣгне голѣмата грѣшка, въ която бѣше падналъ съ „Стилистиката“ си и заради която получи твърдѣ справедлива прѣсѣда на врѣмето си отъ

г. Н. Бобчева (гл. Мисълъ, год. II., кн. VI.—XI.). И тукъ, както и тамъ — гола схоластика, сухи правила и разсуждения, като че не е учебникъ, а дисертация.

Г. Станевъ начева учебникътъ си съ „дѣленнето съчиненията на прозаически и поетически“. Въ учебника на Мишева и Костова учението за прозата се начева тъй също съ въпроса за разликата между прозаическата и поетическа рѣчь, но докато М. и К. приематъ само двойна разлика (а) по прѣдмета, б) по способа на изразяване мислитѣ], г. Станевъ, за да бѣде ужъ по-точенъ, приема тройна разлика между поезия и проза: „а) по цѣльта; б) по съдържанието и в) по форма на излаганъето“, но подиръ това щомъ начева да обяснява подробно тия три отличия, той ги заплита едно съ друго тъй, щото единъ ученикъ иѣма да проумѣе отъ всичко това, какво е цѣль, какво е съдържание и какво е форма на едно съчинение. И самъ авторътъ надала ги е различавалъ хубаво, защото отъ самото му тълкуване излиза, че той смѣсва самъ цѣль и съдържание: „Прозаическиятъ съчинения, казва (стр. 1.), иматъ за цѣль да запознахтъ читателя съ такъви прѣдмети и явления, които сж истински, които сжществуватъ въ дѣйствителность и досущъ въ такъвъ видъ, въ какъвто тѣ сж сега или сж били нѣкога; съедна дума, въ тия съчинения се изважда на явѣ дѣйствителностьта въ най-тѣсень и строгъ смисълъ на думата“; значи дѣйствителностьта, сирѣчь съдържанието е тука главното, а не цѣльта на автора. Авторътъ може да има най-благородна цѣль, но щомъ съчинението му не е сполучено откъмъ форма и съдържанне, казваме, че авторътъ не постигналъ цѣльта си. И откъ-накъдъ да различаваме словеснитѣ произведения по цѣль; та цѣль не е свойство на едно съчинение, не е признакъ, а е извѣстно стремение у автора, да постигне туй или онуй съ съчинението си, но това стремение може да бѣде прокарано еднакво и въ проза и въ поезия. Напр. ако е цѣльта на автора да поучи, той може еднакво да я постигне и съ прозаическо и съ поетическо съчинение; ако авторътъ желае да разкаже за извѣстни събития, той може да извърши това въ проза или въ стихове — все еднакво ще постигне цѣльта си. Ако приемемъ цѣльта на автора за главно отличие на съчиненията — както прави г. Станевъ, като е турилъ тоя признакъ на първо мѣсто — и ако речемъ да различаваме съчиненията по цѣльта на авторитѣ или, лесно можемъ стигна до абсурдни опрѣдѣления на словеснитѣ произведения и да казваме напр.: учебникъ е съчинение, съ което авторътъ има за цѣль да ползува ученицитѣ; или: романъ е словесно произведение, съ което авторътъ има за цѣль да удари нѣкоя пара и пр. Цѣльта или по-добрѣ назначението на едно съчинение може най-сетнѣ да бѣде и неговъ отличителенъ бѣлѣгъ, но споредъ тоя бѣлѣгъ съчиненията иѣма да се дѣлятъ на прозаически и поетически, а на научни и забавни; таково раздѣленне на съчиненията би било съвсѣмъ логично, защото наистина единъ отъ съчиненията служатъ за наука, други — за забава. Но и съ тази дѣлнба иѣма да получимъ точно разграничение между проза и поезия, защото въ забавата може да има наука, и въ науката забава — точно тъй както и въ прозата може да има поезия и въ поезията — проза. — Слѣдъ като разсуждава на три страници и половина за разликата между проза и поезия по цѣль, съдържанне и форма, г. Станевъ като че не останалъ и самъ доволенъ отъ обяс-

ненията си, та се видѣлъ най-сетнѣ принуденъ да съобщи подѣлъбѣжка и мнѣнието на „единъ руски професоръ“ по сѣщия въпросъ, мнѣние съвѣмъ различно отъ г. Станевото. Макарь и съ дребни букви печатано, това мнѣние като по-кратко и по-ясно изложено, ще бжде и по-лесно разбрано и запомнено отъ ученицитѣ — може би въ ущърбъ на г. Станевитѣ сѣждения по сѣщия въпросъ. Отъ това ще види и самъ г. Станевъ, колко опасно е да излагашъ надълго теории въ единъ учебникъ за пети класъ.

При всички тия чужди и свои мнѣния по дѣлидбата на съчиненията г. Станевъ забравилъ най-главното и най-истинското по тоя въпросъ, именно, че строга, точна граница между проза и поезия — нѣма. И наистина въпросътъ за разграничението на двата главни отдѣла словесни произведения е билъ открай-врѣме спъни-камъкъ не само за ученицитѣ по словесностъ, но и за художественитѣ критици изобщо. Докждѣ се простира прозата, и дѣ захваща поезията, не може точно да се каже. Могжтъ да се наведжтъ два, три или повече отличителни бѣлѣга, но тѣ венчкитѣ не турягъ точна граница между проза и поезия. Въ старо врѣме, докато прозаическитѣ съчинения се писали само въ проза (*oratio proversa, prosa*), а поетическитѣ само въ стихове (*oratio religata*), лесно е било да се прави разлика между единтѣ и другитѣ съчинения: външната имъ форма е била и сѣществената имъ разлика; но днесъ за днесъ, когато по-голѣмата частъ поетически произведения (романи, повѣсти, драми), когато даже и стихотворения се пишжтъ въ проза, разликата между двата отдѣла словесни произведения се губи: проза и поезия се прѣливатъ една въ друга, и напразно ще е да се туря граница помежду имъ. И защо да се не признае това въ единъ учебникъ, па да се прѣмине веднага къмъ изброяванѣто на единтѣ и другитѣ съчинения, като се каже напросто: прозаически съчинения сж тѣзи, поетически — тѣзи, а се заплитатъ ученицитѣ още отъ началото съ тъмни разсѣждения, които сж имъ безъ полза. Ако естественицитѣ се не срамуватъ да признажтъ, че строга граница между животното и растителното царство нѣма, защо и ние да си не признаемъ самата истина, па да вървимъ напрѣдъ, а се лутаме съ разни опрѣдѣления, като измисляме даже и небивали отличителни признаци, само и само да въвождеме излишна точностъ тамъ, дѣто въ дѣйствителностъ я нѣма. При изброяванѣто частнитѣ на съчиненията напр., хубаво си допуца г. Станевъ, че съчинението може да бжде безъ първата (ветхипителна) и третата (заклучителна) частъ, тъй както и по-сетнѣ не прави строга разлика между тритѣ главни прозаически съчинения (описание, повѣствование и разсѣждение), като казва, че „тия три елемента се почти срѣщатъ размѣсени въ всѣко съчинение“ (стр. 9.). — Е защо това да се не каже и за двата главни вида съчинения?

Слѣдъ единъ отдѣлъ съ обикновени мисли за старината на поезията и за появата на прозата въ литературата, начева се на седма страница сѣщата теория на прозата. Думата проза се тълкува криво; проза не произлиза отъ грѣцкати дума *prosa*, и отъ латинската — *proversa* (*oratio proversa, prosa* = свободна, несвързана рѣчь).

Подиръ дѣлидбата на прозаическитѣ съчинения г. Станевъ ни говори за първия видъ отъ тѣхъ, именно за описанието, а за примѣръ ни дава описание на водопадъ Мози-оа-туня, що го образува рѣка Замбези-Лиамбей въ Африка, или съ по-разбрани думи водо-

надъ Виктория. — старъ нашъ побратимъ, безъ който българскитѣ словесности, види се, още дълго връме не ще можътъ да минатъ, а Витоша и Рила съ дѣ-да-си водопади и езера сж си наши, кога-да-е все ще ги опишемъ.

За изжитиѣ бѣлѣжки (които г. Станевъ нарича ту бѣлѣжки, ту записки, ту очерки) се говори повече, отколкото е нужно, и най-сетитѣ пакъ не си ги е обяснилъ г. Станевъ както трѣба, защото наводжа като примѣри отъ тоя видъ описания между другитѣ и „Откритието на Америка“ отъ Кампе и Жюль-Верновото „Пхтуване около свѣта“! Подиръ това човѣкъ би рекълъ, че свършва вече теорията на описането, ала не: сега пакъ слѣдватъ подробни правила за частитѣ и реда имъ въ описанието на „сложенъ прѣдметъ“:

Правило I. „Главното правило при описването на таквъ сложенъ прѣдметъ е, щото при изброяването на частитѣ да дадемъ общиятъ изгледъ (образътъ) или схемата на прѣдмета въ цѣлия му обемъ.

а) Тоя общъ изгледъ (очеркъ) обикновено се прави въ началото и сетитъ се повтаря въ изложението, ако се страхуваме, че може да се забрави.

Най-напрѣдъ се опрѣдѣля формата или външния изгледъ на описвания прѣдметъ. Така напр. опрѣдѣля се формата на полето, или пространството на земята, като го наричаме, по приликата му, тригълно, квадратно, продълговато и т. н. Зданията наричаме дълги и тѣсни, високи, кръгли или четиригълни; хълмоветѣ — конусообразни, кубетообразни или прѣсѣчени; долинитѣ — прави и лактушини; градътъ — околчестъ и стѣсненонизостренъ (?) или дълъгъ и разхвърленъ, натрупанъ и т. н. Формата на цѣла областъ се обозначава направо съ нейното географическо име. При това стодно е, за да си прѣдстави читателятъ по-добръ прѣдметътъ, и всѣка общоупотребителна дума (?). Ние можемъ да казваме, че прѣдметътъ по формата си прилича на сърдце, на листъ, яйце, носъ, на ботушъ, на сѣдло, лакътъ, езикъ, уста и т. н.“

Примѣри. (Слѣдватъ двѣ откъсачечни описания отъ по нѣколко реда; едно отъ В. Хюго: „Бойното поле при Ватерлоо“ (11 реда) и „Прѣспанското езеро“ (5 реда) — отъ Кънчева.)

„б) Въ научно описание величината на прѣдмета трѣба да бжде тъй точно опрѣдѣлена, както и формата; напр. мѣстото е кръгъ съ 5 километра въ диаметръ, или дълъга извица, дълъга лъка, 50 километра, а широка 10 и т. н.“

Слѣдъ това слѣдватъ пакъ два примѣра отъ по 5 и 4 реда, подиръ което пакъ подробни укажания, за какъ да сравняваме и да се ориентираме, спрѣчь да се освѣтлимъ споредъ г. Станева (стр. 18.): напр. при описание на градове „да вземемъ главната централна линия на града. . . или нѣкоя башина (стр. 18.)“ . . . Слѣдва кратко описание на Цариградъ.

Правило II. „Относително редътъ, по който трѣбва да се изброяватъ частитѣ, описанието трѣбва да се съобразява съ това, какъ тѣ се растилатъ прѣдъ наблюдателя, който разглежда цѣлото“. — Пакъ обяснения и примѣри.

Правило III. „Описанието по-лесно и по-цѣлно достига своята цѣль, ако то прѣдставлява единъ по единъ всичкитѣ отличителни Бълг. Прѣгледъ.

признаци при всичкитѣ условия въ извѣстно врѣме“. Накъ обяснения и примѣри.

Правило IV. „Заедно съ посочванъето всичкитѣ признаци на главния прѣдметъ, трѣбва да споменемъ и за ония второстепенни прѣдмети или обстоятелства, които сж свързани съ главния“. Накъ обяснения и примѣръ. Като припомнимъ при това, че г. Ст. счелъ за нужно да прибави такива подробни правила съ дълги обяснения при всичкитѣ главни видове прозаически съчинения (характеристика, история, разсѣждение, дефиниция, ораторска проза), ще се разбере лесно, защо е трѣбало на г. Станева особено учебникъ за прозата. Може да е ималъ хубави намѣрения г. Станевъ при съставянъето на учебника си, но лошото е туй, че съ такъвъ пространенъ учебникъ, освѣтъ че ще се губи много врѣме за правилата му, но се и отнима всѣка възможность на учителя да каже нѣщо и отъ себе си на ученицитѣ.

Безъ да говоримъ за останалитѣ части на учебника, ще кажемъ само, че г. Станевъ потрѣшилъ назначението на книгата си, като я нареклъ учебникъ. Тази пространна и въ общи черти зето не лошо съставена „Теория на прозата“ може да бѣде хубаво ръководство за учители, на най-сетнѣ и за любители, но за ученици — не е.

В. Цоневъ.

Къмъ народната пѣсенъ за невѣрната жена. Въ Бѣлг. Прѣгл., I. кн., стр. 51.—60. прѣдложихъ на вниманието на нашитѣ читатели една кратка студия върху интересния мотивъ за невѣрната прѣлюбоудѣйна жена, която помага на мжжовия си врага, но сетнѣ е наказана отъ мжжа си. Както се оказа отъ разбора на пѣснитѣ, които се отнасятъ тукъ, мотивътъ е отъ тия, що пѣтуватъ отъ страна въ страна и случайно се прикрѣпятъ къмъ исторически или епически личности. Въ едно популярно списание, азъ не се стремихъ да обнемъ всичкия материялъ, но гледахъ поне българскиятъ да изуча колкото се може по-пълно. Библиографията на материала и научното му издирване съмъ изложилъ подъ реда въ бѣлѣжкитѣ. На тия, които съмъ сполучилъ да заинтересувамъ по-живо съ тия народни пѣсни, азъ прѣдлагамъ още нѣколко кратки указания, главно — за българския материялъ, що снада тукъ. Поводъ къмъ това ми даде първентъ разборътъ на г. Драгановия сборникъ.

Къмъ първия разредъ отъ пѣснитѣ за невѣрната жена се отнасятъ още велешката пѣсенъ Драг. № 38 (Груйо, Груйовица и „лежайни“ делни) и паланечката № 42 („Поповичъ Иванчо, Мюкана Прекрасная и Корунъ Головъръзъ“). Последната пѣсенъ е малко съвръхана и тъмна. Въ нея се явява бапъ Янкулъ на помощъ на Поповичъ Иванчо. Изпусналъ съмъ да отбѣлѣжъ въ бѣлѣжката си на стр. 60. и пѣсенъта Трудъ I. 612 — 5 (Милентъ, Милица и Косаръ), която се отнася къмъ втория разредъ споредъ моята дѣлба.

Върху сѣщия мотивъ имахъ случай, едвамъ нѣколко деня слѣдъ напечатванъето на моята статия, да прочетъ една студия отъ Л. Лобода: Бановичъ Страхица. Матеріали дла изученія южно-славянскаго народнаго епоса (Университетскія извѣстія Кіевъ. Январь 1894). Студията е доста дължка (45 стр. на 8°) и се занимава главно съ

пѣсенъта за Страхиничъ-бана (у Караджича II 44), на която мѣстото е посочено у мене на стр. 55. Собствено изучаването на мотива, който азъ разгледахъ накратко въ Бѣлг. Прѣгл., у г. Лобода се почва отъ стр. 24. на статията му. Материалътъ, съ който разполагалъ г. Л., е сѣхиятъ почти, що имахъ и азъ. Той е обхванлъ повечето внимание върху историческата личностъ на Бановичъ Страхия, а по-малко — върху отношението на южно-славянскитѣ пѣсни къмъ азиатскитѣ приказки, но дохожда сѣщо тъй до заключение, че мотивътъ е отъ тия, които пѣтуватъ, тъй че личността на Страхия отсѣтиъ се е прикрѣпила къмъ него. Българскитѣ пѣсни, които прилича г. Л. при изучаването си и които съмъ пропусналъ азъ, сѣ тия: Шанк. № 448¹⁾ (Самоковско) — много прилична съ Карадж. II 44, само Момчилъ — Бановичъ Страхия, а Влахи — Влах. — Алия) и № 1254 (Орханийско) — прилична съ пѣс. Доз. 34.

30. XI. 94.

Д. М.

Ботаника за основнитѣ училища. Горни курсъ, II година. Състави Д. П. Викиловъ, учителъ въ Старо-Загорската дѣвическа гимназия. Второ издание, прѣработено споредъ новата програма. Цѣна 1 л. 30 ст. Пловдивъ. Издание и печатъ на Д. В. Манчовъ. 1893 г.

Ботаниката на г-на Викилова е единъ отъ тия учебници, въвежданъ на които въ училищата се забранява у нѣкои държави отъ министерството на просвѣщението съ циркулярно. Съ това азъ не искамъ още да кажа, какво тази мѣрка е възможна у насъ, защото признавамъ, че ще се намѣрижтъ човѣци, които ще викнатъ: „авторътъ се прѣсѣдва“, „отнима се правото на учителитѣ, да въвеждатъ учебници по свой възгледъ“ и др. под. Съ горнитѣ си думи азъ искамъ да дамъ своята оцѣнка за г. Д. П. Викиловата Ботаника, като учебникъ не само негоденъ, но даже врѣдителенъ. Това свое мнѣние азъ доказвамъ съ цитати отъ книгата, които прѣдавамъ буквално по съдържание, смисълъ и правописъ.

— „Когато цвѣтътъ на кокичето е съвсѣмъ расцвѣнѣлъ, тогава пращинитѣ на тичинкитѣ се пукатъ и цвѣтний прахъ се заниса отъ вѣтера на рилцето; отъ тука, прѣзъ стѣлбчето, прахътъ отива въ яйчника, дѣто се полѣпва по яйчицата; тѣ сега почватъ да се разрастватъ и ставатъ на сѣмена, а плодникътъ — на плодъ“ (стр. 17). Подобно учение за оплодотворението у цвѣтнитѣ растения г. Викиловъ развива и специално на стр. 108 отъ учебника си. За да може цвѣтниятъ прашецъ да „отиди въ яйчника“ и да се „полѣпи по яйчицата“, трѣба да си прѣдставимъ стѣлбчето като една трѣба, въ която се изсипва прашецътъ, а въ днѣното на тази трѣба се намиратъ „яйчицата“, — ако не искаме да разбираме думата „отиди“ въ буквалното ѣ значение. Цвѣтниятъ прашецъ нито „отива“, нито пѣкъ се „полѣпва“, а като падне на зурличката, прораства въ трѣбици (нишки).

¹⁾ Може да се допусне, че въ нея има влияние отъ страна на сръбската пѣсенъ.

Тия тръбици се промъкват прѣзъ стѣлбчето и достигатъ сѣме-пжикитѣ, прѣзъ зародишевитѣ отвѣрстия на които проникватъ до яйцата (ova), та ги оплодотворяватъ.

Като говори на стр. 44 за *Ficus carica* (смоквата), г. Викиловъ ни явява: „плодътъ е месестъ, нареченъ смоква и има много зрънца; отъ тѣхъ всѣко може да се смѣта за особенъ плодъ. Такъвъ плодъ се казва сложенъ“. Сложни плодове (fr. compositi) наричаме ние такива, които сж се образували отъ много завръзи въ единъ цвѣтъ (напр. у лютиковитѣ и розоцвѣтнитѣ), а такива плодове, като у смоквата, черницата, ананаса и др., които сж се образували не отъ единъ цвѣтъ, а отъ цѣло съцвѣтие, наричатъ се съплодия (*syncarpi*).

„Коренътъ на барабоа пуца едни пжики, които нарастватъ подъ земята и отъ тѣхъ се образува това, което въ обикновения езикъ се нарича барабой. Тѣ сж така нареченитѣ клубени или подземни стебла на барабоа“ (стр. 49). Наистина има клубневидно издути корени (напр. у георгината—*Dahlia variabilis*), но да се мисли, че и клубнитѣ на барабоа, слѣдъ като се казва да сж подземни стебла, сж се образували отъ коренье, е голѣмо незнание за подземнитѣ стебла въобще и частно за това, което се нарича гулия (клубень, *tuber*).

Листата на ясена (*Fraxinus excelsior*, стр. 55) сж наречени еднoперести, защото на върха се свършватъ съ по едно листче. Таково обяснение е дадено на стр. 100: „Сложнитѣ листа биватъ чивтноперести и лихoперести (едноперести, текоперести). Чивтноперести се наричатъ листата, когато сж чивтъ на една обща опашка, а едноперести, когато сж текъ на една обща опашка“. При това обяснение сж приложени и рисунки. На стр. 80 е казано, че отровната цвидура (*Cicuta virosa*) имала „двое или троенперести листа“. Ако двоенпереститѣ листа приемемъ за чивтноперести, то на троенпереститѣ каква дефиниция трѣба да дадемъ, дали, четѣ сж едноперести? Чивтноперестъ листъ (*f. paripinnatum*) е този, у който върхътъ на общата листна опашка (*rachis*) се свършва съ двѣ листчета, а когато върхътъ е съ едно листче, то листътъ се казва лихoперестъ (*f. imparipinnatum*). Едно, двѣ, три до петоперести листа (*ff. mono, bi, tres — quinquepinnata*) се наричатъ перести листа: безъ разклонения, съ едно, двѣ до петъ разклонения — всички разположени пересто.

Като се говори за слънчогледа (стр. 61—62), казва се: „Вѣнчетата сж срастнoлистни и биватъ два вида: крайнитѣ сж зарести (лжчести), а вътрѣшнитѣ тръбести“. По-долу, въ „общитѣ бѣлѣзи на сложноцвѣтнитѣ“, се обяснява, че у едни вѣнчетата „биватъ прилични на тръбици, у други—на зари (лжчи) и у трети на езиче“. Зарести вѣнчета нѣма никакви, а има зарести цвѣтове, които сж съставени отъ лжчеобразно разположени вѣнчета, по срѣдата тръбести, а по края езичести. Такъвъ е цвѣтътъ у слънчогледа, който слѣдователно нѣма никакви зарести вѣнчета, а езичести и тръбести.

Като описва ябълката на стр. 66, г. Викиловъ продължава: „Въ дрѣвесината ще видимъ слоеве отъ концентрични кръгове. Тия слоеве се наричатъ камбия“. Азъ обърнахъ цѣлата книга, за да се убѣдѣхъ, дали цитираното опрѣдѣление на камбия не е случайна погрѣшка, но нигдѣ вече не срѣщамъ тази дума, когато за годишнитѣ слоеве се споменува и при други случаи. И тъй, годишнитѣ слоеве

сж камбий! Да не се знае, що е камбий, ще каже да липнева понятието за такава важна ткань като фиброvascularният снопове и да си липне отъ най-елементарниятъ познания за анатомическото строение поне на стъблото. Почитаемиятъ авторъ обаче все пакъ, както се види, е чувъ, че има нѣщо, което образува нова дървесина (ксилема) и нова кора (флоема), защото на 97. стр. има едно, ако и мжтно, подебъщае за службата на камбия: „Мѣстото между кората и бѣлината е най-чувствително на стѣблото. Пролѣтъ въ това мѣсто се намира студенигъ лигавъ слой (мъзга), отъ който навжтрѣ се образуватъ слоеве на кората, а навжнтъ слоеве на дървесината“.

Плодѣтъ на бѣлна бобъ, както и на всичкитѣ перерудоцвѣтнии (стр. 74—78) е нареченъ чушка или шушукъ. Плодѣтъ у крѣстоцвѣтнитѣ (стр. 86—88) така сжщо е нареченъ шушукъ. Между плода на перерудоцвѣтнитѣ и крѣстоцвѣтнитѣ растения има една много ясна разлика, която състои въ това, че у първитѣ той е едногнѣзденъ, а у вторитѣ двугнѣзденъ и има една надгнѣжна прѣградка, на която сж разположени сѣмената. За това плодѣтъ на перерудоцвѣтнитѣ не е шушукъ (*siliqua*), както е у крѣстоцвѣтнитѣ, а е бобъ (*legumen*).

На стр. 92 е казано, че на кукурѣка (*Helleborus odoratus*) „чашката е петолестна и прилича на вѣнче“. Едно отъ двѣтѣ: или чашка, или вѣнче. Ако ли цвѣтниятъ покривъ е простъ, то той се казва околонецвѣтникъ (*perigonium* s. *perianthium*), който бива чашковиденъ (р. *calycinum*) или вѣнчевиденъ (р. *corollinum*).

„Едни отъ тѣхъ (пжикитѣ) даватъ само цвѣтъ и се наричатъ цвѣтни пжики, други даватъ листа и се наричатъ листни; а трети даватъ клоне и се наричатъ слѣпи пжики“ (стр. 98). Да се мисли, че има нѣкакви си „слѣпи“ пжики, специално за образуване на клоноветѣ безъ листата, ще каже, да не се знае, какъ се образуватъ тия части на растението. И листата, и клоноветѣ се появяватъ отъ едни и сжщи пжики. Всѣко стѣбло, докато расте, носи на върха си една пжика (*gemmula terminalis*), която образува (увеличава) стѣблото и листата по него. Освѣнъ това по стѣблото, въ пазвитѣ на листата му, се появяватъ нови пжики (g. *laterales*), всѣка една отъ които дава клонъ съ листа. Въ пазвата на тия нови листа пакъ може да се образуватъ странични (*laterales*) пжики, които да дадѣтъ клонове съ листа отъ втори редъ и т. н. Така се образуватъ клоноветѣ съ листата. Напестина появяватъ се по нѣкога случайни пжики (g. *adventitiae*), които образуватъ случайни клончета (*malleoli*), като напр. у сливата, вишнята и др., но това е случайно явление, тия пжики се появяватъ безъ всѣкакъвъ редъ, на кое да е мѣсто, даже по коренитѣ и листата, и при това появяването имъ е ендогенно (отъ вжтрѣ, както се появяватъ страничните корене по главния), а не екзогенно, както е съ обикновенитѣ пжики.

„Всичкитѣ черничеви дървета сж храсте“ (стр. 44). Дървета (*arbores*) е едно, а храстия (*frutices*) — друго. И еднитѣ, и другитѣ сж растения съ дървенисти стѣбла (*trunci*).

Приведенитѣ примѣри сж достатѣчни, за да ни убѣдѣтъ, че г. Викиловъ не владѣе даже съ тия научни положения, които носѣтъ най-общъ характеръ — непрѣмъжно условие, за да се остави единъ ученикъ въ сжщия класъ.

II. При частното описание на растения почитаемиият авторъ е произвелъ такава една бъркотия, щото буквално нито едно отъ описанитѣ растения не е могло да спаси физиономията си.

Като разпраща на стр. 4 за ръста и разклонението на *Fucus vesiculosus*, авторътъ продължава: „доклѣт на най-горното разклоняване се образуватъ едни мѣхури пълни съ спори, съ които тая водорасла се размножава.“ Тия „мѣхури“, които биватъ два рода, не сж пълни съ спори, ами у едни индивиди съ оогонии, у други съ антеридии. Въ оогонииитѣ се развиватъ яйца, а въ антеридииитѣ — антерозоици. Изтѣзаниитѣ навънъ яйца и антерозоици се срѣщатъ, и слѣдъ оплодотворението се образува зигоспора, която вече се обръща въ новъ фукусъ. Това е истината; ако се вижда за сложна, то по-добрѣ да не се споменува, но не да се изопачава.

„Подъ шапката въ особни трѣбици, се намиратъ дребни микроскопически спори, съ които гжбата се размножава“ (стр. 6). Думата е за *Agaricus muscarius* (мухоморката). Не само у мухоморката, но и у всичкитѣ видове на рода *Agaricus* споритѣ не се образуватъ въ трѣбици, а по едни вертикални плочици, които лъчестообразно сж разположени подъ шапчицата на гжбата. Въ трѣбици споритѣ се образуватъ напр. у рода *Poliporus*, у *Boletus edulis* (мантарката, стр. 7).

„Подъ шапката се намиратъ звѣздообразно разположени плочици, къмъ които сж прикрѣпени особни трѣбици, и тѣли съ спори, съ които тия (съ шапчица) гжби се размножаватъ“ (стр. 9). Отъ това, което казахъ по-горѣ, слѣдва, че не у всичкитѣ гжби съ шапчици, както проповѣдва почитаемииятъ авторъ, а само у нѣкои се намиратъ въпроснитѣ плочици. Освѣнъ това къмъ тия плочици не сж прикрѣпени никакви „особни трѣбици, пълни съ спори“, а се намиратъ много цилиндрически издадени, наречени базиции, които отъ своя страна издаватъ по двѣ или повече (4—8) шиловидни шишки (стеригмии); по върховетѣ на тия, послѣднитѣ, и се образува по една спора.

Цвѣтътъ на пшеницата (стр. 23) се описва така: „Класътъ на пшеницата се състои отъ малки класчета, за това се нарича сложенъ класъ. Цвѣтътъ нахѣто цвѣтни листчета, има шесть околоцвѣтни луспици, отъ които върхътъ на една порасва по-вече и прави така нарѣчения осилъ. Подъ тия луспици се намиратъ още двѣ цилици, а подъ тѣхъ стожатъ три тичинки и единъ пестикъ“. На стр. 28, въ общитѣ бѣлѣзи на трѣвитѣ, се казва: „цвѣтътъ е въ видъ на класъ или метлица. Околоцвѣтникътъ се състои отъ 6 луспици, разположени по двѣ въ три реда. Луспицата отъ най-възикашния редъ се разраства повече и прави осилтъ“. Това описание на сложния класъ е не само непълно, но и невѣрно. Съцвѣтието у *Gramineae*, което може да бжде сложено и класъ (*spicula composita*) като у пшеницата, или метлица (*panicula*), като у овеса, е съставено отъ класчета (*spiculae*). При основата на всѣко класче се намиратъ обикновено двѣ покривни луспи (листчета, *glumae*, пшеницата), по-нѣкога една (пиявицата), а има и такива (*Nardus stricta*), у които тия луспи липсватъ. Между тия луспи се намиратъ едно, двѣ или повече цвѣтчета. Всѣко цвѣтче е съставено: 1) отъ двѣ цвѣтни луспици, отъ които едната е по-голяма, лежи по-горѣ и се казва горна или вътрѣшна (*palea superior s. interior*), а

другата е по-малка и лежи по-долу — долна или външна (р. inferior s. exterior); долната е снабдена по средата си съ жилища, която често се издава въ видъ на осилъ (arista). 2) Между тия двѣ цвѣтни люспи се намиратъ двѣ, рѣдко три (захарна трѣстикъ) малки люспици (squamae), които сж пригнѣнли до заврѣза и съответствуватъ на околоцвѣтника, 3) подиръ това слѣдватъ обикновено 3, а по нѣкога 2 или 6 тичинки и 4) плодникъ. Слѣдователно въ веѣки цвѣтъ намираме обикновено 4 люспици, а не 8, както е казано за пшеницата, или 6 (въ „общитѣ бѣлѣзи на трѣвитѣ“). Ако г. Викиловъ изкарва числото 6 („по 2 въ 3 реда“), като брои 4 люспи на отдѣлния цвѣтъ + 2 люспи на класчето (но не на отдѣлния цвѣтъ), то осилътъ не е на най-външния редъ, а на втория.

Плодътъ на борицата (стр. 30) и на хвойновитѣ растения въобще (стр. 34) е нареченъ шикалка. Съ ежщото име сж наречени и тия задебелявания, които се образуватъ по листата на дѣба (стр. 35) Последното е вѣрно, а плодътъ на хвойновитѣ — *strobilus* — се казва шишарка, а не шикалка.

Листата на тжжека (стр. 20) сж наречени линейни (ff. linearia), когато тѣ сж мечовидни (ff. ensiformia).

Плодътъ на моминската съдза (стр. 21) не е „тригнѣдно зърно“ (*achaeonium*), а е ягода (*bacca*).

Плодътъ на конопа (стр. 44) не е зърно, а сѣмка (*caryopsis*).

Плодътъ на дилика (стр. 78) не е зърно, а е ягода.

Плодътъ на сѣвникоцвѣтнитѣ (стр. 79—82) не е двойно зърно, а двойна сѣмка (*cremoscarpium*).

Плодътъ на жълтурчето и лютичето (стр. 90—92) не е шушукла (*siliqua*), а е сѣмка.

Плодътъ на сложно-цвѣтнитѣ (стр. 58—62) не е зърно, а е сѣмка и пр.

III. Има много противурѣчия въ учебника, отъ които ще приведемъ само нѣколко.

Кореньтъ на цвѣклото е нареченъ на стр. 47 рѣпестъ и въртенообразенъ, а на стр. 94—95 тия двѣ форми се отдѣлятъ като свойствени на различни корени.

Листата на всички ябълкови растения на стр. 68 се описватъ за прости, а на скорушата (сжца стр.), описана къмъ ежщата група, — за сложни.

Кореньтънахрѣна на стр. 88 се нарича въртенообразенъ а на стр. 95 цилиндриченъ, на стр. 88 е едногодишенъ, а на стр. 95 двугодишенъ.

За лай-кучката на стр. 59 е казано, че „вѣнчетата ѝ съдържали отдѣлни цвѣтове“.

„Кога се образува плодника, зима участие и чашката; тя остава въ видъ на сухи листца на връха на плода; за това плодътъ на ябълката е несжщъ (дѣжливъ)“ (стр. 66). Хемъ зима участие, хемъ цѣла остава! Не плодникътъ кога се образува, а плодътъ, и не цѣлата чашка остава, а само останки отъ нея.

„Има нѣколко вида пшеница“ (стр. 23). Понятията родъ, видъ, порода и пр. въ естествената история не можтъ така произволно да се замѣняватъ едно съ друго, както въ обикновения езикъ, а това г. Викиловъ си позволилъ твърдѣ нашироко изъ учебника си.

IV. Доста термини и положения има, които за дѣтето изискватъ разяснения, но които почитаемиятъ авторъ не обяснява никакъ.

„На жабуляка прилича спирогирата (*spirogyra*), която се отличава по различна на размножаванъето: два кончеца се приближаватъ и слѣпватъ; стѣблицитѣ на мѣхурчетата (клѣткитѣ) тогава се унищожаватъ и вътрѣ въ тия мѣхурчета се образува спора, отъ която послѣ става ново растение“ (стр. 4). Нека допуснемъ, че дѣйствиелно размножаванъето на спирогирата става така, както ни го описва почитаемиятъ авторъ, че наистина стѣблицитѣ на клѣткитѣ се унищожавали и че въ тия много клѣтки се образувала една спора, но що е спора, г. Викиловъ нито по-прѣди, нито тукъ не разяснява на ученика.

„Опашкитѣ имъ сж кжеи и нервитѣ мрѣжовидни расклонени“ (стр. 34.), а кое у растенията наричаме „нерви“, не се казва.

„Около цвѣтницкѣтъ прилича на чашка“ (стр. 34—95), а що е „околоцвѣтникъ?“

„Тя (коронката) служи да примамва насекомитѣ да помогнатъ за оплодяванъето на цвѣта“ (стр. 103). Какъ?

„Обикновения хвощъ принася голѣма врѣда на земледѣлицѣтъ“ (стр. 15) Съ какво?

— Лхбъ (стр. 97), трѣвенисти растения, азотни вещества и пр.

V. Почитаемиятъ авторъ е намѣрилъ за добръ, да внесе въ учебника си и латинскитѣ имена на описанитѣ растения. Вѣроятно това е направилъ, за да даде възможность на учителя (азъ не допускамъ за дѣтата) да прави справки изъ други, по-обширни раководства. Това е добро, но трѣбаше г. Викиловъ да се погрижи за точното означение името на растението:

Polyporus mentarius вмѣсто *P. fomentarius* (стр. 6);

Parmelia parientina вм. *P. parietina* (стр. 9);

Plypodium vulgaris вм. *P. vulgare* (стр. 13);

Equicetaceae вм. *Equisetaceae* (стр. 14);

Mono и *dicotyledones* вм. *Mono* и *dicotyledones* (стр. 16 и 34);

Galantus nivalis вм. *Galantus nivalis* (стр. 16);

Girmaneae вм. *Gramin-ae* (стр. 22);

Juglane regia вм. *Juglans regia* (ст. 41);

Fhimus serpulum вм. *Thymus serpyllum*). стр. 53);

Centurea cyanus вм. *Centaurea cyanus* (стр. 69); и пр. Когато за групата цвѣтни растения се е употребено името *Phanerogames*, защо безцвѣтнитѣ (стр. 3.) сж останали безъ лат. название?

VI. До колко гладкостъта и ясностъта на езика сж запазени, се вижда както отъ приведенитѣ по-горѣ, така и отъ слѣднитѣ цитати;

„Понекже само животнитѣ и растенията иматъ органи за хранение, растѣние и пр., за това тѣ се наричатъ организирани тѣла, а минералитѣ неорганизирани тѣла, защото лѣжатъ никакви органи (Въведение). По това опредѣление излиза, че нервитѣ, мускулитѣ, нектарницитѣ сж животни или растения, а лимфата, бѣлткѣтъ — минерали.

„Хвощовѣтъ даватъ всѣка година по двѣ стѣбла: плодно и бесплодно. На върха на първото, въ видѣ на класче, стожатъ нѣколко кутийки; всѣка кутийка е обвита съ двѣ нишки, които въ сухостъ и влажностъ скоро се расукватъ и осукватъ и отъ това споритѣ се распрѣсватъ на пд-голѣмо растояние“ (стр. 15). Това схщото се казва и при описанието на обикновения хвощъ, като се прибавя (стр. 14 и 15), че на върха на плодното стѣбло „се на-

мира едно класче отъ 6—7 кутийки, пълни съ спори.“ Това разиръсване на споритѣ, което произлиза отъ бързото „расукване и осукване“ трѣбаше по-ясно да се изложи, а колкото за класчето, то не е отъ 6—7 кутийки, а отъ твърдѣ много щитчета, разположени въ много редове и всѣко таково щитче състои отъ 6—7 спорангии (кутийки).

За кокичето и мизухара (стр. 18) е казано, че „всѣка година изъ тая луковица израства стѣбло“. Тази луковица не може да бѣде вѣчна, за да израства все отъ нея всѣка година ново стѣбло, а трѣбаше, както и за луковицата въобще (на стр. 97), да се каже, че всѣка луковица има въ себе си 2 пжжи, отъ които едната дава въздушното стѣбло, а другата образува нова луковица намѣсто старата.

Размножаването на *Navicula viridula* (двураздѣлка? стр. 3) никакъ не е така просто: „раздѣля се на двѣ“ и повече нищо, а е по-сложничко и трѣба по-вѣрно и по-ясно да се обясни на дѣтето.

„Къмъ тая водорасла (*Fucus vesiculosus*) се отнася сродната ней саргазова водорасла, която плува отгорѣ на мореката вода и захваща пространство около 30—40 хил. мили“ (стр. 4—5). „Повечето отъ бесцвѣтитѣ растения живѣятъ изъ водата и на сушата“ (стр. 16).

„Зародишинитѣ яйчица не сж съвсѣмъ покрити съ околоплодника; сѣмената и тѣ не сж покрити съ кожа. За това бориката принадлежи къмъ голосѣменнитѣ или непокритосѣменнитѣ растения“ (стр. 32). Сѣмената на всичкитѣ растения сж покрити съ кожа, и ако бориката принадлежи къмъ голосѣменнитѣ, то е защото нѣма завръзъ (*germen*), та сѣменчикитѣ, а сѣдователно и сѣмената, сж открити или покрити само съ особени люспи.

„Чашката (на глухарчето, стр. 58) е многолистна и слѣдъ оплодването на цвѣта не пада, но се разраства заедно съ плода, който има бѣли и дървни космини.“ Ето тия космини, които образуватъ така наречената хвърчилка (*rappus*) и сж видоизмѣнена чашка. И пр.

Има още и подобни изражения:

— „Тѣхнитѣ спори (на проститѣ гжби) никнжтъ навсѣждѣ, дѣто има влага и топлина, ала не и свѣтлина“ (стр. 9).

„Понеже гжбитѣ не употрѣбаватъ минерална храна (стр. 9).

„Храни се (стѣнниятъ лишей) съ всичкото си тѣло отъ въздуха“ (стр. 10).

„Тия клѣтчици (говори се за гонидитѣ на лишейтѣ) сж малки водорасли, които живѣятъ заедно съ лишей, на който животътъ зависи отъ тѣхъ“ (стр. 11). Ами гифитѣ за украшение ли сж?

„Трѣвитѣ, а особено така нареченитѣ житни растения съставятъ най-главната храна на човѣка и добитѣка, безъ която тѣ не би могли да живѣятъ“ (стр. 29).

„Развѣждатъ ѣж (гѣската) изъ градинитѣ за окрашение“ (стр. 36).

„Коренитѣ (на ябълката) сѣ дебелъ, расклоненъ и дървенистъ, сир. състои се отъ дървенисто вещество“ (стр. 66).

„Афиона въ Мала-Азия турцитѣ пушжтъ за сѣнуване разни сѣнница“ (стр. 89).

„Цвѣта на Лай-кучката служи за чай“ (стр. 60).

„Шампионка“ (вм. шампинионка, стр. 7), вѣрби (вм. вѣрбови, стр. 39) и пр.

„На 72. стр. една и съща тема се разпраща подъ двѣ заглавия: „присаждане на растенията“ и „присаждане или облагородяване.“

На стр. 101. се разпраща за частитѣ на единъ пъленъ цвѣтъ и на слѣдната страница същото това пакъ се повтаря. Подобни повторения се срѣщатъ доста много.

Въ общата ботаника (стр. 93—108), която г. Викиловъ е значително съкратилъ, се въвеждатъ термини, които би трѣбало да се споменатъ и обяснятъ още на мѣстото имъ, при частното описание на растенията. Такива сж напр. хермафродитни цвѣта, пахарецъ, чашка, надплодно, околоплодно и подплодно и вънче, скупнородни тичинки и пр.

Като трѣба вече да завършъ рецензията си, защото изтѣзе доста дълго, чувствувамъ се въ твърдѣ неприятното положение, че не можъ да укажъ ни на една добра страна на учебника, освѣнъ на тая, че книгата, печатътъ и рисункитѣ сж твърдѣ хубави. Рисункитѣ сж малко и липсватъ въ много мѣста, дѣто би трѣбало да ги има. Тѣй напр. при описанието на единственото едноклѣтно растение *Navicula viridula* би трѣбало да има рисунка. При описанието на жабуняка така също бѣше необходима рисунка, за да се види клѣтката, за която се говори, а нигдѣ въ учебника я нѣма изобразена. Отъ лишениѣ има 4 рисунки, а отъ мъховетѣ нито една. Така също нѣма нито една рисунка отъ салеиовитѣ, орѣховитѣ и лозовитѣ растения. Освѣнъ това, нито за една рисунка нѣма обяснения, нито подъ нея, нито въ текста.

В. Дяковичъ.

И. Н. Гюзеловъ Елементарна Геометрия. Четвърто издание, прѣработено и допълнено споредъ програмата на срѣднитѣ училища. Съ 360 чъртежа въ текста. София 1894. Печ. Ян. Ковачевъ. Цѣна 4 лева.

Настоящото четвърто издание на тая геометрия се различава отъ третото главно въ това, дѣто г. Гюзелевъ е внесълъ въ нея резултатитѣ отъ изслѣдванята си по основитѣ на геометрията. Г. Гюзелевъ открилъ именно „слѣдъ строго изслѣждане извѣстнитѣ до сега основни истини на геометрията — опрѣдѣленията на аксиомитѣ“ —, че ни една отъ тѣхъ не е почерпихта направо отъ опита. Опрѣдѣленията давани за правата линия като най-кжсо „разстояние“ между двѣ точки и за плоскостъта като такава повърхнина, която помѣстя въ себе си правата линия по всевъзможни посоки(?), щомъ има двѣ общи точки, тия двѣ опрѣдѣления не произтичали направо отъ опита, а за потвърждението си се нуждаяли отъ теоретически доказателства. Също тѣй всичкитѣ истини, наричани до сега аксиомы, се оказали като теореми, тѣй като въ вѣрността имъ ние не можемъ да се убѣдимъ непосредствено чрезъ умозаключение. Въ приеманьето тия истини като очевидни и неуждаещи се отъ доказване г. Гюзелевъ съгледатъ главниятъ педагогически недостатъкъ на геометрията, споредъ който ученицитѣ не можели да я схванатъ добръ и съ нея не можела да се постигне задачата — да се даде нормално развитие на разсѣдъчната способност на духа. — За да отмахне тоя важенъ недостатъкъ, г. Гюзелевъ дошелъ до убѣждение, че трѣба да се прѣгледатъ

геометрическите опрѣдѣления, та да се види, дали при сформирването на всѣко отъ тѣхъ човѣкъ се основава на непосредствено наблюдение или не, дали приеманитѣ до сега общи истини за аксиоми, т. е. за очевидни, не се нуждаятъ отъ теоретически доказателства. Изслѣдваніята, които г. Гюзелевъ направилъ по тия въпроси, както и добититѣ резултати, той е изложилъ въ двата си „трактата“: „Аксиомитѣ на геометрията“ и „Основитѣ на геометрията“; по-главнитѣ нѣща, които произтичали отъ тия изслѣдвания, сж: 1) аксиомата е истина дадена непосредствено отъ опита; 2) опрѣдѣленията, давани до сега за правата линия и за плоскостъта, сж въ сжщностъ теоремъ, които изискватъ доказване; споредъ това трѣба да се даджтъ на казанитѣ геометрически прѣдмети такива опрѣдѣления, които произтичатъ отъ тѣхната природа направо и непосредствено (? рец.); 3) геометрически аксиомитѣма и не може да има; споредъ това венчикитѣ приемани до сега геометрически истини за аксиоми изискватъ доказателства, и 4) ни една отъ приеманитѣ до сега общи математически истини за аксиоми не е аксиома — истина, дадена непосредствено отъ опита. — „Задъ венчки тия общи истини“, казва г. Гюзелевъ, „азъ намѣрихъ една, която напълно заслужава названието аксиома, защото е почерпихъта направо отъ опита. Но по-нататъшни мои изслѣдвания (които ще бѣджтъ положени въ единъ особенъ трудъ подъ заглавие „Теорията на доказателствата“) показватъ, че казаната аксиома не е нищо друго, освѣнъ изражението коренното свойство на съзнанието. — различаването.“ Г. Гюзелевъ въ заключение на прѣдговора на геометрията си казва, че въ каквото смисълъ и да се произнасяли компетентнитѣ лица по означенитѣ въпроси, тоя щѣлъ да бѣде непоколебимо убѣденъ, че геометрията трѣба да прѣтърпи изложенитѣ по-горѣ промѣнения, ако иска да запази значението си, като общообразователна наука.

Въ горнитѣ редове се съдържатъ главнитѣ точки отъ прѣдговора, който г. Гюзелевъ е направилъ къмъ четвъртото издание на „своята“ геометрия; въ тоя прѣдговоръ именно той ясно е изложилъ мотивитѣ, които сж го накарали да направи изслѣдвания на основнитѣ математически опрѣдѣления и истини, сжщо сж ирично означени резултатитѣ, до които той е дошелъ. Тия точки опрѣдѣлятъ и главниятъ материалъ на настоящата ми рецензия.

Като първъ резултатъ отъ изслѣдваніята си, г. Гюз. е намѣрилъ, че аксиомата е истина, дадена непосредствено отъ опита. Тѣй както се е изразилъ г. Гюз., изтѣзало би, като че думата „аксиома“ не е имала до сега опрѣдѣлено значение, а че е трѣбало изслѣдвания, за да се намѣри това. Не ще съмнѣние, че г. Гюз. не е мислилъ тѣй, както се е изразилъ; и азъ нѣмамъ намѣрение да правя въпросъ отъ формата на изражението. За неизлишно считамъ обаче, да кажа нѣколко думи върху това, какъ трѣба, споредъ мене, да се схване смисълътъ на намѣреното отъ г. Гюз. значение на „аксиомата“. Ученитѣ въ всѣко врѣме сж се стремили да редуциратъ сложни понятия и истини въ по-прости, до колкото това е възможно; затова и самото прѣдприятие на г. Гюзелева, да редуцира венчикитѣ досегашни математически основни истини — аксиомитѣ — въ по-прости, си има основание, толкова повече, като съ думата „аксиома“ често сж злоупотрѣбавали, като въ реда на аксиомитѣ сж взѣквали и такива истини, които изискватъ доказване. Азъ прѣдполагамъ прочее,

че г. Гюз., като е изследвалъ всичкитѣ сегашни аксиоми въ математиката, е намѣрилъ, че всички могатъ да се изведатъ отъ двѣ-три други истини, които отъ всяка страна пѣкъ произтичатъ непосредствено отъ опита: и въ такъвѣсъ случай той има пълно право, да земе само тия послѣднитѣ за аксиоми, и споредъ това да нарича съ думата „аксиома“ такава истина само, която ни дава непосредствениятъ опитъ. Възможно е обаче, г. Гюз. да е далъ горното опрѣдѣление на „аксиома“ а priori и, като е видѣлъ, че отъ досегашнитѣ математически аксиоми никоя не произтича отъ опита, да е потърсилъ и намѣрилъ такива истини, които отговарятъ на даденото му опрѣдѣление на думата аксиома, и отъ които могатъ да се изведатъ всички други математически истини съ умозаклучения. Не ще съмнѣние, че и подъ това послѣдното прѣдположение г. Гюз. съ пълно право може да даде горното опрѣдѣление на „аксиомата“. египа само неговитѣ изследвания да сж основателни. Съ думата „аксиома“, която се дефинира, както въ старо врѣме, тъй и днесъ като истина очевидна сама по себе си, се е злоупотрѣбавало често. Очевидността именно е едно релативно понятие и има нѣща, които нѣкои човѣци приематъ като очевидни, когато тѣ за други не сж никакъ очевидни. Архимедъ, и въ по-ново врѣме Лехандръ сж приемали за съвсѣмъ очевидно, т. е. като аксиома, че правата е най-късата линия между двѣ точки, когато повечето математици днесъ считатъ това свойство на правата, колкото и просто да е то, не за дотамъ очевидно, щото да се мине безъ доказателство, и затова то се привождо въ по-новитѣ учебници като теорема и се доказва. Ето защо, за да се прѣдотвратятъ злоупотрѣбенията, даваната днесъ въобще дефиниция на „аксиома“ се обяснява като истина, която е очевидна за всички човѣци безъ изключение, и която не допушта никакво усмивяване отъ човѣшкия умъ. Г. Гюзелевъ отива обаче по-далеко, като нарича аксиоми само тия истини, които произтичатъ отъ непосредствения опитъ. Г. Гюз., до колкото можяхъ да се справя, е първиятъ, който дефинира думата аксиома така, и между неговата дефиниция и тая, която се дава въ учебницитѣ по математика, има твърдѣ голѣма разлика. Тѣй, всички днешни и прѣдшшни математици и философи приематъ за аксиома, че цѣлото е равно на сбора отъ частитѣ си, когато г. Гюзелевъ привождо тая истина като теорема и я доказва. Различието на възгледитѣ тука произхождо отъ различното опрѣдѣление на „аксиомата“, а пѣкъ начинътъ на употрѣбението на една дума зависи отъ значението, което ѝ придаваме. До колко изследванията на г. Гюзелева сж основателни, и споредъ това, до колко той съ право прави такава смѣла стѣпка, като измѣнява съвършено общоприетото опрѣдѣление на „аксиомата“, върху тия въпроси ще говоря по-долу, а за сега ще разгледамъ вториятъ резултатъ отъ г. Гюзелевитѣ изследвания, който се отнася до даванитѣ ужъ до сега опрѣдѣления на правата линия и на плоскостта.

Г. Гюзелевъ е намѣрилъ именно, че даваното „до сега“ опрѣдѣление на правата, като най-късо разстояние между двѣ точки, е въ сжщностъ теорема, която изисква доказване. Ще си позволя да забѣлѣжж на г. Гюзелева, че никой математикъ до сега не е давалъ и не е могълъ да дава подобно опрѣдѣление на правата. Понятието за разстояние, както тия и за направление и отклонение, произтичатъ непосредствено отъ понятието за правата линия, и слѣдователно абсурдно е, да се дефинира правата линия като разстояние между двѣ

точки. Г. Гюз. е искалъ да каже: даваното опрѣдѣленіе на правата, като най-късиятъ път или като най-късата линия между двѣ точки. Такава дефиниция е давана дѣйствително едно врѣме, но не и сега. Въ днешно врѣме правата се опрѣдѣля по много различни други начини, а прѣодоляващото мнѣніе е, че правата е едно отъ тия осисви понятия, които не могатъ да се дефиниратъ съ по-прости понятия. И дѣйствително, всѣкитъ давани до сега опрѣдѣленія на правата сж несѣстоятелни, защото въ тѣхъ правата се обявява съ други понятия, които обратно произтичатъ отъ правата. Г. Гюзелевъ прѣдлага слѣдващата дефиниция за правата: „правата е такава линия, която се простира, безъ да се отклони на коя и да е страна“. Че тая дефиниция е несѣстоятелна, лесно се вижда. Можемъ ли да знаемъ, дали една линия се отклонява на една или друга страна, докато имаме прѣдварително понятие за правата линия? За да бѣждъ по-ясенъ, ще привеждъ слѣдниятъ примѣръ: кръгътъ е линия въ плоскостта, на която всѣкитъ точки еднакво отстоятъ отъ една постоянна точка въ същата плоскостъ.

Отъ това опрѣдѣленіе на кръга ние си съставяме едно съвършено ясно понятие за него и можемъ да го начертаемъ, било съ една прѣвъ, било съ пергелъ, стага само да знаемъ, какво значи разстояние между двѣ точки. Можемъ ли обаче да начертаемъ правата съобразно съ опрѣдѣленіето ѝ, което ни дава г. Гюз., ако тя бѣше за насъ непознато нѣщо? Никога; защото ако земемъ да движимъ една точка въ равнината, съ цѣлъ да напишемъ права линия, то ние не ще можемъ да едимъ, дали се отклоняваме на една или друга страна. Даже въ познатата у насъ руска геометрия на Давидова, отъ която г. Гюзелевъ е заелъ почти $\frac{9}{10}$ за своята геометрия, ето какво се говори за правата: „Понятие о прямой линіи принадлежитъ къ основнымъ понятіямъ, не допускающимъ никакого опрѣдѣленія“. Това, което г. Гюз. приписва на математицитѣ, че сж го давали „до сега“ като опрѣдѣленіе, то въ сжщностъ се дава въ всѣкитъ днешни учебници или като аксиома, или въ повечето случаи като теорема съ доказателство. Колкото се касае до погрѣшката, която г. Гюзелевъ е направилъ, като е употребилъ думитѣ „най-късо разстояние“ вмѣсто „най-късиятъ път“ или „най-късата линия“, отговоренъ за това вѣроятно е Давидовъ. въ учебника на когото стои: „аксиома: прямая линія есть кратчайшее разстояніе между двумя точками“, като, разумява се, приема погрѣшно, че между двѣ точки има различни разстоянія. Виноვნостта на г. Гюз. състои въ това, че той е правилъ изслѣдванія само въ Давидовия учебникъ, като е прѣзрѣлъ хилядитѣ други учебници и мнѣнія.

Сжщо тъй приписва г. Гюз. погрѣшно, че математицитѣ давали „до сега“ опрѣдѣленіето на плоскостта като такава повърхнина, която помѣстя въ себе си правата линия по всевъзможни посоки, щомъ има съ нея двѣ общи точки. Таково опрѣдѣленіе никой математикъ не може да даде, защото не е възможно да лежи една права линия по всевъзможни посоке въ една равнина, когато има съ равнината двѣ общи точки. Г. Гюзелевъ, безъ съмнѣние, е ималъ прѣдъ видъ опрѣдѣленіето: „Равнината е повърхнина, която побира въ себе си всѣка права линия, която има съ нея двѣ общи

точки“, което се дѣйствително дава въ нѣкои геометрии;¹⁾ но това не е единственото давано „до сега“ опрѣдѣление; въ повечето отъ най-добритѣ учебници се даватъ много други различни опрѣдѣления, а мнозина математици приематъ равнината, също както и правата, като основно понятие. Г. Гюзелевъ може да се убѣди въ това, ако земе, покрай многобройнитѣ учебници по геометрията, най-подходящото за тая цѣль съчинение: *Inhalt und Methode des planimetrischen Unterrichts* отъ Dr. H. Schotten, дѣто сж събрани на едно мѣсто всички дефиниции, давани „до сега“ за правата, плоскостъта и пр., както и всичкитѣ мнѣния по прѣобразуваніята въ геометрията, като прѣдметъ на обучението. Вториятъ резултатъ отъ изслѣдваніята на г. Гюзелева ни показва прочее, че той е правилъ научни изслѣдванія, безъ да се съобрази съ най-елементарното условие за тая цѣль — да издири отначало, какъ стои днесъ науката, за да не прави такива открития, като даванитѣ „до сега“ опрѣдѣления на правата и плоскостъта.

Да минемъ сега къмъ най-важния резултатъ, цитиранъ горѣ подъ точкитѣ 3) и 4). Г. Гюзелевъ твърди, че геометрически аксиоми нѣма и не може да има. Азъ ще докажъ, че това твърдение на г. Гюзелева е неоснователно. Въ § 10. на неговата геометрия срѣщаме слѣднитѣ свойства на правата линия:

1) Ако двѣ прави линии иматъ повече отъ една обща точка, тѣ ще се сливатъ въ всичкитѣ си части.

2) Положението на правата линия въ пространството напълно се опрѣдѣля отъ положението на двѣ кои да сж нейни точки.

Тѣзи двѣ свойска г. Гюз. изводжда като слѣдствия отъ дадената отъ него дефиниция на правата, която дефиниция азъ цитирахъ по-горѣ, и на която показахъ несъстоятелността. Ако прочее г. Гюз. склони на това, че неговата дефиниция на правата е несъстоятелна, тогава той трѣба да признае, че и туку-що цитиранитѣ двѣ свойства на правата оставатъ недоказани, и че той трѣба или да ги приеме за аксиоми, както това правихъ повечето геометри, или пъкъ да търси доказателство, като даде нѣкое приемливо опрѣдѣление на правата. Въ веѣкой случаѣ твърдението, че геометрически аксиоми нѣма и не може да има, е свършено неоснователно и смѣло. Ако г. Гюзелевъ не успеѣ да намѣри нѣкоя неоспорима дефиниция на правата и се принуди да приеме горѣцитиранитѣ свойства на правата като аксиоми, тогава пропада и неговото опрѣдѣление на думата аксиома, защото никой не е въ състояние да се убѣди съ опитъ въ истинността на тия свойства.

Изслѣдваніята на г. Гюзелева сж го докарали даже до това, че ни една отъ приманитѣ до сега общи математически истини за аксиоми не е аксиома — истина, дадена непосредствено отъ опита. За да изкаже такава една смѣла мисль, г. Гюз. се основава на това, че той е намѣрилъ една само истина, произтичаща непосредствено отъ опита, която заслужва напълно названieto аксиома.

¹⁾ Въ Давидовия учебникъ стои: „Поверхности бываютъ плоскія и кривыя; когда всякая прямая линія, соединяющая двѣ какія нибудь точки поверхности, лежитъ вся на этой поверхности, то такая поверхность называется плоскою или просто плоскостью“.

„Тая единствена аксиома“, казва г. Гюз. въ предговора си, „въ приложение къмъ геометрията се разнава на двѣ, отъ които едната се отнася къмъ количествата изобщо, а другата — къмъ положението на прѣдмѣтитѣ въ пространството“. Всичко добръ, но г. Гюзелевъ не си държи думата, защото въ § 8. още на учебника си, тамъ именно, дѣто формулира своята единствена аксиома въ двѣтъ ѝ „форми“, той ни дава и като аксиома една истина, която той самъ признава, че не е пълна аксиома, защото не произтича отъ опита. Ето какви аксиоми ни прѣдлага той:

Аксиома първа. Всѣка величина, сравнена съ друга, бива или по-голѣма отъ нея или по-малка отъ нея, или най-послѣ ни по-голѣма, ни по-малка отъ нея, т. е. равна съ нея. Четвърто отношение между сравняваемитѣ величини опитътъ не ни показва.

Аксиома втора. Всѣкий прѣдметъ, сравненъ по положението си съ кое да е мѣсто на пространството, бива или отъ едната страна на мѣстото, или отъ другата му страна, или най-послѣ въ самото мѣсто. Четвърто положение опитътъ не ни показва.

Слѣдъ тия „аксиоми“ г. Гюз. прибавя:

„Освѣнъ горнитѣ двѣ аксиоми има още една истина, която може да се нарече непълна аксиома, защото до извѣстна стѣпенъ се потвърждава съ опитъ, а отъ тамъ нататкъ — съ умозаключение. Тя е слѣдующата:

„Ако къмъ величината прибавимъ, тя става по-голѣма; ако отъ величината отнемемъ, тя става по-малка“.

По-нататкъ г. Гюз. обяснява, защо именно тая истина той счита за непълна аксиома; той казва, че тя се потвърждава отъ опита за по-голѣми прибавки и отбивки, но че за твърдѣ малки прибавки и отбивки тя не може да се потвърди напълно съ опита. Слѣдъ тия обяснения, които азъ не привождамъ изцѣло, г. Гюз. почва да доказва една по една всички тия математически истини, които до сега сж наричани аксиоми: „Всѣка величина е равна сама съ себе си“, „цѣлото е равно съ сумата отъ всичкитѣ си части“ и пр. Ако разгледаме внимателно даденитѣ доказателства, като оставимъ настрана крайната педантичностъ и манията за доказване (Beweismanie), въ които е попадналъ г. Гюз., и се ограничимъ само съ същественото, ще видимъ, че въ повечето отъ тия доказателства играе най-важна роля „непълната аксиома“ на г. Гюзелева. Съ други думи, той обявява, че геометрически аксиоми нѣма, че всички математически аксиоми сж въ същностъ теореми, които изискватъ доказване, и че аксиомата е истина, която произтича отъ непосредствения опитъ, а нѣкъ за потвърждение на това самъ туря за основа на своитѣ аргументи една „непълна аксиома“.

Нима г. Гюз. счита истината „всѣка величина е равна сама съ себе си“ за по-сложна отколкото неговата „непълна аксиома“, та доказва първата посредствомъ тая послѣдната? Чудно заблуждение! Азъ не мога да си прѣдставя за човѣшкия умъ една по-свършена истина, отъ която човѣшкото стъзиание да е тъй дълбоко проникнало, както тая, която се съдържа въ изречението: „всѣка величина е равна сама на себе си“; никакъвъ опитъ, колкото и свършенъ и идеаленъ да е

той, не е въ състояние да докара една истина до такава яснотъ въ нашето съзнание, съ каквато съществува въ него споменътъта истина: Но да видимъ, и какъ се доказва тая остроумна теорема; ето горѣ-долу какъ: ако къмъ величината прибавимъ, тя се уголѣмява, ако отнемемъ отъ нея, тя се намалява, но ако не ѝ прибавяме или отнимаме, тя не става ни по-голѣма, ни по-малка отъ себе се, т. е. остава равна съ себе си. Съ други думи г. Гюз. иска да ни каже: ако не измѣняваме величината, тя не се измѣнява. Таково едно софистическо доказателство може да се дава само за шега, но не и въ сериозни учебници, — защото тя прилича на слѣдното: коньтъ е конь, защото той не е нито магаре, нито човѣкъ, нито какво да е друго животно, или иначе казано: коньтъ е конь, защото е конь! Е тъй на! — Най-послѣ ще забѣлѣжж, че никакъ не си припомямъ да съмъ срѣщаль въ нѣкой сериозенъ математически учебникъ като теорема: „Всѣка величина е равна сама на себе си“, защото това е най-напрѣдъ частенъ случай отъ първобитното понятие за тождеството на всѣко нѣщо съ себе си.

Азъ се отказвамъ да се впускамъ въ критически разборъ на доказателствата, които г. Гюз. ни дава за тия математически истини, които, споредъ него, погрѣшно сж се считали до сега за аксиоми, защото г. Гюз. самъ достатъчно се е разкритиковаль чрѣзъ своята непълна аксиома. Ще кажж нѣколко думи още за XI-та Евклидова аксиома, която г. Гюз., както и въ трактата си „Аксиомитѣ на геометрията“, привождя като теорема съ доказателство. Въ учебника си обаче, който разгледваме тука, тая теорема е формулирана въ малко по-другъ видъ, отколкото въ споменътия му трактатъ, а именно сто какъ:

§ 57. Теорема. Двѣ линии (? рец.) не сж успоредни помежду си, ако едната е перпендикулярна къмъ прѣсечката, а другата съставя съ нея остъръ ъгълъ.

Доказателството на тая теорема е съ нѣкои умѣстни съкращения схщото, както онова дадено въ казания му трактатъ, съ тая разлика само, че г. Гюз. не приема вече като истина, която нѣма нужда отъ доказване, че разликата между шипотенузата и една катета на единъ правоѣгъленъ триѣгълникъ, когато и двѣтъ растжтъ едновременно и безгранично, има за граница нулата, както въ това искаше да убѣди свѣтътъ, но привождя за тая истина единъ видъ аналитическо доказателство, съ което той още повече се е отдалечилъ отъ цѣльта, която гони. Г. Гюз. означава съ буквитѣ $a, a_1, a_2, \dots, a_n$ различни положителни, но съвсѣмъ неизвѣстни дроби, а съ n цѣло положително число и приема, че разликата.

$$a + a_1 + a_2 + \dots + a_n) - n$$

съ увеличението на n можала да стане колкото щемъ малка; за подкрѣпение на това заключение г. Гюз. не изпуща изъ видъ геометрическото значение на буквитѣ $a, a_1, a_2, \dots, a_n$ и той справедливо казва за горната разлика, че тя постоянно се намалява съ уголѣмяването на n , и че тя не може да стане ни нула, ни отрицателна величина, а отъ тамъ той заключава, че тя трѣба да е способна да става колкото щемъ малка. Можиж г. Гюзелева да каже, по-очевидно ли е това заключение, отколкото бѣше прѣдидиното му въ „трактата“? Азъ въ полемиката си съ него въ „Бълг. Прѣгледъ“ приведохъ примѣри, отъ които се вижда ясно, че отъ постоянното и безграничното

намаление на една разлика ние имаме още никакво право да заключаваме, че тая разлика може да става колкото щемъ малка. Най-послѣ доказването на всѣка математическа истина се основава на приетитѣ единѣ нѣтъ за всѣкога аксиоми; доказателствата особено, които г. Гюзелевъ ни дава, трѣба да се основаватъ посредствено или непосредствено на цитиранитѣ отъ него по-горѣ „пълни“ и „ненълни“ аксиоми. Нека бжде той тѣй добъръ да покаже, въ каква свързка стои неговото заключение върху горната разлика съ неговитѣ аксиоми. Азъ съмъ увѣренъ, че това той не ще бжде въ състояние да направи, защото никакъвъ опитъ, па даже и никоя отъ „досегашнитѣ аксиоми“ нѣма да му помогнатъ. Споредъ мене излиза прочее, че г. Гюзелевъ съвсѣмъ не е доказалъ теоремата си (XI-та Евклидова аксиома) и нѣма никогда да я докаже, защото геттингенскитѣ професоръ Felix Klein е вече показалъ, че е невъзможно да се докаже тая теорема (Schotten, op. cit., т. II., стр. 258.—263.). Ето какво е казалъ още въ 1816. г. най-голтѣмнитѣ математикъ отъ настоящия вѣкъ, Gauss: „Малко нѣща има въ областта на метематиката, върху които толкова много да се е писало, както върху празнината, която се прѣдставя въ началото на геометрията при обосноваването теорията на успореднитѣ линии. Рѣдко минава година, безъ да се яви нѣкой новъ опитъ, за да се изгълни тая празнина, и при всичко това, ако искаме да говоримъ откровенно и честно, ние не можемъ да кажемъ, че сме направили нѣкоя стѣпка по-далечъ отъ Евклида прѣди двѣ хиляди години. Едно таково искрено и неизкривено самопризнание, струва ни се, е много по-съобразно съ достоинството на науката, отколкото да се стараемъ нахално да прикриваме празнината, която не можемъ да изгълнимъ, съ една несъстоятелна мръжа отъ присторени, т. е. фалшиви доказателства“. Азъ привождамъ думитѣ на великия математикъ, защото тѣ сж много поучителни, и защото, както споменяхъ по-горѣ, вече се е доказала невъзможността, да се докаже въпросната теорема. Търсенето доказателство за XI-та Евклидова аксиома съставя прочее задача, подобна на задачитѣ: *perpetuum mobile*, *trisection anguli* и *quadratura circuli*, съ които въ днешно врѣме никой сериозенъ човѣкъ вече се не занимава.

Въ заключение на всичко горѣказано, макаръ накратко, излиза поне това, че изслѣдванията на г. Гюзелева не сж го довели до никакви положително сигурни резултати, а като е така, моиж г. Гюзелева да ни каже, какъ той е могълъ да си допусне, да вкарва такива резултати въ единъ учебникъ, назначенъ за IV. кл. на гимназията, когато въ единъ такъвъ учебникъ трѣба да се даватъ само положителни данни?

Азъ въ рецензията си се ограничавамъ за сега само съ тая страна на учебника, която стои въ свързка съ прокламиранитѣ резултати отъ изслѣдванията на г. Гюзелева върху основитѣ на математиката, а въ единъ отъ слѣднитѣ броеве на „Бълг. Прѣгледъ“ ще разгледамъ учебникътъ въ методическо отношение въобще.

Ем. Ивановъ.

К. Арихеймъ, Учебникъ по математическата география за срѣднитѣ училища. Прѣветъ отъ 5-то издание и допълнитѣ Д. Д. Лачковъ, учителъ въ Кюстендилското педагогическо училище. Съ 43 фигурки и една харта на звѣздното небе. София 1894. Цѣна 1 л. 50.

Въ тоя учебникъ се даватъ най-елементарнитѣ познания изъ математическата география, за разумяването на които не се изисква никаква особена математическа подготовка; достатъченъ е затова тоя курсъ отъ физика и математика, който се минува въ трикласнитѣ ни училища. Авторътъ е избѣгвалъ да помѣсти въ учебника си всичко това, за което се изискватъ по-обширни знания отъ математиката. Затова и назначението на учебника за срѣднитѣ училища изобщо е много широко. Нашитѣ ученици отъ гимназиитѣ, прѣди да стигнатъ въ VII. класъ, дѣто се изучава математическата география, се запознаватъ съ много нѣща отъ тоя прѣдметъ още при изучаването на географията и на физиката; въ VII. класъ, когато сѣ минѣли вече единъ доста обширенъ курсъ отъ физика и математика, когато владѣятъ праволинейната и сферическата тригонометрия, тѣ притежаватъ достатъчна подготовка, за да имъ се дадѣтъ и нѣкои по-сериозни космографически свѣдѣния, отколкото имъ прѣдлага разгледваниятъ учебникъ. И дѣйствително, каква цѣль има изучаването на сферическата тригонометрия въ гимназиитѣ, когато тя не се приложи поне въ най-прости случаи въ математическата география. Би било цѣла безсистемностъ въ нашето гимназиално образование, да допускаме изучаването на единъ прѣдметъ, безъ да го поставяме въ органическа връзка съ нему сродни прѣдмети, безъ да извличаме каква да е полза отъ прѣимуществата, които той ни прѣдставя. Таково едно избѣгване на сферическата тригонометрия е толкова по-безцѣнно, защото още при изучаването на тоя прѣдметъ учителътъ често привожда и примѣри и задача изъ космографията.

Учебникътъ на Арихейма е обаче далеко недостатъченъ, поне за гимназиитѣ ни, не само защото се избѣгватъ въ него изчисления, основани на тригонометрически знания, но защото въ него липсватъ и много нѣща, които трѣба да знае всѣкой, който свършва гимназия, толкова повече, че за изучаването имъ не се изисква и нѣкаква особена подготовка.

Въ учебника не се споменува нищо за звѣзденъ день, истински срѣденъ слънчевъ день, уравнение на врѣмето, практически начинъ за опрѣдѣление на врѣмето. За въртението на земята около осьта ѝ се привожда само едно доказателство, основано на отклонението отъ вертикалната линия на падащи тѣла; за другитѣ доказателства се забѣлѣзва, че се изоставятъ „поради голѣмата мъжнотия на изложението имъ безъ помощта на математиката“. Азъ мисля, че авторътъ е могълъ, безъ никакви математически доказателства, да укаже на това мѣсто на сплѣскаността на земята при полуситѣ, както и на направлението на пасатнитѣ вѣтрове като фактове, които не могатъ да се обяснятъ иначе освѣнъ съ въртението на земята. Тѣй сѣщо е могло да се спомене, че наблюденията върху другитѣ планети сѣ показали, че тия всички се въртятъ около оси. Едно отъ най-неопровержимитѣ доказателства — опитътъ на Фуко — трѣба необходимо да се спомене поне въ единъ учебникъ назначенъ за гимназиитѣ.

За движението на земята около слънцето не се привожда никакво доказателство, когато е могло да се укаже поне на аналогията,

която прѣдставятъ другитѣ планети, особено Венера. За ученици отъ VII. кл. на гимназиитѣ трѣба да се приведѣтъ и доказателства, основани на аберацията на свѣтлината и механическата невъзможностъ, да се върти слънцето около земята.

За прецесия и нутация и тѣхнитѣ обяснения не се говори нищо въ учебника. Отъ разнитѣ координатни системи се дава понятие само за хоризонталната система (азимутъ и височина); за съществуването на други системи не се и споменува. При слънчевитѣ и мѣсечни затмѣния учебникътъ се ограничава само въ едно обяснение на тия явления, а е могло тука да се спомене поне за периодичността въ появяването имъ. За „приливъ и отливъ“ нѣма нищо казано. Относително календара е казано само за произхождението на юлианското и грегорианското лѣточисление и разликата между двѣтъ, а нищо не се споменува за тия опрѣдѣления на врѣмето, които зависѣтъ отъ мѣсеца; какво е мѣсечна (турска) година, мѣсеченъ кръгъ, златно число, епакта? какъ се опрѣдѣля Великденъ и подвижнитѣ празници? за това нищо нѣма. У православнитѣ народи трѣбало би тия въпроси да се разгледватъ непрѣмѣнно и по-обстоятелствено въ училищата, за да се подготви масата на народа къмъ едно по-скорошно изравнение на лѣточислението между източни и западни народи.

За планетитѣ сж дадени въ учебника въ 3—4 страници общи и съвѣтъ повърхностни свѣдѣния. Относително физическото имъ устройство, поне на нѣкои отъ тѣхъ, като напр. на Марса, нищо не се казва. При „слънцето“ не се споменува за протуберанци и за физическото му устройство, а се говори само за петната му. Сжщо тѣй повърхностни свѣдѣния се даватъ за кометитѣ, неподвижнитѣ звѣзди, метеоритѣ и пр.

Отъ всичко казано азъ дохождамъ до заключение, че разгледваниятъ учебникъ не може да се употреби за VII. кл. на мъжкитѣ гимназии, понеже ученицитѣ нѣма да научѣтъ отъ него нѣкои особени нови нѣща. Колкото се отнася до другитѣ срѣдни училища, то тоя учебникъ съ полза може да служи като ръководство въ педагогическитѣ и духовнитѣ училища, както и въ дѣвическитѣ гимназии, и то пакъ съ надлежни допълнения.

Колкото за прѣвода, смѣхъ да кажѣ, че прѣводачътъ си е изпълнитѣ най-добросвѣстно дългътъ; той не само е прѣвелъ твърдѣ добръ рускиятъ оригиналъ, но е направилъ и нѣкои доста важни допълнения. Печатътъ е елегантенъ; малко български учебници и книги въобще има, които по външния си видъ да правѣтъ таково приятно впечатление, както прѣводътъ на г. Лачкова.

Ем. Ивановъ.

Бѣли нощи. сентименталенъ романъ и **Крокодилъ** необикновено събитие, или пасажъ въ пасажъ. Отъ Т. М. Достоевски, прѣвелъ отъ руски Д. Тоичевъ. Силистра, 1894 г. Печатница, П. Армяновъ, 8° 86 + 61. Ц. 1 л. 10 ст.

Твърдѣ лесна работа се счита у насъ да седнешъ и да прѣведешъ нѣщо даже и отъ най-класичнитѣ чужди писатели, а особено нѣкъ отъ руски. И тукъ въ горѣказания прѣводъ, виждаме старо явление въ новъ конкретенъ случай: господинъ прѣводачътъ не нахвърля нищо по-хубаво у Достоевски за да прѣведе та взелъ единъ отъ

първитѣ по-слаби негови омити: Бѣлыя Ночи, разказъ който за първъ пѣтъ биде напечатанъ въ „Отечественныя Записки“ 1848. год. Госп. Т. никакъ не се замислялъ именно тамъ гдѣто трѣбва да се прави разлика между руски и български. Напр. въ оригинала е: „а меня красятъ въ желтую краску!“ а въ прѣвода: „боядисватъ ме съ желта краска!“ въ оригинала „голубыя очи“ въ прѣвода: „гълбови очи“ и пр. При малко по-голѣмо внимание, сир. при по-сериозно отнасянье къмъ работата си и г. Д. Тончевъ не би прѣвеждалъ атѣ, защото срѣщаме и не-малко чисто български обрати въ езика, съвсѣмъ самостоятелни спрѣмо оригинала, ала за това трѣбва повече скромность и по-вече уважение къмъ собственитѣ си езикъ.

Ръководство по лозарството, изучаване на начинитѣ за правилното обработване и цѣренне на лозата. Отъ Хр. С. Георгиевъ (учитель по лозарството и винарството въ държ. прак. земледѣл. училище край гр. Руссе). Съ 112 фигури въ текста. Собствено издание. Руссе 1894, 8° 269.

Лозарството и винарството сж у насъ твърдѣ важенъ клонъ отъ народния поминѣкъ. Всички съзнаваме, че и въ тая областъ, ако бихж знаели нашитѣ винари и лозари по-рационално да обработватъ лозята си и да пригатватъ виното си, щѣхме да произвеждаме и по-вече и по-дѣнно вино. До сега не е много направено за тая цѣль. Прѣдъ видъ на това, много приятно впечатлѣние прави и на единъ ланкъ, когато вижда, че има у насъ до толкова ревностни и прѣдадени на задачата си учители отъ тая областъ, че не само намиратъ врѣме да напишжтъ таково хубаво ръководство, каквото е озаглавеното по-горѣ, но даже се рѣшаватъ при скромнитѣ си учителеки срѣдства и да печататъ на свои разноски таковъ скжлъ и богатъ илюстриранъ трудъ. Изобщо ще кажемъ, че трудътъ на Хр. С. Георгиева е добросъвѣстенъ и ще бже твърдѣ полезенъ за нашитѣ лозари. Книгата съдържа:

Глава I. Произхождение на лозата и нейното разпространение; описание по-главнитѣ части на лозата. II. За размножаванieto на лозата. III. Климатическитѣ условия и тѣхното влияние върху обработването на лозата. IV. Описание на земята, годна за култивиранieto на лозата. V. Посаждане на лозата. VI. Обработване на младитѣ лозя въ първитѣ три години. VII. Различнитѣ форми на лозата. VIII. Рязание на лозата. IX. Нужнитѣ работи върху земленитѣ части на лозата. XII. Болести на лозата и срѣдства за цѣренieto имъ. XIII. Описание на по-главнитѣ мѣстни и прочути европейски сортове лози.

Отечествознание, за ученици отъ трето отдѣление. Състави споредъ програмата Г. К. Курюшовъ, Пловдивъ. Издание и печатъ на Д. В. Манчовъ 1894, 8° 38. Ц. 30 ст.

Въ послѣдно врѣме се забѣлѣзва единъ важенъ напрѣдѣкъ въ учебната литература, особено въ тая, която е прѣдизначена за малчитѣ ученици, а именно гдѣто вече по-често се срѣщатъ рисунки (фигори) въ текста. И това учебниче се отличава съ доста хубавки клишета, така че дѣцата съ охота, вече заради картинкитѣ, ще разгърщатъ книжката. Въ първия дѣлъ (3—23 с.) се даватъ общи понятия за кжща, пжгница, училище, дворъ, околия, подиръ което слѣдватъ въ II. дѣлъ нѣколко разкази изъ българската история и въ края — III. дѣлъ, понятия изъ гражданското учение.

Календарче свети Кирилъ и Методий за 1895 год. Издава книжарницата на К. Г. Самарджиевъ и С-ѣе въ Солунъ и Прилѣпъ. Солунъ, скоронечатица на С. Муратори и С-ѣе. 1895 малка 8° 64. Цѣна 1 грошъ злат.

Календарчето и този път съдържа няколко статийки съ научно и забавително съдържание. Въ уводната статия 1—18 се говори за провъзгласяването на човека, за условията, при които бихме могли да напреднем, и завършва съ покана, да се ползуваме от въпроса и да се погрижим за народното образование, като отваряме училища и подобрим тия, които имаме. Идеята на статията не е лоша, ала тя можеше да бъде по-живо написана и не въ такава суха проповедническа форма, съкращаване се държи от черковния амвонъ. Въ едно такова календарче, предназначено за Македония, трѣбваше по-занимателна статийка. Гдѣ сж нашите поети? А що да кажемъ за отѣла „Смѣлъ“? Нѣмаше ли по-въщи хора да се погрижатъ за по-добра душевна храна. Такива, като „миѣнието на трима вдовици и три вдовици“ и пр. могатъ да се печататъ само въ софийския „Комаръ“, а не въ едно календарче, което трѣбва да съдържа здрава поука-забава и истински хуморъ. Въ сравнение съ ланското издание Календарчето прави стѣпка назадъ. Дано за напредъ това да не бѣде.

Календарче София за 1895 г. Отъ Ив. Райчовъ. Издава при-двор. книжарница на Ив. Б. Касхровъ въ София. Година седма. Цѣна: Неподвързано — 30 ст., подвързано съ книга 40 ст., — съ платно 50 ст., — съ кожа 1 левъ. За пощ. разноси 5 ст.

Съдържа портретътъ на министъръ-президента Д-ръ К. Стоиловъ съ кратка биография; календаръ мѣсеченъ; списъкъ на официалните празници; такси на кореспонденцията, пощенски записи и бонове; извлѣчение отъ закона за гербовия сборъ; таблица за новите мѣрки, теглилки и пр.

Кратки познания по минералогия и геология. Наредъ споредъ програмата Никола Доспевски, учебникъ за III класъ на държавните и общински училища.

Пловдивъ 1894. Издание и печатъ на Д. В. Манчовъ. 8° 129. Цѣна 1 л. 50 ст.

За този учебникъ ще дадемъ въ слѣдната книга на В. Прѣгледъ специална оцѣнка.

Редакцията на **Българска Сбирка** кани къмъ прѣдплатата за 1895 година. Това списание ще излиза по схщата програма веднѣжъ въ началото на всѣки мѣсець, освѣтъ Юния и Августъ, въ обемъ отъ 5 до 7 печатни коли всѣка книга. Цѣната остая схща: за година 10 лева въ България и 12 въ странство. За ученици и за абонатитѣ на „Юридически Прѣгледъ“ прѣзъ 1895 год. Българска Сбирка се отстъпя за 8 л. Полугодишни абонати не се приематъ.

Всичко, което се отнася до списанието „Б. Сбирка“, се изпраща до администрацията на Българска Сбирка, Пловдивъ, улица Шадраванска, домъ С. С. Бобчевъ,

„Юридически Прѣгледъ“ стѣпя отъ Януари 1895. год. въ третата си година и ще излиза по схщата програма дваждъ въ мѣсеца. Цѣната остая схщата: 12 лева годишно за въ България, 15 лева за извънъ България. На ученицитѣ и на абонатитѣ на Българска Сбирка „Юрид. Прѣгледъ“ се отстъпя по 10 лева. Всичко, което се отнася до Юрид. Прѣгледъ, се изпраща до администрацията на Юр. Прѣгледъ, ул. Шадраванска, домъ С. С. Бобчевъ, Пловдивъ.

Л. М.

М. Дриновъ, О нѣкоторыхъ трудахъ Димитрія Хоматиана, какъ историческомъ материалѣ. I. (Византійскій Временникъ, II, 319—340).

За тоя трудъ на проф. Дринова ние прѣдизвѣстиме вече нашитѣ читатели. При все че свършкътъ, както се научавамъ, не щѣлъ много да се забави, азъ ще съобщѣ накратко и за съдържанието на I-та глава, на която ето заглавието: „Начало архіепископствованія Димитрія Хоматиана; время написанія его писемъ къ севасту Григорію Камонѣ, севасту Іоанну Плиту, епископу Крои и къ сербскому великому жупану. Значеніе этихъ писемъ для исторіи Сербіи, Эпира и средней Албаніи“. Съчиненията на Д. Хоматиана, издадени споредъ мюнхенския сборникъ прѣди 3 години, съдържатъ разни канонически послания и отговори, сѣдебни рѣшения, съборни дѣяния и пр.—около 155 паметника, въ които се намиратъ доста цѣлни указанія отъ битовъ, етнографски, географски, църковно-историченъ и политически характеръ. „Тия указанія, казва проф. Дриновъ, сѣ толкозъ по-интересни, че се отнасятъ не само къмъ южнитѣ славяни, българи и сърби, но и къмъ гърцитѣ, албанцитѣ и латинянитѣ, а при това принадлежатъ на XIII. в., бѣлжитъ съ много едри събитія въ исторіята на югозападна Европа и близкия до нея край отъ Азия.“ Прѣди всичко, съ подробенъ разборъ на нѣкои Димитриеви писма, г. Дриновъ опрѣдѣля точно датата, отъ която Димитри става архіепископъ. Тия писма се касажатъ до брака на севаста Григора Камона съ Комнина, дъщеря на сербския великъ жупанъ Стефанъ. Прѣдшниятъ, тогава починжлъ вече, мжжъ на Комнина билъ братъ на кройския архонтъ Гино, на когото дъщерята Гр. Камона водилъ, но напуснжлъ. Споредъ Дринова, Хоматианъ станжлъ архіепископъ подиръ 1216. г. (стр. 327.), а великиятъ жупанъ Стефанъ Неманя, къмъ когото той отправилъ писмо вече като архіепископъ, е Стефанъ Първовѣнчани. Хоматианъ размѣнява писма съ сербския великъ жупанъ по поводъ желанието му, да се ожени за Марія Комнина, дъщеря на Михаила Комнина. Хоматианъ забранява тоя бракъ, защото сестрата на Стефана водѣла Мануила, братъ на казанія Михаилъ Комнинъ. Тѣзи прѣговори на Стефана сж могли, по нѣкои важни съображения на автора, да се почнатъ не по-рано отъ 1215. г., но и не по-късно отъ 1218. г., когато сърбитѣ, разочарувани отъ дружбата на епирския князь Тодоръ, влизатъ въ сношение съ Никея и най-сетнѣ основаватъ автокефално архіепископство (стр. 330.). Къмъ политическата страна на това събитие Дриновъ ще се върне въ една отъ по-нататъшнитѣ глави на тоя си трудъ, а въ I-та глава, подиръ това, той се спира върху исторіята на кройското епископство, върху личноститѣ на Михаила Епирски, на архонта Гино, на брата му Димитрия, първия мжжъ на Комнина и др. Както се види, освѣтленията, които прави Дриновъ за албанската и българската исторія отъ това врѣме, сж твърдѣ важни.

Д. М.

E. de Wildemann et A. Tocheff, Contributions à l'étude de de la fiore de Bulgarie. 8°, 11.

Нашиятъ сътрудникъ г. Тошевъ, учителъ въ солунската гимназия, е обнародвалъ подъ горното заглавие единъ наученъ приносъ, на който научната стойностъ може да се прѣдосѣти и отъ това, че

той е отпечатанъ въ Bulletin'a на Бельгийското кралско ботанично дружество (т. XXXIII., II, стр. 61.—72.) Тукъ сѣ прѣброени нѣколко вида явнобрачни и тайнобрачни—vasculaire — растения, събрани отъ г. Тошевъ въ источната часть на княжество България, прѣзъ учителствуванъето му въ Варна и Ст. Загора. Списъкътъ на другитѣ растения, събрани отъ г. Тошевъ и прѣдставени въ брюкселската градина (на брой повече отъ 500), ще образува друга статия.

Д. М.

Nueva metoda practica applicada a la lingua bulgara. Por los Israelitos che desean aprender presto el bulgaro. Compuesto y publico Jacob A. Gadol. Rustschuk. Typo-lithographia P. Josef Alkalay 1894. 3 leva. Стр. 127, 8°.

Извѣстно е, че болинштвото отъ еврейтѣ на изтокъ, така нареченитѣ сефардимъ, сѣ запазили езикътъ на нѣкогашната си родина — Испания и до день днешенъ. До когато България се нахождаше подъ владичество на турцитѣ, еврейтѣ въ България покрай спаньолския езикъ изучавахъ и турскиятъ. Но отъ когато България се освободи и захванъ да развива своя национална литература, и гражданитѣ отъ еврейско въпроизводѣние считатъ за своя длъжностъ, да усвожтъ родниятъ езикъ, така щото въ сѣщностъ се въведе въ всички еврейски училища въ княжеството български езикъ като езикъ на прѣподаването. За да направи обаче възможно изучаванъето на българския езикъ и за възрастни хора, издаде г. Яковъ А. Гадолъ своята книга „Нова практическа метода за изучаванъе български езикъ“. Главниятъ равинъ съ приказъ отъ 16. Ноември 1893. год. е заповѣдалъ да се въведе тая книга както за учебникъ по български езикъ въ училищата, така сѣщо и като спомагателна книга за усвояване на българския езикъ въ еврейскитѣ семейства.

М. Г.

Въ редакцията се получи единъ каталогъ, който съдържа имената на всичкитѣ по-главни фабриканти отъ кралевство Унгария, чиито произведения могатъ да конкуриратъ и въ странство. Каталогътъ носи заглавие: „Les Fabricants-Exportateurs du Royaume ed Hongrie. Publié, sur l'ordre de M. le Ministre royal hongrois du commerce, par le Musée commercial hongrois. Budapest 1894. Съдържа имената на фабрикантитѣ и тѣхнитѣ произведения въ отдѣлни регистри на петъ езика: нѣмски, англійски, италиянски, ромънски, сръбски и български. Забѣлѣзваме, че хърватскитѣ фабриканти сѣ всждо означени отдѣлно подъ заглавие „Хърватска“ (Croatie).

Императорската академия на наукитѣ въ Петербургъ е почнѣла да издава подъ редакцията на **П. А. Сырку** дневницитѣ и автобиографичнитѣ записки на извѣстния ученъ археологъ, епископа Порфирия Успенски. Тѣзи дневници, които прѣдставятъ интересъ и за нашия ученъ свѣтъ, сѣ озаглавени отъ самия авторъ: „Книга бытія моего“. Изѣзла е 1-та часть (отъ 1841 — 1844 г.); въ слѣднитѣ части ще влѣзатъ бѣлѣжитѣ му отъ 1844 — 1856 г.

Професоръ **А. С. Архангелскій** е издалъ книжка подъ заглавие: „Памяти Н. С. Тихонравова. Ученые труды Н. С. Тихонравова въ связи съ болѣе ранними изученіями въ области исторіи русской литературы“. Тукъ сж изброени и охарактеризувани биографическитъ и библиографическитъ трудове на Н. С. Т., а въ края е прибавенъ пълнень списъкъ на печатанитъ учени трудове на покойния академикъ, даже и съ подробна характеристика на нѣкои отъ тия трудове. (Вж. некрологъ на Тихонравова въ Б. Прѣгледъ, VIII, г. I.) Въ „Этнографическое Обозрѣніе“ № 1. 1894. е помѣстена статия В. О. Миллера: „Памяти Н. С. Тихонравова“.

Volkswirtschaftliches Jahrbuch des Königreichs Serbien. Herausgegeben von Dr F. B. Pfeiffer. Berlin 1894.

За нашитъ финансисти и политико-економи тази книга прѣдставя доста голѣмъ интересъ, понеже авторътъ е ималъ случай самъ да проучва Сърбія въ финансиално и търговско отношение, като е прѣкарвалъ тукъ много години въ качество на кореспондентъ на европейски вѣстници. Той се е ползувалъ и съ съчиненията на мнозина домашни финансисти, къмъ които е умѣлъ да се отнесе и критически. Така тукъ е помѣстена и цѣла една статия отъ Св. Гавриловичъ и друга отъ Іозефовичъ. Книгата е раздѣлена на двѣ части. Първата часть съдържа: векзелно и търговско право, сетнѣ вносната и износната търговия на Сърбія за 1892 година съ огледъ къмъ прѣдидишитъ години; състоянието на сръбскитъ финансии и нѣколко черти изъ тѣхната история; за сръбскитъ минни; за земледѣлието. Втората часть съдържа: търговски договоръ съ Австро-Унгария и приложения относително данъка „объртъ“.

T. Wolkov, Rites et usages nuptiaux en Ukraine. Paris 1893.

Съ обредитъ, които съпровождатъ малоруската свадба отколѣ се занимавали мнозина учени. Вече въ XVI стол. се появило описание на малоруската свадба, а въ XVIII. стол. сжщата тема е занимавала вече и Калиновски (1771), който тѣй сжщо издалъ съчинение на получерковень езикъ: „Описание на малоруската свадба“, (прѣпечатано съ прѣдговора на Сумцова въ III. томъ на Харковския Сборникъ). Етнографичнитъ материяли, които се набраха особено въ послѣдно врѣме по тая тема, сж твърдѣ голѣми. Засягали сж я твърдѣ често въ своитъ филоклорни изслѣдвания и Потебня, Сумцовъ, Охримовичъ. Най-далечъ отиде и най-много разясни тоя въпросъ Теодоръ Вѣлковъ, авторътъ на горѣказаното съчинение. Не е тукъ мѣсто да се впускаме въ оцѣнка на съчинението, а искаме само да отбѣлѣжимъ, че това французко съчинение напосто съдържа въ главни черти дългата статия: „Свадбарскитъ обреди на славянскитъ народи“, печатана първомъ на български въ нашия Министерски Сборникъ (т. II, III, IV, V, VIII). Авторътъ ни съ дума не казва за това, а бѣше длѣженъ да посочи българскиятъ оригиналъ.

Maurice Albert, Les Médecins grecs à Rome. Paris Hachette 1894 (Гръцкитъ лѣкари въ Римъ).

Въ VI. вѣкъ, когато за първъ пътъ римлянитъ почнаха да чувствуватъ влиянието на гръцката цивилизация, появиха се най-сетнѣ

въ Римъ и лѣкари—гърци, единственитѣ хора, които въ оная епоха се занимавали съ медицина по цѣла Италия. Римлянитѣ, които високоумѣрно се отнасяхъ къмъ всѣка наука, освѣнъ практичната, бѣхъ принудени да търпѣтъ гърцкитѣ лѣкари, като не можехъ напосто да ги изгонѣтъ, както изгонихъ философитѣ. Отъ страната на лѣкаритѣ сѣ били мнозина знатни римляни, които виждали въ тѣхъ свои благодѣтели. По този начинъ медицината останѣ въ рѣцѣтъ на гърцитѣ, и тѣзи до толкова я бѣхъ взели въ монополъ, че сетиѣ и самитѣ римляни, които сѣ искали да се посветѣтъ на тая професия, сѣ били принудени да се казватъ гърци, защото иначе тѣ не сѣ внушавали довѣрие на клиентитѣ си и не сѣ имали никакъвъ успѣхъ. М. Албертъ, който е разполагалъ съ твърдѣ богатъ исторически материялъ отъ тая областъ, твърдѣ искусно е очерталъ портретитѣ на лѣкаритѣ отъ описваната отъ него епоха. То сѣ все живи образи, у които съпледждаме качества и недостатѣци, свойствени и на днешнитѣ лѣкари. Виждаме, че и тогава, както и днесъ, покрай истински, учени и честни лѣкари е имало и шарлатани, които сѣ търгували съ довѣрчивостта на клиентитѣ си; сѣщо тѣй, както и днесъ е сѣществувало дѣленіе на специалности, а имало е даже и жени лѣкари, които сѣ имали голѣмъ успѣхъ. Твърдѣ интересно и живо сѣ съставени описаніята на разнитѣ лѣчебни мѣста (курорти) отъ оная епоха и животътъ въ тѣхъ. Изобщо книгата на М. Алберта съдържа много интересни данни и прѣдставя интересна глава изъ исторіята на медицината. (*Revue Scientifique*.)

Die Kunst, einen Gatten zu wählen (Изкуство да си изберешъ мъжъ) отъ Paolo Mantegazza. Stuttgart 1894. Нѣмско издание.

Познатиятъ духовитъ италиянски физиологъ въ това съчинение дава единъ видъ продължение на по-прѣдшното си съчинение „Изкуство, какъ да се оженишъ“, или, по-добрѣ, противоположно на тая книга, която само въ нѣмския прѣводъ въ най-кратко врѣме доживѣ шесть издания. До като въ първото си дѣло авторътъ се обръща къмъ мъжетѣ, сега отправя рѣчта си къмъ женитѣ и прѣди всичко къмъ стигналитѣ за женѣмъ момѣ, и съотвѣстно на това и тоѣтъ на книгата е съдържанъ, така че напразно ще търсишъ въ нея каква да е „пикантность“. Въ едно хубаво смислено въведение се рисува любовенъ епизодъ изъ единъ момински животъ, къмъ което сетиѣ, въ видъ на писмо, което починалиятъ баща на героинята на разказа ѝ оставя като духовно наслѣдство, се прибавя цѣлъ редъ упѣтвания и съвети за млади жени, които стоѣтъ прѣдъ необходимостта да се оженитъ. Картини изъ брачния животъ се измѣняватъ прѣдъ насъ, радостни и печални, симпатични и отвратителни, а отдѣлнитѣ очерки винѣги слѣдватъ заблѣжки по такъвъ финъ и духовитъ начинъ и въ така художественъ видъ, че човѣкъ слѣди съдържанието на книгата съ голѣма напѣнатостъ отъ редъ къмъ редъ. Ала жизнената опитностъ, която тукъ се прѣдстави, не е прѣдзначена само за кръга на младитѣ жени: тя ще вдѣхне интересъ всѣкому, който не само обича да слуша духовитѣ думѣ, но който е запознатъ и смисълъ за здраво и прѣсно схващанѣ на живота. (*Deutsche Revue*.)

D'Arbois de Jubainville. *Les premiers habitants de l'Europe, d'après les écrivains de l'antiquité et les travaux des linguistes.* Paris 1894. Thörlin et fils. 2 тома.

Знаменитиятъ французски ученъ е обработилъ второ издание на книгата си върку „Първитѣ обитатели на Европа“, която прѣдставя грамаденъ интересъ за историцитѣ и лингвиститѣ. Първото издание, което се появи въ 1889. година, е посветено на пещернитѣ жители, а въ второто авторътъ говори за народитѣ, които се рзселили по Европа. Авторътъ изказва много нови възгледи, които трѣбва още да се потвърдятъ, но въ всѣки случай трудътъ му прѣдставя въ най-висока степенъ основателно и всестранно изслѣдванье върху произхождението на съврѣменнитѣ европейски народности.

C. de Varigny, *Nouvelle géographie moderne des cinq parties du monde*. Paris. Librairie illustrée 1894.

„Нова съврѣменна география“ отъ Вариньи не е прѣдзначена за специалисти, нито може да служи за учебникъ или за справки на лѣткой пхтешественикъ: главниятъ интересъ на книгата се съсрѣдоточава въ общитѣ заключения, които сж отъ етнографически и исторически характеръ. Автора повече интересуватъ хората, отколкото земята, на която живѣятъ. За да се изобразятъ по-релефно нѣравитѣ и обичаитѣ на различнитѣ страни, книгата изобилва съ разкази и анекдоти. Изданието е твърдѣ разкошно и се състои отъ петъ тома, снабдени съ прѣхубави илустрации и карти. На Азия е посветенъ цѣлиятъ 1. томъ; тази страна особено привлича вниманието на автора. Четвъртиятъ томъ има за прѣдметъ Америка. Тукъ авторътъ съ едри черти рисува развитието на младитѣ цивилизации и тѣхното значение за стария свѣтъ. Изобщо книгата на Вариньи може толкова да се нарече всеобща история, колкото и всеобща география. (*Revue Scientifique*.)

Carot d'Addosio, *Bestie delinquenti* (Прѣстѣпни животни). Con prefazione di Ruggero Bonghi.

Едно отъ доста забѣлжителнитѣ явления на срѣдновѣковния животъ сж безъ съмнѣние и сждебнитѣ процеси, въ които като подсждими се явявали животни, обвинявани въ извѣстно прѣстѣпление. Авторътъ е събралъ богатъ материялъ по тоя въпросъ, при което не само съобщава факти, но се стареа и да намѣри обяснение на туй чудно явление. (*Literarisches Centralblatt*.)

Л. М.

ИЗЪ НАШИТЪ И ЧУЖДИТЪ СПИСАНИЯ.

Учитель, мѣсечно педагогическо-обществено списание за учители и възпитатели. 1894—95 учебна година. Редакторъ-издатель Хр. Д. Максимовъ. Пловдивъ. Год. II., кн. I, II., III. (Септемврий-Ноемврий). Год. II. 8 лева.

Педагогичното списание „Учитель“ встъпи въ втората си годишна тѣкмо когато въпросътъ за очакваното измѣнение на „Закона за народното просвѣщение“ толкова силно занимаваше умоветъ на цѣлото учителско съсловие изобщо, че не можеше и „Учитель“ да не му посвети най-голъмото си внимание, да не се позанимае прѣимуществено съ „Злобата на дѣня“, както сполучливо го е нарекътъ Мирчо въ едно малко разказно разсѣждане, помѣстено тукъ на първо мѣсто. Издните учители, подъ гнѣта на незавидното материално и социално положение, въ което сѣ сега, все още се старажатъ да подържатъ принципи и сѣ готови за тѣхъ и да страдатъ. Ала има между тѣхъ и съвсѣмъ реални хора, които явно посочватъ източникътъ на злото: трѣба да се подигне материално учительтъ, за да се възвиси самъ той умствено и нравствено на по-голъма висота. Разказътъ служи като поетично въведение въ хладните разсѣждения по сѣщия учебно-учителски въпросъ, изложени въ една обемиста статия: „Прѣдстоящитѣ реформи въ нашето учебно дѣло“ (21—66). Тукъ подробно се разглежда членъ по членъ сегашниятъ „Законъ за народното просвѣщение“ и се прѣдлагатъ измѣнения. Може да се каже, че въ тия прѣдложения се съдържатъ желанията и мнѣнията на по-голъмата частъ отъ народните учители, съ които редакцията на „Учитель“ е въ живи сношения та затуй на статията трѣба да се отдаде голѣма важность. Не можемъ, разбира се, тукъ да слѣдимъ авторовитѣ мисли отъ край до край, а не е ни нужно, понеже тия, които специално се интересуватъ по въпроса, знажатъ самата статия. Интересно е само да укажемъ, какви мнѣния се изказватъ тукъ по ония принципиални въпроси, за които говорихме въ послѣдните три книги на Бълг. Прѣгледъ.

Авторътъ въстава противъ термина „народни“ училища (чл. 6 отъ зак. за Н. Пр.) и иска изрично да се каже, че училищата ще бждатъ държавни, подържани отъ държавата, общински, подържани отъ общинитѣ, окръжни, — отъ окр. съвѣти и частни. По-подробно не се мотивира това желание. Ала ясно е вече, че освѣтъ чисто държавните училища (срѣдни, специални и висши) остоятъ бившитѣ народни, ср. „общински“ училища, и че за тѣхъ е именно въпросътъ сега. Че държавата трѣба да осигури платата и редовното плащане на учителитѣ, безъ да се гледа на разположенията и кефовеѣ на общинскитѣ кметове и тѣхнитѣ помощници, за туй нѣма съмнѣние — това го искатъ всички. Именно въ тоя смисълъ трѣба да станжатъ народните училища държавни. Но отъ друга страна на народните училища може да се остави извѣстна автономия, право на контролъ и на инициатива отъ страна на общинитѣ, сигурность на учителитѣ въ службата имъ и пр. и пр., защото всичко туй не

прѣчи на онова материално обезпечение, което се иска отъ държавата, и което само върховното правителство може да наложи. Какъ ще се спогодѣтъ тия два фактора: правителството и общината, не е въпросъ толкова мъченъ, понеже има не малко държави, дѣто това е дефакто постигнато. Статията се изказва противъ горния курсъ на основното училище и се прѣдлага задължително основно учение само отъ четири години въ градоветъ и петъ години въ селата при една и съща програма, мисль, която и азъ изказахъ въ Б. Пр., кн. XI—XII. 365. Това свое прѣдложение авторътъ подробно мотивира на друго мѣсто, дѣто говори за срѣднитъ училища (60). Тукъ той полемизува съ ония, които считатъ върщаньето назадъ къмъ четиригъ отдѣлення за назадничавость, стѣпка назадъ. Не е въпросътъ, дали да се прави стѣпка назадъ, когато до сега не е направена никаква стѣпка напредъ освѣтъ на книга, а именно само въ критикувания отъ всички законъ. Щомъ не може да се приложи шестгодишно учение, най-разумно е, да останемъ за сега при стария планъ, но да го проведемъ издѣло и солидно. А когато бѣде възможно въ извѣстни мѣста да се отиде и по-нататкъ, сир. да се разшири основното учение съ още двѣ или даже повече години, ала съ програма специална, различна отъ програмата на долнитъ гимназиални класове — то кой ще бѣде оня, който ще се противи на това? Съвсѣмъ е безосновно да се говори за нѣкакви назадничави и напредничави противници на закона, а трѣба да се вникне въ дѣйствителността и да не се налага като общо и задължително за цѣла България нѣщо, което при най-благоприятни условия ще може да се прилага само въ извѣстни по-богати общини. Драго ми е, че по тоя въпросъ мотивитъ изложени въ Б. Пр. (XI—XII. 364) сж намѣрили съчувственъ отзивъ у автора. Надѣвамъ се, че и миѣнieto, което се застъпва отъ „Основно Училище“, ще се присѣдини къмъ тия мотиви. Колкото се отнася до ценза на учителитъ, въпросътъ е почти съвсѣмъ разясненъ: и тукъ се настоява, да се прави разлика между редовни и врѣмenni учители. Редовенъ учителъ въ бѣдѣще трѣба да бѣде само оня, който истински се е приготвилъ за високото си звание — който е минѣлъ прѣзъ едно пълно педагогично училище и свършилъ съ зрѣлостенъ испитъ, или пъкъ който недостатъкътъ на прѣдобразованието си е допълнилъ съ частно трудолюбие и това доказалъ съ издържанъ държавенъ испитъ. Държавенъ испитъ и тукъ се отфѣрля като излишенъ за тия, които иматъ зрѣлостно свидѣтелство отъ нѣкое педагогично училище. Намѣсто да се иска за редовнитъ учители една основна заплата и сетѣ повишение на тая заплата съ 20% всѣки петъ години, тукъ се прѣдлагатъ петъ степени, така че редовнитъ учители би трѣбало да се дѣлѣтъ на 5-то-степенни до 1-во-степенни. Ала трѣба да се зафърли вече тая система, когато съ петгодишнитъ повишения се постига въ парично отношение същата облага, а при туй се избѣгва една врѣдителна нравствена страна. Ако редовнитъ учители по ценза си сж еднакви, твърдѣ ще прѣчи, както за да се развива подгълна колегиалность помежду имъ, така за да се подържа еднакъвъ авторитетъ прѣдъ ученицитъ и обществото, ако се дѣлѣтъ тѣ на разни степени — на подолни и по-горни. Това може да става между офицерството, може да съществува и въ бюрокрацията, дѣто има голѣмо значение по-горниятъ прѣдъ по-долния, ала въ колегиалнитъ учителски корпорации това е врѣдително: стига, ако съществува разлика между врѣмenni и редовни.

По-нататъшната разлика между редовнитѣ трѣба да бѣде означена само чрѣзъ заплатата, а не и чрѣзъ титли: първостепененъ, второстепененъ и пр. Въ гимназиитѣ вече се видѣхъ нравственитѣ послѣдци на тия титли: не само между колежитѣ се развива суетна надмѣнностъ, но и самитѣ ученици се интересуватъ за степенята на учителя си и правятъ често пакти отъ това капиталъ.....

Прѣдвидената тукъ заплатата на петостепенния редовенъ народенъ учителъ е отъ скромна по-скромна: 1200 л. год. Но затова се прѣдвижда повишение всеки три години, а и първостепенниятъ учителъ, който има споредъ тоя проектъ 2400 лева, ще получава всеки три години още по 5% повишение. Не знамъ, ала менѣ системата на петгодишнитѣ 20% повишения ми се вижда по-добра.

За да се гарантиратъ учителитѣ отъ произволни назначения и отчислвания, въ статията сж прѣдвидени, и то съвсѣмъ умѣстно, измѣнения, които сж насочени противъ оная прѣкалена централизация, която свежда всичко въ министерството на просвѣщението. Тукъ се даватъ повече прерогативи на окръжнитѣ училищни съвети, които въ много случаи ще замѣтятъ правата на общинитѣ, и то именно защото, за сега, общината още не е дорасила сама да ръководи народното образование. Ако и да не можъ съ всичко тукъ прѣдложено да се съгласимъ, напълно съмъ съгласенъ съ мисълта, да се даде по-голяма самостоятелностъ на окр. учил. съвети и на инспекторитѣ: то е ижтѣтъ, който ще помири двата фактора: държавата и общината при нарежданѣто на народното образование.

Отъ другитѣ статии, помѣстени въ първата книга, привлѣче вниманието ми статията „Образование, а не ученостъ“ отъ Херманъ Валтеръ, която се продължава и въ III. книга и ще слѣдва. Овизи, който е избралъ тая статия за сина си, „Учителъ“, навѣрно е искалъ да утѣши мнозина съ ново авторитетно учение, споредъ което иѣма нужда отъ знания и ученостъ. Ето напр. съ какво утѣшава тукъ авторътъ своитѣ неукни читатели: „Учениитѣ хора не рѣдко сж получавали отъ вси страни насѣбники“, на и „народната мѣтва подига учениитѣ, като хора едностранчиви, непрактични, оригинални“; „трудоветѣ на филозофитѣ и историкитѣ иѣматъ никакво практическо приложение, защото всичкото имъ искусство се състои въ това: да узнайтъ, какъ сж мислили други и да изучатъ онова, което вече не съществува“; „който е натѣпалъ главата си съ наука, той се бори за свѣтиликъ на човѣчеството. А ученостъ и мъдростъ (умностъ) сж двѣ съвсѣмъ различни иѣща, учениитѣ най-често не сж мъдри, а повечето отъ забѣлжителнитѣ въ историята като мъдри и велики не сж били учени. Най-добритѣ царѣ въ срѣднитѣ вѣкове, Карлъ Великий и неговитѣ прѣдшественници Хенрихъ I и Конрадъ II не сж получили научно образование.“ и пр. (86-87.). Тая отъ всека страна поврѣхността статия принадлежи на обикновената тенденциозна литература, която изобилва и у иѣнциитѣ. Авторътъ ѝ не показва ни най-малко, че е постигналъ истинско високо образование: той е обикновенъ фанатизиранъ тѣсногледъ и едностранчивъ писателъ, който разчитва на ефектъ само у извѣстна класа недоволни отъ педантичната иѣмска ученостъ. Редакцията на „Учителъ“ не трѣбаше да гледа толкова, че писателътъ е иѣмецъ, защото и тамъ се пишѣтъ глупости, както и всѣду, нито трѣбаше да намира въ статията здрава поука само за това, защото има въ нея подобии на цитуванитѣ фрази противъ учеността. У насъ иѣма ни всеобща грамотностъ, ние тогърва

се стремимъ къмъ по-високо образование и къмъ наука, така че отъ съвсѣмъ другъ родъ статии се нуждае жедниятъ за просвѣта нашъ читателъ. Ако се е намѣрило за умѣтно, подробно да се разясни темата: „Що е ученостъ и що е образование“, трѣбало е да се по-сегне къмъ други автори, а при туй е трѣбало да се пожертвува веѣко субйективно неразположение срѣмо учеността. Не че не ни трѣба ученостъ, а намъ трѣба истинско образование — ето това е темата, която заслужава да се разгледа у насъ. Учеността не изключавя образованието, нито пъкъ истинско образование може да има, дѣто умътъ не се е дисциплинувалъ да изтрайва въ една опрѣдѣлена работа, която довежда, ако се работи систематично, до солидни резултати. Съвсѣмъ е лѣжливо мнѣнието, че подъ ученостъ трѣба да се разбира само висока специализация по отдѣлни научни клонове. Никакъ не. Веѣки, който работи умствено, ако работи систематично и методично, може да бѣде въ своя кръгъ ученъ. Човѣшкиятъ умъ е организъмъ, който може да се развива до безконечностъ, стига той да се напръта равномерно и въ опрѣдѣлени посоки. Веѣки отъ насъ си избира по единъ клонъ отъ живота и природата и се стреми, изучавайки този клонъ, да стане себѣ си и другиму полезенъ. Ако човѣкъ къмъ тия знания, които е придобилъ за прѣдмета, който най-много го интересува, не прѣстая по обмисленъ планъ (методъ) да търси и да прибавя нови познания, сир. нови истини, той не върши друго освѣнъ че се „специализува“ по прѣдмета. Това специализуване е необходима гимнастика на ума — то е именно истинското умствено възпитание, което се захваща отъ училището и се свършва съ гроба. Който не е способенъ трайно да съсрѣдоточи вниманието си въ една посока, а вѣчно блуждае умствено, като се утѣшава съ мисълта, че той за всичко се интересува и че слѣдователно нѣма нужда сериозно да изучава нѣщо — такъвъ човѣкъ умствено назадва и не може освѣнъ да стане повърхностенъ. Така веѣки, билъ той народенъ учителъ, търговецъ, свещеникъ, земледѣлецъ, адвокатъ или професоръ, ако иска да избѣгне умственъ застои и регресъ, трѣба специално да култивира извѣстна страна отъ прѣдметитъ на своята дѣятелностъ: а това именно прави веѣки солиденъ работникъ на умственото поле. Възпитанието на ума, което по тоя начинъ се печели, върши благотатна реакция и върху цѣлото умствено развитие на човѣка: човѣкъ се приучава да цѣни и чуждиятъ трудъ, а при това и да го оцѣнява основателно и добросвѣстно, както и самъ основателно и добросвѣстно е привикналъ да работи и чрѣзъ работата да твори (да създава).

Ако такъвъ солиденъ работникъ и добросвѣстенъ оцѣнителъ и на чуждия трудъ не е занемарялъ покрай главния прѣдметъ, който специално го занимава, и всички други въпроси отъ живота и науката, които сж жизвени и за него сааго и за отношенията му къмъ обществото — тогава той е образованъ човѣкъ. Подъ образование слѣдователно се разбира систематично проведена дисциплина на ума и на сърдцето: всичко, що се отнася до етичния миръ, трѣба о-връме да мине чрѣзъ човѣшкия умъ, каквото яко да се асоциува у него вѣчнитъ прѣдстави на истината и доброто. Слѣдователно само задружното възпитание: умственото и нравственото довеждатъ до истинско образование. И така, ние имаме нужда отъ образование, но образованието не само не изключва учеността, а напротивъ, то необходимо я иска.

Цѣла неразбранщина е изобщо да се дѣли знанието отъ образованието. Друго нѣщо е, ако искаме да говоримъ противъ извѣстна едностранчивость, която може да се развие поради прѣкалено занимание само съ единъ въпросъ, откъснхтъ отъ всички нему сродни въпроси. Такава едностранчива специализация може да бѣде вредителна за общото развитие сир. пълното образование на лицето, както е вредително и тогава, когато човѣкъ постоянно се разсѣйва съ всевъзможни занимания, та не е въ състояние ни единъ въпросъ, ни едно явление сърѣдоточно и основателно да изучи. Това сж двѣ крайности, и очевидно е, че за подобни явления не можемъ да обвинимъ „учеността“.

Не е тукъ мѣстото да се впускамъ повече по тая тема, искахъ само да покажж, че основната мисль на казаната статия е фалшива и че поради това тя нѣма да бѣде полезна на читателитѣ, за които е прѣдназначена.

Въ Ш. книга отъ „Учитель“ се споменува и за втората годишнина на Б. Прѣстѣдъ. Тукъ се изказва благоприятно мнѣние, което не можемъ да не приемемъ съ голѣмо удоволствие, понеже иде отъ страна на една редакция, въ чието безпристрастие ние никогажъ не сме се съмнявали. Това, което ние толкова цѣлти доказвахме въ минжлогодишнитѣ си горчиви полемики съ своитѣ неприятели, сега явно се признава и отъ почитаемата редакция на „Учитель.“ Нека сега тия, които въ Б. Прѣгледъ виждахж едвали не цѣло нещастие за българската литература, отговорятъ прѣдъ обществото и прѣдъ свѣтъта си.

Л. М.

Основно Училище, мѣсечно педагогическо списание. Редакторъ Т. П. Митевъ. Брой IX. Ноемврий. Ломъ 1894.

По поводъ на нашата забѣлжка, изказана въ Бъл. Прѣгледъ, кн. I., год. II., стр. 142. редакцията на „Основно Училище“ се върща пакъ къмъ въпроса за горния курсъ на основното учение, като разяснява по-подробно мотивитѣ на зетото отъ ломския учил. свѣтъ рѣшенне, споредъ което трѣба да се задържи и въ бѣдѣще шестогодишно основно учение — съ 6 отдѣления. Ето дословно тия мотиви: „Основното училище гони своя цѣль, за постигнатието на която се избира по извѣстни педагогически съображения извѣстенъ учебенъ материятъ, който пакъ въ съображение съ цѣльта на основното училище, се раздѣля, по извѣстна учебна основа, се разработва по извѣстна метода и пр. „Горния курсъ“ — трѣяливия въпросъ — е само една извѣстна частъ отъ цѣлото основно училище и той нѣма нищо общо съ долнитѣ класове на срѣднитѣ училища, отъ които се различава и по учебенъ материятъ и по учебна основа, и по метода и по цѣль. Слѣдователно, отъ V и VI отдѣления не може да се слѣдва въ съответствующия слѣдующи класъ. Другъ е въпроса, трѣбва ли да имаме „горенъ курсъ“. На този въпросъ ще отговоримъ, че трѣбва да има, даже и той трѣбва съ врѣме да се разшири, когато задължителното обучение се повиши на 8 години, и когато слѣдователно цѣлия курсъ на основното училище трае 8 години, както е въ много други държави“. Слѣдъ това се разяснява, че V. и IV. отдѣление трѣба да иматъ специална завършена програма, каквато не може да бѣде програмата на I. и II. класъ, понеже тя завършва съ VII. кл., и че училищното законодателство най-добръ би сторило, ако би свързало IV-то отдѣление на ос-

повното училище съ гимназията, както бѣше, прѣди да се издаде законътъ. Тукъ слѣдователно, се затѣга, да се подигнатъ нашитѣ досегашни основни училища до степенъ на тѣй нареченитѣ висши основни училища (*écoles normales supérieures*) или както още ги наричатъ въ Австрія: „граждански училища“ (*Bürgerschulen*). Всѣки е съгласенъ съ това, че „колкото курсътъ на основното училище е по-голѣмъ, толкозъ и народното образование е на по-висока степенъ.“ Ала опраданъ е, мислѣхъ да се настоява прѣди всичко да имаме добръ нареденъ нисши основни училища само съ четири отдѣления, та сетѣ да ги обръщаме въ висши — съ шестъ и даже осемъ отдѣления. Тукъ е въпросътъ за задължителния уровеньъ, на който трѣба да се поставикътъ въ всички народни училища. За сега, за жалость, не можемъ да прѣминемъ границата на четиритѣ отдѣления. Напразно авторътъ казва, че „сѣ възвръщанieto къмъ 4 отдѣления понижаваме общото народно образование“. Това би било повече отъ скърбно, ако истина ние се „възвръщаме“: истина е само, че ние оставаме тамъ, дѣто сме и не желаемъ да вървимъ по невъзможни пътеки. Другъ е въпросъ, да се узакони въ бѣдѣщия поправенъ законъ за народното просвѣщение, щото да се отворикътъ, дѣто позволяватъ срѣдствата на общинитѣ, и „висши основни училища“ съ 6, а съ врѣме 8 отдѣления. Нѣма нищо по-прѣкрасно, отколкото постепенно да се туря начало на едно всеобщо висше основно учение. Най-добръ ще бѣде, ако се захване отначало съ отваряне такива училища въ околнѣскитѣ центрове, а сетѣ постепенно и въ по-богатитѣ и по-населенитѣ общини. Тази мисль е вече доста популярна у насъ и се чу отъ нѣколко страни. Тя съвсѣмъ отговаря на нашитѣ културни условия. Интересно е, дѣто тази година на общото събрание на училищнитѣ инспектори въ Загребъ схщата мисль е одобрена, като единствено възможна мѣрка за постепенното повдигане на народното образование. Хърватско е въ културно отношение твърдѣ близка намъ страна. Тамъ основнитѣ училища, които се състоикътъ отъ 4 отдѣления, сѣ вече, сравнително съ нашитѣ, доста добръ наредени. На казаното събрание се е подигналъ въпросътъ, какъ да се устроятъ висши основни училища съ 6 до 8 отдѣления. По тоя въпросъ сѣ говорили най-добритѣ хърватски педагози, а главното е, че се е рѣшило, да се почне отварянето на такива училища (съ специална програма и практическо направление, извънредно поучително за насъ!) първенъ по едно въ всѣка околия. Педагогическитѣ разисквания, станжли на това събрание изобищо, както по този въпросъ частно, заедно съ зетитѣ рѣшения, сѣ изложени въ книгата: *Prva konferencija školskih nadzornika iz Hrvatske i Slavonije*. Издание на Kugl и Deutsch въ Загребъ. Цѣна 2 фиор. и 50 крайц. 1894. Най-сетѣ нека забѣлжимъ още, че и въ Сърбия прѣди нѣколко години се прие законъ, споредъ който всеобщо се подига курсътъ на основното училище отъ 4 на 6 години, ала всичко бѣ напразно — законътъ не можа да се приложи, та сега и тамъ се иска „върщане назадъ“. Именно защото законътъ останх на книга, по прѣдложение на министра централниятъ комитетъ на учителското дружество миналата година изработи новъ проектъ (печатенъ е въ педагог. сп. „Учитель“ 1893. Ноември, 215—239) § 2. установива: „Основнитѣ училища иматъ четири отдѣления. Всѣко отдѣление се свършва за година“. Въ края на проекта се съобщаватъ и „особнитѣ мѣстия“.

Една частъ отъ учителитѣ, които сж съставили проектътъ, сж били на мнѣние, щото казаниятъ § 2. да гласи тъй: „Основнитѣ училища иматъ шесть отдѣления. Всеко отдѣление се свършва за една година. Училищнитѣ общини, които поради извѣстни причини не могатъ да подържатъ пето и шесто отдѣление, въ които учението да трае цѣла година, ще трѣба да подържатъ, ако иматъ най-малко двама учители, пето и шесто отдѣление съ петмѣсечно учение. Въ такива училища прѣподаванъето ще се отпочва точно на 15. Октомври и ще се свършва на 15. Мартъ“. Ето това е особеното мнѣние въ полза на общозадължително шестгодишно основно учение, което не е можало да се приеме, защото и въ Сърбия не могатъ и сега дори да си наредятъ свѣтсно основни училища нито съ четири отдѣления. Прѣдъ видъ на всички тия опити, които сж правени и се правятъ въ свѣднитѣ ни страни, ние трѣба да бждемъ по-внимателни и да не бързае. Не ще бжде малко нѣщо, ако ще можемъ да устроимъ за първо врѣме околийски и градеки основни училища съ по-високъ курсъ.

Л. М.

Юридически Прѣгледъ, год. II., кн. XVII. (за Ноември) донася между другото една твърдѣ умѣстна статия отъ г. Кр. Ив. Мирски „Върху языка на законопроекта за собствеността и нейнитѣ ограничения“. Съ радостъ прочетохме тази статия и приятно впечатлѣние ни произведе: първо затова, че виждаме хубавъ подканъ за уреждане на една работа, която отдавна трѣбаше да се уреди, и второ, че тази статия ни доказва нагледно, че урежданъето на една българска терминология не ще е толкозъ мѣчна работа, както се мисли обикновено. И наистина, ако се спремъ на юридическата номенклатура, за която главно и говори г. М. въ речената си статия, виждаме за голѣма наша радостъ, че повече отъ половината засегнати и прѣдложени отъ г. М. термини сж си вече отдавна въ употребеніе, само че не сж още санкционирани отъ нѣкое учреждение или частно авторитетно лице и приети за общо употребеніе. Повечето отъ насъ знаемъ напр., че е по-добрѣ да говоримъ и пишемъ подкупъ намѣсто взятка, клетва намъ присяга, врѣда намѣсто ущербъ, осигурявамъ намѣсто застрахувамъ, но ако при всичко туй много у насъ пакъ употрѣбятъ и въ говоръ и въ писмо рускитѣ думи, то е затова, защото сме оставили до сега да се води всеки по своя вкусъ, безъ да сме се потрудили да наложимъ тъй или инакъ по-правитѣ български думи. Ето затова е нужно да се пристѣпи часъ по-скоро къмъ уреждане една обща номенклатура не само за юридическата частъ, но и за цѣлата канцеларщина изобщо. Съ това не само ще установимъ опрѣдѣлени и постоянни термини за разнитѣ понятия, но и ще отървемъ езикътъ си отъ многото чуждици, които го сега много загрозяватъ. Най-добрѣ е да се начене съ юриспруденцията, защото въ нея влизатъ термини отъ най-много области: сѣдѣиство, законодателство, администрация и пр. И добрѣ сторилъ г. М., че дава мнѣнието си именно по тази частъ. Жално е само, че той не излага въ статията си една систематична правна терминология, а се ограничава само съ бѣлѣжки върху „езика“ на единъ законопроектъ, който не обема, разбира се, всичкитѣ юридически термини. При все това бѣлѣжкитѣ му засѣгатъ доста

названия, защото законопроектътъ, който г. М. случайно или нарочно е избралъ за статията си, е прѣпълненъ съ варваризми. Види се и тоя законопроектъ — както всичкитѣ у насъ — е на бърза рѣка прѣведенъ, та български езикъ си пострадалъ доста въ него. Затова е могълъ да намѣри г. М. толкова много чужди названия въ него и да ни прѣдложи насрѣща имъ български. Утѣшително при това е, че тия чисто-български термини, що ни ги прѣдлага г. М., не сж всичкитѣ измислени отъ него, а сж горѣ-долу познати у народа и даже употребителни отъ по-внимателнитѣ наши юристи; а това именно ще улесни твърдѣ много съставянъето на една правна терминология.

Правнитѣ названия въ статията на г. М. могатъ се раздѣли споредъ това на два дѣла: 1) на познати и до нѣйдѣ установени вече названия и 2) нови отъ г. М. сега прѣдлагани термини. За първитѣ нѣма какво да говоримъ освѣнъ да пожелаемъ, штоо всичкитѣ наши юристи и писатели занаяпрѣдъ да ги не минуватъ нехайно и да бѣгатъ къмъ рускитѣ, а да прѣдпочитатъ, винаги чисто българскитѣ названия прѣдъ чуждитѣ и да говорѣтъ и пишѣтъ напр. имотъ, а не имущество, длъжностъ, а не обязанностъ, тегаба, а не повинностъ, спирање, а не приустоновление и пр. Истина дълго врѣме ще трѣба, докато се забравѣтъ съвсѣмъ тия дебели русизми, останжли намъ наслѣдство отъ минжли години, ала ако всѣки отъ насъ си тури на умъ да ги избѣгва, покека-лека ще се образува извѣстенъ вкусъ и чутие за чистъ български езикъ у насъ, което ще ни помогне не само да си установимъ народна терминология, но и да се изразяваме отъ всѣка страна по чисто български.

Вториятъ видъ думи въ статията на г. М. сж или съвсѣмъ ново измислени, или пѣкъ народни, а само приспособени къмъ нови понятия. Въ единия, както и въ другия случай, г. М. не е билъ винаги честитъ да се радва на пълна сполука, но все трѣба да му се признае, че много отъ прѣдложенитѣ му правни термини сж напълно приемливи. Тѣй напр. кой нѣма да приеме думи като имотнина за емлякъ и наемнина за иджаръ, който знае, какъ народътъ употребя отдавна подобно съставени думи (десетнина, димнина, владичнина и пр.), за да означава съ тѣхъ извѣстенъ данѣкъ? Разбира се, че всѣки съ радостъ ще пригърне тия сполучени думи и ще му е драго, че по тѣхъ ще може да съставимъ и други много, за да се отървемъ най-сетнѣ отъ разни: кан-пара сж, отлакиѣ, серчимъ, бачъ, кантариѣ, октроа, патентъ и пр., като измислимъ за тѣхъ български думи съ окончание ина ли нина. Тѣй сжщо стремението на г. М. да скратява и да побългарява рускитѣ думи е твърдѣ похвално; и наистина, много по български ще е да казваме движни и недвижни имоти — ако сме приели вече единъ пѣтъ да казваме движжъ намѣсто мѣстѣжъ. Тѣй сжщо не е лошо да употребяваме: видни и невидни мѣсто видими и невидими. Но колкото за обходими и необходими мѣсто обикновенитѣ сега обходими и необходими — не виждамъ полза отъ побългаряванъето имъ, защото употребяли ги съ българско или съ руско окончание, тѣ си оставатъ пакъ тлѣсти варваризми (робски прѣводъ отъ нѣмски: *umgänglich*, *unumgänglich*), та най-добрѣ ще е, докато имъ намѣримъ съответни български думи, да ги избобразяваме за сега описателно: „безъ което може“, „безъ което не може“. Съвсѣмъ умѣстно прѣдлага г. М. отъ чуждивинамѣсто отъ чуждаеми, проядливи мѣсто прояждающи,

поземенъ намѣсто поземеленъ, доживотенъ намѣсто пожизненъ, длъженъ почетъ намѣсто длъжимо уважение, правна основа намѣсто юридическо основание, плавни сгради намѣсто плаващи постройки.

Думата собственикъ г. М. иска да замѣни съ една съвсѣмъ нова дума „себя“. При всичко че г. М. извелъ тази дума отъ глаголъ себѣжъ, който въ народния говоръ тукъ-тамъ наистина се употрѣбѣя въ значение „притежавамъ“, макаръ г. М. и да я образувалъ, като ималъ прѣдъ видъ пакъ подобно образувана дума — „сѣдѣя“ (отъ сѣдѣжъ), пакъ новоскованата дума на г. М. ни се вижда твърдѣ неизразителна, да не кажемъ неспособна: тя ни подсѣща повече на понятието „притежание“, отколкото на „притежателъ“. Народътъ казва, истина, сѣдѣя, кадия, сайбия, чорбаджия и пр., но това окончаніе ия (за лични имена) не е вече тъй живо и годно въ бѣлг. езикъ, защото се парализува отъ многото сѣществителни ж. р. на ия (търговия, купия, ория, просия и пр.). За образуване сѣщ. имена, които да означаватъ лица, езикътъ ни има други, много по-изразителни суфикси (сравни: ачъ, аръ, ецъ, тель и пр.), и г. М. можеше отъ тѣхъ да си избере, за да състави дума за „собственикъ“ — ако коренниятъ му глаголъ себѣжъ не бѣше тъй рѣдко употрѣбителенъ. Па що е потрѣбало на г. М. да кове нова дума за собственикъ, докато е можелъ да си помогне твърдѣ хубаво съ чисто бѣлгарскитѣ синоними за това понятие, а именно: ступанинъ, владѣтель, владалецъ, властелинъ, владаръ, държавникъ, които стигатъ, струва ми се, за всичкитѣ юридически отѣнки на това понятие. Несполучени сѣ тогава споредъ насъ и думитѣ: себнина или себение (за притежание), себенъ или себнински (за собственъ), правосебение (*droit de propriété*) — думи произлѣзли отъ прѣкаленъ пуризмъ. При старанието си да оправимъ по-скоро бѣлг. езикъ нека не мислимъ пакъ, че е възможно съ единъ махъ да прѣмахнемъ всичко чуждо отъ него, защото лесно падваме така въ друга не по-малко осѣдителна крайностъ, сирѣчь можемъ прѣтовари езикътъ си съ такива нови думи, дѣто и сами ние да ги не разбираме.

Думата актъ не одобрява г. М. тъй сѣщо и се мѣчи да я замѣни съ „народна“ дума; като съотвѣтни за това понятиѣ думи отъ народа той навежда едно по друго: записъ, писмо, книга и книже, ала отъ изложението му се не вижда, какъ мисли да се распрѣдѣлѣтъ тѣзи народни думи, та да замѣнѣтъ разнитѣ „актове“. Нѣкои отъ реченитѣ бѣлг. думи може да замѣстѣтъ тукъ и тамъ чуждата дума актъ, но тѣ нѣма да я направѣтъ излишна, защото значенията ѣ сѣ твърдѣ много. Актъ ще трѣба още да си остане въ бѣлг. езикъ както е останѣла въ повечето европейски езици.

Съ право се възмущава г. М. противъ обрати като: „по начинъ, щото да се обезпечи“ намѣсто: „тъй че да се осигури“, или: „въ отсѣствие на съглашение“ намѣсто: „при нѣманье сговоръ“, „за извършванието на работитѣ“ намѣсто: „за извършване работитѣ“. Отъ цѣлата статия на г. М. се вижда изобщо, че авторътъ има онова, що се казва чути за чистъ бѣлгарски езикъ, ѣ добръ ще стори, ако се позанимае съ цѣлата правна терминология, като приведе въ извѣстна система всичкитѣ стари и нови бѣлгарски названия, сирѣчь като ги групира било споредъ разнитѣ области на правната

наука, било като ги нареди по азбученъ редъ, за да има по-голѣма прѣгледностъ. Па ако само половината отъ прѣдложенитѣ му термини получатъ гражданство у насъ, то ще е пакъ придобивка за българската наука и заслуга за г. Мирски.

Б. Ц.

Медицинска бесѣда, популярно медицинско списание. Излиза въ началото на всѣки мѣсецъ подъ редакцията на Д-ръ Витановъ. Ноември 1894. Год. I. кн. V. Видинъ Год. ц. 10 л.

Ако и да е желателно, редовно да слѣдимъ въ своето списание всичкитѣ наши по-важни периодически списания, принудени сме, за жалостъ, да пропускаме неспоменжти не малко цѣнни литературни явления, каквото е и списанието „Медицинска бесѣда“, върху което тепърва сега, при 5-та му книжка, се намираме да обърнемъ вниманието на всички наши читатели. Мислѣхме, че нѣкой отъ нашитѣ по-млади лѣкари ще ни се притече на помощъ съ вѣща оцѣнка, както по съдържанието на това наше медицинско списание, сѣщо и на новото „Медицина“, прѣдприето не отколѣ отъ д-ръ Ватова въ Ловечъ. Важни сѣ тѣзи списания, понеже сѣ си поставили за задача, по възможностъ да популяризиратъ медицински и хигиенически познания у насъ, дѣто народното здравье ужасно страда поради невѣжеството, което и въ най-опасни случаи прѣзира исканията на хигиената. Жално е само, че у насъ не могатъ лесно да вирѣйхъ даже списания, които съ своето забавно съдържанье сѣ въ състояние виждатъ да привлѣкхъ повече читатели, отколкото и най-полезното — най-популярно писаното медицинско списание. Не е ли при тия условия грѣхота, гдѣто се цѣпхътъ сѣжкоцѣннитѣ сили на двѣтѣ редакции отъ „Медиц. бесѣда“ и „Медицина“? Нека бѣде едно списание, но осигурено и добро, и ползата, която ще има народътъ отъ таково списание, ще бѣде грамадна. Ала до дѣ се види тая полза, ще мине врѣме, а до тогава на редакторитѣ желяемъ пожертвувателно търпение въ усилната имъ работа.

Книжката за Ноември, върху съдържанието на която тъквимъ тукъ да обърнемъ вниманието на нашитѣ читатели, е отъ край-до-край пълна съ интересъ за всѣки човѣкъ, мислещъ и загриженъ за тия, които страдатъ. Първата статия „Какъ да се разпространяватъ медицински познания въ народа“ засѣга единъ отъ грамадна важностъ въпросъ, който въ послѣдната книга на „Медицина“ тѣй сѣщо е прѣдметъ на разискване. Фактъ е, че у насъ не може да се спре една опустошителна епидемия чрѣзъ обикновенитѣ, признати сега силни дезинфекционни срдѣства, защото населението не схваща ползата отъ тия срдѣства, нѣма ни понятие за източника на заразата и, пълно съ прѣдражеждѣци, зафрля съвѣтитѣ на лѣкаря — почти съвсѣмъ парализува благодатнитѣ резултати на неговата дѣятелностъ. Не само по селата, но и по градовѣтъ е така. Привежда се примѣръ отъ града Видинъ, дѣто върлува едрата шарка. Какво да се прави? Тоя въпросъ си задаватъ вседу лѣкаритѣ, и авторътъ се старее да укаже практично срдѣство. Друго срдѣство нѣма, освѣнъ всички наши лѣкареки сили да се стреснхъ отъ тая ужасна дѣйствителностъ и да се заловхъ да учхъ народа, въ какво се състои сѣжността на заразителнитѣ болѣсти, да го освѣтляватъ върху причинитѣ, та да склони да се прѣдпазва самичкѣ чрѣзъ ония срдѣства, които меди-

цината днесъ прѣпоръчва. Централната дирекция трѣба да дава по-тѣтъ на това, а българскитѣ лѣкари да не се лѣнжатъ и да не жалѣтъ труда и вѣеме: всѣки може, било чрѣзъ популярно писани брошури, било чрѣзъ сказки и изобщо устна проповѣдь, да направи много за казаната цѣль. Тогавъ и интелигенцията, противъ която мнозина отъ лѣкаритѣ се оплакватъ, че била апатична къмъ тия рани на живота, ще се събуди и ще се присѣдини къмъ новата струя и ще помага отъ все сърдце на лѣкаритѣ: по лѣкаритѣ, които сж на първо мѣсто заинтересувани съ въпроса, трѣба юнашки да поведѣтъ дѣлото. И наистина, какво не се иска отъ нашата интелигенция, при което най-много се разбираатъ нашитѣ учители, ала не се помисля винаги, че и учителитѣ трѣба да се освѣтлижтъ по тия главни хигиенически въпроси, че и тѣ сж въ тѣмнина, така че, ако лѣкаритѣ се погрижѣтъ да освѣтлѣжтъ въ всичко потребно ядката на нашата интелигенция, учителитѣ, тя ще направи съ охота всичко, що може. Учителското съсловие никога не се е отказвало отъ пожъртвувателна работа. Само че лѣкаритѣ трѣба да слѣзѣтъ отъ високия пиедесталъ, на който така скоро ги поставя общественото имъ положение, и да се приближѣтъ къмъ народа, що ще рече първомъ къмъ народната интелигенция.

Въ статията „Накъ по карантинитѣ“ умѣстно се възразява г-ну д-ру Русеву, че съ нищо не може да се оправдажтъ карантинитѣ за България повече, отколкото тѣ иматъ значение за другитѣ държави. А понеже карантинитѣ веждъ вече се осждихъ като отживѣла мѣрка, която не е въ състояние да сире холерната епидемия, не трѣба и въ България да сжществуватъ карантини. Една държава не може да се отдѣли отъ сѣсѣдитѣ си така, щото абсолютно да бждѣтъ затворени границитѣ ѝ, а щомъ е тѣй, карантинитѣ ставатъ плузорно прѣдпазително срдѣство. Главна служба противъ холерата, както и противъ всички епидемии, върши чистотата и строгото дезинфициранѣ, а не такава смѣшина повърхностна дезинфекция, каквато често се практикува по нашитѣ карантини съ тѣй нареченитѣ църкалки (пулверизатори).

Особоено внимание заслужва статията: „Трѣбва ли да се унищожѣтъ околийскитѣ болници“? Тя е писана по поводъ на една статия въ сѣне. „Наука и Здравие“, бр. 4., дѣто се прѣдлагаше, да се унищожѣтъ, и то за економия (!), околийскитѣ болници, понеже и тѣй били безполезни, като се лѣкували въ тѣхъ обикновено само до четирма-петима болни, а намѣсто тѣхъ можело да има по единъ лѣкарь и трима фелдшери, които щѣли по-често да обикалятъ по околията и да цѣрѣжтъ болнитѣ. Болницитѣ били именно за това безполезни, че населението, бидейки невѣжествено, не жалело да постѣпва въ болници. Не е мжчно да се обори лѣжливата основа на това прѣдложение. Населението не отива въ болницитѣ, защото държавата още не се е погрижила да направи на народа медицинската помощ леко достѣпна и евтина. Дайте безплатно лѣчение на народа въ широкъ размѣръ, учредѣте образцови прѣкрасни болници при всѣки по-заселенъ пунктъ, и ще видите, дали нѣма народѣтъ постепенно да привикне съ най-голѣмо до-вѣрие да се обрѣща за медицинска помощ и да тича въ болницитѣ. Ала тия болници трѣба да прѣдставѣтъ отъ всѣка страна най-голѣмъ комфортъ, въ тѣхъ болниятъ трѣба да се осѣща подкрѣпенъ, и тѣлесно и душевно, а не да вижда мърсотия, нехайство, грубость... Да се говори за икономии и тукъ, дѣто още нищо не сме направили, дѣто се работи за народното здравѣе, отъ което произтича цѣлото

народно благосъстояние — значи да бждешъ съвсѣмъ невѣжа, да не разбирашъ вѣкътъ си. Който може хладнокрѣвно да гледа, какъ милитаризмътъ поглѣща повече отъ половината бюджетъ, а иека да се правятъ економии отъ болницитъ — не е нито разуменъ, нито благороденъ човѣкъ. Безилатно цѣрене въ най-широкъ размѣръ — това трѣба да бжде общо желание на всички демократи, а не само програмна точка на социалиститъ. Затова трѣба да се стремимъ, да настояваме, щото за санитарни цѣли не да се намаляватъ досегашнитъ отпускани бюджетни суми, но, ако е възможно, съ милиони да се увеличатъ. Ни една стотинка, която отива за санитарни и училищни цѣли, не изчезва непродуктивно.

И другитъ статии: „Дѣцата и страхътъ отъ въздуха“, „Хигиенически бесѣди“ и „Физиологически бесѣди“ сж пълни съ интересъ за всѣки читателъ. Особено първата отъ тѣзи е въ състояние да отвори очитъ на нашитъ майки и бащи, които никакъ не знайтъ да цѣнятъ, какво значи чистъ въздухъ за развитието на дѣцата.

Въ критико-библиографичния отдѣлъ се разглежда списанието „Медицина“, а слѣдъ това идятъ „Разни“. Тукъ се доказва, че най-полезно е, да спи човѣкъ легналъ на гърба си; отъ всички изслѣдвания се е доказало най-сетѣ, че пушенето тютюнъ все е врдѣтелно за всѣки организъмъ, а особено, когато се дърпа димътъ въ душника; физиолозитъ доказвали, какво женитъ сравнително съ мъжетъ живѣйтъ по дълго.

Къмъ книжката е приложена една кола, въ която се продължава съчинението „Диететика на духътъ“.

Л. М.

Гласникъ земальскогъ музеја у Босни и Херцеговини. Уредникъ К. Херман. Сарајево 1894. Книжка 3.

Покрай други научни статии по отечествовѣдѣнието и археологията на Босна и Херцеговина тая книжка донася една научна статия по югославянската нумизматика подъ надписъ: *Bosanski, srpski i bugarski novci zemaljskog muzeja u Sarajevu. Opisao dr. Ciro Truhelka* (стр. 389. — 410.). Тукъ авторътъ прѣдставя прѣгледенъ опи съ на монетитъ сърбски, босненски и български, които се съхранява тъ въ облистния музей въ Сараево. Споредъ този описъ музеятъ притежава 45 босненски, 65 сърбски и 26 български монети, събрани отъ музеи отъ основанието му прѣзъ 1885. год. до сега. Само го себе си се разбира, че музеятъ прѣди всичко се е погрижилъ да си набави стари босненски монети, но при все това тази сбирка не е още дотамъ богата, макаръ че тия монети били сѣчени въ днешната Босна. Авторътъ обяснява, защо именно тия монети по-рѣдко се намиратъ въ страната: отчасти много босненски монети били изнесени въ странство още прѣди да се основе областниятъ музей, та се нахождатъ днесъ въ чужди музеи и частни сбирки, отчасти заедно съ други разни стари монети били прѣтопени за калжпитъ на мѣстнитъ златари. Че на сжщата сѣдба били изложени и се излагатъ старитъ монети и въ България, не трѣба да споменуваме.

Отъ български монети сараевскитъ музей притежава сребърни грошове отъ царя Асѣна I. на брой 4, единъ сребърень грошъ отъ

Асѣна II. тоже известенъ и 21 монета отъ царя Иоана Срацимира неиздадени нито отъ Ljubić, Opis jugoslavenskih novaca, нито въ статията „Българска нумизматика“ отъ А. Т. Илиевъ въ МСб., I, стр. 97.—132. — Статията на д-ръ Трухелка е важенъ приносъ къмъ югославянската нумизматика изобщо и къмъ българската въ частности. При този случай не безинтересно ще бжде, ако съобщимъ, че въ нумизматическия отдѣлъ на народния музей въ София се намиратъ де 130 югославянски монети, съ които музеятъ се е обогатилъ повечето прѣвъ 1892.—94. год., и то: 56 монети старобългарски, 44 сърбски, а останалитѣ разни югославянски монети, за които по-подробно ще споменемъ въ една отъ идещитѣ книжки на Бълг. Прѣгледъ. Отъ Срацимировитѣ монети софійскиятъ музей има нѣколко екземпляра отъ същия типъ, каквито се описватъ въ горѣприведената статия на д-ра Трухелка.

В. Д.

Osvěta. Listy pro rozhled v umění, vědě a politice. Redaktor a vydavatel Václav Vlček. V Praze (Година XXIV, излиза вѣсѣки мѣсець въ обемъ до 6 печ. коли. Цѣна 15 лева).

Въ три книги на тазгодишната „Освѣта“ (6, 7 и 9) се продължи една статия отъ д-ръ Карелъ Кадець „Нѣколко глави изъ областта на славянското право“ (Několik kapitol z oboru slovanského práva), която заслужва вниманието на всички наши слависти и юристи, понеже славянското право е още необработена научна областъ, а докато не се освѣтли тя както трѣба, не ще може да се освѣтли подълно и народното право на отдѣлнитѣ славянски народи. На нашето висше училище е прѣвѣдена катедра за „българско право“. Нѣма съмнѣние, че по би отгораряло на истинскитѣ потребности на нашата юридическа наука, ако прѣподаванъето върху „българското право“ се свържеше сравнително съ правото на другитѣ славяни. По този начинъ катедрата за българското право би се обрнѣла въ катедра за славянското право изобщо, а това би било споредъ мене отъ голѣма полза. — Статията на Кадеца се дѣли на три части: въ първата се фърля краткъ историко-библиографически погледъ върху началата на славянскитѣ студии по правото: въ втората часть се разглежда методътъ на славянското право и най-сетитѣ доста обширно се дава библиографиченъ прѣгледъ на специалната славянска правна литература. Особено постѣдната часть ще ползува нашитѣ юристи, и затова ние въ слѣдната книга на Б. Прѣгледъ ще донесемъ въ прѣводъ поне отдѣлитѣ за югословянската правна литература.

Науката за славянското право е най-младиятъ клонъ на славистиката. Подирната захванъ съ изслѣдванія върху историята на славянитѣ, отъ тукъ прѣмнѣж и върху изслѣдванія езикови, и най-сетитѣ като достигнх висотата на чисто филологична наука, обхванъ въ своя кръгъ и цѣлото културно минжло на славянитѣ — между друго, слѣдователно, и правното имъ минжло. Твърдѣ рано се подигнх въ науката въпросъ, до колко е домашенъ или чуждъ източникътъ на народното славянско право, за което се открихъ доста цѣнини данни въ стари паметници като Руската Правда, Душановия законникъ и пр. Поляцитѣ най-рано се занимавахъ съ тоя въпросъ, като издирвахъ източникитѣ на литевското и полското право. Авторътъ изрежда и

критически оцѣнява, ако и накратко, главнитѣ принципи на полекитѣ писатели по тоя въпросъ: Чацки, Норуневичъ, Бондке, Суровѣцки, Маевски, Раковѣцки, Лелевела, Собѣстянски, Вѣтелогорски, Мацѣйовски, Бобржински, Хуба и Хелцла. Стѣдъ това авторътъ забѣлѣзва, какъ сравнително съ поляцитѣ твърдѣ малко сж допринесли за изучаването на славянското право чехитѣ. Първъ отъ тѣхъ, който се е заловилъ и съ студии изъ областта на славянското право, е билъ Палацки. Той въ 1837. год. обнародва въ Журнала на ческия музей разсѣждение „Славянското право“, дѣто посочи на особености въ славянското право, непознати на древното нѣмско право. Стѣдъ Палацки се занимава съ славянското право и П. Шафарикъ, ала като първъ сжидински историкъ на славянското право въ Чехия трѣба да се счита Херменгидъ Иречекъ, авторътъ на тритомното съчинение „Славянското право въ Чехия и Моравия“ (1863—72). Тукъ, подобно на Мацѣйовски, се изказва теория, че старославянскиятъ правни битъ се основавалъ върху принципа на общинската задруга, отъ която и до днесъ сж останали живи слѣди у южнитѣ славяни. Покрай Иречека, отъ старитѣ чески писатели се занимавалъ съ славянското право и археологътъ Янъ Е. Воцелъ.

Руското право почнахъ да изучаватъ първомъ нѣмски учени: Евверсъ, Александъръ фонъ Реунцъ, Е. С. Тобиенъ и др. Тѣ обяснявахъ руското право въз основа на нѣмското, което считахъ за източникъ на руското право. На това мнѣние сж били и рускитѣ историци, които често се занимавали съ правни въпроси, като Карамзинъ, Погодинъ, Качановски и др. Съ теорията на родовия битъ, основана отъ нѣмскитѣ правни историци, сж били съгласни сетнѣ и рускитѣ писатели Кавелинъ, Калачовъ, Соловѣвъ, Никитски и др. Противъ тѣхъ се обяви Иванисhevъ, който бѣше изучавалъ дълго врѣме въ Прага ческитѣ юридически паметници и бѣше се сродилъ съвсѣмъ съ пражската школа, като защитникъ на самобитността на славянското право. Заедно съ Иванисheva захващатъ да защищаватъ славянското право и московски учени отъ кръга на славянофилитѣ: Хомяковъ, Кирѣевски, Самаринъ, а особено С. Асаковъ, който общинската теория е развилъ най-подробно (общинная теория). Съ тоя възгледъ на Асакова сж съгласни почти всичкитѣ сетнѣшни по-видни руски правници. Новата теория трѣбаше да послужи като главно доказателство, че стариятъ животъ на славянитѣ се основавалъ върху съвсѣмъ други начала, отколкото животътъ на старитѣ германци. Сега, когато доказателствата необходимо трѣба да се опиратъ върху свидѣтелства черпани отъ паметниците, вече се съглежда и въ Русия, че ако и поземелната общинска форма да е стара, не е само праславянска, защото е позната и на други народи въ старо врѣме, нито пъкъ е първобитна, а секундарна форма.

Върху метода за изучаване славянското право най-много е писано въ руската литература. Авторътъ цитува най-важнитѣ съчинения по тоя въпросъ изъ славянската литература. Споредъ него нѣма съмнѣние, че само историко-сравнителниятъ методъ е оправданъ при изучаването на славянското право. Това авторътъ подробно доказва, като се спира и при въпроса за смѣсанването на чуждитѣ права съ правата на отдѣлнитѣ славянски народи, а специално напомня за влиянието на византийското право. Най-сетнѣ вторътъ прѣминава къмъ специалната правна литература на славянитѣ. Най-много извършихъ въ областта на славянското право рускитѣ учени. Споредъ новия уни-

верситетенъ редъ отъ 1863. г., създаде се на рускитѣ университети и катедра за славянското право. За жалость тая катедра и днесъ още не е заета на повечето руски университети по нѣмание домашни научни сили. За сега само на варшавския университетъ има отдѣленъ професоръ, Зигель. На другитѣ университети славянското право се зияа заедно съ руското право, за което има всгду специална катедра. Обширни библиографични данни и отдѣлно по литературата на руситѣ, полцитѣ, чехитѣ и югославянитѣ завършватъ статията, която още веднажъ горещо прѣпоръчвамъ.

Л. М.

Записки И. Новоросійскаго Университета, т. 59. А. Кочубинскій. Янъ Амось Коменскій. В. П. Григоровичъ. Двѣ рѣчи. — Одесса 1893. 8°, 56.

Тия двѣ рѣчи сж вжѣстени въ лѣтописитѣ на Одеския университетъ, при който авторътъ е редовенъ професоръ.

Първата рѣчь той е произнесълъ въ Историко-филологическото Общество при Одеския университетъ на 16 Мартъ 1892. г., въ деня на тристагодишнината отъ рождението на славния чешки педагогъ Коменски. Тоя день се почете и отпразднува не само въ славянски просвѣтени градове, но и въ нѣмски, гдѣто сж извѣстни благороднитѣ идеи на педагога и заслугитѣ му въ съвършенството на методиката. Покрай сказкитѣ, произнесени по случай на тоя день, издадохъ се и цѣли издирвания, които разяснихъ добръ голѣмото значение на Коменски въ историята на педагогитя. Кочубински повече се е спрѣлъ върху епохата, въ която е живѣлъ педагогътъ, и е очерталъ историята на Братската Община, къмъ която е принадлежалъ той.

Втората рѣчь на Кочубински е посветена на едно име, добръ извѣстно у насъ: тя е била произнесена въ по-краткъ видъ въ Елисаветградъ на 18. Окт. 1892. г. при гроба на В. И. Григоровичъ, при отвярването на неговия паметникъ. Кочубински, любимъ ученикъ на Григоровича, ни прѣдставя живо и вѣрно рѣдкия обликъ на тоя ученъ и съобщава често подробности, които други никой не знае. Издирването на важни паметници, личното запознаване съ живота и езика на славянскитѣ народи, начертанието на нови теми, нови пхтища за издирването, необикновено дълбокото вникване въ миналото на старославянската писменость — всичко това прави славно името на Григоровича въ историята на славяновѣдѣнието. Юначното му научно пхтуване прѣзъ Европейска Турция възбужда голѣмо очудване: и днесъ условията за научни издирвания въ тая страна не сж сгодни, — ами тогава? Нашето очудване ще порасте много, като се научимъ, каква готовность за услуги и за защита срещихъ Григоровичъ въ Цариградъ, въ руското пратеничество. Единъ чиновникъ отъ срѣдна ржка грубо му казалъ, на ти: „какъвъ дяволъ ти даде умъ да пхтувашъ въ такъво опасно врѣме?“ А другъ го приелъ лежейки на канапе, съ краката на масата, и едвамъ го удостоилъ съ нѣколко думи. Смѣлятъ младъ ученъ видѣлъ, че не може да очаква нищо отъ рускитѣ прѣдставители въ Турция (Кочубински, стр. 40). Нѣравственитѣ и физическитѣ унижения, на които се подлагатъ Григоровичъ въ Македония, Мизия и Св. Гора, ни сж извѣстни отъ неговия Очеркъ путешествія въ Европейско

Турцин.¹⁾ Кочубински ни ги възстановява само, като съобщава при това, че тоя Очеркъ билъ осакатенъ при печатањето.

Брошурата на проф. Кочубински ще достави истинска отрада на всички почитатели на приснопамятния Григоровичъ.

Д. М.

КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВЪСТИ.

Салваторе Фарина.

Единъ отъ най-виднитѣ и най-любимитѣ днешни италиански пувелисти и романисти е Салваторе Фарина, авторътъ на разказа, що помѣстяме въ прѣводъ въ тая книжка на Б. Пр. С. Фарина е роденъ на 10. Януари 1894. година (н. с.) въ Сорео на островъ Сардиния. Въ гимназията вдъхнува му единъ отличенъ списателъ, Фердинандъ Бозно, любовъ къмъ литературата. Фарина постъпва сѣтиѣ като студентъ по правото на университета въ Павия и свършва въ Туринъ въ 1868. год. съ титла докторъ на правото. Въ сѣщата година той се оженва и се установява въ Миланъ, отъ дѣто се отдалечава твърдѣ рѣдко и дѣто живѣе въ пълно щастие въ срѣдата на своята челядь и въ кръга на отбрани приятели, прѣдаденъ отъ сърдце и душа на литературенъ трудъ. „Фарина“, казва за него Анджело де Губернатисъ, „е истински художникъ, който обича своето дѣло; той го приготвя тайно, обмислюва го зрѣло, и когате то е готово, сѣдва да го изложи писмено, и тогазъ се показва той грижливъ, както би се грижилъ за едно свое дѣте“. Въ първитѣ си съчинения наистина той обичаше да се прѣдава безгрижно на въображението си, обаче полека-лека той привикнх да наблюдава повечко околниятъ свѣтъ и скоро се показа тънъкъ наблюдател и първокласенъ психологиченъ романистъ. Въ 1882. год. загуби той своята другарка въ живота, и това нещастие го фърли въ отчаяние, отъ което се опита да се избави съ усилена литературна работа; обаче прѣсилванъето прѣдизвика една странна болѣсть, която за нѣколко врѣме му отне способността да говори и да си запомня думи, макаръ и другитѣ му способности да останяхъ непохтнати. Но скоро здравъето му се поправи, и той можа изново да се прѣдаде всецѣло на любимото си занятие. Успѣхътъ на неговитѣ съчинения растѣше все повече и повече и числото на неговитѣ четци и почитатели се увеличаваше немовѣрно не само въ Италия, но и въ цѣла западна Европа. Съчиненията му се прѣведохъ бържѣ на английски, френски, нѣмски, холандски, дански, шведски, чешки, руски, испански и пр. и всѣгдѣ се посрѣщяхъ тѣ съ възхищение. Той е особено възхитителенъ въ описванъето на духовито-шеговитото и на наивното и се отличава съ своя хуморъ и съ нѣжното излаганъе на семейния

¹⁾ Второто издание отъ тая книга, която би трѣбало да има въ всѣка българска гимназическа библиотека, се намира въ проданъ

животъ, на семейното щастие и на домашнитѣ добродѣтели. Тѣзи черти на неговия списателски талантъ се проявяватъ особено въ хумористическата епопея на една буржуазна италиянска фамилия, изложена въ романа *Il signor Jo*, и въ сборката отъ разкази, които рисуватъ въ привлѣкателна форма семейниятъ животъ на една двойка отъ самото му начало до неговото пълно развитие, която сборка е озаглавена *Mio figlio* (Синъ ми). Първиятъ разказъ, отъ тая сборка който изтѣзе въ 1881. год., предлагаме именно на читателитѣ си въ тая книжка и се надѣмъ, че той ще намѣри между тѣхъ радушенъ приемъ.

И. Г.

А. Г. Рубинштейнъ.

Едважъ деветъ мѣсеца подиръ смъртта на извѣстния пианистъ Хансъ Бюло (Bülow) музикалниятъ миръ прѣтърпява една още поголѣма загуба въ лицето на прочутия пианистъ и композиторъ Антонъ Григорьевичъ Рубинштейнъ, който на 8. Ноември почина въ своята вила въ Петерхофъ, близу до Петербургъ. Съ неговата смъртъ изкуството се лишава отъ най-гениалния си прѣдста-витель въ областта на пианото, дѣто Рубинштейнъ занимаване отъ много години насамъ първо мѣсто между съврѣменнитѣ европейски знаменитости.

А. Рубинштейнъ е роденъ на 18. Ноември 1829. год. въ селото Веквошинецъ, херсонска губерния. Още малъкъ той се прѣселва съ родителитѣ си въ Москва, и тукъ захваща шестгодишниятъ Антонъ вече да проявява удивителна наклонность и способностъ за музиката. Изработилъ самъ единъ чудноватъ музикаленъ инструментъ отъ клечки и конци и свирѣлъ на него разни мелодии, що слушалъ на улицата. Майка му отначало сама го обучавала на пиано и ръководила година и половина първоначалното му музикално образование. Извънреднитѣ способности на малкия Антонъ обаче скоро обрнѣли върху него вниманието на руския пианистъ Вилуанъ, който зель да обучава самъ безплатно талантливото момче. Вече на деветъ-годишна възраст Р. изтѣзълъ първъ пътъ прѣдъ публиката на единъ благотворителенъ концертъ въ Москва, а скоро слѣдъ това заминалъ съ учителя си въ странство, дѣто съ своитѣ концерти е възбуждалъ навсѣкхдѣ удивление и възторгъ у слушателитѣ си. Въ Парижъ, дѣто е прѣстоялъ пѣла година, малкиятъ гениаленъ артистъ възхитилъ толкова съ своята игра Францъ Листа, щото тоя въ ентузиазма си извикалъ: „Това момче ще бѣде наслѣдникъ на моята игра“. И това пророкуване блѣскаво се изпълни въ бѣдъщето. Обаче Рубинштейнъ, който още отъ дѣтинство си бѣ поставилъ за образецъ и идеалъ въ своето изкуство играта на Листа, туряше винаги Листа по-горѣ отъ себе си и е казалъ еднажъ, че пианисти като него сж прости солдати въ сравнение съ фелдмаршала Листа. Въ 1844. год. А. Р. заедно съ майка си и съ по-малкия си братъ Николай, който отпидирѣ тоже се прослави като пианистъ и занимаваше длъжността директоръ на московската консерватория, отива въ Берлинъ, дѣто по съвѣта на Майербера въ продължение на една година зима уроци по теория на музиката. Подиръ връщаннето си той отива въ Петербургъ, дѣто имѣ случай да свири прѣдъ императорската двоица, която го прие много любезно.

Въ това врѣме умрѣ баща му, и А. Р. на 16 години се видѣ принуденъ самъ да се грижи за бѣдъщето си. Той отиде въ Виена, дѣто се намиреше Листъ, като разчиташе на неговата подѣржка и

покровителство, ала Листъ го прие хладно. Р. прѣкара много тежко врѣме въ Виена. Съ уроцитѣ по музика, които даваше тукъ, едвамъ можеше да се прѣхранва, а много пжти даже гладуваше, както самъ казва въ своитѣ въспоминания. При всичко това той бодро работѣше надъ първитѣ си композиции: младостѣта и истинскитѣ талантъ му придавахъ сила и енергия. Въ 1848. год. върща се Р. въ Петербургъ, дѣто за своя прѣхрана дава концерти и уроци по музика, а свободното си врѣме посвещава на своитѣ композиции. Въ това врѣме той привлѣче върху си вниманието на великата княгиня Елена Павловна, извѣстна като покровителка на изкуствата, особено на музиката, и благодѣтелка на много млади таланти. Тя го назначи за свой придворенъ пианистъ, и отъ тоя моментъ материалното му положение се подобри, и той всецѣло можа да се прѣдаде на своето любимо занятие — композиторството. Напистина, първитѣ му опери, „Димитрій Донской“, „Сибирскій охотникъ“, „Местъ“ и др. нѣмахъ голѣмъ успѣхъ, обаче Р. не се отчая, и подирнитѣ му опери „Демонъ“, „Неронъ“, „Макавейтъ“. „Фераморсъ“ му спечелихъ славата на оперенъ композиторъ. Освѣнъ многобройнитѣ опери той е съчинилъ и разви други видове музикални композиции, като симфонии („Океанъ“), фантазии, увертюри, сонати, баркароли, пѣсни и пр.

Всички критици признаватъ, че Р. е билъ даровитъ композиторъ макаръ и да не е създалъ нѣщо въ истинския смисълъ велико. Безсмъртна слава той си спечели не толкова като композиторъ, колкото като изпълнител-виртуозъ. Той изпълняваше чуждитѣ творения съ таково дълбоко чувство, влагаше въ тѣхъ таково изражение, щото и самиятъ авторъ на композицията не можеше по-добръ да я изпълни. Въ това изпълнение се отразяваше истински музикаленъ гений, велика артистическа натура. Поразителната техника въ неговата игра, можществената сила и въ сжщото врѣме очарователната нѣжност на неговото туше правѣхъ, щото пианото, този въ повечето случаи не-благодаренъ инструментъ, да издава подъ прѣститѣ на повелителя си звукове, които електризувахъ публиката и карахъ хората да забравятъ окръжаещата ги дѣйствителностъ и да се прѣнесатъ въ вълшебния миръ на мелодитѣ, въ който ги въличаше гениалниятъ художникъ.

Р. е прѣдприималъ много артистически обиколки въ странство и всекога е билъ прииманъ съ сжщия ентузиазъмъ, съ сжщото прѣклоняние прѣдъ таланта му. Слѣдната анекдота може да ни покаже, какво обаятелно влияние е имала неговата игра върху музикални хори. Жената на единъ музикаленъ критикъ въ Виена е лежала на смъртното легло, когато Р. се намиралъ тъкмо въ града. Тя пожелала да чуе за послѣденъ пжтъ великиятъ артистъ и помолила да го повикатъ. Р. се притекълъ и седналъ на пианото въ съсѣдната стая и когато той свършилъ играта, госпожата незабѣлзано била вече издъхнала, тъй тихо се прѣселила тя въ она свѣтъ, съпровождана отъ очарователната игра.

Въ 1872. год. прѣдприе Р. пжтешествие въ Америка заедно съ знаменития виолонистъ Вѣнявски. Тая обиколка тури основата на неговото материално благосостояние, което му обезпечаваше охотенъ животъ. Отъ тогава повечето отъ концертитѣ си той даваше или безплатно за музикалната младежъ или употрѣбваше приходитѣ отъ тѣхъ за благотворителни цѣли. Така той е облагодѣтелствувалъ много бѣдни таланти и е спомогналъ да се развиятъ тѣхнитѣ природни дарби.

Неговата артистическа кариера, която отначало бѣ доста трѣплива, го караше да си спомня, колко млади таланти се намиратъ въ неговото положение и колко неговата помощ може да улесни тѣхното развитие. Ибощо Р. бѣше не само гениаленъ артистъ, ами и идеаленъ човѣкъ.

Особоно за развитието на музикалното изкуство въ Русия покойниятъ има голѣми заслуги. На неговата инициатива и на неговитѣ постоянни затѣгания се дължи основаването на Руското музикално общество въ 1859. год. и откриването на първата консерватория въ Петербургъ въ 1862. год. Цѣли десетолѣтия Р. стоя на чело на тая консерватория като директоръ и нему главно тя дължи своитѣ блѣскави успѣхи.

Въ заключение ще приведемъ нѣколко стиха отъ руския поетъ А. Н. Майковъ, въ които майсторски е описана играта на великия художникъ и впечатлѣнието, която тя прави на слушателя :

Вотъ онъ, разсѣянный, какъ будто бы небрежно
Садится за рояль — вотъ гамма, трель, намекъ
На что-то — пропорохнулъ какъ будто вѣтерокъ —
Лелѣющій мотивъ, и ласковый, и нѣжный...
Вотъ точно свѣтлый лучъ прорѣзалъ небеса —
И радость на землѣ, и торжество въ эфирѣ!
Но вдругъ ударъ!... другой!... Иной мотивъ взвился,
И дико прядаетъ все выше онъ и шире!
Онъ словно вылетѣлъ изъ самыхъ нѣдръ земныхъ,
Какъ будто вырвались и мчатся въ шумъ бури,
На встрѣчу ангелахъ, тьмы демоновъ и фурій...
Художникъ въ ужасѣ: предъ нимъ разверстыи адъ,
Самимъ имъ вызванный, хохочущій, гремящій...
Осмигнуть ужъ его и самого грозящій...
А человечество! О, жалкое дитя!
Ты чувствуешь, что бой, тотъ бой изъ-за тебя!...
Но успокойся! Вотъ ужъ надъ тобой свѣтло:
Архангелъ побѣдилъ!.. Художника чело
Яснѣетъ... Онъ къ тебѣ нисходитъ и съ тобою —
Самъ човѣкъ уже и духомъ просвѣтленъ —
Сливаешь голосъ свой съ молитвой міровою...
Онъ кончилъ... Вотъ онъ всталъ, разбитъ, изнеможенъ,
Уходитъ... крики вслѣдъ...

Чѣмъ крики тѣ звучать!
Художникъ, слышишь ты? То гулъ благословеній!
Да, да, благословенъ, благословенъ стократно
Твой, въ царство свѣта насъ переносящій, гений!

Е. Г.

На 13. Ноември т. г. се поминхлѣ въ Парижъ Victor Duruy, знаменитъ французски историкъ и шестгодишенъ министъръ на просвѣщеніето въ Наполеоново врѣме (отъ 1863.—1869. г.). Прѣди да стане министъръ, билъ е частенъ секретаръ на Наполеона III, комуто е сжщверѣменно помагалъ да напише „Исторіята на Юлія Цезара“. Duruy се славилъ съ хубавитѣ си учебници по история, отъ които римската

(Histoire romaine) и гръцката му история (Histoire de la Grèce ancienne) сж най-популярни, и то не само въ Франция, но и въ цѣла Европа. Освѣтъ това Duruy е написалъ и една история на Франция (Histoire de France), както и нѣколко тома отъ Histoire universelle, която излизаше въ отдѣлни свезки подъ неговата редакция. Но освѣтъ като историкъ, Дюрюи е не по-малко популяренъ и като министъръ на просвѣщението въ Франция. Въ негово министруване се извършиха редъ реформи по учебното дѣло въ Франция, които и до днесъ принасятъ своитѣ облаги. Той направи първоначалното образование безплатно и задължително въ Франция, той основа женски гимназии и уреди французескитѣ университети, той въведе гимнастиката като учебенъ предметъ въ сръднитѣ училища и пр. Jules Simon, извѣстниятъ французски моралистъ и близенькъ приятель на покойния, като говори за неговитѣ заслуги въ в. Figaro отъ 14/26 Септември т. г., казва: „На днешно врѣме, когато министритѣ изчезватъ тъй бързо отъ сцената и отъ паметта, той остави трайна диря отъ своето министруване. Той умира слѣдъ дълъгъ животъ (на 83 год.) посрѣдъ общо уважение. Той бѣше истински историкъ, великъ министъръ, безстрашенъ и безуморенъ реформаторъ, добъръ французинъ и прѣвъзходенъ човѣкъ“.

— Единайсетъ деня слѣдъ Duruy се поминѣ и други единъ не по-малко извѣстенъ французинъ, **Ferdinand Lesseps**. Съ името Лесепс сж свързани двѣ грандиозни прѣдприятия въ тоя вѣкъ, отъ които едното се увѣнча съ блѣскавъ успѣхъ и прослави гениалниятъ си начинател по цѣлъ свѣтъ, но другото опропасти спечелената му слава и безъ малко та му не зарови паметта още приживѣ. Първото отъ тия прѣдприятия — прокопаванъето на Суезския каналъ — скрати морскиятъ пътъ отъ Европа до Индия за 20—30 деня. Истина Лесепс не е първи дошелъ на тая честита мисль, да съедини Сръдиземно море съ Червено чръзъ каналъ, защото 33 вѣка прѣди него сж се занимавали съ сжщата мисль старитѣ египтяни и дори начевали на нѣколко пъти каналътъ на сжщото мѣсто. Но ако зарадъ Суезския каналъ въздаватъ славата най-много на Лесепса, то е зарадъ неговата непрѣсекижта енергия, съ която извърши до край това прѣдприятие. Мисльта за прокопаванъето на Суезския каналъ му дошла прѣзъ прѣби- ваннето му въ Египетъ като французски консулъ (отъ 1832.—1838. година) и го не оставила, докато я не осъществилъ. Съ подпората на египетския хедивъ Саидъ-Паша, неговъ добъръ приятель, той сполучва да привлече за прѣдприятието си много държавни мѣже въ Европа и да събере съ поднеска около 200 милиона лева; съ тия пари начева на 1859. год., и слѣдъ 10-годишна работа Суезскиятъ каналъ билъ готовъ и се отворилъ тържествено сръдъ общи похвали отъ всички страни къмъ Лесепса. ¹⁾

Суезскиятъ каналъ, прѣзъ който кръстосватъ сега хиляди параходи отъ цѣлъ свѣтъ, има дължина 160 километра, широчина горѣ (надъ водата) 75 метра, долу (подъ водата) 22 метра, а дълбочина има 8

¹⁾ Въ Neue Freie Presse отъ 29. т. м. се обажда отъ единъ австрийски генералъ-майоръ, на име Negrelli, който иска да каже, че плановѣтъ за Суезския каналъ билъ изработилъ неговиятъ баша, прочутъ австрийски инженеръ Alois Negrelli, който-ходилъ два пѣти въ Египетъ, за да изуча мѣстността, и който билъ назначенъ отъ Саидъ-Паша за главенъ надзирателъ на работитѣ. Но туку що захванжли каналътъ, и Негрели умрѣлъ.

метра. На пхтя си просича три езера, които сж улеснили доста прокопаваньето, но пъкъ оть друга страна е имало толкова други трудности, щото и днесъ е за чудење, какъ е успѣло това дѣло съ сравнително малко пари. Тѣй напр. всичкитѣ инструменти, машини, ваглица, жетѣзо и пр. било прѣнасяно оть Европа, а нито вода нѣмало нѣрво врѣме за работницитѣ (25000!), та първата работа била да се копа каналъ за сладка вода — защото иначе трѣбало да употрѣбаватъ 1500 камили всекидневно за прѣнасяне вода, което струва на година три милиона лева!

Не стигаше му славата оть Суезския каналъ: Лесепсѣ пожела да се прослави прѣдъ смъртъта си съ едно още по-грандиозно прѣдприятие — макаръ че старинитѣ го бѣхж вече налеглижи. На 1881. год. (въ 76-та си година!) основа панамско дружество, което събра 600 милиона капиталъ и си тури за цѣль да прокопае Панамскиятъ провлакъ. Паритѣ се събрахж бързо и работитѣ ужъ наченяхж, но слѣдъ 9 години паритѣ се свършихж, пъкъ работа никаква. Съ голѣмия си авторитетъ Лесепсѣ сполучи да събере други 600 милиона, за да се продължи прѣдприятието, но слѣдъ нѣколко години намѣто да се отвори Панамскиятъ каналъ отвори се всеизвѣстната панамска афера, която извади на лице нечути злоупотрѣбения. Истина Лесепсѣ самъ не е злоупотрѣбавалъ, но публичното мнѣние го осжди, че е допусналъ да злоупотрѣбаватъ други. Лесепсѣ биде осжденъ (заедно съ сина си Charles Lesseps) на петъ години затворъ. Макаръ че втората инстанция го освободи, Лесепсѣ изгуби вече първата си честь и слава и умрѣ полузабравенъ.

Б. II.

Разкопки въ Делфи. Декато самитѣ гърци не дигатъ глава оть политика, любознателнитѣ европейци имъ откриватъ полека-лека старитѣ храмове, села и градове. Шлийманъ имъ разкопа цѣли двѣ столици (Микена и Троя), германцитѣ имъ изровихж напоследѣкъ два не по-малко знаменити града (Олимпия и Пергамосъ), австрийцитѣ имъ изнамѣрихж дѣ-да-си богатства въ Мала Азия, а пъкъ французитѣ имъ разравятъ сега най-славното светилище — делфийскиятъ храмъ и оракулъ съ всичкитѣ му приградия. И неволно дохожда човѣку на умъ да каже при това: *palam gerant, alii, tu, felix Graecia, debe!*) Западнитѣ учени се напрѣдварятъ, кой оть кого повече старини да изнамѣри, кой по-голѣми заслуги да принесе на гръцката археология, а то като на пукъ, колкото повече излиза на явѣ славата на старитѣ елини, толкозъ по-долу падатъ акциитѣ на модернитѣ гърци. При таково положение българинътъ може спокойно да погледа бай-ганьовски на въпроса и да се порадва въ сърдцето си, за дѣто нашитѣ прадѣди не оставили нищо, съ което да ни покажжтъ, че сж стояли по-горѣ оть насъ по култура и образование.

Делфи билъ малъкъ градецъ (въ областъ Фокида), но много знаменитъ въ историята гръцка, защото билъ седалище на прочутия

*) Нека въртжтъ тѣрнокопѣтъ други; ти, честита Гърцио, прави дѣлгове. Позволихме си една игра съ познатия стихъ: *bella gerant alii, tu felix Austria, nube* (Другитѣ нека водѣжтъ войни; ти, честита Австрию, прави свадби), съ който се характеризова хубаво държавното увеличение на Австрия — само чрѣзъ женидби и наслѣдства.

делфийски оракулъ и споредъ това духовенъ центъръ на цѣлия гръцки народъ. Като първо светилище въ цѣла Гърция, Делфи е събралъ цѣлокупното гръцко изкуство въ себе си: за подигането и украсението на храмоветъ и на другитъ здания въ Делфи сж работили най-знаменити гръцки художници, а пъкъ срѣдства за това сж прииждали отъ цѣлъ свѣтъ. Разположено срѣдъ разкошна мѣстность подъ самия Парнасъ туку до баснословния касталски изворъ, това светилище е привличало много посѣтители вече по самата си величествена природа. Но съ врѣме, слѣдъ като се построяватъ великолѣпни храмове и слѣдъ като Пития си спечелва авторитетъ по цѣла Гърция, Делфи става мощенъ факторъ въ съдбитъ на гръцкия народъ: колонии ли ще се населяватъ нѣкъдѣ, война ли ще се отваря — ще се допитатъ все до аполоновото пророчище въ Делфи. Дори и чужденцитъ сж се отнасяли съ почетъ къмъ това единско светилище и не единъ чужди господаръ е търсилъ съвѣтъ отъ делфийска Пития. Относлѣ, кое отъ варварскитъ нашествия въ Гърция, кое отъ общия отпадъкъ на религиозния духъ у гръцитъ, реномето на делфийското пророчище пада и огромнитъ богатства, събирани съ вѣкове, изневзватъ, кое разграбени безъ-трага, кое прѣнесени въ Римъ и Цариградъ.

Отъ дълго врѣме французскитъ археолози се занимаватъ съ разкопки въ Делфи (днесъ едно албанско село на име Кастри съ 325 къщи), за която цѣлъ основахъ и особено археологическо училище въ Атина, ала работитъ отивахъ полека. Но откакъ французекиятъ парламентъ разрѣши (на 1891. г.) половинъ милионъ лева за отчуждение новитъ поселения върху развалинитъ на стария градъ Делфи, разкопкитъ начехъ много бързо и успѣшно. Въ двѣ години отгорѣ изнесохъ на бѣлъ свѣтъ толкова старини, щото сж достатъчни не само за историята на Делфи, но и за цѣлата история на старо-гръцкото изкуство изобщо. До делфийския храмъ аполоновъ открихъ четири по-малки приградия, които сж си строили разнитъ гръцки държавици, за да си пазятъ даренитъ богу Аполлону драгоцѣности. Отъ тия приградия или по-добрѣ съкровищници най-красивата е атинската, зидана туку слѣдъ маратонската битка (490. г. пр. хр.). Мраморнитъ камъне, стълбоветъ, барелефитъ и въ обще всичкитъ украшения отъ това здание сж тѣй добрѣ запазени въ земята, щото французитъ мислятъ да възстановятъ тоя великолѣпенъ „атински домъ“, както си е билъ. Отъ надписитъ по стѣнитъ се вижда, че тази атинска ризница е била съградена съ паритъ, що ги зели атинцитъ откупъ срѣщу заробенитъ трофеи при маратонската битка. Това има голѣмо значение за историята на гръцкото изкуство, а тѣй сжщо и за гръцката палеография.

Разбира се, че това, що е останало до сега въ Делфи, за да могатъ да го намѣрятъ французитъ, е все таково, що не е могло да бѣде отвлѣчено нѣкъдѣ: стълбове, мраморни блокове съ надписи, барелефи съ цѣли сцени отъ гръцката митология, но подвижни украшения като статуи, златни и сребърни сѣдове, съ каквито сж били пълни делфийскитъ ризници, излизатъ сега на явѣ твърдѣ малко. Статуи намѣрени само двѣ: единъ староврѣмски Аполонъ и единъ великолѣпно изработенъ свинкъс. Ако е истина, що ни разказва стариятъ Плиний, че въ Делфи имало 3000 статуи, можемъ си прѣдстави, какъвъ плѣвъ и пожаръ ще е миналъ прѣзъ тоя градъ, за да останатъ отъ 3000 статуи само двѣ. Отъ безбройнитъ драгоцѣни подарѣци, съ които е обшиванъ делфийскиятъ Аполонъ отъ цѣлъ свѣтъ, има днесъ останали

само изпочупени урни и вази, а другото е разграбено и занесено кой-знай на кхдѣ. Знае се само за печалната история на единъ златенъ трипожничкъ направенъ на общи разниоски и поднесенъ даръ на Аполона отъ всичкитѣ гърци за благодарностъ и споменъ на побѣдната битка при Платея (489). Горнището (тавѣта) на този огроменъ трипожничкъ било отъ чисто злато и затова бързо изчезишло, а пъкъ долището — три изкусно изработени крака въ видъ на змии — занесѣтъ царь Константинъ въ Цариградъ, дѣто се намиратъ и до днесъ между остатъцигѣ отъ стария хиподромъ. Главата на една отъ змийгѣ е сега отсѣчена; казватъ, че я отсѣкълъ самъ султанъ Мухамедъ II, за да опита сабята си. Дали е зналъ ставиятъ побѣдителъ на Византия, че съ тоя си ударъ е съкрушилъ и послѣдниятъ споменъ стъ старославнитѣ елиски побѣди надъ Азия?

Между развалинитѣ на делфийския храмъ французитѣ намѣрихъ двѣ химни въ честь на Аполона, отъ които едната е запазена цѣла; на тѣй като заедно съ текста сж изрѣзани и нотитѣ (на мраморна плоча), французскитѣ компонисти ги разгатахъ и едната отъ химнитѣ биде изведена музикално въ Парижъ и въ Атина и произвела, казватъ, величественъ ефектъ! Мелодията на тѣзи химни, споредъ думитѣ на берлинския компонистъ Reichmann, ни дава хубаво понятие за художественитѣ дарби на старо-гръцкия народъ, който е тѣй добръ боравилъ съ музиката, както и съ поезията.

Отъ разкопкитѣ въ Делфи има сега цѣло изложение въ *Ecole des beaux arts* въ Парижъ, дѣто сж изложени гипсови модели отъ всичкитѣ намѣрени прѣдмети. Изложени сж модели само, защото гръцкото правителство не дава да се изписатъ намѣренитѣ иѣща изъ прѣдлѣтитѣ на Гърция.

Подробно описание на разкопкитѣ въ Делфи очакватъ сега да напише французскитѣ археологъ Homolle, директоръ на археоложкото училище въ Атина, който е ръководилъ и самитѣ разкопки заедно съ французския инженеръ Couvert.

Б. Ц.

Гръцка музикална композиция отъ III. вѣкъ пр. Хр.
До скоро твърдѣ малко се знаеше, до кхдѣ сж стигнали старитѣ гърци и въ музиката. Но тоя въпросъ сжществувашъ и въ учения миръ разни мѣния, но всички се свеждахъ пакъ въ едно, а именно, че гърцитѣ въ полето на музиката сравнително малко сж извършили. Този възгледъ се подържаше и поради това, че липсвахъ паметници отъ тая областъ. Отъ друга страна не бѣше невѣроятнo, че гърцитѣ и не сж оставили много такива паметници, защото музикалното писмо (ноти) може да се е появило и по-късно, когато може и да е миналъ единъ цвѣтуещъ периодъ въ развитието на старо-гръцката музика. Всички тия сѣмѣния сега се прѣсѣяхъ, понеже лани въ Май се наѣри при разкопкитѣ въ Делфи химната на Аполона, и то повече отъ двѣ трети написана съ старо-врѣмски гръцки ноти на двѣ голѣми мраморни плочи, на които сж издѣлбани 23 линии текстъ на химната и до 80 музикални такта въ размѣръ $\frac{5}{4}$. Текстътъ и напѣвътъ показватъ, че липсва още една плоча, която сега старателно се търси. Една цѣла зима мина, докато знаменитиятъ елинистъ и музикалецъ палеографъ Т. Райнахъ успѣ да разрѣши, сир. да прочете нотитѣ на

намѣренитѣ плочи. На 26. Марта т. г. за първъ пътъ е била прѣдставена намѣрената химна въ Атина, на концерта, устроенъ отъ там-кашната французка школа. Кралътъ тамъ е присѣдствувалъ. На 12. Априли химната е пѣна и въ Парижъ. На тая художествена продукция, на която сж били поканени само отборъ художници и учени, е билъ почетенъ съ покана и познатиятъ чешки музикаленъ ученъ Л. Куба, който разиравя за това въ списанието *Osvěta* (655—658), отъ дѣто вадимъ тия бѣлѣжки. Намѣрената химна е отъ III. вѣкъ прѣди Христа. Била е съчинена по поводъ на гръцката побѣда надъ галитѣ. Тогава е била разписана награда за най-добрата химна, и нѣма съмнѣние, че намѣрената сега въ Делфи е тази, която е получила първата награда. Първомъ се славѣ Аполонъ, синъ Зевсовъ, сѣгѣ се корѣтъ галитѣ, чиято войска е била отблъснута отъ гърцитѣ съ помощта на Аполона, а слѣдъ това се обръща химната къмъ музитѣ и кани гръцкитѣ жени да запѣятъ хоръ въ честъ на боговетѣ. Тукъ е текстътъ прѣкъсенъ. Ще трѣба да се намѣри и третата плоча, за да, се узнае цѣлата химна. „Самата музикална композиция — казва Куба — се дѣли на три части. Първата часть се движи диатонически по дорически начинъ, сир. въ нашъ *a*-молъ съ *g* съ завършване на *e*. Слѣдъ серпозния, достойнствения и тържествения напѣвъ на първата часть дохожда изненадвающе за всѣки музикаленъ художникъ, който е ималъ за гръцката музика извѣстно прѣдставление: до сега именно живата диатоника се считаше отъ всички за главна черта на — непознатата — гръцка музика. Но вижъ! Срдната часть на химната се прѣлива въ външната хроматика, на каквото сме привикнали само у Вагнера! Слѣдъ енергичния, самосъзнателния уводъ слѣдователно дохожда напѣвъ разточенъ, който се прѣлива и се протака отъ тонъ на тонъ приятно, нѣжно, течнo, горещо. Третата недовършена часть откъмъ такта и тона е еднаква съ първата. . . . При това музикално откритие за сега е най-важна срдната часть — хроматичната. . . . Като слуша човѣтъ тѣзи дълги звукови линии, неволно си спомняме безконечната Вагнеровска мелодия, и образътъ на славния реформаторъ се изпрѣчва прѣдъ насъ още по-силно, когато слушаме въ срдната часть старо-гръцка — хроматика! Мене особено занимава това откритие, защото мнитѣ възгледи, които имахъ върху отношението на Вагнеровата музика спрѣмо старо-чешката и къмъ народната пѣсенъ изобщо, сега се потвърдяватъ. На Балканския полуостровъ именно, който азъ отъ 1888. год. ежегодно посѣдвахъ съ цѣлъ да изуча народнитѣ напѣви¹⁾, забѣлжихъ, че тамошния народъ и сега още дълбоко вирѣхътъ ония начала, по които се е управлявало старо-гръцкото музикално искуство и на които тълкувателъ бѣше Вагнеръ. Напѣвътъ и словата (текстътъ) у гърцитѣ сж прѣдставяли съпружеска цѣлость, при която словото е мжжѣтъ, а музиката е послушна нему жена. И дѣлѣтъ сж обикновено рожба на единъ човѣкъ. Сжщо това е и въ запазенитѣ старо-древни балкански области. Не се пѣе заради напѣва (арията), а заради словото (текста), поетичната прѣдстава. А Вагнеръ именно бѣше този, който искаше да освободи словото отъ зависимостта му подъ музиката. То бѣше реакция, но реакция здрава, въ посока съгласна съ възгледитѣ на простия народъ и на старитѣ гърци“.

¹⁾ Вж. за това въ Бѣлг. Прѣгл. год. I. кн. XI—XII. 370, гдѣто се съобщава за тазгодишното идване на г. Куба въ Бѣлгавия.

Новооткритата Аполонова химна се прѣдаде при съпровождане съ харфа и хармониумъ. Съпровождането е съставилъ Gabriel Fauré. Сега е печатана химната съ гръцки и французки текстъ и съпровождане на пиано.

Споменна плоча на Гр. Пърличевъ. Ученици и почитатели на покойния Пърличевъ въ Солунъ зели инициатива да събержтъ извѣстна сума за поставяне споменна плоча върху гроба на починалия български дѣятел. Ние се радваме на тоя починъ и желаемъ, дано се събержтъ повече пари, та да може намѣсто плоча да се подигне ещии паметникъ, какъвто заслужва тоя нашъ народенъ дѣецъ.

Новъ, свободенъ белгийски университетъ. Въ Брюкселъ тази година се отваря новъ университетъ: „Institut des hautes études“, въ който ще може младежъта и отъ двата пола да получава пълно висше образование, съотвѣтно на сегашното състояние на науката и на общественитѣ нужди. Идеята, да се основе новъ университетъ, е никнжала поради това, че стариятъ брюкселски университетъ отъ много страни се показва негоденъ, както по своитѣ отживѣли наредби, така и поради партизанския, сектантския духъ и загнизденитѣ въ него стари прѣдрасждъци. Единъ комитетъ, въ който влѣзхожъ най-видни и най-просвѣтени мъже, вече въ Мартъ мѣсецъ т. год. изложи чрѣзъ едно въззвание възгледитѣ си върху стария университетъ, като разясни на обществото възпитателнитѣ цѣли, които ще се стреми да изпълни новиятъ университетъ.

Като се явява новиятъ университетъ свободенъ отъ всѣкакви прѣдрасждъци, широко отваря вратитѣ си и на женитѣ. Единъ отъ основателитѣ на новия университетъ, Едмондъ Пикаръ, казва по този поводъ: „Даже и ако допуснемъ, че женската половина на човѣшкии родъ се отличава отъ мъжката по способността на мисленето, сир. че инакъ мисли, вѣрва и дѣйствува, пакъ не трѣба да се отнима у нея правото на образование, а трѣба и за нея да бѣде открито съкровището на знанията безъ всѣко ограничение“. Едмондъ Пикаръ общава братско гостопримство на женитѣ въ новия храмъ на науката. Всичкитѣ, които желажтъ да се учжтъ, ще можжтъ да получатъ достжпъ въ университета. А чрѣзъ частни лекции университетътъ ще се стреми да направи науката достжпна и на работнитѣ съловия въ Белгия. Програмата на лекциитѣ въ новия университетъ е значително по-широка отколкото въ стария. Сега въ Октомври се открихъ само два факултета: юридически и литературно-философски.

Л. М.

Звукътъ въ народната метеорология. Далечината, на която се разиροстроява звукътъ, е твърдѣ промѣлива. Има случаи, когато звукътъ се чува чудесно. Именно вечеръ, когато утихва вѣтрътъ, когато се успокоява човѣкъ подиръ дневния си трудъ, когато лжнитѣ на слънцето не причиняватъ размѣсване на въздуха, срѣщатъ се случаи на невѣроятнo разирострояване на звука. Дръ Цимерманъ разказва, че веднажъ, като се намѣрвалъ въ крѣпостта Хоенсбергъ, разположена на единъ върхъ около 15 километра далечъ отъ Щутгардъ, чулъ

лично, заедно съ коменданта на крѣпостта и други лица, полунощните провиквания на нощния стражъ въ Шутгардъ. Това невѣроятно разпространяване на звука не е възможно денемъ, когато подъ лжичитѣ на стѣнцето се издигатъ надъ земята струници отъ пари и нагрѣтъ въздухъ, които нарушаватъ еднородността на долния въздушенъ слой и причиняватъ не само неясност на звука, който се разпространява въ него, но и извѣстното на всички, които сж си служили съ трѣби, блѣщуканье и треперенье на близкиѣ до хоризонта прѣдмѣти. Инакъ и не може да бѣде въ такава нееднаква срѣда, въ която лжичитѣ, като се отражаватъ, прѣчупватъ, отклоняватъ, разбиватъ се на части, които прѣминаватъ нееднакви пхтища и интерфериратъ помежду си.

Особено за забѣлѣзване е това, че селениѣ отколѣ сж схващали извѣстна връзка между силата на звука и състоянието на атмосферата, и се ползватъ отъ нея за прѣдказанье врѣмето. Почти всички селени, пише г. Калтановски на „Метеоролическій вѣстникъ“, поне жителитѣ на Киевската и Подолската губерния, въ които той лично правилъ повѣрка, прѣкрасно знаятъ, че усиляването на звона отъ далечна камбана, особената му гжстота и ясностъ почти безпогрѣшно указватъ за развалянето на врѣмето. Въ с. Дѣдовщина (Киевска губ.) селениѣ чакатъ дѣждъ, ако се чува звонѣтъ отъ с. Пришивална, което отстои на 5—6 километра разстояние; въ с. Молокишъ (Подолска губ.) жителитѣ считатъ ясното чуване на звона отъ градеца Рибница, който е на 8—9 километра разстояние, като бѣлѣгъ, че ще настѣпи лошо врѣме; жителитѣ на с. Рагекъ признаватъ ясно чуваниятъ звонъ отъ женскиятъ Немировски манастиръ, който отстои на 5—6 километра, като указание, че приближава дѣждъ или снѣгъ, а въ краенъ случай — мъгла или облачно врѣме. Въ Березовка нѣкои селени обръщатъ внимание и върху бръмченъето на телеграфната жица. Ако въ тихо врѣме, при ясно небе, жицата издава доволно високъ и интензивенъ звукъ безъ въѣкаква дрезгавина, каквато се забѣлѣзва при мѣстна буря или силенъ вѣтъръ, то този тонъ на телеграфната жица показва, че ще се промѣни врѣмето.

Като прѣминали на служба въ с. Хижици, Калтановски незабавно се заловилъ за нагласяването на метеорологическитѣ уреди при училището съ помощта на училищния слуга, който, като разбралъ назначението на флюгера, дѣждомѣра, термометра и пр., забѣлѣзалъ му, че въ Хижици и съседнитѣ села хората знаятъ, кога ще има дѣждъ, и кога — ясно врѣме. Наистина, мѣстното население забѣлѣзало, че прѣдъ развалянье на врѣмето шумѣтъ на желѣзницата, която минава на 5—6 километра разстояние отъ селото Хижици, става тъй ясенъ и близкъ, като че желѣзницата е на 400—500 метра.

Дове тъй сжщо споменува, че планинциѣ сждѣтъ за врѣмето по шума на потоцитѣ; обикновено тѣ казватъ: „Ще има дѣждъ, защото шумѣтъ на планинскитѣ потоци се усилява“.

Неотколѣ чухме, че въ България имало мѣста, въ които за развалянье на врѣмето узнаватъ по шума на рѣката. Това ни кара да прѣдолагаме, че звукѣтъ и въ нашата народна метеорология трѣба да играе роля въ прѣдказването на врѣмето. Желателно би било, прочее, щото всички любители на метеорологията у насъ да събержтъ и съобщжтъ въ туй отношение нѣкои свѣдѣния, ако имъ се вѣде случай да открижтъ такива.

Прѣдказване врѣмето въ Съединенитѣ Държави. Обсерваторията Blue Hill, близу до Бостонъ, е починала да издава отъ 1. Юни 1894. г. седмиченъ бюлетинъ съ прѣдказвания на врѣмето за една недѣля напредъ. Досега прѣдказванията на врѣмето сж били удовлетворителни, именно за Бостонъ е имало 82% сполучливи. Прѣдказанитѣ топли и студени периоди сж настъпвали не по-рано и не по-късно отъ едно денонощие отъ прѣдказания день. Редакторътъ на бюлетина Clayton се опиталъ да прѣдказва врѣмето за два мѣсеца напредъ. Тия прѣдказвания изгѣзали по-малко сполучливи отколкото седмичнитѣ; обаче дъждове сж паднали два пхти по-често въ днитѣ, когато сж били прѣдказани, отколкото въ останалитѣ, и въ течение на 6 недѣли отъ 8 най-топли дни се случвали въ оня день, въ който сж били прѣдказани. Особено сполучливи сж били прѣдказванията на топлия сухъ периодъ въ началото на Май (прѣдказването се появило въ края на Априли) и на прохладнитѣ, дъждовни дни въ срѣдата на Май (прѣдказването се появило една недѣля по-рано).

Защо въздухътъ бива много прозраченъ прѣдъ разваляне на врѣмето? Всѣки е забѣлѣзалъ, че прѣдъ разваляне на врѣмето често пхти въздухътъ бива много прозраченъ и че тогава планинитѣ изглеждатъ много ведро. Тази годѣма прозрачност на въздуха се изяснява по слѣдующия начинъ. Прѣдъ разваляне на врѣмето влажността се увеличава; тогава прашиникитѣ, които се намѣрватъ въ въздуха, сгхствяватъ по себе си паритѣ на водата и, като ставатъ по-тежки, падатъ на земята, а поради това и въздухътъ става по-чистъ.

Телефонъ между Виена и Берлинъ. На 17. Ноември т. г. се отвори първи пхтъ телефонно съобщение между австрийската и германска столица. Разстоянието между двата града е 630 килом. Както съобщавагъ виенскитѣ вѣстници, отъ Берлинъ, като говорятъ, се чувало чо-добръ въ Виена, докато берлинчанитѣ не чували ясно виенчанитѣ. Причината си обясняватъ съ това, че виенскитѣ апарати ще сж по-чувствителни отъ берлинскитѣ. За цѣлата инсталация било похарчено всичко 130.000 фиорина.

М. В.

Законопроектъ за основнитѣ училища въ Българското Княжество. Списанието ни бѣше вече почти свързано, когато въ редакцията се получи горѣказаниятъ законопроектъ, който ще се разгледа, види се, още въ тазгодишната сесия на Народното Събрание. Мотивитѣ къмъ законопроекта излагатъ въ главни черти всичкитѣ поважни недостатѣци на сегашния „Законъ за народното просвѣщение“. Този законопроектъ, можемъ да кажемъ, отговаря, изобщо зетъ, удовлетворително на общитѣ желаня, изказани отъ страна на учителския свѣтъ и журналистиката. Ние не можемъ още въ тая книга да изложимъ подробно съдържанието на законопроекта. Ще извлѣчемъ само най-главнитѣ му наредби, които сж отъ най-жизненъ интересъ както за самото учебно дѣло, така и за учителитѣ въ частностъ. Законопроектътъ се отнася само до основното учение. За срѣднитѣ учебни заведения щѣтъ да се внася особенъ законопроектъ. Ще

забължжимъ, че новиятъ законопроектъ за основнитѣ училища се отличава съ голѣма пълнота въ сравнение съ стария: въ него сѣ влѣзли много цѣлни наредби относещи се до управлението, уредбата и дисциплината на основнитѣ училища. Ето главнитѣ наредби:

Училищата сѣ народни, подържани отъ държавата, окръжната и общинитѣ, и частни, подържани отъ вѣронзповѣдни общества, дружества и частни лица. Основното учение има два курса: долентъ — отъ четири отдѣления, задължителентъ за всички — и горентъ, състоещъ отъ три класа, незадължителентъ. По селата долниятъ курсъ трае петъ години при една и съща програма съ четиригодишния градеки курсъ. Цѣльта на горния курсъ е, „да закрѣпи и разшири придобититѣ познания отъ долния курсъ, да даде на ученицитѣ практически знания, нужни за живота, и да ги приготви за специално образование“. Горниятъ курсъ се отваря споредъ нуждитѣ на населението въ центроветѣ на околнитѣ и въ по-голѣмитѣ и сръдоточни села. Схмствуващитѣ еднокласни, двукласни и трикласни мъжки и дѣвически училища се обръщатъ „въ основно училище съ горентъ курсъ“. За да се отвори нѣгдѣ горентъ основентъ курсъ, рѣшава окръж. училищентъ съвѣтъ съ одобренieto на министерството. Въ гимназиитѣ ще се постъпва направо слѣдъ свършването на долния курсъ (отъ четвърто отдѣление въ градоветѣ и пето отдѣление въ селата) „съ приементъ изпитъ по опрѣдѣлена за това програма“. Общини, които иматъ сръдства, могатъ къмъ долния основентъ курсъ да открижтъ и практически курсове за разни занаяти, споредъ мѣстнитѣ условия. Прѣдметитѣ на горния курсъ се изучаватъ по особена програма, различна отъ програмата на първитѣ три гимназиални класа. — Основнитѣ учители се дѣлятъ на редовни, извънредни, врѣменни и новоназначени. Главниятъ цензъ е: пълно педагогическо образование съ зрѣлостентъ изпитъ или гимназиално образование съ държавентъ изпитъ. Изключения се правятъ за учители съ по-малко образование, които сѣ учителствували извѣстно число години. Извънреднитѣ, врѣменнитѣ и новоназначенитѣ трѣба да правятъ държавентъ изпитъ, за да станжтъ редовни. Министерството раздава всѣкому споредъ подготовката и досегашната му служба свидѣтелство за правоспособностъ, споредъ което той се поставя въ една отъ казанитѣ четири категории. Съ това свидѣтелство кандидатитѣ се явяватъ съ молба за назначение прѣдъ общинескитѣ училищни настоятелства, а тѣзи прѣдставятъ опрѣдѣленитѣ кандидати чрѣзъ инспектора на окръжния училищентъ съвѣтъ, който окончателно ги утвърждава. Инспекторътъ възъ основа на това утвърждение самъ съобщава на училищнитѣ настоятелства имената на утвърденитѣ кандидати, като приканва послѣднитѣ да заемжтъ мѣстата си. Инспекторътъ съобщава на министерството имената на така назначенитѣ учители. Всички главни дисциплинарни наказания (отниманье часть отъ заплатата, прѣмѣстанье, уволнение) се налагатъ отъ окръжния училищентъ съвѣтъ „по исканьето на училищния инспекторъ, или настоятелството, или частни лица“. На основнитѣ учители отъ долния курсъ плаща държавата, като вписва ежегодно въ бюджета потрѣбната сума. На учителитѣ отъ горния курсъ половината плаща общината, $\frac{1}{4}$ окръжгтъ и $\frac{1}{4}$ държавата. На учителитѣ се плаща редовно всѣки мѣсецъ отъ държавнитѣ ковчежничества. Платата на редовнитѣ учители е 1320 л. (за II. разредъ 1080 л., за III. разр. 840 л.). Тая плата се повишава, и то два пхти слѣдъ всѣка пета година и сетѣ слѣдъ всѣка

седма изслужена година съ 300 лева. Основната заплата на редовниятъ учител и учителки отъ горния курсъ е 1500 л., а повишенията по 360 л. Прѣдвидени сж и възнаграждения отъ общинския бюджетъ въ градоветъ: въ София 600, въ Пловдивъ, Русе, Варна, Бургасъ по 300 л., а въ другитъ градове по 200 лева годишно. — Врѣменнитъ учители оставатъ съ платата, съ която ги завари този законъ, докато не подържатъ държавенъ изпитъ или изпитъ при нѣкое педагогическо училище. Новоназначенитъ, споредъ образованието си, получаватъ плата отъ 1200 — 720 л. годишно.

Л. М.

Въ едно заседание на Антроположкото общество въ Петербургъ (прѣзъ Априлъ) между другото билъ прочетенъ и единъ рефератъ отъ проф. Холодковски за една нова книга на д-ръ Амонъ, който съ редъ антроположки издирвания дошелъ до психистични заключения. Д-ръ Амонъ наблюдавалъ ученици и нови войници въ Германия и забѣлѣжилъ, че дългоглавитъ (долихокефалитъ) сж прѣдставители на истинската човѣшка интелигенция: отъ тѣхъ има най-вече учени, войводи и пр. Тѣ сж запазили най-вече черти отъ старитъ обитатели на Европа, додѣто краткоголавитъ (брахицефалитъ) сж дошелци. Дългоглавитъ и сега сж пазители и борци за културата, но постоянно измиратъ (напр. въ Ирландия), затова Амонъ гледа мрачно на бждната човѣщина, която поради естествения отборъ става все повече и повече кжсоглава. Ако поне единъ дѣлъ отъ изводитъ на д-ръ Амона е вѣренъ, това показва че отъ антроположкитъ издирвания и сухи таблички, що интересуватъ сега само специалиститъ, ще могатъ да се изваджатъ съ врѣме немалко поучителни заключения.

На 26. Май т. г. се отпразнувалъ 50-годишенъ юбилей на руския писателъ Дм. Ал. Ровинскій, който е написалъ много цѣлни съчинения за сръдновѣковата руска писменость и за южнославянскитъ страни, особено за Черна-Гора. Справедливо се приема, че той тури основа за разработване и изучаване на руското иконописанье и гравировка. Въ неговото 5-томно съчинение „Русскія народныя картины“ сж възпроизведени 1780 картини изъ стари и нови извори и сж прочувени тѣхнитъ мотиви. Любопитно е, че $\frac{2}{3}$ отъ тия мотиви сж духовно-религиозни, $\frac{1}{3}$ свѣтовни и $\frac{1}{10}$ смѣшни (иакъ свѣтовни). Грубостьта на смѣшния елементъ отбѣлзва и покойниятъ А. Котляревски, на когото статията за тия (лубочни) картини е вмѣстена въвъ II. томъ отъ пълното събрание на съчиненията му. Като проучвашъ тоя смѣшенъ елементъ, твърдѣ често ти иде на умъ за Станчевитъ комедии, които сж приспособени къмъ вкуса и развитието на народа, та му се и харесватъ, както се харесватъ на руския народъ лубочнитъ картини.

М.

ТЕАТРАЛНА ХРОНИКА.

(12. Ноември 1894. г.)

Виновентъ, драма въ три дѣйствия отъ Рихардъ Фосъ ¹⁾, прѣвелъ отъ оригинала Ст. Кировъ.

Авторътъ на драмата „Виновентъ“, която г. Кировъ е ималъ щастливата мисль, да прѣведе на български, е покрай Судермана и Хауптмана единъ отъ най-виднитѣ прѣдставители на модерната германска драматическа школа. Ние ще имаме случай на друго мѣсто, да поговоримъ за началата и развитието на тая школа, за нейнитѣ принципи, за нейнитѣ отношения къмъ Ибсена, и свързката ѝ съ коренното измѣнение въ цѣлѣта на изкуството въобще, тукъ ще се задоволимъ за сега да изразимъ своята радостъ, че съ драмата „Виновентъ“ се полага и у насъ основа за натурализираньето на социалната драма. Г. Кировъ ще направи още по-голяма услуга на нашата литература и на обществото, ако систематически се залови да ни запознае съ най-добритѣ произведения на модернитѣ драматици. При това добръ би било, да почне прѣмо съ патриарха на съврѣмнената социална драма, Ибсена, нѣкои отъ драматическитѣ произведения на когото (напр. „Подпоритѣ на обществото“, „Единъ народенъ неприятель“) биха могли сполучливо да се изиграйтѣ отъ нашата труппа, а навѣрно ще се понаравятъ и на нашата публика.

Фосъ поставя и развива въ драмата си, по примѣра на Александъръ Дюма (синъ), единъ проблемъ, заетъ отъ сѣдебната областъ, който често е билъ разискванъ и теоретически: какви сж задълженията на държавата спрямо единъ члвкъ отъ обществото, който встъпва на фалшиви улики бѣде осъденъ невинно на тежко наказание и пострада самъ, а се подложи и семейството му на разорение? Такива случаи, колкото и да сж рѣдки, сж тѣй ужасни, щото обществото не може да не се интересува за сѣдбата на нещастницитѣ, които сж палили или могатъ да патятъ подобно нѣщо за напредъ. — За

¹⁾ Рихардъ Фосъ (Voss) е роденъ въ 1851. година въ Найграше, Померания. Слѣдъ френско-нѣмската война въ 1870. година, въ която той зель доброволно участие въ санитарния отдѣлъ, Фосъ се прѣдалъ на изучаваньето на философията въ Мюнхенъ и Иена. Въ туй врѣме спадатъ първитѣ му литературни трудове. Въ 1882. год. Фосъ билъ назначенъ библиотекаръ на знаменитата въ срѣдния вѣкъ Wartburg, въ която Лутеръ прѣведе на нѣмски Новия завѣтъ. Фосъ дълго врѣме е прѣкаралъ въ Италия, отъ тамъ той познава така добръ италианския народенъ характеръ и животъ, които е изобразилъ въ много отъ своитѣ повѣсти. Сега четиресетъ и три годишниятъ литераторъ прѣкарва често врѣмето си въ своята вила въ Берхтесгаденъ. Измежду другитѣ му драми по-извѣстни сж „Der Mohr des Zaren“, „Savonarola“, „Regula Brandt“, „Luigia Sanfelice“, „Die Patricierin“, „Unfehlbar“, „Mutter Gertrud“, „Unehrlieh Volk“ и др.

да представи всичкитѣ трагизми на една невинно наложена прѣсѣда, съ всичкитѣ нейни възможни грозни послѣдци — Фосъ е измислилъ слѣдующата фабула:

Работникътъ Тома Леръ, познатъ отъ всички за крайно честенъ, трудолюбивъ мъжъ, примѣренъ съругъ и баща, се улавя единъ день въ убийство — на самото мѣсто на прѣстѣпленieto. Схитиятъ убиецъ, другъ единъ работникъ, Вилхелмъ Шмитъ, сполучва да избѣга въ Америка и да фърли всички улики на прѣстѣпленieto върху Лера. Полицията и сѣдебнитѣ власти извършватъ своята длъжностъ, и Леръ, въпрѣки своитѣ клетви и отказвания, се вижда изтъргнатъ отъ обятията на своята млада съруга, на своитѣ двѣ дребни дѣца и фърленъ невинно въ тежъкъ затворъ, безъ да може да направи нищо за своето семейство, което изведнажъ се нахвърва на улицата, плъчка на мизерията и позора.

Завѣсата се дига, и ние съгледаме работникътъ Леръ изправенъ прѣдъ схития прокуроръ, който прѣди 20 години искалъ неговото най-строга наказание. — Двайсетъ години въ окови! Леръ е сѣсенъ физически и морално: коситѣ му побѣлѣли, лицето му изпито, нозѣтъ му, рѣцѣтъ му треперятъ.

Прокурорътъ узналъ отъ едно доношение, че нѣкакъвъ си старецъ милионеръ, който наскоро билъ пристигналъ отъ Америка, изповѣдалъ на смъртното си легло, че той е истинскитъ убиецъ на фабриканта, а не Леръ. Полицията арестува Шмита въ жилището му и го прѣдава на сѣдебнитѣ власти. Шмитъ, който се надѣвалъ, че неговата тайна, изказана въ прѣдсмъртната изповѣдь, нѣма да бѣде узната отъ никого, се вижда внезапно опозоренъ — и отказва всичко, каквото билъ говорилъ. Прокурорътъ се разпорежда тогава, да го доведатъ въ затвора и го съпоставятъ съ Лера. Заповѣдта на прокурора се извършва, и както може да се очаква, Шмитъ — при вида на своя нѣкогашенъ другаръ — признава своето прѣстѣпление и въ схития моментъ издъхва.

Леръ е освободенъ. Но кѣдѣ да отиде?

Още въ затвора той узнава, че жена му и дѣцата му сѣ живи. Но 20 години мизерия удара на всички своя печатъ. Примѣрната му жена се прѣобръща въ държанка на единъ грубъ кръчмаръ, само да не мрѣтъ гладни двѣтъ ѝ дѣчница. Карлъ и Юлия. Бѣднитѣ същества, лишени отъ баща, порастватъ въ обикновеното общество на най-мръснитѣ „тунели“. — Синътъ, буйна, необузdana, но богата натура, става работникъ, но не отъ тия работници, които прѣвиватъ вратъ прѣдъ сѣдбата и общественитѣ неправди, а отъ тия, които високо протестиратъ противъ тѣхъ: единъ видъ Карлъ Моръ въ работническа блуза. Дъщерята Юлия, по-слаба по натура и характеръ, върши рода на сирена въ кръчмата. Нейната задача е, да привлича свѣтъ въ гнусавото заведение на майчиния ѝ съдържатель, който тъкми още да я продаде на единъ търговецъ, за да си уреди не до тамъ блѣскавитѣ смѣтки.

Ето плодътъ на невинното осжждане на Лера. Въ това семейство, извратено отъ насила наложенитѣ обстоятелства, прѣдежи на съкрушения и лишенъ отъ сръдства баща да се завърне. И той се завръща, не узнавъ отъ собствената си жена и дѣца. Фосъ е умѣлъ да извлѣче нѣколко трогателни сцени отъ свикданьето на Лера съ жена му и съ сина му. — Особено хубавъ е моментътъ, когато синътъ,

рѣшенъ да убие любовника на майка си, се оставя да се укроти отъ непознатия си баща. Високо трагическа е и сцената, дѣто съпругътъ узнава позорътъ на жена си. Сжщо така ефектенъ е и краятъ на драмата. Грубиятъ кръчмаръ иска насила да накара държанката си, да се съгласи да продаде дъщеря си. Въ момента, когато той въ яростта си, дига ржка противъ нея, като я обвинява съ най-позорни епитети, отваря се вратата. Леръ, който за мигъ излѣзълъ изъ кръчмата, се спуща, улавя сжщиятъ ножъ, съ който синътъ му бѣ искалъ да пониже опозорителя на семейството си, и го забива въ грждитѣ му. Дотърчва публика отъ горния катъ на кабарета, гдѣто се танцува, нахлува полиция; Леръ се изправя и се прѣдава самъ въ ржцѣтъ на правосъдието. Сега можътъ да го заведжтъ пакъ тамъ, отъ дѣто едвамъ що бѣ излѣзълъ; сега поне справедливо ще бжде наказанъ.

Общото впечатлѣние, което остава отъ тая драма, е далечъ отъ дѣйствието, което Аристотелъ приписва на драмата (παθημάτων κάθαρσις).

Зрителятъ напуца театрътъ съ озлобление, съ недоволство отъ сжществуващата правна теория, споредъ която държавата нѣма какво да отговаря за невинно осжденитѣ. Фосъ туря въ устата на своитѣ лица нѣколко горчиви думи противъ тоя редъ, които бидохъ посрещнахти и отъ нашата публика съ шумни ржкоплѣскания. — Прѣди нѣколко години проблемътъ, който е развитъ въ Фосовата драма, бѣ прѣдметъ на живи разисквания въ френския печатъ и общество по единъ поводъ, много подобенъ на сюжета въ драмата „Виновенъ“. Единъ благороденъ сенаторъ бѣ се завзелъ съ всички сили да повлияе върху законодателството, дано се прѣдвиди нѣкоя члѣтъ за пострадали отъ категорията на Лера, но чини ми се, че нищо не постигнѣ, и въпросътъ така заглѣхнѣ. Обаче драмата на Фоса заставя публиката сериозно да се запита: нима дѣйствително не е справедливо на невинно осжденитѣ да се дава поне нѣкакво материално обезщетение? Тоя въпросъ подига другъ единъ: за смъртното наказание. Не е ли врѣме да се отмѣни тоя особенъ видъ канибализъмъ, на било и едничко за това, че Темида, слѣпната Темида, ако и рѣдко, все пакъ може да грѣши!

Освѣнтъ въ главната си идея, драмата на Фоса е тенденциозна и въ подробноститѣ. Както голѣма частъ отъ модернитѣ социални драми, тя е заета отъ живота на работницѣтъ и тѣхната мизерия иска да прѣдстави. Синътъ на Лера, Карлъ, въ разговора съ баща си, излива всичкиятъ си ядъ противъ сегашния общественъ строй, противъ егоизма на буржуазията, противъ капитала и пр. Отдалечъ се осѣща ревностниятъ ученикъ на Бебеля и Либкнехта.

Пиесата биде изобщо прѣвъзходно изиграна отъ нашата трупа. Особено Канели (Карлъ), Антоновъ (Шмитъ) надминяхъ всѣко наше очакванье, надминяхъ и себе си. Канели намѣри своятъ елементъ въ героическата борба. Тукъ той ще може да развие най-добрѣ своитѣ естествени дарби въ роли като Карлъ Моръ, Донъ Карлосъ, Егмонтъ и пр. Съ каква охота Канели се вживѣва въ подобни роли, се вижда отъ цѣлата му игра, която е огънъ и пламъкъ. Жестоветъ и мимиката му сж при това съвършено естествени и непринудени.

За Антонова казахъ на друго мѣсто, че въ него има нѣщо демоническо, което може да се употреби въ роли като Яго, Вурмъ и пр. Съ новата си рола (Шмитъ) той напълно оправдава оцѣнката ми. Въ

сцената, дѣто Шмитъ узнава Лера и пада като гръмимъ. Антоновъ бѣше прѣвъзходень. Да се чуди човѣкъ, какъ това малко човѣче, безъ въѣкакво особно артистическо образование, е могло да виникне тъй дълбоко въ особеностѣта и психиката на прѣдставеното лице.

Невинно оскъдениятъ Леръ се играе отъ г. Из. Поповъ, но безъ особено присърдце. Г. Поповъ очевидно осѣща, че трагически роли съвѣщъ не сж за него. Неговата специална областъ е комиката, дѣто той държи заслужено първо мѣсто въ трупата; но какво да стори и той, когато нуждата, липсата отъ по-онитенъ персоналъ изисква жертви. Ние уважаваме резигнацията на нашия даровитъ комикъ, но бихме желали по-скоро да се освободи отъ подобенъ товаръ. Това ще бѣде въ интереса на артиста и на трупата. Г. Поповъ знае най-добрѣ, колко е трудно за единъ актьоръ да владѣе съ еднаква виртуозностъ и двѣтъ области: комическата и трагическата. А и публиката, привикнала да съглежда у комика главно тая дарба, която му е най-присъща, мъчно може да абстрахира и да вѣрва, че сѣщиятъ актьоръ, който вчера е игралъ ролата на Македонски, може искрено да играе днесъ високо-трагическата рола на Лера.

Г-жа Шенка Попова прѣдставлява жената на Лера — Марта. Общото впечатление отъ тая актриса е приятно. Вижда се, че у нея има душа (което е тъй-рѣдко у нашитѣ актриси), и вслѣдствие на това способностъ да анализира лицето, което прѣдставя. Не знамъ, каква би била г-жа Попова въ по-тънки женски роли, но въ ролата на Марта Леръ тя бѣ добра. За жалость гласътъ на актрисата е слабъ и нѣма тоя регистъръ, който се изисква отъ разнообразнитѣ чувства и вълнения, които Марта изпитва всѣки мигъ.

Дъщерята Юлия се играе отъ г-жа Мария Попова. Тая актриса, при баснословното прилежанне, съ което изучава своитѣ роли, да можеше да прибави поне една малка искрица отъ свещения огънъ на художника и малко повече грация и повече модуляция въ своя гласъ!

Отъ останалитѣ актьори, които зиматъ участие въ „Виновень“, заслужватъ да се поменатъ Дюлгеровъ (прокурорътъ), който трѣба още да се поочуши малко, и сѣдебниятъ слѣдователъ, В. Ковачевъ, който доста съвѣстно си играе ролата, но ще направи добръ по пхтя да не се разхожда съ фракъ, въ което облѣкло се явява и въ кръчмата на Крамера. Това сж дребулни, но такива дребулни отвлечатъ вниманието на публиката.

Понеже е въпросътъ за дребулни, нека забѣлжимъ, че г-жа Попова, като дъщеря на единъ нѣмски работникъ, трѣбаше да съобрази, че е смѣшно, да пѣе бѣлгарски народни пѣсни на сцената: „Кой която люби“ напр. и др.

Г-на Канели бихме помолили други пхтя да се гримирува. Нашата публика не е още тъй артистически възпитана, щото да не съглежда въ актьора ежедневната личностъ на приватния човѣкъ, особено ако тоя човѣкъ обича да се мѣси въ всевъзможни работи — и въ политически и обществени, което съвѣщъ не може и да се забрани на една активна натура.

Вижда се, че нашата трупа има голѣма слабостъ за бради à la Napoléon III. Не би ли било възможно поне на нѣмцитѣ да се направи една малка отстъпка и да не се обижда националното нѣмъ чувство съ чокове каквито си бѣхх налѣпили прокурорътъ и директорътъ на затвора?

По-важно е това, на което искаме да обърнем вниманието на нашите актьори, преди да сключим логическия акцент. Фалшивият акцент на думите във предложението е най-добрият признак на книжовна некултурност и неестествено схващане на текста. А нашите актьори почти всички, със малки изключения, турят ударение там, дѣто съвѣтъ не му е мѣстото — обикновено все на глаголитѣ: напр. „Отъ гдѣ ще Ви помня, г. Прокуроре“. — „Кой дойде?“ „Така ли трѣба“? — На това и въобще на произношението трѣба режисьорътъ особено да обърне внимание. Актьоритѣ трѣба да се старажатъ да произнасятъ книжовно, а не всѣки да си произнася по своя диалектъ. Напримѣръ въ случантѣ, дѣто книжовно трѣба ъ, да се изговаря и, повечето актьори и самъ режисьорътъ изговарятъ е: трѣва, нема, бега и пр.

Г-нъ Канели има въобще повече руско отколкото българско произношение. Тукъ той трѣба още малко да поработи на себе си; мекото му произношение придава нѣщо чуждо на играта му.

Нашиятъ театръ трѣба да се старае да бѣде образецъ за чисто книжовно произношение, да дава тонъ въ това отношение както по-големитѣ нѣмски, френски, английски и пр. театра, а не да копира хаоса на диалектнитѣ изговори. Ние искаме дѣйствително много отъ хора самоуци, които сж се издигнали сами съ силата на своя талантъ, повечето отъ които и гимназиално образование нѣматъ, но искаме го, защото имаме вѣра въ ролата, която нашата трупа би могла да играе въ обществото, ако сериозно гледа на своята задача и се старае да си дотъкми онова, което ѝ липсва и което се получава само съ по-систематическо образование. Младиятъ режисьоръ е прѣобразилъ трупата много въ техническо отношение, но той трѣба да се грижи и за възпитанието и образованието ѝ. Нека устрои курсове, дѣто да се чете на актьоритѣ нѣщо по езика, по историята на литературата, по теорията на драмата, по дикцията, по мимиката и пр. Нека ги упѣтва, какво и какъ да четжатъ и т. н. Съ срѣдствата, които трупата притежава, това е наистина малко трудно, но ако има нѣщо, което може да склони народнитѣ прѣдставители да бждатъ по-щедри за театра, то е сериозното старание на члѣноветѣ на самата трупа, да се развиватъ по-нататъкъ. Такова старание отъ техническа страна се забѣлѣзва ясно въ трупата; остава да се прояви то и вътрѣшно, и тогава нѣма да се намѣри българинъ, който да не иска да помогне на нашитѣ артисти, да поставятъ нашия театръ на височината на единъ националенъ институтъ. Понеже има напредъкъ въ нашата трупа „Съюза и Свѣтъ“, нашето прѣдставителство ще направи добръ, да земе въ внимание нейното прошение за увеличение на субсидията, която ѝ се дава. Нека тая сума бѣде и 60.000 лева, но нека се изисква срѣщу нея да се увеличи преди всичко персоналтътъ на трупата съ нѣколко нови сили, особено за женскитѣ роли. Нека се задължи режисьорътъ да посѣти по-главнитѣ градове, дѣто се даватъ любителски прѣдставления и се постарае отъ тамъ да привлече нѣкои актьори, а нѣкои невъзможни вече члѣнове на трупата да се уволнятъ или пенсонираатъ, ако има способъ.

Всичкитѣ тия срѣдства сж, разбира се, палиативни, и пакъ — *ceterum censeo!* — най-добръ ще бѣде да се прѣдвиджатъ нѣколко стипендии за даровити момичета и момчета, които съ конкурсъ докажатъ, че могатъ да станатъ добри артисти.

ПО ПРАВОПИСНИЯ ВЪПРОСЪ.

Тлъстият господин „ѣ“. — Ако напише у нас човек нещо с обикновените наши букви, па между тѣх смеси по известно правило и буквитѣ *і*, *ѡ*, никоі нѣма да шавие пред таково „старо правописание: наі-силниѣтъ протест против него ще се ограничи само с една малотрайна неугода, че писачът „останал малко назад“. Между нашето общество се въртѣат още нѣкои официални печати, пощенски карти, гербови марки, пари и др. с буквите *і* и *ѡ*, и тѣхното „старо правописание“ толкова слабо се забѣлѣзва, че те дори неизменно се подновѣават така и пататѣк. А да напишете нещо във всичко съгласно със сегашното правописание, само като изфърлите *ѣ* от краіа на думите, против вас би се вдигнала веднага историческа, патриотическа и не знам още каква врѣва! И вашите обвинители негли ще съзнават в душата си, че вие вървите напред, но за себе никога нѣма да кажат, че са „останали малко назад“! А пък в що състои съществената разлика между изфърліаніето на *і*, *ѡ*, което се приема за добро, и изфърліаніето на *ѣ*, което се обявява за зло? В нищо: и едното, и другото е необходима поправка на един начин за писаніе; напуща се един писмен белег, за който нѣма в езика особен звук!

Читателите ни знаѣат вече, какво казваха нашите митинги, „патриоти“ и всѣкакви „безкористници“ за постѣнката на правописната комисія, която подобно на много свои български и други предходници бе решила в проекта си между друго и да се изфърли *ѣ* от краіа на думите. Които от тѣѣ читатели съчувствуват на истината, на напредѣка, на доброто на българските деца и на книжнината, те са се убедили вече достатѣчно от писаното за и против това изфърліаніе: а които бѣха се двоумили още, дали съжденията на комисіята не са твърде субективни и дали нейните противници не се излагат много комично със различните свои божем научни възражения, нека видѣат по-долу една страничка от борба за крайніѣ *ѣ* у русите: там те ще съзрѣат още по-нагледно, как едничкото право на крайніѣ *ѣ* почива просто върху деспотичните човешки навици, без промената на които не би били възможни и никои от онѣѣ хуманини принципи, каквито са ни извојували досега изтеклите векове и на които се радваме от все сърце.

У русите, както е известно, крайніѣтъ *ѣ* премина в правописа из черковните книги, занесени там, както и в Сърбіѣѣ, първоначално из Българіѣѣ: в това си положение *ѣ*-т нѣмаше никаква звуковна стойност. От русите тоѣѣ тунѣѣадец—гостенин се повърна и към нас. И сѣрби, и руси, и българи отдавна съзнаваха, че таѣѣ буква в краіа на думите е цѣѣѣѣ безсмислица и скѣѣѣ разкош. Вече в XVIII. век мнозина руски писатели и учени се изказваха да се изфърли тоѣѣ *ѣ*; през 1830.

г. Александър Хумболт изказал в Петербург мнение, че т-т е излишен в руското азбуке; на същото мнение бѣха и други научни авторитети, домашни и от чужбина. През 1862. г. в Петербург ставаха правописни събраниѣта от учители и педагози, които по повод на реформата на рускиѣта правописе отидоха с решеніята си дори до дълбоки промени в лика на кирилските букви. Водач им бе Стоіунин. По-късно, в 1877. г. против крайниѣта ѝ се обяви и цѣлото 2-ро отделение на руската Академія на науките; ала тоѣа „досаден спѣтник“ на крайните твърди съгласни все си държеше мѣстото! Българите също тѣй са писали тук-там без крайни ъ-ове вече в миналото столетіе; тиѣа ъ-ове изфърли систематично на-напреж Христаки Павлович в 1833. год.; нови изфърлианіа се повториха още нѣколко пѣти, ала види се и у нас на царството на тунеѣадеца не било писано тѣй скоро да се свърши: него не рачи да задене в 1872. г. и г. Дринов. Сърбите само се заловиха с него по-іунанки, та откак изброиха, що струва — не на сѣрбската школека младеж, но на сѣрбскиѣта сиромашки джеб тоѣа безполезен господин, — откак оцениха „салото на дебелиѣта ер“, изфърлиха го безмилостно още през 40-те години, на го гониха непрестайно, докѣд и правителството се принуди напoкон през 60-те години да му откаже своето покровителство и да се прости с него за винаги! Така ще се свърши еднѣж въпросѣт и у русите, та и у нас. Един руски професор от Варшавскиѣта университет, М. Колосов, основа в 1879. свое списание, „Русскій филологическій вѣстникъ“, и реши да го издава без ѝ в краѣа на думите: ако трѣгнеха по примера му и другите научни, па сетне и общо-книжовни списания, ѝ-т щеше скоро да се предаде; обаче за щета на руското обучение и книжнина те немаха смелост да направят това. Изданието на Колосова пак се повърна към крайните ъ-ове, ала то не ще каже, че тиѣа подирните има да царуват вечно! Представете си само, колко сало отива и за тѣхното господство. В една книга с 54 букви в ред и с 39 реда в страница влизат средно по 3 крайни ера в ред, по 117 в страница, което прави, че на всеки 18 страници се губи по една, коѣта би била пълна с 2106 крайни ера, що се плащат с 5 лева на вѣтѣра за печат и с други 5 лева на вѣтѣра за хонорар! В 50-те години Сенковски изброѣавал, че рускиѣт крайни ѝ „іаде по-повече от 8% време и хартиѣа, та струва на Русиѣа 4.000.000 рубли“; при днешното развитие на рускиѣта печат тоѣ струва значително по-вече. Едничко таѣа сметка, казва професор Тагич, когато парите са нужни за други по-полезни работи, би стигала да ни накара, да изгоним крайниѣт ѝ за вечни времена. Като изгони ѝ-т из „Русскій филологическій вѣстникъ“, проф. Колосов е мислил поне, че целиѣт свѣт разбира непотребността на тоѣа „твърдый знакъ“, та нѣма нужда и да обіяснява още, защо е постѣили така; ала тѣкмо тука се показала силата на навика, враждебна на новоти и способна да заслепи здравниѣт разсѣдѣкъ. Таѣа именно страничка от въпроса за рускиѣта краен ѝ е поучителна и за нас.

Колосов казва, че коѣто е в състоѣние да не сѣтѣва поніатиѣта буква и звук, тоѣ не ще може да докаже, че за рускиѣта език е потребен крайниѣт ѝ. Мнозина признават това, но мислят, че тоѣа ѝ трѣба да се задържи от уважение към преданието и за да се запази принципѣт на историческиѣта правописе; обаче ние сме презрели преданието и историческиѣт принцип, като сме зафърлили буквите **Ѣ**, **Ѧ**, па

и *Ѡ*, покрай *ѡ*, *Ѣ*, *Ѥ*; ако е нужен *ѡ* за етимологијата на думите, тогава са още по-нужни *Ѡ* и *ѡ*, за да разпознаваме, кои наши *я* и *ја* са първоначални, и кои са последни заменн, на би трѣбало да се вкара *ѡ* и в вередата, за да разпознаваме *ѡ* първоначално от последно. Затуй крайниѣтъ *ѡ* у русите не се опира върху никакви основи, но само върху силата на навика. И ето как силата на навика се опита да събори здравото мнение и добриѣтъ начин на проф. Колосова. Един от пѣкоганините редактори на „Славянскій сборникъ“, Гилтебрант, обвинява Колосова, че тоѣ послушал какво бил избѣрал нѣкога си Хумболт, а не погледнал, какво са писали великите умове, като Аксакова напр.! Гилтебрант загатва веројатно, че с изфѣрланието на *ѡ* се накрѣпава славянството и православието на руската книжнина! Тогава не е чудно, че Колосов му отговаря, как в тоѣ случаѣ не ще да е бѣбрал Хумболт, но бѣбре сам Гилтебрант (— „вздоръ болтаетъ“), и бѣбре недобросѣвестно!

Ние посочваме на читателѣта тиѣа препирни по повод на изфѣрланието на крайниѣа *ѡ* из „Русскій филологическій вѣстникъ“ в това сѣщото издание, 1879. т. I. стр. III—VI, 317—320 и т. II. 164—166; а на противниците на това изфѣрлание у нас жѣлаем да се наслаждават от изгодите на своите доводи в полза на тоѣа „твердый знакъ“ наречен от Maudru у русите „слюнобезгласная“, а от Берона у българите „благоезвучна безгласна! По нашите изчисленія микроскопичната в сравнение с руската българска литература плаща годишно на 1000 екземплара по 20.000 лева за печат и хартиѣа, употребени за 8½ милиона крайни ерове, и по 20.000 лева хонорар за написване на тиѣа благоезвучни господа!

Мизоненизмът въ правописната реформа.

Книгата на извѣстния френски ученъ и публицистъ Тисандье „Мжчениѣтъ на науката“, прѣведена неотколѣ на български,¹⁾ възбуди въ ума ми нѣкои мисли за онова човѣшко чувство, което е изворъ на реакция и противудѣйствиe срещу прѣобразованята въ живота и морала. Мене ми се струва, че това чувство дѣйствиува както при всѣки другъ случай, така и когато се разисква реформираньето на правописа. За това не ще бѣде излишно, да кажѣ още нѣколко думи като продължение на написаното по поводъ на горното книга.

Нашето врѣме стои много по-горѣ отъ срѣднитѣ вѣкове по своята хуманностъ и просвѣта. Затова и по-лесно се прокарватъ днесъ нови начала и открития, та нѣма вече едноврѣменнитѣ прѣслѣдвания за всѣки изнамѣрвачъ и реформаторъ. Но при все това и днесъ новитѣ идеи се посрѣщатъ съсъ враждебностъ и недовѣрие, на даже и съ яростъ, когато се отнасятъ до интелектуалния животъ.

Още прѣди да бѣде изпитана по сѣщностъ, новата идея срѣща противудѣйствиe. Страхътъ отъ новото, което меже да срути нашето — ако и ще би и сѣмнително — щастие, и рутинерството сѣ една отъ главнитѣ спѣнки на прогреса. Школата на Ломброзо, която е изучвала и отношенията на обществото къмъ нововѣведения, популяризира и думата „мизоненизмъ“, терминъ за страха отъ новота.

¹⁾ Вж. рецензията ми по-горѣ.

Синове на вѣкътъ, ние живѣемъ съ традиционни, наслѣдени идеи, съ които сме се свикнали отъ малки, и които безсѣзнателно за насъ образуватъ една система въ главата ни. По тоя начинъ умътъ и духътъ ни дохождатъ въ равновѣсие. Ако една отъ тия идеи се обори, разклащатъ се всички, затова ги бранимъ изцѣло или всѣка една отдѣлно. Който е злочестъ и недоволенъ отъ живота и се намира въ душевна борба, той е изгубилъ равновѣсието си и затова срѣща по-приятелски всѣка нова идея; така злочеститѣ, недоволнитѣ, неспокойнитѣ и младитѣ по-лесно пригръщатъ социалистичнитѣ учения, отколкото охолнитѣ, спокойнитѣ, примиренитѣ съ живота и старитѣ. Но понеже голѣма частъ отъ злочеститѣ се помиряватъ съ съ злочестията, като намиратъ утѣха въ религията или въ философията или пъкъ въ надежди и сѣмница, обикновено повечето хора се намиратъ въ равновѣсие. Само когато е разпалена и ентузиазмирана масата, тя е способна да възприема лесно нови идеи, и при това — безъ провѣрка. Ако не сме въ екзалтирано състояние, всѣка нова идея, всѣко ново обяснение ни смутява, защото ни изкарва отъ равновѣсие и защото ни принужда да мислимъ напрегнато, а пъкъ ние повече обичаме да мислимъ пасивно и по изтърканъ образецъ. Сѣкашъ така е създаденъ човѣшкиятъ мозъкъ, че при всѣко нововъведение колко-годѣ смѣло, той почва силно да се върти, за да си прѣдстави новото подъ най-несгодни точки. Всевъзможни опасности се изпрѣчватъ въвъ въображението, като послѣдници отъ нововъведението, а ползата отъ него се замрачава съвсѣмъ. Да се прѣдвиди всичко, каквото може да си нарисува едно уплашено въображение, е невъзможно нѣщо. Най-несобразни послѣдствия си въобразява човѣкъ отъ нововъведенията. Отбѣлѣженъ фактъ е, че, когато почнали да сновжтъ желѣзницитѣ въвъ Франция, мнозина добродушни и почтени граждани прѣдлагали на правителството да ги прѣмахне, защото, казвахъ тѣ, желѣзницитѣ щѣли да развижтъ разни болѣсти: само като гледа човѣкъ фърчащия влакъ, завива му се свѣтъ, ами — ако седне въ него да се вози? Единъ докторъ между другитѣ мотиви противъ всеобщото гласоподаване привождатъ и това, не тая система причинява голѣмо безпокойство и изненади, които сж особено опасни за неправнитѣ жени. А у насъ какви страхове и неудобства не се рисувахъ при прѣкарването на желѣзнитѣ линии, при въвеждането на звучната метода на обучението и пр.?

Еднакъвъ е тоя страхъ отъ новота у цѣлото общество, у традиционнитѣ учрѣждения и у отдѣлни лица. Това, което имаме днесъ, казватъ си хората, ни дава възможность да живѣемъ и да се радваме на живота, — а новото? Може ли всѣки да се въодушеви отъ новата идея както нейния авторъ? Нѣкой и другъ свѣтътъ умъ ще я разбере и ще прѣдвиди ползата отъ нея, но масата ще се въоружи срещу ѝ. Едни ще намѣрижтъ новото въвъ конфликтъ съ съ личнитѣ интереси, други, по благородни, — съ религиознитѣ си убѣждения, трети — съ политическиятъ си идеали. Всички се провикватъ, че новата идея е пагубна, и почватъ да я прѣсѣдватъ, да я осмиватъ, да я изпачкватъ и да ѝ приписватъ калпави мотиви.

Ще отговори нѣкой, че обществото постѣпя много умно, като се брани, инстинктивно и съ съ всички сили, отъ всѣко ново нѣщо, защото нови идеи изпрѣкватъ постоянно и често пакти съдържають само съеспителни елементи, реформатори има безброй, и ако слушаше тѣхъ обществото нѣто за единъ денъ не щѣше се услокои, а вѣчно трѣ-

баше да се прѣобразува, и то безъ да бѣде увѣрено, че се движи все къмъ добро. Безъ тоя консерватизмъ обществото ще се подложи на капризна игра. Ще признаемъ, че това е тъй. Обществото има право да брани сегашното, защото бѣдещето е неизвѣстно, защото най-сетнѣ борбата е условие за прогреса. И сегашното е спечелено съ борба и затова трѣба да се брани. Само като надвижнѣ старитѣ идеи, ще могатъ новитѣ да хванатъ якъ корень. Прѣобразуванята трѣба да ставатъ само слѣдъ като се съзнае добръ ползата имъ.¹⁾ Жална картина е прѣобразуване, което не го желае народътъ!

Но не по-малко е длъжно обществото да изучава новитѣ идеи, да ги сравнява и да имъ дава възможность да вирѣятъ. Ето всичко, каквото е нужно за прогреса, който състои винаги въ осмъществение на една идея. Не покровителство, а раноправие иска новата идея. Само не я гонете и не я убивайте, и ако има въ нея нѣщо здраво, тя ще си одобие своето, когато му дойде врѣмето. Но тя ще си го добие по-скоро и по-рано ще ползува човѣчеството, ако се борите съ нея съ интелектуални срѣдства. Инакъ на дълго врѣме може да се забави осмъществението и.

Прѣдлага сеновъ правописъ. Нуждата се диктува отъ сума условия: тоя правописъ, който сега царува въ нашата книжнина, прѣдставя цѣлъ хаосъ, той не е лесенъ за усвояване, не е послѣдователенъ, не е еднообразенъ, не е пригоденъ хубаво къмъ книжовния говоръ, а е резултатъ на недовършени компромиси между разни литературни школи. Да се направи провѣрка на азбуката, да се изфърлятъ излишнитѣ букви отъ нея, и да се опрости и улесни писанѣто на формитѣ — ето що трѣба да направи реформата.

Но не ли трѣба да се измѣни старото и да се въведе ново нѣщо? Тия, които сж навикнали на какъвъ да е правописъ или не знайтъ никакъвъ (защото и това е простено у насъ за образованъ човѣкъ), осмъждатъ проекта, безъ да сж го видѣли и проучили. Това е една голѣма частъ отъ обществото, която се ограничава съ виканѣ, безъ да излиза и печатно, ала и тя вече може да налучва нѣкои опасности отъ реформата. Но въ смъщото врѣме почватъ да работятъ по-дѣятелни умове, и опасноститѣ се очертаватъ по-ясно, нарастватъ на купове. Какво не ще прѣдставитъ тѣ противъ прѣобразуванѣто? Тѣ ще кажатъ, че ако то се въведе новото поколѣние не ще може слѣдъ врѣме да чете днешнитѣ книги и ще се лиши отъ такива автора като Ботевъ, Л. Каравеловъ, Вазовъ; че нѣе ще станемъ измѣнници на старо-българската азбука — на тоя свещенъ завѣтъ, че ще отстъпимъ отъ православнието и пр. и пр. Който е слѣдилъ разискванията по правописния въпросъ, ще да е видѣлъ, че и съображения като горнитѣ се изваждаха противъ нашата правописна реформа, и ние винаги се опитвахме да покажемъ тѣхната неумѣстность или прѣвечивчность.

До каква степенъ е еднаква човѣшката природа, колко е еднообразна логиката на публиката при подобни случаи, най-добръ може да се види отъ това, че когато една частъ отъ сръбскитѣ писатели съ Вука на чело прѣдложи реформа на правописа, въ обществото се родиха смъщитѣ страхувания, които роди и у насъ мизонейзмътъ по поводъ на послѣдния правописенъ проектъ. И тамъ прѣдупрѣдвахъ, че новиятъ правописъ ще погуби вѣрата и народността, че той ще унищожи разликата между образованъ и необразованъ, ще пожертвува

¹⁾ Тукъ се отнася хубавото стихотворение на Вазова „Една велика мисль“, защото казаното въ него важи и за малка, но нова мисль.

осветеното черковно-славянско (или както мислехъ сърбитъ — старо-сърбско) писмо и пр.¹⁾

Но да вземъ по-добръ нѣкоя точки отъ нашата правописна реформа за сравнение, и то такива точки отъ правописа, за които въпросътъ да бѣде у насъ вече завършенъ, та ясно да изпъкне неумѣтността и прѣувеличеността на мотивитъ отъ горната категория. Прѣди години въ нашата азбука имаше и ѿ, което, разумѣва се, бѣше „завѣщано“, но излишно. Затова се прѣдложи — да се тури въ архивата. Не можеше да се постѣпи съ него никакъ по-умно. Но какво направихъ „охранителнитъ елементи“? Понеже тая буква нѣма никакъвъ смисълъ сама по себе, въ уплашения умъ сѣ прѣдстави веднага опасностъ: „ако се изфърли ѿ, казвахъ, какъ ще различаваме тогава былъ отъ билъ?“ Същиятъ мотивъ прѣдставяхъ по-прѣди и сръбскитъ охранителни писатели, когато се реформираше азбуката имъ.²⁾ Колко далече отива грижата на такива философи! Когато се разискваше едно врѣме, да ли да се замѣни ж въвъ вин. п. отъ женскитъ имена съ а (женж, женжтж, водж, воджтж), закрилницитъ на старото казвахъ: „какъ може да стане това? Тогава не ще може да се отличава винителенъ падежъ отъ именителенъ!“ И ето, минххх години, ние пишемъ еднакво былъ и билъ, вода и водж, а пъкъ ги различаваме хубаво по смисълъ, защото езикътъ се грижи за себе си по-добръ, отколкото се грижътъ за него философитъ.

Ще ми каже нѣкой, че не можъ азъ, като заинтересувано лице въ полемиката по правописа, да очертажъ психоложката страна на тая полемика, която не се е нито завършила, нито отдалечила отъ насъ колкото трѣба. На това ще отговорж, че азъ желяехъ да посочж само появата на мизонейзма въ правописната полемика и да освѣтлж отъ тая гледна точка нѣкои мотиви, които се изваждахъ противъ нашия проектъ. Всичкото изкуство състои тукъ въ това: да не смѣсишъ възражения по сжщностъ съ такива възражения, на които основата се намира въ инстинктивния страхъ отъ новота. Който възражава по сжщностъ, критикува принципитъ и тѣхното примѣнение въ проекта, той желяе реформа, ако и да я желяе въ другъ видъ; съ такива опоненти споразумѣнието не е невъзможно нѣщо. А възраженията може да класифицира, който ми се струва, и заинтересувано лице.

Сега, понеже въ полемиката има двѣ страни, въ една отъ които влизамъ и азъ, мислж, че можъ и къмъ тая подирната да бѣдж безпристрастенъ и да кажж, че и нейното поведение отговаря напълно на оная характеристика, която даватъ психоложитъ за подобни случаи. Наистина, правописната комисиия не е изнамѣрила сама точкитъ отъ правописната реформа, а само ги е събрала отъ по-стари опити, така че не изобразява отъ себе си изнамѣрвачъ, изобрѣтателъ. Ала спрѣмо обществото тя все се сѣщаше като авторъ на реформата. И чудно ли е, че и тя показва нетърпимостъ и раздражителностъ спрѣмо тия опоненти, които не критикувахъ проекта по сжщностъ, а отвличахъ прѣприятата въ сѣвсѣмъ друга посока?

Ако отъ тукъ начертаното психоложко становище се вникне по-дълбоко въ вървежа на полемиката по правописния въпросъ, струва ми се, отъ нея ще може да се извади голѣма поука за бѣдещи опити.

Д. Матовъ.

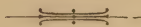
¹⁾ Вж. П. А. Кулаковскій, Вукъ Караджичъ, его дѣятельность и значеніе въ сербской литературѣ, 216, 219 и др.

²⁾ П. А. Кулаковскій, ib.

БЪЛГАРСКИ
ПРЪГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА I.

КНИГА V. — ЯНУАРИ

СОФИЯ

ПЕЧАТНИЦА ВЪЛКОВЪ

1894.

СЪДЪРЖАНИЕ

КНИГА V.

	Стр.
Къмъ читателитѣ. Отъ редакционния комитетъ . . . I—IV.	
I. Рада. Разказъ изъ живота на една българска задруга. Отъ М. Георгиевъ	1
II. Божествена комедия. Отъ Данте Алигиери. Прѣвелъ К. Величковъ	37
III. До Чикаго и назадъ. Отъ А. Константиновъ. (Продължение отъ кн. IV)	49
IV. Въ Прѣславския дворецъ. Историческа повѣсть. Отъ Ф. Прохазка	80
V. Сръбскитѣ претенции въ Западна България. Отъ Дримколовъ	98
VI. Социалниятъ въпросъ и идеята на асоциацията. Отъ Б. Минцесъ	109
VII. Домашна хигиена. Отъ Д-ръ Ф. Геберъ. (Въ 20 писма). Писмо I—II. Прѣвелъ Д-ръ Р.	127
VIII. Училищна хигиена. Отъ Д-ръ П.	133
X. Коткитѣ и дифтерията. Отъ Д-ръ П.	136

КНИЖНИНА

I. Рецензии :

1. Г. Златарски, Геологическо-петрографическо описание на Сръдня гора. Рецензира Д-ръ Г. Бончевъ	137
2. Д-ръ А. Фричъ, Зоология за горний класически и реаленъ курсъ. Прѣвелъ А. Явашвъ. Рец. С. Юриничъ	143
3. А. П. Колевъ, Учебникъ по нютното пѣние. Рец. К. Маханя	147
4. А. П. Колевъ, Практически нотни упражнения за пѣние. Рец. К. Маханя	148
5. П. В. С., кратка биография на св. Иоанъ Кукузелъ. Рец. Д. Матовъ	149
6. Календарче св. Кирилъ и Методий за 1894 год. Издава книжарницата на К. Г. Самарджиевъ въ Со- лунъ. Рец. Д. Матовъ	151
7. С. Дикшейнъ, Принадената стойностъ, (Българ. социалъ-демократ. библиотека № 15). Прѣвелъ Г. Бака- ловъ. Рец. Б. Минцесъ	153
8. В. Н. Баркутъ, Программа исторического курса въ русскихъ и нѣкоторыхъ заграничныхъ гимназияхъ. Рец. Д. Д. Агура	156.

II. Книжовни и научни вѣсти

1. Шарлъ Гунб. Отъ Л. Ш.	169
2. Петъръ Иличъ Чайковски. Отъ К. Маханя	171
3. Нови прѣводи отъ произведенията на г. Ив. Ва- вовъ. Отъ Р.	172

III. Изъ нашитѣ периодически списания.

1. Българска Сбирка, списание за книжнива и обществени звания	173
2. Китка, мѣсечно иллюстрирано списание за дѣца	177
3. Младина, научно-забавителенъ вѣстникъ за младежитѣ отъ двата пола. — Съобщава Л. Милетичъ.	180
4. Свѣтъ, мѣсечно списание за всѣкого	182
5. Утро, мѣсечно литературно-научно иллюстрирано списание. Съ- общава Б. Цоневъ	183

IV. Изъ чуждитѣ периодически списания

1 Сборникъ Харьковскаго историко-филологиче- скаго общества. т. IV.—V	185
2. Варшавскія Университетскія Извѣстія 1893. № 6.	188
3. Starine, izdaje Jugoslavenska akademija, кн. XXVI.	190
4. Denkschriften der K. Akademie der Wissen. zu Wien phil.-hist. Cl. Band 42. 1892 Съобщава Л. Милетичъ.	191
5. Abhandlungen der philolog.-hist. Classe der K. sächsischen Gessll. der Wissen. XIII. Bd. 1893. Съобщава Б. Цоневъ	191

V. Библиография

VI. По правописния въпрос.

1. Отговор на г. М. Дринов, по повод на изказаното му мнение в „Мисль“ год. III, кн. VIII—IX с. 709—712	201
2. Мнение по правописния въпрос от Солун, (вж. Глас Македонски бр. 4 г. I.)	208
3. Второ мнение от Солун, (вж. Югозападна България бр. 13. год. I.)	209
4. По повод на статиата „Български Прѣгледъ и неговата полемика“ (вж. „Мисль“ год. III, кн. VIII—IX с. 693—698.)	211
5. Нов цариградски критик на правописния про- ект (вж. „Новини“ бр. 19, 21, 23, 26, 28). — Отъ филологи- ческата комисія	221

Х Р О Н И К А

I. Вътрѣшна хроника	224
II. Външна хроника	229

Нови членове въ редакционния комитетъ на „Бъл. Прѣгледъ.“	237
Печатни погрѣшки	238

КЪМЪ ЧИТАТЕЛИТЪ.

Дружеството „Общи Трудъ,“ като съчувствува на идеята, изново да се подложи на сериозно разискване правописниятъ въпросъ у насъ съ цѣль, да се дойде часъ по-скоро до едно окончателно и удовлетворително разрѣшение, счете за най-умѣстно да даде отъ своя страна потикъ на тая идея и поради това рѣши да печата своето ново списание „Български Прѣгледъ“ по правописа, който филологическата комисия бѣше прѣдложила на министерството на Народното Просвѣщение въ видъ на проектъ, възъ чиято основа би могълъ да се изработи слѣдъ една сериозна критическа оцѣнка желаниятъ общо-български правописъ. Рѣшението на дружеството се осъществи въ съгласие съ комисията, чиито членове взехъ участие като сътрудници и отъ частъ редактори на „Български Прѣгледъ.“ Изгѣзлитѣ до сега четири книги на „Български Прѣгледъ“ за Септемврий — Декемврий, печатани по новия правописенъ проектъ, послужихъ на горѣказаната идея повече, отъ колкото можеше да се очаква: въ цѣла България се възбуди интересъ къмъ правописния въпросъ и се започна жива полемическа борба.

Тази борба още отъ начало взе твърдѣ остъръ характеръ, понеже мнозина почнахъ да търсѣтъ въ правописния проектъ на комисията даже нѣкакви си политически тенденции, и по този начинъ полемиката взе да се обръща отъ частъ въ политическа и лична. До като тая критика, принципиална и лична, може да бѣде само отъ полза за правописния въпросъ, зтѣ се отразява върху успѣшното разпространение на самото списание, тѣй като една частъ отъ възбудения отпоръ противъ правописния проектъ неправилно се насочва и противъ самото списание, което има и други научни и книжовни цѣли. По поводъ на това се възбуди отъ нѣкои членове на дружеството въпросъ, не е ли вече възможно, да се

направѣтъ въ правописния проектъ, въ слѣдствие на станжлитѣ критически прѣнни до сега, нѣкои измѣнения, каквото отъ новата 1894. година списанието да може вече да се печата не съ провизорния проектъ-правописъ, а съ една такава негова модификация, която би могла да се счита за окончателенъ и общо-приемливъ правописъ. Редакционниятъ комитетъ се обвържъ съ тоя въпросъ до филологическата комисия. съ цѣль да вземе рѣшение по него, слѣдъ като комисията даде своето мнѣние. Това мнѣние на комисията се прѣдстави въ комитета писменно. адресувано до прѣдсѣдателя на дружеството г. Д. Агура, както слѣдва:

„До Г-на Председателя на дружеството „Общи Труд.“

„Филологическата комисия има най-много да благодари на списанието „Български Преглед“, че неиниѣтъ правописен проект можа в такова кратко време да се разгласи на вред по България и чуждиѣ свѣтъ, и да заинтересува и мало и голѣмо с тоѣ важен въпрос — с въпроса за нашиѣ бъдѣщи общ правопис, върху който непременно ще трѣбва час по-скоро да се съгласим, за да се избавим от правописната анархия. Никакви възвѣнѣния и искусствени реклами не щѣха толкова скоро да помогнат на главното желание на комисията — да се съживи интерес към заспалиѣ правописен въпрос, колкото това стори щастливото решение на дружеството „Общи Труд“, да се печата „Б. Преглед“ по новиѣ правописен проект.

В течение на 4 месеца станаха доста полемики по тоѣ въпрос, изказаха се разни мнѣния, ала при все това не може да се каже, че тоѣ е разяснен до там, че да смеем предречи и какво ще бѣде окончателното му разрешение. Напротив тоѣ тепърва сега захваща сериозно да се разисква, и от тиѣ разискваниѣ ще може да се очаква сериозно осветление. Комисията е убедена, че една подобна реформа, както и всѣка нова идеѣа, ще може с време да си прокара път въпреки всеки отпор, който среща в началото, само ако има силата на свежа жизненост, ако е носителка на истината. Борбата ще се свърши окончателно след време, когато свѣстната критика разгони предразсѣдѣците и когато това, що е най-добро и най-целесходно във реформата, хване корен у младото поколение. Нигде не се е прокарвала правописна реформа по друг начин. Три стадиѣа прекарва всѣка

здрава идеѝа, коѝато дохажда да замести друга — по-стара идеѝа: стадиум на пълно отрицание, стадиум на прекалено възхваляване и най-сетне стадиум на трезвена и положителна критика, коѝато приема истината с почит и уважение. Които мислят, че и у нас при тоѝа случаѝ може да бъде инак, игнорират освен това и цѝлата наша нова историѝа — нашето възраждане, което се е извършвало и още се извършва в силата на добрите идеи и против интенциите на отделни консервативни представители на интелигенциѝата, с каквито се бори и ще трѣбва още да се бори и нашият правописен проект.

Като гледаме така на правописниѝа въпрос и като вземаме във внимание краткостта на времето, от как е тоѝ изново възбуден, както и твърде противуречивите възгледи които се изказаха по него, до сега филологическата комисиѝа не може да се изкаже положително по въпроса, подигнат в редакционниѝа комитет на Б. Пр. и предложен ней на обсъждане. Напротив тѝа е решена и в бъдѝще да подѣржа полемиката въз основа на своѝа проект, и вѣрва, че най-сетне ще се разбере окончателно, где и в коѝа посока могат стана изменения в проекта, съгласно със здравите критически бележки, които негли ще се правѝат върху него. Ала от друга страна комисиѝата уважава трудностите, в които е поставено списанието Б. Пр. поради новиѝа провѝзориен правопис, и вредите, които то има все по тоѝа повод. Комисиѝата, като съчувствува напълно на чисто научните и книжовни цели от програмата на списанието, никак не желае да пречи на правилниѝа му успех чрез своѝа правопис, и за това тѝа е на мнение, че има едно друго временно средство, което би могло да задоволи и двете страни, до като не се свърши тѝѝ или инак правописниѝт въпрос, а именно: комисиѝата ще бъде доволна, ако и в бъдѝще ѝ се остави на разположение в списанието отделът: „По правописниѝа въпрос“, гдето да може тѝа да печата по своѝа правопис своите мнениѝа и възражения по правописниѝа въпрос, а така също и чужди мнениѝа по правописа на авторите им, както е правила и до сега. С това тѝа ще подѣржа своѝт правопис покраѝ другите, които са предлагани и може би ще се предлагат. В другите отдели на списанието редакциѝата може да си служи с до сега приетиѝа правопис, какѣвто е в нашите по-добри списаниѝа, напр. Министерскиѝа Сборник, Периодич. Списание и др. Комисиѝата се надѣва, че един ден ще може Български Преглед да излезе печатан с окончателен общо-

български правопис. Тогава и отделът, който би се отстъпил сега на комисията, ще стане сам по себе си излишен“.

30/XI. 1893. г.

От филологическата комисия.

Слѣдъ като се обсъди отъ страна на дружеството тази декларация на филологическата комисия, намѣри се за най-цѣлесходно, да се постѣпи съгласно съ мнѣнието, изказано въ нея, и въ слѣдствие на това се взе рѣшение: да се печата „Български Прѣгледъ“ отъ Януарий 1894. г. по правописа на Министерския Сборникъ до окончателното разрѣшение на правописния въпросъ, а на членоветѣ на филологическата комисия да се остави на разположение отдѣлтътъ „По правописния въпросъ“, гдѣто и въ бѣдѣще да се употрѣбѣва нейниятъ правописъ.

София, 1893. 3/XII.

Отъ редакционния комитетъ.

РАДА

Разказъ изъ живота на една българска задруга.

Ако нѣщо ви се случи, да ви нанесе пакъ на кждѣ селото Щърковци, а вие само питайте за кжцата на дѣдо-Дичовата задруга. Или, по-добрѣ, хичъ и не питайте — и сами ще я познаете. Та и що да питате, та да ви се изсмѣе всѣки у очи, да рече: те, и това ми ти е човѣкъ, па още не знае ни задругата на дѣдо Дичо! . . Щомъ наближишъ край селото, а ти ще се спустнешъ низъ баирчинката, ще оставишъ на дѣсно хаджи-Исмаиловата воденица съ ливадѣто, ще отминешъ лжката на дѣдо Цѣно-Топуза, ще скривишъ на лѣво, покрай орѣшака и ще опрешъ на Солаковата чешма, съ три-тѣхъ шопура. Щенъ-нешенъ, и царъ да си, пакъ при тая чешма ще спрешъ. Ако си жеденъ, наний се; вода, като една сълза, колкото пиешъ, толкова повече ицахъ отваря. Не си ли жеденъ, тогава ще напоишъ добичето: грѣхъ е да минешъ покрай такава вода, а да го не напоишъ. Отъ Солаковата чешма право — като по конецъ, та у Щърковци. Сега, като влязашъ у село, гледай кждѣ има най-високо дърво и тамъ се спри. Високото дърво — единъ голѣмъ ясенъ — е туку до портата въ двора на дѣдо-Дичови. На единъ сухъ клинъ на дървото, колко съ ржка да дохванешъ, виси една жълтункава пинта, прикачена на вървь. Тая пинта събира около 250 до 300 драма ракии. Кога и да минешъ покрай дѣдови-Дичови, — зимѣ било, лѣтѣ било — пинтата е все пълна съ два пакти прѣвечена ракии, отъ дѣдо-Дичовъ максуль. Минешъ ли отъ тамъ, спрешъ се, откачишъ пинтата, прѣкръстишъ се, и кло, кло, кло — колкото ти душа сака, пакъ я закачишъ на клина, изтриешъ си уста, па сбогомъ — съ здравье! Така е било, отъ какъ си се знае дѣдо-Дичовата задруга, па така си е и сега.

Ако си се накаялъ максусъ за у дѣдо-Дичеви, па сж хаберлии, че ще имъ кондинешъ на гости, а оно . . махни, брате, махни, отъ икрамъ не знаешъ ни кждѣ да се дѣнешъ!

Единъ отъ задругата ще те чака чакъ при Солаковата чешма, едната снаха ще те посрещне на портата, другата ще разпъжда у двора кучетата, да не би нѣщо да се спустижтъ на тебе — ехъ, знаешъ, живина, па знае ли на кого да лае и на кого да не лае? — Третата снаха ще те прѣведе прѣзъ шливака, четвъртата ще те причака на прага при къщата, петата ще ти прихване отъ тебе: я агъртъкъ, я дръха, я що ли и да имашъ у ржцѣ, а шестата ще стои да те чака да пружинишъ ноги, та да ти изуе цървулитѣ, да отбие навуцата, каквото що си е редъ и прилика. Срѣщатъ те, пали ти казвамъ, като че си стари сватъ, — весела ти майка — икрамъ, икрамъ — море, да е кабилъ на ржцѣ да те носжтъ! . . .

Каквото и да ви разказвамъ, все е нищо! . . Та може ли и да се разкаже? . . Трѣбва да видишъ, па да повѣрвашъ, а лакърдията е вѣтъръ — казвамъ ви: вѣтъръ! . . Къщата у дѣдови-Дичови захваща — съ шливака, съ бостана, съ кошевитѣ, съ сайвантитѣ, съ яхъритѣ, съ свинарницитѣ — най-малко двадесетъ дюлума земя — цѣла казарма! . Отъ това банка, иматъ земя: до хилядо и петстотинъ дюлума пиви, четиристотинъ до четиристотинъ и петдесетъ дюлума ливади, а отъ нихъ само лѣжа до двѣстѣ дюлума; двѣстѣ и петдесетъ дюлума бранище, двадесетъ и двѣ хиляди кютука лозье; двѣ воденици, — едната съ три, а другата съ петъ камъка . . нали ви казвамъ: не е, да речешъ, имовина, каквото що има имовини, ами цѣла мушия. А пѣкъ добиченца, да имъ сж живи, — да гледаншъ, па да имъ се не нарадваншъ! Четиринадесетъ чифта волове, ама волове ви казвамъ, па, като аслане: двадесетъ — двадесетъ и петъ главъ крави, тридесетъ-четиредесетъ, телци и юнци, четири-петстотинъ брави овци, три-четиристотинъ брави козици, сто и петдесетъ до двѣстѣ брави свини, четиридесетъ-петдесетъ коншара ичели, а пѣкъ кокошки, мисирки, гжски и патици — нихъ и не брожтъ; та и кой ще седне да ти брои такава живина! . . .

И всичко у дѣво-Дичеви пълно, всичко берекетлия, на, тече имъ като изъ рѣкавъ, па врѣдни, па весели, па всѣко тича на работа, всѣко ради — да ти е мило и драго да гледаншъ дѣдовата-Дичева задруга, па да видишъ, що е Божка благословия — халалъ имъ вѣра! . . .

Ама, па челядъ що е Господъ наспорилъ? — махни, брате, махни! . . Четиридесетъ и осемъ души глави у къщи. Тридесетъ мъжки и осемнадесетъ женски. Дванадесетъ снахи приведени, десетъ моми изведени изъ къщи; седемъ души у солдати, да послугуватъ и на царщината. А пѣкъ дѣца — дѣца . .

по шестъ-седемъ пѣти всѣка година има крѣпавки у дѣдовин-Дичови! Е, оно така е! . . Господъ кога дава, а онъ те и не пита, ни отъ кое си село, ни чий си синъ . . . дава си, па си мълчи!

Дѣдо-Дичо е глава на задругата, па още прѣди три години бѣше навършилъ осемдесетата година. Баба Стана, снаха му отъ по-стария братъ. Лазаръ — Богъ да го прости — бѣше втора по старейство у кѣщи и глава на женската челядь. Чичо Тасо, първъ синъ на дѣдо Дичо, е трети у задругата. И чичо Тасо хемениъ наблизилъ шесетата година и по-лани ожени унукъ отъ дѣщеря, лани ожени Църванъ, унукъ отъ сина му Дино, а сега иде редъ да жени Лило, унукъ отъ втория му синъ Къно.

Дѣдо Дичо е истина, най-стара глава у кѣщи, ама за всичко по-пешинъ ще се допита до баба Стана, па и съ чичо Тасо ще размѣни по нѣкоя лапърдия, па чакъ тогава ще буюрдисва, щото е за буюрдисване. Не е, да речешъ, че онъ и самъ не знае или не може, ама така, нѣ, редътъ си му е тагъвъ; па и по-харно е каже, два агъла отъ единъ, а три е още по-харно и отъ два! . . Дойде, да го речемъ, та се запродава нѣкое парче нива или ливада, близу до нивната имовина, а дѣдо Дичо ще рече: какво мислишъ, снахо Стано, да го купиме ли? . . ете, толко и толко е излѣзло на цѣна, па е у коминилъгъ, па мислимъ: по си е харно да прошириме нашето, те, нѣ, Господъ ни е наспориалъ, па се намножаваме, па, мислимъ, нека се найде повечеко, па ще дотрѣба, а . . . Колко за купило, ете, далъ Богъ, па има съ що, . . . та рекохъ да те питамъ, знаешъ, да чуемъ и твоята . . .

А баба Стана ще отвърне: Е, па ти знаешъ, брайно, ти си мѣжка страна у кѣщи най-стара, па каквото ти речешъ, оно ще е и харно. Баба Стана стои отъ дѣсна страна на дѣдо Дичо. Като опита нея, а онъ се обърне отъ кѣмъ дѣвата, па рече на чичо Тасо: я мислимъ, че е харно да я купиме, а . . . ти що ще кажешъ, синко? Чичо Тасо туку ще се посвие малко, ще нише съ прѣститѣ отъ дѣсницата поклитѣ на дѣвата си рѣка, като че ги глади, ще понаведе малко на дѣсно глава и кротко, смирено, ще подигне от-долу на горѣ очи, па каждъ дѣдо Дичо и ще отвърне: Е, па, харно е тате, . . и я така мислимъ, каквото ти думашъ . . . да я купиме, па, ще накарамъ Драгана още тая есенъ да я изоре, па да посѣеме малко отъ червенката. Нивата е

харна . . . не е, да речешъ, ни много клисава, ама не е ни сипка . . . тамънъ за работа. . .

И така за всичко, каквото и да трѣбва да се допитва, до тримата ще се допитва, па какво они рекътъ — това е речено; какво они отсѣкжтъ — това е отсѣчено.

Сѣда ли се на софра, най-напрѣдъ ще седне дѣдо Дичо, а една отъ снахитѣ ще му подложи възглавничка, та да го не убива, да му е меко — ехъ, знаешъ, старъ човѣкъ е, па у старъ човѣкъ и кокалитѣ сж по-твърди, не сж така жилави, като у младо. До дѣдо Дичо, отдѣсно, послѣ ще седне баба Стана, па чакъ слѣдъ нея ще седне отлѣво чичо Тасо. Като седнжтъ тримата, тогава ще насѣдватъ другитѣ мъже — все по редъ, по години. Женитѣ, момчурлячетата, па и тия, що сж вече навили каишъ на колѣно, както и дечурлитата, никой отъ нихъ не сѣда на сжщата софра. Они си сѣдатъ башка, чакъ като приреджтъ софрата на старитѣ и на мъжѣтѣ. По нѣкой пжтъ само присѣдва и стрина Първа, стопанката на чичо Тасо, ама и това рѣдко-рѣдко. Та и какво ще присѣдва, като трѣбва да нагледва снахитѣ, какъ готвжтъ край огнището, какъ реджтъ, какъ носжтъ яденъето, и всичко, що е работа на снахитѣ да вършжтъ. Ама па и редъ ли имаше у дѣдо-Дичеви, Боже, Боже, да речешъ че е като у църква. Ако е работа мъжка, мъжѣтѣ ще ги нареди чичо Тасо, ако ли е женска, женитѣ ще ги нареди стрина Първа. Ще дойде чичо Тасо така, отвечеръ още, прѣди вечеря, па ще ги събере подъ крушата или край сайванлъка, па почне: ете, я приказвахъ съ тато, па рекохме: ти, Първане, да идешъ съ Дойчина и съ Цѣно, утрѣ, на голѣмата нива, край бранището, съ три плуга и съ шесть чифта волове, да изорете за угаръ. А ти, Тошо, съ Камена ще идете да оправите водитѣ на горната лжка; а ти, Иоване, съ Стоила, ще впрегнете четири кола и ще докарате дърва отъ бранището; Иото ще иде на горната воденица да смеле два-три чувала брашно, да понагледа воденичарина и да види дали държи язътъ; а Младенъ ще иде у града да занесе вергията и да пита чорбаджи Цеко, кога да му лжчине козитѣ. Лило ще остане при мене, да подрѣжеме кошаритѣ, да извадиме пълнитѣ пити и да попрочистиме. Кому бѣше редъ тая вечеръ при добичетата? . . Тебе, чини ми се, Камене, нали тебе? ха, харно! . . ще гледашъ да подложишъ повечко сѣнце на воловцитѣ, че утрѣ ще иджтъ на работа, а на кравитѣ да забъркашъ по-водна кърма — телци дожтъ, па и млѣко ще трѣбва повечко! . . — И така, единъ по единъ, всѣки

знае, що има да прави на утрото, па си е всѣки рахатъ, па си е харно!

Па и стрипа Първа е турила на редъ женската челядъ: Тота Каменица ще готви една недѣля, Вълкана Дойчиница ще пере, Савка Иотова ще мѣси хлѣбъ, Вѣла Понаповица ще гледа дечурлигата, Пена Стойчева ще разчупи тикви на сви-нѣтъ, ще прѣгледа куринцитѣ, ще събере яйцата от поло-зитѣ, ще насади пѣкоя отъ кокошкитѣ, която се е разклопала, ще прѣкопа бостантъ и ще направи пови лѣхи за арпаджикъ. Стоянка Първаница ще кърпи и заплита, а Кунка Цѣнова ще служи около мѣжветѣ, ще почисти по къщи и ще прѣ-гледва други къщии работи. Другитѣ жени ще тъкатъ, ще пре-дѣтъ, ще бѣлѣтъ платно на рѣката, ще топятъ конопѣ у вода, ще навиватъ основа и друго таково, що чака на женски рѣцѣ у къщи. Другата недѣля, втората вземе на първата рабо-тата, третата на втората, и така се мѣняватъ, та хемъ да имъ не омръзне все едно и сѣщо, хемъ никой да се не оплаче, че върши най-тежката работа. Женска челядъ е, гледашъ, ама като се нареди работата, па си всѣка подемне товарътъ на гърба, а оно върви, като че е съ масло намазано — не скърца: ни на самъ — ни на тамъ! . . .

Ама па и спори ли имъ работа, спори! Ако е за оране — у дѣдови-Дичови е най-рано изорано; ако е за жънене — у дѣдови-Дичови е най-рано пожънато; така и за посѣвъ и за вършидба, така и за косидба, така и за всичко. Па, голѣма имовина, божемъ, а, гледашъ, и сѣчива наспорилъ Господъ, всичко що имъ трѣбва: и плугове най-харни и болъ, и брани, и кола, и лопати, и трѣнокопи, и коси, и сѣрпове и всичко — всичко . . . за нищо не сѣ, да речешъ, ихтиячъ, или да се намѣрижтъ у нужда, та да пойдѣтъ да търсятъ на заемъ по комшинитѣ . . . йокъ, йокъ, дѣдови-Дичови даватъ на заемъ, ама не взиматъ! . . .

Па и така, да речешъ, за отъ къмъ честь, сакимъ, като дѣдовата-Дичова задруга пѣма друга. Ни едно отъ мъжката челядъ до сега не се е посрамило, сполай па Бога, в нищо, ама банъ въ нищо. Отъ кѣ си е задругата, па и до сега, никой отъ Дичовци не е крадналъ, не е убивалъ, не се е напивалъ . . . йокъ, йокъ, Дичовци сѣ — Дичовци, па кѣдѣ рекѣтъ лакърдия, а она се па двѣ не чупи, кѣдѣ плювижтъ — а они не лижѣтъ — никой отъ нихъ не е турилъ до сега лице подъ нога — никой не се е посрамилъ, па макаръ било за една аспра работа, или за хиляди. Па и отъ къмъ женска страна, що годѣ е изведено изъ Дичовата къща, или уведено у нея — всѣка е съ хързъ

била, па всѣка е съ хързъ и остала. Това, да чуешъ пѣщо . . шүшъ-мүшъ за пѣкой мома или снаха отъ Дичовци . . . йокъ, брате, . . . чакъ до Стамбулъ да питаешъ, пакъ никой не може да ти рече ни гъкъ за отъ кѣмъ тая страна! . . . Що е хързъ, хързъ, па вситѣ сж честни, па пощени, па — ни тая вѣра — ни спаси Господи! . . . Казвамъ ви, що е право — право! . . . Ете, човѣкъ може, що е рекълъ пѣкой, криво да седи, ама не бива и криво да хортува; а пѣкъ колко за отъ кѣмъ Дичовци, това би било и грѣхъ — чистъ грѣхъ! . . .

У Дичовата задруга всѣко едно на друго блага дума ще каже, едно на друго икрамъ гледа, младо на старо латърдия не отвърща, женско на мъжко пѣть не минава, едно друго у всичко отменява — едно за друго мре! . . . Па весели, весели, Боже, сполай ти, да имъ се не нагледашъ! Ако е женско, па младо, а оно хемъ работи, хемъ пѣе; ако ли е мъжко, а оно хемъ оре, или жъне, или върше, или коси — хемъ посвирква, а нѣкои отъ нихъ, що ходѣтъ съ овцитѣ, безъ каваль не походятъ ни до прага. Па и що сж кавалджии, хеле пѣтъ Лило . . . махни, брате, махни! . . . Като го надуе пушнияга, а оно, не да речешъ че свирѣ, ами като че ще ти продума!

Прѣдъ старитѣ, хелбете, като прѣдъ всѣко старо, всѣки е мирешъ, всѣки тихъ, като у нѣкое школье прѣдъ даскало; ама като останѣтъ на самѣ: весели, весели, па шегѣ, па пѣсни, па животъ, на, топѣтъ се, да речешъ, като масло на хлѣбъ . . . Па и старитѣ, знаѣтъ си, че прѣдъ нихъ не бива, па се и посвиѣтъ малко на страна, божемъ да не видѣтъ, та да си сж рахатъ и да се веселятъ младитѣ; па и мжѣетѣ да изпүшѣтъ, на техна, нѣкой лула тютюнъ. У дѣдо-Дичовата задруга още ни едно мъжко не е запалило лула прѣдъ дѣдо Дичо или прѣдъ баба Стана. И самъ чичо Тасо, ете, унүки жепи, дума се, ама до сега, пази Боже, да тури у уста лула прѣдъ баща си! . . . Майке?! . . . Първа глава е това у задругата, не е шегѣ, па ако прѣдъ него не се пази икрамъ, оно прѣдъ кого другѣго ще се пази?! . . . Ама и другитѣ мжѣе прѣдъ чичо Тасо не палитъ лула; а така, кога останѣтъ на самѣ . . . на самѣ е друга работа!

* * *

Видѣли ли сте сухо дърво . . . тѣ, на, кютукъ? . . . Хей, на, косъ-коджамити дѣнеръ, па сухъ, безъ клонки, безъ лѣстѣ; така на, стърчи голъ, а отъ долу, отъ кѣдѣ корена, покаралъ филизъ, едно едничко филизче, па зелено, па клончесто, па хубаво — колко го гледашъ, нѣ му се радвашъ! При су-

хия дънеръ ти изглежда отъ колко е хубаво още по-хубаво. Тѣ, нѣ . . . такъвъ дънеръ бѣше дѣдо Цѣно-Топуза и такъвъ филизъ бѣше неговата унука — Радка. Отъ цѣлото дѣдово-Цѣново семееле бѣше останалъ само той и унуката му. Ехъ, Божа работа! . . . у негови рѣцѣ е всичко, па що сака, това прави! Днеска рече: така — така! утрѣ друго — друго! Нали си човѣкъ, слабъ, па що му можешъ? . . . нищо. . . хелбете нищо! Привнешъ вратъ, наведенъ глава, нѣ а си траешъ! . . . Оно защо сж рекли хората: Божа работа! . . . санкимъ, не е у рѣцѣтъ на човѣка, а у рѣцѣтъ на Оня, тамъ, горѣ, па като е регълъ така, а оно така че е! . . . Наведенъ глава, свиешъ сърдце, па пакъ речешъ: Боже сполай ти; какво Ти кажешъ, това ще бѣде! . . . Речешъ, речешъ — нѣманъ що! . . . И башъ да не сакашъ да речешъ, а оно си се и само знае, че си е така! . . .

Бѣше дошла, прѣди години, морилка у село. Чума ли би, холера ли би, какво би да би — единъ Богъ само си знае — па мори, па мори, та, ете, нали ви казвамъ: у дѣдови Цѣнови отъ двадесетъ дѹни, само два остави — дънерътъ и филизътъ: кусуруть всичко отвлѣче тамъ, отъ кѣдѣто до сега още никой не се е върналъ. Жали дѣдо Цѣно, жали, бѣ се, трепа се, па най-послѣ и онъ прѣви вратъ — кандиса! . .

Мажка челядъ расте подъ камъкъ, а женска подъ калъ! Вѣра ви казвамъ че — подъ калъ! . . . До като да се обърнешъ на самъ — на тамъ, а оно се изтегнѣло нагорѣ, като . . . като паворъ у блато. Божемъ го гледанъ дѣте, а оно, да процавашъ, дофтасало и за женидба.

Така и Радка дѣдова-Цѣнова! Пощо изреди морилката у кѣщата имъ, а оно остана нѣ, таковко — една мрѣвка месо! До като дѣдо Цѣно се ухкаше и кюхкаше съ свонѣ дертове и чемере, а отъ оная мрѣвка месо се изпружи — косъ-коджамити мома! Не съ капа, ами и съ торба да завъртишъ да я ударишъ — пакъ нѣма да се поклати! . .

Хичъ и да ви не казвамъ, вие и сами трѣбва да се сѣщате, че подиръ толкова бахъри дѣдо Цѣно гледане на Радка, като на писано яйце! Пазеше я, като канка на дланъ . . . и прахъ не би оставилъ да падне на нея. Гали дѣдо Цѣно Радка днесъ, гали я утрѣ: днесъ едно по кефа на Радка, утрѣ — друго, до като Радка стана, Боже упаци, галена, та прѣгалена! Що помисли Радка — това трѣбва да се изгълни, що посака Радка — това да го има; що рече Радка — това трѣбва да стане! У цѣлото село другоаче ѝ не викахъ, а само: галената Радка!

Истина, че дѣдо Цѣно-Тоузуътъ бѣше зенгининъ човѣкъ: и пари-пари, и иманье-иманье, и стока-стока — имаше отъ кждѣ да харчи, имаше съ що да уйдише на Радкинитѣ кефове и мераци! . . . Имаше па и не жалѣше човѣкътъ! Та що и да жали паритѣ? . . . Зерѣ Радка не бѣше неговата единица — едничкиятъ филизъ на дънера?! . . . За кого, санкимъ, за другиго ще прави отъ сега патамъ сермия! . . . Всичко, що има, всичко е Божо, па Радкино! Дѣте е, па е свое; па му е мило, па си мисли: ако другитѣ не сж били късметлии да добруватъ съ неговото иманье, нека баремъ Радка. И, наистина, Радка добрува, та чудо прави! Бѣше станѣла една Радка у селото! Коя най-прѣменена — Радка; коя съ най-шаренъ сукманъ — Радка; коя да има три сърмени кенаре на елечето — Радка; коя да има сукнено кожухче, подплатено съ лисичина — Радка; коя да носи чакъ изъ градъ правени обуца — Радка! другитѣ моми оплитатъ коситѣ си съ мънистца: синки, бѣлки, червенки, по за двадесетъ пари, и самъ-тамъ по нѣкоя сребърна пара, а Радка — все съ черекъ-рубийчета, що сж по петъ и रुपъ едната!

Ама па и мома ли бѣше, пустата Рада? . . . махни, махни . . . не е, да речешъ мома като мома, ами мома и половина! Израсла, израсла — тънка-висока, като тополка, па ония рѣцѣ пълни, па бѣли, като че сж съ млѣко налѣни, па ония вѣжди — вѣжди, ехъ, . . . пиявици. Бога ми — пиявици! А пѣкъ що очи имаше, ехъ, брате, . . . сѣватъ, сѣватъ — като у невѣстулка. Така дойде, та те поизгледа, изъ-подъ трепни, нѣ-какво дяволски, ама така дяволски — море на конь да си, па ще ти се прѣмрѣжи на очитѣ и отъ конь ще паднешъ!

Страшни очи, вѣра ви казвамъ: страшни! Тѣ — на васъ лѣжа, на мене истина, ама я не бихъ смѣялъ да я погледнахъ право у очи — не смѣемъ, па това си е! Я не смѣемъ, ама Лило дѣдо-Дичовиятъ праунукъ бѣше имъ нѣкакъ навикнѣлъ, па си я гледа, брате, па си му нищо! Оно не е, башъ да речешъ, хичъ нищо: и нему му потрѣпва око, като сѣвне на кждѣ него, ама пакъ даяндисваше — вѣра, даяндисваше!

Лило-Лило, ама всѣки ли е като Лило? Ехъ, весела му майка, момъкъ, момъкъ, та ешъ му не можешъ намѣри! Високъ, па тънѣкъ у кръста, па плѣщестъ, па ония бузи: да го плеснешъ отъ едната страна, а онъ ще се пукне отъ другата. Мустацитѣ му едвамъ поникнали, колкото на едно патенце пухътъ, кога се излупи изъ яйцето. Та младъ е, още нѣма ни цѣли десетъ мѣсеци, отъ какъ е завилъ каишъ надъ колѣно! . . . Младъ, ама нѣ! . . . не се бои отъ Радкиното око — даяндисва му! . . .

Една сѣбота. . . . чакай да се сѣтиж: кога бѣше? . . . ха, спомнихъ си, прѣзъ горещицитѣ бѣше. . . . та, вечерята у тая сѣбота бѣше една чудна вечерь! Нанизали се онии звѣзди, като нѣкои джаванре, . . . като че ги е изсипалъ нѣкой, па рекълъ: па, безцѣнни камънѣ. . . . избирайте си, които харешете — па свѣткатъ, свѣткатъ, да речешъ, че шаватъ! . . . Мѣсечината, като рогъ отъ двогодишно юне, свила се между звѣздитѣ, па се лѣска, като че е отъ сребро. На едната страна се разпилѣла кумовата слама, па свѣти като незасипана жерава! . . . Па мечката, па раалицата, па всичко па небето букнѣло, та свѣти, свѣти, трѣпти, трѣпти, като че кой знае какъвъ джумбушъ става по това небе! . . .

Радка се изправила до сливата, а Лило се подпрѣлъ съ рамо до дървото, турилъ чело на дланъ, прѣхвърлилъ лѣвата нога прѣзъ дѣсената, па гледа: ту у Радкинитѣ очи, ту у звѣздитѣ, като че иска да измѣри, кое по свѣти, дали Радкинитѣ очи или звѣздитѣ. Радка хванѣла едно отъ шиветата на своята дълга, черна като смола и лѣскава като свила коса, па я навива съ дѣсеницата около показалеца на лѣвата си ръка; навива и развива косата си и — все у земи гледа! У земи гледа, ама нѣкакво дяволски подсвила уста, като на смѣхъ. Не е, да речешъ, че се смѣе, ама така нѣкакво . . . знамъ ли я, какво да го режъ? . . . нѣкакво, като че на нѣкоя дяволия мисли. . . . Ехъ, Радка, . . . та цѣлата е живъ дяволъ, какво нѣма да мисли на дяволия . . . майке?! . . .

Лило прѣмѣсти дѣсниятъ кракъ върху лѣвия, подпрѣ дланъ задъ лѣвото ухо, въздѣхна изъ дънъ-сърдце и дума:

— Охъ, Радо, Радо, изтопи ми душата, като восъкъ у тиганъ, па съмъ се слисаль, па и я не знамъ, що да чини! . . .

— Па, запопи се, Лило, подзе го дяволски Рада, — запопи се, ако ли това не ти се харесва, а ти се покалутери! . . . ха, ха, ха! . . .

— Море, махни се, Радо, ти все така си знаешъ . . . па подбѣн-шега, като че мене ми е много до шѣга дошло! . . .

— Е, па, какво да ти речемъ?

— Па, речи ми . . . що да правимъ! . . .

— Па, какво всичкитѣ хора правятъ . . . кажи на вашитѣ да хортуватъ съ дѣдо, па . . . ухъ, убило те, да те убие, зеръ я трѣбва да те учимъ! . . .

— Море, не щемъ я, Радо, ти да ме учишъ, имамъ си и я акълъ за толко, ама . . .

— Ама сливата родила пиперки! . . .

— Море, остави се отъ шегѣ, кажемъ ти! . . . не видишъ ли?! . . . мене ми се памето завъртѣлъ, като на чекъркъ, а она взела та шегѣ бие! . . .

— Да бихъ могла, я бихъ тебе била, а като не можъ тебе, баремъ шегѣ да биѣ! . . . Какво, какво . . . взелъ та мене пита: какво!? Я ли трѣба да те учимъ?! . . . оно, ете . . . истина, ама па . . . като го видимъ, че не е нѣщо съ редъ, а я що, санкимъ? . . . или шегѣ, или пѣкъ . . . хмъ! . . . що че ти хорутувамъ, като че ти не си у село расѣлъ, а я у гора, я у нѣкой пуцинякъ! . . . хмъ! . . .

— Море, знамъ и я, . . . ама, ете, като ме е срамъ да споменъ на нашитѣ, а пѣкъ отъ дѣдо Дичо ме е срамъ, срамъ — у земи потѣвамъ; . . . не бихъ могълъ да му рекъ, па да знамъ, че никога не бихъ те вземалъ! . . . —

Радка . . . ехъ, дяволска Радка . . . мислите, че ще се засрами, като е лакърдията за свадба? . . . хмъ! . . . понаведе глава, посвие дяволски джуни, позавъртѣ се на лѣвата пета и . . . ни петъ, ни шестъ, туку отвърна:

— Е, па, харно . . . нека . . . ти ме не взимай . . . Пунчо Лалинъ и така чака . . . я ще се ожениѣ за Пунчо, па: сбогомъ — съ здравье! . . .

— Кой? . . . Пунчо ли? . . . Зеръ ти мислишъ, че ще те оставиѣ нѣкому другиму да те вземе?! . . . бе йокъ! . . . Не го е родила още него майка . . . Ни костъ ни вѣстъ нѣма да му оставиѣ, който само рече съ прѣстъ да те пипне! Кървъ ще падне, ама или я, или други никой! . . . Разбирашъ ли: никой други, дордѣ е Дичовия Лило живъ, па билъ — кой да билъ другъ . . . и паша да е, па пакъ не давамъ . . . разбирашъ ли ти? — не давамъ! . . .

— Хмъ, не давашъ а? . . . не давашъ! . . . Тебе ти се сака, санкимъ, да ми кунитъ гребенъ, па да рѣшиѣ бѣла коса, ха? . . . бѣла коса, нали? . . . Да стоимъ да побѣлѣемъ, па да те чакамъ . . . да ме поведешъ прѣгърбавена у сватове ха? . . . Така да се подпирамъ съ тояжка, като твоята баба, ха? . . . майке!! . . . глей го ти, молимъ те! . . . Момата: чукуръ баба . . . момъкътъ: пергинъ дѣдо, па: ете ти свадба! . . . ха, ха, ха! . . .

Пуста Рада, па като крѣхне да се смѣ, море ще я чуешъ чакъ прѣвъ трети махала. И сега така, крѣхна, па: ха, ха, ха! . . .

А Лило? . . .

Лило забрави и мѣка и завъртѣлъ паметъ, и дѣдо Дичо и всичко, па сегна съ рѣка да прѣхване прѣвъ половината

Рада, да я притисне на гърдитѣ си, да ѝ се нарадва, да я помилва . . . ама Рада — като Рада: живѣ дяволѣ, па това си е . . . извие се изъ рѣцѣтъ му като мръсна риба, па . . . хъцъ! . . . иди я гоши — отлетѣ като катерица! . . . Ни му китка даде, ни сбогомъ, ни . . . Господи помилуй! . . . Хе, знаемъ си я Рада: хитра е . . . хитра, като лисица!

Сиромахъ Лило! . . . ходи божемъ, ама башъ като че е ниянъ — залѣнъ, едвѣмъ пристѣнѣва, па се клатунѣка: ту се завали насамъ, ту се завали на тамъ, сѣщо като че . . . да иде у пусти гори . . . сѣщо като че му е ексикъ нѣ-кой дѣска! . . . Да пази Господъ, оно що ли човѣку не дохожда до глава! . . . Божемъ си здравъ и читавъ, па станешъ серсемъ, като че си изпилъ три оки ракия! . . .

Иде си Лило у къщи, а главата му нѣ . . . шинѣкъ, а на гърдитѣ му, подъ лѣвата сиса: тупа, тупа — да речешъ че е тепавица! . . . Като наближи вратията, а той се шумгнѣ въ двора, като плѣхъ въ логовище! Никой го не види, никой го не чуе. Станѣлъ Лило прѣдъ свинярника, па гледа къдѣ къщи. Вратата на оджака отворени, женитѣ наклали огънъ, па бучи, бучи, а пламъкъ лиже чакъ до сръдѣта на веригата. Гледа Лило отъ далечъ пламъка, гледа го, па божемъ отъ далеко, па пакъ го грѣе! Тѣ, осѣща, че му е жегѣ, като че се припекълъ край самия огънъ! . . . А не е близу, да речешъ, та да се е припекълъ, какво близу? . . . има повече отъ шесдесетъ разкрача, па . . . чуди се: какъвъ е тоя огънъ, та го грѣе отъ толкова далечъ?! . . . Край огъня се шумѣхѣ женуринѣтъ, като сѣнки: една насамъ, друга на тамъ! . . . Една прѣтърсѣ гърнетѣта съ яденѣто, та да не загори; изъ гърнетѣта се вдига пара, а на Лило му се чини, като че подъ гушѣта му прѣтърсѣватъ гърнетѣта, па парѣта го ударила у гърло, у носъ, па го души, души, нѣ, тамънъ тука, подъ кокалчето, па не може момче да си отдѣхне! . . . Друга една отъ женитѣ турѣла черенѣя край огнището, па я посиѣва съ жерава, за да опече погача за дѣдо Дичо. Жераѣта изсиѣватъ върху черенѣята, а па Лило му се чини, че я изсиѣватъ върху гърдитѣ му, па му пари, пари . . . иде му, сиромаха, да вика отъ болки! . . . Да вика, ама не смѣе . . . страхъ го е, срамъ го е! . . . Свищѣтъ загърхѣтъ въ свинярника, па по нѣкое закъвичи: квиу, квиу, квиу, а па Лило му се чини, че и нѣхъ посиѣватъ съ жерава, па и они къвичѣтъ отъ болки. Нѣкоя отъ кокошиѣтъ, що спѣхѣтъ па черниѣтата, туку се отдѣхне отъ клоѣницѣта, па: шърръ, шърръ — подхвърка, та да се закъчи пакъ за клоѣна.

а Лило се загледалъ у черницата, па му се чини, като че отъ горѣ пада жеравата . . . като че се изсипва надъ главата му! . . .

По едно врѣме приседна у темнината на единъ пѣнь. Подпрѣлъ лакти на колѣна, а глава на длани; заболѣ прѣститѣ си чакъ у косата и мисли, мисли . . . Боже, какво ли му не иде на мисълъ?! . . . Мисли и на Радка, и на своитѣ, и на дѣдо Дичо и . . . на Пунчо. Като се сѣти за Пунчо, а Лило свие прѣститѣ на дѣсницата, па замахне, та . . . пухъ у пѣня! . . . Пѣнь, като пѣнь — не сака и да мари! . . . Та и какво ще мари? . . . грижа го е него, че Лило го ударилъ съ дѣсницата или съ лѣвицата! . . . все му е едно! Нему все му е едно, ама на Лило не е така: ржката излѣзе по-слаба отъ пѣня, та отъ болки прѣчърнѣ на Лиловитѣ очи, и той я дръпна, та — въ устата.

Поотмине му болката, а онѣ, все съ подпрѣна глава, стои и мисли, като, да речешъ, че гемииѣ му потѣнжли по моретата! . . . Ехъ . . . младини! . . .

Вжла Иваница излѣзла по двора да тражи нѣщо, па . . . узира се, узира. . . чини ѣ се; като че човѣкъ седи на пѣня и хълца! Сепне се булката, па нито я е напрѣдъ, нито надирѣ; а у мрачината не може башъ хубаво и да разпознае: човѣкъ ли е? . . . звѣръ ли е? . . . дърво ли е? . . . Ама какъ ще бѣде дърво, като хълца, сѣщо като живо?! . . .

Лило и самъ не знае, отъ кѣдѣ и какъ бликнахъ сълзи на очитѣ му. Но осѣщаше, като че му поотлеква отъ тѣхъ . . . като че поизгасихъ жеравата, що го печеше. . . Прѣститѣ му, съ които прикриваше очитѣ си, се намокрихъ, па Лило свали дѣсницата отъ очи, та да я изтрие отъ пояса и, прѣзъ влажнитѣ очи, гледа срѣщу себе си жена, въ тѣмнината . . . изправила се, па го гледа! . . . Нито я видѣлъ, нито я чулъ, кога е дошла при него, нито я пѣкъ познава у мрачината. Нѣщо го шречна у сърдце, и Лило се изпоти — виръ-вода! . . . Не е, да речешъ, отъ страхъ! . . . Майке! . . . тамънъ . . . Лило и страхъ! . . . Не се бои Лило ни отъ русалки, ни отъ вили, ни отъ караконджовци, ни отъ нищо. . . нищо! За страхъ — не го е страхъ, ами го е срамъ, ще го питатъ: отъ що и отъ какво? . . . а онѣ . . . хмъ, какво да скрои?! . . .

Лило се изкашля по издѣлбочко и ужъ плювна на земи. Оно, ако питате, нѣмаше ни плюнка у устата си, ама така, нѣ . . . божемъ плювна! . . .

Вжла позна по гласа деверьтъ си, па се кръсти отъ чудо и пита: — Боже, Боже... брале Лило, ти ли си това? ухъ, изплаши ме, страхъ да те не срещне!...

Лило и Вжла си другарувахъ и гледахъ се харно у задругата. На всичко Лило бѣше готовъ да угоди на снаха си Вжла, па и Вжла много угаждаше на Лило. Като чу Вжлиниятъ гласъ, а на Лило му се поразведри прѣдъ очитѣ, като че нѣкоя мъгла се вдигна отъ прѣдъ му. Другиму не би казалъ ни гъкъ, ама на Вжла... на Вжла друга е работата!... Па и много му се бѣше натрупало на сърдцето... тежеше му, па, да можеше да се изприкаже нѣкому, осѣщаше, че ще му поотлекне... ще му се съмне прѣдъ очи! Той се обади на Вжла:

— Я съмъ, снахо Вжло... я... оти?

— Па ... що е това отъ тебе, брале... що си се свилъ тука у мрачината?...

— Ехъ снахо, ... махни!... не ми е харно, па...

— Ама що е? ... какво ти е? ... оти хълцкашъ? ... що ти е станжло? ... да не би нѣщо чичо... или дѣдо, или?...

— Махни, снахо, махни!... дотегнжло ми е, па ще направжъ нѣкой сакатлъкъ, за чудо и за приказъ по селото!... Бога ми, ще направжъ... хемъ ако го не убижъ, а я да не съмъ Лило!...

— Ухъ, брале, не думай такава лакърдия... на дявола куршумъ у ушитѣ... кого да убиешъ?!...

— Па, ете, Пунчо Лалинъ!...

— Пунчо Лалинъ ли? ... па защо да го убиешъ?...

— Защо сака да вземе Радка!...

— Е, па, какво? ... ако я вземе — нека я вземе... защо да го убивашъ?

— Да вземе, ама я не давамъ!... разбирашъ ли? ... не давамъ, па това си е!...

— Я! ... па защо?...

— Така!

— Да не сакашъ ти да вземешъ Радка?

— Сакамъ зеръ, хелбете че сакамъ; и бае сака, па го оженихъ, и чичинъ Пото сака, па и него оженихъ, па... и я сакамъ!

Като издума това, а Лило пакъ замахна съ ржка, та — плюсь у пѣня!... Пѣньтъ пакъ си пѣнь!... нищо не осѣща, ама отъ Лиловата ржка канна нѣщо мокро-жежко, да бѣше по-видѣло, щѣше да се види, че е първъ. Ехъ,

подраскалъ се малко, ама пѣма нищо — па юнакъ и рана! . . .
Вѣла се засмѣ отъ сърдце па своя деверъ и подбра го кротко:

— Е па харно, браде . . . като сакашъ, ще те ожениме,
па, ако башъ Рада сакашъ . . . Рада ще вземеме! . . .

— Или Рада, или . . . друга никоя! . . .

— Е, харно: Рада — Рада! Я ще кажемъ на стрина,
стрина ще каже па чичо, чичо па напка, напка па баба,
а баба па дѣдо Дичо, па . . . ще пратиме сватове у Радина,
па . . . живъ билъ и веселъ ходилъ! . . . зеръ е тука нѣкоя
мѣка? . . .

Още па същата вечеръ Вѣла каза па своитѣ етърви,
какъвъ меракъ има Лило па сърдце и какъ и що го е нашла
въ двора, какво е приказвала съ него и всичко, и всичко
— отъ игла до конецъ.

Пуста Вѣла, шеговита; хемъ приказва, хемъ се смѣ!
Ама другитѣ етърви хичъ не се радватъ па тоя Лиловъ
меракъ . . . Виждаше се, ашикере, че имъ не е по сърдце:

— Не е Рада за нашата къща! . . .

— Не е, не е . . . тафрадзийка е! . . .

— Хемъ тафрадзийка, хемъ маханаджийка!

— Галеница . . . та нали я знаеме: галената Рада! . .

— Ще ни скара всички ни въ къщи . . . помнете ми
думата . . . я що знамъ — знамъ! . . . Тука не е, като при
дѣдо Цѣно Топуза . . . ама, ще сме живи — ще видиме!

— Дано пѣкъ Господъ обърне на харно! . . .

* * *

На другия денъ стрина Първа приказва съ баба Стапа:

— Стрино, ете . . . тоя нашия Лило турилъ меракъ . . .
хвърлилъ око па оная Цѣновата унука, па . . . ете . . . снахитѣ
ми приказватъ . . . лудъ-лудува по нея, па . . .

— Кой Лило? . . . това ли, па Кѣно момчурлячето? . . .

— Това, това!

— Е, па, отъ кога стана момъкъ? . . . дорасълъ ли е?

— Па . . . ете, отъ есенесъ опасва каишъ надъ колѣно! . . .

Оно, истина, младо е, ама е израстно . . . проточилъ се като
върлина!

— Та, коя кажешъ: Цѣновата ли унука?

— Она, она!

— На Цѣно Топуза?

— Неговата!

— Хмъ . . . не е она за нашата къща!

— Не е... и я думамъ, че не е... ама, да прощавашъ, заслѣпило се, па... казватъ ми снахитѣ... пази Боже!... или нея, каже, или друга не!... А, ако не, каже, а онъ щѣлъ да направи пѣбой сакатлъкъ!

— Сакатлъкъ ли?

— Така рекъль!... щѣлъ, каже, да убие Пунчо Лалинъ, оти... знаешъ, и онъ обикалялъ покрай Топузовитѣ порти, па... знамъ ли я?... младостъ — лудостъ... много му и не мисли, ако пѣдо — не дай Боже — що ще такава беля... по-харно...

— По-харно да я вземе ще речешъ.... хмъ, хмъ!... Кой знае?... ще виджъ, ще поприказвамъ съ деверо си, па, знаешъ, какво онъ рече — това ще е... мъжка страна е, па... ще видимъ!...

И баба Стана приказва съ дѣдо Дичо, нареди му всичкото — едно по едно, па, каже: така и така.... ти си мъжка страна, па какво речешъ ти! —

Хмъ, ... оно, истина, дума се: кога ли стана кюмюрджия — кога ли му рѣцѣ почърнѣхъ?... още е момчурляче, младо е... ама, като е пошло да бѣспува, по-харно да му туриме юларъ на шията, па — мирно царство!... знаешъ, вързанъ конъ по чужди ливади не газил!... —

— Оно, истина... право кажешъ... да го ожениме, да прощавашъ, ама чини ми се, че Топузовата не е като за у нашата къща!... —

— А за друга ще кандише ли?

— Нече, нече, ... или нея, рекъль, или друга никоя!

Дѣдо Дичо се позамисли, шавна съ мустакъ, па рече:

— Знаешъ ли що, снахо? .. Слушалъ съмъ отъ стари хора, па и мене ми така прѣсича акъло, че у тия работи не е хубаво да се мѣша човѣкъ на младитѣ!... Оно, знаешъ, къдѣ го сърдце топли — тамо му е късмето: ако е харно — за него е, ако ли е зло — самъ баремъ ще си е кривъ, па не може да криви ни тогова, ни оногова!... Па, и ние, слава Богу, у къщи сме всички стоворни, па, може и она да се поведе по другитѣ, па, да си хване еш-кино, да привикне, па... ха?... що кажешъ?

— Ако е тебе кабулъ, оно и мене ще е... знаешъ, ти си мъжка страна у къщи, па... каквото ти речешъ!.

— Па я ще рекжъ: да бжде!...

— Да бжде!

— Да е хаирлия!

— Нека е хаирлия!

У понеделникъ отидохъ сватове у Цѣно Топуза, та сгодихъ Рада за Лило, а у вторникъ се хвали Рада прѣдъ своитѣ другарки:

— Море, дружки, нали ви казвамъ: що годъ рекъ — все по моята воля ще е! Хе, що знамъ — знамъ! — Па отвори една кутийка съ огледалце на капака, огледва се, огледва, па приглади скулуфитѣ отъ косата си, а они кждрави, кждрави, па не можтъ и да се свижтъ! . . .

А Лило?

Хмъ, Лило! . . . Кой като Лило? И кумовата слама, и ралицата, па и всичкитѣ звѣзди, заедно и съ мѣсечината, чинжтъ му се по-низки и отъ кобилицата на герана. Да рипне, ще ги прѣскочи! . . . Ехъ, меракъ е, брате, не е шега, па като го сърдце тегли кждѣ Рада — що чешъ му?! . . .

По Петковдень стана свадбата. Доведохъ млада булка у дѣдо-Дичовата задруга. На Лило турихъ юларъ; юларъ китенъ, хубавъ. . . ама. . . ама го стѣга, истина ви казвамъ, че го стѣга! . . .

* * *

Кога влѣзне стършелъ при пчели у кошара, знаете ли какво става? . . . разбунѣ вситѣ пчели, па . . . пази Господи! Те, такъвъ стършелъ бѣше и Рада у дѣдовата-Дичова задруга! . . . Опакия, инатъ, сърдни, надумки. . . нѣ: даръ-маръ! . . . Пуста Рада, каквато бѣше при дѣда си, такава сака и тука да е! . . . Все, що она рече, това да е; все она па всичко има право; она всичко знае най-харно; она, па она! . . . а другитѣ нищо!

Ако е за работа, Рада не работи, що ѝ е редъ да работи, а това, що си она сака. Дойде ѝ редъ да умѣси хлѣбъ, а она ще се обрегне: не щемъ, каже, я да мѣсимъ хлѣбъ за царската войска! . . . За мене, каже, и за мъжо ми стига ни единъ хлѣбъ . . . единъ хлѣбъ и ще си умѣсж, па обърне гърбъ, па не сака и да знае! Дойде ли ѝ редъ да прѣкопа нѣщо у бостана, а она се извърне, па, ни петъ ни шестъ: — това не съмъ работила, каже, ни у бащината си къща, па и тука нечемъ! . . . Ако съмъ се оженила, я съмъ се оженила за мъжъ, а не съмъ пошла да робувамъ! . . . Ако ѝ е редъ да гледа дѣцата, а она ще завие вратъ и ще тръгне по свои кефове, па още промънка натъртено: който ги е раждалъ, нека си ги гледа! . . . па си пойде, хичъ и не сака да мари! И що хване по нѣщо, и оно ще бѣде все наопако — за беля и за зѣтра! Ако е у мутвака, а она

остави псетата да исповадѣтъ мървкиѣ изъ гърнетата: ако иде да точи вино или ракия, а она незавъртва, какво щѣ трѣбва капелата, ами я остави да си капе, а по пѣкон пкти пацѣуре и цѣла локва! У дѣлниченъ день носи празнична прѣмѣна! На не стига ѝ това, ами подбрала мѣжѣтъ си, да ѝ купува по-хубави, по-скапи дрѣхи. Лило, сиромашѣтъ, ѝ дума, че той не може да купува, че дрѣхитѣ за цѣлата задруга купуватъ и пазѣтъ дѣдо Тасо и баба Става, че кога се купува — купува се за всичкитѣ снахи изведнѣжъ, че него го е срамъ, че не смѣе да каже на дѣдо си да купува максусъ за нея, на башка, сѣрмалия елекъ и сукнено контошче; а она, подхване на кръстъ рѣцѣ, па го подбере: я не смѣ се женила за дѣдо ти, та отъ него да чакамъ, а за тебе съмъ се женила, па ако си мѣжѣтъ — мѣжѣтъ, а ти трѣбва да гледашъ жена си, ако ли не — бащината къща ми е отворена, ще си идѣ, па, ако ти трѣбва жена, дойди, че ме търси! . . .

Види Лило, че не върви у редъ, както щѣ трѣбва, ама щѣ да прави?! Да вдигне да я бие? . . На и това би направило; та единъ-два пкти повдигна рѣка надъ глава, ама, пуста Рада, като го погледне съ ония очи, да речешъ, че го стрѣльне, и Лило . . . Лило пуста рѣцѣ, па се изправи прѣдъ нея, като прѣдъ кадия — сѣщо като прѣдъ кадия! . .

День за день, а Рада отъ бѣсна — по-бѣсна! И пагуби, и поразии, и сѣсипии, и инаетлъкъ, па и лоши думи! На всѣкого извади по единъ прѣкоръ: за дѣдо Дичо дума, че е джереме, върколакъ, че и пѣлховитѣ плаши по къщи! . . . На баба Стана извади прѣкоръ — канджата! На чичо Тасо дума вампиринъ; на Пена Стойчевица дума охтиката; на Савка Потова казва сараджата, на стрина Първа — холерата . . . и така на всѣкого тя намѣри банка имена, като че да не бѣхъ кръщавани! . . На една отъ етервитѣ си думаше, че отъ гладъ е кандисала, да я доведѣтъ у задругата; на другата казва, че чичовиятъ ѝ синъ, като бялъ затварянъ отъ черкезитѣ, то семселето имъ е било прангаджийско; на трета дума, че първото ѝ дѣте се намѣрило безъ врѣме, санкимъ, демекъ — сѣщате се я! . . . Зло и наопаки! . . .

Узвѣрили се етервитѣ ѝ, па се чудѣтъ и мѣкатъ щѣ да чинѣтъ!? . . Помежду си, они си знаѣтъ стоката, ама прѣдъ чужди хора пазѣтъ — не даватъ ни за рѣчъ пѣщо лошо да се спомене. Та и какво ще правѣтъ да не вардѣтъ, като знаѣтъ, че ако излѣзне лоша дума, а оно ще е срамъ и

укоръ за цѣлата задруга! . . . Какво ще правишъ? . . . смърди, не смърди — своя е, па ще прикривашъ, па ще потуляшъ, па . . . що е да е — у къщи да е, само лоша дума да не излѣзне! . . . И на старитѣ не обаждахъ нищо. Та кой ще побере тоя срамъ, та да иде да клевети етърва си! . . . Да чува Господь! . . . Мушкаты тукъ, мушкаты тамъ; една хване едно, друга — друго, отмѣнватъ я у работа, па: . . . сипвай пепель на жерава! —

Крижтъ етървитѣ Радинитѣ поразии, ама маждракъ у чуваль се не крие! Виждатъ старитѣ, що се върши у къщи; знажтъ они всичко, ама си тражтъ. „Нека само тѣстото да втаса, оно и само ще прѣлѣе прѣзъ нѣщовитѣ“ дума дѣдо Дичо; и право казва. Оно, като е доживѣлъ до тия старини, хелбете ще знае повече; а дѣдо Дичо е хемъ старъ, хемъ патилъ: онъ знае и двѣ, па и — двѣстѣ!

Дойде деньтъ, та и тѣстото прѣлѣ изъ нѣщовитѣ. Надула се Рада, че не сж я подновили съ новъ сукманъ за Великдень, па вземе стария та — у огъня! изгори го цѣлъ-цѣллиничкь! изгори го, па си облѣче моминскиятъ. А не бѣше, да речешъ, ни съдранъ, ни изтритъ, ни нищо — цѣлъ, здравъ, и накръпка били нѣмаше, а само отъ къдѣ лѣвата страна бѣше поизлизанъ; ама на, изгори го, пустата Рада, па и око ѝ не мигна! . . .

Стане вечерьта Лило, та при дѣдо Дичо! Ни на самъ, ни на тамъ, а право при дѣдо Дичо! що да прави? . . . дошло до гуша вече, па се не търпи тая опакия! . . .

Дѣдо Дичо, като старъ човѣкъ, не е и за всѣка работа, а бадява и самъ не сака да стои, па работи, кое може. Или рабошитѣ ще прѣгледва и ще си смѣта, или навуца ще изрѣзва, или кошари ще плете за пчелитѣ, или ще люци грахъ и фасуль, или каква да е друга работа, като за неговитѣ години. Тая вѣчеръ плетѣше кошничета за пенерки, и Лило го завари, въ одаята, съ върбовитѣ клѣчки у рѣцѣ.

Хванжлъ Лило капа у рѣцѣ, па се навежда да му цѣлува рѣка, а дѣдо Дичо се начумерилъ, па и око не вдига да го погледне. Отъ намръщенитѣ вѣжди Лило позна, че дѣдо Дичо е сърдитъ. А страшенъ бѣше дѣдо Дичо, като се разсърди . . . малее, по-харно влѣкъ да срѣщнешъ, отъ колко него сърдитъ! А не е, да речешъ, че бие, или ганади, каквото има други зли хора, — не е, дѣдо Дичо: ни бие, ни ганади, ама само намърщи чело, свие вѣжди, па те погледне съ ония очи . . . та протреперишъ! . . . чини ти се, че ти се сърдцето прѣвърне съ дъното нагорѣ, па ти стане

тежко, тежко, дозлѣе ти, като че си се паялъ съ мѣчокъ, или съ вълча ябълка! . . .

Стиска Лило каната у рѣцѣ, свива я, гняви я, па туку почна: — Дѣдо . . . ете, я . . . она . . . резилъ у кѣщи! . . . не е чере! . . . турила лице подъ ноги, па . . . не се търпи вече! . . .

Дѣдо Дичо го поизгледа, така отстрани, па хванѣлъ една върбова прѣчка и я мѣри за уxo на пенерката . . . санкимъ, хичъ и не мари!

Лило прѣстѣши на лѣвия, па на дѣсния, а у лицето чървенъ — божуръ! Облѣлю го потъ, па вдигне рѣка, та отрие съ рѣкавъ чело и пакъ почне:

— Па . . . това . . . ете, . . . дойдохъ при тебе . . . Ти, . . . оно, Богъ, па, ти! . . . убий мене . . . изпѣди нея . . . ама само резилъ у кѣщи да не е! . . . Траяхъ, траяхъ, па . . . ухъ!

Дѣдо Дичо пошавна съ лѣвия мустакъ, а отъ страна на долнята челюсть кожата му играе, играе, да речешъ, че е живо мишле подъ нея. Оттури отпрѣдъ си недоправената кошница и прѣчкитѣ, подпрѣ рѣцѣ на колѣна, обърна глава къмъ Лило, па подбра:

— Знамъ я и самъ, че е резилъ у кѣщи. Не сакамъ, ти и да ми казвашъ. Знамъ я, бре, всичко . . . всичко, па знамъ и това, че си . . . че си . . . я ми кажи, бре, ти мѣжъ ли си, що ли си? . . . ха? . . . Мѣжъ ли си, питамъ те, или женска подлога? Ха? . . . Ти нали самъ я избра, ха? Ти нали бѣше викналъ като бѣсенъ: или она — или друга не!? . . . ха? Па сега, като е она — она, а ти що не си ти? Ти не знаешъ ли, че ако жената е не стегне мѣжка рѣка, а она е по-лоша и отъ безюзденъ конъ? Що си се женилъ, като не си билъ мѣжъ?! . . . Ха? . . .

— Прости ме, дѣдо, ама я . . . знаешъ . . . оно . . . сгрѣшихъ!

— Сгрѣши ха? . . . сгрѣши?! . . . а ти знаешъ ли, че има грѣшки, дека само веднѣжъ да ги сгрѣшишъ, па постѣ . . . отиде! . . . като кога пѣстнешъ вранче у гора . . . пѣстнешъ ли го веднѣжъ — иди го гони! . . . знаешъ ли това? ха?

— Ехъ, що да правѣхъ, дѣдо . . . бий ме, трепи ме: тоя съмъ! . . .

Да бѣше нѣкой, който познава по-харно дѣдо Дичо по лицето, щѣше да разбере, че друго му е на сърдцето, а друго на езика. Баба Стана, или чичо Тасо би се загле-

дале въ бръчките подъ лѣвото око на дѣдо Дичо и въ наведената на лѣва страна долна джуна, която трепери, трепери, па би разбрали, че на дѣдо Дичо му е до плачъ отъ милостъ за Лила, а не до хоканье, ама, ете, удържа се! . . . иктибарътъ си варди, па: . . не ще да се издаде прѣдъ едно вчерашно момче! . . .

Лило—ни живъ ни мъртъвъ; стиска оная капа у рѣцѣ, прѣстѣпва, като на игли, а месата подъ колѣната — прасетата—треперѣтъ, треперѣтъ — като памукчийско дрънкало! . . . Дѣдо Дичо стана на ноги, завърна се на кѣдѣ прозореца, божемъ гледа у двора. Оно, не е, че му се гледа, или че вижда нѣщо, а само така, да не му види Лило влагата на очитѣ. Мълчи дѣдо Дичо, мълчи и Лило; па и какво ще прави, та да не мълчи?! Чака, ама що чака? и онъ не знае! Дѣдо Дичо се поизкашля, поизкашля, като че му засѣднѣла костилка отъ слива въ гърлото и . . . така, и безъ да се обръща, запита прѣзъ глава:

— Е, па, сега какво? я ли да оправямъ това, що си ти убъркалъ? . . . ха?

— Е, па, дѣдо . . . Богъ, па ти!

— Хмъ! . . . А ти . . . нея . . . това . . . омразна ли ти е?

— Па, ете . . . вироглава е!

— Че е вироглава, това и я го знамъ, ама питамъ те: омразна ли ти е?

Лило мълчи; не знае що да отговори. Па, може би, нищо не би нито отговорилъ, ама дѣдо Дичо упрѣ очи у него, па види и Лило, че нѣма на кѣдѣ да шава, а онъ промѣнка:

— Та . . . разгалилъ я дѣда ѝ, па сега е станѣла инаетъ . . . опакия! . . .

— Море, що не ми кажешъ, що те питамъ, ами забикаляшъ като лисица край капанъ? . . . я те питамъ: омразна ли ти е, или . . . или ти тегли сърдце още по нея? . . . това ми ти кажи! —

Лило закри очи съ рѣцѣ, затрепера съ рамената, захълца — захълца, па промѣнка, като прѣзъ зѣби:

— Я . . . не знамъ! . . .

— Не знаешъ ха? . . . хмъ? . . . харно! . . . ти, това; . . . ти си иди, та я че си поразмислимъ! . . .

Не е, да речете, че дѣдо Дичо ще седне тешърва да си размисли — майке! размислилъ го е онъ и го е скроилъ, па го е и шувалисалъ, ама така само, на . . . божемъ отъ

сега ще му размисли! Знае дѣдо Дичо що прави . . . не е вчерашенъ! — не е!

На софрата, тая вечеръ, бѣше редъ на Рада да шета. Тамънъ се бѣше попривършила вечерата, и нѣкои отъ мъжете се бѣхъ и прѣкръстили, па само чакахъ и дѣдо Дичо да се прѣкръсти, та да станѣтъ отъ ядене. Рада се облегнала съ гърбъ до вратата, а на лицето ѝ се вижда, че ѝ е досадно шетаньето. Дѣдо Дичо поотбутна хлѣбътъ отъ прѣдъ себе, подирѣ се съ рѣцѣ на възглавницата и се пооттегли отъ софрата. Той изправи глава и погледна, остро-остро, право у Рада. Погледна я, та я прониза! . . . Рада спусна рѣцѣтъ си, изправи се, като свѣщъ, помъчи се, божемъ, да се изкашле и пипна вратата, та да я отвори и да излѣзе на възъ.

Но дѣдо Дичо я спрѣ, като ѝ извика:

— Я почакай, снахо!

Всички, що бѣхъ у стаята, прѣтърпихъ!

— Ти, снахо . . . тебе те, слушамъ, . . . тебе не ти е хичъ сгодно у моята задруга! . . . Мъчили те, слушамъ, да работишъ, що не си работила ни у бащината си къща. . . лоши думи ти думали . . . и единъ залъкъ, чувамъ, че не можешъ у уста рахатъ да туришъ? . . . а? . . .

Дѣдо Дичо повлача, излека, веѣка дума и гледа Ради въ очитѣ.

Рада се възбунила, слисала, като мишка въ капанъ. Нѣщо я сѣвна подъ лъжичката, па я свива, свива, като че я муши нѣкой съ свѣрдѣлъ! . . . Упрѣла очи у земи, а у лицето алена, алена, като великденско яйце! . . . Само да би могълъ човѣкъ да я попогледне, така отстрани, видѣлъ би, какъ подъ дългитѣ ѝ клѣпки свѣтижтъ очитѣ ѝ, като на котка у мрачина! Свѣтижтъ, свѣтижтъ, ама ни гълъ! — мълчи като заклапа. Та и ѣкво ще прави, да не мълчи? . . . Хичъ, гдѣ се е чуло и видѣло женска страна да отговаря на най-стария свежъръ — на главата у задругата?! . . .

Дѣдо Дичо настави съ по-натѣртенъ гласъ:

— Я, това, нѣма да кабулимъ у моята къща! . . . Додѣ съмъ живъ, а я не давамъ да бѣде моята задруга робия за нѣкого! . . . не, не. . . не сакамъ никой да робува и да пати! . . .

Разбира Рада, че дѣдо Дичо хорутува на кленза, и отъ тия думи ѝ стана още по-тежко. До сега мразѣше дѣдо Дичо и задругата му, а сега първъ нѣтъ осѣти и нѣкакъвъ страхъ . . . страхъ, който замръзваше кръвта у жилитѣ ѝ! . . . Цѣлата

стая и съ дѣдо Дичо, и съ всичкитѣ, що бѣхъ вѣтрѣ, взе да се върти прѣдъ очитѣ ѝ, като чекъркъ! . . . Потъ я изби, сирота Рада, та стана виръ-вода.

Дѣдо Дичо възвиси по-яко гласъ и подзе:

— Догдѣ я заповѣдвамъ у тая къща, а я нечемъ, ти да работишъ и да се мъчишъ за другитѣ! . . . Нечемъ я, да ти се покрижѣ рѣцѣтѣ съ мазоли отъ работа, а тия тука, всичкитѣ, да хайлазуватъ и да чекатъ всичко отъ тебе на готово! . . . Чуєте ли вие, всички, що сте тукъ, у тая къща: и ти, Стано, и ти, Тасо, и всички, и всички: никой отъ васъ да не смѣе да кара моята снаха Рада на никаква работа, ама на никаква — чуєте ли? . . . ни да мѣси, ни да готви, ни да пере, ни нищо — нищо! . . . Она отъ сега на тамъ нека да рахатува, а вие да работите всичко за нея . . . чуєте ли? — всичко! . . . я съмъ господаръ у тая къща, па ви заповѣдвамъ това, а който ме не послуша . . . който не послуша — проклетъ да е отъ мене! . . .

Дѣдо Дичо едвамъ дорече и стана отъ софрата, та излѣзна на възъ. Излѣзнихъ и другитѣ. Минаватъ по край Рада като по край турски гробища! . . . Никой я не погледна, никой ѝ не продума! Всѣки гледа да я забиколи, да я не досегне, да я не пишне! . . .

Първъ пѣтъ осѣти Рада сега нѣщо грозно, нѣщо страшно! . . . Осѣти се сама! . . . Сама-саменичка! . . . Стори ѝ се, като че е на нѣкоя дъска у срѣдъ морето, а талазитѣ я тласкатъ, тласкатъ у нѣкоя пропасть, дълбока, черна, тъмна, грозна! . . . Цѣлъ свѣтъ обърналъ гърбъ къмъ нея, па никой не сака да я види, какъ се дави, никой нѣма да ѝ пружи баремъ единъ прѣстъ, никой нѣма, кой да ѝ помогне! . . . сиротата! . . .

Зло и наопаки!

* * *

Видѣли ли сте, какъ ходжѣтъ мѣсечаркитѣ у потайна доба? Огрѣе ли ги мѣсечина, а они, каквото си лежѣтъ, станжѣтъ сънени изъ постилката, па, или прѣзъ врата, или прѣзъ прозорецъ, макъръ и само по една ризица — у каквото сж се намѣрили — тръгнѣтъ, та по стрѣхитѣ на къщитѣ! . . . Да иде у пусти гори! . . . стѣпватъ, като сѣнки! Нищо не виждатъ, нищо не осѣщатъ, па пакъ вървятъ! . . . и по самия крайчецъ на стрѣхата да ходжѣтъ, пакъ не падатъ! . . . Едни казватъ, че ангелътъ имъ е якъ, па ги варди — придържа ги, а пѣкъ други думатъ, че нечести-

виятъ — тамо нему куршумъ у ушитѣ — ги водить по мѣсечина за джумбунъ! . . Ехъ, що чешъ му? . . Та какво ли не става по тая чърпата? . . Оно, отъ хорски грѣхове човѣкъ пати на земята, та зеръ отъ нѣкое добро?! . . Изкарацисало се, да прощавате, свѣтъ, на всѣко у грѣхъ влиза! . . А да е, да речешъ, че тия — мѣсечаркитѣ, де, да речете, санкимъ, че знайтъ що и какво правитъ? . . . Боже пази! . . . Ни знайтъ, ни осѣщатъ, а само така нѣ, върви, като вода пизъ виръ, на ни се знае, ни се осѣща! . .

И паша Рада така! Завъртѣлъ ѝ се памето, па станала като фесфесе! . . . Ни знае кѣдѣ ходи — ни знае що прави! . . .

Излѣзла по двора, па ходи като сънѣна! . . . Щура се на самъ, шура се на тамъ, а прѣстѣпва — като у паници! . . . Съ лѣвата рѣка подхванѣла колантъ си подъ лѣвата грѣда, па го стиска, стиска, като че отъ всичко на тоя свѣтъ, само той я още притѣга за свѣта, па се прихваща за колана, както що човѣкъ се прихваща за нѣкоя клонка отъ върба, кога почне да потѣва да се дави! Краката я носѣтъ, а она не знае, ни па кѣдѣ, ни защо я носѣтъ! . . . Спрѣ се въ градината надъ босиляка, а онъ мириши, мириши, да речешъ, че го е нѣкой съ рѣка разтрилъ. На Рада ѝ се стори, че е умрѣла, па я накутили съ босилякъ . . . накутили я, накутили, па я понели къмъ гробища, а она — нече! . . опина се, па се не подава! . . . А прѣститѣ на лѣвицата ѝ се впили въ колана, впили се, та почервенѣли . . . да речешъ съ трѣнчець да ги боднешъ, и кръвта ще зацѣре: цррр! . . . Пакъ прѣстѣпни нѣколко крачки и се спре при лиляка. А лилякътъ цѣфнѣлъ, цѣфнѣлъ — Боже — за едната хубость! На Рада ѝ се приниска да я накутитъ и съ лилякъ, като я понесѣтъ! . . Ама не ще она китки — какви било да бѣдѣтъ, нѣло сака голѣма китка . . хѣ, като метла! . . . На да я турѣтъ тамънъ тука, нѣ, надъ челото, при главата, тамънъ на това мѣсто, гдѣто е носила венчилото! . . . Тамъ сака! Потърси съ очи, потърси такава китка, па съгледа една на върха на дървичето. Пружи дѣсницата да я отежне; сѣга, сѣга. . . не може — високо! Прихване се за дървото, повдигне лѣвата нога, стѣпни между раздвоя на дървото, дохване клона, навѣде го, отежѣна китката — голѣмата китка — и скочи отъ дървото, като котка: ни тупна, ни шумна! . . . Притаи се, па се поозѣрта и на лѣво и на дѣсно: повдигна китката и я турѣ на глава . . . мѣри я, какъ ще ѝ стои . . тамънъ ли ѝ е? — не е ли малка? . .

Та бива ли Рада да я киткѣтъ съ малка китка? . . . Коя е она? Не е она, като всѣка друга — била коя да била — Рада е Рада, па и китката ѝ трѣбва да е споредъ нея — да ѝ е по прилика . . . та една е, пустата Рада, у селото! . . . Зеръ може нѣкоя друга да се барабари съ нея . . . та и прѣзъ деветъ села нѣма друга като Рада! . . .

Отъ лиляка трѣгна за вѣмѣкъ ладенеца, а коланѣтъ си все стиска съ лѣвицата . . . хемъ коланѣтъ стиска, хемъ грѣдитѣ налѣга! Налѣга ги, налѣга, а подъ грѣдитѣ ѝ тупа, тупа, тупа . . . хей, пусто сърдце Радино! . . .

Край кладенеца се пружило едно дълго корито, издѣлнѣто отъ едно дърво. У него сипватъ вода, кога поѣтъ добичетата. Рада седна на края на коритото. Забрадката ѝ се посвѣтѣла на тила, Рада я хвана и почна да я оправя и да я привѣрже. Тихъ, хладенъ вѣтрецъ повѣ и допрѣ до Радиното чело. Подухва, подухва, а сколуфитѣ на челото ѝ, кѣдравитѣ Радини сколуфци, се развѣватъ, развѣватъ, като пеперудки! Нощниятъ вѣтрецъ поразхлади челото ѝ. Отвори ония алени, като мерджанъ устанца, па диша, диша прѣсниятъ нощенъ въздухъ. Отъ вѣтреца очитѣ ѝ като че се поразведрихъ, посъзвзе се, като че се събуди, и подойде на себе си! . . . Сега Рада да посвие кѣдритѣ си, притиска ги, притиска, а они подскачатъ, сѣщо като живи! . . . Подхвана косата си по-отгорѣ, та да се забради, а съ ржката си напина стрѣкчето невенъ, съ което се бѣше закитила още прѣзъ деньтъ. Забради се, улови стрѣкчето между два прѣста и почна да го върти ту на дѣсно, ту на лѣво. Върти невенѣтъ и гледа у него. Гледа го, гледа, па пошавне съ рамена, като че се чуди:

Та що ѝ е невенъ? . . . Невенъ! . . . какъвъ невенъ, кога она вече и така е повехнѣла! . . . зеръ невенѣтъ вече може да я спре да не повехне? . . . не може! . . . разбира се, че не може! та и що ѝ вече да живѣе? какъ ще живѣе? . . . може ли да живѣе . . . па и при кого да живѣе? . . . При дѣдо си? . . . хмъ! . . . та и какво ще се върне при дѣдо си? . . . Какво ще му каже? . . . ни сѣ я изпѣдили . . . ни сѣ ѝ рекли, че я не сагатъ . . . ни сѣ я хокали, или били, или на мъчна работа карали! . . . ни нищо! . . . нищо! наопаки! . . . рекли ѝ вече да не работи, . . . да се не мъчи, да се не трепа и не съсипва! . . . Они . . . всичкитѣ у кѣщи . . . они ще работѣтъ за нея, а она да седи така . . . да чака на готово! . . . И кой не работи за нея проклетъ ще е! . . . така, така . . . проклетъ! . . . така рече дѣдо Дичо! . . .

Па баремъ да я бѣхъ били . . . баремъ единъ пжтъ да я бѣхъ ударили! . . . колко щѣше да ѝ е харно . . . Боже?! . . . що я не ударихъ?! . . . баремъ единъ едни-чѣкъ пжтъ да я бѣхъ чукажи, чини ѝ се, че щѣше да ѝ е по-леко на сърдцето! . . . по нѣмаше да я сѣва . . . тука нѣ . . . подъ грждитѣ! . . . А она: ни бита, ни хокана, па . . . па какво ще иде да рече на дѣда си! . . . Па и коя е она, та да избѣга при дѣда си? . . . Зеръ Рада да бѣга отъ мъжа си? . . . Зеръ за Рада . . . тоя срамъ и резилъ? . . . зеръ . . . ?! . . .

Ама и тука не може да остане! . . . какъ ще остане? . . . съ кои очи ще ги гледа? . . . какво ще имъ хорутува? . . . може ли вече да живѣе между нихъ? . . . между тия, дека имъ е къщата побунила?! . . . дека имъ е огънь запалила надъ главитѣ?! . . . дека имъ е най-горчивитѣ думи издѣмала?! . . . Зеръ има вече животъ за нея у тая къща?! . . . Зеръ може Рада това да прѣтърпи?! . . . хмъ! . . . ще прѣтърпи! . . . тамънъ! . . . умирачка, умирачка! . . . други колай нѣма! умри, па си си рахатъ! . . . ни ще осѣщаашъ, че те мушка сърдцето . . . тука нѣ, подъ лѣвата гърда . . . ни срамъ, ни укоръ . . . ни нищо — нищо! . . . като легнешъ у черната — тамъ си отдѣхнешъ, па ти е леко . . . леко! . . .

Рада дигна очи на горѣ и съгледа кофата отъ кладенеца, покачена за кобилицата и виси отгорѣ ѝ — тамънъ надъ главата ѝ. Дойде ѝ на умъ да хване кофата у ржцѣ, па да се спустне съ нея въ кладенеца! . . . да се спустне, па — това си е! . . . лупъ у водата, па . . . нищо! . . . утрѣ ще я намѣрижтъ, ще я извадижтъ, ще я прѣмѣнижтъ, ще я накинѣжтъ съ китки — съ много китки, а оная, голѣмата, люляковата, тамънъ на челото, тука, нѣ, па . . .

Па послѣ? . . .

Послѣ . . . послѣ . . . мисли си Рада: какво ще послѣ да бжде? . . . дали ще Лило да плаче по нея? . . . дали ще му е жалъ? . . . дали и другитѣ ще я жалѣжтъ?! . . . хмъ! . . . кой ще я жали? . . . та кому е мила?! . . . зеръ не е она, Рада, отровила на всичкитѣ сърдцата съ свонитѣ надумки?! . . . съ горчиви думи?! . . . Зеръ не е разпилявала по къщата имъ ядъ и чемеръ? . . . само ядъ и чемеръ! . . . друго нищо! . . .

Та зеръ ще жалѣжтъ по Рада?! . . . хмъ! . . . никой — нищо! . . . Умирачка! . . . друго отъ умирачка нѣма за нея! . . . нѣма, па — нѣма! . . .

Рада се наведе надъ кладенеца. Наведе се, па се загледа у водата. Гледа, гледа, а изъ водата вирижтъ двѣ свѣтли

зърна . . . свѣтътъ, свѣтътъ — сѣщо като очи . . . хемъ друго и не сѣ, а очи сѣ — сѣщи очи, нѣ, па я гледатъ, гледатъ — сѣщо като че ѝ смиватъ, като че я викатъ! . . . Около очитѣ захвана да се распознава и цѣлата глава. Цѣла глава, нѣ . . . сѣщо като жива! . . . на челото нѣщо черно . . . не е едно, а двѣ сѣ . . . па стърчатъ, сѣщо като рокове . . . ни тая, ни оная, а — глава съ рокове! . . .

По слабинитѣ на Рада взе да я боцка нѣщо, като че мравки лазятъ по нея. Рада изтрѣпна! . . . изтрѣпна, па отъ страхъ не може и душата да си поеме! . . . Едва смогна да издигне дѣсницата и да се прѣкърсти! . . . прѣкърсти се, и по лицето почнахъ да се търкалятъ сълзитѣ ѝ, като маргаритни зърна! . . . Плаче Рада, плаче . . . рони ги — рони, а сълзитѣ като че на сърдцето ѝ мехлемъ да сѣ: отлекнува ѝ . . . отлекнува, сѣщо като кога нѣкой съ рѣка взема болжитѣ ѝ! . . .

Грѣховна е . . . и сама позна, че е грѣховна! . . . та, зеръ, ако не бѣше грѣховна, нечестивецътъ . . . она, съ чернитѣ рога, що вирѣше изъ водата . . . зеръ щѣше да я гледа и да ѝ смига . . . да я вика! . . .

Не бива! . . .

Умираща, умирачка . . . ама грѣховенъ човѣкъ не бива да мре. прѣди да посака прошка! . . . По-напрѣдъ прошка . . . нека я простятъ, па тогава да мре! . . . да я не срѣща нечестивиятъ, а ангели да я срѣщатъ! . . . такива, нѣ, съ крила . . . като ония, що сѣ изписани на иконата въ черкова . . . они да я срѣщатъ, а не она тарторъ съ рогата! . . .

Пуста Радина орисница! . . .

* *
*

Всичко живо у дѣдови Дичови бѣше легнѣло. Всичко легнѣло, ама рѣдко кое да е заспало. . . . Та и кого ли ще хване сънь при такава буна у задругата?! . . . Сънятъ не прилича, да речете, като черга — когато поискашъ, а ти се покриешъ съ нея! . . . Ти ги склопишъ, а они се разтварятъ пусти очи. като че ти нѣкой съ трѣнье подпрѣлъ клепацитѣ, па . . . ни да мигнешъ! Обърнешъ се на дѣсно — не може, обърнешъ се на лѣво — пакъ не може! . . . Прѣкринешъ се съ завивката прѣзъ глава, а прѣдъ очитѣ нѣщо шава, шава . . . божемъ тъмно, па пакъ гледашъ . . . Най-напрѣдъ ти свѣтне нѣщо дребно, като свѣтулка, па почне да расте, да расте . . . по-голѣмо, по-голѣмо . . . па стане като обрѣчъ, па почне да се върти, върти . . . по-скоро, по-скоро, по-

скоро . . . като чекъркъ! Па стане шарено, шарено . . . удари на червено, па на жълто, па на мораво, па синьо, па зелено . . . па гасне, гасне, гасне . . . дордѣ потъмнѣ . . . съвсѣмъ потъмнѣ . . . па послѣ пакъ почне . . . отъ едно зрънце! . . .

Лило нито лѣга у постилката! . . . Та и какво ще лѣга, кога му се видѣ такава грозна, студена, мрачна! . . . Па и . . . празна . . . като гробъ! Стана, та чакъ у сѣ-парницата! . . . Загнѣте глава у сѣното, въргалия се на самъ—въргалия се на тамъ. . . . шушне се, свива се, пружа се . . . все негодно . . . все терсене! . . . Мъжа, майка му дяволска. . . мъжа и неволя! . . .

Отъ всичкитѣ къщни, Вѣла имаше тая нощъ най-меко сърдце! . . . Тя ожали, оплака Рада! . . . Та какво да я не оплаче, като Вѣла бѣше най-близка Ради на сърдце. Милване я кате по-стара сестра, отмѣняваше я у работа, приказвахъ и за всѣкакви нѣхни си работи; ехъ, знаешъ, женски грижи! Истина, че и Вѣла намираше махна на Рада, и тя я корѣше, че е вироглава, ама . . . ама цѣ-башка я корѣше . . . кори, кори, ама Вѣлиното коренѣе бѣше друга работа! . . .

И Вѣла се прибра по-рано на постилката. Прибра се, па си и легна . . . полѣжа, що полѣжа . . . мѣта се на самъ, мѣта се на тамъ, па туку стана дебнишкомъ, хвана вратата, повдигна я, та да не скърца багламата, отвори, излѣзна и пакъ я повдигна, та я приклопи. Вѣла прѣстѣпваше тихомъ-тихомъ — никой да я не осѣти. Излѣзе на двора и се озърна налѣво и на дѣсно. Мѣсечина имаше, но бѣше подвлѣчена задъ облакъ. У мръчината ѝ се мѣрна нѣщо бѣло кѣдѣ кладенеца. Тя се унѣти, излека, на кѣмъ бѣлото и видѣ, че това е забрадката на Рада. Вѣла позна по забрадката, кой стоеше при кладенеца. Пристѣпи Вѣла кѣмъ кладенеца, пристѣпи и се пази и клечка да не настѣпи — ни листъ да не зануци! Като се наближи до Рада, а тя се затули задъ купата съ сѣно, па протегнѣла шия, като гугутка отъ гнѣздо, и гледа, що върши Рада. Когато Рада се наведе надъ кладенеца, та видѣ. нечестивия съ рогата на чело, а па Вѣла взе да шава нѣщо подъ лѣжичката; задиха се, задиха като че е бѣгала възъ баиря! . . . У устата ѝ прѣсѣхнало, па не може и да прѣгълтне! Кога Рада пакъ приседна на коритото и почна да хлѣца . . . почна да ги рони, а па Вѣла ѝ поотлекна нѣщо на сърдце, като че се събори камѣкъ отъ гърдитѣ ѝ! . . . Тя излѣзна изъ — задъ купата, попристѣпи по-близу кѣмъ Рада, сирѣ се и се изкашли! . . .

Рада не чуе . . . она хълца . . . рони ги! Вжла потрая, потрая и пакъ се изкашли. Рада трепна! . . . Обърна се и — прѣдъ нея Вжла! . . .

Прѣгърнѣли се една друга, сложили глава до глава на рамо, па . . . плачѣтъ, та се късатъ! . . . Да ги гледашъ, па и отъ камъкъ да си — и ти ще заплачешъ . . . Мъчно ще се удържишъ! . . .

— Вжло, сестро . . . ще мрѣ, сестрице, па те моля, много те моля . . . родена сестра да ми си . . . за сърдце те заклевамъ . . . вижъ, да ме накитишъ хубаво у носилото! . . . Облѣчи ме, прѣмѣни ме, па ме накити съ китки. . . много китки! . . . и босилякъ, и лале, и синчець, и лилякъ . . . много лилякъ, . . . голѣма китка, на, тука, надъ челото, . . . много голѣма, да личи . . . да се знае, че Рада носѣтъ на гробищата . . . по китката да я познаѣтъ! . . . Па, и на гроба ми . . . моля те. . . като родена сестра те моля . . . и на гроба ми да посадишъ нѣкое стрѣкче! . . . Да посад. . .

Сълзитѣ задушихъ гласътъ на Рада; она не може да си доизкаже думата. . . . заседнѣло ѣ нѣщо у гърлото, като востъ, па я дави, дави, . . . на . . . не може и душата да си поемне! . . . Вжла я притиска въ прѣгърдкитѣ си, тѣши я, придумва я, хорутува ѣ, хорутува . . . Боже, като нѣкоя старица! . . . Подземе я така излека:

— Ухъ, Радо сестро! . . . Защо така хоратишъ? . . . Защо берешъ грѣхъ на душата си? . . . Кой ти е казалъ, че ще умрешъ? . . . Нѣма да умрешъ — отъ кахъри се тегли, пати се, ама се не умира! . . . Нѣма да те оставиме ние да умрешъ! . . . Ще мине . . . всичко ще мине . . . и небото, що е небо, па и оно прогърми, прогърми . . . проплаче, проплаче, па . . . па пакъ пекне слънце . . . пакъ се разведри, пакъ стане весело! . . . И твоего ще мине . . . ще мине, като че да не е ни било! . . . Та ние ще те всички обикнемъ у къщи, на всички ни пакъ ще домилънешъ . . . щешъ, щешъ . . . казвамъ ти, че щешъ! . . .

— Нѣма вече за мене милость у тая къща! . . . Знамъ си я . . . що знамъ — знамъ . . . не съмъ слѣпа, та зеръ я не виждамъ? . . .

— Що знаешъ ти? . . . Нищо не знаешъ — нищо! . . . Що гледашъ дѣдо? . . . Ти него не гледай . . . Онъ е старъ, а старъ човѣкъ е половинъ дѣте: сега се разсърди, па дордѣ се завърнешъ на пета, а оно му минѣло . . . Минѣло, па и забрави! . . . Било па — прошло! . . . Ти само

иди да му посакашъ прошка! . . . Кажй му: ете, дѣдо. . . така и така, па стрѣшихъ, па . . . прощавай! . . . помоли го за прошка и ще видишъ, че моята дума ще се сбъдне; хемъ, ако се не сбъдне, а я да не съмъ Вѣла! . . .

— Ще сакамъ прошка, ама не за тоя свѣтъ, а за оня, тамо . . . хѣ е е . . . за другия, за тамъ ще сакамъ прошка, па. . . .

— Сакънъ, сакънъ! . . . само тая лакърдия вече да не си повторила! . . . Ти иди при дѣдо, па ще видишъ . . . ще видишъ, че коя съмъ рекла, тая ще бѣде! . . . Та, знамъ го я, онъ е добъръ, кроткъ е . . . разсърди се, божемъ, ама тука нѣ, само отъ гърлото на горѣ . . . само съ уста, а на сърдце е добъръ дѣдо . . . много е добъръ! . . .

*
* * *

Дѣдо Дичо не мигна цѣла-цѣленичка нощъ! Още ни първи летли не бѣхъ пропѣли, а той стана отъ постилката. Свиля се у къшето, запалилъ лоеното угарче, па цѣпи лика, та да сж хазъръ, кога дотрѣбватъ за вързване лозье. Хване у лѣвицата широкото лико, а у дѣсната държи костеното шило, па го мушне у ликото — хъррртъ! . . . чакъ до края! . . . Цѣпи, цѣпи, па ги ебере, изравни крайщата, прѣвие ги на двѣ, завърти отлѣво надѣсно, та ги позасуче, привърже главичка на вързопъ и . . . ето ти цѣло келче! Двѣ келчета бѣше свързалъ дѣдо Дичо и почна да цѣпи лика и за третото. Стори му се, като че нѣкой се шушне задъ вратата. Поуслуша се, поуслуша и чу, като че нѣкой хълца отъ плачъ! . . . Дѣдо Дичо наметна гунчето, прихвана се за одърчето, та стана. Пристъпи къмъ вратата, отвори я и . . . у мрачината не вижда, ама чува . . . ачикъ чува, че нѣкой стѣне. . . . пжшка! . . . Попроканя се, па запита:

— Кой е тука?

— Я, дѣдо!

— Кой си ти?

— Я съмъ. . . . Рада!

— Ти ли си, Радо? . . . Па що правишъ тукъ у мръчината, чедо? . . . Що хълцашъ? . . . Що плачешъ? . . . Да те не е пакъ нѣкой нѣщо докундисалъ? . . . Да те не е . . .

— Никой нищо, дѣдо, нало я сакамъ да мрж . . . па съмъ дошла да те моля . . . ако можешъ да ме простишъ . . . Горчивъ грѣхъ съмъ сторила ама, пакъ. . . . моля те. . .

на колѣнѣ те моля, да ме простишъ, та рахатъ да умрѣ . . . да не отивамъ тамъ съ грѣхове на душата си! . . . —

Дѣдо Дичо прѣтрѣсна, па се залюлѣ . . . хà, хà, да речешъ, че ще плясне на земи! . . . Едвамъ се задържа . . . поукопоти се, па се обърна къмъ Рада:

— Слушай, чедо! . . . грѣхота е! . . . вѣрвай ме, отъ Бога е грѣхота! . . . я вижъ тоя перчинъ: бѣлѣ като кждѣлка! . . . па зеръ на моитѣ старини да ми посрамишъ съ такъвъ грѣхъ кѣщата? . . . зеръ не ти е грѣхъ да нацапашъ съ кървь тия бѣли влакна? . . . Зеръ ти да навлѣчешъ Божя проклетия на кѣщата ми! . . . Та осемдесетъ съмъ отдавна прѣхвърлилъ, ама отъ такъвъ грѣхъ . . . да сака нѣкой самъ смъртъ у моята задруга . . . Отъ такъвъ грѣхъ ме е упазилъ Господъ! . . . Па зеръ ти да се намѣришъ да укаляшъ моитѣ старини?! . . . да разсърдишъ Бога?! . . . Не дѣй, чедо, пожали ме . . . пожали моитѣ години . . . пожали тия бѣли влакна на главата ми! . . . Не сърди Бога! . . . —

Рада прѣгърна колѣнѣтѣ на дѣдо Дичо; прѣгърна ги, па взе да ги цѣлува, а отъ очитѣ ги рони, рони . . . па продума:

— Голѣмъ грѣхъ съмъ ти сторила, дѣдо, . . . тежъкъ грѣхъ! . . . я съмъ разтурила мирѣтъ у твоята кѣща . . . побунила съмъ цѣлата твоя задруга . . . грѣшни думи . . . горчиви думи съмъ изказала! . . . па те моля . . . за Божо име те моля да ме простишъ! . . .

Ехъ, езикъ, езикъ . . . пусти езикъ! . . . Ти си и най-голѣмиятъ врагъ па и най-голѣмиятъ приятель човѣку! . . . Сладката дума и желѣзни врата отваря! . . . Не само желѣзни, но и отъ челикъ да сж, па пакъ ще ги отвори! . .

Има ли нѣщо по-лесно отъ това — да заплаченъ старъ човѣкъ?! . . . И на дѣдо Дичо потекохъ изведнѣжъ сълзитѣ! . . . Той се наведе, та цѣлуна Рада по челото, хвана я за рѣка и я поведе въ стаята. Седна дѣдо Дичо пакъ у кѣшетото, прѣдъ ликата, подви ноги, позагърна се съ гунчето и покани Рада: — Седни тукъ при мене, да ми помогнешъ да нацѣпиме малко лика! Рада седна. дѣдо Дичо ѝ подаде шилото, и тя почна да цѣпи. Дѣдо Дичо гледа, подъ око, какъ Рада цѣпи ликата . . . гледа я, гледа, па я пита:

— Лесно ли се цѣпнѣтъ, Радо?

— Па, лесно, дѣдо!

— А по-лесно ли е съ шило, отъ колкото съ рѣцѣ?

— По-лесно!

— А защо е по-лесно?

— Е, па остро е, та ги лесно двои, кждѣто го забодешъ!

— Хмъ, двои ги! . . истина. . . право казвашъ . . . двои ги лесно! . . па и хората сж така, Радо . . и они се двоѣтъ, като влѣзне нѣкое шило помежду имъ! . . двоѣтъ се, двоѣтъ . . раздѣшѣтъ се, разчопръшкатъ се, па . . силата имъ . . всичката имъ сила отива на вѣтъръ! . . Бога ми — на вѣтъръ! . .

Рада издѣхна изъ дѣнъ-сърдце

Дѣдо Дичо пакъ подзе:

— А малко е, пуцнията, па, нѣма ни колко единъ прѣстъ, па пакъ, гледашъ го, такова ситно, ама може да раздѣни ликата на хиляди липи! . . Бога ми, може! . . Ама кой има акълъ, онъ знае и па това колая! . . А акъло е отъ Бога, Радо, отъ Бога е, чедо, както и всичко що е отъ Него, па . . кому е малко, а онъ се моли на Бога, па . . Господъ му дава! . . Дава му, ама и добро сърдце трѣбва да има човѣкъ! . . добъръ акълъ съ лошо сърдце — като добро сиренѣе у кучешки мѣхъ . . вѣра — у кучешки мѣхъ! Харно е, мазно е, ама, дѣ: яде ли се? . .

Лошото сърдце у човѣка е сжщо като поледенъ баиръ: единъ пѣтъ само доръ се подхлъзне, па послѣ . . послѣ лети право у пропастьта, и безъ да сака! . . . Злината е ледѣтъ, а акълѣтъ е пепель! . . Който се пази да не се хлъзга, а той посибва поледницата съ пепель, па си ходи . . не го е страхъ! . .

Прѣзъ живота си човѣкъ, дордѣ е живъ, все между хората снове — сжщо като совалка между основа. Ако е совалката угладена на върховетѣ, ако се подхвърля съ колай, а она хичъ и не забивада у концитѣ на основата . . лети си, като по дю съ . . па си се снове рахатъ платното! И животѣтъ е като платното, Радо . . кой му знае колая — лесно го тѣче, а кой го не знае, тежко нему, чедо . . все кѣса вътакѣтъ, па отъ такова платно . . пълно съ възли . . и самъ човѣкъ дига рѣцѣ! . . та и не чини . . не влиза у работа! . . .

Да живѣе човѣкъ не е лесна работа! . . Майсторлъкъ е . . голѣмъ е майсторлъкъ, Радо! . . . Помни ми думитѣ, чедо. . . ще живѣешъ, па ще разберешъ . . . За мреѣе . . . мре и всѣко добиче. . . ама мурафетѣтъ е, да знае човѣкъ да живѣе . . тамъ да го видж . . у това е мурафетѣтъ! . .

Отдавна бѣхъ пропѣли и вторитѣ петли. Зората се пукнѣла, па изгрѣло онова слънце, хубаво, хубаво, па свѣти, свѣти, . . . боже — не можешъ и да погледнешъ у него! хѧ погледнешъ — хѧ почнешъ да кихашъ! . . .

Всичката челядъ у дѣдовата-Дичова задруга станѣла, па всѣко се уловило за работа: Едно при свинѣтъ, друго при овцитѣ, трето у сайвантътъ, четвърто у бостана . . . всѣко си има залисия . . . всѣко едно радѣ! . . .

Дѣдо Дичо приседналъ край огъня, припалилъ луличката, а у лицето веселъ, па милостивъ, па засмѣнъ . . . да речешъ че е у сватове дошълъ! Край дѣдо Дичо, при огнището, замѣсила Рада тѣсто за прѣсни погачи. Завратила ония рѣжави, па натъкмила ония нѣщови . . . мѣси, ли си-ницата — мѣси! . . . Хемъ погачи отъ бѣлията брашно, прѣзъ тънкото сито прѣсѣяно! Измѣси тѣстото, разплеска погачитѣ, а едната, по-малката, що си е максусъ за дѣдо Дичо, нашари я съ ножлето, нашари я, па ги зарови у жеравата. Дѣдо Дичо ѣ донесълъ цѣла паница съ прѣсенъ медъ. Рада сегна, та прихвана паницата, отцѣди медътъ отъ питѣ, загреба дървената лѣжица въ паницата, издигне я на ребро и гледа, какъ се влачи медътъ отъ лѣжицата, а медътъ гѣстъ, бистъръ . . . като сълза! . . .

Пуста Вѣла, дяволита! Приблѣжи край огнището, скритомъ задъ дѣдо Дичо, поизпружи вратъ, та нѧзрѣ, що върши Рада поизстѣжи се тихомъ, да я не съгледатъ старитѣ, па тича по двора, като катерица, отъ една етърва при друга! На всѣка по нѣщо приишѣне, по нѣщо направи съ рѣжа ишаретъ, па засмѣна, па весела . . . да речешъ, че е нѣкое гърне съ иманѣ изкопала! . . . На една ще пришепне: строшисе се на дявола кракътъ: па друга: разминѣхъ се облацитѣ; па трета: нали ви казахъ?! . . . знамъ я . . . що знамъ — знамъ! . . . не е лоша на сърдцето, ама ад-жамия е още, па и . . . разгалена малко; ама . . . обърна се вече душата ѣ . . . сега е харно . . . отъ сега на тамъ се вече не боѣ! . . . но сега е вече наша! . . . наша си е Рада! . . . друга е она сега! . . . ухъ . . . Боже, сполайти! . . .

Погачитѣ се изпекли, Рада ги изровила изъ жарѣта, па ги очуква отъ пепель! . . . Дѣдо Дичо порѣчалъ да се съберѣтъ край огнището всички изъ задругата. Сбиратъ се, сбиратъ, па се гледатъ мълчешкомъ, а на всѣкого на сърдцето нѣщо му леко, леко, па се топи, топи — като медътъ на топлата погача! . . .

Дѣдо Дичо се обърна къмъ Рада:

— Дай, чедо, на моята челидъ меденъ затыгъ, да си подслади всѣки сърдцето, да разбератъ, че както медътъ слади, така си добра и ти на сърдце!... Дай имъ отъ твоя ржка, да хапнатъ медацъ на хлѣбецъ, па всѣки отъ моята челядъ да те обича, както що и пчелата обича медътъ!...

Дѣдо Дичо се обърна къмъ челядта си:

— Разбирате ли ме? ... всички, всички ... и ти, Стано, и ти, Тасо ... и всички и всички ... да я обичате, сжщо както що пчелитѣ обичатъ медътъ ... така сакамъ!...

Рада намаза дѣдовата-Дичова погача съ медъ, намаза я намаза, па прийде при него, наведе се, цѣлуна му ржка и му даде погачата. Послѣ пристѣпи при баба Стана, и ней цѣлуна ржка и ѝ подаде цѣла погача. Послѣ при чичо Тасо, разчупи друга, по-голѣма погача, отбра едно поедро парче, намаза го съ медъ, цѣлуна му ржка, па и нему подаде отъ медената погача. Така изреди всичкитѣ: па всички цѣлуна ржка и всѣкому по парче медена погача!... Раздава Рада медена погача, раздава, а у лицето се зачървила, зачървила — та пламнѣла!... Но очитѣ ѝ не свѣтѣтъ вече, като снощи ... не хвърлятъ искри, като очи на котка, а сега изглеждатъ само нѣщо влажни, но мирни, благи, кротки ... като у нѣкое ягне!...

Лило, прѣди зори още, излѣзълъ изъ сѣнарницата, а цѣла нощъ — око не склопилъ! Що е? ... какво е? ... не знае! Къдѣ да се дене? ... какво да прави? ... — и това не знае! ... Щура се на самъ, щура се на тамъ ... па взе та се покачи на орѣха!... Свилъ се между клоницата на орѣха, затаилъ дѣхъ, па ... чака да види, какво ще стане ... Главата му бучи, бучи ... като че у срѣдъ нея се върти водениченъ камѣкъ!... Прѣзъ клонкитѣ гледа, какъ воловетѣ хрускатъ сѣнцето сладко, сладко, па си мисли: Ехъ ... що не съмъ волъ сега, па да си жвакамъ сѣнцето, па да си ми е рахатъ!... хичъ и да не мислѣхъ на тия пусти мои залиси!... хичъ и да ми се не стѣга душата!... По едно врѣме гледа Лило, че челядта отъ задругата се сбира край огнището! Потрая, потрая — не го стѣрпѣ!... Посвѣтче се отъ дървото и се спустина, та долу! Уплати се дебнишкомъ и той на тамъ, къдѣто се сбирахъ всичкитѣ. Пристѣпва Лило задъ стѣната на къщата, пристѣпва!... поуслушва се, поуслушва и, наведнѣжъ — лицето му свѣтна, като мѣсечина на пълнѣ мѣсецъ! Отъ радостъ и косата му се дига на глава — капата му сама шава!... Присламчи се и Лило задъ

гърба на другитѣ, присламчи се, ама така майсторски, та никой го не осѣти...

Когато Рада изреди всички съ медената погача и се спрѣ при Вѣла, а Лило се поизкашля, па:

— А камъ, Радо, и мене отъ медената погача?

Рада повдигна учудено глава, погледна Лила, погледна го и се засмѣ. Ама така дяволски, така дяволски се насмихна...

Рада се позатули задъ гърба на Вѣла... затули се, отчуни половината отъ парчето, що държеше у рѣцѣ, пружи рѣка и го подаде на Лила!...

— А медъ? — запита Лило и се помѣчи да начумери чело... божемъ забравила го е де!... не го бакари за човѣкъ, като другитѣ!...

— Па, мазана е, не видишъ ли? ... отвърна Рада и пакъ подсви дяволски уста, та се усмихна!...

— Мазана, мазана... маримъ ти я отъ таково мазанье!... — прошѣнна Лило, па се озърта, да го не чуе нѣкой отъ по-старитѣ и... пакъ настави: — ако че е медъ — медъ да е!... хей така, на, да се лѣпи, да се маже, да блажи... като... Лило не каза, като какво, но погледна Рада въ устата... въ ония хубави, червени, като мерджанъ устенца, и... завъртѣ дяволито съ очи, прокашля се, прокашля и, като сниси повече гласъ, додаде: медъ сакамъ, медъ... много медъ, та да ми си сладка и медена...

Рада го прѣкъсна

— Ще ти приседне... може да бабичашешъ, па ще те свие нѣкое сърдце... знаешъ... отъ много сладость пада байлма на сърдцето...! Така дума Рада на Лило, ама... дяволска Рада... едно дума — друго прави... загреба въ паницата пълна-върховата лѣжица медъ и го цапна на Лиловото парче отъ погачата!... Цапна медътъ и се скри задъ калабѣлка... отлетѣ, като ластавица!... Пуста младость!...

Челядѣта отъ дѣдовата-Дичова задруга подслажда сърдце съ медена погача, а дѣдо Дичо се обърналъ къмъ тѣхъ и ги пита:

— Сладка ли е Радината медена погача?

— Сладка, сладка!... отговарятъ всички изъ единъ гласъ.

— Така да ви е сладка всѣка дума, що продумате Ради!... като споменете името ѝ, а устата ви да се лѣпнѣтъ, както що се лѣпи тоя медъ на езика ви...

Така изрече дѣдо Дичо и почна да бърка въ пояса си, като че търси нѣщо. Бърка дѣдо Дичо съ рѣка въ пояса.

а съ очи тражи нѣкого между челядта си. Гледа, гледа, па туку викна:

— Радо . . . кждѣ си, чедо? ела тукъ!

Рада пристѣпи и се поклони, като прѣдѣ свѣкръ.

Дѣдо Дичо извади изъ пояса кесията си, отви гайтаниѣ, разтвори я, бръкна въ кесията и извади изъ нея една мушамичка. Разви мушамичката, бръкна и въ нея, та извади единъ чарклия кърменецъ. Хвана жълтицата съ двата прѣста, подаде го на Рада и рече:

— На, чедо . . . това носи отъ мене за споменъ . . . за споменъ на медената погача, що подслади на всички ни сърдцата тая заранъ. Да си жива дълги години да радѣшъ за нашата задруга, както и ние що сме радѣли и радѣмъ и сега за нея! . . . Хемъ работи, хемъ весела бѣди! . . . Да даде Богъ, челото ти и сърдцето ти да сѣ така ачиекъ . . . да се така лъщѣтъ съ добрина, както що се лъщи и златото на тая жълтица! . . . Доброто злато не рѣждѣ . . . доброто сърдце не пати . . . и да пати, патилото не го яде . . . не трае . . . то се топи, като мекия снѣгъ по младенци . . . отъ него не мрази, а овлажнува земята . . . напойва я . . . па подкарва: нови билки, нови цвѣтя . . . новъ животъ . . . нови добрувания на тоя свѣтъ! . . .

Рада взе подарѣкътъ отъ дѣдо Дичо, цѣлуна му рѣка, цѣлуна рѣка и на баба Стана, па и на чичо Тасо. Държи жълтицата у рѣцѣ, а на душата ѝ се чини, сѣщо като че е взела комка у черквата, па ѝ мило, мило на сърдце, а отъ милость се търкопихъ двѣ едри сълзи на аленитѣ ѝ странички! . . .

Ехъ! . . . Колко чинѣтъ тѣзи сълзи . . . колко сѣ тѣ скѣпи! . . . Камъ да можеше всѣки да ги изрони, когато би дотрѣбвали?! . . .

*
* * *

У дѣдовата-Дичова задруга всичко върви и сега, като по медъ и по масло! . . . Всѣки радѣ, всѣки се грижи, всѣки работи . . . да ги гледашъ, па да имъ се не нарадвашъ! . . . Хеле пѣкъ Рада . . . огънь . . . огънь е на работа! Хемъ пѣе, хемъ работи! . . . Работата ѝ лети подъ рѣцѣтъ, като бранио подъ водениченъ кѣмѣкъ! . . . Хемъ що хване у рѣцѣ — хванѣто е . . . не е туку така: било, какво било . . . само работа да се нарече, та какво и да било . . . Работи, синицата, та подскача . . . все на пета

се завъртя! . . . Ама, па и що е обична станжла? . . . Ехъ! . . . махни, махни! . . . Варджътъ я, като капка на дланъ! . . . Гледатъ я, както що се гледа жълтица у бѣли пари! . . . Дѣдовата-Дичова дума се изпълни: като спомененѣкой името ѝ — устата му се лѣпнѣтъ, като че сѣ съ медъ намазани! . . . Ама па и Господъ нѣкъ гледа! . . . Ехъ . . . халалъ ѝ вѣра на дѣдовата-Дичова задруга! . . . отъ година на година берекето имъ отъ харенъ по-харенъ! . . . и у челядъ, и у добичета, и у зърно и . . . у всичко — у всичко! . . . Сега сѣ най-зенгини у селото . . . първи сѣ по иманѣ, па не би трампили своето ни за сарафска хазна! . . .

Три мѣсеца слѣдъ . . . слѣдъ Радината медена погача, Рада пригърнѣла веднѣжъ Вжла въ градината, при лиляка, пригърнала я, сложила глава на Вжлинитѣ гърди, па ѝ нѣщо шѣпне, шѣпне . . . никой да не чуе — нито врабцитѣ, що скачатъ по лиляковитѣ клонки! Рада шѣпне, а Вжла, дяволитата, хванѣла у рѣцѣтѣ си Радината глава, гледа я у очи и се насмѣхнѣла, насмѣхнѣла, па я цѣлува у челото! . . . Рада свила очи подъ трѣпки, а шията задъ тила и ушитѣ ѝ — червени, червени, като че я е обилазила нѣкоя гжсеница, па я жарила, жарила, та я направила цѣлъ божуръ! . . .

Що е шепнѣла Рада на Вжла, това не се казва — тайна е! . . . ама, ако дѣпъ, дѣпъ сакате нѣщо да знаете, то могѣ само толкозъ да кажѣ, че слѣдъ шестъ мѣсеца кръстѣхъ и петдесетата душа у челядѣта на дѣдовата-Дичова задруга! . . . Кръстѣхъ го и му турихъ име Дичо! У лицето малкия Дичо приличаше на Рада и по очитѣ, и по трѣпнитѣ, и по устата . . . малки па червени, червени, като мерджане . . . а у снагата — цѣлъ Лило! . . . Проточилъ се и онъ . . . израсенъ, израсенъ . . . като върлинка! . . . Сжщи бапичко! . . . Като че се е самъ Лило смалилъ! . . .

Ако се случи да ви нанесе пѣтъ край Щърковци, а вие . . . харно запомнете . . . кжщата на дѣдовата-Дичева задруга ще я познаете по високото ясеново дърво и по жълтата пинта съ ракията, покачена за клина на дървото. Като я откачите да пиете, а вие се прѣкрѣстете, като всѣки християнинъ . . . Прѣкрѣстете се, па кажете: споръ и кѣсметъ, хаиръ и берекетъ и — добра сговорностъ у кжщи! . . . — така кажете, па пийте, колкото ви душа сака! . . . Така обича дѣдо Дичо! . . .

М. Георгиевъ.

БОЖЕСТВЕНА КОМЕДИЯ

(Divina Commedia)

отъ

Данте Алигиери.

Прѣводъ отъ оригинала.

АДЪ.

(Продължение отъ кн. IV).

Пѣсень трета.

Съдържаніе. — Поетитѣ пристигатъ прѣдъ портата на пѣкѣла, и Данте прочита страшниятъ надписъ, който вижда издѣлбанъ надъ вѣчно отворения входъ. При стѣпването си въ пѣкѣла поетитѣ виждатъ ония, които сж наказани въ прѣдвѣрието, защото прѣзъ живота си не сж били направили ни добро, ни зло. Послѣ дохождатъ при брѣга на Ахеронъ, гдѣто лодкарѣтъ на пѣкѣла, Харонъ, прѣкарва душитъ на грѣшнитѣ. Тамъ, ослѣпенъ внезапно отъ една силна свѣтлина, Данте пада на земята безъ чувство.

Прѣзъ менъ въ градътъ печалний се отива,
Дѣ въ огнь вѣчни стене и гори
На грѣшнитѣ тѣпата нечестива.¹⁾

Богъ всемогущи мене сътвори
Ведно съсъ вѣковѣчнитѣ прѣдмети,
Богъ праведни лиши ме отъ зари.

Ще траѣж, дордѣ траѣжтъ вѣковѣтъ;
О вий, кои прѣстѣпите тозъ прагъ,
Надежда всѣка тука оставѣте.

Видѣхъ тѣзъ думи въ единъ полузракъ
Надъ порта една горѣ издѣлбани.
«Тѣзъ думи сж за менъ покрити съ мракъ,»

Казахъ на своя вождь. Вѣщъ въ всѣко знанье
Отвърна ми: «Тукъ трѣбова всѣки страхъ
И слабостъ у сърдцето да прѣстане.

Ний въ тоя край сме, гдѣто ти казахъ,
Че ще съзрешъ онѣзъ души унили,
Кои то божий гнѣвъ съ единъ замахъ

Отъ благото на разума лишилъ е.»
 При туй ми взе ржката, моя духъ
 Съ засмѣнъ видъ ободри, и съ нови сили

Въ подземний съ него влѣзохъ край. И чухъ.
 Стенанья, плачъ и вопли страховити
 Ечахъ всрѣдъ беззвѣздния въздухъ.

Мень сълзи ми дойдохъ на очитѣ.
 Въздишки, клетви, глухи викове,
 Риданья, скърцания на зжбитѣ,

Отъ всѣкакви езици звукове
 И чупения страшни на ржцѣтъ
 Се сливахъ въ тѣзъ нощни мразове

Катъ въ нѣкой вихъръ, който вѣтроветѣ
 Подигатъ съ ревъ и шумъ край морский брѣгъ..
 Съ дума и умъ отъ скръбъ и страхъ обзети:

«О вождь, казахъ, що слушамъ въ тоя мракъ?
 Кои сж тѣзъ, кои сж тукъ паднали
 И тѣй ги люто мжчи Божий врагъ?»

«Тѣзъ мжки Божий гнѣвъ праведенъ далъ е..
 Въ отвѣтъ каза учительтъ, въ дѣлба
 На тѣзъ души, които сж минали

Живота безъ позоръ и безъ хвалба;
 И ангелитѣ тукъ сж безучастни,
 Кои останахъ въ страшната борба.

Прогна ги Богъ отъ небесата ясни,
 Но и самиятъ пѣкълъ ги неще,
 Защо не сж били и въ злото страстни.»

«Какво тежи на тѣхната душа,
 Попитахъ пакъ, тѣй много та издаватъ
 Безспирни вопли тѣхнитѣ уста?»

Каза ми: «Вкратцѣ туй ще ти разправа.
 Надежда нѣматъ тѣ за смрътъ,
 Катъ сѣнка тѣхниятъ животъ минава;

Така за своя жребий тѣ скърбѣхтъ
 Що съ всѣки други би го замѣнили;
 И паметъ не живѣй за тѣхъ въ свѣтътъ.

Отъ тѣхъ съ прѣзренье сж се отстранили
 И правосѣдъето и милостѣта.
 Но стига сме за тѣхъ ний говорили,

Погледай и мини.» Кога млъкна,
Мърна се знаме менѣ прѣдъ очитѣ,
Кое се бързо носѣше въ нощта.

Тълпа таквазъ слѣдъ него въ тѣснинитѣ
Вървѣше, щото ме обхвана страхъ,
Като смислихъ на колко души днитѣ

Покосила ѣ смъртта съ единъ замахъ.
Долѣ минувахъ край мене нѣми
Внезапно онзи между тѣхъ познахъ,

Кой подло тежкото остави брѣме.²⁾
Тогазъ се увѣрихъ, че тукъ мзда
Очаква онуй нечестиво племе,

Кое еднакво е ненавистта
Заслужило на Бога въ небесата
И на властителитѣ на нощта.

Тѣ бѣхъ голи, и покрай тѣлата
Мухи, оси брѣмчахъ катъ на стрѣвъ
И яростно имъ жилѣхъ месата.

Отъ ранитѣ имъ лѣеше се кръвъ
И зайдно съ сълзитѣ имъ подъ нозѣтѣ
Струеше се — кърма на грозна црѣвъ.

Възвихъ очи отъ тоя видъ проклети
И гѣста на далечъ тълпа съзрѣхъ
Накрай една рѣка³⁾ на брѣговетѣ,

И за това на своя вождь казахъ:
«Каква е тазъ тълпа, коя се чини
При слабий свѣтъ като овита въ прахъ,

И можъ ли да знамъ, какви причини
Я каратъ толкозъ бързо да желай
На срѣщний на рѣката брѣгъ да мине?»

А той отвърна ми на туй: «Потрай,
Додѣто на печалний брѣгъ се спреме,
Духътъ ти всичко тамо ще узнай.»

Катъ чловѣкъ, кой носи тежко брѣме,
Съ наведена глава тръгнахъ тогазъ
И стигнахъ до рѣката съ уста нѣми.

И ето се зададе къмто насъ
На лодка старецъ съ коси побѣлѣли,
Кой викаше съ прѣсипналь страшенъ гласъ:

«О горко вамъ, души въ грѣхъ паднали,
Не дигайте за милость жаленъ гласъ,
Зашото нѣма кой да ви пожали;

Затворенъ е небесний край за васъ,
Въ тъмитѣ лодката ми ще ви води,
Дѣ вѣчно ще ридайте въ пекъ и мразъ.

А ти, кой живъ дошелъ си въ тѣзъ проходи,
На мрътвитѣ махни се отъ редътъ,
Не може тука живъ човѣкъ да броди.»

Но катъ видѣ, че азъ стоѣхъ: «Другъ пѣтъ
Е ваший, каза, друга лодка вази
Отъ другадѣ ще прѣнесе отвѣдъ.»

«Напраздно не гнѣви се, старче, нази
Че виждашъ тука въ тозъ печаленъ край,
Каза поетътъ, волята таквазъ е

На онзи, който може що желай.»⁴⁾
Веднага страшниятъ лодкаръ утихна
И нищо повече не щѣ да знай.

Но между грѣшниците⁵⁾ шумъ възникна:
Съ ревъ, съ скърцанье на зѣби въ мрачный сводъ
Сганъта на думитѣ му се откликна.

Кълнѣхъ Бога, чловѣшкий родъ,
Живота, тѣзъ, кои сѣ ги родили,
Мѣстото, врѣмето и своя плодъ;

И послѣ съ плачъ навлѣзохъ унили
Въвъ лодката, дѣ вси ще се изредятъ,
Кои безъ страхъ сѣ Бога огорчили.

Харонъ ужасний, на кого горятъ,
Катъ двѣ запалени главни, очитѣ,
Въоръженъ съ веслото като съ прѣтъ,

Събира всичкитѣ и бий душитѣ,
Кои се махтѣ. Както есенесъ,
Кога задухатъ вѣтри мразовити,

Едно по друго капятъ въ тъмний лѣсъ
Листата, дордѣ оголѣе клона,
Така и всички нечестивци съ бѣсъ

Въвъ лодката ще паднатъ на Харона.
Въ тѣлпата бѣше впитъ йощъ наший гледъ,
На друга тукъ се чуйше вече стона.

«О сине, ка́за славниятъ поётъ,
Онѣзъ, които въ божий гнѣвъ умира́тъ,
Прихождатъ всички ту́къ отъ цѣлий свѣтъ,

Но тѣ не искатъ тука да се спиратъ
А бързатъ да прѣминатъ ототвѣдъ,
Тѣй грѣховетѣ имъ духътъ раздиратъ,

Щото желанье става въ тѣхъ страхътъ.
Душа добра се нивга не явява
На тазъ рѣка печална на брѣгътъ:

Сега Харонъ за тебе ясно става
Защо се разгнѣви катъ те видѣ.»
Не бѣ прѣсталъ той да ме наставлява,

И мрачния край така се разлюлъ
Че йощъ, катъ смисльж, трѣпне ми душата.
Избухна вѣтъръ лютъ издѣнъ земя,

Свѣткавици раздрахъ мрачината
И я изпълнихъ съ ужасенъ свѣтъ;
Отъ страхъ безъ чувство паднахъ на земята,

Катъ челоуѣкъ отъ сънъ дълбокъ обзетъ.⁶⁾

Бѣлѣжки къмъ пѣсень трета.

- 1) Per me si va nella citta dolente,
Per me si va nell' eterno dolor,
Per me si va tra la perduta gente.
Прѣзъ мене се отива въ печалний градъ,
Прѣзъ мене се отива въ вѣчната скръбъ,
Прѣзъ мене се отива при погибшитѣ людѣе.

Първото тристишие, съ което захваща надписътъ на входа на ада, така е хубаво, особено съ повторението въ началото на всеки стихъ на думитѣ: прѣзъ мене се отива, които му даватъ една важна и печална хармония, щото прѣводачътъ съжалява, че не е могълъ да го остави въ волни стихове. Хубостъта на тия стихове е непрѣводима, защото е повече въ формата, отъ колкото въ мисълта. „Вѣчни огънь“ който сме употребили въ прѣвода, трѣбва да се приеме, както употребява въобще самъ Данте, като метафора, означающа отчаянието, въ което живѣхтъ грѣшнитѣ, осждени да не видѣхтъ никога краятъ на своитѣ тегла. Сжичинскитъ огънь се срѣща само на нѣкои мѣста въ Дантевия адъ.

2) Касае се за папа Целестинъ V, който е билъ накаранъ чрѣзъ измама да се откаже отъ папството и послѣ е билъ затворенъ отъ Бонифаций VIII, наследникътъ му, и е умрѣлъ въ затворъ въ 1295. Отричанието на Целестинъ V отъ папския прѣстолъ е било признато отъ църквата за похвално дѣло. Ядътъ на Данте противъ него се обяснява главно съ това, че съ отричанието си е станалъ причина да

дойде на папския прѣстолъ Бонифаций VIII, когото е ненавиждалъ като единъ отъ главнитѣ виновници на своитѣ нещастия. Ще видимъ по-нататъкъ, че Бонифаций е билъ осъденъ отъ Данте при живѣ на вѣчно наказание между душитѣ, които сж търгували съ светитѣ нѣща. Данте е ималъ случай навѣрно да види поне Целестинъ въ Флоренция, гдѣто той се е билъ установилъ за нѣколко врѣме въ 1294. г. слѣдъ отрочиането си отъ папския прѣстолъ.

3) Тая рѣка е Ахеронъ, рѣката на скръбъта, сжщата, за която грѣшитѣ сж вѣрвали, че тече въ ада и прѣзъ която Харонъ е прѣкарвалъ на лодката си душитѣ на мртвитѣ. Ще видимъ по-нататъкъ и другитѣ рѣки, които грѣцката митология е поставяла въ ада: Стиксъ, Флегетонъ и Коцита. И тука, както въ грѣцката митология, Харонъ е, който прѣкарва душитѣ на грѣшнитѣ. Данте се е възползувалъ отъ много грѣцко-римски баснословни вѣрвания и прѣдания, било за просто поетическо украшение, било за религиознитѣ и морални истини, които сж се криели въ тѣхъ.

4) Както ще имаме случай да видимъ и на други мѣста въ поемата, Виргилий си служи съ сжщото сръдство при всѣка опасностъ, която сръща въ пѣтя си, за да я прѣмахне. Навредъ той обявява, че идването му въ ада съ оногова, комуто служи за водачъ, става по волята на онзи, който може, що желае. Прѣдъ това заплашване всички отстъпять. Никой не смѣе да се противи на това, което е божия воля.

5) Както тука, така и навредъ въ ада грѣшницитѣ прѣдставяватъ всичкитѣ явления, свойствени на човѣческата природа; ако и духове, тѣ страдажтъ, плачжтъ, скърцатъ съ жѣби, чувствуватъ болкитѣ като живи сжщества. Свойството на грѣха въ Дантевия адъ е, че грѣшнитѣ запазватъ своята плътъ. Материята е присжца въ проявлението на страданията, чрѣзъ които изкупватъ своитѣ прѣстѣпления. Грѣхътъ живѣе още въ плътъта и продължава още да се проявява ако не на дѣло, то въ желание, и въ плътъта получава наказание, което е сжщо така живо, като грѣхътъ. Въ това състои и поетическото прѣвъзходство на ада при другитѣ двѣ части на Божествената Комедия. Плътъта изчезва, спиритуализира се въ чистилището и рай, и съ нея изчезва голѣма частъ отъ поезията. Адътъ изкарва прѣдъ насъ не отвлѣчени, а живи, реални сжщества, за това и свѣтътъ, който се движи въ него съ своитѣ пороци и страсти, съотвѣтствующи на дѣйствителността въ живота, е така поетиченъ, трогателенъ и разнообразенъ.

Както ще имаме случай да видимъ и въ слѣдующитѣ пѣсни, страданията, на които сж изложени грѣшнитѣ, съотвѣтствуватъ всѣкога на грѣховетѣ, съ които си сж ги навлѣкли. Данте е търсилъ и е намѣрилъ почти всѣкога въ природата на грѣха наказанието, което заслужа. Ония, които, за да бжджтъ спокойни, сж били еднакво равнодушни и къмъ доброто и къмъ злото, сж постоянно обезпокоявани отъ рой оси и мухи, които имъ жиляжтъ месата. Прѣдъ очитѣ имъ стои винаги образътъ на безцвѣтния и подлия имъ животъ — нечистата и грозна црѣвъ, която се кърми съ кръвта отъ ранитѣ имъ и сълизитѣ отъ очитѣ имъ. Прѣдъ тѣхъ не заслужава и да се спремъ, понеже, както не сж живѣли на онзи, така не живѣжтъ и на този свѣтъ, освѣнъ като сѣнки, които не възбуждатъ ни съчувствие, ни

ненавистъ. Данте разпознава едного, но, безъ да го именува, задоволява се да каже :

Внезапно онзи между тѣхъ познахъ,
Кой подло тежкото остави брѣме.

6) Една висша сила прѣнася Данте на отерѣщия брѣгъ на Ахеронъ, безъ той да се досѣти. За това загатва съ горчива завистъ Харонъ, като казва на поетитѣ, че друга лодка по другъ пѣтъ ще ги прѣнесе отвѣдъ.

Пѣсенъ четвърта.

Съдържание. — Силенъ грѣмъ пробужда поета, който трѣгва изново въ пѣтъ съ вожда си и влиза въ първия кръгъ на ада, гдѣто намира душитѣ на ония, които, ако и да сж живѣли животъ добродѣтеленъ, сж изключени отъ рая, защото не сж били приели кръщение.

Пробуди ме отъ сънно упоенье
Грѣмъ силенъ, и щомъ очи разкрихъ
Навредъ обърнахъ ги около мене

Да видѣхъ, гдѣ съмъ и се увѣрихъ,
Че на брѣгътъ на бездната ¹⁾ съмъ мрачна,
Дѣ плаче и ридае безъ отдихъ

На грѣшнитѣ души сганѣта невзрачна.
Дълбока съ димъ овита зѣйше тя
Прѣдъ менъ, като ламя, за жертви алчна,

И азъ надникнахъ, но все въ нощта
Очи ми скитахъ се ужасени,
Не видѣше се нищо въ пропастьта.

«Сега, каза поетътъ съсъ смущенье ²⁾,
Ний трѣбува да слѣземъ въ мрачный свѣтъ;
Азъ ще вървѣхъ напредъ, а ти по мене.»

А азъ, катъ видѣхъ блѣдниятъ му цвѣтъ:
«Да дойджъ, казахъ, ще ли имамъ сила,
Кога самъ стѣпяшъ съ страхъ въ тозъ край проклетъ?»

«На толкозъ свѣтъ ужаснитѣ патила
Съ печаль, отвѣрна, пълнѣтъ ми духътъ,
Която тебе страхъ се е сторила.

Да трѣгнемъ, че е дългъ нашия пѣтъ,
И врѣмето несѣтно се търкаля.»
Упѣти се и введе ме въ кръгътъ,

Кой първи бездната заобикаля.
Не викове отчаяни тукъ чухъ
Катъ тѣзъ, които мѣката разпала,

Въздишки поразихъ моя слухъ,
Кои отведъ възнасяхъ се стройни
И мрачный разтреперахъ въздухъ.

Тълпи разнообразни, многобройни
Отъ всѣки родъ, жени, мжжъе, дѣца,
Тукъ сливахъ гласътъ си въ жалби знойни.

«Не питашъ ме, учительтъ каза,
Кои души тжжътъ въ това ушелье:
За тѣхний жрѣбий дай една сълза.

Не грѣхове сж тука тѣхъ довели,
Не съ зло си сж навлѣкли жрѣбий строгъ,
А че кръщение не сж приели

И истинний не сж познали Богъ,
Зашото сж живѣли въ заблужденъе,
Прѣди родений въ Витлеемъ отрокъ

Да бѣ дарувалъ на свѣта спасенъе.
Защо и азъ тогава съмъ живѣлъ
Скрѣбъ безнадеждна тукъ томъ и мене.»

При тѣзъ слова сѣтихъ дълбока жалъ,
Защо мнозина тукъ между тълпата
Мжже достойни бѣхъ позналъ.

«Учителю, казахъ съ тазъ скрѣбъ въ душата,
Отъ тѣзъ, кои томѣтъ се тукъ въ тжга,
Сами иль съ чужда помощъ въ небесата

Възлѣзълъ ли е нѣкой до сега?»
На тѣзъ слова поетътъ отговори:
«Отъ скоро тука бѣхъ дошелъ, кога

Мжжъ мощенъ³⁾ адскитѣ врата отвори
И тукъ стѣпи съсъ трѣсъкъ, чийто екъ
Въ основитѣ си цѣлий адъ повтори.

И първий призова тогазъ човѣкъ,
А послѣ Авелъ, кой отъ братъ загина,
Ной, Мойсей, Аврамъ, кой живѣ цѣлъ вѣкъ,

Давидъ, Израилъ съ дванайсетътъ му сина,
Исакъ, Рахила, за която въ плѣнъ
Години четирнайсе той прѣмина,

И много други йощъ и рай блаженъ
Дари имъ неговата мощна сила.
Да знаешъ искамъ, че до тоя день

Душа човѣшка не се бѣ спасила.»
 Съ внимание напрѣгахъ си духътъ
 Да разберѣ, що казваше съ рѣчь мила,

И слѣдвахме безспирно своя пѣть.
 Въ два реда минвахъ край менъ тѣлпитѣ,
 Катъ двѣ рѣки, задружно що текѣтъ.

Внезапно сладка свѣтлина⁴⁾ очитѣ
 Менъ порази, и моятъ духъ познѣ,
 Че тамъ живѣхътъ людѣ знаменити.

«О ти, кой тѣй високо се дигнѣ,
 Кои сѣ, молюхъ, тѣзъ, кажи ми,
 Кои, вѣнчани съ слава, на странѣ

Отъ другитѣ стоѣтъ?» — «Доброто име,
 Което сѣ спечелили въ свѣтътъ,
 Направило ги ѣ Богу тѣй любими.»

При туй гласъ менъ достигна до слухътъ,
 Кой казуваше: Слава на поета,
 На който връща се при насъ духътъ!

Отъ тамъ, отъ дѣто идѣше привѣта,
 Къмъ нази сѣнки четири наредъ
 Видѣхъ че идѣтъ — лучезарна чѣта.

Каза ми вождѣтъ:» Гледай тамъ, напрѣдъ,
 Тозъ, който съ менъ въ ржката първи иде,
 Е Омиръ,⁵⁾ най-великиятъ поетъ.

До него сѣ Хораций и Овидий,
 Послѣдний е Луканъ,⁶⁾ кой чрѣзъ смъртъта
 Спаси се отъ гоненья и обиди.

Понеже името и участьта
 Еднаква е, коя ни тукъ събира,
 Посрѣщнахъ ме съ почитъ въ тѣзъ мѣста.

Тѣй тѣзъ пѣвци видѣхъ, що слави мира,
 Събрани околъ дивния поетъ,
 Кой катъ орелъ надъ тѣхъ крилье простира.

Доръ отъ единъ на други моя гледъ
 Се мълкомъ спираше съ благоговѣнье,
 Любезенъ подарихъ ми привѣтъ

И взехъ въ своето общество и мене.
 Къмъ свѣтлината тръгнахме тогазъ
 Съсъ прикаски, които съ иступлене

Азъ наумѣвамъ си до тоя часъ,
Но все тѣхъ, тѣй както подобава,
Искалъ би да повтори моя гласъ.

До кула стигнахме така, направа
Не чловѣческа, коя стѣна
Висока седемъ пѣти окрѣжава;

Рѣка на околъ лѣйше хладина.⁷⁾
Прѣзъ седемъ ширни порти въ тѣзъ огради
Влѣзнахме всички. Сладка свѣтлина

Сияйше надъ зелени тамъ ливади,
Дѣ людѣ важни, съ свѣтло облѣклó,
Разхождахъ се край прозрачни вади.

Възкачихме се на едно мѣсто,
Отдѣто цѣло въ чудната градина
Се видѣше туй славно общество.

Видѣхъ Електра⁸⁾ всрѣдъ една дружина,
Въ коя познахъ Хекторъ, Еней, Цезарь
Въ доспѣхитѣ си военни. Двамина

Сѣдѣхъ не далекъ Латино⁹⁾ царь
Съ съ шерка си Лавиния, Камила,¹⁰⁾
Лукреция,¹¹⁾ коя отъ скѣпий даръ.

Самичка на живота се й лишила,
Съ Пентизелея¹²⁾ бѣхъ въ кѣтъ единъ
И съ тазъ, коя е Гракхитѣ родила;

И Брутъ тамъ бѣше, кой прогна Тарквинъ
И Марция¹³⁾ и Юлия¹⁴⁾ честити;
Самъ на страна сѣдѣше Саладинъ.¹⁵⁾

А по-далечъ съзрѣхъ ми очитѣ
Великия мадрецъ¹⁶⁾, катъ царъ на своя тронъ
Окрѣженъ съ ученици знаменити.

Сократъ видѣхъ, до него и Платонъ,
И редомъ съ тая троица велика
Анаксагоръ, Емпедокълъ и Зенонъ,¹⁷⁾

Сенека, Талесъ,¹⁸⁾ Диогенъ, циника,
И Демокритъ,¹⁹⁾ кой винаги се смѣй
И всичко изоставя на ризика.

Линъ, Тулий, Ависенъ,²⁰⁾ Орфей,
Кой съ пѣсни звѣроветѣ е смирявалъ,
Евклидъ, и Ипократъ, и Птолемей,²¹⁾

И Аверрой, ²²) чието име се раздава
 Навредъ, дѣ мъдростъта подига споръ;
 И много други йощъ покрити съ слава

Тукъ отбѣлѣжи сѣнки моя взоръ,
 И съ радость неописна ме плѣнихъ.
 Додѣ тѣй гледахъ въ свѣтлий тозъ просторъ,

Отъ насъ се мъдрецитѣ отдѣлихъ,
 А съ вожда свой пакъ въ пѣть трѣгнахме ний,
 И скоро изново ни обивихъ

Ужасни, непрогледни мрачини.

Бѣлѣжки къмъ пѣсенъ четвърта.

1) Дантевиятъ адъ има образецъ на прѣвѣрнатъ конусъ, на който връхътъ се намира въ центра на земята, а повърхността му служи за покривка. Той състои отъ едно прѣдвѣрие и деветъ кръга, които се стѣсняватъ колкото вървятъ по-надолу. По плоскостъта на тия кръгове, които завзематъ едно широко пространство между двата си брѣга, стоятъ грѣшнитѣ. Поетитѣ, както вървятъ все въ лѣво, обихождатъ извѣстна часть отъ всѣкой кръгъ, така щото виждатъ, какъвъ видъ грѣшници стоятъ тамъ, какво е наказанието имъ, и разпознаватъ нѣкои отъ тѣхъ. Подиръ това свиватъ къмъ центра и прѣзъ пропастьта, която намиратъ, слизатъ въ слѣдующия кръгъ. Когато става нужда да слѣзатъ по нѣкой особенъ начинъ отъ единъ кръгъ въ други, поетътъ го описва.

2) Виргилий, който на друго мѣсто ще каже, че не трѣбва да се съжالياватъ грѣшнитѣ, тука осѣща смущение и печаль, защото въ кръга, гдѣто се приготвяватъ да слѣзатъ, прѣбиватъ не души грѣшници, а невинни и добродѣтелни духове, между които е и той самъ, на които вината е само тая, че, по причина на врѣмето, въ което сж живѣли, не сж били приели кръщение.

3) Иисусъ Христосъ.

4) Свѣтлината, която вижда поетътъ, може да се приеме като дѣйствителна, която прониква отвънъ прѣзъ нѣкоя пукнатина въ тая часть на ада, за да озарява жилището на славнитѣ мъжъе, или като алегорическа, означающа мъдростъта на ония, които живѣятъ тука, и която разгонва прѣдъ себе-си мракътъ на невѣжеството.

5) Мечътъ, който държи Омиръ, е вѣроятно символъ на войнитѣ, които е възгѣлъ, или на първенството, което завзема между другитѣ поети.

6) Луканъ, римски епически поетъ, авторъ на *Фарсала*, който, за да не падне въ рѣцѣтъ на Нерона, се е самоубилъ, като си е разрѣзалъ венитѣ въ една баня.

7) Кулата, седемѣтъ стѣни, които я окръжаватъ, и рѣката, която тече наоколо, сж символи. Кулата означава мъдростъта, седемѣтъ стѣни сж добродѣтелитѣ, които я съставяватъ; рѣката е краснорѣчието, чрѣзъ което тия добродѣтели се внушаватъ на людѣтъ.

8) Електра, както се разказва въ *Енеида*, е била дъщеря на *Атласъ* и е добила отъ Юпитера синъ *Дарданий*, който е основатъ *Троя*.

- 9) Латино, царь на Абorigенитѣ.
- 10) Камилла е била дъщеря на волжский царь Метабо.
- 11) Лукреция, Коллатинова жена, обезчестена отъ Тарквиния Гордий, вслѣдствие на което тоя послѣдниятъ е билъ изгоненъ отъ Римъ, и е била провъзгласена република.
- 12) Пентизелея е била, споредъ прѣданието, царица на Амазон-китѣ и е била убита отъ Ахилей.
- 13) Марция, жена на Катонъ отъ Атика.
- 14) Юлия, дъщеря Цезарева и жена Помпеева.
- 15) Саладинъ отъ простъ войникъ е билъ достигналъ само съ своята храбростъ да стане гоесподаръ на Египетъ и Сирия. Той е воювалъ съ кръстоносцитѣ и е прѣвзелъ изново Иерусалимъ отъ тѣхъ. Освѣнъ съ голѣма храбростъ той се е отличавалъ и съ чловѣколюбиви и добродѣтелни нрави.
- 16) Аристотель.
- 17) Анаксагоръ, знаменитъ догматически философъ, Периклевъ учитель. — Емпедокълъ, философъ отъ Агригенто, който е написалъ една поема за природата на нѣщата. — Зенонъ, философъ, основатель на стоическата школа.
- 18) Сенека, римски философъ, учитель Нероновъ, който получи заповѣдъ отъ тоя послѣдния, да си разрѣже венитѣ. — Талесъ, единъ отъ седемътѣ мѣдречи.
- 19) Демокритъ, философъ, който е училъ, че свѣтътъ е произ-лѣзълъ отъ случайното съединение на атомитѣ.
- 20) Линъ, отъ Тиви, поетъ. — Тулий, Цицеронъ. — Ависенъ, знаменитъ арабски лѣкаръ, отъ когото сж останжли различни съчи-нения по медицината и физиката.
- 21) Евклидъ, знаменитъ грѣцки геометъръ. — Ипократъ, знаменитъ грѣцки лѣкаръ. — Птолемей, знаменитъ астрономъ, авторъ на системата, която носи неговото име.
- 22) Аверрой, знаменитъ арабски тълкователь на Аристотелевата философия.

(Слѣдва).

К. Величковъ

ДО ЧИКАГО И НАЗАДЪ

ПЪТНИ БЪЛЪЖКИ.

(Продължение отъ кн. IV).

И наредъ съ това светилище, което охранява прахътъ на великия челоуѣкъ, гениятъ и рѣшителността на който сж дали възможность, чрѣзъ величайшето откритие, на милиони хора да живѣятъ, да се развиватъ и славославятъ Бога, — на нѣколко крачки отъ него, на брѣга, е построено, за срамъ и позоръ на челоуѣчеството и на цивилизацията, зданието на Крупна, въ което, като че за подигравка на прогресса, сж изложени грознитѣ орждия, прѣдначалени да трѣбѣтъ челоуѣчеството и да прѣдизвикватъ милиони проклетия и потоци сълзи. А Крупнъ очаква награда за своето усѣвършенствувано изобрѣтение! Очаква медаль за тѣзи страшилища, които, ако ги приведе въ дѣйствиe, за нѣколко часа отъ всемирното Колумбово изложение, плодъ на прогреса, би направили само прахъ и пепель! . . .

Задъ галериятъ на изящнитѣ искусства сж разположени отдѣлнитѣ павильони на Сѣверо-Американскитѣ Щати. Всекой американецъ може да отиде въ павильона на своя щатъ, да си почине въ богато нареденитѣ салони, да чете вѣстници, да пише, да свири на пиано и да се чувствува като у дома си. Въ павильона на Нью-Йоркския щатъ, на горния етажъ има салонъ, който ми се показа по-изященъ и по-богатъ отъ салонитѣ на Версайския дворецъ. Като казвамъ „павильони,“ моля да не се разбира, че тѣ изглеждатъ като павильонътъ на столица София въ Пловдивското изложение. Напримѣръ павильонътъ на щатъ Илинойсъ е 72000 квадратни фута, и надъ него е издигнатъ такъвъ грамаденъ куполъ, щото въ него всичкитѣ кубета на софийскитѣ църкви могатъ да танцуватъ галопъ. Въ павильона на Пенсилванія видѣхме камбаната, съ която въ 1776 година е провъзгласена свободата на Сѣверо-Американскитѣ Щати. Павильонътъ на Калифорнія е една грамадна, но стара и груба постройка, напoминающа

нашитѣ голѣми манастирски здания. А вътрѣшността на този павильонъ е цѣлъ земенъ рай: никога и нигдѣ не бѣхъ виждалъ толкова голѣми и красиви плодове и градински произведения, както тука: цѣли пирамиди и шарове, искусно сглобени отъ портокали, се издигатъ на хиляди разнообразни плодове; тука видѣхъ круши и ябълки голѣми като главитѣ ви (пѣмамъ по-точна мѣрка за сравнение). Питамъ ме нѣкои приятели, има ли чушки въ Америка. Има. И такива чушки, прѣдъ които ще си поклатятъ главата и нашитѣ лѣсковски градинири. Гроздъето имъ не ми хареса, а пъкъ гледамъ въ Калифорния вадятъ доста добро вино. Какви чудеса би направили тѣ отъ нашето гроздье. Не знамъ, какъ бѣше се сложило у мене понятие, че по градинарството ние сме едва ли не първитѣ на свѣта. Е тука поне, мислѣхъ си азъ, никой не може ни отне първенството: нигдѣ нѣма нашия лукъ, нашитѣ чушки, нашето зелье! Бошъ лафъ! Влѣзте вие въ павильона на Калифорния, че тамъ вижте, какво е лукъ, какво е чушка, що е зелье и домати. Не знамъ, дали ще събъркамъ, но ми се чипи, че ще излѣзе май три килограма единъ домати. Ами картофи, краставици — великани въ сравнение съ нашитѣ. Боже, какви грамадни ягоди видѣхъ, — да не повѣрвашъ, цѣлъ юмрукъ! Ами банани, ами ананаси! Нѣ, Кюстендилскиятъ окръгъ не може да конкурира съ Калифорния по плодетѣ (а сжщо и по златото, ако не се лъжж...). Нашиятъ прѣдставителъ, г. Шоповъ, е на мнѣние, че ние би могли да завъртимъ съ Американцитѣ нѣкоя търговийка съ вина. Калифорнийскитѣ вина малко по малко истикватъ французкитѣ, но така полека, че за дълго врѣме още Френцитѣ ще иматъ добъръ пазаръ на вината си. А *propos*, единъ американски търговецъ, като видѣлъ вратчанскитѣ платна, намѣрилъ ги за доста оригинални и пригодни за пердета. Той казалъ на г. Шопова, че капризнитѣ американки сж сити вече отъ тѣхната манифактура и даже отъ лионската коприна, та за да ги примамишъ, трѣбва да имъ дадешъ нѣщо съвсѣмъ оригинално. Като такова той намира нашитѣ платна, и пита, гдѣ може, при случай, да поржча двѣ-три хиляди метра. Г. Шоповъ, като ми съобщи това, попита ме, като какъ азъ мисля, гдѣ може да се направи таква поржчка. Въ Вратца, мисля азъ. — Ама кой знае, дали могатъ да приготвятъ толкова много еднакво платно. — Е, тогава, да попитаме калугерицитѣ въ самоковския или въ калоферския манастиръ! . . .

Въ една отъ алектъ на изложението видѣхме единъ денъ, че се трупа сума народъ. Отиваме и ние, и какво да видниъ! Събралъ се хиляди народъ да гледа, какъ се упражнява едно отдѣление солдати. Рѣдкостъ! Офицеринътъ, обтегнътъ, като че ли е глътналъ бастонъ, издаваше пѣкакви звукове, и всички солдати, като единъ, стройно се движехъ и въртѣхъ пушкитъ си. Всички красиво и чисто облѣчени, и сами хубавци. Това сж английски солдати, които даватъ прѣдставления въ единъ циркъ въ изложението. Иматъ си кавалерия, артилерия и правѣтъ разни маневри. Това огдѣление бѣше излѣзло да привлича публика, както въ другитъ балагани излизатъ клоуни и музиканти. Ние направихме 4000 километра пътъ низъ Америка и нигдѣ, ама положително нигдѣ не видѣхме нито единъ солдатиъ, нито единъ офицеринъ. Само въ цирка Buffalo Bill, близу до изложението, между английскитъ, германскитъ и френскитъ кавалеристи, имаше на сцената и единъ взводъ американски кавалеристи. Въ този циркъ, освѣнъ бедуини, черкези, японци, видѣхме около стотина червенокожи мажъе и жени. Тукъ се прѣдставявахъ разни сцени отъ борбата на колониститъ съ индианцитъ. И въ изложението имаше нѣколко колиби индиански. Тамъ видѣхме и школа за индианцитъ. Не знамъ, дали ще ви бѣде приятно или неприятно, но азъ ще си го кажъ, па ако щете вѣрвайте, ако не — питайте г. Шопова: типътъ на индианкитъ много напомня типътъ на нашитъ шопкини: има голѣмо сходство въ костюмитъ и труфилата на индианкитъ и шопкинитъ; тѣ сжщо така си заплитатъ косици и си закриватъ лицето; сжщо се причесватъ, носѣтъ сжщитъ металчески дрънкала и . . . вѣрвате ли? пѣйтъ почти тѣй, както шопкинитъ. Поклѣщивата имъ — чергитъ, кърпитъ, нашивкитъ, ризитъ, като че сж ги крадѣли отъ нашитъ селяни. Ето защо на Айвазияна търговията не отиваше добръ. Той продава български рѣдкости, а пъкъ американцитъ като минаватъ покрай бараката му, мислѣтъ, че въ нея е изложена индустрията на червенокожитъ, която имъ е извѣстна, и затова тѣ не ламтѣтъ да купуватъ. Единъ отъ помощницитъ на Айвазияна ми казваше, че една американка го увѣривала, че у насъ имало война. Слѣдъ дълги прѣщирни, указало се, че американката ни считала, споредъ изложенитъ прѣдмети, за едно южно-американско племе. . . .

И Гърцитъ, горкитъ, и тѣ бѣхъ се изложили. Малко маслини, малко солъ, нѣколко други минерала, нѣколко бутилки съ вино и ракия и туй-то. Хепидже работа! Добръ си живѣше у Американцитъ обалието отъ Гърция на

Платона и Аристотеля, на Софокла и Аристофана, на Темистокла и Аристида. Че трайте си, бе хора, гледайте си сиромашийката. Покъ, да види свѣтътъ, колко сте напръднали! Е видѣ го я! Единъ чувалъ маслини!

Въ недѣля павильонитѣ на изложението сж затворени. Отъ този день се възползувахме да разгледаме градътъ Чикаго ¹⁾. Ще го разгледашъ! Че то не е градъ като градъ — отишло че се не видѣло! Разбира се, че пѣшкомъ ако тръгнешъ, ще се откаешъ още отъ първата улица. Вървишъ петъ, вървишъ десетъ километра по едно направление, и нѣма край. Седнешъ въ електрически трамвай и вървишъ часъ, часъ и половина и се допрешъ до нѣкой паркъ. Вземи че изходи този паркъ, ако ти държатъ позѣтъ, па ако обичашъ и задъ парка оттатъкъ, все градъ, все Чикаго. Качишъ се до изложението на параходъ и вървишъ, вървишъ, колкото отъ Никополъ до Свищовъ, и стигашъ до Линколнския паркъ, а задъ Линколнския паркъ пакъ къщи, пакъ фабрики, пакъ Чикаго. Слѣдъ Нью-Йоркъ Чикаго не може да зачуди посѣтителя. Цѣлиятъ градъ като че е една грамадна вѣчно движеща се и вѣчно димяща фабрика. Цѣли слоеве димъ, като окаменѣлъ, виси надъ гигантскитѣ домове и фабрики. Трепове единъ слѣдъ други хвърчатъ надъ мостовѣтъ по всичкитѣ части на града. Къщитѣ, улицитѣ, цѣлиятъ градъ опушенъ, зацапанъ съ сажди. Ужъ новъ градъ, прѣди 25 години почти цѣлъ изгорѣлъ и отново застроенъ, па като погледнешъ, ще речешъ, че е строенъ прѣди петстотинъ години. Тъменъ, мраченъ, мръсенъ, съ задушена атмосфера. Въ нѣкои малки съединителни улички не можешъ да изгалишъ отъ гнусотии; но върхъ на нечистотитѣ, то е рѣката Чикаго, която минува посрѣдъ града: на повърхността на водата се образувалъ единъ тлъстъ, вонещъ, сивъ каймакъ, да ти се прѣвърне стомахътъ, като го погледнешъ. Тука има по-грамадни здания, отъ колкото въ Нью-Йоркъ; не е рѣдко да видишъ къщи на десетъ, на петнадесетъ етажа. Масонското здание е двадесетъ и два етажа (Пишехъ че е 24 ката, но азъ ги прочетохъ само 22). Ние се качихме съ машина на върха на това здание, за да изгледаме Чикаго. Че какъ ще го изгледашъ, то отъ димъ едва като прѣзъ мъгла ти прониква окоото надъ едно море отъ стрѣхи и по нататъкъ не виждашъ. Вижда се ясно Мичиганското езеро. Азъ очаквахъ, споредъ описанията, да видѣмъ по него хиляди кораби; но

¹⁾ Чикаго има 1,200,000 жители, отъ които около 400,000 сж нѣмци, около 300,000 американци, 100,000 чехи и поляци, 10,000 руси и руски свреи, останалитѣ смѣсъ отъ всички народности.

видѣхъ само десетина. По-заможнитѣ жители живѣхъ на страна отъ града. То не е за живѣние въ този градъ, но добръ, че сж съхранени огромни паркове, та тамъ въ празнични дни населението подишва чистъ въздухъ. По краищата на града, особено покрай булеваритѣ и парковетѣ има доста чисти улици, съ прѣкрасни къщи, като вили съ красиви малки градини. Азъ въ Цюрихъ видѣхъ, какъ нѣкои Американци си построили такива къщи, — тѣ сж много изящни въ архитектурно отношение. Разгледахме нѣкои обществени здания и театри, но посѣтихме само единъ театъръ, най-голъмия. Auditorium. Наистина, грамаденъ и раскопенъ театъръ, но, разбира се, далечъ е до Парижката и до Виенската опера. Въ този театъръ се даваше ежедневно единъ и сжи балетъ „Америка.“ изображающъ откритието, населяването и прогресътъ на Америка. Този балетъ ми напомни балетътъ „Excelsior,“ който пѣхъ се даваше ежедневно въ Парижъ, въ театра Eden, въ врѣме на всемирното изложение. По тука, въ Auditorium, и сцената е по-голъма, и играющитѣ по-вече, и декорациитѣ по-богати, и балетътъ по-блѣстящъ, по-разнообразенъ, по-феерически. Тукъ бѣхъ докарани знаменити балерини отъ цѣла Европа. Мѣстата въ театра така сж разирѣдѣли, щото гдѣто и да седнешъ, можешъ свободно да виждашъ цѣлата сцена; при това и най-последното сѣдалище въ галериитѣ е меко кадифяно кресло. Въ врѣме на антрактитѣ театърътъ е освѣтенъ като день съ електричество. Огледахъ се на публиката и между толкова хиляди мъже и жени не видѣхъ ни единъ бѣдно облѣченъ; а не ще съмнение, че голѣма частъ отъ тази публика съставяваше работническата класа. Всички равни, всички доволни, всички щастливи.

Щѣше да бѣде грѣхъ, да иджъ въ Чикаго и да не виджъ знаменититѣ касаници. Въ една отъ тѣхъ, най-голъмата, Armour's Packing House, сж изклани прѣзъ 1892 година 1.750.000 свини, 850.000 говеда и 600.000 овца. Общата стойностъ на меснитѣ продукти, изработвани въ Чикаго, възлиза ежегодно на около 140.000.000 долара. Още въ 1886. година бѣхъ чело въ руския журналъ „Новъ“ едно подробно описание, съ илустрации, на тѣзи касаници и бѣхъ си съставилъ едно понятие за тѣхъ, което като провѣрихъ сега, излѣзе съвършено наопаки. Азъ си ги прѣдставявахъ грамадни, свѣтли, чисти здания, съ вода и канали, проведени навредъ, съ чисти пожове и други прибори, съ чисто облѣчени работници, съ една дума, прѣдставявахъ си ги тѣй, както ги гледахъ изобразени на картинкитѣ въ „Новъ“ и както сж изни-

сани и разхвалени въ брошурата, която ми я дадохъ при входа за споменъ, и която лежи на масата разгърнѣта прѣдъ мене. Но Боже мой, каква разлика, каква поразителна разлика между туй, което си прѣдставивахъ, и това, което на истина видѣхъ. Ние вървѣхме около два часа съ трамвай, все въ града, догдѣ стигнемъ единъ дървенъ мостъ, по който вървѣхме още единъ километъръ, за да дойдемъ до касапницѣ. Земната повърхность е тѣсна за Американцитѣ, и тѣ строятъ мостове, за да могатъ да се възползватъ отъ мѣстото, което остава подъ тѣхъ. Отъ двѣтъ страни на моста, на едно голѣмо пространство се виждатъ огради за добитъка и кочини за свинѣтъ. Отъ тукъ се почва една воня, която те прѣслѣдва въ всичкитѣ здания на знаменитата касапница. При входа, като ни снабдихъ съ брошуркитѣ и изказахъ съжаление, че не ще могатъ да ни покажатъ, какъ колѣтъ свинѣтъ, понеже било късно, — дадохъ ни единъ водачъ, който прѣзъ разни мостове и тъмни коридори ни поведе низъ отдѣленията. Въ едно отъ тѣзи отдѣления прѣкарвахъ говеда прѣзъ единъ входъ и ги разпрѣдѣляхъ едно по едно въ отдѣлни огради, надъ които стояхъ нѣколко касапи и нанисахъ съ желѣзни чукове смъртоносни удари на добичетата. Едъръ, хубавъ добитъкъ. Видѣхъ азъ нѣкои волове, като влизахъ въ оградитѣ, издигахъ си главитѣ, и като погледнѣтъ цѣли стотини на тѣхъ подобни убити, одрани и разсѣчени на части, обхващаше ги неописуемъ ужасъ, тѣ си облѣщятъ очитѣ и като че се вкаменяватъ на мѣстото си; въ този моментъ касапницѣтѣ издига равнодушно желѣзниятъ чукъ и съ единъ ударъ между рогата повала вольтъ на дѣскитѣ. Тѣзи дѣски се издигатъ и истърсватъ полумъртвото добиче въ залата. Тамъ други касапницѣ, ако не сж умрѣли, добива ги съ чукъ, и двѣ желѣзни куки издигатъ говедото за заднитѣ крака на горѣ. Тѣзи куки, съ синджиръ окачени на единъ дълъгъ желѣзенъ прѣтъ, съ помощта на едно колелце се движатъ леко заедно съ добичето по прѣта. Такива куки и прѣтове сж разпрѣчени на всѣкъдѣ. Съ ножъ прободватъ говедото въ гущата, и рука право на дѣскитѣ цѣлъ потокъ кръвъ и нечистотии. Прѣмѣстятъ кукитѣ по-нататъкъ — тамъ други держатъ говедото. По-нататъкъ го измиватъ. Сетнѣ го разсичатъ на двѣ. Сѣтнѣ на части, и на другия край, въ другитѣ отдѣления, слѣдъ сума операции, излизатъ цѣли складове съ консерви, екстракти, пепсини. Видѣхме едно грамадно отдѣление, гдѣто правѣхъ всевъзможни сюджуци, сосиси, салами. Нѣколко машини разсичатъ месото на дребно, сума работници на мръсни

дървени маси пълнѣтъ едни безконечни чърва, обвързватъ ги съ кашани, товарятъ ги на колѣа и пълнѣтъ складовѣтъ. И едноврѣменно съ тѣзи фабрикации, други работници съ мръсни, вонещи колѣа развозватъ печистотинѣтъ. Павсѣкъдѣ мрачно и хлъзгаво отъ печистотини, а смрадъ! . . . На нѣколко пѣти ми се повдигна, закрихъ си носѣтъ съ кърпа — нищо не помага, станѣ ми съвсѣмъ лошо, още петъ минути, и азъ щѣхъ да падна въ несвѣсть. А ребятата — другари вървятъ ли вървятъ напръдъ. „Умирамъ!“ — извикахъ азъ, задавенъ отъ убийственото зловоние, и чакъ тогава се съгласихъ да напустнемъ този адъ и бѣгомъ прѣзъ едни мрачни стѣлби, прѣзъ едни ледени подземлия, складове на замръзнало месо, ние излѣзохме на Божия свѣтъ. Охъ, като че се избавихъ отъ една неминуема смъртъ! Момчето искаше да ни развозда низъ други отдѣления. Аманъ! Не щѣ ти касаницитѣ. Дадохме му бакшинъ и избѣгахме. Цѣлиятъ день ме прѣслѣдваше тази миризма. Като че всичкитѣ идения, които ми подавахъ, миришахъ на Armour's Packing House. До какви безобразия е довела жаждата за злато!

Е хайде сега да се връщаме назадъ, къмъ Стария свѣтъ, па изъ пѣтя ще се спремъ въ Вашингтонъ, въ Филаделфия, па отъ Нью-Йоркъ ще идемъ и въ Бостонъ и тогава вече прощавай, Америко. До смѣшно дохождатъ тѣзи Американци съ своитѣ реклами за желѣзно-пѣтнитѣ линии. Отъ Нью-Йоркъ за Чикаго има нѣколко линии, и по всѣка отъ тѣхъ заминаватъ много тренове на день. По главнитѣ сѣ дѣѣ. Прѣзъ Ниагара — New-York Central and Hudson River R. R. въ свѣзка съ Michigan Central Railroad и прѣзъ Филаделфия — Pennsylvania Railroad. Въ всѣка главна станция сѣ изложени за публиката gratis картитѣ на пѣтищата и мѣстноститѣ, прѣзъ които минаватъ линиитѣ на компанията и на всичкитѣ съединителни желѣзнопѣтни или параходни линии. Ако вземешъ картата, издадена отъ компанията New-York Central R. R., виждашъ тѣхниятъ пѣтъ до Чикаго означенъ като права линия, единъ сантиметръ широка и съ червена боя. Не само голѣмитѣ градове, ами и най-малкитѣ незначителни градовце напечатани съ едри букви, Ниагара напечатана съ грамадни заглавни букви. Ако гледашъ тази карта, ще помислишъ, че за Чикаго прѣзъ Филаделфия не е възможно да се отиде, па и да е възможно — нѣма защо: този пѣтъ е прѣдставенъ като пустиня. Нѣма градъ, нѣма село. Самъ тамъ има по нѣкой градъ, но напечатанъ съ такива дребни буквици, че ще го помислишъ за нѣкое селце, и при

туй градътъ туренъ надалечъ отъ линията. И линиитѣ криви, отиватъ съвсѣмъ на друга страна и се прѣкъсватъ. На тази карта има разни видове отъ Ниагарскитѣ водопади, отъ Худзонската рѣка, описания, хвалби, прѣувеличения до небеса. Четешъ описанието на вагонитѣ и мислишъ, че за нѣкои раскошни дворци ти разправятъ. Като говорятъ за стойността на пътуванъето, прѣдставятъ ти я до такава степенъ изгодна, почти безъ пари, като че възмътъ пътниците за благодарение, за Богъ да прости. Вземешъ сетнѣ картата, издадена отъ компанията на Pensilvania Railroad, и какво виждашъ? Отъ Ню-Йоркъ до Чикаго прѣзъ Филадельфия теглена една идеално права, широка, червена линия и нѣ една, ами нѣколко линии една до друга и пътятъ минува прѣзъ сума градове, напечатани съ едри букви, особено градоветѣ Филадельфия, Балтимора, Вашингтонъ, Питсбургъ. И гледашъ на тази харта пътятъ прѣзъ Ниагара. Че то нѣма път! Отъ Ню-Йоркъ нагорѣ — пустиня. Нѣма градъ, нѣма село. Тукъ тамъ за хатъръ написано съ микроскопически букви по нѣкое градче. И Ниагара написана, но я заврѣли съ дребни букви между тъмнитѣ бои на картата — не можешъ да я съзрешъ. А тѣхниятъ пътъ като го украсили, като го накичили съ сума видове отъ Вашингтонъ и другитѣ градове, видове отъ Алеганскитѣ гори и като ги прѣвзнесли, ще помислишъ, че тука е земниятъ рай. А за стойността на пътя — не питай. Съвсѣмъ безъ пари. Така, построили желѣзницата за себапъ. И каква желѣзница! Чети описанията, — царскитѣ палати оставатъ прѣдъ тѣхъ бѣдни колиби. Ние пътувахме и по двѣтѣ линии и не забѣлжихме, едната да има нѣкое прѣимущество прѣдъ другата. Като посѣщавашъ Америка, трѣбва да минешъ по едната линия, за да видишъ Ниагара. Сега да се спремъ въ Вашингтонъ. Ние сме опитни сега. Като слѣзохме на станцията въ срѣдъ града, оставяме си багажътъ тамъ, излизаме на улицата, насрѣща ни сума хотели; избираме си стая, пращаме слугата да ни вземе чантитѣ; измиваме си саждитѣ отъ лицето и рѣцѣтѣ и тръгваме низъ улицитѣ, като че сме тамошни. Щастието не се раздѣляше отъ насъ по цѣлия пътъ. Не успѣхме да минемъ 50 стѣпки, излизаме на една широка асфалтирана улица — Pensilvania Avenue, една отъ най-хубавитѣ улици въ Вашингтонъ, и като се обърцахме на дѣсно, прѣдъ насъ се изпрѣчи горѣ на хълма съ всичкото си величие вашингтонскитъ Капитолий, окръженъ съ градини. Ние не питаеме, какво е туй чудесно здание, ние знаемъ вече по картинитѣ, че това е Капитолий,

и безъ да се споразумѣваме, вървимъ и се качваме къмъ главния му входъ. Прѣзъ едни дълги и тъмнички коридори стигнахме централната кръгла зала, надъ която се издига колосалниятъ куполъ съ изищо нарисуванъ плафонъ. По стѣнитѣ на залата, наоколо, бѣхъ поставени портретитѣ, въ натурална величина, на президентитѣ; тукъ имаше и други картини отъ историята на Съединенитѣ Щати. Качихме се въ горнитѣ коридори и, като влѣзохме въ галериятѣ, разгледахме салонитѣ, въ които засѣдаватъ сенатътъ и парламентътъ. Ние вървимъ и разгледваме сами, безъ водачъ, защото долу ни прѣдлагахъ услугитѣ си пѣколко гида, които говорѣхъ само на английски и не можехъ да ни бѣдѣтъ полезни. Тука има богата библиотека, за която сега се строи настрана отъ Капитолий едно грамадно здание. Ходинъ свободно изъ цѣлото здание, и никой не те пита, кой си и какво търсишъ. Входътъ въ общественитѣ здания не е обставенъ съ такива тържествени формалности, както въ Европа. Ние влѣзохме свободно въ Бѣлия Домъ — резиденцията на президентитѣ. При входа стоеше единъ слуга, който нито ни попита, какво искаме. Влѣзохме въ залата, тамъ се яви прѣдъ насъ единъ младъ американецъ, покани ни да разгледаме салонитѣ, въ които се допуца публиката. Той ни говори нѣщо за мобилитѣ, за картинитѣ, за портретитѣ. Ние нищо не му разбирахме, клатихме си за приличие главитѣ и, като го поблагодарихме за неговата любезность, излѣзохме на двора. Бѣлиятъ Домъ е една обикновена бѣла къща, съ пѣколко колони отъ прѣдъ. Входната зала е покрита съ каменна мозаика, насрѣщната страна на залата е отъ грапави нарисувани стѣкла. Салонитѣ сѣ пай-обикновени свѣтски салони; единъ отъ тѣзи салони бѣше посланъ (страхъ ме е да не ме лъже паметта) съ рогозка. Като казвамъ рогозка, не трѣбва да се разбира нашеска рогозка, която е най-грубата отъ този родъ издѣлия на земното кълбо. Азъ имамъ право да кажъ, че видѣхъ почти всичкитѣ племена на свѣта и тѣхнитѣ издѣлия, но право ви казвамъ, че най-дивитѣ островитяни плетѣтъ много по-деликатни рогожки отъ нашитѣ. До Бѣлия Домъ е прилѣпена една оранжерей, а всичко на около е градина. На публиката се позволява да посѣщава само долниятъ етажъ отъ White House. Ние знахме отъ двора по прозорцитѣ на горния етажъ, да видимъ госпожа Клевелендъ, ама я пѣ-маше. Та ето въ каква къща живѣятъ президентитѣ, които управляватъ шестдесетъ милиона богатъ народъ.

Градътъ Вашингтонъ ако не най-красивъ, то поне е единъ отъ най-красивитѣ градове, които съмъ виждалъ въ Европа и Америка. Повечето отъ улицитѣ му сѣ покрити съ асфалтъ и всички сѣ обсадени край тротуаритѣ съ дървета. Като изключишъ нѣколко търговски улици, всички останѣли повече напомнятъ нѣкои лѣтни резиденции, отъ колкото голѣмъ градъ. Всѣка къща е елегантна вила. Прѣдъ всѣка вила е посадена красива, чиста градина. Повечето стѣни на къщитѣ сѣ покрити тѣй съ пѣззяща зеленина, щото е оставено само мѣсто за врата и прозорци. Слава Богу, тука нѣма фабрики, нѣма димъ, нѣма задушена атмосфера. Туй е столица. чиновнически градъ. Ние сновахме съ трамваи по всичкитѣ направления на града и навсѣкѣдѣ виждахме прави чисти асфалтови улици и покрити съ зеленина вилли. Много негри има в този Вашингтонъ. Ние срѣщяхме по улицитѣ и въ трамваитѣ толкова бѣли, колкото и чернокожи. Между последнитѣ има хора състоятелни, които живѣятъ комфортабелно. Любопитно е да гледашъ негритѣ вечерно врѣме на разходка, облѣчени елегантно, съ цилиндри, съ ржжавици; а особено дамитѣ: облѣчени повечето съ бѣли, чисти, по най-последната мода. лѣтни костюми, съ легки шапчици, а чернитѣ имъ моцунки изпѣкнѣли на прѣдъ, като на облѣчени маймунки, че като се озѣбятъ, като завъртижтъ бѣлтъцитѣ на очитѣ си, — да ти прикапе на сърдцето отъ хубость! Всѣка негритянка се старае да си причеше косата колкото е възможно повече, за да не се познава, че е кѣдрава; като че само по кѣдравата коса ще я познажтъ, че е негритянка. Нѣкои отъ старание да си угладжтъ коситѣ, до толкова сѣ ги дръгнѣли, щото на челото и на врата сѣ излизани съвсѣмъ. Има доста негри и негритянки, които чрѣзъ израждания и смѣшения сѣ се приближили къмъ типа на кавказкото племе, като сѣ задържали само черниятъ цвѣтъ. Други съхранили негритянски черти, а е измѣненъ само цвѣтътъ имъ отъ черенъ на тъмно-жълтъ. Тѣ сѣ много грозни. Има разни типове негри и по тѣхъ виждашъ и сѣдишъ, отъ колко разни мѣста на Африка, и островитѣ сѣ влачени тука роби. Ако има бѣдни въ Америка, то тѣ сѣ пакъ негритѣ. Всичката тежка и неприятна работа е стоварена на тѣхния гърбъ. Има много занаятия, които бѣлиятъ американецъ счита подостойни за себе си и ги възлага на негра. Негритѣ иматъ прѣдпочтение прѣдъ бѣлитѣ само като келнери въ ресторанитѣ, като лакеи, като швейцари. Счита се за по *comme il faut* да гледашъ негри въ

тия длѣжности. Въ богатитѣ къщи, въ голѣмитѣ ресторани слугуватъ негри. Чернитѣ се стрѣмѣтъ да се приближѣтъ къмъ бѣлитѣ, но послѣднитѣ страшатъ, като се считатъ по-висши същества. Голѣма рѣдкостъ е, една бѣла да се ожени за негръ, или бѣлъ за негритянка. Само крайна пужда или богатството може да ги примами. Негритѣ сѣ се приспособили къмъ американския климатъ и силно се плодѣтъ. Въ Съединенитѣ Щати сѣ стигнали вече до осемъ милиона. Гордитѣ бѣли отъ сега се стрѣскатъ за бѣдѣцето, когато негритѣ чрѣзъ силно расплодяване ще образуватъ грамадна сила и ще иматъ значителенъ гласъ въ рѣшаване съдбинитѣ на Щатитѣ. И сега се срѣщатъ доста обществени служители отъ негритѣ.

Близу до Бѣлия Домъ, — на отсрѣщната страна на улицата, има едно колосално съ роскошна архитектура здание, въ което се помѣщаватъ четири министерства, между които и военното. Ние влѣзохме вътрѣ, но и тука не можахме да видимъ чловѣкъ съ военна униформа; въ коридоритѣ имаше само голѣми стѣклени шкафове, въ които бѣхъ наредени восчени фигури, облѣчени съ униформитѣ на войници отъ всичкитѣ видове оръжия, отъ възражданъето на Щатитѣ до днесъ. Тукъ бѣхъ наредени портретитѣ на президентитѣ и на великитѣ борци за свободата на Съединенитѣ Щати и картини отъ историята на освобождението. Това здание е на петъ етажа и по всичката му длѣжина се кръстосватъ мраморни коридори, общата сложность на които е четири километра.

Ходихме и въ Съкровището (Tresury), но безъ английски езикъ не можахме да видимъ почти нищо. Чувахме само звънтеенъето на златото. Задъ парка, на една възвишеность, е стрѣлянлъ въ небото Вашингтонския Монументъ, за който казватъ, че е най-високата каменна сграда на свѣта. Този монументъ прѣдставява единъ колосаленъ обелискъ, но не отъ единъ, а отъ хиляди голѣми дѣлани камъни. Въ вътрѣшностьта му се вие до върха желѣзна стѣлба, която на всѣки двацесетъ (или 18 — непомнѣ!) стѣпала се прѣсича съ площадка за почиванъе. Азъ четохъ до върха осемстотинъ и петдесетъ стѣпала! Въ срѣдата се кача и слиза подъемна машина, но се движи толкова полѣка, щото азъ нѣмахъ търпѣние да я чакамъ и тръгнахъ пѣшкомъ по стѣлбитѣ. На всѣка площадка видѣхъ изградени въ стѣнитѣ мраморни плочи съ исторически релефи и надписи отъ всичкитѣ Американски Щати. Като приближавахме вече до върха, почнахъ

да се задъхвамъ, като че почена да ми тъмнѣе прѣдъ очитѣ, и ми мина даже прѣзъ ума, че може да ми принадле. Въ тази минута погледвамъ надолу въ бездната и при свѣтлината на една лампа мѣрна ми се една позната, песъвсѣмъ обрасла глава. Боже! има хасъ докторътъ да се е рѣшилъ да се качи пѣшкомъ! Канихъ се вече да извикамъ, но заблѣзахъ, че той се спрѣ, благоразумието надви у него и лека по лека той почнѣ да слиза отъ стълбитѣ. На върха на монумента отъ всичкитѣ страни има прозорци. Прѣдъ очитѣ ми се разстилаше цѣлиятъ Вашингтонъ съ своитѣ кирпични вилли, потъпнали въ зеленина, надъ които величествено се издига Капитолий. Всичкитѣ здания сѣ съ тъмно кирпиченъ цвѣтъ, съ изключение само на тия именно здания, за които отдѣлно споменѣхъ по-горѣ, и още нѣкои други, между които и хотелътъ Elbiff House. Отъ тукъ, освѣнъ града, виждатъ се на далечно разстояние околноститѣ на Вашингтонъ, прѣрѣзани съ рѣката Потомакъ. Много красивъ е този градъ Вашингтонъ! А вечерцо врѣме, като блѣсне електричеството, асфалтовитѣ улици лъщатъ като че сѣ лакирани салони. — Ние се излъгахме, че обѣдвахме въ ресторана при нашия хотелъ; кухнята бѣше американска и, слѣдователно, отвратителна. За щастие, вечерята, като се разхождахме по тротуаритѣ на блѣстящата Pensilvania Avenue, видѣхме надписътъ на единъ нѣмски ресторанъ, влѣзохме тамъ и се почувствувахме като у дома си. И отъ дума си разбираме, и яденѣто вкусно и бирата прѣкрасна. Цѣлиятъ ресторанъ бѣше пълненъ съ нѣмци. И тѣ не можѣтъ да се свикнатъ съ американската кухня. Въ този ресторанъ бѣше добръ и затова, защото не осѣщахме ужасната горещина, която владѣеше прѣзъ ония дни, — понеже надъ главитѣ ни се развѣвахъ автоматически крила и ни правѣхъ вѣтръ. Такива крила, привеждани въ движение съ машини, има начесто въ американскитѣ ресторани.

Въ Балтимора не се спрѣхме; изгледахме градътъ отъ трена. Стигнахме въ Филаделфия. Главнитѣ желѣзнопътни станции сѣ почти на всѣкъдѣ въ центра на града. Сѣщо и тука. Станцията е доста обширна, но сега се строи една таквази необемлема грамадина, каквато само Американцитѣ сѣ въ състояние да строятъ. Отъ станцията излѣзохме на една площадъ, на която е издигнатъ градскиятъ домъ, величествено, раскошно здание, за постройката на което сѣ потрошени сумма милиони долара, отъ които значителна частъ сѣ отишли, както казватъ, въ джебoветѣ на градското начальство.

Надъ този дворецъ се строи още една висока кула, върху която ще бѣде поставена, лежаща сега въ двора, колосална бронзова статуя на Пеннъ (Penn), отъ името на когото си е получилъ названието щатътъ Пенсилванія. (Penn-Sylvania), на който главенъ градъ е Филадельфия. Ние имаме адресътъ на г. Чакалова, а въ американскитѣ градове не е трудно да намѣришъ нѣкой домъ по извѣстенъ адресъ, защото улицитѣ сѣ прави и названията имъ сѣ въ цифрени порядъкъ: улица десета, петнадесета, двадесета и т. н. И улицата да намѣришъ е лесно, стига да погледнешъ нумера на една къща или магазинъ: ако е напр. № 1458, ти знаешъ, че е улица четиринадесета, ако е № 2567 — това е улица двадесетъ и пета. Тѣзи улици сѣ протеглени отъ извѣстни главни улици, които тукъ наричатъ авенюе. Въ нерегулиранитѣ отново части на града има улици и съ именни названия. По тѣхъ по-трудно се ориентирашъ. И въ София въ правилно регулиранитѣ части на града бѣше много по-практично да се казватъ улицитѣ по цифрени порядъкъ, отъ колкото да имъ се даватъ дълги и прѣдълги названия, които мѣчно ще изговаря населението. Филадельфия е градъ съ повече отъ милионъ жители и се прострѣлъ на грамадно пространство. Кой знае гдѣ е 10-та улица! Но ние, разгалени отъ щастieto, вървимъ самоувѣрено и не успѣхме да извървимъ сто крачки, и ето ни на десета улица. Налѣво или надѣсно? Тръгнахме налѣво и слѣдъ десетина къщи се изправихме прѣдъ нумера на дома, въ който живѣе г. Чакаловъ. Позвонихме. Излѣзе хазайката на квартирата.

— Тукъ ли живѣе г. Чакаловъ? — питамъ азъ ужъ по английски, но то се види какво английско е било отъ туй, че тя не ме разбра. — Тукъ ли живѣе мистеръ Чакаловъ? повторихъ азъ. Тя се позамисли малко и като че се досѣти моментално:

— Mister Chacaloff? (ама го изговори: Мистѣ Шѣклоу?) О yes, sir! here! Тя била прѣдупрѣдена отъ Чакалова, че ще дойдатъ да го търсѣтъ троица сънародници и ни покани горѣ, въ една чисто наредена стая, която ние наехме заедно съ една съседна стая. Доиде отъ печатницата г. Чакаловъ и, безъ да губимъ врѣме, сѣднахме въ трамвай и се упѣтихме къмъ пространния филадефийски паркъ. Туй бѣше въ недѣленъ день слѣдъ пладне. Въ парка, въ една обширна ограда, подобна на амфитеатъръ, свирѣше музика; всичкитѣ сѣдалища въ амфитеатра бѣхъ заети, пълно бѣше съ публика и около оградата, около бѣфетитѣ и по всичкитѣ

алей. И тукъ азъ се вгледахъ внимателно въ публиката, и тукъ пакъ се очудвахъ: Господи Боже мой, нѣма ли поне единъ бѣденъ човѣкъ въ тази Америка? Всичкитѣ, положително всичкитѣ, бѣхъ прѣкрасно облѣчени — мъжъетѣ съ нови тъмни дрѣхи, женитѣ въ леки деликатни лѣтни костюми, а момитѣ повечето въ бѣли, почти бални, дрѣхи, съ тънки съвсѣмъ прозрачни рѣкави, въ деколте, покрито съ прозрачна въздушна материя и съ бѣли пантуфли. И по лицата имъ виждашъ, че сѣ доволни, че сѣ щастливи! Понрави ми се тицѣтъ на филаделфийскитѣ. Тука срѣцнахме доста хубавъ свѣтъ. Може би че само така изглеждахъ въ тѣзи въздушни костюми. Но и тукъ все пакъ не можахъ да изгладжъ онуй впечатлѣние, което ми направи моминскиятъ свѣтъ въ Нью-Йоркския паркъ по своето облѣкло, по своитѣ своеобразно свободни маниери. По край парка минува рѣката Делаваръ (Delaware), отъ която водата, като зе процѣжда прѣзъ едни грамадни филтри, се разпрѣдѣля въ трѣбитѣ и пои цѣлия градъ. Ни въ единъ отъ градоветѣ, които посѣтихъ, не намѣрихъ добра вода, — а сѣщо и тука.

Вечерѣта, като се разхождахме по Broad Street, най-широката и красива улица въ Филаделфия, влѣзохме отъ любопитство въ една църква. Азъ не намѣрихъ почти никаква разлика въ вътрѣшната обстановка между тази църква и Филаделфийската опера. Сѣдалищата въ църквата бѣхъ сѣщо така разпрѣдѣлени, както въ операта: прѣдъ сцената партеръ, балкони, амфитеатри, галерии. Както въ операта, тѣй и въ църквата креслата бѣхъ отъ чисто кадифе, цвѣтъ бордо. Както въ операта тѣй и въ църквата се пѣхъ дуети, квартети, соло отъ мъже и отъ жени. Пълно съ блѣстяща, празнична публика както въ едното, тѣй и въ другото заведение. Разликата бѣше само тази: въ операта свири струненъ оркестъръ, тукъ — органъ; въ операта се вдига и пада завѣса, тукъ сцената е постоянно открита; за операта се плаща прѣди да влѣзешъ; за църквата събиратъ пари, слѣдъ като влѣзешъ. И църквата и операта сѣ освѣтени съ электричество, само че плафонѣтъ на операта е боядисанъ съ небесно-синкавъ цвѣтъ и е усѣянъ съ множество электрически звѣздици, които трѣптятъ и блѣскаатъ като сѣщи звѣзди; тѣй че като погледнешъ на горѣ, ти се струва, че виждашъ открито ясно небе. Въ църквата прѣдставявахъ нѣщо отъ Новия Завѣтъ; въ операта — *Cavaleria Rusticana*, тази щастлива блѣдна оперица, която благодарение на нейното изтрито вече интермеццо, облѣтѣ цѣла Европа, за да докаже, че и Европа

въ извѣстни периоди се заслѣнява и увлича до толкова, че приема ординарното за велико.

Видѣхме тука историческото старо здание, въ което е провъзгласена свободата на Щатитѣ. Тукъ единъ историкъ ще намѣри цѣни документи за историята на Съединенитѣ Щати, има множество рѣкописи, автографи на Вашингтона и други исторически дѣйци. На Chestnut Street, една красива улица, застроена съ раскошни дворци — банкови учреждения и журнални редакции, влѣзохме, благодарение на г-на Чакалова, въ помѣщението на единъ клубъ, който ми остави най-приятно впечатление. Нарича се Общество на Млади Християни (Young men's Christian Association). Ние не изглеждахме съвсѣмъ млади християни, понеже годинкитѣ ни прѣдставявахъ послѣдователенъ редъ отъ почитенитѣ числа 30, 40 и 50, по като иностранци, приехъ ни твърдѣ любезно, и секретарьтъ на клуба ни разведе на всѣкъдѣ по зданието; показа ни библиотеката, читалнята, гимнастическата зала, въ която видѣхме машини и приспособления, каквито не бѣхъ виждалъ другъ пѣтъ, приспособления, ползуването отъ които не остава пераздвиженъ ни единъ мускулъ на тѣлото; а едноврѣменно съ упражнението на тѣлото тукъ се обучавашъ да яздишъ на велосипедъ, да теглишъ лопати и други подобни. До гимнастическата зала сж направени всевъзможни тѹшове за гимнастицитѣ. Въ друга зала се съхраняватъ гимнастическитѣ дрѣхи, заключени въ отдѣлни долани. Заведохъ ни въ единъ голѣмъ салонъ, който секретарьтъ, съ натисването на единъ бутонъ на стѣната, освѣти моментално съ електричество. Въ този салонъ сѣдалищата сж разпрѣдѣлени амфитеатрално срѣщу една малка сцена, на която се даватъ концерти и други забавления, въ които, освѣнъ членоветѣ на разнитѣ клонове на клуба, взематъ участие и външни артисти. На тѣзи концерти, освѣнъ членоветѣ, се допущатъ и гости съ двойна плата. Видѣхме пѣколко класни стаи, въ които ставатъ вечерни и недѣлни прѣподавания по разни прѣдмети: книговодство, елементарна математика, електричество, механическо чертание, стенография, нѣмски езикъ и други. Въ клуба има и кухня съ всички готварски принадлежности, отъ които се ползуватъ само въ тържествени случаи, когато се даватъ членски обѣди. Въ самия градъ Филадельфия има пѣколко клона на това дружество и тѣ си иматъ свои помѣщения. Клонове има и въ други градове.

И Филадельфия е индустриаленъ, фабриченъ градъ. И тукъ димъ и нечистотии. По-заможнитѣ жители си минуватъ

лѣтото въ Atlantic City, градецъ на брѣга на Атлантическия океанъ. Сега съжалявамъ, че не отидохъ въ този градецъ. Тамъ можехъ да видѣхъ паричната аристокрация, какъ изглежда и какъ живѣе. Но въ онзи моментъ ние бѣхме толкова уморени и като че притиснати, задавени отъ хилядитѣ впечатлѣния, възприети отъ всичко окръжающе, — щото не Atlantic City, ами нищо не можеше вече да ни интересува: съ едно странно равнодушие гледахме на нѣща, които за първъ пътъ би поразили европейца. Влизашъ въ единъ ресторанъ, блѣснѣло на всѣкъдѣ съ электричество, плафонътъ усѣянъ съ разноцвѣтни трѣптящи электрически звѣздици, самъ-тамъ изпихватъ и гаснатъ магически огнѣве; изправишъ се до буфета — подъ ржката ти, между букети цвѣта, изпихватъ электрически свѣтулки, десетки крила се развѣватъ надъ главата ти и ти доставятъ приятна прохлада, всичкии този ферически блѣсъкъ се отразява въ огледалнитѣ стѣни и ти се прѣдставява като безкопечна фантастическа сфера, — а ние го гледахме почти равнодушно, като четѣй трѣбва да бѣде. Разбира се, ние видѣхме электрическиятъ дворець въ изложението, и какво ще ни зачуди сега една красиво и оригинално освѣтена пивница! Или минуваме по една китайска улица: тукъ е пълно съ перачни заведения; въ Америка китайцитѣ сѣ перачки въ повечето мѣста, и туй занаятие до толкова е присѣще на китайцитѣ, щото бато речешъ „китаецъ,“ разбиратъ те, че говоришъ за перачка. Стотини китайци сноватъ низъ тази улица; прѣзъ отворенитѣ врата виждаме запретнати китайци съ заплетени косици на бръснѣта глави, търкатъ ризитѣ въ разпѣненитѣ корита, — но ги гледаме като нѣщо съвсѣмъ обикновено. Разбира се, ние видѣхме въ Midway Plaisance толкова племена, щото китайцитѣ не сѣ вече за насъ рѣдкость. Уморени сме; нищо не ни интересува. Въ Европа, въ Еврепа, по-скоро въ Стария Свѣтъ!

Безъ малко щѣхъ да забравѣхъ да ви кажѣ, че ние посѣтихме и съкровището въ Филаделфия. Тукъ видѣхме, какъ отъ тънки златни дъсчици сѣкѣтъ златни крѣжки, тѣзи крѣжки съ копѣни ги влачатъ до едни машини, въ които пуцатъ цѣли фишеци отъ тѣхъ, и подъ печата на машинитѣ капнатъ една по една готови блѣстящи златни монети. Работниците, които насичахъ дъсчицитѣ на крѣжки бѣхъ мжѣе, а тия, които удряхъ маркитѣ на монетитѣ — жени. Водачътъ ни заведе при вратата на единъ зимникъ, прѣграденъ съ желѣзни прѣчки, и ни прѣпорѣча да погледнемъ прѣзъ

тѣзи врата. Азъ надникнахъ: въ зимника тъмно: не можахъ да видѣмъ друго освѣтъ стотина кода дърва, пасѣчени, пацѣнени и наредени правилно въ грамадния зимникъ. Е, че какво има тука интересно? Дърва! — Водачите ни помоли да се вгледаме по-внимателно въ цвѣтътъ на цѣпениците. Отстранихме се малко за да падне свѣтлина въ зимника. . . Боже! сребърни цѣпеници! Да, за петдесетъ или шестдесетъ милиона долара цѣпеници лѣжатъ тука безъ употреба! Иматъ хората нужда отъ пари, оставили среброто така на цѣпеници, не го сѣкжтъ на монети!

Като пристигнахме въ Ню-Йоркъ, ние се осѣцахме съвсѣмъ омаломоцени. Не е шега за 15—16 дни да изминешъ около четири хиляди километра пътъ съ желѣзници и едва ли не петстотинъ километра тичаше отъ сутрина до вечерь и поистинно съ напрегнати мускули и нерви. Като ни прѣдстоеше при това слѣдъ три дена да почнемъ осмодневна борба съ Атлантическия океанъ, — то едва-едва се рѣшихме да посѣтимъ и Бостонъ. Този градъ не влизаше въ нашата програма, но ние толкова се привикнахме на движение и на разнообразия, щото да останаемъ цѣли три дена въ Ню-Йоркъ бѣше немислимо. Трѣбваше да видимъ и американската Атина. Трѣбваше да видѣмъ градътъ, въ който героиятъ на Беллами-Юлиянъ Вестъ се събужда въ ХХІ вѣкъ, та ако би и азъ да се събудѣмъ тогава, да знамъ, какъ е изглеждалъ Бостонъ въ края на ХІХ вѣкъ.

На пристанището имаше нѣколко кораба, които заминуватъ за Бостонъ по разни пътища. И тукъ таквази конкуренция и таквази реклама, каквата и по желѣзниците. Паракодиятъ единъ отъ другъ по-голѣми и по-раскошни. Не знаешъ, кой да прѣдпочтешъ. Въ всичките параходи гърмѣтъ музика, за да привлечатъ публиката. Избрахме нѣтъ прѣзъ Providence. Помнѣхъ, че поискахъ „по английски“ отъ касиера три билета за Бостонъ прѣзъ Провиденсъ. Даде ми той три билета и ми поиска една по-малка цѣна, отъ колкото стоеше въ разписанието. Заплатихъ му. Погледахъ сѣтиѣ билетите, па тѣхъ нѣма Бостонъ а New-York-Providence-Worcester. Връщамъ се при касата за справка. И паистина, указа се, че касиерътъ така разбралъ моето „английско“, че азъ съмъ искалъ за Уорчестеръ, и поправихме погрѣшката. Отъ тукъ може горѣ-долу да се сѣди, като каква разлика има между писаното и изговора на Американците. Да се събркашъ и да разберешъ Силиврия вмѣсто Силистрия, — това е възможно, но да ти кажатъ Бостонъ и ти да раз-

беренъ Уорчестеръ! . . На какво сте мнѣние за английския езикъ? Какво по-лесно за изговаряне отъ думата „Boston“! Ами че да бѣхъ му искалъ пѣкъ билети за Worcester, то кой знай какъ щѣне да ме разбере; я за Санъ-Франциско, я Ципцинати! Право казваше единъ мой приятелъ, че англичанитѣ пишѣтъ „гутанерча“, а го изговарятъ „каучукъ“.

Подъ звуковетѣ на музиката влѣзохме въ парахода. Такива роскошни пѣтпически рѣчни параходи въ Европа нѣма. Това е цѣлъ дворецъ! А нѣма дѣленіе на първи, втори и трети класъ: всичко е първокласно. Ние тръгнахме въ шестъ часа слѣдъ пладне и почти до мръкване плавахме покрай Ню-Йоркъ отъ лѣво и Бруклинъ отъ дѣсно, и нашиятъ параходъ трѣбваше да пици всѣка минута, за да му даде пѣкъ безчетното множество отъ параходчета, които замръзвахъ каналтъ по всичката му дължина и ширина. Стъмни се. Блѣснѣ въ парахода електричеството, и като че ли ми знаеше вкусътъ, музиката гръмнѣ увертюрата отъ Вилхелмъ Телъ, и ние, скромни странници, изтегнахме се и потъгнахме въ капетата . . . И туй не е ли щастие! . . .

На сѣмване стигнахме въ Провиденсъ, качихме се на желѣзницата и слѣдъ два часа бѣхме въ срѣдъ Бостонъ. Нѣмаме време за губене, въ 3 часа слѣдъ пладне ще тръгваме обратно за Ню-Йоркъ, затова купуваме на станцията плащтъ на града и, безъ да губимъ минута, тръгваме изъ бостонскитѣ улици. Стигаме до парка Boston Common, на срѣща е публичната библиотека. Влѣзохме въ нея, колкото да не се каже, че не сме влѣзли. Обърнѣ ми вниманието надписътъ на библиотеката: Public Library, написано надъ входа, а отъ двѣтъ страни на вратата стои надписъ: Open хо all — Отворена за всѣкого. Не би било излишно такъвъ надписъ да стои и на Софійската Народна Библиотека. Много хорица, както отъ столицата, тъй и приходящитѣ отъ провинцията минаватъ и заминаватъ край нашата библиотека и като че се стѣсняватъ да влѣзжъ въ нея. Положението ѝ на една отъ богатитѣ улици, съседството ѝ съ двореца, агентствата и министерствата, прави проститѣ хорица да гледатъ на нея като на пѣщо, което е създадено не за тѣхъ, а за по-голѣми хора. Ще бѣде и за куражъ и за поощрение единъ надписъ съ голѣми букви, че „библиотека е отворена за всѣкого въ еди-кои часове.“ Въ Бостонъ, ако не бѣхъ видѣлъ на библиотеката надписа „Open хо all“ — азъ не щѣхъ може би да влѣзжъ въ нея. Въ бостон-

ската библиотека има даже и български книги: „Иванку“ и други.

Въ парка видѣхме паметникътъ на солдатитѣ, паднали за независимостта на Щатитѣ. Отъ тамъ вѣздохме въ публичната градина, една отъ най-красивитѣ градини, каквито ми се е надало да видѣх. Отъ градината се проточва единъ широкъ и дълъгъ булеваръ — Commonwealth Avenue, който се прѣсича съ прави и извънредно чисти тихи улички. Тази частъ на града напомня красотата и чистотата на Вашингтонъ. Оригинално е, че всичкитѣ къщи въ една уличка сѣ свършено еднакви по величина и архитектура: къщитѣ на единъ кварталъ като че сѣ една къща. Минешъ до другата улица, тамъ друга архитектура, но всички къщи пакъ еднакви. Голѣма частъ отъ къщитѣ сѣ покрити съ пълзяща зеленина. На една отъ тѣзи улички е новата публична библиотека, която не е още довършена. Близу до нея е музейтъ на изящнитѣ искусства. Архитектурата на този музей като че има пѣщо общо съ двореца на дожитѣ въ Венеция. Въ музей прѣобладаватъ произведенията на класическата скулптура. Картишното отдѣление е съвсѣмъ слабо. Интересна е колекцията на костюми и рѣчни произведения отъ всичкитѣ части на свѣта. Само че тѣзи колекции не сѣ събирани по система, а сѣ натрупани отъ подарѣцитѣ на разни богаташи и иштешественици, тъй щото на много мѣста ме досѣбшаваше, особено като гледахъ отдѣлитѣ на вѣсточнитѣ произведения. Всичко, каквото могли да накупихтъ американскитѣ консули и консулскитѣ жени изъ пазаритѣ на Русия и Турция, пратили го тука като рѣдкостъ.

Слѣдъ като изгледахме зданията на пощитѣ, градския домъ, сѣдилището, университета, губернаторския домъ, счехтахме, че доста сме се запознали съ забѣлжителноститѣ и като почнахме тогава отъ трамвай на трамвай, кръстосахме Бостона по всичкитѣ направления. Никждѣ не видѣхме толкова много електрически трамваи, колкото въ Бостонъ, и кабелитъ имъ не сѣ въ земята, а надъ трамваитѣ, така щото всичкото пространство надъ улицитѣ е замръжено съ жици. Въ централната и най-населената частъ на града улицитѣ сѣ криви, движението е голѣмо и не е приятно да вървишъ по тѣхъ, трамваитѣ се спиратъ на всѣка минута. Но като минешъ моста на Charles River, почватъ се прѣдградията Cambridge, Somerville, Charlestown, които иматъ изгледъ на лѣтни резиденции, съ прави обсадени съ дървета улици и красиви лѣтни къщи. Бостонъ заема много голѣмо про-

странство, прѣсѣчено съ рѣки и заливи. Отъ центра на града, догдѣто да стигнемъ до края на Южния Бостонъ, до City Point, вървѣхме съ трамвая около единъ часъ. Бостонъ е пълненъ съ учаща се младежъ.

И тъй азъ видѣхъ градътъ, въ който се е зародила мисълта у Edward Bellamy да напише своя фантастически романъ Looking backward 2000—1887 и въ който се пробужда неговия герой Юлианъ Вестъ въ XXI вѣкъ и вижда оригиналнитѣ, които пълнятъ романътъ. Още прѣди три години, като прочетохъ тази книга на Беллами (сега прѣведена вече и на български), побивахъ ме тръпки, като си прѣдставяхъ, че челоувѣчеството единъ день ще достигне до това автоматическо състояние, което Беллами ни прѣдставява като идеалъ на отдалеченото бъдѣще — състояние, при което личността, индивидуалността съвършено почти изчезва, като се прѣвърща въ автоматъ, въ рабъ на единъ новъ, много по-силенъ и несъкрушимъ господарь — обществото. Челоувѣчеството сринѣ единъ господарь — тиранията, робството изчезва, но личната свобода роди новъ господарь — капиталътъ! Капиталътъ въ Америка е достигналъ до най-крайното си развитие и е задушилъ своята родителка — личната свобода. При всичката свобода и равенство de jure, волята народна се е прѣвърнѣла въ воля на капитала. Въ рѣцѣтъ на капиталиститѣ, отъ които най-силни сѣ жельзнопѣтнитѣ компании, сѣ сѣдбинитѣ на Съединенитѣ Щати. Капиталиститѣ избиратъ депутати, сенатори и даже президенти. Борбата между републиканцитѣ и демократитѣ е въ сѣщность борба за усиѣха на тия или ония прѣдприятия, все въ полза на капиталиститѣ. А като слѣдствие отъ това е деморализация въ управлението, подкупничество, корупция, която хвърля сѣнка върху добритѣ страни на американския общественъ животъ. корупция, каквато не срѣщаме и въ европейскитѣ държави, съ която е безсиленъ да се бори даже такъвъ свободенъ печатъ, какъвто е американскитъ. Като противовѣсъ на злото сега вече изникватъ самъ тамъ искрици, като прѣдвѣстници на нова заря, било въ форма на кооперативни асоциации, било като съсѣдски гилдии, било като всевъзможни работнически мъжки и женски клубове и асоциации, които силно се развиватъ и се стремятъ да обхвапѣтъ цѣлата страна. Тѣзи обществени зародиши е схванѣлъ Edward Bellamy, развилъ ги, привелъ ги въ една система, която ни е прѣдставилъ като система на обществения строй въ XXI вѣкъ. Като се вгледа челоувѣкъ внимателно въ жи-

вота на американцитѣ, по е наклоненъ да мисли, че романитѣ на Беллами не е до толкова фантастически, не е безусловна утопия както се показва на европейския читателъ. . . По въпросътъ е, въ какво ще се прѣвѣрне чловѣктѣтъ, личносттата, когато ще се осъществи Белламовиятъ идеалъ! .

Азъ и сета, като се вгледахъ въ американскитѣ градове, право да си кажа, (моля да не се забравя ни минута, че въ тѣзи пѣтни бѣлѣжки азъ излагамъ моитѣ непосредствени лични наблюдения и впечатлѣния, тъй както съмъ ги възприелъ въ момента, безъ да ги провѣрявамъ и безъ да излагамъ това, което ми е извѣстно за Америка отъ книгитѣ), никакъ не ми паднаха на сърдце. Туй бѣсно движение на желѣзници, на параходи, на трамваи, съ асансьори, тѣзи замръжени съ жици улици, този димъ, този шумъ, тази суета. . . при това онѣзи загрижени физиономии, онѣзи пѣми уста, лишени вече отъ способностъ да изобразятъ усмивка. . . У-у! Студено! . . . Лутнали, припнали всички американци, като чаркове на една машина, като че безсѣзнателно, автоматически сповятъ, прѣвѣлитатъ се и отъ машината кашатъ долари, тѣзи долари тѣ пакъ ги влататъ въ машината и пакъ като чаркове сповятъ. . . Е, ами кога ще живѣемъ? . . .

Но отъ друга страна, като сравнимъ положението на работното население въ американскитѣ градове съ това на Лондонъ, изведнѣжъ се хвърля въ очи благоденствието на първитѣ и мизерията на вторитѣ. Азъ поменувахъ по-рано, че въ всѣкой американски градъ силно впечатлѣние ми правѣше това, че всичкото население е облѣчено добрѣ. Виждаше ли ги изъ улицитѣ, около пристанищата, низъ фабрицитѣ, въ общественитѣ учреждения или въ църквитѣ — навсѣкѣдъ като че виждаше горѣ-долу сръдниятъ европейски класъ, и чудното е, че по външността имъ почти не можешъ да забѣлѣжишъ да е отразена разликата въ общественото имъ положение. Но тука въ сѣщностъ и пѣма туй рѣзко дѣление на почетни и непочетни занятия. Всѣко занятие (освѣтъ, разбира се, прѣстѣпнитѣ, безправствениитѣ и антирелигиознитѣ) е почетно. И въ заплащането на труда пѣма таквази голѣма разлика между тъй нареченитѣ свободни професии съ изключение на знаменитоститѣ и обикновенния запаятъчски трудъ. Единъ лѣваръ не печели по-вече отъ единъ работникъ бояджия: на инжигера не плащатъ по-вече отъ колкото на работника часовникаръ, който взема таквази заплата, каквато и чиновникътъ. Вгѣвъ въ желѣзница, въ параходъ: на редъ съ губернатора, съ милионера сѣди обущарникъ, наредъ съ

професора сѣди готвачъ, и всички почти еднакво облѣчени, съ газети въ ръцѣ, съ цигари въ уста, дигнали си позѣтѣ, кой както може, и не искатъ да знайтъ, че този билъ голѣмецъ, а онзи работникъ. Самото звание работникъ е почетно. Или въ театра: сѣди напр. нѣкоя учителка, до нея ваксаджия, до него нѣкой писателъ, сетиъ дърводѣлецъ, адвокатинъ, фаetonджия и всички добръ облѣчени, съ афиши и бинокли въ ръцѣ. Е, да ги разцѣлувашъ тѣзи американци! . . . А нѣкъ отъ друга страна не знаешъ, дяволъ да го вземе, какъ да си обяснишъ туй ламтение на богатитѣ американки да се женятъ за европейскитѣ барони и барончета! . . . Полудѣли отъ злато! . . . Та и мъжъетѣ, като дойдътъ въ Франция, Швейцария, Италия, Саксония, — приятно имъ е да конкуриратъ съ разни маркизи и графове, и лигитѣ имъ текатъ за титли и декорации. Такива сж на всѣкъдѣ всички parvenus.

Бай Айвазиянъ ни прѣпорѣча, като се върнемъ отъ Чикаго въ Ню-Йоркъ, да се спремъ за „по-евтиничко“ въ Hotel Transatlantique. Азъ не вѣрвахъ въ Дивдядово да има по-гнуснавъ ханъ отъ този Hotel, който е недалеко отъ станцията на французкитѣ параходи. Но оставѣте хотелътъ, ами вечерята, като почнахъ да се сбиратъ едни подозрителни личности, изпаднахъ французи, та като начинахъ да пиятъ, па се явихъ и нѣколко „дѣвици,“ присипнали и обезобразени отъ пианство и развратъ; яви се и музика, та като се почнахъ едни танци, една оргия. . . . Пази Боже отъ таквази економия! хиляди пѣти съжалявахме, че послушахме съвѣта и се вмъкнахме въ този вертепъ. Хазийката на хотела не можеше да се начуди, какъ тѣй да не вземемъ участие като еврепейци въ такъвъ оживенъ балъ! . . . Туй е прѣдвѣстникътъ на весела Европа, къмъ която ние се упѣтихме на другия денъ въ 9 ч. сутринята, съ парахода „La Burgogne.“ Пѣтятъ ни отъ Америка за Европа минжъ по-еднообразно. Нѣмаше тукъ онази въодушевена отъ надежди и любопитство публика. Каквито недостатъци и да има въ американския животъ, Америка все пакъ обладава една притегателна сила. Който поживѣе въ Америка, не лесно се раздѣля съ нея. Мене ме зачуди лесниyata, съ която нѣмцитѣ се прѣтопяватъ въ тази страна. Не успѣлъ още да се натурализира споредъ мѣстнитѣ закони, — нѣмецътъ съ гордостъ се нарича американецъ и се мъчи да говори непремѣнно по английски. Въ краенъ случай ще ти се обади, че е нѣмецъ и ще заговори на родния си езикъ. И на обратния пѣтъ съ насъ бѣхъ шестимата глухо-нѣми, съ които пѣтувахме на отиванье. Но

пѣмаше вече веселитѣ парижани, пѣмаше божествената *Sœur Clemence*, пѣмаше хубавичката *Mademoiselle Lucy Grené*, които изгѣе най-честита отъ патинитѣ, понеже едва пристигнахъ въ София, получихъ отъ нея печатанъ билетъ, съ който ме уведомяваше, че въ Мичиганския Щатъ, въ града *Detroit*, тя се вѣнчала съ нѣкой-си *Monsieur Romualt de Grzymala Piatkowski*. На добъръ имъ частъ!

Всичкото си врѣме на обратния пътъ минувахме съ старитѣ си приятели — глухо-пѣмитѣ. Въ течението на седемъ дни не се случи нищо особено, ако не считаме за особено силното вълнение на океана. Ние си минувахме часоветѣ въ приятно съзнание, че сме въ реда на рѣднитѣ щастливци, които имахъ случая да посѣтихъ грандиозното Колумбово изложение и въ течение само на единъ мѣсець да издържатъ мъжка петнадесетъ-дневна борба съ вълнитѣ на Атлантическия океанъ. Едва на седмия день вечерята се показахъ скалиститѣ брѣгове на юго-западния брѣгъ на Англия. Замеряхме въ *La-Manish*, безъ да видимъ французкиятъ брѣгъ. Прѣзъ нощта паднѣ силна мъгла и параходътъ бѣ принуденъ да дава ежеминутно тревожни сигнали, които приличахъ на отчаянъ ревъ на нѣкой гигантски звѣръ. Интересното е, че и глухо-пѣмитѣ, които никакви звукове не ги тревожеха, — сѣвяхъ тѣзи тревожни сигнали; тѣ се обръщаха по направление къмъ търбата, отъ която силната пара раздираше въздухътъ и въ недоумѣние жестикулирахъ помежду си. Прѣзъ нощта параходътъ спираше вървежътъ си нѣколко пъти. На осмия день сутринята мъглата се усили още по-вече. *La Bourgogne* окончателно побърка пътя и почивъ да се върти около едно и сѣщо мѣсто, като оглушаваше околността съ ужасенъ грозенъ ревъ. Отъ врѣме на врѣме изъ непроницаемата мъгла долѣтявахъ до насъ едва уловими отговори на другитѣ заблудени параходи. Окото не можеше да проникне прѣзъ мъглата нито на десетъ метра разстояние отъ парахода. Всичкитѣ пассажири бѣхъ искочили на кувертитѣ. Всички растревожени очаквахъ появяването на пилотитѣ и за развѣгчение, по приетия обичай, образувахъ помежду си единъ видъ лотария: извѣстно бѣше, че пилотнитѣ кораби въ Хавърското пристанище сж 36 и написахъ особни билетчета отъ едно до тридесетъ и шестъ: тѣзи билетчета се вложихъ въ една шанка и който успѣ грабнѣ отъ шанката по единъ нумеръ. Ние съ Филарета се вредихме. За билетъ заплатихме по единъ франкъ и чакаме — който нумеръ пилотъ се яви пръвъ, — този нумеръ печели 36 франка. Спечели една

Вюртемберка, и веднѣга двѣ бутилки шампанско изгърмѣхъ на кувертата. И пилотътъ нищо не помогна. Параходътъ едва-едва се движеше. Една проста случайностъ ни избави отъ неминуемата катастрофа: ако не бѣше случайно въ единъ моментъ далъ сигналъ единъ натоваренъ съ стока морски параходъ, който вървѣлъ въ мъглата тамамъ насрѣща ни, — щѣхме непрѣмѣнно да се ударимъ. Въ благодарностъ за този щастливъ случаенъ сигналъ La Bourgogne запали единъ фейерверкъ въ честъ на товарния параходъ, на който послѣдниятъ отговори съ весели сигнали. За да избѣгне друга подобна срѣща нашия параходъ почна почти непрѣстанно да реве съ едни продължителни адски звукове. Отговоритъ наченяхъ да се умножаватъ и усилаватъ. Между другитъ сигнали особено рѣзко се отдѣляше една тънка пищялка. Тя се усилаваше, приближаваше се и като наближи почти до носа ни, видѣхме, че нашия спасителъ е едно малко параходче. Отъ нашия колосъ спуснахъ едно въже, параходчето се припаса съ него и почна да ни обръща назадъ. Следъ двадесетъ минути глѣдахъ прѣдъ насъ Хавъръ и мъглата като че моментално изчезна. И гледайте, ние сме били прѣдъ самия Хивъръ, нѣкъ се въртимъ изъ мъглата цѣли часове! Бѣдниятъ, бѣдниятъ Хавъръ! Колко засналъ, колко мъртъвъ ми се показа той сега, следъ трѣскавия, следъ бѣсна, следъ величествения, следъ жадния Нью-Йоркъ!

Долу Нью-Йоркъ! Долу-у! Да живѣе Парижъ! Урра-а! Ело го градътъ на градоветъ, ето пулсътъ на човѣчеството! Тукъ се стремѣтъ и Нью-Йоркъ, и Лондонъ, и Берлинъ, и Петербургъ!... Да взема да ви описвамъ впечатлѣнията си отъ Парижъ!! Покорно благодарѣ. Я да изправѣмъ нѣкого отъ васъ надвечеръ на Place de l' Etoile, отъ която се прѣскаатъ като лъчи отъ Триумфалната Арка дванадесетъ булеvara и да го накарамъ да ми опише картината, която прѣдставява Avenue des champs Elysées, съ Place de la Concorde, Tuileries, Лувръ! Или да опише Латинския кварталъ! Или голѣмитъ булеvari вечерно врѣме! Или видѣтъ отъ върха на Ейфеловата кула!... Та за описване и дума не може да бѣде, ами знаете ли какво? Дайте си дума отъ сега и вземѣте мѣрки, на прѣзъ глѣтото на 1900 година, ако даде Господъ животъ и здравье, да потеглимъ за всемирното парижко изложение съ цѣль тренъ, както ходихме въ Прага, па ще видите, какво нѣщо е Парижъ. . . .

Но да прѣскачимъ за малко до Лондонъ. Прѣзъ 1889. г., въ врѣме на парижкото всемирно изложение, не се възпол-

зувахме отъ случая, сега да не повтаряме грѣшката. Докторътъ не иска да чуе за Лондонъ, той замина направо за България; но ние съ Филарета, уморени, неуморени ще идемъ; че не ще успѣемъ за единъ день да видимъ почти нищо. — Това си го знаемъ отъ напредъ, но все пакъ ще посѣтимъ величайшиятъ градъ, само „за идея“, да се рече, че и въ Лондонъ сме били. И кажете, че щастieto не ни придружаваше на всѣка стъпка: ние като знаехме само пътя прѣзъ Кале-Дувъръ, който е най-скъпиятъ пътъ, помирехме се съ разноснитѣ, които ще направимъ: но вмѣсто да идемъ на Gare du Nord, отправихме се по погрѣшка на гарата St. Lazare и тукъ узнахме, че можемъ да идемъ за Лондонъ прѣзъ Диепъ-Нюхавенъ съ 40^e по-евтино, отъ колкото прѣзъ Дувъръ. Така и направихме. Въ 9 ч. сутринята потеглихме отъ Парижъ, минахме пакъ прѣзъ Руанъ . . . Видѣхте ли, че щѣхъ да забравя! Добръ, че поменяхъ Руанъ, та ми дойде на ума: на връщане отъ Америка, като стигнахме въ Хавъръ, накачихме се въ трена и съпровождани до извѣстно мѣсто отъ просешката музика на гамебитѣ: „Des sous, messieurs, des sous s'il vous plait!“ уиктихме се за Парижъ. Ние, тримата българи, влѣзохме въ едно купе, а съ насъ заедно влѣзохъ още пѣколко лица, които ние не бѣхме забѣлѣжили на парахода. Това ни се видѣ малко странно, понеже този тренъ е само за пътниците, идущи отъ Ню-Йоркъ. Тѣзи лица се държаха така, като че не се познаватъ помежду си, и отъ думитѣ имъ се разбираше, че за пръвъ пътъ минаватъ по тази линия. Тѣ се стараехъ да поддържатъ разговоръ съ насъ и да узнаятъ, кои сме и що сме. Въ Руанъ, въ момента, когато потегли тренътъ, въ нашието купе се вмъкна едно ново лице. Слѣдъ половина часъ този господинъ, като бѣхме се всички умълчали и зяпахме прѣзъ прозорцитѣ, обърна се къмъ всички спящи съ слѣдующата кратка рѣчь: „Господа, нѣма смисълъ да пътуваме тъй мълчаливо, когато можемъ да си доставимъ пѣкое удоволствие, пѣкое приятно развлѣчение . . . Ако ми позволите? . . .“ И съ тѣзи думи той постла една газета върху полѣтъ си, извади единъ пакетъ съ нови карти за игра, избра само три карти, попригнѣ ги малко въ срѣдата и почна да ги прѣмѣта върху газетата. „Унде ѱ попа“ — минѣ прѣзъ ума ми. Лицето, което сѣдѣше срѣщу мене, направи ми знакъ, като че искаше да каже: „отварий си очитѣ“. Другитѣ непознати се отнесохъ къмъ прѣдложението на „артиста“ ужъ недовѣрливо. Тогава той догълни рѣчта

си: „Да не мислите, господа, че азъ съмъ нѣкой шарлатанинъ. Гледайте!“ и извади изъ джеба си цѣла шепа съ лундори, сетнѣ разгърнѣ едно кожено портмоне, въ което видѣхме три дебели пакета съ стофранкови банкноти. Да ли подъ дѣйствителнитѣ банкноти не лежахъ прости хартии, това не можемъ да кажемъ, но ако бѣхъ наистина пари, то имаше не по-малко отъ десетъ хиляди франка. „Заповѣдайте, господа!“ — продължаваше артистътъ — заповѣдайте, но малко, кой колкото обича, само за развлѣчение. Вие колко туряте? Колко? Единъ лундоръ? Добръ! Un, deux, trois! Браво! Вие печелите!“ И . . . почнѣ се играта! Артистътъ прѣмѣташе картитѣ толкова неискусно, щото азъ всѣкой пѣтъ познавахъ „гдѣ е пона“, и съ всичката си наивностъ казахъ му, че ми е позната тази игра. „На ли? О, разбира се. Видите ли, господа! Негова милость знае тази игра! Обичате, господине?“ — обърнѣ се той къмъ мене. Насрѣщниятъ господинъ ми направи единъ ободряющъ знакъ и сетнѣ ми пришепна (шарлатанинъ!) на ухото: „Той съвсѣмъ просто играе, всичко се вижда. Искате ли да туримъ по сто лева?“ „Двѣстѣ франка на карта!“ — обяви единъ ужъ запаленъ. „Хиляди франка! — изгърмѣ други — дайте, господа, да се сдружимъ на тази карта, по двѣстѣ франка. Дайте по двѣстѣ франка! Голѣма работа, двѣстѣ франка!“

Но отъ този моментъ тѣхвата комедия станѣ до толкова неискусна, щото азъ си отворихъ очитѣ и се убѣдихъ, че сме окръжени отъ една шайка шарлатани. Тѣ по всѣка вѣроятность сѣ ни приели за нѣкои московски купци, та искахъ да ни оберъятъ. Но никой отъ насъ не се увлѣче. Докторътъ и Филаретъ, по-опитни, осѣтихъ шарлатанията порано отъ мене и почнѣхъ да си проверяватъ джебовите и да се закончаватъ по-солидно, но азъ, който никога не играхъ на карти, малко останѣ да почнѣ „да си вадѣ паритѣ изхарчени за Чикаго“. Шайката, щомъ видѣ, че ние „не сме прости“, прѣкрати играта и замълча. Ами като почнѣ тренътъ да влиза въ тъмнитѣ тунели? . . . Слава Богу, отървахме се само съ безнокойство, и като стигнѣхме въ Парижъ, не видѣхме, какъ исчезна шайката . . .

Сега да продължаваме пътя за Лондонъ. Около пладне пристигнѣхме въ Диепъ и се качихме въ единъ параходъ, простъ като рибарска лодка, въ сравнение съ грандиознитѣ и роскошни американски параходи. Ла-Маншъ бѣше тихъ и гладкъ като огледало. Минѣхме го за четири часа. Въ Neu-haven се качихме на трена и къдѣ седемъ часа вечерята

зафучахме върхъ единъ необозримъ хаосъ отъ еднообразни задимени и замъглени, въ каквито сега въ голѣмитѣ градове продаватъ зеленчуци, стрѣхи, надъ които се издигаше освѣтениа отъ заходящото слънце Кристаленъ Дворецъ, една глупава грамадина. Туѣ ли е било Лондонъ! Языкъ Каяфетинъ. Спрѣхмъ на станцията при Лондонския мостъ. Догдѣ да видимъ на какдѣ сме, догдѣ си намѣримъ стая, то се стъмни и останахме да вечеримъ въ нашия хотелъ, който поскѣпше громкото название: International Hotel, а въ сжщностъ бѣше едно мизерно халче въ самия центъръ на Лондона. Пододохъ ни една вечеря . . . Господи! Ако мислишъ, че трѣбва да ми пращашъ още изпитания за очищение на грѣховеѣ ми, пращай, всемогущий Създателю, но само не ме наказвай съ английска кухня! . . . Може тази кухня да е пай-рационалната, може ти да е пай-идеално съчетание на бѣлковина, азотъ и тлѣстина, може тѣхнитѣ ядения цѣли цѣлинички да се прѣвръщатъ на кръвъ — може, но избави, Боже, отъ тѣзи грамадни парцали кърваво, студено, безсолно месо и отъ тѣзи лигави, гнуснави, сканкани зеленчуци . . . у-у-уфъ! И едноврѣменно съ тѣзи прѣлести ти подаватъ кафе съ млѣко или чай. Нейсе, „навечеряхмъ се“ и безъ да губимъ минути, ако и да бѣхмъ силно уморени, разгърнахмъ планътъ на Лондонъ, ориентирахмъ се и се унѣтихмъ къмъ Лондонския Мостъ. Помниж, че като учихъ едно врѣме география, въ учебника се казваше за Лондонъ, че е пай-голѣмъ и най-населенъ градъ, че на Темза имало роскошни мостове, прѣлѣстниятъ изгледъ отъ които билъ единственъ въ своя родъ, че вечерно врѣме Лондонъ се освѣтявалъ до толкова блѣстяще, щото на пѣтника се струвало, че нарочно е илюминиранъ градътъ въ негова честь. — Бошъ лафъ! Лондонскиятъ Мостъ, пай-оживениятъ отъ всичкитѣ мостове по Темза, бѣше до толко слабо сравнително освѣтенъ, щото пие съ Филарета едва можахмъ да забѣлѣжимъ въ амбразуриѣ на моста патѣгалитѣ по камениѣтѣ челоуѣкоподобни сжщества, оголенитѣ мѣса на които изглеждахъ като блѣдни петна подъ прогнилитѣ изпокѣсани одежди. Ето ги, пачеватъ се впечатлѣнията отъ Лондонъ! Темза мрачна, на брѣговеѣ не различавашъ, дали сж загнѣздени кораби или сж натрупани камени въглища. Надъ цѣлия градъ дрѣме тънка прозрачна мъгла, въ която блѣщукатъ газози и електрически свѣтлинки. Изминахмъ мостътъ и влѣзохмъ въ City, центъра на всемирната търговия и на безчетнитѣ милиони. Пай-оживенъ денемъ, Сити е свършено тихъ и заспалъ поцно врѣме, улицитѣ му сж почти пуссти.

Ние тръгнахме по Canon Street, идката на Лондона, за да се разходимъ до катедралътъ Св. Павелъ, който е на края на тази улица. Самъ-тамъ около фенеритъ стърчахъ важни полисмени; изъ улицата срѣцахме само пияни работници. Заобиколихме колосалниятъ съборъ, колкото да се каже, че не сме загубили напразно времето си, и се върнахме пакъ по същата улица, попече тѣснитъ и кривитъ улички по нататъкъ хичъ не ни вдъхвахъ довѣрие, като гледахме при това, че по тѣхъ сновѣхъ отъ съмнителна почтеностъ фигури. Бѣше около одинайсетъ часа вечерята, когато ние се връщахме въ хотела си по Лондонския Мостъ, всичкитъ амбразури на който бѣхъ прѣпълнени съ спяща голотия, а по моста срѣцахме тълпи пиещи мъже и жени. На сутринята въ петъ часа ние бѣхме вече на крака и тръгнахме низъ лондонскитъ улици безъ прѣдварителенъ планъ, защото смѣшно би било да искаме да се запознаемъ съ гигантския градъ за нѣколко часа. Намѣрението ни бѣше да изгледаме само отъ вънъ, отдалечъ, нѣкои здания и мѣстности, за които бѣхме чували и чели. Този день бѣше единъ отъ тия, когато даже строгитъ въ етикета жители на Сити ходѣхъ по жилетки, когато солдатитъ се упражнявахъ почти по риза, когато почти ежедневно се случавашъ слънчеви удари, когато ледътъ за разхлаждане бѣше достояние само на богатитъ домове и клубове. Напечени отъ слънцето, обливани съ потъ, ние съ Филарета, (вие знаете, че той е малко пълничъкъ), безъ да минемъ въ Сити, унѣтихме се на угадъ по една широка съ хамбарообразни домове спяща още улица, която ни изведе на Темза и прѣзъ моста ние излѣзохме на Викторияския Кей, покрай който сѣ наредени нѣколко грамадни правителствени здания. Къмъ края на този кей въ мъглата се обрисовахъ силуетитъ на парламента и Вестминстерското Абатство, къмъ които ние се стремѣхме. Разгърнали сме планътъ и вървимъ: „Филаретъ Филиничъ, видишъ ли това голѣмо здание, то се казва Somerset House, построено е въ втората половина на минлия вѣкъ, сега въ него има нѣколко правителствени учреждения“. „Филаретъ Филиничъ, сега на дѣсно на брѣга ще се покаже Иглата на Клеопатра, този обелискъ е издигнатъ 1500 години прѣди Рождество Христово въ Хелиополисъ отъ Фараона Тотмесъ III и е прѣнесенъ и поставенъ въ Лондонъ въ 1878. г.“ — „Оль райтъ!“ — отговаря Филаретъ Филиничъ и вървимъ. Стигаме до Вестминстерския мостъ, до него е зданието на парламента, величествена каменна постройка въ готически стилъ, която е сторила 75 милиона

лева. Прѣдъ него е тъй нарѣчениятъ Westminster Hall, остатѣтъ отъ древния дворецъ на англо-саксонскитѣ цареве, постройката на който е наченѣта въ XI столѣтіе. Слѣдъ като позинахме и Вестминстерското Абатство, рѣководими отъ плана, отидохме въ Сентъ-Джемския Паркъ, най-красивия отъ лондонскитѣ паркове. Тукъ има езеро, пълно съ плавающии водни птици. И въ този изященъ паркъ, окруженъ съ дворци, ние видѣхме патъркаляни по трѣвата, като че слѣдъ нѣкое кърваво сражение, стотини голи и гладни нещастници, оставили безъ работа. Около парка сж наредени Бюкингамскиятъ Палатъ, въ който живѣе кралица Виктория; Сентъ-Джемския Палатъ и Marlborough House, резиденцията на Галския принцъ.

Ни единъ отъ тѣзи дворци не прѣдставява нѣщо особено въ архитектурно отношение. Излѣзохме на Piccadilly, доста широка улица, пълна съ модни магазини. Отъ тукъ се отива въ Хайдъ-Паркъ, но гдѣ този куражъ у насъ! Ние едва си влечехме нозѣтъ, съсипани отъ ходене и тропическа жегѣ. Като обиколихме грамадното Бурлингтонско здание, въ което засѣдаватъ академията и кралевското общество, спуснахме се къмъ Травалгарския скверъ, гдѣто е Националната Галерия. Отъ тамъ по Strand минахме по край палата на юстицията, колосална готическа постройка, като че направена цѣла отъ бѣлъ мраморъ, за която сж изхарчени около 20 милиона лева, но за съжаление това величествено здание е залостено между такива криви и безобразни улички, щото съвършено губи изгледъ. Отъ тукъ се почва Сити. Движението бѣше въ най-силния си разгаръ. Ние едва лавирахме между плъзнѣлата по тротуаритѣ стѣни и намѣрихме прибѣжище между хладнитѣ стѣни на грандиозния съборъ Св. Павелъ, който по голѣмината си отстѣпва само на римския св. Петъръ и на миланския съборъ. Въ сегашния си видъ е построенъ въ края на XVII столѣтіе. Ние обиколихме всичкитѣ къшета на църквата и съ съвършенно подкосени нозѣ трупнахме се на скамейкитѣ. Никой нѣтъ не бѣхъ се чувствувалъ толкова уморенъ. Колко врѣме сѣдѣхме въ храма — не знамъ, но помнѣ, че обаянъ отъ полумрака, отъ тишината и прохладата, бѣхъ унесенъ дълбоко отъ свѣсѣмъ невесели мисли, поводъ за които ми дадохъ много статуи, издигнати по край стѣнитѣ на храма въ честь на разни побѣдители. Въ храма на мира и любовта издигнати паметници на лица, които сж се отличили съ това, че сж пролѣли много човѣческа кръвъ . . .

Излъзохме на улицата. Прѣдъ зиналия полукръгъ на горещата фурна на да ли грѣе по-вече, отъ колкото грѣехъ напечениѣ камени на лондонскитѣ улици въ този изключителенъ день. На кѣдѣ? Въ петмилионния градъ ние бѣхме безъ убѣжище, като въ пустиня. И както на пѣтника въ Сахара, умирающъ отъ жажда, се прѣдставятъ прѣдъ очитѣ палмови градини и буйни водопади, тъй и прѣдъ монтѣ очи се рисуваше миражътъ на блѣстящитѣ парижки кафенета, съ безчисленни разхладителни питиета. Нищо подобно въ Лондонъ нѣма. Филаретъ въѣдиначаше за американскитѣ аптеки. Влѣзохме за опитъ на двѣ-три мѣста, гдѣто продавахъ ужъ разхладителни питиета, по пази Боже отъ английски вкусъ: даватъ ти почти топло пиво, и то да е пиво пакъ идѣ-дойдѣ, ами горчивъ извѣтрѣлъ елъ (ale) и въ красенъ случай ще ти прѣдложатъ една бучка ледъ! Въ Чикаго г. Шоповъ ни даде адресъ на една българска търговска къща въ Лондонъ. По плана намѣрихме улицата Mark Lane, близу до Лондонската кула (The Tower) и на най-горния етажъ въ една къща, на дъното на коридора, на едни стѣклени врата прочетохме името на българина. „Да влѣземъ ли? Защо ще влизаме? Я да си вървимъ, Филаретъ Филиевичъ, какво ще правимъ тука?“ И си тръгнахме, като че прѣдугаждахме нелюбезността на търговеца. Едва изминяхме десетина крачки, вратата на дъното се отвори и ни настигна единъ младъ човѣкъ. „Вие ли сте г. Х.“ — попитахъ го азъ. „Да“ бѣше отговорътъ му и по-вече нищо. Ние се намѣрихме въ неловко положение прѣдъ тази любезность, и за да дамъ край на сръщаната, азъ прибавихъ: „Минувахме случайно за пръвъ пѣтъ прѣзъ Лондонъ и като знаехме, че тукъ има единъ търговецъ българинъ, пожелахме да се срѣщнемъ съ него, съ васъ, но виждамъ, че вие сте заети много съ работа и не желаемъ да ви безпокоимъ“. — „Да“ — бѣше вториятъ отговоръ. „Е-е, кача атеръмъ бенъ сенъ“ — помислихъ си азъ и съ едно сухо „сбогомъ“ се спуснахме по стѣлбитѣ надолу и дълго врѣме се смѣхме, при всичко че се разбихъ нашитѣ надежди. Ами сега пакъдѣ? Въ Хайдъ-Паркъ, въ Британския Музей, въ зоологическата градина, въ народния дворецъ? Никадѣ! Този българинъ съвсѣмъ ни отчая. Ние имаме ужасна нужда отъ почивка. Вземахме едно купе (въ Лондонъ по-вече се возятъ съ едноконни купета на двѣ кола: кучера сѣди отзадъ) и тръгнахме пакъ къмъ Сентъ-Джемския паркъ. Отъ тамъ, като си починяхме, отидохме въ Royal Aquarium. Ето едно интересно заведение. Ника-

къвъ аквариумъ пѣма въ това грамадно здание, което струва петъ милиона лева. Вътрѣшността му прѣдставява единъ голѣмъ салонъ и пѣколко галерии, въ които става изложение на всевъзможни интересни прѣдмети. Посѣтителтъ, като заплати само единъ шилингъ, може да обикаля цѣлото изложение; слуша музика отъ обѣдъ почти до срѣдъ нощъ, и въ всичкото врѣме непрѣкъснато на една сцена си показватъ по редъ искуството разни пѣвци, пѣвици, акробати, жоуглери, еквилибристи, стрѣлци, боксери и сума други спортемени. Тука врѣмето се мидува неусѣтно, защото вниманието на посѣтителя е ежеминутно заетъ съ мѣняющи се картини. Ето въ общи чѣрти какъ прѣкарахме единъ день въ града на най-крайнитѣ противоположности: въ града на хладния егоизъмъ и модния алтруизъмъ, на безчетнитѣ богатства и на отчаяната бѣдность, на роскошнитѣ дворци и на гнуснитѣ свърталища, на съзнателната трѣзвостъ и на разгулното пиянство, на евангелската нравственостъ и на грозния развратъ . . .

„О, добръ дошелъ! Какво има въ Америка?“

А. Константиновъ.

ВЪ ПРЪСЛАВСКИЯ ДВОРЕЦЪ

Историческа повѣсть

отъ

Ф. Прохазка.

(Продължение отъ книга IV.)

III.

Мѣсець Августъ на 892. лѣто приближаваше да се свърши. Врѣмето бѣше хладно и мъгливо. Дребенъ и непрѣстаенъ дъждъ разкаля неподсланитѣ прѣславски улици. Прѣдлинната живость въ тѣхъ сѣкашъ изчезна; ала зато широкото пространство на княжеския дворецъ бѣше пълно съ гѣсти навалици хора: тѣ бѣхъ дошли да гледатъ сѣдѣтъ надъ изловенитѣ заговорници. Тия нещастници се гущахъ едни къмъ други посрѣдъ двора, посланъ съ хладни мраморни плочки, а около тѣхъ бѣше разпоставена частъ отъ палатната стража. Ослабнѣли отъ мъжитѣ на затвора и отъ гладъ, горкитѣ треперѣхъ още и отъ студъ, защото ги бѣ измокрилъ съвсѣмъ и продължителниятъ дъждъ. Навалицата, която се задържахъ по-далечъ отъ верига войници изъ дружината на Тервеля, гледаше на затворниците съ дълбоко състрадание и нерѣдко изказваше гласно своето негодуване. Гласътъ ѝ се посѣше изъ уста въ уста като бученъе отъ далечна буря.

— Славомиръ. Славомиръ! разнесе се внезапно шопотъ между тълпата, и всички погледи се устремихъ къмъ високия станъ на безстрашливия проповѣдникъ, който съ извънредно спокойствие прѣмипъ прѣзъ портитѣ край очуденитѣ стражари. Слѣдъ него въ петитѣ му вървѣше Драганъ съ дългъ рѣснатъ клашникъ, а подъ него мъкнѣше голѣмъ единъ кошъ съ храна и стовна съ вино. И двоицата влѣзохъ между затворниците, които ги обиколихъ отъ вси страни, и почнахъ бързо да раздаватъ помежду имъ отъ донесеното. Вардачетъ на затворниците се опита да се възпротиви, ала видѣ, че е напразно; и като не смѣше да посегне къмъ насилие, затече се да намѣри Тервеля. Народътъ възхитенъ отъ спо-

койната смѣлость на двоицата благодѣтели, избухна въ бурно тържество надъ безсилнето на стражата. Неодолимата мощь на добрия примѣръ върху народа се оказа тука въ пълното си значение: той съгрѣ и затвърдѣлитѣ войници отъ стражната чета, тъй че и тѣ взехъ да помагатъ съ своитѣ кожени чаши, да се даде на ожедѣлитѣ по-скоро пѣщо за пиене. И тѣхниятъ челникъ не имъ възнираше

Наваденниятъ народъ слѣдѣше това зрѣлище съ таково външение, съ каквото би сподирялъ пегли избавлението на потъпѣли, зарадъ които смѣлачи се спущатъ въ борба съ буйнитѣ вълни.

— „Гледай, злочестиятъ тоя стари Черневъ може да се опои! . . . показваше пѣкой-си отъ тълпата при вратцата на колонадата.

— Не могатъ да откъснатъ на горкия нито чашата отъ устата: той навѣрно не ще да е пилъ още откакъ е въ затвора! . . .

— Черневъ, Черневъ? — викаше въ неволя младъ единъ гиздавъ боляринъ, въ скжпо, ала неуредно облѣкло, като се патискаше силомъ прѣзъ многобройния народъ къмъ вратцата; — дѣ е тоя почтенъ старецъ и неговитѣ злочести дѣца? Боже мой, азъ не виждамъ друго, освѣнъ него и двата му сина . . . О, покажете ми, добри хора, дѣ се намира третиятъ драги мой приятель и сестритѣ му, тия добри бѣдни дѣвойки. Да ли ми се замрачава зракътъ отъ съзми и страхъ за тѣхъ, — о, кажете ми за тѣхъ: нѣка още веднѣжъ поне зърна тѣхното невинно лице, и ще ви се отплатѣ за това богато!

Всипна наоколо поглеждахъ умилно юношата, какъ плаче и нарича: по единъ отъ двоицата стражари на вратцата обѣрихъ къмъ него своето бръснатъ коварно лице, на злорадно се закиска.

— Негови стерки? — съскаше съ грѣцки изговоръ; — та нашиятъ юначенъ господарь трѣбоваше да бѣде лудъ, като тебе, хлапако, който тъй явно прогласиванъ на туй мѣсто, че си отъ пасмината на ония заговорници, та да остави тѣхъ гълъбички да посърнатъ въ затвора отъ плачъ като сушени смокини. Тѣ сега не треперятъ отъ студъ и влага, както тѣхниятъ измокренъ татко, но сѣдятъ угодно въ коприна и злато на княжески килими и жедно чакатъ, дано се спре възъ тѣхъ милостиво окоето на господаря, или на послушнитѣ негови боляри, та да ги облажатъ съ своитѣ прѣгрѣтки. . .

— Справедливи небеса! извика младиятъ боляринъ отчаяно и залиташе като въ шеметъ отъ тая ужасна вѣсть. — Дѣ ти е, Господи, свѣтковицата, дѣ ти е огъньтъ и жупелниятъ дъждъ, да го пратишъ възъ тия джелати на невинността, възъ тоя Содомъ! Дѣ ти е милосърдието, дѣ твоята справедливостъ, че допушашъ на онѣзи клетници да тъпчѣтъ тия красни, невинни цвѣтя, на които равни не е създавала ржката ти... О, какво ще ме ползува твоето отмъщение, кога щастieto на живота ми е унищожено, кога ясната ми звѣзда, — хубавата моя Рада е покрусена и обезчестена! Каква полза отъ обѣщаната помощъ, когато ще дойде късно! Късно... Боже вѣчни, що ни е вивата прѣдъ тебе, че си пратилъ възъ насъ най-тежкото свое наказание — като ги прѣдаде на оня подлецъ Тервель?...

— Ха, ха, ха! изсмѣ се гъркѣтъ съ тиха злоба и очитѣ му засвѣткахъ. Чини ми се, момко, че и ти си единъ отъ Черневцитѣ, или си дори и самиятъ оня дързновенъ боляринъ, който прѣдъ тѣхния палатъ открито се закле да отмъсти на Тервеля? Ехъ, каква блѣскава печалба бихъ ударилъ, да можахъ тъй лесно да грабнѣ паритѣ, обречени за твоята глава, за които вече нашитѣ издебници си точѣтъ зѣбитѣ... Така бихъ се отървалъ изведнѣжъ отъ тая варварска служба и бихъ си ходилъ низъ красния Цариградъ!

Озърнѣ се да види и другаря си, отъ страхъ да не би да е чулъ и той страстната рѣчь на войника, та да иска още и дѣлъ отъ наградата. Съгледа го, какъ се опрѣлъ о стѣлба и съ отвърнато лице слѣди зрѣлището на двора. Изправи задоволенъ дългото си коние до стѣлба, на измѣнѣ изъ пояса си клинъ и пристѣпи къмъ момъка: хванѣ го съ лѣвицата за шитото огърлье на дрѣхата и като опрѣ острия върхъ на клина възъ гърдитѣ му, застрашително го накара да върви подирѣ му. Околнитѣ хора, които вече отъ най-напрѣдъ слѣдѣхъ съ боязнь постѣпикитѣ на момъка и напразно го съвѣтвахъ да бѣга, не се осмѣлихъ да вдигнатъ ржака за отбрана на уловения, който въ отчаянъ упадѣкъ не посегнѣ нито къмъ мечъ си, и безъ да се противи, прѣдаде се да го изведѣтъ изъ колонадата. Обаче въ нежъ минута между него и гърка се вмѣкнѣ драсовската спага на човѣка съ рѣснатия кланикъ: въ него войникътъ съ ужасъ позна Славомирова слуга. Драганъ сирѣчь, като видѣ вардача на тъмницата какъ бърза къмъ Тервеля, изеднѣжъ се сети, каква опасностъ може да произлѣзе зарадъ господаря му отъ буйността на отмъстителния боляринъ, и като не мислѣше да

може иж отвърни самъ, отскочи въ съседното крило на двореца. — жилището на Симеона, за да обърне вниманието на младия князь върху опасното дѣло. На връщане прѣзъ заднитѣ порти на палата дочу, какъ нѣкой отчаяно зове името на Чернева. Любопитенъ, той се докопа по-близо, и като подслуша цѣлия застрашителенъ монологъ на гръцкия пасть солдатынъ, рѣши се да помогне на момъка, когото смѣташе за единъ отъ синоветѣ на таткова си благодѣтель. Като се примъкнъ тѣсно къмъ спрѣварения войникъ, ужъ да му съобщи нѣщо скришно, притиснъ го съ мощната си лѣвица тѣй силно къмъ гърдитѣ си, че оня не можеше ни да шавне съ ржцѣ, и въ същото врѣме съ дѣсницата го стиснъ за гърлото. Гъркътъ се тресѣше въ този желѣзенъ хвакъ като шумка, безъ да може да си помогне нито съ тѣло, нито съ гласъ, на който да се стекатъ неговитѣ другари. а Драганъ между туй го бѣ закрилъ съ клашника си туку речи прѣзъ глава, та и най-близкитѣ зрители не досетихъ, що се върши. Гърдитѣ на солдата се тресѣхъ и се гърчеха въ безсилие за въздухъ, който искахъ да поиматъ зѣпнѣлитѣ уста, а опуленитѣ очи взимахъ блѣсъка на стъкло. Най-сетнѣ се подкосихъ ствърденитѣ му крака, и Драганъ, като подържа още надъ земята това тѣло, обзето отъ трѣпки, допрѣ го мълкомъ до мраморния стълбъ: отъ ясната му бѣлина се отразяваше синьото почернѣло лице тѣй страшно, че и най-близкитѣ човѣци съ ужасъ отскачахъ...

Въ нежъ минута вториятъ войникъ се обърнъ къмъ другаря си да му каже, че Тервелъ иде на двора. Драганъ му посочи безгласно вдървениятъ трупъ на гърка.

— Тако ми всички бѣсове! почнъ да кълне войникътъ въ трепетъ, като поглеждаше подутия издранъ образъ на другаря си; — пакъ оная цариградска чума: днесъ вече втори случай виждамъ! Тия проклети гръцки псета още всища ни ще заразытъ, та ще вземемъ да падаме като мухи. Перунъ ме гръмнѣлъ, ако посегнъ на тоя хлапакъ — нѣка си го занесатъ неговитѣ земляци: ще ги повикамъ тука на тази чиста работа...

Между туй Драганъ туку речи силомъ отвлѣче момъка изъ тѣлната, която по възможность имъ правѣше свободенъ пѣтъ.

— Сега си вече на половина заварденъ, Черневъ, продума Драганъ задоволенъ на болярина, щомъ го изведе на отворено. Сега ще те заведа на безопасно мѣсто, ала нѣтемъ все още трѣбва да внимаваме, защото споредъ както

разбрахъ отъ думитѣ на тоя грѣцки обѣсникъ, твоята глава е вече цѣпена. Струва ми се, че както си непрѣдпазливъ, то станжло чудо, че нѣкой отъ хъртоветѣ на Тервеля не ти е стигналъ отдавна главата.

Момъкътъ се запрѣ.

— Не знажъ, да ли трѣбва да ти благодаржъ за това избавление, благородни човѣче, думаше жално. Да ми бѣше малко поне скѣпъ животътъ, нѣмаше тѣй лесно да се прѣдамъ въ плѣнъ, защото не носжъ мечъ за хубость: ала пакъ ти благодаржъ за усилието, понеже виждамъ, че си искать да помогнешъ на едного отъ Черневци. О кепки да бѣше завардилъ вмѣсто мене по-добрѣ оня горки старецъ, или нѣкого отъ неговитѣ синове!

— Па ти не си ли Черневъ?

— За жалость не. Само съмъ приятель тѣхенъ, Стоянъ, — годеникъ на по-голтмата щерка на Чернева.

— Е, пакъ си роднина — то е, речи, все едно, думаше Драганъ простодушнo. Драго щѣше да ми бѣде, да можахъ така да измѣкнжъ Черневци изъ ноктетѣ на Тервеля, защото имъ дължжъ признателность: ала и да не бѣше ти тѣхенъ приятель, пакъ твоето безразсѣдно състрадание къмъ нещастнитѣ заслужваше да си натѣенжъ за тебе животътъ.

Младиятъ боляринъ му стиснжъ признателно ръката.

— А сега не трѣбва да се маемъ, пое Драганъ рѣшително. Казахъ, че още не си въ пълна безопасность, и то е цѣла истина. На оня гъркъ ще да съмъ задавилъ може би за винжги съсливия дѣхъ, ала все пакъ ако бѣдемъ подалечъ отъ двореца, ще бѣде по-безопасно за тебе. Моятъ господаръ ще ме смѣри наистина строго за тая работа, понеже осжжда всѣкакво насилие, ако ще би да се върши и просто за отбрана, но азъ вече взехъ да не се съгласявамъ съ него въ нѣкои нѣща. „За вълци кривакъ, а не молитва“ казваше баща ми, — па и то си е така. Богъ е свидѣтель, че не чувствувамъ ни най-малко да ме гризе съвѣстътъ за тоя ти хищенъ гъркъ . . . А що е това отъ тебе болярино, — ти не щешъ да вървишъ съ мене?

— Азъ не съмъ ти признателенъ, юначни, добри човѣче, думаше завардениятъ Стоянъ съ упаднжла мисль, ала и не можъ иначе да постѣнжъ. Изгубихъ всичко, що любѣхъ, — всичко, що ми бѣ драго на свѣта, изчезнжъ за мене за вѣки . . . Остави ме да умржъ!

— Не думай така, юначе, — натякваше Драганъ. Ти си младъ, здравъ и богатъ. Защо да мислишъ за смъртъ, съ

който не ще отбиешиъ своето нещастие, а само хвърляшиъ душата си въ погуба. Врѣмето гѣкува и най-тежкитѣ рани на сърцето, — вървай ми, защото съмъ го опиталъ. Не искамъ да те мамъ да живѣешиъ зарадъ една надежда, че ще можешъ си отмъсти; но въ живота има още хиляди радости, — да струваме добро и да се жертвуваме за други злочести, на които бихме помогнали съ имотъ и сила. Има тука стотини длъжности къмъ роднини и отечество, въ които можешъ намѣри утѣха и задоволство. . .

— Ахъ, ти никога не си любилъ! заплака въ отчаяние момъкътъ: ти навѣрно не си ималъ такава красна, благородна любя, такава добра и пезипна като ангелъ божи, — инакъ не ще говорѣше така. Що ми е менъ за всички останялъ свѣтъ, за животъ и роднини, за отечество, — па що ми е дори и за душата и за самия Богъ, който ме остави. . .

— Не хули, юначе, да не се каешъ! подвижнъ му глѣвно Драганъ. Нема не струвамъ добръ, че ти напомнямъ службата? Ала знай болярино, че ти си прѣди всичко задълженъ спрѣмо мене, и ако не искашъ да те нарежъ неблагодаренъ и да съжалѣвамъ за своето дѣло, което ти даде свобода, заклевамъ те за твое добро и за доброто на Черневи, да вървишиъ съ мене и да ме изслушашъ внимателно. Тогавя прѣма да те силжъ: оборишиъ ли ми доводитѣ и не поискашъ да останешъ и слѣдъ това живъ, остави штъ свободенъ пътъ на твоята воля.

Стояшъ наведе глава слѣдъ тия рѣчи и тръгна пакъ съ Драгана.

— Ти си нехривецъ, болярино! заченъ слѣдъ малко, като си прѣтегли думитѣ.

— Азъ? трепнъ момъкътъ и посегнъ къмъ мечъ. Ахъ, за жалость, — ти имашъ право да ругаешъ оногова, когото си завардилъ, доложи горчиво.

— Не така; какво право имамъ спрѣмо тебе, ште видишиъ по-сетнѣ. Думамъ, че си нехривецъ, — качество, за боляриниъ съвсѣмъ педостойно. Да не бѣше такъвъ, щѣше да знаешъ, какъ се прѣнася и инакъ злочестина, която не можемъ да отбиемъ, и прѣмаше да се водишиъ тъй отчаяно и съ хули, както и женитѣ не чинятъ. Постѣ си и непрѣдпазливъ и перасѣдливъ като дѣте, защото истинскиятъ и рѣшителенъ мъжъ винаги размисля, какъ да поправа бѣдата, или да ѣ смалява, до когато има сила, а не се хвърля самъ въ рѣ-

цѣтъ на злорадни джелати, които да тържествуватъ надъ евтино спечелена плячка.

— Ала тука нѣма вече, що да се поправа, тука нѣма вече надѣжда!

— Кой казва? Или думитѣ на мръсния оня солдатинъ сж за тебе евангелие?

На младия боляринъ забѣстѣхъ очидѣ отъ слаба надѣжда, ала тутакси пакъ той наведе глава, упадналь отъ жалъ.

— Три дни плѣнь се минэхъ вече, думаше съ слабъ гласъ. Толкова дълго вѣлжѣтъ не оставя плячката си въ нирицето непокѣтнѣта. . .

— А толкова ли скоро губишъ вѣра въ Бога, та го и ругашъ и не се надѣшъ на чудесната му, непостижна мощъ, която тъкмо прѣди малко съ чудо те избави? Па най-сетнѣ, болярино, и да ти е нарежълъ всемощниятъ създателъ такава сѣдба, и ти пакъ да сполучеше да си добиешъ любата, но опорочена, — щѣше ли да оставишъ това злочесто чедо, тая бѣдна и все така невинна жертва на чужда злоба, да страда оставена и обидена отъ сѣдбата? Вѣрвай, азъ бихъ повдигналъ тоя потѣпкачъ бисеръ изново къмъ гърдитѣ си, омилъ бихъ го съ сълзитѣ си, любилъ го бихъ все тъй съ почитъ, и дори още по-горещо поради неговото нещастие. . .

— О, Боже мой, Боже мой. . . заплака Стоянъ и закриваше лицето си въ горещитѣ рѣцѣ.

— И това още може съвсѣмъ да не е станжло. . . тѣшеше го Драганъ. Защо да не може и тамъ да се случи едно отъ чудесата божии, — защо тъкмо тука да губишъ всѣка надѣжда?

— Ти не знаешъ моята годеница, драгата моя напета Рада! наричаше момѣжѣтъ. Тя сама ще се убие, прѣди да изпадне въ безчестие, и по-вѣрна не би била и моята смъртъ въ рѣцѣтъ на Тервеля, отколкото нейната слѣдъ такъвъ срамъ. Тя не би приела вече моята рѣка, ако ще би да ѝ прѣдлагамъ и съ по-голѣма охота и пакъ съ бившия почитъ. Нейната смъртъ е вече дѣло опрѣдѣлено скоро да се извърши, ако не е още паднала оная гиздава снага вѣѣпена въ обятията на смъртъта, — ако не е още прѣстанѣло да бие нейното пълно съ любовъ сърдце. . . Ти виждашъ сега, че не мога да живѣя. Охотно бихъ оставилъ радоститѣ на тоя животъ другиму, а имота си на сродницитѣ: за себе искамъ само смъртъ. . . Пожелай ми ѝ и ти, и недѣй ме нарича неблагодаренъ, — пусни ме!

— Е кѣдѣ ще идешъ, нещастнико? питаше Драганъ и гриеше очитѣ си отъ сълзи.

— Тамъ, дѣто навѣрно ще се изпълни послѣдното ми желание!

— Виждамъ, че искашъ вече на всѣкой начинъ да умрѣешъ, и напразно бихъ се мъчилъ да те отвърна отъ тоя помисълъ; ала кажи ми, защо така старателно диришъ мжкитѣ отъ Тервеля? Защо си не прободешъ по-добрѣ самъ гърдитѣ съ своя мечъ? То е благодѣяние, каквото не бихъ отрекълъ и на баща си, ако бѣше изпаднала и нему такава съдба! . . .

— Искамъ още веднѣжъ да видѣмъ своята годеница, или поне трупа ѝ, — па нека ме постигне тогава каквото ще!

Драганъ умилно погледа комѣка, който си трѣгваше, и го задържа.

— Мислишъ ли наистина, горки болярино, че по тоя начинъ ще ѝ видишъ? Ето пакъ онази твоя безразсѣдностъ, за която ти патявахъ. Хайде още малко съ мене. Съ това вече нищо нѣма да изгубишъ, а смъртъта все още съ врѣме ще ти дойде. Нѣка обмислимъ на какъичко, що може да излѣзе отъ тая непрѣдвидлива стѣпка, която искашъ да сторишъ. Ти ще стигнешъ, да речемъ, до нѣкой входъ въ двореца: познатъ ли си тамъ, за да те пуснатъ? Да, тебе те знаатъ, ала за твое нещастие; ще те хванатъ на всѣкой начинъ още прѣди да стѣпишъ на двора, и вмѣсто да те заведатъ въ княжескитѣ покои, дѣто сѣ щеркитѣ на Чернева, ще те откаратъ въ влажната тъмница; тамъ ще загинешъ въ мъчения забравенъ, безъ да постигнешъ цѣльта на такава една жертва. Ако чуешъ обаче моя съвѣтъ и обмислишъ всички други възможни способи, които още може да ти се прѣдставятъ и навѣрно щатъ се прѣдстави, имамъ надѣжда, че ще можешъ видѣ своята годеница, безъ да бѣдешъ дълженъ да си погубишъ зарадъ това животътъ, — па може дори и да ѝ освободишъ! . .

— О, ти си ангелъ въ образъ човѣшки! извика страстно Стояпъ и пригърна избавителя си. Богъ те е изпратилъ за мене, ругателъ недостойни, въ най-лошо врѣме, за да ми покаже своето величие и тежината на моята вина!

— Внима! напомняше му Драганъ и прѣдпазлива се озѣрташе. Твоего буйно държанье ми се струва че обърна къмъ насъ очитѣ на Тервельовитѣ сълзедаци. Поне пакъвъ ми се види оня човѣкъ, дѣто върви подирѣ ни и дава знакове на други двоица отзадъ си . . .

— Имаме оръжие, рече Стоинъ съ горда рѣшителностъ. Щѣ ми се да се противиш сега на цѣлия свѣтъ!

— Храбростта не е качество за осъждане, усмихваше се тихо Драганъ. Истина, че мойтъ господарь кори сега тази своя нѣкогашна добродѣтель, а днеска, на примѣръ, азъ съмъ длъженъ за негово пазенѣе да прикривамъ тоя мечъ подъ своя кланникъ: и при все това ми се удаде вече нѣколко пѣти да опитамъ, че храбростта е добра билка противъ болестъ отъ опасностъ, каквато сега тъкмо заплашва чини ми се и тебе. Но все би било по-добрѣ да се не залавяме съ тѣхъ, защото помощниците имъ не ще сѣ далеко.

— Може да имашъ лошо мнѣние за моята смѣлостъ? сърдѣше се младиятъ боляринъ. Остави само да дойде работата до бой. Видѣ щещъ, че не съмъ недостоенъ за болярски мечъ и име . .

— Ахъ, пакъ така безразсѣдно, сѣдѣше го Драганъ. За да ми покажешъ своята юнащина, ти си готовъ да хвърлишъ цѣлата си въ нова неизвѣстностъ, или и съвсѣмъ да ѝ осуетишъ! Хваща вече да ме е страхъ, че не ще свършѣ, каквото ти обѣщахъ, ако не се държишъ по-хладнокрѣвно и не затиснешъ разумно всичките си пламъци, било те водило нататѣкъ отчаяние или честолюбие! . . . Я гледай, тия съгледачи мѣрятъ наистина възъ насъ. Ако не може друго, ще се уловимъ на мечове, но за сега нѣка употребимъ измама. Прѣстори се на пиянъ, — ако можешъ: то нѣкакъ най-добрѣ ще изтъкува буйното държанѣе на единъ младъ боляринъ, когото сутрина слугата води у домъ.

Драганъ нахлуни на момъка шарения капакъ дълбоко надъ очитѣ — ужъ му го оправяше, — и като държеше болярина подъ мишница, подпираше го да не залита, а самъ боляринътъ съ прѣсторенъ и дрезгавъ гласъ залюлѣ една весела пѣсень. Славомировътъ слуга бързо съгледа, че съгледачите отъ това се побъркахъ: споговорихъ се една минута, и тръгнахъ по-скоро къмъ тѣхъ, за да се увѣрятъ по-добрѣ. Минувачите се отбивахъ прѣдъ клатушката подквасенъ боляринъ и прѣдъ едрия неговъ слуга, който въ всѣкого въперяше държки погледи. Стѣдъ малко ги застигна първиятъ съгледачъ, — както се видѣше, главатарьтъ на другитѣ, — на искаше отблизу да надникне въ очитѣ на момъка; ала Драганъ се тласна възъ него тъй силно, че отфрѣкна на нѣколко крачки и се удари въ зида.

— Хей, простако недни! Захуча отгорѣ му, като произвади широкиятъ си дългъ мечъ. Сега ще те научъ на

приличие къмъ младия Златовъ, единичкъ наследникъ на всички държавини на стария боляринъ Златовъ!

— А пъкъ азъ ще ти дамъ и връхнина, ако не ти стига толкова! Кръскаше прѣсторено Стоянь, и дрънчеше съ меча по камънетѣ, като се клатѣше и вървѣше неохотно подиръ слугата си, който го теглѣше напърѣдъ. Съ тоя обратъ и съ тая смѣлостъ, съледачътъ биде напълно убѣденъ, че се е излъгалъ. Изгледа разпаления момъкъ и меснати му слуга, чиято сила тъкмо бѣ изпиталъ, на изгуби охота да се залавя съ непознатитѣ разирени шияници въ неизвестна борба за просто докачане. Намѣри за по-добръ да си тръгне пакъ по изгубената дия. Кивнѣ на своитѣ слугатари и се върнѣ съ бързи крачки назадъ.

— Тѣй лесно нѣмаше да излѣземъ съ тѣхъ на глава, дори и да ни бѣдѣне сбивката благоприятна, ядосване се Драганъ. Видишь ли болярино, че не ти мислихъ злото? Сега само да побързае за да стигнемъ скоро до мосто жилище, дѣто ще трѣба за сега да се криемъ. Азъ пъкъ трѣба да бързамъ пакъ да идѣ у господаря, комуто също може би да съмъ потрѣбенъ, понеже Тервелъ ще да е вече на двора, и ако и да се е боялъ до сега да дигне ръка възъ княжеския гостъ. — не вѣрвамъ ни за бѣдка на дяволската му мисль, че ужъ не иска да му вѣрди стига само и най-малко да му е възможно. Ето, тука улицата е вече празна. Побързай — ей тамъ, оная послѣдна хижа, на дѣсно, тя е тя, къдѣто те води. Тамъ ще намѣринъ баща ми, съ когото ще можешъ между туй да прѣкараешъ въ разговоръ за Черневи, които той добръ познава. Повѣри му се, и размислѣте, какъ би се свършила по-добръ тая работа. Когато се върнѣ, щемъ се залови за онова, което намѣрѣ за най-сгодно.

Безъ да слуша, какъ му благодарѣше момъкътъ, Драганъ се обърна бързинкомъ и се зануспѣ къмъ двореца, дѣто стигнѣ слѣдъ малко сгорецепъ и потень. Въ портитѣ спокойно отбуйнѣ стражари, който го бѣ прѣсерѣщилъ, и докѣдъ се той ономни, Драганъ се найде вече до страната на господаря си, чиято игръгава и вита снага изглеждаше съ явно удоволствие и се радваше, че въ негово отсъствие не му се е случило нищо лошо.

Славомиръ, като заченъ по обичая си да утѣшава ту едного, ту другото, скоро се разнаши като вдѣхновенъ проповѣдникъ, а горкитѣ затворници, като забравяхъ студа, що имъ сдървяваше удоветь, и своята злочестина, трупахъ се въ тѣсенъ кръгъ около него. Непрѣкъсваниятъ токъ на боже-

стената рѣчь унасяше и опояваше сърцата на злочеститѣ, които черпѣхъ утѣхъ и смѣлость изъ лѣчезарнитѣ неговии очи и възвишена снага, на която смѣлата ревностъ придаваше величие на светецъ. Сѣщо и безбройната навалица, що стоеше около стражарската рѣшетка и колонадата, слушаше съ тихъ почитъ мощния гласъ, който се разнесе като буря по княжеския дворъ.

Тервель, повиканъ отъ челника на тъмницата, мѣрѣше двора съ бързи крачки, ала безъ да изпуща и въ това диво вълнение рѣшителността изъ ума си: размисляше, какъ да прѣкъсне дѣлото на Славомира, крайно хулно за неговата мощъ прѣдъ очитѣ на свѣта и на войницитѣ, и да накаже нарушителите на своитѣ заповѣди върху тъмницата. Княжескиятъ гостъ, у народа туку речи обожаванъ, а покрай това и приятелъ на Симеона, чийто навѣсенъ образъ бѣ съзрѣлъ до красна Любица на чардака, стоеше много високо за неговото наказание. Възъ челника на палатната стража той неискаше да излѣе яростта си отъ смѣтка за своитѣ планове, понеже тъмнѣше да си привлѣче всички вожди на войската. Разпѣди само съ хоканье и съ бой отдѣлни войници, които безъ да сѣ длѣжни по служба, стояхъ при затворницитѣ, и заповѣда на поредната чета да отстѣпи чака до своята стражница, която се простираше отзадъ. Всичкиятъ народъ слѣдѣше тия безсилни упорства съ приятно злорадство и смѣхъ, отъ който боляринътъ още по-вече бѣснѣше. Като се соннѣ върху челника съ укори, че допуснѣлъ навалицата толкова много да задрѣсти свободното мѣсто, заповѣда да се нареди цѣлата стража, та съ бързи ходове ѣ разкарваше на вси страни и притискаше назадъ навалицата, като се усмиваше задоволено, когато изъ неѣ се чувахъ викове отъ болки на свалени и затѣпкани човѣци. Покрай това насочваше войницитѣ ужъ не-сѣгледно право въ затворницитѣ, които сѣщо така искаше да разбѣрка и прѣсне, за да прѣсѣче и Славомиру рѣчта; ала челникътъ на четата, който виждаше тайнитѣ знакове на Симеона отъ чардака, съ смѣла повеля отвърщаше всѣкой пътъ въ послѣдна минута своитѣ войници на страна и не даваше никакъ внимание на злобнитѣ погледи на Тервеля, които мѣташе възъ него подиръ всѣка развала на плана му. Боляринътъ, като искаше да избѣгне нѣкоя сбивка съ непокорния челникъ, напосконъ прѣстанъ да мѣчи запѣхтѣлата чета и ѣ разпуснѣ. Виждаше се, че му хрумнѣ друго срѣдство. Обѣрижъ се къмъ просторнитѣ стѣлби на палатнитѣ врата, дѣто се навъртахъ играчи и свирачи, готови на всѣка покана

за да развеселятъ княза, и като избра между тѣхъ пѣколщина гуслари и слѣпъ единъ пѣвецъ, доведе ги силомъ до затворницитѣ. Тука имъ заповѣда да придружаватъ пѣвца, комуто паръча да почне една отъ обичнитѣ народни пѣсни. По такъвъ начинъ се надѣеше коварниятъ Тервелъ хемъ да смути рѣчта на Славомира, хемъ да обърне на друга страна вниманието на неговитѣ слушатели, безъ да може да му прѣчи въ това челикътъ на стражата. Слѣпецътъ миѣ като въ мърчева по струнитѣ на гуслата си, и самъ смутенъ отъ пламеннитѣ думи на проповѣдника, захванъ съ неувѣренъ гласъ порѣчаната пѣсень. Суровиятъ ядъ на Тервеля го уплаши толкова, че забрави по-нататъшнитѣ стихове и трѣбваше изново да почне своя приказъ за нещастната любовъ на юнака къмъ красната самовила и за печалната негова сѣдба:

Хоро ми играе юда самовила,
 Хоро ми ти вилно съсъ своитѣ дружки,
 Та бори ми трепнѣтъ по Хемусъ високи,
 Бори шумни въ буенъ танецъ самовилски;
 Та се росенъ капе въвъ дъждовенъ бисеръ,
 Що му въ листе пада отъ образи нейни.
 Но кога се изтоѣ румени засмѣе,
 А тъмнина бѣга въвъ долини пусти,
 Юда самовила тихомъ се прощава:
 Дългитѣ си власи вѣтромъ разиграва,
 Сиви облакъ мигомъ за пѣтъ осѣдлава,
 Мигомъ осѣдлава, съ жълти смоци шибя,
 И говори любо коню вихрогоню. . . .

Слѣпецътъ, омаянъ отъ очарователния гласъ на Славомира, пакъ забрави думитѣ на самовилата, на като прѣстанъ неволно въ пѣсенъта си, само слушаше като въ сънъ. Но въ това врѣме осѣти силенъ ударъ въ гърдитѣ и се повали на земята, като изпуснѣ и гуслата изъ рацѣ. Жестокиятъ боляринъ въ непазителна още злоба вдигнѣ инструмента отъ земята, на го разби о главата на най-близкия слушатель — стария Черневъ, който отвърнѣтъ отъ свирачитѣ слушаше младия проповѣдникъ съ най-голѣмо напрежение. Тая случка изгълни за минута утробата на Славомира съ благороденъ пѣвъ и старата войнишка кръвъ потече пакъ по всичкитѣ му жили. Мълкомъ се спуснѣ съ стиснѣти жѣби въвъ болярина, и като издигнѣ едрия изнепадепъ мѣжъ съ сила, каквато никой не би очаквалъ въ тѣлото му вито тѣло, трѣснѣ го долу, та цѣлото обгнѣкло и пакити на Тервеля зазвѣнтѣхъ

по камънетѣ, а самъ боляринѣтъ останѣ нѣколко минути въ несвѣсъ.

По широкия дворъ и грамаднитѣ простори, прѣбителени съ народъ, настанѣ гробна тишина. Славомиръ, откакъ се опомни, кръстоса ръцѣ на гърдитѣ и наведе глава като въ срамъ прѣдъ своето избухване. Драганъ скоро извади широкия си мечъ и се хвърли още на врѣме между господаря си и болярина, попече вождѣтъ на княжескитѣ войски, посинѣлъ отъ такъвъ позоръ, скочи като раненъ биеъ и замахна смъртоносенъ ударъ върху главата на Славомира. Ударѣтъ обаче се отрази звънливо отъ мечъ на Драгана, който веднага му отвърна съ такъвъ страшенъ замахъ, че само бързиятъ скокъ заварди главата на Тервеля да не се прѣсне разцѣпена. Уплашенъ викъ женски отъ чардака и гръмовита буря отъ гласове на струпания народъ се отзоваха на тия движения, които се случиха въ една едничка минута.

— Внимай, — гостъ! — викаше Симеонъ съ застрашителенъ гласъ надолу въ двора.

— Гостъ е, княжески гостъ! — отгласаше слѣдъ него цѣлото множество, и челнигѣтъ на стражата се спусна съ оръжие въ ръка и съ най-близкитѣ си войници между Славомира и своя вождъ съ неговитѣ солдати, които се трупаха около него. При това всеобщо напрежение зачу се откъмъ входа за княжеското жилище дрезгавъ, силенъ мъжки смѣхъ, а слѣдъ него като по даденъ знакъ — шумна веселостъ отъ многобройни смѣсени гласове. Като отъ вълшебство се обрънаха всички гласове пататъкъ, отъ дѣто идѣха бѣлѣзитѣ на тъкмо обратно настроение на мислитѣ, нежели опова, което тревожеше всинца.

— Князѣтъ, князѣтъ! — разнесе се отъ купчина къмъ купчина.

Владимиръ, мъжъ въ сръдна пора, съ добродушно блѣдо лице, уморено отъ буйни наслаждения, обиколень отъ своитѣ придворни и отъ жени хубавици, гледаше на явленieto съ видна радостъ, и заплеска дѣтински съ ръцѣ.

— Отлично, сѣйно зрѣлище! — смѣеше се разпуснѣто и завиваше въ разкошната си ризница изтъщеното тѣло. Ето нѣколко дѣна станѣ, откакъ ми сѣ вече досадни еднообразнитѣ измислици на Склера, — па пѣма и защо да се чуди човѣкъ, когато истинскитѣ забавления сѣ ми изфрѣкнаха изъ покоитѣ на двора. Хей, дойдете по-насамъ, юначни борци, — нѣка мога отблизу да одѣнявамъ заслугитѣ и да раздавамъ награди. Не бива да се казва за Владимира, че не признава

юнацвото. Ха, ха, ха, кой би рекълъ, че нашиятъ гостъ, слабицкиятъ моравецъ, ще повали грамадия Тервель както Склеровътъ левъ бѣ повалилъ бика!

Тервель трепнѣ и гнѣвно погледнѣ княза; отъ това обаче Владимиръ още повече избиваше въ смѣхъ, като се радваше на покрусата на болярина, чисто влияние все неможеше да понася въ душата си, ако и да не мислѣше да се избави отъ него съ рѣшителна постѣпка.

— Ха, ха, ха, да го вземе бѣсътъ, както каже нашиъ Тервель, — продължаваше Владимиръ въ своето весело разположение: — никой отъ жилавитѣ грѣцки борци не ми е показалъ такова изкуство. Никито, Никито! обърнѣ се къмъ посланика: — ще трѣба сега да помоля съсѣда си Светополка за нѣколко души за игри, — гледамъ, че тамъ въ Моравия сѣ хората по-силни и отъ мечкитѣ, па и въ много ще да надмивуватъ пѣргавината и умѣнието на твоитѣ земляци. Сега никакъ не ме очудва, че толкова пѣти сѣ смазвали фружкитѣ войски. А ти, Тервело, скрий вече меча си, — то не е болярски да се боришъ така съ неравно оръжие. Азъ, князътъ, не можъ да търпѣ това. Ти получи дѣлътъ си и, чини ми се, както го заслужаваше, защото тихиятъ оня мжжъ инакъ не би се разгнѣвилъ така на тебе. . . Да, що е това, вѣчни ми сѣдшико? Струва ми се, че у тебе пакъ се пробуди опая кръвъ на вождь, та искаше съ моя вождь да прѣмѣришъ силитѣ си. Изведижжъ ти самъ забравяшъ за кротость и търпѣние, които винѣги си ми прѣпорѣчвалъ. Е, сега недѣй се срамува: така ми си по-драгъ, отколкото съ онова нажалено и укорно лице, и никакъ не ме боли, че тѣй страшно порази моя вождь, защото това поражение нѣма да запетни мѣсто име. Вдѣзъ въ редовѣтъ на войската ми и азъ ще ти дамъ въ неж мѣсто достойно за твоя родъ и слава. — или пѣкъ, ако ти хареса повече придворниятъ животъ, заяви смѣло! Отъ твоего остроумие азъ очаквамъ повече забавки, отколкото отъ дивия Тервель и досадния Склеросъ, комуто старениката глава ми разваля удоволствието въ най-приятнитѣ веселби. . . .

— Досадно ли ти е, княже? питаше горчиво Славомиръ, като си вдигнѣ главата къмъ него. О, какво тежко наказание заслужаватъ слугитѣ ти, че те отстраняватъ и отъ най-хубавитѣ веселби. Нѣма нищо по-лесно отъ това, да ти направи човѣкъ хубаво, достойно развлѣчение. Защо не те посвѣтватъ да опиташъ и ония разтухи, съ които се залягваше татко ти, който, до колкото знажъ, никога не чувствуваше

досада? Защо страниш отъ благодатната любовъ на вѣрния свой народъ? Прави му добро, и безбройни благодарности отъ него ще те облажатъ по-вече, отколкото тия твои досегашни безудни придворни и окаяни жени. . . Кои вѣнешъ за духовита, достойна забава? Дай свобода на тѣзи тѣка невинни нещастници и ще имашъ гледка, отъ която споменътъ ще ти бже утѣха и при смъртния часъ! . . .

— Охъ, пакъ проповѣдъ, — сѣкашъ съмъ знаелъ! засмѣ се князътъ принудено, и съ страхъ гледаше къмъ Тервеля.

Тервель поблѣднѣ, като знаеше, че врткавиятъ Влади-миръ лесно би си пожелалъ тая нова работа зарадъ забава.

— То не е моя грижа, да ловж заговорници, или да ги прощавамъ, продължи князътъ, като затворише морнитѣ си очи и си въздържаше прозѣвката. Отколѣ вече съмъ възложилъ Тервеля неж радостъ, да наказва прѣдатели, които не ми желажтъ блѣсъга на бащината корона. Не щж ни да ги сждж. Па и какъвъ сждъ? Тервель ги е заварилъ на дѣло, и съ това тѣ сж вече прѣсждени. Съ безмѣрно снхождение се развратява народътъ и прѣстая да се бои отъ господаря си, — което и за двамината е лошъ блѣлгъ. Менѣ сж наистина вече гнусни казнитѣ, и добрѣ че се найде Тервель, та пое гоя товаръ върху себе; ала всички ме увѣряватъ, че безъ това зло не е възможно да се влада. Тогава нека е тѣй. Който не ще мирно да живѣе подъ моята властъ, по ж под-копава, нека изплаща!

Нѣколцина затворници, които се надѣяхъ, че е случаятъ благоприятенъ да продуматъ на княза, искахъ да се притекатъ къмъ него и да се оправдаватъ, ала стражата не имъ позволи.

— Убѣденъ ли си наистина, свѣтли княже, че тия нещастници сж виновни? посочи Славомиръ къмъ тѣхъ.

— Ти мислишъ негли, че сж затворени безъ причина? възчуди се князътъ.

— Вѣрвамъ го, както въ светото евангелие.

— И какъва полза би ималъ Тервель отъ подобна измама?

— Питашъ ме тѣй сполучно, княже мой, че можешъ само въпроса да отхвърлишъ отъ своитѣ думи, и за отговоръ ще остане голата читава истина. Попитай тамъ ония клетници, па питай и Тервеля по сжщия начинъ, както негова милость изпитва затворницитѣ, па щешъ видѣ всичко ясно както трѣба!

Вождътъ на княжескитѣ войски се закиска разглежено.

— Разбира се, че съ това си спечелихъ оная всеобща умраза, прѣславни мой прѣмъдри и прѣхрабри княже, при-

свиваше се Тервель. Ето, тука можешъ да прочетешъ моята полза въ погледитѣ на всиѣща наоколо, какъ сж ми благодарни, за дѣто се грижжъ за твоята безопасностъ. Дали бѣ измама и оня клинъ, който хвърли подирѣ ти синѣтъ на единъ казненъ боляринъ? Твоятъ гостъ има прѣдбо ро мѣние за хората, защото си мисли негли, че е докаралъ цѣлия свѣтъ по мѣрата на свонѣтъ проповѣди, та го смѣта и за ядка на всѣка добродѣтель . . .

— Цѣлия свѣтъ, освѣнъ тебе, негоднико, — тебе познавамъ чакъ до основитѣ на отровната ти душа! извика Славомиръ. Оня клинъ гонѣше собствено тебе, понеже ти бѣ виновникѣтъ на това, за което той щѣше да отмъсти на невинния въ работата князь. Тия ненавистни погледи на добрия иначе народъ си запалилъ ти единъ противъ господаря му, и виждамъ ясно въ душата си, че ти единъ ще бѣдешъ оня, който ще вдигне върху своя князь смъртоносна рѣжа, зарадъ каквато толкова охотно дебешъ другитѣ негови подданици! . . .

— Гръмъ Перуновъ! зарева Тервель. Такова нѣщо никои другъ не би смѣялъ да ми каже прѣдъ княза, освѣнъ обичниятъ му гостъ, комуто всѣкой е длъженъ всичко да прощава. Не ми ли вѣрва прѣславниятъ мой господарь, азъ свалямъ тука веднага своето звание и на драго сърце оставамъ тежката грижа за неговата безопасностъ и за наказанието на заговорниците другиму, у когото има по-вече довѣрие.

Владимиръ се стреснж.

— Не така, мой мили, галѣше хитрия боляринъ. Вѣрвамъ ти въ всичко, — недѣй се грижи. Знамъ, че почтениятъ ми гостъ не отбира отъ мжчнотитѣ на властѣта и отъ длъжноститѣ, които произлизатъ отъ неж. Той повтаря само това, що е научилъ изъ книгитѣ и отъ такива мжжѣ, които доброволно и сами себе сж уморили, безъ да знажтъ дори, да ли сж имали право. Одевѣ нарече и мойтѣ дружки „окаяни жени“, като осжжда наслажденията, за които съмъ убѣдежъ, че не ги е ни позналъ! Желалъ бихъ си яко, да добиеше инакво сжждение за свѣта и да не мисли, че животѣтъ е само дълго умиране, но че е още и чаша на радостъ, изъ която трѣба да пиемъ, додѣто можемъ . . .

— Славомиръ може лесно да прѣзира твоитѣ дружки, княже, подсмиваше се боляринѣтъ: не ли има учеличка, която по хубостъ надминува всички жени на твой дворецъ? . . .

— Внимаи, Тервелю! изсмѣ се Владимиръ отъ цѣло гърло: пази се прѣдъ гостя ми съ подобни думи, защото ей

сега той хвърли подирѣ ти такъвъ погледъ, че очаквахъ да се повтори пакъ твоето поражение . . .

— Вълкътъ не пада въ ямата два пѣти! отсѣче Тервель разгнѣвенъ.

— Ала пакъ трѣба да се варди, мой драги. Менѣ тѣй ми се струва, че до нѣждѣ завиждашъ на Славомира. Желалъ бихъ да нѣма вражда помежду ви, — подайте си ръцѣ!

Двамината мжжѣе, върху които бѣ сега обрнато всичкото внимание на тия, що бѣхж наоколо, стояхж неподвижни.

— Така ли почитате заповѣдта, или по-скоро просбата на княза си? питаше Владимиръ, като си повдигаше съ достоинство снагата, съ което обичаше да прикрива своето изтъщение.

Тервель като познаваше слабитѣ му страни, притисна своята омраза къмъ Славомира и пристѣпи по-близу.

— Ето ми ржката, както князътъ желае! извика съ прѣсторена добрина. По волята на великодушния нашъ владѣтель забравямъ докачението и прѣдлагамъ своята дружба.

Славомиръ все стоеше неподвиженъ съ кръстосани ръцѣ.

— Е, ами ти? канѣше го Владимиръ. Дано не паднешъ въ благородството по-долу отъ простия войникъ, — ти, който проповѣдашъ миръ и любовъ. Или си толкова гордъ по реда си, че не щешъ на боляринъ и ржка да подадешъ?

— Подалъ бихъ ъж и на най-клетия просекъ отъ твоята държава, княже, отговаряше Славомиръ съ кротка важность, ала не ще ъж подамъ за дружба на кървава лицемѣрна ржка, която гони християнитѣ!

— Второто пада и върху тебе, господарю мой, — викаше лукаво боляринътъ, разлютенъ отъ нова явна покруса. — защото вършѣ това въ твое име, като твое сѣчиво! Не излиза ли ясно изъ тая рѣчь, прѣясни нашъ княже, че твоятъ галенъ гостъ ни тебѣ не би подалъ скжпоцѣпната своя ржка? . . .

Князътъ, който подозираше всичко, се зачерви отъ гнѣвъ. Не му бѣше неприятно, че пишиятъ боляринъ осѣти по тоя начинъ прѣдъ свѣта княжеското величие надъ себе си. И боднатъ отъ това, сега Тервель обрнѣ острия му върхъ противъ самия него. Ако и да си прѣдставяше Славомира като безумникъ, способенъ за всичко, все пакъ бѣше много суетенъ, та не щеше да се отклони тѣй леко отъ подобно изпитание и не желаше да уличи Тервеля въ измама.

— Дума ли Тервель истина, Славомире? питаше безпокоещъ. Не би ли подалъ ти ржката си по-скоро менѣ, па

българския князь, отколкото на послѣдния просекъ въ държавата?

Дълбока тишина, по-дълбока отъ оная, що бѣ настанѣла слѣдъ поражението на Тервеля, завладѣ на всѣхъ наоколо. Нѣкои, дори повечето отъ околнитѣ, задържахъ дѣха си отъ страхъ за безтрепетния Славомиръ, когото характера познавахъ добръ, а други — шепа хора на Тервеля и придворни — чакахъ съ петърпѣние и отмъстителна надѣжда, че напokonъ ще загине омерзениятъ проповѣдникъ зарадъ своята осѣдителна смѣлость.

— Не! — прозвуча твърдиятъ рѣшителенъ отговоръ на Славомира.

(Слѣдва.)

Сръбскитѣ претенции въ Западна България).

Въ тази статия искамъ да споделихъ съ нашия читателъ нѣколко мисли по етнографическия въпросъ, който въ най-ново врѣме подигнахъ Сърбитѣ поради своитѣ прѣтенции върху оная наша страна, която етнографически се нарича Западна България, а археологически е позната подъ име Македония.

Фактъ е, че македонскитѣ Българи сж захванжли да се събуждатъ по-рано отъ мизийскитѣ и тракийскитѣ. Нега оставимъ за това да говори самъ Дриновъ: „Доста е, казва той,²⁾ да си научимъ, че македонци сж: и Паисий, отъ когото се захваща историята на българското възраждане, и Кирилъ Пейчиновичъ Тетовецъ, авторътъ на една отъ първитѣ печатни български книги, която е издадена още на 1816. год. въ Будимъ, и Хаджи Теодосий Синаитски, бащата на българското книгопечатание, и Хаджи Йоакимъ, даскалъ Кърчовски, който най-напрѣдъ е захванжлъ да печата книги, писани съ народенъ български езикъ.³⁾ и Неофитъ Рилски, патриархътъ на българскитѣ учители, и Христати Павловичъ Дупничанинъ, и Иоанъ Димитриевичъ Охридянинъ, единъ отъ първитѣ български книгоиздатели въ Цариградъ, и много други отъ първитѣ дѣйци по възражданъето на българския народъ“. Излиза, че до като Мизия ни е дала царье въ старо врѣме, Тракия — политическо освобождение въ ново врѣме, Македония ни е дала умствено пробужданъе въ старо врѣме и въ ново врѣме. Безъ дѣлото Кирилъ-Методиево не щѣхме да имаме ни великъ Симеонъ, ни просвѣтеть Климентъ Охридски, ни тогавашниятъ златенъ вѣкъ на българската книжнина;

1) Тази статия прѣдава въ главни черти съдържанието на рѣчъта, която чете на 11. Май 1893. год., на вечеринката въ Славянската Бесѣда, дадена въ полза на дружеството св. Кирилъ и Методий, бившиятъ студентъ по филологията отъ нашето Висше Училище, Дримколовъ (псевдонимъ).

2) М. Дриновъ: „Първата българска типография въ Солунъ“, с. Период. Списание, кн. 31, стр. 2.

3) М. Дриновъ: „Нѣколко бѣлжжки за Йоакима даскала Кърчовскаго,“ сПер. Списание, кн. 34, стр. 472.

безъ дѣлото на единъ Пансий Богъ знае, още колко време дрѣмка ще дрѣмѣхме. Ето пакратко, какво дължимъ на Македония.

Но за жалость Македония е, безъ съмнѣние, най-малочестата българска страна. Тамъ, по думитѣ на поета, „робството загрози природата.“ Кой е за това най-много кривъ? Безъ много мислене, крива е страната Македония: нейнитѣ хубости, нейното географическо положение. Отъ една страна, миналото на Македония, което е отъ най-бурнитѣ и най-блѣскавитѣ въ историята изобщо, отъ друга нейното економическо значение, на чело съ главния ѝ градъ Солунъ, прави естествено народитѣ да бждатъ живо заинтересувани съ нейната съдба. За Гърцитѣ безъ Македония нѣма мегали идея, велика Елада; панослѣдъкъ и за Сърбитѣ безъ нея нѣма велика Сърбия. А само тѣ ли сж? . . Гърцитѣ, лукави како сжци гърци, вършихъ що можахъ, и разполагатъ, както могатъ, още въ южна Македония, по все губятъ и губятъ. Сърбитѣ напръдъ почти нищо не сж вършили, по вършатъ или поне се мачатъ да вършатъ сега. Първитѣ се отчайватъ, а вторитѣ, ебканъ, се одързостяватъ. Тукъ азъ ще поговорѣ за Сърбитѣ, за стойността на нихнитѣ прѣтении, като се ограничавамъ само да покажъ, що мислятъ въ сжщностъ сегашнитѣ Сърби за народността на македонското население и що сж мислили старитѣ сръбски царѣ, сръбски патриарси, сръбски лѣтописци. Както виждате, нѣма да изгарвамъ българщината на македонското население съ помощта на историята изобщо нито съ името на населението, нито съ националното му чувство, величествено изразено въ възражданъето, нито съ свидѣтелствата на познати европейски изтучачи, стари и нови, нито пъкъ съ езика, защото то би било за насъ, както и за цѣлия славянски миръ, и смѣшно и досѣдително, за да не кажъ унижително.

Прѣди всичко, трѣбва добръ да се помни, че прѣтениитѣ на Сърбитѣ въ Македония датуватъ отъ 1878. год., а именно съ Берлинския конгресъ. Тогава Гърци и Сърби, уплашени отъ новооснованата България, която се разрѣши отъ знаменитата въ нашата история дата 19. Февруарий, изявишъ въ Берлинския конгресъ своето неадоволство отъ това, и основайки се ужъ на нѣкакво историко-етнографическо право убѣждавахъ свѣтътъ, че цѣла Македония е населена съ Еллини и Сърби. Конгресътъ, безъ съмнѣние, и безъ това ще ни разединише, тъй вато дипломатията яко не гледа на наука и правда: тя прилага своятъ макиавеловски сно-

собъ всегдѣ, гдѣто отъ малко-малко ѝ се удаде случай; но фактъ е, че отъ тогава Сърбитѣ, наши еднокръвни съседѣ, се явиха открито наши непримирими врагове. Истина е, че и прѣди 20—30 години е имало въ този или онзи западно-български градъ по нѣкой сръбски учителъ, но той е прѣподавалъ на български безъ никаква задня цѣль, водейки се отъ единствената мисль — да помогне на своитѣ сродни братя.

Ще покажѣ накратко, какъ сръбскитѣ писатели отъ възражданъето до 1878. год. не сѣ ни помисляли за Сърби на истокъ отъ Българска Морава и на югъ отъ Шаръ Планина. Ще захванѣ отъ Вука Караджича, понеже той е безъ съмнѣние най-великиятъ Сърбинъ на новото врѣме. Вукъ е събиралъ материялитъ за своя рѣчникъ само изъ ония земи, които всѣкому, па и намъ сѣ познати като сръбски. Той е първиятъ, който извади на видѣло въ 1822. г. нѣколко (27) български пѣсни отъ юго-источна Македония (Разлогъ). Накъ той първъ посочи характернитѣ черти на българския езикъ¹⁾ и то възъ основание на тия именно разложки пѣсни и на Мосхопелския тетраглось (отъ 1770 г.),²⁾ въ който българската частъ е писана на охридско-битолски говоръ. Вукъ — събирачътъ на сръбската народна словесность, Вукъ — етнографътъ, изобщо Вукъ — фолклористътъ, умрѣ, безъ да чуе сладкитѣ думи на сегашното съдружие отъ категорията на Гошчевича. Раичъ, бащата на сръбската история, счита изрично Косово поле за граница между (Стара) Сърбия и България: „Косово поле, еже съ Бугарією граничить.“³⁾ Г. Хаджичъ, около 60-тѣ години е печаталъ една политико-обществена „Речь у свое време“, гдѣто между друго опрѣдѣля границитѣ, въ които обитаватъ отдѣлно сръбското и българското племе, и ги опрѣдѣля така, както ги знаелъ всѣкой тогавашенъ Сърбинъ и както сѣ познати намъ и всѣкому; за дѣлидбена линия между едното и другото поставя Българска Морава, Шаръ-Планина, Призрентъ.⁴⁾ Верковичовитѣ „Народне

¹⁾ Караджичъ, Додатакъ к Санктпетербургскимъ сравнителнымъ рѣчницима свіју језика и нарѣчија с особитимъ огледима Бугарскогъ језика. У Бечу, 1822.

²⁾ Вж. за тетрагlossenъ въ „Исторіята на българскитѣ рѣчници“ отъ Дринова, помѣстена въ списанието „Утро“ год. I., 1892/3, № 7 и 8, стр. 119.

³⁾ Иоаннъ Раичъ, Исторія разныхъ славенскихъ народовъ. Въ Будимѣ, 1823, часть третая, стр. 206

⁴⁾ Г. Хаджичъ: „Речь у свое време или Сединство Сръбско Бугарскогъ народа на княжевномъ. полю югославенства.“ Печатана е въ вѣстникъ „Зимзеленъ“. Единъ откъжъ: „Овимъ начиномъ заузима бугарска областъ пайвечи део старе Мизие, Траціе и Македоніе или провинцію Урумелию. На целомъ овомъ простору главно е становништво Бугари“ Интересно е, че рѣчътъ е печатана именно въ „Зимзеленъ“, който билъ приложение къмъ „Световидъ“, тъй като, споредъ добити свѣдѣния, първото начало на сръбскитѣ прѣтенции върху Западна България е положено въ журнала Световидъ за 1876. год.

песме македонски бугара“ сж печатани въ 1860. год. въ бѣлградската държавна печатница: тѣ сж при това посветени на тогавашната сръбска княгиня Юлия.⁵⁾

Важно е за насъ обстоятелството, че и виднитѣ днешни Сърби, които сега търсѣтъ сръбство вънъ отъ означенитѣ граници, прѣди години не сж помисляли за подобно нѣщо. Експ-регентътъ Новакъ Ристичъ въ 1854. год. пѣма нищо противъ слѣдшитѣ думи на стария пѣтувачъ Брокиера: „рѣка Морава дѣли България отъ Сърбия.“¹⁾ Чед Миятовичъ въ 1863 г. е прѣвелъ на сръбски „Пѣтуванъето по славянскитѣ области въ Турско“ отъ английскитѣ госпожици Ирби и Микенъна. Михаилъ Иличъ въ 1876. г. прѣвелъ „Пѣтуванъето край Дринъ и Вардаръ“ отъ Хана.²⁾ И въ двѣтѣ тия книги, както е извѣстно, говори се всѣ за Българи на сѣверъ до Шаръ-планина, а пѣкъ сж прѣведени безъ никакви поправки. Забѣлѣжете при това, че Иличъ е капитанъ отъ сръбския генераленъ щабъ и че книгата е издадена отъ тогавашния воененъ министеръ-полковникъ (сетнѣ генералъ-регентъ) Коста Протичъ. Въ послѣдно врѣме и извѣстниятъ Ст. Новаковичъ не можѣ да се удържи отъ общото течение, което завладѣ сръбскитѣ умове за посърбяване чужди земи и народности. Но прѣди години той смѣло възставае въ името на науката срѣщу новитѣ тенденции на Милоевича. Той пишеше: „Не стигало това, че такява постапки на завоевателната политика въ срѣднитѣ вѣкове ни павлѣкохъ турско робство, ами трѣбовало съ такво отнасяне спрѣмо Българитѣ, съ каквото се отличава г. Милоевичъ, въ днешно врѣме да подновимъ старото зло.“³⁾ Какъ хубаво звучѣтъ тия вѣрни думици! Камо го сега оня ученъ Новаковичъ да ги прочете, да ги разбере,

⁵⁾ Вержковичъ, за да прави издирания въ Македония, поддържанъ билъ отъ различни сръбски дружества и отъ самото сръбско правителство. Срав. слѣднитѣ думи на г. Ст Новаковича: „Ideja Šafarikova, da se kogod pošlije u južne slovenske zemlje pod Turcima, naročito u Makedoniju i Staru Srbiju, dala je povod, te je srpska vlada potpomogla odlazak, a poslije potpomagala bavljenje St. I. Vorkovića na tim stranama, koji je pomagao i srp-skom muzeju da dodje do gdjekojih rijetkih starina.“ Глед. неговата стат. „Dr. Ianko Šafarik“ въ Rad Jugoslavenske Akademije, кн. 41, стр. 204.

¹⁾ Вж. Иованъ Ристичъ: „О историчной вѣжпости успомѣна старія путника.“: „Поменути варошъ (Нишъ) одстои на одну милю одъ реке (р. Морава), коя дели Бугарску одъ Рацие или Србіе.“ Гласник, кн. 6, стр. 213.

²⁾ Вж. Путovanja крозъ поречину Дрина и Вардара, превео с немачкогъ Михайло Ник. Иличъ, Генералштабни капетан. У Београду, 1876. На стр. 148 четемъ: „Горица је Добра планинска и мршава, населена Бугарима источне цркве.“ Само на стр. 128, гдѣто Ханъ счита и градъ Призренъ за населенъ съ Българи, прѣводачитѣ не се съгласява, та прави бѣлѣжка, че призренци сж Сърби.

³⁾ Ст. Новаковичъ и М. Кујунджичъ, „Рефератъ о збирци — Седмистопина и четрдесет равнихъ песама са 2450 речи изъ Праве (Старе) Србије Милоша С. Милоевича.“ Гласник, 1873 г., кн. 38, стр. 347. Ето по-големъ откъсъ, както си е на сръбски: „Ово је сувише небратско и неполитично поступање према

да ги слѣдва? Сега го нѣма: сега е дипломатъ (отъ напредничката партия), а като такъвъ той неизмѣнно трѣбва да слѣдва правилата на дипломатството.

Могълъ бихъ, ако имаше нужда, да покажъ, че и И. Гарашанинъ, и К. Николаевичъ, и Даниичъ, и Бр. Радичевичъ, и Св. Никетичъ, и К. Поповичъ, и М. Миличевичъ и други писатели, поети и политици, прѣжни и сегашни, все така сж знаели до неотдавна, но, чини ми се, стига и толкова, понеже Сърбитѣ това не отричатъ. Ще споменъ и това, че щомъ излезнъ Каницовото дѣло „Donau-Bulgarien“, въ което се разправя и за българщината въ Нишъ, списанието „Српска Зора“ въ год. 1877. се произнесе твърдѣ съчувствено и помѣсти дори и ликътъ на автора. Трѣбва да имаме при това още прѣдъ видъ, че въ „Српска Зора“ сътрудници сж били такива свѣтли сръбски имена, каквито сж поетитѣ Змай Поставновичъ, Джура Якшичъ, А. Ненадовичъ и др. Помнѣте добрѣ, че всичко това става, въ 1877. год., а не днесъ. Днесъ тоя Каницъ, и Ами Буе, и Лежанъ, и Ханъ, и всички пѣтувачи, които еднодушно говорѣтъ за Българи до Шаръ и до Морава, се третиратъ като невѣжи, подкупени, българофили, макаръ че Каницъ и Ами Буе сж били почетни членове и на сръбското учено дружество и на сръбската матица. Добрѣ сж казвали Римлянитѣ: *tempora mutantur et nos mutamur in illis*.

Двама сж, и всичко, може-би, двама Сърби, които сж започнѣли още около 1867 год. да причисляватъ западнитѣ Българи къмъ сръбското племе. Тѣ сж споменѣтиятъ Милошъ Милоевичъ и Панто Сречковичъ. Истинскиятъ дѣецъ и баща на сръбскитѣ претенции е именно Милоевичъ. До 1878. год. той съ своята теория е билъ туку-речи символъ за шовинизмъ у самитѣ Сърби. Г. г. Поваковичъ и Куюнджичъ по неговъ адресъ сж писали слѣднитѣ думи: „Болко голѣмо расстояние може да има отъ мислитѣ въ главата на единъ патриотъ до истинскитѣ факти!“¹⁾ И нашъ Ботевъ перѣдко въ своитѣ фейлетони взема името му за посмѣшище. Ала днесъ тоя Милоевичъ отъ сръбско гледище трѣбва да се счита или за светецъ, или пъкъ за демонъ, понеже стана причина да се пряхосватъ сума злочести динари.

најближегъ племениу на истоку нашемъ. Мало је било, што нас оваке ствари и освојачка политика у средњемъ веку бацше у турско ропство, него треба овакимъ понашањемъ према Бугарима, каквимъ се г Милојевичъ одликује, у данашње време да поновимо стара зла. Наше је, да одбијемо од наше литературе оваке неплемените поступке.“

¹⁾ Вж. Рефератъ, и пр. Гласникъ кн. 38, стр. 332.

Впрочемъ, трѣбва да знаемъ, че и днесъ не всички Сърби търсятъ свои еднородци на истока отъ Българска Морава и на югъ отъ Шаръ-Планина. Наопаки, има и такива, които и сега открито въставатъ срѣщу некоректното поведение на своите братя. Такавъ е напр. даровитиятъ срѣбски историкъ Иларионъ Руварацъ и познатиятъ намъ С. Верковичъ.

Нека сега хвърлимъ бързъ погледъ върху срѣбската история, за да видимъ, дали е било пѣкогажъ врѣме, въ което Сърбитѣ да сж считали македонското население за срѣбско. Нѣма нужда да се спирамъ върху факти, които говорятъ, какъ македонското население се е държало твърдо о своята българска народност и тогава, когато е било подъ Сърбитѣ, и още какъ и другитѣ народи сж го знаели и тогава (подъ срѣбска власть) за българско, защото и едното и друго е твърдѣ познато. Ще покажѣ само, какъ срѣбскитѣ царе и срѣбскитѣ патриарси, когато сж владѣли Македония или частъ отъ нея, сж знаели и сж казвали, че владѣхтъ страна, населена съ Българи. Ще видимъ още, че и срѣбскитѣ писци и лѣтописци считатъ Македония за българска страна.

Силниятъ царь Душанъ съ право се титулува царь срѣблякъ и кѣлгаромѣ, защото е владѣлъ надъ западнитѣ (македонскитѣ) Българи. Въ негово врѣме, знайно е, надъ Источна България царуване самовластно царь Иванъ Александъръ. Че Душанъ е считалъ подвластното македонско население за българско и че именно поради това той се е наричалъ царь и кѣлгаромѣ, вижда се още по-ясно отъ едно негово писмо до венециянския дожъ Андрей Дандоло, писано въ Съръ на 1345. г., тъкмо когато Душанъ бѣше на върха на своята мощъ. Въ това писмо Душанъ се титулува точно: владѣтель на малка частъ отъ българското царство.¹⁾ Въ единъ срѣбски лѣтописъ на срѣбскитѣ царе четемъ: „краль Стефанъ в 1830. г. подчинивъ кюстендѣлскитѣ Българи“.²⁾ Срѣбскиятъ царь Стефанъ Първовенчени, запитвайки за пѣкои църковни въпроси тогавашниятъ охридски архиепископъ Димитъръ Хоматански, нарича го „архи-

¹⁾ Вж. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, II, 278 : „Stephanis dei gratia Servie, Dioclie, Chilminie, Zente, Albanie et maritime regionis rex, nec non Bulgarie imperii partis non modice particeps, et fere totius imperii Romanie dominus“ — Вж и Дриновъ сПсп. кн 29 и 30, стр. 143

²⁾ Л. Стоянович: „Неколико рукописа из бечке царске библиотеке“. Гласникъ, кн. 38. Тамъ въ лѣтописъ царемъ срѣбскимъ на стр. 46: „Въ лѣто .SXLIII. оубы краль Стефанъ Михаила цара българакаго на Велбоуждоу и приипъ Българе.“

епископ целе Бугарске“ *архиепискоπος πλης Βουλγαρίας* ¹⁾; а охридският патриархъ Иоанъ Пресвитеръ, дебранинъ, въ сръбски единъ ржкописъ е нареченъ патриархъ *Бугарсцѣки земи*. ²⁾ (Сръбскитѣ ипекски патриарси се титулуватъ патриарси сръбскѣи и вѣкагаромѣ, защото подъ нхното духовно вѣдомство сѣ се намирали сѣверозападнитѣ бѣлгарски градове Пишгъ, Куманово, Скопие и др. Патриархъ Арсений Чернеовичъ собственорѣчно пише: „изходнихъ всичкитѣ сръбски, поморски и бѣлгарски земи и дойдохъ тука въ Осоговския манастиръ.“ ³⁾ Този Осоговски манастиръ, гдѣто е писана бѣлѣжката, нахожда се въ скопския санджака (около криворѣчна Паланка), т. е. въ бѣлгарска земя. Перотей Рачанинъ, сръбинъ, иеромонахъ на манастиръ Рача (окр. ужички въ Сърбию), въ своето „Путашаствіе къ граду Іерусалиму въ лѣто отъ рождѣ Христова 1704“ пише между друго: „дойдосмо на Бугарску Мораву“ и понадолѣ: „И пакѣ дойдосмо у Велез градъ Бугарскый, а Турци зову Тюприлиа“. ⁴⁾ Единъ Сърбинъ отъ 15 в., яничариинъ Михаилъ Константиновичъ отъ Островица, нарича Македония въ своитѣ записки бѣлгарско царство и бѣлгарска земя. ⁵⁾ Този сѣщиятъ Сърбинъ титулува Крали Марка Приленски „бѣлгарски князь“. ⁶⁾ Нека ми бѣде позволено тука да кажѣ, че тоя титулъ на Крали Марка напълно се посрѣща съ титула князь на Бѣлгария, който му даватъ старитѣ пътувачи и писатели. Наричатъ го: *comita Bulgariae, despota Bulgariae, rex*

¹⁾ Димитрия Хоматинског одговори на питања краља Стефана Првовенчаног о црквеним стварима“, Гласник, кн. 33. Питанијата и отговоритѣ сѣ отпавани на грѣцки, защото краљ Стефанъ е билъ доста книжовенъ, поради което нареченъ е и „Дук“; вж. все тамъ.

²⁾ М. Дриновъ: „Изъ старобѣлгарската книжнина“, с.П. Сп. кн. 31.

³⁾ Ив. Јастребовъ: „Податци за историју цркве у Старој Србији“, Гласник кн. 42, стр. 355: „Изволи се мнѣ смѣреномъ архіепископу пекском и проч. проходите . . . далними области всехъ сръбскихъ и поморскихъ и бѣлгарскихъ земль, и придохъ зде въ манастиръ Осоговъ. — Вж. и у Дринова, с.П. Сп. кн. 31, стр. 17.

⁴⁾ Ст. Новаковичъ: „Прилози к историји српске книжовности“, Гласник кн. 31, стр. 297 и 299. Обрѣщаме вниманието върху името Бугарска Мораву на г. Сречковича, понеже споредъ него „то је чисто пропагандијска ствар, а у изводима нема такве реке“; вж. „Станье и односи“, Гласник кн. 54, стр. 116. И Даничичъ ѣ знае Бугарска Мораву; вж. неговиятъ „Рјечникъ изъ книжевнихъ старина српскихъ“ подъ думитѣ Бинѣча и Мораву.

⁵⁾ Захтескитѣ на Константиновича сѣ писани на полски между 1490 и 1516., а ние ги нахождаме прѣведени въ Гласник кн. 18 подъ заглавие „Турска историја или кроника“. На стр. 75: „Овај (цар Урош Стефан) је дао био двама брѣзача да управљају са бугарскимъ царствомъ“. Историцитѣ, въ това число и г. Сречковичъ, знаѣтъ, че тия двама брата сѣ Вуканинъ и Угленъ. По-натamo (стр. 76) Константиновичъ разказва, че царъ Мурадъ I погубилъ двамата брата и „после тога заузео је за себе безъ сваке препоне целу бугарску земљу“.

⁶⁾ „Тада је царъ Бајазитъ скупѣ војску противъ Марка, бугарскогъ князъ“ и т. н. *Ibid.*, стр. 80.

Bulgariae, Prince of Bulgaria, Signor di Bulgaria, Rè di Bulgaria и под. ¹⁾ Хърватинътъ Валтазаръ Крчеличъ въ своята история на загребската катедрална черква счита изрично Крали Марка за българинъ: Marcus Kralievics erat Bulgarus ²⁾. Крали-Маркова майка е Елена, сестра на българския юнакъ Момчилъ войвода, а баща му е Вълканинъ, който по свидѣтелството на черногорския митрополитъ Василия Петровичъ и по други книгъ отъ націе велгарскіе. Така ни учи и Пансневата история, за такъвъ го знахтъ и нашитѣ народни пѣсни. Ето и началото на една пѣсень, писана съ простонароденъ духъ отъ Андрея Качичъ:

Босна слави Релю Бошњанина,
Сеъ бијели Иву Сењанина,
Унгарија Сибињанин-Јанка.
Булгарија Краљевића Марка,
Ерцеговци Милош-Кобилића и т. н. ³⁾

Ето защо на тоя Крали Марко, който прѣзъ петстотингодишното ни робуване е подгрѣвалъ най-живо националното чувство на простия Българинъ, има право да се величае името му надъ нѣкоя частъ въ просвѣтената наша столицина, както се величае той навсѣкѣдѣ, гдѣто живѣе Българинъ.

Иде приключъ срѣбскитѣ свидѣтелства за българщината на македонскитѣ славяни съ слѣдния пасажъ изъ лѣтописа на срѣбската инекска патриаршия: Такоъ Тракин и Македонинъ кина Болгаре. Лѣтописецъ е издаденъ отъ Милоевича. ⁴⁾ Азъ четъ, пакъ четъ и се чудъ, какъ тѣй Милоевичъ, Милошъ Милоевичъ, патриотътъ, който наброява 11 $\frac{1}{2}$ милиона Сърби ⁵⁾, какъ тѣй е пропустилъ да се печата тоя пасажъ, безъ да го поправи!

Интересенъ и ползовитъ е за насъ фактътъ, че Сърбитѣ и сега не знахтъ, докъдѣ да търсѣхтъ срѣбството. Надпрѣварватъ се, кой отъ кого да спечели името на по-разналенъ патриотъ. Единъ казватъ: срѣбското племе се простира до Охридъ, Прилепъ, Кюстендилъ, Видинъ: други казватъ — до Солунъ и до Ломъ-Паланка, трети казватъ — до Търново, а нѣкои нѣкъ, като се сѣди по нихнитѣ доводи, искатъ да кажатъ, че Българи сѣ само Гагаузитѣ около Варна. Г-нъ Поваковичъ се присемира на послѣднитѣ, защото

¹⁾ Иларијон Руварац, О кнезу Лазару. У Новам Саду, 1888, стр. 414—422. — Ch. Norf, Chroniques gréco-romanes. Berlin, 1873, стр. 273.

²⁾ О кнезу Лазару, 420.

³⁾ Ibid., 186 и 422.

⁴⁾ Ibid., 308 и 309.

⁵⁾ М. Милоевич: „Обити лист патријаршије нецке“, Гласник кн. 35, стр. 13.

⁶⁾ Точно 11.650,000. Вж. споменжтнѣтъ „Рефератъ“, стр. 331.

споредъ нихъ „види се, да Бугара једва где има на Балканском полуострову“ ¹⁾. Г-нъ Срежковичъ, професоръ въ великата школа, тврди, че Панагюрище е сръбски градъ и че, слѣдователно, извѣстиятъ нашъ историкъ Маринъ Дриновъ е Сърбинъ, защото е панагюрецъ ²⁾. За Сърбитѣ нѣма нищо мжчно: те взематъ единъ листъ книга, па свободно си чертажатъ рѣка Јитра за источна граница на Велика Сърбия. Тѣй че тая нихна Велика Сърбия прѣкрасно е начертана на картитѣ имъ.

Далечъ отъ насъ, далечъ отъ насъ подобенъ шовонизмъ! Да не се лакомимъ за чуждото! Гдѣто иматъ право другитѣ, дайте имъ го! Не търсѣте Велика България, ами търсѣте Цѣлокупна България! Ако бѣхме си служили и ние съ такива доводи, съ каквито си служатъ Сърбитѣ, щѣхме да имъ докажемъ, и съ много по-големо право, че въ Бѣлградъ живѣжатъ Българи. Знае се отъ историята, че до 12, 13 вѣкъ въ Бѣлградъ населението било българско. Рѣка Сава се счита прѣдѣлъ между Унгария и България. ³⁾. Пространството между Морава и Бѣлградъ е извѣстно подъ име български лѣсъ и български пустини. ⁴⁾. Самъ Бѣлградъ се нарича български Бѣлградъ. ⁵⁾. Свидѣтелствата за такво тврдене сж отъ 11. и 12. в., т. е. отъ тогава, когато свободна България не сществувахе (1017—1186 г.); слѣдов., за да се нарича нѣщо българско, трѣбва да има основание въ името на населението, па масата, а не въ името на господари — българи, както нѣкой може

¹⁾ Вж Рефератитъ, стр. 346.

²⁾ Вж „Славянскія Извѣстія“, год 1887, и ИСп. кн. 31, стр. 19.

³⁾ Dr. P. Mateović: „Putovanja po balkanskom poluotoku za srednjega vjeka“, Рад кн. 42. — Стр. 65: „... per fluente rive fluminis navigio in Bulgaria perducti“. — Стр. 75: K potonjenu mjestu (Malavilla) dodaje Albert Aquenski (пжтвувачъ прѣзъ 1096—1401 год.) „ubi terminantur fines regni Bulgarorum“, а тз је медја, kako gore spomenusmo, dopirala negda do ušća Save u Dunav. — Стр. 105 (пжтвувалъ Otto de Dioglio въ год 1147): Ugarska је s ove strane kalužnom vodom opasana, s drugoga pakо kraja bistra ју rieka dieli od Bugarske“ (вјероватно Сава). — Чети още на стр. 105, 117, 121.

⁴⁾ Jbid.: Silvae Bulgarorum, Silva Bulgariae, deserta Bulgariae. Bulgarenwalt; кж. стр. 62, 73, 76, 115 и т. н. Привеждамъ за пр. думитѣ на божигробскія поклонникъ Литберга отъ год. 1054: „Prevalivši panonske medje nastupiše ogromnu pustoš, koju bugarskimi pustinjama (deserta Bulgariae) zovu“. Тамъ на стр. 70. Глед. и „Стари пжтвувания прѣзъ България“ отъ Д-ръ И. Д. Шишмановъ въ Мин. сб IV, 357.

⁵⁾ Alba bulgarica, Bulgariae oppidum, Bellagrava bogarensis. Глед Руварацъ, О кнезу Лазару, 154, и сжцитѣ „Putovanja“ отъ Mateović, стр. 79, 105 и др. Стр. 105: Dalje sliedi (Днорино) opis Bugarske, koja nastaje Biogradom (Bellagrava), koj се „bugarskim“ (bogarensis) zove, da се različi od istoimenoga grada (Stolni Biograd) ugar-koga. На стр. 77 четеме: Nikita, biogradski načelnik i namjestnik Bugarske (principe Bulgarorum et praeside civiati-). — Така се нарича Бѣлградъ и у историческия географъ Катанчича; вж. неговия „Споменъ Београда“ (1789 г) въ Гласник кн. 5, стр. 159 (Београд Бугарске).

да си мисли. А що ни трѣбва и толкозъ далечъ да отиваме: когато войводата Петъръ Делянъ въ 1040 г. подигна българското знаме противъ византийското иго, за да възстанови Самуиловото царство, първитѣ въстаници съ него бѣхъ българитѣ отъ Нишъ до Бѣлградъ; столицина станъ Нишъ и сѣтиѣ Скопје, отгдѣто вече въстанието получи общъ характеръ. ¹⁾ — Но ние не претендуваме върху земитѣ до Бѣлградъ, защото даваме право на послѣпнитѣ историко-етнографически събития, които настѣпиха особено слѣдъ косовската битка, именно — сръбскитѣ прѣселвания отъ Стара Сърбия (Нови-Пезаръ) въ посока къмъ Бѣлградъ. Обаче отъ р. Морава на истокъ населението си остана българско. Ижтувачитѣ отъ 15 в. пасамъ изрично казватъ: Морава дѣли България отъ Сърбия. ²⁾ Прѣсно ни е въ паметта, какъ въ Нишъ, Лѣсковецъ и другитѣ околни градове българщината цвѣтѣше до 1878 год. Епископъ Викторъ Нинки дописваше си съ българския екзархъ Антима, а всѣкому извѣстиятъ дебрания Партений Зографски умрѣ въ 1876 г. като български епископъ въ Пиротъ. Ще ли види отсега бѣлъ день българщината въ тая българска покраина?

Заклучението първо и послѣдно за сръбскитѣ претенции въ Македония е слѣдното: Научни основания нѣма. Всичко се върши отъ държавни интереси. Очакваше се съединение съ Сърбитѣ въ Босна и Херцеговина, за да излѣзнятъ оттамъ на Адриатическо море. Въ 1878 год. тия двѣ области миѣхъ въ яки рѣцѣ и тѣ тогава обрѣхъхъ погледитѣ си къмъ Бѣло море. И днесъ нѣма учени Сърби, които да вѣрватъ, че въ Македония има сръбско племе. Тѣ добрѣ

¹⁾ Dr. Fr Rački: „Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI stoljeću“, Rad kn. 25. Str. 226: Ustanak se najprije u Podunavlju i Pomoravlju širio. Petar (Делянъ) je na ime iz Carigrada uputio se u one krajeve doprvši do Beograda na ušću Save i Dunava, i pod stieg neodvislosti sakupljajući narod . . . Ustanak je iz prva pobeđka liepo uspievao. Kuda god je Petar Deljan prolazio, bugarski je za narod s oduševljenjem pratio „slaveći ga kano cara svojega radostinimi uzkliei“ Ovaj slavodobitni pohod predje iz Pomoravlja, imenito iz grada Niša, u gornje Vardarje u Skoplje „stolicu Bugarske“. Думитъ въ кукички сѣ заети отъ Кедрина. — И споменжитъ прѣди малко Катанчичъ твърди, че българщината въ 11. в. се простирала до Бѣлградъ: Да е народа Бугарскогъ до Београда било, отуда се заключити може, што сее Петаръ (Делянъ) трудіо, издаваючи се за унука Самоиловогъ, побунити га. Виз. „Споменъ Београда“, Гласникъ кн. 5, стр. 162

²⁾ Брокнеръ (1433 г.), Петанчичъ, Шеперъ (1533 г.), Пигафете (1567 г.), Беалтъ (1584 г.), Вратиславъ отъ Митровицъ (1591 г.), Венеръ (1616 г.), Тафернеръ (1665 г.); срав. още: Куришничъ (1530 г.), Рамберти (1534 г.), Бедекъ, Вранчичъ (1553 г.) и др. Не намирамъ за нужно да превеждамъ цитати. Ще укажъ само нѣкои страници. Mateović „Pisovanja“ вѣ Rad: кн. 42, стр. 171; кн. 49, стр. 121; кн. 62, стр. 53 и 56. Шишмановъ „Стари пажуванли“ въ Мин. сб.: IV, 438, 452, 466; VI, 172. Јованъ Ристичъ „О историчной важности усомненя. . .“ вѣ Гласник, кн. 6, стр. 213.

знайтъ, че нихнитѣ прѣдѣди — сръбскитѣ царѣ, сръбскитѣ патриарси, сръбскитѣ писатели, стари и нови, сж считали Македония за българска страна. Цѣльта имъ е просто, да убѣдйтъ масата, за да ѝ набаратъ въ даденъ моментъ да мре като за свои братя. Нѣма съмнѣние, че за да получи сръбската пропаганда посока именно къмъ югъ и истокъ, не е безъ памѣса и на знайния славянски врагъ, она, който служи на известното *Drang nach Osten* . . . Каква ще бѣде сетивната отъ тая пропаганда, Сърбитѣ не могатъ да знайтъ: „Шта Бог да и среѣа јуначка!“ Тѣ работитъ, ала успѣхъ нѣматъ. Всѣки градъ, всѣко село, всѣка колиба си има веќе свои дѣйци по нашия църковенъ въпросъ Едно пѣщо Сърбитѣ още се надѣйтъ да сполучйтъ, то е — да направйтъ отъ македонскитѣ Българи особена македонска народностъ, та така поне да осуетйтъ цѣлокупността на България, която ги плаши. Днесъ Македония не е лишена и отъ такъвъ родъ сръбска пропаганда. Има тукъ-тамъ личности, които така проповѣдватъ и получаватъ пари отъ сръбскитѣ консули

Нека ми бѣде позволено въ заключение да се обърнѣ къмъ свѣстнитѣ Сърби, за да имъ напомнимъ, че население, което е вложило въ българската история — Кирила и Методия, Климента, Наума и другитѣ седмочисленици, Ивана Рилски, столицина Охридъ, охридска патриархия, първа искра за възраждаването на българщината, първа печатница, първа книга на простионароденъ езикъ, и особено, едно глаголско азбукѣ, едно кирилско азбукѣ, единъ прѣводъ на светитѣ книги, който има общославянско значение, и едно богомилство, — население, което е вложило всичко тово въ българската история, било е и ще си остане краежгълепъ камѣкъ на българщината.

Драмколовъ.

СОЦИАЛИНИЯТЪ ВЪПРОСЪ И ИДЕЯТА НА АСОЦИАЦИЯТА.

(Продължение отъ кн. IV.)

„Социализмътъ е наука, която е приложена въ всичкитѣ клонове на човѣшката дѣятелностъ съ ясно съзнание и съ пълно разбираше на нѣщата.“¹⁾ така опрѣдѣлява Бебелъ съ безкрайна самоувѣреностъ своето „научно вѣрване.“ Вече възъ основа на прѣдишния анализъ ние мислимъ, че имаме право да кажемъ, че такъвъ възгледъ върху „научния социализмъ“ не е нищо друго, освѣнъ „научно самоизлѣгване“, което произлиза отъ това, че водителитѣ сж искали да дадѣтъ на своитѣ желанія и идеали непогрѣшима научна основа и че сж побъркали при това революционнитѣ си социалъ-политически исканія съ нуждитѣ на една строга наука. Ако разгледаме по отблизу и послѣдната ужъ строга научна фаза, ние срѣщаме двѣ основни педоказани положения (*petitio principii*!): 1) че съ прѣмахването на економическата конкуренция ще изчезнатъ и егоистичнитѣ наклонности на човѣка; 2) че еволюцията на историята необоримо води къмъ това прѣмахване.

Прѣди още да се завземемъ съ разбора на тѣзи главни материялистични възгледи, нека прѣдположимъ хипотетично, че това се е вече случило.²⁾

Безъ да влизаме въ изслѣдване на въпроситѣ, които съ хиляди се подигатъ при мисълта за социалистическата уредба и които сж най-докачливиятъ прѣдметъ за строго

1) A. Bebel, Die Frau u. d. Soz., стр. 376; бълг. прѣв., стр. 362.

2) Литературата по това питанье за бждната социалистическа уредба (*Zukunftsstaat*!) се увеличи слѣдъ рѣзкитѣ нападки на Е. Рихтера Ср 1) Дебатитѣ въ райхстага на 31-й ян., 3., 4., 6 и 7 февр. т. г.; 2) „*Sozialdemokratische Zukunftsbilder*.“ Соц.-демократическитѣ отговори сж между други: Kurt Falk, Die Bestrebungen der Sozialdemokratie etc. 2 изд. Nürnberg 1891 г. — B. August, (August Bebel?), Eugen Richters sozialdemokratische Zerrbilder, Leipzig (s. a.) и Franz Mehring, Herrn E. Richters Bilder aus der Gegenwart Nürnberg 1892. — Твърдѣ сериозна работа е съчинението на A. Schäffle, Die Aussichtslosigkeit der Sozialdemokratie, 4 изд. Tübingen 1893. Соц.-демокр. отговоръ: H. Brehm, Die Einsichtslosigkeit des Herrn Schäffle etc.

научни разисквания, ние ще обърнемъ повече внимание върху въпроситѣ за произвождане и разпрѣдѣлване.

Най-характерно е отношението на социалъ-демократитѣ къмъ този въпросъ, и като го анализираме по-близо, ние виждаме, че тѣ като че ли се движатъ въ нѣкакъвъ лъжовенъ кръгъ. Единъ отъ най-виднитѣ марксисти, Каутски утвърждава категорически, че това не е важенъ въпросъ, „който нѣма такъво значение, каквото често му приписватъ.“¹⁾ Обаче това само показва, че авторътъ не иска да разбере, че съ този въпросъ сѣ свързани най-тънцитѣ психологически проблеми, и още повече авторътъ показва, при всичката си ученостъ, че той не може да разбере най-влиятелнитѣ фактори въ обществения животъ. А при това неговото съчинение е полуофициаленъ коментаръ къмъ програмата на партията, съставена на събора въ Ерфуртъ (1891 г.).²⁾

Отъ своитѣ прѣдишни възгледи, че на всѣкиго трѣбва да се даде цѣлиятъ продуктъ на неговата работа, социалъ-демократитѣ се отказахъ и постановихъ, че „всѣки ще получи споредъ нуждитѣ си.“

Ако си прѣдставимъ на примѣръ една такава държава, каквато е Германия, съ население отъ нѣколко десетини милиона, лесно можемъ да си въобразимъ, съ какви трудове ще бѣдѣтъ свързани изчисленията на обикновенитѣ нужди на всѣки единъ човѣкъ и на онѣзи голѣми маси отъ стоки, които сѣ потрѣбни за едно такъво многомилionно общество. Отъ това ще зависи и опрѣдѣлението на работническото врѣме и на количествата на производството. Нищо друго освѣнъ страхътъ, че и при бѣдната уредба хората ще си останѣтъ егоистични, накара социалиститѣ да отмахнатъ положението, споредъ което всѣки ще получи пълно продуктѣ на своя трудъ: „Ако бихме дѣлили винѣги всичкитѣ продукти, това би значило да се въстановява частната собственостъ въ срѣдствата на производството,“³⁾ казва съ безцеремонна откровеностъ официалниятъ коментаторъ. Ето защо вече сега се турятъ вериги на бѣднитѣ членове на идеалната социална уредба,

¹⁾ „Das Erfurter Programm“ etc., erläutert von K. Kautsky, 3. изд. Щутгарт 1892, стр. 155.

²⁾ ср. Protokoll über die Verhandlungen des Parteitags etc. abg. zu Erfurt. Berlin 1891., стр. 3—6; Също: 323—338 и др. K. Kautsky, o. c., стр. V.—VIII. K. Kautsky und Br. Schoenlank, Grundsätze und Forderungen der Sozialdemokratie. Erläuter. zum Erfurter Programm, Berlin 1892., стр. 23—27.

³⁾ K. Kautsky, Das Erfurter Programm etc. стр. 156: „Jahraus, jahrein alle Produkte vertheilen, hiesse nach und nach Privateigenthum an Produktionsmitteln wieder herstellen.“

при която производителитѣ ще получатъ само установенитѣ отъ „избранитѣ прѣдставители“ порции, безъ да се гледа, колко кой се труди, т. е. безъ да се обръща потрѣбното внимание върху индивидуалнитѣ способности и индивидуалното прилежание на всѣки производител. Нема това съ „най-свършенитѣ педагогически“ срѣдства, за да се повдигне производителността на една страна? Това ли е „най-справедливото“ възнаграждение за различнитѣ категории на труда, свързани съ различни напрѣгания? „Несправедливостта ще бѣде отмѣнена, обаче тя ще си остане, казва единъ социалъ-демократически писателъ. . . . И въ социалистическата държава. . . . ще работятъ прилежно и лѣниво. . . . Може ли инакъ да стане, освѣнъ че единиятъ да работи за другия. . . . За туй ли, че чукътъ десетъ пѣти трѣбва да чукуе гвоздеятъ, а клѣцитѣ могатъ да го извадятъ съ единъ махъ, за туй ли работата на първия е по-значителна?“¹⁾ Ето защо трѣбва споредъ него лѣнивиятъ и прилежниятъ еднакво да се възнаграждаватъ, а пъкъ управителската мѣдростъ ще има много проста работа — „ще прѣбори отворенитѣ гърла и ще прѣемѣта продуктитѣ, необходими за да бѣдѣтъ наситени“ (!),²⁾ казва сѣщиятъ писателъ, Дитцгенъ. Други коментатори отиватъ още по-далечъ, като самонадѣвно обѣщаватъ, че „при социалистическата уредба всѣки ще консумира споредъ желанието си.“ (*Konsumtion nach Belieben!*).³⁾ Разбира се, че такива обѣщания се основаватъ върху „дълбокото ужъ научно убѣждение,“ че при социалъ-демократическата уредба ще потече медъ и масло, както въ страната Ханаанска. Социалиститѣ утвърдяватъ, че натрупанѣето на капиталитѣ е достигнало сега толкова голѣми размѣри, че може да осигури благосъстоянието на членовегѣ на социалистическата уредба,⁴⁾ като забравятъ при това, че по нѣкога обѣщаватъ на „пестовнитѣ грабителѣ — капиталисти,“ че ужъ ще ги възнаградятъ за неизбѣжнитѣ загуби, както това

¹⁾ J. Dietzgen, Die Zukunft der Sozialdemokratie. Neuer Abdruck. Berlin, 1891., стр. 9.

²⁾ Dietzgen, о. с., стр. 16: „Man zählt die offenen Mäuler und kalkulirt das Produkt, welches nöthig ist, sie zu stopfen.“

³⁾ „Gesellschaftliches und Privateigentum,“ „Sozialdemokratische Bibliothek,“ Heft 1. вжъ „Handwörterbuch der Staatswissenschaften,“ 28. Lieferung, стр. 734.

⁴⁾ Ср. напр. Fr. Engels, Dührings Umwälzung der Wissenschaft, II изд. Zürich 1886, стр. 270. Fr. Engels, Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft, 3. изд. Zürich 1885, стр. 49.

направихъ Марксъ, Лассалъ и др.¹⁾ Обаче изпълнението на това обѣщание е вече за туй немислимо, защото социалистическата държава именно ще изгуби, ако поиска честно да възнагради собственицитѣ. Отъ друга страна най-солиднитѣ изслѣдователи доказватъ, че съществуващитѣ богатства не сж толкова голѣми и че въ същото врѣме съврѣменното производство не е още достатъчно, да удовлетвори всичкитѣ народни нужди²⁾ Възможно ли е да се прѣдположи, че при социалистическата уредба ще се у голѣми производството, когато всѣки производителъ ще бѣде сигуренъ, че каквато и да бѣде интесивността на неговата работа, той винаги ще получи толкова, колкото и другитѣ производители. Даже Родбергусъ призна, че при даденитѣ условия на нашия общественъ животъ и при съврѣменното равнище на работническитѣ маси не е възможно да се прѣмахне частната собственостъ, защото за производителитѣ още е необходимо „принуждението къмъ работа.“³⁾ Разбира се, че социалъ-демократитѣ не искатъ сега да признажтъ справедливостта на тѣзи „буржоазни забѣлѣжки,“ понеже утвърждаватъ, че хората ще се прѣобразятъ и ще станътъ свършени. Безъ съмнѣние, при „извѣстни условия“ е възможенъ такъвъ социалистически животъ, както, на примѣръ, това се практикува въ манастиритѣ, но и тамъ той върви нормално само тогава, когато членовѣтѣ на калугерскитѣ конгрегации високо държатъ своето божествено знаме. Обаче голѣмитѣ народни маси се нуждажтъ отъ по-прости но пъкъ за това по-силни стимули (поттици), за да изпълняватъ гражданскитѣ си длѣжности. Справедливо забѣлѣжи Лавеле, че „честта може да направи герои, но не работници,“⁴⁾ и стига да си припомнимъ, че прочутитѣ асоциации на Луи Блана, създадени отъ него въ името на братството помежду равнитѣ работници, станяхъ „огнище на плесеници“ („boite aux

¹⁾ ср. Leroу-Beaulieu, Le collectivisme, 2 изд. Paris 1885, стр. 167 и сл., 38 „Journal des Economistes“ Май 1883 г., стр. 184. А. Шефле, Сжцността на социализма, бѣлг. прѣв. Кюстендиль 1886 ч. I, стр. 32,

²⁾ Ch. Gide, Principes d'économie politique, 4. изд., Paris 1894, стр. 374—377, 438—440.

³⁾ Rodbertus, Zur Beleuchtung der socialen Frage, 1875, стр. 222; вж. Schönb erg, Handbuch der politischen Oekonomie, 3. изд., Tübingen 1881, т. I, стр. 237; ср. сжцо А. Шефле, Сжцността на социализма, прѣв. отъ руския etc. Кюстендиль 1886, стр. 47.

⁴⁾ E. de Laveley. Two new utopias. The contemporary Review, January 1890, стр. 14.

Ср. И. И. Янжулъ, Въ поискѣхъ лучшаго будущаго. Соціальные этюды. Петербургъ 1893, стр. 141.

giffles!*) за да се убѣдятъ, че Лавеле не клевети работниците. Луи Бланъ искаше, производителитѣ да се ръководятъ не отъ личнитѣ интереси, а отъ своята честъ (*d'honneur*), като посочване на войскитѣ, обаче право любѣлѣва по поводъ на това известиятъ економистъ Рашеръ, че „Луи Бланъ забравя сѣбѣ 30 случая на сѣстрното наказание, които се намиратъ въ воинския уставъ.“¹⁾

И така ние виждаме, че социалъ-демократитѣ, като намѣрили, че е опасно и невъзможно да се дава на всѣкого опекѣ, както той произвежда, се принудиха да приобѣтватъ къмъ „честността“ и „скромността“ на производителитѣ и къмъ уреждането съ прикази нуждитѣ на маситѣ. Тѣмъ се вижда, че лесно ще бѣде да се установи, какви и колко продукти сѣ необходими за всѣко село, за всѣки градъ, окръгъ и най-сѣнѣ държава, защото ще бѣде спрѣдѣлено, въ какво и колко всѣки се нуждае.

Сега всички това се регулира благодарение на условията на пазара и на конкуренцията: споредъ това, какво се търси известна стока, тава се и прѣдлага. По този начинъ става грандиозна циркулация на стокитѣ. Отъ Южна Русия, Сѣверна Америка и Австралия се стича жито въ различнитѣ пунктове на Европа, за да се прехранихъ нѣмр., южно-германскитѣ селяни, на които е не-стодно да обработватъ тютюнь и др. пѣва. „И най-бѣднитѣ селянитѣ и работникѣ, казва Лавеле, се ползува отъ тази всемирна циркулация отъ продуктитѣ на цѣлиа свѣтъ: лентъ за дрѣхѣ дохожда отъ Австралия, петролей отъ Пенсилванія и Кавказъ, оризъ отъ Индия, кафе отъ Йеа“ и т. н., и т. н. Свободнитѣ капиталѣ, които тласкатъ владѣтелитѣ, да ги употребуватъ по най-стоденъ начинъ, се стичатъ тамъ, гдѣто най-много се нуждатъ отъ тѣхъ, и белъ „намѣтане на властѣта“ градовете като Лондонъ и Парижъ съ пѣколко милиони население получаватъ сѣбѣ хилѣди разни продукти, отъ които се нуждатъ жителитѣ нѣмъ. Този най-главенъ пулсъ на общественъ животъ, законитѣ за исцанѣто и прѣдлаганѣто, ще прѣстане да бие: централнитѣ общински и държавни управленія ще разпрѣдѣлятъ стокитѣ по административенъ начинъ, и ако тази машина пѣва да върви нормално, тогава хората ще бѣдѣтъ задлъжени да се подчинятъ на „по-високи ин-

*) W. Roscher, System der Volkswirtschaft, XVI. изд. т. I. Stuttgart 1882, стр. 184

Louis-Blanc прѣдлагаше да се напие надъ работѣ на държавнитѣ работници: „dans une association de frères qui travaillent, tout paresseux est un voleur“

Бланъ. Прѣдлага.

тереси“.¹⁾ Но кой може да гарантира, че производството не ще се намали, особено въ селското стопанство! Въ момента, когато ще „удари послѣдниятъ часъ на капиталистическото производство“ селянитѣ ще стоѣтъ въ умствено отношение по-долу отъ градскитѣ жители. Какъвъ интересъ ще ги накара да работѣтъ съ сѣщото трудолюбие, както и по-напрѣдъ, безъ да почиватъ, безъ да се хранѣтъ човѣшки, когато не ще иматъ нужда да спестѣтъ малко пари! На ли „point d'honneur?“ Наистина, сѣществуватъ задруги и общо владѣние, но това все пакъ не е социалистическа уредба, за това че всѣка една задруга и община основаватъ цѣлятъ си економически животъ върху лични материални интереси, които се защищаватъ отъ единъ, тъй да кажемъ, „колективенъ индивидуумъ“, но стига селянинътъ да знае, че отъ интензивността на неговата работа и отъ неговото извънредно трудолюбие не зависи подигането на неговото благосъстояние, и той нѣма да напрѣга до кръвъ мускулитѣ си и да води плугътъ съ потъ на лицето си. Но ако и въ консумацията той не бѣде скроменъ, ако той се откаже да яде само лукъ и чушки и поиска да яде както градскиятъ жителъ, — кой гарантира, че тогава нѣма да стане дефицитъ въ продуктѣтъ? Разбира се, че въ първо врѣме ще има „експроприирани отъ експроприаторитѣ капитали“, съ тѣхъ ще бѣде възможно и отъ „вънъ“, „задъ граница“ да се получатъ нѣщата, които липсватъ, — обаче съ намалението на капиталитѣ ще се намалѣтъ и оръдията на производството, и съ тѣхъ и продуктѣтъ, — и всеобщъ банкротъ е неизбежно нѣщо! Бебелъ мисли, че статистиката ще послужи като една всеобща панацея.²⁾ Обаче и при съврѣмената уредба статистиката играе не малка роля, но тя нѣма почти никакво значение, когато се явяватъ неочаквани естествени стихии, както градушка, засуха и т. н., а пъкъ отъ друга страна, при социалистическата уредба, тя значително по-малко ще бѣде въ състояние да прѣдопрѣдѣли интензивността на общественото производство, когато милиони селяни не ще се ръководѣтъ отъ личния интересъ, а ще работѣтъ за „обществена полза“. На да ли тогава ще бѣде възможно да се намали работническото врѣме на нѣколко часа въ день, както това обѣщаватъ „во-

¹⁾ „Mais voilà tous ces gens à l'oeuvre, qui les dirigera, qui les surveillera? . . . Il faudrait autant de surveillants, autant d'agents du pouvoir que de travailleurs réels“. Lamennais, Oeuvres posthumes, p. 156. — ср. Cauwès, Cours d'économie politique. 3. изд. т. 1, Paris 1893., стр. 166.

²⁾ Bebel, die Frau etc., стр. 270 и др.

дителитѣ“. На какво казано, противурѣчието, въ които се намиратъ социалъ-демократитѣ отпосително въпроса за разпрѣдѣлянето сѣ за тѣхъ необходимо: благоразумието и психологията изискватъ, да се възнаграждава пропорционално качеството на труда на всѣки единъ работникъ, обаче това не е демократично! Бѣше дума, че критериумътъ трѣбва да бѣде „обществено необходимо врѣме“, но кой ще може да установи дѣлътъ на всѣки единъ, напр. въ машинното производство на една стока, гдѣто има толкова сложни операции? Последнитѣ програми въ Гота (1890 г.) и Ефрфуртъ (1891 г.) постановиха, да се дава еднакво възнаграждение на всѣкиго споредъ нуждитѣ му, но това е вече чистъ комунизъмъ съ всичкитѣ му лоши сетнини, защото при тази последна формула, макаръ че се запазва „демократическото самолюбие“ на маситѣ, е очевидно, че съ това е нераздѣлно свързана утопическата вѣра въ „благородната“ натура на маситѣ и . . . намалението на производството! Въ сѣщо врѣме, споредъ „коментаторитѣ“, е опасно да се възнагради интензивността на труда и индивидуалнитѣ качества на производителитѣ, понеже това ще създаде „работническа аристокрация“ и . . . социалистическото общество ще бѣде винаги застрашавано отъ едно второ социално грѣхопадение — въвежданъето на „частна собственост“ и „капиталистическо производство“! . . . Не е ли това страшенъ лъжливъ кръгъ? Разбира се, че остава още едно радикално срѣдство, а именно да се задѣлжатъ производителитѣ да произвеждатъ толкова, колкото ще се опрѣдѣли по „административенъ начинъ“, т. е. ще се употреби насилие при помощта на социалистическитѣ „власти“, обаче ние вече добръ знаемъ, че интензивното производство само тамъ се развива, гдѣто трудътъ е свободенъ и гдѣто справедливо се възнаграждава по заслугитѣ.

Всичкитѣ тѣзи въпроси се разглеждатъ въ социалъ-демократическитѣ списания само да се каже, че буржуазната злоба ги измисля. Социалиститѣ не могатъ да допуснатъ, че при прѣмахването на капиталистическата уредба ще кипнатъ сжщитѣ страсти въ грждитѣ на човѣка, а въ сжщото врѣме се плашатъ вече сега отъ тѣхъ.

Ние се задоволехме само съ тѣзи въпросъ, като оставихме хиляди други на страна. Нека сега погледнемъ, какво

е равнището на онѣзи хора, които ще се занимаватъ съ уреждането на бждния идеаленъ животъ.

Смѣстествува ли помежду тѣхъ нравствено единство и братско съгласие, за да дадѣтъ величественъ примѣръ на „скубителитѣ“ и за да разклатѣтъ съ примѣрния си партизански животъ тѣхнитѣ „егонистични прѣдразсѣдци“, че въвеждането на социализма ще създаде анархия, ще бѣде възвръщанье къмъ първобитното състояние. — прѣдразсѣдци, които сподѣляше единъ такъвъ благороденъ хуманенъ мислителъ, както Джонъ Стюартъ Милъ?

Нека си припомнимъ прѣди всичко първата французка революция (1789—1796), гдѣто въ името на народа и благодарение на неговото безгранично господство една партия пращаше друга на ешафота: жирондисти, хербертисти, дантонисти! и най-сетнѣ трѣбваше „демократическия тирани“ Робеспьеръ да сподѣли участието на своитѣ жертви и да хвърли републиканския народъ въ обятията на корсиканския деспотъ. А странната братоубийствена война съ вандейскитѣ селяни, които не искаха да се подчинятъ на революцията! Нека си припомнимъ борбата, която пламнѣе измежду революционеритѣ на интернационалитѣ работнически събори ¹⁾. Нека си припомнимъ непримиримата борба между Маркса и Бакунина, която и сега, по-диръ около тридесетъ години, се води ожесточено помежду тѣхнитѣ политически послѣдници — социалъ-демократитѣ и анархиститѣ! Азъ самичкъ чухъ въ 1890 г. на едно анархическо събрание въ Парижъ, какъ единъ виденъ ораторъ каза, че ако би на 1-и Май социалиститѣ побѣдили и завладѣли градския съветъ, то анархиститѣ трѣбва съ бомби да бѣдѣтъ пригответи, за да имъ изгърбятъ тази властъ. (!!) А че анархиститѣ не се шегуватъ, за туй ние имаме прѣсни „херостратовски“ примѣри на певинитѣ жертви въ Барселонския театъръ и въ Парижката камара! . И тѣ не сѣ малобройни помежду революционнитѣ елементи: въ Белгия, Испания и Италия тѣ сѣ по-многобройни, отколкото марксиститѣ ²⁾. Въ Франция ние срѣщаме безбройни фракции, защото нито работническитѣ маси, нито особено прѣдводителитѣ имъ искатъ да принесѣтъ своитѣ лични, дребни инте-

¹⁾ Вж. напр. C. Stegmann u. C. Hugo, Handbuch des Socialismus, I. Lief., Zürich 1894, стр. 5—10.

E. de Laveley, Le socialisme contemporain, 4. изд. Paris 1888, т. IX: Grandeur et décadence de l'Internationale.

²⁾ Cauwès, o. c., т. I, стр. 150.

Handwörterbuch der Statswissenschaften, o. c., стр. 724 и сл.

рети, съвѣсто чистотлюбие и самозлюбие въ животна на „общото благополучие“. Старитѣ бланкисти се разпадатъ на фракции, защото не могатъ да се съгласятъ относително своята „тактика“ спрѣмо „политиката“ на генерала Булапже; създадената отъ Гедэ (Guesde) организация на „френскитѣ социал-демократи“ (collectivistes) се разпада поради препирнитѣ на „просвѣтени учители“: Guesde, Deville и Lafargu образуватъ фракция на марксиститѣ, а пъкъ Brousse и Malon създаватъ едно опортюнистическо течение прѣлъ образуването на една „посебилистическа партия“, обаче и въ тѣхнитѣ редове не трай дълго съединение: въ 1890 год. и посебилиститѣ се разпадатъ на двѣ други фракции: бруссисти (Brousse) и аллеманьсти (Allemane), и ако прибавимъ още многобройнитѣ анархически кръгове, — все ще можемъ да си представимъ опова „братско съгласие“, което вече сега господува помежду „прѣобразователитѣ на човѣшкия родъ“. Разбра се, че това „национално“ съгласие не можеше да се не прояви и въ интернационалитѣ питания, — и ето на международния работнически конгресъ въ Парижъ, по случай на всемирното изложение въ 1889 г., тѣмъ вътрешни безредници докарахъ до скандални сблъсквания и щѣхъ да свържатъ зафидицията на този съборъ, ако германскитѣ социал-демократи да не бѣхъ повлияли съ своята численостъ и благоразумие¹⁾. А пъкъ и въ самата Германия, гдѣто, както видѣхъ, особени причини доведоухъ една всеобща концентрация на социализма, въ последно врѣме се захванъ едно особено движение, което, като угрожава спокойниятъ вървешъ на социал-демократическата организация, може, при „благоприятни условия“, да прѣдизвика голѣмо разклащанье въ тази партия. И въ Германия помежду фракциите станухъ по ярѣди доста сблъсквания, така между ласаловцитѣ и марксиститѣ, помежду последнитѣ и анархиститѣ (Most), обаче сега захванъ едно „ултра-демократическо и ултра-революционно“ китѣние, насочено най-вече срѣщу съврѣменната организация на германскитѣ социалисти, което най-ясно е формулирано въ книгата на известния социал-демократически публицетъ Милеръ²⁾: „Класовата борба въ нѣмската социал-демократия“.

1) Вж. Protocoll des Internationalen Arbeiter-Congresses zu Paris. Deutsche Uebersetzung. Nürnberg 1890.

2) Hans Müller. Der Klassenkampf in der deutschen Sozialdemokratie. Zürich 1892.

Ср. също: Protokoll über die Verhandl. . . zu Halle. Berlin 1890, стр. 42—47, 54—55 и др.; ebenso Protokoll über die Verhandlungen . . . zu Erfurt, Berl. 1891: „Die Anschuldigungen der Berlin. Opposition“, стр. 53—89 и др.

Съ постепенното нарастване на германското социалистическо движение, съ угодняването на числото на социалистическите народни прѣдставители, които лека-полека концентрирахъ цѣлото движение въ рѣцѣтъ си, тѣ станяхъ по-спокойни, защото се страхуватъ за своята организация. Макаръ че тѣ не умекчихъ програмата, обаче въ дѣйствиата си станяхъ много по-благоразумни; като захваняхъ да взиматъ участие въ общитѣ работи на райхстага, ¹⁾ тѣ се запознахъ по-отблизу съ сложния механизъмъ на „държавната наредба“ и съ всичките мѣнотии, които ще срѣщнатъ при едно опитване за прѣмахването ѝ. Въ сѣщо врѣме характерътъ на изборитѣ въ райхстага ги ввлѣче въ борба съ другитѣ партии и ги принуди да увеличатъ числото на гласоподавателитѣ, безъ да гледатъ, да ли тѣ сѣ истински социалисти. Тѣ захваняхъ да кокетиратъ съ дребнитѣ собственици — „буржоа“ и занаятчи, а сѣщо така и съ селянитѣ. Въ редоветѣ имъ се появихъ повече и повече прѣдставители отъ „експлоататорскитѣ класове“, или пъкъ прѣдставители отъ „умствения пролетариятъ“, който е често, за жалость, само-надѣянъ „пролетариятъ на ума“. Така напр. социалъ-демократическите прѣдставители въ райхстага по занятieto сѣ: адвокати, писатели, гостилничари, фабриканти и продавачи на тютюнъ, търговци и независими занаятчи.

Умѣреността и благоразумието на тѣзи водители се показва особено въ въпроса за празнуването на 1-ия Май, което бѣше установено на парижкия конгресъ въ 1889 година. Като видѣхъ, че не е възможно прокарването на тази „интернационална демонстрация на работническото побратимство“, прѣдставителитѣ на германската социалъ-демократия рѣшихъ, че пролетариатътъ не е задлъженъ да празнува този день, ако намѣри, споредъ условията на мѣстния животъ, че това е свързано съ извѣстни опасности, както напр. сблъскване съ войскитѣ. Това бѣше едно голѣмо нравствено поражение на партията, но доказателство на нейното благоразумие и пейната „реална политика“. Сѣща умѣреностъ се прояви и въ редовете на водителитѣ, когато на 24. и 25. Февруарий 1891. г. въ Берлинъ станяхъ демонстрации на безработни пролетарии, къмъ които не бѣхъ допуснати социалъ-демократитѣ да приематъ общо участие. За партията това бѣше трагически моментъ: чувствата на „социалистическия дългъ“ я карахъ да се вмѣсва въ тѣзи демонстрации на пролетарията, обаче страхътъ отъ опасностъ за едно сблъс-

¹⁾ „Schwatzklub in der Leipzigerstrasse!“ както каза Либкнехтъ.

кваше съ войскитѣ ги накара, да се откажатъ отъ това „унизително“ участие съ „най-долнитѣ варабонтни класове“ („Lumpenproletariat!“ — „Kanaille in Ballonmützen!“ ср. „Vorwärts“ № 48 и 49 отъ 26 и 27 Февр. 1892 г.)¹⁾

Това „благоразумие“ и тази „авторитетна власт“ на прѣдводителитѣ прѣдизвиква недоволство, и хиляди работници се хвърлятъ въ редоветѣ на „опозицията“, която иска, щото социалъ — демократическата партия да стане партия на „пролетарнитѣ“, да не прави „компромиси“ съ дребно-буржуазнитѣ елементи,²⁾ да се откаже отъ „безполезната парламентарска дѣятелност“ и да „децентрализира управлението“. Тѣ вече създадохъ една „партия“, иматъ свой органъ („Sozialist“) и водятъ ожесточена борба съ „дребно-буржоазнитѣ течения въ социалъ-демократията.“ Нѣма никакво съмнѣние, че въ борбата съ „водителитѣ“ тѣ изгубихъ позорно битката, обаче официалната плесница, която единъ отъ най-видитѣ прѣдставители на „опозицията“, едно врѣме редакторъ на единъ официозенъ социалъ-демократически вѣстникъ, даде на единъ отъ най-солиднитѣ социалистически писатели, Каутски,³⁾ и бурнитѣ сцени на международния работнически съборъ въ Цюрихъ (1893 г.) показватъ, че и въ Германия не съществува една неразклатена „братска любовь помежду унитѣ-тенитѣ“, и че, ако тѣзи „независими социалисти“ (Unabhängige Sozialisten) би имали власт, тѣ би се жестоко разправили съ „зависимитѣ“.

„Социалъ-демократическата партия е изгубила всѣко познание на революционната тактика, и нейнитѣ прѣдставители самодоволно се гордѣятъ съ своето политическо и реалистическо благоразумие. Това сѣщо направихъ и жирондиститѣ на Френската революция, обаче тѣхното познаване конкретнитѣ нѣща ги блъснѣ въ смъртъ и загуба. И сѣщата участъ щѣ има нѣкога социалъ-демократическата жиронда!“ извиква главатарѣтъ на тази „опозиция“, Müller . . .⁴⁾

Мислимъ, прочее, че тѣзи нѣколко примѣра стигатъ, за да се види, че нравственото равнище на голѣмитѣ маси, които тъй лесно вървятъ слѣдъ този или другъ прѣд-

¹⁾ Вж. у Н. Müller, о. с., стр. 29—29.

²⁾ Domela Nieuwenhuis, Les divers courants de la Démocratie socialiste allemande, Bruxelles 1892.

Saint Marc, Revue d'économie politique, 1890, стр. 588.

Raffalovitch, Journal des Economistes, Ноемвр. 1891 стр. 193 и сл. Cauwès, о. с., т III, стр. 149—152.

³⁾ Müller, о. с., стр. 132—140: „Н. Kautsky's Abenteuer in Zürich“.

⁴⁾ Müller, о. с. 47.

водителъ, не е толкова високо, щото да повърваме, че въ момента на „една социалистическа революция“ тѣ нѣма да надвѣятъ въ рѣцѣтъ на безжалостни демагози и да не върнатъ най-ужасни нѣща както напр. въ време на парижката комуна. Кой ще гарантира, че „по-благоразумни“ елементи ще надвѣятъ? Нема овѣмъ безредици, които сега толкова пречатъ на работниците да създадатъ една солидна организация и които ще станатъ особено рѣзки, когато всѣка една фракция поиска да спасява по свой начинъ човѣчеството? Това трѣбва добръ да се обмисли!

Но най-главното не е доказано отъ страна на социалъ-демократитѣ, т. е. неизбежността на социалистическата побѣда. Съ тѣзи думи ние зачекваме крайжгълниятъ камѣкъ на цѣлата социалистическа сграда, построена върху върване въ една опрѣдѣлѣна еволюция и върху материалистическия възгледъ на историята.

Дали Франция ще стане на чело на социалната революция, както това гордо утвърдяватъ френскитѣ социалисти („като социалисти ние считаме Франция като люлка на революцията: при утривото запиване на галския пестелъ ще се начене революцията, както е казалъ Марксъ“) ¹⁾, или пъкъ Германия, „която повечето отъ други страни се отличава,“ както гордо мислятъ германскитѣ социалисти ²⁾, — въ всѣки случай ние трѣбва да считаме като една „ораторска хипербола“ слѣднитѣ думи на Бебеля, които той произнесе на събора въ Ерфуртъ: „както въ Германия, така и въ цѣла Европа работитѣ вървятъ по такъвъ начинъ, че ние всички трѣбва само да се радваме. Още повече, азъ съмъ убѣденъ, че изпълнението на нашитѣ цѣли е толкова близу, щото малцина има въ тази зала, които нѣма да доживѣятъ тѣзи дни“ ³⁾

Нека видимъ, да ли е научна тази увѣреностъ? „Научниятъ социализмъ можеше да се създаде само въ страната на класическата философия“ — Германия, казва Енгелсъ ⁴⁾. Върху почвата на тази хегеловска метафизическа философия Марксъ направи, средъ неговитѣ послѣдователи, голѣмъ прѣвратъ въ нашето мисленіе, като създаде истинската

¹⁾ Аржириадисъ, Опитъ на научния социализмъ, прѣв. отъ френс. Шумепъ 1892, стр. 79

²⁾ A. Bebel, о. г., стр. 377.

³⁾ вж. Protokoll über die Verhandl. . . zu Erfurt, стр. 172.

⁴⁾ Engels. Die Entwicklung des Sozialismus etc., стр. 5. Енгелсъ, Лудвигъ Фейербахъ, прѣв. отъ руски. Спбвнъ 1892, стр. 68.

историческа метода: „Марксовото материалистическо обяснение на историята е краятъ на описателната история и начало на историческата метода,“ казва единъ марксистъ. ¹⁾ Споредъ това учение основата на цѣлия исторически животъ е изключително неговата економическа структура, и че всичкитѣ социални и етически явления се отнасятъ къмъ нея, както слѣдствието къмъ причината ²⁾. „Материалистическиятъ възгледъ върху историята има за своя изходна точка повскението, че производството и слѣдъ това раздѣлението на неговитѣ продукти е фундаментътъ на обществената уредба“, казва Енгелсъ ³⁾. Така че съ голѣмо основание марксистътъ Краузе указва, че „историческото мироустройство на Маркса праспособява мисълта на Спиноза за несвободата на волята къмъ необоримата еволюция въ историята на всичкитѣ врѣмена и всичкитѣ народи“. ⁴⁾ Обаче стига по-внимателно да се вгледаме въ разнообразната картина на историческия животъ на културнитѣ народи, за да се убѣдимъ, че отъ строго научна гледна точка само едно непримитивно, едностранчиво и безкритическо отношение е могло да накара марксиститѣ да провъзгласяватъ този възгледъ за непоколебимъ законъ. Никой не може да отрече, че економическитѣ фактори играятъ голѣма роля въ живота на отдѣлни хора и на цѣли народи, обаче най-главната задача на изследователя не е едностранчиво обобщение на единъ таквъ факторъ, но всеостранно изследване на всичкитѣ условия на историческото развитие. Иали, споредъ самитѣ маркнисти, Англия, Франция и Германия се намиратъ въ пикта на същата еволюция, обаче, като хвърлимъ погледъ на общата нѣмъ история и свърѣзменитѣ нѣмъ уредби, пада ли ще се задоволимъ съ една такава обща фраза, — че тѣзи различия сѣ единствено продуктъ на економическитѣ условия. Ще се задоволимъ съ примѣри отъ работническия животъ. „Економиката“ ли е главната причина, че въ Франция работниците не могатъ да се организиратъ, а въ Германия тѣ се централизуваха и съ гордостъ се провъзгласяватъ за отроци на „метафизическата философия“, която почива върху супраидеалното мислене? „Економиката“ ли е причината,

¹⁾ Gerhard Krause, Die Entwicklung der Geschichtsauffassung bis auf Karl Marx. Berlin 1891, стр. 6,
ср. Gerhard Krause, Die Arbeiterbewegung im Lichte der materialistischen Geschichtsauffassung. Berlin 1891.

²⁾ Paul Lafargue, Der wirtschaftliche Materialismus in den Anschauungen von Karl Marx. Zürich 1886, стр. 3.

³⁾ F. Engels, Die Entwicklung etc., стр. 28.

⁴⁾ G. Krause, Die Entwickl. d. Gesch. etc., стр. 44.

гдѣто двѣ толкова почти еднакво напръднѣли „капиталистически“ държави като Англия и Белгия нѣматъ една такава партия, както е германската социалъ-демократия? Организуванитѣ работнически маси въ първата като че ли прѣдставяватъ по отношение къмъ неорганизованитѣ една умѣрена работническа аристократия, а въ послѣдната надвиватъ бурнитѣ непримирими анархически течения. Не, тука ние имаме работа съ много различни равнозначни психологически, етнографически и др. фактори, помежду които „економиката“ заема само едно мѣсто. Отъ друга страна историческитѣ изслѣдвания за сега още сѣ въ началото на своето развитие и много рано е да се стремимъ да обяснимъ съ „алгебрически формули“ законитѣ на историята на човѣшкия животъ. Кой ученъ историкъ може да се рѣши да прави заключения, отъ материалистическа гледна точка, напр. върху значението на великата французка революция, когато още до сега не сѣ разрѣшени най-главнитѣ економически въпроси, които сѣ, споредъ самитѣ марксисти, главно основание на историческия животъ. Въ 1879. година поиска французкото земледѣлческо общество да узнае, да ли се е увеличило числото на собственицитѣ или не, и най-виднитѣ учени не можахъ да дадатъ рѣшителенъ наученъ отговоръ. ¹⁾ Сѣщото се случи въ 1884. г. въ конгреса на французкитѣ учени общества (*sociétés savantes*), на които прѣдставителитѣ на секцията за социалнитѣ и економическитѣ науки дадохъ два противуположни отговора на въпроса, да ли се е увеличило дребното поземелно владѣние прѣзъ осемнайсетото столѣтие ²⁾).

Тѣзи примѣри, мислѣ, сѣ достатъчно краснорѣчиви, за да потвърдятъ нашата мисль, че отъ строго научна гледна точка само въ нашия вѣкъ почнѣхъ да се събиратъ камъци за съгражданъето на една историческа наука, и че хората, които мислѣтъ, че сѣ намѣрили въ „економиката“ камень на историческа мѣдрость, сѣ просто дилетанти въ тѣзи толкова сложни въпроси, и за туй се задоволяватъ съ онова „научно“ рѣшение, което имъ даватъ Марксъ-енгелсовитѣ „аксиоми“.

Разбира се, че сѣщиятъ „едностранчивъ“ духъ, който се проявява въ това, „материялистическо“ обяснение на историята, трѣбва прѣди всичко да господствува въ възгледитѣ.

¹⁾ Gide, Les principes etc., стр. 40--41.

²⁾ Comptes rendus du Bulletin des travaux historiques et scientifiques (Section des sciences écon. et polit.), année 1884, стр. 69 и 74.

Cr. A. de Foville. La Morcellement. Paris 1885, стр. 40.

на марксиститѣ върху „развитието“ на съврѣменото обществено състояние. Безъ да се спираме при деталитѣ, нека разберемъ нѣколко най-главни положения на тази „теория на еволюцията“. Най-главната „аксиома“ е, че всѣка държава, която е стѣпила въ пътя на капиталистическото производство, трѣбва по единъ необоримъ начинъ да върви по пътя къмъ социализацията; конкуренцията неизбежно концентрира капиталитѣ — оръдия на производството, и тѣзи противурѣчии водятъ неизбежно къмъ една всеобща „социална хармония“; съ други думи това е едно просто примѣнение на хегеловската теорема, споредъ която еволюция става, когато противурѣчието между тезата и антитезата привождатъ къмъ синтеза: индивидуалната собственост (теза), експроприирана отъ капиталистическата уредба (антитеза), привождатъ къмъ „експроприацията на експроприаторитѣ“, т. е. социализация (синтезъ).

Ще погледнемъ прѣди всичко, да ли състоянието на дребното поземелно владѣние и дребнитѣ производители е толкова фатално и неоправимо, както това трѣбва да бѣде споредъ учението на „научния социализмъ“. Ненормалната концентрация на земитѣ въ рѣцѣтѣ на едритѣ притежатели въ Англия, ¹⁾ върху историята на която Марксъ съгради своята едностранчива теория, не е довазателство, че и другитѣ страни сѣ вървѣли и вървятъ по същата посока. Цѣлата история на френскитѣ селяни отъ постепенното имъ освобождение отъ феодалнитѣ крѣпостни вериги е успѣшна борба за частната поземелна собственост. Това е величествена картина на столѣтнитѣ успѣшни усилия на селянитѣ за подобрене на економическото имъ състояние: всичката си воля и всичкитѣ си намѣрения тѣ насочихъ, какъ да станѣтъ независими, и че това станѣ „страсть за тѣхъ, да станѣтъ собственици“, забѣлѣжи извѣстниятъ английски економистъ Юнгъ, който е изучавалъ Франция въ края на минѣлото столѣтие ²⁾. Французката революция, като разруши голѣмитѣ поземелни владѣния на дворянството и духовенството, съ никакъвъ законъ не защити дребнитѣ селяни отъ губителната конкуренция на едритѣ. ³⁾ Наистина революционниятъ законъ отъ 8. Априлий 1791. година опрѣдѣли, щото рав-

¹⁾ Ср. Българс. Прегл. I, стр. 144—145.

²⁾ Arthur Young, Voyages en France pendant les années 1787—1790. Paris 1792, т. II, стр. 240—241 и 328.

³⁾ Duvergier etc. Collection complète des Lois etc. (de 1788 à 1830), 2. изд. Paris 1834—56.

нитѣ наследници да получатъ равни дѣлове¹⁾, който законъ получи окончателната си форма въ прочутия „Code Napoléon“, обаче това постановление, отъ гледна точка на марксовата „материалистическа еволюция“, би трѣбвало да кара до по-големо раздробяване на поземелнитѣ имоти и до тѣхното по-често поглъщане отъ едритѣ. Но какво виждаме сега, слѣдъ стогодишно развитие? Франция се счита отъ всичкитѣ учени за „класическа страна на дребното землевладение!“²⁾ (Споредъ официалната статистика отъ 1876. г.³⁾ на 36·045·398 жители 18,968,605 се занимаватъ съ селско стопанство, отъ които 56% (10,620,886) селяни собственици, 30,09% фермери и 13,91% градинари, лозари и т. н. А споредъ преброяванъето отъ 1881. г. на 37,405,290 жители 18,244,209 се занимаватъ съ селско стопанство, отъ които 50,23% (9,176, 532) селяни-собственици, 19,35% (3,522,036) селяни собственици, които работятъ и за други, 27,58% фермери и др. и 2,78% лѣсничари, въгленари и др.⁴⁾

Ние видѣхме вече (Бѣлг. Прѣл. т. IV, стр. 87), до колко френскитѣ селяни се борятъ за своята економическа свобода, и тѣхното трудолюбие е най-големъ изворъ на богатствата на Франция. Не стига ли само този примѣръ да се убѣдимъ, че законитѣ на „научния социализъмъ“ сѣ малко „понаучни“. Ще погледнемъ сега на Германия. Самъ Енгелсъ признава, че $\frac{2}{3}$ отъ германското население се занимава съ селско стопанство⁵⁾, обаче той се утѣшава, че дребнитѣ земеделчески производители ще загинатъ отъ концентрацията на едритѣ.⁶⁾ Ако Бебелъ е принуденъ да признае, че числото на поземелнитѣ собственици се е увеличило, въпреки „марксовата теория“, то той се утѣшава съ мисълта, че за туй тѣхното економическо състояние се е влошило. Като обстоятелство ще послужи за тържеството на едритѣ владѣтели.⁷⁾ Като че ли френскитѣ селяни прѣзъ сто години нѣмаха време да загинатъ! Въ същото време въ герман-

¹⁾ Faustin Hélie, Les constitutions de la France Paris 1880, стр. 247; ср. стр. 405—406; 797.

²⁾ Cauwès, о. с., т. I, стр. 516—517: „Sur 5,420,000 exploitations rurales près de 80% sont aux mains des propriétaires“.

³⁾ Statistique de la France, 1876, стр. XLVIII.

⁴⁾ Yves Guyot, La science économique, 2 изд. Paris, 1887, стр. 245—252. Cauwès о. с. т. I, стр. 414.

⁵⁾ Engels, Die Entwicklung etc., стр. 49. ср. статистиката у Schönberg, о. с. II, т. стр. 2; ср. стр. 36.

⁶⁾ ib., стр. 64.

⁷⁾ Bebel, Die Frau etc., стр. 247 — 248; Българс. Прѣл., о. с. стр. 245 — 246.

сити провинции и държави, както напр. Паденъ и Rhin-Präfekt, които въ фабрично отношение сж много напреднали, ние срѣщаме почти изключително дребни поземелни собственици — селяни. На ли ние трѣбва да се попитаме, защо сж били „закаситѣ на капитализацията“ безсилни въ борбата съ тѣхъ „реакционни дребни елементи“?

Сега нека погледнемъ на състоянието на дребнитѣ производители — занаятчии. Както и на дребнитѣ селяни, сжщо така гледатъ марксиститѣ и на занаятчитѣ като на елементъ, който неизбежно е длъженъ да бѣде погълнатъ отъ едрото фабрично производство за това, защото така нсега забиватъ на „капиталистическата еволюция“. Обаче статистиката на занаятитѣ въ Германия показва, че въ дребнитѣ производства сега взиматъ участие по-вече хора, отколкото въ едритѣ, и че има опрѣдѣлени клонове на производството, въ борбата съ които е безсилна конкуренцията на едритѣ производители¹⁾. Това сж, напиримѣръ, опѣли клонове, които се занимаватъ съ подобрението и поддържащето на вече сжществуващитѣ оръдия на производството, защото не сж нужни на тѣхъ голѣми капитали. Сжщо и при произвеждането новитѣ продукти, щомъ тѣ трѣбва да бѣдатъ направени на мѣстото на консумацията, когато въ сжщо време за едрото производство тържицето е малко: тукъ се отнасятъ занаятитѣ на месари, хлѣбари, ботушари, ковачи, нивачи, зидари и т. н. Сжщо при произвеждането луксузнитѣ пѣна, които изискватъ искусна рѣчна работа и особени технически знания на занаятчинята, сититѣ и опѣли пѣна, които трѣбва да се направятъ споредъ индивидуалния вкусъ на мушкетитѣ. Но пакъ тѣкъ ще укажемъ и на опѣли моменти, които не само могатъ да подпомогнатъ дребнитѣ производители въ одбранителната борба съ едритѣ, но които могатъ да имъ дадатъ и срѣдства за успѣшна настѣпателна конкуренция. Така въ Германия, споредъ статистиката на 1882 година, отъ 3 милиона индустриални прѣдприятия сж 7340000 работници 2,908,000 сж принадлежали къмъ дребната индустрия, която пѣма по-вече отъ 5 производители. Обаче останалитѣ 97100 фабрики не могатъ да бѣдатъ причислени къмъ едрата индустрия за това, че по между тѣхъ сж пѣщо по-малко отъ 10000, които

¹⁾ Ср. A. Held, Sozialismus, Sozialdemokratie und Sozialpolitik, Leipzig 1878, стр. 22—23.

Ср. сжщо Schönberg, о. с., т. II, стр. 440, гдѣто е указана и интерпелацията на въпроса.

концентриратъ по-вече отъ 50 работници, — заедно 1613000 производители ¹⁾. „Въ Франция“, казва Ковесъ, „дребното производство изгуби нѣколко клонове, обаче то запази една твърдѣ голѣма частъ отъ занаятчийскитѣ клонове, а пъкъ въ селското стопанство то се даже увеличи“ ²⁾. Колкото се отнася до Парижъ, гдѣто, безъ съмнение, капиталитѣ сѣ най-концентрирани и гдѣто, споредъ „капиталистическата еволюция“ дребнитѣ рибички би трѣбвало отдавна да бждѣтъ погълнати и да влѣзѣтъ въ редоветѣ на пролетарната армия, — въ Парижъ числото на дребнитѣ занаятчийски лека по лека се уголѣмява, а едритѣ производства се намаляватъ, за туй че съществува тамъ скѣпотия на квартиритѣ и прѣхраната ³⁾. Даже въ Англия, тази класическа страна на едро капиталистическо производство, споредъ официалната статистика на доходния налогъ (income-tax) отъ 1845 год. насамъ въ Велико-Британія (освенъ Ирландия) числото на търговцитѣ и индустриалцитѣ се е утроило: въ 1845 сѣ били 148,000; въ 1868 г. = 379,000; въ 1877 = 381,972. При това трѣбва да забѣлѣжимъ, че онѣзи, които иматъ годишенъ доходъ по малъкъ отъ 2500 лева, не плащатъ тази дажба и не фигуриратъ въ статистиката ⁴⁾. Същото наблюдение направи прочутиятъ германски статистикъ д-ръ Енгелъ относително своето отечество. Немà сѣ това краснорѣчиви доказателства, че „капиталистическата концентрация винѣги обхваща всичкитѣ кръгове на производството и търговията“ ?!

Мѣстото ни не позволява да посочимъ съ цифри безспорниятъ относителенъ и абсолютенъ напрѣдѣкъ, който работническитѣ класове направиха относително надницата и прѣхраната, което обстоятелство е свързано съ намаление числото на просяцитѣ и прѣстѣпниците. Ще се спремъ още върху въпроса, до колко волята на работниците и законодателнитѣ мѣрки сѣ въ състояние, да се борѣтъ съ поменѣщата фатална ужъ „необорима капиталистическа еволюция“.

(Слѣдва).

¹⁾ Cauwès, о. с., т. 1., стр. 424. Указва и на библиографията.

²⁾ Ib., стр. 423.

³⁾ Ib., т. III, стр. 63.; ср. Gide, о. с.; стр. 169.

⁴⁾ P. Leroy-Beaulieu, Essai sur la répartition des richesses. 2. изд. Paris 1883, стр. 294.

ДОМАШНА ХИГИЕНА

ОТЪ Д-РЪ Ф. ГЕБЕРЪ

(Въ 20 писма).

Първо писмо.

Драги ми приятелю,

Питате ме, какъ тъй азъ, който често и рѣшително прѣди съмъ билъ прѣтивъ моднитѣ въ сегашно врѣме популярни медицински съчинения, се рѣшавамъ сега самъ да пиша популяренъ трактатъ по хигиената? Отъ моя страна тукъ нѣма никаква непослѣдователность; както прѣди, тъй и сега, азъ съмъ убѣденъ, че да се взема болѣстѣта за прѣдметъ на популярно описание е не само глупаво, но и безсѣвѣстно, тъй като съ това само се разпространява опасно полѣзване и въобще се принася повече врѣда, отъ колкото полза. Науката за разстройствата въ направата и службитѣ на организма ни — науката за болѣститѣ — е наука чисто специална, която, както юриспруденцията или специалната теология, мѣчно се поддава на популяризация. Съвсѣмъ друго нѣщо е хигиената. Тя се занимава съ поврѣждания и разстройства, които застрашаватъ организмътъ ни, здравето ни отвѣнъ, и ни учи, какъ да отбѣгваме тия опасности. Хигиената само тогава може да изпълни задачата си, когато се усвои отъ народа, и отъ тая гледна точка тя трѣбва непрѣмѣнно да се популязира, въ пълния смисълъ на тая дума.

При всичко че е мѣчно да изпълниш задачата си, азъ се надѣвамъ на поддржката на вашата ако и снисходителна, нѣ искрена критика. Съобщавате ми, че жена ви, заедно съ васъ, ще чете писмата ми; това съобщение крайно ме зарадва; мене ми се струва, че е необходимо именно женитѣ да се интересуватъ съ хигиената. Веднжжъ правилата на тая наука усвоени отъ женитѣ, тѣ вече сами ще се разпространяватъ измежду бѣдѣщитѣ поколѣния; не ще има тогава нужда да се прѣподава хигиената въ училищата, тъй като

дѣцата отъ малки ще се научаватъ отъ майкитѣ си да различаватъ, кое е полезно за тѣхъ и кое вредно.

Сега, приятелю разбиранъ, защо азъ обръщамъ особено внимание на уважаемата си читателница и често ще се отправямъ къмъ нея.

По-горѣ казахъ, че хигиената се занимава съ всичко, което тѣй или иначе дѣйствува вредно върху организма ни, и съ срѣдствата, които притежаваме, за да отстранимъ всичко вредно за насъ или да го направимъ безвредно. Разбира се, че въ такъвъ широкъ смисълъ хигиената трѣбва да обхваща не само санитарната полиция и обществената хигиена, нъ и значителна частъ отъ социалната наука и политическата економия; за това и азъ ще съмъ принуденъ да постъкратъ задачата си.

Истина, твърдѣ често ще се случва да споменуваме по нѣщо и отъ обществената хигиена; но за сега ще оставимъ настрана всичко, което може и е длъжна да направи държавата за запазване здравьето на гражданитѣ отъ всѣкакви вредни влияния, а ще се занимаемъ повечето съ това, което всѣки човѣкъ може да извърши, до колкото е възможно, за запазване здравьето си. Като се грижи за собственото си физическо здравье, той ще принесе полза и на ближнитѣ си, тѣй като здравьето на обществото зависи отъ здравьето на всѣкой единъ неговъ членъ, и ако всѣкой се старае да изпълни старото изречение: „не прави на ближния си това, което самъ не желаетъ за себе си“ — изречение, което, ако и твърдѣ просто, съставлява основата и смисловитостта на всѣка нравственостъ, — то съ грижата за запазване здравьето си, той ще послужи не само на себе си, но и на ближнитѣ си.

Хигиената е тѣй стара, както и човѣчеството. Човѣкъ, въ вѣчна борба съ природата, е билъ длъженъ твърдѣ рано да обърне внимание на здравьето си: първата дрѣха, колкото и несвършена да е била, е била да защити тѣлото отъ лошавото вѣме.

Колкото повече хората се съединявали въ общества, толкова по-необходима е ставала тая грижа: най-дрѣвнитѣ государства съ издавали цѣлъ редъ приписания за запазване здравьето, не само общо за всичкитѣ членове на обществото, но и за всѣкого отдѣлно. Въ дрѣвня Индия ще намираме добръ разработена система на обществена хигиена. А хигиената е станала наука едва прѣзъ послѣднитѣ десетъ години. Хилядогодишната практика, опититѣ, куленъ съ скъпа цѣна, всѣкога съ указвали, че извѣстни влияния дѣйствуватъ

врѣдно на насъ, но едва новото врѣме откри причината на тия влияния. Много има още да се разяснява, но много и твърдѣ много е вече обяснено, и много е приятно, че хигиената печели сега все по-голъмо и по-голъмо уважение въ всичкитѣ слоеве на обществото.

Дѣйствително, почтена задача е, да се изслѣдватъ всичкитѣ пѣтища, по които болеститѣ се прѣмѣкватъ у насъ, и заслужва пълна признателностъ стремлението за запазване здравьето на ближнитѣ ни. То е най-високото благо, безъ което е невъзможна никаква пѣргава дѣятелностъ и никакви жизнени радости! Но колкото и високо да се цѣнятъ тия стремления, все пакъ трѣбва да избѣгваме крайноститѣ, да се пазимъ отъ увличанията на нѣкои отъ прѣдставителитѣ на тая наука, които желятъ, щото хигиената да заема първо мѣсто между всичкитѣ науки и които изискватъ, щото грижата за здравьето да бѣде първата и най-главна длѣжностъ, прѣдъ която всичкитѣ други да оставатъ на заденъ планъ.

Сега ние сме много далечъ отъ естественото състояние; нито единъ човѣкъ, въ каквито и условия да се намира, не може сега да направи собственото си благо единственъ стимулъ за всичкитѣ дѣйствия. Въ това отношение напълно свободенъ може да е само дивакътъ, скитникътъ — номадъ изъ азиатскитѣ степи и индиецътъ, който ходи на ловъ изъ непристъпни мѣста за мечки и биволи. На насъ цивилизацията е наложила други длѣжности. Минжлитѣ столѣтия ни оставили съкровище отъ духовни познания и ние сме длѣжни да пазимъ това съкровище, да го увеличаваме и да го прѣдаваме на потомцитѣ си; както въ всичкитѣ врѣмена хиляди и хиляди хора сѣ рискували животътъ си за слава и величието на отечеството си, тъй и ние биваме често принудени да търпимъ неприятности, да рискуваме здравьето сп, за да спечелимъ духовни блага.

Но слѣдъ такова ограничение всѣкой е не само въ правото си, но е и длѣженъ, до колкото е възможно, да пази и укрѣпява здравьето си не само за собственото си благо, но и за благо на обществото.

Само въ здраво тѣло може да има здрава душа, и само този народъ може да достигне уважение, развитие и благосъстояние, който се състои отъ здрави и физически яки граждани, защо здравьето е не само приятно за индивида, нъ и принася дѣйствителна, материялна полза, цѣната на която може да се опрѣдѣли съ числа.

„Нищо не е тъй скъпо, както болестта,“ казва единъ извѣстенъ гигиенистъ, и най-добъръ доходъ дава капиталътъ, изхарченъ за поддържане здравето, защото той увеличава производителнитѣ сили, както на индивида, тъй и на обществото и по тоя начинъ подига благосъстоянието на цѣлия народъ.

Но за правилното разбирање на хигиената необходимо е да имаме нѣкои свѣдѣния за направата и службитѣ на човѣческия организмъ. За това въ съответствующитѣ мѣста азъ ще съобщавамъ най-интересното и необходимото отъ двѣтѣ науки, наречени анатомия и физиология.

Убѣденъ съмъ, че по-близкото запознаване съ нашия организмъ не само ще ви достави удоволствие, но и ще увеличи уважението ви къмъ вѣнеца на създаването, къмъ човѣшкото тѣло.

Това уважение къмъ тѣлото, съ което е билъ високо проникнатъ класическия миръ, и което за съжаление почти съвършено е изчезнало въ наше врѣме, ще усили вниманието ви къмъ собственото ви здравье, което отъ своя страна ще ни принуди да слѣдваме гигиеническитѣ правила и да се стремимъ по тоя начинъ къмъ хармоническото развитие на тѣлото и духа, единичното което прави човѣка достоенъ за това име.

Второ писмо.

Съ какво възхищение, приятели мои, изгледвате, когато, напримѣръ, се разхождате изъ нѣкоя планинска мѣстность, разнообразнитѣ и вѣчно промѣнливи форми на живата природа, тъмното украшение на лѣсоветѣ, сочната зеленина на пастбищата, одушевленитѣ прѣдставители на тоя очарователенъ свѣтъ, палавитѣ стада и най-послѣ пъргавата дѣятелность на хората, които населяватъ тия мѣста!

Увѣрявамъ ви, че ще се заинтересувате още повече къмъ живия тоя свѣтъ (живъ или органически свѣтъ се нарича царството на растенията и животнитѣ, въ противоположность на неорганическия, който се прѣдставява отъ почвата, въздуха и водата), когато ви кажъ, че всичкото това богатство отъ форми, всичкитѣ тия безконечно промѣнливи видове, всички сж произлѣзли отъ една и сжща форма, всички сж се образували по единъ и сжщъ законъ. Както елхата, която се стреми къмъ небето, тъй и нѣжниятъ мъхъ, когото незаблѣзано тлпчите съ краката; както гвѣкитѣ членове на сърната, тъй и великолѣпнитѣ форми на човѣшкото тѣло —

всички сж произлѣзли отъ най-простото отъ всичкитѣ образувания, отъ клѣтката.

Това откритие, че всичкитѣ органически образувания сж отъ еднакво произхождение, е станало въ най-ново врѣме: прѣзъ цѣли столѣтня изслѣдователитѣ сж се старали да разчленятъ направата на растенията и животнитѣ и, ако и да сж достигнали да различаватъ цѣль редѣ тъкани и елементарни форми, отъ които сж съставени организмѣ, едва прѣзъ послѣднитѣ десетъ години е намѣренъ общиятъ законъ, на когото се подчинява всичкиятъ органически свѣтъ.

Тия изслѣдания сж станали слѣдъ изнамѣрванѣето на сложния микроскопъ. Съ помощта на микроскопа изслѣдователитѣ разчленили органическитѣ тѣла на прости и по-прости части, догдѣто най-послѣ достигнали до най-простата форма, до клѣтката, която не може да се разчлени и която, ако и съ разнообразни очертания — тя бива кръгла, продълговата, звѣздообразна и прч. — има безъ съмнѣние всѣкога и наврѣдъ, гдѣто и да се намира, въ тѣлото на животно или на растение, едно и сжщо образувание.

Едното това тѣждествено образувание ни показва, че царството на животнитѣ и растенията сж въ тѣсна свръзка помежду си. И отистина нито човѣкъ, нито животното не могатъ да сжществуватъ безъ растенията

Твърдѣ е интересно да се прослѣди това жизнено кръгообращение въ природата, да се наблюдава, какъ едно царство зависи отъ сжществуванѣето на другото. Растението взема отъ почвата и въздуха неорганическитѣ имъ съставни части и употребява тия елементи за да образува тъканитѣ си, а пъкъ то само служи за храна на човѣка или непосредствено, или чрѣзъ посрѣдството на животния организмъ.

Човѣшкиятъ организмъ чрѣзъ органитѣ си разлага тая храна: едната ѣ часть той употребява за поддържанѣето си, а другата, по-голѣмата часть, отлѣчва въ форма на неорганически съединения, които се повръщатъ въ почвата и въздуха, отъ гдѣто сж произлѣзли. По тоя начинъ ние виждаме, че въ природата нищо не пропада, нито единъ атомъ вещество, нито една частица енергия.

Нѣколко прости вещества, отъ които се образуватъ органическитѣ тѣла, могатъ да се съединяватъ разнообразно помежду си, да образуватъ нови вещества и пакъ да се раздѣлятъ едно отъ друго, безъ да се намали количеството имъ. Силитѣ, които ни се прѣдставяватъ въ органическия свѣтъ въ най-различни форми, като топлината, електричеството, дви-

жението, могатъ да прѣминаватъ, да се прѣобръщатъ една въ друга, но всичкитѣ тѣ не сж освѣнъ часть отъ могъществената сила, която движи вселената.

При всичкитѣ тия служби, които се извршватъ въ органическото тѣло, клѣтката играе важна рола, защото — и това е второ важно откритие — клѣтката прѣдставява отъ себе си самостоятеленъ организъмъ. Тя живѣе, работи и загинава, безъ да се грижи организъмътъ за сждбата на всѣка клѣтка отдѣлно.

Отъ тия клѣтки сж построени всичкитѣ тъкани на тѣлото, отъ които едни служатъ за осѣщанието и движението (нервната и мускулна тъканъ) а други — да приематъ храната и да строятъ тѣлото.

Отъ това става ясно, че тѣлото ни въ никакъвъ случай не е сгъстена, постоянна и неизмѣнима масса. Ние можемъ да забѣлѣжимъ това, ако обърнемъ внимание на различнитѣ възрасти. Дѣтето расте и се увеличава въ размѣръ и тегло; въ възрастния човѣкъ ставатъ сжщо измѣнения и най-послѣ той остарява. Прѣзъ всичкото врѣме на живота на отдѣлнитѣ части, отдѣлнитѣ тъкани на тѣлото ни постоянно се измѣняватъ, постоянно ся изхабяватъ, за това и организъмътъ има нужда да замѣстя изгубеното. Тая работа въ послѣдня инстанция изпълня клѣтката чрѣзъ особенни вродени у нея свойства, на които сжщността не ни е още извѣстна. Тя взема отъ материяла, вкаранъ въ организма, нужднитѣ за ноя вещества и ги видоизмѣнява споредъ нуждата. Тя обработва различнитѣ течности, които циркулиратъ въ тѣлото ни, като кръвта, плюнката, жлъчката и ги прѣнася въ отдѣлнитѣ тъкани и органи, които иматъ нужда отъ тѣхъ; тя се грижи сжщо и за отлжчванъето на ненужднитѣ вещества.

Всичкитѣ тия разнообразни и сложни служби, които иматъ за цѣль не само да повърнатъ на организма изгубенитѣ вещества, нъ и да му дадѣтъ възможность да работи, ние наричаме размѣна на веществата. Тая размѣна е признакъ на живия организъмъ. Ако тя прѣстане, организъмътъ умира; ако ли пъкъ отъ часть се прѣкъсне или се извършва неправилно, организъмътъ страдае, заболява.

И тъй, ако искаме да бждемъ здрави, трѣбва да се стараемъ, щото размѣната на веществата въ тѣлото ни да става правилно. Това се достига съ доставяне на организма необходимиятъ материялъ въ нуждното качество и въ нуждното врѣме. Такъвъ материялъ сж храната, въздухътъ и водата; по нататъкъ ще се убѣдите, че ние имаме пълно право да смѣтаме въздухътъ и водата като хранителни срѣдства.

Разумѣва се, че само това още не може да отдалечи отъ насъ болестта и смъртта.

Въ всѣки случай здравето ни, както видѣхме, зависи прѣди всичко отъ това, дали организмътъ ни получава казаниѣ вещества, безъ които е немислимо нормалното му състояние, въ достатъчно количество, и съотвѣтствува ли качеството имъ на потребноститѣ на организма.

Освѣнъ това, здравето ни зависи отъ други врѣдни влияния, причинитѣ на които ако и да не се намиратъ въ насъ, по ни сж непосредствено близки. Тѣ сж: климатическитѣ и метеорологически условия, топлината, студътъ, влагата и най-послѣ свойствата на почвата, врѣхъ която сж устроени жилищата ни. Нъ най-голѣмата отъ опасноститѣ, които ни застрашаватъ, е заболяването ни отъ нѣкоя заразителна, тѣй наречена инфекциозна болестъ, — именно за това, защото може да ни постигне безъ никаква отъ наша страна вина. Заразителнитѣ болѣсти се причиняватъ отъ твърдѣ дребнички същества, отъ микроорганизми; това може да се счита вече доказано, макаръ още да не сж открити микроорганизмитѣ на всичкитѣ болести. Тия болести иматъ такъвъ грамаденъ общественъ интересъ, щото принудени сме да имъ посвѣтимъ отдѣлно писмо, което ще бѣде слѣдующето, тѣй като съ тия наши врагове ще се срѣщаме често по-нататкъ, и основателното разбиране на болеститѣ е невъзможно безъ малко едно поучаване за възбудителитѣ имъ, тѣй нареченитѣ бактерии. Сега съ пълна увѣреностъ причисляватъ бактериитѣ къмъ гжбитѣ. Нѣкои отъ тия микроорганизми принадлежатъ къмъ животнитѣ или стожатъ на границата между животното и растително царство, тѣй щото не може съ увѣреностъ да се каже, — къмъ кое царство принадлежатъ тия краспрѣдѣлници.

Д-ръ Р.

Училищна хигиена.

Министерството на народното просвѣщение въ Франция, слѣдъ като е взело мнѣнието на хигиеническия съвѣтъ и на медицинската академия, е издало слѣдующитѣ правила за предвардване и прекратяване епидемическитѣ болести въ първоначалнитѣ училища и лицейтѣ:

І. Общи правила за отбѣгване явяването на заразителнитѣ болести.

Чл. 1. — Училищата трѣбва да бѣдѣтъ снабдени съ чиста вода (изворна, прѣцѣдена или варена). II само чиста вода да се дава въ разположение на ученицитѣ.

Чл. 2. — Училищнитѣ нѣжници не трѣбва да иматъ прѣмо съобщение съ класовѣтѣ.

Траповетѣ трѣбва да бѣдѣтъ не проницаеми и до колкото е възможно отдалечени отъ кладенци.

Чл. 3. — По врѣме на рекреациитѣ и вечерята слѣдъ заминуванъето на ученицитѣ, класовѣтѣ трѣбва да се провѣтрятъ чрѣзъ разтваряне на прозорцитѣ.

Чл. 4. — Метенъето на класовѣтѣ не трѣбва да се прави на сухо съ метлата, но трѣбва да се изгрива чрѣзъ едно мокро платно или мокъръ сьонгеръ.

Чл. 5. — Всѣка недѣля, трѣбва да се измива подътъ съ изобилна вода и съ единъ антисептически разтворъ. — Такова едно мнѣние трѣбва да се прави и по стѣнитѣ, най-малко два пѣти прѣзъ годината, особено прѣзъ великденскитѣ и прѣзъ голѣмитѣ ваканции.

Чл. 6. — Чистотата на дѣцата трѣбва да се надзирава при дохожданъето имъ. Всѣко едно дѣте трѣбва да си умива ръцѣтѣ на умивалницата, прѣди да влиза въ класа слѣдъ всѣка рекреация.

II. Общи мѣрки по случай на появяванъето на заразителна болестъ.

Чл. 7. — Разпущанъето на училището трѣбва да става по специално означенитѣ случаи въ 14. членъ. По-напѣрдъ трѣбва да се прибѣгне къмъ постепенно отстраняване и да се употрѣбѣтъ дезинфекционнитѣ мѣрки, които по-долѣ сѣ показани.

Чл. 8. — Всѣко едно дѣте, което има трескаво състояние, тутакси трѣбва да се отдалечи отъ училището или да се изпрати въ болницата, ако е вжтрѣшенъ ученикъ.

Чл. 9. — Всѣко едно дѣте, като се докаже, че е болно отъ заразителна болѣстъ, трѣбва да се отдалечава отъ училището и споредъ мнѣнието на лѣкаря, който е натоваренъ съ инспекцията, това отстраняване тоже да се простре врѣхъ братията и сестритѣ на казаното дѣте, или даже и за всичкитѣ дѣца, които живѣятъ въ сѣщата къща.

Чл. 10. — Дезинфекцията на класа се извършва или чрѣзъ врѣме на почивкитѣ или вечерята слѣдъ заминуванъето на ученицитѣ.

Тя се състои:

Измиванъе на класа (полъ и стѣни) съ соилъ и антисептиченъ разтворъ.

Дезинфекцията чрез пулверизация хартиитѣ и други предмѣти окачени на стѣната.

Дезинфекцията чрезъ измиване на масн. столове, мобили и пр.

Пълна дезинфекция на чина, гдѣто е сѣдѣлъ болниятъ ученикъ. Изгаряне на книгитѣ, тетраткитѣ, и пр. на болния ученикъ и на играчкитѣ или другитѣ предмети, които билъ бъркалъ въ училищата и забавачницитѣ.

Чл. 11. — На родителитѣ на всѣко едно дѣте, което би заболѣло отъ заразителна болестъ, се изпраща по едно наставление (инструкция) за прѣдпазвателнитѣ мѣрки, които трѣбва да взематъ спрѣмо възможнитѣ по-нататашни заразявания, и за необходимостта, да не изпращатъ дѣтето слѣдъ оздравяването му, прѣди да е било кжнано и измивано нѣколко пѣти съ сапунъ, и че всичкитѣ му дрѹхн да бждатъ дезинфектирани, ако не чрезъ други, то чрезъ пълно изпиране съ врѣла вода.

Чл. 12. — Слѣдъ оздравяването си едно дѣте, за да постѣпи въ училището трѣбва да прѣдстави едно медицинско свидѣтелство и то слѣдъ като се изтекло, отъ деня на заболѣването едно извѣстно врѣме, прѣдписано въ инструкциитѣ на медицинската академия.

Чл. 13. — Когато разпущаньето на ученицитѣ се пѣмри за пужно, то при разпущаньето трѣбва на всѣко едно сѣмейство да се изпраща по единъ екземпляръ отъ наставленията относително епидемическата болестъ, която го прѣдизвикала.

III. — Особени мѣрки отдѣлно за всѣка една заразителна болестъ.

Чл. 14. — Споредъ мнѣнието на лѣкаря инспекторъ, слѣдующитѣ мѣрки трѣбва да се взематъ, съгласно указанията, изложени въ рапорта на хигиенически, съвѣщателенъ комитетъ, когато по-долу цитиранитѣ болѣсти се явятъ въ едно училище:

Шарката. — Отстраняването на болнитѣ дѣца (това отстранение трае четиридесетъ дни). — Изгаряне на тѣхнитѣ книги и тетратки. — Обща дезинфекция. — Отново вакциниране на учители и ученици.

Скарлатина. — Отстраняване на болнитѣ дѣца (то трае — четиридесетъ и петъ дни). — Унищозаване на тѣхнитѣ книги и тетрадки. — Обща дезинфекция. — И разпущане на всичкитѣ ученици, ако въ расстояние на нѣколко

дни се появѣтъ много случаи отъ поболѣване при всичкитѣ прѣдпазители мѣрки, взети изцърво.

Брусница. — Отстраняване на болнитѣ дѣца, (трае — шестнадесетъ дни). — Унищожаване на тѣхнитѣ книги и тетрадки. — И въ нужда разпущане на всичкитѣ дѣца, които сж по-малки отъ шестъ години.

Лещенка (Varicelle). — Постепенно отстраняване на болнитѣ.

Заушница. — Постепенно отстраняване на всѣко едно болно дѣте (трае десетъ дни).

Дифтерия. — Отстраняване на болнитѣ (това отстранение трае четиридесетъ дни). — изгаряне на книгитѣ, тетрадкитѣ, играчкитѣ и прѣдметитѣ съ които си служило болното дѣте. — Постепенна дезинфекция.

Коклюшъ. — Постепенно отстраняване на болнитѣ дѣца (отстранението трае три недѣли).

Келъ и лишей. — Постепенно отстраняване. и приемане въ училището слѣдъ методическо лѣкуване.

Д-ръ П.

Коткитѣ и Дифтирията.

Извѣстно е, че коткитѣ лесно се заразяватъ отъ дифтерия, и тъй като тѣ живѣтъ въ самитѣ ни стаи между сѣмейството, биватъ опасни посрѣдници по заразата. Лондонското хигиеническо общество съобщава за два нови случая.

„При едно дѣте, болно отъ дифтерия, имало една котка. Дѣтето умира, поболѣла се котката, и четири дѣца се заловили да я гледатъ (хранѣтъ); едното отъ тѣхъ се заразява отъ дифтерия и едно сериозно разслѣдване доказва, че котката е прѣдала болестта“. Въ единъ другъ случай петъ дѣца, които сж били болни отъ дифтирия, играли съ три котки, които едни подиръ други измрѣли: при вскритието се указало, че тѣ (коткитѣ) умрѣли отъ дифтерия.

Трѣбва твърдѣ голѣма прѣдпазливостъ отъ тия толкова фамиларни животни, и щомъ се забѣлѣжи, че сж болни, трѣбва да се премахватъ. И само чрѣзъ едни такива прѣдпазвания, не съмнѣно, могатъ да се отбегнатъ голѣми нещастия. Премахването на коткитѣ може да бѣде отвратително за чувствителнитѣ сърца, но това се налага. Животътъ на единъ човѣкъ не си ли струва тоя на едно домашно животно?

(Journal d'hygiène, 7. Septembre 1893).

Д-ръ П.

КНИЖНИНА.

І. РЕЦЕНЗИИ.

Геологическо-петрографическо описание на Сръдна гора между рѣкитѣ Стрѣма и Тополница и на съседнитѣ ней страни. Отъ Г. Н. Златарски [Пер. Спис. книжки 40, 41 и 42]

Въ този свой трудъ г. Златарски излага резултатитѣ на своитѣ студии прѣзъ лѣтото на 1886. год., когато авторътъ е пропжтувалъ съ научна цѣль хубавата наша Сръдна гора. Г. Златарски се явява по-често прѣдъ нашето общество съ статии по своята специалность и той е едничкиятъ нашъ ученъ, познатъ въ нашата и чуждестранната литература по този клонъ на науката. Тукъ ще си позволюжъ да кажжъ двѣ три думи относително последната му статия.

Въ неотдавни врѣмена се е почнжло изучванъето на отечеството ни въ геологическо отношение. Първъ е почнжлъ да работи по геологията на Балканския полуостровъ Ami Boué отъ 1828 г., чиито многобройни статии отъ 1828, 1836, 1837, 1838, 1840, 1848, 1850, 1852, 1859, 1864, 1866, 1870, 1879, 1880 показватъ, че е единъ отъ най-плодовититѣ писатели по геологията на полуострова. Освѣнъ него сж писали A. Viquesnel въ 1842, 1844, 1852, 1853, 1856, 1858; Peters отъ 1863, 1865, 1866, 1867, 1876; Pelz A. отъ 1872, 1873, 1879, 1883; Fr. Toula отъ 1875, 1877, 1879, 1881, 1882, 1883, 1884, 1888, 1890; Златарски отъ 1882, 1883, 1885, 1886, 1890, 1891, 1893. Освѣнъ тѣзи трѣбва да се споменжтъ още: Herder Fr. R. v. Barth H. D-r Lennox A., Hochstetter F. v., Kanitz, Burgerstein, Coquand, Cotta B. v., Fuchs Th., Fritsch K. v., John. C. v. Uhlig, Hussak, Žujović, Lejan, Sanner, Škorpil и др. Отъ нашитѣ Българи, освѣнъ г. Златарски, работили сж и други, но въ много по-малкъ размѣръ. По своитѣ статии г. Златарски не пада по-долу отъ нѣкои свои прѣдшественици, а пъкъ съ настоящата си статия надминава въ много отношения мнозина отъ тѣхъ. Този свой трудъ той раздѣля на два отдѣла: първиятъ е напечаталъ въ мемоаритѣ на Виенската академия въ 1890. год.¹⁾, а вториятъ отдѣлъ въ нашето Периодич. Списание, както се указа по-горѣ. Авторътъ дѣли тази статия на общъ отдѣлъ, специаленъ отдѣлъ и топография.

¹⁾ Върху този трудъ ще поговоржъ въ една отъ идущитѣ книжки на Б. Прѣгледъ.

Въ въведението (стр. 1—5) на кратко се споменува геологическата литература на този край, като не се изпущат и мнѣнията на автори, които повърхностно, — по аналогия сж правѣли заключения (Boué, Borth), защото, види се, по непристъпността на страната, ни единъ не успѣлъ да я пропътува. Авторътъ указва и на нѣкои отъ тѣхъ, които сж дали геологически карти за страната ни, но при които много общо е взета „тази естествено затворена планина, отъ 60 километра на дълъж и 30 на ширъ“. Споменуватъ се тѣзи геологически карти, които сж били coloriрани по количеството на боята на автора, и които бои послѣ сж били безъ причинно доказателство промѣнявани. Не се е забравило да се укажѣтъ и тѣзи, които само разглеждатъ мнѣнията на по-първите автори и тукъ тамъ по-малко ги измѣняватъ (стр. 4) и съ това показватъ прѣдъ свѣта, че ужъ подробно изслѣждали страната ни, до когато тѣ само прѣлетѣли прѣзъ нея. Такива автори правѣтъ своитѣ заключения за отделени брѣгове и планини отъ прозореца на желѣзницата или пъкъ рисуваѣтъ геологическитѣ си скици при бързото движение на своя возъ, съ бинокль въ рѣцѣ. По този начинъ въ кратко врѣме се прѣминаватъ голѣми пространства, и затова всичкитѣ геологически карти за страната ни, направени отъ чужденци, трѣбиа да вземеме съ резерва. Сравнимъ ли тѣхнитѣ изслѣдвания съ изслѣдванията на г. Златарски, ще забѣлжимъ прѣди всичко, че тѣ въ кратко врѣме слѣдъ своитѣ екскурсии излизатъ съ цѣла геологическа карта на страната, гдѣто сж били; ще забѣлжимъ още, че тѣ много общо даватъ своитѣ маршрути, и както сж летѣли прѣзъ теренитѣ, така имъ лети и перото по хартията. Г. Златарски съзнава, че изслѣдванъето на една страна въ геологическо отношение не е лесна работа, защото се изисква врѣме, единъ отъ главнитѣ фактори при тѣзи изучавания. Ето защо той избира части, които да може въ опрѣдѣлено врѣме всестранно да изучи, и ето защо още до сега не се е рѣшилъ да публикува геологическа карта на отечеството ни, макаръ че работи на нея отъ толкова години насамъ. Споредъ това е ясно, че всеки трудъ на г. Златарски е отъ особена важностъ за насъ, защото тукъ вѣрно се рисува теренътъ, изслѣданъ отъ него, и ние можемъ напълно да се основаваме на него. Геологическо-петрографическата му статия за Срѣдна гора освѣнъ че е оригиналенъ трудъ, но е и пълень.

Въ този теренъ (стр. 5—13) авторътъ констатира архаична геологическа ера, която състои отъ разни кристалинни шисти и стари масивни скали; отъ палеозойчната ера установява пермъ; отъ мезозойчната ера триасъ и кредната система; отъ терциеръ долнитѣ му пластове; а отъ кватерниерната: алувиумъ и дилuviумъ. Тѣзи системи той установява възъ основа на петрографски материялъ.

Освѣнъ тѣзи данни, авторътъ е констатиралъ извѣстно количество руди (стр. 14); тукъ той наброява злато, пиритъ, марказитъ, мелантеритъ, халкопиритъ, рутилъ, лимонитъ, каолинъ и смолата ретинитъ.

Той е обърналъ сериозно внимание и върху минералнитѣ води (стр. 15), съ които изобилва този край, а именно: Хисарскитѣ

бани, банитѣ при с. Баня (Карловска околина), крастовекитѣ, стрѣлчанскитѣ, банскитѣ (Панагюрска околина), — между селата Баня и Бжта — и хладкавитѣ поибренски извори. Венчкитѣ тѣзи бани той е посетилъ и мѣрилъ температурата имъ (съ изключение на поибренскитѣ). Последната е максимумъ при крастовекитѣ бани (48° — 50°C), а минимумъ при банитѣ между селата Баня и Бжта (31°C). Авторътъ дава свѣдѣния и за химическия имъ съставъ: тѣ сж повечето сѣрни, както и повечето бани отъ Южна България; но не се дава точна количествена, а само качествена анализа. При мѣренъето температурата имъ, авторътъ констатиралъ важно явление, а именно, че въ различнитѣ дни при нѣкои отъ тѣхъ температурата е осцилирала, само че максималната осцилация не е надминавала 2° . Авторътъ указва и на недостатъцитѣ при експлоатацията имъ, и казва своето мнѣние за подобрението имъ. Въ специалния отдѣлъ на статията (стр. 15—70) се описватъ 19 вида стари и млади еруптивни скали и то: Мусковитъ-гранитъ, мусковитъ-биотитъ-гранитъ, гранититъ, амфиболъ-гранитъ, порфиръ-гранитъ съ амфиболъ, сиенитъ, кварцъ-диоритъ, диабазъ съ оливинъ или габро съ лабрадоръ, порфиритъ, андезитъ-порфиритъ, ортофиритъ, скали съ тремолитъ, авгитъ-андезитъ, амфиболъ-андезитъ, липаритъ, трахитъ, амфиболъ-трахитъ, а къмъ тѣхъ причислява още андезитниятъ и вулканическиятъ туфъ. Авторътъ указва на каменитѣ структури: гранитна, микрогранитна, пегматитна, порфирна, трахитна и микрофелзитна.

Описва още и кристалинни шисти и то: гранитъ-гнайси, гнайси, амфиболити и разни шисти.

Прѣдалеко ще отидѣ, ако вземѣ да разглеждамъ подробно описанието на всѣки видъ камъкъ отдѣлно, защото тогава ще влѣзж въ подробности, които още повече говорѣтъ въ полза на автора. Намирамъ за нужно да споменѣ само, какъ авторътъ постѣпва: Той почва съ мѣстото, гдѣто е намѣренъ камъкътъ, разглежда неговата структура макроскопски и микроскопски; въ последния случай при паралелна поляризувана свѣтлина Той изсажда всѣки минераленъ видъ отдѣлно, неговиятъ плеохроизмъ, неговитѣ контури, цѣлнителността му и нейниятъ жгълъ, неговата прѣснота и метаморфизмъ и продуктитѣ на метаморфизма. Бави се съ включенията, споменува боитѣ при разнитѣ видове минерали и тѣхния интензитетъ, а, не знаѣ по какви съображения, изпуща само жгълътъ на потъмняването, — свойство доста важно при фелдспатитѣ.

Отъ неговия трудъ може да се заключи, че той е ималъ повече работа съ метаморфозиранъ материялъ, защото броятъ на акцесорнитѣ видове въ всѣки камъкъ съ указва много по-голямъ отъ броя на сжществнитѣ, отъ които сж се показвали само сѣнки. Авторътъ е сръщналъ голѣми мъчнотии при наименованието на скалитѣ, правено въз основа на такъвъ разстрошенъ материялъ, но той е свладалъ тѣзи мъчнотии и дава мнѣния, които ще се взематъ въ внимание отъ всѣкого, който се занимава съ геологията на България. Гдѣто е въпросътъ ясенъ, лесно е да се произнесе всѣкой малко много запознатъ

съ прѣдмета, но гдѣто се работи за нѣща неясни и безъ основа. Изисква се вѣщина, за да се изкаже мнѣние; това е прѣдметъ, прѣдъ който трѣбва сериозно да помисли всѣки съвѣстенъ човекъ, а още повече тамъ, гдѣто прѣдметътъ зависи отъ много условия. И въ този случай г. Златарски е заслужилъ своето име, защото той е наддѣлалъ надъ тѣзи мѣстности, както въ самия теренъ, така и при класификацията на събрания материалъ; послѣдната, както е извѣстно, още е малко, разгалено дѣте, на което всѣки иска да даде ново име. И тукъ авторътъ е прѣдпазливъ и базира своята класификация точно по Rosenbusch-Zirkel-овата, която за сега е най-добрата, а избѣгва да създава нови названия. Ако негдѣ се е указвало нужда отъ ново име, той го дава, но при това обяснява причинитъ за това. Г. Златарски обстоятелствено разглежда този важенъ петрографски материалъ и за всѣки видъ камъкъ той е събралъ материалъ отъ разни мѣста и сравнително го е изучавалъ. При каменитъ оптически и констатиралъ минералитъ: кварцъ, ортокласъ, плагокласъ, олигокласъ, лабрадоръ, микроклинъ, санидинъ, амфиболъ, авгитъ, биотитъ, мусковитъ, оливинъ, сфенъ, цирконъ, епидотъ, гранатъ, зеолитъ, мезотитъ, натролитъ, магнетитъ, хематитъ, лимонитъ, илменитъ, леукоксенъ, апатитъ, пиритъ, хлоритъ, виридитъ, серпентинъ, хризотилъ, калцитъ, халцедонъ и манганова руда. Отъ тѣзи минерали повечето сж секундаренъ производъ, а само една малка частъ сж първообразни.

На странацитъ 70. до 99. г. Златарски описва своитъ маршрути и съ това дава обширенъ прѣгледъ на своитъ екскурсии. Но и тукъ, както и на всѣкъдѣ въ статията му, се види, че той строго се придържа о прѣдмета и не влиза въ подробности извънъ прѣдмета, при всичко че се срѣщатъ и мѣста, гдѣто се възхищава отъ красотитъ на природата на този дивенъ кѣтъ на отечеството ни. Като описва рѣкитъ и потоцитъ, бапритъ и долинитъ, голитъ брѣгове и ливадитъ, не може да се съдържи да не каже и нѣщо за тѣхната покривка.

Въ топографската частъ на своята статия авторътъ е обърналъ особено внимание върху височинитъ на повечето мѣста, кѣдѣто е минжлъ, понеже тѣ сж важни фактори въ орографията на страната, и затова тази частъ отъ статията му има двойно значение, едно за геолога, като образецъ на описание, а друго както за стратиграфа, така и за географа.

Такива мѣста, на които авторътъ бѣлѣжи височинитъ надъ морското равнище, сж доволно много, и тѣзи височини, вѣроятно, сж установени отъ г. Златарски барометрически. Тѣ сж:

Голѣмъ Богданъ 1573 метра надъ морск. равнище; Алексица 1533; Върхътъ на Братия 1517; Чефира 1425; Попъ пл. 1410; Лисецъ — 1380; Климашъ — 1342; Влѣкъ пл. — 1253; Мѣстн. Икунитъ — 1215; голитъ височ. на Арилевецъ — 1195; гр. Копривщица — 949; гр. Клисура — 725; с. Душанци — 719; с. Челопечъ 704; с. Пирдопъ — 661; с. Мечка — 640; с. Каменица — 640; на и. отъ Панагюрище — 533; с. Петричъ — 491; гр. Карлово — 427; с. Стрѣлча — 480; Хисарск. бани — 370; с. Крастово — 341; с. Старо-ново-село — 341; с. Лѣсичево — 235.

Прѣди да кажѣ нѣколко думи за геологическата карта, що е приложена при тая статия, ще обърнѣ още внимание върху нѣколко други важни точки, на които е доста много напиралъ авторътъ, а именно за наклонението на пластоветъ и тѣхното разширение. Г. Златарски обърща строго внимание върху положението на пластоветъ и всегдѣ мѣри тѣхнитѣ наклонения, като дава наклонения отъ 20° — 70° , а посоки на разширенията повечето къмъ Ю., Ю.-З. и С., С.-И.

Ще споменѣ още една важна страна на статията, а именно, че тя на мѣсти дава сравнение на материяла отъ този край съ подобни отъ другитѣ краища на България. Геологическата карта, приложена къмъ статията, съ масштабъ 1:210000, прѣдставява геологическитѣ терени, колорирани съобразно съ международнитѣ бои, приети въ геологическитѣ конгреси. Въ тази карта можемъ да видимъ нагледно количеството и разпространението на разнитѣ видове петрографски материяли, за които въ статията обширно се разправя, а покрай това се вижда назначена и посоката на планинскитѣ върхове. Основа на този теренъ сѣ гранитъ-гнайсъ, гнайсъ, амфиболъ-гнайсъ съ пегматитни жилки. Втори по своето разширение се показватъ разнитѣ шисти: микашисти, хлоритошисти, амфиболошисти и др., които се срѣщатъ на сѣверната и с.-источната страна на терена, а срѣщатъ се и на много мѣста въ самата основа на терена. Като изключѣ кватернерната ера, която се явява разпространена най-много на С.-И, И. и Ю.-И., и тукъ тамъ изъ разнитѣ котловини и долини, ще споменѣ, че трети по своето развитие се показватъ младитѣ еруптивни камени, които сѣ явяватъ изключително на З., Ю.-З-ната страна на терена. Послѣ тѣхъ по развитието си дохождатъ старитѣ масивни скали. По-малко развитие показва липаритътъ, на Ю.-Западната частъ на Срѣдна гора, край Лѣсичево, а най-малко днабазъ съ оливинъ или габро съ лабрадоръ, който се срѣща на С.-И. отъ Копривница.

Прѣимуществото на тази карта е това, че авторътъ означава самитѣ терени така, както сѣ, а не ги украсява фантастично, както сѣ правили мнозина; затова ще срѣщнемъ при тази карта нѣкои отъ петрографскитѣ материяли, назначени само въ посока, а това е голѣма съвѣтностъ отъ автора, защото то ще даде поводъ на по-младитѣ сили да провѣрѣтъ и да допълнятъ това, което авторътъ не успѣлъ да довърши.

Отъ геологическитѣ ери въ тази карта най-много се явява развита архайчната ера; отъ мезозойската — креда, а послѣ триасъ; а терцияра, който се явява въ форма на млади еруптивни камъне. повече е развитъ отъ системитѣ на прѣдшествующата ера. Отъ кватернера, вѣроятно, повече е развитъ алувиумъ прѣдъ дилuviума, защото мѣчно може да се постави граница помежду имъ.

Отъ самитѣ маршрути (15 на брой) на г. Зл. може да се заключи, че за изучаванѣто на този край той е посветилъ много врѣме, което пакъ ни кара да смятрѣме този край за напълно изученъ отъ него. Такива изучени краища на България сѣ само нѣколко, и тѣ сѣ пакъ изучавани отъ автора, като прибавимъ още и дисертацията на г. Л. Ванкова за Шипчанския бѣлканъ

и околността му. Тази последна статия на г. Златарски, заедно съ другитѣ му, и споменатата отъ г. Ванкова, сж готовѣ и цѣненѣ материялъ за геологическата карта на България, отъ която се чувствува голѣма потрѣба. Увѣрени сме, че пакъ г. Златарски, ще бѣде натоваренъ за да състави тая карта.

Настоящата статия както и прѣдишнитѣ му, сж важни и отъ тая гледна точка, защото той, ако и да се придържа строго о техническата терминология, се старае да постави основа и на домашната ни терминология, която се намира още въ пелени. Г. Златарски, като прѣдаденъ искрено на своята специалностъ и като първъ между Българитѣ въ това направление, шири тази млада наука между своитѣ еднородци чрѣзъ своето перо, на основание на изучаванията, които прави въ страната. Че е това тѣй, увѣрили сж ни неговитѣ прѣдишни статии, а увѣряваме се и отъ тази му статия, и не губимъ надежда, че той въ скоро врѣме ще ни изненада съ нѣкоя нова статия за други край на отечеството ни.

Д-ръ Г. Бончевъ.

Зоология за горний классически и реаленъ курсъ, написалъ *Д-ръ Антонъ Фричъ*. Превелъ отъ второто издание *Анание Явашовъ*. Пловдивъ. Издание и печатъ на *Хр. Г. Дановъ*. Цѣна 4 л.

За горнитѣ класове на нашитѣ срѣдни училища има два учебника по зоология: Гердовъ, прѣведенъ отъ руски отъ *З. Бояджиевъ*, и *Фричовъ*, прѣведенъ отъ чesки отъ *А. Явашовъ*. Двата учебника прѣдставяватъ двѣ крайности; но иматъ и едно общо нѣщо, а именно, че и двата не сж годни като учебници за нашитѣ срѣдни училища.

Нѣма съмнѣние, че винжги ще се прѣдпочете единъ добъръ, прѣведенъ отъ чуждата литература учебникъ, прѣдъ единъ слабъ оригиналенъ учебникъ. Но когато се рѣшаваме да прѣведемъ учебникъ по нѣкой прѣдметъ, трѣбва добръ да обмислимъ, дали избраниятъ учебникъ дѣйствително е добъръ и дали отговаря той на програмата на нашитѣ училища.

Ако учебникътъ само отчасти не е добъръ, опитниятъ прѣводачъ може да го поправи и по този начинъ прѣводътъ може да стане по-добъръ отъ оригинала.

Прѣводачътъ на *Фричовата зоология*, *А. Явашовъ*, не е сполучилъ въ избора на учебника. Чини се, че му е импонирало името на автора, или пъкъ това обстоятелство, че тоя учебникъ е въведенъ въ чesкитѣ срѣдни училища, та безъ да се позамисли, дали при все туй учебникътъ е изобзъ добъръ и дали е сгоденъ за нашитѣ училища, направо го е прѣвелъ, като не се потрудилъ поне да изправи невѣрнитѣ и застарѣлитѣ нѣща на оригинала.

Зоологията на *Фрича* не е добъръ учебникъ, а ето защо:

1. Систематиката на животнитѣ е много подробна. Това е общъ недостатъкъ на по-старитѣ австрийски учебници по естествена история за срѣднитѣ училища.

Въ тоя учебникъ освѣтъ главнитѣ общи описи или характеристики на разредитѣ и много отъ подразредитѣ, иматъ кратка характеристика венчикитѣ отдѣли (видъ), сѣмейства, множество родове и венчикитѣ подразреди, които нѣматъ поддѣла характеристика. Поради тѣзи многобройни кратки характеристики учебникътъ става прѣтрупанъ и се губи прѣгледътъ на материята, а ученицитѣ при толкова частности губятъ отъ паметта си и общото и частното.

2. Най-важниятъ недостатъкъ на тоя учебникъ е това, гдѣто анатомията на животнитѣ е изложена намѣсти непълно, а нѣкъ изобщо е изложена тѣй тъмно и по такъвъ начинъ, че за да я разбератъ ученицитѣ отъ сръднитѣ училища, би трѣбвало прѣдварително да иматъ тѣзи познания по зоология, които тепърва получаватъ въ оня класъ, за който е прѣдначенъ тоя учебникъ.

Разправя се, напр., за нѣкой анималенъ или вегетативенъ органъ така, както се разправя на университетни или изобщо на читатели, които вече иматъ понятие за такъвъ органъ.

Тоя недостатъкъ не се срѣща само тукъ-тамъ, а е общъ, т. е. по казания начинъ се разправя за органитѣ въ всѣка обща характеристика на разредитѣ и по-главнитѣ подразреди.

Трѣбвало би да прѣпечатимъ почти половината отъ учебника, за да посочимъ на читателя тоя недостатъкъ на Фричовата зоология, но понеже това е невъзможно, принудени сме да приведемъ само нѣколко примѣра.

а) „Системата на воднитѣ цѣви образува около гърлото кръгъ, отъ който се отдѣлятъ вѣтви за всѣко рамо и отъ тѣхъ вѣтвици за въ ногичкитѣ; при дъното на всѣка ногичка водната цѣва има запасно мѣхурче“ и пр. (стр. 32).

Отъ това, първо, не може учениктъ да разбере направата на водоносната система. Какво значатъ думитѣ; „системата на воднитѣ цѣви образува около гърлото кръгъ“?

Отъ това не се разбира още, за какво служи водната система, за какво сж запаснитѣ мѣхурчета, какви сж казанитѣ ногички, и дали воднитѣ цѣви образуватъ кръгъ около гърлото?

б) „Дъханъето (Ракови, стр. 59.) се извършва чрѣзъ хрѣле. Хрѣлетъ малко нѣщо приличатъ на паче перо и се намиратъ отъ десната и отъ лѣвата страна на трупния щитъ. Крѣвътъ дохожда въ тѣхъ отъ повърхността на тѣлото прѣзъ жилата (обр. 140 v), окислява се и отива въ сърдцето (обр. 140 e), отгдѣто се распрѣсва на напрѣдъ къмъ мозъка и на назадъ въ опашката посредствомъ отворенитѣ цѣви; съединителни капилярни жилици не сжществуватъ“.

Въ тѣзи 10 реда се пояснява и направата на дихателнитѣ и крѣвоноснитѣ органи, и дъханъето, и крѣвообърщението. А какво е сърдцето, и гдѣ се намира именно — дали въ трупа или въ опашката? Коя е опашка жила, прѣзъ която крѣвътъ дохожда въ хрѣлетъ и гдѣ се намира? Какви сж отворенитѣ

цѣви, прѣзъ които кървѣта се разпърсва по тѣлото? Всичко това е оставено на въображението на ученика, да си го прѣдстави.

в) „Очитѣ (Ракови, стр. 60.) сж сложни и закрѣпени на подвижни държки.“

Разбираме, че тѣй лапониически може да се говори за сложнитѣ очи, когато прѣдварително е пояснено, кои очи сж прости, а кои сложни, и каква е направата на послѣднитѣ. Но въ тоя учебникъ сложнитѣ очи за първъ пѣтъ тукъ се споменуватъ и безъ веѣко пояснение, каква е направата имъ. Не е ли тогазъ безцѣлно да се споменува, че рацитѣ иматъ сложни очи!

г) „У вѣчугитѣ, птицитѣ и бозайницитѣ около зародището се образува ложе и отъ пищеварителния органъ се измичва пикочно ложе“. (Стр. 204.)

Всѣки трѣбва да се съгласи, че понеже по-рано нигдѣ не се говори за тѣзъ ложета (amnion, allantois), така че отъ приведенитѣ думи не може да се разбере, какво и що сж тѣзи органи, въ какво отношение се намиратъ спрѣмо зародиша, какъ се измичва пикочното ложе и пр. Но на ученицитѣ отъ горнитѣ класове на срѣд. училища тѣзи нѣща не сж познати; на тѣхъ за първъ пѣтъ сега се споменува, и слѣдователно приведенитѣ думи за реченитѣ ложета нѣма да имъ даджѣтъ никакво ясно понятие.

д) „Забѣлѣжителенъ и за рибитѣ (стр. 206.) специаленъ е нерва, който се простира отъ странитѣ на тѣлото и испуща вѣтвици къмъ тѣй наречената постранна линия, гдѣто се свършватъ съ по една главичка въ снабденитѣ съ трѣбици луспици“.

Пояснено ли е съ тѣзи думи, що е постранна линия у рибитѣ, и защо и какво сж онѣзъ трѣбици, съ които сж снабдени луспицитѣ? Не е. И тѣй, ученицитѣ отъ казанитѣ думи не можѣтъ да разберѣтъ, че постранната линия е особенъ осѣзателенъ органъ, който се състои отъ по единъ или нѣколко успоредни канала, разположени на длѣжъ отъ главата до опашката перка на рибата отъ двѣтѣ страни на тѣлото ѝ; че тѣзи канали пуцатъ вѣтвици, т. е. че се разклоняватъ на малки трѣбици, които се протакатъ въ луспитѣ и пр.; че по стѣнитѣ на тѣзи канали се разпространява особенъ клонъ отъ nervus vagus; че тоя осѣзателенъ органъ — постранната линия — въпроятно служи за това, да запознава рибитѣ съ състоянието на водата. Ако отъ приведенитѣ думи за постранната линия не може да се разбере поне това, което ние тукъ изложихме, тогава тѣзи думи сж безцѣлни, защото не поясняватъ, а затѣмняватъ въпросѣтъ.

е) „Отъ предсърдието кървѣта (Рибѣ стр. 207 — 208) се втича въ камарата (9), която съ свиванието на стѣнитѣ си, избутва прѣзъ израстъка (bulbus arteriosus) въ хрѣлетѣ. Въ хрѣлетѣ тя преминава прѣзъ капилярнитѣ цѣви по външната плоскостъ на двата хрѣлни листца (обр. 489) и слиза по тѣхъ

ната вътрешна плоскостъ въ общата цѣва (с) и тамъ прѣзъ главната артерия въ тѣлото и то така, че една отъ главнитѣ вѣтви минава подъ грѣбнака дору до края на тѣлото, а втората снабдява утробитѣ.

Като се вземе въ внимание, че за кървоносната система на рибитѣ не се говори на друго мѣсто, а че всичко, що се касае до кървоноснитѣ жили и кървообърщението на тѣзи животни, е изказано въ приведенитѣ думи, тогава става ясно, че отъ приведенитѣ думи ученикътъ не може да разбере, че рибитѣ иматъ аорта (ascendens), която излиза отъ камарата на сърдцето и се разклонява на хрилни артерии, че израстъкътъ (bulbus arteriosus) е частъ отъ тая аорта, че кървѣта влиза въ хрилетѣ прѣзъ нея и нейнитѣ клонове — хрил. артерии; не ще може да разбере, и каква е оная обща цѣва и т. н. Изобщо отъ цитиранитѣ думи на автора не може да се схване ясно, каква е направата и разположението на кървоноснитѣ жили въ тѣлото на рибитѣ.

Подобна непълнота и тъмнота владѣе въ всичкитѣ характеристики на разредитѣ. За това поясненията на прѣподавателя не могатъ да помогнатъ на ученицитѣ, защото и най-внимателния ученикъ не може да запомни поясненията на прѣподавателя си, дадени за всичкитѣ органи на извѣстенъ разредъ животни. Когато по-голѣмата частъ отъ тѣхъ трѣбва да учи по учебника. Когато пъкъ този е толкова тъменъ, както показahme по-горѣ, тогава той не отговаря на назначението си.

3. Освѣнъ казанитѣ главни недостатѣци учебникътъ на Фрича съдържа и нѣкои нѣща невѣрни и застарѣли. Напр.:

а) На стр. 205. е казано, че „развитието на зародишето при рибитѣ става чрѣзъ набраздяване на цѣлия жълтъкъ“. Това не е вѣрно. При рибитѣ, освѣнъ амфиокеусътъ и краглоуститѣ (които днесъ отъ много зоолози не се числятъ къмъ рибитѣ), жълтъкътъ цѣлъ не се дѣли (набраздява) и нераздѣлената му частъ служи за храна на зародиша.

б) На стр. 206. е казано, че „главнитѣ кости на черепа се смѣтатъ за четири промѣнени прѣпелена“ И това не е вѣрно, защото тазъ теория е била вече опровергнѣта, когато прѣводачътъ е прѣвѣждалъ тоя учебникъ. Днесъ може само да се споменуга, че е имало подобно мнѣние, но не и да се утвърждава, че днесъ тѣй се смѣта.

в) На стр. 210. се казва, че миногитѣ, до когато сж малки, се наричатъ Amocoetes. Истина е, обаче, че малкитѣ рѣчни миноги прѣзъ минѣлото и въ началото на настоящето столѣтие сж били смѣтани за особенъ родъ животни, на които е било дадено името Amocoetes, а послѣ се доказа, че тѣ не сж такива, а че сж личинки, наречени миноги. Слѣдователно, днесъ това название нѣма смисълъ.

г) Систематиката на животнитѣ въ тоя учебникъ е прѣстарѣла. Не можемъ да се пуствемъ въ подробности по тоя въпросъ поради малкото мѣсто, което трѣбва да заемѣ критиката ни. Но не можемъ и да не споменемъ слѣднитѣ думи: „Въ

най новитѣ зоологични рибитѣ се раздѣлятъ на 6 разреда; тѣ сж: 1. Трѣбосърдечни (*Zeptocardii*), 2. Кръглоустни (*Cyclostomi*)“ и пр.

Прѣводачътъ трѣбваше да забѣлѣжи, че думитѣ „въ най-новитѣ зоологии“ сж имали смисълъ нѣкога, когато тоя учебникъ е съставянь; но днесъ тѣ сж смѣшни, защото въ много отъ най-новитѣ зоологични трѣбосърдечнитѣ, а въ нѣкои и кръглоустнитѣ не се причисляватъ къмъ рибитѣ, а съставяватъ отдѣлни класове, равносилни съ рибитѣ, земноводнитѣ и пр. класове отъ грѣбначни животни.

Както системата на рибитѣ, тъй и системата на останалитѣ животни не е споредъ новитѣ и най-новитѣ издирвания въ зоологията.

4. Голѣма частъ отъ образцитѣ и то повечето тъкмо тѣзи, съ които щѣше колкогодѣ да се поясни тъмниятъ текстъ въ учебника, сж толкова неясни, че никакъ не отговарятъ на цѣльта си.

Често пжти при такива образци по нѣколко чертички (стрѣлки) сочатъ единъ и сжщъ органъ; много букви, които показватъ извѣстни органи на образаца, не се разпознаватъ; има даже и такива примѣри, че въ текста се указва, че нѣкой си органъ на образаца е означенъ съ едикоя буква, а на образаца буквата я нѣма.

5. По прѣвода могло би да се каже повечко и да се приведжтъ доста примѣри за доказателство, какво и той на нѣкои мѣста прѣчи на по-ясното разбиране на тъмния оригиналъ. Но ще се ограничимъ съ двѣ-три забѣлѣжки относително нѣкои названия.

а) При нѣкои български термини нѣма латински термини. Така напр. названието хапушъ не е общопозната дума и вѣрваме, че много прѣподаватели не я знажтъ; а трѣбва да се догаждатъ по буквитѣ *ut*; съ които е означенъ на образцитѣ органътъ хапушъ, че той трѣбва да бжде *uterus*.

Сжщо така покрай названията ложе или овчо ложе, пикочно ложе (стр. 204, 205), нѣма латински названия, а като нѣма нито образацъ, за да се види, какво тѣ означаватъ, тогажъ прѣподавателитѣ трѣбва да прѣдполагатъ, че ложе или овчо ложе трѣбва да бжде *amnion*, а пикочното ложе — *allantois*.

б) Съ названието трупъ прѣводачътъ означава разни нѣща; на едно мѣсто грѣдитѣ и коремчето на животното, на друго мѣсто само грѣдитѣ (стр. 60, 97).

Названието листоноги на стр. 62 и 67 отговаря на латинското *phyllopoda*, а на стр. 69, на латинското *branchiopoda*. Така сжщо бодлоноги на *Xiphosura* (стр. 71.) и на *Merostomata* (62.).

Названието гърло прѣводачътъ употрѣбжава за означение на *oesophagus*, когато тая дума означава собствено отверстѣтъ, който води въ *oesophagus*, или въ гъркляна (*trachea*).

Прѣводачътъ съ думата мѣмѣрецъ означава личинката на лентата, когато тя собствено означава животното *gambagus rulex*, което той нарича водна бѣлха.

Сравнително обаче прѣводътъ на А. Явашовъ по чистотата на езика е много по-добъръ отъ езика на нѣкои други наши оригинални и прѣведени учебници по естеств. история. Но туй не може да подигне цѣната на прѣведената отъ него зоология, защото самиятъ оригиналъ, както показохме, има такива важни недостатѣци, че не може да се прѣпорѣчва за учебникъ въ нашитѣ сѣрдни училища.

С. Юриничъ

Учебникъ по потното пѣние. отъ *А. П. Колевъ*. Варна, 1893 печатница А. Нитче, цѣна 1 левъ.

Нашата музикална литература е толкова бѣдна, че ни радва всеки редъ, написанъ за нейното увеличление. Затова съ радостъ посрѣщаме горниятъ учебникъ, който, ако се допълни, може да послужи като много добро ръководство въ долнитѣ класове на нашитѣ училища.

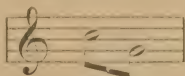
Въ първата глава на пр. прѣдложението: „Нотитѣ се пишѣтъ на петъ успоредни линии“, трѣбва да се допълни: „и на четири междулинии“, както показва авторътъ твърдѣ добрѣ въ единъ другъ примѣръ, безъ да е споменѣлъ по-прѣди нѣщо и за междулиниитѣ. При откриваньето на ключа не е трѣбвало да се изостави, че въ музиката има по-вече ключове, отъ които най-главниятъ е ключътъ солъ, понеже ако се изпусне тази забѣлѣжка, дѣтето ще си направи криво понятие и ще мисли, че други ключове въ музиката нѣма. Авторътъ дѣйствително привежда примѣри и съ други ключове, но по-късно, когато именно тука му е за това мѣстото.

При паузитѣ за 6 и 8 такта авторътъ употрѣбвява старинското означение.

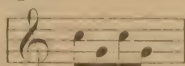
Освѣнъ това съвсѣмъ сж изоставени паузитѣ за 5 и 7 такта, когато дѣтето само мѣчно ще се досѣти, какъ именно трѣбва да ги означава.

Незнамъ, защо г-нъ Колевъ нарича бѣлѣзитѣ слѣдъ ключа постоянно бѣлѣзи, когато въ нашата литература има вече за тѣхъ установено название: **прѣдписаніе**.

Не е вѣрно, че короната, поставена надъ коя да е нота, означава, че нотата трѣбва да се пѣе два пѣти по-дълго врѣме: тя се пѣе произволно, но по-дълго, отъ колкото е стойността ѝ. Сжщо така не е истина, че въ триударния размѣръ съединението на двѣтѣ безпризвучни врѣмена привлича и призвучността върху си: въ такъвъ случай силни сж както първитѣ, така и вторитѣ врѣмена. Съкратеното писанье

значи, че трѣбва да отсвиримъ тѣзи ноти тѣй:

а не така, както е въ учебника означено.

Като се опрѣдѣля тоналността на нѣкоя пѣсень, добрѣ е показано, по кой начинъ това да става, но не е даже ни споменѣто, какъ може ученикътъ да различава мажорнитѣ пѣсни отъ минорнитѣ. Когато авторътъ навежда и разнитѣ обръщания на акордитѣ, което нѣщо е доста мѣчно даже и за ученици отъ по-горнитѣ класове, а камо-ли за I или II класъ, тогава трѣбваше да спомене и разнитѣ положения на акордитѣ, които ученицитѣ ще усвожътъ съ много по-малка мѣчнотия, отколко обръщанията.

За думата квартетъ не е нужно да се кове нарочно българско название, понеже думата се употребява въ всички езици на свѣта. Като примѣри за широката хармония щѣше да бѣде по-добре да се вземжътъ примѣри, наведени при тѣсната хармония, та дѣтето баремъ да има прѣдъ очитѣ си разликата помежду едната и другата хармония.

Най-много ни радва едно нѣщо, че въ този учебникъ авторътъ по-прѣди говори за гамата изобщо и тепърва тогава пристапва къмъ интервалитѣ, което е единствено логически вѣрно, и което за пръвъ пѣтъ се забѣлѣзва въ български учебникъ по музика. Само не могъ да се съгласимъ съ неговата дефиниция на гамитѣ, понеже има нѣкои гамии и с по вече отъ осемъ тона.

При интервалитѣ е изпуснѣто досегашното много добро название чисти интервали и е замѣстено съ думата голѣми. Въсѣдствие на това, опрѣдѣлението на венчкитѣ квартаи е съвѣтъмъ погрѣшно. На пр. квартата $c' - f'$ е малка а не голѣма, $cis' - f'$ е умалена, а не малка; и квартитѣ $cis' = f'$ и $hes' - f'$ не можътъ да се приведжътъ като примѣри на единъ и сѣщъ интервалъ, понеже въ първия случай разстоянието е два цѣли тона, когато въ втория е два цѣли тона и единъ полутонъ. Не иска ни дума, че квартата $c' - fescis'$ е чистъ музикаленъ абсурдъ.

Незнамъ, защо въ учебника не е споменѣта ни дума за октавитѣ, когато въ единъ специаленъ учебникъ такова опущение е непростимо.

Практически нѣжни упражнения за пѣние. Съставилъ А. П. Колевъ. Варна, 1893 печатница А. Нитче, цѣна 75 ст.

Тѣзи упражнения можжътъ да служжътъ като допълнение къмъ горния учебникъ, а нѣкои отъ тѣхъ можжътъ да се въведжътъ въ по-долнитѣ класове.

Не до тамъ подходящи сж упражненията № 13 и 36, въ които има ритмически грѣшки, и № 14, 24. 25. 28 и първата половина отъ № 16. гдѣто има груби мелодически грѣшки. При 26-о упражнение по-добъръ е размѣрътъ $\frac{2}{4}$ отъ колкото $\frac{1}{4}$, и въ № 39 трѣбва да се смѣсжътъ двата размѣра $\frac{2}{4}$ и $\frac{3}{4}$, а не да се означа само послѣдниятъ. За втория дѣлъ отъ № 23 мислжъ, че по погрѣшка се е вмѣкнжлъ въ учебника, понеже може да служи като хубавъ примѣръ на лоша мелодия. Освѣнъ това добрѣ би било, да се е споменѣлъ при по-голѣмитѣ упражнения, като № 27, 44 и 45 и авторътъ, отъ който тѣ сж заети, за да избѣгне съставителътъ, да го не обвинжътъ въ плагиатство.

Силистра 25/XI 1893.

К. Маханя.

Кратка биография на св. Иоанн Кукузелъ или скроменъ приносъ на изучаването историята на българския напѣвъ. *Отъ П. В. С.* — София 1893. Стр. 20 in 8-о.

Гръцката нация отъ много вѣкове насамъ се питае отъ чужди сокове, най-вече — български. Византийскиятъ Цариградъ е задържалъ не одного и не двама българи, които, подготвени тукъ като учители, проповѣдници и пр., би могли да принесѣтъ много полза на своитѣ съотечественици, ако бихъ се завърнѣли при тѣхъ. Въ старо врѣме националното съзнание било слабо: на пръвъ планъ стояли религиозни и държавни интереси. Толкозъ по-интересни сѣ проявитѣ на народното съзнание отъ това врѣме.

Единъ отъ рѣдкитѣ такива случаи ни прѣдставя ерѣдно-вѣковиятъ византийски прѣобразователь на источно-православното пѣние, извѣстниятъ съ своитѣ музикални трудове, св. Иоанъ Кукузелъ, родомъ българинъ отъ Драчъ (Дурацо). Попаднѣлъ отъ малкъ въ Цариградъ, неизвѣстно кога и при кого (XII—XIII в.), Кукузелъ толкова се отличилъ съ музикалнитѣ си способности, че го задържали тукъ за винаги. Веднѣжъ се измолилъ той отъ царя и отишелъ да се види съ майка си. Тя, щомъ го съгледала, взела да нарежда и да плаче отъ радостъ. На гласа на тоя неинъ напѣвъ Иоанъ съставилъ полнелей, който озаглавилъ „На българката“ (*Tès boulgáras*) ¹⁾. Като се завърнѣлъ въ Цариградъ, слѣдъ малко, Кукузелъ съзналъ суетността на тоя свѣтъ и избѣгалъ на св. Гора, въ Лаврата, гдѣто, неузнанъ, пасѣлъ кози. Но сетѣ го познали и обадили на царя, който дошелъ самичкъ да го посѣти. Кукузелъ си построилъ келія въ Лаврата и живѣлъ тукъ, като показалъ още при живота си нѣкои чудеса, тѣй като къмъ него благоволяла св. Богородица.

Това е накратко животътъ на Кукузеля, съобщенъ на стр. 8—16 въ книжката на г. П. В. С. въ гръцки текстъ и прѣводъ. Гръцкиятъ текстъ взелъ г. П. С. отъ ръководството на Стефанъ Ламбадари „*Krepis*“, издадено на 1840. г. Това житие е почти изнамѣрено отъ г. П. В. С., защото въ българската книжнина имаше до сега само непълни и неясни свѣдѣния за Кукузеля (Кратка биография 3—6).

Г-нъ П. В. С. не е знаелъ и статията на г. П. Сырку, която почнѣ да се печата въ Журн. Мин. Нар. Просв. 1892, юль, стр. 130—141, подъ заглавие: „Житіе Иоанна Кукузеля, какъ источникъ для болгарской исторіи“. Споредъ издирването на г. Сырку, житието на Иоана Кукузеля е било нѣколко пѣти прѣписвано и се намира не само на гръцки, но и на славянски езикъ. Гръцкитѣ житія се раздѣляли на двѣ редакции. Житието въ книгата на Ламбадария (което прѣпечаталъ и г. П. В. С.) прѣдставя, споредъ г. Сырку (I. с. 131), втора редакция, измѣнена въ нѣкои сѣществени черти спрѣмо първата, която не е издадена, а се намира въ три гръцки ръкописа. Отъ тѣхъ най-стариятъ, извѣстенъ на г. Сырку, е отъ XV в. (въ Зограф-

¹⁾ По нѣманье гръцки букви, ние прѣдаваме гръцкитѣ думи съ латински букви.

ския манастиръ). Обаче, слѣдъ като сравнихъ текста на по-пълната редакция, видѣхъ, че съ него се съгласува доста добръ житието, напечатано и прѣведено въ българската брошура. Моята би, това се обяснява съ разнитѣ издания на Krepis, които цитуватъ г. Сырку (1875. г.) и г. П. В. С. (1840. г. и 1890. г.).

Г-нъ Сырку отбѣлѣзва легендарниятъ характеръ на нѣкои епизоди въ житието и дохожда до слѣдното заключение: житието е съставено отъ мотиви, които пристаятъ на разни лица и мѣста; сетѣ въ него сж влѣзли и разкази, които останали по прѣдание и се съставяли наново на Атонъ, но събрани сж били отъ съставителя на житието доста късно, защото иначе у него щѣше да има по-точни данни за царя, за игумена на манастиря и пр. До това мнѣние сж били близу и други историци (I. с. 138). Къмъ легендарнитѣ мѣста въ житието отнасямъ азъ и оня епизодъ, въ който се разказва, какъ Кукузель укротилъ съ пѣнието си овцитѣ и козитѣ (кратка биогр. 12) Известенъ е приказниятъ мотивъ, въ който животнитѣ се омаиватъ, въпрочемъ съ свиренъе (Шапк. 57).

Въ продължението на своята статья г. Сырку ще ни опрѣдѣли, вѣроятно, врѣмето, кога е живѣлъ Кукузель, както изобщо ще дефинира пѣнността на този паметникъ за нашата история: това е задачата на неговата статья. За сега ние ще се ограничимъ съ слѣднитѣ още бѣлѣжки.

За значението на Кукузеля въ историята на църковното пѣние е писано напоследъкъ, както четемъ въ една книга отъ Вуз. Zs., и отъ Paraniikas въ Ellenikòs Filologikòs Sýllogos. 1892, XXI, 164--174. Тукъ сж дадени и проби отъ музикални ръкописи. Кукузелевци, и при това пѣвци, е имало нѣколко, но дали сж били роднини, не се знае (Сырку, I. с. 137).

Кукузелевото житие е важно за насъ по това, че съдържа български фрази съ грѣцки букви. Напѣтина, древността на тѣзи фрази не е известна, но тѣ всѣ сж любопитни и могатъ да се турятъ редомъ съ... фразата: bezoitè, o kaisar! Щомъ съгледала Кукузеля, майка му взела да реди¹⁾: „моа де (дете) мило, Иоане, где ми се?“ А той отговорилъ: „оде (овде), мнтеръ (матерь)!“

Както показватъ стари примѣри (Кратка биогр. 17), а сжщо и нови (Русия), православниятъ църковенъ напѣвъ е билъ способенъ на еволюция и достъпенъ на влияние откъмъ народната музика. Г-нъ П. В. С. се надѣва да намѣри българскитѣ елементи въ Кукузелевитѣ композиции (ib. 7. 17): Кукузель, споредъ биографа, взелъ за основа майчиното нареждане (пυρολογιον). Това ще бѣде единъ отъ любопитнитѣ за насъ случаи, въ които можемъ да прослѣдимъ, какъ се отвая личната творба къмъ народната, колективната. Днесъ е станжло ясно, че най-добритѣ поети и композитори заематъ отъ народа форми и образи за своитѣ творения.

Важно е и това, че Кукузель е нареченъ въ житието българинъ, а той е родомъ отъ Драчъ, гдѣто македонскитѣ българи граничатъ съ сърбитѣ, и сега нѣма вече българско съзнание.

¹⁾ Ние прѣдаваме думитѣ съ български букви.

Старитѣ свидѣтелства, които (колкото ги има венчки) говорѣтъ, че македонскитѣ славяни сѣ българи, нарастватъ съ още едно. Това свидѣтелство за Драчъ не е съвсѣмъ осамотено въ исторiята : вж. А. Шоповъ, Единъ документъ за българската исторiя (Сбм II, 115 нт.), Гилфердингъ, Исторiя Сербовъ и Българъ 219. Слаби ми се виждатъ възраженията, които изважда г. Ст. Новаковић противъ Поанъ Владиславовото житие въ своята нова книга : Први основи словенске книжевности међу балканскимъ словенима. Легенда о Владимиру и Косари (Беогр. 1893) стр. 238 нт., особено стр. 282 — 4. Наистина, паметницитѣ, въ които св. Поанъ Владимиръ се вѣстява като българинъ, сѣ късни. Този светецъ е родомъ сърбинъ. Но не може да се отрече фактътъ, че прѣвъ послѣднитѣ два вѣка въ съзнанието на жителитѣ Македония е била българска страна : казаната черта въ житието на св. Поанъ Владимиръ виждаме още въ първото издание на тази редакция, което се появило на бѣлъ свѣтъ въ Венеция на 1690 г. Споредъ самия г. Новаковичъ (I, с.), съставителътъ на тая редакция, архiereй Косма, ще да е билъ македонецъ.

Споредъ житието, другаритѣ запитвали Кукузеля, какво е обѣдвалъ, а той, „като не знаелъ още гръцки“, отговарялъ ужъ полугръцки, полубългарски : *konkia kai zelia* (бобъ и зелье), та отъ това му билъ останѣлъ и прѣкорътъ Кукузель. Твърдѣ е възможно, че този епизодъ е отсетнѣ измисленъ. *Zelia* е гръцка дума, заета отъ български езикъ : вж. Сбм. IX 65, тъй щото догадката „тъй като не знаеше още гръцки“ остае за смѣтка на самия биографъ.

Прѣводътъ на житието (Кратка биогр. 8—16) е направенъ вѣрно. Езикътъ е доста добъръ. Наистина, срѣщатъ се тукъ тамъ граповости въ слога или непослѣдователности въ правописа, но за добра честъ не твърдѣ често. Книжката заслужва да се прѣпоръчва на всички българи, а особено на младежитѣ, защото е написана съ истинско възхищение и прѣсина.

Календарче свети Кирилъ и Методий за 1894 година. Издава книжарницата на К. Г. Самарджиевъ и Сие въ Солунъ и Прилѣпъ. Солунъ. Стр. 64 in 16-о. Цѣна 1 грошъ.

Годѣма похвала заслужва книжарницата на г. Самарджиевъ, която се е нагърбила и съ издаване книги, назначени главно за Македония. Това е вече единнаесто календарче, което издава тя. Честъ и слава на г. Самарджиевъ за неговия трудъ и постоянство, толкозъ повече, че той залѣга да даде на народа и добро четмо.

Въ това календарче намираме слѣднитѣ статийки : едно стихотворение отъ К. Величковъ : „На единъ младъ приятель.“ разсѣяние отъ сѣция : прѣводътъ на „Пилида“ отъ Григоръ Пърличевъ (стр. 34 — 52); „Прѣдизителни яѣрки противъ холерата“ отъ д-ръ А. Шиниановъ (53 — 60); Пощенски свѣдѣния и Смѣсъ.

Стихотворението на г. Величкова е, за жалъ, осакатено отъ цензурата : половината куплети останѣли, кой безъ крака, кой безъ глава, кой безъ трупъ.

Слѣдната статия на г. Величкова е една апология за Пърличева, писана прѣди смъртъта на духовития македонски писателъ. Както е извѣстно, Пърличевъ прѣведе Илиядата волно: съ голѣми съкращения, и при това на единъ езикъ, въ който и г. Величковъ отличава елементи: литературно-български, македонско-български и старобългарски. Нешо Бончевъ съ такава необорна сила извади тѣзи недостатѣци на прѣвода, че и наташното му печатанье се прѣкъснѣ, а, споредъ нѣкои, и Пърличевъ се отчаялъ и скѣсалъ остатѣка отъ своя рѣкописъ. Г-нъ Величковъ жали за съсипителния резултатъ отъ критиката, ако и да я признава за справедлива и основателна. Езикътъ на Пърличева въ напечатанитѣ откъселеци отъ прѣвода, при всичката си смѣсъ отъ посоченитѣ елементи, е доста силенъ и изразителенъ. Никой другъ писателъ не е добилъ такива добри резултати отъ подобенъ опитъ, при всичко че сѣ ставали неведнажъ въ нашата книжнина. „Като чете човѣкъ прѣвода на Илияда, иде му да съжбялава, че при образуваньето на литературния ни езикъ не сѣ били вземени въ разчетъ ни старобългарскиятъ езикъ, ни македонското нарѣчие и не сѣ влѣзли въ състава му форми, на които отсѣгтвнието така живо се чувствува“ (стр. 49). При това, критиката не е погледнѣла върху прѣвода отъ всички страни: Пърличевъ съкратявалъ оригиналтъ си не защото сръщалъ спѣнки или не го разбиралъ, а само защото искалъ да го „побългаря“: той съкратявалъ по планъ.

Г-нъ Величковъ доказва убѣдително, че критиката прѣвѣше изрично да прѣдпази читателитѣ, да не вземѣтъ Пърличева за невѣда. Но не бива да забравяме, че самиятъ журналъ (Читалище), гдѣто биде напечатано началото отъ прѣвода, прѣдизвика суровиятъ приговоръ, като похвали прѣкалено прѣводътъ: Бончевъ искаше да посочи на българитѣ, що значи класично творение и какъ трѣбва да се прѣвожда тѣ. Умѣстно е бѣлѣжката на г. Величкова, че е добръ да се напечати цѣлиятъ прѣводъ на Илиядата отъ Пърличева, но прибавяме, че езикътъ на тоя прѣводъ, особено това, що е внесълъ въ него Пърличевъ прѣзъ послѣднитѣ години отъ живота си, нѣма да повлияе, нито би повлиялъ прѣди, върху книжовния езикъ. Редомъ съ народнитѣ форми, които можемъ да изучаваме и отъ народнитѣ пѣсни, у Пърличева намираме и груби църковно-славянизми. Още по-желателно е, да видимъ напечатани въ една книга словата, които говорилъ Пърличевъ въ Македония, неговата автобиография и други неговии дѣла, които сѣ запазени отъ почитателитѣ му.

Ше забѣлѣжжъ, че при всичкия интересъ, що прѣдставя статията на г. Величкова, азъ я намирамъ за умѣтна въ нѣкой журналъ, но не за календарчето на г. Самарджиева. За широката четеца публика, за каквато е прѣдзначена книжката, трѣбать статии по-достѣпни за нея и по-интересни по съдържанието си.

Умѣстни сѣ, наопаки, свѣтитѣ за лѣкуванье и варденье отъ холера, които сѣ извадени отъ една брошурка на д-ръ А. Шишмановъ, издадена отъ г. Хр. Дановъ.

Сжщото ще кажжъ и за другото четиво.

Д. Матовъ.

Симеонъ Дикиѿѿнъ. Принадената стойностъ. (Прѣводъ отъ полски) Г. Бакаловъ. (Българ. социалъ-демократическа библиотека № 15). Търново, кооперативна печатница „Работникъ“ 1893 г. 8°. стр. 47.

„Sucht nur die Menschen zu verwirren,
Sie zu befriedigen ist schwer.“

G ðthe, Faust.

Социализмътъ лека полека обогатява българската популярно-научна литература съ своитѣ произведения. Списания и брошури се издаватъ въ относително доста голѣмо количество, за да „социализиратъ“ или „социал-демократизиратъ“ работническия класъ, т. е да го подготвятъ, да „национализиратъ“ държавнитѣ и частнитѣ имоти. Едни учятъ, „пропагандиститѣ“ да не се бъркатъ въ политическитѣ работи, а пъкъ други, подъ маската на социализма, прѣсѣлѣватъ чисто политически, партизански цѣли.

Разбира се, че за Княжеството едно такъво екзотическо растѣние, каквото е социализмътъ, трѣбва да се аклиматизува полека лека, и ето защо мѣстнитѣ просвѣтители — пропагандисти отиватъ въ външнитѣ арсенали, отъ тамъ да взиматъ уметвенитѣ оржия за немилосрдната борба съ „българскитѣ социални болести“ и да „съзиждатъ върху развалинитѣ на „българската капиталистическа наредба“, една социална сграда на вѣчна обществена хармония . . . Френски, руски, полски, особено немски съчинения на „социалистическата наука“ се прѣвоздатъ, за да убѣдятъ българския народъ, че въ цѣлия цивилизованъ свѣтъ „капитализацията на производството“ и „социализацията на разпрѣдѣлението“ вървятъ по абсолютно сжщата историческа пжтека, която води къмъ окончателното тържество на социализма. Ето защо стига, да се основе една фабрика въ Габрово, или по нещастие, да се осакати нѣкой работникъ, или единъ фабрикантинъ да не плати редовно на работницитѣ, -- и вече социалистическитѣ критикувачи намиратъ въ това доказателства, че пророчествата на Маркса се изпълняватъ и за България. Отъ този характеръ е и горепоменжтата брошура, която, като се опира върху абсолютната „научна непогрѣшимостъ“ на „учителя“, има за цѣлъ, да запознае „неподготвената“ маса съ социалното ѣ положение, „въ настояще и въ бжджще“. Нека се спремъ съ нѣколко думи върху главнитѣ пунктове на тази брошура. Основната ѣ идея е, че всичкитѣ капитали се образували и се образуватъ отъ едни чкия источникъ — тѣй нареч. надетойност („принадената стойностъ“) сир. работникътъ получава за своята прѣхрана и прѣхраната на своето сѣмейство само една частъ отъ стойността на неговата работа, а пъкъ другата частъ обикновено по-голѣмата, отива въ джеба на неговия експлоататоръ фабрикантинъ, прѣдприемачъ и. т. н. Тѣй като съ всичкитѣ тѣзи въпроси се занимава политическата економия, авторътъ твърдѣ често се докоснува и до нея. Неговата „класификация“ на политико-економиститѣ е доста наивно-проста: споредъ него тѣ сж или зли гении (нравствени вагабонти), прѣдставители на „фалшивата наука“ (стр. 8), безсвѣстни „па-

зители на интереситѣ на капиталиститѣ“ (стр. 18), на „буржоазната наука“, — или пъкъ сѣ добри гении, защитници на „истинската политическа економия, на която интересътъ е правдата и само правдата“, (стр. 8) и прѣдставители на „последната дума на науката“ (стр. 20), а върхъ всичко отъ горѣ е безсмъртниятъ Марксъ, „който най-добръ е изучилъ и прокритикувалъ сегашната економическа наредба“ (стр. 8). Дикцейнъ не прави повече, отколкото неговитѣ другари по мисли, като черпи всичкитѣ си аргументи изъ главния арсеналъ, — изъ „най умното, най-научното, най-справедливото Марксово произведение „Капиталъ.“ Ето защо, ако искаме да критикуваме неговитѣ „научни положения“ отъ изключително научна гледна точка, е по добръ да прѣминемъ отъ слабата копия къмъ оригинала, което ние горе-долу направихме на друго мѣсто. За сега за насъ е повече важна, тъй да кажемъ, „психологическата“ страна на този „агитаторски въпросъ“. Въ свѣта на всекъждѣ съществуватъ стотини хиляди страдалци хора, — тѣзи страдалия сѣ съществували и въ най-старитѣ врѣмена, противъ тѣхъ е искалъ човѣшкиятъ умъ да се бори, но напраздно, защото до сега коренътъ на злото, който е въ сѣщо врѣме основа на главния стимулъ (потикъ) на прогреса, — „индивидуалнитѣ-эгоистическитѣ интереси“ не можахъ да се изкоренятъ. Противотѣтъ на эгоизма е алтруизмътъ който е основа на всичкитѣ религии, на цѣлата етика. А пъкъ социализмътъ иска прѣди всичко чрѣзъ материялни-економически насилствени промѣни да подобри нравствеността на хората, по единъ негативенъ начинъ, като иска да унищожи изворътъ на эгоистическитѣ интереси. Работницитѣ сѣ недоволни. Както за недоволния ученикъ — учителътъ е първоизворъ на всичкитѣ злини, сѣщо така и за работника е капиталистътъ. Работникътъ го мрази, защото той отъ него зависи. Ето защо всека „теория“, която оправдава тази омраза „съ последното слово на истинската (научната?) наука“, е за него скъпоцѣнна, неразклатна истина, която той приема en bloc. Политическата економия е млада наука; нейнитѣ прѣдставители едвамъ захваняхъ да събиратъ елементитѣ на тази научна сграда. Съ голѣма любовъ къмъ човѣчеството и благоговѣние къмъ справедливостта мнозина помежду тѣхъ защищаватъ принципътъ, че въ основата на изучаването економическитѣ явления трѣбва да се вземе и етическата страна на въпроса. Обаче тѣ не могатъ да признаятъ възможността, да се осъществя социалистическиятъ строй, като считатъ и тъй наречениятъ „наученъ социализмъ“ за утопически сентиментализмъ. И като виждатъ голѣмитѣ противурѣчия, които социалиститѣ не искатъ да забѣлжитъ, тѣ не могатъ да признаятъ, че образуването на капиталитѣ е изключителенъ продуктъ на експлоатация, а наопаки, тѣ иматъ дълбоко убѣждение, че индивидуалнитѣ способности и индивидуалнитѣ интереси сѣ първитѣ условия на напръдка. Тѣ не могатъ да признаятъ нравствена справедливостъ напр. въ тѣзи думи на Дикцейна: „Какво дава възможностъ на капиталиститѣ, фабрикантитѣ, землевладѣщитѣ да

изземуватъ принадлежна стойностъ“ (сир. надстойностъ)? Туй, че въ тѣхнитѣ рѣдѣ се намиратъ фабриктѣ, промишленитѣ заведения, желѣзницитѣ, рудницитѣ, земята, пасбищата, горитѣ. Да се взематъ тѣ отъ тѣхъ и да се даждъ на работящия народъ“ (стр. 47). Напротивъ тѣ само се възмущаватъ отъ такива думи, защото виждатъ тѣхната пълна неосъществимостъ, още повече, защото тѣ ги считатъ способни само да залягватъ наивната, неподготвената маса, като веселяватъ въ нея убѣждението, че „истинската наука“ признава реалностъ на тѣзи фантазии. Тѣ считатъ за безнравствено да се разпространяватъ думи, които служатъ само да възбуждатъ ненавистъ на мѣсто любовъ и които искатъ, щото цивилизованата частъ на обществото да отрѣже културното клонче, на което тя се опира. Научнитѣ въпроси отъ най-противурѣчивъ характеръ се разрѣшаватъ отъ популяризаторитѣ на Маркса, какъвто е и Дикштейнъ, по единъ абсолютенъ и наивенъ начинъ съ извѣстна дилетантска безцеремонностъ. Фабрикантинътъ, който рискува съ своитѣ капиталъ, трудъ и врѣме, и дава напр. на безкапиталната селска маса, която дохожда въ градовѣтѣ, възможността да съществува при много по-добри условия, отколкото като селски ратаи, — този фабрикантинъ, се счита отъ тѣхъ за грабителъ и експлоататоръ, а пъкъ работникътъ имъ слѣпо вѣрва, защото на него лѣскае мисълта, че той е всичко, а получава нищо, до като фабрикантинътъ е паразитъ, който само изземква „принадената“ стойностъ. Тѣзи популяризатори като че ли не вѣрватъ напълно въ „нормалния“ вървѣжъ на прѣдеказаната отъ Маркса еволюция, защото взиматъ твърдѣ искусствени мѣрки, да я ускорѣтъ или да я създаждъ. Подобни нѣща би били смѣшни за България, ако да нѣмахъ за мнозина ужасни послѣдствия: неопитната младежъ попада въ тази губителна диалектическа мръжа на quasi „универнаучнитѣ теории“, като слѣпо вѣрва въ своитѣ водители. Малка е ползата, ако прѣнесемъ борбата съ тѣзи „теории“ на чисто научна почва, когато противникътъ признава за наука само онова, което „майсторътъ казалъ“ (αὐτός 'εφη). Ето защо трѣбва да се разпространяватъ положителнитѣ знания по политическата економия, които единички могатъ да докажатъ, че само едно невѣжество или лекомисленъ дилетантизмъ могатъ позволи да се признаватъ теоритѣ на Маркса за „послѣдно слово на честната наука“, а неговитѣ научни противници за безсѣвѣстни мошеници и безнравствени лакеи на грабителитѣ — капиталиститѣ: „като се моли за богатитѣ, политическата економия (?) забравя правдата“ (стр. 7). Това ли сж честни научни противници, които не искатъ да признажтъ нравствени побуждения въ онѣзи, които не се прѣклоняватъ прѣдъ непогрѣшимия авторитетъ на Марксовитѣ пророчества? Свѣтлина трѣбва да се внесе въ този мракъ на диалектиката, защото защитницитѣ на угнетенитѣ, като че ли искатъ да осъществяжтъ думитѣ на Гёте: „Гледайте само да съберкате хората, тѣи като е мжно да ги удовлетворите“.

Б. Минцесъ.

Върху програмата по всеобща история въ гимназиитѣ.
 (Вж. „Историческое Обзорѣніе“ год. 1891., томъ II., статията на В. Н. Баркутъ, „Программа историческаго курса въ русскихъ и нѣкоторыхъ заграничныхъ гимназіяхъ“).

Извѣстно е на читателитѣ списанието „Историческое Обзорѣніе“, което отъ три години насамъ се издава подъ редакцията на професора отъ петербургския университетъ, Н. И. Карѣва. Това списание, специално прѣдназначено за разглеждане на исторически въпроси, е особено важно поради обстоятелнитѣ свѣдѣния, които то дава за движението на историческата наука въ рускитѣ и въ чуждитѣ университети и за програмитѣ по прѣподаванъето на тоя прѣдметъ въ разнитѣ училища и страни. Такова значение иматъ цѣль редъ статии, обнародвани въ това списание, относително прѣподаванъето на историята въ рускитѣ и чуждитѣ училища, а специално за гимназиитѣ — статията на г-на В. Н. Баркута подъ насловъ „програмата на историческия курсъ въ рускитѣ и нѣкои отъ чуждитѣ гимназии“, съ която желаемъ да запознаемъ читателитѣ си. Въпросътъ за програмитѣ прѣдставява за насъ интересъ и поради туй, че сега се прѣработватъ програмитѣ на нашитѣ срѣдни и основни училища съгласно съ закона за народното просвѣщение, и желателно е, щото това прѣработване да остане по-трайно, и да се установѣтъ поне за извѣстенъ периодъ по-сѣответствующи на нуждитѣ ни програми за нашитѣ училища. За насъ е толкова по-важенъ въпросътъ за програмитѣ, че ние нѣмаме още учебници както трѣбва за всичкитѣ учебни прѣдмети; установяванъето на добри и трайни програми ще има и тая добра страна, че ще способствува за изработване на учебници, които прѣдставяватъ главното условие за добъръ успѣхъ въ училищата.

Освѣнъ добри програми за прѣподаванъето въ срѣднитѣ и основнитѣ училища е необходимо да се изработѣтъ и инструкции, които да служѣтъ като упѣтване за начина, какъ и въ какъвъ размѣръ да се прѣподава всѣкой единъ прѣдметъ, на що трѣбва да се обръща повече внимание и на що по-малко. Това е особено важно за историята, прѣдметъ обширенъ, който най-много допуска широка инициатива за прѣподавателя. Въ срѣднитѣ и въ основнитѣ училища най-паче се възпитава болшинството на бѣдѣщитѣ граждани, и държавата, която се грижи за възпитанието на младитѣ поколения, е длъжна да бди, щото прѣподаванъето въ тия училища да се извършва, по възможность, съгласно съ общественитѣ нужди на народа. Отъ всичкитѣ общеобразователни прѣдмети историята дава най-голямъ процентъ отъ знания, необходими за всѣкой добръ възпитанъ гражданинъ, особено днесъ, когато всѣкой гражданинъ е повиканъ да упражнява една часть отъ народния суверинитетъ; за това за прѣподаванъето на тоя прѣдметъ трѣбва да има най-точно опрѣдѣлена програма и най-широки упѣтвания или инструкции. Такъвъ характеръ има статията на г-на Баркута, защото въ нея се разглеждатъ не само програмитѣ по историята, но и подробнитѣ инструкции за прѣподаванъето на тоя прѣдметъ въ гимназиитѣ отъ разни държави. Авторътъ взема за основа послѣднитѣ дѣйствующи програми по историята въ прускитѣ (1882 г.), австрийскитѣ (отъ 1885 г.), френскитѣ и рускитѣ (отъ 1890 г.) гимназии и указва тѣхнитѣ сравнителни достоинства и недостатѣци отъ къмъ всѣка страна. Така, напримѣръ,

споредъ числото на седмичнитѣ часове, отетжпени на историята, той поставя на първо мѣсто прускитѣ и австрийскитѣ гимназии, които иматъ по 18 часа седмично, на второ мѣсто — френскитѣ лицеи съ 16 часа седмично и най-послѣ рускитѣ гимназии съ 13 часа седмично. Споредъ процентното отношение на числото на часоветѣ по история спрямо общото число на учебнитѣ часове, напротивъ, на първо мѣсто туря австрийскитѣ гимназии, които иматъ осемгодишенъ курсъ съ 194 седмични часове и съ 18 ч. за историята, или $9\frac{1}{4}\%$; на второ мѣсто иджтъ френскитѣ лицеи, които иматъ десетгодишенъ курсъ съ 197 седмични часове и съ 16 часа за историята, или 8% ; на трето мѣсто стожтъ рускитѣ гимназии, съ осемгодишенъ курсъ съ 206 учебни часове и съ 13 часа за историята, или $6\frac{1}{3}\%$ и най-послѣ „прускитѣ гимназии, които иматъ деветгодишенъ курсъ съ 268 часа седмично и съ 18 ч. за историята или $6\frac{1}{4}\%$. Споредъ размѣра на седмичнитѣ часове по историята въ систематическия курсъ, сир. въ горния курсъ на гимназиитѣ, се получва пакъ съвсѣмъ другъ редъ; отъ къмъ тая страна на първо мѣсто иджтъ рускитѣ гимназии, които въ систематическия курсъ иматъ 11 часа седмично (отъ 13-тѣ), и послѣ иджтъ по редъ френскитѣ съ $11\frac{1}{2}$ часа (отъ 16-тѣ), австрийскитѣ и прусскитѣ съ 10 часа (отъ 18-тѣ). Но самъ авторътъ неотдава голѣмо значение на това прѣимущество на рускитѣ гимназии, и прѣдполага, че безъ потрѣбната подготовка отъ долнитѣ класове на гимназиитѣ не може да се очаква систематическо усвояване на историческия материялъ въ горния курсъ.

Слѣдъ опрѣдѣлението на външната разлика на програмитѣ въ тия страни, авторътъ прѣминава къмъ разглеждането на съдържанието имъ. Споредъ неговото мнѣние, на историческата наука въ гимназиитѣ може да се гледа отъ двокои становище: отъ една страна историята служи сама на себе си като цѣль, защото тя обгрѣща цѣль-кржгъ явления отъ човѣческия животъ, необходими за всѣкой образованъ човѣкъ, отъ друга, тя може да служи като педагогическо срѣдство. Въ първия случай, историята не само ни запознава съ известни факти отъ миналото на човѣчеството, но и съдѣйствува чрезъ прѣработването на съобщения материялъ за развитието на умственитѣ сили на учащитѣ се. Но за постигането на тая цѣль, казва авторътъ, сж необходими: 1) безпристрастно и тенденциозно възпроизвеждане и избиране на основнитѣ исторически факти, удостоверени отъ историческата наука и 2) не произволно, а правдиво групиране на историческия материялъ. Могжтъ да ставатъ нѣкои отетжки въ това отношение само на възрастта на учащитѣ се и на степенята на тѣхната подготовка. Споредъ установенитѣ, обаче, днесъ възгледи върху историята като общеобразователенъ прѣдметъ въ срѣднитѣ училища отъ тия страни, правжтъ се отетжки отъ горѣспоменжтия характеръ не само на възрастта и подготовката на ученицитѣ; отъ историята се изискватъ и други служби, които значително измѣняватъ изборътъ на историческия материялъ и неговото групиране; отъ нея се иска нравствено въздѣйствио върху младото поколѣние. Споредъ тоя възгледъ, историята трѣбва не само да даде на ученика знания, да му развие умътъ, но и да го въспита и да му създаде извѣстни убѣждения, въ които той да има вѣра, да ги чувствува като естествени съ него и да бжде въ състояние вижги да ги подкрѣпи съ исторически доказателства и примѣри. Най-ясно е изказанъ тоя възгледъ въ

тъй наречената Вестфалска инструкция отъ 1859 г., която съ твърдѣ малки измѣненія, които прѣтърпѣ въ 1882 г., остава и до днесъ въ сила за прускитѣ гимназии (промѣнената въ 1882 г. програма не е засегнѣла почти никакъ материялтѣ и метода на прѣподаванѣто на историята, установени въ Вестфалската инструкция, и главното въ нея измѣнение състои въ една прибавка отъ 3 часа седмично въ полза на историята). Споредъ нея „цѣльта на прѣподаванѣто на историята е двойна: дидактическа и педагогическа. Въ първия случай, задачата на историята е да втѣлпи въ ума на ученицитѣ единъ систематически прѣгледъ на цѣлия исторически материятъ и да го запознае главно съ развитието на по-важнитѣ културни народи, особено на грѣцкия, римския и нѣмския, сѣщо и съ значението на еврейския народъ за религиозното и културното развитие на чловѣческия родъ“. Въ втория случай, „прѣподаванѣто на историята трѣбва да се стреми къмъ това, щото върху основа на спечеленитѣ знания и разбирания, да облагороди нравственото чувство и наклонноститѣ на ученика, чрѣзъ привързванѣто му къмъ всичко, добро, и истинно и хубаво, което е срѣщналъ въ историята; прѣподаванѣто на историята трѣбва въ сѣщо врѣме да въспита вѣрата на ученика въ върховното рѣководство въ развитието на чловѣчеството, и да възбуди въ него съзнателна любовъ къмъ краля и отечеството“. Тия сѣ главнитѣ основи на пруската инструкция за прѣподаванѣто на историята. Отъ тѣхъ се вижда, че програмата на историята е много ограничена, особено по размѣра на материяла, като се прѣдписва въ нея да се дава особено внимание на класическитѣ народи и на нѣмския народъ. Двѣ характеристични допълнения отбѣлѣзва авторътъ въ Вестфалската инструкция споредъ новата инструкция отъ 1882 г. относително до прѣподаванѣто на историята. Първо за древната история материялтѣ се ограничава само съ историята на класическитѣ народи, грѣцитѣ и римлянитѣ, които споредъ окръжното отъ 1882 г., сѣ указали най-рѣшително и непосредствено влияние върху държавния строй и образованостъ на германцитѣ, а за срѣдната и новата история като центъръ на историческия животъ трѣбва да се счита отначало Германия, а послѣ Прусия. Това допълнение е било излишно, казва г. Б., толкова повече, че сѣщиятъ размѣръ се е прѣпорѣчвалъ и въ Вестфалската инструкция, и съ него се прави ущърбъ само на историята на источнитѣ народи. Второто е още по-характеристично и състои въ внушението на ученицитѣ дълбоко почитание къмъ нравственото величие на отдѣлнитѣ личности и народи и въ възбужданѣ съзнанието имъ, колко много имъ недостига тѣмъ, за да можтъ да иматъ пълно разбиранѣ и вѣрно сѣждение върху работитѣ“. Слѣдователно, споредъ послѣдната инструкция историята трѣбва да развива у младото поколение скромность и уважение.

Руската обяснителна записка къмъ курса на историята въ срѣднитѣ училища съдържа приблизително сѣщитѣ възгледи. Споредъ нея, „прѣподаванѣто на историята въ систематическия курсъ има за цѣлъ да съобщи на ученицитѣ въ прагматическа свръзка събитията отъ всеобщата и руската история. То трѣбва главно да развие въ ученицитѣ способността да разбиратъ свръзката между съби-

тията, да различаватъ причинитѣ и слѣдствията, побужденията и мотивитѣ, и да ги подготви до толкова, щото тѣ да могатъ отпослѣ да четатъ и разбиратъ по-добритѣ исторически произведения отъ отечествената и чуждата литература. При това необходимо е да се доведатъ ученицитѣ до убѣждение, че човѣчеството постоянно се подобрява, ако и полека, че добритѣ дѣла на отдѣлнитѣ личности, безъ да се гледа на постояннитѣ прѣпятствия и противудѣйствиия, никога не оставатъ безъ благотворни резултати, и че въ хода на човѣшкия животъ се проявява Божието провидѣние“. По нататѣкъ инструкцията продължава: „Трѣбва да се избѣгва венчко онова, което може да произведе върху ученицитѣ тежко впечатление или да оскърби тѣхното нравствено чувство“. Руската инструкция, ако и да не полага тия ограничения въ историческия материалъ, както пруската, която отдава всемирно-исторически интересъ само на три велики народности, все пакъ въ дидактическитѣ и въ педагогическитѣ си трѣбвания отъ историята като общеобразователенъ прѣдметъ не се отличава много отъ нея.

Много по-широко назначение се дава на гимназиялното прѣподаване на историята въ австрийската инструкция отъ 1884 г. отъ къмъ дидактическа страна. Споредъ нея, несравнено по-високо значение има дидактическата цѣль на историческия курсъ, ако и да не е забравена и педагогическата; само че педагогическиятъ елементъ въ австрийската програма има съвсѣмъ другъ характеръ въ сравнение съ пруската. Цѣльта на историческото прѣподаване споредъ австр. инструкция произтича отъ самата задача на гимназиялното образование изобщо и отъ самото съдържание на историческата наука и на нейното съвременнo състояние. „Прѣподаването на историята има за задача да подигне ученика на височината на историческото образование, да даде научна основа на неговитѣ исторически възгледи и да го приготви къмъ научни занятия по историческата наука. Съгласно съ това трѣбва да се възбуди въ умоветѣ на ученицитѣ исторически интересъ, да се утвърди той въ тѣхната душа и послѣ, върху тая основа, постепенно да се развива въ тѣхъ влѣчението и способността да дирятъ и да угаждатъ въ историческитѣ явления причинната свръзка, тъй сѣщо да схващатъ идеята на непрѣривността на историческия процесъ“. Отъ това се вижда ясно, че главното искание на австрийската програма отъ историческия курсъ въ гимназиитѣ произлиза отъ самото съдържание на историческата наука; чистото историческо знание и възпитанието на ума на учащитѣ се чрѣзъ помощта на историческия материалъ сѣ главната цѣль на историята въ австрийскитѣ гимназии. Какви плодове очаква австрийската инструкция отъ прѣподаването на историята въ гимназиитѣ, показватъ слѣднитѣ нейни заключения; „крайната цѣль отъ прѣподаването на историята е: 1. съобщението върху основа на точни хронологически и географически данни единъ общъ прѣгледъ на по-важнитѣ явления и факти отъ политическата и културната история и 2. добиването отъ ученицитѣ знанието да се ползватъ отъ получения по тоя начинъ материалъ така, щото напoкогъ да се възбуди въ тѣхъ интересъ къмъ разбиране законитѣ на историческото развитие“. Споменяхме по-горѣ, че австрийската инструкция дава значение и на възпитателнитѣ и етическитѣ плодове отъ историческия курсъ въ гимназиитѣ, но не въ смисълъ

на някои убждения и вѣрвания, отъ напредъ начертани и посочени, а като естествено слѣдствие отъ самото съдържание на историческия курсъ. За потвърждение на горната мисль, авторътъ привожда изцѣло това мѣсто отъ инструкцията, като извънредно инструктивно. „Съ достиганъето цѣлитѣ (посочени по-горѣ) трѣбва да се получи тая интелектуална и нравствена зрѣлостъ на ученика, която съставва идеалътъ на възпитателното обучение изобщо. Прѣподаванъето на историята, което въвежда въ кръга на своитѣ занятия всичката съвкупностъ на духовнитѣ и жизнени явления, трѣбва безъ друго да въздѣйствува върху всичкитѣ способности на духа на ученика. Историческиятъ интересъ възбужда паметта къмъ дѣятелностъ, дава храна на въображението, развива логическата способностъ на ученицитѣ, чрѣзъ навикъ да установяватъ причинната свръзка на явленията, дава по-дълбоко разбиране на явленията и имъ разширява кръгозорътъ. Но освѣнъ интелектуалнитѣ сили, историята събужда и чувствованията на сърдцето, възбужда афекти и съ неоторима сила дѣйствува върху волята на учащитѣ се“. По-нататкъ инструкцията завършва възпитателната роль на историята съ слѣднитѣ забѣлжителни думи: „историческото образование е сила, която съдѣйствува за разцѣпяванъето на тия високи качества на душата, които възбуждатъ въодушевление за служене на челоувѣчеството и на отечеството, които правятъ младото сърдце възприемчиво за всичко хубаво и възвишено. На доброто прѣподаване на историята е присжца силата на нравственото възпитание“. По тая начинъ споредъ австрийската инструкция, историческата наука възпитаваша ученика отъ една страна чрѣзъ своето съдържание, което повече отъ другитѣ клонове на знанието възбужда къмъ дѣятелностъ всичкитѣ душевни способности на човѣка, развива ги и ги укротява и, отъ друга страна, тя съ своето съдържание неизбѣжно и съ неоторима сила просвѣтлява умътъ и облагородява волята на учащитѣ си. Слѣдователно, въ австрийската инструкция липсватъ вситѣ тия тенденции и ограничения, които съдържатъ пруската и руската инструкции. Австрийската инструкция се отличава особено по важното значение, което тя дава на дидактическата часть на историята; колкото за възпитателната, тя трѣбва да произлѣзе естествено отъ самото съдържание на историческия материалъ и отъ начина на неговото прѣподаване. Обаче, тая начинъ на прѣподаване споредъ мнението на Г. Б., не е точно и ясно изказанъ въ инструкцията, и всичко, що е казано въ нея за възпитателната роль на историята, съдържа само общи фрази.

Много е по-ясна отъ къмъ тая страна френската инструкция. По своитѣ начала тая инструкция се приближава къмъ австрийската, но възпитателното значение на историята въ нея е по-твърдо установено. Извѣстно е, че за развитието на учебното дѣло въ Франция твърдѣ много се е направило отъ послѣдната френско-германска война насамъ; въ тая война френцитѣ най-много почувствувахъ своитѣ недостатъци прѣдъ прѣвзходството на своитѣ съперници. Тѣ видѣхъ, колко бѣхъ ги надминжли германцитѣ въ морално стношение, каква стойностъ имаше боевата сила на германската грамотна войска прѣдъ френското невѣжество, какъ всѣкой германски войникъ познаваше по-добръ отъ тѣхъ френската територия, понеже всѣкой се ползуваше отъ географическа харта на мѣстността, какъвъ съзнателенъ порядъкъ

и дисциплина владѣеше въ дѣйствиата на германската армия, та не можяхъ да не отдадѣтъ голѣма часть отъ всичкитѣ тия прѣимущества на грамотността на германцитѣ, на германското училище. Справедливо се твърдѣше по онова врѣме, че побѣдителътъ на френцитѣ е германскиятъ учителъ. За това, ведижга слѣдъ свѣршването на войната, френцитѣ се заловихъ енергически да прѣмахнатъ вѣчки тия недостатѣци и направихъ немовѣрни усилия за тѣхното морално въздигане. Тѣ обѣрижъ особено внимание за развитието на тѣхното учебно дѣло и направихъ твърдѣ много за подобрието на тѣхнитѣ училища. Редъ реформи послѣдвахъ отъ тогава въ програмитѣ на френскитѣ училища. Послѣдната реформа на френскитѣ лица произлѣзе отъ съзнателната потрѣбность да се съкрати, по възможность, теоретическиятъ материялъ въ полза на физическото развитие на учащитѣ се и на тѣхното възпитание. Г. Б. привожда думитѣ на окръжното на французкото министерство, съ което сѣ прѣпратени новитѣ програми и инструкции: „Може да се каже безъ прѣувеличение, че до сега въ програмитѣ на срѣдното образование интереситѣ на знанието и разбиранieto, образованието и възпитанието сѣ не намирали въ единъ видъ взаимно противурѣчие. Прѣди програмитѣ се съставяхъ за всѣкой отдѣлъ отъ учени специалисти, отъ които всѣкой особено покровителствуваше своята специалность; за това въ резултатъ се яви такова натрупване на масса разнородни знания“. Такава практика министерството не счита за правилна, и казва: „Опитътъ показва, че най-добриятъ резултатъ отъ срѣдното образование трѣбва да бѣде не толкова количеството на полученитѣ въ училището знания, колкото придобиваньето способността да ги увеличава, сир. интересътъ къмъ занятие, изучаваньето на метода, способността на разбираньето, усвоеньето даже на извѣстна проникателность (*la faculté de découvrir*); мѣрката за успѣха на ученика, при излизаньето му отъ лицея, трѣбва да бѣде не толкова величината на прѣминатото пространство, колкото способността къмъ по-нататъшно движение . . . На основание на тоя принципъ въ прѣдлаганитѣ програми е избранъ и нареденъ материялътъ не споредъ абсолютната полезность на тоя или ония родъ знания, а споредъ възпитателното му значение“.

Отъ приведената горѣ инструкция се вижда, че възпитателното значение на срѣдното образование се поставя въ френската програма на първо мѣсто, и тоя принципъ, казва г. Б., е проведенъ съ голѣма послѣдователность въ всичкитѣ прѣдмети, както и въ историята. Въ френската инструкция, както и въ австрийската, възпитателното значение на историята се разбира въ двоенъ смисълъ, сир. като въздѣйствие върху ума, и върху нравственостъта на ученицитѣ. Съ сѣщитѣ почти думи се изказва и въ двѣтѣ инструкции способътъ за влиянието на историческата наука върху умственото развитие на ученицитѣ. На противъ, откъмъ педагогическото значение на историята френската инструкция, въ отличие отъ австрийската, иска да опрѣдѣли, какъ и съ кои свои части историята възпита нравственостъта на младежа. Тя прѣди всичко прѣдупрѣждава, да се не нарушава, даже и съ добри побуждения, историческата истина. Не може, на-примѣръ, да се иска отъ историята да доказва, че добродѣтельта винаги се награждава, а злото се наказва. Неможе въ сѣщо врѣме да се учи, че сѣдбата на народитѣ се опрѣдѣля и оправдава само съ

тѣхнитѣ добродѣтели или пороци, защото въ създаването на могъществото и щастието на народитѣ играѣтъ голѣма роля и други фактори. Нека историята поучава за нравственостъ, но само съ правдиви срѣдства. „Учителѣтъ трѣбва винѣги да бѣде искренъ и правдивъ, и нека видѣтъ дѣцата, че много пѣкти погрѣшкитѣ биватъ по-врѣдителни отъ прѣстѣпленіята, и че тѣ неможѣтъ да се отплатѣтъ нито отъ хората, нито отъ поколѣнията, които сѣ ги извършили“. По нататѣкъ инструкцията показва и начинѣтъ, какъ трѣбва да дѣйствува историята върху нравственостѣта на ученицитѣ: „Първо, историята е изслѣдването на истината; тя се старае да я докаже и засвидѣтелствува, и да я изкаже безъ колебѣния. Учителѣтъ на историята е безпристрастенъ сѣдия на фактитѣ и доктринитѣ; неговитѣ вѣрвания и неговиятъ патриотизмъ не трѣбва да надтегнѣватъ върху неговата абсолютна справедливостъ. Такова прѣподаване на историята, взето изцѣло, е урокъ на нравственостѣта“. „Учителѣтъ на историята има право и даже е длѣженъ да бѣде моралистъ; той ще избѣгва догматизацията, декламацията и даже проповѣдничеството, но той ще се спре прѣдъ образа на честнитѣ хора, когато ги срѣшне“.

Слѣдователно, педагогическитѣ свойства на историята произлизатъ отъ самото съдържание на историята и почиватъ върху историческата правда. При все това френската инструкция не е чужда отъ догмати, които се прѣпорѣчватъ да се внушѣтъ на ученицитѣ при прѣподаването на историята, ако и да се смятатъ тия догмати присѣщи на историята, отъ които не може да се избѣгне; освѣнъ умственото и нравственото възпитание, историята трѣбва да дава и гражданско възпитание. „Литературата и положителнитѣ науки образуватъ частнитѣ културенъ човѣкъ; историята приготвя младежа къмъ животъ въ извѣстна епоха и при опрѣдѣлени условия“. За това учителѣтъ на историята трѣбва да се съобразява съ свѣрѣменнитѣ нужди на народа и да подготвя младото поколѣние къмъ практически животъ съобразно съ изискването на врѣмето. „Младитѣ поколѣния, казва инструкцията, трѣбва да бѣдѣтъ прѣдпазени отъ равнодушие, скептицизмъ, неувѣреностъ въ силитѣ си и отъ опасния прѣдразсѣдѣкъ, че отдѣлната личностъ има малко значение въ развитието на човѣчеството, и че усилията на единъ човѣкъ не можѣтъ да докаратъ никакъвъ резултатъ въ развитието на народитѣ. Трѣбва да се възбуди въ тѣхъ жедностъ къмъ дѣятеленъ животъ. Страната, която ще имъ принадлежи въ бѣдѣще, е ослабена отъ политически и религиозни несъгласия; за това трѣбва да се внуши на младитѣ поколѣния духѣтъ на вѣротърпимостѣта; сѣщеврѣменно нашата страна е заплашвана отвънъ, трѣбва въ такъвъ случай да се развива въ тѣхъ националното чувство. Учителѣтъ ще удостовѣри плодотворностѣта на човѣшкитѣ усилия, като покаже, че въ различни врѣмена, разни хора или групи отъ хора сѣ влияли на развитието на работитѣ съ силата на своята воля“. Слѣдователно, споредъ нуждитѣ на обществото и на народа, учителѣтъ ще се ползува отъ историческия материялъ, за да подготвя младото поколѣние въ посока полезна за държавнитѣ интереси и да му внушава принципи, спасителни за отечеството. Резултатитѣ, които очаква френската инструкция отъ правилното приспособяване на историческия курсъ въ гимназитѣ, трѣбва да бѣдѣтъ: 1, „да даде на ученика точна идея на послѣдователностъ въ

цивилизацията и прогреса, сщщо и да го запознае съ вървежа на външното и вътрѣшното развитие на Франция; 2, да му покаже влиянието на външния свѣтъ върху страната и при това да се ползува отъ сравнението на собствената страна съ другитѣ страни, за да може по-ясно да сѣди за първата; 3, да го научи да отдава длѣжното на всѣкой народъ; 4, да разширочи уметвениятъ му кръгъ-зоръ и, най-послѣ, 5, заедно съ запознаването съ съврѣмennото състояние на собствената страна и на цѣлия свѣтъ, да му даде ясно понятие за неговитѣ длѣжности като французинъ и като човѣкъ“.

Отъ всичко горѣизложено се вижда, че всичкитѣ инструкции смятатъ историята като наука, която трѣбва да ни даде извѣстно количество знания, установени и сгрупирани отъ науката факти, да съдѣйствува за образованието на младото поколѣние и да разширочи уметвено му развитие; слѣдователно, всичко тенденциозно и несъотвѣтствующе на историческа истина трѣбва да бѣде изхвърлено при прѣподаването на историческия материялъ. Главниятъ прѣдметъ на историята трѣбва да бѣде човѣчеството въ неговото всемирно историческо развитие. Най-добръ е изказанъ тоя възгледъ въ пруската инструкция, която изрично казва, че систематическиятъ курсъ на историята трѣбва да запознае ученика съ прогресивния вървежъ на развитието на цѣлото човѣчество. Но именно прускитѣ гимназии най-много се отдалечаватъ въ практическото приложение на тоя възгледъ. Въ систематическия курсъ на прускитѣ гимназии програмата на историята по-вече е ограничена на древнитѣ класически народи и на нѣмцитѣ; историята на другитѣ народи се взема само до толкова, до колкото тя има свързка съ историята на нѣмцитѣ, и, разумѣва се, въ твърдѣ ограничени размѣри. Авторътъ привежда за доказателство на това единъ учебникъ по срѣдната история отъ Хербста отъ 112 страници, въ които за Франция се опредѣлятъ само 3 страници, за Англия — 2 стр., Италия — 1 стр., Испания — $1\frac{1}{2}$ стр., а за Русия — само нѣколко реда. Безъ друго, съ такава практика, хубавиятъ принципъ на пруската инструкция, „че историята трѣбва да запознае ученика съ прогресивния вървежъ на развитието на цѣлото човѣчество“ остава само едно желание непостижимо, и при ограничеността на пруската програма ученикътъ не ще може никога да си прѣдстави едно точно понятие за всемирното развитие на човѣчеството, когато това човѣчество му се прѣдставя ограничено само въ три избрани народа, гръцитѣ, римлянитѣ и нѣмцитѣ. Тая едностранчивость въ прѣподаването на историята въ прускитѣ гимназии не отговаря нито на интереситѣ на науката, нито на интереситѣ на общото образование, и отъ къмъ възпитателна страна е съвсѣмъ врѣдително.

Всичкитѣ други три инструкции стоѣтъ по-високо отъ пруската отъ къмъ научна страна, и се отличаватъ съ по-голъма послѣдователность, съ по-равномѣрно разпрѣдѣление на историческия материялъ и съ по-голъмо безпристрастие въ избиранieto на материяла. Въ австрийската инструкция даже са подига въпросъ за начина, какъ трѣбва да се прѣподава срѣдневѣковната и новата история, и се защищава идеята, че тя трѣбва да се прѣподава не по националность (както въ Прусия), а по съдържание, толкова повече, че по-важнитѣ нейни явления иматъ международенъ характеръ, като папството, импе-

рията, кръстоноснитѣ походи, развитието на комунитѣ, реформацията и пр. Австрийската инструкция въстава противъ изключително националния планъ на прѣподаванието на историята. „Обстоятелството, че трѣбва да бѣде усвоена прагматическата свръзка на събитията, води слѣдъ себе необходимото слѣдствие, щото историята (срѣдня и нова) да се прѣподава не като отечествена, а като всеобща, защото прагматическата свръзка не може да бѣде постигнѣта, ако историческиятъ възгледъ на ученика бѣдѣтъ едностранчиви и ограничени. Трѣбва да се остави на прѣподавателя свобода, да прѣнася центърътъ на тежестта на изложението ту въ една, ту въ друга държава, споредъ както е произлѣзло извѣстно всемирно течение отъ една или отъ друга държава. Прѣминаването на цѣлата нова история по течението на историята на една опрѣдѣлена държава, даже ако би била тя и Австро-Унгарската, не би дало вѣрна и пълна картина на по-важнитѣ събития“.

Систематическиятъ (горниятъ) курсъ на историята въ австрийскитѣ гимназии е съсредоточенъ въ третѣ горни класа, V, VI, VII и въ това отношение, казва авторътъ, австрийската програма се отличава съ едно прѣимущество прѣдъ другитѣ, че опрѣдѣля систематическиятъ курсъ на историята въ такива класове, гдѣто ученицитѣ сѣ по-добрѣ подготвени и по-зрѣли да възприематъ и усвоѣтъ прѣдметътъ систематически; той намира не удобна руската програма, споредъ която за систематическия курсъ на историята сѣ опрѣдѣлени четири години, отъ IV класъ нагорѣ, гдѣто ученицитѣ не сѣ още достатъчно подготвени, за да усвоѣтъ систематически историята на класическитѣ народи и трѣбва да повтарятъ сѣщиятъ материялъ въ VIII класъ и да губѣтъ напраздно една година.

Равномѣрността на материяла между всеобщата и отечествената история още повече се съблюдава въ френскитѣ и въ рускитѣ гимназии. Въ френскитѣ лицей систематическиятъ курсъ на историята се начева отъ VI класъ, въ който се минава историята на источнитѣ народи и се продължава въ V кл. — гръцката история, въ IV — римската история до прѣселванието на народитѣ, въ III кл. — срѣдновѣковната история до смъртта на Лудовика IX, въ II кл. — отъ Лудовика IX до смъртта на Хенриха IV Бурбонски и въ I кл. — останѣлата частъ до най-новото врѣме. Относително до равномѣрността на материяла може да се заключи отъ програмата на историята въ III, II и I класове. Въ III кл., се минава: „състоянието на римската империя къмъ края на IV вѣкъ. Варваритѣ, тѣхното прѣселване и най-близкитѣ му послѣдствия. Юстинианъ Велики. Арабскиятъ калифатъ и неговата цивилизация. Папството, отношенията му къмъ френскитѣ крале. Карлъ Велики и раздѣлението на неговитѣ владѣния. Феодализмътъ. Саксонската, франконската и хохенштауфенската династии, кръстоноснитѣ походи. Капетингитѣ. Англия, съ особено внимание върху великата хартия и парламента“. Въ II и въ I класове се запазва сѣщата равномѣрностъ. Въ най-новата история се срѣща даже такава статия: „Англия и Русия въ Азия. Отъ това се вижда, че всѣду въ френската програма на историята прѣобладава всемирниятъ характеръ и отечествената история не се ползува тукъ съ таково прѣимущество, както въ пруската. За отношението на отечествената къмъ всемирната история французката инструкция съдържа слѣднитѣ

наставления: „Развитието на националнитѣ чувства е твърдѣ деликатна работа. Трѣбва прѣди всичко да се затвърди любовта къмъ родното мѣсто, а слѣдъ това да се оправдае рационално тоя инстинктъ и да се обърне въ просвѣтенъ възгледъ, но при това ние не трѣбва нито да забравяме човѣка въ гражданина, нито да стѣсняваме поради нѣкои мнима изгода на страната ни, мѣстото, което трѣбва да заема идеята на човѣчеството. Ако и да трѣбва да бѣде изучавана отечествената история по-внимателно (*particulièrement étudiée*), все пакъ всеобщата история трѣбва да бѣде главниятъ прѣдметъ за прѣподаване, и отечествената история винаги трѣбва да бѣде вмѣкнута въ рамкитѣ на всемирната. Методата, споредъ която отечествената история се подига на първъ планъ и описването на останалия свѣтъ само въ далечна перспектива води къмъ твърдѣ груби прѣдразсѣждци. Никоя страна не се е подлагала повече отъ Франция на външни влияния и, напротивъ, никоя страна не е влияла повече отъ Франция върху свѣта. Ние никога не сме били партикуляристи; една отъ най-важнитѣ особености на френския народъ съставлява любовта къмъ човѣчеството и готовността да му послужи. За това запознаването съ всемирната история за насъ е необходимо“. Отъ къмъ равномерността на историческия материялъ руската програма се сравнява съ френската; и тукъ отечествената история се излага като частъ отъ всемирната, и историческата правдивостъ е запазена.

Важни сж бѣлѣжкитѣ на г. Б. относително подготовителния курсъ на историята въ гимназиитѣ на казанитѣ страни, толкова повече че той по този случай указва и мѣстото, което заема отечествената история въ всѣкоя една отъ тѣхъ. Слѣдъ като посочва на значението на подготовителния курсъ на историята, който, отъ една страна, трѣбва да запознае ученицитѣ съ по-важнитѣ събития и лица отъ историята, около които ще се развива въ горнитѣ класове систематическия курсъ на историята, като се добавятъ всичкитѣ посредствующи факти, личности и явления, а отъ друга страна, да ги запознае съ елементарнитѣ явления отъ вътрѣшния и външния животъ на народитѣ и да имъ разясни значението на историческитѣ термини, г. Б. казва: „Не всъгду така се разбира значението на подготовителния курсъ; само Прусия и Австрия сж уредили подготовителния курсъ по тоя начинъ“. И въ двѣтѣ тия страни за подготовителния курсъ сж опрѣдѣлени срѣднитѣ класове (въ Австрия II, III и $\frac{1}{2}$ отъ IV; въ Прусия — IV и двата III а и б кл.) приблизително съ сѣщото число часове и съ сѣщия материялъ, както въ систематическия курсъ само въ по-ограниченъ размѣръ, така че систематическия курсъ е повтаряне на приготвителния, въ по-широкъ размѣръ. Отъ тукъ слѣдва, че подготовителниятъ курсъ на историята въ прускитѣ гимназии е все така ограниченъ, както и систематическия, сир. и тукъ се минава повече историята на класическитѣ народи и на нѣмцитѣ, отколкото всемирна история на човѣчеството; напротивъ, по сѣщитѣ мотиви, подготовителниятъ курсъ на историята въ австрийскитѣ гимназии има свойствената на систематическия курсъ широчина, до като въ френската и въ руската програма подготовителниятъ курсъ на историята е много по-ограниченъ и при това съдържа само материялъ отъ отечествена история. Отъ тукъ може да се заключи и за положението на отечествената история сирѣмъ всемирната въ

програмитѣ отъ тия страни. За прусацитѣ въ всичкитѣ степени на гимназическия курсъ отечествената история заедно съ класическата замѣства всемирната история. За Френцитѣ и Руситѣ отечествената история прѣдства изцѣло подготовителния курсъ, а въ систематическия тя се изучва паралелно съ всемирната история и като частъ отъ нея. За австрийцитѣ отечествената история и въ подготовителния и въ систематическия курсъ се изучва като частъ отъ всемирната история, но за туй въ VIII кл. специално за историята на Австро-Унгария е опрѣдѣленъ цѣлиятъ първи семестъръ съ 3 часа седмично.

Не по-малко е важенъ въпросътъ, въ какво отношение се намира политическата и културната история споредъ горѣразгледанитѣ програми. И въ това отношение г. Б. намира по-голъмо равновѣсие въ австрийската програма; въ пруската програма сжщо културната история застъпва почетно мѣсто. Но и въ двѣтѣ тия програми прѣимущество има външната политическа история. Въ руската програма се отдава много по-малко мѣсто на културната история, особено когато е въпросътъ за изложението на отечествената история. За послѣдната въ руската инструкция изрично се казва: „Трѣбва да се обръща особено внимание на фактитѣ на външната история, а отъ културната история (бытовая исторія) да се взематъ само най-виднитѣ явления“. Напротивъ френската програма се отличава съ богатството на материялъ отъ културенъ характеръ. Тукъ не се излага културната история съ цѣлъ, да се обяснятъ причинитѣ на политическата история, както това става въ другитѣ програми, но за всѣкоя епоха има особенъ отдѣлъ за културна история, характеристична за епохата. За примѣръ г. Б. цитира нѣколко такива отдѣла, отъ които ние ще се ограничимъ да укажемъ само на единъ, съ който се завършва историята въ най-горния класъ отъ лицея, за да прѣдставимъ нагледно, до колко подробно е изложена културната история споредъ френската програма: „Възражданието на нѣмската и английската литература. Характеръ на френската литература въ врѣме на империята. Външни влияния. Романтизмъ. Литературна критика. Развитие на ерудицията. Подновяванетоъ знанията за Истокъ, за класическата древность, за срѣднитѣ вѣкове. Археологията и великитѣ открития. Историята. Възраждането на класическия гений въ искуството. Музиката — симфоническа и драматическа. Развитието на положителнитѣ науки — физиката и естествениитѣ знания; приложението имъ въ промишлеността: пара, электричество“.

Въ заключение г. Б. обръща внимание на една точка, по която се сближаватъ всичкитѣ споменжти програми: Историята на класическитѣ народи заема най-почетно мѣсто въ тѣхъ. Въ френскитѣ лицеи тѣмъ имъ сж отстъпени цѣли двѣ години. Въ прускитѣ историята на класическитѣ народи се срѣща три пѣти: първо като биографически очерки, послѣ като прѣгледъ на по-вижнитѣ събития отъ политическата история (въ подготовителния курсъ) и най-послѣ въ систематическия курсъ, гдѣто се прѣминава въ двѣ години. Сжщо и въ австрийскитѣ гимназии историята на класическитѣ народи се срѣща три пѣти. Французката програма сжщо прѣпоръчва повтарянето историята на класическитѣ народи слѣдъ свършването на систематическия курсъ. Отъ това се вижда, че историята на класическитѣ народи заема и до сега твърдѣ важно мѣсто въ гимназиитѣ, колкото

и да е намалено въ настоящия въѣгъ въ образованието на младежта значението на класицизма, който съставляваше, особено въ западна Европа, почти изключително учебниятъ материалъ въ училищата.

Нашата програма по историята въ срѣднитѣ училища по съдържание и по равномерността на материала се приближава повече къмъ австрийската и руската програма; въ нея нѣма тая ограниченост на пруската програма, която стѣснява гимназическиятъ курсъ на всемирната история прѣимуществено въ историята на класическитѣ народи и на нѣмцитѣ. Отечествената история се изучава въ нашитѣ гимназии отдѣлно въ III класъ съ 2 часа седмично и въ VI класъ сѣщо отдѣлно съ 1 часъ седмично. Въ това отношение нашата програма се приближава къмъ французката и руската, по които отечествената история сѣщо се изучава отдѣлно, но само въ долния, подготовителния курсъ, когато въ горния курсъ тя се взема като частъ отъ всемирната история. Тая особеност на нашата програма по прѣподаването отечествената история въ гимназиитѣ зависи безъ друго отъ ограничеността на нашата история, която заема твърдѣ кратъкъ периодъ отъ всемирната история, при всичко че въ горния курсъ би трѣбвало историята на България да се взема въ V кл. заедно съ срѣдневѣковната история, която съвпада, а не въ VI. кл. Обаче подготовителниятъ курсъ на историята въ френскитѣ и въ рускитѣ гимназии състои изключително отъ отечествена история, когато въ нашитѣ гимназии подготовителниятъ курсъ на историята състои не само отъ отечествената история, но и отъ кратка всемирна история, която се минава въ I и II класъ по 2 часа седмично, така че въ систематическия (горния) курсъ ученицитѣ се явяватъ вече съ извѣстна подготовка и могатъ по-лесно и по-основно да усвоѣтъ историческия материалъ отъ систематическия курсъ, който е само развитие на подготовителния (долния) курсъ; въ това отношение нашата програма отговаря повече на австрийската програма. За систематическия курсъ у насъ сѣ опрѣдѣлени четиритѣ горни класа на гимназиитѣ, съ 10 часа седмично за класическитѣ отдѣления и съ 9 часа седмично за реалнитѣ; единъ часъ повече е даденъ на историята въ IV кл., отдѣление класическо, гдѣто се минава именно историята на класическитѣ народи, която поради грамадното си културно-историческо значение безъ друго трѣбва по-добрѣ да се усвои отъ ученицитѣ класици. Въ това отношение, сир. по числото на часоветѣ въ горния курсъ, нашитѣ гимназии заематъ послѣдно мѣсто, понеже въ рускитѣ гимназии историята разполага съ 11 часа седмично, въ френскитѣ — $11\frac{1}{2}$ часа, въ австрийскитѣ и въ прускитѣ — 10 ч. седмично. Общото число на опрѣдѣленитѣ въ нашитѣ гимназии часове за историята е 16 часа седмично за класическитѣ отдѣления и 15 ч. за реалнитѣ. Въ това отношение нашитѣ гимназии стоѣтъ по-горѣ отъ рускитѣ, гдѣто за историята има опрѣдѣлени 13 ч. седмично, но по-долу отъ австрийскитѣ и прускитѣ, въ които историята има 18 часа седмично,

Ако се вземе прѣдъ видъ, че гимназиялниятъ курсъ въ всичкитѣ тѣзи страни е по-голямъ и именно осемгодишенъ (въ Русия и въ Австрия), деветгодишенъ (въ Прусия) и десетгодишенъ (въ Франция), то числото на часоветѣ опрѣдѣлени за историята въ нашитѣ гимназии не е малко сравнително, и ако има недостатъкъ въ числото на часоветѣ, това се дължи най-вече на ограничения седемгодишниятъ курсъ. По тая причина

програмата въ нашитѣ гимназии е била винъги, а и сега е много прѣтрупана, и все по тая причина нѣкоп отъ гимназиалнитѣ прѣдмети, между които и историята, не се ползватъ съ достатъчно число часове. Може би е врѣме да се помисли вече за добавяне на още единъ (VIII) класъ, за да могатъ нашитѣ гимназии да се поставятъ на височината на гимназиитѣ въ другитѣ държави. Тогава ще могатъ безъ друго да се постигнатъ по-добри резултати откъмъ подготовката на ученицитѣ, а отъ друга страна и програмата ще може да се улесни за ученицитѣ, особено въ горнитѣ класове, гдѣто има повече отъ 30 часа седмично въ всѣкой единъ класъ.

Споредъ нашата програма, културната история не е прѣдвидена въ такава широчина, както политическата. Въ нѣкои части въ срѣдната история, наистина, тя е доста добръ прѣдставена. За примѣръ ще укажж статията, която се отнася до епохата на кръстоноснитѣ походи: „Състоянието на западна Европа въ морално, обществено и материално отношение прѣди кръстоноснитѣ походи. Феодализмъ и рицарство. Култура и литература въ врѣме на кръстоноснитѣ походи. Послѣдствия отъ кръстоноснитѣ походи. Реакция противъ срѣдновековнитѣ възрѣния. Пробуждане на гражданския животъ и отпадане на феодализма и на рицарството; комунитѣ“. Не все така е прѣдставена въ програмата културната частъ въ новата и въ най-новата история, гдѣто почти отсъствуватъ статии отъ културенъ характеръ, ако и да сж прѣдвидени такива статии въ нѣкои отъ въведенитѣ учебници по историята въ нашитѣ гимназии. Причината на това, до колкото ни е извѣстно, е прѣтрупаностъта на нашитѣ програми въ срѣднитѣ училища и желанието да се облекчатъ, по възможность, ученицитѣ. Обаче ние мислимъ, че тоя недостатъкъ на нашата програма по история би могълъ лесно да се прѣмахне, безъ да се отекчаватъ ученицитѣ, ако се съкратятъ нѣкои статии отъ политическата история и се замѣстятъ съ други отъ културна история; по тоя начинъ би се постигнало извѣстно равновѣсие между политическата и културната история, които сж така свързани по между си, щото една безъ друга немогътъ да се разбиратъ и усвоятъ както трѣбва. Какъ ще може, напримѣръ, да се разбере политиката на кардинала Ришелье, който вжтрѣ въ Франция прѣслѣдвалъ протестантитѣ, а вънъ въ Германия ги защищавалъ, ако се непокаже тогавашното състояние на общественото мнѣние въ Франция, подготвено отъ редъ знаменити писатели, като Rabelais (Gargantua и Pantagruel), Montaigne (Essais), de Charon (De la Sagesse) и характеристично по своята наклонность къмъ религиозна свобода и вѣротърпимостъ. Безъ друго тоя пробѣлъ въ програмата по история въ горния курсъ на гимназиитѣ добриятъ учителъ ще знае винъги да го попълни. Изобищо може да се каже, че нашата програма по историята е доста пълна и по своята равномѣрность на материяла се приближава къмъ най-добритѣ европейски програми на гимназиитѣ. Желателно е, щото да се подкрѣпѣше тя и чрѣзъ широка и подробна инструкция, която да служи като ръководство за учителитѣ, когато тѣ я прилагатъ.

Д. Д. Агура.

II. КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВѢСТИ.

Шарль Гуно.

Не отдавна почина въ Парижъ отъ апоплексия най-великиятъ прѣдставителъ на съврѣменната французка музикална школа — Charles François Gounod. На смъртния си одъръ той нѣмаше нужда да каже като Berlioz, други единъ великъ французки композитъ: *A present l'on va jouer mes compositions* (сега ще свирятъ композициитъ ми), защото макаръ славата и да не го посѣти тутакси, тя все пакъ дойде достатъчно рано, за да може да я вкуси напълно. Гуно имá обаче и това щастие, че не прѣживѣ своитѣ творения и не се видѣ захвърленъ въ архивитѣ, както толкова други истински и лъжливи гении, нито пъкъ биде засѣненъ отъ новата генерация композити. Неговитѣ най-главни майстореки музикални съчинения се играятъ на сценитѣ на всички цивилизовани народи безъ разлика и се слушатъ навредъ съ възхищение. Шарль Гуно е роденъ въ самия Парижъ на 17. Юний 1818. година. Той е така единъ отъ малкото французки знаменитости, които не сж родомъ отъ провинцията: „un parisien de Paris“, парижанинъ отъ Парижъ, както казватъ. Той е синъ на единъ даровитъ живописецъ; майка му била отлична музикантка. Неговото произхождение говори така още веднѣжъ въ полза на оная хипотеза върху наследствеността на таланта, която твърди, че гениялнитѣ хора произлизватъ отъ даровити майки.

Гуно биде възпитанъ въ лицей S-t Louis и още тукъ показа извънреденъ вкусъ и дарба за музиката.

Нѣкои вѣстници искаха да кажатъ, че неговитѣ родители се стараели да попрѣчатъ на призиванieto му, но това едва ли ще е вѣрно, защото още въ лицей той вземалъ уроци по хармонията и тутакси подиръ бакалавреата той постъпилъ въ консерваторията. Въ 1837 година Гуно получилъ тѣй наречената втора римска награда (*prix de Rome*), която дава възможностъ на младитѣ таланти да се образуватъ музикално въ артистичната италиянска столица. Следъ двѣ години той получи първата награда — и веднѣжъ въ Римъ, той така страстно се залюби въ черковната музика и така силно биде изкушаванъ отъ мистицизма, щото всички мислѣхъ, че Гуно ще се посвети на духовното звание, толкова повече, че при завръщането си въ Парижъ той дѣйствително постъпи въ една духовна семинария и станъ регентъ на черковния хоръ при чуждестранната пропаганда (*missions étrangères*). Но тоза мистично

настроение изчезна полета-лека и Гуно се отправи за Англия, гдѣто самъ диригира въ разни концерти своитѣ музикални съчинения и получи блѣскавъ успѣхъ. „Sapho“, първата му опера, не излѣзе обаче сполучлива, макаръ и да съдържа прѣкрасни отдѣлни арии. Прочути сж особено тѣй нареченитѣ Сафини станци („les Stances de Sapho“), които и сега се пѣхтъ много често въ концертитѣ.

Слѣдующата му опера „La nonne sanglante“ тѣй сжщо нѣмá успѣхъ и едва третата му: „Le médecin malgré lui“ сполучи да спечели симпатитѣ на музикалния свѣтъ съ своята лека и грациозна музика. Най-сетнѣ излѣзе и най-великата и най-прочутата му опера, „Faust“, която е неговиятъ chef d'oeuvre и най-любимото му съчинение. Гуно поддържаше наистина единъ видъ култъ за героинята на операта му, за Маргерита. — Интересно е да се забѣлѣжи, че Гетевиятъ „Фаустъ“, който се смѣта за най-високо изражение на нѣмския духъ, можã да бжде композиранъ тѣй съобразно съ тоя духъ отъ единъ френски компонистъ, така щото и въ Германия тая опера е тѣй да се каже национална. Тоя фактъ се повтори неотдавна съ операта „Werther“ на френския компонистъ Massenet. (представена за първъ пѣтъ въ Виена). Романтизмътъ на бѣдния самоубиецъ Вертеръ и нѣжната фигура на добродѣтелната Лота (Lotte) не бихж могли да бждхтъ прѣдставени по-добрѣ и отъ единъ нѣмски компонистъ, а това доказва, че психологията на двата народа — съперници, не е толкова различна, както се твърди обикновено.

Фаустъ биде прѣдставенъ за първъ пѣтъ въ парижката „комическа опера“ подъ дирекцията на Carvalho. Ролата на Маргерита изпълняваше M-me Carvalho, знаменита пѣвица. Г-нъ Карвало напечата неотдавна интересни спомени върху първото прѣдставление на операта, въ които забѣлѣзва, че „Фаустъ нѣмалъ успѣхъ на първата вечеръ“. Най-много критикували дѣйствието и сцената въ градината. Не е ли това чудно? Ние почти не можемъ да разберемъ, какъ е било възможно да се смѣта божественото дуо, което служи за образецъ на всички любовни дуети за монотонно, безцвѣтно, неопрѣдѣлено. Така се мѣнява вкусътъ на народитѣ и гениятъ, който винаги прѣдшествува своята епоха, е въ опасностъ, да бжде неразбранъ и подигранъ. — Голѣмата заслуга на Гуно състои въ това, че той единъ отъ първитѣ захванж да притѣкмява точно музиката къмъ текста — и тая именно заслуга е причината, гдѣто музикалната публика отъ начало се отнесе не твърдѣ съчувствено къмъ гения на компониста. Но полета-лека публиката привикна на тая нова музика и Фаустъ излѣзе побѣдителъ отъ борбата.

Гуно написа слѣдъ това операта „Romeo et Juliette“, която се поставя отъ нѣкои критици наравно съ Фаустъ. Последвахж още „Filemon et Baucis“ и „Mireille“, (сюжетътъ на която е заетъ отъ прочутия провенсалски поетъ Mistral. Най-извѣстната пиеса отъ Mireille е дуетътъ „O Magali ma bien aimée“; „La reine de Saba“ (прочута е голѣмата ария за мецосопранъ); „Cinq Mars“ (прочута: Can-

tilène); „Polyeucte“ и „Tribut de Zamora“. Гунó е компониралъ освѣтъ на много други музикални съчинения отъ други родъ и особено прѣлестни пѣсни, които се пѣхтъ по цѣлъ свѣтъ. Нѣкои казватъ, че Гунó билъ противникъ и врагъ на Вагнера, но това не е истина. Когато за пръвъ пѣтъ се прѣдстави въ Паризъ Вагнеровата опера „Tannhäuser“, Гунó бѣше въ числото на тия, които цѣнѣхъ високо дѣлото на нѣмския маестро. Но той живо осѣждаше по-послѣ новата французка музикална школа, че подражава безсмислено Вагнера. Той смѣташе, че тая нова инспирация е противна на много по-гвѣкавия и по-лекъ французки гений.

Гунó умрѣ спокойно, уважаванъ за своитѣ композиции и обичанъ като крайно добъръ човѣкъ. — Съболѣзнователнитѣ телеграми, пристигнали отъ всичкитѣ части на свѣта, доказахъ, че неговата слава не е изгаснѣла съ него.

Л. III.

София, 1/ХІІ 1893.

Петъръ Иличъ Чайковски.

Минлиятъ мѣсецъ трѣбва да се запише съ черни букви въ исторіята на музикалното искусство: още се чернѣе прѣстѣта на гроба на Шарла Гунó, ето че на 25. Октомврий т. г. повторно се отваря земята, да приеме въ хладнитѣ си обятия гениятъ П. И. Чайковски, които съ извънредната си дарба, оригиналността на изясненията и дълбочината на осѣщанията си надминава даже Гунó.

Чайковски е роденъ на 13. Априлий 1840. год. въ Воткинскъ въ Уралскитѣ планини. Макарь отъ малкъ и да осѣщаль особена наклонность къмъ музиката, той все пакъ отишълъ да слѣдва по правото и постѣпилъ слѣдъ това на държавна служба. Но монотонниятъ чиновнически животъ не можаль да задоволи неговата поетическа душа. и за това той скоро напустилъ службата и се записаль въ петербургската консерватория, която тогава тъкмо била отворена. Съ извънредната си дарба и старание обърналь той вниманието на тогавашния директоръ и и сега прочуть пиянистъ и компонистъ, А. Рубинщейнъ, който го прѣпорѣчалъ вече въ 1866. год. за учитель по хармонизацията и инструментацията въ московската консерватория. Неговото име било още тогава доста познато: освѣтъ нѣколко помалки композиции за клавиръ той билъ издалъ вече три симфонии, единъ концертъ за фортепиано и оркестръ и др. Скоро подиръ това Чайковски излѣзе на явѣ съ првитѣ си опери: „Войвода“ и „Вокула ковачъ“, сюжетътъ на която е взетъ отъ извѣстната повѣсть на Гоголя. За тази опера получи той въ конкурса, обявенъ отъ великата княгиня Елена Павловна, първата награда съ 1000 рубли. Но съ глорнола на гения обви неговото име третата му опера; която е извѣстна на цѣлъ колко годѣ образованъ музикаленъ свѣтъ: „Евгений Онѣгинъ“. Освѣтъ тѣзи, познати сѣ задъ границитѣ на отечеството му още и оперитѣ: „Орлеанска дѣва“, „Мазепа“, „Вѣщица“, „Опричникъ“,

„Пикова дама“ и „Юланта“. Въ всички тѣзи музикални съчинения Чайковски се е показалъ като много добъръ художникъ особено въ рисуването на често съвсѣмъ противоположнитѣ чувства: съ сжщото щастие изобразява той чрѣзъ сладкоболнитѣ си звукове лирическата поезия на Пушкина въ „Онѣгинъ“, съ което дразни нашитѣ чувства, като ни описва чрѣзъ могъщественната импозантностъ на неблагозвучната хармония разгарътъ на душевнитѣ страсти въ „Пиковата дама“.

Но съ тия опери творенията на Чайковски не се свършватъ: отъ неговото перо сж излѣзли още три суити за оркестъръ, петъ симфонии, нѣколко квартети, трия, симфонически поеми, и безбройно количество по-малки композиции отъ програмната и камерната музика. Отъ тѣхъ сж познати въ цѣлия образованъ свѣтъ особено петтѣ симфонии, а отъ програмната музика композициитѣ „четиритѣ годишни врѣмена“ и увертюрата „1812“, въ която богато илюстрира Наполеоновиятъ несполучливъ походъ въ Русия.

Покойникътъ е билъ недостижимъ главно въ начина на инструментацията си: веселостъ и жалостъ, надежда, страхъ и отчаяние, дори и мистическата абстрактностъ той е могълъ най-вѣрно да рисува съ своето своеобразно и духовито искусство.

Ние трѣбва особено да скърбимъ за смъртъта на Чайковски, понеже той е единъ отъ първитѣ, които принуди Европа, да се отнася съ уважение къмъ славянската народна музика. Като вѣренъ послѣдователъ на Глинка, Монюшко, Сметана и др., Чайковски подигна високо знамето на славянската муза, за което заслужава едно искрено: „Вѣчная паметъ!“.

Силистра, 10/XI 1893.

К. Маханя.

Нови прѣводи отъ произведенията на г. Иванъ Вазовъ: Въ своята послѣдня сбирка стихотворения: „På Färren Stieg“ шведскиятъ поетъ Adolf Jensen е обнародвалъ въ шведски прѣводъ нѣколко стихотворения на г. Ив. Вазова, именно стихотворенията: Тамъ и Момина баня (баллада) изъ сбирката „Поля и Гори“ и Погребенитѣ солдати, изъ сбирката „Избавление“; на английски езикъ е излѣзълъ въ единъ томъ прѣводътъ на романа Подъ Игото, (Under the iok). На тоя прѣводъ прѣдшествува едно обширно въведение на съврѣмения английски списателъ Едмондъ Госсъ. Той дава, заедно съ биографически бѣлѣжки за г. Вазова, и критическа оцѣнка за романа му, като се изразява за него твърдѣ лѣскателно. Словашкото списание „Slovensky Pohladъ въ декемврийската си книжка дава прѣводъ на разказа Тѣменъ Герой, обнародванъ въ „Денница“.

Р.

III. ИЗЪ НАШИТЕ ПЕРИОДИЧЕСКИ СПИСАНИЯ.

Българска сбирка, Списание за книжнина и общественни знания, излиза подъ редакцията на *Стефана С. Бобчевъ и Михаила Пв. Маджаровъ*, година I. 1 Януарий 1894 г., книжка I. 8⁰, 80 ст. Пловдивъ, печатница Единство. Излиза всѣки мѣсець на 5 печатни коли, годишна цѣна 10 лева.

Който вѣрва въ неуклончивия вѣрвежъ на прогреса, не може да се съгласи съ мнѣнието, че сегашната наша разуздана журналистика ще ни поведе назадъ — въ регресъ. Истина е, че повечето наши периодически издания сж въ ржцѣ неграмотни, поради което принасятъ не малка пакостъ на литературното ни развитие, ала и това е истина, че оная многочислена читателска публика, която ги подѣржа, не стои все на единъ умственъ уровеньъ, а се движи напредъ, така че нейниятъ изборъ постепенно ще пада все върху по-свѣтнитѣ списания, стига само да има достойни хора да пишжтъ и критикуватъ. Всѣко ново списание у насъ, което по своята „грамотность“ прави крачка напредъ спрѣмо по-старитѣ отъ сжщия видъ, има условия за животъ и ще послужи на прогреса, ако не съ друго то поне съ това, че ще стане причина да изгасне нѣкой отъ неговитѣ по-стари негодни събрания. Наистина не е приятно да убивашъ себѣ равни, ала такъвъ е пжтътъ на напредъка: борба и събарянье, и който надбори, той е юнакъ. Такъвъ юнакъ посрѣщатъ съ „добрѣ дошелъ“ и „помози Богъ.“ Така трѣбва да поздравимъ и новото пловдивско списание „Българска Сбирка.“ Дано тая наша първа срѣща бѣде „добрѣ срѣща.“ Скроменъ е външниятъ изгледъ на „Българска Сбирка“: и тя е тънечко списание отъ петъ коли, на малка осмина, както и толкова други наши списания, ала цомъ се взрешъ въ съдържанието ѝ, забѣлѣзвашъ, че заслужава по-голямъ уважение, и съ радостъ прѣвѣрщашъ листъ по листъ — отъ начало до край. Наистина, ще намѣришъ и недостатъци, особено въ езика и стила на статиитѣ, но не е това толкова важно, защото тукъ за първъ пжтъ се пита, какво е общото впечатление, а това наистина е добро — утѣшително. Стига само Сбирката да върви по назначената си посока напредъ, като се въодушевява само отъ мисълта да стане по съвършена, и нѣма съмнѣние, че тя ще стане твърдѣ добро и популярно списание. Името на първия ѝ редакторъ така е познато въ нашата литература, че едва ли можемъ да се съмняваме въ доброто бѣдѣще на списанието. Ще запознаемъ читателитѣ си съ съдържанието на първата книга отъ Сбирката.

На първо мѣсто е печатанъ краткъй разказъ отъ Вазова, „Ново Прѣселение“ (1—7), изваденъ изъ неговата сбирка „Драски и Шарки,“ която е вече обявена, че излиза като отдѣлна книга. Тукъ авторътъ

дава сполучлива характеристика на единъ български типъ — Клисуреца Нѣгулъ, който самъ елегично рисува страданията си отъ деня, когато поради Клисурското въстание напусналъ родното си мѣсто па все до днесъ. Злата орисница му била отсѣдила, като наказание за неговото патриотическо увлѣчение въ Клисурското въстание, да се скита отъ не мила до не драга и да не може да свие трайно гнѣздо: тъкмо заседналъ въ Сопотъ и почналъ изново да скѣтва имотецъ, ето Сулейманъ-пашовата войска, и пакъ бѣжъ въ балкана съ жената, толи, боси — по чорапи. Въ Елена захваналъ да продава по улицитѣ печенки и ето пакъ бѣгане отъ турци. Слѣдъ освобождението Нѣгулъ се успокоилъ въ Пловдивъ, гдѣто му се усмихнѣло щастieto, но злата орисница и отъ тука го гони: като станѣло съединението, наклеветили го, че билъ отъ противникитѣ, и Нѣгулъ единъ день осѣмва екстернаианъ въ Пиротъ. Тукъ се залавя за работа, ала какво ще сторишъ, когато кръвта не е вода: взелъ че съ алай и възхищение посрѣща българскитѣ войски въ Пиротъ. За това слѣдъ мира — „ново прѣселение“ въ София отъ страхъ прѣдъ Сърбитѣ.

Разказванѣто на Нѣгула е живо, добродушно, народно, а авторътъ умѣлъ да му придаде и чувство. Въ сѣдбата на това сѣмейство авторътъ е видѣлъ „сѣдбата на хиляди други сѣмейства тракийски, които и до днесъ не могатъ да си найдѣтъ безбѣдно пристанище, печални уломки отъ историческитѣ бури у насъ. . .“

Тритѣ стихотворения отъ Кольцова, помѣстени въ прѣводъ на стр. 8—11, ако и да сж прѣвеждани въ духа на народнитѣ ни пѣсни по подражание на оригинала, не могатъ прѣда оная хубость, която издига Кольцова между рускитѣ поети: тя се таи въ чисто руския духъ на езика и дикцията, — а това не може лесно да се прѣведе. Много е по лесно да прѣвеждашъ чисто-художествени поети. За Кольцова трѣбва голѣмъ майсторъ. . . .

Въ статията „Изъ Цариградскитѣ ми спомени,“ (11—24) С. С. Бобчевъ увлѣкателно разказва, какво впечатление е направилъ покойникътъ Т. Икономовъ, когато пѣрвъ пѣтъ се явилъ като писателъ и публицистъ, върху жедната за знания и пълна съ идеали младежъ и какъ при единъ случай той лично се запозналъ съ него. Вѣрваме на г. Бобчева, че тогава сж били интелигентнитѣ млади по-идеални хора и че сж изучавали на изусть цѣли страни отъ Славейковата „Македония,“ изъ Найденовитѣ „Право“ и „Напрѣдъкъ“ и пр. Всичко се обяснява отъ врѣмето и обстоятелствата, та не трѣбва нито да се прѣдаваме на голѣмъ песимизмъ, като оцѣняваме сегашното, нито да прѣцѣняваме стойността на тогавашната идилия, която е господувала въ литературния свѣтъ.

Съ голѣмъ интересъ ща прочете всѣки изводътъ отъ статията на Т. Икономовъ: „за значението на младежа въ обществото,“ (печатана въ Читилище II.), която въ свое врѣме освоила сѣрдцата на младитѣ, между които билъ и С. С. Бобчевъ. Наистина тази статия добрѣ разяснява отличителното мѣсто, което тогава Икономовъ заелъ между другитѣ по-стари книжовници. Тукъ Икономовъ изказва мисли, които споредъ С. С. Бобчевъ „и сега сж прѣсни, свѣтли и вѣрни“ а именно тукъ се защитава младото поколѣние противъ старитѣ, които се явявали отрицатели на неговитѣ добри начинания: „Намѣрватъ се хора, които гледатъ на младитѣ като на едно зло, малко

или много голямо. Таквите отрицатели на младежа се намѣрватъ изобилно въ всичкитѣ български градища. . . . За тѣхъ стремленията на младитѣ сѣ глупостъ и немирство. Читалищата, различнитѣ дружества и всичкитѣ опитвания и дѣйствиия за обществени улущения, се подкачатъ и продължаватъ само отъ младитѣ. . . . Заради това, на тѣзи дѣла, на тѣзи начинания не трѣбва да се дава прѣднина, трѣбва даже да се натискатъ и задушватъ. . . . Инакъ може да дойдѣтъ работитѣ до тамъ, щото старостѣта да изгуби влиянието си.“ Ето така се е мислѣло и въ онѣзи врѣмена на възражданѣето, когато, би рекълъ човекъ, всички, — и стари и млади сѣ били възхитени отъ еднакви благородни чувства и стремления, безъ разногласие, безъ дребнави интриги. Икономовъ счелъ за умѣстно да вземе въ защита онеправданата младежъ и съ това той я увлича на своя страна: „Новитѣ мисли искатъ нови поколѣния, — казва той и — за да се обрѣнѣтъ на дѣло, тѣзи мисли трѣбва да се грабнѣтъ и погълнѣтъ отъ младитѣ. . . . Стремленията на младитѣ се отхвърлятъ като безумие. Нѣ минаватъ се нѣколко години, наставатъ нови врѣмена, а безумието се обрѣща въ добра мисль, утопията се облѣче въ плѣтъ и кръвъ, става дневенъ въпросъ и най-послѣ се обрѣща на свършено дѣло.“ Въ заключение Икономовъ казва: „Старитѣ трѣбва да разберѣтъ добръ значението на младитѣ въ обществото и да прѣстанѣтъ да се отнасятъ къмъ тѣхъ неприязнено. . . . Старитѣ безъ младитѣ ще бѣдѣтъ като тѣло безъ душа; а младитѣ безъ старитѣ ще бѣдѣтъ безсилни да направѣтъ голямо добро на народа си. . . . Много стари има съ млади чувства, и много млади съ стари рѣждиви мисли.“ Икономовъ рисува сѣкашъ днешни отношения, а това показва, че и дилията, за която толкова се въздища, е била цѣла прозаична борба между знанието и незнанието, между чисти идеали и стари закоренѣли навици и прѣдрасѣждѣци. . . . Нищо не е ново подъ небето!

Темата, която си избралъ К. Величковъ „Българскиятъ языкъ и литературното образување въ нашитѣ училища“ (25—34), обѣщава много, ала читателѣтъ остая напълно разочаруванъ, понеже авторѣтъ е само поставилъ въпросѣтъ, а не успѣлъ да даде колко годѣ добъръ отговоръ. Ето главнитѣ мисли на автора: слѣдъ като на седемъ страни повтаря едно и сѣщо: че сме още „безграмотни“ — куци откъмъ литературно образование, дохажда до убѣждение, че само при една „просвѣтена публика“ може да има почва за плодотворно литературно развитие, и до когато такава публика не се създаде, на празни ще бѣдѣтъ всички усилия на отдѣлни личности. Само училищата ще помогнѣтъ: „всички усилия сѣ осѣдени да останѣтъ ялови безъ помощѣта на училищата.“ Ала тъкмо въ училищата ни сега се даватъ най-слаби познания по матерния езикъ, безъ чието основно познавање не може и да се мисли за сериозно литературно въспитание. Една отъ главнитѣ причини за неуспѣха по матерния езикъ „трѣбва да се търси въ отсъствието на установено правописание“ (31 стр.). „Въпросѣтъ за правописанието е отъ първостепенна важность и разрѣшението му не търпи отлаганѣ.“ Трѣбва часъ по-скоро да се излѣзе отъ това положение, и за това, споредъ автора, има само едно срѣдство: „да се установи и наложи едно общо правописание за всички учебници и пособия, които сѣ въ употребѣние въ началнитѣ училища.“ Но при това ето какво забѣлѣзва авторѣтъ: „За да се постигне това

нѣма нужда да се прибѣгва до рационална правописна реформа. Тя може да се извърши, като се остави пакъ отворенъ въпросътъ за едно общо правописание. Нуждата, да се даде едно окончателно разрѣшение на тоя въпросъ не е налѣжаща (!) Самиятъ языкъ търпи разногласията (!), които сжществуватъ по правописанieto, за това собствено и главно сжществуватъ (!), та можемъ и ние още за доволно дълго врѣме да ги търпимъ. Отъ тѣхъ не търпи особенъ ущърбъ языкътъ и тѣ не съставяватъ никаква прѣчка за развитието на литературата (!) Тия разногласия сж обаче каменъ прѣтѣкновения за дѣцата при изучаването на языка и правятъ невъзможно усвоението отъ тѣхъ на какво да е правописание. Изисква се просто тѣ да се примирятъ, а това не ще бжде нито трудно, нито незаконно да се направи.“ А какъ ще се направи това споредъ автора? Не трѣбва голѣма реформа, а просто трѣбва да се реформира „общепотрѣбимото у насъ правописание, като се примирятъ и изгладятъ разногласията“ (33). Това можело лесно да направи и да прокара, безъ да се бои отъ отговорностъ, правителството: „Жертвата не е голѣма, особено като мѣрката, ограничена само за началнитѣ училища, остава отворенъ принципиалний въпросъ за едно общо правописание.“ И тъй, авторътъ твърди, че трѣбва частъ по-скоро да се установи правописътъ, понеже не е установенъ, а това прѣчи на обучението по матерния езикъ; ала това трѣбва да се направи само за началнитѣ училища, а инакъ нека си останятъ разногласията, понеже „тѣ не прѣчатъ на литературното развитие и на языка.“ Ако и да не е установенъ правописътъ, той лесно ще се установи, като се вземе „общеприетото у насъ правописание“ съ нѣкои малки поправки. Правителството може лесно да прокара това, понеже ще бжде само за началнитѣ училища, за които „не трѣбва рационаленъ правописъ.“ Всичко това показва, че авторътъ се заловилъ да разяснява въпросъ, безъ да го е самъ разбралъ и изучилъ. Ще трѣбва още дълго да се пише по него.

Въ статията „Нашиятъ книжовенъ языкъ и правописната реформа“ (34—39), И. П. Плачковъ се стареа да докаже, че нѣма у насъ още установенъ книжовенъ езикъ. Авторътъ признава, че той е „установенъ вече въ лексично и сантактично отношение,“ но той билъ „неустановенъ въ своята фонетика.“ За подкрѣпление на това се улавя о едно изражение отъ Бъл. Прѣгл. III. 187., гдѣто се казва, че книжовниятъ езикъ въ главни черти е установенъ и че „можемъ вече да прѣдвидимъ“ главнитѣ контури на книжовния езикъ и да му дадемъ извѣстенъ опрѣдѣленъ ликъ.“ Мисълта е сжщата, която е изказана и въ доклада на комисията и сетнѣ повтаряна нѣколко пжти. Тукъ думата „прѣдвидимъ“ не значи нищо ново, никакво отстъпване, и напразно Плачковъ се улавя о нея. Ще трѣбва да се докаже съ данни, да ли книжовниятъ езикъ не е въ главни черти установенъ и откъмъ фонетиката си, а не съ помощта на тукъ-тамъ уловени чужди фрази. Всичко, което до сега е писалъ Плачковъ по тоя въпросъ, е празно дилетантско фразерство.

Слѣдъ прѣводната статия на Маджарова (39—46), „Ролята на министритѣ въ Франция“, слѣдва статия отъ Бобчева, „Руский самоукъ-

поетъ А. В. Кольцовъ“ (46—54), гдѣто споредъ по-нови руски исторични се характеризиратъ животътъ и дѣлата на Кольцова. Можеше да се забѣлѣжи и това, че на 19. Октомврий 1892. г. тържествено се прослави въ родния му градъ Воронежъ 50 годишнината отъ смъртъта му.

На стр. 54—58 е помѣстенъ кратъкъ разговоръ между И. П. П. и Н. Геровъ по въпроса, кога се е захванало празнуването на св. Кирилъ и Методий въ Пловдивъ. Тукъ е помѣстено и словото, което казалъ Геровъ „на изпитанието въ Пловдивското училище на 11 Мая 1856 г.“ Слѣдъ това слѣдва прѣводъ „Изъ военнитѣ раскази на А. Доде“ и стихотворението „При погребението на английскій генералъ Съръ Джонъ Муръ, прѣвелъ Р. Славейковъ отъ английски. И темата за насъ е странна и прѣводътъ е слабъ.

Изъ отдѣла „Изъ книжнината и живота“ споменуваме, че на стр. 68 се дава кратъкъ рефератъ за прѣдлаганата правописна реформа, ала по единъ лекъ и несериозенъ начинъ, който все е характеристика на врѣмето. Нигдѣ не е било казано, че специално на комисията е отпуснжта субвенция; това е една неистина, която е вече и официално опровергнжта, и ако тя при все това се повтаря, то е поради едно дребнаво настроение, което е пакъ характеристика на врѣмето.

Колкото за годината, когато е почнжло да се издава „Любословие“, редакцията се лѣже, понеже въ София имаме екземпляръ отъ „Любословие“, чийто I. брой, I. год. носи дата 1844 год.

Китка. мѣсечно илюстрировано списание за дѣца, издава дружеството „Китка“, Пловдивъ, 1893. Година I. Септемврий, книжка 1. 8^о. 32, Октомврий кн. 2. 33—64 с. Годишна цѣна 2 л. и 50 ст.

Прѣди три-четири години у насъ не се издаваше ни едно дѣтско списание, а сега дѣтскитѣ списания никнжтъ като гжби и вече имената имъ не се запомнятъ лесно. Това е нова крайностъ, както бѣше крайна по-прѣдишната небрѣжностъ къмъ душевнитѣ потребности на малкитѣ наши граждани и гражданки. Трѣбва да се постарасемъ, часъ по скоро да мине и тая втора бѣда, та да влѣзе дѣтската ни журналистика въ нормаленъ пжтъ. Назадъ вече не можемъ да се връщаме, и слава Богу! Съзна се, че трѣбва да облагородяваме дѣтската душа, ако искаме да имаме благородни хора, а това се постига само, ако диримъ сръдства, за да създадемъ на дѣцата си колкото по-вече душевни удоволствия, колкото по-вече невинни радости, понеже съ това се развива и фантазията и сърдцето имъ. Четмото е най-хубавото сръдство, а че това е вече съзнато у насъ, доказва бързото развитието на дѣтската литература, което се забѣлѣзва въ последно врѣме. Ала това четмо, което поднасяме на дѣтето, трѣбва прѣдварително да е издържало съвѣстна критика на хора развити откъмъ уметвена и наравствена страна. защото то се поглѣща безкритично изцѣло, и никаква сестѣшна критика неможе изгладить възможнитѣ лоши слѣдствия. Затова дѣтската литература трѣбва да се остави само на лица вѣщи и достойни да носятъ отговорностъ за плодоветѣ на сѣмето, което тая литература разсева, а не на безграмотници, които не сж способни даже да се замис-

лжтъ, какви лоши слѣдствия може да има тѣхната дѣятелностъ въ това поле.

Съ тия възгледи пристѣпихме да одѣнимъ и новото дѣтско списание „Китка“. Името е хубаво: и дѣцата сж росно цвѣтѣе, мирисна китка на душевна невинностъ. Но името е лъжливо дадено! Издателитѣ на „Китка“ се сдружили да излѣзжтъ безъ страхъ прѣдъ малката публика, увѣрени, че тя всѣки подарѣкъ благодарно приема. Тази смѣлость е наше старо зло, което врѣмето трѣбва да изкорени часъ по-скоро. Най-лошитѣ учители смѣло отиватъ да прѣподаватъ въ „долнитѣ“ класове; всичкиятъ сметъ се хвърля въ „долнитѣ“ класове! Защо да не бжде тѣй и въ литературата на „долнитѣ“ читатели? . . .

Първиятъ разказъ „Бумъ-Бумъ“, прѣводъ отъ руски, а оригиналъ французки, не само че не е писанъ, за да го разбере дѣте, но даже има врѣдително наравоучение, въ случай че дѣтето разбере външното значение на фабулата. Малкиятъ „Франсуа“ (!) лежи на смъртъ боленъ, а родителитѣ му кършжтъ рѣцѣ и трепержтъ прѣдъ мисълта, че ще изгубжтъ най-милото си чедо. . . Само възрастни читатели, особено родители ризбиратъ тия трогателни мѣста отъ началото на разказа. Всичко, всичко сж готови да сторжтъ очаянитѣ родители, за да спасжтъ своя „Франсуа“, и ето докторътъ имъ казва, че спасителното срѣдство е, да събуджтъ съ нищо отпадналиятъ духъ на дѣтето: „Вие сте негови родители, вие по-добрѣ познавате своето дѣте. . . Помжчете се да намислите, какво би могло да оживи това мѣнечко тѣло, да върне на земята този духъ. . . То трѣбва да се извади отъ това състояние. . .“ И сега се захващатъ нови майчинни мжки: всичко се прѣдлага на Франсуа, стига да каже, какво иска да му донесжтъ, какво иска да му купжтъ, а той втречено все отговаря, че нищо не иска! Бащата, бѣденъ работникъ, залага на прѣдъ надницитѣ си и купува скжпи и прѣскжпи играчки, а дѣтето пакъ неще ни да погледне. Най-сетитѣ единтъ въпросъ сполучва: „Ами какво искашъ, най-сетитѣ мой Франсуа? попита майката. Кажй ми де, кажй на мама си“. Дѣтето на тоя въпросъ отговоря: „Искамъ Бумъ-Бумъ“. Този Бумъ-Бумъ билъ единъ знаменитъ „клоунъ“ (Нашитѣ дѣца все клошни сж гледали!) отъ единъ циркъ, който съ своитѣ дрѣхы, съ своята комична маска и игра направилъ на Франсуа силно впечатление, когато билъ единъ пакъ съ баща си въ цирка. И ето сега болната каприциозностъ на дѣтето напиря все на туй, да му доведжтъ знаменитиятъ клоунъ, когото то съ дѣтинския си езикъ нарекло „Бумъ-Бумъ“. Това желание става у него фикса идея, и бѣднитѣ родители вѣрватъ споредъ думитѣ на доктора, че трѣбва да угоджтъ и на тая каприция. Какво не прави бѣдниятъ баща, за да залѣже дѣтето: купува скжпи кукли — клошни, но всичко напразно и трѣбва да се доведе живиятъ Бумъ-Бумъ. Най-сетитѣ и това става, и Бумъ-Бумъ излиза крайно хуманенъ и благороденъ човѣкъ: той всѣки денъ наредъ дохажда въ своята богата карета, прѣоблѣченъ въ костюма си като клоунъ, — съ шарени дрѣхы, гърбица на рамо, напудренъ и намазанъ — и тукъ съ часове търпѣливо

сѣди при постелката на малкия Франсуа и го забавя. А този щастливъ, веселъ, а съ него и бѣднитѣ родители.

Дѣтето оздравя, а родителитѣ му, смаяни отъ радостъ, незнаещи, какъ да благодарятъ на Бумъ-Бумъ: „Какво ви дължеж господине? пошита Жакъ Легранъ клоуна, когато момченцето първъ пакъ излѣзе да се поразходи.—Въ всѣкой случай азъ ви дължеж нѣщо! Клоуна прострѣ на родителитѣ широкитѣ си херкулесовски рѣцѣ: Рѣкувание! отговори той. Подирѣ това, като цѣлуна дѣтето по двѣтѣ бузи, които отново бѣхж захванж и да се зачервяватъ. прибави съ смѣхъ: позволете ми да напечатамъ на визитнитѣ си картички: Бумъ-Бумъ, докторъ-акуратъ, лейбъ-медику на мѣничкия Франсуа“.

Голѣмитѣ дѣца отъ дружеството „Китка“, не се свѣзатъ ли, че той разказъ не е за малки дѣца? Венчко, което може да разбере дѣтето отъ него, е, че Франсуа каприциозно е искалъ невъзможни нѣща отъ родителитѣ си, защото е боленъ, и че трѣбва да се изпълняватъ такива каприци, защото и докторътъ ги одобрилъ. Това не е нито развлѣчение нито поука за дѣцата.

И вториятъ разказъ „Ученици-търговци“ показва крайна неопитностъ на редакторитѣ. За да се каже, че не е добръ да лъже човѣкъ, съчинили прозаична басна, какъ двама ученика, „за да си искаратъ по нѣкой и другъ левъ“, се занимавали прѣзъ ваканцията съ търговийка: Петко продавалъ дини, а Стоянъ раци! Петко обадилъ на единъ купувачъ, че динята, която искалъ да вземе, е гнила, а Стоянъ излъгалъ своя купувачъ, че ужъ рацитѣ сж прѣсени. Първиятъ купувачъ, защото Петко се показалъ честенъ се рѣшилъ, да го подържа, до като се изучи. Че ако не може иначе да се прокара това „наравоучение“, по-добръ е никакъ да го нѣма. Малко ли се говори на дѣцата и въ къщи и въ училище, че не трѣбва да лъжжтъ, та трѣбвало и такива разкази съ „наравоучителна тенденция“. Какво си е мислилъ авторътъ, че тенденцията ще изкупи некадърността му? Трѣбва да се разбере вече, че въ дѣтскитѣ книги никакъ не сж потрѣбни такива прозаически „наравоучителни“ басни, че тенденцията въщо трѣбва да се крие, ако ж има, за да не се убие волята у дѣтето къмъ четенье. Поезия, чиста поезия дай на дѣтинската фантазия, а не какъ Петко и Стоянъ продавали дини и раци „прѣзъ ваканцията, за да си искаратъ нѣкой и другъ левъ“!

На страница 18 нѣкой си С. С. излѣзълъ съ стихотворение „Есень“. Камо щастие, този господинъ никога да не е билъ челъ стихове та може би тогава и тази „Есень“ нѣмаше да се яви въ литературата ни! Нѣма какво да се прави, ще трѣбва да се търпи още нѣкое врѣме, до гдѣ мине и тая мания за стихове, която е обхванжла тъкмо най-ограниченитѣ писатели.

Но върхъ на педагогическо незнание, да оставимъ на-страна и граматика и стилистика и поезия, е разказчето „Кой ни помага“ 21—22 Богданчо самъ си написалъ у дома урокътъ по красноречие, а баща му пакъ му казва, че други му помагатъ да си напише урокътъ. Дѣтето, обидено, се разплаква, а бащата взема че разказва на дѣцата си, какъ се приготвятъ сир.

какъ се фабрикуватъ книга, перо, мастило и държка и то така, че ако би взелъ нѣкой по тоя рецептъ да приготви тия нѣща, чудна хартия и чудни пера и мастило би направилъ. Но той не разказва съ такава цѣль, а само да може да каже, че е ималъ право, като е казвалъ на Богданчо, че „много и прѣмно хора му помагатъ, за да си напише урока си“. Сега той вѣрва, че Богданчо нѣма да се сърди и ще запомни този „урокъ“! Съжалявамъ, че мѣстото не допуска, да приведа изцѣло и мѣдрото заключение на разказа.

Въ II. книга е помѣстена ужъ една „народна приказка“ подъ заглавие „Баща и синъ“, разбира се, пакъ заради морала на приказката! Ала какъвъ мораль! Да пази господъ отъ такива учители! Добродушенъ старъ баща раздѣлилъ иманьето си на тримата си синове съ условие, да го гледатъ на стари години. Но намѣсто това сполетѣла го съдбата, на Лира. „Хеле пъкъ снахитѣ му, Боже пази, не щѣли и да го погледнатъ. Цѣлото село се чудило, като го гледало въ такъво положение — удърпанъ, босъ, голъ и нечистъ“. Най-сетнѣ се намѣрилъ единъ човѣкъ да съжали бѣдния старецъ — и той билъ единъ Евреинъ, неговъ съседъ, който му далъ хитъръ съветъ: Далъ му 100 жълтици, за да ги брои всѣка вечеръ нѣкое врѣме и пакъ да му ги върне. Една отъ снахитѣ видѣла крадишкомъ, какъ свекърътъ ѝ брои много жълтици; отъ нея узнали и синоветѣ, а като се увѣрили, че наистина старецътъ има пари, рѣшили да се отнасятъ добръ съ него. Когато му ги поискали, той ги излѣгалъ, че ще имъ остави всичко, което е въ гърнето до възглавницата му, ала слѣдъ като умре и слѣдъ като му направятъ годишнината. Синоветѣ склонили, и сега гледали баща си човѣшки. Когато умрѣлъ, тѣ отворили гърнето, и намѣсто пари извадили изъ него единъ рогъ. „Въ рогътъ вжтрѣ тѣ не намѣрили нищо друго, освѣнъ едно само- ржно писмо отъ баща имъ съ тѣзи думи: „Който си дава иманьето на синоветѣ приживѣ, по-добръ ще направи да вземе този рогъ и да си извади очитѣ, па да иде да проси по свѣта“. (Въ списанието е напечатано това заключение съ курсивъ). Нали добръ мораль? Какъ не, приказката е „народна“!

Въ II. книга има и двѣ картини. Едната е ликътъ на покойния князь Александъръ Батембергъ. Това добръ, а втората, — какво мислите? —: „Изгледъ на Джамбазъ-тепе въ Пловдивъ откъмъ Тепе-алти“!

За езика и правописа не може да се критикува, а само може да се вадятъ куриозни примѣри. Но мѣстото вече не позволява. Когато така небрѣжно се пише, тогава училището не може да влияе успѣшно.

Младина. Научно-забавителенъ вѣстникъ съ картинки за младежитѣ отъ двата пола. Година III. книжка 1. Септемврий 1—16 ст. кн. 2. Октомврий 17—32 с., кн. III. Ноемврий 33—48. с. Издава дружеството *Отецъ Паисий*, въ гр. Казанлъкъ. Год. цѣна 2. л.

До колкото знамъ, „Звѣздица“ бѣше първото дѣтско списание, което даде примѣръ да рукнатъ подирѣ му и други та-

кива списания. Примѣрътъ бѣше съблазнителенъ, защото прѣдставяше много изгодни условия за издателитѣ: малко книжле отъ двѣ коли, на малка осмина, леко съдържание „като за дѣца“, мѣнечки естни картинки и само 10 книжки на годината. така че тъкмо прѣзъ Юлий и Августъ може редакторътъ да си има ваканции и да не издава списанието. Като сравнишъ „Младина“ съ „Звѣздица“, ясно виждашъ типъ и прототипъ. И цѣната два лева и форматътъ еднакъвъ съ разлика, че тукъ въ „Младина“ е само една печатна кола; и въ двѣтъ списания обявено че прѣзъ Юлий и Августъ не излиза книжка. Погледнешъ въ „Китка“, и тамъ обявено сжщото — прѣзъ Юлий и Августъ дѣцата абонати да не очакватъ книжкитѣ, защото тогава сж ваканции и не бива да се чете... Наистина, заразителенъ е примѣрътъ, и ние сега трѣбва да го хулимъ, за да се изкорени. Ако сж педагози тия, които издаватъ дѣтски списания, не знахтъ ли, че тъкмо прѣзъ голѣмитѣ ваканции трѣбва дѣтето да попрочита поне своето „списание“, за да не отвикне отъ умствена работа? Защо е направено изключението за Юлий и Августъ? Очевидно е, че мотивътъ е простъ комодитетъ на г-да редакторитѣ учители. Че ако не имъ се иска да редакторуватъ прѣзъ тия мѣсеци, защо да не си приготвятъ книжкитѣ поотрано, вмѣсто да въвеждатъ такава лоша практика?

Младина стѣпя въ III. годишнина и би трѣбвало да се редактира добръ и да не стои по-долу поне отъ своя прототипъ. Но за жалостъ и тукъ има много да се кори. Първомъ трѣбва да се угодѣми форматътъ: каква е тази мода, да се казватъ 16 миниатурни страници (вкупомъ съ коричкитѣ!) „научно забавително списание“, когато още разни картинки заематъ 2—3 страници! Съдържанието трѣбва да се подобри, и мислимъ това не е мжчно, щомъ цѣло дружество, което носи хубавото име „Отецъ Паисий“, издава списанието. Ако не бѣше така малъкъ обѣмътъ на списанието, вѣрваме, че нѣмаше да видимъ и това чудо, да се раздѣля „Смѣшна приказка съ 9 картинки“ подъ име „Теглото на Лебеда“ на двѣ книжки така, че слѣдъ първитѣ четири картинки абсурдно да се завършва съ „слѣдва“. Таково „слѣдва“ може да се употрѣби въ едно мѣсечно списание, ала никога въ такъвъ случай, когато поради него стая напечатаното абсурдъ безъ смисълъ и значение. „Нека чакатъ дѣцата единъ мѣсець и ще видѣтъ, какво ще излѣзе“, си е мислила редакцията, която, види се, само иска да бѣде списанието „съ доста разнообразно съдържание“. И приказницата „Съ чужди чизми на хорото“ (кн. I. 15), излиза като отрѣзана безъ здравъ смисълъ и безъ интересъ. Трѣбваше да се развие разказътъ по-добръ и главната мисълъ да стане ясна.

Правописанието е доста сносно, понеже се вижда старание, да се залазва послѣдователностъ и грамотностъ отъ тая страна. Ала при все това намираме груби погрѣшки: есѣнъ, пожелѣтъ, отлѣтъ, оловѣтъ; ознама, врѣта (вм. вратѣтъ) и др. — Изобщо Младина стои по-високо отъ новата „Китка“ и би могло лесно да се подобри съдържанието, стига да има воля за това.

Л. М.

Свѣтъ, мѣсечно списание за всѣкиго. Издава книжовний комитетъ. Год. I кн. XI. — Декемврий.

Съ послѣдната си книжка това мѣсечно списание мѣнява наведнѣжъ редакция, програма, корици и печатница. Отъ мѣсечно списание „за наука, литература и домакинство“ то става на „мѣсечно списание за всѣкиго“ и по всичко се вижда, че „Свѣтъ“ се кани подипърва свѣтъ да свѣтува. Да не бждемъ несправедливи ще трѣбва да признаемъ, че забѣлѣзахме извѣстно подобрене въ редакцията на тази книжка. сирѣчь езикътъ — защото насъ ни боли главно зарадъ него — езикътъ не е вече тъй непригледанъ, както въ минжлитѣ книжки. Но онова „горѣ-долу вѣщо лице“, на което е възложена сега цѣлата редакция на „Свѣтъ“ (гледай корицитѣ). ще трѣбва още много да редакува, докато си присвои свѣстно правиленъ и търпимо гладкъ езикъ. За това нека ни се не сърди почитаемата редакция на „Свѣтъ“, а ни уважаемиятъ книжовенъ комитетъ, който се е нагърбилъ „да доставя чрѣзъ сп. „Свѣтъ“ за всѣкиго общедостъпна духовна храна“, нека ни извиняватъ тъй сжщо и „тритѣ звѣздички“, ако не изказваме и сега пълно задоволствие отъ „Свѣтъ“.

Отъ първата статия „Едно утѣшително явление“ нѣ дали е благодарна сега и самата редакция, защото авторътъ ѝ г. Н. Д. Ковачевъ прибързано се възхищава отъ нищо, което отпослѣ цѣло Народно Събрание призна за нищо. — Въ отдѣлъ „Литература“ е помѣстенъ единъ разказъ отъ Гюи де Мопасана „Страхъ“ — прѣвелъ Х. М. Христовъ. Отъ тоя сжщия прѣводачъ ще е навѣрно и онази курioзна по типографскитѣ си и други погрѣшки биографийка на починалия французки поетъ, помѣстена въ миналата (IX и X) книжка „Свѣтъ“ подъ заглавие „Гюи-де Мопасана“, гдѣто се казваше, че „Аирихъ-Рехе-Алберъ-Гюи-де Мопасанъ билъ роденъ на 5. Авг. 1850. г. въ Юмандия и че почналъ да работи съ Зомя (по долу Золя). Въ този прѣводъ, който по всичко прилича да е отъ руски, срѣщаме тия бисери отъ български езикъ и стилъ: „Сѣкашъ, че цѣлата колюсъ на лунната свѣтлина закипѣла въ водата, на едни мѣста изгасваше, а на други се запалваше. Ний всички бѣхме шестъ или осемъ и съ голѣмъ страхъ глѣдахме по направление на далечний Африканский брѣгъ, кждѣто лѣжеше нашия лжтъ“. „Свѣтъ“, год. I стр. 163 По-долу на сжщата страница: „Вий се сбърквате и въ думитѣ и въ чувството което сте усѣтили въ тази минута“, стр. 164: „Напримѣръ, човѣкъ, който мисли въ мъртвецъ и очеква да види прѣзъ нощта призракъ“. Съ такива неправилности е прѣпъленъ този прѣводъ: „Едва забѣлѣжамъ се пжтека“. — „Въ рѣдката видѣли на гзетата гора“. — „По една минута водача ми похлопа“. Намѣсто женени прѣводачътъ казва „женети“. Намѣсто бурята бучеше — бурята шумеше“. Намѣсто „азъ го чуя“ — казва „азъ го слушамъ“. Намѣсто скимти (кучето вие и скимти) казва „сумти“ и пр. и пр.

Втората статия отъ сжщия отдѣлъ е рефератъ върху съдържанието на послѣдното поетическо произведение на черно-

горекия князь Никола I. Този рефератъ, по всека вѣроятност пакъ прѣводъ отъ руски, е доста дълъгъ; захваща отъ книга VIII. и едвамъ сега свършва. Дължината му би простила човѣкъ, ако не бѣше изпѣтренъ съ обезобразени извадки отъ това хубаво съчинение. Референтътъ се е много лъгалъ, ако е мислилъ, че сръбскиятъ езикъ ще бѣде по-понятенъ за българскитѣ читатели, щомъ се транскрибира така:

Притрпи се, ти си вѣчна,
Дочекатъеш болѣе дане;
Родитѣ се жештъи дѣтичъ,
Да завергне бой, мегдане!

Приспѣтитѣ балъи люди;
Датъ тѣе згоде удобниѣ —
Горомъ че се срѣскомъ ширитъ
Одъ юнака даворіѣ.

Тия съ руско правописание написани сръбски стихове губятъ всекоя прѣлестъ и смисълъ; тѣ приличатъ на човѣкъ, облѣченъ съ фракъ и наметнатъ съ мечъ кожа.

Статията „Международенъ всемирненъ езикъ *Есперанто*“, която продължава отъ IX и X. книжка и не свършва още, е реклама за единъ отъ многото измислени „международни“ езици, каквито излизатъ по 5—6 на година безъ да хванатъ коренъ.

Статийкитѣ и бѣлѣжкитѣ по домакинство и медицина, а тѣй сѣщо и научнитѣ вѣсти сѣ доста интересни. — Съвсѣмъ умѣстно се възмушава и „Свѣтъ“ заедно съ останалата наша преса противъ лихварството у насъ. То е обществена язва, противъ която не трѣбва да жалимъ ни хартия ни мастило; но всичко ще бѣде напразно, ако не вземемъ на помощъ строгиятъ мечъ на Темида.

Подъ украсено заглавие „Книжнина“ списанието „Свѣтъ“ ни поднася една едничка книжовна вѣстъ — за „Български Прѣгледъ“ отъ Д-ръ * *. Редакцията имала благото намѣрение да каже нѣщо и за други български списания — защото прѣдъ заглавието стои римско I., но понеже докторътъ съ тритѣ звѣздици си акордиралъ пищялката тъкмо споредъ гуслата на „Свѣтъ“, редакцията се намѣрила въ елемента си, захласнала се и си изхарчила всичкитѣ двѣ колони и половина, опрѣдѣлени за книжнина, само за да си излѣе горкиятъ ядъ върху бѣднитѣ докторчета около „Бълг. Пр.“ И туй било „книжнина“: да кажешъ на хората въ очитѣ дѣда-си грубости, а за тѣхнитѣ книжовни произведения — ни думица! Цѣла страница дребенъ шрифтъ и само лични дертове! Не можа ли редакцията на „Свѣтъ“ да каже нѣщо върху съдържанието на „Бълг. Пр.“, което стои сто пѣти по-горѣ отъ „Свѣтъ“?

Утро, мѣсечно литературно-научно илюстрирано списание. год. I. бр. 11 и 12. урежда и издава Д. Панайотовъ.

И това мѣсечно литературно-научно илюстрирано списание доживѣ слѣдъ разни перипетии да склучи криво-лѣво годината си поне въ 17 мѣсеца. Захванато въ Руѣшчукъ прѣзъ ваканциитѣ на 1892. г. подъ редакцията на двама „сътрудници-издатели“ Д. Панайотовъ и М. Московъ, то продължи изданието си отъ 6. кн. нататъкъ въ Шуменъ подъ сѣщата редак-

ция, до като послѣднитѣ двѣ книжки „урежда и издава“ само г. Д. Панайотовъ. И тъй прѣдъ насъ лежи сега цѣлото годишно течение на „Утро“ — всичко 6 отдѣлни свитѣка съ по единъ, два и три броя наедно. „Утро“ е втора „Искра“. За да се изравни още повече съ нея, остава на редакцията му само да се откаже отъ „илюстрациитѣ“ — както направи „Искра“ на врѣмето си. И наистина много отъ картинитѣ на „Утро“ не служатъ никакъ за украшение на журнала — напротивъ загрозяватъ го. та г. Панайотовъ по-добъръ ще стори да остави своитѣ рисунки и гравюри за по-друго врѣме.

Съдържанието на „Утро“, ако и да не е винѣги отбрано, все има извѣстенъ интересъ за българската публика и нѣкои отъ статитѣ му смѣло може човѣкъ да прѣпорѣчва на любознателнитѣ четци. Каквото прѣчи и на „Утро“ да задоволи напълно една критика, то е онова нехайство, или по-добъръ онази обща некадърностъ, която излиза всѣки пѣтъ на лице както въ езика на статитѣ, както въ правописанието, тъй и вредомъ по цѣлата външностъ на списанието и която е обща болестъ не само на „Утро“ но и на повечето наши списания. И въ „Утро“ съглежда човѣкъ онова хроническо дилетантство, отъ което кой знае кога ще се отърве нашата литература. Ако разгледаме и групираме статитѣ, печатани въ цѣлата първа година отъ „Утро“, виждаме, че белетристичниятъ отдѣлъ го съставятъ само десетъ словесни произведения, отъ които четири посрѣдствени оригинални стихотворения, една преведена поема (Болѣринъ Орша, отъ Лермонтова, прѣвелъ Московъ) четири прѣводни разкази, отъ които тритѣ (Жената, Таласъмътъ зетъ и Пролѣтниятъ мразъ) доста хубаво прѣведени и една „историческа повѣсть“ Лѣсковксата обителъ отъ М. Москва — ала не довършена. Научниятъ отдѣлъ е сравнително по-богатъ и по-интересенъ. Отъ прѣведенитѣ научни статии важенъ за насъ е извадениятъ отъ Крековото Съчинение (Einleitung in die slavische Literaturgeschichte) отдѣлъ „За Славянитѣ въ най-дрѣвно и най-ново врѣме“. Къмъ прѣводнитѣ филологически статии спада и статията „История на българскитѣ рѣчници“, за която е речено просто, че я пише проф. Дриновъ, макаръ Дриновъ да не е и сънувалъ за „Утро“. Такива реклами съ името на прочутия професоръ обичатъ да си правятъ и други наши вѣстници, безъ да мислятъ, че съ това могатъ да си поврѣждатъ повече. Речената статия не е друго освѣнъ прѣдговорътъ на извѣстната рецензия отъ г. Дринова къмъ рѣчника на Дювернуа. Цѣлата рецензия излѣзе — съ много по-добъръ прѣводъ отъ г. Н. А. Начевъ — въ послѣдната (XLIII) книжка на Пер. Сп. стр. 49—96. Като едничка оригинална статия по филология въ цѣлото годишно течение на „Утро“ остава интересната статийка на г. П. Ивановъ „Филологическа расправа“, въ която авторътъ въстава противъ злоупотрѣбението на прѣдлогъ *отъ* намѣсто *изъ* и прѣдлага да се разграничи употрѣбението на речениитѣ два прѣдлога. Подиръ това прѣпорѣчва на българскитѣ писатели по-рѣдко и по обмислено употрѣбение на прѣдлогъ *на*. — Отъ употрѣбението или злоупотрѣбението на предлога *отъ* намѣсто

изъ не виждаме голѣма бѣда за българския стилъ и синтаксиса. Но колкото за бѣлѣжикитѣ на г. П. Ив. относително прѣдлога *на* му давамъ пълно право и не само ние, но и всѣки ще вземе хубавитѣ му думи присърдце и ще се пази, да не „распѣва бѣлг. езикъ на кръстъ за хатѣра на чуждитѣ езици“, сѣрѣчь да не употребява прѣдлогъ *на* по робско подражание на чуждитѣ синтакси. — Не безъ интересъ сж тѣй сжщо биографинтѣ на много наши обществени и литературни дѣйци, съ които редакцията на „Утро“ е изпѣтрила почти всѣки брой отъ списанието си. Изобщо казано списанието „Утро“ може да задоволи доста читатели, а пъкъ ако не отговаря на по-строги изисквания, редакцията му смѣло може да положи въпросътъ: „колко бѣхте вий“? И да покаже на сръща само двама или даже само одного—учителя Д. Панайотовъ за редакторъ, издателъ, администраторъ, илюстраторъ и сътрудникъ.

В. Ц.

IV. ИЗЪ ЧУЖДИТѢ ПЕРИОДИЧЕСКИ СПИСАНИЯ.

Сборникъ Харьковскаго историко-филологическаго общества. Томъ IV. 1892 г. 90+292 с. ц. 3 руб, т. V. 290+32+119. Харьковъ. 1893 г. ц. 3 руб.

Въ 1876 год. се основа при Харьковския университетъ, по инициативата на професоритѣ Н. А. Лавровски и А. И. Кирпичниковъ, „историко-филологическо общество“ съ цѣль, да развива и разпространява исторически и филологически знания и да събере на съхранение словесни и веществени старински паметници. Отъ 1878 до 1891 год. прѣдседателъ на дружеството бѣше покойниятъ професоръ А. Потебня. Скуднитѣ парични сръдства и много други сѣпки не сж давали на дружеството да развие широка и видна дѣятелностъ. Въ 1880 год. въ дружествената библиотека е билъ прѣнесенъ архивътъ на малоросійската колегия отъ Черниговъ, който се състоялъ отъ 80 грамадни връзки исторически документи отъ XVII и XVIII столѣтиѣ; едва въ 1892. година е свършено описанието на архива, който съдържа до 30818 дѣла. Чрѣзъ историческия архивъ се укрѣпи и авторитетътъ на филологическото общество, което въ 1886. год. започна да издава и своя публикация подъ име „Сборникъ Харьковскаго Историко-филологическаго общества.“ Едва въ 1890. год. се яви II томъ на „Сборника“, слѣдъ който въ 1891. год. послѣдва III томъ, въ 1892 год. — IV томъ и въ 1893 — V. томъ. Съдържанието на Сборника въ първитѣ два тома е повече историческо, а отъ III и IV томъ на самъ програмата на Сборника подпълно отговаря на цѣльта на дружеството и горѣ долу е еднаква съ програмата на нашия Министерски Сборникъ, понеже дава обширно мѣсто и на изслѣдвания историко-литературни и фолклорни въ специалния смисълъ на думата,¹⁾ а отличава се още съ единъ важенъ отдѣлъ, който не-

¹⁾ Интересни сж въ IV. томъ материалитѣ за тѣй нареченитѣ „Заговори“ (заклинания) (258—292), а особено библиографията на литературата по „заговоритѣ“, отъ П. Д. Сумцова (258—273) и допълненията му въ т. V. (281—282).

достига на нашия Министерски Сборникъ — отдѣлъ педагогически. Може да се каже изобщо, че отъ 1891. год., отъ какъ станъ прѣдсѣдатель на дружеството, слѣдъ смъртъта на проф. А. Потебня, нашиятъ многозаслуженъ историкъ проф. М. Дриновъ, историко-филологическото общество взе да развива по-жива и плодотворна дѣятелностъ. Изглежда, като че ли тъкмо смъртъта на многоуважавания Потебня събуди членовѣтъ на дружеството къмъ новъ животъ, като че ли и по този начинъ да засвидѣтелствувать голѣмата прѣданостъ и уважение къмъ своя прѣдсѣдатель, колеги и отъ часть учитель. Отъ послѣднитѣ два тома на „Сборника“ ясно се вижда, какво благотворно влияние е имала дѣятелността на Потебня върху близкитѣ нему колеги и ученици и какви още по-благотворни слѣдствия ще има за руската наука неговиятъ спомень и това, що е той създалъ като писателъ. IV томъ отъ Сборника донася цѣлъ редъ статии по поводъ на смъртъта на Потебня, въ които се говори за неговия животъ и писателска дѣятелностъ. (Памяти А. А. Потебни 1 — 90). Загубата, която руската наука прѣтърпѣ поради смъртъта на Потебня, е голѣма и наистина неощима. Рускитѣ университети въ послѣдно врѣме редомъ губѣтъ по нѣкоя важна учена сила, ала отъ колѣ не сѣ оплаквали смъртъта на такава учена глава, какъвто бѣше Потебня. Никакъ не прѣкалява Сумцовъ, като казва (т. IV, стр. 8) за него: „Это была перво-классная умственная сила, равной которой не было на историко-филологическомъ факультетѣ Харьковского университета за всѣ 85 лѣтъ его существования и нѣтъ въ настоящее время среди филологовъ всего славянскаго мира.“ И наистина Потебня надминаваше всички слависти като тънъкъ психологъ въ областта на славянското езикознание: той не е само въ Русия, но и въ цѣлата славистика най-великъ прѣдставитель на философическото направление, на което най-блѣскавъ паметникъ е неговиятъ синтактически трудъ „Изъ записокъ по русской грамматикѣ.“ Но и въ другитѣ научни области, въ които се прослави Потебня, се съзира това негово прѣимущество, че гледа на езика отъ формално и философско становище. Въ свръзка съ езика той дълбоко е изучавалъ и продуктитѣ на народната словесность, поради което е засѣгалъ далечъ и въ всичкитѣ културни исторически науки. Неговото съчинение „Объясненія малорусскихъ и сродныхъ народныхъ пѣсень“ е едно отъ най-дълбокитѣ и най-цѣнни изслѣдванія, които има въ славянската наука отъ той видъ. Не е тукъ мѣсто да се спираме повече върху живота и съчиненията на Потебня: читателитѣ ни ще намѣрѣтъ доста обилни свѣдѣнія за това въ IV и V томъ на Харьковския Сборникъ¹⁾. Туку ще забѣлѣжимъ, че Потебня толкова често засѣга

¹⁾ Ето по-важнитѣ съчинения на Потебня:

О нѣкоторыхъ символахъ въ славянской народной поэзій. Харьковъ, 1860. 155 стр

Мысль и языкъ. I. изд. 1862 въ жур. М. Нар. Пр.; II. изд. 1892 г. 191. с.

О мнѣическомъ значеніи нѣкоторыхъ обрядовъ и повѣрій I. 1865 г. 310. с.

Два изслѣдованія о звукахъ русскаго языка. 1864—1865. 156. с.

Замѣтки о малорусскомъ нарѣчіи. 1870 (въ Филологич. Записки) и отдѣлно 1871

въ съчиненията си и въпроси изъ историята на нашия езикъ и нашия фолклоръ, че е твърдѣ на мѣсто да се изложатъ неговата дѣятелностъ подробно и самостоятелно въ едно отъ двѣтъ наши по-академически издания — Министерския Сборникъ и Периодич. Списание. Принципиалнитѣ отлики на възгледитѣ, които Потебня прокарва въ своитѣ съчинения както по езика, така и по народната словесностъ, трѣбва у насъ добрѣ да се разяснятъ и усвожатъ, защото отъ това разяснение ще можемъ да очакваме и много добри слѣдствия за нашата наука и научна критика.

Резултатъ на казаната подновена жива дѣятелностъ на филологическото общество е, че отъ 22. Октомврий 1892. год се основа при обществото специаленъ педагогически отдѣлъ. Цѣльта на тоя отдѣлъ е опредѣлена въ § 1 отъ устава му: „Обсужденіе вопросовъ, имѣющихъ соприкосновение съ преподаваніемъ историко-филологическихъ предметовъ въ учебныхъ заведеніяхъ“. Въ този отдѣлъ влѣзватъ като членове лица, които преподаватъ въ висшитѣ и срѣдни учебни заведения на Харковския учебенъ окръгъ и изобщо лица, които специално се интересуватъ съ педагогически и научно-методологически въпроси. Поради това ще бжде отъ сега „Сборникътъ“ на обществото още по-интересенъ за нашия учителски свѣтъ, та е желателно да не се забравя това много важно издание, когато се съставятъ списъци на чужди периодически издания за нашитѣ училищни, а особено гимназійни библиотеки. Петиятъ томъ на „Сборника“ съдържа като приложение и „I. выпускъ“ отъ педагогическия отдѣлъ („Труды педагогическаго отдѣла Историко-филологическаго общества.“ Выпускъ I.). Тукъ се съобщава, каква е била дѣятелността на отдѣла за първото полугодие и сж напечатани по-важнитѣ реферати, четени въ засѣданията на отдѣла. Въ 7 засѣдания сж четени 15 реферата, отъ които 8 принадлежатъ на преподаватели на срѣдни учебни заведения и 7 на професори отъ Харковския университетъ. Въ 10 отъ тия реферати се разисква върху важни дидактически въпроси, а именно, какъ да се преподава рускитѣ и древнитѣ езици, какъ да се водятъ училищнитѣ писмени работи и какъ да се развива любовь къмъ четене. Въ единъ рефератъ се говори за етиката въ школската дисциплина и пр. Въ тия реферати, които сж печатани въ приложение (17—119), нашитѣ учители по езицитѣ, история и пропедевтика ще намѣржатъ обиленъ поучителенъ материялъ за

Изъ записокъ по русской грамматикѣ 1874. I. 157. II. 538 с., 2-ро изд., 1889. годъ.

Къ исторій звуковъ русскаго языка. 1874. г.

Слово о Полку Игоревѣ 1877—78. 158 с.

Объясненія малорусскихъ и сродныхъ народныхъ пѣсень. I. т. 268. с. 1883. г.; II т. 535. с. 1887. г.

Значенія множественнаго числа въ русскомъ языкѣ. 1888. 76 с.

(Вж. подпъленъ списъкъ отъ Н. Θ. Сумцова въ IV. т. на Харьк. Сбор. 88—90 с.)

Въ IV. т. на Сбор. е изваденъ и портретътъ на Потебня. Въ знакъ на голѣма почитъ е основана премия на негово име за най-добритѣ студентески съчинения отъ Харьков. университетъ по предмети, по които е работилъ Потебня. Премията е създадена чрезъ общи пожертвувания отъ цѣла Русия.

своята учителска практика. За учителитѣ по български езикъ е много интересна статията на Халански „О методѣ обученія писанію сочиненій въ средне-учебныхъ заведеніяхъ.“ по поводъ на която сж четени и печатани и други мнѣния: Н. Протопоповъ, Къ вопросу о сочиненіяхъ (31—38); А. Новицкій, Чтеніе и языкъ сочиненій (38—43). Тукъ е печатана и статия отъ А. Г. Левандовски. О класномъ чтеніи древнихъ авторовъ (46—60) и рефератъ върху книгата на J. Keller: „Границитѣ на искусството, какъ да се прѣвожда отъ чужди езици“ (Die Grenzen der Uebersetzungskunst), важенъ особено за насъ, гдѣто се прѣвожда може би най-смѣло и най-небрѣжно отъ колкото въ коя да е европейска литература.

Варшавскія Университетскія Извѣстія 1893. г. № 6.

Интересна е за насъ статията „Маджары и Славяне въ прошломъ“, отъ *Е. Я. Грота*, помѣстена въ 6. брой на Варш. Унив. Извѣстія отъ 1893. г. Тя прѣдава съдържанието на рѣчта, която авторътъ произнесълъ при тържествения актъ въ варшавския университетъ на 30. Августъ 1893. г. Въ многовѣковната борба, която сжществува между славянския и германския свѣтъ, ни една отъ сжсѣднитѣ на славянитѣ народности, нито Литовцитѣ, нито сѣверозанаднитѣ Фини, ни Ромънитѣ, ни Албанцитѣ и пр. не е играла такава видна и постоянна рола, както маджарската народностъ. Поради това авторътъ счита за умѣстно да разсвѣтли въпросътъ за отношенията, които сж сжществували между Маджаритѣ и Славянитѣ въ старо врѣме, каквото да се види, какво дължатъ Маджаритѣ на Славянитѣ и какво сж направили за послѣднитѣ въ течение на своята хилядогодишна политическа история, която тъкмѣтъ скоро да празнуватъ.

Тъкмо що успѣли да се настанѣтъ славянскитѣ племена въ Моравия, Каринтия и Панония, и вече се захванѣла неравна борба съ нѣмството, което се стремѣло на истокъ къмъ Дунава съ цѣлъ, да покори славянството. Въ края на IX. ст. нѣмскитѣ елементъ вече твърдо заседнахъ между Славянитѣ въ Каринтия, источната маркграфія и сѣверна и южна Панония. Въ това врѣме, а именно въ 894. година, тъкмо когато умрѣлъ великиятъ князь Святоплукъ, нахлуватъ Маджаритѣ въ равнището между Тиса и срѣдния Дунавъ и успѣватъ въ кратко врѣме да основатъ самостоятелна държава. Авторътъ не само че не вижда въ това събитие нещастие за Славянитѣ, а напротивъ признава, че Маджаритѣ, „като сж нанесли, разбира се, значителенъ ударъ на Дунавекитѣ Славяни, сж образували за тѣхъ па и за цѣлия гръкославянски свѣтъ силна прѣграда противъ латиногерманския западъ, каквато славянството само, така разпокѣсано, както е било тогава, не е било въ състояние да постави. За тая услуга Славянитѣ сетнѣ не веднѣжъ се отплащали на Маджаритѣ. Славянитѣ сж помогнали да се основе и усили първата маджарска държава, като сж били въ всѣко отношение по културни. Това културно влияние било толкова силно, че въ началото на XI. ст. маджарското държавно здание се издигнало построено

възъ основа на славянскитѣ политически уредби и славянски духъ. Многочислено славянско жителство крѣвно се е смѣсило съ Маджаритѣ, така че послѣднитѣ не само въ езика си запазватъ споменъ за нѣкогашното силно славянско влияние въ живота имъ, но и въ народния си типъ и въ характера си Маджаритѣ показватъ много славянски черти. Маджарската история дава много данни, изъ които се вижда, че извѣстни елементи постоянно сж подържали славянщината въ Унгария. Авторътъ свежда тия елементи въ петъ главни момента: 1. етнически, 2. културно-битови, 3. черковенъ, 4. династически и 5. политически моментъ, като разглежда всѣки отъ тѣхъ отдѣлно. Славянскиятъ елементъ постоянно е подмладявалъ маджарската народностъ, която не се показва твърдѣ плодovита, до като Славянитѣ постоянно сж били въ численно надмощие и се прѣтопявали въ Маджари. Интересенъ е династическиятъ моментъ, при който по-обстоятелно се спира авторътъ, като посочва многобройнитѣ лица отъ славянска крѣвь, които сж сѣдѣли на унгарския прѣстолъ. Мнозина отъ Арпадовцитѣ крале сж били женени съ Славянки, по-важнитѣ отъ които авторътъ изброява. Още повече сж роднитѣ връзки, станѣли чрѣзъ женидби на принцеси изъ Арпадовия домъ съ славянски дворове. Така и дъщерята на Андрей II. Марія е била жена на българския царъ Асенъ II и пр. Изобщо авторътъ се потрудилъ и сполучилъ интересно да съпостави различнитѣ династически връзки и слѣдственитѣ отъ това политически влияния между унгарския прѣстолъ и Славянитѣ. Като разглежда петиятъ моментъ — политическиятъ, авторътъ сериозно се старае да покаже, че Унгария въ по-старо врѣме е показвала въ цѣлия си политически животъ духъ, сроденъ на славянщината. Авторътъ посочва за подкрѣпа на това фактитѣ, че Унгария вече до XII. стол. е успѣла безъ особена борба да сплоти съ своя държавенъ организъмъ голѣма часть отъ сѣверо унгарската словашка земя и да присѣдини къмъ своята корона цѣлото кралевство Хърватия заедно съ Славония и Далмация. Сжщото доказва и тѣното оближение на Унгария съ Сърбия въ врѣмето на Бела II. сѣгнѣ успѣхитѣ ѝ въ Босна, която се присѣдинява къмъ Унгария и пр. Сжщата политика се е водила и въ XIII стол. при Бела IV и сѣгнѣ, така че Унгария, като се сродилъ Бела съ династията на Асѣневцитѣ, почва да претендува и върху части отъ България. По този начинъ влиянието на славянския елементъ въ Унгария постепенно се усилявало и взело да рѣшава и върху вънкашната ѝ политика. Въ врѣмето на Лудовикъ Велики, у когото е текла славянска крѣвь, Унгария е почти славянска държава. Този характеръ се изтъква и сѣгнѣ при Хунидия и Матея Корвинъ.

Катастрофата при Мохачъ въ 1526 г. турнѣ край на самостоятелната маджарска държава, която сѣгнѣ се раздробява на три части: една часть се пада на Фердинанда Хабсбургски, сръдата на Турцитѣ, а третията часть на истокъ въ рѣцѣтъ на Занопа въ Затиснето и въ Трансильванія. Сѣдѣ единъ вѣкъ и половина Унгария се освободи отъ турското иго, ала това заплати скжпо, понеже вече се свърза съ Австрия и Хабсбургския

домъ. Господството на Хабсбургитѣ въ Унгария отъ XVI до края на XVIII стол. се ознаменува съ постоянна борба, която водѣхъ Маджаритѣ и Славянитѣ въ защита на своята стара конституционна и религиозна свобода противъ посегателствата на Австрийското правителство. Славянитѣ и Маджаритѣ се бѣхъ сблизили въ дълготрайната борба, която заедно водихъ противъ Турцитѣ. до като да ги изгонихъ изъ Унгария. Характеристиченъ е единъ примѣръ отъ XVII стол. Въ Унгария бѣше се засновалъ обширенъ политически заговоръ противъ Хабсбургитѣ и тѣхната реакционна и централизационна политика въ защита на домашната автономия. Главни водители на тоя заговоръ бѣхъ знаменититѣ хърватски боляри Зрински и Франкопанъ, които върломно бѣхъ измамани и погубени въ Винернайщатъ отъ австрийското правителство. Слѣдъ това се захващатъ нови реакционни мѣрки, и противъ тѣхъ се дига въстание въ Унгария съ голѣмо участие и на славянския елементъ. Така се е продължавала заедно борбата на Маджари и Славяни противъ Хабсбургитѣ дълго врѣме, до като принципътъ на послѣднитѣ: „divide et impera“ не успѣ да веѣе раздоръ между Славянитѣ и Маджаритѣ. Днесъ отношенията имъ сж съвѣтъ враждебни. Маджаритѣ забравихъ своята стара история и своята стара дружба съ Славянитѣ та отричатъ на послѣднитѣ веѣко право на автономно и самостоятелно управление, старажтъ се да унищожжтъ напр. на Хърватитѣ и тази самостоятелностъ, която иматъ Изобщо тѣ сж сега заслѣпени орѣдия на чужда политика и слѣпо воюватъ противъ всички Славяни. Тѣхниятъ шовинизъмъ е станалъ прочутъ.

Starine, izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, knjiga XXVI.

Между ученитъ изслѣдвания, съобщени въ XXVI. томъ на Загребскитѣ „Starine“, особено привлича вниманието ни статията на професора В. Ягичъ върху единъ новооткритъ старъ хърватски глаголически апостолъ въ откъселекъ (Grškovicev odlomak glagolskog apostola“). Значението на тоя паметникъ е важно по въпроса за отечеството на глаголическата азбука. Още Шафарикъ забѣлѣжи разликата, която се показва въ начертанието на глаголическото писмо, употребявано въ хърватскитѣ паметници, отъ начертанието на глаголицата — въ старобългарскитѣ паметници: хърватската глаголица има остри жглести черти, а българската — кръгли черти. Очевидно бѣше, че источникътъ и на двѣтъ глаголицы е единъ и се питаше само, коя форма е най-стариятъ топъ, да ли кръглата или жглестата глаголица. Вѣчкитѣ по-положителни данни посочвахъ Македония, като отечество на глаголицата, ала не можеше да се откаже съвършено право и на доводитѣ, които говорѣхъ въ полза на Панония и Хърватско, толкова по-вече, че хърватската глаголица съ своитѣ жглести форми не правѣше впечатлѣние на по-нова и по-одѣлана азбука. И слѣдъ като се разясни въпросътъ за произхождението на глаголицата до толкова, че се призна за нейнъ първоисточникъ гръцкиятъ скорописъ отъ VIII — IX ст., а за нейно оте-

чество Македония, останѣ отворенѣ въпросѣтъ за най-старото разпространение на глаголицата въ Хърватско и прѣходѣтъ отъ кръжлата къмъ жглестата форма. Не отъ колѣ се намѣрихѣ откъсочни паметници, писани покрай Адриатическото море и въ Далмация, не съ чисто жглеста глаголица, а полу-кръжла полу-жглеста, която се призна за прѣходна форма отъ българския къмъ хърватския типъ. Съ право се подозираше, че глаголицата е пѣтувала отъ Македония въ Хърватско прѣко Босна, но нѣмаше доказателства, че и въ Босна се е употрѣблявала глаголица прѣди да се въведе употрѣбението на кириллицата. Първото свидѣтелство въ този смисълъ даде ръкописѣтъ на „krstjanina Radosava“ отъ Босна (вж. *Starine* XIV). Ето сега се намѣрихъ другъ, откъсоченъ глаголически паметникъ отъ Босна, нареченъ „Grškovicev odlomak“, за който разправя Ягичъ въ казаната статия. Глаголицата на този паметникъ се отличава между всички до сега открити чрѣзъ своята ясна прѣходна форма, като образува срѣда между македонската (българската) кръгла глаголица и старохърватската жглеста глаголица. Тази срѣдна форма би могла да се нарече „босненска глаголица“. Съ тая глаголица се е писало въ старо врѣме по Босна и Херцеговина, прѣди да се разпространи кириллицата. Проф. Ягичъ разглежда откъсочниятъ глаголически апостолъ отъ всѣка страна, сравнява текетѣтъ съ съотвѣтнитѣ мѣста отъ най-старитѣ паметници отъ къмъ текстуална, граматическа и лексикална страна, оцѣнява палеографическитѣ данни и най-сетнѣ дохожда до заключение, че този паметникъ не може да бѣде по-младъ отъ края на XII. столѣтие, сир. отъ онова врѣме, когато вече кириллицата е захванѣла на всѣкъдѣ да замѣсти въ писменостѣта по-старата глаголица, която още яко се е държала само въ черковната писменостъ.

Denkschriften der K. Akademie der Wissenschaften zu Wien, philosoph.-histor. Classe. Band 42. 1893.

Въ този томъ отъ *Denkschriften* е печатано изслѣдanie на Ягича: „Slavische Beiträge zu den biblischen Apokryphen. I. Die altkirchenslavischen Texte des Adambuches“ (Славянски приноси къмъ библийскитѣ апокрифи I. Старобългарекитѣ текстове на Адамовата книга; отд. отпеч. 100 с. 40). Ягичъ е употрѣбилъ два нови ръкописа за житието на Адама. Тукъ прави прѣгледъ на познатитѣ до сега старо-български текстове на Адамовата книга, разглежда тѣхното потекло, доказва свръзка между втората слав. редакция и тѣй наречената Палеа както и разказа за св. Кръстъ и най-сетнѣ разглежда чешкитѣ и полскитѣ рефлекси на Адамовата книга. Въ приложвние е печатанъ старо-български текетъ, съдържащъ първата редакция съ варианти и латински прѣводъ.

Л. М.

Abhandlungen der philologisch-historischen Classe der königl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaft. XIII Band, Leipzig, 1893.

Въ този томъ отъ горѣказаната публикация на Саксонското учебно дружество е напечаталъ професоръ А. Лескинъ втора

книга отъ своятъ студии по славянското ударение подъ заглавие: *Untersuchungen über Quantität und Betonung in den slavischen Sprachen. I. die Quantität im Serbischen. B. Das Verhältnis von Betonung und Quantität in den zweisilbigen primären Nomina. C. Das Verhältniss von Betonung und Quantität in den stammbildenden Suffixen mehrsilbigen Nomina.*

Първата му книга подъ същото заглавие излязе на 1885. г. и разглеждаше покрай нѣкои принципиални въпроси по сръбската и въобще по славянската акцентуация главно постоянното отношение между субстантивнитѣ основи и извѣстни основни суфикси. Това разглеждане състои просто въ нареждането на думитѣ споредъ суфикситѣ имъ, отъ което г. професоръ вади интереснитѣ свои заключения за постоянното отношение между квантитетъ и ударение въ сръбски. Въ послѣдното си съчинение Лескинъ разглежда на първо мѣсто ударението на кореннитѣ двусложни думи въ сръбски и то споредъ коренната имъ гласна. Подиръ това слѣдва: „Das Verhältnis von Betonung und Quantität in den stammbildenden Suffixen mehrsilbiger nomina“. ср. Отношение между акцентъ и квантитетъ въ основнитѣ суфикси у многосложнитѣ съществителни, което отношение г. професоръ изказва въ три правила (стр. 54). Тия правила изважда Лескинъ още въ първото си дѣло по същия въпросъ, а тука сж изложени само по-изразително. За насъ е важно второто отъ реченитѣ три правила, а именно: *Alte Länge der Suffixsilbe wird verkürzt, wenn diese Silbe selbst den Hochtou trägt. Länge in einer (ursprünglich) betonten Suffixsilbe kommt nicht vor.* Съ това правило се потвърждава още единъ пжтъ онзи акцентенъ принципъ, който се старахме да докажемъ въ статията си „За ударението въ бългaрски езикъ“. Мсб. VI. Господинъ професоръ не споменува, да ли е ималъ на ржка речената наша статия, но за насъ е окуражение и това, че и по други пжтища се дохожда до същата истина, та ще можемъ сега съ по-голѣма сигурностъ да слѣдваме нашитѣ по-нататъшни изслѣдвания върху славянското ударение:

Б. Ц.

V. БИБЛИОГРАФИЯ.

Получихъ се въ редакцията слѣднитѣ книги и списания:

Die rechtliche Stellung des Fürstenthums Bulgarien.
Inaugural-Dissertation der hohen juristischen Fakultät der kgl. Bayer Julius-Maximilians-Universität Würzburg, zur Erlangung der Doktorwürde vorgelegt von *Ilija Balaktschieff* aus Widdin (Bulgarien). Würzburg 1893. 8° 84.

Въ тази дисертация авторътъ желае да опрѣдѣли, какво е държавноправното положение на Княжество България, и поради тая цѣль счелъ за умѣстно да разкаже най-напрѣдъ въ кратки черти историята на България отъ начало до днесъ (с. 5—10), слѣдъ което разправя на дълго и широко 1) какъ се създадо българското княжество (I Kapitel „Die Entstehung des Fürstenthums 11—34), като се спира критически при постановленията на Берлинския договоръ; 2) какъ се е развивала България слѣдъ Берлинския договоръ (II Kapitel, Die Entwicklung von Bulgarien seit dem Berliner Vertrage 35—62) и най-сетѣ 3) какво е сегашното народоправно и политическо положение на България (III Kapitel, Die gegenwärtige völkerrechtliche und politische Lage Bulgariens 63—83). Съ изключение на нѣкои кратки критически забѣлѣжки, които се отнасятъ до международнитѣ постановления за княжеството, останалата частъ на книгата съдържа поврхностна рекапитулация на това, което е изобщо познато изъ вѣстникитѣ, особено пъкъ на насъ, съвременни очевидци. Авторътъ въ края дава заключение, както какъ би могла България най-добре да излѣзе отъ критическото положение, въ което е поставена сирѣмо Русия: като единственъ изходъ остава, споредъ него, България самостоятелно да се споразумѣе съ портата въ този смисълъ, че султанътъ да се откаже доброволно отъ своя суверенитетъ надъ България който и тъй е само една проста форма. Авторътъ прибави къмъ това още нѣкои съображения, съ които подкрѣпя мнѣнието си. Л. М.

Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei, von H. Moltke. Gesammelte Schriften Band. VIII. Berlin 1883. 8°. CXXVII+546 стр.

Въ това съчинение ние се запознаваме съ литературния талантъ на прочутия генералъ-фелдмаршалъ Молтке, „героятъ на мълчанието“ (der grosse Schweiger). Отъ голѣмото събрание на неговитѣ съчинения прѣдставява за насъ 8-ия томъ особенъ интересъ, тъй като той ни запознава по единъ оригиналенъ на-

чинъ съ състоянието на турската Империя прѣзъ 1835—1839 г. Онова, което Наполеонъ е искалъ, Молтке осъществи: той постъпи на военна служба въ турската армия. Тогава бѣше епохата на султана-реформатора Махмудъ II. Всичко онова, което Молтке съобщава въ тѣзи свои писма, той е наблюдавалъ самичъкъ, и всѣки, който иска да се запознае по-отблизу съ тогавашното състояние на Турция и подвластнитѣ ѝ провинции и народи, ще намѣри въ това съчинение много любопитни фактове. Молтке добръ е виждалъ лошитѣ страни на турската администрация и организация на войскитѣ, той е усвоилъ добръ турскиятъ езикъ и е могълъ по-отблизу да изучи турскиятъ сѣмеенъ и общественъ животъ. Въ сѣщото врѣме той съобщава онѣзи впечатления, които му е направила между другитѣ християнски провинции и България. „Каква чудна страна по своята хубостъ е България!“, така захваща Молтке писмото си отъ Търново на 19. Май 1837 г. (стр. 142). Безпристрастността на Молтке се вижда напр. отъ това, какъ той обявява, за какво въ Влашко властитѣ не симпатизиратъ на чужденцитѣ. Споредъ него това произлиза отъ защитата, която различнитѣ консули даватъ на своитѣ поданици и даже когато сж тѣ прѣстѣпници (стр. 7). Изобщо можемъ да кажемъ за това съчинение, което се появи за първъ пѣтъ напечатано въ 1851 г., а тази година доживѣ 6-то издание, че е единъ отъ най-сериознитѣ и най-безпристрастнитѣ приноси къмъ историята на турската империя въ XIX-то столѣтие.

Б. М.

Сърби и Турци XIV и XV вѣка. Историческе студии о првим борбама с најездом турском пре и после боја на Косову. Од Стојана Новаковића, 1893. Државна штампарија, 8° 397, (XXXIII издање Чупићеве задужбине).

Това най-ново съчинение на Новаковича заслужва особено внимание отъ страна на нашитѣ историци, понеже има за прѣдметъ историческитѣ събития отъ надвечерието на турското иго, подъ което подпаднахъхъ Българитѣ и Сърбитѣ, и слѣдствията отъ катастрофата на Косово поле. Авторътъ по своя навикъ и туку твърдѣ развлѣчено рисува ходътъ на събитията и причинната имъ свръзка, а при това не на едно мѣсто се показва субiekтивенъ, въ което му помага и маниерата, да не подкрѣпя достатъчно своитѣ съображения чрѣзъ достовѣрни данни. Сериозната критика ще има доста много поводъ да поправя заключенията на автора, особено въ отдѣлитѣ VI—VIII, (128—241), гдѣто авторътъ разглежда вътрѣшнитѣ отношения на „южната частъ отъ сръбското царство или сѣтѣшнитѣ южни сръбски държави въ Македония“ прѣди и слѣдъ битката на Марица (1371). Авторътъ избѣгва въпросътъ за етнографическия характеръ на населението въ тая южна частъ на царството и говори за него само като частъ отъ сръбското „сѣщинско“ царство на сѣверъ. Но неможе да се откаже, че загатното распаданье и пропаданье на македонскитѣ области отъ Душановото царство веднага слѣдъ смъртта на послѣдния, както изобщо ужасната недисциплина и хладнокрѣвие, което се показва въ отношенията

на владѣтелитѣ на тия южни сръбски области спрѣмо сѣщинска Сърбия и тѣснитѣ имѣ отношения съ България най-послѣ сѣ могли да иматъ корень и въ нееднаквостѣта на националното чувство и политически идеали, които сѣ дѣлили южнитѣ завладѣни отъ Сърбия области отъ сѣвернитѣ сѣщински сръбски страни.

Къ исторіи давнихъ угрославянскихъ отношеній. Отъ Константина Грота. Отд. отпеч. изъ Варш. унив. изв. 1892. г. 8^о 22.

Списанието „Ungarische Revue“ донесе въ 1891 г. историческо изслѣдванье отъ Моритц Вертнеръ върху генеалогията на българскитѣ царѣ (Moritz Wertner, Glossen zur bulgarischen Zaren-Genealogie. Beitrag zur Kenntniss der ungarisch-bulgarischen Beziehungen“). Този трудъ е само извлѣчение на нѣмски езикъ изъ едно по-голѣмо съчинение на Вертнера, издадено почти сѣщеврѣменно на маджарски езикъ подъ заглавие „Генеалогическа история на сръдо-вѣковнитѣ южно-славянски владѣтели (A középkori délszláv uralkodók genealogiai története, Temesvár 1891. 262 с.). По поводъ на казаното извлѣчение К. Гротъ прави въ тази статія критически бѣлѣжки, изъ които се вижда, че Вертнеръ се явява неподготвенъ за задачитѣ, които се наелъ да разрѣшава. като показва подпълно незнание на славянската историческа литература и си въобразява, че първъ разрѣшава тия въпроси. Той се води въ българската история изключително по Иречека, като игнорира толкова други славянски историци. които не малко допълнихъ празнинитѣ и поправихъ недостатъцитѣ на Иречековата книга. По-самостоятеленъ е Вертнеръ въ отдѣла, гдѣто разяснява сѣмейнитѣ свръзки на Асѣна II. съ маджарския кралски домъ; тукъ авторътъ се е ползувалъ и съ чистомаджарски източници, поради което тая частъ на съчинението му за България има извѣстна важность.

Мадяры и Славяне въ прошломъ. Професора К. Я. Грота. Варшава 1893. 8^о 34. Отдѣльный оттискъ изъ Варшав. университет. Извѣстій. 1893. № 6. (Вж. по горѣ за това съчинение въ отдѣла „Изъ чуждитѣ периодич. списания 2). Л. М.

E. Rudin, Vorlagen für den XI. Schweizerischen Bildungskurs für Arbeits-Lehrer in Chur 1893. Kerbschnitt. Aut. von S. Göttin, Basel. (Образци за IX Швейцарски курсъ по рѣчната работа въ Куръ 1893 г.) 10 таблици. Цѣна 2. 50 лева. —

Дружеството за разпространение рѣчната работа въ Швейцария избра тази година E. Rudin за учитель по рѣзбарство въ IX. курсъ на рѣчната работа въ Куръ. Той съставилъ за своитѣ ученици — учители гореспоменатитѣ прѣдложки (Vorlagen). На 10 тѣхъ таблици има богатъ материялъ, методически нареденъ, така че споменѣното съчинение завзема едно отъ най първитѣ мѣста въ досегашната литература по рѣзбарството.

Rudin избиралъ хубави форми, и се старалъ да запази старонѣмската ренесанца, чрѣзъ която иска да развие вкусътъ

на учащите се, да му припомни ония времена, когато рѣзбарскитѣ издѣлїи служили като единствено украшение както на рицарски салони така и на бѣдни колиби.

На първия листъ има цѣлъ редъ красиви първоначални упражнения въ разни видове рѣзания — отъ най-проститѣ до най-сложнитѣ, праволинейни и криволинейни.

Другитѣ таблици показватъ приложението на споменатитѣ първоначални рѣзания при разни практически прѣдмети като: подложки подъ чаши, ножове за рѣзане хартия, рамки за фотографии, рѣчни библиотеки, масички, маси и столове. Съчинителятъ постѣпва на всекъждѣ отъ по-простото къмъ по-сложното. Всекъждѣ посочва и дървото, отъ което да се работи прѣдметътъ както и цѣната на материяла; тя за 25-тѣхъ разни прѣдмети, които сѫ прѣдставени на таблицитѣ, не надминува 37 лева.

Първитѣ 7 таблици особено могатъ да послужатъ на учителитѣ, които ще иматъ задача първи да разпространяватъ въ България това хубаво искусство. Другитѣ три таблици могатъ да имъ служатъ за усъвършенствуване и за отморяване, слѣдъ като се завърнатъ отъ училището у дома си, и ще ги накаратъ, слѣдъ като ги свършатъ, да дирятъ у народа подобни форми. Че такива работи има и въ България, доказватъ издѣлїята на калугеритѣ отъ Рила и Мъглишъ. III.

Нравоучение отъ професоръ Леополдъ Мабильо. Горенъ курсъ. Прѣвелъ отъ френски Г. Николовъ. Пловдивъ, 1893. 8-о П + 163 + III. с. Цѣна 1 л. 25 ст.

Въ единъ кратъкъ прѣдговоръ прѣводачътъ обявява, какво го е подбудило да прѣведе тази книга и показва на кѣсо, какъ трѣбва да се води учителътъ, когато развива нравственитѣ понятия и правила въ горния курсъ на основнитѣ училища съ помощта на тоя учебникъ. Самата книга се дѣли въ четири отдѣла, отъ които въ първия се говори за нравствеността изобщо, за свободата на волята, за нравствения законъ, за доброто и за дѣлга; въ втория за фамилията; въ третия за обществото и общественитѣ добродѣтели, и въ четвъртия за отечеството и за правата и длъжноститѣ на гражданина. Въ всеки параграфъ се обявява нѣкакво нравствено понятие, нѣкакво практическо правило и то по лесенъ, достѣпенъ за дѣцата начинъ, и сетнѣ на края на параграфа се схваща съ нѣколко думи ядката на изложеното. Това съкратено съдържание, както прѣводачътъ обявява въ прѣдговора, е прѣдзначено за изучаване на устъ отъ страна на ученнитѣ. Г.

Сръбско-българската етнографска прѣширия прѣдъ науката. отъ Д. Матовъ. Отпечатъкъ изъ в. Югозападна-България, 8-о 38. София 1893. Печатница Ив. П. Даскаловъ и Сие Цѣна 20 стот.

Въ тази брошурка авторътъ критически е изложилъ най-важнитѣ отъзиви на домашната и чуждестранната научна и журналистична литература по етнографическия ни споръ съ Сърбитѣ, поради което книжката заслужва сериозно внимание отъ страна на всички читатели.

По въспитанието на дѣцата. отъ *Д-ръ М. Костовъ*, издава Александра К. Пѣйкова. Видинъ 1893, 8-^о 16. Дружествена печатница „Надѣжда“. Цѣна 20 стот.

Съдържанието на тази книжка е означено на корицитѣ ѝ: Какъ трѣбва да се грижимъ за дѣцата въ периода на кърменieto и какъ трѣбва да се храни дѣтето, когато майката нѣма млѣко и не се намира кърмачка.

Въ книжката се даватъ практически съвѣти на майката по означенитѣ два въпроса: какъ трѣбва да бѣде въздухътъ въ стаята на дѣтето чистъ, и какъ трѣбва то да се кърми най-малко прѣзъ два часа и пр. Особено внимание е обърнато върху втория въпросъ, който наистина заслужава голѣмо внимание, защото не малко дѣца умиратъ у насъ тъкмо поради това, че майката нѣма млѣко, а при туй не знае, какъ и съ що да храни дѣтето. Колко дѣца пропадатъ, като имъ дѣвчятъ въ такъвъ случай разна тежко-смелителна храна — квасенъ хлѣбъ, орѣхи и пр. Въ тази частъ на книжката се даватъ разумни упѣтвания, доказани добри срѣдства, и се обърща внимание въ края върху чистотата на храната (млѣкото), като се разяснява и принципътъ на Сокелетовия апаратъ.

Разкази изъ живота на Българитѣ въ Турция отъ *А. Шоповъ*. Пловдивъ, 1893. 8-^о 91 Търговска печатница. Цѣна 4 гроша.

Въ тази книга г. Шоповъ, авторътъ на дългитѣ пѣтни бѣлѣжки, които се обнародвахъ въ цариградския вѣстникъ „Новини“, разказва четири епизода: Песо-дѣръ; (1—32); Отъ брѣговетѣ на Босфора (33—50); Попъ Божо (51—66) и Изъ неотдашнното минѣло (67—91). Шоповъ е добъръ наблюдател, ала нѣма белетристична дарба и не може да вдѣхне поезия въ разказа си, колкото и да показва горещо чувство и сентиментална жица. Неговитѣ описания сѣ интересни като етнографически материалъ и отъ тая страна заслужватъ да се прочетѣтъ.

Бѣлѣжки и свѣдения за вършачката машина Brouhot et Cie. Рапортъ отъ *С. Ж. Дацовъ* и *Хр. А. Фетваджиевъ* до Министра на финанситѣ. (Отпечатъкъ изъ Държавенъ Вѣстникъ, брой 228. 1893 г.). Малка 8-^о 34.

Въ този рапортъ се даватъ подробни свѣдѣния за опититѣ, направени съ казаната машина вършачка и въ заключение се казва, че тая машина е една отъ по-усъвършенствуванитѣ системи и че тя заслужава да се прѣпорѣчва на нашитѣ най-голѣми и богати земледѣлци и оризосѣячи, както и на постояннитѣ окръжни комисии.

Веселинъ, повѣсть изъ нашия общественъ животъ, отъ *Е. Свз.* София 1893. 8-^о, 78. Печатница на Бр. П. Спиркови. Цѣна 60 ст.

Писателятъ трѣбва да е прочелъ нѣкой романъ и като видѣлъ, че може да се излага съдържанието му и въ форма на дневникъ, особено харесалъ тая форма и я приспособилъ въ своя романъ „Веселинъ“. Че авторътъ е нѣкой младъ и неразвитъ

ала съ „буйна фантазия“ момъкът, вижда се ясно още от първите страници. Каквото сръщналъ въ разни повѣствователни книжки, които челъ, всичко вмѣстилъ вътрѣ. Цѣлъ малъкъ Донъ-Кихотъ! Примѣрътъ на по-старитѣ, които смѣло излизатъ безъ веѣка подготовка на литературното поле, почва вече да заразява и дѣцата . . .

Етимологическото употрѣбаване на ѳ. ѳ. ѳ. ж. ѳж въ днешния български езикъ — литературно нарѣчие. Лекция държана на 9 и 10 Априлий въ Старозагорския пунктъвъ учителски съвѣтъ, отъ *Ив. Кравковъ*, Шуменъ, 1892. 8-о 39. Печатница Искра. Цѣна 40 ст. (Вж. рецензия за тая книга въ Бѣлг. Пр. IV. 137 — 141).

Докладъ за общото състояние на Бургаския окръгъ прѣзъ 1892 — 93 година. Прѣдставенъ на окръжния съвѣтъ въ шестата му редовна Септемврийска сесия — 1893. година отъ Бургаский Окръженъ Управителъ. Бургасъ 1893. 8-о 91. Печатница на Ив. Ю. Кираджиевъ.

Источнитѣ желѣзници въ България. Настоящото положение на источнитѣ желѣзници. Продаване експлоатацията. Необходими реформи. Политиката имъ въ желѣзно-пътнитѣ конференции — отъ *М. Коларовъ*. Пловдивъ 1893. 8-о 139. Друж. печатница „Съгласие“.

Рапортъ до господина министра на финанситѣ върху организацията на българското държавно и частно коневѣдство. Отъ *П. Германовъ*, главенъ държавенъ инспекторъ по коневѣдството. София 4-о 293. (съ приложени четири „хипични карти“).

Календарче свети Кирилъ и Методий за 1894 година, издава книжарницата на *К. Г. Самарджиевъ и С-ие* въ Солунъ и Прилѣпъ. Солунъ, малка 8-о 64. Скоропечатница на С. Муратори и С-ие. — Цѣна 1 грошъ.

Това календарче е прѣдзначено за Българитѣ въ Турция, ала заслужва повече отъ много други да се разпространи и въ княжеството, понеже съдържа двѣ твърди интересни и сериозни статии: критическо разсѣждане отъ К. Величковъ: „Прѣводътъ на Илияда отъ Григоръ Пърличевъ“ (34—52) и „Прѣдпазителни мѣрки противъ холерата“ отъ Д-ръ А. Шишмановъ. Величковъ е написалъ статията си, до като е билъ Пърличевъ още живъ. Тукъ той се старае да докаже, че критиката на Бончева въ браилск. Периодическо Списание върху прѣвода на Илиядата отъ Пърличева не трѣбваше така строго да осѣди автора, и че тя е отишла въ стремлението си да се покаже обективна прѣко границитѣ на справедливата оцѣнка, която нѣма задача безогледно да осѣжда, а трѣбва да взема въ внимание и други омекчителни обстоятелства, ако ги има. (Вж. по-подробно по горѣ въ рецензията на Г. Матовъ).

Календарче София за 1894. Отъ Ив. Райчовъ. Издава книж. на Ив. Б. Касаровъ. Година шеста. 32о 111 с. Цѣна 30 ст. Подвързано въ платно 60 ст. Кожа и позлата 1 л. и 1 л. 60 ст. Съдържа: 1) Имената на всичкитѣ досегашни бѣл-

гареки министри (отъ княжеството и бивша Источ. Румелия) 2) Списъкъ на официалнитѣ празници; военнитѣ празници. 3) Такси на кореспонденцията. 4) Свѣдѣния за пощенскитѣ записи и пощенскитѣ бонове; извлѣчения отъ закона за гербовия сборъ и таблица за гербовия сборъ; по-забѣлжителни чуждестранни мѣрки; сравнителни практически таблици за новитѣ и старитѣ мѣрки.

Коментаръ върху закона за наслѣдството. Отъ Д. С. Тончевъ, адвокатъ. Томъ I. София 1893. 8° 818. Печатница Вълковъ. (Вж. рецензия върху тоя трудъ въ Бълг. Прѣгледъ кн. III)

Almanach české Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Ročník III. V Praze 1893, малка 8° 89.

Съдържа подробни свѣдѣния за дѣятелността на всичкитѣ четири отдѣла на младата чешка академия (основана въ 1891/2 год.) прѣзъ 1892 г., за второто главно събрание на академията, избиранъето нови членове и списъкъ на всичкитѣ ѝ сегашни членове.

Věstník české akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Rediguje Josef Solin, t. č. gener. sekretář. Ročník II. 1893 r. Číslo 1—8.

Новооснованата чешка академия публикува и свое списание подъ горното заглавие, въ което се печататъ изцѣло и въ извлѣчение научнитѣ рефероти на членоветѣ. Списанието навършва сега втора годишнина и още запазва скромнъ обемъ отъ 4—5 печ. коли, като се издава всѣки мѣсецъ.

Глас. издаје српска краљевска академија I—XI. У Београду 1888—1893.

Научната публикация на српбската академия „Глас“ се издава неперидично въ видъ на брошури, отъ които всѣка съдържа само едно съчинение, поради което повечето прѣдставя малки брошури отъ една или двѣ печатни коли. Тоя оригиналенъ способъ, по който се издава „Глас“, може да е практиченъ за неговото разпространение, но всѣкакъ е въ ущърбъ на неговото достоинство като академическа публикация. До сега сж излѣзли 40 книжки отъ „Глас“.

День, мѣсечно списание, година втора, книжка XII. 1892. г. София, печатница Напрѣдъкъ. — Година III. кн. I.

Прѣгледъ, мѣсечно списание, излиза подъ редакцията на Дръ Пв. Златаровъ и Н. Доспѣвски. Год. I. Ноемврий, брой VIII. Ямболъ 1893, Годишна цѣна 6 лева.

Природа, иллюстриранъ журналъ за наука, стопанство, ловъ и риболовство. Излиза всѣки мѣсецъ, освѣнъ Юлий и Августъ. Редакторъ Георги К. Христовичъ. Година I. брой 4—6 Юний — Септемврий и Октомврий 1893. Годишна цѣна 4 лева. За странство 5 лева.

Цѣлина, селско мѣсечно списание за стопанство, поминъкъ, наука и книжнина. Нарезжда и издава дружеството „Селски прия-

тель. Година II. кн. X. Октомврий. Кн. XI. Ноемврий 1893 г. Годишна цѣна 5 лева.

Нова свѣтлина или тълкувание тайнитѣ явления въ природата. Редакторъ издатель Дръ Мирковичъ. Сливенъ 1893. III година. Кн. I—VIII. Априлий — Ноемврий. Годишна цѣна 5 лева.

Воененъ журналъ, издава учебното бюро. Година VI. Кн. VII. Ноемврий, кн. VIII. Декемврий 1893 г. София. Печатница Вълковъ. Годишна цѣна 20 лева. За военнитѣ лица и учреждения 14 лева. Въ странство 25 лева.

Получихъ се въ редакцията **три картини**, копирани отъ г. Ив. Димитровъ по оригиналитѣ на Пиетровски. Сюжетътъ на картинитѣ е взетъ изъ сръбско-българската война и прѣдставятъ:

1) Бой при Царибродъ на 12 Ноемврий. 2) Прѣминаването сръбската граница при Суковския мостъ на 14 Ноемврий и 3) Центърътъ на Сливнишката позиция на 6 Ноемврий слѣдъ пладне.

Копията и на тѣзи картини, както и на първата „Бой при сливница“, която издаде същиятъ авторъ минжлата година, е много хубаво изработена. При тия картини човѣкъ неволно се замисля и се прѣнася въ далечни рефлексии. Авторътъ заслужва поддръжка. Цѣната на картинитѣ е твърдѣ малка — по 1 левъ едната. Л. М.

VI. ПО ПРАВОПИСНИИЯ ВЪПРОС.

М. Дринов и нашият правописен проект. Вж. „Отговоръ на правописнитѣ въпроси, предложени отъ редакцията на Мисль“ (Мисль, год. III, кн. VIII—IX, стр. 709—712).

Всички, които с интерес следят нашият правописен въпрос, любозпитни чакаха да чуят, на какво мнение е сега г. Дринов, който има щастието преди 20 години да прокара в правописа ни нѣколко полѣзни изменения, чрез които по-вече го сближи с днешния книжовен език. И правописната комисия не с по-малко любозпитство очакваше Дриновото мнение, и толкова по-вече, че неините противници в своя немотивиран отпор поставяха това мнение като най-главно условие, по което можело да се познае, какво е меродавното обществено мнение по този въпрос. Г. Дринов трѣбваше да си каже мнението и без това, понеже миналата му научна деѣтелност е тѣсно свързана и с правописния въпрос у нас. Въпросникът на г. Кърстева направи тази лоша услуга на дѣлото, че, като подбуди г. Дринова да побърза да даде мнението си, със своите тесни графи не му позволи да развие мислите си обстоятелствено, както е потребно в този случай, и г. Дринов, без съмнение, ще намери за уместно, подробно да се повърне още един път върху същия въпрос. Но за сега и това е достатъчно, че знаем, какво Дринов одобрява и какво не одобрява от нашия проект. Както е известно на читателите ни, най-важните точки от нашия проект, които възбудиха силен отпор и ни навлѣкоха на-разнообразни укори, са следните: 1) изфърлианіето **ъ** от краѣ на думите; 2) замянаніето на **ж** чрез **з** и 3) писаніето глаголните окончанія в 1. л. ед. ч. сег. вр. с **-а** и **-ѣ** вм. **-ж** — **-ѣж**. Първото, казваха критиците, ни сближава със Сърбите и дава най-силно оръжие на сръбската пропаганда. Второто унищожаваша една от най-старите и най-скъпоценните български букви: без **ж** нѣмало вече да се отличава българската книжнина от книжнината на всички други Славяни. Най-сетне третото, увѣряваха критиците, било против книжовното произношение, а един многоуважаван наш книжовник помисли, че то даже нарушава „благозвучіето на езика“. От останалите точки на проекта само разлаганіето на **я** и **ю** срѣщане още силен отпор, ала по тази чисто графическа точка мненията бѣха твърде разделени. Ето сега Дриновото мнение е на лице и какво излиза? *Дринов е съгласен да не се пише ер (ъ) на краѣ, да се изфърли ж съвѣршено и да се замени чрез з въ средата на думите, а глаголите да се пишат с -а и -ѣ в краѣа вм. с -ж и -ѣж*. Важно е това одобрение на Дринова относително буква **ж** и буква **з** в краѣа, понеже върху тѣх градѣха и още градят нашите противници своите национално-политически доводи.

Тяга доводи са от естество да убедят мнозина, които инак ясно виждат рационалност и практичност в проекта. И ако повлияха нѣкои от доводите на нашите противници върху по-широката публика, то бѣха тъкмо тези на ци о на л н о - п о л и т и ч е с к и доводи. Ефектът на опозиционната критика е тук: с тези доводи тя успѣ да разклати у мнозина доверието в проекта. Но ето г. Дринов, сега най-сериозният наш борец на книжовното поле против сръбската пропаганда, и всѣкак компетентен оценител на сегашното, миналото и бъдъщото, одобрява, без страх за своята народност, да се изостави ъ в краи и ъ в средата и пр., а и там, гдето не се съгласява с комисията (за разлаганіето на *я ю*), не дава мотив политически, а посочва само традицията и навикът. Политическите доводи, следователно, падат, сир. падат най-сериозните доводи, които до сега чухме от нашите противници. Сега ще разгледаме подробно мнението на г. Дринова точка по точка и в заключение повторно ще претеглим стойността на ония точки, в които тоі се съгласява с комисията, и ония точки, въ които — не се съгласява.

Нѣма съмнение, че през последните 24 години г. Дринов често е мислил върху това дѣло, което с неговата известна статия в Браилското Пер. Спис. стѣпи в нова фаза. Неможеше г. Дринов да замълчи мнението си по същото това дѣло, когато то изново и сериозно се поставя на разискване, за да му се даде удовлетворителен край. И ние бѣхме увѣрени, че и в случаі на принципиално несъгласие с нас г. Дринов ще накара мнозина да погледнат по-критично на правописната реформа и ще ги убеди, че тя е необходима във много по-широки размери, отколкото си мислят те. Така част от нашето общество (неверно наричана „цѣла българска интелигенция“), коіато не бе са занимавала с правописни и педагогични въпроси, щом видѣ нашата реформа, гракна срещу нея и ја осѣди, както се види по краткия срок и по слабите доводи, без да ја изучи основно. Между друго, таа „цѣла българска интелигенция“ апелираше към г. Дринова, с надежда, че тоі ще бѣде солидарен с нея и ще поддържа своето старо правописаие. (Вж. „Правописният митинг в София“, Бѣлг. Прегл. III 207—219, особено 216—8). А ние, като знаехме, че казаното правописание предложи г. Дринов само временно, и като вѣрвахме, че днес и тоі ще намери за възможно да довърши почнатата от него реформа, краинитѣ вид на коіато не може да не съвпадне в главни черти с нашата, казахме си: „нека се обади г. Дринов, и нашите критици ще се вразумят. Добре, че сега те се улавят за авторитета на Дринова, коіто има наистина големи научни заслуги: когато тоі изкаже своето мнение, те ще го последват, или поне ще го удостоят с по-голямо внимание“.

Види се, тъкмо когато се е съставило у г. Дринова мнението за нашия проект, тоі е получил известният въпросник върху него, изпратен от редакцията на Мисъл, и решил да напечати в тоа журнал своитѣ отговор, поне накратко. И самата форма на казания въпросник, както забележихме вече (вж. и Бѣлг. Прегл. IV 196), стеснява всекиго, коіто би пожелал да се придържа о нея и да изложи какво да е зрѣло мнение за правописната реформа, мнение, подкрепено с доказателства из науката, историата и педагогиката. Г-н Дринов напуснал до негде тесните стѣбци на г. Кръстевия въпросник и изложил

малко по-свободничко своето мнение, но все пак накратко. Може би, причината на таia краткост е друга: може би, г. Дринов тъкми да напечати по-обстоятелна критика върху нашия проект другаде — в някое друго списание, което посвещава по-вече място на подобни въпроси. В таia надежда ни подкрепя лаконичността на някои редове в мнението на г. Дринова, което в посоч. бр. на Мисъл захваща едвам 3 страници.

Ние ще разгледаме 14-те отговора на Дринова един по един, като печатаме понеже тезите му изцѣло, ако е нужно.

1. „Правописната комисия взема книжовний езикъ за сѣдия по такви въпроси. въ които той е и подсѣдимий. Това е методологическа грѣшка, която не може да ни доведе до ясни и положителни резултати, както твърди г. Милетич“.

За да се избегне въко недоразумение, ще забележим първо, че не само поименуваниѣт член от комисията, но и цѣлата комисия еднодушно прие, в установението на правописа да се ръководи главно от книжовния изговор. А че при такъв регулатив се дохожда до положителни резултати, това се показва от леснотиата, с които може да се следва нашиѣт правопис от всекиго, който знае да говори книжовно. Редакцията получи вече няколко статии по нашия правопис, написани правилно от лица вън от София. Но г. Дринов отрича, че у нас има книжовен говор. Както четем по-долу, той мисли даже, че нѣма да изработим скоро общ книжовен изговор. А ние казваме, че имаме общ книжовен изговор. Ние виждаме, как образовани българи из разни краища напушат своите диалекти и говорят книжовно. Учители, родом из Македония, очудват източниѣт българин с немакедонския си говор. Че книжовниѣт говор не се следи от всички, особено от немарливите или своенравните, това какво доказва? Това доказва нашата нехайност и търпимост. Малки нишанси у разни образовани лица има и в страни, които са много по-напреднали от нас изобщо по културата си. Образованиѣт немец от Виена не говори досущ еднакво с образования немец от Лаипциг, или Берлин, или ХанOVER, но дали следва от това, че немците нѣмат литературен изговор? Същото е и с русите от Одеса, Москва и Петербург, с французите от Париж и Марселия и пр. Но ще кажат: у тези народи има един литературен изговор, който се смѣта за моден или за меродавен. Е добре, и у нас може да стане същото с време, но сега пречи ли ни, че това, що наричаме книжовен изговор, не е една мода, извадена в София, Търново, Пловдив, или Солун, а един език, който чрез литературата се е образувал и се култивира във всички български краища, гдето има интелектуален живот? Тръбва само да си помислим, че не във всички български краища са застъпени всичките форми на интелектуалния живот (училища, сѣдилища, театър и пр.), та за чудо е, че книжовниѣт наш изговор и при тиа негодни условия се е въдворил поне в таia степен, в която го отбелязваме ние: вж. нашиѣт отговор г. Плачкову, който също като г. Дринова е на мнение, че нѣмаме книжовен установен изговор: Бълг. Прегл. II 191—2. Между г. Плачкова и г. Дринова нѣма обаче нѣлно съгласие: г. Дринов казва изобщо, че нѣма книжовен изговор, а г. Плачков иска да се признае тази неустановеност само за някои точки (ср. по-долу, отг. №—4), и разбира се, че тогава не отрича възмож-

ността да се установи изговорът поне в тази точка, за които има сговор между книжовниците. Резултатът от разглеждането на г. Дриновото мнение ще покаже, че даже между Дринова Плачкова и нас има по-вече съгласие за изговора и за правописа на формите, отколкото си мислят те. Всичкото наше несъгласие за изговора се докарва до няколко немногочислени точки; не показва ли това, че имаме книжовен изговор? Ето на същата страница, гдето г. Дринов отрича книжовният изговор, г. редакторът на Мисъл натиква на един софийски актьор, че изговарял: канчеліаріа, писец, началнически и пр. А това показва, че г. Кръстев de facto признава, че има литературно ударение, а да го запитах принципиално, няма съмнение, че ще отрече това, при всичко че той сам не говори нито пиротски, нито софийски, а литературно. Какво обаче ни обещава г. Дринов? Той казва: „надали скоро ще имаме едно общо книжовно произношение“. И тъй, ако върваме на г. Дринова, в говора на образованата класа още много време ще царува произвол, а в печата и в училищата — неизвестност и хаос. . .

2. „Безъ ѝ можемъ да поминемъ въ края на думитѣ, но ѝ ни трѣбва за мекитѣ окончания“.

И тъй, г. Дринов, който на 1870 не мислеше, че е дошло време да се изфърли ѝ от краища на думите, сега, при всичко, че представителите на дневния печат посочват никакви политически опасности, той се решава да го изфърли. Разбира се, казаните опасности са голо въображение. Никак не е признато от всички, които знаят Македония, че българщината в тази страна се туря на карта, ако се въведе в нея новият правопис. Ние знаем учители в Македония, които не върват това. На какво мнение върху ѝ са някои от тях вж. във Бълг. Прегл. III 205, Гл. мак. бр. 4, Новини. Не е ясно, дали г. Дринов предлага ѝ само за свършека на думи като кон, учител, цар и пр., или и на такива като смърт, памет, радост, нощ и пр. Ние дупснахме, че мекитъ изговор в свършека на думи като кон, учител, цар би могъл да се фиксира, и за книжовния изговор, но досегашното писане на тези мек свършеници не е спомогнало да се закрепят той у книжовната ни интелигенция. Ако се приеме да се фиксира този изговор, тогава, разбира се, трѣбва да се вземе и някой знак за изображение на този мек изговор (ср. Бълг. Прегл. II 200). Според нашата система, този знак трѣбва да бъде ѝ, според г. Дринов — ъ.

3. Г-н Дринов предлага, да се изфърли съвсем из азбуката ж и в средата на думите да се замени чрез ѝ.

Ср. отг. 8 и 9. Че изборът, що правим ние и г. Дринов между ж и ѝ, не е произвол, ще разбере всеки запознат с историята на българския език. Но трѣбва да кажем, че принципът на г. Дринова никак не му дава право да прави избор: в разните български говори има разни рефлексии за ж, ѝ и ъ, и ако се държи строго о своя принцип, г. Дринов би трѣбвало да заварди всички тези букви за новобългарската азбука. Като мотив за изфърлянето на ж той призовава следното: „Запазенитѣ и до днесъ въ нѣкой малки наши говори остатъци отъ старото (носовно) изговаряне на ж не трѣбва да ни въспиратъ¹⁾, както не ни въспрѣха такива исто остатъци (survivals)

¹⁾ Т. е. да нафърлим тази буква.

да извърлимъ и малкий юсъ, сѣщо и ѿ“. Работата е, че ако във Костурско има ѿи за ж, о за ѡ, то в други говори сѣщо намираме а за ж, о за ѡ, или пък тѣпо ѡ за ж и іасно ѡ за ѡ. Ако костурските рефлекс (не „остатъци“) наречем преживелици, защо да не наречем така и панагюрските и пр.? Гдѣ е границата между рефлекс и survival? Не е ли и вріаме преживелица?

4. Г-н Дринов е на мнение, че въпросът за ѣ трѣбва да се нареди по правилото, което сам тоі предложи преди 24 години и според което ѣ се пише „там, гдето в народните говори нѣкога и нѣкъде се слуша звук и, а нѣкога и нѣкъде звук е“. Това правило, според г. Дринов, можело да се прокара днес, защото има доста диалектологичен материал, и можело да се предвиди, че резултатът на това правило щѣл да се посрещне с исканиѣта на етимологиѣта: с малки изключениѣ, писаниѣта на ѣ щѣло да се уреди според етимологиѣта.

От това се види, че самото правило е неверно формулирано от г. Дринова, защото ако се водим по него, ще трѣбва да пишем и чѣс, и чѣкам, и Стоѣн, и Ъдро, и жѣба, и конѣ (= коніа) и пр., т. е. ѣ и нам. етимологично а. Вероіатно, г. Дринов е мислил по-ограничено своето правило: в зависимост от ударениѣто, от качеството на следниѣ слог и съответното е в западните говори. Тогава ѣ би се употребіал в случаите, в които го намираме и в старобългарски език, па още и в нѣкои други случаи. Тогава бихме писали не само млѣко и млѣчен и пр., но и двѣ (защото в Сливенско казват двіа), метѣте (защото в Шуменско казват метіате), нѣ (= поп, защото в Панагюрище казват ніа), па и стоѣх (източно стоіах, зап. стоех), млѣчѣх, чѣхмѣ и тн., пладнѣ (стб. **пладнѣ**) и пр. и пр. В такъв случаи ѣ ще пѣстри писмото ни по-вече отколкото сега, а учителите още много време не ще могат да излезат на глава и с помагала за ѣ, каквито са написали г-да Мишев и Кравков.

5. „Разлаганѣто на я, ю не мога да одобря, защото зная, че българетѣ нѣма да се отрѣкатъ така лесно отъ единъ толко старъ, всеобщъ, свещенъ обичай, който не причинява никаква врѣда на просвѣщениѣто ни“.

Мотивите на г. Дринова си личат. Іасно е, че да се надѣваше тоі за нѣкаква остѣпка от страна на обществото, тоі може би щеше да предложи да се внесе система в изображениѣто на звуковете *ia, io, iу, iъ*, защото таіа система и тоі разклаща до негде, като маха *ж*. Стине, буквата *я*, не е толкова стара, следователно и „свещена“, колкото буквата *ю*. Колкото за педагогичната несгода с буквите *я, ю*, тіа е несъмнена, и нѣма право г. Дринов, като казва: „па и начинътъ, по който комисията разлага тия букви, не е съвѣсмъ рационаленъ и педагогиченъ“. Всичко е относително, даже и рационализмът. Но защо ни е тук краен рационализъм? Щом не ни докарва до подобри резултати, не ни трѣбва. Ако г. Дринов мисли, че трѣбва да означаваме мекостта на съгласните чрез синкретичен знак (*и'*, *я'* и пр.) или чрез *ј* — (*иј*, *яј*) или инак нѣкак, тогава нѣма защо да ни гади, че не сме предложили тези чужди способи, защото ние взехме за първо правило, да не въвеждаме чужди знакове или букви. А ако г. Дринов има на ум да отдели мекостта на съгласните от іота-

цията чрез ъ (*тъа, таѡа* и пр.), тогава ние признаваме, че сме отстъпили тук от възможния рационализъм, както сме остъпили и в решението на въпроса за ъ.

6. Г-н Дринов е на мнение, да не се изфърля буква *й*, защото се е развила самостоятелно в българската писменост: „Замѣняването на *й* съ *і* е несгодно, непедагогично, защото *і*, вземено така отдѣлно, у насъ бѣше гласна буква, каквато остава и за напрѣдъ въ църковното ни или старобългарско азбуке, което българските дѣца сж и ще бжджтъ длѣжни да изучаватъ. А пъкъ да прибѣгваме къмъ латинската йота, както направихж сърбитѣ, било би съвсѣмъ безпѣтно. Сърбитѣ все имаха за това нѣкакво основание, защото голѣма частъ отъ тѣхъ сж „римскога закона“, както каже Караджичъ, а пъкъ нашитѣ католици сж една шжпа“.

За католичка азбука не ни е минавало и през умѣт, та не взехме *ј*, и последниятъ пасаж у г. Дринова, при общата негова лаконичност, ни очудва. Нашите католици в Бѣлгариѡа нѣматъ особена азбука и четатъ и пишатъ като насъ. А колкото за Банатчаните, смешно би било да мислимъ, че само единъ *ј* би могълъ да ни съедини съ тѣхъ писмено и национално. Като говори за старата наша азбука, г. Дриновъ *ѡа* взема въ разни епохи, както се види и отъ думите: „църковното или старобългарско азбуке“. Ние ще възразимъ, че нашите ученици изучаватъ тази азбука следъ новобългарската, че въ неѡа те ще срещнатъ съвсемъ нови букви, а нѣкои отъ познатите и тѣѡи и тѣѡи учатъ въ нови роли: така напр. *ѣ* и *ѡ* се четатъ въвъ старобългарските паметници и на краѡа, *ѣ* се чете не като нашето *ѣ*. Па наѡ-сетне и самиѣтъ шрифтъ ще напомнѡа на ученика, дали тоѡи има предъ себе новобългарска, или старобългарска книга.

7. Г-н Дриновъ не одобрява нашето предложение за употребата на членните форми за м. р. на *-ѣт*, *-ѡа* и иска, съгласно съ народния синтаксис, само една форма. Но коѡа? „За тоя въпросъ трѣбва да се помисли па и поработи още доста много надъ диалектологията ни“.

Ние не знаемъ, още какво има да научимъ тукъ отъ диалектите, ако са ни дотрѣбали те изобщо (синтаксисѣтъ на образованите хора не се отличава тукъ никакъ отъ народния синтаксис). Днеска ни са известни всички членни форми въ българските диалекти, които форми представѡатъ пѣстьр калѣдоскопъ. Но и повече да научимъ, какво ще помогне това за книжовния говоръ? Въ дадения случай ние взехме въвъ внимание, че формата на *-ѡа* има еднаква гражданственостъ въ писмеността ни съсъ формата на *-ѣт* и решихме, че трѣбва и двете да задържимъ. „Понеже и двете форми синтактично са еднакви, правилото за употребението имъ не може да бѣде освенъ практично“ (Бѣлг. Прег. I 25). Откъмъ своѡата практичностъ нашето правило получи вече доста одобрѡния. Колкото за нашите форми на *-ѣѣт*, за които толкова се възмутиха нѣкои наши критици, ще забележимъ, че и тѡѡа форми намираме употребени отъ г. Дриновъ: д ѡ б р и ѣ т ѣ (== на нашето д ѡ б р и ѣ т ѣ) и пр. Сега, неизвѣстно защо, г. Дриновъ пише *-ѡѡѣѣтѣѣ*.

8. и 9. Г-н Дриновъ е съгласенъ, да се пише *ѡа* и *ѡѡа* намъ *ѡѡа* и *ѡѡѡа* въ глаголните окончѡния. Въ нуждата отъ това го е убедило по-близкото познанство съ българските нарѣчѡя. „Така се и на-

говорихме, казва г. Дринов, да пишемъ съ нѣкои приятели отъ четири-петъ години на самъ“.

Много ни е драго, че в таа точка г. Дринов е с нас, но ще признаем, че недоумѣваме, как съгласава сам г. Дринов и таа си отстъпка със известниа свои принципи.

10. Г-н Дринов не одобрява нашето правило, според което в предлозите да се запазва крайната съгласна буква неизменно, каквато съгласна и да върви подире ѝ (Бълг. Прегл. I 10). Г-н Дринов взема от това правило само случаѣтъ с предлози на -а (без из и др.) и предлага, да пишем в тѣх с пред тѣмни съгласни, според досегашната практика, които тоѣ възвежда към времето на Зографското евангелие. Известно е, че сегашната наша практика е руско подражание, че според неѣ правилото важи за из, въз, раз (пред к, п, т, х), но не важи за без и чрез. Па ако изравним и тези предлози, пита се, какво ще правим със под, над, пред, от и об? Дали ще пишем подпирам или потпирам, претполагам или гредполагам, отдавам или отдавам, онсег или обсег? Старите паметници като Зогр. ев. не са ни изработили за тѣа случаи правило (ср. А. Лескинъ, Грамм. старосл. яз. Москва 1890, § 16, 17, 35), и ние желяем да се научим, какво ще ни се предложи. Ами със с и в? Дали зговор или сговор, зборник или сборник?

11. За глаголните съществителни имена г. Дринов предлага *ие* и *ѣе*, което е равно с нашето *ие* и *ѣе*.

12. Г-н Дринов одобрява и удвоението на предлозите *в* и *с* (*взв* и *сзс*) в нѣкои известни случаи.

13. Към нашето правило за удвоението на *н* г. Дринов прави нѣкои прибавки: според *врѣменно*, трѣбвало и *писменно*.

Ние казахме: по-добре писмен, писмена, отколко писменен,¹⁾ писменна (Бъл. Прегл. I. 32). Колкото за думите като тѣрнен — тѣрнена, вълнен — вълнена, които уж противуречат на нашето правило, ще кажем, че те не се отнасят никак към него, защото нашето правило важи само за прилагателни, в които *е* отъ *ь* изчезва във всички форми освен м. р. ед. безчл.: временен, временна. Въ същност тук имаме запазване на двѣ *н*-та, които дохождат едно до друго поради изчезването на *е*-то, сир. при подвижно *е*.

14. „За писанѣто на чуждитѣ думи въ наший писменъ езикъ е вече изработенъ единъ начинъ, който нѣма нужда да измѣняваме“.

Ние мислим, че този начин не е установен, когато едни пипат абсолютно, комисия, Юго, Тѣйлоръ, Ренанъ, Гете, Омиръ, а други: абсолютно, комиссия (и комисия), Хюго (вж. разправата на Ст. Михайловски и Д. Х. Иванов: Сборн. за нар. умотв. I. крит. отд. 264, Книж. за проч. IV.—VII. 317), Тѣйлоръ (и Тейлоръ), Рѣнанъ (в същѣа броѣ от Мисъл, стр. 588), Гьоте, Хомеръ и пр. и пр.

И тѣ, г. Дринов разгледал (по плана на г. Кръстева) 13 точки от нашиа проект. Тоѣ одобрява 6 наши предложѣния: изфѣрлянието на *ж*, изфѣрлянието на *з* от краѣ, писанѣто *а* в глаголните окончаниа, *ие* и *ѣе* (= *ѣе*) в именните окончаниа, удвоението на предлозите *в* и *с* и удвоението на *н* в нѣкои прилагателни. Не одобрява 5 от нашите предложѣния: изфѣрлянието на *ь* от

¹⁾ Сам г. Дринов пише: „писменъ езикъ“: Мисълъ III 712.

крайа на нѣкои същ. им., писаніето е нам. ѣ в нѣкои случаи, изфърліаніето на я, ю, изфърліаніето на ѝ и запазваніето на етимологичната съгласна буква в предлозите. Във два пункта още г. Дринов не е съгласен с нас (7 и 14), но за тѣх и самичък не си е съставил още мнение, поне не го изказва. Като броим и тези точки, излиза, че г. Дринов не одобрява 7 от нашите предложенија. Но от всички тѣх върху изговора влиаіат само четири: писаніето на ъ в края на имената, употребата на ѣ и е, членните форми за м. р. и писаніето на чуждите имена. И тѣ, само в четири точки нашият книжовен изговор не намира одобрение у г. Дринова, които за изговора във две точки, па, ако щете, и в три (ѣ, членните форми и чуждите имена) самичък не си е съставил окончателно мнение, и твърде е възможно, че това му мнение ще бъде съгласно с нашето. И всичко това, по-неже г. Дринов се държи о друг принцип. Ами ако приеме нашият? Тогава, разбира се, съгласието му щеше да бъде по-големо. Причината на това съгласие между нас и г. Дринов, което ние предвидехме, е посочено в Бъл. Прегл. II. 190.

В број 4 от „Гласъ македонски“ (19 дек. 1893) намираме дописка: „Правописенъ въпросъ. Писмо отъ Солунъ“. Ако не се лъжем, г. М. е един учител в солунската гимназія, родом от Македоніа, та неговото мнение в полза на нашия проект заслужава внимание от страна на публиката. Ние препоръчваме това писмо на всички, които се интересуват с правописния въпрос, а тук ще направим само нѣкои извлечения.

Г-н М. захвалиа г. Живкову за инициативата по решението на правописния въпрос, одобрява изборът на членовете в правописната комисія, одобрява в главни черти нешият проект и ерого осъжда противниците, които се борят и с нѣкакви си политически мотиви, а особено ония противници, които искат съвсем да потушат въпросът и да отворят „по-голема литературна іама“. В рѣзкото отношение на опозицията към нас г. М. съгледва „нѣщо амбициозно, неискрено, прекалено“.

Според г. М., „литературните въпроси искат повече спокоіствие, искат литературна борба, а не митинги“. За това г. М. кани всички да излезат на литературна полемика. „Никакви митинги тук не са нужни, нито пак стари нѣкои авторитети са необходими за решаваніето на въпроса. Работата състои в това: който покаже умното, разборното (свѣтното), той ще пожъне лаврите. . . . Плачът на опозицията за еровете в края на думите и . . . политическите ѝ доводи за тѣхното задържаніе са по-вече от оскърбителни за българиите в Македоніа. . . . Като че ли . . . македонският българин е лишен от национално съзнание, като че ли той не чувствува никаква национална гордост, като че ли той е пълна tabula rasa. Неужели опозицията трѣбва да не признава никаква интелигенція из вилаетите, трѣбва да забрави многото български училища — тиа разпространители на истината? . . . Тежко и горко, ако еровете са, които свързват българинът, тежко и горко, ако не съществуваше нѣщо по-трайно,

ако нѣмаше братека обич, еднакви нрави и обичаи, един език, еднакви исторически традиции, задружни стремления и идеали и пр.“ Г-н М. е съгласен с нас, че македонският българин също не говори с ерове, както и други българи.

В един пункт е несъгласен с нас г. М.: в решението за *ѣ*. Тої желае да се пише и говори навсѣкѣде *е* нам *ѣ*. Този звук (*ѣ* — *е*) различава наивече източното от западното (тук се разбира и македонското) наречие, и това трѣбвало да предложи опозицията, ако мисли за Македониѣ. Но само г. М. прави своето предложение не по политически съображения, защото, право казва тої, „наука та не е политика“. Г-н М. смѣта своето предложение за уместно, защото не само в зап. говори постоѣно се чуе *е* нам. *ѣ* (освен с малки изключения), но и в самия литературен говор изговорът на *ѣ* играе (ту *ѣа*, ту *е*), а с писаніето на *е* щѣла да се избегне таѣа непоследователност (както в говореніето, тѣи и в писаніето — ту *е* ту *ѣ*), а също щели да се избѣгнат и големите мъчнотии, които представѣа употребѣніето на *ѣ*. Ние ще забележим, че тези мъчнотии не се избѣгват напълно. Трѣбва много време, догдето литературните людѣе се научат да казват смех, бех, трѣбва и пр., па и нѣма нужда да се учат, защото не бива да мѣнаваме литературният изговор в тиѣа точки, гдето е тої установен.

В 13-ѣа бр. от Югозападна България е напечатана дописка от един български деец в Македониѣ, който прѣв се опитва да даде реална подкладка на политическите опасности, които, според нашите противници, щели да заплашат Македониѣа, ако се въведе там нашият нов правопис. Г-н дописникът казва, че поради изфърлѣніето на *ѣ* и *ѣ* от краѣа на думите българското писмо щѣло да заприлича на сръбското, та грамотните македонци щели да негодуват. На агитаторите щѣло да се даде ново оръжие в ръцете, и слабохарактерните щели да влезат в изкушение. Писмото свършва: „ние в Македониѣа никога не ще се съгласим да пишем по новото правописание, и, ако то се въведе в България, ще се произведе разцепление в писаніето, което никак не е желателно“.

Ако да имаше опасност, че сръбската пропаганда в Македониѣа ще спечели със въвежданіето на новия правопис, ние щѣхме да се откажем за винаги от него, или не щѣхме да го предлагаме сега. Но таѣа опасност не е ни доказана, ни очевидна. И не само ние мислим така, но и сегашни и бивши дейци в Македониѣа, между които има и родом македонци. В предметното писмо за прѣв път се формулира мнѣмата опасност и се обясниѣа с конкретни случаи. Те ни се мѣркаха и преди, когато четѣхме голословните крѣсѣди, че, щом изфърлим еровете от краѣа, Македониѣа ще стане сръбска. Замислиѣме се и сега над тѣх и ги намираме пак недоказателни. „Еровете в краѣа на думите, казват, олицетворѣават българското писмо у нас, правѣат го прилично с писмото на церковните ни книги“ и пр. Но каква сила има таѣа прилика при многоброѣните разлики? Ами начерта-

нието на буквите, ами ударенијата, окените и неизвестните вече у нас церковни букви, — где остава всичко това? Не е ли факт, че и българињт, както русињт и сѣрбињт, трѣбва да научи особена азбука, за да чете церковните книги? Не е ли факт, че у нас се употребиаат церковни книги от руска редакција, која то не се съгласава с редакцијата на ръкописите (български и сръбски), които се намират в Македонија? Ако гледа само на външност, нѣма ли да се скандализира един македонски поп, като забележи всичко това? Ами езикът? Тук вече разликите са толкова, щото никакви искуствени мерки не могат създа мост. Македонскињт интелегент патриот трѣбва да залѣгваме с измислици, ако не му објасниваме истински фактовете: да му кажем, че церковнињт език е език, на којто нѣкога си са говорили всички славјани, че сегашното церковно писмо е оставено от нашите апостолски първоучители и пр. Но ако дејствуват добре такива измислици, не е ли по-добре да се върнем към езика на Паисија или на Раковски?

В същност, казанијт довод (ако го вземем за довод) се при-возда, за да се изтъкне, че нашето писмо по-било приличало на черковнославјанското, отколкото сръбското. Но при това се забравя, че и от сега нататък ще бѣде същото, защото сръбската азбука съдържа букви, които нѣма в черковнославјанската, а нашата, според новија проект, нѣма да съдържа такива нови букви. (Ср. в Бѣлг. Прегл. III. мнението на Русекиј Филол. Вѣстникъ) Тези именно сръбски букви (ѣ, ѣ, љ, њ, џ, ј) са доста, за да може един горещ български патриот в Македонија да отличава нашето писмо от сръбското.

С какво прочее се дава ново оружје в ръцете на сръбските агитатори? И какви са техните стари оружја изобщо? Известно е, че сѣрбите агитират нај-вече с пари, без да бѣдат сигурни, че не ги мамјат. Но главнињт си успех в Македонија (незначителен) сѣрбите дължат на раздорите, които царуват в нѣкои наши незнакнали общини в Македонија. Само в такива общини, би могло да се допусне а priori, че могат сръбските агитатори да експлоатират вѣвжеданіето на новија български правосис. Но вѣѣко подобно експлоатирание ще се основава на лъжа, та лесно ще може да се предвари и осуети.

Примери:

Сръбскињт агитатор ще каже на македонскија българин, че сега българската азбука заприлича на сръбската, че българите подражават на сѣрбите. На това българинѣт ще отговори, че сръбската азбука съдържа букви, които нѣма в старославјанската, а нашите букви всички са вземени от там; че нашата азбука не съдържа латинското ј; че ние никак не подражаваме на сѣрбите, а си упростијаме азбуката и пр. и пр.

Сѣрбињт ще каже на македонецѣ българин: „Вѣѣкак ти нѣма да отречеш, че в българската азбука преди имаше я, ю, љ, които отсега нѣма да съществуват в неја. както ги нѣма отколе и в сръбската, и за това сръбската азбука става по-достѣпна за българина, а толкова повече за македонецѣ, којто неверно се смѣта за българин.“ Но на това македонскињт българин ще

отговори: „Аз съм си наистина българин, защото говоря и мисля български, а колкото за приликата между нашите азбуки твърде добре е, че тя поразва с новия наш правопис. Но азъ не ща вашата книга. Нели казваш, че било сръбски, било български — все едно, — азъ ще пиша и чета български, защото съм си българин. Старият черковен език се наричал славянски или български. За гордост го смѣтаме, да носим името българи и да наричаме азбуката си българска. Ние почитаме паметта на свв. Кирил и Методи, които са превели свещеното писание и съставили нашата азбука, а вие си почитате вашия св. Сава, който не е познавал азбука. Що да заемаме от вас азбука и писмо, когато си имаме свои, и то много по-рано от вас? Ние сме ви предавали, както вам, тъй и на русите, азбуката, а не сте ни предавали вие ни писмо, ни език.

Здравият разум и най-елементарните познания на нашето минало винаги ще вразумят българина, какво да отговори на подобни извъртания на фактовете. Ако не смогне селянинът, бакалинът или попът, ще им помогне учителът и вестникарят. Не беше ли същото и с гръцките доводи? Не убеждаваха ли и гръците българина да стане грък като им казваха, че гръцката книга била уж по-добра, че гръцката черква била осветена от паметвека, че гръцката наука и култура стоили много по-високо от българските и пр.? Тези доводи, за жал, действуват и до сега на нѣкои прости хорица в Македония. Но те са или лъжовни предположения, или лъжовни заключения и винаги могат да се съсипят.¹⁾

Ще ни кажат: „наистина е лесно да се оборват всички такива фалшиви доводи, но трѣбва да има волія и убеждение у оногова, който оборва.“

Това съзнаваме и ние, та затова и гледаме да спечелим интелигенцията за нашия проект.

„Българския Прѣгледъ и неговата полемика.“ — На нашите читатели е известна от III. книга на „Български Прегледъ“, стр. 210—219., критиката на филологическата комисия върху дѣлото на софийския правописен митинг. Зарад тази критика на комисията е излъзъл в последната VIII.—IX. книжка на „Мисълъ“, стр. 693—698., нейният редактор д-р К. К. Кръстев да се бори със списанието „Български Прегледъ“ и да защити от „неговата полемика“ истинната слава на речения митинг. Доблестният борец г. Кръстев трѣбваше да знае, че за статии в едно списание, подписани от определено лице или корпорация, се корят или хвалят самите техни автори, а не списанието, което ги обнародва; ала в случая с филологическата комисия нему понасяло по-вече да приеме нейната полемика — на „Български Прегледъ“ защото колкото по-вече се похули пред българския свѣт това списание, толкова по-добре ще бъде за „Мисълъ“... Вече нѣколко пъти се разяснява, че филологическата комисия, съставена при министерството на просвещението въз основа на особен приказ,

¹⁾ Вж. стихотворението на Миладинова „Българи и грък.“

е нѣщо отделно от „Български Преглед“, които се издава от особно дружество „Общи Труд“; обаче онѣа, които казаха веднѣж „стрижено“, не рачат да отпуснат явната си грешка, па ако щещ, удави ги. И г. К. стои види се на страната на същата страст, и то несъмнено с цел, да му се пада по-често да става „изкупителна жертва за българската литература“, както беше заіавил за себе в „Денница“, год. II. кн. II. стр. 64., и да се забърка в по-вече дуели, които единички ще създадат „българи честни“, както проповѣда това от свое име в „Мисль“ год. III. кн. VII. стр.

Като заловил вместо филологическата комисіа самото списание „Български Преглед“ и комитетът на дружеството „Общи Труд“, г. К. захваща своіата отбрана на честта на софійскіа митинг с таково едно *quousque tandem*: „Не мислѣхме да дигаме ръка противъ „Български Прегледъ“...; не се въсхищаваме отъ онзи принципъ, чийто плодъ е както самото списание, така и онова *soi disant* дружество „Общи трудъ“...; скърбимъ за гибелнитѣ послѣдствия и заразителния примѣръ на едно дружество и едно списание, които дължѣтъ своя животъ само на просия и на чужда помощъ... Ний щѣхме да си мѣлчимъ, както симѣлчѣтъ и други, които не по-малко отъ насъ осѣждатъ и ронѣтъ противъ това... обаче начинътъ, по който комисіята (— по-напред дружеството и списанието, а сега комисіята!) си позволява да полемизира съ своитѣ противници, начинътъ по който посрѣщна тя проявлението на общественото мнѣние, бѣше тѣй възмутителенъ, щото ний не можахме да утраемъ, не можахме да се побѣдимъ и да останемъ равнодушни... Зле е струвал г. К., че тѣ дълго си е тровил душата съ справедлив гнѣвъ и изпитвал мъките на въздържанието, да дири отплата. Пред него стоіат отъ толкова години „Българското книжовно дружество“ и неговото „Периодическо списание“, — създадени от „просіа“ и подържани с „чужда помощъ“; между публиката у нас и въ чужбина се движи един грамаден „Сборникъ“, — „памятникъ на българската наука“ (вж. Литературно-научно списание, год. I. стр. 54), за който щедро харчи министерството на просвещението; в държавниа бѹджет е станало вече правило, да се предвиждатъ всѣка година суми за помаганіе на книжовни и научни предприятия, и от тиа суми се ползватъ нѣколко от сегашните ни периодични издания и не малко писатели; — и за всичко това г. К. до последно време е „траіал“, „малчал“ и „скърбил“ без да каже дума? За „безкористната“ и „доброжелателна“ негова душа е осѣдително, дори и прѣстѣнно, че се не обадил веднага против тиа „заразителни“ явлениа на един „пагубен“ принцип, но чакал тепърва да се роди една филологическа комисіа, па да си позволи един „възмутителен“ начин за полемика с „проіавението“ на общественото мнѣние, и тогава да се хвърли според неіа върху едно „*soi disant*“ дружество „Общи Труд“ и негово „*soi disant*“ списание „Български Преглед“, гдето пише таіа „*soi disant*“ комисіа и не си замѣлчава там името! Ала г. К. пак си изпълниава длѣжността, като си вѣдига и кѣсничко гласътъ противъ „пагубата“ и „заразата“, и тоі се мисли толкова по-вече в право да кори строго всички наши списаниа и писатели, които се държатъ съ „просіа“ и „чужда помощъ“, че собствената негова „Мисль“ не е сполучвала

до днес никаква „просия“ и „помощ“, ако и да храни редакторът си в най-голяма мѣра с подарен сиромашки труд на български бедни писатели. . . Това не е „просия“, не е „чужда помощ“! Ето гдѣ е мѣстото на онова „o sancta simplicitas“, което се чете в „Мисль“ на стр. 698. по адреса на комисията.

Филологическата комисия си позволила в критиката на дѣлото на правописния митинг в София тон „нахален“, казва г. К. В тоя митинг взели участие хора, „които напълно заслужват честта да бъдат представители на българското обществено мнение“; а комисията с тона си оскърбила тиа хора, и в тѣхното лице оскърбила „българското общество“. Кои е оскърбил българското общество, — да ли комисията, или софийският митинг? Във втория мотив на своята резолюция, която митингът съчини и „прие еднодушно“ и която именно ние критикувахме, без да засѣгаме отделни лица, той казва, че против проекта на комисията „се произнесе вече българското обществено мнение“. Под думата „обществено мнение“ тука митингът не поставя себе си, защото от една страна сам не е обсъждал проектът нито изцѣло, нито по части (вж. Б. П., III. 212), а от друга страна се позива върху по-предишни мнения, изказани вече в нашия печат против проекта. А за такива мнения митингът трѣбваше да вземе ония, които изцѣло осъждаат нашът проект, каквото да можеше въз основа на тѣх и тѣ сумарно да заключи в същия втори мотив, че с предлаганата от комисията реформа е „немислимо да се постигне у нас правописно единство“. Срещу това ние показаме, че от 7-те мнения, които до деня на софийския митинг се явиха всичко в 3 от 33 органа на българското обществено мнение, само 2 не искат да признаят нищо от нашия проект, и че тиа две съвсем недоказателни мнения (вж. за тѣх в Б. П., II. 193, 198, 217, и III. 310, 213) принадлежат на двама неизвестни дилетанти, от които до ден днешен не знаем да е трѣпнал негде българският книжовен свѣт. И комисията не трепна пред тѣх, та не поиска и да ги признае за „българско обществено мнение“, както не би трепнала и преди кои-си „абаджии“ и „бозаджии“ (срав. думите на г. Колушки, Б. П., III. 208), които никои не изключават из състава на българското общество. Обаче тъкмо съ това свое поведение комисията сгрешила според г. К., че не се преклонила пред двама неизвестни български дилетанти, както от далечно разстояние се преклонил пред тѣх правописният митинг със „200 души“ (според „Свобода“) от столичната интелигенция! . . . Вилхелм Тел не се поклонил на папката на Геслера, и биде съден за незачитаніе властта; комисията не поздрави две неизвестни лица, които вторият мотив от резолюцията на митинга натъкнал за плашило на своята върлина, и д-р К. К. К. ia тегли на съд за обиди на българското обществено мнение, за „lèse-nation“! . . .

Като не признахме за „българско обществено мнение“ онаia „Геслеровата папка“ от втория мотив на софийския правописен митинг, ние добавихме, че познаваме други български книжовници, които биха могли с по-голяма чест и достоинство да представят обществено мнение у нас, ако е работата да апелираме

по правописния въпрос към това мнение, ала че тиѝа наши книжовници още не са се обадили по проекта на комисията и не са го нигде обсъждали. Без да бърка човек хронологията и без да криви смисълът на думите за апела към общественото мнение, ще разбере, че до 24. Октомври, когато г. К. пишеше на зелена маса като секретар на митинга неговите протоколи и резолюция, комисията не е отбелязала между печатните гласове по нашия проект ни един глас на такива български книжовници, които и в по-предишни правописни борби са бивали по-вече или по-малко компетентни участници, да освен това и не е мислила да се предлага правописният въпрос на разрешение с помощта на един вид плебисцит. Комисията е смятала и продължава да смята въпросът за уредбата на правописното ни единство за такъв обществено-книжовен въпрос, по който ще се дават от нашите книжовници мнения, подкрепени с необходимите научни, исторически и педагогически доводи, и тиѝа мнения ще се сравняват по между си, ще се оценяват откъм своята по-голяма теоретична и практична цена, и ще се докарат най-сетне до едно общо заключение. Въпросите, що се разрешават по такъв път, са въпроси от академическо естество, и за тях не са целесходни никакви плебисцити, а още по-малко и импровизирани митинги. Въз основа на това комисията имаше право да каже, че ако митингът силом иска да решава правописният въпрос със общественото мнение, както сам го разбира, тогава нека се позове за таѝа цел поне върху мнения на по-видни български книжовници, а не на двама неизвестни дилетанти. Защитникът на софийския митинг г. К. вместо да отбрани клиентът си от това наше обвинение, бърже извърта хронологията на фактовете и думите ни за апела, та се провиква тържествено — „Браво! Вазовъ не е виденъ книжовникъ, Михайловски не е виденъ книжовникъ, а И. П. Плачковъ — господъ го знае какъвъ е, може да е просто нѣкой дъждовникъ“! (стр. 698) „На комисията не е потрѣбно съгласието на общественото мнѣние. . . , долу общественото мнѣние“ (стр. 694—695)! Вазов е съобщил своето мнение за правописната реформа печатно в III. книга на „Български Преглед“, която излезе след 1. Ноември. Митингът от 24. Октомври не можеше да се позива във вториѝа мотив на своята резолюция и върху по-късното мнение на Вазова, толкоз по-вече, че подирният, ако и да е бил председател на митинга, не е говорил в него нищо по въпроса (срав. рефератът за митинга в Б. П. III. стр. 207—210); а също така и комисията, която в оценката си на вториѝа мотив на митинга не призна за достатъчно приетото от подирния за „обществено“ мнение на два неизвестни дилетанта, не можеше да отнася своето непризнание и към по-късното мнение на г. Вазова. Тя не е могла да го отнася и към г. Михайловски, понеже тоѝ нигде и никога не е писал по нашия проект за правописна реформа: неговите стихове за „голям еръ“, „малък еръ“, „ери“ са именно съвсем прости стихове, на които се и пада оценка като на стихове, (— то е направено вече в Б. П., II. 185.) и 224—225., 228—230.), а не и като на правописни резсъждения. Колкото за мнението на г. И. П. Плачков, — и него не е презрѣла комисията, като уличи във фактическа несъстоятелност вториѝят

мотив от резолюцията на митинга, понеже г. Плачков е съгласен с проекта ни въ няколко точки, а митингът говори за мнения, които изцяло осъждат проектът и правят немислима по него уредбата на правописното ни единство. Книжовник ли е г. Плачков, или е дъждовник, — това е друг въпрос, който остава да се разрешава по други дати (срав. различните отношения на г. Плачкова към комисията, към нейния проект и към книжовния език в Б. П., II. 191., 192—193, 208—211, „Учител“ I., 2. 80—82, „Български Сборка“, I., 1. кн. и „Периодическо списание“, XXI—XXII. 526.); а че има между нашите книжовници и такива саламандри, които не се пекат на никої огън, това твърде добре знае и г. К.

Успехът, с който до тука е отбранил г. К. вториѣт мотив от резолюцията на софийския правописен митинг, е същият и за другите негови мотиви. Комисията намери, че е не трезво да се поддържа в третиѣ мотив от резолюцията на пук на всѣка история на човешката мисъл, как лични опити никога не надвиват обществото, и че е исторически неверно да се пише, как и у нас опитите на видни филолози не са могли да надделеѣт над общественото мнение за правописа. Ние приведохме в Б. П., III. 214—215. доказателства из историята на българския правопис, според които единични лица са предлагали известни реформи и са победѣвали отпорът на обществото — кога по-слаб, кога по-силен — да ги приеме. Според тѣѣ промени в общественото мнение, що произлизат под напора на различни единични опити, ние бѣхме дори извикали: „какво извъртливо обществено мнение!“ На това ни отговарѣа г. К., като се показва и сам извъртлив, „че отъ тая по-справедлива смъртна прѣсѣда не би могълъ да издаде за комисията и най-върлиятъ ѣ врагъ“ (стр. 695.), защото тѣѣ била доказала, че „когато общественото мнѣние искало, то приемало прѣдлаганитѣ реформи и тѣ одържали връхъ надъ несподѣлянитѣ отъ общ. мнѣние течения“. Тука не е работата, кое от нѣколкото нови течения, внесени от отделни лица между обществото, ще спечели най-сетне надмощие и ще бѣде предпочето за приимане, но че обществото, което до тогава върви по свое наследено и упорно поддържано течение, полека-лека се помирява с друго, ново течение и се принужда напoкон да го пригърне. А г. К. си представѣа, че нашето общество „искало“ да приеме Венелиновскиѣт правопис, и „приело го“; „искало“ Геровскиѣт, и тоѣ му станал мил; „поискало“ и Дриновскиѣт — и с него се сдобрило; па сега „не иска“ проекта на комисията, и „нѣма да го приеме“! Ами ако от различните сегашни мнения, които действително се изказаха по въпроса за правописното ни единство, в краѣ на разискванията се окаже мнението на комисията в надмощие, тогава какъ ще прави „общественото мнение“ на г. К.? „Пак нѣма да го приеме“, вика г. К., защото на комисарите липсува авторитет, какъвто е имал напр. Венелин. Е, добре; а в силата на какъвъ своѣ авторитет г. К. може да ни увери, че българското общество нѣма да стори така, — и напoкон с какъвъ авторитет излезе и правописниѣт митинг в София да отсѣжда сумарно, че с предлаганата от комисията реформа е немислимо да се постигне у нас правописно единство? Тоѣ е „обществено мнение“, възразѣава г. К., и като таково „има безгранично право да поди-

грава, да отхвърга, да протестира да осжда *безапелционно*. В такъв случай не е имало и никаква нужда да го защитава г. К. от една критика на филологическата комисия, да се дърли зарад строгостта на неината оценка, и в жалко безсилие против положителните неини доказателства да извърта думите и редът на фактовете!

Нашата критика на четвъртият мотив от резолюцията, който наистина не съдържа една логична опора и не е съставен по точно представление за фактовете, — с една реч, който е логически празен и несгатаи (вж. Б. П., III. 215—217), г. К. не опровергава, но само ѝ се чуди. И тя заслужава да ѝ се чуди човек, защото откак стана известна, мнозина от участниците в митинга ни изповѣдаха лично, че не знаѣли до тогава, в какво е състоѣл пълният план на Дринова за правописна реформа, който и те одобрили в четвъртият мотив на митинга! . . . Петиѣт мотив, с неговия патос и пророчества, ние не бѣхме в състоѣние да квалифициваме инак освен като дивна смес от неща, които и логически не могат да се твърдят, и фактично не могат да се доказват (вж. Б. П., III. 217—218.). И за него нашите съждения не се оборват от г. К., но се потвърждават още по-вече от дѣлото, извършено от духовното чедо на софийския митинг, — от правописния митинг в Пловдив, станал на 30. Октомври с. г. Резолюцията на тоѣ подирния, подложена от нас на разбор в Б. П., IV. 189—193, може би ще да е поучила вече г. К., че „Героците“ в правописа никак се не боѣт от бъркотии в книжовния език, от замедление в правописното ни единство, от раздори в нашето общество и от безполезно харченіе на книжовните ни сили, ако *не следват* учението, зарадъ което толкова бѣха се разпалили „софийските“ Дриновци.

„Така полемизира нашата народна правописна комисия съ безличните сабрания“ с огорчение изповѣда г. К. (стр. 696). И има защо. Който не проучва достатъчно въпросите, зарад които желае да се впусне в обществено-книжовни разисквания, тоѣ си навлича само досади вместо задоволство. Човек може да носи и „критическият жезъл“ на българската литература в ръка,¹⁾ може да бѣде и високо ценен поет, и уважаван представител на известна наука, и почитан член на образовано общество, ала ако не се е занимавал никога с нѣкой специѣлни въпроси и иска да ги решава само по свои лични разположения или по зачути от нѣкого и непроверени съждения, тоѣ повече ще повреди на себе си, па нѣма да помогне и другиму, нито пък на дѣлото. Таково се оказа участието и на видните членове от софийския митинг, които ако и да знаеха, че там ще се съберат лица с най-разнообразни призвания, възгледи и разположения, па ще разтѣгат правописният въпрос в най-противни една на друга посоки, все пак склониха да го решават съвместно и да приемат „еднодушно“ една обща резолюция. За общото това дѣло комисията изнесе и обща неприязнена оценка, която паднала тежко на сърцето на г. К. Частните съждения на български книжовници по нашия проект ние сме разглеждали отделно, и там пак сме показвали,

¹⁾ За всички атестации, които си е дал сам г. К., и за искусството му, да бѣде прекрасен *ventriloque*, посочваме „Сборникът на министерството на просвещението, кн. VI, 2. стр. 42—43, 67—69.

кой автор как е бил осветлен върху въпроса и какъв материал е употребил за своите съждения. Някои от тия книжовници са именити български писатели, на са участвували и в софийския митинг. Като се пада и тъй известен дѣл от нашата критика на тоя митинг, на г. К. станало още по-тежко, че и за частните им съждения по проекта комисията се изказала не съвсем приязнено. Още по-вече огорчен и от това, той вика, че сме посегнали и върху „корифеите на българската литература“, че се стремим „да дискредитираме всѣкого, който се обади против нас“, че сме изгубили „всѣко равновесие“, „всѣка способност да си помним думите, да различаваме хората, да избираме средствата“ (стр. 696)! Напразно повдига г. К. тоя въпрос. Комисията никога не е посѣгала да се разправя с наши писатели за неща, от които да не отбира и сама и в които да не е в състояние да постави и защити и свое мнение. „Корифеите на българската литература“ са спечелили своята слава не с правописни разсъждения, които биха могли да имат и особни свои представители: всѣкой е майстор на тезгяха си! Никои не може да дискредитира човека толкова, колкото собствените негови криви дела. Не е никакво стремление да дискредитираш нѣкого, ако речеш на пр. да разгледаш, какво е драскал той за „Българския Прѣгледъ и неговата полемика“ и покажеш, че изобщо е хабил огън по интереси, които не се отнасят направо към предмета, и против неща, които сам е създал или изопачил. В борбите за всѣка идея, била тя стара или нова, — както и на боиното поле — всѣка страна защитава себе си и гледа да добива привърженици на своите възгледи, като разбива възгледите на противниците. Печалбата в борбата се определя по силата и количеството на доводите, а не по лично положение. Изтѣзе ли нѣкой да се бори против нашето правописно дѣло, той не трѣбва да бъде наивен да предполага, че с едното свое тръгване е решил и цѣлата работа в своа полза. Ония, които наблюдават вървежът и средствата на борбата, са длъжни да оценяват, кой ратува открито и по път прав, и кой „закрито“ и по пътища „околни“, и наколко трѣбва да бъде смел и безогледен единтъ, особено ако стои и сам срещу цѣл „сонм“ противници, а наколко предпазлив и въздържен другиятъ, особено като си знае и силата съвсем в друго поприще! Среди тия фактори подържа и комисията своето равновесие. Тя различава хората по техния умисъл, държи смѣтка за ефекта, който те могат да произведат, та според него избира и средствата, за да го парализува. Дете ли е г. К., че иска да му разправяме и такива елементарни неща? Ала нѣма защо да питаме така. Ние сме давали да се печатат в „Български Прегледъ“ еднакво гласове противни нам и гласове благоприятни. От статии, които са съдържали по 10-на писани коли, сме изваждали нѣкога само по 10-на реда, — спроти това, как се е отнасял материалът към въпроса и как е бил обработен (срв. Б. П., III. 203 и 205). Ръкописите на такива статии са запазени в комисията, за да могат по тях с позволението на авторите да се контролират всѣкога нашите изводи (срв. Б. П., II. 186). А г. К. вика против това: как смеете да съкращавате толкова дълги статии? Из статиата на г. П. Иванов от 6 коли, пълни с одобрения на началата, върху които се поставят от нас правописната реформа, ние поместихме в „Български

Преглед“ (II. 186—187) само 11 реда. А г. К. пак вика: как смеете да се хвалите с толкова много редове? Па като захваща тогава — „комисијата самохвалка“, „грешни български 20 хиляди лева“, „още по-грешни селски общини, на които се праща „Български Преглед“ даром“, — та дълга върволица от *детински* обвинения!.. „Боговетъ, каже, мъдро сж опрѣдѣлили на българскитѣ правописни реформатори да служатъ за поучителенъ примѣръ въ много отношения“ (стр. 697). Членове от комисијата са поучавали наистина г. К., ала от тогава се е минало много време, и тоі ще да има още нужда от „поука“, за каквато обаче тука не е мѣсто.

Грамада са неизгледна „осѣдителните постѣпки“ на комисијата, — и все пак наш г. К. би „погледнал на тѣх през прѣсти“, стига да беше показала тѣа „по-вече джентелменски“ чувства към своите противници; а то и в таіа точка тѣа си позволила неща, които го възмутили! Тоі припомніа, какво казал негде един член от комисијата под свое частно име, за да го стовари на гърба на цѣлата комисија — на прави и наопаки, като избира из полемиката на комисијата места, за да ги стовари на частниіа грѣб на членове, които са работили в неіа. Преди десетина години г. И. П. Плачков беше остро „критикувал“ г. Вазова, като доказваше, че неговите поетически образи са абсолютно невъзможни по нај-простите закони на физиката; съсъ същиіа физически нониус тоіа критикар положително откри неотдавна от едно духовито сближение на две съседни статии, печатани в „Мисль“, год. III. кн. IV. и V., че нѣкоі си наш писател бил наречен „луд“. И понеже сближението произлизаше от г. Милетича, г. Плачков записа своето откритие в смѣтката на комисијата! По подражание на г. Плаčkova изпагалили сега това откритие и го кредитирал на комисијата и „специализуваніѣтъ“ български критикар г. К. (срв. „Сборникъ“, VI, 2. 68): и тоі намерил с помощта на нѣкаква своіа дисекција на две отделни изреченија, влезли в частна книжовна бележка, че комисијата прибѣгвала към „грубост“ и „страстност“. Във своите „Бележки по правописната реформа“ (Б. П., II. 187 и нт.) г. Плачков на нѣколко места натиакваше на комисијата, че се „повела“ без да знае по един „ловченско-търновски говор“, — понеже един от нашите членове е писал за ловченскііа говор и лично принадлежи към него. В отговора си на това комисијата характеризуват тѣіа голи и с нищо не подкрепені натиакваніа като „отражение на действителността, но в чудати комбинации“, — отражение таково, каквото са, казват, и сънищата (Б. П., II. 219. XIII). Тук г. Плачков наздравочул обвинение от комисијата, че „сънува“, и в „Учитель“, I, 2., свали таіа дума върху г. Теодорова. Също тѣі постѣпніа и г. К.: г. Вазов написа бележки върху правописниіа проект (Б. П., III. 192—194); на неговиіа довод, че нашата реформа „какофонизирала“ езикѣтъ, комисијата възрази, че „какофонизација“ се поражда не от правописни правила, но от невнимателно стилистично построение на речта, както личеше това и от самите бележки на г. Вазова; — а за това възразение на комисијата г. К. прави отговорен лично г. Цонева! Повсѣде се знае, че писмените дела на една комисија не падат готови от невиделица, но се съставіат от самите ѣ членове: всѣка такава работа може да се

ише и от едного, но писаното се чете, поправя, изменява и приема общо, зарад което се и подписва от пълната комисия. Когато на българското общество се поднесе подобно общо съставено дѣло, било то прост правописен отговор, или важен парламентски акт, обществото не ходи да дири, кой го е писал, но гледа, от кого излиза. Защо г. Плачков и г. К. презират тия всеизвестни правила? Когато комисията съставяше първите си отговори по статии, в които изцѣло или отчасти беше обсъждан нейният проект, тя забележи, че в по-предишни години е имало пѣкоп Арà-д'-Абуловци и Саръ-чизмели Мехмед-аа, които доказваха правописни въпроси и научни тълкувания на явленията от езика с помощта на данни из индивидуалния слог на писателите и из техните лични условия в живота; и тя изказа увереност, че ако такива господинови печелеха тогава ръкописесканиа за победа над „нашите филолози“, днес те със своите бърканици на понятията не ще да заслужават вече никакви ръкописесканиа за привидна победа (Б. П., II. 184—185). Вместо да осъди и сам г. К. тия арадабуловски методи за решаване книжовни и научни въпроси, той пренася забележката на комисията върху г. Теодорова и натиаква на подирния, че „невежливо“ вкарвал „в нова къща стари кахъри“, и че Арà-д'-Абул, „лош добър“, му бил направил „добро“. Како е направил Арà-д'-Абул на г. Теодорова и как се е отнесъл подирният към първия, то не влиза в работа на комисията; а който иска изобщо да ѝ говори за „добрините“ на тоя турско-френски господин, той не трѣбва да забравя да чете и бележките на г. Теодорова за него в П. С. XXIII—XXIV. 907—922, XXVIII—XXX. 563—570, както и бележките на г. Милетича за същия в Б. П., IV. 167—169. Но г. К. не се спира само върху оня пренос на забележката ни за Арà-д'-Абула: той открива още нататък, че тая забележка била писана към статията на г. И. П. Плачков в „Български Преглед“ (— не е верно!), че тоя г. Плачков е там гост на г. Теодорова (— не е верно!), и че като е едно и също лице с Арà-д'-Абула, г. Теодоров (— вместо — комисията!) се оказал спрѣмо него много лош гостоліубец. Комисията, която е изказвала в „Български Преглед“ свои съждения за работи и на Арà-д'-Абула, и на г. Плачкова, е принудена да обяви, че тя не е разпитвала за роднинството между тия две лица и ги е ценила всѣко за себе тѣ, както е намирала, че си заслужават; но ако сега ѝ се дава случай да констатира, че едного име е идентично с другото, тя пак не може да промени за тѣх своите отделни оценки и само съжалява, че Арà-д'-Абул е застъпвал всѣкога твърде зле г. Плачкова и не му е възнаградил добре трудът поне за измисленото прозвище. Зарад гостоліубие комисията не е задължена да жертвува истината по отношение към когото и да е: така може да постѣпа, ако обича, г. К., и ние нѣма да му завиждаме. Докъд нѣмаше още „Мисъл“, г. К. в П. С. XXXV. 789. пишеше, че авторът на „Novissima Verba“ „никакъ не е лирически поетъ, нито пъкъ е въобще поетъ“; а щом се основа това списание, и г. Михайловски му стана гост, г. К. почна от гостоліубие да защищава Платоновската маниа в сатириите на автора на „Novissima Verba“. . . Види се от „вежливост“ и „гостоліубие“ към всички свои сътрудници в „Мисъл“ и сподвижници в правописния митинг г. К. е предприел такъв поход против комисията и нейните членове, че за-

бъркал съвсем и адресите на всекиго отделно. Заедно със своите другари тоі се мисли за „общество“, което има безгранично право да се събира, да разсъждава, да осъжда и да подиграва когото си ще безапелационно. А когато за своја защита ние подложихме под критика делата на това „общество“, та с иронически пръст посочихме „закритите“ им слабости, — тоі, както и „пеещиѣт с плач“ негов приіател г. И. П. Плачков ни похулиха веднага за „невежливост“ и „негостолубие“, за „грубост“ и „страстност“. Нас наричаха „предатели“, „подкупени орѣдиіа“ на народни врагове, „чужденци“ и др. п., — и „обществото“, и г-да Кръстев и Пеев-Плачков приимаха в благородните си души „безапелационно“ тиіа нежни излііанііа, „безнаказано“ си служеха с тѣх в дневните си разтухи, — но те не могат да търпіат и заслужено възражение от наша страна!... Има случаи, гдето вещниѣт разбор е неуместен, и там сполучната иронііа бива твърде често най-доброто средство за доказателство. С нашите иронии човек може да се іави и пред съдилището; но съ улични обвиненііа в „предателство“, „подкупност“ и пр. би си навлѣкъл углавно наказание.

Не е пропуснал г. К. да натіакне пак на комисііата, че на едно мѣсто тіа оборва бележките на г. Вазова против правописниіа проект, а на друго — дружеството „Общи Труд“ избира г. Вазова за член в редакционниіа комитет на „Български Преглед“. Пак повтаріаме на г. К., че всекиіа отговаріа за своите постѣпки. Новиѣт избор на г. Вазова показва още веднѣж, че неговата писателска деіателност и име са твърдо закрепени върху други основи, които не се събаріат с правописни критики. Сам г. Вазов разбира това, и за туі е приел да влезе в комитета на „Б. П“. Членовете от филологическата комисііа, коіато съществува отделно от „Общи Труд“, могат само да се радват за таково уважение към г. Вазова. Да бѣхме разполагали с един своі орган, както разполага г. К., ние щѣхме да залѣгаме да разпространіаваме между нашето общество не систематични неприіателства зарад разлика в особни мненііа, но стремително сдружаваніе зарад постиганіе общ напредѣк. Нека се научим да показваме положително и да доказваме вещно погрешките там, гдето ги намерим, но в същото време и да почитаме іавно и да потвърдіаваме настоіателно истината там, гдето ни се открива. Така всекиіа дѣло ще получи своіата отплата и в обществото вместо дребнави преследванііа ще настанат общи надваріанііа: никоі нѣма да се смѣта безпогрешен, и коіто днес е претърпѣл зарад погрешките си поражение, утре ще се стреми да излезе с нѣщо по-добро, за да спечели победа пред другите. В това е спасението на българското общество, а не в дуелите на г. К.!

Но именно като привърженик на дуелите, г. К. се мъчи сега да създава „казуси“, и затуі толкова ужасно изпокривил сума дела — на комисііата изобщо и на членовете ѣй частно, каквото да изкара с тѣх на боі още веднаж и г. Вазова, и г. Михайловски, и г. Плачкова; па не му стигало това, но задѣнал и имената на членове от комитета на „Общи Труд“, без да е имало от тѣхна страна такѣв повод, коіто и да предизвика страстниѣт нововремски дуелист г. Кръстева. А всичката таіа на таіа негова страст за казуси

лежи там, че неговата „Мисъл“ бѣ единъж не твърде приятно оценена в „Бълг. Преглед“, че сензационниятъ му „Въпросникъ“ провадна безследно, че „секретарството“ му в софийския митинг отиде на юх, и че за всичко това е крива — нашата комисія със правописния си въпрос във „Български Преглед“!

Нов цариградски критик на нашия правописен проект.

Щом се появи нашиятъ проект в I кн. на Бъл. Преглед, излезе в цариградския вестник „Новини“ единъ непознат критик с подигравки и дребнави подмѣтания, като си беше въобразил, че стига само да разгледа проектътъ от „комичната му страна“ сир. да каже, че членовете на комисіята са млади хора „безъ всѣкакъв авторитет“, учили по-вече „на запад“ и само „общата филологія“ и че редакціята на Български Преглед плаща по 100 лева на печатна кола — и вече проектътъ ще падне осѣден и унищожен, като опит на умствена и нравствена незрелост. Но и самиятъ анонимен критик, когото ние за краткост нарекохме „цариградски авторитет“, се показва, както знаѣт читателите ни, толкова млад и неопитен в научна критика, че наскоро завърши своѣтъ поход с подпълно фiasco, и от мъка на-сетне препечата из Български Преглед Вазовото възражение, като фалсификува заключението му, гдето Вазов одобрява да не се пише ъ на краѣ. Редакціята на Новини не можеше да бѣде довольна от тоѣя резултат: тя е имала на разположение две авторитетни сили и за това се надѣвала, че ако едната падне в борбата, другата ще може борбата да поеме и славно да ѣ свърши. И наистина в „Новини“ от 19 броѣ 1893 г. на самъ все през броѣ продължава против нас нова разпалена критика на нов авторитет. Тоѣ съвсемъ прилича на първия: ясно е, че те са два ѣунака, два побратима: Кастор излезе на боѣното поле и падна; сега иде Полукс да опита щастието си. Ние бихме постѣпили и тозъ пѣтъ, както и с първия му побратим, сир. на-напред бихме разгледали доводите му, според новата тактика, от комична страна, а сетне от сериозна страна: и в двата случая би се извадилъ пененъ материал, ала сега ще оставим на страна комичната страна, понеже местото не позволява, а и поради това, че вестник „Новини“ вече се наситил от комика, та в последния броѣ (28) отправѣ в едно антѣрфиле косвена молба към комисіята, да прекрати полемиката „от към комична страна“, защото това направило в Цариград „много лошо впечатление“ и тъкмо поради това „мнозина“ не рачили да признаѣт и тѣѣ добри страни на проекта, които били очевидни: ако би да продължаваме така, нашите теории съвсемъ щели да пропаднат и пр. Е добре, щом „комичната страна“ на техните доводи прави такова „лошо впечатление“, ние нѣмаме да ѣ подлагаме на подробен анализ. Понеже не било хубаво да наричаме анонимните си критици за краткост с нѣкоѣ прѣкор, съответственъ на техните идеали, които прозират от статиите им, ще изоставим и името „нов цариградски авторитет“, с което тъкмѣхме да означим (пак за краткост) новиятъ своѣ критик. Срѣщу таѣя отстѣпка молимъ редакціята само това: да внимава в бъдѣще да се препечатватъ чужди мнения по правописния въпрос безъ наѣ-малка фалсификація, защото в миналия броѣ забележихме, че и мнението на Дринова се предава фалсификувано: „Чуваме, че в „Мисъл“ Дри-

нов си изказал мнението, но още не сме го чели, защото Мисълъ още не е пристигнала. Както узнаваме от един свои приятел, то напълно се съгласявало с възгледите, изказани от нас, с някои малки, незначителни разлики. Тъкмо като написахме горното, получихме „Мисълъ“. В идващия брой ще дадем подробно изложение на Дриновото мнение“. Така не се постъпва ни на запад ни на изток; когато една редакция не е чела, тя чака, до като прочете. По приятелски и комшииски сведения в науката не се водят. Щом е дошла „Мисълъ“, тръбвало да се зачеркнат комшииските „сведения“ и да се напише според Дринова; ако е било късно, тръбвало да се почака до идващия брой. Инак значи, че нарочно се заблуждават читателите, а така практика ни най-малко не е сериозна и ще тръбва пак от „комична страна“ да се разгледа.

Сега да видим, какво иска новият цариградски критик (Защо не се подпише, та да не се мъчим с такива дълги описания!) със всичката си сериозност да докаже против проекта на комисията.

До като едни отричат, че има у нас установен книжовен език, новият критик, напротив, твърди, че не само сега, но и преди 20—30 години е имало установен книжовен език. Най-видните паса-тели и тогава пишели на същия език, както и сега. Само членовете на комисията не знаят добре езикът, а това се виждало и от доклада, който се почвал „с класически период“. Но ако и да има установен книжовен език, пак принципът на комисията, според който правописът се притъква към книжовното произношение, е фалшив. Напротив Дриновският принцип е добър. Когато Дринов го изказал, имало е вече книжовен език, но той нарочно е игнорирал последния, защото по-добре е правописът да се основе върху едно друго, не книжовно произношение, което ще определят само специалисти, като ще постъпят по рецепта на Дриновия принцип, сир. най-напред ще изучат всичките български наречия и след това ще извадят из тях само това, което еднакво се произнася във всички, а там, гдето наречията не се съгласяват, ще се пита старобългарският език. Комисията пита, кои ще направи този фокус, а критикът отговаря: „Наивно казано. Наръчията и старобългарският език Дриновъ разбира да се изучатъ отъ специалисти, та на основа на тяхъ, да се изработи правописа на езика“ (Новини бр. 22 г. IV). Каквото решат „специалистите“ това другите „не специалисти“ ще тръбва просто да одобрият, и ще се пише овчарче или овчерче, ями или еми и пр. веке както бѣде прието от специалистите. Разбира се, критикът тръбваше да каже, какво ще стане с установения книжовен език, след като специалистите съчинят нов език по казанія принцип. Но той никак не мисли, толкова сериозно да се пазят този принцип, защото ето как разрешил той въпросът за изговора на глаголните форми от минало несвършено (имперфект) и мин. свършено (аорист): Всички имперфектни форми ще окончават на ехъ, еше и пр. и с това ще се отличават от аориста, нпр. плетѣх, плетѣше, държѣх, мълчѣх, бѣех нѣсех. Комисията не е знаела езикът, когато е установила: плетѣх (=плетѣах), държѣх, мълчѣх, бѣех, нѣсех. Но да ли критикът е дошел до своите форми в съгласие с принципа на Дринова? Никак не, защото формите за имперфект не се произнасят така във всичките български наречия и според това тук тръбваше да реши старобългарският език; този последният има само окончание -ѣахъ и -аахъ

(плетѣхъ, дрѣжаахъ), а критикътъ установи́ава само -е-х. По кое произношение? Очевидно не по книжовното, което е взела комисията, а само според пѣкои наречіа. Безъ нея, това потвърди́ава и авторътъ: „Това нѣщо е по духа на западните и по духа на нѣкои источни говори, па то се налага и от благозвучието на езика. (!)“ И тѣй, не чини вече хубави́йтъ принцип на Дринова — авторътъ се води и по благозвучието на езика. Че защо не ни открие нѣщо по-вече за това „благозвучие“, да знаем поне и ние да се ползуваме. Пуси криво-разбрани термини! За *і* и за разлаганіето на *я*, *ю* критикътъ не казва, както Дринов, че му се вижда за по-уместно, да не се мени навикътъ, да си остане старото и пр. Не, тоі има научни доводи. В най-старите паметници имало *і*, но то не означава *й* а пълно *и*. Това тоі намерил в текстовете от старите наши паметници, печатани в ръководствата по старобълг. език от А. Теодоровъ и Л. Милетичъ, а членовете на комисията това не знаели. Наистина, в доклада се казва, че *і* е буква наша, но трѣбвало да се каже, че означава вѣн от съчетани́ята ъж, ю и пр. пълно *и* а не *й*. Ето сега критикътъ открил новост. Коми́чна новост! В същите ръководства имало доказателства, че както е *щ* сложна съгласна, така били сложни и *ч* и *ц*, та ако се разлага *щ* в *шп*, трѣбва да се разложи и *ч* в *тш*, *ц* в *тс*. Наистина има физиологична разлика между *щ* (=шт) и *ч*, *ц*, но в ръководствата така се казвало. Разбира се, ръководствата говоріат за етимологичните отношения на *щ*, *ч*, *ц* спрѣмо съгласните, от които на славянска почва се развили, и се казва, че и *щ* първоначално е било един консонант, както са *ч*, *ц*, но вече в старобългарско време се являва разложено в шт. Ако би имал критикът малко-малко по-основни познания по фонетиката и звукофизиологи́ята, не би доказвал такива абсурди с питати из казаните ръководства.

Колкото се отнасіа до смекчаваніето на краіните съгласни, комисията има средство: то е смекчителни́йтъ знак *і́*, така че азбуката на проекта е подпълна; и комисията може да означаи вѣ́рка мекост, стига да намери това за необходимо. Но интересно е да споменем, че критикът не можал да разбере, каква е функци́ята на *і́* в правописа на проекта. Поради това тоі аргументира против *і́* от душа и сърдце. Най-напред децата не могат да разберат това *і́*: „Пребнѣте дѣтето, то ще ви изговаря знак *і́* въ форми ученіе, ходеніе, спаніе като пълно *и* — учение, ходение, спание. Та другояче едва ли може да се четѣтъ послѣдните́ думи! Ангелско търпѣние и жетѣзни гърди искат съчетани́ята *іа*, *іу*. Това е единъ изобиле́щ изворъ на спѣвки и мѣжки за дѣцата: тѣ съ години не ще можѣтъ да навикнѣтъ правилно да четѣтъ! . . . Тежко и горко на дѣцата!“ След тези и подобни силни доказателства авторът се осетил победител и само с кратки но „си́лни“ думи дава изражение на своето негодованіе, което изгнѣни́ло справедливата му ду́ша против комисията: „Комисията жертвува благозвучието на езика, за да даде живот на своето азбуке . . . Таково насилие на благозвучието, таково посегателство на езика не си е позволил ни Вув. Караджичъ! Възмутително е да си играе комисията съ езика!“ Това е възмутително, а не е възмутително да си играе с науката единъ такъв закоравѣл дилетант. . .

Софіа, 30 Декември, 1893 год.

І. ВЪТРЕШНА ХРОНИКА.

На 8-ий того станъ тържественото отваряне на желѣзницата София-Перникъ. Тържеството бѣше толкова по-блѣсково, че 8-ий Декемврий прѣдставяше чисто пролѣтенъ день и можавслѣдствие на туй да се събере на станцията въ Перникъ множество народъ въ празнични дрѣхы отъ околноститѣ и отъ самото село, а и отъ София бѣхъ пристигнали три трена съ поканени гости. Присѣтствувахъ на тържеството Н. Ц. В. князьтъ, дипломатическитѣ агенти, министритѣ, прѣдсѣдателятъ на народното събрание, народнитѣ прѣдставители, висшето духовенство на чело съ Негово Високопрѣосвещенство ссф. митрополитъ, висшитѣ военни и граждански чиновници, нѣкои поканени кореспонденти и пр. Събраниятъ народъ и пристигналитѣ по-прѣди гости на пернишката станция посрѣщнахъ тренътъ, който носѣше Н. Ц. В. князьтъ, съ въодушевени викове ура. Негово Царско Височество князьтъ, послѣдванъ отъ свитата си, отъ г-да министритѣ, отъ прѣдсѣдателя на народното събрание и дипломатическитѣ агенти, които всички пътувахъ съ княжески тренъ, се отправи къмъ нарочно приготвения павильонъ, гдѣто го очакваше духовенството въ черковни одѣжди, и гдѣто Н. Високопрѣосвещенство митрополитъ Партений отслужи благодарственъ молебенъ за успѣшното довършване на линията, а Н. Ц. В. Господарьтъ закова съ златенъ чукъ последниятъ гвоздей на линията и я прогласи отворена. Слѣдъ довършването на церемонията, Негово Царско Височество заедно съ поканенитѣ гости се оттеглихъ въ особенъ павильонъ, гдѣто имъ се даде обѣдъ, на който присѣтствувахъ повече отъ 200 души. При обѣда Н. Ц. В. Господарьтъ произнесе слѣдующата заблѣжителна рѣчь: „Прѣзъ седемгодишния периодъ отъ царуването Ми, този е трети случай, гдѣто, като господаръ на България, съмъ билъ призованъ, констатирамъ го съ гордостъ, да откриѣ още единъ клонъ отъ нашитѣ държавни желѣзници, които ще служатъ за разработването на нашитѣ землени богатства и въобще за повдигане на економическото благосъстояние на страната. Линията, която днесъ откриваме, има важно значение за нашето бѣдѣще. Тя е началото на оная голѣма мрѣжа, която, като ще прѣмине прѣзъ срѣдата на отечеството, прѣзъ най-населенитѣ и богати мѣстности, е прѣд-назначена да свързва въ бѣдѣще Черното и Бѣлото море. Господа! този е втори случай, гдѣто правителството е било принудено да прибѣгне къмъ срѣдството за строене линия по стопански начинъ съ помощта на населението. Результа-

титѣ отъ тоя начинѣ на дѣйствиe се показахъ повече отъ удовлетворителни, и Ще виждаме направата на линията София-Перникъ завършена въ най кратко врѣме и то при значителни економии“. Слѣдъ това Господарѣтъ благодари отъ свое име на населението, което е положило трудъ за изработване на линията и е спомогнало на отечеството съ изпълнението на своята пѣтна повинность; също отпрати Своята височайша благодарностъ на ръководителѣ на постройката на линията — финансовия министъръ, директора на общитѣ сгради, директора на постройката на линията и завърши рѣчта съ думитѣ: „приятно Ми е да констатирамъ, че политическиятъ усѣхъ на стечеството ни незакъснѣ да окаже благотворно влияние и върху економическия напръдѣкъ на страната; това се дължи на трудолюбието и жертвитѣ на народа ни и на неуморимитѣ грижи и старания на правителството ни. Отъ стѣпването ни на българския прѣстолъ до сега, правителството ни е оказвало полезна поддръжка въ всичкитѣ наши начинания за благо на народа ни. Дано подъ неговата закрила бѣдемъ честити да видимъ българскиятъ народъ за всекога избавенъ отъ всички напасти, за да достигнемъ до едно най-честито бѣдѣще. Да живѣе България!“ На тая кратка но прочувствована рѣчь отговори министърѣтъ на общитѣ сгради и пѣтищата съ една дълга и обстоятелствена рѣчь, която може да се резюмира въ слѣдующитѣ главни мисли: Слѣдъ като описва немирнитѣ и бурни врѣмена до стѣпването на Н. Ц. В. княза на българския прѣстолъ, министърѣтъ констатира, че тия врѣмена изчезнахъ заедно съ въцаряването на Н. Ц. В., че българскиятъ народъ се залови съ сериозенъ трудъ и взе да се повдига и да си подобрява економическото си благосъстояние, да трѣси и изнамѣрва сръдства за развитието на природнитѣ богатства на страната: „Едно отъ най-виднитѣ такива сръдства сѣ желѣзницитѣ, каза ораторѣтъ. Една страна, която се опасва съ желѣзнопѣтни линии, има винаги добро бѣдѣще. Не щѣ да посочвамъ на нашитѣ съседни Ромѣнитѣ, или на нѣкоя друга държава. Ще споменѣ само фактѣтъ, че тамъ, гдѣто у насъ се прокарвахъ желѣзници, земледѣлието, индустрията и търговията започватъ да се увеличаватъ. Това ни доказва статистиката. Вземѣте наприкладъ софийската долина. Всекой знае, че въ тая долина прѣди освобождението населението се занимаваше съ скотоводство, а земледѣлието бѣше твърдѣ незначително. Отъ нѣколко години обаче, особено отъ като се прѣвѣче долината съ желѣзенъ пѣтъ, населението захванѣ повече да се прѣдава на обработване земледѣлието, защото видѣ, че съ олеснението на износъ, хранитѣ почнахъ да намиратъ по-добра цѣна и да възнаграждаватъ трудѣтъ му“. По пататѣкъ ораторѣтъ също посочва на прѣимущества на строенето желѣзница по стопански начинѣ, които се оправдали при устройството на Ямболъ-Бургаската и на София-Перникската линии, и доказва, че поведовършената линия е излѣзла и по-фтина (3,742,000 намѣсто 4,800,000 лева, колкото се прѣдлагало при първия търгъ) и въ по-малѣкъ срокъ е била построена, всичко въ осемъ мѣсеца.

когато при условията на първия търгъ се искалъ срокъ отъ три години. Впрочемъ говорительтъ не защитава тая система на строене принципиално, а само оправдава правителството прѣдъ общественото мнѣние, че не е сбъркало като избрало за двѣтъ линии стопанския начинъ на строене, понеже е довършило линиитѣ и по-бързо и по-ефтино. По тоя поводъ г-нъ министърътъ на общитѣ сгради благодари на персонала, който строи линията, особено на директора на постройката, г-на Момчилова, за успешното прѣодоляване на всичкитѣ естествени прѣпятствия, които прѣдставяла построената линия. Най-послѣ министърътъ констатира, че откриваньето на пернишката линия ще помогне още повече за повдиганьето на нашето економическо развитие и свършва съ слѣдующитѣ думи, важни за епохата на царуваньето на Н. Ц. В. въ нашата най-нова история: „На чело на това народно движение, за повдиганьето на това морално и материялно състояние на страната е стоялъ винаги нашиятъ любимъ Господарь. България до прѣди 7 години стоеше много назадъ въ всѣко отношение. Отъ стѣпваньето на Ваше Царско Височество на българския прѣстолъ, отечеството ни е направило голѣмъ прогресъ по всичкитѣ отрасли въ страната и е спечелило симпатиитѣ на великитѣ сили. Всичко, каквото имаме уредено и съ което можемъ да се похвалимъ като народъ прѣдъ чуждия свѣтъ, е извършено въ царуваньето на Ваше Царско Височество и подъ маждротъ Ваше ръководство. Ако страната се радва на миръ, редъ и спокойствие, ако нашето положение вдъхва довѣрие на външния свѣтъ, ако ние се радваме на симпатиитѣ на образована Европа, това се дължи на Ваше Ц. Височество, на народа и на доброто управление на правителството Ви. Нека Всевишниятъ Ви запази, Господарю, да водите отечеството и народа къмъ слава и величие. Да живѣе Н. Ц. Височество!“ Рѣчьта на г-на министра на общитѣ сгради се посрѣщна съ грѣмогласни ура. Съ това се довърши тържеството при отваряньето желѣзницата София-Перникъ; Негово Ц. Височество Князътъ, слѣдъ като поблагодари г-ну министру на общитѣ сгради и директору на постройката, когото и награди съ орденъ III степ. за гражданска заслуга, посѣти заедно съ по-първитѣ гости каменовжглената мина и замина въеднага съ княжеския трень за София. — И така, първата и най-главна частъ отъ голѣмата желѣзнопѣтна линия, която е прѣдначена да прѣсече на дължъ България отъ македонската граница до варненската линия, е вече довършена. Важна е тя поради туй, че нашето богатство отъ каменни въглища, съ което изобилва пернишката околностъ, само сега ще може да се оползотвори за развитието на нови занаяти и поминѣкъ. Само сега ще бѣде възможно едно истинско индустриално развитие у насъ, което да може да вирѣе и да противустои на чуждата конкуренция; ефтини въглища и ефтини съобщения сж два важни елемента за индустриално развитие. Понеже правителството е господарь на каменитѣ въглища, то ще направи безъ друго всичко възможно, щото въглищата да могатъ повече да се харчатъ, а това ще може да се постигне, ако всѣкой: търговецътъ

и занаятчия за машината си, гражданинът за печката си ще могат да добиват въглищата съ по евтина цѣна; извѣстно е, че потребната стока толкова повече се трѣси и се харчи, колкото е по-евтина. Прѣди да се изнамерѣ другъ начинъ за по износна експлоатация на мината, правителството, мислимъ, не би направило злѣ, да образува въ столицата, а може би и въ Пловдивъ складове отъ въглища, отъ които да може всѣкой да се снабди съ най-долна цѣна съ потребното количество въглища. Прѣдшниятъ прѣдприемачъ въ София, който ни даваше по 19 л. 60 ст. тонътъ въглища, щомъ се отвори желѣзницата за Перникъ, подигна цѣната на въглищата отъ своя складъ на 24 лева тонътъ и днесъ, слѣдъ двѣ недѣли отъ като се е отворила експлоатацията на линията, все съ същата цѣна продава той своитѣ въглища. Слѣдователно, ако правителството, което е господаръ и на въглищата и на желѣзницата, не вземе мѣрки да понизи цѣната на въглищата на спекулантитѣ, населението въ София ще купува сега, слѣдъ отварянъето на линията, по скъпи въглища, отъ колкото прѣди, а това не само ще бѣде вѣрдително за населението, но и пагубно за хазната. Не може да се очаква развитието на каменовъгленното дѣло само отъ частната инициатива, поне за сега: защото у насъ нѣма свободни капитали, па освѣнъ това не е възможна още свободна конкуренция. На мѣсто себе си да щетятъ чрѣзъ конкуренция, нашитѣ търговци по добра смѣтка намиратъ да щетятъ населението чрѣзъ споразумѣние помежду си. По въпроса за въглищата правителството може твърдѣ добрѣ да парализира тая експлоатация на населението отъ страна на търговцитѣ, защото, както казахме по-горѣ, то е господаръ и на въглищата и на срдѣтвата за прѣнасянъето имъ, и то ще може чрѣзъ прѣдприемачъ или чрѣзъ отварянъе на казанитѣ складове да парализира тая безбожна експлоатация на населението, особено бѣдното, отъ разни експлоататори-прѣдприемачи.

На 21-й того станж закриванъето на I-та сесия на VII обикновено народно събрание. Закриванъето станж тържествено по особена програма отъ двореца. Негово Царско Височество тъкмо въ 11 часа прѣдъ пладне при обикновения церемониалъ пристигна въ народното събрание, гдѣто бѣ посрѣщантъ отъ прѣдсѣдателя и подпрѣдсѣдателитѣ на събранието и отъ министерския съвѣтъ. При пристиганъето си въ залата на народното събрание Господарътъ бѣ привѣтствуванъ отъ народнитѣ прѣдставители съ шумни и въодушевени ржкоплескания и викове ура. Отъ трона си Негово Царско Височество произнесе слѣдующата рѣчь:

Господа прѣдставители!

Съ голѣмо удоволствие ви изказвамъ Моята благодарность за просвѣтената ви и плодотворна дѣятелность, съ която се отличихте прѣзъ периода на тая сесия. Съ вотиранитѣ отъ васъ закони и прѣдложения вие спомогнахте да се уредятъ много отъ жизненитѣ въпроси и нужди на страната и на пълно оправдахте довѣрието, което възлагаше на васъ народътъ и короната.

Като ви благодаримъ за положенитѣ трудове и старания и като ви пожелавамъ честито завръщанье по домоветѣ ви, обявявамъ първата редовна сесия на VII-то обикновено народно събрание за закрыта.

Слѣдъ произнасянето на тронното слово Негово Царско Высочество се възвърнѣ въ двореца по сѣщия редѣ, посрѣдѣ шумни овации и топовни гърмежи. По голѣма частъ отъ народнитѣ прѣдставители още въ сѣщия день се разотиде по домоветѣ си. Първата сесия на VII обикновено народно събрание срѣщнѣ много прѣпятствия за редовна и послѣдователна работа, както напримѣръ непрѣдвидената смъртъ на покойния князь Александъръ, прѣнасянето на неговитѣ останки въ София и пр. Върху законодателната дѣятелность на народното събрание ние ще имаме възможность още да се възвѣрнемъ и послѣ. За сега желаемъ да споменемъ за едно похвално направление, което особено се забѣлѣзва въ тази сесия на събранието и което не бѣше се проявявало твърдѣ често въ сесиитѣ на минжлитѣ народни събрания. То е духътъ на економия, който владѣеше въ тази сесия на събранието и желанието на депутатитѣ да достигнѣтъ до едно уравниовѣсване на бюджета на разходите и приходитѣ. Наистина мѣрката, къмъ която прибѣгнѣхѣ, за да постигнѣтъ уравниовѣсването на бюджета, е извънредна и доста тежка за чиновницитѣ, толкова повече че тя съвпада съ изплащаньето на емеритурата за минжлитѣ години; но ако е нѣмало друго срѣдство за постиганье на тази цѣль и е трѣбвало да се прибѣгне къмъ намаление 5% отъ заплатитѣ на чиновницитѣ, за да може да се постигне уравниовѣсването на бюджета, то по наше мнѣние все е по прѣдпочителна тая мѣрка, отколкото неуравновѣсването на бюджета, постоянни дефицити и най-послѣ кризи такива, каквито едно врѣме имаше въ Влашко, когато чиновникътъ съ години не можеше да си вземе заплатата отъ държавнитѣ ковчежничества, а трѣбваше да си продава платежната заповѣдъ на еврейтѣ съ 20 и 30%, за да може да си намѣри пари за прѣхрана. Всѣкой отъ насъ, гражданинѣ или чиновникѣ, ще бѣде признателенъ на нашитѣ народни прѣдставители и на нашитѣ министерства, ако тѣ успѣхѣтъ да прѣдпазѣтъ нашата страна отъ такива финансиялни кризи, прѣзъ каквито минжхъ или минаватъ още всичкитѣ балкански държавници. При нашето днешно неопрѣдѣлено политическо положение, едно разстройство финансиялно е повече отъ опасно. Ние поне въ туй отношение трѣбва да имаме развѣрзани рѣцѣ и да не зависимъ толкова много отъ външния финансияленъ свѣтъ. До като сме економически добрѣ, ще можемъ и политически да намираме поддрѣжка и довѣрие въ външния свѣтъ; съ разстроени финанси, съмнителна ще стане тая поддрѣжка. Ето защо това стремление на народното ни прѣдставителство къмъ спестяване въ държавнитѣ финанси е повече отъ похвално; уравниовѣсениятъ бюджетъ е първата гаранция за миръ вътрѣ въ страната и за довѣрие прѣдъ външния финансияленъ и политически свѣтъ. Желателно е, щото въ всичкитѣ сесии на народното събрание и правителството и народнитѣ прѣдставители да се въодушевяватъ отъ

това начало и да действуватъ енергически въ тая посока, до като достигнатъ за страната такова економическо положение, щото уравниовъсванъето на бюджета да става леко и естествено и, ако е възможно, бюджетътъ да се сключва съ излишекъ, а не съ дефицитъ.

24 Декември 1893 г.

Д. Д. А.

II. ВЪНШНА ХРОНИКА.

На 22 Ноември се прѣдстави новото Французко министерство Casimir-Périer на камарата съ една декларация, която се прие съ въсторгъ отъ парламента. Въ тая декларация министерството, съставено за първъ пътъ безъ членове отъ радикалнитѣ партии, се обяви противъ прѣглежданъето на конституцията и раздѣлението на черквата отъ държавата, важни точки въ програмата на радикалитѣ, но същевременно новиятъ кабинетъ смекчаваше противурадикалното си настроение, като обѣщаваше въвежданъето на нови данъци, върху придобититѣ богатства, като отблъсваше всѣкаква реакция въ управлението и тържествено обявяше своето републиканско убѣждение. Съ послѣднитѣ увѣрения министерството искаше да разпрѣсне всѣкакво подозрѣние, като не ще иска да се осланя и върху монархиститѣ въ камарата и да прави тѣмъ остѣпки. Сетнѣ декларацията обявяваше, че министерството мисли да постоѣва съобразно съ желанието на народа, изказано въ послѣднитѣ избори, като вкара единство и твърдостъ въ ръководенъето на държавнитѣ дѣла и като не се отнася просто съ прѣзрѣние къмъ социалистическитѣ учения, ами като противопостави тѣмъ плодотворната дѣятелностъ на публичнитѣ власти. Съ тоя откровенъ и твърдъ езикъ, който показваше, че правителството ще се противи твърдо на всѣка насилствена социална революция, Casimir-Périer даде на народната воля конкретно проявление. Ето защо, когато слѣдъ прочитанъето на декларацията новиятъ министъръ-прѣдсѣдателъ слѣзе отъ трибуната, силни ръкоплѣскания послѣдвахъ неговитѣ рѣшителни думи. Обаче още въ сжщото засѣдане една дебата върху амнистиранъето на извѣстни политически прѣстѣжници, подигната отъ социалиститѣ, развали хубавото впечатление, което бѣ произвело върху камарата новото министерство и прѣдложението за амнистия се отхвърли само съ 31 гласъ болшинство (257 гласа противъ и 226 гласа за). Тоя вотъ се тълкуваше като слѣдствие отъ рѣчьта на министра на вътрѣшнитѣ дѣла Raynal, който съ остъръ и надмѣненъ езикъ се обяви противъ прѣдложението за амнистията. Но скоро се оказа, че и новото министерство не може да разчита на голѣмо болшинство въ камарата. Именно на слѣдующия день имаше да стане изборътъ за прѣдсѣдателъ на камарата на мѣстото на Casimir-Périer. Правителството постави кандидатурата на бившия министъръ-прѣдсѣдателъ Дурцу и употреби всичкото си влияние, за да прокара своятъ кандидатъ

срѣщу кандидата на радикалитѣ Brisson. Наистина правителството излѣзе и тукъ побѣдителъ, обаче побѣдата не бѣ особено блѣскава, защото Dupuy се избра за прѣдсѣдателъ само съ 38 гласа болшинство (251 за и 213 противъ). Като се вземе прѣдъ видѣ, че за правителствения кандидатъ гласувахъ и депутати-монархисти и че прѣди нѣколко недѣли Casimir-Périer бѣ събралъ върху си при избора за прѣдсѣдателъ на 6 Ноемврий 333 гласа, ставаше явно, че положението на министерството не се подобряваше никакъ, напротивъ се влошаваше, и че то не може тоже да се ослабя върху едно устойчиво републиканско болшинство.

Но скоро ново едно обстоятелство сплоти силно болшинство около министерството Casimir-Périer. На 27 Ноемврий на дневенъ редъ въ камарата бѣ провѣрката на нѣкои отъ изборитѣ. Около 4 часа подиръ пладне, когато депутатътъ Mirman. изборътъ на когото се оспорваше, слезаше отъ трибуната, чу се внезапно силна детонация въ камарата. Една бомба, хвърлена отъ галерията къмъ прѣдсѣдателя на министерския съвѣтъ, бѣ се ударила при паданъето о подпорката въ въздуха, прѣди да достигне до назначението си. Изведнажъ залата бѣ се напълнила съ димъ. Ужасна паника обзе камарата, особно галерията. Около 20 депутата бидоха ранени и 80 души отъ галерията. Прѣдсѣдателътъ на камарата Dupuy, който тоже биде раненъ въ лицето, съумѣ да запази хладнокрѣвие и съ стоическо равнодушие обяви съ громъкъ гласъ, че засѣданието продължава, и помоли депутатитѣ да покажѣтъ хладнокрѣвие, защото се касае за запазване достойнството на републиката и на парламента. Това смѣло държане на прѣдсѣдателя повърнѣ спокойствието въ цѣлата камара, и до когото служащитѣ изнасяхъ раненитѣ и присѣдствуващитѣ лѣкари давахъ първата помощ на раненитѣ, камарата продължаваше своята работа, а полицията обгради бурбонския палатъ, въ който засѣдава парламентътъ, и не пускаше безъ особено позволение никого нито вътрѣ, нито вънъ. Даже министъръ прѣдсѣдателътъ не можѣ да излѣзе отъ камарата, безъ да се снабди прѣдварително съ редовенъ позволителенъ билетъ. Слѣдъ дълги изпитвания на лицата отъ галерията, полицията успѣ най-сетнѣ да намѣри виновникътъ на атентата въ лицето на нѣкого си Vaillant, редакторъ на единъ социалистически журналъ, наказванъ вече нѣколко пѣти за кражба. Прѣдсѣдателътъ на министерството обяви още въ сжщото засѣдание, че както камарата извърши достойно своята длъжностъ, като не се стреснѣ отъ атентата, така и министерството ще умѣе да изпълни своята длъжностъ. Правителството има на разположение закони, които пазѣтъ обществото, и то ще приспособи тѣзи закони. На слѣдния день още министерскиятъ съвѣтъ рѣши за това, какви мѣрки трѣбва да се вземѣтъ, за да се запази обществото отъ подобни анархистически атентати. И вече на 29 Ноемврий министъръ-прѣдсѣдателътъ обяви отъ трибуната, че правителството е обмислило, какви мѣрки счита то за необходими въ даденитѣ обстоятелства. Правителството внесе въ камарата четири законопроекта, които иматъ за цѣль 1) из-

мѣненіето на членове 21.24 и 29 отъ закона за печата отъ 1881 год.; 2) измѣненіето на членъ 265 и слѣднитѣ отъ наказателния законъ, които членове се отнасятъ до прѣстѣпнически сдружаванія; 3) измѣненіето на чл. 3 отъ закона отъ 7 Юниі 1871 год. относително експлозивнитѣ вещества и 4) отпущането на новъ кредитъ отъ 800,000 лева за усиляване на полицията. Тѣзи прѣдложения иматъ за цѣль да могатъ да се накажатъ не само прѣстѣпниците, ами и ония, които даватъ потикъ за извършване прѣстѣпленията и които прѣдизвикватъ подобни прѣстѣпления. При всичко това правителството се придържа о своята неотдавнашна декларация и остана вѣрна на демократическия духъ на френския народъ. То ще сумѣе да запази сжщеврѣменно редътъ и свободата въ държавата, стига да има довѣрието на парламента, толкова необходимо въ тоя моментъ. Прѣдсѣдателътъ поиска при това незабавно разглеждане прѣдложенитѣ измѣненія на закона за печата. Това искање на правителството слѣдъ живи прѣспирни се вотира съ 404 срѣщу 103 гласа, а самиятъ проектъ се прие съ 413 гласа само срѣщу 63. Болшинството се състоеше отъ 320 републиканци, отъ които 50 радикали, сетѣ отъ 29 ралирани и 51 монархисти; а противницитѣ бѣхъ 40 социялисти и остатъкътъ членове отъ крайната лѣвица. Още въ сжщия день минж този проектъ и прѣзъ сената, който го прие единодушно. Съ това измѣнение се наказва като прѣстѣпникъ и оня, който въ печата явно подканя къмъ грабежъ, подпалване и къмъ други атентати; сжшо и оня, който защищава тѣзи прѣстѣпления, се наказва съ петгодишенъ тъмниченъ затворъ; сетѣ законътъ ауторизира правителството за прѣдварително арестуване и конфискуване на съмнителни нѣща и книжа. На 3 Декемврий камарата гласува съ огромно болшинство (464 и 445 срѣщу 39 и 45 гласа) и другитѣ три законопроекта и изказа съ това своето пълно довѣрие въ министерството. Даже и радикалитѣ се поставихъ откъмъ страната на правителството, срѣщу което отначало бѣхъ се опѣдчили.

Снабдено съ тѣзи извънредни закони противъ анархиститѣ, правителството захванж да дѣйствува рѣшително противъ привърженицитѣ на насилствена социялна революция. Въ всички части на Франция се пристѣпи къмъ прѣтърване и арестуване на подозрителни и познати анархисти. Така въ нощта срѣщу новата година по новия стилъ се направихъ въ Франция не по-малко отъ 2000 прѣтървания въ жилищата на анархисти. Между друго станяхъ подобни прѣтървания и въ жилището на прочутия географъ и бивши комунардж Elisée Reclus и брата му естествоизпитателя Elie Reclus, чийто синъ избѣга на врѣме отъ Парижъ като компромитиранъ въ дѣлото на Vaillant'a. Слѣдствието отъ тѣзи прѣтървания бѣхъ многобройни конфискувания на книжа и арестувания на анархисти въ разни мѣста въ Франция.

— Въ Италия изпъкнж изново и съвѣмъ неочаквано на политическата сцена Криспи, за когото слѣдъ паданьето му като прѣдсѣдателъ на министерекния съвѣтъ прѣди двѣ години се мислѣше, че не тѣй скоро ще може пакъ да се върне на лю-

бимия си постъ, който главно по своя вина бѣ принуденъ да напусне внезапно. Обстоятелствата бѣхж се обаче сложили тъй напоследъкъ въ Италия, щото не оставаше нищо друго освѣтда се повѣри властѣта пакъ на енергичния, макаръ и 75-годишния Криспи. Скоро подиръ появението на панамското дѣло въ Франция, излѣзе на явѣ, че и въ Италия разни видни лица сж имали не твърдѣ прѣпорочителни сношения съ разни италиански банкови учреждения, които пакъ отъ своя страна сж гледали да се ползватъ по разни непростени начини, за да прикрижтъ своето лошо състояние. Крайната лѣвица въ италианския парламентъ се възползува отъ това, а особено депутатътъ Colajanni успѣ да раздвижи до тамъ общественото мнѣние по тоя въпросъ, щото камарата се видѣ принудена да назначи една комисия отъ седемъ депутата, която да изслѣдва дѣйствиата на подозрѣнитѣ банки, както и да извади на явѣ, въ какви непростени сношения сж се нахождали нѣкои отъ депутатитѣ съ тия банки. Тая комисия извърши безъ всѣкакъв шумъ съвѣстно възложената ней работа и въ засѣданието на камарата на 11 Ноември прѣстави своя рапортъ, споредъ който отъ 1880 до 1891 година ония банки, които иматъ право за издаване банкноти, сж постѣпвали при това съвършено произволно, като често пакти сж издавали безъ прѣдварително разрѣшение банкноти за покриване на свои дефицити. При това правителствата, макаръ и да имъ сж били извѣстни тѣзи нередовности, не сж считали за добръ да се мѣсжтъ и да прѣкратжтъ тия злоупотрѣбения. Така отъ рапорта ставаше ясно, че на министритѣ Crispi, Nicotera, Lacava, Grimaldi и Giolitti още прѣзъ 1889 година сж били извѣстни злоупотрѣбенията на Banca romana, безъ да сж счели тѣ за нужно да изкаратъ на явѣ тѣзи неуредици и да теглжтъ подъ отговорностъ виновнитѣ лица. Даже въ 1889 год. министритѣ Giolitti и Micelli сж прѣставили на парламентарната комисия, която е трѣбвало да докладва въ камарата по въпроса за продължаване правото за издаване банкноти, не точни отчети отъ банкитѣ, и че Crispi, като министъръ-прѣдседателъ, е знааялъ за това. Правителството сетнѣ е укрило най-важната частъ отъ рапорта на Biagini върху състоянието и дѣйствиата на Banca romana и не е прѣдало на сѣдилището всички конфискувани у директора на тая банка Tanlongo. Сетнѣ комисията въ рапорта си съ пълно право укоряваше силно министерството за това, че то, макаръ и да му сж били добръ извѣстни моралнитѣ качества на директора на Banca romana, е прѣдложило пакъ на краля да назначи директора Tanlongo за сенаторъ. Тая нещастна постѣжка рѣши сѣдбата на министра-прѣдседателя Giolitti. Впечатлението, което произведе върху камарата прочитаньето на тоя рапортъ, бѣ таково, щото министерството не почака никакъвъ политически воть отъ камарата, ами веднага подаде кралю оставката си, който я и прие.

Трѣбваше да се намѣри наследникъ на падналия министъръ-прѣдседателъ, и това, както се видѣ скоро, не бѣ тъй лесна работа. Прѣдседателътъ на камарата Zanardelli, къмъ когото първо трѣбваше да се отнесе кралятъ, не искаше да се натовари съ ми-

енията, да състави новият кабинетъ въ такива трудни врѣмена. Прѣдшественикътъ на Giolitti, маркизъ di Rudini, не можеше да разчита на болшинство въ камарата, а на Crispi, който бѣше готовъ, както винаги, да вземе пакъ властта въ рѣцѣтъ си, поради разни причини не можеше още да се мисли. Не оставаше другъ освѣтъ пакъ прѣдсѣдателътъ на камарата, който най-сетнѣ и прие прѣдложената му отъ краля мисия. Обаче финансовото положение, въ което се намира Италия отъ нѣколко години насамъ, въздигаше голѣми мѣнотии на всѣко министерство. Zanardelli трѣбваше слѣдователно да е убѣденъ, че ще може да прѣодолѣе тия мѣнотии, които Giolitti бѣ му прѣдалъ въ наслѣдство. Финансите на Италия изискватъ бърза помощъ, енергични мѣрки. Вѣрата, че ще може да се поправятъ финансите само съ икономии безъ нови налози, се оказа пуста, а съзнанието на тая необходимостъ поставя всѣко министерство въ трудното положение, да върви срѣщу желанието на народа, който е противъ всѣкакво увеличение на данѣците, и да наложи съ желѣзна воля нови данъци, за да избави държавата отъ несносното финансово положение. Zanardelli бѣ единъ отъ рѣдкитѣ италиянски политически мѣже, които останяхъ неповрѣдени отъ разкритията на седмо-членната парламентарна комисиия, и като прѣдсѣдател на камарата и при това държавенъ мѣжъ съ несъмненъ авторитетъ и неопятненъ патриотизъмъ. Той бѣ най-подходящото лице да образува новото министерство. Обаче подиръ дълги опити видѣ се и той принуденъ да признае, че не е човѣкътъ, който е нуженъ на Италия въ тия усилни врѣмена. Zanardelli се отнесе най-напрѣдъ до първитѣ италиянски политически личности и имъ прѣдложи портфели въ министерството, обаче единъ по единъ видни мѣже като Sonnino, Saracco, които като добри финансиста трѣбваше непременно да влѣзатъ въ кабинета, се отказахъ, защото Zanardelli се показа малодушенъ и не прие тѣхнитѣ възгледи и прѣдложения. Отъ тоя моментъ станъ явно, че Zanardelli не е оня държавенъ мѣжъ, що може да измъкне Италия отъ лошото финансово положение, което изисква човѣкъ, който съ своята енергия да може да повлѣче парламентътъ и народътъ съ себе си и да убѣди кралятъ, че извънредното положение изисква и извънредни напръгания. Италиянскиятъ народъ е поставенъ прѣдъ въпроса, дали съ своето съпротивление противъ напръганъето на всички свои икономически сили иска да дойде въ безизходно положение или пъкъ иска да употреби всички сили, за да си заварди придобитото положение между всичкитѣ нации. Причинитѣ на това положение се криятъ въ присѣдинението на Италия къмъ съюза на срѣдно-европейскитѣ сили и въ отвръщанъето отъ Франция. Новитѣ политически връзки наложихъ на Италия значителни военни прѣобразуванія, свързани съ голѣми разноси. Отъ друга страна Франция съ своята търговска политика причини огромни повреди на Италия, съ намѣрение да си отмъсти за влизанъето на Италия въ Тройния съюзъ. Италиянскитѣ държавни мѣже виждахъ източникътъ на злото, което ги нападна, обаче тѣ прѣдпочитахъ да си останатъ вѣрни на уловената посока въ вън-

шната политика. И сега прѣдлежи да се теглѣтъ слѣдствията отъ тая политика и съ енергически усилия да се въздигне страната финансово и икономически, за да могатъ да се посрѣщатъ редовно необходимитѣ военни нужди и отъ друга страна да се поправи економическото положение на народа. Zanardelli се показва недорасѣлъ за тая велика задача, която прѣдстои да се рѣши отъ бѣдѣщото италианско привителство, и затова той не успѣ въ своитѣ старания. Като не може да привлѣче видни държавни хора, той потърси свои сътрудници между второстѣпенни или даже съвсѣмъ неизвѣстни личности, и като не може да намѣри какъвто и да е финансовъ министъръ, който тъкмо трѣбваше да бѣде душата на кабинета, той се рѣши да прѣдстави кралю своята листа непълна — безъ финансовъ министъръ. Кралътъ, който съзнаваше добрѣ, гдѣ лежи ключътъ на положението, се видѣ принуденъ да не одобри прѣдложенията съставъ, въ който при това и на важния постъ министъръ на външнитѣ дѣла стоеше единъ политически никакъ неизвѣстенъ генералъ, родомъ още и отъ Трнестъ. Тогава Zanardelli сложи мисията въ рѣцѣтъ на краля, който сега по необходимостъ трѣбваше да извика изъ неговото *buen-retiro* въ Неаполъ оногова, на когото вече само общественото мнѣние бѣ захванѣло инстинктивно да указва като на единствения държавенъ мѣжъ, който би могълъ да поеме при даденитѣ обстоятелства държавното кормило въ рѣката си. Италианската преса прие съчувствено извѣстието, че Crispi е натоваренъ съ мисията да състави министерство, а самъ Crispi веднага схванѣ добръ положението, което не търпи хомогенно министерство отъ една партия, ами изисква прѣди всичко патриоти и способни хора. Затова и той веднага се обърна къмъ всички партии, като отиде даже до тамъ въ своето самоотвържение, щото да иска мнѣние и съвѣтъ даже и отъ непримиримата крайна лѣвица, която тоже го посрѣщаше съ извѣстно доверіе. Но и на Crispi не бѣ лесно да състави кабинетътъ. Мѣнотии срѣщаша той главно при търсенъето на воененъ министъръ. Изпърво желаше да привлѣче въ кабинета си едноврѣмешниятъ министъръ на войната Ricotti; обаче послѣдниятъ оояви, че въ военния бюджетъ не могатъ да ставатъ никакви икономии, освѣтъ ако се намалѣтъ корпуситѣ отъ 12 на 10. Сѣщото мнѣние изказа и началникътъ на генералния щабъ генералъ Primerano. Но понеже Crispi се противѣше на намалението корпуситѣ, той трѣбваше да потърси другъ воененъ министъръ. На 4 Декемврий най-сетѣ новото министерство пое управлението въ рѣцѣтъ си, и то въ слѣдния съставъ: Crispi — прѣдсѣдатель на съвѣта и министъръ на вътрѣшнитѣ дѣла, баронъ Abert Blanc — на външнитѣ дѣла, Calenda — на правосѣдието, Sonnino — на финанситѣ и врѣменно на сѣкровището, Saracco — на общитѣ сгради, Mocenni — на войната, Morin — на морината, Baccelli — на просвѣщението, Boselli — на земледѣлието, Ferraris — на пошитѣ и телеграфитѣ. Както се вижда, Crispi не може да намѣри титуларъ за важното министерство на сѣкровището, което бѣ прѣдложилъ на Perazzi, най-знаменития специалистъ по финансовитѣ работи. Perazzi,

министъръ на съкровището въ предишния кабинетъ на Crispi и едновременно главенъ секретаръ на Quintino Sella, който заради неговия остъръ критически духъ бѣ го нарекъль Benvenuto Cellini въ финансовитѣ науки, не рачи да влѣзе въ новия кабинетъ, защото бѣ на миѣнието на Ricotti, че икономии въ военния бюджетъ сѣ необходими, но не могатъ да се направятъ безъ намаление числото на армейскитѣ корпуси. Crispi изгубва въ него единъ вреденъ сътрудникъ.

Повечето отъ новитѣ министри сѣ добръ извѣстни личности и бивши министри. Министрътъ на външнитѣ дѣла, баронъ Albert Blanc, е извѣстенъ като добъръ дипломатъ, който знае вървежътъ на международната политика отъ дългогодишенъ собственъ опитъ. Напослѣдкъ той бѣ посланикъ въ Цариградъ. — Министрътъ на правосъдието, сенаторъ Calenda de Tavanì, досегашенъ главенъ прокуроръ на касационния съдъ въ Неаполъ, е една отъ звѣздитѣ на италианскитѣ съдилища. — Новиятъ финансовъ министъръ баронъ Sydney Sonnino, който е приелъ приврѣменно и министерството на съкровището, се е натоварилъ съ цѣлия оня тежкъ товаръ, отъ който се плашехъ толкова други. Той принадлежи като депутатъ къмъ центра и се ползува съ извѣстенъ авторитетъ заради своитѣ политико-икономически и социални съчинения. Особно неговата книга върху положението на земедѣлчеството въ Сицилия направи сенсация при появляването си. Емиссионнитѣ институти ще намѣрять въ него единъ строгъ и неумолимъ съдия и господаръ, който ще сумѣе да тури вече край на злоупотрѣбеннята на банкитѣ. — Министрътъ на земедѣлчеството Boselli, тоже отъ групата на центра, бѣше отъ 1888 до 1891 министъръ на просвѣщението въ министерството на Crispi. Той е извѣстенъ като добъръ познавачъ на италианската търговска морина, за която е дѣйствувалъ винаги. — Министрътъ на общитѣ сгради Saracco собствено бѣ прѣдначенъ за министерството на съкровището, обаче прѣдпочете онова на общитѣ сгради, на чело на което се намираше той и отъ 1887 до 1889 година. Той е извѣстенъ по своята пестовность. Отъ 30 години насамъ той е вземалъ участие въ всички финансови дебати въ камарата. — И новиятъ министъръ на просвѣщението Guido Baccelli не е новакъ въ своето министерство, на което той бѣ шефъ отъ 1881 до 1884 година. Той е единъ отъ най-знаменититѣ италиански лѣкари, който и като министъръ продължаваше да дава съвети и помощ на страждущитѣ. Той е въ новия кабинетъ единичниятъ, който принадлежи къмъ лѣвизната. — Ferraris-Maggiolino, министрътъ на пошитѣ и телеграфитѣ, е най-младиятъ въ кабинета, но извѣстенъ специалистъ по своето вѣдомство, трудолюбивъ и даровитъ. — Военниятъ министъръ, генералъ Mosconi, е взелъ върху си, да намали военниятъ бюджетъ съ 12 милиона, безъ да нахърни тактическата организация на войската. До колко ще успѣе той въ тая своя задача, на която не се рѣшавахъ други по-видни генерали, ще покаже бъдѣщето.

Както се вижда отъ имената на новитѣ министри, кабинетътъ на Crispi по своя съставъ прѣдставя смѣсъ отъ разнородни пар-

тин. Crispi тоя път, убѣденъ, че прѣди всичко трѣбва да намѣри способни и вѣщи сътрудници, остави на страна всѣкаква традиция, всѣкакви партийни съображения и избра другаритѣ си, безъ да гледа нито на коя партия тѣ принадлежатъ, нито отъ кои провинции сѣ тѣ. Макаръ самъ отъ Сицилия, той взе въ кабинета само единъ южно-италиянецъ и петима отъ Пиемонтъ. Сетѣ половината отъ неговитѣ сътрудници бѣхъ едно врѣме негови противници, отъ центра и дѣсеницата. Но затова пъкъ всѣчки нови министри сѣ способни хора, достойни за повѣренитѣ тѣмъ постове.

На 8 Декемврий новото министерство се прѣдстави на камарата и прочете своята декларация, въ която министритѣ на първо мѣсто обявявахъ, че не принадлежатъ вече къмъ тая или оная фракция на парламента, ами къмъ великата партия на италианското единство, на което сѣ готови да служатъ съ прѣданность и самоотвърженость. Сетѣ като указва на сериозното положение, въ което се намира държавата, министерството апелира къмъ всѣчки партии въ камарата, за да го подкрѣпятъ въ неговитѣ стремления за повдигане кредитътъ, реорганизуване финанситѣ и вдъхване ново самосъзнание на страната. Декларацията обѣщава цѣлесобразни опроставяния въ управлението, за да се направятъ възможни икономии, но напомнява сѣщеврѣменно, че е настѣпилъ моментътъ, гдѣто ще трѣбва да се изискватъ и нови жѣртви отъ страната.

Тая декларация се прие отъ камарата съ мълчание. нѣгдѣ даже съ противурѣчие, особно пасажътъ, който прѣдвѣщаваше нови налози.

Още въ първитѣ дни на своето сѣществуване многото грижи на новото министерство се увеличихъ съ още една, която изисква развитието на особена енергия, за да се прѣмахне. Въ Сицилия избухнахъ смущения, които каратъ правителството да вземе най-строги мѣрки за възстановлението на реда. На двадасетина мѣста въ Сицилия народътъ се възбунтува противъ властитѣ и докара работитѣ до цѣли сражения съ жандармерията и войската. Бунтующиятъ се народъ най-много върлува противъ зданията въ които се взема налогъ за сѣстнитѣ прѣдмети. Той разрушава тѣзи здания и ги подпалва, даже въ Giardinello тълпата е полѣла бирникътъ съ видѣло и сетѣ го подпалила. Слѣдъ тѣзи омразни на населението учреждения на редъ идатъ общинскитѣ здания, които тоже се прѣдаватъ на огъня.

Причината за това внезапно избухване на народния гнѣвъ лежи въ несласното положение на селското и работническото население на острова. Бунтуватъ се въ Сицилия селенитѣ, които сѣ собствено работници, надничари, които и съ най-голѣмъ трудъ и мѣка едвамъ могатъ да изкаратъ насущниятъ хлѣбъ. Изобщо италианскиятъ селенинъ, особено въ Южна Италия, се нахожда въ твърдѣ плачевно състояние. Той цѣлъ день се труди и мѣчи за нищожна заплата, храни се твърдѣ злѣ и е облѣченъ въ дрипи. До това положение е докаранъ той отъ състоянието на земедѣлието. Земята е въ рѣцѣтъ на малцина притежатели, които отдаватъ имѣнията си подъ наемъ на нѣкой прѣдприемачъ, който отъ своя страна пъкъ дава земята по части скѣпо на отдѣлни

наемачи. Последнитѣ, за да изкаратъ голѣмниятъ наемъ, скубятъ ужасно селениитѣ. Често пѣти на работницитѣ селени даже не се плаща въ пари, ами имъ се дава платата въ храна, и то въ ужасна храна. Каквото най-сетнѣ остана на тоя сиромашъ, отива за разни налози. Отъ тѣхъ най-несносниятъ данѣкъ е налогътъ върху сѣтнитѣ прѣдмети. Той достига въ много общини до неимовѣрни размѣри и обременява по такъвъ начинъ най-нужнитѣ за поминѣка на селенина прѣдмети. Така напр. имало е община, гдѣто за 1 килогр. брашно се вземало общинско право 30 стотинки! До котато въ другитѣ области налогътъ върху сѣтнитѣ прѣдмети е отъ $1\frac{1}{2}$ до $3\frac{1}{3}$ лева на човѣкъ, въ Сицилия отъ едно население отъ $\frac{1}{4}$ милиона души се взематъ 22 милиона за сѣщитѣ прѣдмети, значи почти 7 лева на глава. Слѣдствието отъ това е, че селениитѣ е принуденъ да се храни съ „хлѣбъ“, който въ други страни не биха дали и на добитѣка. Въ Сицилия се прибавя къмъ тѣзи страдания още мизерното управление на общинитѣ, гдѣто се смучи по безбоженъ начинъ бѣдното население или за собствено благо на общинаритѣ или за безполезни сгради и скъпи тържества и увеселения. Така напр. въ Палермо при всичко плачевно състояние на общинскитѣ финансии похарчени сѣ 10 милиона лева за построяване театръ. Ето защо сега разярената тълпа напада прѣди всичко зданията, гдѣто се взематъ данѣцитѣ, а сетнѣ общинскитѣ здания. Отъ това положение на населението се възползувахъ социалиститѣ, които организувахъ разнитѣ дружества на острова въ работнически съюзи, *fasci dei lavoratori*, на които за мнѣма цѣль поставиха: да се стараѣтъ за подобрене на положението на селенина и работника чрѣзъ повишение на заплатитѣ. Изъ начало селениитѣ се държеха на страна, но скоро се помахиха по даденото обѣщание, че ще се издѣйствиува увеличение на заплатитѣ и навлѣзоха въ огромни маси въ тѣзи дружества. Въ Августъ т. г. имаше вече 119 такива дружества въ Сицилия, а въ края на Октомврий близу двѣстѣ. Отъ тѣхъ нѣкои броѣтъ огромно число членове, така въ Corleone мѣсто съ 17,000 жители, има 6,000 члена, а въ Castelmini принадлежатъ всички възрастни на тамошното дружество.

Министерството взе напоследѣкъ строги мѣрки за възстановление на реда, като назначи особенъ воененъ управителъ на острова съ извѣстни права и като обяви цѣлиятъ островъ въ военно положение. Въ Сицилия се намиратъ сега 60,000 души войска и съ указъ се свиква първата годишнина отъ резервата — роднитѣ въ 1869 — отъ 37 окръга, съ което си увеличава войската въ Италия съ 80,000 души. Съ тѣзи енергични мѣрки правителството ще успѣе скоро да потуши смутовѣтъ, обаче подиръ ще остане много по-мѣжната работа за правителството, именно да прѣмахне голѣмата социална рана, отъ която страдае Сицилия.

И. Г.

На 10 Декемврий 1893 год. постѣпиха като членове на редакционния Комитетъ на списанието съгласно съ § 6 отъ устава г. г. Пв. Вазовъ, Д. Мариневъ, Д-ръ П. Шишмановъ и Д. Матовъ.

Отъ редакц. комитетъ.

Печатни погрѣшки.

	напечатано:		чети:
на стр. 116. р.	Хербертисти —		Ебертисти (Hébertistes)
„ „ 181. „ 7—8:	форматътъ еднакъвъ съ разлика, че тукъ		форматътъ еднакъвъ безъ разлика; и тукъ

Печатни погрѣшки, които се вмъкнали въ статията на г. М. Сарафовъ:
„Бюджетите и пр.“ (Бълг. Пр. IV. кн.)

	напечатано:		чети:
на стр. 94. р. 26	411		511
„ „ 95. „ 7	77 х., от		77 х., отъ държавенъ вѣс- тникъ 62 х., отъ
„ „ 95. „ 30	107 х.,		170 х.,
„ „ 97. „ 6	би се		пи е
„ „ 97. „ 27	проценти		проценти: (слѣдующиятъ редъ да се чете като по- ставенъ надъ втория и третия стълбецъ на табли- цата)
„ „ 98. „ 21	преевиждане		предвиждане
„ „ 98. „ 22	и през 1870 год има го- леми броеве от откло- нения		И презъ 1880. год. има го- лѣми отклонения
„ „ 99 „ 6	2. ⁵²		2. ⁵⁷
„ „ 99. „ 12	41. ⁹⁸		41. ⁰⁸
„ „ 100. „ 7	1.56		1. ⁵⁶
„ „ 100 „ 22	6.1 ⁰ / ₀		6.1 ⁰ / ₀
„ „ 101. „ 23	На 100 лева и пр.		Тия два реда да се четжтъ като заглавие надъ вто- рия и третия стълбци въ таблицата. Точкитѣ въ сжжитѣ стълбци сж точки на десетински дроби.
„ „ 102. „ 20	испълнението са		испълнението му са
„ „ 102. „ 40	и		а
„ „ 102. „ 43	2.99		2. ⁹⁹
„ „ 103. „ 11	1885		1888
„ „ 103. „ 32	1880		1888
„ „ 104. „ 1	и		,
„ „ 104. „ 30	само на 1 Януари 1884 г.		само на 1 Януари 1884 г.,
„ „ 104. „ 34	15.16		15. ¹⁶
„ „ 105. „ 21	ново		новото
„ „ 106. „ 24	семи, от бруто		семи, бруто
„ „ 110. „ 9	и пощата		съ пощата

БЪЛГАРСКИ
ПРЪГЛЕДЪ
СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА I

КНИГА VI. — ФЕВРУАРИ

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА ВЪЛКОВЪ
1894.

СЪДЪРЖАНИЕ

КНИГА VI.

	Стр.
I. Женевското езеро. Стихове отъ И. Вазовъ.	1
II. Въ Прѣславския дворецъ. Историческа повѣсть отъ Ф. Прохазка. (прод. отъ V. кн.)	5
III. Поточето. Стихове отъ А. Ялпуховъ.	27
IV. Отъ зло на по-зло. Разказъ отъ М. Георгиевъ.	28
V. Старитѣ харти за свободата. Исторически чертици отъ М. Драгомановъ (продължение отъ кн. IV).	59
VI. Бюджетитѣ на Княжество България прѣзъ десе- толѣтнето 1879—1888. Отъ М. Сарафовъ (прод. отъ IV. кн.)	73
VII. Социалниятъ въпросъ и идеята на асоциацията. Отъ Б. Минцесъ (прод. отъ IV. кн.)	98
VIII. Килимната и домашна индустрия въ западна Бъл- гария. Отъ Евалдъ Арндтъ.	117
IX. Мѣрки противъ неуспѣха по български езикъ въ училищата. Отъ С. А. Сребровъ.	122
X. Върху програмата на горнитѣ класове въ нашитѣ реални гимназии. Отъ Ем. Ивановъ (прод. отъ III. кн.)	133
XI. Домашна хигиена. Отъ д-ръ Ф. Геберъ. (прод. отъ V. кн.). Писмо III	149
XII. Естествениятъ хлѣбъ. Отъ д-ръ А. Д. П.	156

КНИЖНИНА

I. Рецензии :

1. Хуанъ-Радоилъ. Писмо отъ П. П. Славейковъ и отговоръ отъ редакцията	162
2. Бѣлѣжки за двата прѣвода на Илиада отъ Г. Пърлпчевъ. Отъ Е. Спространовъ и А. Теодоровъ	167
3. Ф. Панайотовъ. Михалъ, Варненска повѣсть. — Отъ П. Н. Даскаловъ	172
4. М. Миличевъ. Поменникъ знаменити ъуди српскога на- рода. — Отъ Д. Мариновъ	174

II. Книжовни и научни вѣсти

1. Извѣстие отъ комисията за Фотиновския юбилей	179
2. Новооткритото „Любословие“ отъ Фотинова. — Отъ И. Д. Шишмановъ	180
3. Стефанъ И. Верковичъ. Отъ А. Теодоровъ.	188

III. По правописния въпрос.	Стр.
1. Как стоим с правописния проект? <i>Отчет</i> за мнениата по него	194
2. Д-р Кръстев против комисията в „Мисъл“, III, кн. 10. стр. 713 — 725	208
3. Възражениата на г. М. Иванов във „Мисъл“, III, 10. 774 — 778 -	211
4. Получени в комисията разсъждения по правописната реформа	212

Х Р О Н И К А

I. Вжтрѣшна хроника	213
II. Външна хроника	221
Поправки	231

ЖЕНЕВСКОТО ЕЗЕРО

(Изъ лирическата сбирка: „Алтийска Книга“).

I

ОСТРОВЪ РУССО.¹⁾

Въ зеленитѣ вълни на звонкоструйна Рона
И подъ тополний шумъ Жанъ-Жакъ Руссо стои,
Излѣнъ отъ бронзъ. Монбланъ съсъ снѣжната корона
Въ далекий хоризонтъ стърчи. Синѣй, блѣсти

Леманъ²⁾ кристалниятъ, равнище зрочно, гладко...
О островъ на Руссо! Всѣкъ день — твой мили гостъ —
Азъ идж въ твоя миръ да помечтаж сладко
При твоя философъ непостижимъ и простъ;

И съ книгата въ рѣцѣ, подъ сводъ зеленолистень,
Да тънж въ прочитъ тихъ, вѣнъ отъ свѣтовний шумъ...
Но често взорѣтъ ми възъ тоя лобъ замисленъ,
Възъ тоя царственъ лобъ, съ печатъ на висши умъ,

Неволно спира се... И сѣкашъ чувамъ ази,
Какъ йоще мисълъта подъ него грѣй, кове
Великиятъ отвѣтъ на сложений прѣдъ назн
Въпросъ неразрѣшимъ на всички вѣкове...

II

„TOUJOURS LUI!“

Монбланъ! Видѣние!... Природата всевѣща
Отъ твоето тесто на други великанъ
Измѣси образѣтъ и твоятъ видъ подсѣща
Къмъ чудни блѣнове умѣтъ очарованъ.

И вадишъ ти прѣдъ менъ --- съ профила незабравни
На Цезаря³⁾ — синджиръ отъ мирови борби:
Арколъ, Ваграмъ, Москва, гранитний островъ славни,
Триумфи, трусове, нечувани сѣдби!

¹⁾ Остронче срѣдъ Женевъ, въ Рона, при изтичаньето ѝ изъ езерето. Това островче е наречено „Островъ Руссо“ въ честь на знаменития философъ, който е билъ родомъ отъ Женевъ.

²⁾ Специално име на Женевското езеро.

³⁾ Чуката на Монбланъ, гледанъ отъ Женевъ, напомня по вида си шапката на Наполеона I. и профильтъ му, обрънажъ къмъ изтокъ.

И на́ защо сега душата тръпне цяла
 Въ прѣхлѣсь прѣдъ твоя лобъ, Монбланъ, планински вождъ!
 Природата вѣвъ тебъ два образа създаде —
 Символа дивни два — на крайната си мощъ;

Двѣ страшни висоти, два върха вседържавни,
 Събрани въ сѣйността на синий небосклонъ,
 По блѣскъ, по царствен ость, по вѣчностъ сродни, — равни
 По гръмозвучността: Монбланъ, Наполеонъ!

III

ОВИКОЛКА НА ЕЗЕРОТО.

По гладкитѣ вълни — кристално огледало —
 Минува весело шумящия параклодъ.
 Вѣнецъ отъ планини, дѣ всичко се засмяло,
 Кржжило служи намъ; безоблачниятъ сводъ

Съсъ празнично лице въ водата се оглежда.
 Ний плуваме, летимъ. На всѣкъ мигъ — чуденъ видъ:
 Салевъ и Вуаронъ съ зелената одѣжда,
 Изострени Ламолъ, Данъ-дю-Миди сърдитъ;

И дивнитѣ гнѣзда на отдихъ и улада:
 Вевѣ, Кларансъ, Монтьоръ, ти, Байроновъ Шильонъ!
 О райски кѣтчета на нѣга, на отрада,
 Край жизнерадостенъ, свѣтъ тихъ, — поклонъ, поклонъ!

Назадъ... Вечерний блѣскъ обагрилъ е небото;
 Любовно шепнатъ вечъ вълни; полмракъ завилъ
 Руссовий градъ; Монбланъ на югъ, вѣвъ вишинето,
 Показува си пакъ замислений профилъ...

IV

ШИЛЬОНСКИЯТЪ ЗАМЪКЪ.

«Въ Леманскитѣ води стои Шильонский замъкъ. . .»
 (Поемата си тѣй лордъ Байронъ е почелъ).
 Влѣзнахме вѣтрѣ ний. Стѣнитѣ му, на камъкъ
 Подводенъ сложени, бръшлянътъ е оплелъ.

Вѣковенъ задохъ вѣй подъ сводоветѣ мрачни
 И ужастъ е скритъ вѣвъ всѣки кѣтъ — занданъ;
 Подъ стѣпки ни земя издава тътенъ плачни. . .
 Азъ виждамъ страшний стѣлпъ, дѣ пышкалъ прикованъ

Злочестий Бониваръ. . . Вѣвъ други кѣтъ ми сочатъ
 Мжчилицето; — страхъ вледява тамъ умѣтъ!
 А татъкъ — бездната съ вълнитѣ, що клокочатъ
 Въ гробовни мракъ... Цѣлъ свѣтъ на робство, лютость, смрътъ,

Като единъ скелетъ възкръснува прѣдъ нами!
Изкоквамъ азъ отъ тукъ, въ сърце съ болезненъ екъ,
И кат' милионитѣ поклонници, и ази
Ударямъ своятъ жигъ на варварския вѣкъ.

V

Кога вълнитѣ пакъ запѣни парахода,
Азъ фърлихъ взоръ на тѣзъ злокобни зидове,
На дупката вѣвъ тѣхъ, прѣзъ дѣто кжсъ отъ свода
Съзиралъ Бониваръ. И цѣли часове

Въ ума ми се въртѣ тозъ ликъ многострадални,
Желѣзний му синджиръ, и самота, и страхъ,
И паяка — другаръ вѣвъ плѣна му печални..

И азъ поемата на Байрона шептахъ.

VI

ЛОДКАТА.

(Изъ Шенка).

По лазурното езеро лодката леко
Фърчи.

Заникъ-слънце настая; Монблантъ далеко,
Снѣговитъ, въ руменъ блѣсъкъ потънжлъ, стърчи

Приказливий лодкаръ все разправя учтиво
Съ живъ гласъ.

Ти внимателно слушашъ; а азъ мълчаливо
Въ свойтъ спомени плувамъ, въ чаровенъ захлѣсъ.

.

И прѣдъ мене Пилатъ, — о Пилатъ незабвенни,
Димѣй;

Рейнский бѣлъ водопадъ гръмовито се пѣни,
Сенъ-Готардската дива безлюдность нѣмѣй. . .

И кога на далечъ бѣдъ азъ, тозъ часъ чудни,
Кат' блянъ,

Споменъ сжщо ще е; и въ мечтитѣ си будни
Азъ ще гледамъ какъ плуваме съ тебъ по Леманъ.

VII

НАВРЪЖИЕТО.

Кога нощта засѣи небесний сводъ съ елмази,
А тѣ въ тебъ, езеро, игриво заблѣстжтъ,
При тихий, галень плѣскъ на твоитѣ талази
Обичамъ усаменъ да ходжъ по брѣгътъ.

Неземенъ нѣкой дихъ и тайнствена услада
 Зефирътъ лекиятъ отъ нѣкждѣ ми вѣй;
 Душа ми се топи въ природната отрада,
 И сѣкашъ въ нощний миръ по-пълнъ животъ живѣй;

Безъ скърбъ, безъ спомени, безъ жажли, безъ надѣжди
 Вкушава сладостъта на тозъ обаенъ часъ...
 Неволи минжли и утрѣшни прѣмежди
 Въвъ нейний празникъ тихъ не фърлятъ своятъ мразъ.

Забрава! Даръ свети! — на жизненитѣ грижи
 Вълшебенъ лѣкъ, — уви! не трае тозъ сънъ лѣпъ:
 На наш'тѣ бурни дни бройницата се ниже
 Отъ вѣчности — бѣди и мигове, — отъ тебъ!

VIII

КАНЦОНАТА.

На Place des Alpes старикъ италиянецъ свири
 Подъ бронзовий балконъ. Край него купъ смѣлчанъ
 Слушатели стоѣтъ. Гладътъ го тукъ натири
 Отъ родния му край, скиталецъ окаянъ.

И свири той, и пѣй на вехта си китара
 Отъ «Ада» сбъркани уломки, иль сонетъ
 Петрарковъ нѣкакъвъ; ту пѣкъ канцона стара, —
 Милъ споменъ младинскй, — отъ любовта привѣтъ...

Внезапно двѣ сълзи протекохъ глупешки
 По сбърчения ликъ! Тѣлпата ги съзрѣ,
 Очудена отъ туй, и съ низички насмѣшки...
 Бѣднякътъ още пѣ, па най-подирѣ спрѣ.

И шапка подъ балконъ съсъ поклони подложи.
 Госпожитѣ отъ тамъ съ красивъ, небрѣженъ тонъ,
 Фърлихъ нѣщо въ даръ на чловѣка божи,
 И той канцоната запѣ подъ другъ балконъ.

Женева, Августъ 1893.

И. Вазовъ.

ВЪ ПРѢСЛАВСКИЯ ДВОРЕЦЪ

Историческа повѣсть

отъ

Ф. Прохавка.

(Продължение отъ книга V.)

Спласненъ и тревоженъ шумъ прѣминъ прѣзъ навалищата. Князътъ поблѣднѣ и впи гнѣвниятъ си погледъ въ тоя смѣлецъ. Тервель измъкнъ тихо мечъ и чакаше съ кръвнишки очи първата прѣбързана дума на Владимира, та да направи и да не може вече да се повърне. Сщцото стори веднага и Драганъ, а слѣдъ него и челникътъ на стражата съ своитѣ стотници, които въ ужасъ съгледахъ, какъ Симеонъ се бѣ изправилъ на чардака и дваждъ махнъ съ чървеното наметало надъ главата си. Въ тая минута, която рѣшаваше не само за безопасността на Славомира, но и за княжеската корона, тънко зазвуча проницателниятъ веселъ смѣхъ на лалата.

— Много изкусно и господарски речено! запищѣ съ дѣтския си гласъ. И азъ не подавамъ ржката си на княза, — защото знамъ, че нѣма да се наведе да я поеме. Та отъ кога е почнълъ прѣславниятъ нашъ господарь да подава ржка на попове?

Гласенъ и злораденъ смѣхъ на придворнитѣ и на Тервельовитѣ солдати, свързанъ съ ново ласкание за Владимира, пакъ повърнъ на княза по-весело разположение, тѣй че ядосаната негова лика се прѣтопи въ самодоволна усмивка.

— Ще видите още, приятели, — продължи полугласно лалата, комуто хареса тоя обратъ, — ще видите, че нашиятъ безкрайно великодушенъ князь още за всичко това ще обдари тоя смѣлецъ, па така ще го побѣди съ своето величие!

Владимиръ, навикнълъ винъги да приема ласканията на слугитѣ си за истина, за право улови тая мисль, да покаже прѣдъ цѣлия народъ своето величие, и привѣтливо се усмихнъ Славомиру.

— Ти си много смѣлъ, човѣче млади, думаше благо-склонно и си поглади съ лѣвицата брадата, грижливо на-кждрена. Да, твоята рѣшителностъ не знае никакви граници; но не бива да се каже за Владимира, сина Борисовъ, че не знае да цѣни високитѣ качества, дѣто и да се явятъ тѣ, и че не дава награда за смѣлостта, ако ште би и въ очи да го докача. Нѣма да те карамъ вече да живѣешъ въ моя дворецъ, но не ще забравяъ, че си мой гостъ, при всичко че си позволявашъ твърдѣ смѣло да ми обсеждашъ дѣлата. Ето ти моето огърлѣе, — пращаше му по най-близкия придворенъ тоя накитъ, сваленъ отъ шията си. — Щомъ ти дотрѣба нѣщо, напomini ми съ него, и колкото ми бѣде възможно, ще ти изпълня всѣко желание.

Гръмогласно „ура“, което се разнесе отъ двореца дори и между народа, и безмѣрното ласкание напълно разведри лицето на Владимира и го докара въ прѣдишното безметежно разположение. Като кивна още милостиво съ ржката си на Славомира, който стоеше нѣмъ, обърна се по широкитѣ свѣтли стѣлби нагорѣ съ цѣлия си дворъ. Тервель тръгна туку слѣдъ княза и го обсираваше съ угодливи славословия, ако и да кипѣше въ сърцето си отъ несполуката на своята тѣй близка мѣстъ. Дарениятъ Славомиръ пусна безгрижно огърлѣето изъ ржцѣтъ си, та жълтицитѣ, отъ които се ни-жеше, задрънчахъ по настелята. Той гледаше печално за-мисленъ слѣдъ пѣстрата тълпа боляри, що се губѣхъ на-вжтрѣ.

— Скрий си тая верижка, зачу до себе тънкия гласъ на лалата, който единъ бѣ останалъ сега наблизу. Може да ти бѣде за добро, на сжщо и на други човѣци, на които би искалъ да помогнешъ.

Славомиръ погледна карикатурното лице на малкия грѣбльо, изъ което лъщеше искрено участие, и неволно скри подадениятъ нему накитъ; па като се опомни въ своитѣ мисли, тръгна изново къмъ навалицата, която го поздрави съ тър-жествена радостъ. Искаше да си продължава прѣсѣчената рѣчь, ала въ него врѣме Тервель вече даваше заповѣдъ въ името на княза да се отведжтъ затворницитѣ пакъ въ тъм-ницата. Прѣславниятъ, каже, князь отлага сждѣтъ и го прѣдоставя нему. Страхъ и тъга овладѣхъ при тия думи грамадата злочести, и струпаниятъ народъ заченъ гласно да негодува. Боляринътъ задоволенъ отъ такава послѣдица, из-гледа побѣдоносно множеството, какъ то гърми. Хрумна му да разпѣди недоволнитѣ съ войницитѣ, отрѣдени за стража,

ала видѣ, че е доста раздразнилъ вече народътъ, та не щѣше да си повреди още и на плановѣ за послѣ. Махнѣ дръзновено съ глава, както да се забаяше, че и тѣмъ ще дойде редътъ, па се върнѣ назадъ съ весело лице.

— Ой те тебе посачу вѣчни, съ товаръ на гърба, по-тупа въ разположение лалата по гърбицата. Ти днеска съ шегата си пе на врѣме тѣй ми и развали хубавата игра, на която толкова се радвахъ . . .

Лалата му бутнѣ тежката рѣка и разпуснаго се засмѣ.

— Истина, истина, храбри болярино! Хубава игра бѣше тя днеска, на която не ми бѣ мѣка да поканѣ цѣлиятъ дворъ, и бога ми дойдохъ тѣкмо на врѣме, за да се поучжѣ, че най-грамадни пѣща обикновено стожѣтъ на най-слаби крака, и че колкото е главата по-голѣма, толкова бива по-малко бистра.

— Да не искашъ да ми се присмивашъ, лало?

— Де, де, смѣеше се той и седнѣ на стѣпалото, сѣкашъ отмалѣлъ отъ голѣмъ смѣхъ; та кой ли би искалъ да ти мѣти бистрата глава? — напразенъ трудъ! Хубава е шегата, болярино, за таково нищожно човѣче, като мене, — да гледа велики играчи, какъ се боржѣтъ за безмѣренъ облогъ, па да имъ бутне при това несъгледно косткитѣ, и тѣ да сѣ принудени да заченжѣтъ изново — ха, ха, ха! Азъ имамъ вече такова щастие, че внижги замахнѣ, та сѣкж на двѣ страни, и послѣ пакъ лѣкувамъ на двата края. Но тако ми Перуна, мой прѣбистри болярино, да не ми бѣше при тая шегата за една признателность за извѣстна услуга, никой пѣмане да гледа на твоята игра и на нейната послѣдница съ по-голѣмо удоволствие отъ мене.

Хекторъ бързо скочи да си ходи съ леки стѣпки и въ непрѣстаенъ смѣхъ, а Тервель го послѣди съ тежки волни крачки и клатѣше глава надъ неялната му рѣчь.

Славомиръ изпрати утѣсенитѣ затворници чакъ до тъмницата, като утѣшаваше едни и напомняше имъ да се надѣжѣтъ на Бога. Тѣлитѣ на народа се разотивахъ. Симеонъ сжко тѣй изчезнѣ, при шумни поздравки отъ народа, съ хубавицата своя сестра отъ чардака, и стражната чета се разотиде тихо по своитѣ мѣста. Когато Славомиръ излизаше вече изъ портитѣ на двореца, прѣсрѣщнѣ го Симеоновѣтъ слуга и му каза, че господарѣтъ желае да го види. Младиятъ князь го чакаше вече до входа и радостно пригърнѣ своиятъ приятель.

— Какво щастие, мой драги, думаше весело, че тѣй непадѣино и сѣкашъ по чудо като Данила се отърва изъ тая лѣвска яма! Треперѣхъ вече за живота ти, смѣли мой прии-

телю. Ако и да не можъ никакъ да те осъждамъ за твоята рѣчь, защото човѣкъ съвършенъ като тебе инакъ и не можеше да говори, все пакъ бихъ желалъ отъ душа, да се вардишъ поне още тия нѣколко сѣдбоносни деня отъ опасностъ, която може да ошети и цѣлото мое дѣло, и приготвеното поправяне на държавата. Войската, придобита отъ мене, ще да е тръгнала вече отъ Пловдивъ и върви къмъ Хемусъ, а пкъ бройната дружина на Тервеля и върнитѣ нему чети държатъ въ ржцѣтѣ си туку-речи цѣлъ Прѣславъ; и при все това азъ махахъ вече ржка за рѣшителенъ ударъ, за да завардѣ тебе отъ внезапния гнѣвъ на Владимира. На ржка ми бѣше днеска само палатната стража и моята дружина, скрита въ палата, и съ тѣхъ само щѣхъ да бѣдѣ принуденъ да защищавамъ дворецътъ, докѣдъ стигне войската изъ Тракия. Хвала Богу, че работата се обърнѣ инакъ. А сега, драги Славомире, варди се яко отъ Тервеля и отъ неговата мѣстъ. Увѣренъ съмъ, че не ще бѣдешъ въ безопасностъ другѣдѣ, освѣнъ въ моя палатъ, и затуй поржчахъ вече да ти прѣнесѣтъ нѣщата изъ твоето жилище тука, заедно съ нѣкой си старецъ и съ младия бояринъ Стоянъ, които се намирали тамъ подъ твоя закриля. Тоя пжтъ нѣма вече да допуснѣ да странишъ отъ моя домъ поне до тогава, докѣдъ не те видѣмъ вѣнъ отъ всѣка опасностъ.

Славомиръ се стреснѣ отъ това рѣшително желание на младия князь.

— Драги Симеоне! възразяваше усилно; — ти и не досѣщашъ, какъ усиляшъ съ тая постѣпка моитѣ мѣки и жестокостта на душевната борба . . .

— Успокой се, приятелю, мирѣше го князътъ. Знаж ти началата за отричанье, та не искамъ да ги нарушавамъ противъ твоята воля. Найдохъ ти за жилище една хижа туку речи толкова малка и простичка, каквато бѣше твоето досегашно жилище, па ѣмъ наредихъ и съ такава покѣщнина. Не ти ли хареса и това, можешъ си избра и нареди която вече обичашъ. Никой нѣма да те безпокои въ твоята самотия, — нито и ние съ Любича, докѣдъ не си пожелаешъ инакъ. Да, горката моя сестра ми изповѣда съ плачь, че си отказалъ да я учишъ и нататкъ и че невѣмъ вече мислишъ да ни оставишъ и да тръгнешъ на далечно и опасно пжтуване. Надѣмъ се, че не те е понудила къмъ това нѣкоя обида отъ наша страна, за каквато намъ и на умъ не дохажда.

Славомиръ поклати глава съ горчива усмивка.

— Не можъ нивакъ да се оплаквамъ, че се ползувамъ съ малко любовъ, думаше сѣкашъ съ натякване. У васъ на-

мѣрихъ замѣна за милитѣ свои роднини, които съ изгнанието си изгубихъ.

— Е, тогава остоятъ само враждата и кознитѣ на нашитѣ противници, които те пѣдѣжтъ изъ България, и ако това ти е важната причина за оплакване, бѣди увѣренъ, че тѣ дълго не ще правѣжтъ така. Още малко, и ще ти докарамъ пълно спокойствие, па ще можешъ да слѣдвашъ своето обикнато дѣло не само безъ мѣжа, но и съ всѣкаква помощъ отъ моя страна.

— Какъ се мамипъ, мили приятелю, отричане Славомиръ. Сдружихъ си вече горчивинитѣ и нападенията съ уречения пѣтъ, тѣй че безъ тѣхъ не можъ и да си го помислижъ. Коего ме гони отъ тука, то сж моитѣ обѣщания, цѣлиятъ мой характеръ...

— Говоришъ нѣкакъ таинствено, Славомире. Твоитѣ обѣщания, до колкото знажъ, се отнасятъ къмъ апостолското звание, къмъ проповѣданье евангелието между езичницитѣ; а тука никакъ не бива да се оплаквашъ, че за такава дѣйность нѣмаме поле. Ако и да се смѣта вече народътъ ни прѣдъ свѣта за християнски, азъ все мислижъ, че още слѣдъ сто години ще има доста работа да се оборватъ поганскитѣ заблуждения и че и подиръ това още ще може да се говори за проповѣданье евангелието на поганцитѣ, на които кръщенieto е дало само друго име.

— Недѣй разпитва да чуешъ отъ мене сжщинската причина за отхода ми, молѣше Славомиръ. Ако не я прѣдусѣщашъ вече самъ сега, позна щешъ я, когато ѝ дойде врѣмето. Ала толкозъ можъ да ти кажъ, че моето побуждение е добро и моето отдалечение ще бѣде благодѣяние и за васъ, и за мене.

— За добрината на твоитѣ побуждения не ми е дохождало на умъ да се съмнѣвамъ, думаше Симеонъ, и водѣше гостѣтъ къмъ своята стая. Знажъ, че твоитѣ мисли и не можтъ да бѣдѣжтъ отъ другъ характеръ; ала колкото за онова благодѣяние, страхъ ме е, че твоео благородство те е вкарало въ измама, защото не можъ никакъ да си обяснижъ, че раздѣлата на двама приятели, които се обичатъ, била полезна и за двамата. Желалъ бихъ по-голѣма свѣтлина въ тая работа, ала искамъ да запазижъ твоята тайна.

Двамата приятели влѣзохъ въ дългъ трѣмъ, раздѣленъ съ два реда порфирови стълбове на по-високъ срѣденъ корабъ съ изобленъ сводъ и два по-низки отъ странитѣ, по-странны, съ кръстосани сводове. Сводовѣтъ се завършахъ на

двата края въ подобни едно на друго кубета, ала не еднакви по величина. Чудниятъ тоя трѣмъ бѣ едно отъ напрѣжитѣ крила на византийския храмъ, който бѣ съградилъ князь Борисъ, и който Симеонъ упазилъ отъ пакостната рѣка на Тервеля и равнодушието на Владимира така, че поставилъ отпрѣдѣ нова страда, а часть отъ него употребилъ за своя стая за работа. Останѣлитѣ три крила прѣгради по продължението на свода на срѣдното кубе съ лека дървена стѣна. Кориинтски стѣлбове отъ бѣлъ мраморъ, които върху пирамидови набѣжници носѣхъ полукръгове между масивнитѣ подпори на кубето, се издигахъ на два реда едни надъ други. Прозорцитѣ, образувани отъ тѣхъ, пропушчахъ въ красни чупени линии пълни струи свѣтлина, що се отразяваше въ разкошнитѣ украшения отъ злато, разноцвѣтни скъпоцѣпни камъни и цвѣтистъ бисеръ, съ които бѣхъ обложени богатитѣ карнизи и главичи на стѣлбоветѣ. Подобно, ала много по-малко бѣше кубето, съ което се свършваше крилото на другия край. Безбройни мозайкови и фрескови живописи на стѣни кичехъ отдѣлнитѣ поля на подпоритѣ между полукръговетѣ и повисенитѣ стѣни на срѣдния корабъ и на схвата на осталитѣ три крила. Хубавъ образъ на Христа на златно поле, — източенъ типъ, пълненъ съ божествено благоговѣние, ала непристѣпенъ, дори съ вледена строгость, — сияеше въ пълния блѣсъкъ на единъ снопъ свѣтлина тъкмо срѣщу високия срѣденъ корабъ, докѣдъ на другитѣ поля на кубето въ успореденъ поясъ имаше ликове на отдѣлни апостоли. На една отъ стѣнитѣ на срѣдния корабъ имаше дългъ мозайковъ образъ, който прѣдставяше ужаситѣ на послѣдния сѣдъ. То бѣ прочутиятъ живописъ на отца Методия, и на него се приписваше чудесното обръщанье Борисово въ християнска вѣра. Впечатлението отъ тоя живописъ, на който суровитѣ лица изстѣпяхъ сѣкашъ въ прѣсметнатъ отблѣсъкъ на свѣтлината изъ тъмното поле, затѣмпяваше всичко друго и правѣше да се отвлѣча окоото съ неодолима сила отъ всички други прѣдмети възъ него. Ако и да блѣстѣхъ тука весели копринени завѣси, що дѣлѣхъ редоветѣ на порфировитѣ стѣлбове отъ постраниитѣ кораби, и имаше скъпоцѣпна покъщнина, и огънь прѣцѣпше въ приспособено огнище, все пакъ навѣсената храмова тишина докарваше впечатление на пущиняшко жилище. Тука най-много обичаше да прѣкарва Симеонъ, па билъ се поилъ великиятъ му духъ съ честолюбиви планове за ученость и царуванье, или пъкъ се прѣдавалъ въ врѣме на почивка отъ постложенитѣ работи на на-

божностъ и размисленіе. Величавиятъ красенъ видъ на сградата отговорише на замаха на първитѣ мисли, а свещената тишина и чистиятъ погледъ върху Методиевото *memento mori* възбуждаха чувства на страхъ Божи и покорство.

Князътъ памѣсти двѣ столчета до огнището задъ масата, възъ която имаше разложени книги и документи, павити по класически начинъ, и като седна съ приятеля си, загледа се умисленъ въ буйнитѣ пламъци.

— И тъй, ти тъкмишъ съвсѣмъ да ни оставишъ, мили друже! прѣкъснешъ тишината подиръ нѣкое врѣме. За жалость виждамъ, че напусто бихъ те въздържалъ отъ тоя неприятенъ помисълъ, защото е тежко да оборва човѣкъ доводи, които се прѣмѣтчатъ. Надѣжъ се обаче на твоето приятелство, че нѣма да си идешъ по-рано, но само слѣдъ тия нѣколко дѣня напрежение и неизвѣстна борба, въ която, вѣрвамъ, ще даде Богъ помощъ и побѣда на правдата и ще да спре произволътъ на клетницитѣ, които радятъ само за погуба. Колко се радвамъ, Славомире, че ще можъ ти посочи достойно поле за работа, когато поемжъ българскиятъ жезлъ! Исканъ да ти прѣдложжъ чинътъ на патриархъ въ своята държава, за да се грижишъ за духовния животъ на нашия народъ, както и азъ за неговото пасѣщно благосъстояние и величие. Бога ми е жално, че нашитѣ надѣжди, на които най-много се радваме, тъй внезапно се разпеляватъ.

— Благодаржъ за довѣрието, добри Симеоне! думаше Славомиръ скромно. Младъ съмъ още и неопитенъ за таково звание, което никакъ не съмъ заслужилъ. Него чинъ ще приематъ вмѣсто мене стотини други, които сж много по-призвани за него и ще го изпълняватъ съ такава сжщо, ако не и съ по-голѣма ревностъ.

— Ти си скромень, както обикновено, Славомире, и не признавашъ своитѣ заслуги. Напразно е вече наистина да се говори за това, като си рѣшилъ твърдо да си ходишъ; ала безъ всѣко ласкание азъ пакъ думамъ, че не познавамъ тука другито тъй всеобщо обикнатъ у народа и за своето богословско образование тъй заслужилъ, както си ти. Стига да има нѣкаква надѣжда, че ще ми се причината, която те гони оттукъ, ще остави нея служба за тебе незавзета и ще се радвамъ на дѣня, когато ще се завърнешъ.

— Не прави така, Симеоне, отричаше гостътъ му. Не ламтижъ за високи чинове и съвсѣмъ не бихъ ги приелъ отъ свой приятель, за когото мислжъ, че ме цѣни по-горѣ. Не тъкмижъ за винаги да напускамъ тая земя, която ми станжъ

второ отечество. Щомъ изпълнихъ своитѣ обѣщания, и причината, която ти споменяхъ, измине — а ще моля Бога, дано мине по-скоро — ще се завърна пакъ и ще почина у тебе. Сега ме прѣслѣдва душевна буря и опасностъ за грѣхъ . . . Ти безъ друго не ще искашъ за мене погуба, като ме задържаешъ да остана, и азъ ти обѣщавамъ изново, че колкото ми бѣде по силата, ще гледамъ да се върна и ще ти послужа и безъ онова звание съ всички сили въ духовната работа за доброто на твоя народъ.

— Съ радостъ приемамъ твоето обѣщание, рече младиятъ князь и му стисна ръката. Вижъ, приятелю, какъ се готви вече за своята задача. Не смѣтамъ, че управата на държавата е просто изворъ на удоволствия, но че е служба съ тежка отговорностъ. Много вече мислихъ надъ плановете, какъ да се повдигне у насъ благосъстоянието и силата на държавата, а сега обърнахъ внимание и върху народното образуване. Искамъ да покана при себе учени хора, които да основатъ училища и да прѣвождатъ на езика ни светото писание, па и други полезни книги. Ето самъ захваняхъ прѣводътъ на рѣчитѣ на светого Ивана Златоустъ. Вижъ тука моята „Златоструя“ . . .

Извади изъ едно кедрово, обито съ коприна ковчеже свитѣкъ пергамени и ги положи прѣдъ другаря си, който съ радостъ пое съчинението и зачете съ разведрено лице.

— Ти си великъ духъ, Симеоне, думаше въ дълбока почуда на княза. Да, ти си единичкъ достоенъ за бащина прѣстолъ. Богъ да те благослови въ всички твои затичанья и цѣли. Ти ще бѣдешъ първъ славѣнски господарь, който ще озари своята корона съ блѣсъкъ на ученъ писателъ. Нѣка самъ Господь те награди, че и тоя свой даръ обръщашъ за слава нему и за доброто на своя народъ. Виждамъ вече въ душата си, че ще направи твоето име най-славно въ реда на всички български господари! . . .

Симеонъ горещо пригърна приятеля си. Бѣше дълбоко трогнатъ отъ неговитѣ искрени думи, изговорени съ вдъхновена правдивостъ на пророкъ. Въ това врѣме се отворихъ височкитѣ, съ мѣдъ обковани врата и въ трѣма влѣзе Любича съ бързи крачки. Като съгледа Славомира въ обятията на брата си, сепна се, и живъ руменецъ зачърви поблѣднѣлото нейно лице. Симеонъ заблѣжи, че и праятелътъ му затрепера и поблѣднѣ, като се измъкна смутено изъ неговитѣ ръцѣ. Спогледа ги малко единиятъ и другиятъ, и съ усмивка наблюдаваше взаимното имъ недоумѣние; ала като ставаше

то все по-вече мъчително, пристъпи къмъ Любица, която се загледа въ блъскавитѣ арабески на подната мозаика, па излека я пригърна въ своята лъвица.

— Тѣй ми се струва, че моята сестрица се бои отъ бившия свой учителъ, рече любезно, като ѝ повдигаше съ дѣсницата наведената глава. Ще ми се да припишъ твоята постъпка само на боязливостъ, защото не може да е отъ непризнателностъ и незачитанье, че пропусна да поздравишъ нашиятъ приятелъ.

Любица несмѣло погледна Славомира, па се поклони, като прошепна нѣколко невразумителни думи.

— Колко си станъла наведнѣжъ свѣтлива! дивѣше се князътъ и я заведе къмъ масата. Па още си разплакана, — чини ми се, че все мислишъ за оня неприятенъ сънъ, боязливо дѣте! засмѣ се радушно. Ето, сега ще го обадѣ на Славомира: той по-добрѣ отъ мене ще ти обясни, колко е лихъ твоятъ сѹевѣренъ страхъ.

— Ахъ не, не, добри мой Симеоне, — недѣй! молѣше го дѣвойката.

— А защо не, страховлива моя сестрице? Какво има отъ единъ сънъ? Па изглежда напोकонъ, че му придавамъ по-голѣма важностъ, отколкото заслужва такава играчка на безуздната фантазия. Или ти се струва вече Славомиръ тѣй чуждъ, че се боишъ да му изповѣдашъ онова, което повѣри на брата си? Най-сетнѣ ние възбудихме сами неговото любопитство, и наша длъжностъ е сега, да го успокоимъ.

— Славомиръ не е любознаенъ, възразяваше Любица несмѣло.

— Я гледай, какъ умѣешъ да хвалишъ, като се надѣешъ съ това да сполучишъ нѣщо, смѣеше се неотстъпниятъ Симеонъ и гладѣше буйнитѣ ѝ тъмни коси, па поглеждаше проникателно и безпокойниятъ си приятелъ, който се възвиваше на друга страна.

— Работата е, че на Любица се присъпило нощесъ, — захванъ безъ да гледа, че тя му стиска рѣката съ нѣма просба. — какъ била ужъ, както обикновено, между цвѣтята си въ градината, и тамъ била тоя нѣтъ, противъ своето обикновение, твърдѣ скърбна и утѣснена, та и жално заплакала. Сторило ѝ се, че е тѣй самничка и горка сиротиня въ широкия този свѣтъ, безъ любовъ и състрадание за утѣха . .

— Леле, Симеончо!

— Не съмъ азъ кривъ, мила сестричко, ако не описвамъ всичко тѣй, както ти ми го прѣдстави, но ти си крива, че

не щешъ сама да го разкажешъ. Да, — та наша малка непрѣдпазлива Любица съвсѣмъ забравила въ своята скърбъ, че има братъ, който съ любовта си би я извелъ отъ измама, и че има приятель Славомиръ, който толкова е направилъ зарадъ нея, па и да трѣба вече да обърне своята грижа възъ друга страна, а не да учи дозрѣлата си ученичка, все не ѝ е отрекъль съ това нито утѣхата си, нито приятелството. Напokonъ трѣбало горкиятъ нашъ татко да излѣзе изъ манастира и да успокои своето разплакано чедо! И за чудо, ако и да живѣе толкова далечъ отъ насъ, та и не дочува може би за нашата сѣдба, той пакъ най-добрѣ знаелъ, какъ да успокои своя Любица...

— Симеоне!

— Тѣй зеръ, сега се виешъ къмъ мене, сега знаешъ, че имашъ братъ, ала не смѣж да ти натяквамъ за тѣгата, че си въ самотия. Знаж, че такава тѣга обикновено се вселява въ сърцата на дѣвойки, кога стигнѣтъ твоя пора... И така нашъ татко — да не приказвамъ много — дошълъ и прѣдалъ осиротѣлото си чедо въ обятията на Славомира да го пази, и на това мѣсто, чини ми се, тя била напълно задоволна, защото нататѣкъ вече нѣмало ни дума за плачъ и тѣга... Добрѣ ли съмъ запомнилъ, Любице?

— Ахъ, колко си лошъ! шепнѣше тя и притискаше своята разпалена лика до гърдитѣ на безпощадния братъ.

Славомиръ метнѣ болестенъ, укоренъ погледъ върху своя приятель, който обаче ужъ не съглеждаше това, но продължаваше все така шеговито и по-нататѣкъ.

— Да, — и тъкмо всичко било на редъ, когато веднага сънътъ се обърнѣлъ. Не знамъ отдѣ и какъ явилъ се тамъ единъ великански змѣй, какъвто въ приказкитѣ краде хубавицитѣ царски дъщери, и това чудовище имало главата на Тервеля. То било дивно нѣщо, — змѣй съ човѣшко лице, ако можеше случайно да се брои и Тервель за човѣкъ, — ала трѣба да кажъ за похвала на фантазията на своята сестрица, че това е много сполучна комбинация, противъ която и присмѣхулниктъ Хораций въ своята оцѣнка за подобни чудовища не би ималъ що да възрази. Мислѣ дори, че и художникътъ не би могълъ да завърши по-добрѣ образътъ на змѣй, защото вече и отецъ Методи, безъ да познава тоя кръвнишки боляринъ, е далъ на оня дяволъ негово подобие.

Славомиръ и Любица плахо погледнѣхъ приказвача, па и себе си, като се разбирахъ нѣмо за своя нѣкогашенъ разговоръ.

— Тоя змѣй — приказваше нататѣкъ князѣтъ — уловилъ най-първо нашия гостъ и го погубилъ . . . Ти пакъ блѣднѣешъ, Любице?

— Азъ не съмъ крива, думаше дѣвойката и треперѣше, сънѣтъ бѣше тѣй живъ, тѣй истински! . . .

— Ха, ха, истински, а плънѣ съ гущерини и чудовища, които никога не сж видѣли и свѣтъ божи, освѣнѣ въ сѣнища и басни! Тѣй ми се струва, че прѣхвалихъ тая послѣдователност на твоята фантазия, ала все може да ти бѣде за извинение, че тепърва днеска си познала, и то на сънѣ, какъ змеятъ Тервель би намѣрилъ въ нашия Славомира своятъ свети Георги . . .

— Ти си днесъ наистина безпощаденъ, Симеоне, натякваше му Славомиръ. защото ми припомнишъ минутитѣ на моята слабостъ, за която веднага слѣдъ безразсѣдното си дѣло съмъ се каялъ

— Каялъ?! повторихъ Симеонъ и сестра му очудени като въ единъ гласъ.

— Никога не ми се показа по-възвишенъ, колкото въ оная минута, когато наказа Тервеля, че бѣ прѣстъпилъ противъ слабия старецъ! думаше Любица пламенно, като забрави мѣгновено всѣка срамливостъ.

— За право, този пѣтъ трѣба да се поставиж противъ тебе и да се придружжъ къмъ Любица, потвърждаваше Симеонъ. Кешки да бѣхж човѣшкитѣ слабости все отъ такъвъ видъ! Споредъ твоитѣ думи сѣдѣж, че би трѣбало да осмѣдашъ и благородниятъ гнѣвъ на Христа, който съ вѣже изгони изъ храма купцитѣ, що мърсѣхж священото мѣсто . . . Но — да не забравѣж краятъ на разказа си. Сжщо както въ обикновенитѣ приказки, змѣятъ отнесълъ нашата царичка нѣкъдѣ въ диви планини, но тамъ се посвидило за пляката му на многобройни други чудовища, докѣдъ най-сѣтнѣ му направили заслужена честь, като го утрепали на една скала. Тогава се спуснѣли и сами въ жестокъ бой помежду си зарадъ оставената царичка. Въ туй врѣме ударила свѣткавица въ тая дива врѣва и катурѣла всичко въ дълбока мрачна пропасть . . . Това е то страшниятъ край, — причина на много сълзи на наша Любица, която обаче, слава Богу, бърже се изтъргнала изъ страшнитѣ змѣйски ногти и скоро съвсѣмъ ще ги забрави . . . Както видишъ, твоятъ истински сънъ не разплака никого отъ насъ и мълчанѣто на приятеля ти доказва, че той го смѣта за толкова маловаженъ, дѣто не иска и да те приговаря . . . Да, — забравихъ споредъ тоя сънъ да те по-

питахъ и за причината на твоята споходба. Безъ съмнѣние ти е домъчнѣло, та идешъ приятно да ме поотвлѣчешъ отъ моята самотия?

— Дойдохъ да узнаѣ, какъ е съ Славомира, отговаряше Любича. Страхъ ме бѣше, да ли не го заплашва още опасностъ отъ Тервеля и да ли е приелъ твоето прѣдложение.

— Придумахъ го на половина, противъ волята му, защото ми се види, че е жеденъ за опасности и смъртъ . . За какво се замисли така навжсено, приятелю? обърнхъ се къмъ Славомира.

— Припомнихъ си за родителитѣ, — отговори той и се стресна като отъ сънъ, — да ли сж още живи и дѣ ли ще бжде сестра ми Божана, която оставихъ тъкмо въ цвѣта на годинитѣ. горѣ-долу както Любича . . .

— И ти имашъ сестрица, Славомире? зачуди се Любича съ живо участие. До сега не си ми споменувалъ никога. Ахъ, съ каква радостъ бихъ се запознала съ нея!

— И азъ първъ пѣтъ чувамъ сега за това, додаде Симеонъ. Хемъ наистина, че за живота на приятеля си знаемъ изъ людски уста по-вече. отколкото отъ самия него. Ти до сега бѣше много затворенъ спрѣмо насъ, Славомире . . .

— Примамъ тоя укоръ за смѣтка на своя слабостъ, отговори Славомиръ замрачено. Ако и да напущахъ Моравия рѣшително, дори и весело, все пакъ ме нападахъ бърже въ чужбина тъга и грижа за ония, които нѣкога ми бѣхъ всичко. Обаче страхъ ме бѣше да се прѣдамъ прѣкалено на това чувство, за да не ме отбие отъ прѣдначертания пѣтъ, и така само нѣкога въ молитвитѣ давахъ воля на своитѣ мисли за тѣхъ. Въ челядното ваше щастие се бояхъ да пробуждамъ тия спомени, па така станъ, че съмъ прѣмълчавалъ за своя животъ и за работитѣ въ своето отечество. Отъ дълги години излинѣхъ вече ония скѣпи образи въ моята душа, и опасността изгуби своята важностъ. Ще ви прикажъ своитѣ случки, както ми дойдѣтъ минутно въ ума, и ще измижъ така споредъ силитѣ си укорътъ за неоткровеностъ къмъ своитѣ приятели. Родилъ съмъ се тъкмо година прѣди да повика въ Моравия мадриятъ нашъ князь Ростиславъ светитѣ славѣнски апостоли. Баща ми, Славомиръ, бѣше неговъ братанецъ и по-големъ братъ на Светополка, който бѣ тогава още удѣлни князь Нитрански. Докъдъ Светополкъ, жеденъ за слава и мощъ, дирѣше всѣкакъ да спечели княжеска приязнь, та да се докопа до прѣстола по-скоро отъ баща ми, тоя живѣеше съвсѣмъ далечъ отъ подобни обществени желания

въ затишието на жупното си градище и оставяше на по-младия братъ волю поле за планове. Живѣеише само за своята челядь и за своитѣ подданици въ удѣлната жупа, и тѣ всички го обичахъ за неговата добрина и благороденъ умъ. Той бѣ единъ отъ първитѣ, които посрѣщнахъ светитѣ солунски братя на наша земя и които почнахъ веднага да разпространяватъ тѣхното учение по своитѣ краини. До него врѣме сѣ ни дождади, истина, просвѣтители и изъ Пасовъ, Салцбургъ, Регенсбургъ и други нѣмски епископски градове, но тѣ не знаяхъ отъ една страна езикътъ и нравитѣ на моравския народъ, които прѣзирахъ въ своята нетърпѣлива надмѣнностъ, а отъ друга страна се изпращахъ тамъ повечето за печалба на своитѣ епископи, що се стремѣхъ да прибиратъ тѣсти десетѣци отъ нови епархии. Мнозина отъ нашитѣ бидохъ покрѣстени отъ тѣхъ, ала надали познавахъ това, и така остана дѣйността на тия попове залудо. Тепърва Кирилъ и Методи, запознати и двоицата съ нашия езикъ, като славѣне родомъ, и вдѣхновени отъ истински духъ апостолски, съзорихъ ясно деня слѣдъ тъмното мѣжденье. Помпъж, какъ татко придобиваше за новото учение нашитѣ прости, ала упорито вѣрни на своитѣ обичаи планинци. Когато настаяхъ погански тържества въ дѣсоветѣ, не даваше да ги прѣскаатъ съ насиліе, както правѣхъ други и все безуспѣшно, но за очудване на всички порячваше да ставатъ край жупното градище, на тука между танци и пѣсни, като си почиваше народътъ, разговаряше кратко съ людетѣ за досегашнитѣ заблуждения и за новата свѣтлина на вѣрата, тъй че ония отъ тѣхъ, на които добриятъ характеръ съ жестокость става упоритъ, напуцахъ игритѣ си и жертвитѣ и като сѣдахъ наоколо му, слушахъ внимателно неговитѣ думи. А думитѣ бивахъ ту весели, за да възбуждатъ участие у слушателитѣ, ту развълнувани, та се всинца разплаквахъ. Азъ седѣхъ на моравата до позѣтѣ на татка, и като гледахъ това напрегнато участие и всеобщо въодушевление на народа, вече тогава, ако и дѣте още, почувствувахъ силно желание да правя като него, щомъ еднажъ дорасна. На думитѣ му помагаше да дѣйствуватъ не малко и това, че като кметъ е билъ и пошъ на своята жупа въ погански врѣмена и старото уважение отъ това звание прѣмина възъ него и като възъ учитель християнски. Полека-лека поганскитѣ олтари пустѣяхъ отъ равнодушието на самитѣ погани, и вмѣсто да слави боговетѣ, народътъ се събираше вече въ храма на градището, основанъ тамъ отъ самия нашъ свети архиепископъ. Тогава бѣше

още мжжъ въ пълна сила и свето вдъхновение пламтѣше съ блѣсътъ изъ добритѣ негови очи. И до сега ми сж още въ ума всичкитѣ негови думи, що ми е проговарялъ, когато заведенъ отъ татка му цѣлувахъ ръка. Мислѣхъ за тѣхъ непрѣстайно, и още тогава ми се искаше да побѣгнѣ отъ дома и да вървѣ слѣдъ него. Азъ бѣхъ момче буйно, дори диво. Игритѣ на другаритѣ никога не ме радвахъ. Скитахъ се по лѣсоветѣ самъ самичкѣ безъ да слушамъ съвѣти и да се вардѣ отъ опасности, и често съмъ уплашвалъ до смъртъ добрата си майка, като се спущахъ отъ градицето, тъкмо дѣто скалата бѣше най-стрѣмна. Като видѣше татко ми, какъ яко се държѣ на конь и се опитвамъ да въртѣ тежката сулица или млатъ, съ усмивка ми прѣдричаше, че ще станѣ храбръ войникъ, ала скоро трѣбаше да си повърне думитѣ, когато за първъ пътъ ме взе съ себе на ловъ и видѣ, че се боѣ отъ кръвъ. Азъ бѣхъ се разплакалъ надъ единъ убхтанъ промушенъ еленъ и вече не рачехъ и да чуѣ за ловъ. И звукътъ на рогаветѣ, що ецахъ по ловъ изъ горитѣ, изгуби за мене бившата си сладостъ и вече не будѣше въ душата ми дълбоки примамливи желанія: той ми се чинѣше като плачъ на горкитѣ животни, за чието убиване даваше знакъ. Сжщо и веселата свирня на гусли и гайди, при които вечеръ играяхъ ратаитѣ на двора, не ме досѣгаше, — дори наопаки, ми стискаше сърцето съ чужда тежина отъ жалъ и не рѣдко ме хвърляше въ сълзи. Тѣй гледахъ укорно и чудно и на малка Ъжанка, която вече се ловѣше въ хорото, и никога нейната любовостъ не сполучи да ме увлѣче въ него. Така прѣминѣ моята младостъ, когато изведнѣжъ настанѣ пълень обратъ. Единъ день видѣхъ какъ носѣтъ кървавъ мечъ край градицето и оттамъ по дѣдинитѣ. Подиръ това настанѣхъ плачове на женитѣ, които се прощавахъ съ мжжѣтъ си и синоветѣ. Въ подградието се трупахе отъ вси страни военниятъ запасъ на жупата. Всѣкой способенъ за оружие бързаше да увеличи броятъ на пѣстрата навалица. Едни пълнѣхъ своитѣ стрѣлници съ шинове, други опитвахъ пружността на лѣковетѣ и силата на тетивитѣ, или триехъ и точехъ своитѣ мечове, сулицы и млатове. Втурнѣхъ се между тѣхъ, и отчасти отъ кѣсанитѣ имъ разговори, отчасти отъ пѣсенята на единъ юнакъ, който бѣ взелъ да въспѣва на гусла новото събитие, научихъ причината на всичкото това бързане и обрѣжване. Чичо Светополкъ, като не можалъ да причака редъ за власть, поддалъ се съ удѣлната си земя на нѣмския кралъ Людовикъ и отмах-

налъ отъ себе покорството къмъ княза Ростислава. Тоя като гонѣлъ измѣнникътъ братанецъ билъ коварно плѣненъ отъ него и прѣдаденъ на нѣмцитѣ, които ослѣпили клетиятъ князь и затворили го въ манастиръ. Светополкъ завладѣ прѣстола, но плодътъ на измѣната не биде му благословенъ. Синътъ Людовиковъ Барломанъ, войвода хорутански, лукаво го плѣнилъ, и като завзелъ бързо най-укрѣпенитѣ мѣста и твърдини моравски, овладѣлъ така цѣлата земя, надъ която поставилъ господари подчиненитѣ свои маркграфове австрийски, Вилхелмъ и Енгелшпалкъ. Нашето отечество, до тогава мощно и речи напълно независимо, се озова изведнѣжъ подъ игото на чужденцитѣ, и недостойнитѣ нѣмски епископи намѣрихъ врѣмето годно да си отмѣстятъ за своята изгубена печалба. Плѣнили обичниятъ нашъ пастиръ и хвърлили го въ люти мѣхи. Самитѣ епископи, безъ да зачитатъ честитѣ папски послания, мѣчили го съ гладъ и студъ, като го оставяли цѣли часове голъ да мръзне, па дори го и биели съ собствени рѣцѣ съ конски бичове. Отъ всичко това народътъ ни дълбоко докаченъ се побуни по всички краища на Моравия за да сваля новото насилно владичество и да освободи своятъ архиепископъ. Разтревоженъ отъ тия думи отърчахъ изъ подградието нагорѣ, и тука ме пригърнѣ майка ми съ плачъ, безъ да може да отговори на моитѣ безбройни запитвания. Въ домашната стая съзрѣхъ татка си съ посърнѣло важно лице и съвсѣмъ обрѣженъ, обиколенъ отъ кметове и владици (владѣтели). Дошли бѣхъ, водени отъ едната мисль да си поставимъ на чело татка ми, и му подавахъ въ тежкитѣ тия врѣмена изборътъ за князь. Татко прие рѣшително нелесната задача. На молбитѣ ми да ме вземе съ себе си и да боювамъ за обичния архиепископъ, той ми обрече съ усмивка, че по-сетнѣ самъ ще дойде за мене, слѣдъ което се прости и трѣгна на чело на своята дружина. Оставенитѣ жени, дѣца и старци струпахъ стадата си и нанесохъ на едно своята покъщнина въ двореца, да ги пази поставениятъ гарнизонъ, а пъкъ азъ всѣкой день обикаляхъ по дрѣвениятъ укрѣпления и гледахъ нататкъ. Дѣто въ горитѣ бѣ изчезналъ татко съ дружината си, дали ще скоро да се върне и за мене. Горѣхъ отъ жажда за бой и упражнявахъ слабата си рѣка да въртижъ млатътъ. Полека се сипѣхъ настръчителни вѣсти за побѣдитѣ на нашитѣ дружини, които отдѣлно нападали отъ бърдата нѣмскитѣ чети и защитенитѣ отъ тѣхъ градища. Нападателятѣ се намирахъ вече на тѣсно въ чужда земя слѣдъ многобройни поражения, които се нижехъ като

въ една верига. Карломанъ изпрати нова силна войска въ Моравия, ала тука се измами, като постави Светополка на чело на войската въ надѣжда, че той ще по-лесно да смаже своитѣ сродници и подѣ видѣ на домашенъ управителъ ще да умири побунениятъ народъ. Светополкъ се приближи подѣ Велеградъ, който бѣше вече прѣвзетъ отъ татка ми, и го обсади. Обаче при обсадата той се споразумѣ съ своитѣ съотечественици и пакъ измѣни на нѣмцитѣ, които всички, и съ своитѣ маркграфове въ единъ кървавъ день заплатихъ съ главитѣ си коварниятъ посѣвъ. Татко ми тогава като не рачеше да двои народътъ отъ брата си, отстъпи нему властта и се оттегли въ тихото си жилище, благославяиъ отъ всички.

Князь Светополкъ наказва съ жестоки удари вѣроломството на нѣмцитѣ. Разшири досегашната държава съ Панония, а слѣдъ три години побѣдоносна война и слѣдъ многократни напомнянья отъ папата се върнѣ и нашъ Методи, но повѣхнѣлъ отъ мъжки и разбитъ като старецъ. Само силата на възвишения неговъ духъ и ревността въ спасителното дѣло му останѣхъ неизмѣнени. Като го видѣхъ въ това положение, загорѣхъ отъ силна умраза противъ виновницитѣ на бѣдитѣ му. Между туй дозрѣвахъ като юноша, и Светополкъ, щомъ навѣсти татка ми, изслуша радостно моето желание да ме приеме въ войската. Надѣждитѣ ми за бой съ нѣмцитѣ не се изпълнихъ ведната, ала Светополкъ все ме хвалѣше, дѣто му помагахъ да завладѣе съсѣднитѣ славѣнски племена — Висляне, Слезяне и Милчане, и ме направи вождъ на войската си. Напослѣдъкъ взехъ участие въ войната противъ Арнулфа, сина Карломановъ, и ако и да желаете собствено Светополкъ да придобие за Ариба, когото закриляше, австрийското маркграфство, азъ смѣтахъ него бой като отплата за Методиевитѣ страдания. Слѣдъ побѣдоносната битка на река Раба върнѣхъ се въ Велеградъ и издирихъ тамо Методия. Намѣрихъ го въ бѣдна хижа извънъ града, дѣто гледаше единъ заробенъ нѣмецъ боленъ. Похвалихъ му се съ нашата побѣда като съ блѣскаво отмъщение, и вѣрвахъ че ще го зарадвамъ съ това, ала светиятъ старецъ ме изгледа строго и съ укоръ. — Сину мили, — рече ми, — азъ простихъ вече отдавна на заслѣпенитѣ си противници грѣховетѣ противъ мене. Много ми е жалъ, че си искалъ да мѣстишъ за мене. Вижъ тамъ оня клетникъ, когото сѣ напуснѣли приятели и сѣ го оставили безгрижно на сѣдбата неприятели, та тегли въ чужда земя безъ състрадание . . . Да му помагамъ е моята мѣстъ, и ако го упазѣ, тоя день

ще ми бѣде много по-милъ отъ всѣка голѣма побѣда съ кървава битка.

Тия думи произведохъ въ мене дълбоко впечатление. Взехъ прошка отъ Светополка и си отидохъ въ бащиното градище. Славата, що ме сподиряше, ми се струваше като постояненъ укоръ за извършеното зло. Скитахъ се пакъ самъ по горитѣ и размишлявахъ надъ думитѣ на светеца, докѣдъ най-послѣ оставихъ за вицѣги своята бащиния и станяхъ Методиевъ ученикъ.

Славомиръ прѣстанъ за минута да разказва и като видѣ прочитъ на дѣвойката разпалено впити въ своето лице. боязливо прѣкара прѣзъ ума си още веднѣжъ своятъ разказъ, да не би да се е изтървало свободното му сърце, та съ трогателно описание или самохвала да го направи за нея още по-прѣлестно свѣтълъ. Минъ съ рѣка по горещото си чело и продължи нататкъ за своитѣ неволи по дългитѣ пѣтища, дѣто е придружавалъ архиепископътъ, за гонението отъ нѣмцитѣ противъ богослужението на славѣнски, за заслѣпенія Светополкъ и за своето изгнание. Споменъ благодарно и за любезния приемъ на изгнаницитѣ отъ княза Бориса и съ поблѣднѣло лице и трепетливъ гласъ даде особна важность на даденитѣ свои обѣщания. Симеонъ явно се сепна, като се научи за новия обѣтъ, и въ душата му станъ ясно, защо говори приятелътъ му за тежки бойове и защо иска на всѣкой начинъ да се махне. Съ дълбока горестъ погледна хубавицата своя сестра, която сѣкашъ не проумѣваше значението на злокобнитѣ думи, защото яснитѣ ѝ голѣми очи безъ никаква тревога, като унесени отъ сънъ, тѣжовно почивахъ възъ лицето на разказувача. Той почувствува и горещо състрадание къмъ благородния си приятель, който съ всяка сила се бори съ тежката сѣдба, — безъ да гледа и тука да си поотдѣхне срѣди драгостъ и обичъ. Разбра въ душата си всичката оная болка и злочестина, които наскоро ще има да стигнатъ и двоицата, и гърдитѣ му се застискахъ. Желаше отъ сърце зарадъ сестра си и Славомира, да бѣде тоя съ характеръ по-мекъ и да се избави нѣкакъ отъ окovitѣ, що го притискахъ.

— Богъ е най-милосърденъ къмъ насъ, негови слаби чедъ, драги Славомире! — думаше разтревоженъ слѣдъ свършека на разказа му и несвързано съ него. Той навѣрно неще иска да страдаме зарадъ безразсѣдната крачка, що направихме, когато не сме ни прѣдчувствували, каква ще сетница да има тя за насъ . . .

— Какво искаш да кажеш съ това, Симеоне? питаше Славомиръ поблѣднѣлъ и постанъ развълнуванъ отъ стола.

— Това само, отговори оня уклончиво, — че самъ азъ, нищожно творение прѣдъ Господа, чиято милость е сѣнка въ неговия слънчовъ лъчъ, бихъ незабавно освободилъ отъ служба всѣкъ свой слуга, да видѣхъ, че тя му причинява страдания, които изначало не е прѣдвиждалъ . . .

Очитѣ на двамината мѣжа се срѣщнахъ въ дългъ чуденъ погледъ, който не малко приличаше на борба. Явно бѣше, че си разумѣхъ. Погледътъ на Славомира съ болка прѣминъ по стройната снага на обичната дѣвойка; — неговътъ отговоръ бѣ, че нѣмо и отрицателно поклати съ глава. Пакъ сѣднъ убито като въ шеметъ и подирѣ глава на ржцѣтъ си разтрепери.

— Ахъ, дѣ да бѣше Славомиръ боляринъ! въздъхнъ Любица безъ да помисли, че тъкмо се рѣшаваше върху щастието на нейния животъ.

— А защо би желала така, любезна сестро? питаше братъ ѝ, като я притискаше горещо къмъ своитѣ гърди. Мислишъ може би затуй, че бихъ могълъ тогава по-лесно да задържъ нашия приятелъ, като го обсиждамъ съ почести? Славомиръ не копнѣе за тѣхъ, както видѣ вече. Да бѣше така, той сега щѣше да бѣде вождъ и свѣтълъ князь въ своето отечество, и ти изобщо не би го ни виждала. Бѣди благодарна на духовния му чинъ за своята блѣскава отхрана.

— Немà наистина, наистина ще си иде? издума дѣвойката усилено и лицето ѝ станъ блѣдно като снѣгъ. И ти ли не можешъ да го задържишъ тука, драги ми Симеоне?

Симеонъ отвърнъ глава отъ очитѣ, които сѣкашъ му пробуждахъ сърцето.

— Още едно срѣдство не сме опитали, — силовъ подимаше шеговито. Наштъ приятелъ обѣща да остане тука още нѣколко деня. Па ще ти дамъ добра дружина отъ сами боляри, и съ тѣхъ ще можешъ задържа Славомира до-тогава, докогато се свикне и нѣма да иска вече да си ходи.

— Ти се шегувашъ Симеоне, дѣмаше сестра му, утѣснена. То би било насилие, и това да си позволя азъ, па още и къмъ Славомира? — не, не, той би се чувствувалъ тука злочестъ, и азъ би трѣбало да го пуснъ на първа дума! добави съ разтреперанъ гласъ.

— А не знаешъ ли ти, Любице, друго нѣкое срѣдство, безъ насилие, та да можешъ съ него да го плѣнишъ? питаше я Симеонъ, като я цѣлунъ въ бѣлото чело.

Любица го погледнѣ съ почуда и жално, жално поклати глава.

— Като не послуша твоитѣ просби, нѣмамъ вече надѣжда, рече тихо съ сълзи на очитѣ. Моятъ гласъ е, за жалость, прѣслабъ за това . . .

Князътъ посви рамена като въ съмнѣние. Въ това врѣме влѣзе слугата и обади, че нѣкоя си госпожа, забулена, слѣзла отъ носилката и моли за срѣща съ княза. Симеонъ станѣ, извини се кѣсичко, па метнѣ още погледъ върху двамата свои гости, като да желаше да се разберѣтъ тѣ сами, и излѣзе изъ трѣма. Подиръ него настанѣ дълбока тишина. Любица се свѣнѣше да почне разговоръ, а Славомиръ се боеше. Въ това дълго врѣме на мрътва, душна тишина нѣколко пѣти грѣмотевица се разби надъ високото кубе и неграйна свѣтлина на слънцето поигра по разкопнитѣ стѣни и лѣскавия подъ. Славомиръ, който седѣше съ лице сложено на рацѣтъ срѣщу Любица, станѣ безпокойно и се разхождаше изъ трѣма.

— Симеонъ каза, че ще се върне скоро, а още го нѣма, — думаше си и обръщаше всѣка минута очитѣ си къмъ вратата. Не бѣше рѣшенъ, да ли трѣба противъ всѣко приличие и противъ волята на приятеля си да излѣзе, или да остане и да търпи нататѣкъ въ тази мрътва тишина напрежението между себе си и Любица: боеше се, че при първа дума помежду имъ, произнесена на самѣ, това напрежение ще избухне въ пагубна буря. Крачкитѣ му ставахъ все побързи и вжтрѣшната тревога растѣше. Сърцето му лудо тупаше. Напokonъ се спрѣ прѣдъ образа на послѣдния сѣдъ, като искаше съ мощното впечатление, що му правѣше видѣти това художество на светия майсторъ, да отбие на друга страна токътъ на своитѣ мисли и да се подкрѣпи съ далеченъ споменъ противъ по-нататѣшни изкушения.

Срѣдата на образа завзимаше Христосъ, като вѣченъ сѣдия, седѣхъ на златенъ прѣстолъ, обиколень отъ ангели. Въ рѣка си държеше книгата на живота, а около главата му се прѣскахъ ослѣпителни лъчи, които пълнѣхъ срѣдното поле и постепенно чезнѣхъ въ двѣтѣ пострани поля на образа, докѣдъ се изгубѣтъ въ свършена тъмнина. Отдѣсно на сѣдията, изъ чисто благочестиво лице свѣтѣше величие и строгость, стоеше свѣтълъ ангелъ и приемаше съ блага усмивка подъ своитѣ разперени крила ония, които сѣ обявени за праведни, а съ лѣвата си рѣка имъ показваше отзадъ озарени врата. Отъ другата страна колѣничеше на

сивъ облакъ ангелътъ на вѣчното зло и съ пѣкленъ присмѣхъ надъ избилна жетва посрѣщаше клетници, които се прѣлѣваха: тайна мощъ ги караше подъ тъмното негово крило. На полето на образа отъ лѣва страна се носѣше надъ пепелявата земя хоръ ангели съ зурли, и пустата земя се оживѣваше отъ страшни полунаги тѣла въ схумнати дрипи. Нѣйдѣ се подаваше наполовина изъ разтворената почва човѣшко подобие, какъ чуши въ ужасъ ржцѣ и сѣкашъ изново иска да се скрие въ гробната утроба, но земята пеумолно рига всичко, що е приела нѣкога изъ човѣшкото поколѣние въ своето лоно. По-нататѣкъ се наваля купчина грѣшници, изтрѣпнали отъ страхъ, и отвърщатъ изпоясани лица отъ ясната лика на строгия сѣдия. Младъ единъ мъжъ, който въ разцуснѣтъ може би животъ не е позналъ страхъ, въ диво отчаяние забиваше гърчовито прѣстѣ въ голитѣ си гърди, а очитѣ му свѣткаха въ неизказанъ ужасъ. А такива лица има по широката долина цѣло множество, и още излизатъ по гласа на ангелската трѣба нови и нови купове. Полето отъ дѣсна страна бѣше потопено въ пѣленъ кървавъ жаръ на пламъци, що лижеха отдолу, а прѣзъ тоя жаръ летѣха осѣденитѣ надолу въ вѣчна мъка, кждѣто ги фърляше дяволътъ изъ лѣжовното убѣжище на змѣйскитѣ си крила. Славомиръ се загледа въ това лице и никога не му се стори да се присмива толкова злорадно, колкото сега.

— Сърдишъ ли ми се Славомире? зачу наведнажъ до себе си несмѣлиятъ гласъ на Любица.

Младиятъ мъжъ затрепера, като че слушаше не звънливъ нѣженъ гласъ на дѣвойка, но грозенъ звукъ на ангели за послѣдния сѣдъ и погледнѣ немилостиво своята бивша ученичка, у която любовта бѣ надвила всѣка свѣтливостъ.

— Отъ що сѣдишъ така, Любице Борисова? отвърна съ принудена хладностъ.

— Ахъ, да знаеше, какъ ме пронизва таково чуждо обръщанье отъ тебе, — затъжи Любица горчиво, — ти навѣрно вече нѣмаше да правишъ така. Наистина, азъ сама си го заслужихъ, като поискахъ, да не ме наричашъ вече дѣте, но отдѣ можехъ да знаа, че ти ще обърнешъ шегата въ такава жестока истина! О, колко бѣхъ честита, кога ме наричаше свое чедо. . . Ти питашъ, Славомире, отъ що сѣдѣхъ, че си ме намразилъ? Та да ли е толкова далеко причината за моя въпросъ? Не ми е свидно, че си разположенъ къмъ брата ми, но може ли да се отрече, че къмъ него се отнасяшъ съвсѣмъ иначе, нежели къмъ мене? Колко се радвахъ,

че ще дойдешъ у насъ, и когато най-сетнѣ мосто желание се изпълни, ето че гледамъ, какъ би искалъ по-скоро пакъ да си идешъ. Що ти съмъ сторила, та не щешъ вече и да ми продумаешъ, нито дума да ми прикажешъ, защото и до сега щѣше навѣрно да мълчинъ, да не бѣхъ се първенъ сама обърнала къмъ тебе и да те питамъ за причината на твоята обхода, която ме прави нещастна . . .

— Прости ми Любице! молѣше Славомиръ и се отвръщане развълнуванъ отъ нея къмъ образа. Извини моята неприлична обхода съ грижитѣ, които сѣ ме налегнали, и съ борбитѣ, които морятъ душата ми, сполѣтена отъ злочестина.

— Боже мой, ти си злочестъ драги Славомире? извика дѣвойката милозливо и съзри ѣ напълнихъ очитѣ. О, какъ ме боли сега за неумѣстнитѣ ми думи, съ които по дребнава, себична причина още по-вече те нажалихъ въ твоята скѣрбъ! Ахъ, защо не повѣривашъ никому скѣрбъта си? Защо искашъ самъ да носишъ теглото на своята злочестина, когато съчувствието на приятели би могло да го улекчи? Може Симеонъ би ти помогналъ, — той много те обича и за тебе би направилъ всичко. О, да бѣхъ азъ въ състояние да ти помогна, колко бихъ била честита, но за жалость съмъ само слабо, нищожно момиче, което не намирамъ дори достойно за своето довѣрие. . .

Славомиръ погледнѣ Любица като въ съмнѣния. Не, това ангелско лице не бѣ способно за прѣструвка. Тогава тя и до сега не е съгледала неговата страсть, — виновникътъ на злочестината му? Колко го смилваше състраданието на това горко момиче, което забравяше собствената болка, когато той непрѣдпазливо рече, че страда! Тогава тя не е забѣлѣзала и она разказъ за дадени обѣщания, който нарочно за нея бѣ отреденъ и изговоренъ съ толкова сила? Ахъ, горката тая невинна душа не схващаше тежкиятъ изразъ на обѣщанието за чистотата. Ней се струваше таково обѣщание у единъ обиченъ мъжъ напълно излишно: не ли бѣше за нея чистъ и възвишенъ надъ всѣко опетнение, — можеше ли само да си помисли, че ще прѣстане да е такъвъ? А неговата наклонность, за която само сънуваше въ безсѣзнателна сладостна тѣга, — нея ли трѣбаше да смѣта за грѣхъ противъ чистотата на сърцето? То ѣ си чинѣше, както да не си мисли и самага Бога за чистъ, — все едно, както да оскверни човѣкъ Бога съ молитва!

— Горко, горко дѣте, подѣе Славомиръ, на когото всичкитѣ планове и твърдостъ се топѣхъ въ нейния погледъ, както снѣгъ въ зоритѣ на пролѣтно слънце.

— Жалъ ти е за мене? рече Любипа съ радостъ. О колко си добъръ! Тогава вѣрвашъ ли въ моето състрадание и увѣрение, че бихъ ти помогнала на драго сърце? Да, ти казваше веднѣжъ, че ме знаешъ, но мислѣхъ, че все още напълно не ме знаешъ. Не, не е възможно; ти си толкова добъръ, че не би искалъ тъй тежко да ме обидишъ. Ти не знаешъ, колко те обичамъ, и не знаешъ, че ще умрѣхъ, ако си идешъ! . . .

Злочестиятъ мъжъ треперѣше при тия думи като листъ въ буря. Не знаеше какво да прави, а силата му и началата, които отчаяно викаше на помощъ, се губѣхъ въ мъгла и го оставяхъ безъ защита до хубавата дѣвойка, къмъ която тегнѣше цѣлото му същество. Употрѣби всичкото си душевно надмощие, да се отвърне, и прѣминъ трѣмътъ като се спираше на всѣка стѣпка отъ силното туптенѣе на сърцето, което щѣше да се пукне. Изведнѣжъ пристѣпи страстно къмъ нея и като я улови съ лѣвицата си около тънкия кръстъ бърже я доведе прѣдъ образа.

— Гледай, Любипе, казваше съ дълбокъ прѣсичанъ гласъ и показваше къмъ червения кървавъ жаръ на дѣсното поле. Желала ли би да ме видишъ тамъ между осѣденитѣ?

Дѣвойката, упоена отъ щастие въ неговитѣ обятия, обърна къмъ него своитѣ голѣми пламнали очи.

— Що питаешъ Славомире? рече съ болезненъ укоръ. Азъ сама бихъ дала за тебе своето спасение! доложи горещо, като поеше блажениятъ си погледъ въ неговитѣ очи.

— Недѣй хули, чедо! напомняше Славомиръ и тежко издишаше. Знаешъ ли, що значи вѣчна мъка?

— Тя би ми се промѣнила въ радостъ, като помислѣхъ, че съ нея съмъ откупила твоего щастие.

Славомиръ изтрѣпна надъ дълбочината на страстѣта у слабата, несмѣла дѣвойка. Искаше да се свладѣе, ала мислитѣ му се прѣбѣсвахъ въ самото си начало и чезнѣхъ като мѣхури, що скачѣтъ надъ водата, кога вали силно. Главата му бѣ пуста и безмощна, — сърцето празнуваше пълна побѣда. Виждаше само онази омайна, гиздава лика, що свѣтѣкаше като пурпуръ на цѣломѣдренъ руменецъ, — ония просълзени темни очи, прѣзъ които се втапяше въ шеметната дълбочина на красната невинна душа, пълна съ любовъ. Безъ да иска, притискаше пружното ѣ тѣло по-тѣсно къмъ гърдитѣ си, а главата сама се навождаше по-долу и по-долу къмъ меката ѣ коса, бѣлото чело и лице по-красно отъ цвѣнѣлъ триндафилъ . . . Надъ кубето се пронесе облакъ, и ясенъ слънчовъ

лжчъ се отрази отъ лѣскавата мозаика на образа — като една отъ свѣткавицитѣ, що блѣскахъ тамо, — право нему въ очитѣ. Славомиръ погледнѣ оплашено образътъ. Въ силното му раздражение му се струваше, че вижда себе си да хвърчи въ безкрайнитѣ алени кървави простори, като стиска въ свонитѣ обятия прѣлестното упоително тѣло на злочестата дѣвойка, и тя какъ поглежда къмто него съ неизказанъ изразъ на любовъ, ала и съ безкрайна болка на отчаяние . . . Пѣстри като джга коледа, що се виехъ съ вихровита бързина прѣдъ неговитѣ очи, се разтворихъ, — и той съзрѣ оми страшно озбѣнъ сатановъ погледъ, съ който ги кара двоицата въ вѣчната пропастъ . . . Проницателенъ викъ се продра изъ гърдитѣ му. Пуснѣ Любидъ изъ виѣпеното обятие и се спуснѣ да бѣга изъ трѣма, като залиташе на краката си изтръпнѣли . . .

(Слѣдва).

ПОТОЧЕ.

Поточе гледайки, що ровещицъ земята
 Прѣзъ урви, прѣзъ скали наредъ
 Набѣнато и съ пѣна на устата
 Катъ бѣсно скачаше напредъ,
 — Кждѣ прѣпирашъ буйно толкозъ, клето?
 Попита го дърво едно столѣто.
 — Прѣпирамъ къмъ морето,
 Поточето отвърнѣ съсъ запѣхтенъ духъ; —
 То, казватъ, вечъ съвсѣмъ се осолоило!
 И ето, въ себе си му носѣ азъ прѣснило.
 Казало, и въ морето — бухъ!
 Ала морето
 Останѣ все то. . . .

Въ живота колко бѣсни
 Се хвърлятъ всѣки день
 Младешки сили прѣсни:
 А той е все солень! . .

А. Яллуховъ.

ОТЪ ЗЛО НА ПО-ЗЛО

Това бѣше слѣдъ войната, — слѣдъ сѣрбско-българската война. Едвали се бѣхъ изминѣли десетина дена откажъ се подписа прочутиятъ едночлененъ миръ въ Букурещъ.

На скелата въ градътъ Х. се очакваше да пристигне параходътъ на шестъ часътъ заранѣта. Трѣбаше да пристигне на шестъ часътъ въ недѣля; но имаше нѣкои нетѣрпеливи хора, както всѣкъждѣ и всѣкога ги е имало, които бѣхъ излѣзли на Дунава, да го очакватъ още отъ вечерьта въ сѣбота. Единъ отъ тѣзи нетѣрпеливи хорица бѣше тая вечеръ и бае Крачунъ ковачътъ.

Като ви кажжъ, че бае Крачунъ имаше синъ въ войската, който е заминѣлъ съ Х-ския полкъ и е влизалъ въ биткитѣ; па като ви кажжъ, че Младенъ бае Крачуновъ е билъ раняванъ въ тия битки и е лежалъ по софийскитѣ болници; па като ви кажжъ още, че Младеновиятъ другаръ, Найденъ, е писалъ писмо на бае Крачуна и му казалъ въ писмото, че въ недѣля съ „вампоро“ ще си дойдѣтъ съ Младена, — вие ще се сѣтите по-лесно отъ мене, защо бае Крачунъ е слѣзълъ на скелата да чака „вампоро“ още отъ вечерьта въ сѣбота, когато тоя „вампоръ“ трѣбаше да пристигне чакъ на заранѣта въ недѣля!

Нали се сѣщате?

*
* * *

Бае Крачунъ държеше ковачница на долния край на пазарището, отъ кѣдѣто се отбива пѣтьтъ къмъ селата. Цѣлиятъ му глѣкъ въ ковачницата не чинѣше нито три чувала кукурузъ! Три-четири чука, двѣ наковални, нѣкоя и друга пила, двѣ-три клѣнци за подхващанье нагорещеното желѣзо, една кропилка за прѣсканье вѣглицата, кошлето, въ което си държеше вѣглицата, и единъ мѣхъ, покритъ съ закрѣпки, — това си бѣше цѣлиятъ „алатъ“ въ бае Крачуновата ковачница. Малко е, наистина, но бае Крачунъ пакъ

казваше: „берекятъ версишъ! Та що ми сѣ повече алати. — думаше бае Крачунъ, — зеръ алатътъ може нѣщо самъ да свърши, ако не го хванѣтъ рѣцѣ! . . . А колко за моитѣ и за Младеновитѣ — това ми стига и артисва.“ Право си казваше човѣкътъ. Съ тия „алати“ и съ тѣхнитѣ четири рѣцѣ, съ бае Крачуновитѣ и съ Младеновитѣ, изкарвахъ насущниятъ — просеникъ, или качамакъ — и за другитѣ гърла, що чакахъ пакъ отъ тѣхнитѣ рѣцѣ въ къщи; па още, ако питате за право, изкарвахъ и за царщината даждието. „Чукнешъ ли петъ пѣти за твое гърло съ чукътъ, чукни и шестиятъ пѣтъ за царщината,“ думаше бае Крачунъ на Младена, кога почнѣ да го учи на занаята си. „Ти не гледай, — каже, — че царщината нѣма гърло, както що иматъ гърла хората: она си пакъ гълта, хемъ така лакомо гълта, че и насита нѣма!“

Бае Крачунъ бѣше записанъ въ тевтера на ковалкия еснафъ, като майсторъ, още прѣди четиресетъ години. Най-напрѣдъ е билъ шестъ години чиракъ при майсторъ Джоно демирджията; па като умрѣ майсторъ Джоно, а той се прѣмѣсти при майсторъ Гоцо, та и при него чиракува още три години. Бае Крачунъ билъ стѣпилъ въ двадесетата година, когато майсторъ Гоцо го направи калфа и го цѣни първата година за осемдесетъ и петъ гроша годишенъ „хакъ.“ Шестъ години калфува бае Крачунъ и на седмата година еснафската „лонджа“ го записа като майсторъ въ ковалския еснафъ. Като младъ майсторъ, бае Крачунъ купи единъ фесъ съ пискюль и една ока раки-сапунъ на еснафския уста-башия, майсторъ Цоко Кючукътъ, и по половинъ ока раки-сапунъ на двамата гидъ башии отъ еснафската лонджа. Прѣдаде арманътъ прѣдъ лонджата, цѣлунъ рѣка на всичкитѣ майстори отъ еснафа и си взе „тестиро“, — станъ бае Крачунъ майсторъ.

Мѣчни бѣхъ първитѣ майсторски години на бае Крачуна; мѣчни бѣхъ, ама пакъ бѣхъ сладки. Дюкянсеи гидикъ, алати, кирия, данъкъ, — за всичко трѣбаше, а бае Крачунъ почнѣ майсторлъкътъ съ сто и седемдесетъ и три гроша и рупъ: това му бѣше цѣлата сермия. Ама човѣкъ е човѣкъ: що не може на тоя свѣтъ? — като има воля и здрави рѣцѣ, всичкото друго е колай. Въ бае Крачуновата ковачница огнѣтъ горѣше едноманъ, никакъ не угасваше. Три четири часа слѣдъ „еция“ и два-три часа прѣдъ „сабахъ“, както и цѣл-цѣлиничъкъ день бае Крачунъ все върти чукътъ въ рѣцѣ, все кове, все работи, все чалащисва. Така кара двѣ години и половина, и въ тия двѣ години и половина изплати всич-

киятъ си борчъ, откупи алатитѣ си, ожени се и пакъ му останѣхъ триста и двайсетъ и шесть гроша сермия.

Слѣдъ други три години чалацисванье бае Крачунъ си купи и кѣщичка за хиляда и сто и петнайсетъ гроша. Истина, че кѣщичката бѣше малка, слупена, тѣсна, — двѣ одаички и мутувакъ; истина, че тя бѣше чакъ на края на градътъ, до самитѣ гробища, ама — ама пакъ му бѣше мило, пакъ ѝ се радваше! Когато викиж попъ Митра да я освети, а той го покани и въ ковачницата си, да свети и тамъ вода. Пригответи една паница за светената вода, стѣмки една китчица босилекъ, запали една воценица на паницата, друга воценичка даде на попъ Митра, който турнѣ патрахилътъ на шия и почнѣ водосветътъ. Когато попъ Митъръ поръси бае Крачуна съ светената водица, а той го помоли да поръси и неговиятъ голѣмъ чукъ и наковалнята му. Пощо цѣлунѣ бае Крачунъ кръстътъ, а той пристѣпи прѣдъ чукутъ и наковалнята, прѣкръсти се, па и тѣхъ цѣлунѣ! Цѣлунѣ ги, а отъ очитѣ му се търколихъ двѣ едри сълзи, които кашнѣхъ на неговитѣ „алати“. Въ тия сълзи изказа бае Крачунъ всичката своя благодарностъ на онѣя, който му бѣше помогнѣлъ, та бае Крачунъ изкарваше по нѣкой залгъ просеникъ за себе си и за стопанката си, който му бѣше помогнѣлъ да изплати борчътъ си, да си откупи алатитѣ, да се задоми, и да си купи и кѣщичка. — да свие свой положъ.

Стрина Тота, бае Крачуновата стопанка, гледаше, сирота, съ такава радостъ на нихната си кѣщичка, като да бѣше нѣкой пашовъ конакъ. Мете, трие, чисти цѣль день, отъ зори до мръкнина, като че само тя има своя кѣща въ цѣлия градъ. Купи за петдесетъ пари варъ, угаси я въ единъ чиренъ, па бѣлоса цѣлата кѣща — и отъ вѣнка, и отъ вжтрѣ. Купи и за десетъ пари червена боя, разтопи я, па нашари отдолу по стѣнитѣ первази, колко на една педи и половина, околоръстъ по цѣлата кѣща. Послѣ вземе, та счука керемиди, прѣсѣе ги ситно, па изтрие съ нѣхъ онѣя дѣски по душмето и край прозорцитѣ, та се лѣснѣхъ като кехлибаръ. Стане стрина Тота въ четвъртъкъ, та иде на пазаръ. Тамъ купи малко вълница и по-вече дребъ, — гледа, сирота, поевтинкото, — па изпере, овлачи на даракъ, изпреде, па седне, та изтъче шесть възглавнички и двѣ чержлета, — едното за душмето, а другото за миндерчето. Купи десетъ аршина басма отъ Сабадучо чифутинътъ за една кокошка и триесетъ яйца, па ушие пердета, закачи ги на прозорцитѣ, па се поизстѣпи къмъ срѣдата на одаичката, па гледа пердетата,

гледа чержетата, гледа възглавниците, а ней ѝ е мило, мило, — да речешъ, че медъ разтрива на сърце! Като дюздиса кѣщичката, а стрина Тота се залови за двора. Най-напрѣдъ посчука курникъ за кокошкитѣ. Стрина Тота бѣше много майсторка да отгледва гадове въ кѣщи. Разбираше и какъ да ги храни, и какъ да ги цѣри отъ кокошата болестъ, и какъ да ги захрани, та да снасятъ по-вече яйца, и какъ пологъ да имъ нагоди, и всичко. Която кокошка или пуйка насади стрина Тота на яйца, тя не ставаше отъ полога до като се не излупитъ пилцитѣ. Прави, върши, но у стрина Тота не се е случвало да остане яйце замѣтено, или загъртъкъ у нѣкой пологъ. Давала е, сирота, по двѣ, па и по три яйца за едно, само и само да си завърти кокошки и патици отъ хубавъ джинсъ. Ама па и като ги изнесѣше на пазаръ, она ще продаде кокошката все двацетъ — трийсетъ пари по-скѣпо отъ каквото вървятъ на пазара. Като стѣмки курникътъ, а стрина Тота размѣри дворътъ за градинка. Прѣкопа мѣстото, направи лѣхи за арпаджикъ, за чесънъ, за мерудия, за копрецъ, за чубрица, — за всичко, що потрѣба въ кѣщи. Посади лѣхитѣ, повлѣче ги, та да не изравятъ врабцитѣ сѣмето, па постѣмки едно кѣше, по-близу до сокакната порта, и за по нѣкой стрѣкъ цвѣтѣ. Малко босилецъ, малко невенъ, малко кана-чичекъ, нѣкоя и друга гегина, петъ—шестъ глави зѣмбакъ, по нѣщо смилъ, по нѣщо димитровче, по нѣкой стърчець каранфилъ, — колко да кичи и да не изглежда голо мѣстото.

Дойде си вечеръ лѣтно врѣме бае Крачунъ въ кѣщи, па завари стрина Тота, че завратила рѣжави, подбѣла пешове, па улива оная градинка, улива я, а онова цвѣтѣ се размирисало, размирисало — за едната хубѣсть! Мило е па стрина Тота, па е мило и па бае Крачуна. — сияжтъ въ лице отъ кефъ, да речешъ, като че сѣ по-имотни и отъ чорбаджи Цеко.

На втората година пощо си купишъ кѣщичката, даде имъ Господъ и благословия въ челядь. Най-напрѣдъ се доби Бета, послѣ на втората година се доби и Младенъ. Стѣдъ Младена стрина Тота добива още шесть: четири момичета и двѣ момчета, ама нихъ пакъ си ги Господъ прибра, не имъ изтраяхъ. Стрина Тота, сирота, тѣжи, плака. би се, трена се, — безъ врѣме остарѣ отъ кахъри и чемери по дѣцата си, що ги загуби, а бае Крачунъ я тѣши: „Богъ далъ, Богъ зель! . . . що чешъ му? можешъ ли му пѣщо? Те на, пали гледашъ: хора, що сѣ хора, па и они, като се покачатъ на по-високо отъ другитѣ, кайдишатъ по нѣкога, па вдиг-

нѣтъ рѣка на човѣшкия животъ: тогава попритрепѣтъ, оногава поразплачѣтъ . . . Кефъ имъ е, правѣтъ го, — па що имъ можешъ? — нищо! Хемъ они сѣ баремъ хора, — знаѣтъ, че утрѣ ще се извърнѣтъ да умрѣтъ, па пакъ го правѣтъ, — та защо да го не прави Господъ? — Кой знае и онъ какви кровежи си прави тамъ, горѣ! . . . Зеръ я и ти ще му водиме есапитѣ“?! . . .

Стрина Тота кандиса. Разбра, че не е нейна работа да се мѣша въ Божитѣ хесани, па си каза: „Сполай Богу и на тия, що ми останахъ“! . . . Она, сирота, треперѣше надъ чедата си: мие ги, рѣши ги, прѣмѣнва ги, — все въ чисто, все въ здраво, па макаръ и закърпенко. Да бѣше кабилъ, като ги приспи, а она все надъ главитѣ имъ би стояла, само да ги пази да се не отвиес нѣкое, да му не климне на нѣкое я главицата на криво, я вратчето си да не изкриви прѣвъ възглавицата, яли пѣкъ да не би нѣщо да се задуши нѣкое, като хърка нѣ-съни . . . Майка е, па е горѣла, горѣла; та чудо ли е, че сега трепере надъ двѣчкитѣ си, що ѣ бѣше Господъ оставилъ?

Само тая майка, що е отгледвала дѣца, само она знае, какъ се отгледватъ, съ какъвъ зоръ, съ колко мъки. Па ако се случи при това да те скопча и нѣмотията, ако не стигащъ да надвиешъ на харча си, тогава — тогава хичъ и не питайте; прѣкрѣстѣте се, па кажете: „Господъ да ме чува и мене, па и душманина ми“! Който е казалъ, че дѣцата сѣ сладка неволя, е улучилъ, като да го е прочелъ на челото на всѣка майка!

И стрина Тота видѣ голѣмъ зоръ, докато очува своитѣ чедѣ — съ мъка, съ неволя, съ нѣмотия, но очува ги, отгледа ги, па и пораснѣхъ. Кета станѣ мома, подзе по нѣщо отъ кѣщния товаръ, па отмѣняваше майка си: и въ шетанье, и въ готвење, и въ тканье, и въ плетенье, и въ всичко. Па и Младенъ се поотърси; протегнѣ се едно момче, туку кажи до рамото на баща си. Не бѣше склѣпилъ още ни седемнайсета година, а въ ковачницата отмѣняваше бае Брачуна въ всичко. И шица на точило да изкове и да я набие, и гривна въ главината да натѣкми, и блѣна на осьта да причука, и лопата да изклепа, и сѣкира, или сатъръ да наблизи, — всичко му идѣше отъ рѣка. Кога навърши Младенъ двайсета година, а онъ станѣ единъ мъжага — и баща си надрастнѣ! Ония рѣцѣ дебелѣ въ рамената, па жилавѣ, па шалести, па яки, яки. — камѣкъ да стисне, що е рекълъ нѣкой, вода ще пусне! Хване Младенъ въ рѣцѣ оня голѣ-

мий чукъ, а бае Крачунъ държи съ кѣйци нагорещеното жельзо на наковалнята, па като го завърти въ рѣцѣ, като пѣкое перо, па тунъ — хъ, тунъ — хъ, — чука така юнашки, та нескритѣ дѣтѣтъ като дѣждъ отъ жельзото! А бае Крачунъ гледа Младена, какъ подфърля, като играчка, тежкиятъ чукъ, гледа ония рѣцѣ, яки като отъ чиликъ, па му драго, драго, — да речешъ, че пѣма втори като Младена по цѣлия свѣтъ!

Кета момува една-двѣ години, па като я знаехъ каква е работна, каква е кѣшовинца, а и въ лице бѣше прилична, она си намѣри лесно кѣсметътъ, па се и ожени. Поесахъ я мнозина, но бае Крачунъ и стрѣла. Тота харесахъ за зетъ Мирчо Педковия, що държеше бакалница па Стамбулъ-капия: харесахъ го, па му и дадохъ Кета. Истина, че Мирчо не бѣше богъ знае какъвъ сермилня, ама бѣше чалашкинтъ момчѣ па мирно, па кротко, па сговорно, па срамливо, — като момиче! А и Кета бегендиса Мирча, по-я теглеше сърце къмъ него, отколкото къмъ другитѣ, па като е било кѣсметъ, оно и сватбата станъ лесно.

Бае Крачунъ и стрина Тота мислѣхъ, че по сега вече тѣ ще само да благуватъ на тоя свѣтъ! Па и какво да не мислѣтъ така, когато и Младенъ излѣзе отъ харенъ по-харенъ, па и Кета улучи съ кѣсмета си, а и зетъ имъ, Мирчо, — единъ бѣше Мирчо въ бакалския еснафъ! „Но сега вече, — думаше бае Крачунъ на стрина Тота, — по сега и да умрѣ вече, не ми е кахъръ: дѣцата си наредихъ, всѣко едно може вече само да си беджерише залъгътъ, па що и да се кахъра? Слава Богу, всѣко едно се даврандиса, па сега, нали ти казвамъ, и да чукне она я — съ косата, пакъ не ме е страхъ!“

Така рече бае Крачунъ, ама прибърза съ рѣчъта си, — много прибърза. Никога човѣкъ да не рече голѣма дума. Дойде по пѣкей пѣтъ, та се изиусне и помисли, че патилото е хей тамъ пѣвадѣ по гората, а оно, пуццината, задъ самия му гърбъ! Туку що не се е хвърлило па вратътъ му, като бѣсенъ вѣлкъ. Да зачува Господъ! Човѣкъ гледа, че грѣе слънцето, па още се и не нарадвалъ на припека му, туку видинъ, че пѣкой облакъ изиѣкне отъ пѣкѣдѣ, па го затули . . .

Свѣтъ! Човѣщина! . . .

* * *

Хората по земята измѣрватъ съ аршинъ, а Господъ отъ небето мѣри съ кѣсметъ, па не го знаешъ, ни колко е дълъгъ,

ни колко е късѣ, ни колко рупа има. Онѣ си мѣри, онѣ си знае! А ние, — хората, що тѣпчеме по тая чѣрната, — ние си мислиме, че и божиятъ аршинѣ е като нашиятъ; — мислиме, че и онѣ има осемѣ рупа! Хора нали сме, — лѣжемѣ се!

И бае Крачунѣ се излѣга: и той мислѣше, че Господѣ му отмѣрилѣ съ по-дълъгѣ аршинѣ късметѣтъ. Мислѣше, че неговото благуванѣ отъ сега на тамѣ ще почне, а пѣкъ то, пуццината, било вече при края си, — свѣршвало се! Благуванѣто се свѣршвало, а неволята едвамѣ чакала задѣ вратата. Пуста неволя! . . .

Бѣхѣ се изминѣли отъ Кетинната сватба четири години. Вѣ четири години, — четири дѣца. Господѣ ги дава: три момиченца и едно момченце. Четири дѣца, — четири гѣрла и четиритѣ патилничета: все за устата на тая непоситна хала, на която хората думатѣ свѣтъ! На четвѣртата година, пощо Мирчо и Кета бѣхѣ свили гнѣздо и чалацисвахѣ отъ зори до мрѣкнина да нахранѣтъ своитѣ циленца, чукнѣ неволята на тѣхната порта.

Това се случи на сирни поклади. Кета и Мирчо бѣхѣ повикали старитѣ да запокладватѣ наедно. Младена, прѣди двѣ години още, бѣхѣ го взели солдатинѣ, па старитѣ, като сѣ останали сами въ къщи, — „по-харно е. каже Мирчо, да ги викаме тая вечерѣ при насѣ. та хемѣ да не имѣ е мѣчно за Младена, хемѣ на дѣцата да се порадватѣ, хемѣ сами да не сѣ на такѣвъ день.“ Сготви Кета каквото що се готви на сирни поклади: пѣржени яйца пѣрженѣ фасулѣ съ блажно масло, малко сиренце, двѣ баницы, — едната съ сиренѣе, другата съ орѣхи, — яденѣе, каквото що бива на всѣка еснафска софра на такѣвъ день. Сложи се софрата, донесе се и капатката пѣлна съ винце, прѣкрѣстихѣ се, па почнѣхѣ да ядѣтъ. Ядохѣ що ядохѣ, па дойде редѣ и на баницитѣ. Таманѣ се донесохѣ тепсиитѣ на софрата, а Кета се сепнѣ, па се изчѣрви, изчѣрви, — цѣлъ божурѣ! Изчѣрви се, па вдигнѣ рѣжа и се прѣкрѣсти.

— Бѣгало зло прѣзѣ море — продума Кета и добави: ухо ми писнѣ, та ме прострѣли.

— Лѣвото? лѣвото? запитахѣ изѣ единѣ пѣтъ и Мирчо и бае Крачунѣ.

— Лѣвото! отвѣрнѣ шепничкомѣ Кета и отъ червена — прѣблѣднѣ като стипцосано яйце, и пакѣ се прѣкрѣсти.

Всички се спогледахѣ като прѣтърпѣвали, а ицахѣтъ имѣ за баницитѣ пропаднѣ, да речешѣ като че нѣкой взе

пожъ въ рѣцѣ, на го прѣсѣче! Не се миѣ нито колкото би ти трѣбало врѣме да очистишъ боѣ за едно вариво, и туку залая кучето на двора. Залая Мърко, — залая, на отлѣтѣ кѣдѣ сокакната порта. Мърко лае остро-остро, като че се на човѣкъ спуща, а на портата нѣкой: тунъ, тунъ, тунъ. — удря, да речешъ че ще я счуши! Мирчо изтърча на двора, а и другитѣ настанѣхъ отъ софрата и трѣгнѣхъ по него. Приблѣжи Мирчо при портата, изнѣди Мърко и пита: кой чука бе? — Отварий. Мирчо, я съмъ! обади се Сали-ага, хамалинѣтъ, отварий по-скоро и тичай на дукияна си, че янгѣтъ има въ чаршията! До сами твоя дукиянъ: янгѣтъ! На мола-Саибъ камарашина се запалила магазинъ съ газъ . . . Страшенъ янгѣтъ, ще иде цѣлата чаршия, ако се не даврандишѣтъ да го прѣсѣкѣтъ! Тулумбитѣ срѣщнѣхъ, като идѣхъ на самъ, на рекохъ да ти стора хаберъ, та да . .

Мирчо не дочака да изслуша Сали-ага. Както си бѣше въ топлата стая, по елекъ и гологлавъ, съ едното изтеглянѣе чивията отъ портата пуснѣ се кѣдѣ чаршията и отлѣтѣ като куршумъ. Тича сиромашъ Мирчо, тича, прѣпъне се у нѣкой камѣкъ, падне, пакъ рипне на ноги и пакъ тича. Затаила му се душата въ зѣбитѣ, а нѣщо въ гърлото го стиска, таманъ тука нѣ, подъ кокалчето, стиска го, стиска, да речешъ че го нѣкой съ рака дави за гърлото! Който е горѣлъ, ама който е така горѣлъ, както що Мирчо горѣ, само той може да разбере, какво му е било на душата, сиромашѣтъ, докато да стигне до дукияна си.

Мирчо прѣдъ дукияна си, а дукиянѣтъ му букнѣлъ — единъ пламѣкъ! Гори като че е борица. На Мирчо му причърпѣ, причърпѣ нѣщо прѣдъ очитѣ, завъртѣ му се цѣлата чаршия и съ янгѣна и съ дима, и съ главнитѣ, що отфъркахъ отъ пламнѣлия дукиянъ, па се заполѣ, заполѣ и — треснѣ о земи, като подсѣченъ брѣстъ.

Кога бае Крачунъ пристигна при янгѣна, той завари че поливатъ Мирчо съ вода, та го свѣстяватъ, а Мирчо се изпружилъ на пейката прѣдъ дукияна на Стайко абаджията, изпружилъ се, па се вѣспенилъ, като че е отъ дърво. Поливахъ го, разтривахъ го, отъ тукъ, отъ тамъ, Мирчо се посвѣсти, подойде на себе си. Свѣсти се Мирчо, но дукиянѣтъ му се бѣше обѣрижѣлъ на пепелъ! Еднитѣ главни само блѣщухахъ въ мрацината, и на Мирчо се струване като че гледа да блѣщѣтъ очитѣ на нѣкой вълча глотница, която го е споннѣла да го разкѣса на кѣсове . . . Тѣмъжъ хората Мирча, прѣдумватъ го: — не ядувай Мирчо, не се кахъри: стана-

лото — станало, таксиратъ отъ Бога! Що чешъ му? Имало да бжде. Ти да си живъ, пакъ ще спечелишъ! . . .

Тъшкътъ го хората, ама Мирчо се не тѣши! Та и какво ще се тѣши? Така ли се лесно тѣши човѣкъ? Какъ ще прѣгори сърцето му за тая стока, за която е чалащисвалъ, за която се е трепалъ цѣли петнайсетъ години, докато да направи сермия и да я нареди въ дукияна. На баремъ да е всичката стока купена съ негова сермия, пакъ иди-дойди и така и така, а оно — половината е взелъ на борчъ; търговска е! Взелъ я да си стѣкми чешитъ въ дукияна за прѣзъ зимата; взелъ я за да спечели отъ нея нѣкоя пара и друга, та да може да изхрани къщата си, да принесе залъгъ въ къщи, на стопанката си и на своитѣ дребни дѣтци, на ония четири малки гърлца, които отдалечъ отварятъ уста, като ластовичета . . . А сега? Сега търговцитѣ ще си сакатъ всѣки своето, ще му продадѣтъ и къща, и покъщнина, и всичко, всичко ще продадѣтъ! Голи ще останѣтъ, голи, боси, па и — гладни! А онъ, — баща имъ, нихниятъ баща — онъ ще ги гледа като съ вързани рѣцѣ, ще ги гледа какъ отварятъ своитѣ гърла, какъ зѣватъ, — зѣватъ за троха хлѣбъ, а той нѣма да може да пусне тая троха хлѣбецъ въ устата имъ! . .

Кажете ми сега: лесно ли се тѣши човѣкъ?

На втория деѣ по янгѣна Мирчо легна въ постелка. До пладне на другия деѣ езикътъ му се схванѣ, па не можеше вече ни дума да продума. И разтривки, и кръвъ пущанѣ, и налаганѣ съ лапи, и какво ли не, — нищо не помогна! Мирчо върви отъ лонѣ на по-лошо. Пратиха, та повикаха и докторътъ. Гледа го, обръща го, чука го по гърбътъ, чука го подъ ребрата, написа на една хартишка, та му донесоха отъ лѣкарницата нѣкакви маджунѣ да пие, ама и отъ това нѣма селяметъ, — и докторътъ не може нищо да му помогне. Мѣчи се Мирчо още два—три дена, мѣчи се, сиромашътъ, свива се като чръвъ отъ болкитѣ си, па на четвъртия деѣ, въ петъкъ, извърна се човѣкъ, па се изпружи, та — умрѣ! Умрѣ си като удавена отъ вълкъ овца; отиде съ дни и съ години. . .

На самъ-деѣ на Тудоровъ-деѣ закопаха Мирча.

Какъ изтраяха той огънь бае Крачунъ и стрива Тота, па и Кета, — сиротичката Кета; какъ прѣтърпѣха ония мѣки, ония жалости, какъ се биха, какъ се трепяха отъ тага, — това нѣма и да ви разказвамъ, не могѣ да ви го разкажа. Стига да ви кажа само едно, па вие се и сами

досѣтете за сто! Пригърне сирота Кета своитѣ сирачета, пригърне ги, ядницата, на заплаче, на зареди, на завие, — море, отъ камъкъ да си, на пакъ ще ти дожалѣе, пакъ ще я аджедисашъ! Нарезда ония думи, нарежда, вика надъ червата, що зинѣ, та погълнѣ нейниятъ Мирча: вика, вика, на като ѝ гласъ прѣсѣкне вече, а она подире дланъ на чело, на остави, та сами си се ронѣтъ кървави отъ очитѣ ѝ. . . Рони ги, рони, а въ гърдитѣ я нѣщо свило, тамамъ тука нѣ, подъ лъжичката, на я пие, на я пие, да речешъ че змия я е захапала за сърце. . .

Още не бѣхъ положили ни първата сѣбота на Мирчо, а Кета я присилнѣхъ, та се прибра съ своитѣ сирачета на бащини врати. Потърснѣхъ търговцитѣ всѣки своето, кой що има да взима, на — аречъ-мезатъ, — изпродадохъ всичко до парче. Глѣца, покѣщнина, черкви, бакъръ, на дори и пѣщовитѣ, дори и коритцето, въ което Кета кѣпѣше своитѣ сирачета. Продадохъ, подѣлихъ, на сѣгомъ — съсъ здраве. . .

Останѣ Кета безъ покривъ, безъ покѣщнина, безъ дрѣхи, безъ хлѣбъ; останѣ, сиротата, гола като прѣстъ, — и она, на и сирачетата. Кѣдѣ да се дѣне? Тежко е, горчиво е, ама що да чини? Пакъ на бащини порти, пакъ на вратътъ на бае Крачуна. . . Да бѣше, сиротата, безъ дѣца, или баремъ съ едно, та най-много съ двѣ дѣца, пакъ — рекълъ би човѣкъ — може да ѝ излѣзне нѣкой късметъ, та пакъ да се задоми; ама така, съ четири гърла, кой ще я посака, кой ще я побере? На и отъ друга страна жалбитѣ, сълзитѣ, неволята и патилата бѣхъ я убили, бѣхъ я съсипали, та и въ лице се бѣше промѣнила: погрозиѣла, постарѣла, набръчкало се онова лице, почърпиѣла оная кожа, — да речешъ че не е тая Кета, що е била. Та нали знаете, че патилитѣ хора броѣтъ животътъ по пахъритѣ, а не по годинитѣ?

На пакъ баремъ да бѣше здрава въ очитѣ, пакъ би изела чужда работа, пакъ би изкарала нѣкой кора хлѣбъ: я да ушие нѣщо, я да изплете, я да изтъче, какво да е, все би било нѣкой помощъ, все не би се облекнѣла съвсѣмъ на бащинъ гърбъ. Ама и откъмъ тая страна Господъ я украти! Отъ съзидъ ли би, отъ голѣмъ огънь на дуната ли би, отъ кое би — да би, ама Кета заболѣ съ очитѣ. Почървенихъ, на отекохъ, на забрахъ, — да иде у пусти гори, — при очи безъ гледъ останѣ. . . Викахъ баба Стана Пунчовица, що отбиране отъ очиболъ, викахъ я, та да пѣфри на Кета очитѣ, и она божемъ ги цѣри, жената: маза ги съ какви

ли не масла, налага ги съ гюлова вода, и перде ѝ дра съ синь камъкъ, па пакъ не би никаква файда, пакъ останѣ Кета, сиротата, съ прѣмръжени очи. Гледане, ама като че прѣвъ мъгла гледа: ни види да вдѣне конецъ въ игла, ни да направи нѣкой бодъ на шевъ, ни да плете, ни нищо!

Пусто зло, като иде, що не иде баремъ самò, ами повлѣкло съ себе си и другари! Не му стига сàмо да забодене ножътъ въ гърдитѣ ти, ами иде, пуцнатата, та го и завърти!.. Да съчува Господь!

* * *

Бѣше се изминѣло година и три мѣсеца, откакъ Кета останѣ на бащинъ гърбъ. Басе Крачунъ пакъ се зорладиса па работата: пакъ чука въ ковачницата отъ тъмни зори до късна пощъ, пакъ ради, пакъ се прѣсели, както що се прѣселише, когато да си купи кѣщичката. Върти чукътъ, поти се, кове и все брой днитѣ, кога ще се свърши Младеновото солдатуване, та да си дойде да го поостѣни. Да завърти Младенъ съ голѣмия чукъ веднѣжъ, па — мисли си басе Крачунъ — хелбете, тогава по-лесно ще смогнѣ да изхрани тия гърла, що гладуватъ въ кѣщи. Та знае басе Крачунъ, че Младенъ е врѣденъ, че му иде отъ рѣки запаятьтъ: помни онъ, каква юанка дѣсница има Младенъ; само веднѣжъ да си дойде Младенъ въ кѣщи, само веднѣжъ да хване чукътъ въ рѣцѣ, послѣ — послѣ е вече колай!.. А врѣмето е наближило вече, — да има, да има, мѣсецъ, та най-много — два мѣсеца, и Младенъ свършива солдатлъкътъ, па ще го отпуснѣтъ вече отъ войската.

Това хесаѣше басе Крачунъ кѣдѣ Плинь-день, а една недѣля прѣдъ Кръстовъ-день се зачу, че станѣло нѣкакъвъ карашаклъкъ въ царицината, та щѣло да трѣба повече войска, та за това нѣма да пуснѣтъ никого отъ солдатитѣ, що сѣ си изслужили солдатлъкътъ. Басе Крачунъ слуша, що приказватъ хората, па се звѣри отъ чудо и отъ съклеть. Единъ дума едно, други — друго; единъ казва, че щѣла да се бие, царицината съ турчина, други нѣкъ думатъ, че не съ турчина, нало съ сѣрбина ще има морабе. Слуша басе Крачунъ, слуша, па се чуди и мае: на кое да вѣрва и на кое да не вѣрва? — Морабе съ турчина? хмъ, . . . кой знае? . . . — смѣта си басе Крачунъ, — турци сѣ, па — може, та всичко става у поганцитѣ! Па турчина достлукътъ е на колѣно: изпружинъ само кракъ, па ето ти беля въ торба. Ама съ сѣрбина, това пѣкъ чудо какво е? Хичъ това оладжакъ работа ли

е? Та нали сме все една вѣра, нали сме все българи, санимъ все християне? Църква тамъ. — църква тукъ; кръсть тамъ, — кръсть тукъ; единъ господъ, една комга! И тукъ хлѣбътъ си хлѣбъ, и водата си вода, както и тамъ; па защо да правиме морабе съ нихъ? Да не сж се нѣщо потурчили, я ли пъкъ да сж се уйдурдисали съ поганцитѣ? . .

Сиромахътъ бае Крачунъ! Иди му ти нему разправий, че се било разклатило равновѣсието на Балканския полуостровъ, както що се е разклатила и кобилицата на новомахленския кладенецъ! И не осѣща, сиромахътъ, какъвъ курбанъ ще прѣгори и той, та да подире това равновѣсие, да се зайкне, да се затегне, па хичъ ни да скърца, ни да шава нѣщо — на тозъ Балкански полуостровъ . . .

— Па баремъ ако динъ — динъ сж забравили и вѣра, и Бога, и светога, — ако ги е толкова досърбѣло тия сърби за бой, та сега ли тамамъ намѣрихъ врѣме да отваятъ морабе? — сърди се бае Крачунъ, — сега ли башъ улучихъ врѣме, когато тамамъ наближи вадето да си се прибере Младенъ? Зеръ не можехъ да почакалъ? . .

Знае бае Крачунъ, че за такива работи ни чакатъ, ни питатъ, ни бакаратъ нѣкого и за счупенъ мангъръ: знае онъ това много харио, ама така си хортува: отъ уфре, отъ гайле. Та не му е нему зоръ за него си, ами за ония, що зѣватъ отъ владѣ въ клаци, за гърлата, — за нихъ ядува бае Крачунъ, че тои мене би става себебъ, та ще зайкне Младенъ да си дойде отъ солдатлъка. А онъ е вече слабъ, старъ, отъ день на день му се вижда чукътъ по-тежъкъ. Кждѣ е неговата ослабѣла отъ кахъръ и отъ старость ржка, а кждѣ ли е ржката на Младена! Зеръ би могълъ бае Крачунъ да се барабери съ оная чилична ржка на Младена?

Захванъхъ всѣки день да идятъ все нови хабере за морабето: единъ отъ други по-черни, единъ отъ други по-гилетини за бае Крачуна. Най-послѣ стигнаха хаберъ, че морабето се отворило вече, — отворило се, ама не съ турчина, па съ сърбина. Сърди се бае Крачунъ, вика, хока, ядува, па гочне да надумва на сърбитѣ. Надумва, боже, да го чуешъ, па да се утрешишъ, — какви ли думи имъ не надумва! — Потурчили сж се, — казва, — мутлакъ сж се потурчили! Взели та турлии кръстѣтъ подъ ноги, па стъпили на него. Поганци станъли, — друго не е, чисти поганци! . . Хичъ християнинъ човѣкъ ще ли да кабули да се удари кръсть съ кръсть? Поганци, поганци! . . .

*
* * *

Срѣдъ-нощъ бѣше прѣхвърлило отдавна, но крайдунавскитѣ кръчмица, що сѣ наредени до селѣта въ града Х., не мирясахъ, — не заспивахъ. Угаденитѣ ламбици, покрити съ димъ и сажди, все си блѣщувахъ прѣвъ тъмната и влажна пролѣтна нощъ. Прѣвъ занотенитѣ стѣкла на прозорчетата се мѣркатъ едноманъ човѣшки сѣнки. Всѣка кръчмица бѣше едно парче отъ Вавилонѣтъ, или по-харно да режъ — отъ хората, що сѣ работили на Вавилонската кула: тукъ ще видишъ и турци, и цигане, и евреи, и гърци, и власи, и далматинци, и маджаре, и ивѣнци, и италинянци, па и наши. Всички тия разнообразни вѣри и езици ги свързва виното.

Изправила се, гледашъ, нѣкоя маджарка, отъ Сегединъ, или отъ Карантсебинъ, па подхванѣла оная къса до колѣнитѣ рокля, па почне да играе она чардашъ, па се криви, па се чепи на деветдесетъ и деветъ турлии; а нѣкой турчинъ отъ нѣкое кѣше туку извика: „гелъ кефимъ, гелъ!“ Или пъкъ нѣкоя циганка съ палвари отъ зеленъ или говезъ атласъ, съ късо сѣрмални елече и съ палѣсени флуторки по четото си, хванѣла снова дааре, па като извила она мекамъ — „кюмюръ-гюзлу севдимъ“, и туку видинъ, че нѣкой италинянецъ вилъ погледъ въ блѣскавитѣ нейни очи, па извика: „вивато, мио каро!.. Браво, брависимо!..“ Отъ друга страна се изправила нѣкоя сѣрѣкиня суха, блѣдна, съ сѣрѣсенинѣтъ като на счупена стовна гласъ, па запѣла „я чу бити бирташицу, ти чеш бити пияницу; . . .“ а нѣкой влахъ, който се възхитилъ отъ пѣсенѣта ѝ, или отъ очитѣ ѝ, туку извика на кръчмарина: „дѣй мж, дѣй жнкж уна!.. са траяскж домнишореле!“ На третя страна нѣкой гъркъ се палюлѣлъ, па пополегнѣлъ възъ масата и си тананика своята любима: „авта та мавра . . .“ или пъкъ нѣкой нѣмецъ се заваля отъ една маса на друга и като си блѣшува за очичкитѣ на нѣко-гашната негова Ема, или Прма, която оставилъ нѣкъдѣ готвачка въ Презбургъ, тананика си, и онъ за споменъ: „Майн либхенъ, вас вилет ту ден пох мер.“ Нали ви казвамъ: цѣла вавилония!

Бае Крачунъ, сиромашѣтъ, надникне тукъ, надникне тамъ, попогледа, попогледа, па плювне и измърмори, по нѣкоя остра дума върху моралѣтъ на хората. Шести пѣтъ вече станъ, какъ се качва на най-високія купъ отъ възлищата, за да гледа, дали не се е задалъ „вампоро“ съ неговия Младенъ. Ходи като треповешъ: нийдѣ го не сдържа,

пийдѣ не мириства : все си мисли за Младена, за ковачницата, — и за кѣдѣнтѣ . . . Мисли, мисли, смѣта, смѣта, па туку пише въ пояса, та да види : при него ли е писмото, що го е писалъ Найдентъ, Младеновиятъ другаръ ; да не би да го е изтѣрвалъ пѣкѣдѣ ! Не знаѣжъ защо, но бае Крачунъ си мислѣне. — втѣлпило му се бѣше въ главата, че ако загуби Найденовото писмо, Младентъ не може да се върне, — като че това писмо да бѣше пѣкой паспортъ, съ който щѣхъ да пуснатъ Младена да слѣзе отъ „вампоро“. Лута се бае Крачунъ насамъ, лута се пататѣкъ, и все се услушва, да не би да свири вече „вампоро“. А въ главата му всѣки часъ все свирки свирѣжтъ.

На скелята бѣхъ пристигнали още отъ вечерята два хамалски парахода съ шленове, пълни съ стока. Цѣлата полъ се растоварихъ стокѣтъ. Матроси отъ параходѣтъ, чиновници отъ агенцията, стражари отъ митницата, отъ полицията, хамали, единъ върви насамъ, други патамъ, — всѣки гледа да си върши своята работа, всѣки гледа да втаса по-скоро. Бае Крачунъ се мотолеви между нихъ, па ту ще евре едного, ту другито, и все пита, все разпитва : ще ли скоро да дойде „вампоро“, да ли има доста вода въ Дунава, та да не удари нѣкъдѣ на пѣсѣкъ, да ли мъглата ще се вдигне скоро, защо ли не може „вампоро“ да кара въ мъгла ? Разпитва по тънко, все иска да узнае до влакно ; всичко ! Но нѣкой му отговори па двѣ-па три, по нѣкой само вдигне рамена и промѣнка „не знамъ“ ; а пѣкъ по нѣкой го и изхока. Но бае Крачунъ се не сепва, че го изхокали. Ако го изпѣди единъ, а той ще се прикачи при другъ, и пакъ ще запита : — я постой, молимъ те, да те питамъ нѣщо : дали ще знаешъ, аджеба, да ми кажешъ, кога ще пристигне Младентъ . . . не Младентъ, ами — ба, що казвамъ па я ? Дали ще можъ да ми кажешъ : кога ще пристигне вампоро, — ще ли да пристигне мутлакъ ? Кѣдѣ ли е сега вампоро, а ? що кажешъ ? кѣдѣ, есапешъ, че може да бѣде банъ сега, а ? Но нѣкой ще му рече, че може отъ мъглата да захѣсиѣ, а по нѣкой врагъ ще го погледне дяволито, па туку му отцѣпи : въ Дунава е вампорѣтъ ! . .

И зора вече взе да се разпуква, и прѣзъ мъгливата свѣтлина взе да се погѣсква желтиятъ ширитъ отъ шанката на агентина отъ параходната станция, а бае Крачунъ все още се лута, все разпитва. Като позна агентина, по ширита на шанката, а онъ му прѣвѣрѣчи пѣтъ, изправи се прѣдъ него и го запита : молимъ ти се, господине, братъ да ми си,

кажи ми, ще ли мутлакъ да стигне тоя вампоръ и кога башъ ще стигне? Агентинътъ погледнѣ бае Крачуна, на погледнѣ и кждѣ Дунава, посочи съ рѣка гѣстата мъгла, която изглеждаше като съспрена върху водата, и отвърнѣ: имашъ мноохо мехла у Тхунафъ, шифъ оче да ферпенцува; моше да ферпенцува петъ сахатъ, моше шесть, моше и више! То е мнохо уибещимтъ. Ако дихнешъ мехла, мошенъ дойдешъ шифъ . . . А що трена тепе шифъ: очешъ купишъ билетъ, — путуешъ?

— Не щѣ билетъ, господине, отвърнѣ бае Крачунъ, не щѣ ни да пѣтувамъ, — та кждѣ ли, врага, ще пѣтувамъ? . . Не е за билетъ, паю питамъ за вампоро, защото чакамъ да пристигне Младенъ съ тоя вампоръ! За Младена ми е мене зорьтъ, днеска ще стигне съ вампора, — така ми Найдень пише!

Като споменѣ за Найдена, че му писалъ, а той шмугна рѣката въ пояса си, извади една прѣвита и увалина хартишка, разви я, па като я посочи на капитанина, настави: тѣ нѣ, това е писмо отъ Найдень, тука пише, че си идѣтъ — пише, момчето, че сѣ влизали у биткитъ, че Младенъ е билъ раняванъ, ама слабо, каже, само тука и тука . . . — и бае Младенъ посочи съ лѣвницата кждѣ дѣсното си рамо и лѣвото колѣно.

Бае Крачунъ се бѣше загледалъ въ Найденовото писмо, па си приказва човѣкътъ, какъ пише Найдень въ писмото, и безъ да съгледа, че агентинътъ си отишълъ по работа. Като видѣ, че никой го не слуша и че си приказва на вѣтъра, бае Крачунъ сплати пакъ Найденовото писмо, мушна го въ пояса и ето че съгледа полицейскиятъ приставъ, който идѣше на срѣща му. Той го прѣрѣцинѣ, прѣирѣчи му патъ и го запита:

— Ще ли, аджеба, господине, да се домъкне по-скоро, тая пущина?

— Коя пущина? запита го начумерено полицейскиятъ.

— Па вампоро, дѣ! Отъ снощи го чакамъ, уморихъ се да стоѣ цѣла нощъ на влагата. Сили ми не изтраяхъ вече отъ съклетъ на сърцето. . . . Сина си чакамъ, господине, Младена чакамъ, отъ войската го чакамъ: билъ е въ битка, па Найдень ми пише, че е лежалъ въ болницата, ама сега се даврандисалъ, пише Найдень, па си иде вече, — съ вампоро си иде. Малко е билъ докупдисанъ, пише Найдень въ писмото, само тука и тука — и бае Крачунъ номръднѣ съ

дѣсното рамо и повдигна дѣвата нога, та посочи съ очи къмъ колѣното си.

— На и да е геберясалъ, санкимъ, та що би било?.. Не е хлѣбъ я твоитъ синъ, та да речешъ, че ще оглади свѣто! — Така отвѣрихъ полицейскитъ, па като вдигна очи, та погледа какъ втрѣщено го гледа бае Крачунъ, а той посмекчи гласътъ си и настави: толкова свѣтъ загинъ въ тая война, та за твоя синъ ли е останъло сега да водиме грижа? Война като война: единъ падне мъртъвъ, други осакатѣ, трети се куртолише. — каквото всѣка война, това и тука! Та нали затова правихъ хората война, — да се трешътъ! Зеръ ги викатъ тамъ да яджтъ и да пижтъ!...

Полицейскитъ приставъ зарѣза бае Крачуна, бегъ да му отговори, що го питаше. Бае Крачунъ остана като треснахъ отъ тия думи. Хемъ му е жалъ, хемъ го ядъ: защо му така хорутува тоя човѣкъ. Та нали и онъ е божемъ забитинъ въ тая царщина, па зеръ бива единъ забитинъ да хортува такива тежки лакурдин за Младена, — за тоя Младенъ, дѣка е ходилъ на битка за царщината, — дѣка се е ранявалъ въ тая битка, дѣка е лежалъ по болницитъ?... На бае Крачуна се сви гърлото, като че се е задавилъ. Гълта, гълта, па не може и плюнката си да прѣблътне. Осѣти, че нѣщо му привлажи въ очитъ. Сегна съ закоравѣлата отъ нини дланъ та изтри тая влага отъ очитъ си, па мушна ржката си въ пояса, да види, да ли стои Найденовото писмо, да ли не го е загубилъ.

Погачи се и седми пътъ на високата кажара отъ възгнана и пакъ почна да гледа, да ли не иде вече „тая пущина.“ Надница, надница, па като видѣ, че отъ мъгла не може нищо да се види по водата, той слѣзе, позастанъ малко, замисли се като човѣкъ, който е убитъ отъ грижи и съклетъ, па се опъти къмъ кръчмицата на Лазо цинцарина.

* * *

Въ Лазовата кръчма бае Крачунъ намѣри, седнали около мангалчето, дѣдо Ицо Сармата и бае Цоло Дубаджията.

Дѣдо Ицо е билъ много нѣщо едно врѣме: и чохаджия, и джеленишъ, и дукашъ е отварилъ съ брановски стоки, и търговия е въртѣлъ съ солъ, съ заере, съ вълна. Какво ли не е бивалъ едно врѣме, ама сегашниятъ му занаятъ е — да прави суджуци. А майсторъ е дѣдо Ицо на занаята си. Той знае да направи суджуци така ницахлини, така харчлини, та като ги припечешъ само край огъня, па се разкипи

разкипи по нихъ мазнината, — да яденъ, па и прѣститѣ си да оближешъ! Съ единъ суджукъ можешъ да изинешъ и три оки вино! Дѣдо Ицо прави таазе, па прави и дилени суджуци. Напълни червата съ месо, завърже ги съ банапъ, или съ тѣнко лико, па ги уваля, уваля съ укладията, та ги издишли харно, послѣ ги покачи на върлината, та се посушѣтъ на припекъ, па ги събере и ги натести въ зембила, па войде отъ кръчма на кръчма, та ги продава. А за харченъе — харчехъ се! Хеле пѣкъ що е майсторъ на харчѣтъ имъ, — нѣмаше втори като него. Той знае да докара на чекердегъ и кимьонѣтъ, и бахарѣтъ, и сольта, и пиперѣтъ, и — всичко! Занаятъ, — какво да го правишъ?

Бае Цоло дубаджията е банъ-башка човѣкъ. Едъръ, па силенъ, па страшенъ, — цѣлъ Дели-Марко! Ако те е плѣснѣлъ и прѣди петнайсетъ години, па се сетишъ и сега, пакъ ще те засърби страната, кѣдѣто те е ударилъ!... Хемъ страшна рѣка има бае Цоло, хемъ пѣкъ е и сарпъ човѣкъ. Да речешъ малко нѣщо да го докундисашъ, или да намислишъ нѣщо да го излъжешъ. — бѣгай, бѣгай, съсипва те, утренва те! Зѣлъ е бае Цоло, ама е и правъ човѣкъ! Нѣма да те излъже, или да ближе що е плювалъ, па макаръ го и на канджи кжсали. Кѣдѣ продума нѣщо, па двѣ става, ама думата си не кърпи. Десетъ души чорбаджии е прикаралъ прѣзъ главата си, ама никѣдѣ не се е завъртѣлъ. — Все чурукъ хора у душата си, — дума бае Цоло за своитѣ чорбаджии, — все гледатъ да те излъжѣтъ, да те измамѣтъ, да те доландардисатъ! Майсторъ Цеко — каже — три пѣти се е мѣрилъ, самъ, отъ едната страна на везнето, кога теслими десетѣтъ хиляди оки вѣсна па Муратъ-бега вѣшарина! Истина, каже, Муратъ-бегъ е турчинъ, ама майсторъ Цеко като е християнинъ, защо кабули тая работа?... При майсторъ Симо бакалина седѣхъ — каже Цоло — двѣ недѣли, па и отъ тамъ избѣгахъ. Та и какво ще стоимъ, като го гледахъ, че ашикере мамѣне мюнцернитѣ си. Па мѣсто цѣла ока, па одного ще отмѣри триста и петдесетъ драма, па другиго — триста и дваесетъ и петъ, а пѣкъ по нѣкому и салъ триста драма. Де, кажете ми сега: при такъвъ човѣкъ седи ли се? — Па такива бѣхъ всичкитѣ ми чорбаджии!... Гледахъ, гледахъ, каже Цоло, па туку зарѣзахъ чорбаджийскитѣ кашии: сега съмъ си „кенди банъ, кенди трашъ!“ Неть пари да изкарамъ днесъ, ама знамъ, че съмъ ги изкаралъ честно и поцено, а не съ измама! — Правъ бѣше бае Цоло, ама за това пѣкъ и не бѣше проконсалъ. Неговитѣ кафадаре

въртиктъ сега търговия съ хиляди хиляди, а Цоло Дубаджията си е все матрапазницъ: ония ядѣтъ срѣдата на погачата, а бае Цоло само коричкиѣ. Ама — пакъ бѣше благодаренъ! — На и що ми сж — думаше бае Цоло — тия пущини, паритѣ? . . . Зеръ ще колъ да забивамъ на тоя свѣтъ? Санкимъ, чорбаджи Цекю, като ги имаше илѣсеиясали у сандѣцитѣ си, та зеръ не умрѣ като куче на бунице? . . . що ги не понесе съ себе си у гроба, ама ги остави на сина си, та сега мѣчи сиротинята съ фаизе? Ама, помнете ми думата, ще геберяше и онъ пѣкой день на паритѣ си отггеру, като баща му, на кой знае, кой ще беджерише отъ нихъ . . .

Такъвъ бѣше Цоло Дубаджията!

Като прикѣкнѣх да приседне бае Крачунъ край мангалчето, а дѣдо Ицо и бае Цоло се поотмѣстихъ, та му сторихъ мѣсто. Грѣе се бае Крачунъ на огнецѣтъ, а въ лицето станилъ блѣдъ, та жѣлъ като смилъ. По едно врѣме почнѣх и да потренирва, като че го обърнѣх на треска, па го турило въ студъ. Бае Крачунъ запита и тукъ, да ли ще скоро да дойде „вампоро“, и отъ рѣчь на рѣчь изприказа всичко на дѣдо Ицо и на бае Цоло. Върти дѣдо Ицо глава, чуди се, ожалва бае Крачуна, хемъ го жали, хемъ го тѣши. И Цоло Дубаджията жали бае Крачуна, и онъ го тѣши, ама го тѣши по-бавна. Варжача за бае Крачуна една чаша ракия, та да се позгрѣе, да се посъземе, подаде му самъ ракията и го покани да я изпие наведиждъ, та да му се загрѣе сърцето. И дѣдо Ицо го почерни още съ една ракийка, а бае Цоло почнѣх да изброява негодитѣ на „вампоритѣ“.

— Какъвъ ми ти е тоя „вампоръ“, като не може да кара въ мъгла? Хей, да ми е сега майсторъ — Джонѣвия конь, па да го вирѣгнѣх, па да му викнѣх, — ако не остави десетъ вампора задъ себе си, а я да не съмъ Цоло! Ама, па и цо конь бѣше: санкимъ, ако питанъ, оно не бѣше ни конь, а кобила бѣше, — кестенедория, па така: все на пулове, на пулове, па като свие оная глава, така, па като се пусне, — она вѣтъръ край ушитѣ ти свирѣ, свирѣ . . . — Свирѣ ли? запита бае Крачунъ и се завтече къмъ скелята, та да види дали „вампоро“ иде та свирѣ! . . . — Море, седи бе, майсторъ Крачуно, що ставанъ адженбѣ? Зеръ въ тая мъгла ще ти свирѣ вампоръ: свирѣ, казвамъ, вѣтърѣтъ край ушитѣ ти, като пустиѣхъ майсторъ-Джонѣвата кобила . . . Слушай бре, Мишо, дай ни още по една ракия! . . .

Разказва бае Цоло за майсторъ-Джонѣвата кобила, ама бае Крачунъ хитъ и не слуша. Той си мисли, какъ ще по-

сръщане Младена, па какъ ще му каже за неволята, що го сполетела, — за Кетината орисница, за янгъна, за смъртта на Мирча. . . Мисли си бае Крачунъ, и пакъ му се чье нѣщо като свирка, и пакъ изтърча навънъ да посръщане „вампора.“ Залѣтъ се право къмъ грамадата отъ ваглища, изкатери се по нея и осми пътъ, като коза възъ баиръ, тури дланъ надъ чело и се загледа въ най-далечния завой на дунавския брѣгъ. Покаченъ на тази черна грамада, обвитъ отъ тънката мъгла, която слънцето бѣ почнало да разрѣжда, бае Крачунъ изглеждаше като нѣкоя статуя, изрѣзана отъ камъкъ. Дългиятъ ръстъ на бае Крачуна се показваше още по-едъръ, още по-крупенъ на върха на грамадата. Побѣлѣлиятъ му перчимъ се спущаше надъ рамената, а нависналиятъ мустади допиралъ чакъ до гърдитѣ. Очитѣ му, дълбоко хлѣтнали въ ямнитѣ, бѣхъ наполовинъ затулени отъ нависналиятъ дебел и разрошавени вѣжди. Тѣзи очи едвамъ блѣскахъ, като въглени, кога почнахъ да гаснахъ, па и прѣзъ тънката корица отъ пепелъта пакъ блѣскуватъ въ мрачината. Бръчкитѣ по челото и по лицето на бае Крачуна бѣхъ наредени като нѣкои бразди, една до друга. Като се взрешъ въ бае Крачуна, като измѣришъ съ око неговиятъ крупенъ ръстъ, малко прѣгърбавенъ. а тебе ти се чини, че гледашъ нѣкоя каменна стѣна, нѣкоя канаара край морето. която морскитѣ талози сж вече подровили, но която се още държи, още се крѣпи, и на ударитѣ на бѣснитѣ талози отвѣрща само съ една — пѣна! . . . Каквото е пѣната прѣдъ бурнитѣ морски талози, това сж и човѣшкитѣ вопли прѣдъ грознитѣ удари на съдбата, прѣдъ горчивинитѣ на живота! . . . Успѣла ли е нѣкога пѣната да отблѣсне талозитѣ, та и човѣшкитѣ слъзи да смогнатъ да спрѣтъ, да повърнатъ патилата, що ги валиятъ талозитѣ на онова бурно море, което човѣкътъ е нарѣкълъ животъ? — Животъ, — що е животъ? — Мжака, побратиме, — жива мжака: борба, ядъ, горчивини! Това е животътъ, а всичко друго е пѣна, въздушни мѣхури: едвамъ се надуе, а оно се разпукне, па и сѣнката му не виждашъ . . .

И този пътъ бае Крачунъ се излъга въ своитѣ очаквания. Главата му кломнѣ отъ отчаяние, като подкосенъ класъ. Той начна да слиза отъ черната грамада. Слижайки отъ ваглищата, краката му се подкосихъ, като че го нѣкой тресна съ нѣкое дърво прѣзъ колѣнитѣ: залолѣ се бае Крачунъ, залолѣ се, и не можи да се задържи, но полѣтъ, и докато се съвземе, — той бѣше вече при дъното на грамадата . . . Когато се изправи на краката си, той мушна

ръка въ пояса си, и като напипа хартишката, въздъхна по-свободно и се ухати, като треповень, пакъ къмъ Лазовата кръчмица . . .

Дѣдо Ицо и бае Цоло съжалихъ бае Крачуна, отъ сърце го съжалихъ! Говорихъ му, тѣхнѣтъ го, раздумватъ го, Боже, какво ли не казахъ, що ли не сторихъ? Дѣдо Ицо бръкна въ зимбила, та извади нѣколко суджукъ отъ тестетата, що ги бѣ приготвилъ за продажъ. Съ тѣзи суджуци, съ четиритѣ питки хлѣбъ, що ги купи бае Цоло, и съ оканичката вино, която донесе Мишо по поръка на Дубаджията, поканихъ бае Крачуна да заложн нѣкой залъгъ, па, за ницахъ, и тѣ го придружихъ. Та знаехъ они, че отъ снощи, отъ какъ бае Крачунъ зъзне на влагата да чака „вамноро“, знаехъ, че ни троха хлѣбъ още не бѣ турилъ сиромасхѣтъ въ уста!

Подсиленъ до нѣкъдѣ съ нѣкой и другъ залъгъ, позарѣхъ отъ двѣтѣ чашки винце, бае Крачунъ, както бѣ уморенъ, утруденъ, убитъ, капнахъ за съвъ, туку се сви на рогозката задъ кръчмарския тезгяфъ, подирѣ чело на дланъ и, увлѣченъ отъ своитѣ мисли, той заспа като закланъ. Дѣдо Ицо и бае Цоло поснишихъ гласъ и наставихъ шепнешкомъ своитъ мѹхабетъ, — дѣдо Ицо разпитва, а Дубаджията разказва: все за майсторъ-Джоновата кобила, какво чудо и каква хала била тая кобила! . . .

Х-скитѣ граждане бѣхъ навикнали да излизатъ празниченъ день съ семействата си на разходка при скелята. Ако е врѣмето хубаво, свѣтътъ се разхожда край брѣга, или пие пиво въ градината, или пъкъ насѣда на маси прѣдъ хотела на „гърка“. Едни играхъ карти, други табли, трети домино, а по нѣкой се загнузидилъ въ нѣкое кѹше и само чини сенръ, — гледа свѣтътъ, особно едната половина отъ него. Както и да е, по толкова еглендже, колкото да се убие напразно врѣмето, всѣки намираше.

Пролѣтното слънце, което изгрѣ слѣдъ мъглата, бѣше привлѣкло мнозина празноврѣмци при скелята. На една подълга маса, прѣдъ хотелѣтъ на „гърка“, бѣше насѣдала градската интелигенция. Думата ми е за тая „златна“ интелигенция, на която всичката интелигентность се състои въ това, да знае да облича рединготи, да вързва на шията си бѣли вратовръзки, да носи бастунъ, да пие пиво, да казва „мерси“ и „пардонъ“, да играе билиардъ, да посѣщава шантанитѣ и да взима живо участие въ партизанството. На масата, при

която бѣ наследвала „златната“, бѣше прѣдседателъ Коле Цековъ, за когото бае Цоло Дубаджията казва, че билъ десетъ пѣти по-бѣтеръ въ долантърджиятка и отъ баща си, чорбаджи Цеко. Коле Цековъ, покрай лихварството, което бѣше усъвършенствувалъ, и покрай изкуството си да печели отъ търговцитѣ, като ги изучава какъ да фалиратъ умнишено и да си подѣлятъ съ него печалбата, занимаваше се още „отъ чистъ патриотизмъ“ и съ „политика“. Той бѣше въ тоя градъ най-виденъ прѣдставителъ на партията отъ онова правителство, което бѣше на властъ по това врѣме. Ако и дребенъ на спага и съ криви крака, но като надѣне златнитѣ очила, па като пинне оная остра брадичка, подрѣзана „à la Boulanger“ и почне да ви говори: цѣль патриотъ! Прѣзъ всѣка пѣта дума шестата ше бѣде: „пародиятъ на прѣдѣкъ“, „конституционитѣ пачала“, „икономическото повдигане на страната“, — и какви ли не думи, съ които можешъ да напълнишъ петнайсетъ конна хамалски. Отъ онова врѣме до сега сж се измѣнили нѣколко правителства, но Коле Цековъ съумѣ да остане на всѣко едно врѣнѣ стѣлбъ на убѣжденията и идеитѣ. Тѣли негови „патриотически чувства“ не му попрѣчихъ ни най-малко, да се „позатули“ покрай голѣмцитѣ, когато почнахъ да се събиратъ доброволнитѣ дружини и опълчението срѣщу врагътъ, който обяви война на страната; нито пъкъ му попрѣчихъ да не даде нито една аспра въ полза на раненитѣ солдати, които ако и да бѣхъ по-малко „патриоти“ отъ него, но пакъ покрихъ съ слава нашата армия. Та и що бѣше длъженъ най-сетѣ единъ Коле Цековъ, да прави лични жертви, да „деморализира“ обществото съ сантименталности“. когато му бѣхъ добръ известни политико-икономическитѣ принципи, признати и отъ френскитѣ, и отъ английскитѣ авторитети, възъ основа на които се урежда въ всѣка държава народнятъ имотъ? — Нема би могълъ нѣкой да „спори“ съ него по финансовитѣ въпроси, които той знае на прѣсти? А пъкъ колкото че се е „позатулил“ отъ огъня, върху този въпросъ той може да ви „наведе“ „уважителни резони“, които всѣки интелигентенъ човѣкъ трѣба да уважи! Нема бива да се излага на ножъ и куршумъ единъ „интелигентенъ патриотъ“? Кой би могълъ да поиска такава жертва, когато всѣки знае, че въ „такъвъ случай“ народътъ може да остане безъ „патриоти“? Та и право разсѣждава човѣкътъ: по е лесно за единъ народъ да остане безъ хлѣбъ, отколкото безъ патриоти! . . .

Коле Цековъ занимаваше „интелигентната“ маса съ своитѣ „принципциални възрѣния“ върху патриотическитѣ дѣйности на човѣка изобщо и на интелигентния човѣкъ особно. Говори чорбаджи Цековиятъ синъ, говори, та иѣла фърчи отъ устата му, а бае Цоло Дубаджията, който се бѣше наклонилъ по-настранка, до стѣната, ухрѣлъ очи въ него, слуша го, що говори, слуша-слуша на завърти насмѣшливо глава на лѣво, опне устнитѣ си и шавне съ дѣсното око къмъ челото си, като да иска да каже: „отъ жаба руно, и отъ тебе — човѣкъ; — хичъ тая вѣра! . . .“

Чу се извита свирня и слѣдъ нея ясни звукове на парходния звънецъ; всички посѣтители на гръцкия хотелъ се раздвижиха, а заедно съ нихъ и интелигентната маса. Всички се опѣтиха къмъ онова мѣсто отъ пристанището, кадѣто сира параходътъ. И бае Цоло тръгна съ другия свѣтъ, но като се сѣти, че бае Крачунъ може да не се е още пробудилъ, той се запѣти къмъ Лазовата кръчма, та да го зарадва съ добъръ хаберъ за „оная пущина“.

Параходътъ, който порѣше като лебедъ водната повърхностъ, зави прѣдницата си къмъ брѣга и застана съ лѣвата си страна до пристанището, противъ течението на водата. Следъ като намѣстиха нагрозитѣ мостътъ между парахода и щема, пѣтницитѣ почнаха да излизатъ като вода на улей. Най-напредъ излизе единъ офицеринъ и щомъ прѣскочи мостътъ, една млада жена се хвърли на шията му и почнаха прѣгръщанья, цѣлувки, стѣзи, и всичко, което може да изкаже възторгътъ на една съпруга, която посрѣща отъ война своя мъжъ, здравъ и читавъ, на още отгорѣ и побѣдитель. Като се нарадва сама на своя съпругъ, щастливата съпруга поднесе и дѣдата си въ пригръткитѣ на щастливия баща, та да имъ се нарадва, — да видн, че всички намира живи, здрави и весели! . . . Както съ единъ прѣстъ можешъ да занушишъ прѣдъ окото си цѣла планина, така и съ една щастлива минутка затуляшъ всички измивали мъжи и пѣтила, които си прѣживѣлъ съ мѣсеци и години! Тѣй затули и офицеринътъ въ тази минута всичкитѣ мъжи, неслоди и опасности, които бѣ прѣкаралъ въ първата война, прѣзъ живота си. Следъ офицерина пристѣпи една кокона, патруфена, пагиздена, съ ржкавици, съ капела, и съ турнюръ, по-голѣмъ и отъ солдашки ранецъ. Съ една ржка бѣше подхващала роклята си, а съ другата пригръщаше си едно бѣло, рунтавичко пученце, съ синя панделка на шията му. Туку слѣдъ нея стѣпава единъ турчинъ съ голѣма чалма, широко джубе и

червени емении: подъ дѣсната рѣка бѣше прихванжлъ единъ вързопъ, увитъ съ едно желтункаво анадолско сиджаде, а въ лѣвата рѣка носѣше единъ зембилъ и бакърень, калансанъ ибрикъ. Пѣтниците едвамъ пристѣпвахъ отъ силната навалица на свѣтътъ, що бѣ обколилъ пѣтътъ. По едно врѣме се зададохъ, заедно съ другия калабалѣкъ, двама солдати. Когато минувахъ солдатитѣ по дѣсчения мостъ, нѣщо затупа, като кога чукашъ съ малица по дърво. Единиятъ солдатинъ бѣше облѣченъ въ шинелъ, и прѣзъ рамото си носѣше, надѣнати на една тояжка, двѣ торби съ солдашки прѣширки. Той изглеждаше чърнь-жълтъ и сухъ въ лицето, — само кожа и кости. Вториятъ солдатинъ, който бѣше по-високъ на педя и половина отъ него, изглеждаше здравъ, едъръ, крупень, съ опнати мустаци и широкъ вратъ, като нѣкой светогорски калугерь. Здравината, която личеше у него, и крупниятъ исполински ръстъ дишахъ сила, дишахъ воля, дишахъ едно рѣдко юначество! Чини ти се, че ако те хване съ дѣсницата ще те издигне чакъ надъ главата си, като кокошка! Да те вдигне, ама съ що? Кѣдѣ му е рѣката, оная чилична рѣка, която си е играла съ чука, — съ голѣмий чукъ, като съ перо? Да, да, това е, което си тъкмо сега мислите, — нѣма я! Отъ дѣсното рамо виси само единъ празень рѣкавъ, съвсѣмъ празень: рѣкавътъ е тукъ, ама рѣката я нѣма: тя останѣ тамъ — въ Александровската болница! . . Тамъ останѣ, че имъ трѣбаше: — трѣбаше имъ, да подпрѣтъ съ нея равновѣсието на Балканския полуостровъ, да го заякнѣтъ, та да се не клати, да не шава! . . Вижда се, че коджамити ще да се е било разнавало това пусто равновѣсие, като имъ трѣбахъ толкова хиляди рѣцѣ, толкова хиляди крака, толкова хиляди глави, за да го подпрѣтъ, да го заякнѣтъ! . .

Като изминахъ мостчето, двамата солдати се поспрѣхъ, до като поотмине навалицата, и сухиятъ се обърнѣ къмъ едрия, та му продума очудено:

— Дали ще е дошелъ бае Крачунъ на скелето? Ако е добилъ писмото ми, трѣба да е тука нѣкъдѣ.

— Ей го е е, тато, кѣдѣ се мушка изъ калабалѣка да си пробие пѣтъ на самъ; ей го иде! А торбата ми посишъ ли, Найдене? отвърнѣ и запита Младень, па подхванѣ съ лѣвицата своята патерица, която му замѣняваше за сега лѣвиятъ кракъ . . .

Немѣ и кракътъ?

Да, да, . . . и кракътъ, — и лѣвиятъ кракъ, чакъ до колѣното: и той останѣ тамъ, все за това пусто равновѣсие на Балканския полуостровъ. . .

Цоло Дубаджията заедно съ дѣдо Ицо пробиватъ пътъ на бае Крачуна между навалицата, а бае Крачуна, сиромаштъ, върти глава на всички страни дано съгледа по-скоро своятъ синъ, своятъ Младенъ, оня Младенъ съ челичната дѣсница, който ще завърти утрѣ кованкиятъ чукъ, па — па постъ на бае Крачуна ще му поотлекне, ще му се съмне . . .

Заминава бае Крачуна край Младена, заминава, а не го ни сънибасва, но впили очи кждѣ „вампоро“ и чака да се покаже отъ тамъ синъ му. Тъкмо когато се обади Младенъ на баща си — тате, тука съмъ, кждѣ отминвашъ? — и съгледа офицерипътъ. Съгледа го Младенъ, и като примѣренъ солдатинъ, той се изтегна по солдашки, погледна началството право въ очитѣ, и вдигна ръка за почитъ. Вдигна Младенъ лѣвицата, и дървената патерица, която замѣняваше лѣвиятъ кракъ, падна на земята, и като неможи Младенъ да се задържи на едната нога, завали се и полѣтѣ да падне, но Найденъ го прихвана и му подаде патерицата, та се пакъ изправи.

Тъкмо въ тоя мигъ бае Крачуна се обърна, — видѣ своя синъ. Погледа го, погледа като треповенъ човѣкъ отъ сънъ, видѣ патерицата, видѣ виснажиятъ ръкавъ отъ дѣсното рамо, празниятъ ръкавъ, — па се залюлъ, залюлъ, и тресна ъ-земи, като подсѣченъ игънъ. . . Всичкитѣ хора, що бѣха наоколо, всички се смутиха, всички останяха вътрещени, като да бѣ гръмъ тресналъ! Първъ се съвзе бае Цоло Дубаджията. Той изтръгна изъ ръката на турчина бакърниятъ ибрикъ, извърна го, та залѣ съ вода бае Крачуна. Дѣдо Ицо остави на земи зембилътъ съ суджукитѣ, наведе се надъ бае Крачуна и почна да го разтрива по слѣпитѣ очи. Слѣдъ нѣколко минути той се свѣсти. Като го изправиха, а той метна очи на увисналиятъ ръкавъ отъ Младеновото рамо, примига. — примига съ зачервенѣлитѣ си клепки, порони нѣколко едри като грахъ съзри и промънка съ дрезгавъ, отчаенъ гласъ:

— Ами чукътъ . . . ами гърлата . . . ония гърла, що чакатъ въ къщи за хлѣбъ! . . . Ехъ пуста орисница! — въздъхна горчиво бае Крачуна и затрепера съ рамената си, затрепера, като човѣкъ, който се задушва отъ съзри. . .

Щастливата съпруга на офицера, която останѣ погъртена въ сърцето си отъ „сакатия солдатинъ“, стисна ръката на своя съпругъ и го потегли, като му шепнѣше: това

е нещастие грозно, жестоко, — да бѣгаме по-скоро отъ-тукъ! . . . Офицеринѣтъ, комуто Младенъ припомни съ това осакатено тѣло всичкитѣ черни, грозни картини, които той видѣ, нати, прѣживѣ прѣвъ войната, неуспѣтно погледнѣхъ своитѣ крака и видѣ че сѣ здрави, па си вдигнѣхъ и дѣспецата, — и видѣ, че и ржкавѣтъ не висѣше . . . Той изгледа умилно Младена, като да бѣ той самъ, доброволно, подложилъ ржката си и кракѣтъ да ги отрѣжатъ за него, за офицерина, и прѣпъленѣтъ отъ благодарностъ за такава голѣма жертва, бръвнѣхъ въ джеба си, извади кесията и подаде я па сакатия солдатинѣтъ. Младенъ нѣмаше ржка, та да приеме даритѣтъ: за това дѣдо Ицо прихванѣхъ кесията, свали отъ главата си кожаната капа и я тури въ нея. Щастливата съпруга, която отъ погледа на мъжа си разбра, каква жертва откупува той съ кесията, намѣри, че откупѣтъ е много малкъ, и безъ да се мисли много, откопча отъ лѣвицата си златната гривна, па сложи и нея въ капата на дѣдо Ицо. Младенъ се пакъ изтенихъ по солдашки и по навикѣтъ, шавнѣхъ съ дѣсното рамо да вдигне „подъ колиротъ“. Само празния ржкавъ отъ мундира се заклати, а Младенъ впери очи по солдашки въ началството и каза: „покорно благодаримъ, господинѣ капитанѣ!“ И дѣдо Ицо поблагодари по свойски за Младена: „хвала, брате. — да сте живи и здрави, че го прѣглеждате . . .“

Тази картина покърти сърцата на всички, що бѣхъ на около и видѣхъ що станѣ. Всѣки се усѣщаше задълженъ да даде по нѣщо: та всѣки носи душа! Нѣмаше човѣкъ да не хвърли баремъ нѣкой мънгърче въ дѣдовата Ицова капа. Дори и турчинѣтъ съ ибрика развърза кесията и пуся нѣщо бѣличко. Пуснѣхъ по нѣщо и агентинѣтъ на параходитѣ, и матроситѣ, които стоехъ до мостѣтъ, па чакъ и коконата съ кученцето. Всички давахъ, на всѣкиго се растопи сърцето, само . . . само оня „патриотъ“, — само чорбаджи-Цековиятъ синѣ нищо не даде. Като наближи дѣдо Ицо съ Младена къмъ него, а той обърнѣхъ гърбѣ, промънка нѣщо за „сантименталности“ и за „инвалидна пенсия“ и като завъртѣ своитѣ криви крака, мушнѣхъ се въ калабалѣка . . . да го нѣма! Бае Цоло Дубаджията видѣ какъ избѣга чорбаджискиятъ синѣ, завъртѣ разсърдено глава и промъмра: поганска душа, — изедникѣ; каквото дървото, такъвъ и клинѣтъ, па и по-чепурестъ, по-хаирсъзъ ще излѣзе клинѣтъ и отъ самото дърво! . . .

Бае Крачунѣ, когото Цоло Дубаджията придържаше да не би пакъ да тресне ѓ-земи, прѣстѣпваше като на игли! . .

Тъйквиятъ протегнахъ гласъ на дѣдо Ицо, съ който той поздравяваше своето „хвала, брате“, мушеха бае Крачуна въ сърцето, като пѣкои нишове. Тѣзи думи, които дѣдо Ицо бѣше обърнахъ на приѣвъ, му показахъ пѣтьтъ, но който трѣбаше да трѣгне за напѣдъ неговиятъ синъ . . . Разбра бае Крачуна, че ови неговъ Младенъ, що имаше едно вѣчно челична дѣсница, сега е станалъ — божекъ. Та и какво друго може да прави Младенъ, освѣнъ да трѣгне по просви? Бае Крачуна се замисли за своята орисница, прѣкара прѣз главата си своитѣ маки, своитѣ патила, досѣти се за новитѣ маки, които ще го патиснатъ отъ сега на пататѣкъ, досѣти се пакъ за ония гърла, — а сърцето му се свило въ гърдитѣ, на го стѣга, стѣга . . . Ехъ, пусто сърце, какъ изтрая, та не пукна вече? Щомъ запѣ дѣдо Ицо своето „хвала, брате“, а на бае Крачуна му се чини, че пова канца цѣдятъ отъ това негово „пусто сърце“, що трае още та не пука . . .

* * *

Нараходѣтъ отдавна вече порѣши тихитѣ води на Дунава. На завоя отъ широката крайдунавска улица завъртѣхъ, задъ ступената джамия бае Крачуна, Младенъ съ своята патерица и виснахъ ржавъ, дѣдо Ицо съ зембила въ ръка и Найденъ съ дѣтѣ торбички на тояжката, що я бѣше нарамилъ. Свѣтътъ пакъ се разнава на разходка по крайбрѣжието. Интелигентната маса, при хотела на „гърка“ отново се съживи отъ ораторството на „патриста“. Бае Цоло Дубаджията, комуто не се искаше да гледа какъ стрипа Тота ще посрѣщне отъ войната свойтъ синъ, дойде прѣдъ грѣцкия хотелъ и приседна до майсторъ Петко Мострата, близу при интелигентната маса, туку задъ гърба на чорбаджи-Цекония синъ. Приседна бае Цоло, заржча чаша ракия и изпийка, като да се е натоварилъ съ пѣкой заклапъ пунаръ на гърба. Пийка бае Цоло, а съ очитѣ си сѣва вѣдъ чорбаджииския синъ, сѣва, та искри пуца! Като му донесоха ракията, той я прѣхвърли въ устата си като напърстекъ, намръщи вѣжди, сви уста, плювна, на се подирѣ съ лактитѣ на масата и запита майсторъ Петка:

— Видѣли, майсторе, оня съ ногата?

— Кой съ ногата?

— Оня дѣ, безъ ногата?

— Кой безъ ногата?

— Та оня дѣ, съ висналия ржавъ, що му отрѣзали ржката до рамото? И ржката, на и ногата му отрѣзали: съ

патерица ходи, безъ патерица не може и да прѣстъпи, — сакатъ човѣкъ!

— Хайръ, не съмъ видѣлъ никакъвъ сакатъ човѣкъ тукъ!

— Ба, — зеръ ти не го видѣ? та сега дойде съ вампоро: на битка е ходилъ, па му отсѣкли кракътъ и ржката, отрѣзали ги, па сега ходи сакато момчето. А здраво момче е инакъ, юнакъ момче, ама язкъ за него! И за него язкъ, па е язкъ и за баща му. Сиромакъ майсторъ Крачунъ, едно едничко момче, тамъмъ сега работата му да подемне, тамъмъ на стари години да го поотмѣни, а оно — сакатъ, за нищо го не е! . . .

— Та защо сж го, казвашъ, осакатили?

— Та знамъ ли я? У биткитѣ го ранили, па казватъ, че хекимитѣ рекли, че трѣбало да му отрѣжатъ кракътъ и ржката, та да се изцѣрѣли ранитѣ. Инакъ, казватъ, нѣмало никакъвъ колай.

— Тцъ, тцъ, тцъ: гле, гле сиромакътъ! Е, па послѣ?

— Послѣ, така: осакатили го, па сега ходи — половинъ човѣкъ!

— Ай й, й, й! Гле, гле, да осакатятъ човѣкътъ! . .

— Е, на: а хекиме, а касапе, — все едно!

— Ами таково, друго нѣщо докундисанъ ли е? — Санкимъ, може ли да яде, може ли, да го рече, да гълта?

— Хмъ, яде брате и за двоица: у лицето — на, като лубеница. Яде си, пие си, нищо му, каже, па и тутунъ си пуши; пуши си така, хичъ нѣма, да речешъ, нѣщо ни да го докундише, ни тая вѣра.

— Та яде си, а? — яде, кажешъ!

— Яде си, брате, като всѣки човѣкъ, само да има що да яде. Ехъ, знаешъ, сакатъ човѣкъ, па ни го е, да речешъ, у работа, та да може да работи и да изкара нѣкой залтъ, ни го е пѣкъ да има нѣщо готово, та да продаде и да си купи хлѣбъ. Хшплакъ, фукария, па — нѣма, и това си е! И онъ фукария, и баща му фукария, а на вратѣтъ имъ се обѣсиле тамънъ шесть гърла, па всѣко гладно, всѣко сака да тури по нѣщо у уста; сака, а — нѣма! А не е, да речешъ, отъ свой кефъ осакателъ. За царщината е, дума се, санкимъ за народо, — тѣ: за тебе, за мене, за всичкия тоя свѣтъ тука на, що яде и пие, за всѣкого . . . Па есапимъ си така, съ моя простия акълъ, като се е осакатилъ за хората, а оно би трѣбало па и они да се загрижатъ за него. Какво да е, все е човѣкъ, дума се, па сака и да хапне, па

сака и да пине, па и по нѣкоя луда тютюнъ. Ехъ, знаешъ, човѣщина: душа е, па доръ живѣе, що не ѝ се сака?

— Хелбете, хелбете, ще сака зеръ! Ще сака, па ще и да даваме, — всичкитѣ ще даваме!

— И я така есапимъ съ моя акълъ, ама . . . гледамъ нѣщо тия, — голѣмцитѣ, чорбаджиитѣ, . . . тия дѣ, що зважтъ да хорутуватъ като кога изъ книга да го четжтъ; гледамъ нихъ, че нѣкакво чопорушки гледатъ на тая работа! Ма ларкардия като доде, а они знаятъ да ти сведжтъ отъ деветъ кладенци вода, па те залишатъ, па те замаятъ, и ти мислишъ: хей, човѣкъ на, — мечка! . . . А като доде до даване, туку гледашъ, че обърнжлъ гърбъ, па — вижъ му петитѣ. Не било, каже, негова работа, че се осакатилъ нѣкой: що му е нему, каже, че нѣкому рѣзале кракъ, или ржка? Хмъ, жална му майка, да ми е я да сѣдимъ, па да станемъ, та при него: — що си ти, бре? . . . да го питамъ; — а онъ: тѣ, чорбаджия съмъ, съ фаизъ раздавамъ пари по хората. — А я: хмъ, чорбаджия, а? Съ фаизъ, а? Я дай тука отъ тия пари и па тогова, що му рѣзали краката и ржцѣтѣ зарадъ тебе! — А онъ: йокъ, не давамъ: що ми е мене, че него сж рѣзали! Онъ си е онъ, а я съмъ си я, па хичъ и не сакамъ да маримъ ни кого сж рѣзале, ни кого сж клале! — А я: не сакашъ, а? Не сакашъ да маришъ? Пекий-и-и! Викайте, бре, тука хекимитѣ: двоица, троица, петима, — колкото трѣбать, па — дѣ: рѣжете на тоя човѣкъ тука ржката, до горѣ чакъ рѣжете, до самото рамо! Хайде сега и кракътъ, — де, дѣ: пожеветѣ тукъ, пакъ чакъ до колѣното! Хичъ и не го слушайте, че вика, . . . нека си вика! И други сж викали, а онъ каже, че онъ си е онъ, па не сака да мари; — нали не мари, нека си не мари; дѣ: рѣжете! . . . Я би така сѣдилъ, па послѣ, да го виджъ, жална му майка, дава ли, или не дава? — Хортува бае Цоло Дубаджията, сърди се, възвиша гласъ, възвиша, па бие по дъската на масата съ ония шапести ржцѣ и все кждѣ чорбаджи — Цековия синъ гледа. Мѣри го съ око изкриво, мѣри, па да е кабилъ съ очи да го промуши, промушилъ би го, хичъ и око не би му трепнало! Слушатъ „интелигентнитѣ“ отъ масата, какво хортува Дубаджията, па слуша и Коле Цековиятъ: хемъ слуша, хемъ мига; па се черви, па прѣгльща, прѣгльща, а плюнката му нѣкакво не върви въ гърлото. Майсторъ Петко Мострата разбра па кждѣ вѣе вѣтъртъ; разбра той, кждѣ го сърби Дубаджията, па заобърнж приказката на зевзеклъкъ и запита Цоло:

— Та ти така би сѣдилъ, а?

— Бога ми, така! Сѣдилъ бихъ му я нему, та бихъ го оправилъ като свѣщъ, на: дусъ, като по конецъ.

— Ехъ, сѣдилъ би ти, кузумъ, ама де, нали знаешъ: на бодлива крава Богъ роги не дава! Ами таково, ете: зеръ царщината нѣма да върже хайлъкъ на такива?

— Море, хайлъкъ, — какъвъ ми ти хайлъкъ? Два-три гроша на день, за кое по-прѣди? — да го ядениъ ли, да го ближешъ ли? Да е самъ, иди-дойди; а они: колко гърла сѣ въ къщи? Па и нихъ, кой знае кога ще ги види! Неволя, нали ти казвамъ: жива неволя, па — това си е! Туку се прѣкръсти, па кажи: Боже, пази ме! . . . А такива, дѣка ги гледашъ, че много хорутуватъ, дѣка все божемъ за народо чалацисватъ, — такива ги остави ти: празна имъ е нимъ лакърдията! Хъ вѣтъръ вѣяло, ха тѣ си бѣбрали, — все едно! Невъншнъ народъ е кесната имъ: она имъ е народъ, она имъ е Богъ, она имъ е и света Богородица; а колко за народо, — они се сѣщатъ за него, колкото се сѣщатъ и за по-ланския снѣгъ . . .

Бае Цоло пловнѣ, станѣ отъ масата, завъртъ още веднѣжъ своя остъръ погледъ къмъ интеллигентната маса, каза сбогомъ на майсторъ Петко Мострата и си поиде.

* * *

Двѣ години слѣдъ като посрѣщна бае Крачунъ своятъ Младенъ отъ войната, прочетохъ въ „Държавенъ Вѣстникъ“ брой 113. приказъ по военното вѣдомство, въ който стоеше написано: „Отпуща се на ефрейтора отъ трета рота, втора дружина, Х... полкъ, Младенъ Крачуновъ, инвалидна пенсия, въ размѣръ 125 лева годишно.“ Бае Крачунъ не доживѣ да види, че царщината е вързала „хайлъкъ“ на неговия синъ. При смъртния си часъ той поръча да турятъ заедно съ него въ носилото и чукътъ, — она чукъ, голѣмиятъ. — Що ще го оставамъ, каже, по сега тука на земята? Младенъ не е за него, а други нѣма кой да го върти. По-харно, каже, нека си е при мене: що знамъ? — може и тамъ, на она свѣтъ, да се обѣсжатъ на вратътъ ми нѣкои гладни гърла, па ще ми се найде на хазъръ. . . Така и сторихъ: закопахъ бае Крачуна заедно и съ голѣмия чукъ.

Стрина Тота, сирота, се е обърнала на мощи: жълта, па черна, па суха, суха — жива умрѣла! Чалацисва сирота, колкото може да смогне: я нѣкоя кокошчица ще продаде,

я по нѣщо яйчица, а най-вече по чужди кметци. Нѣкъдѣ я повикатъ да опере, нѣкъдѣ да измие дѣскитѣ, яли пъкъ да бере по лозята, яли вѣлна да пере, — какво и да е, все чаланицева; ама — нали знаете, колко сланина може да се извади отъ комара?

И Кета не видѣ селяметъ съ своитѣ очи: боледува, боледува, дордѣ се съвѣсмъ замръзнихъ. Какво не имъ туря, съ какво не ги цѣри? Ама като нѣма лѣкъ, що да чини? Загуби сиротата гледъ, па така си и останѣ — щура се по къшчетата, като никоя никъдѣ.

Кетинитѣ дѣчица растѣтъ ли, растѣтъ: всичко имъ кжео, всичко имъ тѣсно на снагата; само гърлцата имъ станали по-широтки!

А Младенъ?

Ехъ, па и Младенъ живори по свѣта: тѣче и той таа черната, тѣче я и съ кракъ, и съ патерица! Та и що да прави? Душа е, пущината, не е, да речешъ, нѣщо като дрѣха, па като ти додѣя, като ти дотегне, а ти да вземешъ, па да я съблѣчешъ отъ гърба си: ни се съблѣча, ни се одира, па дордѣ си она трае, и ти ще си траешъ, па ще търпишъ, па това си е! Ако е празниченъ день, а ти ще го напѣришъ прѣдъ църква, посвилъ се прѣдъ вратата, сложилъ патерицата прѣдъ дѣсното колѣно, хваналъ въ лѣвницата една гаванка, и проси; ако ли е дѣлниченъ день, а ти ще го видишъ на пазара, при сергийтѣ, или край Дунава, при скоията. Попоседналъ край нѣкоя стѣна, пружилъ едината нога и патерицата, па го наобикалятъ момчетия, дѣца, па и стари хора, а Младенъ имъ разказва: какво е било въ битиитѣ! Разказва Младенъ, разказва, па като стигне до онова мѣсто, когато сѣ го равили, а той се загледа въ патерицата, загледа се, па въздъхне и настави: -- синахъ крушеме, синахъ, нѣ, като дѣждъ! Они стрѣлятъ, та се небо търси, а ние все палитаде, па хѣ па нѣхъ, па дѣражъ, па трени, па удри!.. Напитѣ изкомандувахъ: па щики! Па като имъ извикаме едно „ура.“ като се пустихме па нѣхъ, та хѣ, бре, та дѣ, бре, — цѣла касаница! Тукъ надне еднѣ прѣдъ тебе, тамъ падне други отъ дѣсно, трети отъ лѣво, а ти все летишъ, хичъ и не гледашъ: убоурилъ си се, зацалилъ си се, па хичъ и не мариншъ... По едно врѣме, като видохъ голѣмъ зоръ, а они обърнахъ гърбина, па като оинахъ дългия — раткопрѣскахъ се като яребици. Мене ми все още нищо: все палитамъ, па все съ щика: дѣ, дѣ... На едно мѣсто, събрале се па кълоче сѣрбитѣ, па лomotѣтъ нѣщо, лomotѣтъ, а гле-

дамъ, знамето имъ при нихъ! Като видохъ сърбското знаме толкова близу, а я си мислимъ: хе-е синковци, постойте малко, нечете да ми утечете, па башъ и съ крила да сте!... Пущимъ се я на кждѣ нихъ, па викнемъ на нашитѣ: Стойчо, Миле. Поте. Цене по мене, бре момчета, по мене елате, — знамето имъ, сърбското знаме!... Наближихъ ги, па като хванахъ пушката у лѣвата, а съ дѣсната хопъ, та дрѣжъ знамето!... Едно хващанье, и забодохъ щикътъ въ грѣдитѣ на знаменосецо имъ, хваняхъ знамето, па пойдохъ да го отнесъ на нашитѣ: ама нечешъ! Единъ сърбски капитанинъ врѣхлѣте на мене съ нѣколко души солдати, па станъ — цѣль кръкишъ: нѣ, не се знаятъ ни наши, ни нихни!... Нѣколко рѣцѣ сѣгаты къмъ знамето и нѣколко сабли удратъ по тия рѣцѣ. Опиняме ние, ама опинятъ и сѣрбитѣ; биеме ние, ама биѣтъ и они. Съ дѣсната рѣка все стискамы знамето, все го не пущамъ! По едно врѣме нѣщо ме ранна по рѣката, па ми прималѣ, прималѣ, зави ми се свѣтъ и паднѣхъ!... Що е послѣ било — не знаѣ; знаѣ само, че сѣрбитѣ си отървале знамето и избѣгале съ него, а капитанинътъ имъ остана продупченъ отъ коршуме и щикове, като рѣшето, ама пакъ оживѣ, — изцѣрихъ го нашитѣ. Кога ме раннаха по рѣката, я усѣтихъ: ама кога сѣ ме ранили у ногата съ три крушума, това не съмъ усѣтилъ... Свѣстихъ се чакъ като ме бѣхъ запели у болницата. Що ще ви разказвамъ по-вече, нали видите: нѣ!... — При тѣзи думи Младенъ посочи съ очи къмъ патерицата и поразтърси дѣсното рамо, отъ което се залюлѣ праздниятъ рѣкавъ... Така разказва Младенъ, а тия що сѣ го наобиколиле, разинале уста, вперили въ него очи, притаили дѣхъ, па го слушатъ, като че прѣвнось минава въ черква. Всѣки, който го слуша, всѣки ще му хвърли по нѣщо въ гаванката, па билъ християнинъ, билъ турчинъ, билъ каква и да е вѣра.

И сега, да слѣзете на скелята, и сега ще чуете Младена, какъ разказва за биткитѣ...

М. Георгиевъ.

Старитѣ харти за свободата

Исторически чертици.

УВОДНИ БѢЛѢЖКИ

(Продължение отъ книга IV.).

Херодотъ дава само единъ сводъ отъ разнитѣ мнѣния и прѣдимства на тритѣ политични системи. По по-голѣмата частъ отъ по-подирѣшнитѣ гръцки писатели се отнася съ явно несъчувствие къмъ демокрацията и се обръща напротивъ съ симпатия къмъ аристокрацията, па даже и монархията. Причинитѣ на това явление сж многобройни, и тѣхниятъ разборъ би ни завелъ много далечъ. Ние можемъ тукъ само бѣжешкомъ да укажемъ поне най-важнитѣ отъ тия причини.

Несжмнѣнно е, че непосредното водене на всичкитѣ държавни работи, въ това число и на иностранната политика, отъ страна на народнитѣ събрания си има нѣкои неудобства — особито поради страстната подвижност на народната маса и мѣнливостта на нейнитѣ рѣшения. Тоя недостатъкъ на атинската демокрация изтъква и ораторътъ Изократъ, въ своята рѣчь За мира (52 и сл.). Значителни неудобства прѣдставя и назначението на длѣжности по жрѣбие, за което нѣщо говори и Отанъ у Херодота като за характеристиченъ признакъ на демокрацията, макаръ и въ Атина стратезитѣ, въ рѣцѣтѣ на които е била войската, дѣпломатията и финанситѣ, да не сж се назначавали никога по жрѣбие а да сж се избирали отъ народното събрание. Тоя родъ назначаване и раздѣленieto на однородната власть между нѣколко лица (два царя въ Спарта, нѣколко архонти въ Атина, два консула въ Римъ и пр.) сж произтичали естествено отъ постоянния страхъ на древнитѣ републиканци, да не би нѣкое длѣжностно лице да залови самичко властта; а тоя характеристиченъ страхъ е произлѣзвалъ отъ чувството за непрочността на древнитѣ републики. Това назначаване по жрѣбие справедливо се подвѣргало обаче на критика и присмѣхъ, между друго и отъ (Сократа.¹⁾) Не можеше да не отвърне мнозина гръци отъ

¹⁾ У Ксенофонта, Спомени за Сократа, I, 2, 9.

демократията, а по-постъ въобще и отъ републиката, и она е жестока и изтощителна борба на партията въ време на Пелопонезската война, борба, която Тукидидъ описва и която му е внушила тая твърдѣ мѣдра, но печална забѣлѣжка: „Човѣкътъ е безуменъ! за да възтържествува надъ своитѣ врази, той се стреми да разруши сѣкитѣ тия закони, които въ време на подобни прѣврати биха се борили за общото спасение: той упищожава съществуването на това, което би могло да послужи за защита на него самото, кога би дошло нужда, да прибѣгне подъ защитата на тия закони.“ Тяжкостта на тия забѣлѣжки се усилюва отъ мнѣніето на Тукидида, че „човѣкътъ и подъ властта на законитѣ е наклоненъ къмъ прѣстѣпленія.“¹⁾

Отъ Пелопонезскитѣ войни насамъ не само явниятъ реакционеръ, Аристофанъ, пише злобни карикатури на демократията (ср. особито комедията „Издачи“, гдѣто Демосътъ е прѣдставенъ съвсѣмъ като идолотъ), но и Сократъ макаръ и да не одобрява олигархическия прѣвратъ отъ 402 г. — иронизира надъ демоса. Сократовитѣ ученици, като Ксенофонтъ и Платонъ, отиватъ още по далечъ въ това отношеніе, — и ние виждаме едно интересно явление: какъ въ гръцкитѣ градини по-нататѣшниятъ развой на моралната философия захваща да върви успоредно съ политическата реакция.

Главната причина на това явление се заключава въ това, че, начинайки отъ Сократа или даже още отъ Питагора, старата философия стѣжва въ единъ периодъ, който се свършва едва съ християнското учение: въ нея захваща да се образува единъ абстрактно-идеалистиченъ свѣтогледъ (мировъзрѣніе), който иска да прилага къмъ личноститѣ и обществото абсолютно морална мѣра, прѣдъ която мѣра всѣко човѣшкото общество се оказва тъй несвършенно, щото прѣдизвиква прѣзрѣніе у моралиста. Този моралистиченъ идеализмъ докара стоицитѣ до несимизма, който у християнитѣ достигна до пълно отвържение отъ земскитѣ господарства заради небесното — божие (civitas Dei, отъ св. Августинъ) и монашеското отдалечение отъ човѣшкото общество.²⁾

Още по-рано подобни идеи бѣхъ докарвали философитѣ до мисълта, че правителствената властъ въ обществото не трѣба да принадлежи на реалния народъ съ неговитѣ грѣшки

¹⁾ Тукидидъ, За Пелопонезската война III, 84. Трѣба впрочемъ да се забѣлѣжи, че въ Атина, гдѣто народътъ отдавна билъ привикналъ на демократията, той се е държалъ винаги по-умѣрено, и тамъ не е имало такива кървави партизански борби, както напр. на о-въ Керкира.

²⁾ Това бѣгство отъ човѣшкото общество има прѣдшественици и въ древния миръ, особито въ Египетъ, гдѣто и най-напрѣдъ се разви християнското

и слабости, а на най-съвършенитѣ люди, на аристокрацията, на мъдритѣ или на най-мъдритѣ и добродѣтелни тиранѣ.¹⁾ Но тъй като идеалистичната философия не даваше удовлетворителенъ отговоръ на въпроса, по какъвъ начинъ могатъ да се намѣрятъ и да се поддържатъ на власть такива „най-добродѣтелни хора.“ то, разбира се, тая философия трѣбѣше въ политиката да помага само на реакцията противъ демокрацията въ полза на фактическата олигархия и тирания, които сѣ далечъ отъ идеалното съвършенство. Това обяснява между друго, защо нѣкои Сократови ученици взехъ участие въ олигархическия прѣвратъ отъ 404 год., и защо Алкивиадъ се владане често като обикновенъ тиранъ. Отъ политическитѣ писатели и Сократови ученици, Ксенофонтъ въ едно свое съчинение (Атинската държава) подиграва атинската демокрация, въ друго едно (Държавата на Лакедемонцитѣ) той хвали фактическата олигархия на Спартанцитѣ, а въ третѣ си теоретически съчинения „Хиеронъ или за тиранията“ и „Киропедия“, явно изтъква като свой идеалъ монархията, съ всичкия нейнъ церемониалъ (нѣщо като азиатскитѣ), който да отдѣли подданицитѣ отъ монарха, като висша личност. Трѣба, разбира се, да се помни, че тая Ксенофонтова монархия, както въобще монархията на старитѣ мислители (источнитѣ и гръцкитѣ), — съвсѣмъ не е наслѣдствена — а въ сжщностъ тя е само диктатурата на най-добрата личностъ, която въ всичко трѣба да надминува подданицитѣ.²⁾

Другиятъ знаменитъ Сократовъ ученикъ, Платонъ, въ своето съчинение „За господарството“ — излага една аристократическа утопия (управление на философитѣ и военнитѣ, за които Платонъ има прѣдставления, малко различни

отъ пелничество, но за жалость ние малко знаемъ за това. По познато е индийското отшелничество, за което подиръ похода на Александра Македонски въ Индия захваляхъ да се появяватъ извѣстия и въ западниа миръ.

1) Мнѣнията на Сократа по тоя въпросъ Ксенофонтъ ги излага така: „За царѣ и архонти Сократъ смѣталъ не ония, които държатъ скиптъръ или ония, които били избрани отъ по-долни тѣмъ или по жръбие, или които се пазмаа сѣ дошли на власть, а ония, които умѣхътъ да управляватъ.“ Отъ познатѣшнитѣ думи на Ксенофонта се вижда, че Сократъ трѣба двѣ прѣдпочиталъ управлението на най-мъдрия монархъ или тиранъ, а на въпроса: какво да се прави, когато тиранъ захване да не слуша сираведливитѣ забѣлѣжки или да убива тия отъ които тия забѣлѣжки иджтъ, Сократъ не намерва другъ отговоръ, освѣтъ тоя, че на самия тиранинъ ще бжде по-лошо въ такъвъ случай, че и той самъ по-скоро ще загине. (Ксенофонтъ, Спомени, III., 9, 10—13) По такъвъ начинъ въ политическитѣ мнѣния на знаменития моралистъ липсва собствено политическия, конституционниятъ елементъ.

2) Киропедия, VIII., 1. 40. Ние ще видимъ по долѣ, че легитимната монархия е по-подирѣшно и въ сжщностъ повечето западно, отъ колкото източно учрѣждение. По поводъ на Ксенофоновия трактатъ за тиранията, изложенъ въ видъ на разговоръ между поета Симонида и сиракуския тиранинъ Хиеронъ, ние ще забѣлѣжимъ, че гръцката история произвежда прѣимуществено републи-

отъ брахманскитѣ теории), а въ разговора си „Политикъ“ гледа на царетѣ по хомеровски, като на народни пастири. Въ разговора „За законитѣ“ макаръ и да построява една сложна конституция — като смѣсва демократичния и аристократичния принципъ, отъ които послѣдниятъ въ лицето на 10-тѣ старейшини изъ колегията на законопазачитѣ (номофилакси) се поставя на чело на държавата, все пакъ казва, че най-доброто управление би било управлението „на единъ младъ благоразуменъ, способенъ да се учи, надаренъ съ добра паметъ, мжжественъ и великодушенъ тиранинъ.“¹⁾

До като прѣдставителитѣ на гръцката мисль по такъвъ начинъ се отдалечавахъ въ своитѣ идеали отъ демокрацията и даже отъ републиката, животътъ постави на гръцитѣ още единъ новъ въпросъ: въпросътъ за националното единство. Ни Атина, ни Спарта, ни Тива — не бѣхъ въ сила, въпрѣки своята поредна хегемония, да осъществятъ това съединение. Между туй елинското национално единство бѣше необходимо и се изискваше въ името на много материални и нравствени интереси на самата европейска Гърция, а освѣнъ това, разпространението на елинитѣ по Сръбдиземното море, и даже вжтрѣ въ Египетъ и Азия, па и конкуренцията съ финикицитѣ, поставяше въпроса за едно още по-широко политическо съединение. Претенцията, да изтѣзжтъ съ ролята — съединители на гръцитѣ, заявихъ подиръ неуспѣха на другитѣ хегемонии, елинизуванитѣ варвари, македонскитѣ царѣ Филиппъ и Александъръ, и въ първото врѣме сполучихъ. Не всички гръци се радвахъ обаче на тая полуварварска и царска хегемония, но и между гръцкитѣ мислителни имаше и такива, които я привѣтствувахъ, макаръ и да не се отказвахъ съвсѣмъ отъ правилната републиканска наредба на роднитѣ си градища. Тѣй напр. атинскиятъ ораторъ Изократъ, въ своята рѣчь — Послание къмъ Филиппа, съвѣтва го, „да установи между Елинитѣ съгласие, и да воюва съ варваритѣ.“ Атинскиятъ ораторъ по такъвъ начинъ се труди да опрѣдѣли деликатно, какъ трѣба да дѣйствува македонскиятъ царъ спрѣмо разнитѣ нему подчинени национални елементи: той трѣба

канско впечатление между друго и за това, че въ нея обикновено се излагали на първъ планъ Спарта и Атина, а въ Сиракузи владѣла почти една и съща форма на управлението — тиранията. Сиракузитѣ тѣй сжщо сж играли важна политическа и културна роля въ гръцкия свѣтъ.

¹⁾ Платонъ, Закопи, III, 209—210. Въпросътъ, дали съчинението за Атинската и Лаконската държава принадлежи Ксенофанту, а трактатитѣ Политика и Закопи — дали сж отъ Платона, е още споренъ, но за насъ въ дадения случай не е интересенъ въпросътъ за личността на автора, а ни интересуватъ извѣстни идеи, които подъ това или онова име сж се изтъквали въ гръцката книжнина.

да облагодѣтелствува Елинитѣ, да царува надъ Македонцитѣ (по царски, а не по тирански, прибавя Изократъ), а да заповѣдва на варваритѣ.¹⁾

Всичкитѣ тия тънки разлики бѣше, разбира се, мъчно да се запазятъ, и вече Александъръ Велики захваща да си придава видъ и привички на источенъ деспотъ, каквито по принципъ не отрича, както видѣхме, и Ксенофонтъ. Гръцкитѣ държави, основани въ Египетъ и въ Азия подиръ Александъръ Велики бѣхж вече чисти деспотии и влиаехж съ своята политическа форма на цѣлия гръцки миръ.

Македонско-царската хегемония бѣше впрочемъ за Елада съвсѣмъ външно явление, та за това тя не можа и да се удържи. Освѣтъ това Елинитѣ бѣхж толкозъ вече навикнали на републиканската наредба, а много градища и на демокрацията, щото не можехж да се откажатъ напълно отъ тоя видъ управление.

Заради туй новиятъ тирански периодъ въ Гърция (първиятъ се отнася къмъ 650—500, а вториятъ къмъ 350—150 пр. р. хр.) се явява само като ожесточено взаимно изтрѣбление на разнитѣ политически елементи. Съединението на Елинитѣ върху едно републиканско-федеративно начало не можа да се осъществи не само поради външни причини, но и поради това, че елинската интелигенция бѣше се отдалечила, както видѣхме, отъ републиканския идеалъ, и бѣше се доближила до монархическия идеалъ вслѣдствие идеята на абсолютното морално съвършенство.

Въ македонския периодъ гръцката мисль се опита да се постави на едно по-положително гледище въ обсъждането въпроса за формитѣ на управлението, гледище относително-историческо, едничкото впрочемъ, което може да се признае за политическо. Тоя стрѣмежъ се вижда въ Политиката на Аристотеля и въ VI книга на Полибиевото историческо съчинение. Но Аристотель собствено се отклонява отъ въпроса за политическия идеалъ и дава най-главно една класификация на извѣстнитѣ нему управления, като ги раздѣля на три правилни форми: царство (*βασιλεια*), аристокрацията и полития (*πολιταια* — умѣрена демокрация) — и три извръщения: — тирания, олигархия и демокрация. Дѣто въ Нова Европа политиката на Аристотеля се считаше до неотколѣ за изворъ на либерално-демократичнитѣ мисли, това се дължи повече на нейния историко-политически материалъ, отъ колкото на нейнитѣ тенденции.

Полибий разполага само шесттъ статически вида управления на Аристотеля въ динамически, исторически редъ

¹⁾ Изократъ, Филипъ, 16, 154, 155.

и показва какъ царството (което той прѣдполага, че най-напрѣдъ е било избирателно, а послѣ вслѣдствие на) прѣминава въ тирания, а тиранията прѣдизвиква аристократически прѣврати, какъ послѣ аристокрацията се прѣобръща въ олигархия, а тая прѣдизвиква демокрацията, която прѣминава въ охлократия (царство на тълпата), а тая по-слѣдната най-сѣтнѣ дава поводъ, да се яви пакъ нѣкой деспотъ и монархъ (*δеспότης* или *μονάρχος*). — „Такъвъ е казва Полибий, кръгътъ на царството, природниятъ редъ, по който се мѣняватъ и прѣобразяватъ и въртятъ пакъ къмъ своето начало държавитѣ.

Да прѣдупрѣди това кръгообращение и да съхрани свободата (*ἐλευθερία*) споредъ мнѣнието на Полибия, била сполучила отъ всички гръцки държави само Ликурговата, въ която елементитѣ на монархията аристокрацията и демокрацията били смѣсени. Но още по-мѣдро въ това отношение, споредъ мнѣнието на знаменития историкъ, било политическото устройство на Римъ, чиято хегемония надъ „вселената“ (*οικουμένη*) Полибий съвѣтва на своитѣ съотечественици да признажтъ.

Ний за сега нѣма да разглеждаме подробно мнѣнията на Полибия за римската държава, а ще кажемъ само, че и най-умниятъ отъ всички древни историци не е можалъ да заблѣлжи, че формитѣ на това господарство, както и на гръцкитѣ, сѣ били приспособени за едно негълѣмо, градско, а съвсѣмъ не за едно национално и още по-малко за интернационално господарство.

Писаната история ни показва че Римъ още отъ самото начало е билъ монархия, съ избирателни и пожизнени царѣ. Вѣроятно, тая форма не е най-старата, а е била прѣдшествувана отъ нѣкой героическа династическа монархия, подобна на она, която срѣщаме въ хомеровата Гърция. Въ всѣки случай римската монархия въ края на VI вѣкъ прѣди Христа биде замѣстена отъ аристократическата република, която по-послѣ се приближи къмъ демократическата форма. Но въпрѣки дългото смѣществуване на доста демократическата република, ние не срѣщаме въ римската книжнина такова републиканско политическо съзнание и въобще такива политически трактати, каквито виждаме въ гръцката литература. Единичното римско съчинение, което може да се тури наредъ съ горѣпоменититѣ гръцки трактати, то е разговорътъ на Цицерона „За господарството“ (*De Republica*), който като повечето отъ най-добритѣ древни политически и исторически трактати (напр. Аристотеловата Политика Историята на Полибия, съ-

чиненията на Тацита) се е очувалъ въ съвѣстнъ пенъленъ видъ — знакъ, че древнитѣ и срѣднитѣ вѣкове слабо сж се интересували за такива съчинения.

Съчинението на Цицерона излага собствено идентѣ на Полибия за римската държава, но съ тая разлика, че идеалътъ на Цицерона си остава се пакъ монархията, каквато си я мечтае авторътъ на съчинението „За законитѣ“, което се приписва Платону. Заради това Цицеронъ се застъпва и за римската историческа монархия, като смѣта, че злоупотребенията на послѣдния царъ не трѣба да намаляватъ достоинството на цѣлото учрѣждение.¹⁾

Тукъ трѣба да забѣлѣжимъ, въпрѣки мнѣнието на Полибия и Цицерона, че въ римския политически строй подиръ изпанието на царетѣ е прѣобладавалъ собствено аристократическия елементъ: сенатътъ, върху състава на когото народътъ никога не е ималъ прѣмъвлияние.

Въ разлика отъ атинския съвѣтъ (βουλή) и даже спартанския сенатъ (γερουσία), римския сенатъ никога не е бивалъ изборна колегия: сенаторитѣ най-напрѣдъ се назначавали отъ царетѣ, постѣ отъ консулитѣ и най-сѣтитѣ отъ цензоритѣ. Народътъ захванъ да влияе върху състава на сената — и то само отчасти и косвенно — едва подиръ закона отъ 325 г. пр. Р. Хр. (lex Ovinia), споредъ който изборнитѣ висши чиновници, консулитѣ, преторитѣ и курулскитѣ сдили, обезателно бивали и сенатори. Но самодържавнитѣ въ кръга на своитѣ дѣйствия и неотговорни цензори можели да исклучятъ всѣкого отъ списъка на сенаторитѣ. Тоя списъкъ се съставялъ отъ тѣхъ всѣка пета година. Това цензорско самодържавие, заедно съ другитѣ подобни, прѣминъ, пачинайки отъ Сулла, въ рѣдѣтъ на разнитѣ императори, отъ които захванъ напълно да зависи съставътъ на сената. Намъ пи е извѣстенъ сенатскитѣ съставъ отъ 179 г. пр. Р. Хр. въ врѣмето на най-големия демократизъмъ въ римската държава. Тогава отъ 304 души сенатори аристокрацията (патрицийска и плебейска) имала 179 прѣдставители. Отъ тѣхъ 23 души принадлежали само на единъ, родъ — на Корнелиевитѣ. (Willems, Le Senat romain sous la république). Колко малко демократически елементъ е можало да вкара въ сената изборното чиновничество, се вижда

¹⁾ Ср. особ. кн. II. Цицеронъ прѣвежда думата тиранъ съ dominus, синонимъ на гр. δεσποτης, като го отличава съ Аристотела и Полибия отъ царъ, гех. Повече републикански духъ се съгласява въ думитѣ, копто Салусть туря въ устата на Меммия: „да вършишъ всичко, каквото ти се доще, безнаказанно, значи да бѣдешъ царъ (Bell. Jugurth. XXXI).

отъ факта, че и въ най-демократическия периодъ на римската история, отъ 300—150 пр. Р. Хр. — консулитъ се вземали отъ едно ограничено число семейства: 305-тъ консула отъ тая епоха произлѣзвали само отъ 67 рода, отъ които 9 — дали 160 консула. Полибий се лъже, като съглежда въ консулитъ монархическия елементъ на римската република. Консулитъ сж били собствено чиновници на изпълнителната властъ — напълно републиканци, избираеми отъ народа и контролирани отъ сената. Монархическиятъ елементъ въ римската република се прѣдставлява отъ диктаторитъ, назначението на които е зависело отъ сената и отъ ръководимитъ отъ него консули, цензори и особито плебейскитъ трибуни, колкото чудно и да се вижда това на първъ погледъ. Плебейскитъ трибуни сж били собствено неконституционни чиновници съ самодържавна, макаръ и повече отрицателна, отъ колкото положителна, властъ. Учрѣждението на трибуната не бѣше толкова нѣкаква конституционна отстъпка на плебса отъ страна на патрицитъ (като тия отстъпки, които виждаме въ Атина, начинайки отъ реформата на Солона), а бѣше повече една уловка на аристокрацията, която, хемъ съхраняваше въ цѣлостъ основата на аристократическата конституция, хемъ давалше на плебеитъ такива чиновници, които можехъ въ отдѣлни случаи да остановятъ нейнитъ остри прояви. При това още въ врѣмето на Гракхитъ се видѣ, че аристокрацията може да намѣри между самодържавнитъ трибуни и оръдия, за да спре мѣрkitъ, взети въ полза на демоса. Отъ Сулла и римскитъ Цезари насамъ римската монархия се образува постепенно, като захванъ да се прѣдоставя (до животъ или за дълговрѣменъ срокъ) диктаторската и трибунската властъ на извѣстни лица, а тъй сжщо и цензорската, която влияеше върху състава на сената. Въпрѣки очакванията на Полибия и Цицерона, свободата въ мѣдрия Римъ се показва по-малко обезпечена отъ колкото въ Атина, гдѣто демосътъ бѣ си спечелилъ репутацията, че е лекомисленъ.¹⁾ Кѣмъ подобенъ резултатъ приведе прѣхвалената римска мѣдростъ и въ въпроса за отношенията на Римъ къмъ подчиненитъ нему области.

¹⁾ Още историкътъ на Гръция Гротъ забѣлѣзва, че Атина на много малко политически потрѣсенъ е била подвързната подиръ изгонването на тирана Хиппия: напротивъ Римската република постоянно се вълнувала отъ страха, да не би да се въстанови пакъ царството, и отъ беззакононото убийство на дѣйствителнитъ или мнимитъ претенденти. Нека си спомнимъ историята на Сп. Касия, децемвира Аппия Клавдия, Сп. Мелвия, Манлия Капитолийски и Гракхитъ.

Вече въ II. вѣкъ пр. Р. Хр. римската държава представяше доста чудно явление: тя бѣше градска република, а управляваше като деспотъ една огромна територия. Тая територия още Полибий я нарича — „по-голѣмата частъ на вселенната“. На срѣдата между сѣщитѣ провинциали, които се управлявахъ отъ римски чиновници и републиката Римъ, стояхъ латинскитѣ и италианскитѣ съюзници, които пазахъ своята вътрѣшна автономия съ уредба, подобна на римската република, но които се подчинявахъ на Римъ въ външната политика и бѣхъ беззащитни отъ насилията на римскитѣ чиновници или даже отъ насилията на всѣки по-личешъ римлянинъ. Съюзницитѣ, които принадлежахъ на нацията или бѣхъ почти тѣждествени съ римлянитѣ, най-напрѣдъ поискахъ да уравнихъ гражданскитѣ и политическитѣ си права съ правата на римлянитѣ. Римлянитѣ не искахъ да отстапихъ, и работата дойде до съюзническата война отъ 90—88 г. пр. Р. Хр.

Това бѣше рѣшителенъ моментъ въ историята на подчинената Риму вселенна. Ако изравнението въ правата на съюзницитѣ и римлянитѣ да бѣше се извършило съврѣменно съ урежданieto на федеративнитѣ имъ отношения, то щѣше да се получи една невидѣна до тогава голѣма всеиталианска федеративно-републиканска държава, по образа на която щѣхъ послѣ да се уредятъ и отношенията на провинцията къмъ нея — и историята рано щѣше да ни покаже примѣръ отъ едно огромно господарство — равноправно и свободно: римската вселенна (*orbis romanus*). За жалость ние малко знаемъ, каква уредба сж си били дали възстанѣлитѣ противъ Римъ съюзници. Древнитѣ историци, заети изключително съ разкази за военнитѣ събития, не се останавливатъ на такива въпроси, но ние все пакъ знаемъ, че възстанѣнитѣ се наричали Италия имали федеративенъ сенатъ въ Корфиниумъ.¹⁾ Въ тоя сенатъ — за назначението на който впрочемъ ние нищичко не знаемъ — се състояла и всичката сила на повата федерация, макаръ и сѣществуванѣето на подобна делегация и да не е нищо съвсѣмъ ново въ древния миръ. Да бѣше се тоя сенатъ удържалъ, ние щѣхме да имаме солидно начало отъ едно всеиталианско прѣдставително управление.

По римскиятъ сенатъ не се съгласилъ по никакъвъ начинъ да търпи въ срѣдата си федеративно прѣдставителство, а позволилъ само една мѣрка, която прѣдстави пълна ана-

¹⁾ Диодоръ, Библиотека XXXVII, 2. Изображения на съвѣпни монети съ надписъ Italia вж. у Vannucci, Storia dell' Italia antica, II, 171—176.

логия съ отстъпването трибуни на плебентъ — именно, на останалитѣ Риму вѣрни съюзници, отцѣпници отъ Италия, той далъ гражданско право, но колкото се касае до политически права, то никакво прѣдставителство въ римския сенатъ не имъ се дало, а всичкитѣ италийци били само допуснати въ римското народно събрание, като се включили въ 8 или 10 триби, които били длъжни да гласоподаватъ подиръ 35-тѣ римски триби, т. е. тогава когато въпросътъ въ по-голѣмата си частъ билъ рѣшенъ. Като оставимъ на стража политическата несправедливостъ, такова едно рѣшение е заключавало въ себе си политически абсурдъ, понеже участието на всичкитѣ свободни италиянци въ събранията на мѣстния римски форумъ, т. е. прѣобръщането на цѣла Италия въ единъ градъ — Римъ, е могло да докара само едно: да си изгуби римското народно събрание всѣки редъ и смисълъ. Това отначало дало голѣмъ прѣвѣсъ на сената, но скоро неустроенитѣ народни маси заедно съ армията станъли опора за всѣкакъвъ видъ претенденти за диктаторска властъ и монархическото самодържавие. Сенатътъ нѣмалъ сила да противустои на тия претенденти и даже самъ най-напрѣдъ осветилъ началото на новата Римска монархия, като призналъ на Сулла титлата императоръ, дадена нему отъ солдатитѣ, и му далъ диктаторска властъ до животъ, властъ, която не можеше да не служи на аристократическитѣ интереси. Монархическото самодържавие се закрупи прочно още въ царуването на Цезаритѣ. Още Тиберий отмѣни народното събрание, което бѣше си изгубило смисъла, и прѣнесе неговитѣ функции върху сената. Въ тоя сенатъ римскитѣ самодържци захванъхъ да въвеждатъ и италиянци а послѣ и провинцияли, разбира се, между друго и съ цѣлъ да омаломощятъ въ него републиканската опозиция. Това бѣ полезно за разпространението на гражданската равноправностъ въ цѣлия римския миръ — между римляни и италиянци и провинцияли, но въ политическо отношение то подрови и послѣднитѣ остатъци отъ републикански традиции въ висшия римски класъ.

Отъ това врѣме римската държава захванъ да прогресира въ разширочението на гражданскитѣ права и върху провинциялитѣ, на които императоритѣ давахъ правото на римско гражданство, до тогава, до като при едного отъ най-лошитѣ императори, Каракалла (211—217), се извърши едно отъ най-великитѣ дѣла въ историята — а именно окончателното разпространение на римското гражданско право надъ всичкитѣ свободни жители на империята. Това събитие слабо биде

забѣлѣзано даже отъ съврѣменнитѣ Римляни (съврѣменнитѣ римски списатели сѣ изпуснажи да ни дадѣтъ какви да е по-свѣстни и пълни свѣденія за това велико събитіе), по въ слѣдующата епоха (въ V вѣкъ) неговитѣ резултати намѣрихъ прѣкрасно изражение въ думитѣ на поста Рутилія къмъ Римъ: „Ти създаде общо отечество за разнитѣ народи: това, що по-напрѣдъ бѣ вселенна, ти отъ него направи единъ градъ.¹⁾ и въ думитѣ на Клавдіяна: „Римъ даде общо име на човѣшкия родъ.“²⁾

Но тоя прогресъ на гражданското равенство, който състави главния смисълъ и славата на римската история въ човѣчеството, вървѣше фатално — още отъ неуспѣха на италианската федерация насамъ — успоредно съ регреса въ сферата на политическата свобода. Освѣнъ чисто политическиятъ причини, на това помогна и по нататъшниятъ развой на гръцко-латинската философска мисль въ оная посока, която ние характеризовахме по-горѣ, като говорехме за гръцката философия до нейното прѣнасянне въ латинизираната западна Европа. Абсолютно-моралистичниятъ свѣтогледъ (мировъзрѣніе) продължаваше да се развива въ тая философия заедно съ началото на космополитизма или хуманизма. Но тъй като свѣтътъ, вселенната, човѣчеството, прѣдставлявахъ тогава едно много по-малко политическо, организувано общество отъ сега, то разбира се че тоя космополитизмъ не можеше да довара друго освѣнъ индеферентизмъ къмъ сѣщо-политическия животъ въ реалнитѣ държави. Сенека казва: „Ние обгръщаме духомъ двѣ господарства (*respublicae*): едно велико и истински общо (*publicum*), въ което се заключаватъ и Боговетѣ и хората . . . и друго едно, къмъ което ни е причислило условieto, въ което сме се родили, „заради това мъдрецътъ и да се отдалечи даже отъ своята държава, като напуска жгѣла си, минава въ нѣщо по-големо и по-добро“. Но тия съображения и като има за идеалъ личноправствението самоусвършенствуване, Сенека се очудва, какъ младиятъ Катонъ не можатъ да прѣживѣе паданieto на републиката въ Римъ (*De otio sapientis*. IV — I, *Epistolae*, 68, 2; 71).

Това значи, да проповѣдвашъ политически индеферентизмъ. Въ общественния животъ космополитизмътъ на римската философия има силно влияние върху разширението на гражданското равенство и осмѣждането на робството, по-късно философитѣ, като Сенека, Епиктетъ и др.,

¹⁾ *Fecisti patriam diversis gentibus unam: Urbem fecisti quae prius Orbis erat.*

²⁾ *Humanum genus communi nomine fecit.*

учехъ, че робитѣ и господаритѣ сж равни по природата. Съ това учение се съгласявахъ и юриститѣ отъ врѣмето на римската империя, като Флорентинъ, Улпиянъ и др. Но абсолютно-моралистическото мировъзрѣние бъркаше на философитѣ, да искатъ даже реалното освобождение на робитѣ. Епиктетъ — самъ нѣкогашенъ робъ, казва, че истински роби сж тия, които смѣтатъ външнитѣ нѣща за благо, а истински свободни хора сж ония, които не зависѣтъ отъ външнитѣ работи; тѣ сж свободни даже и тогава, когато тѣлото имъ се намѣрва въ властта на друго нѣкого. Тоя е единичниятъ пѣтъ, който води къмъ свободата.

Християнскитѣ учители се движатъ съвършено въ кръга на подобни идеи и ги провеждатъ още по-последователно. Като провинциалисти тѣ бѣхъ, разбира се, чужди за традицитѣ на старитѣ републики въ Гърция и Италия, а въ сѣщото врѣме разливътъ съ еврейската синагога ги отърва отъ библииния жрѣческопророчески либерализъмъ. Евангелието признава властта на Цезаря, а апостолъ Павелъ учи, че „всѣка душа трѣба да се покорява на висшитѣ власти, понеже нѣма властъ, която да не бѣде отъ Бога; слѣдователно който се противи на властта се противи на Божето повеление“. (Послание къмъ Римлянитѣ, XIII, 1 — 2. Ср. I. Посл. на Петра, II. 13—14). Признавайки равенството на хората прѣдъ Христа, въ религията (Посл. ап. Павла, Къмъ Галатянитѣ III 25) християнскитѣ учители сжцеврѣменно не отричатъ гражданското робство и казватъ на робитѣ: „покорявайте се на господаритѣ си, не само на добритѣ, но и на жестокитѣ“ (I. посл. Петра, 18 — 22, ап. Павла, къмъ Ефес. VI, 5 — 9, къмъ Колос. III, 22 — 25, к. Тимот. VI, 1 — 4, Тим. II, 9 — 10); „покорявайте се съ страхъ и трепетъ, въ простотата на сърцето си, както на Христа, не само съ видима услужливостъ, като хора угодници, а като Христови роби, изпълняйки божята воля отъ душа, служейки съ усърдие, като на Бога, а не като на хората, съ знание, че всѣки ще получи отъ Господа споредъ доброто, което е направилъ, билъ той робъ или свободенъ“. (Посл. ап. Павла къмъ Ефес. VI, 5 — 8).

Отъ гледището на реалнитѣ общественни отношения, тая хуманно-космополитична, но отвлѣчено нравственна постановка на въпросъ за робството отъ страна на класичнитѣ и християнскитѣ хуманисти бѣше собствено една стѣпка назадъ, сравнително съ постановката на сѣщия въпросъ отъ съставителитѣ на староеврейскитѣ законници. Тия послѣднитѣ

стояхъ на национално религиозно гледище и считахъ поне всичкитъ евреи за слуги или дѣца на своя националенъ богъ Йехова, та за това полагашъ, че никой еврейинъ нѣма право да държи въ вѣчно робство другия Евреина. Библийниятъ законъ позволява на всѣки Евреинъ, да държи като робъ други нѣкой Евреинъ най-много 6 години наредъ или до „юбилейната, (50-та) година (Изх. ХХІ, г. Левити, XXV, 40). Въобщно, тия прѣдписания сж си оставали повечето идеални, като много други прѣдписания на источнитъ книги, които не съвсѣмъ точно се наричатъ законници и които никога не сж имали въ гражданскитъ дѣла силата на нашитъ законодателни кодекси. Но все пакъ трѣба да се забѣлѣжи, че поне около 400 — 300 г. ч. прѣди Христа въ еврейската черковна държава, която се образува подиръ връщането на евреитъ отъ Вавилонския плѣнъ, национално-религиознитъ идеи докарашъ, да се признае робуването на Евреина у други нѣкой еврейинъ за беззаконие, на туй основание, че „всичкитъ евреи сж слуги на Бога, който всичкитъ е извелъ отъ Египетъ, та не можтъ да се продаватъ като роби.“ (Левитъ, XXV, 42).

Мислитъ на стоицитъ и християнитъ, че всичкитъ народи, всичкитъ хора сж равни по природата си и прѣдъ всемирния Богъ, показватъ една по-висока степенъ на религиозното развитие, сравнително съ древнееврейския законъ. Но абстрактната постановка на въпроса за робитъ у тия универсалисти-хуманисти бѣше една отъ причинитъ защо робството, като гражданско учрѣждение, се очува толкозъ дълго врѣме, въпрѣки обстоятелството че още при императора Клавдия, въ двореца на когото нѣкои волно-освободени се ползували съ влияние, се захващатъ макаръ и слаби юридически опитвания да се ограничи произволната властъ на господаритъ върху робитъ. Древното робство се отиѣни въ западна Европа едва въ срѣднитъ вѣкове и то не въ вслѣдствие на държавни нѣкои закони или черковно влияние, а поради упадѣка на промишленността, при което робитъ се смѣсватъ съ колониститъ и другитъ видове полусвободни землевладѣлци. ¹⁾ А ние вече говорихме, че сжществуването на частното робство се е отражавало винаги и върху развитието на политическия деспотизъмъ.

¹⁾ Необходимо е впрочемъ да се помни, че макаръ въ малки размѣри, старото робство доживѣ и въ западна Европа до XVI—XVII в. въ което врѣме то биде прѣнесено и въ Америка, гдѣто се разви до дневнеримскитъ размѣри и истрая до нашитъ врѣмена. Християнитъ се оправдавахъ съ това, че Негритъ сж потомци на Хама, и като такива сж прѣдназначени отъ самага Бога за роби на Яфетовитъ потомци. (Битие, IX. 27).

Християнското учение отрича само въ една точка всѣко повиновение на властѣта: въ религиознитѣ дѣла. „Смѣдете, да ли е добръ прѣдъ Бога, да се покоряваме вамъ повече, отъ колкото Богу?“ рѣкълъ апостолъ Петръ на ерусалимскитѣ власти, когато му заповѣдали да проповѣдва (Дѣяния на апостолитѣ, IV, 19). И тия думи станяха исходна точка за отдѣлението на политическата областъ отъ областѣта на вѣрата или сливането на тия двѣ области, но така щото черковната властъ да заповѣдва и на свѣтската. Първото обаче, т. е. раздѣлението на вѣрата отъ политиката, на черквата отъ господарството, съществувахе въ умоветѣ на християнскитѣ учители само, до като християнитѣ се прѣсѣдвяха, а къмъ второто, т. е. подчинението на свѣтската властъ подъ духовната, християнскитѣ теоретици се обвърнаха не твърдѣ скоро, едва тогава, когато въ християнската черква се разви особита ерархия, която захванъ да заявява най-напрѣдъ претенции за привилегии въ държавата, а по-послѣ — и за властѣне надъ самото господарство. Тия претенции имаха до пѣкъдѣ участие въ образуването на новитѣ идеи до политическата свобода, но много по-късно — въ срднитѣ вѣкове. Въ първото врѣме на християнството, отказването на християнина да се покорява на властѣта въ религиозни дѣла, му давало въ собственитѣ му очи само едно право: правото или по-добре длъжността, да бѣде мъченикъ! Освѣтъ това християнинътъ, заетъ исключително съ мисълта, какъ да добие мѣстѣце въ царството Божие, съвѣтъ прѣнебрѣгвалъ работитѣ на човѣшкото господарство.

Тертулианъ като забранява на християнитѣ, да бѣдѣтъ войници или даже чиновници, казва че за християнина „нѣма нищо по-чуждо отъ политическитѣ работи“. ¹⁾

По такъвъ начинъ много причини караха господарството на „римския миръ“ да вземе въ врѣме на Диоклециана и Константина Великий такива политически форми, които de facto приличаха съвѣтъ на азиатскитѣ деспотини, и способствуваха да се развижатъ въ тоя миръ политически теории за длъжността на поданицитѣ, да се покоряватъ на царската властъ — такива, каквито даже древниятъ Истокъ не знаеше.

(слѣдва)

М. Драгомановъ.

¹⁾ „Nec ulla majus res aliena quam publica“, Вж. Haurvet, Le christianisme et ses origines, I, 355.

Бюджетитѣ на Княжество България прѣзъ десетолѣтието 1879—1888.

(Продължение отъ книга IV.)

„Приходи и капитали“ пѣматъ никакъ характеръ на редовни доходи, защото и елементитѣ, които ги съставятъ, прѣзъ първитѣ години сѣ съвършено случайни. Най-главниятъ изворъ въ тая категория е сѣченъето монети. Законътъ отъ 27. Май 1880. въведе въ княжеството опрѣдѣленията на латинската конвенция относително сѣченъето мѣдни, сребърни и златни монети, като замѣни думитѣ франкъ и сантимъ съ „левъ“ и „стотинка.“ Въ сѣщото врѣме правителството се опълномоуи да вземе мѣрки, да се насѣкнѣтъ въ най-кратко врѣме сребърни монети (по 2 л., 1 л. и 0.₅₀ л.) за 10 милиона и мѣдни за 2 м., а за златитѣ и цето-левки монети останѣ да се рѣши прѣзъ идущата сесия. Чл. 12 отъ тоя законъ трѣба да се разбира въ смисълъ, че разпоскитѣ по нарицванъето на монетитѣ и цѣлата номинална стойностъ на послѣднитѣ трѣба напълно да се минуватъ въ разходния и приходния бюджетъ на държавата. Така се е постигнуло само въ бюджетитѣ за 1881 и 1888 г. На 12 Декемврий 1884. се утвърди новъ законъ за насичанъе 3 мил. цето-левки, който даде право на финансовия министръ да употреби за тая цѣль на държавното съкровище сребърнитѣ рубли, които да се изпратятъ въ государственния петербургскй монетенъ дворъ. Голѣмитѣ суми прѣзъ 1881., 1883. и 1888. произлизатъ именно отъ нарицванъето монети. Бързиятъ скокъ прѣзъ 1886. произлиза отъ единъ новъ изворъ въ бюджета — монопола на солиницѣ при Ахияло. Законътъ отъ 27. Януари за учредението на българската народна банка опрѣдѣля, че това „държавно учреждение има капиталъ 10 милиона, вне-

сень и подържанъ, въ случай на нужда, до тая сума отъ държавното съкровище“. Слѣдъ образуванъето единъ запасень капиталъ, „всичкитѣ печалби се внасятъ въ държавното съкровище,“ като се оставятъ 3 % отъ печалбитѣ за тантиема на служащитѣ. Тия законоположения даватъ резултатъ първъ нѣтъ въ бюджета за 1888.

Сравнението на общитѣ приходи въ тая таблица съ приходитѣ отъ таблицата, дадена по-напрѣдъ показва нѣкои разлики, които за 1882. и 1883. сѣ дори доста значителни. Причината е, че нѣкои малки приходи, които прѣзъ първитѣ години сѣ минавани въ редовния бюджетъ, сѣ изчезнали отпослѣ, и ние ги оставихме на страна. Други нѣкъ приходи, които сѣ били минавани като извънбюджетни, влѣзли въ рамкитѣ на редовния бюджетъ. Това е още едно доказателство, че съ по-внимателно изучаванъе и приготвянъе бюджетитѣ вече по-рано рубриката на непрѣдвиженитѣ доходи е могла да се намали.

Отъ всичко до сега казано излиза, че сѣщинскитѣ редовни държавни приходи сѣ изразени въ бройовѣтъ на първия, третия и петия стълбецъ отъ нашата таблица. Другитѣ приходи не произлизатъ отъ данъци въ сѣщински смисълъ на думата.

Произведението на данъцитѣ зависи най-много отъ богатството на страната, а за мѣрило на послѣдното, тамъ, гдѣто нѣма други данни, счита се стойността на внесениѣ и изнесени стоки. Понеже тия зависѣтъ отъ произведенията на земедѣлието, индустрията и търговията, естествено е, че побогатитѣ народи иматъ по-голѣма външна търговия. Когато искаме да опрѣдѣлимъ тежината на данъцитѣ върху единъ народъ въ различни врѣмена, или върху два и повече народи въ сѣщото врѣме, тогава вмѣсто да намѣримъ абсолютнитѣ бройове, можемъ да се задоволимъ съ релативнитѣ, които получаваме, като сравнимъ произведението на данъцитѣ съ стойността на внесениѣ и изнесени стоки. Като се оставя на страна произведението на вътрѣшната търговия, то не влияе много върху релативнитѣ бройове, защото се повтаря всѣка година, и съ това всичкитѣ дѣлители съразмѣрно се намаляватъ. Даннитѣ за нашата външна търговия взехме отъ публикациитѣ на статистическото бюро, като направихме измѣненія поради изнесения кукурузъ прѣзъ всѣка година. Митата и акциитѣ и беритѣ слѣхмѣ наедно подъ названието „косвени.“

Години	Стойностъ на	Произведение на данъцитѣ	Отъ 100 лева		На 100 лева отъ стойността на вноса и износа пада се данѣкъ
	внесенитѣ и пв- несенни стоки		данѣци сж		
	въ х и л я д и л е в е		прѣми	косвени	лева
1879	52,230 (?)	20,699	66. ⁵²	33. ⁴⁸	39. ⁶³
1880	88,982	31,464	75. ⁵⁷	24. ⁴³	35. ²⁶
1881	86,623	26,065	67. ⁴⁸	32. ⁵²	30. ¹⁰
1882	79,582	28,407	68. ²⁶	31. ⁷⁴	35. ⁷⁰
1883	91,032	29,869	63. ⁷⁰	36. ³¹	32. ³¹
1884	88,943	29,205	67. ⁸⁸	32. ¹²	32. ⁸⁴
1885	84,924	29,366	71. ¹⁸	28. ⁸²	34. ⁵³
1886	114,892	42,047	73. ¹⁴	26. ⁸⁶	36. ⁶⁰
1887	112,116	43,363	72. ⁶²	27. ³⁸	38. ⁶⁸
1888	130,811	45,770	69. ¹⁹	30. ⁸¹	34. ⁹⁹
срѣдно 1880/85	86,681	29,063	69. ⁰²	30. ⁹⁸	33. ⁵³
" 1886/88	119,273	43,727	71. ⁵⁹	28. ⁴¹	36. ⁶⁶

Тѣсната връзка между произведението на външната търговия и на данъцитѣ види се веднага при сравнението цифритѣ въ първия и втория стълбецъ. Изключение отъ правилото правятъ само 1881. и 1886., но причинитѣ сж вече обяснени другждѣ.

Неподвижността на нашитѣ данѣци до 1886. бие на очи. Сягледва се, наистина, едно значително прирастванье само отъ 1881. на 1883., но ние видѣхме вече по-напрѣдъ, че първата отъ тия години не може да се счита нормална относително произведението на данъцитѣ. Уголѣмненето пѣкъ отъ 1882. на 1885. изнася едвамъ 1% годишно. Слѣдъ съединението редовнитѣ приходи се уголѣмняватъ нѣщо повече (4.₄₃% на година), но не трѣба да се забравя, че за 1886. косвенитѣ данѣци влизатъ въ смѣтка само за 10 мѣсеца, колкото се отнася до бившата Източна Румелия. Като имаме прѣдъ видъ това обстоятелство, установява се тѣй сжщо. че слѣдъ съединението не е станало почти никакво измѣнение въ взаимния размѣръ на прѣмитѣ и косвени данѣци. Както прѣди, така и слѣдъ 1886. финансова година нѣщо повече отъ двѣтѣ трети отъ произведението на данъцитѣ се покриватъ отъ прѣмитѣ. Отклонението отъ тая норма прѣзъ 1880. се обяснява съ високия приходъ отъ десетѣтка. а прѣзъ 1883. — съ сравнително голѣмия приходъ отъ митницитѣ. Забѣлжително е, че слѣдъ 1886. размѣрътъ постоянно се приближава къмъ срѣдния за врѣмето 1880/85.

Послѣдниятъ стълбецъ показва, че 1881. е дала сравнително съ стойността на внесенитѣ и изнесенни стоки най-малко приходи, т. е. данѣцитѣ прѣзъ тая година сж били най-леки прѣзъ цѣлия десетъ-годишенъ периодъ. Като оставимъ на-страна 1879 и 1880. — послѣдната поради изключителния начинъ за събиране десетѣкътъ, — ние видимъ, че тежи-

ната на данъцитѣ се е уголѣмила прѣзъ 1885.. но безъ да стигне тежината на 1882. Слѣдъ съединението данъцитѣ сж въобще по-тежки, отколкото въ срѣдно число за врѣмето до 1886 год.

За да прѣдставиме малко по-ясно тия отношения, ние взехме двѣтъ най-нормални години и общитѣ срѣдни бройове на двата периода и прѣсмѣтихъме, колко се пада на единъ жителъ въ княжеството отъ стойността на внесенитѣ и изнесени стоки и отъ произведението на данъцитѣ, като считаме за основа населението на 1884. и 1888.

На една душа отъ населението на княжеството пада се

Години	Отъ стойността на вноса и износа	Отъ произведението на данъцитѣ		
		Изобщо	Прѣки	Косвени
	л.			
1884	42. ⁶⁶	14. ⁰¹	9. ⁴³	4. ⁵⁸
1888	41. ⁴⁷	14. ⁵¹	10. ⁰⁴	4. ⁴⁷
Срѣдно 188 ^{0/5}	41. ⁵⁷	13. ⁹⁴	9. ⁶³	4. ²²
„ 188 ^{6/8}	38. ¹³	13. ⁸⁶	9. ⁰²	3. ⁹⁴

Стойността на външната търговия паднала отъ 1884. на 1888. съ 1.¹⁰ лева на жителъ, което прѣдства едно намаление приблизително 3%. Наопаки, всѣко лице отъ населението на княжеството плащало е прѣзъ 1888 г. 0.⁵⁰ лева по-много данъци, т. е. послѣднитѣ сж станъли около 3.5% по-тежки. Взематъ ли се и двата момента заедно, излиза, че при еднакво положение на народното благосъстояние данъцитѣ сж били за населението прѣзъ 1888. съ около 6% по-тежки. Ако нѣкъ разгледаме отдѣлно прѣбитѣ и косвенитѣ, намираме, че отъ първитѣ — тежината на които се по-осѣща отъ даноплатцитѣ — всѣки жителъ е плащаль прѣзъ 1888. по 0.⁶¹ лева по-вече, а отъ вторитѣ — плащанъето на които е почти неосѣтно за даноплатцитѣ — всѣки жителъ е плащаль по 0.¹¹ л. по-малко. Тежината на данъцитѣ е била, слѣдователно, много по-чувствителна прѣзъ 1888. отколкото прѣзъ 1884. Ако се ограничиме на двата главни периода слѣдъ освобождението, виждаме, че въ срѣдно число народното благосъстояние се е намалило съ 3.⁴⁴ лева на жителъ или 8.3%. Произведението на данъцитѣ нѣкъ е смалено само съ 0.⁰⁸ л. на душа, или нито 1.0%. Но послѣдното намаление би се още повече смалило, ако се бѣхъ взели всичкитѣ косвени данъци за 1886. Населението е плащало слѣдов. прѣзъ първия и втория периодъ данъцитѣ почти въ сжщия размѣръ, но и въ тоя случай послѣдниятъ периодъ е по-тежъкъ, защото населението е печелило по-малко, както се вижда отъ съразмѣрната стойность на внесенитѣ и изнесени стоки.

Прѣминаваме да разгледаме отдѣлнитѣ прѣми данѣци. За съкращение нинемъ десетѣкъ вмѣсто поземеленъ налогъ, лозя вмѣсто поземеленъ налогъ и абонамента отъ лозята по 3 лева на дюломъ, тютюнъ и пития вмѣсто патентъ за право продаване тютюнъ и пития, гори вмѣсто десетѣкъ отъ общински и частни гори и патентъ вмѣсто теметуать до 1885. и патентовъ налогъ слѣдъ тая година. Даннитѣ за 1888. сж ония, които се намиратъ въ законопроекта, т. е. само за питията и тютюна за 10 мѣсеца.

Години	Десетѣкъ	Лозя	Емлякъ	Иджарѣ	Патентъ	Бегликъ	Серчимъ	Пития	Тютюнъ	Патна пов.	Гори		
	в т	х	и	л	я	д	и	л	е	в		о	в
1879/ ₈₀	6,489	1,055	2,885	57	433	3,298	—	432	97	—	—	—	—
1880/ ₁	14,271	1,638	2,808	140	598	3,548	203	428	127	—	—	3	—
1881	8,971	1,505	2,910	53	395	2,868	230	420	126	—	—	—	—
1882	10,248	1,588	3,158	61	434	3,155	183	391	120	—	—	—	—
1883	10,203	1,124	3,186	159	353	3,283	174	471	148	—	—	2	—
1884	10,130	1,416	3,167	63	403	3,301	159	461	157	387	18	—	—
1885	10,588	1,383	3,447	138	639	3,321	167	450	149	572	47	—	—
1886 { безъ Р. сѣ "	10,170	1,343	3,406	128	675	3,359	128	457	159	556	40	—	—
	15,982	2,007	4,417	172	1,032	4,846	172	606	205	1,002	140	—	—
1887	15,691	2,390	4,399	187	1,344	5,104	237	657	233	1,094	155	—	—
1888	15,700	2,360	4,404	193	1,222	5,352	238	621	250	1,222	104	—	—
1889	23,012	2,462	4,448	192	1,488	5,791	260	622	247	1,253	123	—	—
1890	24,408	2,674	4,495	223	1,463	5,752	293	643	250	1,142	181	—	—

Отъ 1882. вмѣсто да се уголѣмва приходѣтъ отъ десетѣкъ прѣди както и послѣ съединеннето постоянно пада и свършва 1886. и 1888. съ едно намаление отъ около 0.80 % за 8 години и 1.78 % за три години. Само 1885. прави изключение. Срѣдниятъ доходъ отъ данѣка за периода 1879/₈₆ е 10.₁₁ милиона, изподъ които се намиратъ само годинитѣ 1879. и 1881., а за 188⁶/₈—15.79 м., изподъ които сж и двѣтѣ послѣдни години. Споредъ закона за прѣобрѣщанье десетѣкътъ въ поземеленъ налогъ, произведеннето му трѣбваше да бѣде 9.₂₄ м. — срѣдното отъ първитѣ три години, — ние намираме, слѣдов. едно подобрене отъ 1 м., което обаче постоянно се намалява. При нормалното приспособение на закона десетѣкътъ трѣбваше да даде прѣзъ 1881. поне 10.₂₈ м., срѣдниятъ приходъ за 1879/₈₀ и 1880., а въ дѣйствителность сж констатирани само 8.₉₇ м.

За първитѣ седемъ години (безъ 1886.) срѣдниятъ десетѣкъ прави 52.₉₆ % отъ прѣмитѣ данѣци, или 33.₈₃ % отъ срѣдния редовенъ приходъ на тия години; послѣ съединеннето съответнитѣ проценти сж 50.₄₅ и 31.₀₀. Въ една и въ другия случай, слѣдователно, по-вече отъ половината

отъ прѣмитѣ данъци и почти третината отъ общитѣ редовни приходи се покриватъ отъ десетъка. Това обстоятелство ясно показва, какво сериозно залѣганье трѣба да се положи за точното и справедливо приспособение на тоя данѣкъ, който се е, тъй да кажемъ, срастналъ съ економическитѣ отношения на нашия народъ. Събираньто десетъкътъ въ натура подчинява една третина отъ приходитѣ ни подъ условия, изпълнението на които не зависи отъ волята нито на даноплатитѣ, нито на законодателитѣ или на управницитѣ.

Десетъкътъ тъй както княжеството го наслѣди отъ Турция, бѣше данѣкъ на дѣлъ, т. е. десетата частъ отъ годишния берекетъ трѣбаше да се прибира отъ държавата, и споредъ това произведението му трѣбаше да бѣде измѣнливо отъ година на година. Понеже десетъкътъ отъ 1881 год. се прѣобърнѣ въ данѣкъ на разхвърлянье, любопитно е да се намѣри, до колко произведението му е билъ въ съгласие съ годишния берекетъ. Непосрѣдствени данни за това сравнение не съществуватъ, за това и прибѣгнахме къмъ публикациитѣ на статистическото бюро за външната търговия. Ние приехме, че изнесенитѣ храни прѣзъ всѣка година прѣдставятъ разликата между роденото изобщо и онова, което е потребно за прѣхрана на населението прѣзъ годината. Но понеже послѣдното количество храни не се измѣнява скоро, а наопаки за нѣколко години наредъ може да се счита даже постоянно, затуй релативнитѣ бройове, които се получаватъ, кога се сравнятъ произведението на десетъка и стойността на изнесенитѣ храни, прѣдставятъ приблизително отношението на десетъка спрѣмо годишния берекетъ. Строго взето, по-големитѣ стойности на износа иматъ тенденция да уголемяватъ релативнитѣ бройове.

Откъмъ оцѣнката на хранитѣ въ митницитѣ направихме сравнение за двѣ години — 1884 и 1888. — и намѣрихме, че цѣнитѣ на килограмъ сж: жито по 0.₁₃₅ л. и 0.₁₃₂ л., ръжъ по 0.₀₅₈ л., 0.₀₅₅ л., ечмикъ по 0.₀₅ л., 0.₀₄₉, кукурузъ по 0.₀₆₄ л. и 0.₀₆₄ л., червенка по 0.₁₃₅ и 0.₁₂₇, брашно по 0.₁₈₉ и 0.₁₆₆. Безъ да се издирва слѣдов., дали тия цѣни отговарятъ на сѣщинскитѣ или не, вижда се, че даннитѣ на митницитѣ могатъ да се сравняватъ едни съ други, защото евентуалнитѣ отклонения отъ дѣйствителната стойность на извора ще фигуриратъ равномерно прѣзъ всичкитѣ години. Ние направихме коректура въ друго отношение.

Познато е, че родениятъ прѣзъ годината въ княжеството кукурузъ не се изнася сжщата година, но остава за прѣзъ

слѣдната пролѣтъ, когато се отваря плаванъето по Дунава, дѣто се и намиратъ главнитѣ пристанища за тая стока. Ако вземѣхме, слѣдователно, непромѣнени цифритѣ на статистическото бюро, щѣхме да смѣсиме плодността на всѣки двѣ слѣдишни години. За да се приближиме по-вече къмъ истината, ние извадихме отъ стойността на изнесенитѣ храни прѣзъ една година стойността на кукуруза, изнесенъ прѣзъ сѣщата година, а къмъ остатъка прибавихме стойността на кукуруза, изнесенъ прѣзъ слѣдната година. Така полученитѣ бройове смятаме, че прѣдставятъ сѣщинскитѣ износъ на годината. Отклоненията на тия бройове отъ самата истина на всѣки начинъ сѣ много по-малки, отколкото ония, които бихме имали, ако употрѣбѣхме за тая работа даннитѣ на бюрото.

При сравнението ние взехме въ внимание само стойността на подраздѣленията II Б и II В отъ статистическия списъкъ на стокитѣ, които обниматъ: пшеница, ръжъ, овесъ, ечемикъ, кукурузъ, червенка, хелда, други особено неименувани видове жито, сладъ, варива, картофи, брашно отъ жито и вариво и брашнени произведения.

Години	Стойность на изнесенитѣ храни въ хиляди левове	На 100 лева стойность отъ износа пада се десетъкъ лева
1880	24,228	58. ⁹¹
1881	14,795	60. ⁷⁸
1882	22,959	44. ⁶⁴
1883	22,272	45. ⁸¹
1884	22,180	45. ⁶⁷
1885	26,804	39. ⁵⁰
1886	33,893	47. ¹⁶
1887	27,955	56. ¹²
1888	47,284	33. ²⁰
1889	67,224	34. ²³

Ако количеството на изнесенитѣ храни зависи само отъ годишното плодородие, тогава годинитѣ 1885. и 1880. сѣ имали най-добъръ берекетъ, а 1881. — най-слабъ. Другитѣ три години сѣ били почти еднакви. Десетъкътъ е билъ най-тежкъ прѣзъ първитѣ двѣ години, а най-лекъ прѣзъ 1885. Слѣдъ съединението най-плодородна е била 1888., прѣзъ която тежината на десетъка е била едвамъ половината отъ тежината прѣзъ прѣдходната година. Изобщо се вижда, че тоя данъкъ нито издалечъ не отговаря на прихода, който даноплатцитѣ сѣ получили отъ обработванъето на земята: обаче това обстоятелство излиза а priori отъ направенитѣ измѣнения прѣзъ 1881. въ първоначалния законъ за десетъка.

Резултатитѣ отъ броежа на населението прѣзъ 1881. и 1888. не съдържатъ еднородни данни относително западнитѣ. Но ако се ограничимъ само съ лицата, които самосто-

ително или пъкъ като помагачи сж били земеделци и скотовъдци, намираме, че прѣзъ 1884. на единъ земеделець се пада по 29 лева отъ стойността на изнесенитѣ храни, а прѣзъ 1888. — 38 лева. Материялното благосъстояние на земеделското население трѣба слѣдов. да се е нѣщо подобрило.

Поземелниятъ налогъ върху лозята има най-голѣмъ брой за 188⁰/₈₁ год., т. е. първата година, когато се е приспособилъ законътъ отъ 23 май 1880. Веднага съ отмиъненіето законътъ произведеніето на данъка се намалява съ 464 хил. и послѣ се уголѣмява чрѣзъ приспособяванъето на абонамента на лозята, но безъ да стигне прѣдписната висина. За 1879⁰/₈₀ г. минѣхме броятъ, означенъ въ законопроекта съ „акцизъ отъ вино (шарабъ-гюмрюкъ).“ Отъ това се вижда, че даннитѣ въ тая рубрика сж май разнородни, та не може да се правятъ заключения напр. за уголѣмението или намалението повърхността на лозята. Като се взематъ въ смѣтка само поземелниятъ налогъ и абонаментътъ върху лозята, намираме, че срѣдниятъ доходъ отъ данъка прѣди съединението е 1.₃₆ милиона или 7.₁₂⁰/₀ отъ срѣднитѣ прѣми данъци, а послѣ тая дата — 2.₂₅ м. или 7.₂₀⁰/₀. Размѣрнитѣ бройове сж слѣдов. сжщитѣ.

Бегликътъ и серчимътъ, сродни по естеството си данъци, показватъ нееднакво развитие. Първиятъ за шестѣтъ години отъ 1881 г., прѣзъ които размѣрътъ е останѣлъ непромѣненъ, уголѣмилъ се е съ 13.₆⁰/₀ или 2.₃⁰/₀ на година, а вториятъ за сжщото врѣме се намалилъ съ 40⁰/₀ или 6.₇⁰/₀ на година. Това показва, че общиятъ брой на овцетѣ и козитѣ се увеличавалъ, а броятъ на свинѣтѣ падалъ. Но и първото уголѣмение се отнася само за овцетѣ, както се вижда изъ слѣднитѣ бройове по изчисленията на г. Боева (Докладъ за състояніето на прѣжитѣ даждия):

Година	На 100-тѣ има уголѣменение (+) или намаление (—) спрямо прѣд- дписната година за		На 100 глави добитѣкъ, що подлежатъ на бегликъ, били сж	
	овцетѣ	козитѣ	овце	кози
1880	—	—	78. ₅₄	21. ₄₆
1881	+ 7	—3. ₆	80. ₃₁	19. ₆₉
1882	+11. ₇	—5. ₆	81. ₁₇	18. ₈₃
1883	+ 6	—2. ₆	82. ₅₀	17. ₅₀
1884	+ 3	—9	84. ₂₅	15. ₇₅
1885	+ 1	—6. ₅	84. ₅₁	15. ₄₉
1886	+ 2	—0. ₈	84. ₉₈	15. ₀₂
1887	+ 3	—2	85. ₆₈	14. ₃₂

Уголѣмението на прихода отъ беглика се дължи, слѣдователно, изключително на размножаванъето овцетѣ. Незначителната разлика — 20 стотинки — при облаганъето, подпомогнатъ, разумѣва се, и отъ взетитѣ мѣрки за запазване горитѣ,

имала голѣми слѣдствия за развѣждането на козитѣ. По тая празнота се допѣли отъ друга страна, — което не може да се каже за свинѣтѣ. — и мислиме, че въпросътъ заслужава сериозно внимание. Нека споменемъ още, че отъ 1882 до 1885 г., споредъ нашата статистика за търговията, изнесени сѣ изъ княжеството 28,067, 20,081, 15,599 и 15,788 глави свинѣ въ стойностъ 555 х., 398 х., 231 х. и 182 х. лева. Отъ това се вижда, че изнасянето на тоя добитѣкъ е падало отъ година на година. Понеже голѣма частъ на изпоса е отивалъ въ бившата източна Румелия, затуй слѣдъ съединението — 1884 до 1888 — намираме слѣднитѣ бройове: 2733, 2510 и 5568 глави въ стойностъ 34 хиляди, 80 х. и 69 х. лева.

Като вземъ данѣцитѣ десетѣкъ, поземенъ налогъ и абонаментъ върху лозята, бегликъ, серчимъ и десетѣкъ отъ гори, намираме, че земеделското население въ княжеството е плащало годишно прѣди съединението, въ срѣдно число, 14.⁹⁰ милиона или 77.⁹¹₉₁⁰/₁₀₀ отъ срѣдния приходъ на прѣмитѣ данѣци, а 50.¹⁰₁₀⁰/₁₀₀ отъ срѣдния общъ доходъ на княжеството. Слѣдъ съединението съотвѣтнитѣ бройове сѣ: 23.³⁸ милиона, 75.⁰²₀₂⁰/₁₀₀ и 46.⁰⁸₀₈⁰/₁₀₀.

Емлякътъ и иджарътъ сѣ единичитѣ прѣки данѣци, които отъ освобождението и до сега не сѣ прѣтърѣгли никакви измѣненія въ размѣра на облагачето, а въ развитието си прѣдставятъ голѣма разлика. Прѣди съединението първиятъ, може да се каже, постоянно расте, а вториятъ ту расте, ту пада. До 1886. емлякътъ прѣдставя едно уголѣменение отъ 19.⁵₅⁰/₁₀₀ или 2.⁸₈⁰/₁₀₀ на година, а срѣдното му произведение е 3.¹⁹ милиона или 16.⁶⁷₆₇⁰/₁₀₀ отъ срѣднитѣ прѣми данѣци и 10.⁶⁵₆₅⁰/₁₀₀ отъ общитѣ приходи. Слѣдъ съединението тия данѣци иматъ противенъ ходъ: емлякътъ остава почти непромѣненъ, а иджарътъ се уголѣмнява съ 12.²¹₂₁⁰/₁₀₀ за три години, или 4.⁰⁷₀₇⁰/₁₀₀ на година. За тоя периодъ срѣдното произведение отъ данѣка върху стойността на недвижимитѣ имоти прави 4.⁴¹ милиона или 14.⁰⁸₀₈⁰/₁₀₀ отъ прѣмитѣ данѣци и 8.⁶⁵₆₅⁰/₁₀₀ отъ общитѣ приходи.

Бързиятъ скокъ отъ 1884. на 1885. за патентъ се обяснява съ прѣмахването стариятъ данѣкъ теметуатъ; по необяснимо е надането му прѣвъ 1888., толкозъ повече, че това се продължава и слѣдната година. Споредъ главния отчетъ за 1889. патентовиятъ налогъ е имало да донесе тая година само 1.¹⁷⁹ милиона, т. е. по-малко отъ 1888. и

даже по-малко отъ срѣдното произведение на данъка прѣзъ послѣднитѣ три години, което е 1.₁₉₉ мил. Вземъ ли се внимателно и въ произведението на иджара, съглеждаме също намаление. Отъ 1886. на 1887. той данъкъ се е уголѣмилъ съ 9% , отъ 1887. на 1888. уголѣмнението е само 3% , а споредъ главния отчетъ прѣди 1889. иджарътъ ималъ да донесе 102 х., т. е. 47.₁₈% по-малко отъ прѣдишната година. Понеже въ законоположенията отъ тогава не сж станѣли никакви измѣнения, отклоненията не могатъ да се обяснятъ иначе, освѣнъ ако прѣдположимъ единъ застои или даже назадькъ въ търговскитѣ отношения на страната.

Патентитѣ за право да се продаватъ пития и тютюнъ иматъ сравнително слаби произведения. Прѣди съединението тѣ сж давали срѣдно число на година по 439 х. (2.₂₇% отъ прѣжитѣ) и 135 х. (0.₇₁% отъ прѣжитѣ), а слѣдъ съединението по 628 и 229 х. За периода 1886/8. тия данъци съставятъ 2.₀₀% и 0.₇₃% отъ срѣднитѣ прѣки данъци, а 1.₂₇% и 0.₄₇% отъ общитѣ редовни приходи.

Пътната повинность има доста бързо уголѣмнение прѣди и послѣ 1886. Въ сжщностъ той данъкъ би трѣбало да даде двойно произведение. Споредъ броежа отъ 1 Януарий 1888., мъжкото население въ княжеството отъ 20 до 55 години е било 607956 души. Извади ли се класата отъ 20—25 година като такава, що се намира на дѣйствителна служба — едничкото голѣмо изключение отъ плащанье данъкътъ — тогава се намиратъ пакъ 524637, що подлежатъ на облаганье съ пътна повинность. Въ тия най-неблагоприятни бройове слѣдов. данъкътъ трѣбаше да донесе прѣзъ 1888. най-малко 2.₂₀ милиона. Отъ това се вижда, че половина отъ данъчното население прѣдпочита да работи въ натура, отколкото да плаща въ пари.

Нашитѣ прѣми даждия могатъ да се раздѣлятъ на три категории: 1. данъци върху прихода: десетъкъ, патентовъ налогъ, иджаръ, патенти за търгуване съ пития и тютюнъ и десетъкъ отъ гори; 2. данъци върху капитала: поземленъ налогъ и абонаментъ върху лозията, емлякъ, бегликъ и серчимъ; и 3. данъкъ на глава: пътна повинность. Прѣди съединението всѣка отъ тия категории данъци е донесла срѣдно число и приблизително 11 м., 8 м. и 0.₃ м. лева, а слѣдъ тая дата 18 м., 12 и 1 м. Прѣсмѣтнѣто въ проценти намираме:

	Отъ срѣднитѣ прѣки данъци		Отъ срѣднитѣ редовни приходи	
	прѣди съединението	послѣ съединението	прѣди съединението	послѣ съединението
данъци върху приходи	57. ¹⁵	58. ⁰⁵	36. ⁵⁰	37. ²⁰
„ „ капитала	40. ⁴²	38. ⁴²	25. ⁸⁰	24. ⁸⁰
„ „ на глава	2. ⁴⁸	3. ⁶³	1. ⁶⁰	2. ⁸⁰

Отъ тия бройове виждаме, колко плодородието и уго-
лѣмението изобщо на приходитѣ на даноплатцитѣ се отра-
зява върху държавния бюджетъ. Почти двѣтѣ трети отъ
прѣжитѣ данъци, а по-вече отъ третината отъ редовнитѣ
приходи въ княжеството сж тѣсно свързани съ измѣненіята,
на които сж подложени доходътъ отъ земята, отъ индус-
трията и отъ търговията. Данъцитѣ върху капитала, които
подлежатъ сравнително на по-слаби измѣненія, правятъ
почти третина отъ прѣжитѣ даждия или четвъртината отъ
редовнитѣ приходи.

Митата и акцизитѣ фигуриратъ въ бюджета като осемъ
отдѣлни прихода. Ние стегнахме подъ означението „мито“
митото отъ вносни стоки, мито отъ износни стоки, магази-
нажъ, пломби, такси и пр.: сжщо слѣхме наедно и акцизътъ
на мѣстния и чуждъ тютюнъ.

Ето произведенията на тия данъци, като задържае за
1881. даннитѣ на законопроекта:

Финансова година	Мито	Акцизъ отъ тютюнъ	Право за фабрик. пития	Бандероли	Суфазлж
	в т	х и л я д и	л е в о в е		
1879/80	3,044	151	99	1,445	17
1880/81	4,177	589	131	1,497	15
1881	4,765	487	83	1,359	20
1882	4,561	663	—	1,768	23
1883	5,603	561	319	1,792	18
1884	4,917	768	239	1,790	14
1885	4,763	390	166	1,486	14
1886 { безъ Рум.	5,058	200	144	1,837	15
1886 { съ „	5,829	448	248	2,530	18
1887	5,515	745	201	2,665	21
1888	7,109	816	207	2,500	16
1889	9,022	906	436	2,488	14
1890	8,932	356	830	2,722	17

Митото на вноснитѣ стоки е раздѣлено отъ митото на
изнесенитѣ първъ пътъ въ бюджета за 1883. Отъ тая и до
1888. събрано е мито отъ изнесени стоки по реда на годи-
нитѣ: 466 х., 353 х., 423 х., 234 х., (безъ Румелия),
481 х. (съ Рум.), 416 х., 408 х. Прѣди съединението срѣд-
ниятъ приходъ е билъ слѣдов. 369 х., а слѣдъ тая дата
произведението постоянно пада, и срѣдната му доходность е
435 х. Отъ магазинажъ, пломби и др. е събрано за врѣмето
отъ 1883. до 1888.: 59 х., 63 х., 66 х., 43 х. (безъ Рум.),

51 х. (съ Рум.), 66 х. и 77. За тия берии срѣднитѣ приходи прѣди и слѣдъ 1886. съ 58 х. и 65 х. — За послѣдния периодъ доходътъ се уголѣмнява. Като вземемъ цифритѣ за митото на вноснитѣ стоки отъ 1883. по реда на годинитѣ, намираме: 5,077 х., 4,502 х., 4,275 х., 4,781 х. (безъ Рум.), 5,297 х. (съ Румелия), 5,077 х. и 6,624 х., 8,194 х. и 8,180 х. Относително растежа или паданъето на митото въ свръзка съ стойността на обложенитѣ съ мито внесени или изнесени стоки направихме слѣднитѣ изчисления:

На 100 лева мито или стойность прѣвъ една година има уголѣмнение (+) или намаление (—) прѣвъ слѣдната година

Години	внесени стоки		изнесени стоки	
	Мито	Стойность	Мито	Стойность
1884	— 11. ₃	— 5. ₃	— 23. ₂	— 23. ₅
1885	— 5. ₀	— 16. ₂	+ 19. ₈	+ 19. ₂
1886	+ 23. ₉	+ 20. ₇	+ 13. ₇	+ 11. ₄
1887	— 2. ₃	— 1. ₉	— 13. ₅	— 11. ₈
1888	+ 30. ₅	+ 20. ₃	— 1. ₉	— 0. ₅
1889	+ 23. ₇	+ 9. ₈	+ 83. ₁₇	+ 25. ₅
1890	— 0. ₂		— 12. ₉	

За вноса даннитѣ, може да се каже, се съгласяватъ само по знаковетѣ, до като за износа не само знаковетѣ, но и бройоветѣ сж приблизително еднакви. Съ други думи, за износа растежътъ и паданъето на митото сж пропорционални съ растежа на стойността, а за износа освѣнъ цѣната има и други условия, които опрѣдѣлятъ митото.¹⁾ Отъ друга страна митото и цѣната на внесенитѣ и изнесени стоки не се намиратъ въ взаимна свръзка, т. е. ако една година вносьтъ се е уголѣмилъ, не слѣдва непрѣмѣнно и увеличение нито на митото, нито на цѣната на изнесенитѣ стоки. Отъ 1885. до 1888. както цѣната, така и митото на изнесенитѣ стоки постоянно падатъ, а за внесенитѣ, ако и да има паданье, тѣ свършватъ съ едно уголѣмнение. За изнесенитѣ стоки отъ 1883. до 1888. производението на митото е винаги 1⁰/₁₀ отъ цѣната на изнесенитѣ стоки, съ двѣ само отклонения отъ това правило и то по една стотинка; а пъкъ за внесенитѣ стоки, като вземемъ въ внимание количеството и цѣната на внесената соль, намираме:

За 100 лева отъ стойността на внесенитѣ стоки пада се мито

Години	на цѣлия вносъ	безъ сольта
1883	10. ₄	8. ₂
1884	9. ₇	7. ₉
1885	11. ₀	8. ₂
1886	11. ₃	8. ₃
1887	11. ₃	8. ₂
1888	11. ₉	8. ₄

¹⁾ Изнесени безъ мито стоки, стойность Внесени безъ мито стоки, стойность

1888 г.	23,068,453	1888 г.	10,981,384
1889 „	6,942,765	1889 „	3,346,675

Срѣдно число слѣдов. за шестѣтъ години митото на внесенитѣ стоки, безъ солта, е 8.₂ лева на стотѣ. При това трѣба да имаме на умъ, че оцѣненіята на стокитѣ сж ставали въ митницитѣ по-вечето споредъ тарифитѣ, т. е. приспособявани сж цѣни по-високи отъ сегашнитѣ. Това ни кара да очакваме, да се намалитѣ доходитѣ отъ митницитѣ, като се приспособяватъ склученитѣ нови търговски споразумения съ по-вечето европейски държави.

Митото е слѣдъ десетѣка най-значителниятъ приходъ на княжеството. Прѣди съединението срѣдното му произведение е 4.₉₂ милиона или 69.₈⁰/₁₀₀ отъ данъцитѣ, означени съ мита и акцизи, и 16.₄₅⁰/₁₀₀ отъ редовнитѣ доходи на страната: слѣдъ 1886. съотвѣтнитѣ бройове сж 6.₁₅ милиона, 63.₉⁰/₁₀₀ и 12.₀₇⁰/₁₀₀ т. е. прѣзъ тоя периодъ митото покрива почти двѣтъ трети отъ косвенитѣ данѣци и една осмина отъ редовнитѣ приходи. Намалението на митото прѣзъ 1882. произлиза вѣроятно отъ „постановлението“ (12 Октомврий 1881.), съ което се разрѣши да се пропущатъ свободно всичкитѣ източно-румелийски стоки, като прѣдставяйтъ свидѣтелства за мѣстото отъ дѣ сж. Уголѣмението прѣзъ 1883. се дължи най-много на внесенитѣ по-голѣми количества солъ поради прѣдполаганото прѣзъ слѣдната година увеличение на митото и на акциза на румѣнката солъ.

Акцизѣтъ на чуждия тютюнъ се явява първъ пътъ въ бюджета за 1881. съ 213 х., възкачва се прѣзъ 1882. на 273 х. а и отъ тогава постоянно пада до минимума 8 х. (прѣзъ 1887.), а прѣзъ 1888. се повдига пакъ на 20 х. Акцизѣтъ на мѣстния суровъ тютюнъ отъ 1881. се прѣдстави съ слѣднитѣ бройове по реда на годинитѣ: 274 х., 390 х., 386 х., 683 х., 328 х., 438 х., 737 х. и 796 х. Най-голѣмитѣ му произведения прѣди съединението се намиратъ прѣзъ 1884. и 1880. Понеже размѣрътъ на облаганъето е останялъ непромѣненъ, затуй отклоненията за 1880. и 1884. трѣба да се отдадѣтъ на особено благоприятенъ берекетъ отъ тютюна прѣзъ тия години. Споредъ горнитѣ бройове може да се каже, че развъжданъето на тютюна у насъ постоянно се уголѣмява.

Правото за фабрикуванъе тютюнъ е вториятъ значителенъ данѣкъ отъ косвенитѣ. Прѣди съединението срѣдното му произведение е 1.₆₂ м. или 22.₅⁰/₁₀₀ отъ косвенитѣ и 5.₃⁰/₁₀₀ отъ редовнитѣ приходи: слѣдъ тая дата съотвѣтнитѣ бройове сж: 2.₅₇ м., 26.₇⁰/₁₀₀ и 5.₅⁰/₁₀₀. Сравнението произведенията на акциза и на бандеролитѣ показва, че тия два данѣка не растѣтъ и не падатъ по сѣщия начинъ. Това е естествено явление, защото

акцизътъ зависи отъ плодородието, а бандеролитъ отъ употрѣбението на тютюна. Отъ 1882. както и за врѣмето слѣдъ съединението, въ правото за фабрикуване се съглежда почти единъ застои, който прави да се заключава, че консумацията на тютюна у насъ не се промѣнява.

За първитѣ четири години 1879/82. минѣхме като право за фабрикуване пития сумитѣ, показани въ законопроектитѣ като доходи отъ спиртъ и пиво, които изчезватъ, като се унищожи акцизътъ на спиртнитѣ пития. Както прѣди, така и слѣдъ съединението приходътъ отъ фабрикуване пития постоянно се намалява: въ първия случай по 13.4⁰/₀, а въ втория по 5.6⁰/₀ на година.

Третия категория данѣци обнима за 1888. трийсетъ отдѣлни прихода. Ето произведението на по-главнитѣ отъ тѣхъ :

Години	Гербови марки	Мин. Пра- восѣд.	Паспорти	Военна по- винность	Рани глоби	Беглики и серчимъ отъ иностр. доб.	Нарушени контракти	Билети за ловъ и ри- боловство						
	в	т	х	и	л	я	д	п	л	е	в	о	в	е
1879/80	161	748	244	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1880/81	288	806	255	—	—	—	—	—	—	—	3	—	1	—
1881	287	632	138	—	—	32	—	—	—	—	2	—	3	—
1882	349	661	170	560	90	49	—	—	—	—	—	—	5	—
1883	428	695	243	995	60	40	—	—	—	—	2	—	6	—
1884	456	564	171	457	50	34	—	—	—	—	1	—	6	—
1885	428	433	138	490	70	22	—	—	—	—	5	—	5	—
1886	безъ Рум.	482	469	104	527	60	3	—	—	—	4	—	3	—
	съ "	656	639	137	548	86	74	—	—	—	4	—	8	—
1887	794	767	134	672	110	117	—	—	—	—	39	—	11	—
1888	928	811	169	1,023	138	117	—	—	—	—	181	—	18	—
1889	1,102	1,047	224	1,111	159	71	—	—	—	—	233	—	16	—
1890	1,404	1,324	237	828	183	64	—	—	—	—	30	—	20	—

Приходътъ отъ гербовитѣ марки се уголѣмява постоянно до приспособението на закона отъ 1885. За периода 1880/4. има едно увеличение отъ 59.6⁰/₀ или 14.9⁰/₀ на година. Поради съединението и войната, новиятъ законъ ако и да разшири и уголѣми гербовиятъ сборъ, общиятъ приходъ се е смалилъ съ 6⁰/₀. Влиянието на тия събития е очевидно и върху другитѣ берии. Слѣдъ съединението доходътъ отъ гербовия сборъ пакъ се уголѣмява отъ година на година съ 21⁰/₀ и 17⁰/₀. Тия явления сѣ знакъ за развитието на търговскитѣ транзакции до 1884. и слѣдъ 1886., но вѣроятно произлизатъ най-много отъ прѣсилено приучване населението да употрѣбява гербови марки.

Подъ името „министерство на правосѣдието“ ние слѣхмемъ слѣднитѣ приходи: сѣдебни, канцеларски, крѣпостни и актови

мита; регистриране на обявителства, полици и др., засвидѣтелствувания, справки, прѣписи и др. и; разни глоби по съдебното вѣдомство: касационни жалби, оставени безъ послѣдствие, и разни случайни по съдебната частъ. Общата цифра на тия приходи има противенъ ходъ, нежели прѣдишнитѣ. Отъ 1880. до 1884. тѣ сж се смалили съ 30%, което прѣдстави годишно намаление отъ 7.5%. Слѣдъ съединението и доходитѣ по министерството на правосъдието се уголѣмяватъ (съ 27%), тъй че въ послѣдната година достигатъ они максимумъ само за Сѣверна България.

Откупътъ на турското население отъ военна повинность не може да се нарече данѣкъ въ сѣщипски смисълъ на думата. Максимумътъ прѣди съединението пада прѣзъ 1883., а слѣдъ 1886. се съглежда значителенъ растежъ, тъй че на третата година почти се удвоява. Но самото сѣщество на работата, както и даннитѣ прѣди 1886., не позволяватъ да се очаква поне толкова бързо уголѣмение и прѣзъ слѣднитѣ години. Главниятъ отчетъ за 1889. показва наистина, че прѣзъ годината сж постѣпили 656.5 хиляди (247 х. по-вече отъ постѣпилитѣ прѣзъ 1888.), но количеството, което е имало да се събере прѣзъ слѣдната година, не е извѣстно.

Подъ названието „разни глоби“ събрахме глобитѣ за нарушение питейниятъ, тютюневиятъ и горскиятъ уставъ, глоби, налагани на чиновници по всичкитѣ вѣдомства, и глоби за укриванье добитѣкътъ отъ облаганье съ бегликъ и серчимъ.

Приходитѣ отъ паспорти, разни глоби, бегликъ и серчимъ, отъ вънкашенъ добитѣкъ. докаранъ въ княжеството, глоби или задържки на гаранции за нарушение контракти, сключени съ държавни учреждения, и билети за ловъ и риболовство сж твърдѣ малки, та не се спираме върху всѣки отдѣлно. Всички други неспоменати тука пари, минати въ бюджетитѣ подъ категорията „берин“, сж свършено незначителни. За тритѣ години 1886.8 тѣ прѣдставитъ само сумитѣ 69 х., 82 х. и 71 х., за това ги и заминаваме мълчешкомъ.

Ние казахме вече нѣщо за състава на доходитѣ отъ съобщения. За експлоатацията на желѣзницитѣ не можемъ още да се произпесемъ, дали ще се покриватъ разноснитѣ и лихвата на капитала за построяването или откупуването имъ; но колкото за пощата и телеграфа даннитѣ доказватъ, че държавата е губила на тѣхъ всѣка година значителни суми. Ето самитѣ бройове:

Финансови

По пощата и телеграфа

години	Приходъ	Разходъ	Разходътъ надми- нава приходътъ
	в ъ х и л я д и л е в о в е		
1879/80	373	889	516
1880/81	623	1,091	468
1881	780	1,016	236
1882	773	1,536	763
1883	921	1,429	507
1884	792	1,536	744
1885	953	1,739	776
1886	1,270	2,093	823
1887	1,281	2,131	850
1888	1,285	2,209	924
1889	1,391	2,078	687
1890	1,750	2,367	617

Въ разстояние на десетъ години недостигътъ по пощата и телеграфа се набира на огромната сума 6.⁵⁹ милиона, или въ срѣдно число държавата е харчила годишно отъ другитѣ си приходи за тѣхно поддържанье 659 х. лева. Като вземемъ въ внимание само даннитѣ отъ 1884. насамъ, намираме, че свободното ужъ прѣнасяне държавната пощенска и телеграфна кореспонденция, струва на княжеството всѣки день не по-малко отъ 2200 лева. За периода 1884/8 дефицитътъ на това учреждение постоянно расте и се свършва съ едно уголѣмение отъ 22.²% за четири години, или 5.⁵% годишно. За сѣщото врѣме приходитѣ сѣ се уголѣмили съ 76.⁸%, а разходитѣ съ 43.⁹%, тѣй че ако се прѣдположи сѣщиятъ ходъ и за напрѣдъ, има надѣжда да се намали недостигътъ. Иѣма съмнение, че като се отварятъ желѣзници, и една частъ отъ разносикитѣ на пощата ще се намалѣтъ, но както ще видимъ по-сетнѣ, това намаление неможе да бѣде голѣмо. За прѣмахване огромнитѣ разноси по това учреждение се иска, да се въвеждатъ коренни измѣнения.

Остава ни още да разгледаме нѣкои отъ по-важнитѣ измежду „приходитѣ и капиталитѣ“. Ето даннитѣ за тия доходи:

Финансови години	Държавни горѣ	Земи, пасища, лѣвади	Руди	Риболовство	Държавни здания	Сѣчене монети	Държавенъ вѣстникъ	Държавна печат- ница	Лихви и печалби	Монополъ на солта
	в ъ	х	и	л я д и	л	е	в о в ъ			
1879/80	109	31	18	115	—	—	3	—	—	—
1880/81	143	46	30	122	—	—	8	—	—	—
1881	114	41	51	167	19	2,100	22	16	—	—
1882	212	70	59	160	30	—	62	—	77	—
1883	261	67	76	160	45	1,476	48	231	74	—

Финансови години	в т х и л я д и л е в о в е									
	Държавни гори	Земь, пасища, ливади	Руди	Риболовство	Държавни здания	Съчене монети	Държавенъ вѣстникъ	Държавна печат- ница	Лихви и печалби	Монополь на сольта
1884	216	114	46	196	28	288	48	218	37	—
1885	231	148	44	163	19	881	54	172	42	—
1886	безъ Р. 254	96	49	170	41	—	59	203	11	—
	съ „ 329	96	50	200	93	—	79	227	11	1,166
1887	354	112	46	219	60	—	94	399	—	830
1888	427	237	72	222	45	2,991	114	457	926	995
1889	534	243	99	197	30	—	125	550	666	1,247
1890	431	329 (?)	106 (?)	200	?	—	130	528	638	1,138

Срѣдниятъ приходъ отъ държавнитъ гори за врѣмето 1879/86. е 193 х. годишно, а за тритъ послѣдни години — 370 х.; значи, има почти едно удвояванье поради при-сѣдиняваньето на Източна Румелия, която има много по-малка поврхность отъ бившетото княжество. Сѣщото се сѣ-глежда и въ приходитъ отъ държавни земи, пасища и ли-вади, за които срѣдниятъ брой на година е прѣди сѣдине-нието 77 х., а послѣ — 148 х.

Подъ заглавието „руди“ събрахме приходитъ отъ ка-менни въглища, отъ каменоломни и отъ минерални бани. Най-значителенъ между тѣхъ е доходътъ отъ мината за ка-менни въглища при с. Мошино. Прѣзъ 1884. експлоатацията на тая мина се отдаде на прѣдприемачъ, затова и бройо-ветъ прѣди 1884. сѣ само бруто приходи. До колкото мо-жахме да намѣримъ въ законопроектитъ, ние съставихме слѣдната равномѣтка за минитъ (кратко врѣме е експлоа-тирана и мината при Трѣвна):

Години	Приходъ		Разходъ	Печалба (+) или загуба (—)
	в т	х и л я д и		
1881	45		22	+23
1882	36		28	+ 8
1883	59		58	+ 1
1884	42		61	-19
1885	27		4	+23
1886	24		3	+21
1887	28		3	+25
1888	55		3	+52
1889	72		3	+69
1890	102		7	+95

Първитъ четири години сключватъ слѣдов. съ общъ чистъ приходъ отъ 13 х. или 3.₂ х. лева годишно, а по-слѣднитъ четири — съ 121 х. или 30.₄ х. л. годишно. Съ

други думи, отъ когато държавата се освободи отъ неприя-
тността на „стопапскитѣ“ работи, и чистиятъ ѝ приходъ е
станалъ десетъ пѣти по-голямъ. Уголѣмението на прихода
прѣзъ послѣдната година произлиза отъ това, че се отвори
желѣзничната линия Царибродъ-Вѣлово. Споредъ главния
отчетъ прѣзъ 1889. били постѣпили отъ каменни въглища
51 х., сир. 13 х. по-вече отъ постѣпилото прѣзъ 1888.

Приходите отъ отстъпване на частни лица правото да
ловятъ риба въ нѣкои рѣки, блата и въ морето, възлизатъ
за първитѣ осемъ години, безъ Румелия, на срѣдно число
157 х., а за послѣднитѣ три години — 214 х. Прѣди 1886.
тия приходи се намиратъ почти въ застой, съ изключение
на 1884., а послѣ тая дата се съглежда слабо уголѣмение.
Приходите отъ наемъ или друго употребienie на държавни
здания наопаки постоянно падатъ отъ 1883., тъй че при-
ходътъ на тая година фигурира и за 1888 г. !

Най-значителни цифри въ категорията „приходи и капи-
тали“ има отъ насичаньето монети. Ето таблицата, която съ-
държа всички данни по рѣзаньето до сега мѣдни, никелови
и сребърни монети :

Таблица за българските сребърни, никелови и
мѣдни монети

Кога и дѣ сѣчени	Какви	Стойность на монетитѣ	Парчета	Обща стойность въ хиляди	Чистъ приходъ левове
1881 Бирмингамъ	мѣдни	$\left\{ \begin{array}{l} 10 \text{ ст.} \\ 5 \text{ " } \\ 2 \text{ " } \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} 15 \text{ милиона} \\ 10 \text{ " } \\ 5 \text{ " } \end{array} \right.$	2,100	1,534 (1,537)
1888 Брюкселъ	никелови	$\left\{ \begin{array}{l} 20 \text{ ст.} \\ 10 \text{ " } \\ 5 \text{ " } \\ 2\frac{1}{2} \text{ " } \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} 5 \text{ милиона} \\ 10 \text{ " } \\ 14 \text{ " } \\ 12 \text{ " } \end{array} \right.$	3,000	2,395 (2,412)
1882/3 Петербургъ	сребърни	$\left\{ \begin{array}{l} 2 \text{ л.} \\ 1 \text{ л.} \\ 1\frac{1}{2} \text{ л.} \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} 2.0 \text{ милиона} \\ 4.5 \text{ " } \\ 3 \text{ " } \end{array} \right.$	10,000	1,476
1884 Петербургъ	сребърни	5 л.	500,000	2,500	288
1885 Петербургъ	сребърни	5 л.	1.5 милиона	7,500	753 (882)
1891 Кермечбана	сребърни	$\left\{ \begin{array}{l} 2 \text{ л.} \\ 1 \text{ л.} \\ 0.5 \text{ л.} \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} 1.5 \text{ милиона} \\ 4.0 \text{ " } \\ 2.0 \text{ " } \end{array} \right.$	8,000	2,020

Чистиятъ приходъ се намѣри, като се спаднѣ, споредъ
законопроектитѣ, отъ бруто приходътъ, минѣтъ въ приходния
бюджетъ; направенитѣ разноси минѣти въ разходния бюд-
жетъ. Бройовѣтъ въ скоби сѣ дадени пѣкъ отъ централното
съкровищничество при министерството на финанситѣ. Общиятъ

чистъ приходъ отъ насѣченитѣ монети до 1888. включително възлиза слѣдов. на 6,595 хиляди лева, а заедно съ 1891. — на 8,675 х. л. На единъ жителъ въ княжеството се пада 1.₈₂ л. мѣдни и никелови монети, 5.₇₀₆ сребърни лева отъ монетитѣ по 2.₁ и 0.₅ и 3.₁₇ л. отъ петолевкитѣ.

Минѣтитѣ въ нашата таблица приходи отъ „Държавенъ Вѣстникъ“ и държавната печатница сѣ ония, които намѣрихме въ приходния бюджетъ споредъ законопроектитѣ, т. е. бруто. За да се намѣрихъ чиститѣ приходи трѣба да се спаднатъ разноснитѣ, направени за подържанъето на тия учреждения. Отъ друга страна даннитѣ на законопроектитѣ за 1881. и 1882. не сѣ вѣрни, защото прѣко опрѣдѣленията на закона за отчетността по бюджета отъ бруто-приходите правени сѣ разноски безъ да се минѣтъ сумитѣ въ приходния и разходния бюджети (Докладъ 1885, 52—53 и 90—91; Докладъ 1886., 70—71, 114—115 и 130—131). Като се основахме на докладитѣ на върховната смѣтна палата, колкото ги има, намѣрихме слѣднитѣ данни за държавната печатница.

Години	Разходъ	Приходъ	Печалба (+)
			или загуба (—)
в ъ х и л я д и л е в о в е			
1881	106	122	+ 16
1882	219	152	— 67
1883	249	231	— 18
1884	183	218	+ 35
1885	618	172	—446
1886	342	228	—114
1887	500	399	—101
1888	411	457	+ 46
1889	475	550	+ 75
1890	613	528	— 85

Въ разстояние на 8 години отъ общитѣ приходи на княжеството сѣ се взели за покриванъе дефицититѣ на държавната печатница 649 х. лева, отъ които 390 х. л. сѣ за направа на едно специално здание. Безъ послѣднитѣ държавното съкровище е доплащало слѣдов. въ срѣдно число по 32.₅ х. лева годишно. Ако показаната печалба прѣзъ 1888. остане трайна, то би значило, че положениитѣ капиталъ прѣзъ минѣлитѣ години донася една печалба отъ 7⁰/₁₀.

Сумитѣ, минѣти въ рубриката „лихви и печалби“ до 1886., произлизатъ отъ лихви на държавни облигации, депонирани въ петербургската държавна банка. Върховната смѣтна палата намира (Докладъ 1885., 8—16), че съ това депониране сѣ нарушени сѣществующитѣ закони въ страната. Като минаваме приходитѣ, ние се ограничаваме само да изло-

жимъ сѣщността на работата. Споредъ едно рѣшеніе на министерския свѣтъ прѣзъ Май 1881. нашето правителство купило берданки пушки, патрони и други прибори отъ главното руско артилерійско управление, които имало да се изплащатъ безъ лихви постепенно въ разстояние на нѣколко години. Прѣзъ сѣщата година трѣбало да се платятъ само 114 хиляди кредитни рубли. Тогавашниятъ финансовъ министръ отпуснѣлъ наведнѣжъ 1,750,000 лева, отъ които била платена първата рата, а съ остатѣка (1.⁴⁴ мил.) се купили облигации отъ втория руски източень заемъ, които се депонирали въ „Государственный Банкъ“, за да се изплащатъ отъ тѣхъ частитѣ на дълга споредъ условията. Събранитѣ 241 х. лихви за врѣмето 188²/₆ произлизатъ отъ купонитѣ на тия облигации. Сумата пъкъ 926 х. е печалбата отъ бѣлг. нар. банка, за която по-напрѣдъ говорихме.

Послѣдниятъ отъ „приходитѣ и капиталѣ“ е бруто-доходътъ отъ монопола на солта. Чистиятъ приходъ за послѣднитѣ три години е билъ 946 х., 520 х. и 958 х., или за всичкото врѣме, отъ когато той фигурира въ нашия бюджетъ, 2,423 хиляди лева, т. е. въ срѣдно число 808 х. годишно.

Остава ни още една сѣществена часть на приходния бюджетъ: начинътъ, по който данъцитѣ постѣпватъ въ държавнитѣ ковчежничества. Непрѣдвиденитѣ приходи, врѣменнитѣ, оборотнитѣ и условно постѣпилитѣ се констатирватъ при самото имъ събиранье, тѣй че тѣ нѣматъ никакво влияние откъмъ тая страна. Ние се и ограничаваме слѣдов. само съ редовнитѣ споредъ бюджета приходи, като придържаме бройоветѣ и разпрѣдѣлението на законопроектитѣ тѣй, както ги намираме. Но послѣднитѣ за 1879./80. и 1880./81. показватъ като недобори сумитѣ, останѣли неприбрани до 1. Януари 1883., т. е. за първата сумитѣ несѣбрани въ разстояние на четири, а за втората — на три години слѣдъ началото на бюджетната година. За останѣлитѣ години законопроектитѣ считатъ като недобори сумитѣ, не влѣзли въ държавното съкровище въ течение на двѣ години слѣдъ началото на финансовата година. За да постигнемъ нужното еднообразие, ние коригирахме даннитѣ на първитѣ два законопроекта, тѣй че имаме значителна разлика откъмъ недоборитѣ, показани въ законопроектитѣ за годинитѣ 1879./80. и 1880./81. Не трѣба да забравяме, че първа година на едно бюджетно упражненіе е оная, която дава името на бюджета, а втора е оная, която непосредствено дохажда слѣдъ нея.

Финансови години	Отъ констатиранитѣ приходи, останжли не- събрани до края:		За 100 лева констати- рани приходи, останжли несъбрани до края	
	на първата год.	на втората год.	на първата год.	на втората год.
	въ х и л я д и л е в о в е			
1879/80	9,645	2,069	55 ⁰⁶	9 ⁶⁴
1880/81	12,267	3,413	37 ⁸⁰	10 ⁶²
1881	12,494	3,425	43 ⁹⁸	11 ⁶⁰
1882	12,004	3,750	41 ³⁷	12 ⁹³
1883	11,951	4,280	36 ²⁰	12 ⁹³
1884	13,192	4,920	41 ⁹³	15 ⁷⁶
1885	14,672	8,442	45 ⁶⁶	26 ⁸⁰
1886 { безъ Рум.	12,600	5,570	39 ⁹⁴	17 ⁶⁷
{ съ „	20,579	6,855	45 ¹⁰	15 ⁰³
1887	19,783	5,757	42 ¹⁹	12 ³⁸
1888	15,633	4,093	28 ⁵⁶	7 ⁴⁸
1889	24,903	2,873	36 ²³	4 ¹⁸

Отъ таблицата се вижда, че прѣди съединението на двѣтъ Българии въ срѣдно число 42.74⁰/₁₀₀, или почти половината на прѣдвиденитѣ въ бюджета и констатирани приходи не сѣ били прибрани прѣзъ първата година и че даже 14.67⁰/₁₀₀, или около седмината на тия приходи не е била постѣпвала въ ковчежничеството до края на втората година. Все прѣди съединението, до 1884, се явява стремление къмъ по редовно събиране данъцитѣ прѣзъ първата бюджетна година, понеже процентътъ на несъбранитѣ пада почти непрѣкъснато отъ 55 на 36, като се остави на страна изключителната, поради десетикъ, 1880. Това произлиза вѣроятно отъ подобрението въ разхвърлянето и отъ улѣгаченето, тъй да кажемъ, на данъцитѣ прѣзъ течение на врѣмето: тъй че е ставало възможно събирането имъ веднага слѣдъ влизането въ сила на бюджета. Но 1884. прѣзъ която ставахъ онити да се събиратъ данъцитѣ „съ убѣждение“, но на всѣки начинъ не само поради това обстоятелство, повръща ни въ това отношение три години назадъ. Обаче неутѣшително явление е, че процентътъ на неприбранитѣ приходи до края на втората година расте постоянно, безъ да обръщаме внимание върху аномалната 1885., до като стигне максимумътъ 17.67⁰/₁₀₀, или нѣщо по-вече отъ шестината на редовния бюджетъ за 1886. безъ Източна Румелия. Прѣломъ настѣпва същата година, отъ когато захващатъ да се намаляватъ постепенно процентитѣ на неприбранитѣ суми както до края на първата, така и до края на втората година. Общото подобрение прѣзъ третѣ послѣдни години е 24⁰/₁₀₀ или 8⁰/₁₀₀ годишно, което значи твърдѣ много, като се вземе прѣдъ видъ, че подобрението отъ 1879. до 1883. е само 17.57⁰/₁₀₀ или 3.5⁰/₁₀₀ годишно.

Фин. година	Десетѣтъ	Лозя	Емляжъ	Иджаръ	Пачентъ	Бегликъ	Серимъ	Пажна нов.	Андаръ отъ тютюнъ
1885	{ 1. год. 4. ⁸⁸	9. ⁰¹	0. ⁵⁰	6. ⁴⁷	31. ⁵⁴	93. ⁸⁹	11. ³⁸	22. ¹²	1. ⁴¹
	{ 2. год. 37. ²¹	53. ²⁵	13. ⁸⁶	46. ¹⁴	49. ⁹³	97. ⁰⁶	79. ⁷³	46. ⁵¹	30. ¹⁶
1886	{ 1. год. 29. ⁴⁰	19. ⁹⁷	5. ⁷³	18. ³⁷	32. ⁹¹	99. ⁰⁹	26. ⁵¹	35. ⁰⁶	12. ⁶⁰
	{ 2. год. 79. ⁶⁴	66. ⁶⁷	49. ²¹	61. ⁹⁴	92. ²⁷	99. ⁶⁸	87. ⁵⁰	98. ³⁵	66. ⁵³
1887	{ 1. год. 29. ⁵¹	27. ⁸⁶	27. ⁴⁵	34. ²⁴	47. ⁰³	99. ²⁰	26. ⁹⁹	43. ¹²	6. ¹⁰
	{ 2. год. 81. ⁵⁶	74. ⁰⁴	82. ¹⁶	69. ⁸⁴	80. ¹⁰	99. ⁶⁰	88. ⁷⁹	72. ⁴⁶	47. ⁶⁴
1888	{ 1. год. 57. ⁸⁷	53. ⁷⁵	54. ⁹³	39. ¹⁶	84. ⁸⁷	99. ⁷¹	41. ³⁴	53. ⁹⁷	53. ⁹⁷
	{ 2. год. 87. ⁹²	82. ⁵⁹	82. ⁸²	74. ⁹⁶	98. ⁰⁹	99. ⁹⁷	92. ⁰⁶	77. ⁰⁸	77. ⁰³
1889	{ 1. год. 19. ⁴⁶	66. ¹⁶	70. ⁰⁵	52. ⁸⁰	79. ²⁶	99. ⁶⁴	53. ⁷⁸	69. ⁶⁸	3. ²²
	{ 2. год. 96. ⁸⁰	83. ⁴²	85. ²³	80. ⁹⁷	86. ⁸⁹	99. ⁸⁵	94. ⁰⁴	83. ⁷⁰	32. ²⁸

Измежду десетѣтъ години само прѣзъ 1879. и 1880. нѣщо по-вече отъ деветъ десети на десетѣка е влѣзълъ въ държавното съкровище до края на втората година. За 1879. ние видѣхме, че данѣкътъ е билъ прѣсметнатъ твърдѣ низко, та не е имало, види се, причини да се оплакватъ даноплатцитѣ отъ своитѣ части и сѣ побързвали да ги платѣтъ, а за 1880. знаемъ, че данѣкътъ се събра въ натура, а недооборитѣ произлизатъ вѣроятнo отъ произведенията, срѣщу които имаше да се плащатъ пари. Само за една година (1882.) прѣди съединението и за двѣтъ послѣдни по-малко отъ една петина на десетѣка е останѣла като недоборъ, когато прѣзъ другитѣ петъ години нито 80% отъ данѣка не сѣ били събрани до края на втората година. Отъ тия петъ най-лоша е 1885., което се дължи на съединението и на станѣлата слѣдъ него мобилизация. Ясенъ знакъ за подобрене се сѣ глежда само за 1886/8., прѣзъ които постѣпленията прѣзъ първата година се почти удвояватъ, а постѣпленията до края на втората година се уголѣмяватъ съ 8.⁵⁸ %.

Поземниятъ налогъ и абонаментътъ върху лозята сѣ постѣпвали още въ по-неблагоприятни размѣри. Само прѣзъ 1879., когато шарабъ-гюмрюкътъ се е събиралъ по начина практикуванъ въ турско врѣме, деветъ десети отъ данѣка сѣ могли да се приберѣтъ въ хазната: за останѣлитѣ петъ години до 1885. изключително едвамъ 57.²¹ % отъ констатираната сума могла да се събере. Могло би да се помисли, че облаганиятѣ размѣри по закона отъ Май 1880. е причина на това явление; но като се сравнятъ даннитѣ за 1880/82. памираме, че процентитѣ на постѣпилитѣ въ ковчежничествата суми сѣ най-голѣми точно за годината, прѣзъ която има най-голѣма констатирана сума за постѣпление. Отъ друга страна и за годинитѣ слѣдъ замѣняванъето такситѣ отъ 1880.

процентътъ на постъпилитѣ суми до края на втората година е едвамъ съ 1.76 по-голѣмъ отъ процента за 1880 81. година! Размѣрътъ на облаганъето не се вижда слѣдов. да упражнява особено влияние върху постъпването на данъка. Прѣди съединението сравнително най-добра година е 1884., прѣзъ която 23% отъ поземния налогъ на лозята е събранъ въ хазната. Причина на това подобрене е, че окладътъ на данъка се утвърдилъ о-връме, като се захващало утвърдението вече прѣзъ Мартъ 1884. Понеже тоя въпросъ има важно значение и за други данъци, ние даваме тука свѣдѣнията за утвърдението на окладитѣ споредъ г. Боева (Докладъ върху състоян. на прѣк. дан. и пр., 38).

Години	Десетѣкъ	Лозя	Емлякъ	Иджаръ	Патентъ	Серлимъ.
1880	Почнато	—	8 IX 80	13 IX 80	13 IX 80	5 X 80
	Свършено	—	22 IV 81	22 III 82	22 III 82	23 VI 81
1881	Поч.	—	17 IX 81	14 III 81	14 III 81	28 IX 81
	Свър.	—	1 V 82	22 III 82	22 III 82	26 I 82
1882	Поч.	16 VIII 82	1 IX 82	26 VIII 82	26 III 82	17 XII 82
	Свър.	3 IX 82	23 VII 83	10 III 83	10 III 83	14 II 83
1883	Поч.	23 IX 83	22 XII 83	21 X 83	21 X 83	14 XII 83
	Свър.	5 XI 83	4 VIII 84	31 III 84	31 III 84	30 I 84
1884	Поч.	23 VIII 84	5 III 84	9 II 84	9 II 84	30 XI 84
	Свър.	14 XI 84	13 II 85	25 X 84	25 X 84	1 II 85
1885	Поч.	26 VIII 85	5 X 85	8 IX 86(?)	27 IV 85	6 IX 86(?)
	Свър.	22 III 86	2 IV 86	29 IX 87	19 IX 85	15 IV 87
1886	Поч.	2 VIII 86	20 IX 86	29 IX 86	3 IV 86	8 IX 86
	Свър.	30 V 87	30 XII 86	8 VII 88	18 VII 86	12 IX 87
1887	Поч.	21 VIII 87	31 VII 87	15 V 87	12 III 87	6 V 87
	Свър.	9 V 88	5 VII 88	6 VII 88	9 VII 87	17 III 88
						10 II 88

Отъ тая таблица се вижда ясно, че процентитѣ на постъпилитѣ суми се намиратъ въ доста тѣсна свръзка съ датитѣ, кога се почва и свършва утвърдението на оклада на поземния налогъ върху лозята. Но отъ друга страна сравнението на годинитѣ 1884. и 1887. показва, че и мѣрцитѣ за събиране на данъка не сж били еднакви. За първата година ако и да е почнало утвърдението прѣзъ Мартъ 1884. а да се е свършило прѣзъ Февруари 1885., т. е. съ четири, относително шестъ мѣсеца по-рано, все пакъ постъпилитѣ суми прѣзъ 1887. сж почти съ 5% и 13% по-голѣми.

Най-малко се събиратъ данъцитѣ, емлякъ, иджаръ и патентъ (теметуатъ), които, като се плащатъ най-много отъ градското население, трѣбало би да постъпватъ най-правилно. Срѣдниятъ процентъ до края на втората година прѣди 1885. е 84.43 за емляка, 45.66 за иджара и 57.64 за теметуата; слѣдъ 1886. имаме 71.43 за емляка, 68.75 за иджара и 90.15 за патента. Срѣдствата, които слѣдъ послѣдната дата сж въвели подобрене изобщо въ събиранъето на данъцитѣ, докарали сж наистина подобрене и за старата вергия, но пакъ не сж

били въ състояние да вкарать въ държавното съкровище по фин. 1888. по-вече отъ четири петини на емляка, а нито даже третѣ четвъртини на иджара. Отъ 1886. патентовиятъ налогъ се събира доста редовно, ако и за окончателно утвърждение на оклада му да е била потрѣбна почти една година. Това обстоятелство показва, че къспото подобрене на окладитѣ влиие върху събиранъето на данъцитѣ, но че за емляка и иджара трѣба да има и особени причини за закъсняване, именно небързото и несправедливо размѣтанье.

Едничкиятъ данѣкъ отъ прѣмитѣ, който постѣпва редовно и може да служи като мѣрило, че и у насъ даноплатцитѣ могатъ да изпълняватъ опрѣдѣленията на закона, е бегликътъ. Отъ 1880. насамъ до края на първата година отъ тоя данѣкъ не е останѣла неприбрана нито една десета часть. Въ таблицата на г. Боева се вижда, че утвърдението на беглика трасе обикновено два мѣсеца. Но въ туй отношение сѣ най-важни яснитѣ опрѣдѣления на закона относително срока за плащанье на данѣка, които липсuvatъ, както знаемъ, за по-вечето отъ другитѣ данѣци.

Отъ таблицата се вижда, че окладътъ на серчима захваща да се утвърждава едвамъ въ края на годината, което е инди съгласно съ закона. Процентътъ на постѣпнитѣ суми до края на първата година се намира въ тѣсна свѣрка съ датата на утвърдението. Както въ развитието си, така и въ начина на постѣпването въ държавното козачежничество серчимътъ се различава значително отъ беглика.

Необикновено явление се съглежда за пѣтната повинность: данѣкътъ не оставилъ никакъвъ недоборъ за първата година откакъ билъ въведенъ, а въ ни една отъ слѣдйшнитѣ години тоя резултатъ не е постигнатъ. Това може да се обясни само ако приемемъ, че държавата, като се отказала отъ голѣмата сума, искана за тая година при утвърдението на оклада, се е задоволила съ това, което ѝ се давало, та размѣтанъето и събиранъето на данѣка могло бързо да стане. Пѣтната повинность е едничкиятъ данѣкъ, чието събиране не се е подобрило слѣдъ 1886.

Цифрата на недобори всѣка година отъ акциза върху мѣстния суровъ тютюнъ се уголѣмява постоянно отъ началото до 1884. включително. Подобренieto за 1885. и 1886. се прѣкъсва нагло прѣзъ 1887. и пакъ се явява прѣзъ 1888. Причината за тая нередовность лежи, както знаемъ, въ закона, съ който купувачътъ се задължи да плаща акцизътъ, като му се даде и почакъ 10 мѣсеца.

(Слѣдва).

Социалният въпрос и идеята на асоциацията.

(Продължение отъ книга V.)

Развитието на пиянството и други свързани съ това пороци не малко съсипватъ работническитѣ маси. Така напр. въ Англия работниците харчятъ $\frac{1}{5}$ отъ тѣхния доходъ, 2,500 милиона лева въ годината за пития; въ Франция 1 милиардъ, и отъ 2 литри на човѣкъ въ 1872 г., срѣдната консумация на човѣкъ се е възкачила въ послѣдната 1885 г. чакъ до 4 литри.¹⁾ Характеристично е това обстоятелство, че Франция, гдѣто има 422,303 кръчмари, нѣма повече отъ 14,538 лѣкари.²⁾ Нали хубава пропорция? Никой не може да отрече, че разпространението на просвѣщенъето и на по-хуманно възпитание ще може да повдигне, при желанието на самитѣ работници, до извѣстна степенъ благосъстоянието имъ. Обаче и законодателството направи не малко, за да защити работниците. Ако Марксъ призна до извѣстна степенъ благотѣлното влияние на фабричното законодателство вече въ неговото начало,³⁾ то марксистътъ Краузе, който вижда голѣмитѣ стврѣмenni фабрични закони, не безъ основание ги назва „magna charta на работническия народъ.“⁴⁾ И наистина, ако помислимъ, че още въ 20-тѣ години на това столѣтие въ Англия работниците жестоко се наказвахъ за стачкитѣ, а пъкъ въ Германия споредъ имперския законъ отъ 1791 г. това се наказвало съ смъртно наказание⁵⁾ и сравнимъ съ тѣзи голѣми грижи и хуманно участие, което стотини законодатели и повечето културни държави зиматъ отпосително работниците, не можемъ да не се съгласимъ, съ миѣнъето,

¹⁾ Cauwès, о. с., т. III, стр. 69; Gide, о. с. стр. 593. Cp. Journal des Économistes, 1892., Mai, стр. 282

²⁾ Gide, о. с., стр. 150.

³⁾ Cp. Marx, Das Kapital, 4 изд., Hamburg 1890, стр. 444.

⁴⁾ T. Krause, Die Arbeiterbewegung im Lichte etc., стр. 36.

⁵⁾ Marx Schippel, Die Gewerkschaften, ihr Nutzen etc. 2 изд. Berlin 1892, стр. 4, 8.

че въ това отношение е направенъ голѣмъ напръдѣкъ¹⁾ и не можемъ да не кажемъ, че и въ нашиятъ вѣкъ чувството на хуманността не е празна фраза. Отъ друга страна не малко сега се прави, за да се намѣри възможность за примирение тѣжду работниците и фабрикантите, напр. третейски сѣдница (Einigung-Komitee), за да се даде на работниците възможность да се ползуватъ съ добри жилища и т. н. Най-сетѣ се захванъ голѣмо движение напр. въ Англия, за да се даде възможность на селяните да придобиятъ земя въ въ частна собственность (Land and labour league).²⁾ Най-виднитѣ економисти доказахъ, че само чрезъ това е възможенъ напръдѣкъ въ селското стопанство.³⁾ И тамъ, гдѣто економическото развитие на една страна изисква интензивно обработване на земитѣ, въвеждане на дребното землевладѣние е необходимо. Още прочутиятъ Юнгъ е казалъ, че „магическото влияние на собствеността обръща пѣськътъ въ злато“ и че „ако дадете пѣкму въ собственость една скала, той ще я преобърне въ градина, и ако му дадете една градина само за ползувание, той ще я преобърне въ пустиня.“ Ако напр. Сѣверна Америка направи по-нататъшенъ напръдѣкъ и ще се нуждае въ интензивно обработване на полета то тамъ ще побѣди дребното стопанство.⁴⁾ И резултатитѣ на прѣброояванията въ Сѣв. Америка, напр. отъ 1880 г. доказахъ, че съ всѣко десетолѣтие и съ увеличението на населението се увеличава и числото на дребнитѣ собственици, а пѣкъ едритѣ латифундии се намаляватъ.⁵⁾ (Обаче единъ такъвъ напръдѣкъ не може да се хареса на марксистите за туй, че тѣ се отнасятъ враждебно къмъ (споредъ тѣхъ) „реакционитѣ“ селски и занаятчийски маси. „Селянинитѣ прѣчи на развитието на културата и ето защо той трѣбва да изчезне“. (!) съ тѣзи думи Бебель⁶⁾ подписва немилосърдно смъртенъ приговоръ на това най-многочислено и най-

1) Ср. Ф. Ланге. Рабочій вопросъ. Его значеніе въ настоящемъ и будущемъ. Пер съ 4. нѣмец. изд. Петербургъ 1892, стр. 294—295.

Schönberg, о с., т. II, стр. 739, 746. 752—753.; 759 и сл.

Cauwès, о с., т. III, стр. 108—129

2) Revue des deux Mondes, 15 Ноем. 1891; Cauwès, о с., т. III, стр. 509.

3) Cauwès, о с., т. I, стр. 516

4) Gide, о с., стр. 170—171.

5) По-подробно ср. A. Schäffle, Aussichtslosigkeit der Sozialdemokratie. 4. изд. Tübingen 1893, стр. 28—29.

6) Бебель, die Frau etc., стр. 315: „Wer die Rückwärtserei liebt, weil er dabei seine Rechnung findet, mag an der Fortexistenz dieser sozialen Schicht Genüthnung finden, der menschliche Fortschritt bedingt, dass sie verschwindet“ Също Fr. Engels, Die Entwicklung etc., стр. 64.

трудолюбиво сѣсловие „Не социалиститѣ сѣ утонисти, не-практични мечтатели. . . . а ония, които смѣтатъ прѣходнитѣ форми за вѣчни и се надѣватъ да ги спасѣтъ отъ пропаданье чрѣзъ посредство на насилствени мѣрки,“ казва Либкнехтъ,¹⁾ а пѣкъ извѣстниятъ руски марксистъ Аксельродъ намира, че „за щастие на човѣчеството“ (!) дребното (реакционно!) производство нѣма никакви шанси на успѣхъ въ борбата съ едрото.²⁾

Въ това отношение социалъ-демократитѣ останѣхъ вѣрни на поменѣтия (Бѣл. Прегл. кн. IV стр. 73) „комунистически манифестъ“ на Маркса и Енгелса, споредъ който съврѣменното културно човѣчество има само една прогресивна партия и това е пролетариатътъ, а всичкитѣ други социалъ-политически фактори сѣ реакционни. Ето защо социалъ-демократитѣ проливатъ само крокодилски сълзи когато въздигнатъ за участъта на бѣдния занаятчия или дребния селянинъ. Всѣка една реформа, която сочи къмъ подиганье на тѣзи милиони производители, социалиститѣ считатъ като „насилствена защита“ на онѣзи фактори, които сѣ враждебни за културата и напредъка. И ако германскитѣ социалъ-демократи направихъ прѣзъ послѣднитѣ години извѣстни компромиси, то това стана само за туй, че тѣ искахъ да спечелѣтъ повече гласове на изборитѣ, което имъ се удаде; обаче тази „измѣна“ на „строго научния духъ на марксовата економика“ не можеше да се харесва на по-революционнитѣ елементи, — и ето въ лоното на социалъ-демократическата партия се издигна една, тѣй да кажемъ, „ортодоксална опозиция“, която утвърждава, че „учението на Маркса е порутено“. И ето защо на социалъ-демократитѣ не могатъ да се харесватъ и онѣзи хора, които искатъ да подпомогнатъ на работника безъ да се гледа, дали той е пролетаръ или занаятчия, тѣй като ги е страхъ, че съ подобрене на положението на производителитѣ тѣ нѣма да бѣдѣтъ толкова радикални и революционни. И наистина, английскитѣ работници, които бѣхъ въ първата четвъртина на нашето столѣтие извънредно революционни, сега сѣ много по-умѣрени.³⁾

Отъ друга страна социалиститѣ на такива страни, като напр. Русия и България, гдѣто не може да бѣде

¹⁾ В. Либкнехтъ, Какъ е и какво трѣбва да бѣде. Прѣв. Шуменъ 1892, стр. 11.

²⁾ П. Аксельродъ, Работническото движение и социалната демокрация, прѣв Шуменъ 1892, стр. 112—113.

³⁾ Ср. напр. „Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik“. Bd. I, Tübingen 1888, стр. 344.

дума за господството на капиталистическото производство и гдѣто голѣмитѣ народни маси сѣ дребни производители, сѣ тѣй да кажемъ най-метафизически послѣдователи на ортодоксалния наученъ социализмъ, за туй че мислитѣ имъ се дигатъ като въ безвъздушно пространство. Тѣ ставатъ най-безнадежни пессимисти, щомъ фърлятъ погледъ си на съврѣмения имъ животъ, обаче относително бѣднината тѣ сѣ безкрайни оптимисти, тѣй като нѣматъ никакви съмнѣния въ успѣшния изходъ отъ прѣдказаната отъ Маркса еволюция. „Блажени въружени! . . .“ Обаче прѣдставителитѣ на несоциалистическата социалъ-економическа наука не сѣ толкова лековѣрни, за туй че видятъ онѣзи спънки, които ще срѣщне тази ужъ всеилна еволюция по пътя си. Търпѣнието на народитѣ е извънредно голѣмо и при най-лошитѣ условия, и това призна самиятъ Бебелъ ¹⁾. Отъ друга страна положението на маситѣ се подобрява, което констатира въ най-виднитѣ статистики. Кой може сега да опрѣдѣли понататъшниятъ економически вървежъ, когато напр. по-широко разпространение на дребни мотори (машини) може да стане най-главната спънка на „марксовата еволюция“? ²⁾ До сега мислитѣ на изнамѣрвачи-техници се обръщатъ, за жалость, по-вече къмъ усъвършенствувания на едритѣ машини, обаче при всичкитѣ сегашни неблагоприятни условия, виднитѣ економисти посочватъ на великото социално значение на моторитѣ ³⁾. Разпространението на тѣзи дребни машини зависи въ много отъ примѣненieto на природни сили, както вода, въздухъ и т. н., отъ което напр. въ Женева се ползува успѣшно и най-дребната работилница ⁴⁾. Обаче тѣзи благотворни фактори не могатъ да повлияють значително върху разрѣшението на социалния въпросъ, щомъ 1) цѣлѣсообразна рационална система нѣма да помогне на дребния производител при конкуренцията му съ едрия: щомъ той не ще да има възможность да се ползува отъ сѣщитѣ сгодни условия при купуването сурови материали на едро, както и капиталиститѣ; 2) щомъ една рационална асоциационна търговска система не ще му помогне, да се освободи отъ економическитѣ вериги които му налага прѣпродавачтъ — търговецтъ и т. н.

¹⁾ A. Bebel, Die Entwicklung Frankreichs vom 16. bis gegen Ende des 18. Jahrhunderts, Leipzig 1878., стр. 46.

²⁾ Schönberg, о. с., т. II, стр. 440; вжъ забѣлжж 40, където автортъ съобщава литературата на този важенъ въпросъ.

³⁾ Вж. интерес. работа на Albrecht, Jahrbuch für Gesetzgebung etc. herausgegeben von Schmoller, 1889 г. стр. 449 и сл.

⁴⁾ Cp. Achard, Revue d'Economie politique, 1890, стр. 489 и сл.

Социалистите гледатъ на всичките тѣзи прѣдложения на ученикъ, като на едно „насиліе“ върху тѣхната „еволуция“, а пъкъ за ученикъ тѣзи реформи сѣ само единъ идеалъ, осмѣщението на който зависи отъ общото усилие на всичките прогресивни фактори въ живота на единъ народъ, а именно отъ работата на съединените сили на 1) индивидуалната воля на самите производители, 2) просвѣтителното влияние на интелигенцията и 3) законодателната дѣятелностъ на държавата. Това сѣ най-сложни социално-економически въпроси на съвременния животъ и на практическата реална социално-економическа политика: отъ тѣхъ зависи нормалния напредѣкъ на нашата култура.

На недоказаните прѣдсказания на „научния социализмъ“ за необоримото осмѣщението на „социалистическата асоциация“, която ще бѣде прѣмахването на всичките свърѣмenni обществени фактори, се противопоставя. тѣй да речемъ, „индивидуалистическата асоциация“, при която ще бѣдѣтъ запазени най-главните фактори на нашия напредѣкъ: частната собственостъ, личниятъ интересъ и конкуренцията.

Ние видѣхме, по какъвъ начинъ се създаде социалниятъ въпросъ върху развалините на срѣдновековните економически отношения (Б. П. I. стр. 144 и сл.); ние посочихме различните опитвания да се прѣмахне частната собственостъ, и между тѣхъ сегашното социалъ-демократическо движение играе най-видната роль. Тѣзи социалистически протести бѣхъ крайно-радикаленъ отговоръ на крайно-консервативните учения на тѣй-наречената „класическа економия“, която утвърдяваше, че нѣма никакви социални болести и че изобщо въ економическите отношения между богати и бѣдни, между работници и фабриканти владѣе „хармония въ интересите“. ¹⁾

Научните прѣдставители на тѣзи учения, вѣрни на физиократическите традиции, искаха да не се бърка държавата въ економическите отношения; срѣщу това социалистите, които виждаха въ държавната властъ единъ оръдие за спасение, съградиха всякоето си учение върху нейното изключително господство. Да примири тѣзи двѣ враждебни противорѣчия се падна на германската економическа наука.

¹⁾ Bastiat, Harmonies économiques, 7. ср. Чупровъ, История политич. экономіи М. 1892, стр. 186 — 187 и сл.

Това се случи главно по тази причина, че въ Германия почна да владѣе „историческо гледище“, което намѣри въ прочутия юристъ Savigny свой бѣлскавъ защитникъ. Главниятъ принципъ на тази школа е относителностъ на формитѣ на обществения животъ, които сж продуктъ на психологически, етнографически и исторически условия, и това „относително гледище“ накара ученикѣ да се откажатъ отъ смѣлитѣ обобщения, та да посвѣтватъ всичкитѣ си сили за изучаване ония сложни условия, които отличаватъ историческия животъ на разнитѣ народи. По такъвъ начинъ германската наука остави „кѣзополюитическото гледище“, като обърне главно внимание, тъй да кажемъ, върху „индивидуалния характеръ“ на отдѣлнитѣ народности и на тѣхното историческо развитие.

Въ сравнение съ „ортодоксалнитѣ“ възгледи за „хармонията на интереситѣ“ това бѣше единъ голѣмъ напръдѣкъ, едно освѣтление на мисльта, понеже прѣдставителитѣ на „историческата школа“ не можехъ да не признаватъ, че историческитѣ условия на обществения животъ породихъ заедно съ свѣтлитѣ явления и мрачни, заедно съ разпространението на чувство за любовь — умраза и ненависть. Тѣ признахъ, че държавата, като защитница на общедържавнитѣ интереси, трѣба прѣди всичко да вземе активно участие, за да подѣйствува въ полза на нормалния напръдѣкъ на своитѣ членове. Ето защо политическата економия е споредъ тѣхъ не само наука за „стокиитѣ“, но и наука за „човѣка“, т. е. една етическа наука, която трѣба да бѣде съградена върху идеята на справедливостъ, на право. А пъкъ намѣсата на държавата трѣба да бѣде рационална и да отговаря на характера на даденъ народъ при дадени условия, защото отвлѣчениитѣ исканья на класическата политическа економия и на социализма бѣхъ плодъ на „метафизическо“ отношение къмъ дѣйствителността, както и на стремлението, да се обяснятъ най-противорѣчиви исторически и социални явления съ общи формули. 1) Като захваняхъ да изучаватъ условията на производството и на разпрѣдѣлянето и да анализиратъ характерътъ на най-новия економически животъ, тѣ се убѣдихъ, че въ много отношения съврѣменнитѣ общества сж изгѣли на единъ ненормаленъ пътъ, който може да се свърши съ най-страшни катастрофи. Като главно зло тѣ намѣрихъ, че голѣмата маса на пролетарията нѣма никаква

1) И. И. Ивановъ, Основныя положенія теоріи экономической политики. 2. изд. М. 1881. стр. 54 и сл.

възможност да защитава успѣшно своитѣ интереси въ конкуренцията съ капиталиститѣ, ако по своя лична инициатива и съ помощта на държавата не създадѣтъ по-сгодни условия за своя економически животъ. Като почнахъ да изучаватъ животътъ на работника, тѣ се убѣдихъ, че страшни правствени и материални рани разклащатъ здравето на милиони работници и че за новитѣ условия на социалния животъ трѣба да се създадѣтъ нови законодателни норми. Но прѣди всичко тѣ заехахъ една неуморна борба съ революционнитѣ социалистически течения на мисълта и съ фаталистико-материялистичното мировъзрѣние, което захванъ да разпространява класово ожесточение и социаленъ фанатизъмъ. Въ отговоръ на братоубийствената варварска война въ Парижъ въ врѣме на комуната и на създаването на марксистическата социалдемократическа партия се основа въ 1872 г. въ града Айзенахъ (Eisenach) въ Германия едно научно „дружество за социална политика“ (Verein für Socialpolitik)¹⁾. Това дружество, въ което взехъ участие най-видни германски учени и дѣятели, особено университетски преподаватели, се създаде съ цѣль да се изучи по строго-наученъ начинъ социалниятъ въпросъ и да се покаже на обществото и на правителството, по каквъ начинъ той трѣба да се разрѣшава. Онова, което дозрѣ въ умоветѣ на отдѣлни учени,²⁾ то станъ сега задача на това дружество. Ясно бѣше, че пролетариятъ нѣма никакви шансове на успѣхъ въ революционната борба съ своитѣ организувани противници; ясно бѣше и това, че безъ да се гледа на отдѣлни кървави сбивки, европейскитѣ държави би могли да удушѣтъ тѣзи социално-революционни течения; — обаче съ това бѣше свързана и опасностъ за нормалния вървежъ на културното развитие. Ето защо станъ необходимо, държавитѣ и общества да взиматъ по-активно участие въ изучаването на тѣзи противорѣчия, да защитѣтъ слабиятъ и да просвѣтитѣ непросвѣтениа. Отъ друга страна трѣбаше да се поведе борба срѣщу тѣсното материялистическо мировъзрѣние, трѣбаше да се напомни и на богатитѣ класове, че тѣ иматъ свещенъ дългъ да се отнасятъ хуманно къмъ економически подвластнитѣ тѣмъ маси. Съ една бѣлѣжита рѣчь прочутиятъ професоръ на Берлинския университетъ Густавъ Шмоллеръ отвори заседанията на това дружество (6—7. Октомври).

¹⁾ Срв. Бѣлг. Прѣл. I, стр. 189 — 190.

²⁾ A. Wagner, Rede über die sociale Frage; G. Schönb erg, Arbeitsämter. Дѣтѣ съчинения се появихъ въ годината на комуната, 1871.

„Мнозинството отъ офици, каза той,¹⁾ които свикахъ това събрание и подписахъ поканата, сж професори по политическа економия, история и юридически науки въ германскитѣ университети и директори на главнитѣ статистически бора; тѣ сж хора, изпълнени съ еднакво принципиално убѣждение, което ги кара да направихъ тази стѣпка. Тѣ иматъ еднакъвъ възгледъ върху държавата, който е далечъ отъ похвала на личността както прави това естествено право,²⁾ и отъ абсолютическото учение за всемогъща държавна власть. Разглеждайки държавата като плодъ на историческо развитие, тѣ съзнаватъ че споредъ културнитѣ условия ѝ се падатъ ту по-широки, ту по-тѣсни задачи; обаче никога тѣ не я разглеждатъ, подобно на естественото право и на манчестерската школа (класическата пол. економия), като едно зло, което по възможность трѣба да бжде ограничено; за тѣхъ държавата е най-величествената нравственна уредба за възпитание на човѣшкия родъ.“²⁾ Искрено прѣдадени на конституционната държавна наредба, тѣ не искатъ промѣнливо класово господство на различни економически враждебни помежду си класове; тѣ искатъ сиѣна държавна власть, да бди надъ еготиистическитѣ класови интереси, да дава закони и справедливо да ръководи управлението („mit gerechter Hand die Verwaltung leiten“), да зацѣпцава слабитѣ и да се грижи за подигане на долнитѣ класове“. И въодушевени отъ тѣзи велики просвѣтителни и примирителни идеали, членовѣтѣ на това дружество развихъ толкова повече неоцѣнима научна и публицистична дѣятелность, че неговото косвено влияние е може би много по-силно отколкото непосредственото. Благодарение на неговата инициатива бѣхъ изучени пай-важнитѣ въпроси на социалната политика. Първитѣ германски учени както Рошеръ, Лексисъ, Мясковски, Брентано, Шмоллеръ и мнозина други обогатихъ социалнитѣ науки съ съчинения въ висша степенъ солидни върху работнишкото законодателство, фабричния инспекторатъ, квартирния въпросъ и т. п. Забѣлжително е, че дружеството, върно на своитѣ строго-научни идеали, съ еднаква любовъ и съ еднакво внимание се

1) „Verhandlungen der Eisenacher Versammlung zur Besprechung der socialen Frage am 6. und 7. October 1872. Leipzig 1876.

W. Oncken. Das Zeitalter des Kaisers Wilhelm. Berlin 1892, т. II, стр. 645 — 648.

2) „Immer ist ihnen der Staat die grossartigste sittliche Anstalt zur Erziehung des Menschengeschlechtes“. ср. сжщо lohn K. Ingram, Geschichte der Volkswirtschaftslehre Tübingen 1890, стр. 336 и др.

отнася къмъ градското и къмъ селското население, съ което показва, колко по-високо стои то отъ социално-демократитѣ, които проливатъ сълзи само за градския пролетариятъ, като вѣрватъ дълбоко, че селското население е враждебно на прогреса. Като единъ капиталенъ плодъ на идентѣ, които разпространява това дружество, трѣба да се разглежда голѣмото триотомно ръководство по политическа економия, което е издадено отъ тюбингенския професоръ Schönberg въ сътрудничество съ най-виднитѣ специалисти—и което ние посочваме като най-солидно отъ издаденитѣ до сега съчинение по всичкитѣ економически въпроси. Въ сравнително късо врѣме това скъпо съчинение прѣкара три издания.¹⁾ Като другъ капиталенъ трудъ трѣба да разгледаме многотомния „Рѣчникъ на държавнитѣ знания.“ въ чието издаване и съставяне взиматъ участие най-виднитѣ членове на въпросното дружество.²⁾ Къмъ него трѣба да причислимъ още многобройнитѣ списания и професорската дѣятелностъ на прѣдставителитѣ на „историческата школа“, за да си прѣдставимъ горѣ-долу опова величествено движение въ науката, което има за идеалъ борбата „на два фронта“: противъ социализма и манчестерската школа, или по-добрѣ да кажемъ, което иска да примири тѣзи крайни посоки и да разпространи въ цивилизувания свѣтъ хуманни, но все пакъ реалистически възгледи върху „социалния въпросъ“ и срѣдствата къмъ неговото мирно разрѣшение. Ако прѣдставителитѣ на „историческата школа“³⁾ сполучихъ да завзематъ първо мѣсто въ германската наука и въ университетѣ, срѣщу това въ други страни тая школа има още много силни противници. Въ Франция се сгрупирахъ около основаното въ 1887. година най-солидно економическо списание „Revue d'économie politique“ виднитѣ френски учени, както Sanwés, Gide и др.⁴⁾ И въ Англия (Ingram), Италия (Cossa), Белгия

Held, Sozialismus etc. Leipzig 1878, стр. 150; 131 и сл.

¹⁾ Handbuch der politischen Oekonomie, herausgegeben von Gustav Schönberg, 3 Aufl. Tübingen, 1891. т. I: стр. т. II: XIII + 1128 стр.; т. III: XIII + 1164 стр.

²⁾ „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“, herausgegeben von Conrad, Elster, Lexis, Loening. I. Lief., Jena 1889. (Всичко около 6000 стр.)

³⁾ Cusumano, Le scuole economiche della Germania, in rapporto alla questione sociale. Neapoli 1875;

Ingram o. c, т. VI: „Die historische Schule“, стр. 267 — 328.

⁴⁾ Върху това списание вж. между др.: Guigi Cossa, Introduzione allo studio dell'economia. 2. edizione. Milano 1892, стр. 413. „Gide... ha il merito innegabile d'aver creato un organo indipendente del pensiero economico, che ha innanzi a sé un avvenire, non ostante la cospirazione del silenzio dei sui potenti avversarii“.

(Laudley)¹⁾ и други страни историческата школа намира най-горѣщи и най-талантливи послѣдователи. На кѣсо, ненормалното състояние на сѣврѣменнитѣ общества побуди хуманнитѣ прѣдставители на науката да обърнатъ всичкото си внимание върху разрѣшеніето на „соціалния въпросъ“, и съ своитѣ неумѣримы трудове тѣ повлияхъ не малко въ полза на едно по-хуманно законодателство, както и изобищо възбудихъ по сериозно внимание върху обществата къмъ соціалния въпросъ. Въ това отношение принесе своята полза и самото соціалистическо движение, което се признава отъ прѣдставителитѣ на „историческата школа“, и отъ много тѣхни противници. „Соціализмътъ е билъ една крайна, по принципа си справедлива реакция противъ индивидуализма“, казва парижскитъ професоръ Cauwès²⁾; това твърди и извѣстниятъ академикъ Levasseur въ своя популаренъ учебникъ по политическа економия: „соціализмътъ обърнѣ внимание върху голѣмитѣ (соціални) задачи, които трѣба да бѣдѣтъ разрѣшени“³⁾. Сжщото мнѣние има профес. Held, единъ отъ най-виднитѣ критици на соціалистическото движение: „даже на революционната соціаль-демократия трѣба да припишемъ заслугата, че тя често събуждаше висшитѣ класове и доказваше необходимостта, да се правѣтъ реформи отъ страхъ прѣдъ една революция. Нали книгата на Фридриха Енгелсъ⁴⁾ върху работнишкитѣ класове въ Англия първа ни запозна съ мжкитѣ и опасноститѣ на пролетарията?“⁵⁾ На 26 Ноември 1884 г. Бисмаркъ каза въ райхстага: „да нѣмаше соціаль-демократията, и да нѣмахъ мнозина страхъ отъ нея, не би съществуваъ оня напрѣдѣкъ въ соціалнитѣ реформи, които сме направили“. Наистина, тѣзи думи трѣба да се приемѣтъ cum grano salis, защото съ тѣхъ Бисмаркъ искаше да накара обществото, да прави отстъпни: обаче тѣ все пакъ ни даватъ възможность да признаемъ, отъ строго-научно гледище, че въ западна Европа, гдѣто дозрѣхъ толкова печални соціални бѣлести, соціалистичнитѣ движения въ срѣдата на работнишкитѣ маси събудихъ обществата и правителствата и ги накарахъ да погледнатъ сериозно на печалнитѣ сѣтнини отъ „анархията въ производството и разпрѣдѣлянето“. Раз-

¹⁾ Вжъ Бѣлг. Прегл. кн. IV, стр. 154 — 158.

²⁾ P. Cauwès, Cours d'économie politique. 3 изд. Paris 1893, т. I стр. 167 — 168.

³⁾ E. Levasseur. Précis d'économie politique, Paris 1891, стр. 146.

⁴⁾ Ср. „Бѣлг. Прѣгл.“, кн. II, стр. 116.

⁵⁾ Held, о. с., стр. 42, вжъ стр. 40 и сл.

Сжщо мнѣние има профес. Georg Adler, вжъ негов. статия въ „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“, 28 Liefer. Jena 1893, стр. 736.

бира се, че задачата на законодателството и обществото е много по-сложна отъ задачата на социалистическите прѣводители, защото винаги е по-лесно да се критикува и да се разрушава, отколкото да се зида; па и психологията на маситѣ е такава, че тя винаги е не-благодарна и готова да „прави опозиция“.

Обществата захванѣхъ полета-лека да съзнаватъ, че съ една критика на социалистическите пужди не могатъ да се задоволятъ страднитѣ работници маси. Отъ друга страна тѣ видѣхъ онази страшна опасностъ, която заплашва цивилизацията. Прѣди всичко трѣбаше да се изучатъ строго научно условията на съврѣмения социално-економически животъ. Тази мисия взе на себе си „дружеството за социална политика“ и мнозина европейски учени. Положителното законодателство почна да се бърка въ економическите отношения на фабрикантитѣ и работниците, а т. п. „католическиятъ и протестански социализъмъ,“ въ лицето на най-виднитѣ духовници почна да възкрѣсява най-свѣтлитѣ идеи на евангелието за любовь къмъ човѣчеството и за братско примирение на класоветѣ. Въ сѣщо врѣме, благодарение на частната инициатива, отдѣлнитѣ лица: дребни производители, занаятчи, работници, селяни и т. н., захващѣхъ да се съединяватъ въ по-голѣми групи, въ съюзи, за да придобиятъ една по-сигурна „колективна сила“ и да се борятъ успѣшно съ неблагоприятнитѣ условия на пазара. „Класическата економия,“ която и до сега владѣе въ Франция има право, ако твърди, че условията на конкуренцията сѣ най-главниятъ потикъ за развитие на една държава; обаче, както справедливо забѣлѣзватъ прѣдставители на „историческата школа,“ тази конкуренция е само тогава благотворна, когато работниците иматъ еднакви шансове както прѣдприемачътъ — въ противенъ случай не може да бѣде дума за „конкуренция“, защото слабиятъ трѣба винаги да става жертва на силния. Опитътъ доказва, че слабиятъ страда отъ конкуренция, казва дерптския професоръ Mithoff¹⁾, и ето защо, Schönberg иска, да се дадатъ на работника равни сили като се сключва контрактътъ.²⁾

Полета-лека европейските държави захванѣхъ да защитаватъ интереситѣ на работниците. Фабрично законодателство, което покровителствува дѣцата и женитѣ и установява известни граници за работнишкото врѣме, което най-сетѣ прокара закони за асигурации на инвалидни и

¹⁾ Schönberg о. с. I. изд. т. I. (статия на Mithoff'a), стр. 464.

²⁾ Schönberg о. с. III. изд. т. II. (статия на издателя) стр. 645 и др.

стари работници¹⁾ е едно необоримо доказателство, че правителствата захванъхъ да прокарватъ идеи на най-солидни изслѣдователи. Основанието на института на фабричния инспекторатъ дава на правителството възможностъ да контролира чрѣзь довърени и компетентни свои инспектори, да ли се изпълняватъ фабричните закони, и да намира най-добри срѣдства къмъ подобрене участъта на работнишкитѣ маси. Въ това отношение законодателствата направихъ само първи стѣпки;²⁾ но при все това никой не може да отрича, че благодѣтелни влияния на тѣзи реформи сега сѣ вече глѣдни. Обаче на дѣятелността на държавитѣ е турена отъ природата на човѣка извѣстна граница. Държавата може да вземе върху си негативната роля — защита на работнишкитѣ, прѣмахване закони, които имъ прѣчкатъ да се съединяватъ въ дружества, и т. н.; или пакъ тя може да вземе позитивно участие, като създава най-рационална система за пародно просвѣщение. Най-сетнѣ държавата е задължена чрѣзь една най-рационална и най-хуманна данъчна система да повдига интереситѣ на народнитѣ маси и да не гледа само да се увеличава производителността, както искахъ меркантилиститѣ и физиократитѣ.³⁾ но и да се грижи да се подобрява економическото и духовното състояние на работнишкитѣ и селски маси защото безъ това, споредъ стогодишни опити и споредъ най-солидни научни изслѣдвания, никакъвъ напрѣдѣкъ не е възможенъ. И сѣщитѣ мисли влиахъ и върху Бисмарка, когато той на 17. Ноември 1876. искаше въ единъ циркуляръ, че е необходимо да се заловятъ хората съ социална реформа, за да се спре социалистическото движение и да се осъществятъ социалистичнитѣ искания, които се виждатъ за справедливи и които не противорѣчатъ на характера на свъръшенната държавна и обществена наредба⁴⁾ И отъ сѣщитѣ идеи се ръководихъ швейцарското правителство 1881. и въ 1889., па и германскиятъ императоръ Вилхелмъ II. въ 1890.,

¹⁾ Вж. Cauwès о. с. III. т. стр. 100, 103, и 103, 124 др.

Schönberg о. с. II. т., стр. 739, 746, 752—753 п др.

Ср. Lux, Sozialpolitisches Handbuch, Berlin 1892, таблица, стр. 337.

²⁾ А. А. Исаевъ. Начала политической экономии, Петербургъ 1894. стр. 287.; вж. цѣл. глава VI., стр. 264—289.

³⁾ Бъл. Прѣгл., кн. I., стр. 140—141,

⁴⁾ Roschinger, Enstucke zur Wirthschaftspolitik des Fürsten Bismark. 1890. т. I. 161—162 примѣч.

Вж. W. Oncken, Das Zeitalter des Kaisers Wilhelm. Berlin 1892., т. 2., стр. 645.

когато взехъ инициатива да се свика единъ международенъ съборъ, който да създаде едно интернационално работнишко законодателство. И благодарение особено на германския императоръ тоя съборъ, въ който приехъ участие почти всички цивилизовани държави, станъ въ 1890. въ Берлинъ.¹⁾ Ако тоя пътъ успѣхътъ на първия съборъ трѣба да се признае за доста относителенъ, все пакъ отъ принципиално гледище той прѣдстави една голѣма стъпка напредъ по пътя на социалнитѣ реформи. Тоя съборъ бѣше окончателно, международно признание, че задачата на държавитѣ е защита на работнишкитѣ маси, примирение между класовитѣ, защото безъ това не е възможенъ нормаленъ напредъкъ.

Въ същото врѣме и общественото мнѣние, и личната инициатива не останѣхъ равнодушни къмъ социалнитѣ въпроси. Въ протестанскитѣ и католическитѣ страни се захваща движение, което въ името на религията и на Христа иска да примири богатитѣ и бѣднитѣ, фабрикантитѣ и работницитѣ.²⁾ И дѣто религиозното чувство бѣше по-силно развито, дѣто хуманнитѣ идеи на религията бѣхъ живи, тамъ произведохъ голѣмо впечатление исканьята, да се ръководѣтъ хората и въ социалнитѣ въпроси и въ положителното законодателство по християнскитѣ идеали, въ които любовта къмъ ближнитѣ и къмъ слабитѣ е главниятъ потягъ. И най-виднитѣ католически и протестански духовници, най-сетѣ и самиятъ папа почиохъ да проповѣдатъ по-хуманно и по-рационално законодателство отъ страна на правителствата, въ същото врѣме архиепископъ Кеттелеръ поиска, да изучаватъ духовници сериозно политическа економия, за да не оставятъ безъ внимание въ своитѣ проповѣди и въ своята дѣятелностъ социалнитѣ въпроси. Особено проявление на това движение е папската енциклика отъ 15. Май 1891. (*Encyclia Rerum Novarum*), дѣто той иска, да се вмѣсва държавата въ полза на по-слабитѣ работнишки класове.³⁾ За жалостъ мѣстото

¹⁾ „Die amtlichen Protokolle der internationalen Arbeiterschuts konferenz,“ също и френ. изд. Leipzig, Duncker и Humblot 1890. вж. по-подробна библиография Schöuberg. о. с. стр. 684—685 и др.

²⁾ Вж. Francesco S. Nitti, *Il socialismo cattolico*. 2. изд. Torino-Roma 1891. подробна библиография.

Luigi Cossa, *Introduzione allo studio dell' economia*. 3. изд. Milano 1892., стр. 408 и др. (библиография).

Lujo Brentano, *Die christlich-soziale Bewegung in England* 2. изд. Leipzig 1883. стр. 75—78 библ.

Georg Adler, о. с. стр. 748—767 и сл.

³⁾ „La legge deve proteggere sopra tutto le plebi che mancano di sostegno proprio e hanno specialmente bisogno di trovarlo nel patrocinio dello stato.“

Nitti. о. с., стр. 349.

не ни позволява да покажемъ съ фактове, какво голѣмо възпитателно влияние има това религиозно-социално движение, което нарекохъ „християнски социализъмъ“: обаче за насъ стига, че посочихме неговото принципиално значение, и ако помислимъ, какво голѣмо нравствено влияние има духовенството въ западна Европа, ще се убѣдимъ, че и въ това отношение нашето столѣтие направи единъ неизмѣрно голѣмъ напредѣкъ къмъ постепенно разрѣшение на социалния въпросъ.¹⁾

Въ сѣщо вѣрме се захващхъ сериозни асоциационни движения, които иматъ за цѣль чрѣзъ съединение на отдѣлни економически единици да се създаде възможность за успешна борба съ концентрацията на капиталитѣ. Тѣзи асоциации иматъ различенъ характеръ.²⁾ Едни отъ тѣхъ иматъ за задача, чрѣзъ съединение на най-дребни капитали да се съставятъ по-голѣми, които би дали възможность да се купуватъ на едро стокитѣ. По такъвъ начинъ употребителитѣ могатъ да се ползватъ отъ онѣзи економически прѣдимства, които иматъ едритѣ капиталисти. — това сѣ потребителни дружества (*Konsumvereine*), които принасятъ извънредно голѣма полза на работници, занаятчи, дребни чиновници, и то въ двойно отношение: 1. понеже продуктитѣ за прѣхрана се продаватъ не по-сѣкщо отколкото тѣ струватъ на продавачитѣ, 2. понеже занаятчиитѣ могатъ да се ползватъ отъ продуктитѣ за производство по ежцата цѣна, по която ги иматъ едритѣ фабриканти. Изобщо тѣзи употребителни дружества иматъ повече характеръ на спестовни каси, защото при купуване стокитѣ всѣки членъ на едно такъво дружество плаща толкова, колкото въ дадения моментъ би платилъ той въ всѣки други дукинъ. Само въ края на опредѣления срокъ, въ повечето случаи въ края на една година, печалбата се раздѣля пропорционално съ внесенитѣ чрѣзъ купуване пари, и по такъвъ начинъ всѣкой спестява онази сума, която изобщо би отишла въ джеба на търговеца,

Въ Англия въ 1891. сѣществувахъ повече отъ 1,500 такива дружества съ около 1,200,000 члена, т. е. къмъ тѣхъ принадлежахъ около 5,000,000 човѣка, ако прѣсметаме и членовеѣ на всѣко семейство. Така че въ Англия взема за сега

¹⁾ Прѣпорѣчваме особено книгата на проф. Янжулъ, Въ поискахъ лучшаго будущаго. Соціальные этюды. Петербургъ 1893, особ стр 1—54 и др.

²⁾ L. v. Stein Lehrbuch der Nationalökonomie, 3. изд. Wien 1887., стр. 338—342.

Gide, Principes d'économie politique 4. изд. Paris 1894, стр. 524 и др.

участие около $\frac{1}{8}$ отъ цѣлото население. Голѣми размѣри взе това движение въ Германия и Франция. Други форми на асоцияция сѣ кредитнитѣ дружества които иматъ за цѣль да доставятъ евтинъ кредитъ на своитѣ членове и да ги запазватъ отъ експлоатацията на лихвари. Организациитѣ на работници въ Англия (Trades Unions), въ Америка (Knights of Labor), въ Германия (Gewerksvereine) иматъ за цѣль, чрезъ общи усилия всѣки работникъ да има шансове въ успѣшна конкуренция съ фабрикантитѣ; и наистина въ Англия, дѣто тази организация се посветява почти изключително на тѣзи економически задачи, работницитѣ винаги взиматъ да подобряватъ положението си. И фабрикантитѣ намиратъ често, че въ тѣхенъ интересъ е, да иматъ работницитѣ непосредственъ интересъ въ економическия напредѣкъ на фабрикитѣ, дѣто тѣ работятъ, и ето по такъвъ или другъ начинъ работницитѣ получаватъ извѣстенъ дѣлъ отъ печалбата, по край своята всѣкидневна заплата. Още по-сложна задача гонятъ производителнитѣ асоцияции. Тѣхниятъ идеалъ е сѣщия идеалъ на социялиститѣ. Членоветѣ на тѣзи дружества се съединяватъ за да образуватъ работилници и да получаватъ цѣла печалба, безъ да отдаватъ голѣма частъ на прѣдприимача: тѣ сѣ работници и фабриканти въ сѣщо врѣме.¹⁾ Обаче историята на тѣзи дружества ни учи, че изобщо, щомъ тѣ правятъ напредѣкъ, тѣ почватъ да взиматъ работници и да се обръщатъ съ тѣхъ както правятъ проститѣ фабриканти, ако не и по-експлоататорски. Отъ друга страна и въ селското стопанство въ западна Европа полека-лека се разпространява духътъ на асоцияцията. И тѣ гонятъ разни цѣли: или на общи срѣдства купуватъ по-скѣпи машини, или се стремѣтъ да продаватъ непосредствено на употрѣбителитѣ, и по такъвъ начинъ да се освобождаватъ отъ економическитѣ вериги на прѣпродавачитѣ — търговци.

Ние виждаме отъ всичко това, че въ западна Европа, дѣто социялниятъ въпросъ има най-рѣзкъ характеръ, работата не върви така просто както изобразяватъ това социялиститѣ — марксисти. Противъ губителното влияние на „конкуренцията“ тамъ се борятъ най-различни фактори: законодателство, духовенство, работнишки съюзи, асоцияции, кредитни дружества, селски дружества и т. н., и т. н. Великото еко-

¹⁾ А. Исаевъ, Промышленныя товарищества во Франціи и въ Германіи. М. 1879 г. Библиогр. стр. XIII—XIX.

помическо и правствено значение на тѣзи сдружвания никой не може да отрече.¹⁾ Ланге ги нарече „конституционната форма на фабричнитѣ отношения“; Брентано признава голѣмо възпитателно значение на тѣзи дружества²⁾ защото тѣ приучаватъ работницитѣ да подобряватъ чрѣзъ съединени сили положението си.

Прѣди всичко тѣзи сдружвания сѣ най-добъръ пробенъ камѣкъ за да се убѣдимъ, до колко и въ каква степенъ работницитѣ сѣ способни да осъществяватъ своитѣ идеали. По-лесно е за тѣхъ да мразятъ фабрикантитѣ, да ненавиждатъ правителствата, отколку да се стремятъ чрѣзъ мирна производителна дѣятелность и чрѣзъ взаимна помощ да подобриятъ своето положение. Ние имаме право да искаме отъ социалиститѣ, да се заловятъ прѣди всичко за тази работа и да докажатъ, че работницитѣ, като прѣдставители на най-идеалния и най-прогресивния класъ, могатъ да дадатъ великъ примѣръ на побратимство. Обаче опити ни показватъ, че ако въ теория работницитѣ сѣ способни за това, на практика и тѣ ставатъ „при благоприятни обстоятелства“ *sui generis* аристократи и капиталисти. Забѣлжителна е при това оная „неблагоклонность“, съ която марксиститѣ се отнасятъ къмъ асоциационнитѣ опитвания за подобриенето състоянието на дребни занаятчи и селяни, защото тѣ съглеждатъ въ това „изкуствена борба съ прогреса“ (!) Тѣ само сѣятъ духъ на разочарование; тѣ искатъ да вселятъ само недовѣрие къмъ всички тѣзи опитвания за „примирение на класовитѣ“, и този песимизмъ кара мнозина къмъ най-радикални постѣпки. Французкиятъ марксистъ Аржириадисъ (вж. Бълг. Прѣгл. кн. IV., стр. 77.) проповѣда, че въ борбата си работницитѣ трѣба да се ръководятъ отъ принципа „цѣльта оправдава срѣдствата“, а анархиститѣ употребяватъ *адски* срѣдства, — и въ това отношение ние трѣба да признаемъ, че революционниятъ социализмъ е духовниятъ баща на анархизма. Най-печалното обстоятелство е, че мнозина между „просвѣтителитѣ“ — марксисти по всѣки начинъ вселяватъ недовѣрие къмъ социалнитѣ реформи и искатъ да ги компрометиратъ, както съвѣтвахъ това още прѣзъ Мартъ 1850. Марксъ и Енгелсъ въ

¹⁾ Исаевъ, Промышленные товарищества во Франції и Германіи. М. 1879, стр. 66 и сл. 168. и сл.

Schönberg, о. с. III. изд., т. I., стр. 634

²⁾ Brentano, Arbeitergilden der Gegenwart, т. II., стр. 21.

Вж. Ланге, Рабочій вопросъ. Пер. съ нѣмец. Петербургъ 1891., стр. 322. Guyot, La science économique, 2. изд. Paris 1887. стр. 366.

Gide о. с. стр. 40—41.

Бълг. Прегледъ.

една прокламация.¹⁾ Ето защо ние и не мислихме, че ще бъдемъ въ състояние да разклатимъ дълбоката вѣра на българскитѣ социалисти, като се заловихме въ тѣснитѣ рамки на журнална статия да изслѣдваме най-сложниятъ въпросъ, който възбужда съвременното човѣчество. Ние имахме прѣдъ видъ прѣди всичко младата, учаща се интелигенция, която е прѣпълнена отъ горѣщи желанія да се запознае съ „страданията на маситѣ“ и съ сръдствата за подобрене на тѣхното състояние. До сега въ България малко се обръщаше внимание върху социални въпроси, защото въ сравнение съ западна Европа, тѣ въ България и не съществуватъ. Изведнѣжъ захванѣ силно течение на социалистически идеи. Обществото не е подготвено да се бори съ тѣхъ по единъ рационаленъ начинъ; ето защо и младежта не получава никаква сериозна подготовка да се отнася критически къмъ тѣзи теории. И ония, които не искатъ да се прѣклонѣтъ прѣдъ никакви авторитети, тѣ често колѣничатъ прѣдъ най-долния наученъ нехранимайковецъ, щомъ му се удаде изкусно да прикрива своята научна голола съ послѣдната ужъ дума на науката. За насъ бѣше важно да покажемъ, че въ западна Европа социално-економическото положение е малко по-инакво отколкото го социалиститѣ прѣдставляватъ съ опрѣдѣлени агитаторски цѣли. Намъ бѣше важно да посочимъ онази голѣма литература, възъ основа на която ние можемъ да се убѣдимъ, че въ западна Европа захванѣ силно движение, насочено къмъ подобрене положението на маситѣ и къмъ примирение на класоветѣ, и това движение иска да прѣдвари революционни сбивки, отъ които може да се очакватъ всѣкакви варварства, но никакъ не разрѣшение на социалнитѣ въпроси.

„Българскитѣ социалисти“ повече посочватъ западна Европа, повече прѣвѣждатъ чуждитѣ съчинения, за да докажатъ *по аналогия*, че въ България ужъ всичко върви, както е прѣдсказалъ „великиятъ учитель“ Марксъ. Ние мислѣхме, че е необходимо прѣди всичко, да се посочи обстоятелството, че и въ западна Европа, дѣто безъ съмнѣние съществуватъ опасни социални болести, общества не сж още въ надвечерието на социалистическата наредба и че въ много отношения тѣ се отдалечаватъ отъ нея.

¹⁾ G. Adler, o. s. стр. 735.

Сега би било добръ да се направи сравнение между социално-економическитѣ отношения въ България и въ западна Европа, та да видимъ, да ли Княжеството е мъчено отъ *такава* страшни социални болести, противъ които единичниятъ лѣкъ е социализмътъ, и дали българскитѣ социалисти поставятъ толкова паввно както прѣдсказватъ съдбината на България само „по аналогия“, намѣсто да изучатъ — по примѣра на западно-европейскитѣ учени, у дома си, въ България тѣзи отношения и развитието имъ, и да докажатъ най-сетнѣ съ „цифри“, че *единично* спасение за Княжеството е „приеманieto на Марксовата економическа вѣра и на вѣрата на неговия апостолъ Плехановъ“. ¹⁾ Лесна е работа да се лъже по „наученъ начинъ“ неподготвената младежъ, щомъ гордо се прѣтвендира, че се защитаватъ интереси на човѣчеството, и при това въ името на „последната дума на науката“: обаче отговорността на „просвѣтителитѣ“ е извънредно голяма. Нека тѣ погледнатъ, какво е станало въ Русия, благодарение на това, че и тамъ хора „повѣрвахъ“ въ най-близкото тържество на „социалната революция“: по единъ слѣпъ и фанатически начинъ тѣ спрѣхъ нормалното развитие на Русия на десетини години и я докарахъ до страшната пропастъ на безумната реакция. . . Ние трѣба да вземаме за урокъ горчивитѣ опити на историята!

Въ България тѣзи течения не могатъ да принесатъ толкова зло, защото тука още по-малко може да бѣде дума за усиленото развитие на капиталическо производство. Обаче и онази младежъ, която лекомисленно се лови въ „диалектическитѣ мръжи“ и която рано или късно ще се убѣди, че е била излъгана, ако и по единъ *quasi* наученъ начинъ, — тази интелигентна младежъ, като стѣпва въ борба съ младата българска държавна паредба е една голяма загуба за обществото и за народа, и за тази загуба отговорността пада върху оиѣзи, които не искатъ да се задоволяватъ съ търпелива и скромна просвѣтителна работа, но които искатъ да „облаготворятъ“ отечеството си — даже и цѣлото човѣчество по единъ „величественъ“ начинъ и споредъ „последната“ ужъ дума на науката.

¹⁾ „Нека на това мѣсто да споменемъ и общепризнатия фактъ, че другарьтъ Георги Плехановъ (руски марксистъ, Б. М.), заедно съ неговитѣ другари сж и родоначалници на българския социализмъ“. „Другарь“, бр. 19., 17. Януари 1894. стр. 4.

Нека младежта, въодушевена отъ благородни човѣколюбиви чувства изуча социалнитѣ въпроси; нека напише на своето знаме великитѣ думи за защита на слабитѣ и за просвѣщение на непросвѣтенитѣ; — но нека прѣди всичко се научи да прави това по единъ строго наученъ начинъ; нека навикне да отличава плевелтъ отъ здравото зърно и да черпи свѣдѣнията си отъ първъ източникъ, а не отъ разни агитаторски брошури, цѣльта на които е само да затъмняватъ научната истина...

Ние мислимъ, че горѣ-долу изпълнихме своята задача и че доста ясно показахме, до колко сж сложни тѣзи въпроси и по-инакви отколкото ги изобразяватъ социалиститѣ. Ако пъкъ въ западна Европа работитѣ не сж толкова безисходни и мрачни, както въ България сж склони да мислѣтъ мнозина и не-социалисти, тогава много по-лесно ще бжде за насъ задачата, да изучимъ, да ли социализмътъ има почва въ Княжеството. Обаче това излиза извънъ рамкитѣ на тази статия, и ето защо ние ще го направимъ това другъ пътъ.

Б. Минцевъ.

Килимната и домашна индустрия въ западна България.

Колкото ставатъ по-добри за прѣвозъ пшеницата, толкова става по-лесна и по-сгодна търговията; и произведения, каквито сѣ могли да си набавятъ само ония, що сѣ имали щастieto да живѣятъ близу до желѣзници, отиватъ вече и въ най-далечнитѣ кѣтове на страната.

Потрѣбитѣ на България се умножаватъ заедно съ общото повдигане на културата; но фабрики има въ самата страна още малко, и това дава на Западна Европа възможность, да наводнява България съ всѣкакъвъ видъ произведения. Нада се почитъ на добритѣ външни произведения; но заедно съ добрата стока се вмѣкчува и стока отъ долно качество, и обикновениятъ човѣкъ, какъвто е необразуванъ, се мами прѣмно отъ лѣскавата ѣ външность, купува я, та послѣ се разкайва за своята лековѣрность. Друга дяволска мамка е европейската мода: тя се въвира всждѣ, и като тунейдица здраво се настанява тамъ, дѣто се вѣрва, че истински на-прѣдъкъ не може да се спогоди съ стари традиции; по такъвъ начинъ се губи народната носия. Най-напрѣдъ се губятъ сгоднитѣ опинци: тѣ се замѣняватъ съ по-нетрайнитѣ европейски обувца; послѣ се върви нататъкъ, парче по парче, докждъ най-сетнѣ селскитъ момъкъ съ шарената своя кошуля, съ угледния си калпакъ, който папето му стои надъ челото, и съ гиздавия си долактеникъ се прѣобѣрне въ съвсѣмъ особенъ индивидъ: той е съ пофренченъ панталонъ, съ прѣголѣми островърхи обувца и еврейски шлемъ на главата, и така образува една карикатура, която е жива илюстрация къмъ поговорката:

Качи жабата на столъ,
Тя ще скочи пакъ въвъ гьолъ...

Наистина колко бие на очи това свидѣтелство за душевна нищета, което си издаватъ ония, дѣто вѣрватъ, че въ празното подражане на всички глечения на европейската мода

лежи нататъшното образуване на собственото „азъ“, и колко ми бѣше приятно да видѣ при послѣдното си пътуване, какъ двѣ дами, жени на тукашни по-високи чиновници, бѣхъ прѣдпочели за всѣкидневната си носия по разходки и др. чудесната народна носия на околията, дѣто живѣяхъ. Обаче такива случаи сѣ за жалость много рѣдко, и ако иска човѣкъ да срѣщне още чиста и непоковарена домашна индустрия, той трѣба да отиде далечъ отъ царския пѣтъ.

По случай на една екскурсия азъ дойдохъ единъжъ въ пограничния градецъ Царибродъ: до колкото знаяхъ, тука се работѣтъ добри килими. Затуй азъ трѣгнахъ отъ къща въ къща и се спирахъ повсѣдѣ, дѣто зачувахъ еднообразнитѣ удари на тъкачния станъ. Показахъ ми много парчета, готови и полуготови, — ала колко бѣхъ очуденъ, че не намирахъ между всички тия килими нито единъ, който поне до нѣйдѣ да отговаря на исканията за хармонично дѣйствиe въ цѣлостъ откъмъ боя и форма на шаркитѣ. Царибродъ се опитва да подражава на побратима си Пиротъ; ала Цариброджанки не сѣ честити въ подражанието, ако и да стоѣтъ царибродскитѣ килими по своя ефектъ по-горѣ отъ чипоровскитѣ. Въ Чипоровци азъ разгледахъ цѣли едни кола килими да ги изучавамъ, и длъженъ съмъ да изповѣдамъ, че отъ многото тѣхъ налѣтѣхъ само върху едно малко килимче, което до извѣстна мѣрка дѣйствуваше благотворно върху очитѣ по боя и форма.

На първо мѣсто трѣба да подложиме на по-строга критика боитѣ на килимитѣ, които се нуждажтъ отъ подобрене. Не ще бѣде истина да кажемъ, че тъкачитѣ сѣ неспособни; — тѣ се намиратъ само въ такива нѣкои заблуждения, които сѣ уловили вече у народа и у занаятчията толкова дълбокъ корень, че е мѣчно да ги убѣдишъ за тъмнитѣ страни на тѣхнитѣ възгледи. Отъ многото случаи азъ ще освѣтлѣ за примѣръ само единъ. Когато азъ разглеждахъ въ Чипоровци килимитѣ единъ по единъ, удари ми на око слабото употрѣбление на бѣлото. Азъ забѣлѣзахъ това и посочихъ, че въ Пиротскитѣ килими познатото разпрѣдѣление на бѣлото е причина, дѣто сѣ тѣ толкова привлѣкателни. Не малко очуденъ приехъ на това отговоръ, че бѣлото нѣма никаква цѣна, — бѣлата вълна не била боядисана!!!

Тукашното правителство не пошеди никакъвъ трудъ да повдигне килимната индустрия. Въ Царибродъ, както и въ Чипоровци е изложено голѣмо число оригинални босненски килими; тѣ прилежно се взиматъ за образци, та имъ се подражава. Обаче щомъ се прокара сравнение между копията

и оригиналитѣ, веднага се забѣлѣзва голѣма разлика въ боитѣ. Ефектътъ на боитѣ у босненскитѣ килими е по-тъпъкъ, сами по себе боитѣ сж по-благн и по-средни помежду си: а резултатътъ е, че общото впечатление е много по-възвишено. Азъ бихъ казалъ дори, че въ босненскитѣ килими владѣ благородниятъ, въ себе си завършенъ ефектъ на боитѣ у персийскитѣ килими. Докъдъ бѣлото въ българскитѣ килими е на мѣсто като чисто бѣло, въ босненскитѣ то се свързува въ своя бозевъ тонъ съ обошитѣ бои: черното е въ българскитѣ килими чисто и гжсто; въ босненскитѣ то се разлива въ мурго; желтото е по-малко крѣсливо, а червеното съ своя неопрѣдѣлителенъ жълтикавъ тонъ е добръ нагодено. Откъмъ формитѣ и двата вида килими, босненскитѣ и българскитѣ, сж еднакви; въ това отношение ги надминуватъ само пиротскитѣ произведения. Босненскитѣ по боя, пиротскитѣ по форма, а и двата вида по чистота на изработката, — това трѣба да бѣде лозинката, по която да върви българскиятъ тъкачъ зарадъ своитѣ килими. Но запаятчиата не бива да се остави самичъкъ: желанието му за подобрене трѣба да се цѣни и разбира отъ народа, и той трѣба да гледа, че народътъ му обича собственитѣ произведения и не купува всѣка чужда титерица.

При това трѣба да спомежъ и ония страхотии въ килимитѣ, дѣто се прѣдставятъ жанрови образи или образи на животни и които се употрѣбаватъ охотно отъ българитѣ за киченѣ стѣнитѣ; тия килими сж обикнхти затуй, че хората ги мислятъ за „нови“ и „модерни“.

Онова, което може да се работи въ страната, не бива да се взима отъ чужбина; наопаки, длъжностъ е на всѣкой българинъ, като си служи съ по-добъръ суровъ материятъ, да прави по-цѣнни произведенията на домашната си индустрия. Щомъ види запаятчиата не-голѣма материялна изгода, той ще почне да работи не-грижливо, и тогава ще може да прѣдлага своитѣ произведения и въ чужбина, — което трѣба да бѣде неговата цѣль. Добри килими отъ такива прѣвъзходни сурови произведения, каквито сж българскитѣ, иматъ и въ Европа цѣна, която никакъ не може да се сравни съ тукашната. Но какъ трѣба да се постави правителството спрѣмо тая индустрия? Да се добиватъ добри оригинали като образци е първиятъ и най-добъръ пътъ, — обаче само съ това още работата не е свършена. Тамъ, дѣто има домашна индустрия, трѣба да се основатъ подготовителни школи за рисуване, и учителитѣ, които ще обучаватъ въ тѣхъ, трѣба да бѣдхтъ приготвени специално за досежния клонъ отъ индустрията,

каквото поне по-младото поколение да се запознае съ дѣйствителния папръдъкъ. Вносътъ на външнитѣ произведения трѣба да се ограничи съ по-високо мито, каквото домашнитѣ произведения да бѣдѣтъ сравнително по-евтини. Върху занаятчийтъ трѣба винъги и постоянно да се дѣйствува чрѣзъ едно занаятчийско списание съ статии и чертежи, и напokonъ — а това е главното — трѣба да се създаватъ случаи, да се продаватъ произведенията съ изгода, и такива сж постояннитѣ изложби въ мѣста, дѣто има най-голѣмо обращение. Отъ всичко обаче най-спасително ще дѣйствуватъ приготвителнитѣ школи, дѣто занаятчиата ще има случай да се образува по-нататъкъ. Но и въ другитѣ училища обучението въ рисуване трѣба да върви по-дълбоко, понеже то е то, което покрай техническитѣ познания и практичното умѣние има най-голѣма важность за цѣлия животъ на занаятчиата, и чрѣзъ рисуването той се научава да разбира околната природа въ нейнитѣ бои и форми, па и да познава тогава онова, що сж изработили майсторитѣ на всички художествени епохи: тогава и художественитѣ съкровища, натрупани въ образцитѣ, иматъ и за него цѣна. Ние трѣба съ съзнание да се ползуваме отъ онова, що ни сж дали велико и хубаво природата и изкуството; трѣба да гледаме, да създаваме и да се ползуваме съ мислещи очи. Достигне ли се това, занаятъ става занятие изкусно, и изкуството се развива по правиленъ пѣтъ, та всѣко изкуство ще бѣде по свой способъ национално и ще се постави съ равно достоинство до външнитѣ произведения.

По-свършени сж, рекъль бихъ дори художествено по-високи везбитѣ, които се работѣтъ у населението приблизително само отъ жени и момичета. Въ своята сбирка азъ притежавамъ везани цѣща, които сж свършени откъмъ ефекта на боитѣ и безукорни откъмъ техническо изпълнение. Обаче и тука ни заплашва единъ силенъ назадъкъ въ окрѣжитѣ Тръпъ, Царибродъ и нагорѣ чакъ до Берковица. Внимателниятъ наблюдател ще намѣри, че за боядисване вълната за везане вече не се употрѣбаватъ добритѣ стари прѣстени и естествени бои, но лошитѣ, нетрайни и врѣдни за здравето анилинови бои. Който има и най-малко чувство за смисълъ на боитѣ, той трѣба да осѣти, какъ не-уредно дѣйствуватъ анилиновитѣ бои съ своя натурничавъ тонъ върху околността си. Наистина, тия бои може да бѣдѣтъ малко по-евтини и по-сгодни отъ ония, които се добиватъ чрѣзъ дълготраенъ отваръ на растения; обаче здравината на стоката рѣшително страда подъ тѣхното влияние. Чрѣзъ упо-

търбението на анилинови бои, или както ги нарича самото население — „нова боя“, като се губи етикографичната цѣна на произведенията отъ домашната индустрия, назадькътъ става още по-чувствителенъ, когато „новата боя“ се прилага и къмъ тъканитѣ килими. Такива произведения сж вече съвсѣмъ безъ цѣна, защото, докѣдъ сж килимитѣ нови, боитѣ имъ дѣйствуватъ — както споменѣхме вече по-горѣ — чрѣзъ своята паложителность не хубаво, а когато поолинѣжтъ слѣдъ нѣкой други день, живитѣ бои изблѣднѣватъ на противни зацапани тонове.

Затуй, у когото има интересъ да се задържи народната носия въ своя стариненъ видъ, той е длъженъ да дѣйствува тамъ въ провинцията по означения отъ мене способъ. Нека запазимъ здравата ядка въ пейната здрава черупка.

Ива.идъ Арндтз.

Мѣрки противъ неуспѣха по български езикъ въ училищата.

„Отъ самото врѣме, кѣгато изъ българскитѣ гимназии слѣдъ нашето освобождение захваняхъ да излизатъ млади момци съ завършенъ курсъ отъ срѣдно образование, па и до днесъ още, между българското по-високо общество продължава да се носи глухъ единъ гласъ за голѣмата слабостъ на познанията на тия „свършили курсъ“ млади момци по български езикъ“. Тѣй почва г. А. Теодоровъ статията си „Неуспѣхътъ по български езикъ въ нашитѣ училища“, ¹⁾ дѣто иска да извади причинитѣ на този неуспѣхъ и да покаже срѣдствата противъ него. За жалость г. Теодоровъ не довърши своята хубава и отъ голѣма важность статия и отъ туй, което е написалъ, узнаваме само, че една отъ главнитѣ причини за неуспѣха по български езикъ въ училищата сѣ несъстоятелнитѣ дефиниции на ръководствата по стилистиката. Д-ръ Ара д' Абулъ въ ПС. XXVII. 373—378 възразява на г. Теодоровъ и мисли, че за неуспѣха по български езикъ въ училищата сѣ виновни самитѣ учители, които рѣдко и неметодично водѣтъ писменитѣ упражнения по матерния езикъ, тѣхниятъ разваленъ езикъ, а не по-малко и развалениятъ езикъ на учебницитѣ. Послѣднитѣ двѣ причини и г. Т. е ималъ прѣдъ видъ, както това виждаме отъ плана на неговата статия (ПС. XXI—XXII 501. Отъ 1889 г. въпросътъ за неуспѣха по бъл. ез. въ училищата, до колкото знаѣхъ, не е билъ покѣтванъ, ²⁾ а оплакванията и натякванията, че гимназиститѣ — абитуриенти не умѣѣтъ да излагатъ своитѣ мисли и сѣмждения и че не сѣ въ състояние да напишѣтъ двѣ думи правилно, се чуватъ и до день днешенъ изъ обществото. Отъ статията на А. Димитревски „о мѣрахъ къ поднятію уровня сочиненій абитуриентовъ“, която намираме въ педагогическото списание

¹⁾ ПС. кн. XXI—XXII, стр. 500—522, кн. XXVIII—XXX, стр. 550—570.

²⁾ Напослѣдъкъ г. Б. Цоневъ въ рецензията си върху „Българска Читанка“ отъ И. Ивановъ (Б. П., кн. II., стр. 144—146) между друго споменува и за неуспѣха по бъл. ез. въ училищата, като укава на сѣщитѣ причини, които вече г. Теодоровъ, а повторно и д-ръ Ара д' Абулъ изтъкватъ (I. с.).

„Русская Школа“. 1893. № 2 и 3, узнаваме, че и рускитѣ абитуриенти страдатъ отъ сѣщата болѣсть, че и въ Руссия всѣка година се чуватъ сѣщитѣ оплаквания противъ гимназиститѣ, както и у насъ. За това А. Димитревски въ споменатата статия се наесть да прѣдложи на вниманието на читателитѣ и педагозитѣ нѣкои мѣрки, изработени слѣдъ дълголѣтна практика и наблюдения за отстранение този важенъ недостатъкъ на гимназиститѣ абитуриенти. Повечето отъ мѣркитѣ, които прѣпорѣчва рускиятъ авторъ, могатъ да се приложатъ и въ нашитѣ гимназии, та за това азъ искамъ да ги съобщя тукъ въ съкратенъ и тукъ-тамъ промѣненъ прѣводъ.

1. Правописъ.

Безпогрѣшно владѣние съ правописа на матерния езикъ трѣбва да бѣде достояние *sine qua non* на всѣки абитуриентъ. Непълната грамотностъ въ съчиненията на абитуриентитѣ е истинското болно мѣсто на нашитѣ гимназии. Изолираното положение на матерния езикъ между другитѣ прѣдмети на гимназияния курсъ е причина, че абитуриентитѣ лошо знайтъ правописътъ. Да се научатъ гимназиститѣ да пишатъ съвсѣмъ безпогрѣшно е длъжностъ на цѣлия педагогически персоналъ или поне на тази негова часть, която при прѣподаване своятъ прѣдметъ не може да избѣгне писмените упражнения, т. е. на прѣподавателитѣ не само на матерния езикъ и на старитѣ езици, но и на прѣподавателитѣ по математика. Ала какво виждаме въ дѣйствителность? Прѣподавателитѣ по математика и по старитѣ езици обикновено съвсѣмъ индиферентно се отнасятъ къмъ писменитѣ упражнения на своитѣ възпитаници. А това незачитанье правописътъ на ученическитѣ упражнения по математика и по старитѣ езици приучва ученицитѣ да гледатъ отгорѣ-отгорѣ на правописа, не само като рѣшаватъ нѣкоя математ. задача, или като прѣвождатъ отъ старитѣ езици на матерния езикъ, но и при самитѣ писмени упражнения по подирния езикъ, което нѣщо представя голѣма прѣчка. да може се приучи ученикътъ винаги и всѣгдъ да туря на пръвъ планъ грамотностьта на всѣка писмена работа.

Освѣнъ това за да усвоитъ ученицитѣ единъ твърдъ, еднороденъ и безпогрѣшенъ правописъ, бърка и това обстоятелство, че докато само учителътъ по матерния езикъ, кога прѣдава правописъ, строго се държи о прѣпорѣченото отъ мин. на просвѣщенieto правописание, другитѣ учители, като сѣ усвоили въ училището и на служба разнокалибрени правописни способности, които *ad libitum* намираме въ нашитѣ списания и вѣстници, искатъ отъ ученицитѣ въ писменитѣ си упражнения да пишатъ тъй, както тѣ сѣ навикнали. Поради това много често, като се поправятъ писменитѣ работи въ класъ на черната дъска, произлизатъ не само разногласия, но и прѣпири: на урока по матерния езикъ ученицитѣ се извиняватъ съ прѣподавателитѣ

на старитѣ езици, че тѣ тѣй пишели; а пъкъ на урока на послѣднитѣ опиратъ се о авторитета на учителя по родния езикъ. Ясно е тогава, че при такива условия въ твърдѣ много случаи ученицитѣ иматъ свършено неясна, неопредѣлена и смѣсена прѣдстава, какъ се пишѣтъ много думи. Такова аномално явление, което дѣйствува въ течение на цѣлия гимназияленъ курсъ, ще има, разбира се, лоши резултати въ съчиненията, прѣводитѣ и математическитѣ работи на абитуриентитѣ, особено като се вземе въ внимание, че нѣкои прѣподаватели не само че сж равнодушни къмъ грамотността на ученицитѣ, но и сами нѣкога не сж безпогрѣшни въ писаньето на несъмнителни и общоприети случаи.

Не сѣдѣва ли отъ това, че за да могатъ ученицитѣ да усвоѣтъ единъ еднообразенъ, твърдъ и безпогрѣшенъ правописъ, трѣбва часъ по-скоро да се приемѣтъ тѣзи общо-педагогически мѣрки:

1. Всеки ученикъ отъ IV. кл. нагорѣ трѣба да усвои правописѣтъ, прѣпорѣченъ отъ мин. на просвѣщението и до края на гимназияния курсъ не трѣба да се раздѣля отъ него. За тази цѣль е, разбира се, необходимо едно ръководство съ словарь, което трѣба да притежава всеки ученикъ отъ горнитѣ классове; тѣй че при най-малкъ съмнителенъ случай да може да провѣри въ рѣчника или ръководството. По този начинъ ученицитѣ безъ особенъ трудъ вѣтрѣ въ 4 години ще могатъ да усвоѣтъ правописѣтъ като своитѣ петъ прѣста.

2. Не само учителятъ по матерния езикъ, но и всички други прѣподаватели трѣба да се грижѣтъ, да усвоѣтъ ученицитѣ приетиятъ правописъ. Въ смѣтностъ тѣй ли е? Другитѣ учители не искатъ и да знаѣтъ, че тѣ трѣба да съдѣйствуватъ въ това отношение на учителя по матерния езикъ. Та и защо ли пъкъ да се грижѣтъ, когато до сега, по чуденъ начинъ, е влѣзло въ обичай, само учителятъ по матерния езикъ да се счита отговоренъ за неграмотността на ученицитѣ! Мин. на просвѣщението, когато ученицитѣ сж малограмотни, трѣба да вини не само прѣподавателятъ по матерния езикъ, но цѣлиятъ педагогически персоналъ. Щомъ знаѣтъ прѣподавателитѣ, че тѣ всички сж отговорни за малограмотността на ученицитѣ, тогава всеки ще се грижи, въ прѣдѣлитѣ на своя прѣдметъ, да не придобиватъ ученицитѣ само знания, но и да се стараѣтъ да усъвършенствуватъ своята грамотность.

3. Щомъ се задѣлжѣтъ ученицитѣ да усвоѣтъ прѣпорѣченото тѣмъ правописание, длъжность е и на всички учители да се откажѣтъ отъ своитѣ традиционални правописи и строго да се държѣтъ, както въ своитѣ ръкописи, по които се ръководѣтъ и ползуватъ ученицитѣ, тѣй и когато поправятъ писменитѣ работи на послѣднитѣ, не о разнокалибрения, но о еднообразния приетъ правописъ.

2. Теми за съчинения.

Влѣзло е въ обичай, ученицитѣ отъ по-горнитѣ классове да се упражняватъ да съчиняватъ „теми“, които не се отнасятъ

къмъ прѣкарания материялъ, т. е. да развиватъ пословици и изречения, избрани изъ нѣкой поетъ. Такава практика има тази недобра страна, че ученицитѣ, като знаатъ отъ какъвъ характеръ ще бѣде темата, която ще имъ се даде да развиватъ на зрѣлостния изпитъ, и като помнятъ, че никакъвъ устенъ изпитъ по словестностъ не се изиеква на този экзаменъ, изучаватъ теорията и историята на словестността съвършено повърхно, колкото да получатъ удовлетворителна бѣлѣжка, и за това излизатъ изъ гимназията съ най-бѣдни свѣдѣния по словестността. Освѣнъ това самостоятелно развиване теми, като пословици и изречения, не е по силитѣ на младежката възраст; то я кара да се върти въ още малко достъпната за нея отвлѣчена област, като насила прѣждеврѣменно неразвитиятъ, неукрѣпния и неизлѣзлиятъ изъ прѣдѣлитѣ на реалния и вещественъ свѣтъ умъ. Ученишкитѣ съчинения на подобни теми сж пълни съ бѣдни мисли, резонерство, излишъкъ, неясност и неточност на езика. Пословици и изречения като теми сж намѣсто само въ таква случаи, когато прѣподавателятъ има цѣлъ да запознае или утвърди ученицитѣ въ усвояване планѣтъ, външниятъ стрей на съчиненията, въ изнамиране мисли, видове и начини за доказателства, като прѣминаватъ полека лека отъ съставяне периоди къмъ развитието имъ въ цѣло по зададена хрия неписано разсуждение. Въ тоя случай прѣподавателятъ самъ ръководи ученицитѣ и ги въвежда въ областта на отвлѣченото мислене.

По теми, давани на ученицитѣ по-вече или по-малко самостоятелно да ги развиватъ, а още по-вече такива, които се даватъ на зрѣлостнитѣ изпити, въ нѣкой случай не трѣба да иматъ отвлечено-философски характеръ или да обгръщатъ нѣколко епохи отъ историята или цѣлъ редъ литературни явления. Първитѣ не сж по силитѣ на младитѣ, поради младостта имъ, а за вторитѣ при домашна работа ученицитѣ трѣба да търсятъ различни източници, губятъ съ това врѣме, нужно за приготвяне уроцитѣ, и подъ тѣхнитѣ неопитни пера излизатъ обширни съчинения, които поради нѣманье врѣме и бързина, сж неодѣлани, непоправени и прѣдставятъ суровъ агломератъ отъ чужди мисли и сжждения; на зрѣлостния изпитъ пъкъ тѣзи теми, поради кжеото врѣме, не могатъ нито да бѣдѣтъ изчерпани, нито по-вече или по-малко удовлетворително разрѣшени отъ абитуриентитѣ, които, като се губятъ въ множеството материялъ или обширното съдържане на темата, успѣватъ да подадѣтъ или голъ, безсѣдържателенъ планъ на съчинението, или само едностранно, частно разрѣшение на темата, или просто и на половина nedовършено съчинение.

За това желателно е, за самостоятелни съчинения да се не даватъ теми съ отвлѣченъ философски характеръ, които нѣматъ нищо общо съ прѣкарания материялъ, а сжщо краткостта на съчинението да бѣде за ученика първото условие, като най-добра гаранция, че е ималъ възможность вѣрно да обмисли, по-добрѣ да разработи, по-грижливо да поправи и да подаде разумно не голѣмо съчинение.

Какво отъ прѣкарания материялъ може и трѣба да бѣде прѣдметъ за теми на самостоятелнитѣ съчинения, които се изискватъ при зрѣлостнитѣ изпити? Три науки отъ гимназиялния курсъ, които иматъ най-голямо образователно значение, могатъ да служатъ за изворъ на теми: словесността (теория и история), отечествена история и стара история. Ако ученицитѣ ще знайтъ, че никакви други, отвлѣчени или реални, въпроси не ще бѣждатъ прѣдметъ за теми на съчинения, ще се убѣждатъ сами, че трѣба не само основно да изучаватъ тѣзи прѣдмети въ класъ, но и да разширяватъ своятъ кръгъзоръ въ тази областъ съ сериозно и внимателно четене съответствени книги.

3. *Saepe vertere stylum.*

Ето едно старо правило — „обрѣщай често писалката“, — което не се пази отъ нашитѣ ученици, та и не е възможно да се пази, докато съществува сегашниятъ редъ за изработване и поправяне ученишкитѣ съчинения. Не ще и дума, че колкото по-често ученицитѣ се упражняватъ писмено, толкова по-добри резултати се достигатъ при писменитѣ изложения или съчинения: *gutta cavet lapidem non vi, sed saepe cadendo; sic homo doctus fit non vi, sed saepe discendo* — капката дѣлае камъкътъ не съ сила, но съ често капанье; така и човѣкъ се изуча не съ сила, но съ често ученье. Но отъ тукъ никакъ не слѣдва, че колкото по-вече теми изработятъ ученицитѣ по български езикъ, толкова по-добре ще се научатъ да пишатъ съчинения. Не трѣба да се забравя, че за всѣко класно съчинение е опрѣдѣленъ единъ часъ или, по-точно, 45 минути; но темата за съчинение не е математическа задача или откъселекъ за прѣводъ отъ нѣкой старъ авторъ. Дадена задача, ако тя не заключава въ себе си нѣщо неясно, както и неговлятъ откъселекъ латински или гръцки текстъ, лесно и свършено е възможно да се рѣши и прѣведе въ единъ урокъ. Друго нѣщо е съчинението: то е много сложна работа, заключава въ себе си три акта, изисква три процеса, които се състоятъ — първо, въ изнамиранье мисли, второ, въ плануванетоъ имъ и, трето, въ развитието и словесното имъ изказване (сжщо сложенъ процесъ). И ако ученицитѣ на зрѣлостния изпитъ вжтрѣ въ 5 часа едвамъ успѣватъ, споредъ силитѣ си и нравственото развитие, да изработятъ дадената тема и да прѣпишатъ съчиненията, а нѣкои дори не успѣватъ и да го прѣпишатъ на чисто, тогава се пита, могатъ ли тѣ въ 45 минути (не пълненъ часъ), още отъ V. класъ, да извършатъ всичко това, за което на зрѣлостния изпитъ едвамъ стигатъ цѣли 5 часа? Очевидно, за ученика (а може би и за учителя) то е нѣщо невъзможно, при всичко че той може да бѣде освободенъ отъ първитѣ два процеса на съчинението, като съобщилъ учителътъ планътъ на съчинението, понеже и за това съобщение планътъ е нужно врѣме, което трѣба да бѣде отдѣлено отъ врѣмето на единъ урокъ, или отъ 45 минути.

Тукъ е, разбира се, дума за съчинения — разсжждения, които се изработватъ отъ ученицитѣ на по-горнитѣ класове, като се съгласяваме напълно, че по-елементарнитѣ видове класни съ-

чинения, каквито сѣ периодитѣ, повѣствуванъето и излаганъето съдържанъето на нѣщо прочетено, могатъ да бѣждѣтъ изработени въ единъ часъ. Но у насъ е влѣзло въ обичай, даже взели сме го за задължително правило, да изнекуваме, ученикътъ подиръ изтичанъето на 45 тѣ минути ще-неще да прѣдаде на учителя завършено разсѣждение върху дадената въ началото на урока тема.

Това нѣщо е несправедливо, и подобна практика води къмъ печални резултати. Трѣба да се признае фактътъ, че всѣки ученикъ се отличава отъ другитѣ ученици не само по физиологически особности, но и по характера, свойственъ на самия него, както и по стѣпенъта на уметвенитѣ, интелектуалнитѣ и творческитѣ способности. Единъ мисли и съобразява бързо и разумно, но неговата мисълъ сѣ мъжа се облича въ съотвѣтствена фраза; другъ леко може да се изрази, но мисълъта се лѣзга по повърхностъта на прѣдмъта или се отклонява отъ него на страна; трети и съобразява мъчно, и не може да се изразява лесно, и т. н. Затова, когато има писмено упражненіе, трѣба да се даде на всѣки ученикъ пълна свобода, да се не стѣснява съ исканъето въ единъ урокъ непременно да свърши зададената тема: достатъчно е, ако ученикътъ, безъ да се разсѣйва и безъ да се бои, че нѣма да свърши темата, напише вътрѣ въ единъ урокъ само планътъ, а ако послѣдниятъ е даденъ, само частъ отъ съчинението, като се отложи продълженіето или свършкътъ на съчинението до слѣдния урокъ: достоинството на работата, изработена въ продължение на 45 минути, не се състои въ нейния обемъ, но въ вътрѣшното ѣ качество. И ако тя бѣде оцѣнена отъ това становище, безъ да се гледа, каква частъ отъ темата е изработена, тогава и ученицитѣ ще отвикнѣтъ да бързатъ, да сѣ повърхностни и невнимателни, когато пишѣтъ съчинения. А туй ще се отрази плодотворно и върху тѣхнитѣ домашни съчинения: като навикватъ въ класнитѣ писмени упражнения на постепенна, внимателна и грижлива работа надъ съчиненията, тѣ и дома нѣма нито да отлагатъ съчиненията си къмъ края на срока, нито да ги пишѣтъ на веднѣжъ, при едно сѣданъе: точностъта и съвърѣтностъта, придобити въ класъ, ще се отразѣтъ и върху домашнитѣ имъ работи.

II начинътъ, по който се поправятъ ученишкитѣ съчинения, не издържа критика. Учителътъ или дѣйствително поправя съ ръката си всѣкитѣ погрѣшки, граматически, стилистически и логически, или просто ги подчѣртава. Въ първия случай ученикътъ се нѣкакъ задължава да прѣгледа всѣки грѣшки и несполучени изречения, да ги запомни и въ по-нататѣшнитѣ си работи да ги избѣгва. Въ втория случай учителътъ има на мисълъ въ единъ отъ уроцитѣ да разгледа и поправи съчиненията, та по тозъ начинъ да се ползуютъ не само авторитѣ на съчиненията, но и цѣлиятъ класъ. Но и двата тѣзи вида поправки на ученишкитѣ съчинения, ако и да принасятъ полза, тя е само частна, за нѣкои ученици. При първия видъ поправки, повечето отъ ученицитѣ, като изключимъ най-прилежитѣ отъ тѣхъ, най-вече се интересуватъ за получената бѣлѣжка, като не обръщатъ

ни най-малко внимание върху поправките на учителя. При втория видъ поправки и съединения съ тѣхъ устенъ разборъ на съчинението въ врѣме на урока, още по-малко се постига цѣльта: само авторътъ на съчинението, което се разглежда въ даденъ моментъ, ще-неще внимава върху забѣлѣжките и поправките на учителя; останалитѣ ученици, малко заинтересувани отъ чуждитѣ погрѣшки, отнасятъ се или съвършено безучастно къмъ обясненията на учителя, или като имъ дотѣгне да слушатъ често туй, което е тѣмъ извѣстно, или което не се отнася лично къмъ тѣхъ, прѣдпочитатъ да се прѣдадѣтъ на собственото течение на мислитѣ, или да се прозѣватъ. Нѣма нужда и да се говори, че въ този случай не могатъ да бѣдѣтъ разгледани въ единъ урокъ всички съчинения, и че по-голѣмата частъ отъ тѣхъ се прѣдаватъ въ рѣцитѣ на ученицитѣ само съ подѣртанитѣ погрѣшки, а ученицитѣ, като видѣтъ, каква бѣлѣжка сѣ получили, съ това се и ограничаватъ.

Най-плодотворниятъ начинъ за поправяне ученишките съчинения, съ който се постига най-лесно цѣльта, се състои въ това: да се характеризиратъ на оставеното празно мѣсто въ тетрадитѣ намѣренитѣ погрѣшки въ всеко отношение. — граматично, стилистично и логично. Напримѣръ — 1. въ граматично отношение: погрѣшка въ съгласуванѣто, неправилно съподчинение (на съкратеното съ пълното изречение), липсува допълнение, или обстоятелство, или сказуемо, грѣшка въ спрежението, въ врѣмето, неправилно раздѣление на думата по срички, грѣшка въ знака, и т. н.; 2. въ стилистично отношение: неясно, неточно, двосмислие, тавтология, неблагозвучие, повторение, еднообразие въ изразитѣ, тривиялно, архаизъмъ, провинциализъмъ, многословие, непълненъ изразъ, ослабване на рѣчта, дадениятъ изразъ не прилѣга на мисълта, плеоназмъ, много-сюзие, тавтологиченъ паралелизмъ, общо мѣсто, и т. н.; 3. въ логично отношение: противурѣчие, ограничение, разширение на понятието, нарушение на логичната връзка, отсъствие на прѣходъ отъ една частъ въ друга, не слѣдва отъ прѣдното, вѣнъ отъ темата, не се отнася къмъ прѣдмета на разсѣждението, пропусната посрѣдствена мисль, лѣжлива мисль, епизодна мисль (или клинъ — безъ свръзка съ прѣдното и слѣдното), невѣрно заключение, логическа несъобразностъ, и други подобни погрѣшки. Ако пѣкъ темата на съчинението е съ историческо съдържание, тогава и историческитѣ грѣшки трѣба да бѣдѣтъ охарактеризувани по сѣщия начинъ, напримѣръ: грѣшка въ хронологията, поразително незнание общоизвѣстенъ фактъ, историческа невѣрностъ, смѣсанье лица, епохи, анахронизъмъ, липсува примѣръ, несѣотвѣтенъ примѣръ, и т. н.

На слѣдния урокъ по писмени упражнения ученицитѣ, като получатъ поправена по този начинъ работата си, залавятъ се не за нѣкоя нова работа или нова тема, но да прѣработѣтъ старата съгласно съ забѣлѣжките на учителя, при това подъ неговото непосредствено ръководство и наблюдение. Въ случай че ученицитѣ се затрудняватъ въ израженията си, не разбиратъ характеристикитѣ на грѣшкитѣ, не знайтъ фактътъ, не виж-

да въведат логическата грѣшка, тѣ единъ по единъ заявяватъ за своитѣ недоразумѣния на учителя, който имъ дава надлѣжните обясненія или имъ помага съ загатване, сравненія, а когато ученикътъ още се не досеща, съ прѣмо подказване, какъ да излѣзе отъ мъчнотията. Този начинъ за поправка на съчинени-ята трѣба да се приложи и къмъ домашнитѣ работи, които дома се поправятъ споредъ извѣстнитѣ вече на ученицитѣ правила, придобити отъ практика при класнитѣ упражненія и изново се прѣдаватъ на учителя въ поправена редакция. При това несполучливо изработениятъ планъ на домашното съчинение, ако е нужно, може да се прѣработи на урока за писмени упражне-ния, и тогава ученицитѣ прѣправятъ съчинението си по тозъ утвърденъ отъ учителя планъ. Разбира се само отъ себе, че тѣзи ученици, чиято първоначална работа е съвършено удовле-творителна и нѣма нужда отъ поправки, на слѣдния урокъ не оставатъ празни, но продължаватъ или свършватъ развитието и изработването на почнатата тема.

Никой майсторъ, билъ той ботушаръ, шивачъ или ключаръ, не дава въ рѣцѣтъ на своя ученикъ новъ материялъ и не го допуска къмъ нова работа, до като той не се научи, както трѣба, да поправя старото, подиръ това по части да изработва нови работи, или инакъ речено — докато не стане калфа. Сѣщо тѣй не трѣба да се допуска да прѣминава единъ ученикъ отъ почнатата разработка на извѣстна тема къмъ нова, прѣди да доизкара съ поправки, подъ ръководството на учителя, почнатата тема до край, т. е. да я доведе до стѣпенъ поне на отно-сителна удовлетворителностъ. Нека той изучи и прѣживѣе всичкитѣ етапи на образуването мисли и създаването слогъ върху една и сѣща тема, като прѣминава постепенно, но здраво отъ хаоса на мислитѣ и неуредения слогъ къмъ съчинение, по-строено по всичкитѣ правила на логическата и стилистическа архитектоника. И ако единъ ученикъ не е въ състояние да из-работи по дадена тема по-вече или по-малко сносно съчинение въ разстояние не на единъ мѣсець, но на цѣло полугодие, толкова по-малко може да му се даде нова тема за съчинение. Не трѣба да се гледа на количеството на темитѣ, изработени отъ ученицитѣ, а на количеството дидактически работи, които се извършватъ всѣка седмица. При това, ако се не позволява на ученика да прѣминава къмъ нова тема, прѣди да свърши до край първата или да я докара до стѣпенъ на удовлетвори-телностъ, тогава ревнивостъта му къмъ другаритѣ ще го накара да употреби всичкото си старание, та опитътъ му върху една тема да се непродължава вѣчно, и да се забрави колкото се може по скоро, че той е останалъ назадъ отъ другаритѣ си.

4. Учителскиятъ персоналъ.

Извѣстна частъ отъ учителския съставъ въ нашитѣ гим-назии, която просвѣщава нашата младежъ, се състои отъ раз-лични нѣмци, чехи и френци, и при всичко, че нѣкои отъ тѣхъ стоѣтъ вече по 10-на години въ България, ни единъ не знае свѣстно бъл. разговоренъ и книжовенъ езикъ. Всѣки отъ тѣхъ

учи клетитѣ ученици на единъ езикъ ужъ български, а въ сжщностъ отъ български думи скърпенъ жаргонъ¹⁾. И ние се чудимъ, че ученицитѣ, като свършатъ гимназия, не знайтъ нито да пишжтъ, нито да говоржтъ правилно. И кого винимъ за това зло? Разбира се, изключително прѣподавателътъ по матерния езикъ, който нито го е създалъ, нито пъкъ е могълъ да го отетрани. Кажете, за бога, какво може да направи учителътъ по български езикъ безъ съдѣйствието на останжилитѣ прѣподаватели — съотечественици, които се занимаватъ само да съобщаватъ знания по своя прѣдметъ; може ли той да утвърди ученицитѣ въ грамотностъ и литературенъ слогъ, когато чужденцитѣ — прѣподаватели се отнасятъ прѣзрително къмъ българския езикъ, а домашнитѣ колежи гледатъ на туй равнодушно?

Всеки учителъ въ българско училище, какъвто прѣдметъ и да прѣподава, е въ сжщото врѣме и учителъ по български езикъ и словесностъ. Прѣподава ли той старитѣ езици, или история, или математика, не може иначе да чте своятъ прѣдметъ, освѣнъ на матерния езикъ на ученицитѣ, споредъ общитѣ за всички правила и закони на българската рѣчь; както неговата устна рѣчь въ областъта на неговата специалностъ, тъй и всички учебници и ръководства трѣба да се подчиняватъ на всеобщитѣ закони на родния езикъ. Длъжностъ е на всеки прѣподавателъ да се стреми къмъ това, че неговиятъ прѣдѣтъ да се излага на ученицитѣ не само устно, но, ако е нужно, и писмено на правиленъ езикъ, който да не противурѣчи на законитѣ на българската рѣчь. Но у насъ е влѣзло въ обичай, дори е станжло правило да изискваме туй само отъ учителя по български езикъ. Останжилитѣ прѣподаватели присвоили сж си право да съобщаватъ на ученицитѣ само знания по своя прѣдметъ, да не обръщатъ особно внимание върху словесната форма, въ която излагатъ ученицитѣ тѣзи знания, и да не изискуватъ отъ ученицитѣ, да става изложението на придобититѣ знания по правилата и законитѣ на българския езикъ и словесностъ.

Учителътъ по български езикъ и словесностъ толкова е прѣподавателъ на тѣзи прѣдмети въ практическото имъ употребienie, колкото и учителитѣ по другитѣ прѣдмети на гимназияния курсъ; той, като специалистъ, е само прѣподавателъ по българска граматика, теория и история на словесността. Затова неговата лична отговорностъ трѣба да се ограничава само въ кръга на неговитѣ знания, както е това съ учителя по история, по математика и съ останжилитѣ специалисти. Ако ученицитѣ, когато изказватъ своитѣ мисли устно и писмено, покажжтъ незнание на правилата на българската граматика и стилистика, формитѣ на съчинението, видоветѣ на словеснитѣ

¹⁾ А какво да кажемъ за нашитѣ прѣподаватели българи?! Всеки говори, както завърне, както го майка научила; единъ ти казува и нито, умченци, другъ — стърна, пърлица, трети — кажувамъ, ке го направимъ (ед. ч.), четвърти — каща, патъ, мажъ, и т. н. и всички много добръ знажтъ, че правилно е: едно, момченце, страна и т. н. Езикътъ на мнозина отъ тѣхъ е прѣвѣленъ съ различни русизми, чехизми, галицизми etc., споредъ това, кждѣ сж слѣдали, и ако ученикъ употребѣи нѣкоя домашна, чисто народна дума, такъвто учителъ не се бави да го поправи и да му каже намѣсто нея нѣкоя чужда дума!

произведения и главнитѣ фактове отъ историята на словесността. — това е негова лична вина, която не може съ никого да сподѣли. По когато ученицитѣ грѣшатъ въ практическото прилагане на тѣзи теоретически познания по матерния езикъ и словесность, тогава учителятъ по тѣзи прѣдмети не е отговоренъ лично, но наравно съ цѣлия прѣподавателски персоналъ на това учебно заведение.

На учителя по български езикъ трѣба да се остави да води класнитѣ писмени работи, които въ горнитѣ три класа трѣба да ставатъ всека седмица, и то споредъ споменатия подѣ точка 3. начинъ, а домашни съчинения трѣба да се даватъ и отъ учителитѣ по история и по старитѣ езици. Учителятъ по история, като по компетентенъ въ това отношение отъ учителя по български езикъ, ще може по-добрѣ до оцѣнява историческитѣ теми на ученицитѣ и ще принесе по-голѣма полза, а също така и учителитѣ по старитѣ езици, като въведжтъ писмени прѣводи отъ старитѣ езици на матерния, дома и въ класъ, ще спомогнатъ не малко за подобрението на ученишкия стилъ. По такъвъ начинъ, когато нѣколко души се грижжтъ за съчиненията на ученицитѣ, нѣколко души станжтъ тѣхни ръководители, не ще дума, че резултатътъ ще бѣде много по-добъръ отъ колкото е днесъ.

5. Подготовка на ученицитѣ за писмения зрѣлостенъ изпитъ.

Зрѣлостнитѣ писмени изпити за нашитѣ ученици сж страшило, и най-добритѣ ученици губжтъ владѣнието върху себе и отхияватъ. Защо това? За туй, че зрѣлостнитѣ писмени изпити въ нищо не приличатъ на обикновенитѣ класни писмени работи, съ други думи, защото ученицитѣ се явяватъ неподготвени за тѣзи изпити. Трѣба да се погрижимъ, писменитѣ зрѣлостни изпити да не сж страшило за ученицитѣ, да се явяватъ тѣ на тѣхъ не като рекрути не били на бой, но като опитни войници, които не чувствуватъ подъ огъня на пушкитѣ нито вълнение, нито физическо или душевно безсилие, които спокойно и безстрашно, като въ кѣщи, изпълняватъ своятъ дългъ на бойното поле.

За това още отъ V. класъ, ако не всека четвъртъ, а то всеко полугодие ученицитѣ трѣба да пишжтъ класно съчинение не 45 минути, а цѣли 5 часа, както е туй на зрѣлостния изпитъ, като се пазжтъ точно всички формални условия на тозъ изпитъ. Избира се за тази цѣль на края на полугодиято единъ отъ учебнитѣ дни, а да могжтъ да се разреджтъ ученицитѣ споредъ правилата на зрѣлостния изпитъ, въвеждатъ се въ изпитния салонъ. Загубата на единъ денъ въ полугодиято ли най-малко не ще се отрази злѣ върху правилния вървежъ на прѣподаването. Ученицитѣ отъ третѣ класа правжтъ отдѣлно писменъ изпитъ, а учителитѣ, които иматъ уроци него денъ въ класа, контролиратъ ученицитѣ, както е това на зрѣлостния изпитъ. Съчинение, написано при такива условия, ще бѣде истински показател на успѣхитѣ въ грамотността и стила, постигнати на дидактическитѣ писмени уроци при учителя по словесность и съ помощта на домашнитѣ упражнения въ съчиняване подъ ръко-

водството на сѣщия учителъ и на останѣлитѣ по-горѣ споменати прѣподаватели. Бѣлѣжката за такова съчинение, която не е нищо друго, освѣнъ срѣденъ резултатъ отъ бѣлѣжкитѣ на всички рѣководители въ съчиненията (рѣководители, които заедно съ директора съставятъ постоянна комисия), ще служи като бѣлѣжка по съчинение за цѣлата четвъртъ или полугодие; за това и съчинението, написано въ края на годината може да се смѣта като изпитно съчинение. Тази бѣлѣжка въ горнитѣ три класа въ никой случай не трѣба да се събира съ бѣлѣжката по български езикъ, която може да ослаби или да усилн бѣлѣжката на прѣподавателя по този прѣдметъ; тя трѣба да стои въ вѣдомостѣта, дори въ зрѣлостното свидѣтелство отдѣлно като квинтъ-есенция на всички прѣдмети на гимназияния курсъ, та да показва, до каква стѣпень на зрѣлостъ сѣ стигнали гимназиянитѣ възпитаници.

6. Повторителнитѣ изпити по български езикъ.

Една отъ главнитѣ причини за неграмотността и стилистичното безредие въ съчиненията на гимназиститѣ е и начинътъ, па който ставатъ повторителнитѣ изпити по български езикъ. До сега се практикува тѣй, че бѣлѣжката отъ устния изпитъ по словесностъ се събира съ бѣлѣжката по писменитѣ упражнения, и на свидѣтелството се туря срѣдната отъ тѣзи бѣлѣжки. Ако тя е неудовлетворителна, ученикътъ прави повторителенъ устенъ изпитъ по материяла, който е прѣкаранъ прѣзъ годината, при всичко че въ повечето случаи ученикътъ е слабъ въ писменитѣ си работи. По такъвъ начинъ ученикътъ прѣминава въ по-горенъ класъ все тѣй неграмотенъ и съ сѣщата логична и стилистична неумѣлостъ въ съчиненията си, и понеже знае, че тѣй може да изкара целиятъ гимназияленъ курсъ, не си дава трудъ да оправи стилътъ си и да изучи правописътъ. За това, както се споменѣ и по-горѣ, бѣлѣжката по словесностъ не трѣба да се събира съ бѣлѣжката по писменитѣ работи: тази послѣдната трѣба да стои отдѣлно, въ особна рубрика на свидѣтелството. Ако ученикътъ е слабъ въ писменитѣ си работи, подиръ ваканциитѣ се подлага на повторителенъ изпитъ, като се пазѣтъ тѣзи условия: който е подалъ неудовлетворителна работа въ двѣ отношения, правописно и стилистично, подиръ ваканциитѣ трѣба да напише ново съчинение; на сѣщо такъвъ изпитъ се подлага и ученикъ, който е подалъ съчинение, безпогрѣшно въ правописно отношение, но слабо по стила; който е написалъ съчинение, удовлетворително по съдържание и изложение, но съ граматически погрѣшки, подлага се подиръ ваканциитѣ на допълнителенъ изпитъ по правописание, т. е. по диктовка.

Ако се въведе въ практика тази форма на поправителнитѣ изпити по материяла и правописъ, и родителитѣ, и ученицитѣ ще употребѣжтъ свободното врѣме прѣзъ ваканциитѣ да си допълнятъ туй, което имъ липсува по правописа и стила; а че тази мѣрка ще подбуди ученицитѣ прѣзъ годината да бѣдѣтъ по-внимателни въ писменитѣ си работи, за да не бѣдѣтъ ограничени прѣзъ ваканциитѣ въ свободата и да могатъ да си отдѣхнатъ, не ще и дума.

С. А. Сребровъ.

Върху програмата на горните класове въ нашите реални гимназии

(Продължение отъ книга III.)

II. ПРОГРАМАТА ПО ДЕСКРИПТИВНА ГЕОМЕТРИЯ.

Дескриптивната геометрия се минава въ нашите реални гимназии въ V., VI. и VII. кл. по три часа седмично, също както и въ австрийските реални, отъ които е тя и заета изначало за тоя прѣдметъ. Въ други държави, както въ Франция, Германия, Русия, въ реалните училища тоя прѣдметъ се прѣподава само въ послѣдните два класа, и то само най-много по 2 часа седмично. Тая голѣма разлика въ числото на седмичните часове за единъ и същи прѣдметъ въ разни държави не може да се обясни съ това, че въ едни се изучава той по-вече, въ други по-малко. Коего може и трѣба да се мине отъ дескриптивна геометрия въ единъ гимназияленъ курсъ, то се поучава еднакво въ речените държави както и въ Австрия, и въ България. Многото часове, които се даватъ на тоя прѣдметъ у насъ, не само не служатъ за по-обширно и по-добро изучаване, но отниматъ възможността да се прѣкаратъ по-хубаво някои несравнено по-важни прѣдмети, като езицитѣ или математика. Това може да се види странно, но то лесно се обяснява. За успѣшно изучаване на дескриптивната геометрия се иска да се изпълнятъ двѣ главни условия: първо, ученицитѣ трѣба да сж основателно запознати съ елементарната геометрия, второ, тѣ трѣба да сж доста развити, за да могатъ да си прѣдставятъ ясно поне по-прости геометрически образи въ пространството. Безъ тия условия дескриптивната геометрия се явява само като единъ безполезенъ баластъ въ гимназияния курсъ, назначенъ по-вече да затѣнява и да отчайва ученицитѣ, отколкото да ги снабдява съ полезни знания, а още и да ги развива умствено. Единъ ученикъ който не е запознатъ съ главните свойства на геометрическите образи

въ равнината и въ пространството, съ главнитѣ методи за конструктивно рѣшение на геометрически задачи въ равнината. — у когото не е развито умѣнието да комбинира многобройнитѣ теореми, за да рѣшава самостоятелно по-прости задачи, той напразно ще губи врѣме да учи дескриптивна геометрия, на която именно главната задача е да запознае ученикътъ не само съ графическото изобразяване на пространствени образи, но и съ методитѣ за конструктивно рѣшаване задачи относително такива образи; а за постигане тая си цѣль тя необходимо трѣба да се базира върху единъ солиденъ прѣдварителенъ курсъ отъ планиметрията. Второто отъ горнитѣ двѣ условия не може да се изисква напълно, защото една отъ цѣлитѣ на дескриптивна геометрия е именно да се развива способността на ученицитѣ да си прѣдставятъ ясно пространственитѣ форми: въ всѣкой случай обаче ученикътъ, който почва да изучава тоя прѣдметъ, трѣба да притежа тая способностъ до известна стѣпень развита; ако той не може ясно да си прѣдстави взаимното положение на прави, точки и равнини въ пространството, — прѣдметътъ отъ самото начало, ще му бѣде тъменъ, и за успѣхъ не ще може да става никаква дума.

За жалость, казанитѣ двѣ условия далеко не сѣ изпълнени въ нашитѣ реалки, а отъ тамъ произлиза и фаталното положение, което заема дескриптивната геометрия. Въ V. класъ ученицитѣ иматъ да мицуватъ още единъ сериозенъ материялъ по планиметрия, който е твърдѣ важенъ самъ по себе си и служи тъмъ като солидна подготовка за дескриптивната геометрия, — тѣй, както ние разумѣваме тоя прѣдметъ, а не както се прѣдава той често като „проективно чѣртание“ безъ научна подкладка. Отъ друга страна ученицитѣ отъ тоя класъ, може да се каже, съвсѣмъ не знайтъ стереометрията. Тая частъ отъ геометрията тѣ сѣ учили въ III. класъ, но тѣй повърхностно и ограничено, че това учение въ никой случай не може да служи за основа на по-нататъшно зиданье. Учителитѣ по дескриптивна геометрия, като иматъ прѣдъ видъ това обстоятелство, посвѣтватъ нѣколко часа отначало, за да запознайтъ ученицитѣ съ основнитѣ теореми върху взаимното положението на точки, прави и равнини: но съ нѣколко часа не се постига нищо сериозно, защото въ такова едно кратко врѣме ученицитѣ ако и да научатъ механически прѣподаденитѣ тѣмъ теореми, тѣ не добиватъ развитие, за да могатъ да извършватъ съ пространствени образи мислено каквито и да било промѣнения

и дѣйствиа. Подробното изучаване на стереометрията става чакъ въ VI. класъ. И тъй дескриптивната геометрия, която, както казахме, трѣба да има задъ себе си единъ сериозенъ курсъ по елиментарната геометрия (планиметрия и стереометрия), се почва у насъ тогава, когато нито планиметрията е завършена, нито нѣкъ стереометрията е заченхъ. Това е рѣшително една колосална грѣшка. И какво правихъ учителитѣ по дескриптивна въ V. класъ? Като разполагатъ съ много врѣме, а отъ друга страна като се съобразяватъ и съ неподготовката на ученицитѣ, тѣ прѣзъ цѣлата година се занимаватъ съ такива дребулии, които никакъ не отговарятъ на сериозния материялъ по другитѣ прѣдмети, и които единъ подготвенъ ученикъ отъ VI. или VII. кл. може да мине въ два мѣсеца най-много съ несравнено по-голямъ уснѣхъ. Ето дѣ се губи много скъпоцѣнно врѣме, което ученицитѣ би употребили съ голѣма полза, за да научатъ по-добрѣ материятъ си езикъ или другъ нѣкой важенъ прѣдметъ. Но това губене врѣме не се ограничава само съ V. кл.; то систематически се продължава въ VI. и VII. кл. Съществениятъ материялъ на дескриптивната геометрия, — това, което принадлежи собствено ней, то сѣстои освѣнъ въ начина за проективно изображение на пространствени образи, още и въ нѣколко основни конструкции и приеми; — всичко друго се свежда къмъ повторително приложение на тия основни нѣща. Тоя същественъ материялъ би могълъ да се прѣподаде въ сравнително твърдѣ краткъ срокъ; но за да се усвои той добрѣ, за да може ученикътъ съ помощта на основнитѣ конструкции и методи да рѣшава самостоятелно разни задачи, трѣба прѣподаването да бѣде придружено съ систематически упражнения въ рѣшаване конструктивни задачи, за което именно се изисква и по-вече врѣме. При тия упражнения обаче трѣба въ по-вечето случаи да се изисква отъ ученицитѣ само да почватъ пазтъ и начинтъ за рѣшаване тая или онаа задача, а не всѣкой пазтъ да я начъртаватъ, защото чрѣзъ това се губи твърдѣ много врѣме напразно. Ученикътъ прѣди да хване линията и тебенирътъ или моливтъ, трѣба да има вече същественото отъ цѣлата конструкция готово въ прѣдставленieto си, и за това най-главната цѣль на упражненията е именно да се развие у него силата на прѣдставленieto до такава стѣпенъ, дѣто всѣка конструктивна задача да може той прѣдварително да рѣшава умствено: ако той не притежава това развитие, тебенирътъ и линията малко ще му помогнатъ. Само при по-сложнитѣ

задачи може да си служи ученикътъ съ чъртане отъ свободна ръка. чрѣзъ което се помага на прѣдставлението и се улеснява рѣшението на задачата. Обаче ние не сме противни и на самото инструментално чъртанне; наопаки, онова, което ученикътъ може да извърши умствено. той трѣба да умѣе да го осъществи и на дѣло; всѣка задача той трѣба да умѣе да начъртава правилно, точно, ясно и угледао; за туй сж необходими упражнения и въ тоя смисълъ; но тия упражнения не влизатъ въ прѣдмета на дескриптивната геометрия, но на „линеарното чъртане“, което трѣба да иде прѣди първия прѣдметъ. Въ дескриптивната геометрия е достатъчно да се изработятъ напълно само такива по-сложни конструктивни задачи, които съдържатъ въ себе си нѣщо сжществено, което да бжде за ученика поучително и да му служи като образецъ. И за да се мине такъвъ курсъ отъ тоя прѣдметъ напълно, е достатъчна половината отъ това врѣме, което сега се употребява. — стиѣ да се нареди програмата по единъ по-цѣлесходенъ начинъ. Както въ V., тѣй и въ VI. и VII кл. на реалнитѣ гимназии дескриптивната геометрия като не е поставена въ органическа връзка съ математическия курсъ, а отъ друга страна чъртанieto като не се минува особно, — тогава по-голѣмата частъ отъ врѣмето отива безъ особна полза. Учителитѣ по тоя прѣдметъ често сж принудени да губятъ значително врѣме, за да обясняватъ на ученицитѣ нѣща, които на свое врѣме и на свое мѣсто се минуватъ въ геометрията; отъ своя страна пъкъ ученицитѣ не могатъ да схващатъ нѣкои работи добръ и се принуждаватъ да замѣстятъ доказателствата съ вѣра въ честната дума на учителя. Но най-много се злоупотрѣбява съ врѣмето и съ труда на ученицитѣ за чъртане. Три четвърти отъ цѣлото врѣме, употребено на дескриптивна геометрия, — като се вземе въ внимание, че ученицитѣ често работятъ и дома си, — се минува отъ тѣхъ съ висене надъ чъртателнитѣ дъски съ разни инструменти, четки и бои, за да изваждатъ тънки и красиви чъртежи и съ това да могатъ тѣ, — а още по-вече учителитѣ имъ, — да се гордѣятъ съ работа на годината! ¹⁾ Не ще съмнѣние, че при таково третиране на единъ прѣдметъ сжщественото остава на заденъ планъ. За това и по-вечето ученици отъ срѣдна и по-долна ръка, които свършватъ реалкитѣ ни, сж слаби

¹⁾ Красивитѣ чъртежи и рисунки, които сегия-тогивъ се показватъ на публиката, — какъвъ трудъ, колко скъпо врѣме струватъ, какви злоупотрѣбения крижатъ въ себе си? Ние ще имаме случай да поговориме другъ пѣтъ по тоя въпросъ.

въ тоя прѣдметъ. Тѣ не могатъ да дадѣтъ подробни обяснения и доказателства на направени отъ тѣхъ самитѣ конструкции, а за самостоятелно рѣшение на задачи, които тѣ трѣба да могатъ съ леснина да рѣшаватъ, не може да става и дума; сравнително лесни конструктивни задачи се рѣшаватъ само съ всевъзможни подказвания.

Дескриптивната геометрия може да добие голѣмо значение за формалното образование на ученицитѣ, но само когато тя върви въ тѣсна връзка съ математиката; — инакъ, тъй както е у насъ, тя губи окончателно това си значение. Материалната полза, която добиватъ ученицитѣ отъ изучаването на тоя прѣдметъ, тъй скъпо далеко не отговаря на употребеното за това врѣме. Тия отъ свършилитѣ гимназиитѣ, които влизатъ направо въ живота, или пъкъ продължаватъ учението си по клонове, които нѣматъ нищо общо съ дескриптивна геометрия, забравятъ въ най-кратко врѣме и това, което сѣ научили отъ нея. Колкото за ония, които постѣпватъ въ висши технически училища, тѣ могатъ тамъ да слушатъ по тоя прѣдметъ най-обширенъ курсъ. Много свършили само класически гимназии, дѣто името на дескриптивна геометрия не се споменува, а простото чертание е редуцирано до минимумъ, ставатъ отлични техники, само съ единъ едногодишенъ курсъ по дескриптивна геометрия; защото за тѣзи изобщо, които постѣпватъ въ висши учебни заведения, не е толкова много важно голѣмото количество разнообразни знания, които тѣ и тъй обширно ще има да учятъ, колкото солидното и по-широко умствено развитие, което трѣба да състави главната задача на гимназиялното образование.

Отъ всичко, което казахме горѣ за дескриптивната геометрия, ако и въ твърдѣ общи и кратки чѣрти, можеме да извадимъ слѣднитѣ заключения: 1. тоя прѣдметъ е поставенъ на фалшиви основи: 2. за него въ сравнение съ другитѣ учебни прѣдмети въ гимназията се употребява двойно по-вече врѣме, отколкото може и трѣба. Едно коренно промѣнение на програмата за тоя прѣдметъ е необходимо, както въ разпрѣдѣлението по класове, така и въ числото на седмичнитѣ часове.

Дескриптивна геометрия трѣба да се почне, слѣдъ като се свърши пълно планиметрията и стереометрията. Тая послѣдната частъ отъ геометрия се минава въ VI. кл.; но въ програмата не е означено нито съ колко часа трѣба да се минава, нито пъкъ кога: дали въ продължение на цѣ-

лата година, или прѣзъ първото полугодие или пъкъ само прѣзъ второто. Въ това отношение е оставена свобода на учителитѣ. За да може обаче да се почне още въ VI. кл. дескриптивна геометрия поне отъ второто полугодие, необходимо е да се мине стереометрията или по-значителна частъ отъ нея въ първото полугодие. (Вижъ програмата по математика). Като се употребѣтъ при това 3 часа седмично, както въ VI, тъй и въ VII. кл., тоя прѣдметъ може да се мине въ сѣщия обемъ, както до сега, но по-прибрано, по-свързано и по-основателно. Въ VI. кл. ученицитѣ се запознаватъ съ проективното изображение на точки, прави и равнини, съ основнитѣ конструкции (разстояние на двѣ точки, жгълъ на двѣ равнини, перпендикуляръ отъ точка на права и равнина и пр.), а тъй сѣщо и съ проективното прѣдставяне на тѣла по-прости случаи. За VII. кл. остава тогава да се учи по-обширно за проективното прѣдставяне на тѣлата, за сѣченията, за осѣненіето и понятия отъ централна перспектива.

Като се вдигне дескриптивна геометрия отъ V. кл., оставатъ 3 часа на разположение, отъ които единиятъ може да се употребѣи за другъ нѣкой прѣдметъ, а двата трѣба да се употребѣтъ за чѣртаніе и собствено за „проективно и перспективно чѣртаніе“. Това чѣртаніе, което трѣба да се основава върху геометрическитѣ познания на ученицитѣ отъ V. кл., а главно върху нагледността, е отъ твърдѣ голѣма полза за ученицитѣ. Тѣ ще го слѣдватъ безъ затруднение и съ интересъ; чрѣзъ него не само придобиватъ техника въ работата, но главно тѣ постѣпенно и неосѣтно навикнуватъ на проективни и перспективни изображения, — а това е за изучаване на стереометрията и дескриптивната геометрия една изредна подготовка. Проективното и перспективно чѣртаніе стои къмъ конструкциитѣ въ дескриптивната геометрия въ аналогично отношение, както простото копиране на фигури къмъ тѣхното построяване по дадени тѣхни части. Единъ ученикъ отъ първи или втори класъ на гимназията, който е запознатъ съ употребението на пергеля и линейката, може да построи всѣка дадена въ равнината праволинейна фигура, като вземе да прѣнася точка по точка, страна по страна, жгълъ по жгълъ; обаче съвсѣмъ друга е работата, да се построи сѣщата фигура само по нѣкои нейни дадени части; — въ тоя случай трѣба да се знажтъ свойствата на тая фигура: ученикътъ трѣба да има задъ себе си единъ курсъ отъ планиметрията. Сѣщо тъй единъ ученикъ отъ V. кл.

може да образува върху една равнина проекцията на даденъ пространственъ образъ, като вземе да проектира точка по точка, жгълъ по жгълъ, и пр.: не е обаче съща работата да се построятъ проекциитѣ на единъ такъвъ образъ, когато сж дадени по готѣмнина на положение само нѣкои негови части: — за тая послѣдната цѣль се иска основателно знание на цѣлата геометрия и на методитѣ на дескриптивната геометрия. Докато проективното чѣртание въ V. кл. се основава върху нагледността, конструкциитѣ въ дескриптивната геометрия се обѣгватъ върху положителнитѣ и разширени знания на геометрията. На ученици, които сж прѣкарвали цѣлата геометрия и единъ курсъ отъ нагледно проективно и перспективно чѣртание, учителятъ по дескриптивна геометрия въ VI. кл. нѣма нужда да разправя съ мѣсеци наредъ работи, които имъ сж вече познати и ясни, а може веднага да почне съ едно сериозно изложение на прѣдмета си и то съ сигурностъ, че ще бѣде разбранъ и че това, което имъ прѣподава, ще бѣде оползотворено. Тѣй поставена дескриптивната геометрия въ едно по-естествено положение, което отговаря на нейното същество и на връзката ѝ съ чѣртанието отъ една страна и съ математиката отъ друга, тя става единъ важенъ прѣдметъ за формалното и материално образование на ученицитѣ; тя чрѣзъ своитѣ конструкции се явява като едно непосредствено допълнение на геометрията, а отъ друга страна докарва срѣдствата на чѣртанието въ свършенство, и затова въ послѣдното отношение може справедливо да се нарече „философия на чѣртанието“.

III. ПРОГРАМАТА ПО МАТЕМАТИКА.

Въ програмата по математика сж нужни тѣй също нѣкои малки измѣнения, отчасти съкращения, отчасти допълнения. Прѣди да пристѣпиме да изложимъ това, чувствуваме неволно нужда да дадеме нѣкои обяснения върху значението на тоя прѣдметъ. Математиката има много противници: постоянно се чуватъ гласове противъ нея, че много врѣме се употребявало за нея, много обширно се изучавала, и че практическата полза отъ това изучаване, въ сравнение съ употребеното врѣме и трудъ сж ничожни; трѣбало програмата по тоя прѣдметъ да се съкрати до минимумъ! Наистина, ако гледа човѣкъ на математиката само отъ практическо гледище, нейното изучаване въ днешния обемъ въ гимназиитѣ се явява като цѣла безсмислица: защото ония отъ ученицитѣ, които отиватъ свършватъ гимназията, стѣпватъ направо въ живота, не срѣ-

щата необходимост нито отъ ¹₁₀₀ отъ това, което сж учили (алгебра, геометрия, тригонометрия, дескриптивна геометрия); тѣ въ една година забравятъ почти всичко! А колко по-вече може да се каже за дѣвойкитѣ, които учятъ алгебра и геометрия, безъ да иматъ тѣ за тѣхъ въ живота и най-малкото приложение. Не ще съмнѣние, че съ подобни възгледи човѣкъ може справедливо да си зададе въпросътъ: за какво се учи тогава тая математика толкова врѣме и толкова много, и не е ли врѣме да се редуцира тоя прѣдметъ въ една аритметика, която за обикновения животъ е напълно достатъчна? Но прави ли сж тия възгледи и отъ дѣ могатъ тѣ да произлизатъ? Че математиката, като прѣдметъ на обучението и на възпитанието въ всичкитѣ общеобразователни училища, има твърдѣ голѣмо значение, съвсѣмъ различно отъ практическитѣ ползи, които можиме да извлѣчеме отъ нея, това е признато отъ всички най-добри стари и нови философи и педагози; само пълно незнание и незачитанье на истинското ѣ значение може да даде поводъ да се прѣслѣдва тя, — което обаче всѣкога е оставало безъ дѣйствиe, понеже ние я виждаме отъ най-старитѣ врѣмена и до днесъ да завзема едно отъ най-първитѣ мѣста въ училищата. У старитѣ грѣци геометрията е доварана до едно твърдѣ високо развитие: но това развитие не е произлѣзло отъ никакви практически нужди и съображения, защото отъ многобройнитѣ важни открития, които и днесъ съставятъ главнитѣ стълпове на геометрията, твърдѣ малко иматъ непосредствено практическо значение: науката е разработвана въ ония изчезнали вѣкове, както и днесъ, сама за себе си, като наука на безкрайно множество пространствени форми и на тѣхнитѣ взаимности. Знаменитиятъ философъ Платонъ е намиралъ геометрията толкова важна за умственото развитие, че е написалъ на вратата си, да не влиза никой въ дома му, който не знае геометрията; той по специалностъ не е билъ математикъ, нито е познатъ като такъвъ съ нѣкое откритие, но е намиралъ удоволствие да се скита изъ безкрайния математически миръ. Ние би се отдаличили твърдѣ много отъ собствената си тема, ако бихме искали тука да говоримъ обширно върху значението на математиката, като учебенъ прѣдметъ, и върху положението, което трѣба да ѣ се прѣдоставя; не е излишно обаче да кажеме по тая тема тука поне нѣколко думи. Както гимнастиката, като учебенъ прѣдметъ, почва отъ най-проститѣ движения на тѣлеснитѣ части и съ постѣпенни систематически упражнения може да докара човѣшкото тѣло до едно твърдѣ голѣмо раз-

витие и до немовърна сила, тъй и математиката, която твърдѣ право може да се нарече гимнастика на мозъка, като излѣзе отъ нѣколко най-елементарни човѣшки понятия, развива мозъкътъ неусѣтно по най-правиленъ начинъ и може да го докара до такова голѣмо развитие, което никакъ не може да се постигне. За примѣръ на това нека служатъ великитѣ математици, които сж непостижни въ силата на своето схващане, прѣдставление и абстрахиране. Истината е богътъ въ математическия миръ; никакво отстранение отъ нея не може да се допусне. Като се изучава математиката, истината се явява още отъ самото начало въ най-чистия си, най-простия видъ: тя непрѣкъснато придружава и ръководи ученикътъ, който най-послѣ става нераздѣлимъ отъ нея. Пжтьтъ, който трѣба да се слѣдва, като се изучава математика, не е тъй гладъкъ и тъй приятенъ, както за другитѣ прѣдмети: ученикътъ тука е подложенъ на многобройни и тежки изпитни, които за да надвие, той трѣба да упражнява постоянно не само своитѣ умствени сили, но и волята, търпението и постоянството; той трѣба да пази редъ, дисциплина въ работата си. Да надвие тоя тръпливъ и пѣленъ съ прѣчки пжть, — въ това се крие именно и истинското значение на математиката въ гимназиитѣ, както и въ всичкитѣ други общеобразователни училища, а не въ нѣколкото практически знания, които сж нужни за единъ домакинъ или бакалинъ. Да влѣе въ юпшата любовь къмъ истината и къмъ науката, да развие привилно неговитѣ умствени и душевни способности, да облагороди и утвърди характерътъ му — това сж качества, съ които математиката, като прѣдметъ на обучението, се отличава най-релиефно между другитѣ прѣдмети. Главната цѣль на гимназиялното образование трѣба да състои именно въ по-широкото развитие на умственитѣ, душевнитѣ и физически способности на младежта, а не въ купища отъ знания на разни дати и събития, градища, села, жаби, гущери, математически форми и пр. Знанията сж неизчерпаеми: единъ човѣкъ, който е развитъ всестранно, може лесно да си обогатява самъ знанията, а на развития неправилно и недостатъчно знанията сж безполезни, защото той не ще умѣе нито да ги прилага, нито да ги задържи. Ето защо, като се установява програмата на гимназиитѣ трѣба да се дава по-широко мѣсто на тия прѣдмети, да се обръща по-голѣмо внимание върху тия нѣща, които иматъ по-вече значение за формалното образование на ученицитѣ.

Отъ изказанитѣ до сега мисли читателѣтъ ще помисли, че ние мѣримъ да искаме, да се увеличи числото на часоветѣ по математика. Далечно е отъ насъ таково исканье, при всичко че то би било по уважителни причини твърдѣ справедливо. Въ горнитѣ класове на реалнитѣ гимназии се прѣдвиджатъ именно 19 часа за математика: това число въ сравнение съ числото въ други европейски държави е едно отъ най-скромнитѣ; а пъкъ отъ друга страна, като се вземе въ внимание, че въ IV. кл. постѣпнѣтъ ученици отъ всевъзможни класни училища съ твърдѣ недостатъчна подготовка, тогава, за да се загладѣтъ ония недостатѣци, би трѣбало въ горнитѣ класове да се употребѣи поне по-вече врѣме, отколкото въ други страни, дѣто въ долнитѣ гимназиялни класове се турятъ пѣопитни учители. Ние сме противни обаче да се увеличава числото на часоветѣ, — едно, защото подобно увеличение, на общото основание, трѣба да стане и за други прѣдмети, а съ това програмата ще се прѣтрупѣ твърдѣ много; друго, защото при днешнитѣ условия увеличеното число на часоветѣ ще принесе малка полза. Трѣба да признаеме фактѣтъ, че у насъ означената по-горѣ главна цѣль на гимназиялното образование е съвсѣмъ прѣнебрѣгната: обръща се по-вече главно внимание върху количеството на знанията, върху материалното образование. Учителитѣ въ гимназиитѣ ако и да притежаватъ достатъчна научна подготовка, по-големѣта частъ отъ тѣхъ не сѣ се приготвѣли за призиванieto си; тѣ почватъ да учителствуватъ съ пълна неопитностъ, безъ никакво прѣдварително упѣтване, безъ ръководство. Тѣй прѣдоставени сами на себе си, младитѣ учители трѣба дълго врѣме да се лутатъ съ ученицитѣ заедно, докато намѣрѣтъ истинскитѣ пътъ, който трѣба да слѣдватъ. Ето дѣ е болното мѣсто на нашето учебно дѣло; — върху това мѣсто трѣба да се обрне главно внимание. Въ това отношение министерството на просвѣщенieto е взело вече една радикална мѣрка, като въвежда държавнитѣ изпити, при които отъ всѣкой учитель между другото се иска да знае педагогиката; но твърдѣ много ще се спомогне да се излѣкува казаната болестъ, ако се издадѣхъ по-скоро подробни инструкции, какъ да се третиратъ разнитѣ учебни прѣдмети, — инструкции, каквито сѣ напр. австрийскитѣ.

Въ програмата по математика (алгебра и геометрия) въ IV. и V. кл. ние не намираме необходимостъ да ставатъ нѣкои сѣществени измѣненія. Прѣдвидениятъ въ тия два класа материятъ и неговото разпрѣдѣление между тѣхъ отго-

варя напълно както на програмното време, тъй и на силите на учениците и на тяхното постъпенно развитие. Едно прѣдмѣстище би могло да стане по алгебра съ уравненията отъ първа степенъ съ двѣ и по-вече неизвѣстни, които сега се минаватъ въ началото на V. кл., а по-систематически би било да се взематъ въ IV. веднага слѣдъ уравненията съ едно неизвѣстно. Това прѣдмѣстище обаче не е тъй необходимо, толкова по-вече, че за учениците отъ IV. кл. много по-полезно ще е да употребятъ по-вече време за уравненията съ едно неизвѣстно. Обаче да се запознаватъ успѣшно учениците съ уравненията съ по-вече неизвѣстни още въ IV. кл. твърдѣ много зависи отъ умѣнието и опитността на учителя; за това ние сме на мнѣние, въ тоя пунктъ програмата да дава свобода на учителите да минаватъ въпросниятъ материялъ въ IV. кл. или не, като се съобразяватъ съ времето и успѣха на учениците. По геометрия въ IV. кл. прѣдвиденото въ програмата „повторение на стереометрията отъ III кл. съ съответствени допълнения като подготовително учение за дескриптивната геометрия“ трѣба да се изхвърли и времето, що се хаби за това, да се употребѣи за по-хубаво изучаване на планиметрията (всѣка минута по-вече, употребена за конструктивни планиметрически задачи, е отъ голѣма полза за развитието на учениците).

Единъ недостатъкъ въ програмата по математика както въ IV. и въ V. кл., тъй и въ другите, намираме въ стилизацията ѝ. Програмата не трѣба да взима видъ на конспектъ, но пакъ въ нея трѣба всичко съществено да бѣде споменато: нѣща, които се подразумѣватъ, трѣба да се изхвърлятъ; материятъ трѣба да бѣде систематически групиранъ и колкото е възможно ясно и точно опрѣдѣленъ. За това не е лесно да се състави програма, която да отговаря напълно на тия условия; трѣба и въ това отношение да се обсъжда. Ето защо ние прѣдлагаме въ края на тая статия като основа за разискване единъ проектъ за програма по математика.

Прѣди да дойдемъ до програмата за VI. и VII. кл., нека споменеме тука едно твърдѣ важно обстоятелство, което ако и да не стои въ непосредствено отношение къмъ програмата, но има голѣмо влияние върху нейното изпълнение. Въ нѣкои гимназии даватъ алгебра и геометрия въ единъ и същи класъ на двама различни учители. Това е една двойна грѣшка. Алгебрата и геометрията ако и да сѣ по форма различни, въ тяхъ трѣба да прониква единъ и същи математически духъ, за да се постига единство въ общото математическо образо-

вание на ученицитѣ; тия двѣ дисциплини въ много пунктове се досѣгатъ, проникватъ една въ друга, показватъ едно взаимно дѣйствие, което би могло да добие голѣмо педагогическо значение, само ако тѣ сж съединени въ рѣцѣтъ на единъ учителъ, и то не само въ отдѣлнитѣ класове, но въ цѣлата горня гимназия, т. е. едни и сжщитѣ ученици да начеватъ въ IV. кл. математиката съ единъ учителъ и да каратъ съ него до свършѣнка на гимназията. Когато алгебрата и геометрията се прѣподаватъ отъ двама различни учители, въ единъ класъ въ тѣхъ ще се проявяватъ индивидуалнитѣ качества на учителитѣ: единиятъ отъ тѣхъ ще кара по-бърже, другиятъ по-бавно, единиятъ може да бѣде по-строгъ въ математическото доказване, въ сжжденията, въ изискванията си, другиятъ по-повърхностенъ, единиятъ ще разваля това, което другиятъ ще се мъчи да прави. Но раздѣлянето на въпроснитѣ дисциплини между двама учители прѣдства и едно практическо неудобство, което не трѣба никакъ да се прѣнебрѣгва. Когато именно двата прѣдмета сж съединени въ едни рѣцѣ, учителътъ може да се разполага съ врѣмето, опрѣдѣлено за тѣхъ тъй, каквото тѣ да се развиватъ паралелно; той може, когато потрѣба, да употребява по-вече врѣме ту за единия, ту за другия прѣдметъ; той често може да упражнява ученицитѣ по алгебра чрѣзъ геометрически задачи и обратно, което е отъ неоспорима полза. Всичко това при двама учители е невъзможно: единиятъ въ тоя случай ще си знае алгебрата съ 3 часа, другиятъ—геометрията съ два часа седмично, и двамината ще си каратъ работата единъ отъ други независимо. Прѣдвидениятъ материялъ по математика въ IV. и V. кл., както и въ другитѣ класове, може да се прѣкара съ успѣхъ, само когато въ всѣкой класъ работи единъ учителъ; въ противенъ случай е нужно числото на часоветѣ да се увеличи поне съ по една единица въ всѣкой класъ, независимо отъ това, че учителитѣ за успѣшното прѣподаване и въ тоя случай пакъ ще трѣба постоянно да се споразумѣватъ.

Въ VI. кл. по сегашната програма се изучаватъ: алгебра, стереометрия, праволинейна тригонометрия, за които се опрѣдѣлятъ 6 ч. седмично; освѣнъ това къмъ програмата е притурена забѣлѣжката: „прѣдъ видъ на голѣмия материялъ по геометрия, може прѣзъ послѣднитѣ или първитѣ мѣсеци на учебната година тая частъ отъ математика да се минува съ по 4 ч. седмично“. Наистина, материялътъ въ тоя класъ е значителенъ, и за да се мине той съ успѣхъ, трѣба да се

употрѣби по-вече време. 6-тъ часа, прѣдвидени въ програмата и усилены въ началото или въ края на годината, сѣ единъ тежъкъ товаръ за ученицитѣ покрай многобройнитѣ имъ други занятия: като се прѣмѣсти обаче дескриптивна геометрия въ второто полугодие на VI. кл., оставатъ въ първото полугодие три часа свободни, чрезъ които ученицитѣ се облегчаватъ твърдѣ много, за да могатъ по-охотно да се занимаватъ както въ училището, тъй и дома си. Ако прочее измѣненіята, които прѣдложихме да станятъ по дескр. геометрия, се приематъ, тогава времето, прѣдвидено за математика въ VI. кл., не ще да е вече товаръ на ученицитѣ, които сигурно ще изучатъ тогава тоя прѣдметъ по-основателно. Една мъчнотия въ VI. кл. прѣдстави съвмѣстното изучаване да се изучаватъ тритѣ математически части (алгебра, стереометрия и тригонометрия). Разнообразието въ материята по тия части, което до сега още по-вече се увеличаваше и съ дескриптивна геометрия, смутява ученицитѣ, и по-слабитѣ отъ тѣхъ се забъркватъ съвсѣмъ. Тая мъчнотия може лесно да се прѣмахне, като се взематъ прѣзъ първата половина на годината само алгебра и стереометрия, а тригонометрия се остава за втората половина. Съ по 3 часа седмично отъ алгебра и стереометрия може да се вземе по-голямата частъ отъ материята на тия прѣдмети, тъй че останалото отъ алгебра да може да се довърши въ послѣднитѣ мѣсеци съ по 2 часа, а останалото отъ стереометрия съ по 1 часъ, употребяванъ повече за упражнения и повторение. Съ това тогава оставатъ за тригонометрия прѣзъ второто полугодие 3 часа, съ които тя напълно може да се прѣкара. Да се почва и систематически да се изучава тригонометрия отъ началото на годината, не е необходимостъ. За физика е нужно наистина да знае ученикътъ, какво е синусъ, косинусъ и тангенсъ на единъ ъгълъ, но за тая цѣль е достатъчно да се даде на ученицитѣ най-простото опрѣдѣление на тия тригонометрически функции, като се разгледа правоъгълниятъ триъгълникъ, за което сѣ достатъчни само нѣколко часа.

Съ 3-тъ часа прѣзъ първитѣ мѣсеци и 2-та прѣзъ послѣднитѣ мѣсеци на годината за алгебра, употребени съ умѣне, може да се мине твърдѣ хубаво не само прѣдвидениятъ материятъ, но и нѣкои малки допълнения. Ние сме имено на умѣне, да се прибавятъ къмъ материята по алгебра и елементарни понятия за максимумъ и минимумъ. Като се разглеждатъ неопрѣдѣленитѣ управления, триномътъ отъ II. ст., могатъ да се развиятъ твърдѣ лесно понятията

за измѣняемо, за функция, за вариациитѣ на тая послѣдната и най-голѣмитѣ и най-малки стойности, прѣзъ които тя минава. Задачитѣ по максимумъ и минимумъ, добръ подобрани, сѣ толкова интересни и важни, че ученицитѣ съ особена ревностъ ще ги работятъ.

Въ VII. кл. за математика сѣ опрѣдѣлени 4 часа седмично; тука се минаватъ алгебра и сферическа тригонометрия. Въ тоя класъ ние сме на мнѣние, да станатъ по-голѣми промѣнения. По алгебра, за да се мине биномиялната теорема въ общия си видъ, както прѣдвижда програмата, се иска много врѣме, което би могло да се употребѣи съ несравнено по-голѣма полза за другъ материялъ. Ние сме на мнѣние, да се ограничи тая теорема само въ случая за цѣли положителни стѣпени, за който случай и да се изведатъ главнитѣ основни свойства на биномиялнитѣ коефициенти. Въ фигурнитѣ числа тѣй сѣщо никакви излишества да не се допускатъ, както правятъ нѣкои господа, които минаватъ цѣла теория на висшитѣ аритметически редове. По теорията на вѣроятността самата програма прѣдвижда най-голѣми ограничения. По сферическа тригонометрия сме на мнѣние съвсѣмъ да се съкрати и да се редуцира въ видъ на едно прибавление къмъ праволинейната тригонометрия; за цѣлитѣ на гимназията е достатъчно отъ сферическа тригонометрия да се знаатъ само формулитѣ за правоъгълния сферически триъгълникъ и пеговия реципрокъ, както и само основнитѣ съотношения между странитѣ и ъгловетѣ на общия сферически триъгълникъ. Тия сѣ съкращенията, които ние прѣдлагаме, за да може да вземе мѣсто въ гимназията другъ математически материялъ, който е отъ голѣма важностъ както за развитието на ученицитѣ, тѣй и за да могатъ да слѣдватъ курсътъ по физика, който ние прѣдлагаме да се мине въ VII. кл. (вижъ Б. II., кн. III.). Да се запознаятъ ученицитѣ съ основитѣ на теорията на границитѣ, съ понятието за безконечно малки, съ сумиранъето на безконечни малки величини, както и съ първитѣ елементи отъ аналитическа геометрия, е необходимо за изучаванъето на механиката; то разширява при това въ широкъ размѣръ кръгъзорътъ на ученицитѣ, които именно чрѣзъ тоя материялъ добиватъ едно понятие за обширната областъ на математиката и нейната важностъ за напредъка на човѣшката култура.

Ем. Ивановъ.

IV. КЛАСЪ

5 часа седмично

I Алгебра.

1. Прѣгледъ на основнитѣ дѣйствия съ абсолютни (оестествени) тѣла; обобщение понятието за число чрезъ въвеждане положителни и отрицателни числа (алгебраически или релативни числа). Опредѣление на сборъ, разлика, частно и стѣпень на алг. числа. — Геометрическо прѣдставление на алг-тѣ числа и на дѣйствиата съ тѣхъ.

2. Алгебраически изражения и дѣйствия съ тѣхъ.

3. Основни теореми върху дѣлимостта на числата. — Основни дѣйствия съ прости и десетични дроби, тѣхното взаимно прѣвърщане, обяснение на скрътеното умножение и дѣление.

4. Отношения, пропорции и тѣхно приложение.

5. Уравнения отъ I ст. съ едно неизвѣстно; разискване на рѣшенията.

II Геометрия (планиметрия).

1. Основни геометрически понятия. За правата и жгѣла; видове на жгѣла; паралелни линии. Праволинейна фигура: трижгълникъ, четирижгълникъ и многожгълникъ; кръгъ, образуването му и основнитѣ му свойства.

2. Послѣдователно учение за трижгълника, четирижгълника; общи основни свойства на всѣки отъ тия три рода фигури, частни свойства на специалнитѣ видове трижгълници и четирижгълници; теореми за сходността и подобие, теореми и конструкции, що произлизатъ непосредствено отъ теоремитѣ за сходността и подобие.

3. Теореми върху вписани въ кръга и описани около него образи, секантна теорема и нейнитѣ най-важни приложения. Взаимно положение на два кръга, общи тангенти, рѣшение на задачи по досѣганието.

V. КЛАСЪ

5 часа седмично

I Алгебра.

1. Уравнения отъ I ст. съ двѣ и по-вече неизвѣстни.

2. Определение на корень. Дѣйствия съ корени. Стѣпени и корени съ дробни показатели. Стѣпени и корени на алг. изражения и на декадични числа. Понятие за ирационално и имажинарно число. 3. Квадратни ур. съ едно неизвѣстно. Уравнения отъ по-висока ст. съ едно неизвѣстно и най-прости системи отъ двѣ уравнения съ двѣ неизвѣстни, които се рѣшаватъ съ квадратно уравнение.

II Геометрия.

1. Плоско съдържание на праволинейни фигури. — Теореми, що произлизатъ отъ сравнението на фигури по плоско съдържане (теореми на Пипагора, Карно, отношение на подобни фигури, отношение на трижгълници съ общъ жгѣлъ, Птолемева теорема). — Прѣобразуваня на фигури въ други равни по съдържане. Дѣление на една фигура въ дадени отношения.

2. Построение на алг. изражения.

3. Измѣрване дължината на окръжността и частитѣ ѝ; плоско съдържане на кръга, сектора и сегмента.

4. Трансверсали въ трижгълника, теореми на Менелая и Цева. Най-важнѣйшители точки въ трижгълника.

5. Хармонически точки и лъчи; свойства и употреба на пълния четирижгълникъ.

6. Стѣпень на точка относително кръга; стѣпенна линия, стѣпененъ центъръ, своя окръжност.

7. Полусъ и полара относително кръга.

8. Точки и оси на подобие на два и три кръга. Общо рѣшение на Аполоновитѣ досегателни задачи.

Заб. — Материялтѣ подъ точкитѣ 4, 5, 6, 7 и 8 трѣба да бжде съотвѣтно приложенъ въ по-важни конструктивни задачи.

VI. КЛАСЪ

6 часа седмично

I Алгебра

1. Логаритми и тѣхнитѣ основни свойства. — Логаритмически системи. — Устройство и употребienie на логаритмическитѣ таблици. — Приложения на логаритмитѣ въ смѣтанията въобще, както и за рѣшение на по-прости трансцендентни уравнения.

2. Аритметическа и геометрическа прогресия. — Прѣсмѣтане на ренти и амортизации.

3. Неопрѣдѣлени уравнения отъ I стѣпень съ 2 неизвѣстия.

4. Запознаване съ ортогоналната координатна система; координати на точка; уравнение на правата; — понятие за функции; графическо рѣшение на едно неопрѣдѣлено уравнение отъ I ст. съ едно неизвѣстно.

Графическо прѣдставление въ ортогоналната коорд. система на тринома $y = ax^2 + bx + c$. Най-голѣмо и най-малко значение на тоя триномъ. Рѣшение на по-прости задачи отъ максимумъ и минимумъ.

II Геометрия.

а) Гониометрия и тригонометрия.

1. Опрѣдѣление на гониометрическитѣ функции и на тѣхнитѣ взаимни зависимости. Основни формули за функции на сборъ и разлика на два ъгла (джги), на двоенъ ъгълъ. — Логаритмически таблици на гониометрическитѣ функции и употребението имъ; прѣобразуване на гониометрическитѣ формули въ видъ удобенъ за логаритмиране. — Рѣшение на нѣкои по-прости гониометрически уравнения

2. Рѣшение на по-важни задачи въху триѡгълниците, четириѡгълниците и многоѡгълниците посредствомъ гониометрическитѣ функции на ѡглитѣ имъ.

3. Извеждане основнитѣ формули на правоѡгълний сферически триѡгълникъ. Спусната теорема за общий сферически триѡгълникъ. Подходящи упражнения.

б) Стереометрия

1. Основни теореми върху взаимното положение на прави помежду имъ на прави и равнина, на двѣ равнини

2. Основни свойства на тѣлесния ѡгълъ (кжтъ) съ обръщание особено внимание върху поларния (тристѣненъ кжтъ). Сходность и симетрия на тѣлесни ѡгли.

3. За тѣлата въобще; правилни тѣла, Айлерова теорема.

4. Основни свойства, повърхностно и кубическо съдържание на призмата (съ особено разгледване на паралелоипеда), пирамидата, прѣсечената призма и пирамида.

5. Подобие на пирамидитѣ и правилнитѣ тѣла.

6. Образувание на конуса и цилиндра; основнитѣ имъ свойства; измѣрване на повърхностното и кубическото имъ съдържание.

7. Кжло, сегментъ, секторъ, поясъ, най-голѣми кржгове, сферически триѡгълникъ. Измѣрване повърхността и кубическото съдържание на кжлобото и неговитѣ части.

VII. КЛАСЪ

4. часа седмично.

1. Пермутации, вариации и комбинации на дадени елементи безъ повторение п съ него. Развивание цѣла положителна стѣпень на бивома; основни на биномиялнитѣ коефициенти; фигурни числа.

2. Основни опрѣдѣления и теореми изъ теорията на вѣроятността въ свойства свръзка съ комбинаторни упражнения.

3. Начални понятия за безконечно малки, граници, безконечни редове.

4. Извеждане уравненията на кржга, елипсата, параболатата и иперболатата въ ортогоналната координатна система; аналитическо доказавание на основнитѣ свойства на тия криви. Уравненията на тангентитѣ и нормалитѣ.

Заб. — Материялътъ подъ 3—4 трѣба да се почне отъ началото на учебната година съ два часа седмично паралелно съ материяла подъ 1—2.

ДОМАШНА ХИГИЕНА

ОТЪ Д-РЪ Ф. ГЕБЕРЪ

(Продължение отъ кн. V.)

Трето писмо.

Всѣкидневниятъ нашъ печатъ често се впуска въ изслѣдвания отъ специално наученъ характеръ, тъй щото всѣки сега е запознатъ съ словата „бактерия“, „бацилла“ и често ги споменува безъ да има достатъчно ясно понятие за тѣхното значение. Това е произвело въ публиката единъ видъ възбуждение, безпокойство, като се мисли, че всичкитѣ микроорганизми, всичкитѣ бактерии въобще само за това и съществуватъ, за да прѣслѣдватъ бѣдното човѣчество и да му причиняватъ болѣсти и смъртъ, но такъвъ възгледъ е съвършено неоснователенъ.

Бактериитѣ играѣтъ въ природата твърдѣ важна роля, и още е въпросъ — дали растенията и животнитѣ би могли да съществуватъ безъ тѣхъ. Тѣ способствуватъ за гниенето на огромната маса мъртва материя, която въ противенъ случай би се натрупала до невѣроятно количество; микроорганизмитѣ я разлагатъ на прости елементи, необходими за съществуване на растенията. Жизненото кръгообращение, което се извършва между растенията и животнитѣ, и за което споменахме въ прѣдишното си писмо, щѣше да бѣде недовършено, даже невъзможно, и растенията щѣха да изпурижтъ почвата, ако тия дребнички организми не ѝ доставяхъ безпрѣстанно нови хранителни вещества. Отлѣжванията на хората и животнитѣ, падналитѣ листѣ, увѣхналитѣ растения, милиардитѣ трунове на животнитѣ, отъ най-малкитѣ до най-големитѣ, не ги разлагаха и прѣобръщаха въ ония прости химически съединения — въглекиселина, амониякъ, минерални соли, — които служѣтъ за храна на растенията. Всичко това, което ние наричаме шѣиванье, гниенье, разлаганье, — всичко е резултатъ на дѣятелността на

бактериитѣ. Бактериитѣ сѣ много малки по размѣритѣ си. Както е извѣстно, тѣ сѣ невидими сѣ просто око, и голѣмината имѣ се движи отъ единъ микромилиметъръ и по-малко до 6 или 8, т. е. отъ 1 до $6/1000$ отъ обикновенъ милиметъръ. Сѣ такива нищожни размѣри тѣ произвеждатъ такава грамадна работа, каквато човѣкъ не може и да си помисли. Това тѣ дължатъ изключително на извънредната си способностъ за размножаване — способностъ, каквато мъчно можемъ си въобрази. За да ви дамъ поне приблизително понятие за способността на размножаването имѣ, ще ви кажѣ, че отъ една глѣбичка въ 24 часа може да произлѣзатъ отъ 12 до 15 хиляди индивида (личности). Въобще тѣ се размножаватъ по най-простия способъ, чрѣзъ дѣление на клѣткитѣ, тѣй щото отъ единъ индивидъ се отдѣля другъ сѣщо такъвъ индивидъ. За втория способъ на размножаване чрѣзъ спори не ще говоримъ тукъ, тѣй като ще иде надълго. Тукъ ние трѣба да споменемъ нѣщо за условията на живота на микроорганизмитѣ, което е необходимо да знаемъ, ако искаме да разберемъ влиянието имѣ върху човѣшкия организъмъ. Както видимитѣ сѣ просто око растения върху земната повърхностъ могатъ да растѣтъ само на извѣстна почва, едни на варовита, други на песачлива, както едни отъ тѣхъ могатъ да растѣтъ само въ топълъ, други — само въ студенъ климатъ, тѣй и бактериитѣ за развиването си се нуждажтъ отъ опрѣдѣлена почва и опрѣдѣленъ климатъ. Ако тѣ намерятъ благоприятни условия, намѣстятъ се и се размножаватъ сѣ нечувана бързина, а ако не намерятъ съответни условия, тѣ едва могатъ да съществуватъ или пъкъ съвършено загиватъ. Както растенията измѣняватъ и изнуриватъ почвата, върху която растѣтъ, тѣй и бактериитѣ измѣняватъ срѣдата, въ която никнатъ. Тѣ я разлагатъ на съставнитѣ ѣ елементи, отъ които една частъ употребяватъ за поддържането си, а излишѣтътъ отлѣчватъ, сѣ една рѣчь — тѣ вършатъ сѣщата размѣна на веществата, както растенията и животнитѣ. Ние сега ще видимъ, каква важна роля игражтъ продуктитѣ отъ тая размѣна въ инфекционнитѣ болѣсти у човѣка.

Температурата, въ която могатъ да се развиватъ бактериитѣ, не е еднаква за различнитѣ видове. Повечето отъ тѣхъ се нуждажтъ отъ 8 до 32 градуса по Реомюра и, ако нѣма такава температура, тѣ загиватъ; други могатъ да живѣятъ и въ по-низка температура: тѣй, нѣкои видове живѣятъ при точката на замръзването, а други прѣнасятъ

много висока температура. Въобще може да се каже, че температурата на закипяването убива всичките бактерии. Освен това, бактериите загиват или от това, че ги притъпява другъ по-бърз видъ, който се размножава по-бърже и имъ отнема храната, или от това, че тѣ сами изнуриават почвата, върху която живѣятъ. Тѣ загиватъ още, както видѣхме, отъ много висока или много ниска температура и най-послѣ отъ извѣстни химически ядове. Особена важностъ има това обстоятелство, че, както ще видимъ по-послѣ, много бактерии, заедно съ другите продукти отъ собствената си развътна на веществата, отлъчаватъ и такива ядове, които сж смъртоносни и за самите тѣхъ.

Както вече забѣлѣзахме, бактериите се дѣлятъ на много видове или родове, които иматъ различно влияние върху здравето ни. По формата имъ дѣлятъ ги на микробоки — прости, кръгли клѣтки, които се срѣщатъ по една или по двѣ, бацили — малки прави или мало прѣгнати прѣчици, и спирали — извити, като витло, прѣчици. За нагледностъ уприличаватъ тия три главни видове на билиардна топка, на карандашъ и на оттульникъ (тирбушонъ).

Отъ наша гледна точка, ние различаваме най-напрѣдъ два голѣми класа: бактерии, които способствуватъ за гниенето и които могатъ да се размножаватъ само върху мъртва органическа материя, и паразити — бактерии, т. е. тия, които намиратъ най-добритѣ условия за съществуванъето си въ живия организъмъ на животното и човѣка. Само по себе си се разумѣва, че за насъ е много по-важенъ послѣдниятъ класъ, ако и бактериите да ни причиняватъ много вреда именно съ това, че разлагатъ припасите ни. Не сж рѣдки случаи на отравяне отъ сирене или наденици. Но, изобщо, бактериите, които причиняватъ гниенето, сж благотѣлни за насъ. Вслѣдствие на бързото имъ размножаване, тѣ се стрѣматъ да завладяватъ почвата на други по-вредни за насъ видове и съ това ги правятъ безвредни. Между паразитите трѣба да различаваме тия, които постоянно причиняватъ болѣзни явления и всѣкога една и съща болѣсть: тѣ се наричатъ патогенни (болѣзотворни) бактерии, и тия, които като че поематъ никакво вредно влияние на организма. Тия послѣдните се намиратъ постоянно въ голѣмо количество, напримѣръ, въ устата на човѣка.

Прѣди сж приемали, че всичките бактерии сж отъ единъ видъ, но че тѣ сж причинявали различни болѣсти споредъ влиянието на външните условия. Но сега е доказано, че

по-вечето болѣсти се пораждатъ отъ присѣствіето на опрѣдѣленъ видъ бактерин, че за всѣка една болѣсть има особени бактерини и тия бактерини, присадени на чувствителенъ къмъ тѣхъ организъмъ, причиняватъ всѣкога една и сѣща болѣсть. Това се доказва чрѣзъ присаждането на тѣй наречената чиста култура, приготвена по слѣдния способъ: съ единъ видъ отъ тия гѣбички присаждатъ нѣкое животно, послѣ отъ него присаждатъ друго животно, и тая процедура се извършва послѣдователно на много животни, догдѣто най-послѣ остане само единъ видъ безъ смѣсъ отъ други бактерини.

До сега сѣ добри извѣстни болѣзотворнитѣ микроорганизми, които причиняватъ гнилото разлаганье, сибирската язва, червенката, холерата, туберкулозата, титанусътъ; съ голѣма вѣроятность сѣ указани микроорганизмитѣ на бѣлодробнитѣ възпаления и на дифтерита; прѣдполага се, ако и на вѣрно още да не е доказано, сѣществуваньето на микроорганизми въ блатната трѣска, рака и клоническитѣ стѣрчвания. До сега не сѣ изолирани въ чисти култури гѣбицитѣ, които произвеждатъ извѣстни заразителни болѣсти, съединени съ надкожни изриввания, като шарката, лещенката, скарлатината. Но влиянието на тия гѣбици е тѣй постоянно, щото откритието имъ зависи отъ техническитѣ усъвършенствувания.

Пжтищата, по които тия болѣзотворни гѣбици попадатъ въ човѣшкия организъмъ, сѣ разнообразни. Тѣ могатъ да се прѣнесѣтъ чрѣзъ непосредственото допиране съ болнитѣ, както за лещенката и скарлатината, или влизатъ въ организма заедно съ храната и питиета, както за холерата и тифа, или пъкъ се намиратъ въ отлѣчванията на пациента и отъ тукъ попадатъ въ почвата и въздуха, гдѣто се прѣобръщатъ на прахъ, и могатъ да попаднатъ въ организма на здравъ човѣкъ чрѣзъ дишаньето, както за туберкулозата.

Въ всичкитѣ тия случаи, ако гѣбицитѣ намѣржѣтъ благоприятна за себе си почва въ организма на новия домовладѣлецъ, тѣ, както казахме, твърдѣ бърже се размножаватъ.

Но вие ще кажете, че ако това размножаванье дохожда до такива грамадни размѣри, то всѣкой, който заболѣе, трѣба да умре или, въ краенъ случай, болѣстьта не трѣба да се прѣкрятва. Вие имате пълно право; тѣй и щѣше да бѣде, ако благодѣтелната природа не ни е снабдила съ многочислени срѣдства, за да се защищаваме отъ тѣхъ, и не се е погрижила, щото силата на бактериитѣ, подобно на рѣста на дърветата, както се казва, да не стига до небеса.

Прѣди всичко здравиятъ организмъ енергично противустои на влизанъето и разпространението на бактериитѣ: неповредената кожа не пропуца бактериитѣ, многочисленитѣ триптиливи епителии — косменцата на слезнитѣ (лигавитѣ) цини — страбчватъ неканенитѣ гости и ги изхвърлятъ навънъ: най-послѣ навѣрно е доказано, че нормалната здрава кръвь е най-силниятъ ядъ за бактериитѣ и може да унищожи грамадно количество гъбици, които вече циркулиратъ въ организма.

Къмъ това се присъединява още едно обстоятелство. Азъ вече ви казахъ, че продуктитѣ отъ размѣната на веществата на бактериитѣ сж сжщи ядове. Тѣ причиняватъ въ заразителнитѣ болѣсти тия тежки симптоми на отравяне, отъ които твърдѣ основателно ние толкова се боимъ. Но тия ядове сж еднакво вредни и на самитѣ гъбици, както и на човѣшкия организмъ. Щомъ като натрупванъето имъ достигне до известни прѣдѣли, тѣ убиватъ самитѣ възбудители на болѣстята. Това именно е причина, че цѣлъ редъ тѣй наречени инфекционни болѣсти иматъ напълно опрѣдѣленъ, както се казва, типиченъ вървежъ, който се свършва въ опрѣдѣлено врѣме, зависяще отъ влизанъето и умирањето на микроорганизмитѣ, вслѣдствие образуванитѣ се продукти отъ размѣната на веществата.

Дойдохме сега до най-важния практически въпросъ. Какво може да се прѣдприеме противъ тия страшни врагове на нашето здравие?

Ние можемъ по три способа да се защищаваме отъ тѣхъ: стараемъ се да ги държимъ по-далечъ отъ себе си, да имъ побъркваме да влизатъ въ организма ни; стремимъ се да ги унищожимъ или да ги направимъ безвредни и най-послѣ грижимъ се за увеличаванъето на свойствената ни съпротивителна сила, тѣй щото самиятъ организмъ да излѣе побѣдителъ въ борбата съ тѣхъ.

За примѣръ на първия способъ може да ни послужи антисептичeskото гледание на ранитѣ. Ранитѣ гноясватъ само тогава, когато попаднатъ въ тѣхъ отвънъ болѣстни възбудители. Ако можемъ да припятствуваме на това — което може да се постигне, като се държи раната чиста и като се закрива съ такива вещества, напимѣръ, съ чиста вата, които не пропуцатъ бактериитѣ, — то раната заздравя безъ да гноеа и по-скоро, отколкото това се е мислило прѣди за възможно. И тѣй, чистотата, измиванъето раната съ проста или сапунена вода сж достатъчно дѣйствителни срѣдства за отстраняванъето многочисленитѣ болѣстни възбудители. Разу-

мѣва се, че това може да се приспособи само кожата върху и слизната ципа на устата и носа.

Ако пъкъ бактериитѣ сѣ вече проникнали въ организма ни, то можемъ да се опитаме да ги убиемъ. Върху живъ човѣкъ не може да се употрѣби нито много висока, нито много ниска температура; за това и се ограничаваме само съ химически сръдства, между които едно голѣмо количество сѣ дѣйствително вѣрни; ще спомнѣмъ тукъ само най-употрѣбительнитѣ отъ тѣхъ: карболовата киселина и сублиматътъ.

За примѣръ да вземемъ пакъ гледанѣто на една вече заражена рана. Като употрѣбяваме горѣказанитѣ сръдства, т-е. като ги привързваме по антисептическия способъ, ние дѣйствително можемъ да унищожимъ вече вмѣкналитѣ се болѣзньотворни зародиши и да припятствуваме за по-нататъшното имъ разпространение въ организма.

По тоя сѣщи начинъ и нѣкои лѣкарства дѣйствуватъ и вътрѣ въ организма. Ще спомнѣмъ по-извѣстнитѣ отъ тѣхъ: хининъ, каломель, салицилова киселина и креозотъ.

Въ живъ организмъ можемъ да унищожимъ гѣбичкитѣ само съ извѣстни прѣдпазвания, но когато работата е за унищожаванѣто имъ внѣ отъ организма, можемъ свободно да дѣйствуваме. Искамъ да кажъ за дезинфекцията на жилищата, която трѣба необходимо да се извършва слѣдъ всѣко инфекционно заболяване, за да се прѣдпазятъ живущитѣ въ тѣхъ отъ заразявания. Но за да бѣде дезинфекцията дѣйствителна, трѣба да се извършва отъ свѣдущи хора или въ краенъ случай въ присѣтствието на лѣкаря, за това и се одържамъ отъ подробното ѣ описание. Ще забѣлѣжъ само, че ако стѣнитѣ сѣ облѣпени съ книги, трѣба внимателно да се изчистятъ съ сръдата (мекото) на хлѣбъ; мобилитѣ, дюшетото и всичко, което може да се мие, се измиватъ съ силенъ карболовъ или сублиматовъ разтворъ; килимитѣ, пердетата и пр. се гуждатъ въ дезинфекционенъ апаратъ, гдѣто тѣ въ продължение на нѣколко врѣме се държатъ подъ 80 градуса гореща пара. Тия прѣдмети тѣй дезинфектирани, могатъ пакъ да се употрѣбаватъ; въ противенъ случай бактериитѣ могатъ да си останѣтъ въ тѣхъ и да запазятъ жизнеността си цѣли недѣли и мѣсеци.

Опушванията, които прѣди се употрѣбявахъ много, сѣ съвсѣмъ безполѣзни.

Сега остава да разкажемъ и за третия способъ борба съ възбудителитѣ на болѣститѣ, — за увеличението на съпротивителнитѣ способности на организма. Той е по-важенъ отъ

другитѣ способи. Ние видѣхме, че е много трудно да отда-
лечимъ бактеринѣтъ отъ нашето тѣло, и рѣдко ни се удава
да ги убиемъ: за това и третия способъ има голѣмо значение.
Ние можемъ да увеличимъ способността на организма ни
за самозащитавање съ разумно и съобразно хигиеническитѣ
изисквания живѣене, съ внимателно чистене, съ често
миене и капане: при това трѣба до колкото е възможно
по-вече да се ползуваме съ прѣсепъ въздухъ, да заякчаваме
тѣлото си, да избѣгваме всичко, което е вредно, особено да
не злоупотрѣбяваме съ тютюна и спирта и да се грижимъ
внимателно и за най-нищожнитѣ рани и възпаденията на
слизнитѣ ции, въ които могатъ да се вселѣтъ бактеринѣтъ.
Ако при това се погрижимъ за строгата чистота на всичко,
което ни окръжава, за чистотата на дрѣхитѣ ни, на жили-
щата ни, — бактеринѣтъ, както и другитѣ паразити, отъ нищо
не се боѣтъ тъй, както отъ въздуха и чистотата, — то ний
ще извършиме всичко, което е възможно, за да се прѣдпазимъ
отъ нахлуванъете на болѣстнитѣ възбудители или, ако това
се окаже невъзможно, поне ще помогнемъ на организма да
надвие вмѣжнѣжитѣ се въ него врагове.

Въ заключение трѣба да укажѣ на тоя своеобразенъ
фактъ, че се срѣщатъ личности, даже цѣли раси, които не
сѣ прихващатъ отъ нѣкои заразителни болѣсти, и че по-вечето
хора, които сѣ прѣкарвали единъ пѣтъ тия болѣсти, като
напримѣръ шарката, скарлатината, за дълго врѣме, а нѣкой
пѣтъ и за всекога сѣ избавени отъ повторно заразяване.
До сега още не е обяснено, коя е причината на това не-
прихващане. Но най-важното въ практическо отношение е
това обстоятелство, че е възможно изкуствено да се нап-
равѣтъ хората неприватливи къмъ нѣкои болѣсти. Ако вземемъ
чиста култура отъ нѣкой видъ бактерии или — въ други
случаи — тѣхнитѣ продукти и да ги разредемъ до толкова,
щото да не могатъ да дѣйствуватъ отровно, или ако чрѣзъ
последувателни присаждания на тия бактерии върху нѣкое
неприватливо отъ тѣхъ животно измѣнимъ свойствата имъ
и послѣ ги присадимъ върху хората, тогава тия послѣднитѣ
и да заболѣѣтъ, скоро оздравѣтъ, а слѣдъ това за дълго
врѣме, нѣкога и прѣзъ всичкия си животъ, не прихващатъ
дашитѣ болѣсти. За примѣръ може да ни послужи присаж-
данъето на шарката. До сега само това послѣдното е имало
пѣленъ успѣхъ и заслужа безусловно оправдание, защото
отъ една страна заболяванията и смъртността отъ шарката
сѣ твърдѣ много, а отъ друга — вредата, причинена нѣкой

пътъ отъ присаждането, се случва рѣдко и е незначителна и прѣдъ видъ на благотворното влияние на присаждането тя не може да се вземе подъ внимание.

Освѣнъ това правила сж опити да лѣкуватъ бѣсътъ чрѣзъ присаждане. Откритието на професора Коха, което възбуди вниманието на учения свѣтъ, има сжщо за цѣль не само да лѣкува туберкулозата, но и да направи пациентътъ непривътливъ къмъ по-нататъшно заразяване. Сега се правятъ опити за присаждане на дифтерита и титануса и, както се вижда, ще иматъ успѣхъ. Но тъй като тия опити не сж дали още вѣрни резултати, затова и ние нѣма да говоримъ за тѣхъ; и да дадатъ даже благоприятни резултати, не ще ни избавятъ отъ горѣизложенитѣ обязанности, необходими за прѣдпазването ни отъ заразяване.

Д-ръ Р.

Естествениятъ хлѣбъ.

Съ въпроса на естествения хлѣбъ най-много се занимава американскиятъ медицински печатъ. Като има за цѣль хигиеническата храна, той особено прѣпорѣчва естествениятъ хлѣбъ, т. е. оня, въ чието приготвяне влизатъ всичкитѣ съставни части на житото. По тоя важенъ прѣдметъ ние занимаме слѣднитѣ бѣлѣжки отъ наблюденията на д-ра Гонардъ.

„Отъ петдесетъ години насамъ се захванѣ въ Америка една реакция въ полза на истинската храна противъ фиктивната. И това породи вѣчната борба на укрѣпителното противъ раздразнителното, на естественитѣ срѣдства противъ изкуственитѣ, на въздръжността противъ безмѣрността.

Въ Америка въпросътъ взе много по-остъръ характеръ, отколкото въ другитѣ страни, и то защото тамъ материалнитѣ спънки сж много по-голѣми, а чрѣзмѣрното развитие и борбата за животъ сж безпощадни.

Д-ръ Грахамъ разбра, че неговитѣ съотечественицитѣ сж изложени на голѣма опасностъ за едно бързо израждане, за падање отъ това, че се злоупотрѣбаватъ и изчерпятъ тѣхнитѣ физиологически сили. Прѣдъ лицето на растещия успѣхъ на Спирта подъ всичкитѣ му видове, прѣдъ видъ на голѣмата сума дѣятелностъ, която волно и неволно трѣба да се развие чрѣзъ мишцитѣ и мозъка на неговитѣ съотечественици, той искаше да възстанови достоинството на едно отъ първитѣ укрѣпителни и хранителни нѣща — житото.

Такава една претенция изглежда простодушна; но при това пѣма пищо по-малко наивно, по-сериозно и по-важно отъ нея. Тукъ наивността е у консуматора, който мисли, че яде хлѣбъ, когато въ сѣщностъ яде едно неопредѣлено, съмнително произведение, по-близко до скробѣлата на перачитѣ, отколкото до хранителното и здравото истинско жито.

Между естественото жито, което се зърни подъ диканитѣ, и гиздавия хлѣбъ, който е изложенъ по раскошнитѣ прозорци на пекаритѣ, се намира прѣфинениятъ човѣкъ съ своето специално изкуство, изкуство да разваля онова, което е чисто, да поврѣжда онова, което е здраво, и да разпелва онова, което е полезно.

Така житото, прѣди да се удостои да ни служи за храна, подлага се на три изпитания, съ които обиратъ, прѣмахватъ отъ него всичкитѣ му природни свойства.

На първъ погледъ казаното до тукъ се вижда, като да е прѣувеличено, но слѣдъ малко размислянье всѣкой се присъединява къмъ мнѣнието на автора, който е употребилъ пайръжки бои, за да може по-добрѣ да повлияе върху чувствата и разума на своитѣ читатели.

На въпроса, кои сж тия три страшни изпитания, на които се подлага тая първостепенна и всемирна храна, авторътъ забѣлѣзва слѣднитѣ три така наречени прѣчистания.

Първото се състои въ това, че грижливо се отдѣлятъ трицитѣ. — най-хранителната и най-богата частъ съ соли и диястаза.

Второто е слѣдствие на пания изтъпченъ, прѣфиненъ вкусъ, който ни прави да дириме бѣлъ хлѣбъ.

За да се получи бѣлъ хлѣбъ съ тѣй-нареченитѣ усъвършени мѣлници, унищожаватъ се кората на зърното, която съставя истински хранителното богатство на житото, защото тя съдържа въ периферичнитѣ си части материята, що дава боя на житото, жичкитѣ на жилава (gluten), т. е. азотнитѣ вещества, съ други думи, солитѣ и мазнитѣ ароматични вещества.

И така колкото се отива къмъ срѣдата на зърното, толкова пропорцията на жилава, на солитѣ и ароматътъ се намалява, и частиятъ бѣлъ хлѣбъ се състои почти изключително отъ скробѣла: той съдържа само 90 % отъ споменититѣ вещества, като не се смѣта, че на тоя хлѣбъ, който се прави отъ такова скробѣла, за да придадѣтъ шупливость, мекость и мѣхнатость, прибавятъ барабой.

Третото изпитание, което д-ръ Гопардъ приема като углавно, се състои въ това, че се подквася тестото, — споредъ него всѣка изкуствена ферментация е една химическа операция, и като такава съмнително е, дали е полезна за здравето.

„Прѣфинеността на хлѣбарското изкуство, като се прибави“ къмъ изкуството на тъй нареченитѣ усѣвършени мѣлници, правятъ да сме не само ненаситени, но още ни и тровятъ.

Чиститѣ раси се хранятъ и продължаватъ да се хранятъ съ неферментирано зърно. Отъ тоя слой на човѣчеството излиза чистата и простонародна кръвь, която замѣстя изнемоощѣлата кръвь на всѣкой народъ. Най-якитѣ селянци се хранятъ по-вечето съ пита, отколкуто съ хлѣбъ. Въ Франция употребяватъ червенково жито, въ Шотландия — овесъ, въ Италия — полента отъ царевица, между славянитѣ — варено просо, на истокъ — оризъ.¹⁾

Такава е храната на здривитѣ стомаси; това е храната, както я дава природата“.

Така най-сетнѣ, споредъ доктора Гопардъ, който е по своему единъ вегетариянецъ — излиза, че прѣфинениятъ хлѣбъ въ градоветѣ е несмилателенъ, той е хлѣбъ два пѣти убиванъ: първо, когато се прѣвърща зърното на брашно, та отстранява най-хранителната частъ и прѣвърща скробѣното зърно на прахъ, и второ, когато всичко това се допълня съ прѣсиленото ферментиране чрезъ квасъ. Това послѣдното му изважда и послѣдната жизнена сила, защото паразитътъ (квасниятъ) завдига всичко, което докопа.

Не служи на цѣльта си д-ръ Гопардъ съ теорията за дѣйствието на кваса. Ние разбираме това другоиче и вѣрваме, че става изреденъ домашенъ хлѣбъ, приятенъ и хранителенъ, като се направи съ брашно, на което трицитѣ съвсѣмъ да не се отдѣлятъ, и като се подкваси съ пшениченъ квасъ. Ние сме напълно съгласни съ него, когато е въпросъ за ония брашна, на които прибавятъ синъ камъкъ или варъ.

По въпроса за трицитѣ ние ще прѣведемъ всичко, което съобщава Гопардъ.

„Въ сегашно врѣме, като се говори за трици, подразбира се изметъ. И понеже всичко, което си е изгубило довѣрието, губи и своето публично право, така и трицитѣ унесени отъ потока на паданъето си, сж останѣли не само прѣзрѣни отъ

¹⁾ Заб. отъ прѣв. — Авторътъ много прѣувеличава и се отклонява отъ истината било въ етнологическо, било въ хигиеническо отношение.

множеството, но и осѣдени. Съ тѣхъ хранятъ само животинѣ, и самиятъ селянинъ, който гледа прѣдъ очитѣ си трицитѣ, какъ ставатъ на много литри месо, не помисля, че ако се прѣвържатъ въ негово употребеие, ще му принесатъ по-вече, отколкото месото, което продава. Човѣкътъ е единъ владѣтель, когото често застѣпява самото му величие!

Римскиятъ салдатиъ, който черпѣше силитѣ си главно отъ житото, се задоволяваше да отдѣля чрѣзъ своята рѣчна мелница (хромель) само едритѣ шушлопи. Арапинѣтъ приготвя своятъ по прѣдание кускусъ съ незатегнати мелници, които само наедно строшаватъ зърното, което прѣдварително се мокри и изсушава. Както римлянинѣтъ, тѣй и арапинѣтъ изхвърля само най-повърхната епидермична ципа; а ние, като образовани хора, изхвърляме всичко, абсолютно всичко, което би поврѣдило на бѣлотата на брашното.

Ние изхвърляме: чүрүпитѣ (вѣнкашната обвивка), кожцата или повърхностната корица; околорүстната ципа или мекиятъ перикарпъ, най-послѣ самиятъ зародишъ, който се състои отъ коренчето, пѣпката и прѣградкитѣ. Едноврѣмешниятъ черенъ хлѣбъ съдържае по-голѣмата часть отъ околорүстната ципа и ядката; но сегашнитѣ усѣвършени мелници оставятъ за храна на човѣка само париспермата или ядката, т. е. скробѣлната материя съ тѣй наречения протегливъ жилавъ, който е най-мекъ и малко укрѣпителенъ, върху който по-малко сж дѣйствували слънчевитѣ лъчи. Трѣба да се обявява непрѣстайно, при всѣки даденъ случай, за да се научи всѣкой и да се убѣди, че тая ядка отъ житото, ако и да съставя най-голѣмата часть отъ него, е при това най-слаба откъмъ хранителность. Всичкитѣ азотни вещества, които не сж клейкави, мазнитѣ и ароматичнитѣ масла, най-важнитѣ соли не се намиратъ въ ядката, и, като отдѣляме само ядката, ние ги губимъ. Тия вещества възбуждатъ и подкрѣпятъ нашитѣ органи и тѣ сж не само полезни, но и необходими, и тѣ мѣчно могатъ да се замѣнятъ съ друга храна“.

Д-ръ Гонардъ излага твърдѣ ясно въпроситѣ, що се отнасятъ до приготвянето на хлѣба.

1-о. Отъ издирияния на Меже-Мориесъ върху естествения квасъ на житото, другояче наречени житна диястаза, наиме-пувана цереалинъ, излиза, че тая послѣдната се намира въ трицитѣ.

2-о. Споредъ Пейанъ житниятъ квасъ е оня, който раз-топява скробѣлата, като я прѣобръща на декстринъ, и който

прави тестото да възниква; то е сжщиятъ оня цералинъ, който той нарича дѣйствиущето вещество на житото.

3-о. Трицитѣ дѣйствуватъ ползотворно върху стомаха, като улесняватъ дѣйствието на смилателнитѣ сокове върху хранителнитѣ вещества; сжщото улеснение правятъ и въ червата.

Ако трицитѣ, не смлѣни ситно, не могатъ да се понасятъ отъ нѣкои деликатни стомаси, тогава, като се има прѣдъ видъ тѣхната полза, тоя недостатъкъ може да се прѣмахне, като се смелѣтъ твърдѣ ситно.

Слѣдствията, казва авторътъ, отъ ситното смилане на трицитѣ, се подразбиратъ.

Въ тоя случай реформата на Грахама за храната се допълня, и това твърдѣ лесно може да се приложи на практиката. Тогава ще паднатъ различнитѣ мнѣния по въпроса на Грахамовия хлѣбъ. Едни го приготвятъ споредъ правилата, сир. безъ квасъ и безъ солъ. Тоя хлѣбъ бива сбитъ и твърдѣ, и всѣки не може да го яде. Други измѣняватъ естествениятъ хлѣбъ на Грахама, като прибавятъ малко тестѣнъ квасъ. Така приготвениятъ хлѣбъ не е до толкова здравъ, нито нѣкъ вкусенъ, но се дѣвче лесно, и за това по-вече хора могатъ да го ядѣтъ. Други прибавятъ още и малко солъ; но солта си нѣма мѣстото въ естествения хлѣбъ, защото тя, като дѣйствува силно върху вкуса, губи донѣдѣ си приятниятъ вкусъ на истинския хлѣбъ. Но ония, които прибавятъ солъ, турятъ и квасъ, та това послѣдното поправя солта. Други освѣтѣ солта и кваса прибавятъ и малко млѣко. Но това вече не трѣба да се счита като хлѣбъ.

Наистина естествениятъ хлѣбъ съ едрината на трицитѣ си пада малко дебелавки, и особено ако не е приготвенъ грижливо. И тия, които го поправятъ, като отдѣлятъ по-едритѣ трици или като прибавятъ други нѣща, съвсѣмъ губятъ значението на естествения хлѣбъ. Естествениятъ хлѣбъ не се нуждае отъ приправки, достатъчно е трицитѣ да бѣдатъ ситно смлѣни. Хлѣбътъ ще бѣде всѣкога еднакъвъ, а не както това се случаваше съ подквасения хлѣбъ — единъ день да бѣде сбитъ и твърдѣ, на другия день шупливъ, споредъ произвола на температурата и ферментацията. Съ естествения квасъ на житото, тоя, който се намира въ трицитѣ, първото условие на ферментацията се добива, и тоя квасъ е достатъченъ и не съставя отрова.

Отъ хигиеническо гледище, никой не може тъй да оцѣни здравословието и лѣковно значение на естествения хлѣбъ,

освѣтъ опия, които сж захванѣли да се хранѣтъ съ него; но тѣ сж за сега твърдѣ малко. Колкото бѣлиятъ хлѣбъ е неприятель на стомаха, толкова естествениятъ хлѣбъ е приятель; колкото единѣтъ е слабъ, толкова другиятъ е силенъ. При първия хлѣбъ тѣлесното храненѣе слабѣе, а при естествения се прѣобразува.

А отъ економическо гледище почвата е още по-здрава.

Работникътъ трѣба да се храни съ добъръ хлѣбъ, а не съ количета. Бѣлиятъ хлѣбъ малко или много се приближава до количетата и е направенъ за устата, а не за стомаха и кръвта. Работникъ не може се крѣпи само съ количета, трѣба къмъ него да прибави и месо и спиртъ.

Авторътъ, като привлича вниманието на колегитѣ си отъ лѣкарското съсловие, ангажирва ги да се заинтересуватъ и да се увѣрѣтъ сами въ полезността на естествения хлѣбъ, и като припомня, че повечето болести произлизатъ отъ лоша-вата, недѣйствителна, изкуствена и нездрава храна, кани ги да се опълчѣтъ за борба противъ това зло и свършва съ тия думи: „Нека стане възможно да се каже за лѣкаря отъ санитарно гледище, че той е пастиръ на народа“.

Д-ръ А. Д. П.

КНИЖНИНА.

I. РЕЦЕНЗИИ.

Хуанъ-Радоилъ. — Списание то „Мисълъ“ донесе въ 2. книжка отъ III. си година, стр. 156—163., едно произведение отъ П. П. Славейковъ, онасловено „Радоилъ“ и изложено въ форма на драматическо дѣйствие. Въ IV. книга на „Български Прѣгледъ“, стр. 143—147., П. Н. Даскаловъ излѣзе да покаже, че „Радоилъ“ не е нищо друго, освѣнъ побългаренъ „Хуанъ“ на английския поетъ Валтеръ Проктеръ отъ началото на нашия вѣкъ. Прѣдъ своитѣ доказателства, че „Радоилъ“ и „Хуанъ“ сѣ едно и също произведение, г. Даскаловъ бѣше помѣстилъ нѣколко остри сжждения, въ които се корѣше г. Славейковъ за непростена постѣпка; — редакцията на „Бълг. Прѣгледъ“ изостави тия сжждения, и въ края на бѣлѣжкитѣ на г. Д. постави своя бѣлѣжка, дѣто допущаше за случая съ „Радоилъ-Хуанъ“ само едно нехайство отъ страна на г. С., и обръщаше вниманието на читателитѣ върху лошия тозъ обичай въ нашата книжнина. По поводъ на тия бѣлѣжки на г. Д. и на редакцията, г. С. изираща до подирната слѣдното писмо изъ Липиска, което желае да се напечата тукъ.

„До почитаемата редакция на „Бълг. Прѣгледъ“.

Прочетохъ въ IV. кн. отъ Вашето списание подбивтъ върху моята драматична баллада „Радоилъ“.

Никакъ не ме очуди откритието на Америка отъ г. Даскалова, но ми докривя, че Вие не (сте) провѣрили глаголенieto на тоя искренъ човѣщецъ, както казва Сервантесъ, прѣди да му дадете мѣсто въ списанието си и да напишете бѣлѣжката отъ своя страна. Изложението на сценитѣ и фразитѣ. по руский прѣводъ на „Хуанъ“ отъ В. Проктера, сѣ прѣведени и натѣк-мени тѣмо тѣй, както е уйдисвало на негова милость.

Азъ нѣмамъ навикъ да крия кога прѣвождамъ или се ползувамъ отъ тоя или оня писателъ; въ това могатъ всѣкого увѣри бѣлѣжкитѣ при моитѣ стихотворения¹⁾, а сжщо и факта че азъ свои оригинални стихотворения — като напр. „Шарки“ — често печатамъ като прѣводи.

¹⁾ Първа книга отъ тѣхъ се печата и тамъ всички потребни бѣлѣжки ще сѣ вкупомъ на лице. — (До сега тѣ още не сѣ излѣзли, и намъ, както и другиму, не е възможно да се отнасяме и къмъ бѣлѣжкитѣ, съ които г. С. ще да ги е сподирилъ).

Ако критиката иска да дири подобна прилика между драм. произв., каквото господство му е намѣрилъ, то прѣдъ нея нѣма нищо да се покаже оригинално. Така взето, моя „Радоилъ“ е приличенъ не само на „Хуанъ“ но и на хероитѣ на всички драми и драматич. сцени въ които става дума за любовъ, злоба, честъ, убийство, — за които почти нищо ново не може се каза, и за които казанитѣ днесъ отъ едниго думи сж повторение на ехо на думи казани вчера отъ другитѣ. Това може да не е извѣстно само г. Дзекалову — Hans Dampf in allen Gassen — и той въ качеството си на невиненъ човѣкъ, както пакъ Сервантесъ казва, може да открие още нѣколко Америки. —

Ако редакцията на „Бълг. Прѣгледъ“ иска повече обяснения за такива въпроси, като въпроса за прѣвода на моя „Радоилъ“, азъ мога да и дамъ нѣколко примѣрни иллюстрации изъ европейската литература.

II. П. Славейковъ.“

Както се види отъ това писмо, г. С. никакъ не се чуди, че между негова „Радоилъ“ и „Хуанъ“ на Проктера е скрито таково поразително подобие, и се оправдава прѣдъ укора за непростена поетѣжка съ това, че — 1. не е неговъ обичай, да издава нѣщо за свое, когато то не е негово; 2. подобие то между „Радоилъ“ и „Хуанъ“ е докарано отъ г. Д., като сж размѣстени сценитѣ и измѣнени думитѣ отъ руския прѣводъ на произведението на Проктера; 3. таково подобие може да се намѣри и между много оригинални произведения отъ европейската литература, въ които основната идея е тѣждествена.

Редакцията на „Б П.“ не се съмнѣва и сега, че г. С. нѣма затичанья да си приписва чужди произведения; но за случай, разкритъ отъ г. Д., тя все пакъ мисли, че г. С. си е допусналъ наистина едно непростено нехайство. Подобие то между „Радоилъ“ и „Хуанъ“ не е докарано отъ българскитѣ думи, съ които г. Д. прѣдава руския прѣводъ, или отъ нѣкакво размѣтинье на сценитѣ, които имаме и у Проктера: то си е съществувало въз основа на чисто вътрѣшни моменти. Хуану се втълила мисль, че жена му общува съ прѣлюбодецъ; — така и на Радоила. Мнимиятъ прѣлюбодецъ, когото тайно крие Хуановата жена Олимпия, е неинъ братъ, когото гони инквизицията; — и прѣлюбодецътъ, когото крие Радоилова Неда, е братъ на майка ѝ баба Сева, когото гонятъ зарадъ богомилство. Безумецъ отъ своята ревливостъ, отъ силата на подозрѣнието, Хуанъ пробажда Олимпия, и когато науча отъ нея, зарадъ кого, пробажда и себе си; — така и Радоилъ съ Неда. Колкото и да е странно, че и българскиятъ Момчилъ се крие у Неда отъ религиозно гонение, а не — да речемъ — отъ политическо (— то е въ живота ни нѣкакъ по оправдано!), все пакъ би могло да се каже, че конценцията на г. Славейкова за мъсть върху съпруга отъ подозрѣние за невѣрностъ още не е достатъченъ доводъ, че и произведението, въ което е тя реализувана, е сжщо съ произведението на Проктера, дѣто е реализувана сжщо такава конценция; но у г. Славейкова цѣлятъ планъ на „Радоилъ“,

цѣлата му композиция е тѣждествена съ плана, съ композицията на „Хуанъ“: ето дѣ има право г. Даскаловъ, и тамъ се е съгласила съ него и редакцията на „Б. П.“ Вънкашна мѣлава, че Олимпия прибира у себе тайно едно лице, възбужда у Хуана подозрѣнието, че жена му поддържа прѣстѣпни любовни връзки, и го докарва до рѣшение за жестока мѣстъ: както иде една нощъ отъ вѣнъ у дома си, той се спира въ градината, прѣтопява всичкитѣ си тревоги и съмнѣния въ едното взето рѣшение, което и изпълня. И у Радоила сѣмето на ревността е людска мѣлава, и рѣшението за мѣстъ противъ Неда е сключено въ градината. До Хуана, и до Радоила въ градината се явява слуга; — при Олимпия е другарка Бьянка¹⁾, а при Неда баба Сева. При тая еднаквостъ на всичкитѣ главни части отъ плана на двѣ произведения, които освѣтъ това сж и отъ досущъ еднаква концепция, мѣчно е да се говори, че тѣ сж никнжли независимо едно отъ друго, защото и на личната инвенция на двата имъ автора остая вече съвсѣмъ нищожно поприще за различие. Това различие въ „Хуанъ“ и „Радоилъ“ се свежда само къмъ обстоятелствата, че баба Сева е Недина майка, а не дружка, и Момчилъ е неинъ братъ, а не братъ на Радоиловата жена; че Радоилъ прѣди да се рѣши да убие Неда, убилъ е вече Момчила, а братътъ на Олимпия я чака въ замъка, безъ да знае, че тя и Хуанъ сж вече мъртви; и че Неда е убита въ стаята си, а Олимпия въ градината. При дадената еднаква идея за мѣстъ отъ подозрѣние въ любовна измѣна и при даденитѣ едни и сжщи лица, взаимни отношения и обстоятелства да се мотивира и извърши тая мѣстъ, естествено е и да се изкаже всичко това горѣ-долу съ еднакви мисли, ако не и съ еднакви думи въ двѣтѣ отдѣлни произведения. И г. Д. е изтъкнжлъ въ своитѣ бѣлѣжки едно срѣщу друго нѣколко мѣста изъ „Хуанъ“ и „Радоилъ“, дѣто думитѣ и мислитѣ напълно се изравняватъ. Може би г. Д. се е спрѣлъ по-вече върху тая страна отъ подобнето между „Хуанъ“ и „Радоилъ“, отколкото върху вѣтрѣшитѣ моменти на тѣхната концепция и композиция, които той все пакъ споменува накратко; но ако г. С., и то съ право, не би искалъ да даде важностъ на подобнето въ думитѣ и мислитѣ, той не би могълъ да направи това за подобнето въ мотива, плана и извършаньето на „Хуанъ“ и „Радоилъ“. Когато Хуанъ обявява на Олимпия, че тя ще загине отъ негова рѣзка, той ѝ натяква, че билъ наистина безуменъ да вѣрва ней, която вече три пѣти си е допускала измѣна: еднжжъ, че го лѣгала съ любовта си, а се омѣжила за друго; втори пѣтъ, че отлѣбила тоя други, който умрѣлъ убитъ (— убилъ го тайно Хуанъ) и се привързала пакъ къмъ Хуана; и трети пѣтъ сега, като крие у себе си единъ чужденецъ. Хуановитѣ думи — „я былъ безумнымъ, какъ тебя утратилъ три раза измѣнившая!“ — сж изразени у Радоила въ сжщата ситуация така: „грѣхъ тронъ на душата ти лѣжи: любовь — душа ми що скова въ омай, съ блазнь — що ми разумътъ смрачи, измѣна — що

¹⁾ По едно недоразумѣние г. Даскаловъ прѣхвърлилъ това име върху ората на Олимпия.

отново моя мечъ на кървава расправа пакъ извади“. Какво значи тука „отново“? Радоилъ не показва нийдъ, да е проливалъ и по-прѣди кръвъ зарадъ любовта на Неда, както е пролѣлъ Хуанъ зарадъ любовта на Олимпия; неговата „нова“ разправа не може да се отнася и къмъ извършеното вече убийство на Момчила, защото то е неотъемна частъ отъ сегашната мѣстъ за измѣна. Явно е, че Радоилъ говори по подражание на Хуана безъ дѣйствителни причини; и само за да говори като него, той прави и отъ омайната любовъ на Неда тежъкъ грѣхъ, когато тъкмо да нѣмаше у нея такава любовъ, Радоилъ ще можеше да я обвинява въ тежъкъ грѣхъ — за студенина! Наистина, заслѣпениятъ отъ страсть разсѣждѣкъ намира виновностъ тамъ, дѣто тя само му се чини, но въ поетическитѣ произведения всѣко обвинение отъ страна на страстѣта трѣба да бѣде достатъчно оправдано отъ нейно становище, а Радоиловото обвинение въ страстна любовъ и въ поводъ за нова кървава разправа е лишено отъ основа, възможна за първия случай и дѣйствителна за втория. Тия наши разсѣждения влизатъ вече въ опѣнка на подробности отъ инвенцията и композицията на „Радоилъ“; обаче съ тѣхъ още по-вече се потвърждава, какъ подирниятъ се е копиракъ по „Хуанъ“. Какъ различно дѣйствуватъ на пр. думитѣ за молитва, насочени къмъ Олимпия въ оригинала „Хуанъ“, и къмъ Неда въ копиецо „Радоилъ“. Радоилъ стои съ мечъ въ ръка въ стаята прѣдъ Неда и казва: „моли се; грѣхъ въ молитви искупи; защото за разкайване врѣме неще да ти остане“. Прѣди това между него и нея не ставатъ никакви обяснения: като стоялъ отвънъ до прозореца, Радоилъ зачулъ, какъ Неда „го“ чака, и веднага влиза да се разправи смъртно за това нейно „чаканье“. А Хуанъ доближава до Олимпия, която на връщанье отъ нощна молитва въ църква се спира въ градината за почивка подъ упойтелния дѣхъ на портокалитѣ и е задрѣмала; Хуанъ вече е увѣренъ, че тя „го“ чака тукъ, пробужда я, напомня ѝ какъ я любилъ, какъ зарадъ нея станѣлъ убийца на първия ѝ мъжъ, и тя сега тъй се подиграва съ любовта му. Олимпия за Бога се чуди на това безумие Хуаново и понича да си отиде; ала той я спира — „остановись! ни шагу!... Кому тебѣ молитися?... я — судья, ты — жертва¹⁾... Скорѣе на колѣни предъ Богомъ!... Всею правду говори:... любила ты чужестранца этого?...“ Олимпия трѣба да се закълне, да ли е любила оновова, за когото я обвинява мѣлвата, — и тя се заклева съ „да, я люблю его“, — защото той е нейнъ братъ! Тука е рѣшителниятъ моментъ за подозрѣнието на Хуана, който и пронизва Олимпия; а за какво служи молитвата на Неда? Безъ друго тя е внесена тамъ изобщо вмѣсто една молитва на Олимпия, па била тя извършена отъ набожностъ въ черква, или пъкъ е дадена за клетва въ любовъ. Хуанова Олимпия у Проктера е образъ пълненъ, съ очертанъ характеръ на безгранична преданостъ къмъ оновова, съ когото я свързува любовъ или нравственъ дългъ: тя била омѣжена първия пѣтъ по изричната воля на родите-

¹⁾ Радоилъ: „азъ съмъ съдникъ и обвинителъ“.

литѣ, и хранила длъжно уважение и обичъ къмъ мъжа си, ако и вече старъ; тя и слѣдъ смъртта му го брани отъ хули. А щомъ ѝ открива Хуанъ, че самъ е убийцата на тоя свой врагъ, че било измама, дѣто Олимпия повѣрвала, ужъ разбойници го погубили, тя огорчена и отъ празнитѣ сега обвинения въ измѣна, извиква Хуану: „вы — презрѣнный обманщикъ! вы мнѣ мерзки, донъ — Хуанъ!... Я васъ любила. Скоро вы вспомните какъ я любила васъ; но то была ошибка. Знай я только, что вами нанесенъ ударъ кровавый, я васъ отвергла бы, какъ отвергаю теперь, — на вѣки!“ Срѣщу това Радоилова Неда у г. С. нѣма никакви други чърти по лицето си, освѣнъ тревожно чаканье на закъсѣлия мъжъ и ужасъ прѣдъ неговото „безумие“. Може би това ще да е грѣхъ на композицията на „Радоилъ“, на колкото е искалъ той да бѣде все пакъ оригиналенъ прѣдъ своя оригиналъ „Хуанъ“. Поради пълния образъ на Олимпия впечатлението отъ постѣпката на Хуана е много по-дълбоко отъ онова впечатление, което произвежда постѣпката на Радоила спрѣмо незнайната Неда; — така ние по-ясно виждаме, че ревнивецътъ съ своята мѣстъ обикновено е несправедливъ и жестокъ, — както е тѣй гениално изобразилъ това Шекспиръ въ своитѣ Отело и Дедемона.

Нека ни простѣтъ читателитѣ, че влизаме тука въ толкова дълги разяснения, за да покажемъ, че „Радоилъ“ е наистина по всички копие отъ „Хуанъ“, и че г. С. е пропуежлъ да спомене, какъ неговата драматическа сцена е обработена по сѣщо такава сцена на Проктера. Отъ подобни разяснения въ сѣщность за обществото нѣма ни полза, ни врѣда: ако едно произведение има цѣна, малко важи, че било копие, или оригиналъ; ако ли пѣкъ е никакво, за спасение нѣма да му помогне никакво име на домашенъ или на чуждъ авторъ. Отъ това, че единъ книжовенъ трудъ тѣба да се припише на своя истински авторъ, печели въ сѣщность подирниятъ, и разясненията съ такава задача иматъ само литературно-историческо значение; обаче тѣ сж много неприятни, когато ставатъ съ задача, да се откаже на съврѣменно лице правото, да се сѣмѣта творецъ на чуждо произведение. И редакцията на „Б. П.“ не чувствува никакво удоволствие, че е длъжна да се занимава съ подобна задача по отношение къмъ едно поетическо произведение на г. С., който до сега си е заслужилъ вече и доста похвални отзиви за самостоятелни опити въ българската поезия; обаче съ пиесмото на г. С. тя биде прѣдизвикана да разясни, че не е печатала бѣлѣжкитѣ на г. Д. по слѣпо довѣрие и безъ свое положително мнѣние по случая съ „Хуанъ-Радоилъ“. Само отъ желание да се напусне у насъ тая прѣстѣнина суета, дѣто чужди трудове се прѣдлагатъ на българското общество съ нови пѣккои дребулини за свои собствени, ние обнародвахме реченитѣ бѣлѣжки на г. Д., па ги придружихме и съ свои пѣколко думи: тамъ ние поставихме за урокъ на всички, че не е унижение да даруващъ своята книжнина съ хубави обработки на обадени чужди сюжети, и опрѣдѣлихме своето становище на уважение къмъ г. С. А като се принудихме още единъжъ да потвърдимъ по-обстоятелно и отъ свое име за-

ключението на г. Д. за „Радоня“ спрѣмо „Хуанъ“, ще си позволимъ да добавимъ, че всички идеи въ поетическитѣ произведения сѣ вѣчно еднакви или прилични помежду си, но всякой оригиналенъ писателъ има за тѣхъ свое схващанье и свое художество за изказъ; че идеята на „Радоня“ е схванѣта и изведена досеущъ тѣй, както и идеята на „Хуанъ“, и това не може да бѣде проста случайность, но влияние поне на силни реминисценции. Онова, което има въ „Радоня“ за разлика отъ „Хуанъ“, е повечето въ ущърбъ на художеството; а онова, което е запазилъ „Хуанъ“ въ разлика отъ „Радоня“, му служи за по-висока цѣна. Въмѣсто да се даваше на български езикъ такава обработка на „Хуанъ“ по-добръ бѣше, да се прѣведе той както е у Проктера. Самъ Пушкинъ прѣведе на руски „Воевода“ отъ Мицкевича, като намѣри, че художеството тамъ е съвършено. И въ това произведение има мѣжъ, който гори отъ подозрѣние за измѣна, и върижълъ се късно пощемъ отъ походъ, отива придруженъ отъ слугата си да отмѣсти на прѣлюбоудѣнитѣ въ градината; — и тука е все старата идея за ревнивостъ, но колко е различна концепцията на Мицкевича отъ концепцията на Проктера: у Мицкевича самъ войводата пада убитъ отъ пушката на слугата си, който трѣбаше да мѣри право въ челото на жена на му, а улуча — „по погрѣшка“ — своятъ господарь! За разлика въ концепциитѣ могатъ да се сравнятъ и „Мазена“ отъ Байрона съ тоя образъ у Пушкина; какъвъ е „Прометей“ на Есхила и какъвъ е той у Гете! Всеизвѣстно е, че Шекспиръ е черпалъ повечето сюжети на своитѣ драми изъ стари хроники и народни прикази; — и каква е композицията на тия материяли въ сравнение съ оная художествена сила и сложность, подъ които ни се прѣдставятъ тѣ въ неговитѣ обработки: да вземешъ на пр. една народна приказка за „драмъ езикъ“ и да основешъ върху нея „комедията“ „Венециански търговецъ“, то ще каже да се ползувашъ съ вѣчно еднаквитѣ идеи на човѣшкия духъ за произведения отъ постоянно нова и оригинална поезия! . . .

Редакцията.

Вѣлѣжка за двата прѣвода на „Илиада“ отъ Григори Пърличевъ (Вж. „Календарче св. Кирилъ и Методий“ за 1894 г., стр. 34—52: „прѣводътъ на Илиада отъ Григоръ Пърличевъ“ отъ К. Величковъ; срв. Б. П., V. 151—152.).

Съ нѣколко кратки думи искамъ да допълня свѣдѣнията на г. Величкова за речения прѣводъ на Илиадата, понеже самиятъ ръкописъ на прѣвода заедно съ единъ дълъгъ прѣдговоръ отъ прѣводача се намира въ рѣцѣтъ ми. Покойниятъ Гр. Пърличевъ до толкова бѣ обиденъ отъ безпощадната критика на Пешо Бончевъ въ IV кн. отъ бранското „Периодическо Списание“, че не можа да се примири съ това и до самата си смъртъ. Прѣзъ 1889 г. на 19. Октомври, като прѣвелъ „Гимнъ Каллимаха и Омира“, той се подписа отъдоу „Гр. С. Пърличевъ, убитий българамъ“. Нанстина, скърбно е това, но е истина.

За българската „непросвѣтена“ критика Пърличевъ казва въ споменѣтия прѣдговоръ, че тя удавила много таланти още

въ първия имъ „цвѣтъ“. Той негодува и противъ народа, защото много „наши списатели потърсили подпора у него, и не я нашли“. Но нека оставимъ това на страна и да видимъ, защо е искалъ Пърличевъ да ни даде единъ съкратенъ, или, както го нарекълъ критикътъ, „остриженъ“ прѣводъ на Илиадата, а не пълнъ, както е въ оригинала. Азъ ще извлѣкж нѣкои цитати отъ тоя прѣдговоръ, отъ който ясно ще се види, къмъ какво се е стремилъ прѣводачътъ Пърличевъ и какво постигналъ.

Прѣдговорътъ е писанъ въ видъ на разговоръ между критика и прѣводача. Това се отнася къмъ втория прѣводъ на Илиадата. Първиятъ, както се вижда, наистина е унищоженъ. Дълго слѣдъ появяването на критиката на Бончева, Пърличевъ нищо не прѣдприималъ. После пакъ се заловилъ за работа, и на-ново прѣвелъ Илиадата. Този новъ прѣводъ никакъ не прилича на първия. За туй нѣщо трѣба всички да скърбимъ. Нашата литература съ това се лиши отъ единъ прѣводъ на Илиадата хубавъ, ако и непълнъ.

Пърличевъ почва така:

„— Г-не, чуль съмъ, че Омировата Илиада искашъ да доведешъ до половината отъ обѣмътъ ѝ, и мнозина ти даватъ право: тѣ казватъ, че у Омира има много страници, които и най-пламеннитѣ любители на поезията не ги четатъ, че развитието на книжнината не приема до тамъ велики книги каквито приемаше Омировата епоха, че би било немала полза да се скрати Илиадата и да стане рѣчна книга, че нѣмаме никаква полза отъ дългитѣ и празни разговори, които съставляватъ половината Илиада, че всякъ славянинъ ще чита съ повече интересъ ваший нежели всякой другий прѣводъ на Илиадата, че стиховетѣ ви сж лѣсни за читанье и помненье, че въ нихъ се намира простотата на Омира и плавността на народнитѣ пѣсни и искуството на художественнитѣ, че можешъ да извлечашъ съзри, че си доставилъ Ектора много по-интересно лице въ превода нежели въ оригинала, че умѣлъ си да разширишъ кръга на поетическитѣ волности, че си удържалъ правилно словоударение . . . съ една дума, че дѣлото Ви ще направи епоха както каза Цариградското „Читалище“.

— Явно е, Г-не, че намѣрението Ви е да критикувате.

— Да, слава Богу, съмъ критикъ; но имамъ ли честъ да видж Ваший новъ прѣводъ на Илиадата?

— Всесърдечно, Г-не, ето го цѣлъ.

— Въ пѣсенъ А съкращението е чрѣзмѣрно.

— Да, защото гнѣвътъ и слѣдствието му трѣба да сж бързи.

— Радвамъ се, че прѣводътъ Ви диге Омирова поезия; все що сте писале е истото; но това не е Омиръ Еллинскій поетъ, но е Пърличевъ бѣлгарскій поетъ.

— Истина е, че не писахъ за Еллина“.

Отъ тоя разговоръ доста е, струва ми се, да разбере читателътъ, защо е прѣвеждалъ Пърличевъ по такъвъ начинъ Илиадата: 1. той искалъ да махне утечнителнитѣ разговори, „които и най-пламеннитѣ любители на поезията не ги четатъ“; и 2. искалъ да направи Илиадата съврѣменна, за да може „всякъ

славянинъ да ѝ чита съ по-голямъ интересъ“. По-долѣ Пърличевъ казва, защо именно допълнялъ и изоставялъ: „за да стане прѣводътъ по-употрѣбителенъ за народа, за когото се направи“; и послѣ „трѣбваше ли за хатѣра на педантитѣ да прѣведе точно вситѣ празни разговори, които и най-страстнитѣ любители на поезията не ги четатъ? . . . Той (Омиръ) не пита, точенъ ли е, но полезенъ ли е прѣводътъ . . . Знаете ли, какъ прѣведе Флорианъ Донкишота? Знаете, че и други скратиле Омира? Между всичкитѣ лоши прѣводи (всички бо лоши сж) нѣка се приложи още единъ . . . Агамемнонъ, възхищенъ отъ юначеството на Тевкра, го въздушевява тако: „Стрѣлай такъ, и прослави отца който те възпиталъ, ако и да му бѣше ти синъ незаконенъ (notho per eonta)“. Днесъ простено ли е това? Изражения въ Омировий вѣкъ силни, днесъ не сж приети. Други вѣкъ, други нрави. Омиръ оприличава проитѣ не тъкмо съ левови и барсови, но и съ вепрѣ, и съ мухи, и съ осли. Днесъ таки метафори могатъ да огрозятъ цѣла книга отъ най-приятнитѣ. Но за хатѣръ на критиката ми прѣведохме колкото можно по-вѣрно“.

Ето по какви съображения Пърличевъ съкратилъ и измѣнилъ въ прѣвода си безсмъртното произведение на Омира

Вториятъ прѣводъ на Пърличева, както казахъ и по-горѣ, съвсѣмъ не прилича на първия. Покойниятъ прѣводачъ колкото по-вече се приближавалъ къмъ старостъ, толкова по-вече се обхващалъ отъ идеята за едно общо славѣнско нарѣчие. Подъ влиянието на тая идея той съвсѣмъ измѣнилъ слогътъ. Членовѣтъ никакъ не употрѣбява, ако и да е употрѣбявалъ въ първия прѣводъ и третѣ члена, които се говорѣтъ въ Македония. Срѣщатъ се всичкитѣ седемъ падежа; много стари думи и цѣли славѣнски обрати. Тоя прѣводъ по-скоро може да се нарече църковно-славѣнски или руски, но никакъ не български. За любопитство на читателитѣ привеждаме тука двѣ паралелни мѣста отъ първия и втория прѣводъ:

Първи прѣводъ (изъ „Читалище“)

Алфа
на Илиада

Пѣй ми музо ярость Ахилева
Тя ми бѣди устрои Еллиномъ.
Тя испрати в'адови тъмници
Неброими души юначески
Тя насити со меса юначки
Псиинѣ гладни и хищнинѣ птици
Се вършише воля Зевесова.
По что ради раздоръ да ми вдигнатъ
Юнакъ Ахилъ и царъ Агамемнонъ,
Разгнѣвени другъ противу другу?
Старецъ Хрисисъ Фивосовъ священникъ
Гърбавъ иде кждѣ полкъ Еллински
Да избави дщерка заробена.
Старецъ носи откупъ драгоцѣнный.
Во дѣница държи златенъ скиптъръ
Та на скиптъръ вѣнецъ Аполоновъ.
Съзвѣи мокрѣтъ бѣлана му брада.
Милно моли гърци чернооки
А повече царъ Агамемнона:

Втори прѣводъ (изъ ръкописа)

А. Пѣснь 1.
Моръ и Гнѣвъ.

Пѣй ми Музо гнѣвъ неумолими
Ахилея Пелеева сина;
Гнѣвъ, кой гъркъмъ много бѣдъ ус-
троплъ,
В' Адѣ нпзринялъ много душъ юнач-
нихъ,
Плотъ ихъ сдѣлалъ псовъ и птицъ ло-
витвой:
Зевсова ся воля съвършяла.
Что же сварой гибельной сценились
Витавъ Ахилъ и царъ Агамемнонъ?
Древнѣй Хрисисъ Феба жрецъ почтенный
Сгърбленъ бродить п' стану Аргивянеску
Да си дъщеръ плѣнница искупить:
Старецъ носитъ искупъ многоцѣнный;
Скиптъръ злата държитъ онъ в' дѣсницѣ;
А на скиптъръ вѣнецъ Аполлона;
Милно молить гърковъ, а найпаче
Два Атрида пастиря народовъ

„Да би далъ Богъ да си покорите
Илеона крѣпкий градъ Примовъ.
Но пустите моя мила дщерка.
Примите откупъ драгоцѣни
Уважайте Фивосовъ свещеникъ“.

„Богъ би далъ вамъ Троя покорити
И в' отчизна добръ вѣзвратитесь;
Но за искупъ отдайте ми чядо
Уважая Феба далновѣржца“.

Както виждатъ читателитѣ първиятъ прѣводъ е по-хубавъ и по-лесно се чете, а вториятъ не само лесно не се чете, но и не прилича на български. Всеславниската идея му е била „втѣлнена неизгладимо въ мозгътъ както на балониститѣ идеата, че ще дойде врѣме да пжтуваме по въздуха“. Тая именно идея, въ чисто осмъществение твърдо вѣрваше Пърличевъ. ни лишава днесъ отъ единъ хубавъ прѣводъ на Илиадата. Той пише: „не обезсърчавайте ме; рѣшението ми е твърдо“. И наистина рѣшението му е било твърдо. Той прѣвелъ Илиадата на езикъ ужъ достѣпенъ на всички славѣни. Но това именно е най-жалното, че тоя прѣводъ не е съвършененъ както първиятъ и не може „да стане рѣчна книга“. Желателно би било да се потърси първиятъ прѣводъ и, ако по нѣкое чудо е уцѣлѣлъ, часъ по-скоро да се отпечати за да не се изгуби по незнание.

Въ заключение ще прибавъ, че много интересенъ е речениятъ прѣдговоръ: трѣбало би да се отпечата, защото въ него Пърличевъ е цѣлъ съ характера си, стремленията и желанията.

София, 5. I. 1894.

Е. Спространовъ

Къмъ горнитѣ бѣлѣжки. — За характеристика на Пърличева е наистина необходимо да се изнесатъ свѣденія, по които да стане и за него възможна една справедлива оцѣнка, защото по всичко се види, че той не е прѣкаралъ животътъ си токо така, безъ да е залѣгалъ и за напръдѣка на българската книжнина, и за национално наше свѣстяване (вж. биографическитѣ бѣлѣжки за него въ „Свѣтлина“, год. III. 1893.)! Та не ли и самъ бѣше най-напръжъ по чувства гръкъ, и спечели дори въ Атина награда за една своя поема на гръцки, а послѣ съзна своето заблуждение и се положи да го гони и изъ народната маса въ Македония? Неговата автобиография трѣба да съдържа много любопитни и положителни свѣденія откъмъ тая страна, а сжщо ще бждѣтъ не малко ползни и словата му, що е сказвалъ при особни случаи въ Македония, както и прѣдговорътъ къмъ втория ръкописенъ прѣводъ на „Илиада“ отъ Хомера. И за туи ние напълно сподѣляме желанието на г. Спространова по-горѣ, па и на г. Матова и г. Величкова, изказано по прѣди (Б. П., 152), да се напечататъ — както се намѣри за най-добръ — реченитѣ материяли отъ покойния Г. Пърличевъ. Обаче не сме на мнѣние да се печата и цѣлнятъ неговъ прѣводъ на Илиада, както е билъ направенъ първиятъ пжтъ и образецъ отъ него печатанъ въ „Читалище“, I. 340—344, 374—377, 387—399, 485—492. Първиятъ редакторъ на „Читалище“, г. М. Балабановъ, каза наистина, че прѣводътъ на Пърличева е „хубавъ и гладкъ“, че „нѣма искусство и усилие“ и че ще направи „епоха“ въ нашата литература; насърченъ отъ тая най-висока похвала и самъ прѣ одачѣтъ написе до редактора писмо, въ което изповѣда, че прѣвождалъ свободно, и мисли, че сполучилъ, понеже на-

редилъ стихове пламени и съ чувство, — „indignor quandoque bonus dormitat Homerus“ — а не останалъ безучастенъ къмъ труда му и новиятъ редакторъ на „Читалище“, П. Р. Славейковъ, който изново хвали прѣводътъ на Пърличева. И при все това той прѣводъ пълно заслужи оная одѣлка на Неша Бончевъ, която накара „Читалище“ да спре по-нататѣкъ да го печата, а самиятъ прѣводачъ да го зарѣже съвсѣмъ и да се завземе съ втори. за жалость още по несполученъ опитъ. „Епохата“ въ нашата книжнина не се създаде. Пърличевъ можеше да каже подиръ това въ своя прѣдговоръ къмъ втория опитъ, че българската „непросвѣтена“ (— на Бончева ли?) критика „удавила много таланти още въ първия имъ цвѣтъ“: отъ негова страна то се разбира; ала не бива и ние да заключаваме отъ тия думи, че трѣба въ автора на всѣко дѣло да подозираме единъ талантъ, зарадъ който и да не се изказваме веднага както заслужава дѣлото му. Особно българската литература въ прѣдишно врѣме, както и сега още, се е развивала срѣди такива условия, че каквато критика и да се е упражнявала надъ трудоветѣ на единъ авторъ, ако е билъ той истински талантъ, той не се е убивалъ отъ нея, но пакъ е избивалъ нагорѣ. Работата е, че талантътъ не може да борава и безъ развитие, безъ усѣвършенне; — тъкмо безъ тѣхъ той пропада. И Гоголь съглежда подъ калпакъ на мисго прѣстички мужици зародиши на необикновени таланти; па и З. Стояновъ повтори такава мисль въ своитѣ „Записки“, като съжали, че въ лицето на всѣкой нашъ овчаръ или говедаръ лияѣ цѣла оригинална философия; обаче такива таланти и философи гинѣтъ всѣкой день прѣдъ очитѣ ни, безъ да ги е посрѣщала книжовна критика. Самъ Пърличевъ е чувствувалъ въ себе дарбата да схваща живо поезията, па да може и да я осѣществява, както е направилъ това съ наградената си грѣцка поема ‘Ο Αρματολός; но той не притежавалъ и по трѣбното въ случая „развитие и усѣвършенне“, да прѣдаде Хомерова поезия на български езикъ. И тая работа иска единъ „талантъ“, една дарба, която не всѣкой владѣе. Пърличевъ искалъ да нагоди старата Илиада за новото врѣме, да изпусне разказитѣ, които увличали елинитѣ, а насъ вече не тревожатъ, и венчко това да изкаже съ единъ езикъ, който да разбиратъ до нѣйдѣ и другитѣ славѣни; а Бончевъ посочи, че тъкмо съ това е сбъркалъ, като изкаралъ по такъвъ начинъ вече произведение не на Хомера, но на Пърличева. Който отива да чете Хомера, той дири и Хомеровска поезия, която затуй трѣба да му се дава и съ оригиналнитѣ свои качества: български искания въ тая поезия не могатъ да се внасятъ; само българекиятъ езикъ, на който би се прѣвела тя, поради своето особно естество може съ материялната си страна да повлияе и върху нейния изказъ, но сѣцината ѣ при все това трѣба да остане непокърнена. Строгата одѣлка на Бончева досѣгаше тая страна отъ прѣвода на Пърличева и — ако щете — отъ неговия талантъ; а отъ такава одѣлка е далечъ още „да се убива“ и талантътъ на прѣводача да създава собствени свои поетически произведения. Въ онова врѣме, ко-

гато Бончевъ осъди прѣводътъ на Пърличева, нашитѣ вѣстници и списания, па и дружеството „Промышление“ въ Цариградъ, съ петемни очи гледахъ да имъ дойде „нѣщичко“ отъ нѣкъдѣ, да го обнародватъ за полза на българската книжнина; доказателство за това е възхищението на г. Балабанова, който каза и оная голѣма дума за прѣвода на „Илиада“. И Пърличевъ, ако чувствувахе въ душата си напорътъ на поетически идеали, имаше всички възможности да имъ отвори пътъ въ нашата книжнина, като ги фиксира въ поетически форми; той можеше поне да ги осъществи чрѣзъ слово, па нѣка и да останѣхъ въ ръкописъ, както сж ни останѣли вече и други негови трудове, между които и прѣводъ на Ариостова „Orlando furioso“. Историата на литературата познава таланти, които жестоко сж били притескани отъ външнитѣ условия на своето врѣме, отъ власти и влияния, що сж имъ отнимали възможности и да живѣятъ; и при все това, колкото и да не сж извършили всичко, каквото е обѣщавала дарбата имъ, тѣ пакъ сж прѣдали на потомството творения, по които сж и били оцѣнени като таланти. Между туй за таланта на Пърличева не съществуваше у насъ първото обстоятелство, а второто останѣ да се чака, та дори и до днесъ. А тъкмо днесъ не е врѣме вече да се издава и първиятъ му прѣводъ на „Илиада“: подиръ минутния опитъ на П. Р. Славейковъ и потната жертва отъ врѣме и пари на Ф. Велевъ, ние вкусихме по единъ случайно случилъ се случай и увлѣкателенъ прѣводъ на разпрата между Ахила и Агамемнона отъ Бончева и на раздѣлата на Хектора съ Андромаха отъ Вазова; — подиръ тия строини стихове и тая българска рѣчь ние напразно бихме се мъчили да понесемъ и „волноститѣ“ отъ всѣка страна на прѣвода отъ Пърличева. Ако е работата само „да имаме“ цѣлата „Илиада“, тя ни е доста вече въ жертвата на Велева; ако ли искаме наистина да имаме „Илиада“ каквато трѣба, тагава нека се направи новъ прѣводъ по образа на Бончева или Вазова, и по-добръ отъ самия оригиналъ; — на най-сетнѣ можемъ да искаме „Илиада“ и въ строенъ и звученъ прѣводъ не въ стихове, но въ обикновена, невезана рѣчь, както правятъ сега и руситѣ въ списанието си „Гимназія“, при всичко че си имахъ „класическиятъ“ прѣводъ на Гнѣдича, устарѣлъ вече поради езика си, пълненъ съ церковнославѣнизми. При тия нови искания да се прѣиздава стариятъ прѣводъ на Пърличева нѣма цѣлъ ни книжовна, ни библиографична.

А. Т.

Ф. Панайотовъ. *Михалъ* Варненска повѣсть. София. Книгопечатница Вълковъ. 1893.

Бѣлински отдавна е казалъ, че посредствеността въ поезията е нетърпима. Още по-нетърпима е бездарността; защото, ако у посредствения поетъ може да намѣрите поне единъ стихъ удовлетворителенъ, у бездарния и това не ще намѣрите. Този послѣдниятъ, лишенъ отъ всѣкакво поетическо чувство, отъ всѣкаквъ огънь, не владѣе даже техниката на стиха. Неговиятъ стихъ е грапавъ и безсмисленъ; за да намѣри рима, той изкри-

вява езикътъ, изнасява го. Той не пише, за да изрази нѣкое накупѣно въ него чувство, да даде образъ на идеи и стремления, които сѣ го обхващали. които вълнуватъ гърдитъ му, сърцето му; — не! Той пише за да удовлетвори въ себе си една друга страсть: авторското самолюбие. Това именно самолюбие го крѣпи, то го вдъхновява, то го блазни, то му шепне тихо всѣки часъ, всѣка минута: ти си поетъ, ти си чуденъ поетъ, ти пишешъ прѣвѣсно, — печатай!

И слѣдъ нѣкой день въ ржката на читателя пада вече книгата, която чете, чете — и не може да дочете. Неможе, защото нѣма по-усилна работа отъ тази, да четешъ едно бездарно произведение, да се прѣпъвашъ надъ стихове кроени съ мжка, — да четешъ, четешъ и най-сетнѣ нищо да не остане въ главата ти, нищо да не почувствува сърцето ти!

Повѣстьта „Михалъ“ е отъ този родъ. Ние не знаемъ, дали ще има нѣкой читателъ, който да надвие на себе си, и да я прочете цѣла, — толкова е тя безсѣдържателна! А стихътъ ѝ, — уви! Додѣто се издаде тая повѣсть ние просто не вѣрвахме, че може да бждемъ подложени на такава мжка, да четемъ тѣй прѣсилени, тѣй безвкусни стихове. Не би трѣбало да посочваме никакви отдѣлни стихове, защото цѣлата повѣсть е примѣръ отъ лошъ стихъ. Но за да видѣтъ читателитъ, до какъ може да отиде въ насилието надъ изика оня, който нѣма ни искра отъ поетическа дарба, а пише стихове, ще цитираме само нѣколко стиха, случайно взети изъ повѣстьта.

Фанѣ си кжца въ нѣкъ лозаръ,
У Κηρίος Поло
На площадъ „Ченгене Пазаръ“
(Но къмъ то западъ по.) . . (32).

И тѣй по Евтерпи да сме,
Да продължаваме
Да режемъ общото кесме . . (39).

О, рѣдко ѝ нѣщо да ѝ добра
Хазайката у насъ,
Азъ давамъ имъ на вѣкъ хвалба
И пращамъ ги въ Парнасъ . . (47).

Въ единъ миговень интервалъ
По навикъ старъ (а детъ) . . (53).

И т. н. Всичкитъ стихове на повѣстьта сѣ или като цитиранитъ, или по-лоши. За съдържаннето нѣма да говоримъ нищо. Въ такива стихове не може да има и никакво съдържание. За да бжде добъръ поетъ, на автора нѣма да му помогне нито „Золитовия манеръ“, о който се придържалъ той, както изповѣдва въ единъ отъ куплетитъ на повѣстьта си:

За туй придържаме днесъ ний
Золитовий манеръ
Макаръ за много той да бий
На скъсанъ ужъ фенеръ,
По той, въвъ сжщность днесъ за днесъ
По принципъ вѣренъ е

И кат' спектралъ — великъ прогресъ
Въвъ физиката, е . . .

Ето поетически образъ, ето поетическа картина, ето поетически стихъ !

И господинъ Панайотовъ счита повѣстѣта си за „сериозна книга“, и е убѣденъ, че е „добросъвѣстенъ изпълнител на замисленото си“, както говори въ прѣдговора !

П. Н. Даскаловъ.

Поменик знаменити ъуди у сръпскога народа новијега доба. Написао М. Ђ. Милићевић. [I, II, III, IV и V книга. Издава се отъ фонда, завѣщанъ отъ Чупича].

Възражданието на сърбетѣ отсамъ Дунава почнува не порано отъ началото на сегашното столѣтие. Туй възраждане много се различава отъ нашето. Ний почнахме съ борба сръщу духовното чуждо иго, за черковно училищни правдини, а тѣ почнахъ съ борба за политически права.

Отъ 1803 та до 1813 година сърбетѣ подъ прѣдводителството на Кара Георги покрихъ своето отечество съ кости, а себе си съ слава. Храброситѣ, самопожъртуванията и доблеститѣ, които ний сръщаме въ това врѣме, ще свѣтътъ всегда въ новата сърбека история; юнацитѣ, борцитѣ и дѣйцитѣ въ това въстание ще служатъ като свѣтила и образци на грядущето сърбеко поколение. Въ 1813 год. всичкитѣ тия борци, юнаци и дѣйци паднахъ въ борба съ грамадна турска войска, която нахлу въ малката Сърбия, а които останяхъ живи, бѣхъ принудени да оставятъ своето отечество. Сърбскитѣ дѣца и момци, заробени се продадохъ по пазаритѣ на европейска Турция. Доиде 1815-та година, и ново въстание пламна подъ прѣдводителството на Милошъ Обреновичъ. Туй въстание се увѣнча съ сполука и успѣхъ. Сърбетѣ слѣдъ нѣколко годишна борба спечелихъ малки политически права и полунезависима нова държавица. Слѣдъ туй вече почнахъ да работятъ и за своето уметвенно развитие.

Днесъ Сърбия има едно извѣстно политическо положение и една извѣстна култура. Туй свое положение на днешна Сърбия почива върху коститѣ на падналитѣ герои и върху мирнитѣ дѣла на книжовнитѣ дѣйци. И едниѣ, и другитѣ сж великитѣ и заслуженитѣ мжжѣ на Сърбия. Тѣ бѣхъ въ забвение до сега, както сж и нашитѣ въ насъ, и сърбетѣ за много малцина знаехъ нѣщо по-подробно, пообширно. Днесъ тѣ сж извадени изъ забвение! Тѣхнитѣ велики и благородни дѣла сж вече открити, напечатани и извадени на свѣтъ. Туй похвално, благородно и тежко дѣло е извршилъ извѣстниятъ сръбски писателъ Миланевичъ съ свойтъ „Поменикъ“.

Въ „поменика“ ний виждаме кратки биографически бѣлѣжки върху живота и дѣлата на всичкитѣ мжжѣ, които сж спомогнали съ какво-годѣ за възражданието на Сърбия. Пс азбученъ редъ тукъ сж наредени и онѣзи, които съ пушка се борихъ за свободата на Сърбия, и онѣзи, които съ перото въ ржка, съ свойтъ умъ и мисль спомогнахъ за уметвенното

развитие на сърбетѣ, както и опѣзи които съ своитѣ парични щедри пожертвувания сж спомогнали, било за политическото освобождение, било за уметвенното развитие на сърбското отечество. Тукъ сж наредени 426 такива дѣйци съ различни занятия: войводи, прости войници, владици, калугери, понове, поети, учители, списатели, художници, па и чиновници. Г-нъ Миличевичъ не забравилъ да спомѣне и ивъзи отъ хрѣватските поети и списатели. Туй е единъ трудъ, който, колкото е похваленъ, толко и полъзенъ за сърбетѣ, и ний бихме пожелали, щото чрѣзъ подобенъ на „поменика“ трудъ да се изваджтъ изъ забвение и нашитѣ велики заслужени мѣжбе.

Тоя хубавъ трудъ на г-на Миличевича е интересенъ и за насъ, защото въ него ний намираме интересни забѣлѣжки за нѣкои наши юнаци, които сж пролѣли своята крѣвъ и сж положили своитѣ кости за свободата на нашитѣ сърбеки братия. Тѣзи наши юнаци до сега въ насъ сж били въ съвършено забвение; трудътъ на г. Миличевичъ ги извадилъ изъ туй забвение и тѣ ще живѣжгъ вѣчно въ сърбската литература. Азъ вѣрвамъ, че тѣ заслужаватъ да живѣжгъ и въ нашата. Тѣзи юнаци сж слѣднитѣ.

Кондо бимбаша. Собственното му име Устоянъ = Стоянъ. Споредъ „поменика“ той се родилъ въ Поломско т. н. въ долината на рѣката Ломъ. Билъ е кърджалия и въ 1804 г. е билъ въ четата на Гушанецъ Али-булюкъ-башия. Когато Дакшитѣ въ Бѣлградъ се видѣли притиснати отвредъ отъ сърбскитѣ възстаници, Кучукъ-Али е излѣзналъ изъ Бѣлградъ и отишълъ къмъ Ягодина, защото тоя край не бѣше още възстаналъ и отъ тамо повика Гушанеца Али да помогне на Дакшитѣ. Той е дошълъ съ 800 свои кърджалии, между които е билъ и Кондо. Между кърджалиитѣ на Али е имало множество българе и, както се види отъ „поменика“ надъ тия българе е командовалъ Кондо. Въ 1806. сърбетѣ били заобиколили Бѣлградъ за да го прѣвзематъ. Тогава Бѣлградъ, освѣнъ калето, билъ е обграденъ съ дълбокъ и широкъ хендекъ и въ градътъ се влизало само прѣзъ нѣколко капи. Най-важнитѣ капи сж били Сава-капия и Марушъ-капия. Тия двѣ капи сж пазени отъ Кондо. Едвали бихж можали сърбетѣ да прѣвземжтъ Бѣлградъ, ако не билъ имъ помогналъ Кондо. Като българи и християнинъ, въ него се пробудило чувството на омразата ерѣщу турцитѣ и той прѣминжалъ съ цѣлата си чета, която се състояла само отъ българе, къмъ сърбетѣ. Колко е помогнало това на сърбското дѣло, познава се отъ това, дѣто слѣдъ три мѣсеци, ерѣщу Св. Андрей, сърбетѣ нападнали на Бѣлградъ и сполучили да го прѣвземжтъ. Кондо тукъ игралъ най-важна роль и получилъ петъ тежки рани. Колко е билъ свѣжъ животътъ Кондовъ за сърбетѣ познава се отъ факта, че не само самъ Кара Георги, но и всичкитѣ други старешини сж се интересирали за ходѣтъ на болестта му и сж силно желали да бѣджтъ излѣкувани ранитѣ му. Кондо се излѣкувалъ и въ 1807 година ний го виждаме, че се бие при Ужица, при Дринъ и ходилъ е чакъ до Лозница. Въ 1812 се нарича бимбашия и се испраща като

главатаръ на доброволцитѣ въ Ужичката нахия, за да приготви нуждното за бой. Прѣди пропаданъето въ 1813 г. Кондо е билъ въ Лозница, дѣто сж го Турцитѣ обиколили били. Той е успѣлъ да излѣзне изъ градътъ съ своитѣ войници, но турцитѣ го забѣлѣжили, погнѣжи го и го стигнали близо до мѣнастира Т р о н о ш е. Тукъ е станѣла жестока неравна битка, въ която Кондо билъ убитъ. Той е билъ погребанъ край мѣнастирския олтаръ, на брѣгътъ, 40 крачки отъ мѣнастирския кръстъ. Нѣкои казватъ обаче, че Кондо билъ само тежко раненъ, прѣнесенъ въ Зворникъ, дѣто е лѣченъ и оздравѣлъ. Въ 1820 г. е дошълъ въ Ужица, дѣто е и умрѣлъ. Туй е по-вѣроятно. Кондо е билъ нисѣкъ, пѣленъ човѣкъ; говорилъ е диалекта Ломски, като замѣталъ малко на сръбски. Знаялъ е още турски и арнаутски. Той е погинѣлъ на 30-годишна възраст.

Жално е, че не се знае нищо за другаритѣ му които сж тоже били българе.

Папазоглу. Тоже българинъ роденъ въ село Студенобуче Кутловска (Фердинандовска) околия; билъ поповъ синъ, отъ дѣто е прозванъ Папазолу. И той е билъ съ кърджалинитѣ и съ тѣхъ е дошълъ въ Сърбия. Послѣ, когато видѣлъ, че сѣрбетѣ се борѣтъ за своята политическа свобода, като българинъ, не е можалъ да не имъ съчувствува. Той напустѣлъ кърджалинитѣ, прѣминѣлъ къмъ сѣрбетѣ и се билъ съ тѣхъ срѣщу турцитѣ. Заради храбростта му, той билъ назначенъ бимбашия въ Чѣрна-рѣка. Той много пѣти съ голѣма чета отъ коняци и пешаки е нахлѣтвалъ дѣлково въ Турция, заробвалъ е богати турци и погубвалъ е онѣзи за които се научвалъ, че сж насплници и притѣснявали раята. Веднѣжъ, когато е било прѣмирие между сѣрбетѣ и турцитѣ, Папазолу е влѣзѣлъ въ Турция и направилъ е голѣма пакостъ. Турекото правителство се оплакало за тая постѣпка на Русекото и Кара Георги е билъ далъ заповѣдъ никой да не смѣе да прѣминава границата и веѣкой, които погази тая заповѣдъ ще бѣде наказанъ. Папазолу прати въ тая строга заповѣдъ съ 300 душъ коняници и толко още пешаки и нахлулъ въ софийско поле, дѣто се билъ съ турцитѣ. Тукъ погубилъ единъ турски юнакъ и се върнѣлъ въ Чѣрна-рѣка съ богата плячка. Наскоро слѣдъ това той билъ убитъ съ измама отъ нѣкого си Джода, казватъ по побуждението на хайдукъ Велко и Добринчевъ, които сж завиждали на неговата храбростъ и слава. Сръбскій поетъ Сава Милутиновичъ, който е вѣспѣлъ почти вѣчкитѣ борци въ това възстание, вѣспѣлъ е Папазолу. Туй стихотворение е напечатано въ Србијанка III стр. 88—97.

Пѣсенъта се почнува:

Льуто куне сва бугарска земља:
 Душе вам се за ребра припекле,
 Божијега не видеде лица,
 Не могле се очистити вечно! . . .
 Рад вас клетвам' прегрузио људски,
 Устанце вам зајими враѣали се,

Одужит' се никада не могли
 То л' утешит' нутрост плачку игда!
 Од Поломља, из Студенобучја
 Папазоглу чудна јуначина,
 Тко, убити, прегори курварски?!

Ичко Петаръ. Въ „поменика“ не се вижда че е българинъ, а само родъмъ отъ Катраници въ Македония. Но въ „мемоаритѣ“ на Ненадовича и въ „Южное-славянство“ стр. 569 той се не нарича иначе освѣтъ българинъ. Тоя Ичко Петаръ е билъ драгоманинъ при турекото посолство въ Берлинъ. Той е донѣлъ въ Бѣлградъ още въ врѣмето на Мустафа-паша (Мустаја паша) и е билъ много близъкъ неговъ приятелъ. Развѣтъ че туй тѣсно приятелство между пашата и Ичка произлизало отъ туй, дѣто и двамата сж били франкмасони. Въ 1804 г., когато сѣрбетѣ възстанжли, Ичко се съединилъ съ тѣхъ. Както въ пърото, така и въ второто възстание Ичко е принесѣлъ голѣма полза на сѣрбското дѣло като дипломатъ. Той е бивалъ непрестанно много пѣти при турцитѣ за преговаранне и въ Ц-градъ е уврѣзалъ съ Портата оня договоръ, който е извѣстенъ подъ име „Ичковъ миръ“. Споредъ тоя миръ Сѣрбия е трѣбвала да плаща на Портата 806 000 греша и да си имать свое правителство. Тоя миръ е донесенъ отъ нароченъ пратеникъ и прочетенъ въ скупщината 1806 г. прѣзъ Августъ. Ичко е билъ задържанъ въ Нишъ като заложникъ зараду пратеника турекки. Сѣрбетѣ не сж приели тоя миръ, и войната изново пламнала. Какво е било съ Ичка по-послѣ не се знае, а само туй, че той въ послѣдно врѣме е живѣлъ въ Бѣлградъ. Единъ день е билъ повиканъ въ Топчидере, р-зиденцията на Милоша, на обѣдъ. Слѣдъ обѣда се върнулъ въ Бѣлградъ, но едвамъ живъ и слѣдъ нѣколко часа умрѣлъ. Веѣкой е билъ убѣденъ, че е отровенъ. Кои сж били причинитѣ на туй злодѣйство никой незнае. Милутиновичъ въ едно стихотворение (Србијанка III 40—42) като възпѣва хубавитѣ свойства на Ичко обвинява за неговата смъртъ нѣкои си „Просвѣщенце“, но на право не се спомява името на злодѣеца.

Джорджевичъ Герасимъ Шабачки владика. Той е родомъ отъ Видинъ и споредъ „поменика“ по народностъ влахъ. Ний знаемъ, че въ Видинъ нѣма власи, но това не е важно. За насъ интересни сж другитѣ свѣденія, а именно, че Герасимъ се училъ въ 1779 г. при даскалъ Цско, отъ което се вижда, че още въ тога врѣме е имало училище българско въ Видинъ; нѣма съмнѣние че туй училище е било килия. Той си останѣлъ съ туй учение и съ него е станѣлъ и владика.

Толкова само мжжѣ срѣщамъ въ „поменика“, било като българи, било като изъ Македония. Ний сме благодарни и за тѣзи оскѣдни бѣлѣжки. Не можемъ да не нахвърлимъ г-ну Миличеву за едно малко опущение относительно хайдукъ Велка. Изъ „мемоаритѣ“ и на училищнитѣ чинов-ниче сме сѣлунали, че на знаменити сѣборъ отъ сѣрб-китѣ войводи въ 1813 г. които се били сѣбрани да разиселятъ какви мѣрки трѣбва да взематъ прѣдъ

угрожающата опасностъ и когато се рѣшило Краина да се изостави, а особено Неготинъ; хайдукъ Велко се дигналъ и казалъ тѣзи думи: „Главата си давамъ Неготинъ не давамъ“, които думи сж исторически, и, когато пишемъ „поменникъ“ съ цѣлъ на историческия спомѣнъ, да се изоставятъ подобни характеристични изрѣчения на дѣйцитѣ, по моето скромно мнение, значи да правимъ грѣшка.

Прѣди да свършж своитѣ бѣлѣжки върху „поменника“, ще просж позволение отъ мастития сръбски писателъ да спомѣна още за нѣкои неволни упущения и грѣшки, които се срѣщатъ въ тоя похваленъ трудъ. Въ редѣтъ на знаменититѣ и велики сръбски мжже и дѣйци ний срѣщаме изправени и такива, които нѣматъ и немогжтъ да иматъ такава честъ. Така:

Баначанинъ Релъо е изправенъ въ редѣтъ край Кара Георги и хайдукъ Велка само за това, защото е обругалъ Доситея Обрадовича. Поне нити ний знаемъ, нити въ „поменника“ сж указани други нѣкои негови заслуги.

Григоревичъ Вуле е изправенъ ведно край Милошъ и Михаилъ Обреновичи само защото е билъ чибукчия и палилъ чибукъ на Милоша и дѣто послѣ, по заповѣдъ на послѣдния, посѣгналъ върху живота на Шабачкий владика Никшичъ Мелетия, когото той, звѣреки убилъ ведно съ още нѣколко души като него нехрани майковци.

Теофило е изправенъ край Х. Продана защото е прѣдалъ юнацитѣ въ Х. Продановата буна.

Кучукъ Станка е наредена ведно съ Даничича и Панчича само защото е била наложница на хайдукъ Велко и го служила съ вино и ракия.

Азъ бихъ наброилъ още нѣколко десетини такива лица, които, не само не заслужаватъ да се нарежтъ „знаменити лъуди“, но още повече тѣхното поставяне въ редѣтъ на знаменититѣ лъуди, оскръблява священната паметъ на истинскитѣ велики сръбски мжже, които ще свѣтътъ въ новата сръбска история, и пѣни ще се пѣжтъ въ тѣхна честъ и паметъ, додѣто трае сръбство и додето „серце за серцемъ уздише“.

Азъ не срѣщнихъ тоже въ „поменника“ имената на Светозара Марковичъ, Адама Богосавлевича и други, които въ новата сръбска история сж такива знаменитости, които правжтъ честъ на всѣкой народъ. Може би туй е станжло неволно, но то прави непъанъ иначе прѣкрасния трудъ.

Д. Мариновъ.

II. КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВЪСТИ.

[Пратено до редакцията на „Български Прѣгледъ“].

„Многоуважаемый Господине,

Извѣстно Ви е, че на 5-й минжлий Декемврий едно събрание отъ български журналисти и литератори рѣши, да се отпразднува петдесетгодишнината отъ появяването на първия български журналъ и избра една комиссия, състояща се отъ г. г. В. Стояновъ, Ив. Евстр. Гешовъ, Д-ръ Ив. Шишмановъ, Ив. Стояновичъ и В. Атанасовъ, на която комиссия възложи да размисли и опрѣдѣли начинътъ, по който да стане това отпразднувание.

Комиссията, слѣдъ нѣколко засѣдания, които имá по този въпросъ, дойде до заключение, че за да стане отпразднуването на петдесетгодишнината отъ появяването на първия български журналъ по-тържественно и да има то по-благоотворно влияние върху народа ни, и, отъ друга страна, за да се отдадѣтъ заслуженитѣ почести на памятъта на първия български журналистъ Фотинова, трѣбва да се вземе за основа слѣдующата программа:

1) Празника да се състои на 10-й Юлий т. г. за да могатъ да вземжтъ участие въ него и учителитѣ и ученицитѣ, които прѣзъ това врѣме ще бѣдѣтъ свободни отъ занятие.

Въ този день да има въ всичкитѣ градове на България молебень за Фотинова и единъ видъ мѣстни народни тържества.

Тържеството въ Столицата да стане по особенна программа, колкото е възможно по блестящо, като се поканжтъ да присѣствуватъ на него любители отъ цѣла България. За да се даде възможность на повече хора отъ провинцията да дойдатъ въ Столицата въ деньтъ на празника, ще се ходатайствува прѣдъ правителството за организирането, тамъ идѣто има желѣзница, на увеселителни тренове съ умѣрени цѣни за пажтувание.

2) Да се приготви и издаде въ спомѣнъ на Фотинова единъ историко-литературенъ сборникъ отъ оригинални произведения на български писатели, които да се прѣсне на всеждъ изъ България и да почне да се продава въ деньтъ на празника.

Сборника да се състои отъ 10—12 печатни коли и да се продава съ една цѣпкожна цѣна. Прихода, който се добие отъ продажбата на сборника, да се употреби за литературния фондъ за който се говори по-надолу.

За отпечатването на сборника да се иска пособие отъ г. Министра на Народното Просвѣщение.

3) По случай на празника да се свика въ Столицата единъ съборъ отъ български журналисти и литератори, които да има за задача да обсъди и вземе рѣшения по слѣдующитѣ въпроси: подобряването на нашата журналистика а) въ нравствено и б) въ материално отношение и образуванието на единъ литературенъ фондъ за подпомагане нуждающитѣ се журналисти и писатели.

Събора да има всичко три заседания, отъ които първото на 10-й Юний, въ денятъ на празника, слѣдъ обѣдъ, а другитѣ двѣ на другия день.

4) На третия день слѣдъ празника събора да отиде въ Самоковъ и да присъствува при полаганieto паметната плоча на къщата, въ която се е родилъ Фотиновъ.

Отиванieto на събора въ Самоковъ да стане по особенна за тѣзи цѣли программа и слѣдъ едно споразумѣние съ градския съвѣтъ и учителското тѣло въ този градъ.

Понеже горното рѣшение на комиссията ще се подложи на разгледване и одобряване отъ друго едно събрание пакъ отъ журналисти и литератори отъ цѣла България, което ще се свика въ Столицата въ началото на идущий Февруарий, честь имаме да Ви помелимъ, Многоуважаемый Господине Редакторе, да дадете гласностъ на това рѣшение въ единъ отъ най-близекитѣ броеве на почитаемия Ви вѣстникъ, и да некажете мнѣнието си по него, за да може този въпросъ да се обсъди и освѣтли прѣди свикването на бъдѣщото събрание.

Приемете Многоуважаемый Господине Редакторе, увѣрение въ отличното ни къмъ Васъ уважение.

София, 15-й Януарий 1894 г.

Отъ Комиссията“.

Новооткритото „Любословіе“ отъ 1842 година и въпросътъ за петдесет-годишния юбилей на българската журналистика.

До неотколѣ още не подлежеше на никакво съмнѣние, че нашиятъ периодически печатъ си води началото отъ 1884 година. Нашитѣ най-компетентни библиографи, г-да А. Теодоровъ и Ю. Ивановъ, единиятъ съ своя „Книгописъ“, (Сбм. IX и отдѣлно), другиятъ съ своето съчинение „Българскиятъ периодически печатъ отъ възрожденieto му до днесъ“. (София 1893.) дойдохъ още веднажъ да потвърдятъ това мнѣние — и то въ най-ново врѣме. Естествена бѣше за това до нѣкъдѣ сензацийата, която най-напрѣдъ въ в. Врѣме (год. I. брой 22)¹⁾, а по послѣ и въ първия брой на пловдивската „Българска Сбирка“, се появиха кратки бѣлжки по поводъ на проектирания 50-годишенъ юбилей на българската журналистика, въ които се съобщаваше, че „семе пропуснали

¹⁾ Обстоятелството, че въ „Българска Сбирка“, не се поменува нищо за авторството въ 22 брой на вѣстникъ „Врѣме“, комуто принадлежи — въ всѣки случай — първенството въ откриванieto на Любословіето отъ 1842 год., се обяснява може би, отъ това, че авторътъ на бѣлжката въ „Врѣме“ и въ „Българска Сбирка“ е едно и сѣщо лице.

срока, както се нерарчватъ на сѣдебния языкъ“ (Българ. Сбирка, стр. 72) „Да, ние сме пропустили срока и — колко много? Прозинали сме го, проснали сме и едва на 1894 г. искаме да правимъ почести и юбилейни празненства за петдесетгодишнина, който се е навършила още прѣди двѣ години“. — Авторътъ на последната бѣлѣжка правѣше по нататъкъ нѣколко песимистични разсѣждения върху нашето нехайство къмъ паметта на великитѣ наши дѣятели. „Едни дѣйци не припознаваме, не цемъ и да ги знаемъ, даже и приживѣ. За други, които търсимъ приживѣ, забравямы и динтѣ на тѣхната смъртъ, за да имъ направимъ поне единъ поменъ“; но което бѣше по-важно, то е изричното му съобщение, че въ пловдивската народна библиотека било открито едно ново Любословіе отъ 1842 година: „На една случайность дѣлжимъ узнаването, че Любословието на Фотинова първи пътъ се е появило на 1842 год. въ Смирна, именно на едно посочване, което ни направи г. Илия Керемедчиевъ, служащъ въ мѣстната Народна Библиотека. Ние видѣхме една книжка отъ това Любословие, което носи сѣдното заглавие: „Любословие, или періодическо списаніе разныхъ вѣденій, издадено трудомъ Константина Г. Фотинова. Смирна, въ типографіи А. Даміанова 1832 г. стр. 24“.

Въ сѣдствие на това свое откритие, авторътъ на края на своята бѣлѣжка задаваше сѣдующия въпросъ: „Сега трѣбвали на 1894 г. да правимъ единъ петдесет-годишенъ юбилей, на който датата е била прѣди двѣ години?“

Тоя въпросъ, трѣба да се признае, произведе до нѣкъдѣ неприятно чувство и смущение особено въ кръга на тия, които бѣхъ по-заинтересувани въ въпроса за отпразнуването на Фотиновия юбилей — като инициатори или разпоредители. Живата полемика, която се заведе между редакцията на „Югозападна България“, отъ една страна, и в. „Врѣме“ и „Българска Сбирка“, отъ друга, най-добрѣ свидѣтелствува за важността на въпроса, но и за неговата неприятност! — Раздражениятъ тонъ, който „Югозападна България“ удари още при първата вѣстъ за едно новооткрито „Любословіе“, бѣше повече отъ естество, да възбуди съмнѣние у тия, които по-спокойно гледатъ на въпроса, отъ колкото да ги убѣди въ вѣрността на твърдението, че новооткритото „Любословіе“ нѣма нищо общо съ периодическия печатъ. Наистина, и „Врѣме“ „Българска Сбирка“ не съвсѣмъ деликатно докачиха главнитѣ ни авторитети по библиографията ни, като искаха да ги изкаратъ — поне колкото се отнася до въпроса за появяването на първото българско списание — за „издавания“; но на подобни бѣлѣжки достатъчно бѣше да се отговори съ това, което казва г. Теодоровъ въ уводъ къмъ своя книгописъ изобщо за мажнотнитѣ, що сѣща библиографътъ у насъ: „У народъ, какъвто е билъ нашиятъ особито до освобождението, — народъ безъ организирана книжна промишленостъ, безъ публични библиотеки и безъ литературенъ центъръ — книгитѣ, които се печататъ на езика му, ставатъ извѣстни и много късно, и на малцина читатели. Съ врѣме нѣкои отъ тия книги естествено се забравятъ, затурятъ, или и съвсѣмъ изчезуватъ

отъ продажъ; и за които не е имало записана никаква вѣсть, за тѣхъ потомството не знае, че сж съществували, а които сж били добрѣ или злѣ записани, тѣ поне съ името си припомнятъ, въ какви опити се е упражнявалъ народниятъ ни духъ, който се е стремилъ къмъ развитие“. (стр. 4).

Тия и подобни обстоятелства сж достатѣчни да ни обяснятъ, защо даже такива съвѣстни работници като г-да Теодоровъ и Ю. Ивановъ не сж имали възможность да забѣлѣжатъ Любословіето на Фотинова отъ 1842 год. ¹⁾. Самъ авторътъ на бѣлѣжката въ „Бѣлг. Сбирка“ не признава ли изрично, че на една случайность дължи узнаването, че Любословието на Фотинова първи пътъ се е появило на 1842 год. въ Смирна, именно на едно посочване, което му билъ направилъ г. Илия Керемедчиевъ, служащъ въ пловдивската народна библиотека? Българскиятъ книгописъ вѣроятно още дълго врѣме ще продължава да се допълня благодарение на такива случайности — и ние нѣма освѣнъ да се радваме, че поне по такъвъ начинъ, ако не по иначевъ, единъ день ще успѣемъ, да имаме една колко годѣ точна статистика на нашата книжнина. — Ние не се съмняваме обаче, че хубавитѣ трудове на г. Теодорова и Ю. Иванова ще възбудятъ интересъ и желание и къмъ по-систематично изслѣдване на нашата библиография. Дължността на всекиго отъ насъ е въ всеки случай, да помага на подобни опити, при което разбира се съвсѣмъ не е нужно да си дава прѣкаленъ триумфаторски видъ, ако бжде честитъ, да намѣри въ нѣкоя мухлясала ракла, по таванитѣ и избитѣ — нѣкоя книжка неотбѣлѣзана до сега отъ никого.

Пълна библиография у насъ ще се създаде само *viribus unitis* — и за това всинца трѣба да се смѣтаме като работници на едно и също дѣло, а не като завистливи съперници. Кой най-напрѣдъ открилъ еди коя книжка, и кой не я съгледалъ, не е най-сетнѣ толкова важно, колкото да се знае, че такава книжка въобще е съществувала нѣкогажъ, и отъ това гледище азъ поне съ радостъ посрещнахъ бѣлѣжкитѣ въ „Врѣме“ и „Българска Сбирка“ и се потрудохъ, да провѣржъ самъ новитѣ данни, които се съобщавахъ тамъ.

Новето „списаніе“ за което става въпросъ, се намѣрва сега въ министерството на народното просвѣщение, гдѣто азъ имахъ възможность да го прѣгледамъ и изучъ грижовно. Споредъ моето мнѣние, книжката, която е забѣлѣзана въ „Журнала“ (а не въ каталога?) на пловдивската народна библиотека и музей подъ № 13360 — и носи титлата „Любословіе или періодическо списаніе разнихъ вѣдѣній издадено трудомъ Константина Г. Фотинова С. Смирна. Въ типографіи А. Даміанова 1842.“ и мотто: Испытайте писанія, въ нихъ же бо обрящете животъ вѣчный и сокровище неизчерпаемо“, — не е собствено нито първиятъ брой на нѣкое самостоятелно

¹⁾ При съставяннето на книгописа си г. Теодоровъ, както ми съобщава, не е можалъ да съгледа тая книжка, защото я нѣмало въ печатния каталогъ на Пловдивската библиотека. Отъ високия журираленъ нумеръ се вижда въобще, че тя ще бжде набавена не твърдѣ отдавна.

описание, починало да излиза въ 1842 год. подъ названieto „Любословіе, както най-напрѣдъ извѣстияхъ „Врѣме“ и слѣдъ него „Българска Сбирка“, нито е обаче нѣкаква книга „съ дълго заглавие, по обичая въ онова врѣме“, отпечатана прѣзъ 1842 год. издадена трудомъ Фотинова, отъ която послѣ Фотиновъ „кога се рѣшилъ да издава свой журналъ“ не е взелъ освѣнъ названieto „като направилъ нужната поправка, за да се разбира, че то щѣ бѣде журналъ (списание), въ различие отъ книжката му съ сѣщото заглавие“ (Югозан. България, I. брой 15, р. 2), нито е най-сѣтнѣ брошура „каквито сѣ напримѣръ Груевитѣ книжици за народа, периодическа, но неопредѣленъ периодъ, както и книжицитѣ“ (ibid.). То не е нищо друго освѣнъ *пробна книжка* (Probenummer) отъ *сѣщото* това помѣсечно списание, което Фотиновъ захванъ да издава двѣ години по-послѣ *редовно* въ по-голямъ форматъ въ сѣщия градъ Смирна и съ сѣщото название.

При едно по-повърхно прѣглеждане Любословіето отъ 1842 година прави наистина напълно впечатление на самостоятеленъ журналъ и по своята външна форма, и по заглавието, и по съдържанието си. Това впечатление се усилва особито отъ прѣдисловието „Любочитателямъ“, което заема почти половината отъ цѣлата книжка и поради своята интересност и живостъ заслужвало би и сега да се прѣпечата. Слѣднитѣ пасажии сѣ особено поампливи.

Като говори изобщо за ползата отъ периодическитѣ списания, Фотиновъ казва на стр. 13 и сл.: „Таково оубо повсемесечно списаніе можетъ быти предпочтенно отъ многа други списанія, почто другіте списанія издаватсе за веднашъ и отъ веднашъ може да му земе човекъ сладостта, а това се подновува на сѣкій мѣсецъ, и има различни новы и многообразны повѣсти и разумы, които можатъ да наслаждаватъ чловѣка, и да го подновуватъ на всегдашно любопытствованіе и расмотреніе чловѣческихъ дѣлъ и живѣній“.

„Съ помощію же Божіею и ревностію любоотеческою возхотѣхъ послѣдовати, то общо полѣзно дѣло, и за кое имущій надежда на сичките наши любочитатели братія дерзаю да го издадимъ въ свѣтъ на животатъ нихній“ и пр. Коемо може още по-вече да полѣже, то е че Фотиновъ на края на прѣдисловието указва изрично и точно, колко е стойността на годишния абонаментъ. „Ако сакате прочее да се покажете и вые, каквото другите хора на свѣто, со все сѣрце требе да спомоществувате и да пристанувате да се собератъ довольно спомоществователи (Συνδρομηταί) да бы возмогъ да отвѣстимъ и да стоимъ на харчовете, които ищатъ довольно спомоществованіе. А спомоществованіето за дванадесетъ (12) мѣсецы е 2 таларе ріцінати¹⁾ за оныя които ще зиматъ книгите на Цариградъ а два таларе колунати²⁾ за оныя щото са вонъ

¹⁾ Мария-Терезиевски (regina).

²⁾ Инакъ диреклии, (colonna)

отъ Цари-градъ безъ никакво друго изживеніе и харчове, които отъ насъ ще се плащатъ“ и пр.

Обаче, ако внимателно на стр. 15, ще се увѣримъ, че горното извѣстие за абонамента на Любословіето не се отнася къмъ самата книжка отъ 1842 година. Като говори за начина какъ и чрѣзъ кого ще може да се абонира човѣкъ да приема списанието, Фотиновъ казва: „вие... ще прѣимате книгите на секи месецъ отъ онѣя чловѣци, които ще за значиме и пишеме толкува въ Цари-градъ каквото и въ другитѣ градове онѣя чловѣци, които са възможни за такива работи, да предстануватъ каквото требе и на които ще пратите спомоществованіето, като прѣимате първата книга на първио месецъ: *сега само, като изволите да сте спомоществатели требе да запишете имената си, и да ги изпратите въ Цари-градъ на Г.* (слѣдва 2 реда празно мѣсто за адреса) които и ще знаете за предстануването, да вы изпращатъ книгите съ врѣме изъ Константиновъ градъ“.

Значи, книжката отъ 1842 година се испраща на читателитѣ даромъ — като образецъ и същеврѣменно покана. Спомоществованіето се изисква отъ тѣхъ — само слѣдъ като имъ се изпрати първата книга на първия мѣсецъ, обаче за да се знае, дали ще има проектираното списание материялна възможность да започне редовно да излиза, Фотиновъ моли всички, до които изпраща пробния си брой, и които одобряватъ изложената въ прѣдсловіето програма и желаятъ да станатъ спомоществатели, — да изпратятъ имената си на господина еди кого си (слѣдва нарочно оставено мѣсто за името на настоятеля), — който ще си има грижата да изпраща списанието, като захване то да излиза. Тѣй разбирамъ азъ горѣприведената бѣлѣжка и вѣрвамъ, че не съмъ далечъ отъ истината. Само така споредъ мене могатъ да се обяснятъ и нѣкои загадки, които на пръвъ погледъ и ако се приеме, че Любословіето отъ 1842. е самостоятелно започнато списание, изглеждатъ да сж и сж дѣйствително перѣшными. Тѣй напримѣръ, съвсѣмъ чудно би било иначе, защо книжката не носи никаква нумерация (по редъ на свезкитѣ), нигдѣ не се казва, че тя е първа книжка, нито пъкъ е забѣлѣзанъ мѣсецътъ кога е излязла, както това изрично е означено въ Любословіето отъ 1844 год., и както това си е редътъ въ всѣко периодично списание, който редъ е билъ твърдѣ добръ извѣстенъ на Фотинова.

Щомъ Любословіето отъ 1842 год. не е нищо друго освѣнъ единъ ballon d'essai, нѣма разбира се защо въ него да се търси ни означение на брой, ни дата. Втора не по малка загадка бѣ за мене и слѣдующето. Ако да бѣ истина, че малкото Любословіе (ще го наричамъ така за краткостъ) е самостоятелно списание, то защо въ захванътото на 1844 год. Любословіе Фотиновъ ни съ думица не поменува, че прѣди двѣ години билъ прѣдприемъ подобно списание подъ същото име. Естествено бѣше поне въ първио брой, да каже, кои сж били причинитѣ, които сж го накарали да спре. Фотиновъ навѣрно щѣше да се

въсползува отъ случая да каже нѣколко горчиви думи на съотечествениците си, — за дѣто не намѣрилъ достатъчно поддръжка въ тѣхъ и напразно чакалъ да му се притече нѣкой на помощъ. както прави той това, напримѣръ, въ послѣдната си дума къмъ своите читатели — прѣди да спре окончателно издаването на списанието си въ 1846 година (Любосл., число 24, Дек., 1846, стр. 192).

Никаква подобна жалба, никакъвъ поменъ въобще за несподука на нѣкакъвъ пръвъ неговъ опитъ. И тукъ ще бѣде най-право да се прѣдположи, че Фотиновъ е захваиалъ да издава редовно проектираното си мѣсечно списание едва въ 1844 год., и то слѣдъ като се е увѣрилъ отъ числото на записаните абонати, че ще има възможность да си покрива колко годѣ печатните и пощенските разноси.

Двѣ години цѣли е трѣбало да се минжтъ отъ пробния нумеръ до излизването на първия брой отъ същото му мѣсечно списание, двѣ години цѣли, които сега намъ ни се виждатъ дълги, но при тогавашните съобщения и при тогавашната заеаностъ на народа сж сравнително пакъ къси. — Извѣстия за пренумерация на книги не се ли търкалятъ и сега у насъ често цѣли години изъ книжареките лавици и канцеларните и частните къщи?

Като книжка за показъ малкото любословие нѣмаше разбира се нужда да се поменува въ голѣмото. То си изпълни своята цѣль, като заинтересува тукъ тамъ нѣкои „любородни читатели“ и помогна да се събержтъ абонати. По-нататѣкъ Фотиновъ отъ него нищо не е могълъ и да иска. Само единъ пасажъ отъ прѣдисловнето и нѣщо отъ материята на една статийка за славянитѣ сж прѣминали и въ първата книга на същото любословие, мѣста, които показватъ още по-добри отношения на зависимость между двѣтъ издания. Г. Ю. Ивановъ справедливо забѣлѣзва (ор. cit. стр. 8) „че такава программа, както днесъ пишатъ нашитѣ списания и вѣстници, списанието „Любословие“ (1844 г.) нѣма. Въ първия нумеръ обаче има една статийка отъ страна на редакцията, гдѣто се говори за каква „длъжность и полза челоѣческа“ захваща да излизва „Любословие“.

Като се вземе въ внимание голѣмата любовъ на нашитѣ по-стари списатели къмъ прѣдисловията, които често взематъ размѣръ на цѣли трактати по езика, правописанието, възпитанието, правочучението и пр., чудно би било, ако и Фотиновъ не бѣше се поддалъ на тая тогавашна мода. Обаче това чудо изчезва, като се вземе въ внимание, че и пробниятъ брой е на половина заетъ отъ едноностранно и прѣкрасно за своето врѣме прѣдисловие, което е било още живо въ паметьта на спомоществувателитѣ на проектираното списание, — та е нѣмало слѣдователно никаква нужда да се повтаря изцѣло, и достатъчно е било да се изваджтъ отъ него най-важните идеи, като единъ видъ кратъкъ уводъ.

Единичниятъ пасажъ, който е прѣминжалъ отъ пробния брой съ чувствителни измѣненія и допълненія и въ първия

номеръ на сжщото „Любословие“ е слѣдующиятъ. За по нагледно азъ привеждамъ двата текста паралелно:

Любословие,

пробна книжка 1842

Стр. 1. „Народъ, болгарскій, Богъ е создалъ чловѣка словесна, и далъ му е оумъ и разумъ да се оучи, и да разберева сичката (спикката) създаванія Божія и да разсуждава кое е добро, или кое е зло; дарованіе оно що е най-перво и най голѣмо на чловѣка отъ создателя Бога добро и пр. Чловѣкъ е таково создание, кое то не знае и непознава друго, само онова, що гледа, чуе, фашта, мерише, іаде; защо какво може да познае една работа, щото не е виделъ слушалъ фаналъ и прочая и пр.¹⁾

Любословіе,

1844, брой 1. стр. 1. стълбецъ втори.

Богъ е создалъ (направилъ) чловѣка, любезны читателю, словесна: сирѣчь сосъ умъ и разумъ; за това като е чловѣкъ словесенъ, — и не безсловесенъ, като добитѣкъ, има должностъ (дълженъ е) да уработува работата, сирѣчь словесность-та, която то е приелъ (узель) отъ Бога создателя своего, и пр. Чловѣкъ е таково создание, който не може да знае и да познава друго. само това щото гледа, чуе, и фаща, и колкото повече употреблява чувствованіята си (ощущенія или усетованѣта си) въ нещо и уработува ги често, толкова повече распространява и умножава познанието на величината Божія.

Освѣнъ горния пасажъ има до нѣкъдѣ нѣщо общо и между общитѣ разсуждения на Фотинова върху ползата отъ периодическитѣ списания въ прѣдисловието на пробния брой — (1842) и „обявлението“ на стр. 16 отъ първия брой на голѣмото любословіе. Това обявление съдържа нѣкои интересни указания, и заслужаваше да се цитува отъ г. Ю. Иванова къмъ quasi-програмната втора статийка на любословието. Заето отъ малкото любословіе ми се вижда, както поменяхъ, и началото отъ статията „понятие (познание) за древность (старость) славенска“ (Люб. 1844. I. р. 4).

Съ това главнитѣ аргументи въ полза на по-горцѣ изложеното мнѣние за характера и произхода на малкото любословіе се изчерпватъ. Азъ напълно вѣрвамъ тѣхната сила, но желателно би било все пакъ да се допълнятъ и разширочятъ. Напримѣръ добръ би било да се види, дали не ще може се намѣри нѣкой екземпляръ, въ който празното мѣсто оставено отъ Фотинова въ текста (стр. 15) за вписване името на надлежния настоятель (къмъ когото е трѣбало спомоществувателитѣ да се обръщатъ) е изпълнено. Това би ни увѣрило, че пробното Любословіе дѣйствително е било изпращано изъ България на разни лица, за да се запишатъ като абонати. Екземплярътъ на Пловдивската библиотека, както вече указахъ, не съдържа ни-

¹⁾ Дѣто въ малкото любословіе Ф. се отправя къмъ цѣлия „български народъ“ а въ голѣмото къмъ „читателитѣ“, не говори ли още веднажъ въ полза на изложеното по-горцѣ прѣдположение?

какъвъ адресъ. Така също празно е останало мѣстото и въ други единъ екземпляръ, който се нами́рва въ мое притежание, и за когото трѣба да каже́мъ нѣколко думи прѣди да свърши́ж.

Тоя екземпляръ произхожда отъ самия роденъ градъ на Фотинова. Нами́рихъ го свършено случайно прѣди нѣколко дена при прѣтързването на библиотеката си между други нѣкои стари книжки, които бѣхъ си купилъ още прѣди двѣ години при едно заминаване прѣзъ Самоковъ, но които бѣхъ вече почти забравилъ. Тоя новъ, неизвѣстенъ до сега екземпляръ, прѣди всичко дохажда да разеи́е съми́шнитѣ на ония, които отъ обстоятелството, че кори́цитѣ на Пловдивския екземпляръ не сѣк подвързани наедно съ цѣлата книжка, а сѣк залѣпени отвъ́нъ на подвързията,¹⁾ заключаватъ, че тия кори́ци може случайно да сѣмъ лѣпени на нѣкоя книжка отъ съвсѣмъ други произходъ. Моятъ екземпляръ е съвсѣмъ здравъ, неподвързанъ, подшитъ съ ко́пецъ въ видъ на осмина тетрадка, но отъ страна, притежава и двѣтѣ кори́ци. Краската на кори́цитѣ не е сжщата като въ пловдивския екземпляръ.

Което е най-важното обаче, то е туй: отъ нашия екземпляръ става ясно, че пловдивскиятъ не прѣдставя пълна книжка, защото съдържа́ само 24 страници, а нашиятъ има 32, значи 8 страници по-вече, които въ пловдивския екземпляръ сѣк се загубили нѣкакъ. За съдържа́нието на тия 8 нови страници не остава за жалость мѣсто да се говори по-подробно. Азъ ще се повърна́, ако стане нужда още веднажъ върху въпроса за малкото Любословіе и тамъ ще дамъ по-подробно резю́ме на отдѣлнитѣ статі́йки. Тукъ се задоволявамъ да приве́дъ само заглавїята: 1) Предисловіе любочитателемъ, стр. 1 — 15, 2) Описа́ніе на източното и западното полукълабо съ 2 геогр. картици (заети отъ нѣкой английски вѣстникъ и печатани така съ англ. названия: Western Hemisphere и Eastern Hemisphere; така сѣк запазени англ. термини и изжтрѣ́ и въ текета, но Фотинова обажда, че сѣк „английски“) стр. 15—20. 3) Описа́ніе на Асія та (Анадолать), съ англ. карта. 4) Повѣсть за јапонски́ятъ народъ стр. 22 — 24. Тукъ се прѣкъсва пловдивскиятъ екземпляръ. „Иконописа́ніето, що гледатъ на сре́цъ“, и което изображава 5 показва господка јапонека, която седи на та́ка прекрасна колесница што́ кара той, каквото гледашъ отъ дире́— е вече на 25 та страница отгорѣ. Слѣдва 5) Земледѣ́іе (стр. 25 и 26). Периоди трилѣ́тни, сирѣ́чь онова семе, що то може да се сѣе пакъ като преи́дуть три години. Пе́риоди четверолѣ́тни. Пе́риоди нятелѣ́тни. Пе́риоди шестолѣ́тни, стр. 27 — 28. 6) Кости за гно́й (гюбре). 7) Изда́ніе на полѣ́зни еписа́нія пе́риодически, които се издаватъ въ Лонди́нъ градъ Инглески (стр. 29) 8) Повѣсть за дре́вниаго (стараго) народа Греческаго (п. 29 — 31). 9)

¹⁾ Добръ би било да внимава́тъ поне дирекци́итѣ на държавнитѣ библиотеки да не се подвързватъ тѣ́й варварски по-рѣдкитѣ наши и чужди издания, както това се прави обикновено. Кори́цитѣ не бива така да се отдѣ́лятъ отъ книгитѣ, на които служатъ за обвивка и да се обрѣ́зватъ и лѣ́пнатъ отвъ́нъ на въ́ншнитѣ кори́ци или даже да се хвърлятъ съвсѣмъ. Колко пакти кори́цитѣ съдържа́тъ интересни бѣлѣ́жки за абонамента, за настоятелитѣ, за останалитѣ или проектиранитѣ съчинения на автора и пр.

Слонъ (Елфрес филъ) съ картинка, 10) За произхожданіето на славенскіятъ народъ, 31 и 32.

На послѣдната корица има „таблица на книжовното оглавление“ и най отдолу подиръ една винетка (Фениксъ) слѣдва пакъ „Цѣна единоплѣтна прѣдплащана.

2. Пятофранги въ Смирнѣ при Г. А. Д. Типографа.

2. Таларе ридіните въ Цариградъ при г. (празно мѣсто) и содружество.

2. Діреклѣи на вонкашните отъ Цариградъ страны.

Заключението, което може да се направи отъ горнитѣ бѣлѣжки заради датата, кога трѣба да се празнува петдесетгодишниятъ юбилей на нашата журналистика, е ясно. Опасенията и укоритѣ, че сме прозѣпали „срока“ само на първъ погледъ се виждатъ основателни: при по-грижливо изслѣдване и сравнение двѣтъ Любословия всѣкой, вѣрвамъ, ще се убѣди съ насъ, че Любословіето отъ 1842 год. е единъ прѣдвѣстникъ, обявление и мостра на първото българско истинско периодическо списаніе, което захваща слѣдъ двѣгодишна подготовка да излѣзва въ Смирна.

Отъ послѣдната дата (1844, Априлий) трѣба да се смѣта разбира се основаването на българската журналистика, а не отъ 1842. И 1842. година тъй сжщо не е лишена отъ историко-литературна стойностъ. Тя показва, че нуждата за едно периодическо списание, съзнанието за ползата отъ такова едно списание за образуването на народа, сж се породили по-рано и изведнажъ съ доста голѣма интензивностъ въ извѣстна срѣда на нашата тогавашна интелигенция, а може би и само въ бѣлѣжито просвѣтениа умъ на Фотинова, но за празника, който се устройва тая 1894. година, тая повече психологическа дата нѣма непосредно значение. За това нѣма защо и да се страхуваме отъ „твърдѣ непрѣдвидливо хвърлената бомба верѣдъ голѣмата готовностъ, да се празнува годишнината отъ дѣйствиелното появяване на първия български журналъ“ (Югозап. Бѣлг.) Българскиятъ народъ споредъ мене може да отдаде съ чиста съвѣсть и непритѣснено сърце приличната почетъ на своя първъ журналиетъ, съ пълна вѣра, че не е пропусналъ срока. А и да го е „прозѣпалъ“ малко, което не допускамъ, пакъ чини ми се нѣма голѣмо нещастие.

По-добрѣ късно, отколкото никогa.

Ив. Д. Шишмановъ.

С. И. Верковичъ.

Отъ 1891. година насамъ у насъ взе по-често да се споменува и мисли за една сбирка отъ произведения, които се приписватъ на българския народенъ духъ: тя е сбирката „Вѣда Словена“, наредена и издадена отъ С. И. Верковичъ. Нейниятъ събирачъ я кръсти съ това грѣмко име затуи, че въ произведенията, които я съставятъ, той виждаше отгласи на стари, прѣдхристиянски и прѣдисторични врѣмена, — отгласи на една стара българска култура, която по своитѣ признаци ни при-

помня иъкогашната култура на индийцитѣ; и както свещенитѣ химни, въ които се изобразява тая индийска култура, прибрани заедно бѣхъ изѣтнѣ на учения свѣтъ подѣ името „Веда“. така и иѣнитѣ и прѣданията, които прѣдставятъ въ сборката на Верковича българската стародавна култура, се поднесохъ на учения европейски свѣтъ съ името „Веда Словена“. Както показва това име, събирачѣтъ Верковичъ е искалъ да изненади свѣтътъ съ иѣщо до сега нечувано и невикъждано за никой славѣнски народъ, за цѣлото славѣнско племе: онова, което прѣвъ той открива на всички, що сж изучавали и още изучаватъ старинитѣ на славѣнскитѣ народи, има споредъ него таково грамадно значение, че ще измѣни коренно възгледѣтъ за общата славѣнска култура и ще накара ученитъ да ни поставятъ съвѣтъ иначе и спрѣмо другитѣ стари и нови културни народи въ Европа: затуй то напълно справедливо заслужава да се нарече „Веда“ на славѣнитѣ, та да обръща върху себе вниманието на всѣкого, който е слушалъ за „Ведата“ на индийцитѣ.

Дори до първата четвъртъ отъ това столѣтие свѣтътъ смѣташе славѣнитѣ като обширно географическо море безъ значителна историческа дълбочина. Когато славѣнитѣ отъ срѣдна Европа починахъ да се съезиматъ, да разкриватъ и подновяватъ затѣпанитѣ отъ насилие и вражда свѣтли страници на своето минало, да изваждатъ изъ гордо прѣзрѣние своятъ езикъ за образование и право за властъ, тогава тѣхнитѣ неприятели имъ извикахъ, че не могатъ да се мѣрятъ съ тѣхъ и да искатъ равенство, защото нито отъ миналото не притежаватъ бѣлѣжити създания на културенъ духъ, нито пъкъ въ сегашното не сж доказали, че сж способни да ги създадатъ. Тежко падахъ върху славѣнитѣ тия сѣдни думи, които имъ идѣхъ отъ страна на владѣтелнитѣ иѣмци: отъ тѣхъ тѣ дирѣхъ признание на своята народностъ, която се стреми и къмъ самостоятеленъ животъ и развитие, а тѣ имъ възразявахъ, че тая тѣхна „народностъ“ е милостивъ плодъ на иѣмска култура, подѣ чиято прѣма и благотворна властъ трѣба и нататѣкъ да „живѣе“ и да се „разви́ва“. Едни отъ славѣнскитѣ патриоти като виждахъ ясно наоколо си още голѣма сиромашия отъ творения на културния духъ на своя народъ, не можехъ да се борятъ съ своитѣ национални противници иначе, освѣнъ съ напрегнато движение да се отглежда колкото се може по-широко и по-дълбоко народниятъ духъ съ произведения на неговъ езикъ и да се подготвя за велики самостоятелни творения, които ще му извоюватъ единъ денъ пълно културно право до страната на надѣвния неговъ противникъ. Работата изглеждаше дълга и трайна, ала тя бѣше най-здравно нагодена и да изкара до желания край. Срѣщу това други патриоти горѣхъ отъ жажда по-бързо и прѣдъ очитѣ имъ да се извърши онова, за което работѣхъ, и като не допушахъ да се натиска на народа, че духътъ му не е създавалъ произведения отъ висока култура, които тѣ възрахъ въ противното, внушахъ се да изродѣтъ изъ материялитѣ и словесни неговѣ паметници всички възможни доказателства за своята неарѣложна вѣра. И единѣтъ, и другитѣ отъ тия патриоти

помогнахъ по своитѣ различни пжтища да се доближѣтъ твърдѣ много къмъ общата цѣль; обаче дождѣ на страната на първитѣ се намираше винаги далегледна трезвостъ, която разтваряше прѣдъ себе най-тъмниятъ мракъ и оставяше слѣдъ себе трайна утѣха, на страната на вторитѣ се явихъ тукъ тамъ врѣмenni увлѣчения, които безъ да поврѣдѣтъ въ дадено врѣме на дѣлото, по-късно се оказвахъ погрѣшни, или и недостойни, та се отхвърляхъ напokonъ и отъ самия народъ. При все това между славѣнитѣ отъ срѣдна Европа се поддържаше отъ тѣхнитѣ дѣйци въ политическия животъ, въ науката и литературата едно общо течение, което смѣло се носѣше къмъ национално въздигане и въ мечтитѣ на младитѣ съврѣменници съединяваше дѣйствителното скромно сегашно съ желаното свѣтло бждѣще. Подъ влиянието на таково течение у хърватитѣ е расѣлъ и се е готвилъ за книжовна дѣйностъ и Стефанъ И. Верковичъ, роденъ въ селото Угляра на една Босненска областъ край р. Сава въ 1827. година.

Въ врѣмето, когато става възраждането на славѣнитѣ въ срѣдна Европа, спада и нашето възраждане, почнаето отъ отца Паисия въ втората половина на минжлия вѣкъ. Характеристични сѣ срѣдствата, съ които Паисий тури начало за борба съ наши неприятели, за да се избави отъ враждата имъ и насилието българската наредностъ. Просвѣтениитѣ въ душата си калугеринъ защитава българитѣ отъ нападки на гърци и сърби, които отказвахъ намъ право да се учимъ на свой езикъ и да имаме своя независима църква и духовници; Паисий доказва на противникитѣ си съ исторически свидѣтелства, черпани не само изъ домашни извори, но и изъ чужди съчинения, че ние сме имали царѣ, на които самитѣ гърци сѣ плащали данѣкъ, и че отъ насъ сѣ взели своята книга и просвѣщение и сърбитѣ. Доказателствата на Паисия разви въ особно патриотично учение Г. С. Раковски, който въ съединение на мечтитѣ за бждѣщото съ оскудията на сегашното достигнѣ до таково увлѣчение, въ каквото изпадахъ и нѣкои отъ патриотичнитѣ дѣйци на славѣнитѣ въ срѣдна Европа: Раковски блуждаше още въ по-големни фантазии въ сравнение съ тѣхъ, защото у насъ бѣхъ съвсѣмъ други отношенията спрѣмо гърцитѣ и положението на книжницата. Вспякото наше душевно достойние Раковски тѣкуваше като култура оригинална, висока и непосредствено свързана съ онай индийска култура, която ни се вѣсти въ произведенията на санскритската книжнина; прѣхвалената отъ свѣта елинска образованостъ, както и самиятъ елински езикъ, сѣ споредъ неговитѣ заключения нѣщо много по-сетнѣшно и по-блѣдно прѣдъ старата българска образованостъ и езикъ, изъ които гърцитѣ сѣ направили и не малко заеми. На славата, която откривахъ за българския народъ разсѣжденията на Раковски, позавиди и единъ сѣщо тѣй даровитъ по фантазия сърбеки патриотъ, М. Милоевичъ, който се помжчи да отвоюва тая слава за сърбското племе; и той сполучи въ това, като изнесе доказателства, че всичкото славянско население по Балканския полуостровъ е сърбеко. За насъ поне, съ своята книжовна дѣятелностъ Раков-

еки помогна въ извънредна мѣра да се закрѣпимъ въ съзнанието на своята народностъ; но съжделенията, съ които той отъ научна страна се стремѣше къмъ това, бидохъ обявени вече и отъ самата наша наука за погрѣшни, а понѣйдѣ и недостойни, — тъй, както се и обявихъ и отъ науката на сърбнитѣ съжделенията на тѣхния М. Милоевичъ.

Съ нашия Раковски се срѣщамъ на 1859. г. въ Бѣлградъ С. Верковичъ, който бѣше дошелъ тамъ да печата първата книга отъ своитѣ „женски пѣсни“, събрани между българитѣ въ Македония. До това врѣме, както свѣдочи и прѣдговорътъ къмъ издаденитѣ въ 1860. г. „Женске песме“, Верковичъ се занимавалъ по Македония и околнитѣ страни на европейска Турция да събира народни славѣнски старини и паметници, както и класически старини отъ всѣкакъвъ видъ; прѣзъ деветъ години той успѣлъ между друго да събере и доста много български пѣсни, „женски“ любовни и „мъжки“ юнашки или трапезарски, както и народни приказки и прѣдания. Нищо не казва Верковичъ за нѣкакви свои прѣдположения, че ще да има негли между македонскитѣ българи бѣлѣжити стари прѣдания или пѣсни за тракийския пѣвецъ Орфей, за нѣкогашния македонски царъ Александра, или пъкъ изобщо за потеклото, съдѣбитѣ и културата на тукашнитѣ славѣне отъ прадавни врѣмена; нищо не загатва той ни дали е намѣтелъ нѣйдѣ по своитѣ обиколки върху материялъ, който поне отдалечъ да сочи къмъ вернитѣ прѣдположения. А откакъ издаде книгата „Женске песме“ и се срѣща съ Раковски, съ когото ще да е общувалъ и по-дълъжко, Верковичъ се завърна пакъ въ Македония, — въ Сересъ, дѣто живѣеше, — съ нови планове за дѣятелностъ, която и извѣра на свѣтъ прочутата „Веда Славена“. Малко страненъ се явява откъмъ тая страна прѣдговорътъ, написанъ къмъ издадения въ Бѣлградъ на 1874. година I. томъ отъ „Ведата“, въ сравнение съ прѣдговора къмъ „Женске песме“: той описва прѣдѣлитѣ, до които се простира и срѣди които обитава славѣнското население въ Македония, което само се именува „българи“, а оня говори за нѣкакви прѣдпоставки на автора, които той иска да потвърди изъ устната словесностъ на българекитѣ славѣни въ Македония; — тоя държи спокоенъ тонъ на етнографски наблюдателъ, а оня дѣше съ блажена радостъ отъ мечтано откровение. Въ прѣдговора къмъ „Ведата“ Верковичъ измѣква, че цивилизуванитѣ народи на нашия материкъ съществува прѣдѣбъждение, какъ славѣнитѣ не само не сж помогнали съ нищо за човѣшкия напрѣдѣкъ, но сж работили винъги въ негова щета. Просвѣтителн на човѣчеството се смѣтатъ спорѣдъ тѣхъ отъ старитѣ народи само прѣдшитѣ на днешнитѣ индийци, финикийцитѣ, които сж прѣдци на еллитѣ, египтянитѣ и още нѣкои други племена. Такава мнѣния за славѣнството еднувалъ Верковичъ вече отъ пърнитѣ дни, когато позналъ свѣтътъ, и което било за него по-жално, то е, че ги слушалъ въ училищата отъ крѣвни славѣни! Ала щомъ се настанилъ въ класичната и грѣца съ мили спомени Македония, той скоро се убѣдилъ, че има дълбока пропасть между онова, що се проповѣдало въ науката

и въ школата за културата и прѣвѣсходството на славянското племе и за варварството и простотията на славянските народи, и онова, що самъ съ очитѣ си видѣлъ и изпиталъ. На самото мѣсто Верковичъ забѣлѣзалъ, че свирката и пѣсенята, — тоя краснорѣченъ камѣкъ на прѣвсбитната образованостъ. — не сѣж никакъ познати на сегашнитѣ гърци, но зато сѣж любими сръдства за душевенъ изказъ у славянитѣ. Всичко това възбудило у него мисль, че досегашнитѣ твърдения за гърцитѣ и славянитѣ сѣж безосновни и че и славянитѣ наравно съ гърцитѣ ще да притежаватъ своя стародавна образованостъ. Като нѣма у славянитѣ други паметници, съ които да се подкрѣпи тая мисль, той се сетилъ, че тя ще може да намѣри най-блѣскаво подкрѣпение единичко чрѣзъ произведенията на народната словесностъ, която у всички народи е първиятъ изворъ на цѣлата имъ култура. И така, казва Верковичъ, въ началото на Марта 1856. той се спусналъ между македонскитѣ българи да дири пѣсни и прикази, за да докаже своята прѣдпоставка. Каквото намѣрилъ до 1860. година, то не посрѣщало неговитѣ желанія; той го издава въ Бѣлградъ, ала не казва, по какъвъ случай достигналъ до него и какъ го задоволява то. Слѣдъ срѣщата си съ Раковски, за която се изповѣда едвамъ въ края на 1893. г., Верковичъ усиля своето дирене, посветява въ своята задача и нѣкои приятели, на пмъ назначава дори и нарочно да изпитватъ за пѣсни съ исторически характеръ, за Филипа и Александра Македонски, за Орфея и за други стари лица и събития. И на 1865. единъ отъ приятелитѣ му доставилъ въ Сересъ пѣсница за Александра Велики, а по-сетнѣ и за Орфея. Прѣдпоставката станжала цѣла истина. Можемъ да си прѣдставамъ тържеството на Верковича. Пѣсенята за Орфея той прѣдстави на етнографската изложба въ Москва въ 1867. г. Това откритие, напечатано въ особна книжка съ помощта на В. А. Дашковъ, прѣдседателъ на изложбата, Верковичъ разпространи навсѣкждѣ. Материяли отъ рода на пѣснитѣ за Орфея и Александра, за митични врѣмена и прадавни случки, идѣхъ до него постоянно. Прѣписи отъ тѣхъ той разпрати до различни прѣдставители на науката въ главнитѣ славянски и западноевропейски центрове, съ молба, да оцѣнятъ това велико откритие за науката, за славянството, за българитѣ. Часть отъ материялитѣ биде издадена въ единъ томъ въ Бѣлградъ на 1874., въ други томъ въ Петербургъ на 1881., — и двата съ онова грѣмливено име „Веда Словена“. Обаче свѣтътъ прие съ голѣма прѣдпазливостъ и недовѣрие откритието на Верковича: едни отъ учениитѣ наистина се застъпихъ за него, но по-голѣмата часть и до сега се държи спрѣмо тая „Веда“ като спрѣмо дѣйствиелна вѣда сръди толкова други положителни свѣдѣния за славянството изобщо и частно за българитѣ, и доказва, че Верковичовитѣ сборки по вътрѣшното си съдържание и по външнитѣ обстоятелства на своя произходъ сѣж литературна измама.

Ето защо и у насъ почнахъ отъ 1891. година насамъ да се поменува по-често „Веда Словена“ и да се мисли за прѣсждата, която тежи върху нея отъ строгата научна критика. Желатели

да отбрани своитѣ сборки отъ ножа на подозрѣнието, Верковичъ се вдаде въ широки и скжпи пжтувания, които го закараха най-послѣ за дълго врѣме въ Петербургъ. Какви страдания му приготвили неговитѣ сборки, неговото постоянство, да подържа тѣхната истинностъ, и враждата на тѣхнитѣ противници, той изложи въ книжката си „Седемъ годишното ми страдание въ Русия“. Русе, 1884. Напokonъ българското правителство намѣри, че е върховно справедливо, да се даде на Верковича възможностъ да изнесе най-лесното и най-силно доказателство, дали сж истински „Ведитѣ“, като иде още съ нѣкой сегашенъ любителъ на въпроса тамъ, дѣто сж тѣ събирани и записвани, и провѣри заедно съ другаря си всичко на мѣсто. Така станж, че на 1891. Верковичъ се прѣсели отъ Русия въ България като държавенъ пенсiонеръ, и на два пжти прѣзъ 1891—1892. ходи по обиколка между помацитѣ въ Родонскитѣ планини, за да повѣрява заедно съ друго отредено за тая цѣль лице своитѣ материяли, получени нѣкога изъ тия мѣстности. По поводъ на тия обиколки се обнародвахъ и въ нашия печатъ отъ различни лица нѣкои свѣдѣния и сжждения за „Веда Словена“. Въпросътъ и до сега още се намира все въ първото си състояние. Жалко е, че прѣди да се свърши, Верковичъ внезапно се поминж на 30. Декември 1893. година въ София. Поне той лично се надѣеше, че ще може единъ день да възтържествува и надъ неприятелитѣ на „Веда Словена“ тѣй, както е тържествувалъ въ деня, когато му пристигнала първата пѣница за Александра Македонски.

Прѣзъ врѣмето, докждъ дѣйствуваше въ Македония, Верковичъ много помогна на българитѣ, да дойджтъ до съзнание на своето право надъ гърцитѣ и да залѣгатъ за свсе просвѣщение. Съ печатнитѣ си трудове по етнографията на Македония, той подържа и нашето право срѣщу лъжовнитѣ проповѣди на сърбитѣ. Обстоятелни свѣдѣния за живота му сж дадени въ в. „Свобода“, бр. 1287. отъ 4. Януари 1894.

А. Т.

III. ПО ПРАВОПИСНИИЯ ВЪПРОС.

КАК СТОИМ С ПРАВОПИСНИИЯ ПРОЕКТЪ?

Отчет за мненијата по него.

След един период от четири месеца, през които до краја на 1893. година доста живо се обсъжда въпросът за правописна реформа, повдигнат у нас със проекта на филологическата комисија, ще бъде полезно да се направи общ преглед на правописните разискванія, как са вървели те и до какъвъ резултат са докарали. Разискваха се въпроси случајни, които се отнасяха към външни обстоятелства, свързани от близу или от далеч с проекта на комисијата, и въпроси специјални, които се отнасят направо към точките, изтъкнати в тоја проект.

I. Случајни въпроси.

1. *Начало на правописниѣя въпрос* — Иницијативата, да се подіеме изново въпросът за уредба на днешниѣя наш правопис, се даде от министра на просвещението. Тој нареди при министерството специјална филологическа комисија, на којато между друго възложи да изработи един проект за правописна реформа и да го предаде на книжовно-научно обсъждане. Всички наши печатни отзиви без изключение похвалиха иницијативата на министра; похвалиха ја и резолуциите на два митинга, станали по правописниѣя въпрос в Софија и в Пловдив (Б. II, III. 208, 212 и IV. 189.). С това еднодушно се призна, че днешниѣтъ български правопис има голѣма нужда да се преустрои. Проектът за реформа, изработен от комисијата, трѣбаше да се разгласи във всичката си пълнота, за да се изкажат по него вештите мненија на българските книжовници. От миналото на сегашниѣя правопис беше известно, че то е въпрос много трѣнлив и досаден. Именно за това тој се е подхвацал до сега не толкова охотно, и ако се е подхвацал веднѣж, скоро се е нацущал; а от това страдаше и книжнината, и обучението. Сега трѣбаше отново да се възбуди тоја трѣнлив и досаден въпрос, па и да се дејствува с постојанство за неговото обсъждане, докѣд се докара до един задоволителен крај. На таја цел можеше да помогне најдобре един специјален орган, дето да се печатат мненијата и възраженијата на нашите книжовници и на комисијата по повод на проектираната реформа. Дружеството „Общи Труд“ в Софија, което в това време тѣкмеше да основе свое списание „Български Преглед“ и в неговата програма предвиждаше точка,

да се занимава и с въпроса за уредбата на българския правопис, се съгласи да печата описанието по правописа на проекта и да постави в него особен отдел за правописни разисквания: в I. книга на това описание, стр. 1—32., се обнародва проектът на комисията във форма на доклад до министъра на просвещението и се обясни смисълът на предлаганата правописна реформа. Въпросът се почна. С четирите книги от „Български Преглед“, които се издадоха така до края на 1893. година, се постигна напълно исканото разгласяване на нашия проект и се завързва въ печата оживено обсъждане на въпроса; остава още да се поддържа този интерес към работата и нататък, докато се постигне крайната цел на разискванията.

2. *Въпросът не трябва да се задушава преди да се реши.* — Интересът за разискване и разрешение на българския правописен въпрос е общ за всичките ни книжовници. Които признава, че сме днес без еднакъв правопис; че среди това правописно разнообразие всекои намира за право да си пише българските думи по свои начин; че с такъв навик в писането на думите се възниква изобщо едно нехаство и към изказа на мислите, към езика; че от това нехаство страда и школското обучение, и нашата книжнина; и че без грижливо уреден правопис не е възможно нито бързо движение на грамотността, нито пък положително съставяне на българска граматика и речник; — които признава всичко това, тои не ще гледа на правописния въпрос като на частна и случайна разправа, но като на върховна потреба на книжнината; и ако няма възможност и сам да спомогне с нещо за да се завърши въпросът с някакъв положителен резултат, а тои поне ще залъга да не му се пречи на развитието и да не се заглушава напразно. Всички ония, които похвалиха инициативата, взета от министъра на просвещението, трябва последователно и да се държат така както го иска нейната цел. Обаче един от правописните митинги бе взел решение, да моли устно министърът, да прекрати на филологическата комисия всяка възможност за работа, каквото да изчезне от сцена и правописният въпрос (срв. Б. П., III. 209 и 212). Все така непоследователен се показва и един млад книжовник, който пръв се бе обадил в печата по повод на нашия проект. В речения митинг тои настояваше да се действува против проекта не с цел да се загаси правописният въпрос, но да се обсъжда и реши (вж. Б. П., III. 209); а напоследък, по повод на излизлата V. кн. от „Български Преглед“, тои смига на читателите в една книжовна бележка, че правописните разисквания в тази книга бива и съвсем да не се четат, защото обществото отдавна се било осветило по правописния въпрос и напразно е да си разваля слухът с нови обяснения (вж. „Свобода“, бр. 1289.). Тука има не само проста непоследователност в държанieto спрямо правописния въпрос, произлиза от явни пристрастия, но има и добра характеристика за похватите на нашата критика в дневния печат.

3. *Комисијата и основите на нејниот проект.* — Обществото, което призна, че правописниот въпрос е повдигнат уместно и че за всички ще бъде голѣма изгода, ако се сполучи напокон и да се разреши задоволително, заедно с това призна, че е потребна комисија, која да води работата. Твърдеше се наистина, че комисијата не е необходима, ала в същото време се изповѣдаше, че с неѝа ще се постигне желаната цел по-бързо: за уредбата на правописните навици трѣбаше да се постѣпи също тѣ, както се постѣпѝа и за уредбата на всѣкакви практически навици в живота (вж. Б. П., II. 188—189.). Историјата на правописните въпроси у други народи потвърдиѝа това. И нашите правописни митинги говореха въ своите резолуции за особни правописни комисии (вж. Б. П., III. 218. и IV. 190.). Нашата филологическа комисија, која то прѣва поведе въпросът за правописна реформа, не се харесваше на противниците, защото не влизали в неѝа стари бѣлгарски книжовници (срв. Б. П., IV. 193) и защото основите на нејниот проект не стрували за правописна бѣлгарска книжнина. Двете тѝа причини нѣмат сега никаква сила: на бѣлгарските стари и млади книжовници е поднесен вече определен проект, и по него тѣм предлежи да обориѝат негодните му основи и да поставиѝат вместо тѣх по-години. Разискваниѝа ще покажат наѝсетне, по кои от тѣх ще се реши въпросът за един, и общ за всички, бѣлгарски правопис, и кои са книжовниците, на които ще се падне честта за това. Софиѝскиот митинг препорѣчваше да се вземе за основа правописът на г. Дринова (Б. П., III. 215.); а пловдивскиот митинг срещу това формулира едно исканѝе, което беше „Геровски“ правопис (Б. П., IV. 190.). Обаче Дриновската основа не е била добре позната на софиѝскиот митинг, който с неѝа в същност се сближава с проекта на комисијата (Б. П., III. 217 и V. 207—208 и 216); а основата на пловдивскиот митинг, както бе формулирана, лесно е заблудила участниците в митинга да одобриѝат една безвъзвратно загинала правописна практика (Б. П., IV. 192; срв. и 193.). Основата, върху која то почива проектът на филологическата комисија, е онаѝа, која е проповѣдала бѣлгарската правописна школа. Виден представител на таѝа школа днес е г. Дринов (вж. Б. П., II. 190, III.); от него се отличава комисијата само по това, че изхожда не от изговора на всички бѣлгарски наречиѝа скупом, но от изговора, засветен вече от книжнината. Различни наши книжовници ту признават, ту не признават, че има и у нас книжовен език и изговор, които се отличаваѝат от наречиѝата и говорите (срв. Б. П., II. 191, V; IV. 132 и V. 222); ала таѝа истина е несъмнена!

4. *Способи да се събори проектът.* — Разискваниѝа по правописниот въпрос правилно се почнаха въ обществените органи на бѣлгарското слово; ала те скоро бидоха неправилно пренесени върху една почва, дето нѣма възможност да се прави разбор на понѝатиѝата и да се доказват със спокоѝни доводи мнениѝата. Както за избора на един селски кмет се наговориѝат предварително избирателите, па се събират

после заедно да решат работата с викове „некаме го! нещеме го!“, така и за оценка на проекта, изработен от комисията, се еду-маха нѣкои членове от българската интелигенция, на образу-ваха правописни митинги в София и в Пловдив. Главата-рите на тѣя митинги са некали в най-добрия случаи да изкажат своето несъгласие с проекта на комисията; обаче те можеха да извършат това чрез печата и със своите имена. За да предпочетат сборното мнение на един митинг пред своето лично мнение, те или трѣба да са се чувствували слаби пред проекта на комисията, или не са намирали егoдни за целта си органите, дето можеха да пишат, или пък са тъкмили да образуват комитети, които да основат особни органи, та да вземат широко участие в правописната борба. Животът на митингите показва, че задачата на главатарите не е била да влѣзат между книжовните борци по реформата; те са се стремили просто да импровизират едно „обществено мнение“ и да осѣдят категорично нашият проект. Пловдивският митинг се произнесе, че правописната реформа, предлагана от комисията, „по никої начин не може да се приеме, нито пък може да послужи за основа на желаното от всички единство в правописа“ (Б. П., IV. 189). Как е достигнал тої до това заключение, кои точки от проекта как са се обсъждали и оборили, кои какви доказателства е привел за такава пресѣда, никої от българските книжовници, що не са участвували в митинга, не знае и до днес. По същия начин постѣпи и софийският митинг. За него се знае наистина, кои оратори са говорили и какви речи са казали (Б. П., 207—210); ала тъкмо от тѣх се види, че и тої не е обсъждал проектът нито изцѣло, нито по части. Между туї в резолюцията му се чете, че „единството на нашето правописание, с което направо е свързано и единството на писменния ни език, е немислимо да се постигне с реформата на комисията“ (Б. П., III. 212—213). Докѣд пловдивският митинг се опира в своята пресѣда върху свое собствено мнение, софийският митинг, духовен отец на пловдивския, се опира върху „българското обществено мнение“, което се било изказало вече против нашата реформа. От претърсанията в органите на българското обществено мнение се оказа, че софийският митинг е право е могъл да се облегие в пресѣдата си единичко върху мненията на две безвестни лица, които едвам правописния въпрос беше измъкнал на сцена. Самите мнения на тѣя лица бѣха противни на правописния проект, но бѣха и крайно незначителни и несериозни. Да се прогласяват те за българско „обществено мнение“ беше обидно за самото българско общество, което в сравнение с тѣх е показало до сега по-висока наука и образование. Комисията настояваше, че въпросът за правописна реформа е въпрос обществено-книжовен, е академическо естество, и като такъв тої трѣба да се решава с обстоителни и доводни разисквания в печата (Б. П., IV. 197 и V. 214) Когато се съберат и съпоставят всички

изнесенни заключенія *за* и *против*, тогава първа ще бъдем в състояние да определим, как стои въпросът и накъде сочи да се разреши. При това една здрава идея може да не намери в дадено време прием у обществото; обаче то неще каже, че тя е негодна, и не изключва вероіатието да се приеме тя в друго време. От тука се разбира достатъчно, че са празни всѣкакви обвиненія против комисіята, че не била признавала мнението на българското общество (Б. П., III. 214 и V. 213). За нѣкои точки от нашият проект, които противниците никак не рачат да приемат сега, те сами вече изповѣдат, че ще бъдат приети по-късно, и се радват от все сърце, че тогава може би тѣхната душа ще се намира далеч от телото (срв. „Мисль“, III. 10. 717)! Затуї беше голѣма самоизмама от учасниците в правописните митинги и от техните защитници, че щом заговорят от името на „българското обществено мнение“ за да се унищожат една идея, светът безусловно ще им послуша гласът и нѣма да се пита нататък, защо и как. Митингите бѣха решили да поднесат своите резолюции на министра на просвѣщеніето; обаче и до днес не се видѣ неіде какъвъ годе практически резултат от техните решенія. За да сплашат комисіята с думата „обществено мнение“, нашите противници почнаха да броят на своя страна и всички български органи, които изобщо не са обсъждали проектът за реформа. Особни доводи и мненія по проекта са се обнародвали до краіа на 1893. година само в „Свобода“, „Български Преглед“, „Новини“, „Периодическо Списание“, „Селски Вѣстникъ“, „Пловдивъ“, „Югозападна България“, „Гласъ Македонски“ и „Мисль“. В по-голѣмата част от тиѣ мненія има изказани и одобренія поне на половината от точките на проекта; между туї редакторът на „Мисль“, бивши секретар на софійския митинг, разправя на своите читатели такава приказка: „не трѣбва обаче да се забравя второ едно проявление на общественото мнение, което не по-малко убѣдително доказва, как гледа българското общество на правописната комисія и неіното дело. Думата ни е за това обстоятелство, че от 40 и толкова български вестници и списанія почти ни едно не се изказа в полза на новото правописание“ (Мисль, III. 10. 724)! „Първото проявление“ на общественото мнение не се отнася към митингите: те и за редактора на „Мисль“ са вече мъртви; то се отнася към безименните отзиви по един „въпросник“, разпратен от самия него до абонатите на „Мисль“ и до нѣкои познати нему лица в България (вж. Б. П., IV. 194—197). Отзивите по 14-те точки на въпросника са дали в рѣсите на редактора много „да“ и „не“ за отделни въпроси от правописната реформа; ала от тиѣ кратки отзиви светът пак не знае, с какво се подкрепяват техните „да“ и „не“ и в каква система са свързани помежду си. В тиѣ безименни и бездоводни отговори на „въпросника“ са изразени чисто и ясно шитимните наклонности и личните вкусове на една разнообразна маса. По тѣх първият редактор може преспокойно да си брои — „толкова гласа *за*, толкова гласа *против*“ (вж. Мисль, III,

10. 716—724), и правописният въпрос пак ще остане да се решава по път естествен, с разсъждения пълни, с доводи основателни и систематични, а не по път изкуствен, с импревизирани „обществени мнения“ и безмислени плебисцити. Такива средства не са в състояние да съборят един правописен проект, както нѣма да го съборят и употребите от нѣкои лица маниери, да показват най-напред слабите страни на проекта, с обещание да се повърнат съе второ и върху добрите му страни, па никога да не си изпълнят обещанието... Всячко това не значи осветление на правописния въпрос, по затъмнение и безцелно раздразяване на личности.

5. *Правописната полемика.* — Когато се възлагаше на филологическата комисия да се завземе с правописния въпрос, думаше се, че тоѣ ще се развива само върху почвата на обмислена и нестрастна критика [срв. Б. П., II. 230¹⁾]. Истината излезе наопаки. Проектът на комисията още не беше предаден на обсъждане в книжнината, а в нея вече се извиваха хулни думи и съждения — за членовете от комисията (срв. Б. П., V. 220)! После се инсценираха „обществени мнения“ с митинги и плебисцити: тѣм се даваше „безгранично право да подиграват, да отфъргат, да протестираат и да осъждаат безапелационно“, а на комисията се натъкваше за „грубост и страстност“. когато тя прописчески посочваше слабостите на такива „обществени мнения“. Едни осъдиха нейният проект без да го обсъждат, други го отфърлиха, защото не се казало, че се приема изцѣло, трети го похвалиха с цел да не го похвалят никога. Това са „факциозните“ опоненти на проекта. Имаше обаче и разбрани критици, които и да не одобряваха нашата реформа изцѣло, поне ѣа обсъждаха, като приемаха едно, а не приемаха друго, и поставяха за това свои доводи. Срецу всички тиѣ факциозни и разбрани мнения и възражения, които са досѣгали правописният проект, комисията е гледала да подържи своето становище, като е обявявала, где е съгласна да отстъпи от своѣа проект, и где не. Полемиката, която се залови така по въпроса, биваше ту по-вече, ту по-малко изострена. За това имаше особни причини у двете противни страни: комисията обръщаше внимание върху умисѣла, който движеше възраженията против нейния проект, и върху ефекта, който се гонеше с тѣх пред обществото; тя стоеше сама срещу „своим“; — а противниците излизаха от лъжовното представление, че в дневния правопис се заключават силата на българската народност, и неприятно чувствуваша, че правописната борба иска книжовно-научна подготовка; те замесваха във въпроса и личните си разположения към комисията. От таѣа полемика за самия въпрос излезе доста голѣма полза, като бидоха предизвикани туку речи всички български книжовници да се изкажат открито.

II. Специални въпроси.

Проектът на комисията поставя 14 специални въпроса, които трѣба да се разрешат, за да се основе дневният право-

пис върху еднородна система, да стане еднакъв за всички книжовни хора и да бъде лесен за усвоиваніе. Комисиіата е разрешила от своја страна тѣя въпроси, като се е придържала о следните начала: 1. правописът на българските думи се води по техния книжовен изговор; 2. изговорът се означава — а) за единични случаи чисто фонетически, б) а за етимологични групи съгласно съ тяхната етимологична свързка и по днешните материали на книжовния език; 3. за всякоѣ отделен звук има отделна буква; 4. буквите за азбукето се избират из сегашното азбуке, като се прибѣгва в случаи на нужда и към старото българско азбуке. За приложението на буквите от азбукето комисиіата е черпала примери и из исторіята на българския правопис.

Специалните въпроси от проекта, разрешени от комисиіата въз горните основи, са получавали отъ страна на българската критика различна оценка: тѣя ги е приемала, оборвала или видоизменявала, според както се е поставяла спрѣмо началата на комисиіата или спрѣмо тяхното приложение. С какви доводи и разсъждения е постигали това критиката и как се е съгласявала с нея или не комисиіата, то вѣнчко е представено в „Български Преглед“, в отделите „по правописния въпрос“. Тука ще направим само кратък статистичен преглед на мненията по въпросите, съ които е възбудена правописната реформа. От това ще се види нагледно, как стои комисиіата със своја проект. Въпросите от проекта, според както последователно са свързани един с други, са разместени за по-сгодно в четири групи; а мненията по тях са събрани само из периода до краіа на 1893. година.

А. т.

Комисиіата определя на тѣя буква всѣде един и същ изговор: *ѣ* изобразява тѣ нареченото „тъмно *а*“. Отъ това в днешния правопис произлиза такава реформа: 1. *ѣ* от краіа на думите отпада; 2. *ж* се заменява повсѣде с *ѣ* и изчезва из азбукето; 3. *ѣ* от средата на думите, гдето е равно на *ѣ*, се заместя с *ѣ*.

1. *ѣ* в краіа на думите.

а. Мненија да се изфърли: 1) „Свобода“, II. 193; Плачков, II. 193; Мирски, II. 194 зб.; Ваджов, III. 205; Вазов IV. 168; Гъбев, IV. 170; „Селски Вѣстникъ“ (— „зеде работа“!), IV. 177; Коцов, IV. 178; Реалист, IV. 198; Дринов, V. 204.

б. Мненија да се задържи: Бешевлиев, II. 195 зб.; „Новини“, III. 191; Иванов И., IV. 164; Иванов М., IV. 184; „Юго зап. България“, V. 209.

Гласове: а.—10; б.—5!

2. *ж* да се замени със *ѣ*.

а. Мненија да се замени *ж* със *ѣ* повсѣде: „Свобода“, II. 194. зб.; Кравков, III. 207; Коцов, IV. 178; Дринов, V. 200.

1) Цитатите, при които не е особно назначено, отгдето са взети, се отнасят всички към „Български Преглед“: в тях са подадени само броіът на книгата и броіът на страницата, без името на списанието.

б. Мнениѣ да се замени ѣ със ж повсѣде: Мирски, II. 194 зб.; Баджов, III. 205; Гѣбев, IV. 170.

в. Мнениѣ да се задържи ж повсѣде: Плачков, II. 139; „Новини“, III. 191; Вазов, III. 194; „Селеки Вѣстникъ“ (— „прекалено е ж да се изфърлиа“!), IV. 178.

г. Мнениѣ да се задържи и само в нѣкой случай: Иванов М. (— в корените!), IV. 183; Реалист (— в краѣ на думите и в жгъл!), IV. 198.

Гласове: а. — 4; б. — 3; в. — 4; г. — 2! Смиѣлът на тѣа гласове е: 7 гласа — да се изфърли из азбукето една от двете еднакви букви з и ж; 6 гласа — да се задържи и ж; 9 гласа — да се ограничи днешното употребение на едната буква в полза на другата; 4 гласа — да не става ограничение!

3. Ъ = Ъ в средата на думите да се замени със Ъ.

а. Мнениія да се замени съ з: Плачков, II. 193;
„Свобода“, II. 194 зб.; Иванов М., IV. 184; Реалист, IV. 198;
Дринов, V. 204.

б. Мнениѣ да се замени съе ж: Мирски, II. 194 зб.; Баджов, III. 205; Гъбев, IV. 169

в. Мнениѣ да се задържи: нѣма!

Гласове: а. — 5; б. — 3; в. — 0!

Б. Iota.

Звукът на „іота“ в днешниѣя правопис се изобразѣвава под три вида: 1. самостоятелно съе ѣ; 2. заклѣучен въ в я подир гласна или въ началото на думите; 3. заклѣучен въ в ю и ѡ подир гласна или в началото на думите. Буквите ю и ѡ по своето начертание показват, че въ тѣх са изобразени съединено по два звуковни елемента; така съединено се изобразѣвали в старобългарското писмо под бѣлѣга на и двата звуковни елемента на днешниѣя бѣлег я, които се изработил въз руска почва от старобългарската буква а = ен! Буквите на, ю, ѡ са сложни. Тавно е, че за означение на първиѣ им звуковен елемент „іота“ служи лѣвата им отвесна чѣрта, които е друга хоризонтална чѣртица е съединена с бѣлѣзите за вториѣ им звуковен елемент а, о (у). я Само таѣя несамостоятелна отвесна чѣрта намираме в старобългарското азбуке за бѣлег на іота; отделна буква за тоѣя звук не е имало. Днешната самостоятелна буква ѣ е образувана по-късно. Та същата изпълнява днес и втора служба, че се озговарѣа еднакво съе ѡ, когато се пишѣ пред члена за м. р. ед. ч. За да постави един самостоятелен бѣлег за іота, които да не се дири под други букви съе сложно значенне, компениѣта отдели бѣлегът іота отъ сложните букви ю, ѡ и я = ѣа. Така се ѣави унѣѣа онова і което въ съединение съе а, е, о (у). ѡ, а е служило за іота вече в старобългарското писмо и е равно на днешното самостоятелно ѣ. Ала в старобългарското писмо сложните букви на, ю, ю (у), ѡ, ѡ, когато идат след съгласни, означават простите звукове а, е, оу, ѡ, а с мека

съгласна пред себе. Явно е, че за означение мекостта на съгласната в този случай е отивал пак елементът за юта от сложните букви. И в днешния наш правопис буквите *ю, ъ, я* — а подир съгласни дават своята юта за смекчение на съгласната, а сами означават простите звукове *у, ж, а*. Поради това и комисията определи да бележи смекчението на съгласните изобщо с буквата за юта; тъй че *й* подир гласни и в началото на думите е знак за юта, а подир съгласни е знак за смекчение; по своето начертание то е буква наша. (Б. П. I. 21, II. 216, и V. 223) Комисията знае, че е по-правилно да не се товари една буква от азбукето с двоюка служба, и не е противна, да се задържи *й* само за юта, като се определи за смекчението особно средство (вж. Б. П. II. 217); обаче в своя проект тя остана при досегашното употребление на елемента за юта от сложните букви *ю, ъ, я*.

От решението на комисията за юта произлиза в днешния правопис такава реформа: 1. *й* се заменява със *й* и изчезва из азбукето; 2. *я, ю* се разлагат на *йа, йу* и изчезват, а *ж* се разлага на *йж*, понеже *ж* е заменено с *з*, и изчезва; 3. *ъ* като смекчителен белег се заменява със *й* и изчезва.

1. *й* се заменява със *й*.

а. Мнениа да се замени: Баджов (— *й* за *й* и за *и*!), III. 205; Иванов М., IV. 183; Реалист, IV. 198.

б. Мнениа да се задържи: Пачков, II. 211, IV. 168; Свобода, II. 211² и 212 зб.; Мирски, II. 212 зб. и (— по приемливо *й*!) III. 204; Бешевлиев, II. 212 зб.; Гъбев, IV. 168; Новини, 1893. бр. 27.; Дринов, V. 206.

Гласове: а. — 3; б. — 7! Самостоятелната буква за юта води подире си и необходимост, да се отдели нейният звук от буквите *я, ю* (и *ж*)! Срв. по-долу под 2 и 3.

2. *я, ю, ъж* се разлагат и изчезват.

а. Мнениа да се разложат всички и по вседе: Пачков (— да се пишат с лигатури: *я, у, ъ*!), II. 211; Гъбев, IV. 169; Коцов, „Новини“ 1893. бр. 18.

б. Мнениа да се разложат само нѣкои: Дринов (— отфърга *ж*, а вместо него ще да иска *йж*!), V. 204, 205.

в. Мнениа да се разложат всички, или нѣкои, но по-добре да не се разлагат: Свобода (— ако се разложат и *ц, ч, щ, ъ*; *ж* се отфърга!), II. 212 зб.; Бешевлиев (— тогава да се разложат и *щ*!), II. 212 зб.; Вазов (— не си чинит трудът!), III. 194; Иванов М. (— можеха да се пишат *я, у, ъ*!), IV. 183; Мирски (— може *у*, по-добре *йу*, но нѣма нужда; ако има *у*, да остане и *я*; отфърга *ж*!), II. 212 зб.

г. Мнениа да се задържат всички: Баджов, III. 206; Реалист, IV. 198; Новини, 1893. бр. 18 и 27.

Гласове: а. — 3; б. — 1; в. — 5; г. — 3! Разлаганіето се признава от 9 гласа: 3 го искат без ограничение, 1 го допуска само за един от трите случая, 5 не го пред-

почитат пред неразлаганіето. Не признават разлаганіето *з* гласа!

З. смекчителниѣтъ белег ѣ се замянава със і и изчезва.

а. Мненија да се замени: съгласни с комисіята Иванъ П. П. 186; Кравков, III. 207; Коцов, „Новини“ 1893, бр. 18., „Глас Македонски“, V. 208.

б. Мненија да се задържи: Свобода, II. 194 зб.; Бешевлиев, II. 195 зб.; Мирски (— или ѣ, или —', или ъ, љ! Подирното е желал и Вазов), III. 203; Баджов, III. 205; Кравков, III. 207; Иванов П., IV. 164; Плачков, IV. 168; Гѣбев, IV. 169; Иванов М., IV. 184; Реалист, IV. 198; Дринов, V. 204; „Югозападна България“, V. 209.

Гласове: а. — 4; б. — 12! Така се разделят службите за іотација и за смекчение. Изрично е поискал това г. Гѣбев. Другите гласове в полза на това разделение последователно водят към значително ограничѣние на досегашната употреба на *я*, *ю*, (и *ѡ*), а поради това и към необходимо разлаганіе на тѣя сложни букви! Срв. погоре под 1 и 2.

В. ѣ

Гдето може да се констатира същественіѣтъ изговор *ѣа* на таѣа буква, тоѣ се различава от *ја*; ала таѣа разлика за целите на правописа е толкова малка, че тоѣ не би имал нужда да задържа за изговора *ѣа* и особна буква. Комисіята изповѣда това в Б. П., II. 207 и IV. 184: обаче тѣа задържа буквата *ѣ* за онѣа изговор *ѣа*, близък до *ја*, който в книжовниѣ език по определено правило се сменява с чисто *е* (Б. П. I. 20, IV. 165, 175). Правилото е: в книжовни форми, гдето под ударение се чуе предтвърда еричка звук близък до *ја*, а пред мека еричка звук еднакъв със *е*, в първиѣа случаѣ се пише *ѣ*, а въ вториѣа *е* (Б. П. II. 204). Меки ерички са онѣа, в които има меки (нѣжни) звукове. Изключениѣа от правилото съставят само нѣкои форми от мн. ч. на мин. несв. време, понеже се водят по другите форми със *-х-* (срв. по-долу под Г. 5), форми от ж. и с. р. ед. ч. на прилагателни, понеже се водят по м. р. и отделни думи, заети от други наречиѣа или езици (срав. Б. П. IV. 184). Със своето правило за писаніе *ѣ* комисіята внесеѣа такава реформа, че редуцира с по-вече от $\frac{3}{4}$ днешното употребѣние на таѣа буква там, гдето се сменяват двата изговора *ѣа* и *е*.

ѣ само за *ја*, косто се сменява със *е*.

а. Мненија да се пише само за *ја*: Свобода, II. 203¹.

б. Мненија да се пише за *ја* и за *е* повсѣде етимологически: Мирски (— да си го изговориѣа всѣкоѣ както си ще!). II. 203 зб.; Иванов П., IV. 165; Иванов М., IV. 184; Дринов, V. 205.

в. Мненија да се пише за *ја* и за *е* с ограничениѣа: Плачков (— ако не чисто *ја* и *е*, тогава или повсѣде етимологически, или повсѣде чисто *е*, а най-добре само там, гдето изговораѣа играе!). II. 198, 200, 201, 202; Бешевлиев (— в определени

случаи!), II. 204 зб.; Вазов (— гдето изговорът играе!), III. 193; Реалист (— в определени случаи!), IV. 198.

г. Мнениѣ да се замени със *ia*: Гъбев, IV. 169.

д. Мнениѣ да се замени със *e*: Баджов, III. 205; „Глас Македонски“, V. 209.

Гласове: а. — 1; б. — 4; в. — 4; г. — 1; д. — 2! За реформа напред са 8 гласа; против неѣа или за реформа назад са 4 гласа; — от първите има 6 гласа, които не менѣат днешниятъ книжовен език, и 2 гласа, които го менѣат!

Г. Граматични случаи.

Като определи, какво азбукѣ ни трѣба за книжовниятъ изговор, комисіѣта досегна и нѣкои граматични случаи, които имаше да се определятъ по-точно откъм своѣта книжовна форма, та според това и да се означават с азбукѣто на правописа. Те са: 1. мъжки имена с меко окончание в ед. число; 2. членувани мъжки имена в ед. ч.; 3. средни имена на —*e* в ед. ч.; 4. сег. вр. 1. л. ед. ч. и 3 л. мн. ч.; 5. мин. несв. вр.; 6. предлозите без, въз, из, раз; 7. удвояние на съгласната *н*; 8. тр, тл или рт, лт между съгласни. В кратък преглед тиѣа случаи стоѣат така.

1. -л, -н, -р и др.

Мъжки имена, които в ед. ч. да се завършват на съгласна с изразителна мекост, в книжовниятъ език не се чуѣат (срв. Б. П., I. 25). От това излиза правописна реформа, че отпада досегашното етимологично означение на такава мекост. Ако се докаже обаче, че означението е необходимо за правописа, комисіѣта нѣма да направи друго, освен да употреби своето средство за смекчение на съгласните (вж. Б. П., II. 199—200, V. 223).

Мнениѣта настоѣават, да се означава смекчението, но не се впускатъ и да доказват, да ли се говорѣат или трѣба да се говорѣат в книжовниятъ език мъжки и женски имена със смекчено окончание! — Коцов намира, че е добре *рибар*, *цар*, но защо и *учител*, *писател*? („Новини“, 1893. бр. 18.) Реалистътъ иска *учитѣль*, но *хубост*; така и „Свобода“ — *пещ*, *пещта*; а „Новини“ защищава и *конь*, и *солъ*!

2. -ѣт и -а.

Днешното схващаніе на езика води право къмъ заключеніе, че членътъ за мъжките имена в ед. ч. е *-ѣт*. За произхода на члена тука не става дума; тоѣ не влиѣе върху правописа (срв. Б. П. IV. 164 и 185)! Когато пред тоѣа член се ѣави изразителна мекост на крайната съгласна от името, тогава тиѣа се означава със *ѣ*, и като се сравни графически членуваната форма с нечленуваната, изглежда, че в първата членътъ не е *ѣт*, но *ѣт*. Комисіѣта казва затуй, че членътъ за м. р. ед. ч. е *ѣт* или *ѣт* (вж. Б. П., I. 24—25, II. 209). От това произлиза правописна реформа, че не се държи *ѣ* в краѣа на ду-

мите зарад днешния механизъм със членовете (човекъ — човекътъ!) и че зарад същата цел не се държат ъ и ѱ пред члена със значение *из*!

Мненията разискват, дали е членът за м. р. ед. ч. *ѣт*, или е *т*; но не се впуцат да докажат, трѣба ли ѣ, ъ и ѱ пред члена механически да си менят значения, или трѣба разумно да се означава изговорът на езика!

Комисията установи, че в книжовния език мъжките имена в ед. ч. се явяват в определен вид с две форми. Съгласно с синтактичното потекло на тия форми тя определи, да се пише формата на *-ѣт* в съчетания без предлог, а формата на *-а* след предлог (срв. Б. П. I. 25—26, II. 211). Извън това правило остаат известни косвени съчетания на роднински и други имена.

а. Мнениа да се пишат *-ѣт* и *-а* според съчетанията: Свобода. II. 207 зб.; Бешевлиев, II. 208; Мирски (— сполучливо е, но по-добре само *-а*!), III. 204; Иванов И., IV. 164; Коцов, IV. 178.

б. Мнениа да се пише само *-ѣт*: Баджов, III. 206.

в. Мнениа да се пише само *-а*: Плачков, II. 206, 207; Иванов М., IV. 187; Реалист, IV. 198; „Новини“, 1893. бр. 17.

г. Мнениа различни от горните: Вазов (— смесено!), III. 194; Гъбев (— само *-ѣ*!), IV. 171; Дринов (— не е решен, дали *-ѣт*, или *-а*!), V. 206.

Гласове: а. — 5; б. — 1; в. — 4; г. — 3!

3. *-ие* и *-іе*.

Средните имена с първоначално окончание *-ие* в ед. ч. са разпространени в книжовния език твърде много, ако и да са от чуждо влияние; окончанието *-ие* се скратява във *-іе*, ср. мека съгласна със *е*, когато трѣба да завземе мѣсто на третия сричка след ударението в думата. Със *іе* се пишат и всички други средни имена, които се завършват на *е* с предходна мека съгласна. Вж. Б. П., I. 31, II. 217—218. Комисиата внася с това в днешния правопис по-правилно писаніе на думите с такива окончаниа и не ги жертвува в полза на едно диалектично окончание *е* без смекчена съгласна пред него.

а. Мнениа да се пишат *-ие* и *-іе*: Иванов И. (— само ако имаше буквата *і*!), IV. 167; Дринов, V. 207; „Новини“, срв. V. 223.

б. Мнениа да се пише само *-іе*: Мирски (— но в мн. ч. пак *-ііа*!), III. 205.

в. Мнениа да се пише само *-е*: Плачков, II. 217; Вазов, III. 194; Гъбев, IV. 172; Иванов М., IV. 185.

г. Мнениа, да се пише само едно от трите окончаниа: Баджов (— или *ие-ііа*, или *ие-іа*, или *іе-іа*!), III. 206; Реалист (— или *іе*, или *е*!), IV. 198.

Гласове: а. — 3; б. — 1; в. — 4; г. — 2! За смекчаваніе на съгласната в окончанието — 6 гласа; за несмекчаваніе — 4 (или 5) гласа!

4. -а и -ат.

Комисијата определи, че глаголните окончанија в сег. вр. 1. л. ед. и 3. л. мн. са -а и -ат, с тврда или мека съгласна пред себе. Така се чујат те в книжовниот говор обикновено, кога не ѓмат ударение, па се и пишат така; обаче и под ударение се чуе чисто -а в 1. ед. ч., както се изговориа със чисто а и тематичното -на под ударение. Това понуди комисијата, да приеме и за 3. л. мн. ч. под ударение -ат. вм. -ѝт. Вж. Б. П. I. 28 — 29, III. 198, IV. 175. С определението на комисијата се урежда нај-лесно и съгласно с изговора един от нај-забърканите правописни случаи в глаголите.

а. Мненија да се пишат -а и -ат повсѣде: Иванов М. (— по-вече от сполучно!), IV. 183; Дринов, V. 201, 206.

б. Мненија да се пишат -а и -ат ограничено: Вазов (— ако не ѓмат ударение!), III. 198; Иванов И. (— само -на и -нат; другото е невежество на писателите!), IV. 165, 166.

в. Мненија да се пишат -ѝ и -ѝт повсѣде: Кравков, III. 207; Гѣбев, IV. 172; Реалист (— *ж. ж.*, —!), IV. 198.

Гласове: а.—2; б.—2; в.—3! За реформа—4, против—3!

5. -ѣх и -ех.

Глаголните форми за мин. несвѣр. вр. носјат ударението си или върху сричката с -х-, или преди неја: в првиот случај пред -х- стои или небна съгласна със а или друга съгласна със ѣ; във вториот случај пред -х- стои небна или друга съгласна със е. Трите замени а, ѣ, е се јавјават в тија форми последователно според правилата за прехода на ѣ (и а, произлѣзло от него) във е в зависимость от ударението. Срв. по-горе под В; вж. Б. П., I. 29 — 30. С това определение на комисијата се урежда лесно и съгласно с изговора друг не малко забъркан правописен случај в глаголите.

Мненијата по тоја вѣпрос са разделени така: Мирски съгласен с комисијата, само иска -ѣх и след небна съгласна, III. 204; Кравков, -ѣх и -ех в зависимость от глаголните основи, III. 207; Иванов И., -ѣх повсѣде, IV. 166; Пачков, -ѣх и -ех зарад играта на изговора, IV. 167; „Новини“, само -ех повсѣде, 1893. бр. 24. — Двете окончанија все пак се предпочитат, и стѣх не се мени книжовниот език.

6. без-, въз-, из-, раз-.

Крајното з от тија предлози се чуе като с, кога дојде подир него тѣмна съгласна; сѣщо така на пр. и ж се чуе като ш във „тежко, мѣжки“. И както не се пише „тешко, мѣшки“, така определи комисијата да не се мени и з във с от горните предлози. Вж. Б. П., I. 10. По тоја начин се уреди едно разнообразие в писанието на думи, гдето учествуваат тија предлози.

С определението на комисијата е съгласен Мирски, III. 205, несъгласен Дринов, V. 207.

7. -нн-

Из руската книжнина са преминали у нас много случаи, гдето се пише удвоено *н*, без да се оправдава то за нас етимологически или фонетически. Случаите се срещат в прилагателни имена и станали от тях наречия. Комисията определи да се пише удвоено *н* само тогава, когато в употребяваната начална форма има *-нен*, из което в другите форми изпада *е*. Вж. Б. П., I. 32, б.

а. Мнения да се пише *-нн-* само поради *-нен-*: Мирски, III. 205; Иванов И., IV. 167; Реалист (— заслужава голямо внимание!), IV. 198; Дринов. V. 207.

б. Мнения да се пише *-нн-* по досегашния навик: Иванов М., IV. 185.

Гласове: а.—4; б.—1!

8. *зр, зл или рз, лз между съгласни.*

Книжовният език е взел със тази звуковни купове такова място между наречията, че в многоерични думи употребява *зр, зл* пред една съгласна, а *рз, лз* пред повече съгласни (и пред сложна съгласна); в едноеричните думи той пак се държи о *рз, лз*, само в известни случаи избира *зр* и *зл*. Вж. Б. П. I. 31, II. 219—220, XV. IV. 176. Това е взела за водило комисията, та уреди и откъм тази страна разнообразното писане ту със *зр, зл*, ту със *рз, лз*.

а. Мнения да се пишат *зр, зл* и *рз, лз* по правилото: Мирски (— по-добре да се вземат гласни *р* и *л*!), III. 205; Иванов И., IV. 167; Гъбев (— колкото и да е съгдно, иска списък от думи!), IV. 172.

б. Мнения да се пише само *зр, зл*: Иванов М., IV. 185.

в. Мнения да се пишат *зр, зл* и *рз, лз* безразлично: Свобода, II. 219; Вазов, III. 194; Реалист, IV. 198.

Гласове: а.—3; б.—1; в.—3! За реформа — 4 гласа; против реформа — 3!

Д. Добавка.

Покрай тази специални въпроси, които най-много се повдигнаха с проекта на комисията и се разглеждаха от критиката, тази подирната засегна още следните графични или граматични въпроси:

I. Графични въпроси. — 1. Гъбев: както имаме *й*, така ни трѣбват и *ѣ, ѡ* за дифтонги; също са необходими *ц, с*, както *ч, ц*. Вж. Б. П. IV. 169, 173, 174, 175. — 2. Гъбев: да се йотират *е* и *и*. Б. П. IV. 172; противен е Иванов И., IV. 165. Вж. II. 218, б, IV. 176. 7. — 3. Бешевлиев: можеше да се разложат и *щ*, Б. П. II. 212 зб.; щом то не се разлага, не бива да се разлагат и *и, ю*, Свобода, вст.; Баджов и Гъбев искат *шт*, III. 205, IV. 173; комисията не е противна. II. 219, XIV. Новини, бр. 24: тогава да се разложат и *ц, ч*. Съгласните *ц, ч* са и прости замени на *к*, а *щ* е винаги сложна замѣна!

II. Граматични въпроси. — 1. Гъбев: член за ж. р. *тж*, IV. 172, 176. — 2. Плачков: *добри*, а не *добрий*. II. 211 и X; вж. I. 26; Мирски: *добрий* за отлика от мн. ч., III. 204; Иванов И.: *божи*, *овчи*, но — *днешний* *утрешний*, IV. 164. — 3. Плачков: мн. ч. *ораче*, *чорале*, II. 218, IV. 167; Иванов М.: *челе*, *дошле*, IV. 185. Вж. II. 219, XIII. — 4. Мирски: да се пише в сег. вр. 1 л. мн. ч. — *м и ме*, III. 204, по правилото на комисията I. 29. Въпросът е евфонически. — 5. Причастията сег. деи. и герундивни, ако искаме да си служим с тях в книжовния език, трѣба да се пишат по Б. П., I. 31, IV. 176; Гъбев: има само на *-ки*, IV. 172; Мирски: одобрява, но иска *пейат-пейаци*, *учят-учащи*, III. 205; Кравков: пресилено е образуваніето им, III. 207; Свобода: не одобрява, II. 220². — 6. Предлозите *в* и *с* евфонически се удвояват във *във* и *със*, когато го искат съгласните в думите след тях или пред тях; Дринов: добре е, в нѣкоп случаи, Б. П. V. 207; Кравков: комисията не била последователна (!), III. 207; „Свобода“ и „Новини“ разсъждават за средния ъ!

Закліучение.

По гласовете *за* или *против*, изказани до тука по специалните въпроси от правописния проект, комисията не се блазни да предполага, че правописната реформа е решена; обаче по същите гласове тя не може да не забележи, че нейният проект се е оказал напълно способен да докара до правописна реформа! Решението на отделните въпроси от реформата ще зависи всѣкога от силата на доводите, а не от количеството на мнениата; обаче и сега вече се види, че силата на доводите на комисията е привлѣкла на своя страна и по-вечето гласове на критиката. Като се поразисква правописният въпрос още нѣколко време, комисията вѣрва, че ще постигне целта си — „да спечели интелигенцията за своя проект“ (вж. Б. П., V. 211). Тоѣа отчет ще ѝ осветли за сега още по-добре върху работата, защото освен че събира наедно всички мнения по правописния въпрос, но служи още за по-пълно обяснение на правописния проект.

Д-ръ К. Кръстевъ, Общественото мнѣние и правописната комисия (вж. „Мисль“ кн. X. 1894 год.)

От уважение към интересите на ония читатели, които сериозно следят правописният въпрос, филологическата комисия не оставяше незабѣлзано ни едно мнение, изказано от кого и да било и в каквато и да било форма, като даваше винаги и своѣ отговор с цел, да се запази ясно нейното становище спрѣмо противниците на предложениа от нея проект. Така постѣпваше комисията и спрѣмо мнениата, изказани в списанието „Мисль“, до колкото те имаха свързка с правописния въпрос. Редакторът на това списание обаче си помисли, че тоѣ може под името на тоѣа въпрос да си отвори път, каквото да може под благовидна форма на „литературна“ полемика, да даде израз на свои лични

разположеніи не само сирѣмъ членовете на комисіята, които нѣматъ с неговата личност нищо общо, но и против нѣкои лица измежду сътрудниците на „Български Прегледъ“, а особено пък сирѣмъ самото това списание, което той съвсемъ погрешно счита за конкурентъ на неговия орган „Мисль“. Комисіята изболтъва достатъчно г. Кръстевъ поради нелитературните му маниери, като му показва, че нѣтъ нужда с правописния въпрос, който сам по себе си е доста тръпливъ и предразполага къмъ дребнава критика, да си служи за достиганіе естетически цели (вж. Бълг. Прегл. кн. V. 211—221). Но г. Кръстевъ не се грижи за своите читатели, които безъ съмнение чакаватъ, да четатъ истинско осветление на правописния въпрос, и ето сега пакъ имъ поднася подъ апокрифическо заглавие „Общественото мнѣние и правописната комисія“ (Мисль 1894 X) изливания на лична озлобеност, които обикновено, щомъ надвие веднажъ разумътъ, познае граници на мѣрка. Комисіята се застъпва за своето мнѣние, като се старае да даде всекому мотивиранъ доводъ, а г. Кръстевъ тукъ ѝ клевети в ачност за пари, нечестност и пр. Колкото и да позволи човекъ, че личното разположение може да влиае и върху единъ честенъ писател, когато се изказва по поводъ на единъ принципиаленъ и наученъ въпрос, пакъ не може да се оправдае такава заслепеност, щото отъ лична омраза, да се подрива честта на другиго. Толкова повече е осѣдително това постъпване на г. Кръстевъ, че той тукъ се подбужда отъ съвсемъ немотивирана стѣснѣност, каквато не би трѣбало да върлува въ душата на единъ младъ литераторъ, който си е поставилъ за идеалъ, да бѣде носителъ на „критическия мѣзлъ“ на българската литература, на ако стане нужда, даже и неина „изкупителна жертва“, и който до тамъ е в пълно съзнание, че е честъ носи научната титла, придобита отъ лаипцигския университетъ, че не остана човекъ у насъ, който да не знае, какво госп. Кръстевъ е докторъ. Комисіята съжалява, че докторската титла така се оквярпвава чрезъ недостойния начинъ, съ който си служи г. Кръстевъ в борбата с правописната комисія. И наистина, какво търсятъ в таѣя статія, която съсъ заглавието си ужъ обещава, че ще се занимава с правописния въпросъ, лични и даже улични нападения още и противъ нечленове на филологическата комисія, а особено противъ едно лице, което именно е съвсемъ чуждо на правописния въпросъ (725). Само за това ли се нападатъ тези лица тукъ, защото пишатъ в Прегледъ? Но ако има г. Кръстевъ желание да ги напада, защо прави това подъ рубриката на правописния въпросъ? Много е плитко, да си мисли човекъ, че овиѣ читатели, които сѣмъ способни да отличаватъ разпоредни въпроси, ще се помаматъ отъ заглавието на статіята и не ще се сетятъ, че всички тиѣ нападки, които не се касаятъ до проекта на комисіята, са неправилно възникнали тукъ отъ редактора. Ако дневниѣтъ печатъ си допуша такива способи, литературата, а особено научната, къмъ която принадлежи и правописниѣтъ въпросъ, най-строга ще осѣди г. Кръстевъ за това негово поведение. Каквито мотиви и да има той, не може в таѣя случаѣ да се оправдае, понеже за клевети изобщо нѣма мѣсто в науката, а за доводи

обвинения винаги се излизат направо, вън от научните въпроси. Ако мисли г. Кръстев, че той ще прокара нови литературни етикети, непознати на образования свят, лъже се, понеже мина се и тази стадия в нашата литературна критика, когато можеше тя да се мисли за овдовяла област, готова да признае за водител всекиго, който би посегнал сам да си присвои критическият „жезъл“. То би било и твърде печално, защото би значило, че не се движим напред.

За да останем последователни на принципа, поради който нищо не сме пропускали до сега, изказано по правописния въпрос, ще отбележим и от тази статия на „Мисъл“ онова, що се отнася направо до правописа.

Авторът доказва, че един конституционен министър, понеже бил почти всемоушен, „по-силен и от министъра на един монархически господар“, не може да се намесва „със своите прерогативи в правописния въпрос“. Това мнение на автора е ново: до сега всички, па и софийският митинг, гдето авторът е фигурирал като секретар, признаха, че министърът на народното просвещение може да вземе инициативата, за да се разреши правописният въпрос, па каза се даже, че в дадения случай инициативата на министъра е „похвална“. А министърът до сега нищо не направи по-вече, освен че взе инициативата, като назначи една комисия, да изучи въпросът и да си даде мнението, каквото то да се подложи на всеобщо разискване. Против комисията изобщо по принцип не може да се говори, защото така се постъпва винаги, когато има да се подложи на разискване известен, непознат достатъчно въпрос. Па и нашите противници не се обавиха против принципа, а само против лицата, като предлагаха друга комисия, съставена от други лица. Докато авторът така без доводи отрича на министъра на народното просвещение право на инициатива по този въпрос, на против той веднага на следната страница му признава напълно това право, като казва даже, че може един министър и да направи едно правописание да стане „еднообразно“, ако не е такъво. Ето думите на автора, за когото фразата е всичко, а логиката нищо: „Единъ министъръ на просвѣщеніето може да има длъжността слѣдователно и правото да наложи въ училищата единъ общъ, еднообразенъ правописъ, и даже, ако той не е напълно еднообразенъ, да го направи такъвъ“. Какъв смисъл има след това тази фраза на автора, казана веднага подир горния цитат: „но да реформира правописа, още по-вече да създава новъ правописъ нему трѣбва да бѣде абсолютно запрѣтено“ (714).

В кн. IV. от Бълг. Преглед характеризовахме въпросникът, който беше разпратил г. Кръстев до абонатите си, за да се изкажат по правописния въпрос. В кн. V. на Б. Пр. констатирахме, как този въпросник наистина свърши с пълна несполука. Сега редакторът се старее да ни убеди в противното, но всичко е напразно: фактът е свършен факт. Обадили се само 127 души „от разни съсловия“. Авторът не съобщава имената на тези господа, а тяхната малочисленост той си обяснява чрез „анатичността на българското общество не само къмъ подобни при-

живи, но въобще къмъ активна намѣса въ „свѣтовния въртежъ“. Тѣта безименни мненія, изказани само съ „да“ и „не“, немогат да иматъ никакво значение за българската литература, които не се нуждаятъ отъ „звани и незвани“ мненія, а отъ доводи обясненія, каквито могатъ да дадатъ само образовани и подготвени за това хора. И тѣ, комично излиза, гдето авторътъ съвсемъ сериозно сортирувалъ своите безименни гласове за и противъ, по всеки въпрос отделно, като се счелъ при това задълженъ всеки пътъ и тои да преклони глава предъ този своеобразенъ плебисцитъ и да каже да, гдето тои се изказва съ да, и обратно. Види се, че авторътъ би склонилъ и въ случаи, да беше одобрилъ неговиятъ плебисцитъ вѣчно, което предлага комисијата. Щеше ли българската литературна критика въ такъвъ случаи да се счита повече задължена да склонилъ на нашия проектъ, ако по една случайностъ бѣха изпѣли въпросникътъ все абсолютни привърженици на нашия правописен проектъ?

М. Ивановъ, по въпроса за нашето правописание (вж. Мисль, III. кн. X. с. 774—778).

Г. М. Иванов останалъ твърде недоволенъ отъ бележките, които направихме (вж. Б. П. IV. 179—186) по поводъ на статијата му „По въпроса за нашето правописание“, печатана въ Б. С. XLIII. 97—114, и ни отговаря въ списанието „Мисль“ така, че още единъ пътъ потвърдила вѣчно, което комисијата бе изказала въ ония бележки за мнението му по правописния въпрос. Никакъ не е станалъ отговорътъ на г. Иванова по-сериозенъ съ това, гдето авторътъ се разправя съ нѣкой „господинъ професоръ“, когато бележките излѣзоха подписани отъ страна на вѣчките членове на комисијата, предъ които са се чели и отъ които са се одобрили! Напразно обръща г. Ивановъ въпросътъ за стоиността на възгледите, изказани въ статијата му, въ въпросъ личенъ като иска да си даде и характеръ на оценяванъ и неуважаванъ споредъ заслугите си писателъ. Напротивъ, комисијата лично уважава г. И., като вижда въ него единъ отъ достойните наши учители, и ако е рекълъ Господъ, и писатели. При все това тѣта не може да не бѣде обективна, а още повече по чисто научни въпроси.

Въпросътъ за потеклото на членната форма на пр. столътъ е чисто наученъ въпросъ, отъ който ни най-малко не зависи разрешението на правописния въпросъ: ако сега пишемъ столъ столътъ и ако за въ бъдеще се съгласимъ да напишемъ еровете на краища, необходимо ще следва, че ще пишемъ столъ, столътъ, безъ да има нужда да се разисква, какво е етимологическото потекло на окончанието *ит*. Следователно комисијата нѣма причини, да не бѣде обективна по този въпросъ, и ако тѣта не е съгласна съ тълкуваніето на г. И., това свада отъ почитъ къмъ истината, а не отъ перазположение къмъ него. Същиятъ мотивъ е ръководилъ комисијата въ отговорите ѝ по вѣчките точки, задѣнати въ статијата на г. И. Комисијата беше длъжна да укаже слабите отъ научна страна доводи на автора, за да не се пречи на правилното разискване на правописния въпросъ чрезъ научни недоразумѣнія и дилетантски схващанія. Г-н

II. във всичко туї видѣл желание на комисіята да налага мненията си и пр. Съвсем са несправедливи тѣя обвиненія от страна на г. Иванова. Комисіята, ако би търсила повод да обвинява обратно г. II., тѣя би го обвинила в голѣма нескромност. Но тѣя оценява всички условія, при които един млад писател не бива тѣй лесно хладнокрѣвен и трезвен, когато му се случи да защити едно свое слабо мнение против пресѣдите на научната критика; — и за това в тоѣя случаї комисіята не придирва изтъкно, какво е значението на обидните за неѣя фрази, изказани от жегнатия автор. Ако да имаше авторът право, да се оплаква от недоброе съвѣстност поне в една точка от нашата критика, комисіята щеше с голѣма готовност да ѣа признае. Но за жалост тѣя и сега, след като подложи изново на ревизіѣя своите критични бележки, изказани в кн. IV. от Б. II. и ги сравни с оборваніята в отговора на г. II., не намери нищо, което би давало повод да измени своѣята пресѣда. И тѣй, комисіята остаѣа при изказаното си мнение, колкото и да е то неблагоприятно за г. II. Писаното е достоѣаніе на литературата, и кога да е ще се види, кої е бил прав и кої крив. За да се успокои авторът и относително онова мѣсто, което изказва в началото на отговора си като уж претѣлкувано от наша страна, ще цитуваме авторовите думи изцѣло, а не тѣй откъсано, както ги цитува тої сам в отговора си. Ето неговите думи: „Колкото и да отричатъ нѣкои значението на ж и ъ въ края на думитѣ, защото тѣ въ дадения случаї се неизговаряли, врѣмето за тѣхното окончателно изхвърляние, по видимому, още не е настѣпило. Познато е, каква голѣма роль игражтъ извѣстни букви въ старитѣ рѣкописи, за да може да се опрѣдѣли редакцията на еди кой си паметникъ, че тѣя е именно „българска“, а не „сръбска“ или „руска“. Дѣйствително нашия езикъ си има и безъ това доста характеристични признаци, които го обособяватъ и го правятъ типично отдѣленъ отъ сръбския, който иначе му е най-близъкъ; но колкото критериумътъ е по-голѣмъ, колкото признацитѣ сж по-вече, толкова и рѣшението на въпроса, дали този или онзи писменъ паметникъ принадлежи на тази или онази редакция, е по-сигурно. А кой може да откаже истината, че ж, ъ, ѣ сж едни отъ най-главнитѣ характеристики както на старитѣ български рѣкописи тѣй и на днешнитѣ ни книги, съ които тѣ се отличаватъ отъ сръбскитѣ и рускитѣ“ (П. С. XLIII. 104). Ето къмъ това мѣсто се отнася нашата бележка

Приеха се в комисіята: 1. Писмо от училищния инспектор г. Т. Гончев, в което тої се присъединява към проекта на комисіята, със свои нѣкои измененія. Г-н I. печата по новія си правопис „Методика на физиката и химията“. — 2. Статіѣа от г. П. Иванов, гдето се защищават принципите на правописния проект, особно по повод на мнението на г. Дринова. — 3. Разсѣждение от г. М. Л. Малеев, каква реформа е потребна за нашия правопис. — Комисіята благодари на тѣя господи за интереса към делото и ще съобщи техните разсѣждения до-пѣти, понеже тука не стига вече мѣстото.

От филологическата комисіѣа.

I. ВЪТРЕШНА ХРОНИКА.

Началото на 1894. година се ознаменува съ едно отъ най-частливитѣ събития въ новата ни история, което се очакване съ нетърпение отъ българския народъ: -- рождението на българския прѣстолонаслѣдникъ. По случай на това събитие се намирахъ въ българската столица високитѣ гости, августейшиитѣ родители на Нейно Царско Височество Господарката, Тѣхни Кралски Височества Херцогъ и Херцогиня Пармски, които за пръвъ пѣтъ посѣщаватъ България, и августейшата майка на Негово Царско Височество Господаря, Нейно Царско Височество Принцеса Клементина Саксъ-Кобургъ-Готека. На 18. Януари, на връхъ Атанасовъ-денъ, въ 7¹/₄ часѣтъ сутринята, се роди първиятъ български прѣстолонаслѣдникъ. Рождението на августейшия младенецъ се извѣсти на столичното население съ 101 топовни гърмежи и се посрѣщна отъ народа съ неопикуемъ възторгъ както въ столицата, тъй и въ цѣла България. Това честито събитие прѣизпани съ радостъ душата на веѣкой българинъ, гдѣто и да се намира той. Не е само инстинктивно това чувство на дълбока радостъ, което е обзело българския народъ; народнитѣ чувства въ тоя случай съвпадатъ съ реалнитѣ интереси на българитѣ и на тѣхната династия. Нашитѣ владѣтели отъ десетина години насамъ сж били изложени на постоянни опасности и покушения, отъ които само божнето провидѣние ги е спасило. Българскиятъ прѣстолъ рискуваше веѣкой моментъ да остане празенъ, безъ законенъ наслѣдникъ, и да се подвъргне на голѣми опасности заедно съ българската държава. Отъ важенъ прочее и жизненъ интересъ е било за България задомиаваньето на Господаря, което така радостно се посрѣщна минжалата година отъ цѣлото население безъ изключение. Въ навечерието на височайшия бракъ, всички елементи, даже и най-непримиримитѣ, съзнахъ високото значение на това събитие и се примирихъ съ станжалото измѣнение на конституцията, противъ което изначало бѣхъ се опълчили толкова яростно. Толкова по-голѣма важность и интересъ прѣдставя за България естественото слѣдствие отъ това събитие -- рождението на първия български Наслѣдникъ, защото чрѣзъ него се обезпечава една трайна българска династия. Ето защо е толкова неограничена и всеобща сега народната радостъ.

България отъ освободението насамъ прѣдставя най-болното мѣсто за европейския миръ, и върху нея сж устремени погледитѣ на бдителната европейска дипломация. Веѣко дѣло, което може да служи за консолидиранье на работитѣ у насъ,

служи въ сѣщо врѣме за успокоение на общественото мнѣние въ Европа. Нѣма съмнѣние, че рождението на българския Наслѣдникъ закрѣпѣва положението на българската династия; колкото и да ѝ се отрича правото на законна династия отъ двѣ европейски сили, болшинството отъ държавитѣ фактически я признахъ вече като такава, намиратъ се съ нея и съ българското правителство въ приятелски отношения и сключватъ съ България търговски трактати. Справедливо казахъ европейскитѣ вѣстници по поводъ на рождението на българския Наслѣдникъ, че до сега България имаше само единъ князь, отъ сега тя има и своя династия. Да, България е щастлива, че се успокоява откъмъ династическия въпросъ; то значи за нея независимостъ, самостоятелностъ, свобода. Ето защо България ликува и тържествува: народътъ и династията нанасятъ още една побѣда върху своитѣ тайни и явни врагове . . .

Неописуемъ бѣше ентузиязмътъ на столичното население, щомъ станъ извѣстно, че Нейно Царско Височество благополучно се освободила съ Наслѣдникъ. Единъ часъ слѣдъ рождението на Наслѣдника населението се намираще вече събрано въ центра на града, любопитно за подробности и желаеще да привѣтствува Тѣхни Царски Височества Князьтъ и Княгинята. Поведено отъ столичния кметъ и придружено отъ двѣ военни музика то направи една величествена овация прѣдъ двореца, въ която взе участие и мало и голѣмо, всички чиновници, ученици, търговци съ една дума всичкитѣ жители на столицата. Когато слѣдъ половина часъ Негово Царско Височество се появи на балкона прѣдъ ликующата публика, той се посрѣщна съ дълги и шумни викове да живѣе, ура! Дълбоко трогнатъ отъ тая внушителна народна манифестация, Господарътъ едва успѣ да спре ликующията на народа и произнесе слѣднитѣ думи „Радвайте се, софийци, заедно съ мене и съ цѣлия български народъ за новороденото дѣте на България, Българския Црѣстолонаслѣдникъ, Князь Търновски, Херцогъ Саксонски. Да живѣе Наслѣдникътъ, да живѣе България!“ Народътъ посрѣщна думитѣ на Господаря съ неописанъ възторгъ и съ шумни викове ура! да живѣе! Слѣдъ това излѣзохъ на балкона августейшитѣ родители на Нейно Царско Височество, и Нейно Царско Височество Принцеса Клементина. Тѣхното появяване бѣ посрѣщнато съ възторжени викове ура! да живѣятъ!! Негово Царско Височество поблагодари отъ името на Княгинята за направената овация и слѣдъ малко се повърна отъ ново и извика: „Да живѣе дѣтето на България“. Нови заглушителни ура последвахъ тия прочуветвувани и многозначущи думи на Господаря. Слѣдъ малко Негово Ц. Височество се доближи задъ единъ прозорецъ съ новородения августейши младенецъ на рацѣ и го показа на народа, който го акламира съ радостни викове. Подиръ това го посъ въ рацѣтъ си августейшата майка на Господаря и го показваше на народа, който минуваше край прозореца, за да излѣзе на Александровската площадъ. Тукъ се залюлъ весело хоро, прѣдвождано отъ кмета на града, и се продължи до 11½ часътъ прѣдъ обѣдъ, когато станъ благодарственъ молебень въ църквата св. Кралъ въ присѣтветвието

на Господаря, на Неговия августейши Гостъ, на г-а министритѣ, на висшитѣ граждански и военни чиновници и на маса народъ, който изпълнише църквата и околната площадь. — Вечръта имаше блѣскаво освѣтление и стаиѣ пова величествена орация съ факли прѣдъ двореца. Господарѣтъ и херцогъ Робертъ Пармски се явиха на балкона, отъ гдѣто Господарѣтъ поблагодари на народа и му съобщи, че Нейно Царско Височество Княгинята, както и августейшиятъ ѝ синъ сѣ здрави. Отъ тукъ публиката потегли къмъ дома на г-на прѣседателя на министерския съвѣтъ, Стамболова, и му направи гореща орация. Г-нъ Повецъ поздрави отъ името на народа г-на министра съ тържественния празникъ, като припомни заслугитъ му за укрѣпяване на българския прѣстолъ, и като го помоли да дѣйствува все така енергически и да води народѣтъ по сѣщия нѣтъ безъ колебание и безъ да се стрѣска отъ неприятелитѣ. Г-нъ Стамболовъ отговори съ нѣколко благодарителни думи, припомни еялукитѣ на българското дѣло и свърши съ думитѣ: „да живѣятъ Наслѣдникѣтъ и Неговитѣ родители!“ Сѣщо се направи орация и прѣдъ дома на г-на министра Петкова, гдѣто говори кметѣтъ на града, г. Хр. Благоевъ, които напомни, че г. Петковъ е билъ винаги най-силна поддръжка на г. Стамболова въ труднитѣ врѣмена и че той най-много му е помогналъ да извади държавата на спасителенъ нѣтъ. Г-нъ Петковъ отговори, че той не направилъ друго нищо, освѣнъ своята длъжностъ като гражданинъ, и свърши сѣщо съ думитѣ: „да живѣятъ Наслѣдникѣтъ и родителитѣ му!“

Съ голѣмо любопитство се разискваше прѣзъ първия день въпросѣтъ, какво име ще носи Наслѣдникѣтъ на прѣстола. Слѣдъ различни прѣдположения Негово Царско Височество му даде най-сполучното име, — на одного отъ най-славнитѣ наши древни господари, Бориса, великия просвѣтителъ на българския народъ. За рождението на наслѣдния князь Борисъ, Негово Царско Височество съобщи съ слѣдната

„ПРОКЛАМАЦИЯ КЪМЪ МОЯ ВЪЗЛЮБЛЕНЪ НАРОДЪ.

Днесъ, вторникъ, осемнадесетий Януарий, хилядо осемстотинъ деветдесетъ и четвърта година отъ Рождество Христово, часа седмъ и четвъртъ сутринѣта, въ Нашия Княжески Дворецъ, въ столица София Нейно Царско Височество Княгиня Мария-Луиза Бурбонска, Моята Августейша Сжируга, съ Божиия помощъ, благополучно се освободи и роди отроче отъ мъжки родъ, на което дадохме името Борисъ и титлата Князь Търновски.

Новородения Български Князь и Наслѣдникъ на Българския Прѣстолъ, Князь Търновски, Херцогъ Саксонски, Кавалеръ на първа и четвърта степенъ на Военния орденъ „за храбростъ“, посетителъ на веригата на ордена „Св. Александъръ“, прогласихме и прогласяваме Шефъ на четвъртия пѣши Пѣльненски полкъ, Шефъ на четвъртия Конни Полкъ и Шефъ на третия Артилерийски Полкъ.

Като съобщаваме тая радостна вѣсть на Нашия възлюбленъ народъ, Ний въздигаме топли молитви къмъ Всеблагото Бога да

пази, закриля Нашия Августейши Синъ и Наслѣдникъ на Българския Прѣстолъ и да му дава здравие, щастие и сполука въ всичкитѣ Му дѣла и начинания за благо, славата и щастieto на Нашето мило Отечество.

Издаденъ въ Нашия Дворецъ въ столица София на Атанасовъ день 1894 година, седмата отъ нашето царствуванье“.

Въ сѣщия день 18. Януари Негово Царско Височество е отпославилъ къмъ българската войска слѣдующата

„ПРОКЛАМАЦИЯ КЪМЪ ВЪЗЛЮБЛЕНАТА НИ АРМИЯ.

Съ сѣрдце прѣпълнено отъ благодарностъ къмъ Всевишния и съ чувство на особена радостъ възвѣстяваме на нашата армия рождението на Нашия възлюбленъ Синъ и Наслѣдникъ на Прѣстола Негово Царско Височество Князь Борисъ, Князь Търновски, Херцогъ Саксонски. Водими отъ отеческата милостъ, щото Н. Ц. В. Нашиятъ възлюбленъ Синъ и Прѣстолонаслѣдникъ още при встъпването Си на жизненото поприще да възприеме високитѣ длѣжности, които неговото високо призвание Му налага, за да Му дадемъ отъ друга страна възможностъ да порастне и още отъ сега да се сроди съ убѣждението, че и нему, като на Български Войникъ и Гражданинъ, еднакво ще принадлежи священната длѣжностъ, да защищава Отееството, да пази Неговата свобода и независимостъ и да бѣде опора на Прѣстола, като при изпълнението на тѣзи си свети длѣжности винаги високо държи Българското Знаме, и за да покажимъ още веднѣжъ на нашата доблестна армия, до колко тя Ни е близка и до колко скъпо цѣнимъ неразривнитѣ свѣрзки, които я свѣрзватъ съ прѣстола ни, Ние зачислихме Н. Ц. Височество, Нашия възлюбленъ Синъ и прѣстолонаслѣдникъ Князя Бориса, Князь Търновски, Херцогъ Саксонски, въ списъцитѣ на 6 Пѣши Търновски на Наше Име полкъ съ чинъ подпоручикъ, като сѣщевременно Го назначаваме за шефъ на четвъртий пѣши Плевненски полкъ, шефъ на четвърти конни полкъ и шефъ на трети артилерийски полкъ.

Като прѣдаваме въ рѣдоветѣ на Нашата храбра армия Нашия възлюбленъ Синъ и прѣстолонаслѣдникъ, Ние желаеме щото тя да Го приеме въ срѣдата си съ сѣщия въсторгъ, съ какъвто Сие навикнали да се чувствуваме ние Сами между нея; да Го окръжи съ сѣщитѣ чувства на вѣрностъ и прѣданостъ, както и Насъ, да възпита отъ Него единъ храбъръ войникъ, единъ достоенъ вождь на Татковината Ни и доблестенъ хранителъ на Българската честь и слава.

Нѣка Всѣвишния Му дава сила, здравие и разумъ, да крѣпни и се развива, за радостъ Намъ и на вѣрната Ни и прѣданна армия.

Издаденъ въ Нашия Дворецъ въ столица София на Атанасовъ-день 1894 година, седмата отъ Нашето царуванье.“

Въ двѣтъ горни прокламации можемъ да видимъ всичката радостъ, съ която е прѣпълнена душата на Господаря, всичкото значение, което той отдава на това важно събитие за България и за пейната династия. всичкитѣ надѣжди, които той възлага

на възлюбения си синъ за бѣдѣцето на България. Дано провидѣнието запази сѣжидѣния животъ на младия князь Бориса и му помогне да поведе развитието на българския народъ тѣй успѣшно, както го бѣ повелъ прѣди десетъ вѣка князь Борисъ.

Въ недѣля на 23. Януари въ 7 часа вечерята станѣ въ двореца тържествено обредѣтъ на св. кръщение на наследника въ присѣтствието на г-да министритѣ и г-житѣ имъ и на висшитѣ военни лица. Кръстникъ и кръстница бѣхъ Н. К. В. Робертъ Пармски и Н. Ц. В. Принцеса Клементина.

Тия дни се разгледа прѣдъ военния сѣдъ дѣлото на бившия български поручикъ, Лука Ивановъ и на неговия братъ Стоянъ, студентъ въ висшето училище, обвинени въ заговоръ противъ живота на Негово Царско Височество Господаря и на неговия първъ сѣвѣтникъ, г-на министра Стамболова. Пие нарочно чакахме да видимъ подробноститѣ на дѣлото прѣдъ сѣда, за да можемъ да го съобщимъ по-пълно и да не ни обвинява никой въ прибрзаностъ и голословие. Отъ показанията на главния обвиняемъ, който съ чужда откровеностъ самъ разказа подробно цѣлата история на дѣлото, излиза, че и тоя заговоръ е билъ скроенъ въ Русия отъ нашитѣ емигранти, които съ удивително леко сърце продължаватъ да действуватъ противъ своето отечество и да кроятъ планове за неговото поробване. За очудване е наистина това постоянство на нашитѣ емигранти да пакостятъ и прѣчатъ на нашето народно дѣло, на което съчувствуватъ всичкитѣ свободолюбиви народи. Бихме се отчаяли за бѣдѣцето на отечеството си, да незнаехме, че тая злоба на емигрантитѣ противъ собствената имъ бащиния се поддържа и подкрѣпя съ грамадни материялни и морални срѣдства отъ държавни хора на една велика и силна империя; да не знаехме, че тѣ служатъ на чужда политика. дѣйствуватъ за чужди идеали, които Богъ не ще имъ помогне да осъществятъ. Изпълнението на заговора било възложено този нѣтъ върху споменатия Л. Ивановъ, който прѣди година приблизително, като офицеръ ковчежникъ на Дунавската дивизия въ Русе, билъ злоупотрѣбилъ около 4000 лева държавни пари, и когато началството му угадило работата, той, за да избѣгне отъ отговорностъ, минѣлъ въ Русия и се настанилъ въ Одеса, дѣто, разумѣва се, прѣдставилъ се като прѣселѣдванъ отъ българското правителство и веднага почналъ да се ползува отъ обикновената субвенция на Слав. Комитетъ по 20 рубли на мѣсецъ, а послѣ по свое собствено желание билъ зачисленъ въ руската войска. Въ Одеса Л. Иванъ скоро успѣлъ да се сдружи съ българскитѣ емигранти, които отъ начало странѣли отъ него, като се страхували, да не би да ги шпионира, и го прѣзирали до тѣйкъ като злоупотрѣбителъ на държавни пари. Той билъ посѣтителъ въ всичкитѣ кръжки на емигрантитѣ и почналъ да взима участие въ Одеса, а послѣ и въ Москва, въ емигрантскитѣ събрания, въ които се обсъждало обикновено положението на България, и тогава именно се разглеждалъ въпросътъ, какъ да се прѣмахне Негово Царско Височество или неговиятъ прѣлъ

съвѣтникъ, защото само по този начинъ можели да се подобрятъ отношенията на България съ Русия, която въ такъвъ случай щѣла да прѣпоръча единъ князь по желанието на Българитѣ. Може би гризанъ отъ съвѣтъта за стореното злоупотребление въ България и желаещъ да задуши тази съвѣсть чрѣзъ друго по-важно, ако и по-прѣстѣжно, прѣдприятие, или пъкъ да се прѣпоръча прѣдъ емигрантитѣ и Русия чрѣзъ единъ рѣшителенъ подвигъ за спасение на отечеството (!), което емигрантескитѣ събрания прѣдставляли въ твърдѣ нещастно положение, Л. Ивановъ се рѣшилъ да дойде въ България и да извърши убийството на Негово Царско Височество, по изричнитѣ наставления на майора Груева. Тоя подириниятъ му писелъ отъ Петербургъ, че трѣба въ всѣкой случай да се убие князътъ и му пратилъ пари за разноси, па го похвалилъ и пастърчилъ въ патристическото му намерение. Майора му изпратилъ въ същото врѣме и двѣ копия отъ писма: едно за придворния руски министъръ, Воронцовъ — Дашковъ, който се умолявалъ да прѣдаде другото лично на Негово Величество Императора. Второто писмо гласѣло така: „Понеже положението на България е изключително, благодарение на погрѣшкитѣ както на руската дипломация, така и на българескитѣ управители, и като се има прѣдъ видъ, че за сега единствената и изключителна причина за сѣкществуещитѣ лоши отношения между Русия и България е самиятъ князь (български), то азъ се рѣшихъ доброволно и по свое собствено убѣждение да трѣгнѣ за България и, ако ми бѣде възможно, да дѣйствувамъ да се отстраня князътъ. Азъ моля най-покорно Ваше Императорско Величество да докажете Вашата Височайша милость и да заповѣдате, ведната слѣдъ отстранението на княза, да се подобрятъ отношенията между Русия и България“. Тия писма, прѣписани и подписани отъ Л. Ивановъ, трѣбало да се прѣдадѣтъ по принадлежностъ, само ако би той да сполучи, да изпълни планътъ си. Отъ писмото къмъ Царя се вижда — 1. колко сж още наивни нашитѣ емигранти, като мислѣтъ, че Н. Ц. В. князътъ е причината за лошитѣ ни отношения съ Русия, и 2. колко се съмняватъ тѣ сами въ искреността и обѣщанията на Русия, че дѣйствително слѣдъ отстранението на княза ще се подобри положението. Въ това писмо има още и друга тенденция, че майоръ Груевъ се стареа чрѣзъ него да прѣдстави заговорътъ на Л. Ивановъ като дѣло съвѣстнъ лично на Иванова, въ което неучаствуватъ никакви други елементи, български или руски, когато наопаки, споредъ заключението на обвинителния актъ, тоя заговоръ е съставенъ и обмисленъ въ Русия, както и всичкитѣ други досегашни, и Л. Ивановъ е само оръдието, чрѣзъ което трѣбало да се извърши дѣлото. Слѣдъ като се уволнилъ отъ руската войска, Л. Ивановъ се снабдилъ съ паспортъ отъ Москва и рѣшилъ да замине за България прѣзъ Варшава, Австрия, Бѣлградъ, като искалъ да избѣгне опасниятъ дунавски пътъ. Обаче прѣди да трѣгне за България, той се отбивалъ въ Одеса, дѣто се виждалъ съ емигранта Ножарова, който билъ посветенъ въ проектирания новъ комплотъ и сѣ

когато .А. Ивановъ водѣлъ постоянна прѣписка по дѣлото. — фактъ, който .А. Ивановъ отрича въ своите показания, по който се доказва отъ свидѣтелскитѣ показания на подпоручика Юрданова, и се потвърждава отъ заключението на обвинителния актъ, че заговорътъ на .А. Иванова за посѣгане противъ живота на Господаря и на министра-прѣдседателя стои въ тѣсна и непосредствена свързка съ всичкитѣ опити за бунтове и покушения противъ държавния строй въ България, кроени отъ нашитѣ емигранти въ Русия отъ 9 Августъ насамъ. Въ Бѣлградъ .А. Ивановъ се снабдилъ съ разни оръдия, потрѣбни за изпълнение на убийството, и тръгналъ съ желѣзницата за Пиротъ, а отъ тамъ пѣшкомъ за София, дѣто пристигналъ въ началото на Ноември мѣсець миналата година. Тукъ се срѣщналъ съ брата си Стояна, студентъ въ висшето училище, комуто веднага открилъ цѣлата на своето дохождане въ София. Братъ му, като живѣялъ въ крайна мизерия по пѣмане срѣдства за прѣхрана, приелъ да му бѣде съучастникъ въ проектираното убийство, защото, споредъ както той самъ се изразява, нему му било все едно, дѣто и да умре, понеже се билъ рѣшилъ отнапредъ да се самоубие. Понеже по онова врѣме Н. Ц. В. Господарьтъ живѣеше въ Пловдивъ, дѣто и г-нъ министрътъ Стамболовъ често ходѣше за докладъ, братъята .А. и С. Иванови замислили за Пловдивъ, като планували тукъ да извършятъ убийството и като си раздѣлили ролитѣ така: единиятъ да дѣйствува съ кама противъ Князътъ, а другиятъ съ револверъ противъ другитѣ лица около Княза. Поради случайното разболяване на Н. Ц. Височество, който не излизалъ нѣколко дѣня отъ двореца, заговорниците немогли да изпълнятъ планътъ си; отъ друга страна единъ отъ приятелитѣ имъ, посветенъ въ тайната, билъ противъ убийството и заявилъ, че ще имъ прѣчи на плана. Тогава заговорниците рѣшили да се върнатъ въ София, дѣто да се опитатъ да извършятъ убийството по случай на пристиганьето останкитѣ на покойния князь Александъръ, или — ако несполучатъ тогава, .А. Ивановъ ималъ намѣрение да остане въ София да живѣе въ нѣкоя частна къща и да чака удобенъ случай да си достигни цѣлата по-късно.

По пѣтя за София обаче .А. Ивановъ се срѣщналъ въ желѣзницата съ подпоручика Юрданова, който съ ежичия тренъ отивалъ конвоиранъ за София, и билъ добръ познатъ съ .А. Иванова отъ Одеса. Подпоручикъ Юрдановъ го познатъ и заговорилъ съ него, при все че .А. Ивановъ го избѣгвалъ по всѣкой начинъ отъ страхъ, да не бѣде познатъ отъ жандарина, който конвоиралъ Юрданова, и затова едвამъ дочакалъ станцията Казичане, и слѣзълъ отъ трена, за да може отъ тукъ, — както по прѣди се били споразумѣли съ брата си, — да влѣзе въ София пѣшкомъ. Когато обаче билъ извиканъ отъ стражарина въ Казичане да се яви прѣдъ начальника на станцията, той помислилъ да не би да е билъ познатъ и да бѣде уловенъ, та не се явилъ прѣдъ начальника, но избѣгалъ. Извѣстно е, че слѣдъ единъ дѣнь, по показанието на подп. Юрданова, той билъ уловенъ по пѣтя къмъ Берковица близу до Вучино и доведенъ въ София.

дѣто братъ му Стоянъ билъ вече прѣдварително арестуванъ. При изслѣдванъето обвиняемитѣ се самопризнали и разказали съ приблизителна точностъ цѣлото течение на дѣлото до момента на улавянъето имъ. Главниятъ дѣдецъ въ заговора билъ Л. Ивановъ, който съ цѣлъ да докара единъ държавенъ прѣвратъ въ отечеството си, рѣшилъ се да дойде тайно въ България и да посегне върху живота на Господаря и на министра-прѣдседателя. Братъ му Стоянъ играе съвѣтъ второстепенна роля и се рѣшилъ да вземе участие въ изпълнението на заговора отъ братска любовъ и поради отчаяното положение, въ което се намиралъ. Въ течение на дѣлото заговорниците посветили въ тайната още нѣколко други лица, между които има и студенти. Това обстоятелство може да хвърли сѣнка върху висшето училище, което именно студентитѣ би трѣбало по всѣкой начинъ да вардятъ съ честь прѣдъ обществото и държавата. Наистина всѣкой благоразуменъ човѣкъ не ще обвинява заведението за тая осѣдителна постѣпка на случасенъ неговъ възпитаникъ. Както се научаваме, единъ отъ студентитѣ на висшето училище, който участвувалъ въ сѣда по дѣлото на Л. и Ст. Иванови като свидѣтель, при разпитванъето му на прѣдварителното слѣдствие и въ сѣда, се обявилъ за космополитъ, безъ вѣра и народностъ. Този господинъ съ тая своя прѣкалена свободомисленостъ не възбужда никакви симпатии къмъ себе си, нито пъкъ може да разчита, че заведението, въ което се е възпитвалъ, и народътъ и държавата, на която принадлежи, ще търпѣтъ въ срѣдата си великодушно неговитѣ вѣтърничави и врѣдни убѣждения: той е загубенъ членъ за българския народъ за сега, а може би за винаги. Българскиятъ народъ е сжществувалъ толкова вѣкове подъ тежко иго и можѣ да възкрѣсне само благодарение на своята твърда вѣра и националностъ; а господствува счита тия два най-сжществени фактора за напредъка на народитѣ частно и на човѣществото изобщо за нищожни и ги отрича. Ние сме напълно увѣрени, че студентитѣ отъ висшето училище ще протестираатъ високо противъ таква идея, които ги отчуждаватъ отъ прѣмото поприще за дѣятелностъ на една народна младежъ и които сж противни и на задачитѣ на висшето учебно заведение въ страната ни. Висшето училище е било основано именно съ цѣлъ, да може въ него нашата младежъ да получава висшето си образование върху национална почва, на народенъ езикъ, отъ прѣподаватели българи, та да се свързва тя потѣсно съ земята и народа, който отъ нея чака истинска наука и просвѣщение. Наистина прѣдишнитѣ наши патриоти-революционери въ борбата си за освобождение на отечеството и въ отчаянъето си за неописуемитѣ народни теглила често отивахъ до обвинение и отричане на Бога; но никога непосегнахъ тѣ върху народнитѣ идеали, за постиганъето на които напротивъ дѣйствувахъ съ геройска енергия и се жертвувахъ радушно, увѣрени, че изпълняватъ съ това единъ свещенъ дългъ . . . Трѣба да имаме надѣжда, че тоя заблуденъ студентъ, слѣдъ като излизе въ обществото и стане гражданинъ, ще измѣни убѣжденията си и ще види, колко сж били утопически

неговитѣ младешки възгледи, и тогава ще се разкайва за изгубеното време, което могълъ да употреби за по сериозна работа, но ще бжде вече късно.

Дѣлото на Л. и С. Иванови се разгледва въ течение на петъ дни и се свърши съ осъжданъето на Л. Ивановъ на 15 годишенъ строгъ тъмниченъ затворъ, и на С. Ивановъ на 3 год. престоъ тъмниченъ затворъ безъ лишение отъ граждански и политически права.

По поводъ на тоя заговоръ не можемъ да не отбѣлѣжимъ едно важно обстоятелство, че при всичката строгостъ и бдителностъ на нашето правителство, главниятъ виновникъ Л. Ивановъ е успѣлъ да вѣдѣе въ България непознатъ отъ никого, да проживѣе въ София нѣколко деня при брата си неподозиранъ отъ никого, да отиде въ Пловдивъ, да прѣкара и тамъ нѣколко деня пакъ непознатъ отъ никого, и най-послѣ да се завърне за София, та чакъ тукъ по нѣкти, да бжде познатъ съвѣстмъ случайно отъ неговъ единъ другаръ по емигранството, подпор. Карандановъ. Откриванъето прочее и улавянъето на Л. Ивановъ е станало съвѣстмъ случайно, и избавянъето на Н. Ц. Височество Господаря и на министра-прѣдседателя е по-вече providenциално.

София, 25. Януари 1894.

Д. Д. А.

II. ВЪНШНА ХРОНИКА.

Едно никакъ неочаквано събитие се случи въ Германия прѣвъзъ тоя мѣсець, именно примирението между германския императоръ и княза Бисмарка. Извѣстно е, че подиръ уволнението на княза Бисмарка отъ длъжноститѣ държавенъ канцлеръ, министъръ-прѣдседателъ и министъръ на външнитѣ работи въ началото на м. Мартъ 1890 год., Бисмаркъ се оттегли на своето имѣние въ Фридрихсруе при Хамбургъ и отъ тамъ остро и безпощадно критикуваше дѣлата на своя прѣемникъ въ канцлерството, като често нѣкти си позволяваше, макаръ и прикрито, да насочва своитѣ стрѣли и къмъ самия императоръ, комуто не можеше да прости за внезапното свое уволнение. Императорътъ, макаръ и много ядосанъ заради неумолимата критика, която ерѣщаше политиката на графа Каприви, поддържа напълно и отъ него, отъ страна на бившия канцлеръ, поѣтката бѣ наклоненъ да се примири съ виновника на обединението на Германия, толкова повече че влиятелни личности отъ неговата околностъ дѣйствиувахъ постоянно за помирение. Единъ отъ най-горещитѣ дѣйци въ тая посока бѣ и братътъ на императора, принцъ Хенрихъ. Така въ време на свияжданъето на императора съ руския царъ въ Рийлъ, послѣдниятъ бѣ поръчалъ на графа Валдерзее, командантъ на корпуса въ Хамбургъ, да прѣдаде неговитѣ поздравления на княза Бисмарка. По тоя поводъ принцъ Хенрихъ се е опиталъ да употреби случаятъ за едно примирение между императора и княза Бисмарка, и императорътъ е билъ на половина наклоненъ да направи първата стѣпка, като по-

сѣти князътъ въ Фрийдрихсруе, но относѣ се паметилъ отъ тая мисль. Характеристична е и слѣдната анекдота: Когато едижъ императорътъ и принцъ Хенрихъ, на пътъ за Кийль, сж минжли не далечъ отъ имѣнието на княза Бисмарка, принцъ Хенрихъ се обърижлъ къмъ императора и го попитжлъ: „Какво мислишъ, Ваше Величество, ако бихме свържили тукъ да посѣтимъ князъ Бисмарка?“ Императорътъ на това отговорилъ: „Ich glaube, der würde uns herausschmeissen“ (азъ мисль, че той би ни изхвърлилъ вънъ). Прѣзъ минжалото лѣто, когато императоръ Вилхелмъ присѣтствуваше като гостъ на императора Франца-Иосифа на военнитѣ маневри при Гюнсъ въ Унгария, князъ Бисмаркъ се намираше боленъ въ Кисингенъ. Императорътъ изискваше тогава отъ домашния лѣкаръ на княза, професора Швенингера, често пѣти свѣдѣния за здравственото положение на княза и най-сетнѣ му изпроводи една телеграма, съ която изказваше своята радостъ за оздравяването му. Отъ тогава императорътъ често е проявявалъ подобни примирителни наклонности и особно около Коледа е изразилъ желание, да проводи нѣкакъвъ подаръкъ на княза. Германскитъ народъ чувствуваше съ горестъ въ сърдцето враждата между императора и оня, който народътъ почита като основателъ на империята, и не се отказваше никога отъ надѣждата, че най-сетнѣ ще настане единъ день, когато ще се изравнижъ всички недоразумѣния и ще се възстановижъ нормални отношения и обноски между императора и неговия бивши канцлеръ.

Най-сетнѣ на 10. Януари императорътъ безъ знанието на канцлера графа Каприви проводи съ флигелъ-адютанта си графа Молтке едно дълго собственорѣчно писмо, съ което му честитяваше по случай на оздравяването му и пращаше му едно шише рѣдко старо вино, косто да укрѣпи силитѣ му. При това Вилхелмъ II пишеше, че той крайно би съжалявалъ, ако между ония, които дойджтъ да му честитѣжтъ по случай на прѣдстоещия му юбилей за 25-годишна военна служба и на рождения му день, отсѣтствуваше тоя, който най-много отъ всички е съдѣйствувалъ за въздиганъето на Германия. На това любезно писмо Бисмаркъ веднага отговори, че той е възхитенъ отъ милостята на императора и че ще гледа да дойде на юбилейния день, ако само му позволѣжтъ докторитѣ. Въ противенъ случай той ще изпие пратеното вино въ самия тържественъ день за здравъето на императора. Императорътъ дори слѣдъ получаванъето на това писмо отъ княза Бисмарка увѣдоми канцлерътъ графъ Каприви за направената отъ него стѣпка и веднага телеграфира князу, че е много възраданъ, за дѣло ще може скоро да види при себе си княза Бисмарка. Отподирѣ обаче Бисмаркъ измѣни намѣрението си и рѣши да направи своето посѣщение въ деня прѣди юбилей. На 14. Януари въ часа 1¹/₄ подиръ пладне пристигнж князътъ на гарата въ Берлинъ, дѣто го причака братътъ на императора принцъ Хенрихъ. Въ придворна колесница, конвоирана отъ кирасири, биде заведенъ князътъ въ палата, дѣто бѣ поставена една почетна рота отъ гвардейския полкъ. Тукъ въ палата биде той тържествено

приетъ отъ императора. Императорътъ още въ същия день назначи князътъ за шефъ на оня кюраснерски полкъ, въ който той до тогава се числѣше *à la suite*. Същата вечеръ си тръгна князь Бисмаркъ отъ Берлинъ придруженъ до гарата отъ императора, който се разпростри по най-сърдеченъ начинъ съ своя гостъ.

Така се съвършило това събитие, което толкова време се желаше и се очакваше отъ нѣмския народъ, който искаше да се заличи неприятниятъ споменъ за ония времена, когато на-данъето на първия германски канцлеръ изглеждаше като че за-влича съ себе си спокойствието и щастието на Германия. И нѣмскиятъ народъ има основания да се радва за това велико съ-битие, което му отнема вече неприятното чувство, що го мъ-чеше винаги при мисълта, че обединителътъ на Германия може да напусне тоя свѣтъ съ горестъ въ сърдцето, че е тъй злѣ възнаграденъ за великитѣ си дѣла.

Всѣки, разбира се, си постави при първото извѣстие за примирението въпросътъ, дали това лично приближение между императора и бившия му канцлеръ не ще да бѣде послѣдвано и отъ политически сѣтници и като какви биха били тѣзи сѣтници; дали едобриванъето е произстекло отъ чисто човѣшки потници или пъкъ съ играли роль при рѣшеннето на императора и политически мотиви. Че сблжението е случка съ голѣмо политическо значение, нѣма никакво съмнѣние. Обаче никакъ не може да се очаква нѣкакъвъ обратъ въ сегашната политика на империята, водена съ пълното одобрѣние на императора, защото по какъвъ начинъ би могълъ да стане такъвъ единъ прѣвратъ! Немислимо е, князь Бисмаркъ да поеме изново прѣдплатата си служба заради прѣкаралата му възраст и слабото му здравье, което не може вече да прѣнесе трудовѣтъ на канцлер-ството. Самъ Бисмаркъ нѣколко пѣти се изказа въ тоя смисълъ, именно че не мисли да се връща вече на старата си длъжностъ. Тогава по какъвъ начинъ би могълъ той да повлияе върху воденъето на имперската политика? Наистина доста разпростра-нено е мнѣнието, че би могло да се прѣдостави на княза Би-марка извънредно влияние върху воденъето дѣлата, като се иска въ важни случаи или мѣчни въпроси неговиятъ съвѣтъ, по който и да се постанови. Но тогава фактическиятъ ръководителъ на държавнитѣ дѣла би било едно лице, което никакъ не би било отговорно за дѣлата, тъй като политиката би се на-правявала отъ княза Бисмарка, а отговорното лице прѣдъ парла-мента и страната би билъ номиналниятъ канцлеръ. Разбира се, че таково едно положение е невъзможно. Страната не би знаела, кои дѣла да приписва на правителството, кои на неотговорния впушитель. А и самъ Бисмаркъ, който винаги е билъ наученъ самъ да дѣйствува и да защитава своитѣ дѣла, не би искалъ да играе такава роль. Така щото не въ таково едно влияние върху политиката на империята трѣбва да се търси политиче-ската важностъ на примирението. А това събитие безъ съмнѣние има политическо значение. Вече обстоителството, че Германия нѣма да прѣдстави отъ сега нататъкъ на външния свѣтъ недо-

стойното зрѣлище. Дѣто императорътъ и най-великиятъ и най-заслужениятъ германски държавенъ мъжъ се намиратъ въ враждебни настроения, вече това обстоятелство има политическо значение. Приближението ще въздигне несъмнѣно престигътъ на короната и ще усили любовта на народа къмъ императора. До сега всѣко изявление на признателностъ отъ страна на народа къмъ обединителъ на Германия неволно се чувствуваше като демонстрация противъ короната, до когато отъ сега на-противъ частъ отъ подобни изявления на симпатия и признателностъ ще бѣждътъ насочени и къмъ императора, който по свое собствено великодушно побуждение направи възможно примирението. Но и друго едно слѣдствие ще може да се очаква. Князь Бисмаркъ въ врѣме на изтеклитѣ четири години, подиръ уволнението му, не прѣстаяше да дѣйствува политически. Той особно правѣше остра немилостива критика надъ всѣчки правителствени дѣла, той съ своето мнѣние и своя авторитетъ влияеше мощно върху общественото мнѣние, той даваше на опозицията противъ правителството оржжията въ ржката ѝ, и прѣемникътъ му осѣщаше непрѣодолима мъжнотия да бѣде неговъ наследникъ. като винаги въ своитѣ дѣла се натѣкваше на неговата мощна опозиция. Въ тая борба князътъ даваше на правителството да почувствува цѣлниятъ неговъ авторитетъ и гений, а разбира се, че всичко това врѣдѣше много на правителството. И въ това отношение работитѣ навѣрно ще се измѣнятъ занапрѣдъ. Наистина никой не може да изисква и да очаква, щото князь Бисмаркъ да се откаже отъ своето право да подлага на критика политиката на правителството, и да си дава своето мнѣние по нея, но не е и за върване, че слѣдъ станжлото примирение ще продължава той съ досегашния ожесточенъ тонъ да напада правителството на императора, който първъ му подаде ржка за одобрѣние.

Скоро ще се прѣдстави случай, да се покаже политическото значение на примирението, именно по поводъ на търговския договоръ съ Русия. Както е извѣстно, отъ Октомври м. г. водѣхъ се въ Берлинъ прѣговори между рускитѣ и германскитѣ делегати за сключване търговски договоръ между двѣтъ държави. Тѣзи прѣговори сж довели до пълно споразумѣние, и „Държавниятъ вѣстникъ“ въ Берлинъ обнародва на 25. т. м. митната тарифа, която ще влѣзе въ основата на търговския договоръ. Договорътъ ще има сила за десетъ години. Главнитѣ постановления на митната тарифа сж слѣднитѣ: Германия опрѣдѣля митото на руското жито съ 31½ марки на 100 kg. вмѣсто 5 марки, както бѣше до прѣди почетѣка на митнишката война. Значи Германия прави на Русия сжщата отетжка, както и на Австро-Унгария въ послѣдния търговски договоръ. Срѣщу тая най-важна отетжка за Русия послѣдната прави значителни намаления въ митата за германскитѣ произведения. Така напр. митото за каменнитѣ въглища, което въ минималната тарифа отъ 1891 год. бѣ опрѣдѣлено съ 2 златни копѣйки за пуда (16.381 kg.), се намалява наполовина (1 зл. копѣйка), митото на кокса се намалява отъ 3 к. на 1½ к., на желѣзото отъ 35 к.

на 30 к. за пуда, на желязни пръчки и релси отъ 60 к. на 50 к., на стоманата отъ 85 к. на 65 к., на земеделчески машини отъ 70 к. на 50 к. за пуда, на локомотиви отъ 2 рубли златни за пуда на 1 рубла, на химически стоки отъ 2 р. 10 к. на 1 р. 50 к., на пшана отъ 132 рубли златни за парче на 112 рубли, на мъжки дрѣхы отъ 2 р. за пудъ на 1 р. 55 к., на хартия отъ 4 р. за пудъ на 3 р. 30 к., на хмѣла отъ 10 р. за пудъ на 3 р. 50 к. и пр.

Съ тая спогодба свършва се значи една отъ отъ най-ожесточенитѣ митнишки борби, която трая повече отъ половина година и която поврѣди еднакво търговията и въ двѣтѣ страни. Споразумѣнието е силно доказателство за миролюбивото настрояние на двамата владѣтели, които желахтѣ да отстранятъ всички причини за политически конфликти. Само така може да се разбере, какъ Русия, която винаги е гледала да си запази свободна рѣка въ налаганѣто на мита върху внасянитѣ стоки, най-сетнѣ се е рѣшила да се откаже отъ досегашната си икономическа система и да си върже ръцѣтѣ. Графъ Каприви успѣ по тоя начинъ да вкара и Русия въ мръжката на сръдноевропейскитѣ търговски договори и да изолира икономически Франция. Това се схванѣ тутакси и отъ френската преса, която силно напада протекционистическата политика на депутата и бивши министъръ-прѣдѣдатель Méline, която излага на опасностъ френско руското сближение. Въ цѣла Европа почти всички по-голѣми държави сѣ свързали вече помежду си търговски спогодби за извѣстно врѣме, само Франция единичка отъ континенталнитѣ сили иска да си запази пълна свобода въ своето митническо законодателство, само тя се намира още въ митническа война.

Новата спогодба дава значителни егоди на Германия. Прѣди всичко Каприви успѣ да прѣмахне занаяпрѣдъ разликата, която се правѣше до сега между произведенията, що се внасятъ по Балтийското море, и ония, които идхтѣ по сухо. До сега отъ стокитѣ по сухо се вземаше по-голѣмо мито, нежѣли отъ ония, що влизахѣ въ Русия прѣзъ балтийскитѣ пристанища. Тая разлика въ митата съсипваше пограничната търговия съ Германия, защото евтиниятъ транспортъ по морето и по-долното мито прѣчехѣ твърдѣ много на германската търговия, която трѣбаше да си служи съ желязницитѣ и значи да плаща хемъ по-скъпо за транспорта, хемъ да излага стокитѣ на по-голѣмо мито. Тая мѣрка бѣ насочена особено противъ германекитѣ каменни въглища и противъ германското желязо, които стоки именно най-мъчно понасятъ оскъпяването на-транспорта. Отъ сега нататъкъ нѣма да се прави тая разлика, и вече тая отетжка е значителенъ успѣхъ за Германия. Важността на тая отетжка изпъква особено, като се помисли, колко голѣмо е производството на каменни въглища и желязо въ Германия и колко Русия се нуждае пъкъ отъ тѣзи прѣдмети и ще се нуждае особено въ бъдѣще, когато захванхтѣ да се строятъ проектиранитѣ желязни пѣтища прѣзъ Сибиръ и въ Сръдна Азия. Сетнѣ графъ Каприви успѣ да получи значителни намаления въ митата на

Гл.гл. Прѣгледъ.

машинитѣ, инструментитѣ, хемикалитѣ, текстилитѣ стоки, хартията, земеделческитѣ произведения и пр. Съ тѣзи нама-
ления се прѣмахва минималната тарифа отъ 1891 г., о която
тѣй крѣпко се придържаше Русия, и се установяватъ митата,
каквито бѣхъ въ тарифата отъ 1890 г., а при нѣкои произве-
дения даже и по-долни мита. Това важи особно за каменнитѣ
въглища и за кокса. При туй и всички земи и области въ
Германия извличатъ полза отъ новата спогодба. Тѣзи важни
отстъпки Германия откупува съ намалянето на митото за жи-
тата на $3\frac{1}{2}$ марки, което намаляние не е отъ голѣма врѣда за
Германия, защото тя и така пропуска съ сѣщото мито житата
на други земи. Така щото конкуренцията на рускитѣ жита е
маловажна за мѣстнитѣ житни произведения, които и така трѣба
да се борятъ съ житата на другитѣ държави. Обаче трѣба да
забѣлѣжимъ, че въ спогодбата Русия опрѣдѣля митото за ка-
менитѣ и дървенитѣ въглища както и за торфа само до 1 Яну-
ари 1898 год., значи само за четири години, слѣдъ която дата
тя си запазва правото да увеличи митото на тѣзи прѣдмети.
Тая уговорка е важна и ще усили партията на противникитѣ
на договора, защото намалянето митото на въглищата е една
отъ най-важнитѣ отстъпки за германския износъ. При все това
обаче спогодбата е твърдѣ износна за Германия, защото нап्रा-
венитѣ ѝ концесии сѣ получили безъ особено тежки условия
отъ нейна страна.

Въпросътъ е сега, дали графъ Каприви ще може да намѣри
и нужното болшинство въ райхстага, за да прокара тоя дого-
воръ. Изобщо общественото мнѣние прие добръ тая спогодба,
която унищожавя тарифата отъ 1891 год., макаръ и да не
удовлетворява всички желанія и да не отговаря на нѣкои
очаквания. Тя се смята за значителенъ напредѣкъ, и прѣди
всичко значителенъ за това, че най-сѣгнѣ туря край на неснос-
ната митнишка война. Вѣроятно е, че графъ Каприви ще прѣ-
долѣе най-сѣгнѣ всички прѣпятствия и ще прокара договорътъ,
съ който може би е свързанъ и мирътъ въ Европа. Сетнинитѣ
бихъ били опасни, ако правителството прѣтърпи поражение въ
райхстага. Проникнътъ отъ това убѣждение, императорътъ самъ
рѣшително се поставя откъмъ страната на договора и съ всич-
ката си мощъ гледа да склони на врѣме въ полза на договора
ония отъ членоветѣ на парламента, които не сѣ твърдѣ рѣши-
телни противници. Особно буйно се противятъ на руско-гер-
манския договоръ консервативнитѣ земеделѣлци, които се виж-
датъ силно поврѣдени въ своитѣ интереси. Освѣнъ тѣхъ играе
неопрѣделена роля и центрътъ, който въ своето съпротивление
противъ договора не се води твърдѣ отъ крѣпко вътрѣшно
убѣждение, ами отъ други практически съображения. На
парламентарния обѣдъ, даденъ отъ графа Каприви на 24
т. м., императорътъ се с застъпилъ въ разговоритѣ си съ разни
депутати рѣшително за договора и е отправилъ остри думи
срѣщу неговитѣ противници. Императорътъ е казалъ, че
отхвърлянето на договора отъ страна на райхстага ще се припише
въ Русия. дѣто нѣматъ съотвѣтно понятие за властѣта на пар-

ламентата въ подобни въпроси, на правителството, и че съ съдбата на тоя договоръ е свързанъ мирътъ въ Европа. Отхвърлянето би разклатило авторитетътъ на короната, която затова и не ще може спокойно да прѣтърпи таково поражение въ единъ въпросъ, свързанъ съ общия миръ. По такъвъ начинъ императорътъ прѣдставя противниците на договора като противници на короната, които съ своитѣ постѣпки дѣйствуватъ и противъ подобрѣнието на отношенията между двѣтъ велики сили. Въ Петербургъ считатъ договорътъ, види се, като опитъ за искреното желание на Германия, да стѣпи въ по добри сношения съ Русия, и очевидно затова графъ Баприви е направилъ извѣстни отстъпки. На едно възражение отъ консервативна страна противъ договора императорътъ е отговорилъ, че той се надѣва, какво и между земевладѣлицѣ патриотизмътъ ще бѣде толкова силенъ, щото да не се разклати отъ една заруба отъ 1½ марки мито. Правителството, види се, е рѣшено, въ случай че се отхвърли договорътъ, веднага да разтуря райхстагътъ и да направи нови избори.

Ето съставътъ на сегашния райхстагъ: консерватори 68, имперска партия (Reichspartei) 27, антисемити 10, центъръ 99, поляци 19, националъ-либерали 52, либераленъ съюзъ (freisinnige Vereinigung) 13, народна либерална партия (freisinnige Volkspartei) 23, южно-германска народна партия 11, социалисти 44 и вънъ отъ партиитѣ 28. Прѣзъ Ноември, когато се разглеждахъ въ райхстага търговскитѣ договори съ Испания, Сърбия и Ромѣния, консервативната партия тоже съ венчки сръдства се бореше противъ приеманъето на тѣзи договори, особно на оня съ Ромѣния, който се смятралъ като прѣдшественикъ на търговския договоръ съ Русия. Обаче правителството успѣ въ засѣданieto на 1 Декември да прокара важниятъ ромѣнски договоръ съ 189 гласа противъ 165. а на другия день се приехъ въ второ четене и другитѣ два договора съ голѣмо болшинство. Между противниците на договора съ Ромѣния бѣ почти цѣлата консервативна и имперска партия, голѣмо число членове отъ центра, антисемититѣ и частъ отъ националъ-либералитѣ, а за договора гласувахъ двѣтъ либерални фракции, социалъ-демократитѣ, поляцитѣ, болшинството отъ националъ-либералитѣ и голѣма частъ отъ центра. Рускиятъ търговски договоръ ще се внесе въ райхстага още прѣзъ първата половина на м. Февруари, и е твърдѣ вѣроятно, особно прѣдъ видъ на рѣшителното застъпване въ негова полза отъ страна на императора, че и той ще се приеме, макаръ и съ малко болшинство.

— Въ Сърби я радикалното правителство, което датуваше отъ прѣврата, извършенъ отъ младия кралъ на 1 Априлъ м. г., не можа да се удържи нито една година. Както е извѣстно, поради опасното разболяване на министра-прѣдсѣдателя Докича, послѣдвано скоро отъ неговата смъртъ, кралътъ натовари около сръдата на м. Ноември м. г. генералъ Сава Груича да състави новъ кабинетъ. На 23 Ноември генералъ Груичъ прѣдстави кралю слѣдната листа за министерство: генералъ Груичъ—министъръ-прѣдсѣдатель и министъръ на външнитѣ дѣла и на вой-

ната, д-ръ Весничъ — министъръ на просвѣщението. Вунчъ — на финанситѣ, Милосавлевичъ — на вътрѣшнитѣ дѣла, Максимовичъ — на правосѣдието, Милошевичъ — на търговията, полковникъ Станковичъ — на общественитѣ сгради. Значи съ исключение на министра на просвѣщението, всички други министри бѣхъ минжали въ новия кабинетъ отъ бившето министерство на Докича. Очевидно бѣ, че кралятъ искаше да направи още единъ опитъ съ радикалитѣ, които иначе не му бѣхъ по волята. И наистина радикалитѣ съ своето партизанско управляване не бѣхъ въ състояние да вдѣхнатъ довѣрие кралю. За да си запази наклонността на селското население, радикалското правителство занемарваше редовното и строго прибиране на данѣцитѣ, отъ коего пѣкъ страдаше много правилниятъ вървежъ на държавнитѣ дѣла. Често пакти съ мѣсеци не се плащаше съдържанието на чиновницитѣ и офицеритѣ. Сетнѣ правителството подкрѣпяше винаги своитѣ партизани прѣдъ правосѣдието и администрацията. Кралятъ се убѣди въ това вече скоро подиръ повикването на властъ радикалитѣ, а именно когато подиръ прѣврата той прѣдприе една обиколка изъ вътрѣшността на Сърбия. Кралятъ забѣлѣжи, че въ врѣме на това пътуване често пакти не го посрѣщахъ хора, които се ползувахъ съ извѣстно положение въ мѣстата, дѣто той минаваше. Хората около краля прѣдставяхъ тѣзи лица като принадлежащи къмъ либералната и на прѣднячката партия, враждебно настроени противъ краля. А въ дѣйствителностъ придружителитѣ на краля гледахъ да не допускатъ при него лица, които не принадлежатъ къмъ радикалната партия. Случайно обаче кралятъ се срѣщнѣ въ Брагуевацъ съ едно отъ тѣзи лица, които се държахъ нарочно далечъ отъ него, и това свиждане му отвори очитѣ. Отъ тогава кралятъ често пакти викаше при себе си хора отъ другитѣ партии, за да може по-добрѣ да се запознае съ положението въ страната. Особно Гарашанинѣ, който се ползува съ пълното довѣрие на краля, често се приемаше на ауденция. Много неприятно впечатление направи на краля и постѣпката на радикалната партия срѣщу бившето либерално министерство. Кралятъ, който по своя собствена инициатива уволни това непопулярно министерство, не желаше никакъ да се даде то подъ сѣдъ за извѣстни незаконни постѣпки, защото той искаше да се уталожатъ духоветѣ слѣдъ прѣврата отъ 1 Априлъ, а даванетоъ подъ сѣдъ кабинетътъ на Авакумовича напротивъ бѣ въ състояние да раздразни още повече партизанскитѣ страсти. А тъкмо едно отъ първитѣ дѣла на новата скупщина подиръ отварянѣто ѣ бѣ постановлението, да се даде подъ сѣдъ уволненото министерство. На 9 Декември захванъ се процесътъ на обвиненитѣ министри прѣдъ съставения спорѣдъ закона за отговорността на министритѣ държавенъ сѣдъ. Въ тоя сѣдъ се попаднѣхъ 9 радикали и 7 либерали и на прѣдняци. Сетнѣ на 12 Декември се произведоу общинскитѣ избори въ Сърбия, и въ тѣзи избори радикалитѣ получихъ огромно болшинство. На прѣднячката партия бѣ побѣдила напълно само въ 12 общини, а отчасти въ 13 общини, либералитѣ прокарахъ всичко въ 25 общини чистъ свой съ-

ставъ и въ 23 общини надвиха отчасти; а останалитѣ 1300 общини излѣзоха чисто радикални. Скоро подиръ тѣзи избори захванаха обаче да пристигатъ депутации отъ вътрѣшността на Сърбия, за да се оплакватъ кралю за незаконни постѣпки, извършени отъ страна на радикалитѣ въ врѣме на изборитѣ. Но правителството макаръ и да обѣщаваше кралю да прѣмахне причинитѣ на тия, както и на други оплаквания на населението, не вършеше нищо. Между това кралътъ продължаваше да приема видни личности отъ опозицията на ауденция, очевидно, за да се информира за положението на страната. Велѣдствие на това появи се въ правителствения вѣстникъ „Одѣк“ на 28 Декември единъ остъръ уводенъ членъ, който укоряваше кралътъ, че приема често водителитѣ на опозицията и съ това дава поводъ да се мисли въ странство, че кралътъ нѣма довѣрие въ своето правителство, а го търпи само по необходимостъ. Скоро слѣдъ това министрътъ на просвѣщението Весничъ дойде въ стѣлкновение съ краля поради това, че кралътъ не рачи да подпише единъ указъ, подписанъ отъ министра. Весничъ си подаде оставката, обаче по настояването на прѣдседателя на съвѣта, склони пакъ да я оттегли. Отъ всички тия произшествия ставаше ясно, че кралътъ е изгубилъ довѣрието си въ радикалното правителство и че иска да се освободи отъ него. Кралътъ се бѣ убѣдилъ, че правителството нѣма достатъчно сила, за да изпълни своитѣ намѣрения, защото покрай дѣйствителното правителство съществуваша въ радикалния главенъ отборъ, въ клуба на радикалнитѣ прѣдставители, както и въ разнитѣ мѣстни радикални отбори други власти, които се надирѣварвахъ въ своитѣ давлениа надъ правителството и прѣчехъ на веѣко самостоятелно проявяване на държавната властъ. Само по тоя начинъ може да се обясни, защо радикалниятъ режимъ се видѣ скоро прѣдъ разни вътрѣшни и външни конфликти, защо финансиялното състояние на страната постоянно упадаше, и защо вътрѣшното положение ставаше несносно. Правителството не можеше да извърши нищо, защото то бѣше изгубило своята властъ надъ партията. Най-сетнѣ кралътъ се опита да състави, още прѣди уволнението на министерството Груичъ, кабинетъ, въ който да взематъ участие лица отъ всички три партии, и натовари съ тая мисия държавниятъ съвѣтникъ Светомиръ Николаевичъ, бивши радикалъ. Обаче Николаевичъ не можа да успѣе въ своята задача, защото въ послѣдния моментъ, когато вече съставътъ на министерството бѣ готовъ, напрѣдничитѣ се отказаха да взематъ участие. Между това кралътъ бѣ проводилъ своятъ кабинетенъ секретаръ д-ръ Миличевичъ въ тайна мисия до баща си въ Парижъ, и Миланъ внезапно напусна на 7 Януарий Парижъ, на пътъ за Сърбия. Важно за таково едно неочаквано рѣшение на бившия кралъ е било обстоителството, че напоследъкъ захванали да си пробиватъ пътъ, особено въ западнитѣ окрѣзи, анти-династически тенденции, подкрѣпвани отъ една частъ отъ радикалнитѣ прѣдставители. Миланъ пристигна на 9 Януари въ Бѣлградъ, и веднага слѣдъ това министерството Груичъ подаде оставката си, като я мотивира съ това, че дохождането на

бившия кралъ въ Сърбия е противузаконно, защото споредъ едно рѣшение на скупщината на бившия кралъ се позволяваше да сташи въ Сърбия само въ случай на опасно болѣдуванье на краля.

Веднѣга слѣдъ пристиганьето на краля Милана захванѣхъ се прѣговори съ видни политически лица за съставянъето новъ кабинетъ. Съвѣщаніята ставахъ въ присѣдствіето на бащата на краля, който по видимому бѣ взелъ цѣлата работа въ своиѣ опитни рѣцѣ. Напрѣдницитѣ и либералитѣ се отказахъ да образуватъ чистъ кабинетъ отъ своиѣ партии, а радикалитѣ не рачихъ да приемѣтъ условіята на краля, ако тѣ пакъ съставяѣтъ кабинетътъ. Така сѣщо не можяхъ да се споразумѣятъ водителитѣ на либералната и напрѣдничката партия, за да съставяѣтъ смѣсено министерство. Найсетнѣ успѣ сръбскіятъ прѣдставитель въ Виена Гьока Симичъ, умѣренъ либералъ, да образува на 11 Януари неутраленъ кабинетъ, съставенъ както слѣдва: Симичъ — прѣдсѣдатель на съвѣта и министъръ на външнитѣ дѣла, а врѣменно и на финанситѣ, Светомиръ Николаевичъ — на вѣтрѣшнитѣ дѣла, депутатътъ Андреа Гьоргъевичъ — на правосѣдието и врѣменно на просвѣщеніето, професорътъ на великата школа Лозаничъ — на търговіята, генералъ Здравковичъ — на общественитѣ сгради, полковникъ Милованъ Павловичъ — на войната. Трима отъ министритѣ, а именно Симичъ, Лозаничъ и Здравковичъ, сѣ умѣрени либерали, Гьоргъевичъ и Павловичъ напрѣдници, а Николаевичъ стои между радикалитѣ и напрѣдницитѣ. Още на другия день, слѣдъ прочитанъето на правителствената декларация въ скупщината, закри се сесията, за да има правителството врѣме да се запознае съ законопроектитѣ и другитѣ дѣла, внесени въ скупщината. Едно отъ първитѣ дѣла на новото правителство бѣ амнистиранъето на находящитѣ се подъ сѣдъ либерални министри, което станѣ съ указъ отъ краля, издаденъ на 16 Януари. Тая постѣпка, както и изобщо всички дѣла на краля слѣдъ оставката на министерството Груичъ, радикалната партия объяви като несъобразни съ конституцията и като атентатъ върху прерогативитѣ на народното прѣдставителство. Отъ това се вижда, че радикалната партия не се въодушевява отъ никакви примирителни чувства, а е рѣшена да води рѣшителна борба съ новото правителство. Кабинетътъ на Симича се допълни напоследѣкъ съ още едно влиятелно лице отъ напрѣдничката партия, именно съ Чedomила Миятовича, нѣкогашенъ сръбскіи прѣдставитель въ Лондонъ, който пое министерството на финанситѣ.

27. Януари 1894 год.

И. Г.

Поправки.

Към статията „Бюджетитъ на Княжество България“.

стр.	р.	чети
74	3	д: 27. Януари 1885
"	8	: събранитъ въ държавното съкровище сребърни
"	17	: 2 ₁
75	62	г: 1888 год.
"	7	: общитъ бюджетни приходи
"	8	: по-напрѣдъ (кн. III. стр. 74)
"	9	: за по-вечето години сж
"	22	: думата, за това ще се спреме още малко върху първитъ
"	35	: търговия, не се повлиява
"	36	: защото изпущанъето
"	40	: година, които измѣнения по-сетитъ ще разяснимъ
"	41	: акцизитъ
77	8	д: данъцитъ пѣкъ
78	7	г: 1881.
79	5	д: извоза
81	5	г: подобрило. Колкото за тежината на десетъка върху глава на земеделското население, тя е приблизително сжщата, защото прѣвъ едната и прѣвъ друга година се пада около 13 лева. Последнитъ заключения трѣба да се считатъ само приблизителни, защото самитъ основни, изъ които ги вадиме не заслужаватъ пълно довѣрие.
"	30	: даядия и пр. стр. 32).
82	3	г: се допълня
"	11	: 1886 до 1888
"	21	: 46 ₀₈ ⁰ / ₁₀ . Споредъ прѣброяванъето населението на 1 Ян. 1888 земеделското население има 74 ₄₅ ⁰ / ₁₀ (78 ₇₇ прѣвъ 1881 г.). Като се вземе прѣдъ видъ, че селското население носи и една частъ на емляка, иджара и патентовия налогъ, излиза, че земеделцитъ и скотовъдцитъ плащатъ нѣщо по-голямъ частъ отъ прѣкитъ данъци отъ колкото би се падало пропорционално съ броятъ имъ. Съ тѣзи забѣлѣжка неискамы да утвърждавамъ, че нашето земеделско население плаща по-тежки данъци отъ онова, що се занимава съ търговия, занаяти и пр. За доказванъето на такава тема изискватъ се по-други данни и изучвания.
82	39	: 1888. — Нататъкъ да се унищож.
83	1	г: Да се унищожы до — мил.
"	4	: 3 ⁰ / ₁₀ . — Нататъкъ да се унищожы до — страната
85	25	г: а за вноса
86	5	г: отъ сегашнитъ
"	26	: 273 х. и отъ
87	22	д: 564 171 451
88	12	д: тука пера
94	12	г: 26 ₈₀
96	5	г: 66 ₃₃

БЪЛГАРСКИ
ПРѢГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА I.

КНИГА VII. — МАРТА

СОФИЯ

ПЕЧАТНИЦА ВЪЛКОВЪ

1894.

СЪДЪРЖАНИЕ

КНИГА VII.

Стр.

I. Ифигения въ Таврида (първиятъ монологъ) отъ Гете, прѣвелъ Л. И. Поповъ	1
II. Калоферскиятъ мжжскъ манастиръ. Отъ Н. Начовъ	3
III. Въ прѣславския дворецъ. Историческа повѣсть отъ Ф. Прохазка. (Продълж. отъ VI. кн.)	25
IV. Електрически токове въ софийското поле. Отъ П. Бахматъевъ	51
V. Сѣнки, книжовно-исторически чъртици. П. Докторъ Петъръ Беронъ. Отъ А. Теодоровъ	60
VI. Бюджетитъ на княжество България прѣзъ десетолѣтието 1879—1888. (Продъжение отъ кн. VI.). Отъ М. К. Сарафовъ	71
VII. Лѣковни мѣста въ България. Отъ д-ръ А. Д. Пюскюллиевъ.	91
VIII. Нова диагноза на дифтерита	104
IX. Холерата и бирата	105
X. Изгаряне мъртви тѣла като хигиеническа мѣрка	106

КНИЖНИНА

I. Рецензии :

1. Стојан Новаковић, Први основи словенске книжевности между балканским словенима. Легенда о Владимиру и Косари. Отъ Л. Милетић	108
2. Ю. Ивановъ, Къмъ историята на възражданнето на гр. Охридъ. Отъ Г. Баласчевъ.	114
3. Gustav Kalb, Der erste Unterricht in der Knabenhandarbeit. Отъ А. В. Шоурекъ	121
4. Грижитъ за отглеждане дѣтето до седемгодишната му възраст. Отъ И. Георговъ	127
5. Илюстрована географическа христоматия отъ А. Воронецкій, прѣвелъ С. Христовъ. Отъ Г. Дерманчевъ.	129
6. П. Ивановъ, Пѣсни изъ българската история. Отъ Д. Матовъ	131
7. И. Н. Гюзелевъ, Аксиомитъ въ Геометрията. Отъ Ем. Ивановъ	132
8. Otto Seck, Die Anfänge Constantins des Grossen. Отъ Б. Минчевъ.	135

II. Книжовни и научни вѣсти.

1. Докторъ Франьо Рачки. Отъ Б. Цоневъ	137
2. Докторъ Вилротъ. Отъ д-ръ Г.	143
3. Паркманъ и Фриманъ. Отъ Г. Дерманчевъ	146

4. Рада, разказъ изъ живота на една българска задруга	148
5. „Athenaeum“ за романа „Подъ Игото“	149
6. 75-годишниятъ юбилей на петербургския универ- ситетъ.	149
III. Изъ нашитѣ периодически списания.	
1. Българска Сбирка кн. II	150
2. Младина, научно-забавителенъ вѣстникъ съ картини за младе- житѣ отъ двата пола	152
3. Основно училище, мѣсечно педагогическо списание за учи- лищна практика и педагогическа литература, бр. I и II. . .	154
4. Женский свѣтъ, год. II. бр. 1—3	159
5. Мисль, списание за наука, литература и критика. кн. X . .	162
6. Разумъ, литературно научно обществено мѣсечно списание, год. I кн. I и II	163
7. Утро, мѣсечно литературно-научно илюстрирано списание, год. II. № 1	167
IV. Изъ чуждитѣ периодически списания	
1. Ryzantinische Zeitschrift 1894 г. кн. III.	169
2. Vienac zabavi i pouci. Zagrebъ 1894 г. кн. I.	171
3. Zeitschrift für deutsche Rechtschreibung, год. XVIII. . .	172
4. Oesterreichische botanische Zeitschrift, год. XLIV. . .	175
5. Revue internationale de l' Enseignement. 1893, кн. X. .	176
V. Библиография.	177
VI. По правописния въпрос.	
1. Т. Гончев: До редакцията на „Български Преглед“.	184
2. П. Иванов: По въпроса за българския правопис	185
3. М. Л. Малѣевъ: Двѣ думи за българското правописание. . .	189

Х Р О Н И К А

I. Вътрѣшна хроника	194
II. Външна хроника	201

Печатни погрѣшки.

		напечатано:	чети:
на стр.	53 р. 14	Куру-Баларъ	Куру-Багларъ
" "	72 " 19	до даннитѣ	о даннитѣ
" "	76 " 1 отд.	прѣвиденото	прѣвидѣното
" "	82 " 18 отг.	объематъ	объематъ
" "	" " 21 "	бройеѣе	броеѣе
" "	108 " 8	несъразмѣрнотъ	несъразмѣрность
" "	" " 14	защото, съдържанието	защото съдържанието
" "	" " 28	глава IV	глава VI
" "	" " 41	колониизирани	колониизирали
" "	112 " 35	зона. Словенска	зона словенска
" "	144 " 10	клиника	клиника
" "	" " 16	сж. основаватъ	се основаватъ
" "	" " 21	Pathologieche	Pathologische
" "	" " 36	Beobachtrugstudien	Beobachtungsstudien
" "	" " 44	клиника	клиника
" "	138 " 13	и arkivih srednje и dolnje Italije	и arkivih srednje i dolnje Italije
" "	166 " 2	- дент	день

Първиятъ монологъ

ОТЪ

ИФИГЕНИЯ ВЪ ТАВРИДА

ОТЪ Гете.

Подъ ваш'тѣ сѣнки, върхове трепливи
На гжстолитний старий лѣсъ свещень,
Когато азъ и да излѣзж, страхъ
И трепетъ ме обзема, сякашъ, че
Въвъ храма тихи на Дияна влизамъ,
И клето ми сърце не свиква тука.
Отдавна воля висша, неумолна
Подъ васъ ме скрита чува. Не роптая —
Но както ѝ първенъ, чужда азъ се сѣшамъ.
Уви! Отъ близни ме море раздѣля,
И цѣли дни край неговъ брѣгъ мечтая,
Земята гръцка дирейки с'душа:
А буйнитѣ вълни пѣнливи с'глухъ стонъ
Повръщатъ само жални ми въздишки.
Охъ! тежко ѝ горко самъ саминъ в'чужбина,
Далечъ отъ родъ, роднини! Скърбъ те гложди,
Разяда; що е радость ти не знаешъ.
Отвждъ лѣтъжтъ желанія и мисли
Къмъ бащиното ти огнище мило,
Дѣ слънцето за първи пѣтъ раскри
Прѣдъ тебъ небето синьо, тамъ кждѣто
Сврѣстници мили спомени, мечти
Те свързватъ с'нѣжни врѣски неразривни.
Не се оплаквамъ, ни проклинамъ азъ
Сждба си строга, или бози силни;
Но жалка ѝ на женитѣ участъта.
Дома било, иль на война — мжжтъ повеля
И в'странство знай той, какъ да си помогне;
Побѣда му чело с'вѣнци краси,
И славна смъртъ геройска него чака.
А колко щастieto на жената ѝ
Оскждно, бѣдно! Дългъ е, и утѣха даже,
Мжжъ грубъ да слуша, воля му да чини;
Какъвъ ли жребий пѣкъ окаянъ я
Очаква в'непознатъ ней край далечень,

Къдѣ я мащеха сѣдба запрати!
 Така и тука, в'мѣсто свето, Тоасъ,
 Мжжъ благороденъ, здраво в'плѣнъ ме пази.
 С'какъвъ срамъ на чело признавамъ, ахъ!
 Прѣдъ тебъ, богино, дѣто ме избави,
 Че не на драга воля ти слугувамъ.
 Свободна, служила ти бихъ, Дияно,
 Прѣзъ пѣлия животъ мой. Всичка си
 Надежда салъ на тебе азъ възлагамъ,
 Спасителко! коя в'свети си нѣжни
 Прѣгрѣдки менъ — прокудената шерка
 На най-великий царъ — прие, учува.
 Да, дъще Зевсова, която страхъ
 На татко ми да вдѣхнешъ, шерка му
 Поиска, жертва тебъ да принесе,
 Защита ѝ помощъ ако бѣдешъ дала,
 Валикому царю Агамемнону,
 Честигъ и читавъ отъ боятъ троянски
 Назадъ да се завърне в'дома свой,
 И тамъ да найде спазени и здрави
 Орестъ, Електра — брата ми, сестра ми —
 И майка ни, съпруга своя вѣрна:
 Върни и менъ вечъ при домашни драги,
 И както ме отъ явна смъртъ спаси,
 Така вземи и тозъ животъ измѣченъ —
 Тегло несносно, втора смъртъ за мене.

Прѣвелъ отъ нѣмски *Л. И. Поповъ.*

Калоферският мъжки манастиръ. ¹⁾

I.

Положение и граници. — Природа. — Иночеството и манастиритъ въ България и значението имъ едно време. — Най-старата история на манастиря. — Манастирчето надъ Голѣмо-Село. — Легенда за иконата Рождество на Прѣ-света Богородица. — Първитъ основатели на манастиря. — Първата манастирска черква. — Обновената въ 1819 година черква. — Отецъ Памно. — Надписътъ.

Шестъ километра на с.-з. отъ Калоферъ между най-романтичнитъ и най-своеобразнитъ разклонения на гигантската Стара-Планина и подъ величественния и най-високия ѝ (2385 м.) връхъ Юмручалъ (сега Фердинандовъ връхъ) се ступилъ скромниятъ калоферски мъжки манастиръ Рождество на Прѣ-света Богородица (Малка Богородица — 8. Септември). На изтокъ отъ него миловидно се извиwa и шумоли Бѣла-рѣка (Акдере, Манастирска рѣка, Курнидица), най-големия притокъ на Стрѣма, и блѣска бистрата си вода по изгладенитъ камъни, откъснати чакъ отъ гърдитъ на Юмручалъ. Тя взима началото си отъ дълбоката прѣсна вѣчень спѣгъ, която краси челото на тоя великанъ и която отдалечъ прилича на гнѣздо съ легнала въ него птичка. Манастирътъ се намира въ калоферската мера въ мѣстността Горна-Курнидица.

Пътътъ отъ Калоферъ за манастиря минува прѣзъ мѣстности Полето и Срѣдна-Курнидица. Тукъ той е много стърменъ и на много мѣста изидень, защото бързитъ малки дърета, го постоянно развалятъ, макаръ че сегизъ-тогизъ се поправя. Отъ Калоферъ до манастиря обикновено се ходи пѣшкомъ за 2 часа. Като изминемъ пътя на Курнидица минемъ мостътъ на Бѣла рѣка, повървимъ малко и направимъ малка криволица — къмъ западъ, па къмъ изтокъ — и прѣдъ насъ се открива една зелена котловина, надъ която весело се показва манастирътъ съ своитъ жълти дувари и блѣни келии, съ кермидени стрѣхи и увѣчанъ съ грамадни дървета: орѣхи, круши и др.

¹⁾ Кратко описание на този манастиръ заедно съ една фотографическа снимка е помѣстено въ сп. Свѣтлина, кн. V. год. II.

Мънастирътъ, една проста сграда, е разположенъ на туй равнище, надъ което сж се надвѣсили чудеснитѣ възчерни балкански върхове: Чавадарица, бѣлоглавия исполинъ Юмручалъ¹⁾ — тъкмо въ срѣдата на централна Стара-Планина — Купенъ, съ своята полянка Папратливица²⁾, Арманкая, Пилешки-Пологъ, Юрушката грамада, Заногата, Параджишка поляна, — съ своитѣ черноземни ниви, по които се ражда едра и свѣтла пшеница, — Понякътъ, Бѣли-Брѣгове и Ралчовецъ. Прѣзъ Заногата минува най-високия (1930 м.) старопланински проходъ, прѣзъ който въ 1871 г. минж Каницъ и погрѣшно го нарече Росалита, вмѣсто Русалскитѣ гробища. — Подъ полината на тия гробища се намира Самодивския кладенецъ. Тукъ наблизю сж изворитѣ на Тунджа и Тѣжа: първата (най-голѣмъ притокъ на Марица) извира изъ Селския букъ на Заногата, а втората — между върховетѣ Мара-Гидикъ³⁾, който оттукъ се не види, и Кадемлия. Прѣдъ мънастиря се намира една голѣма ливада, прошарена тукъ-тамъ съ дървета орѣхи и трѣнки-сливи и заградена откъмъ пѣтя съ камененъ зидъ; надъ мънастиря се намира голѣмата нива Каменливица.

Чудесна е тукашната балканска природа: дивни сж изваянията на грамаднитѣ върхове и тѣхнитѣ капризни разклонения; хладенъ, сладъкъ и животворенъ въздухъ; най-обаятелна и най-разнообразна растителностъ. Не ти се ще да вѣрвашъ, че раятъ е билъ между рѣки Тигъръ и Ефратъ: въ недрата на нашата величествена Стара-Планина има много скрити кжтове, които бихж съперничили съ Едемската градина! . . . Нъ като че ли проклятието на Иехова върху първитѣ чловѣци се простира прѣзъ хиляди години и до днесъ върху насъ — да бждемъ изпѣдени, да сграниме отъ тия старопланински малки раеве и — още по-лошо — да ги прѣзираме! . .

Мънастирътъ, както го намираме, сега е новосъзиданъ, защото прѣзъ руско-турската война (1877 г.), биде разграбенъ и съвсѣмъ разоренъ — заедно съ Калоферъ.

¹⁾ Пише се Юмручалъ. Етимологията на думата е тъмна. Г-нъ Иречекъ, не знаеъ до колко сполучливо, я произвежда отъ турската дума гюмрюкъ.

²⁾ Тая почти непристъпна полянка дѣлжи името си на папратъта, съ която е покрита. Отдалечъ тя изгледва като че ли е нива посѣта съ жито. Все тѣй зелена прѣзъ лѣтото и помнѣхъ отдавна. Отче дяконъ Иларионъ обяснява тѣй произхождението на тая полянка посрѣдъ лѣсистиъ върхъ: изъ устието между Юмручалъ и Арманкая духа силенъ вѣтрѣръ който суши и измразява всичко, та не можтъ дърветата да утразтъ. По-долѣ — на западъ отъ Каменливица има пакъ такава една полянка, която пакъ спроти отче дякона има сжщо произхождение. Като се гледа отъ кѣошка на мънастиря къмъ поменижтото устие тия двѣ полянки дѣйствително лежжтъ на права линия, лучтъ на врѣннето.

³⁾ Въ Калоферъ го казватъ още и Мара-Гидия. Отдѣлнитѣ думи Мара, гидия, гидикъ (турска дума — проходъ) дали не намѣкватъ на нѣщо?

За историята на манастиря липсватъ всѣкакви писмени паметници. Отъ всичко остало, то сѣ краткитѣ бѣлѣжки на отца Исая, бивши игуменъ, които намѣрихме въ единъ тефтеръ въ манастиря; тѣ се прѣдшествуватъ съ двѣ стихотворения, написани безъ всѣкаква техника. Впрочемъ, това сѣ по-добрѣ бѣлѣжки по скитаньето на отца Исая по Сѣверна България, когато той избѣгалъ отъ манастиря въ 1877 г. — неговата одисея. Прѣдполагамъ, че ако не бѣше изгорѣла съвършено светата обитателъ, щѣхъ да се намѣрихъ въ нѣя нѣкои важни писмени паметници по историята на манастиря, за Калоферъ и изобщо за нашето възрождане. Г-нъ Пречекъ споменува, че тукъ сѣ се намирали рѣкописи, напримѣръ поменикъ и нѣкаква ужъ българска история (хронографъ?) съ червени слова и че въ 1877 г. били унищожени тия рѣкописи на манастирската библиотека.

Мислено се прѣнасямъ въ оная отдалечена епоха, когато християнството е почивало върху неизблени основи и аскетическия животъ е билъ въ пълния си разцвѣтъ. Най-първо нашитѣ българи обаяни отъ величieto на Христовата вѣра, възрадавани отъ блаженото райско състояние на светнитѣ и уплашени отъ мжкитѣ въ задгробния свѣтъ, доброволно и съ твърда вѣра сѣ се отказали за винаги отъ житейскитѣ грижи и видимитѣ блага на тоя кратковрѣменъ животъ, отдавачавали сѣ въ пустинитѣ, излагали сѣ на всевъзможни мѣки и лишения, за да убижъ лукавата плътъ и да очистжъ и въздигнжъ душата си до Бога, та слѣдъ смъртта си да се причислжъ къмъ лика на праведницитѣ светии, които окржжаватъ Божиятъ прѣстолъ. И въ България се намиратъ ревностни послѣдователи на св. Антония, св. Пахомия и св. Симеонъ Стълпникъ. Св. Иванъ Рилски е първиятъ основателъ на иночеството въ България, а неговитѣ ученици сѣ съставили първото монашеско братство. По-послѣ, въ врѣмената на турското владичество, монаситѣ, прѣселѣдвани отъ дивитѣ агаряни, сѣ бѣгали въ непроходимитѣ гори и скрититѣ пещери и долини, умирали сѣ тукъ убожица и сѣ живѣли съ въспоминанията на нѣкогашната българска слава. Ето какъ трѣба да си обяснимъ, защо нашитѣ манастири сѣ отдалечени отъ градоветѣ, защо сѣ скрити въ непристѣпни мѣста и нѣкои отъ тѣхъ сѣ защитени съ яки стѣни. Единъ отъ манастиритѣ сѣ останали отъ българско врѣме, а други сѣ били основани отпослѣ, въ врѣме на робството. Турцитѣ само въ манастиритѣ сѣ позволявали да има камбани.

И народътъ е почиталъ пустиножителитѣ, стичалъ се е на тѣпи при тѣхъ да проси тѣхната благословия, а слѣдъ смъртѣта имъ дирѣлъ изцѣление отъ тѣхнитѣ благоуханни и мироточиви свети моци. . . Самъ българскиятъ царь Петъръ отива да се поклони на рилския чудотворецъ. Въ оия мраченъ периодъ на петвѣковното робство само въ тъмнитѣ манастирски келии, стусени верѣдъ планинитѣ, българитѣ — робъ, заобиколенъ отъ агариси безвѣрци и християни прѣдатели е намиралъ защита, изказвалъ явно молитвитѣ и болкитѣ си Богу, отдѣхнувалъ си по-свободно и пращалъ проклятие тирану, а духовнитѣ братя, истински черковни пастири, вдѣхвали сѣ въ него търпѣние, утвърдявали сѣ му твърда вѣра въ Бога и въ бждността.

Историята на нашето възраждане би била непълна, ако се не вмѣсти въ нея и историята на нашитѣ манастири: лицата отъ духовния санъ бѣхъ първитѣ наши учители, а черковнитѣ и манастирски келии — първитѣ наши училища. Черковитѣ и манастиритѣ сѣ запазили езикътъ и народността ни отъ хиляди примеждия. . . .

Историята на манастиритѣ е винаги придружена съ нѣкакви чудодѣйни легенди, за св. Богородица, разни светци, икони, свети моци, честни кръстове и др. Тѣзи легенди показватъ възрѣвнията на народа върху истинната християнска, неговата голѣма набожностъ и най-послѣ неговата творческа способностъ. Подобна една легенда — какъ хвърчала иконата Рождество на св. Богородица — срѣщаме и тука.

Манастирътъ — билъ основанъ въ турско врѣме — нѣщо прѣди 250 години. Отецъ Исаяя бѣлѣжи въ споменнитѣ записки, че билъ основанъ въ врѣмето на яничаритѣ. Споредъ прѣданието, въ 1640 г. въ пустинята Пчелинска надъ манастиря живѣлъ самъ дълго врѣме единъ постникъ-калугеръ. Слѣдъ като билъ разваленъ (навѣрно отъ турцитѣ) Горноселския¹⁾ манастиръ, избѣгаль оттамъ прѣвъ високитѣ хл-

¹⁾ Горно-Село или Голѣмо-Село е малко селце въ казанлъшка околия, при политѣ на Стара-Планина до самата р. Тѣжа и на лѣво отъ шосето Калюферъ-Казанлъкъ. Че въ околноститѣ му е имало манастиръ загатватъ и Бартъ, Каницъ, и Иречекъ, както и самитѣ мѣстни прѣдания. Първиятъ намѣрилъ тукъ основи на едно яко четиристѣтено здание, като манастиръ, отъ което мисли че произлиза и турското име на р. Тѣжа — Монастиръ дере си. Той обаче вѣрва, че тая сграда е била по-вече крѣпостъ за пазене прохода, или пъкъ че е била въ сѣщо врѣме и едното и другото. Той казва, че тая постройка е отъ римско врѣме или, по-вѣрно, отъ византийско, както се вижда отъ самата сграда, която има впове 4—5 стѣпки дебели направени отъ добъръ циментъ и дѣлани камѣни съ много здравъ сводъ. Бартъ споменува още, че покрай р. Тѣжа се намиралъ единъ старъ римски пѣлъ, прѣвъ който се стигало отъ казанлъжкото поле до Ново-Село (Севлиево) за 6 часа и до Ловечъ — за 10, и за който по-прѣди споменувалъ д-ръ Poyet. И Каницъ спо-

мове покрай политѣ на Стара-Планина, единъ старъ монахъ заедно съ иконата Рождество на Прѣсвета Богородица, кригъ се доволно врѣме въ стрѣмнитѣ скали на Бѣли-Брѣгове, гдѣто най-послѣ умрѣлъ, а иконата останала тамъ. Една нощъ тя се присѣпила на пустинишка, що живѣлъ при Пчелиния: той отива, намира я и я взима съ себе си. Послѣ, около 1700 г. при тоя монахъ дошло да живѣе, като помощникъ, нѣкое-си момче отъ Ново-Село (Севлиево). Единъ день то отишло въ гората да бере дърва. Като почнало да сѣче съ брадвата едно дърво, изъ корубата — по Боже повеление — се изсипали турски пари по 14½ гроша, които били толкова много, щото ги прѣкарали съ кола. Съ тия пари намислили да построятъ манастиръ, та да прибератъ въ него иконата, и ако останатъ, да раздадатъ на сиромаси. Най-първо трѣбало за това да се иска отъ турцитѣ позволение, което и получили. Легендата разправя, че когато всичко било готово и мѣсто за манастиря опрѣдѣлено — съвсѣмъ различно отъ това гдѣто сега се намира той — иконата фрѣкнала та си отишла пакъ на Бѣли-Брѣгове, като че ли да осѣнява светия прахъ на починалия монахъ. Туй било изтълкувано, че св. Богородица желала да бѣде направенъ тамъ манастирътъ: но понеже мѣстносттата на Бѣли-Брѣгове е много стрѣмна, то захванали съ молитви и бдениа да молятъ иконата да слѣзе долу нѣйде. И дѣйствително за голѣма радостъ, тя най-послѣ фрѣкнала оттамъ и кацнала на мѣстото, гдѣто сега се намира манастирътъ. Той билъ правенъ нощъ, защото тѣй било казано въ позволенieto. Въ кратко врѣме верѣдъ гѣстата и непроходима гора се издигнала скромна една ограда и дивата мѣстность починала да се оживява отъ день на день. Иконата останала запазена до сега въ манастиря, слѣдъ като минала прѣзъ нѣколко опасности, както послѣ ще се спомене. Отирѣди, помня, на връха на

менува за една каменлива пѣтека, днесъ почти съвсѣмъ изоставена, за която мисли, че навѣрно е образувала продължение на пѣтя, прѣвъ който римлянитѣ сж поддържали търговията между Мизия и Тракия. Иречекъ споменува, че прѣданието гласѣло, какво тука въ старо-българско врѣме се е намиралъ стариятъ калоферски манастиръ, (навѣрно съ храмъ пакъ Рождество на Прѣсвета Богородица), който отпослѣ билъ прѣнесенъ на Акдере подъ Юмручалъ. Той споменува и за единъ пѣтъ, който идѣлъ отъ Гюнсата минувалъ нѣколко километра надъ Калоферъ, подъ самитѣ поли на Стара-Планина до манастиря верѣдъ горитѣ. Той го намира като любопитна слѣда отъ минхлитѣ врѣмена. Тукашнитѣ жители много добръ знаели тои калдѣръмъ или „дизнаде“, както и посоката му. Той излизалъ на кавадъшкото поле до Голѣмо-Село, гдѣто имало и три калета за негова защита. Едно отъ тѣхъ, въ долината на р. Тѣжа, се наричало Манастирище. Прѣди врѣме въ него пекнали два надиса, единъ грѣцки и другъ латински. Г-нъ Иречекъ нѣмалъ врѣме да посети това манастирище. Каввали му още, че имало нѣкакво капе на сѣверния склонъ на върхъ Мара-Гидикъ.

Бѣли-Брѣгове имаше поставенъ единъ голѣмъ дървенъ кръстъ и едно кандилце, което понѣкога запалвахъ. Не знамъ, дали тия нѣща сж били поставени за споменъ на знамението съ иконата, или пъкъ — на гроба на монаха. Мънастирскитѣ братия сочехъ кръста и расправяхъ на набожнитѣ поклонници за станжлото чудо. Види се, тоя кръстъ е видѣлъ Бартъ, та казва, че по високитѣ мънастирски връхища забѣлѣжилъ кръстове, почитани на мѣста отъ поклонницитѣ, и прѣдполага ги даже за слѣди отъ езическо врѣме. И Каницъ споменува, че видѣлъ тукъ на нѣколко (?) мѣста „грамадни кръстове“.

Имената на първитѣ двама основатели на манастиря не сж ми извѣстни.

Отецъ Иларионъ, сегашниятъ игуменъ на манастиря, ми разправя, че когато въ 1880. г. разкопвали да правятъ сегашната малка черквица, намѣрили основитѣ на старата: отъ едната дълга — южна — страна и отъ другата малка — западна — намѣрили стари дървени подмоли, а откъмъ сѣверната страна се показала скала, — филитъ. Върху тѣхъ изградили новото здание. Какво е имало на източната страна, не се знае, защото сегашната черквица, захваща една часть отъ олтаря на изградената по-послѣ, въ 1819. г. по-голѣма черква. И тѣй, може да се каже навѣрно, че най-старата мънастирска черква е била горѣ-долу подобна на сегашната: имала е сѣща основа, а може би — и сѣща височина и видъ — безъ кубето, разбира се. Може и да е била малко вкопана въ земята, както сж били правени много черкови въ онова страшно врѣме.

Отъ тая малка черквица е водѣлъ навънъ и единъ подземенъ проходъ, на който външниятъ край е билъ изграденъ съ камъни и запушенъ съ капакъ всрѣдъ непроходната гора; той е излизалъ на изтокъ отъ манастиря къмъ урвата, гдѣто сега се намира чешмичката. Види се, прѣзъ него сж влизали и избѣгвали монаситѣ, когато манастирътъ или черквата сж били нападвани отъ разбойници. Тоя проходъ билъ откритъ въ 1880. г., когато правѣли въ манастиря хаджи-Васильовата стая. Турило се начало на манастиря. Скронитѣ приноси почнѣли да пристигатъ. Калоферци му харили околнитѣ ниви и ливади. Тѣй манастирътъ сѣдѣлъ около стотина години. Отъ Калоферъ и околнитѣ села дохождали много хора да се молятъ на чудотворната икона, и мнозина получвали изцѣление. Въ кжсо врѣме, манастирътъ се билъ много прочулъ.

Най-сѣтиѣ дошълъ тукъ единъ калоферецъ калугеръ, на име отецъ Памво отъ фамилията Генчовци. Той билъ учень човѣкъ — билъ свършилъ киевската духовна семинария въ Русия и билъ доста богатъ. Казвалъ се още и отецъ Паиси. Той обновилъ черквата. Въ това той намѣрилъ силна поддрѣжка у карловския управитель Хаджи Юнузоолу Байряктаръ, справедливъ, сериозенъ и богатъ турчинъ. Той пѣкъ и всички карловски турци обичали калоферци, защото тия послѣднииѣ харчели сахтияниѣ и другитѣ имъ мѣшини, които тѣ изработвали, чакъ въ Виена. Калоферскитѣ търговци съ бурета носѣли паритѣ отъ Австрия и били посрѣщани чакъ въ Ломъ. За да се избѣгнатъ, види се, нѣкои неприятности при градението на черквата, Хаджи Юнузоолу билъ поръчалъ на зидаритѣ и на другитѣ мѣнастирски хора да казватъ на околнитѣ турци, че се прави джамия, а не — черква. И до сега въ Калоферъ помнятъ тоя Хаджи Юнузоолу и разказватъ анегдоти за неговата справедливостъ.

Това станѣло на 1819. г. Въ туй се увѣряваме отъ слѣдното написано върху една сега счупена надвѣ четвъртита мряморна плочица, която намѣрихъ въ едно долапче на западния разваленъ зидъ на черковата:

† възвѣновисѣ храмъ сѣи калоферска
гѣо мнстырѣѣ рождѣства прѣстъ богородицы трѣ
домѣ и настоѣниѣмъ на іеромо
наха памвы ѡт калоферъ и прочиѣхъ
кметовѣ въ
1819:

Освѣтъ тая плочица, вѣтрѣ въ стария храмъ намѣрихъ въ друго долапче и друга една мряморна, цѣла, тоже съ надписъ. Той е много искъртенъ като че-ли нарочно — отъ турцитѣ може би — та писаното по него не може да се прочете. Отче дяконъ Иларионъ ме увѣрява, че и той сжъщото пише и че тая плоча била прѣди турена негдѣ въ черковата. Това твърдѣние може и да е вѣрно, защото и тоя надписъ начева съ тия думи: † возвѣновки сѣи храмъ сѣи. . .

Тукъ въ мѣнастиря е законанъ отецъ Памво. Върху гроба му, казватъ, имало нѣкаква плоча. Дирихъ я, дано узная отъ неѣ нѣщо повечко за биографията на о. Памва, но не можахъ да я намѣриѣ. Отче дяконъ Иларионъ мисли, че тя трѣба да е затрунана съ прѣстъ и камъни, богато е изгорѣлъ мѣнастирътъ въ 1877. г.

Помни се още, че кога правили тая черква, отивали въ празнични дни много хора отъ Калоферъ и отъ другитѣ околни села да работѣтъ безплатно, за душата си. Много отъ келиитѣ били направени отъ разни калоферски еснафи и отъ околнитѣ села.

Както и трѣбва да се очаква, мѣнастирътъ подъ вѣщото управление на отца Памва още повече напръднѣлъ, и името му още по-надалечъ се прочуло.

II.

Подробно описание на мѣнастиря. — Тѣмнитѣ келии. — Келията на дѣда Прокония. — Двата двора. — Едновременнонитѣ бентове. — Алгорическа картина до вжтрѣшната врата и надписътъ подъ нея. — Подробно описание на възобновената въ 1819. г. черква. — Свѣдѣния за нея у пѣлницитѣ Бартѣ и Кавицѣ. — Сегашни остатки отъ тая черква. — Гробища и тѣхнитѣ надписи.

Мѣнастирътъ бѣше заобиколенъ отъ всички страни съ двуетажна сграда въ форма на правоѳгълникъ, на която се намирахъ четири врати: главната отъ тѣхъ бѣше на югъ. Имаше три кѣишка, отъ които най-хубавиятъ бѣше горѣ на сѣвероисточния ѳгътъ на сградата. До него имаше една много добръ постлана и изписана стая, прѣдназначена за избрани гости лѣтно врѣме; тя се казваше рахмаплийска стая, защото, види се, е била направена отъ рахмаплийци. Всичкитѣ стаи се изброявахъ до 150. Видѣхме че храмътъ е билъ подновяванъ, нъ не се знае, дали цѣлата група здания изведнѣжъ е била изградена, или малко по-малко е правено и прилѣпяно. Припомнямъ си, че зданията въ вжтрѣшния дворъ на югъ отъ черквата изгледвахъ като по-стари. Тѣ бѣхъ прѣхлупени, сгушени, почърнѣли, мрачни като лицата на старцитѣ богоугодници, а влаженъ, затворенъ, и замприсалъ на мухалъ въздухъ ги пълнѣше. Тази група здания ми се виждаше подобна на лабиринтъ, таинственъ като самата религия, на която мѣнастирътъ е посветенъ, и строгъ, както тежкитѣ му канони. Между келиитѣ и обитателитѣ владѣеше чудесна хармония и пълна прилика. Винаги съ нѣкакъвъ необяснимъ страхъ и въ сѣщо врѣме съ едно непрѣодолимо дѣтинско любопитство съмъ влизалъ нѣкога тука, въ мрачнитѣ коридори, въ малкитѣ келии съ тѣнитѣ желѣзни прозорчета и съ дебелитѣ стѣни. Не знамъ защо, но тежкиятъ въздухъ ми се струваше приятенъ: той миришеше на измирно, на восъкъ, на райско благоухание Тия келии ги засѣняваше едно голѣмо дърво—круша. И сега като че ли гледамъ прѣдъ мене, какъ излиза изъ тия мрачни келии стариятъ и немощентъ дѣдо Прокония съ пожълтѣло и изпито

лице съ рѣдка бѣла брада, съ треперещи сухи рацѣ, въ които държи патица. Той върви покрай крушата: отива въ черква на вечерня, като едвамъ, влачи слабитѣ си крака.

Въ тоя дворъ, къмъ Бѣли-Бръгове, на горния катъ, близо до черквата се намираше келията на дѣда Венедикта. Келията на югоисточния ъгълъ на сградата се наричаше Байриктарска, защото, може би, е била направена отъ Хаджи Юсувооду Байриктаръ. На южна страна, къмъ Калоферъ се намираше келията на дѣда Прокопия. Ако обичате, да бутнемъ тежката врата отъ дъбови дъски и да влѣземъ въ нея: както всичкитѣ манастирски стаи и тя е малка и тъмна. Мъчно може да се каже, съ каква боя е измазана. Отъ многото дошпирания, стѣнитѣ се излѣскали тукъ-тамъ. Таванитѣ дървенъ, опушенъ и напръчкавъ съ голѣми и яки греди. Отъ двѣтѣ страни на келията укичени миндерчета, въ сръдната на пода постланъ козяхъ и около него наредени 3—4 прости възглавнички, по-пататъкъ 1—2 малки троепожни столчета—манастирско издѣлие. По полицитѣ и подъ миндера се търкалятъ 2—3 увехтели прави калимавки също тукашно издѣлие. Калугеритѣ сами си правѣхъ калимавки, броеници, рѣкавици и чорани. На источна страна — иконостасъ съ иконата на св. Прокопия, до нея турени 2—3 черковни книги и едно просто вандилце. До иконостаса закачени броеници и тукъ-тамъ изъ келията се съгледватъ угареци отъ висчени свѣци. Въ долничетата се намиратъ сушени круши, ябълки, сливи, орѣхи. Въ келията царува храмова тишина и неподажаема чистота. — Въ долния етажъ келиитѣ служехъ за изби и други складове.

Въ манастиря имаше два двора: западенъ и източенъ, или външенъ и вътрѣшенъ. Манастиритѣ Бачковски и Рилски иматъ подобно разположение.

При подробното описание на манастиря най-естествено е да почнемъ отъ главната — външна врата на сградата. Тя бѣше отъ дебели дъбови дъски, по които бѣхъ пакъвани и наредени въ пѣвакви фигури голѣми гвозден съ едри главини. Тя мъчно и бавно се движеше: сутринъ се отваряше и вечеръ се затваряше: този законъ се не нарушаваше никога. Отъ дѣсната ѣ страна се намираше доланче, въ което се движеше на вертикална ось едно каче съ изрѣзапа страна. То имаше много практично приложение: понеже поцѣ главнитѣ врата не се отваряхъ отъ страхъ прѣдъ разбойници, то ако пѣкой непознатъ скитникъ изъ горитѣ дохождаше да чува за хлѣбъ, даваше му се съ това каче: туря

съ въ нѣго хлѣбътъ, и се завърти навънъ, тъй че който го дава извѣтрѣ и който зима извѣнъ се не виждатъ въ очи. — Вънъ прѣдъ лицето на мѣнастиря на малката ливадка се намираще кѣшкѣ, заобиколенъ съ чемшири и засѣняванъ отъ два голѣми орѣха, които и до днесъ сѣ уцѣлѣли. Тукъ изобщо стояхъ заштетата и пѣдаритѣ, дошли отъ Калоферъ да пазятъ тишина по сбороветѣ.

Външниятъ дворъ бѣше по-голѣмъ. Въ него имаше една голѣма ябълка; тя раждаше много всѣка година. Нейнитѣ ябълки се червенѣхъ прѣлестно между зеленитѣ ѣ листа, и много прѣлъщавахъ: ний, дечурлига, отдалечъ изпитвахме изкушението на Ева, и когато доближавахме дървото и го замѣряхме съ камъни или пѣкъ се готвѣхме съ единъ скокъ да се метнемъ като катерици на клонитѣ за изобилна плячка, строгиятъ монахъ дѣдо Манаси, родомъ отъ Калоферъ — отъ семейството Рашковци, подобенъ на нѣкой Церберъ, съ единъ върхаръ въ рѣцѣ прогонваше насъ, малкитѣ светотатци, и призиваше противъ насъ всичкитѣ светии, ангели и дяволи. Тежко и горко томува, който би изпадналъ въ якитѣ му рѣцѣ. Подъ туй дърво имаше чешма. Друга една имаше залѣпена на зида между двата двора. Лицето и коритото ѣ бѣхъ отъ дѣлани бугазки камъни (хлориденъ аспидъ). Тя имаше два мѣдни чучура и надъ тѣхъ едно призмовидно долапче. На сѣверо-западния кѣтъ се намирахъ пещъта за хлѣбъ и магерницата, около която множеството мѣнастирски огоени котки и котураци се излежавахъ по цѣль день. Тѣхъ слѣдъ обѣдъ ги хранѣше отецъ Манаси съ особена за тая цѣль клепало; щомъ го ударѣше — всичкитѣ, малки и голѣми котки, дотърчавахъ отъ двора, отъ хамбаритѣ, отъ магерницата, отъ стрѣхитѣ и едно цѣло стадо заобикаляше отца Манасия и изказваше своитѣ просби за храна. Еднѣжъ наядѣхъ ли се, изгубвахъ се пакъ изъ широкия мѣнастирь. — Тоя кѣтъ на двора особено на обѣдъ и вечеръ по сбороветѣ чудесно се оживяваше; пещъта изхвърляше отъ часъ на часъ подпукнали сомунчета хлѣбъ, а въ голѣмитѣ казани врѣхъ и се прѣмѣтахъ цѣли овнета, курбанъ за любезнитѣ мѣнастирски гости; една сладка меризма се разнасяше наоколо. До магерницата имаше пакъ една голѣма круша. Сѣцате се, може би, защо тъй добръ ми сѣ се втѣлпили въ ума тия дървета: въ дѣтинството, тѣхния плодъ биваше единъ отъ главнитѣ мотиви за нашето отиванье въ мѣнастиря. На западния зидъ тука се намирахъ хамбаритѣ, оборитѣ, яхъритѣ и кочинитѣ. Изъ двора се виждахъ 2—3

изпирегнахти манастирски кола и 30—40 гъски, които кръсливо се провикваха и лакомо скубѣха начата трѣва, която като плъстъ се бѣше палѣнила по земята около чешмитѣ, или пъкъ се къпѣха изъ водата.

Въ вътрѣшния дворъ се намираха малкото гробница (манастирътъ не притежаваше гробница), кошеритѣ съ пчели и черквата. Той бѣше украсенъ съ чешпиръ, съ разни други цвѣти и съ една голѣма лоза, която даваше хубава сѣнка. Срѣщу главната врата на черквата на срѣдния зидъ имаше и друга чешма също съ корито и стълпове отъ дѣлани бугазски камъни и съ два пакъ мѣдни чучура, изъ които непрѣстанно бликаше бистра и студена балканска вода. Между двата чучура имаше изваянъ на каменна плоча пѣтель, обърнатъ къмъ источна страна — символически знакъ, може би, за скорошно съмване, за пробуждане на угнѣтения български народъ. Надесно, отгорѣ, имаше забита въ камъка металическа кука, за която бѣше словенъ синджирѣтъ на кинчето. Въ срѣдата лицето на чешмата бѣше измазано съ варъ. Надъ тая чешма имаше пакъ бѣла лоза. Въ манастиря имаше и голѣма камбана. Тя бѣше окачена тукъ на долния етажъ подъ кѣошка. На долния етажъ близо до малката вратичка на срѣдния зидъ се намираше игуменската стая, добръ наредена и прѣдъ нея се намираше кѣошкѣтъ, на който зачервениятъ дѣдо Герасимъ сѣдаше да си пие сутринъ кафето и да погълта прѣсенъ балкански въздухъ: тази стая служеше за гости зимно врѣме. — Едно врѣме водата въ манастиря идѣше хванѣта съ бентъ отъ рѣката. Това коштуваше много на манастиря; съ хиляди турски лири трѣбваше да се бѣха похарчили, а все бентъ нѣмаше, както трѣба; буйната и стрѣмва рѣка, като придойде влачи огромни камъни и дървета, които като гюлета разбиватъ и най-яката крѣпостъ и най-дебелия зидъ и изриватъ и най-каменливитѣ скали. Обаче и при тия голѣми жѣртви манастирътъ оставаше безъ вода.

Двата двора се съобщаваха посредствомъ двѣ врати: една малка подобна на кошшукъ и горѣ до самитѣ здания и друга една голѣма малко по-долѣ срѣщу входа на черквата и направена отъ дѣлани бугазски камъни. Надъ тая врата се намира сега камбанарията. Като се влиза отъ външния дворъ въ тая врата на стѣната отъ лѣва страна бѣше изписано слѣдното странно изображение: единъ левъ и единъ човѣкъ се борятъ; левѣтъ почти повалилъ човѣка на земята и страшно зинѣлъ върху му. Човѣкѣтъ прилича

на турчинъ: полуголъ, съ бѣла фустанела, съ атлетически мусци и съ свирепъ азиатски погледъ. Червениятъ му фесъ, съ черъ пискюлъ и черна чалма, наднажъ отдѣсно до него. Кой, кога и по чия инициатива е писалъ това изображение? . . . По диктовка на нѣкой умънъ калоферски чорбаджия ли, или на нѣкой младъ озлобенъ и разпаленъ бунтовникъ? . . . Това бѣше една алегория за тогавашното врѣме, една страшна алегория за ужасната петвѣковна борба на Българина съ Турчина: побѣдата на лева бѣше възделената мечта на всѣки единъ българинъ. Помня много добръ, какъ шие едно врѣме, дребни дечурлига, когато си прѣдставяхме Турция тъй слаба, че съ едно кутле може да се събори, когато ний бѣхме въ душата си малки бунтовници, защото умразата противъ тиранина бѣше влѣзла у насъ заедно съ майчиното млѣко, та ако нѣкой би ни повелъ на бой, ний бихме отишли безъ ни най-малкъ страхъ срѣщу топоветъ и пушкитъ да ни разпилѣхтъ въ единъ мигъ на прахъ, когато милѣхме повече за поробена България, отколкото сега, — ний се спирахме, запахме дълго врѣме и очудени гледахме картината. Тогавашнѣй отъ насъ събранитъ проговорѣше: „Това, дѣвѣтъ, е Българинътъ, а тоя голъ човѣкъ е Турчинътъ! . . . Ний всички се замисляхме. Тъмни и неопрѣдѣлени мисли се въртѣхъ изъ главитъ ни; ний не можехме да разберемъ, защо ставатъ и какъ ставатъ тия страшни работи. Подъ туй изображение нѣкой неизвѣстенъ патриотъ бѣше написалъ, види се, въ минути на ентузиазмъ или на огорчение съ моливъ слѣдното възвание, което и сега още едвѣмъ се чете на полуискъртената стѣна. Копирамъ го както си е:

„Българино! имай лъвско сърдце, крокодилова безстрашливостъ и орлова дерзостъ, ако искашъ да потъпчишъ, когото ти мрази сърдцето!“

Изъ дъното на душата и сърцето единъ таенъ слабъ гласъ, който шѣпне на ухото на милиони заспали! . . . Единъ позивъ на отчаяна борба, която подиръ нѣколко години съсипа Батакъ, Клисуре, Перущица! . . . По ортографията, стила и патоса на туй писано се вижда, че непознатиятъ е билъ интелигентенъ и събуденъ мъжъ. Туй изображение като че ли бѣше нарочно изписано до вратата, каквото всѣки да мине и да го види. И всички минаваха, и всички се спираха да го гледатъ! Чудно е какъ турцитъ не сѣ могли да разберѣтъ значението му и да заповѣдатъ да се заличи то, или пъкъ всичко сѣ виждали и разбирали, нъ сѣ се втилявали. Сега вече туй изображение едвѣмъ личи: мазилката,

гдѣто сѣ били исписани главитѣ на лева и челоуѣка, се отлѣпила и паднѣла, а останѣлата часть е истрита отъ дѣжда и зацѣлесана отъ калѣта. За жалость, туй изобразеніе скоро ще се заличи съвсѣмъ.

Подъ това изображение се намира доланче съ дѣска за сѣданье и на срѣдата му има амбразура.

Отъ стария обновенъ на 1819 г. храмъ сѣ останѣли само полуразрушени дебелѣ зидове, попукани тукъ-тамъ, които лѣтно врѣме сѣ потънѣли въ голѣмъ буринъ и по които гущеритѣ и змиитѣ се прѣпичатъ на слѣнце. Цѣлнитѣ источенъ зидъ и едната (сѣверната) пѣвница сѣ уцѣлели. Туй отдаватъ на тѣхната закрѣпленость и по-ява направа. На другата (южната) пѣвница е съборенъ зидътъ отъ срѣдата нагорѣ.

Отъ сѣверната страна до самия храмъ бѣхъ гробищата. Тѣ бѣхъ обградени съ единъ пѣсьмъ зидъ измазанъ съ варъ. Надъ гробовѣтъ се виждахъ дървета, чемшири, разни цвѣти и каменни плочи. И сега на туй изравнено мѣсто, до срутенитѣ зидове на черквата, между уцѣлѣлитѣ отъ нѣкога зелени чемшири има 4 гроба — два отъ старо врѣме и два отъ ново. Ще отбѣлѣвѣжъ тукъ по хронологически редъ надписитѣ на тия гробове.

1. Върху исправенъ камененъ (мряморенъ) кръсть :

ЄНЮ
ХАЖИ БЄНЧО
ИЩЧГ (1793)

2. Върху мряморна закрѣплена отгорѣ плоча :

1811 иѣлиѣ 16
пристави са: никифоръ
монахъ поклонникъ
отъ калоферъ

Какви лица сѣ били тѣзи — Еню хаджи Бенчо(въ) и монахъ Хаджи Никифоръ, не могъ да знаѣ.

3. Върху червеникава каменна закрѣплена отгорѣ плоча :

Помѣни Господи душу раба твоего Никола Морфова въ лѣто 1872=Юни=11=ми=.

Покойникътъ е билъ по-малкъ братъ на Г-на Василиаки Морфовъ, нѣкога видно лице въ калоферското общинско управленіе, и сега членъ въ Старо-Загорския окръженъ сѣдъ. Той билъ народенъ българинъ, живѣлъ нѣколко врѣме въ Русия и не билъ жененъ. Живѣлъ въ Стара-Загора, гдѣто управлявалъ чифликътъ на брата си. Кога дохаждалъ въ Калоферъ на разходка, повечето врѣме прѣкарвалъ въ мѣна-

стиря. Той още приживѣ пожелалъ да бѣде закопанъ тука. Въ мѣнастиря и умрѣлъ, гдѣто лежалъ 20—30 дена—и отъ простуда, която получилъ тѣй: еднажъ идѣлъ отъ Стара-Загора за въ Калоферъ и носѣлъ пари. На пътя го нападнали турци разбойници. За да избави себе си и укрие паритѣ, той се хвърлилъ въ р. Бедечка. Наистина, оттървалъ и себе, и паритѣ, нѣ силно се простудилъ. — Споменѣтата надгробна плоча била донесена отъ Стара-Загора.

4. Върху мряморенъ малъкъ обелискъ, на който се намира и портретътъ на покойника, е написано :

Всичко свѣтовно е лъжа

Истената е това

Драгоя В. Шоповъ роденъ въ Калоферъ въ 1844 г.

Мартъ 20. Въспитанъ въ Парижъ. Свършилъ инженеръ.

Починѣлъ въ 1880, Априлъ 20.

Вечнаа му памать.

Покойникѣтъ билъ братъ на прочутия калоферски благодѣтель, Господинъ Георги В. Шоповъ, живущъ сега въ Ромѣния (въ Исмаилъ). Умоповрѣденъ, Драгоя билъ доведенъ въ манастиря за поправка, дѣто — за голѣма жалость — прѣдалъ богу духъ.

Всрѣдъ туй уединено и прѣкрасно мѣсто лежатъ покойникитѣ! . . . Тѣ всѣкога слушатъ божествената служба, която се извършва въ скромната мѣнастирска черкваца. Кѣдѣто и да се скитахъ по цѣль денъ изъ горитѣ, канаритѣ и долищата, обичахъ да дойдѣ, да се спрѣ при тия гробове, да се облегна до разрутения черковенъ зидъ и да се замисля . . . Гробъ ме винаги страшно поразява, защото причинява най-силна парализия на нервитѣ и чувствата ми; нѣ тия гробове — не знамъ защо — пълнитъ възмутената ми душа съ най-чисто християнско благочестие и я сладко и омайно успокояватъ . . . Тия скромни гробища сѣ скрити между вѣчно зеленитѣ чешпири и всрѣдъ гѣстия бурениякъ. Никой не знае за тѣхъ, та пъкъ и защо ли да знае? Никой не нарушава дълбокиятъ и вѣчниятъ имъ съпъ. Само по нѣкога, може би, пчелица ще забръмчи тукъ, или пъкъ нѣкой любителъ на природата, скитникъ-мечтателъ, ще дойде тукъ, ще ги съзре, ще се замисли, ще полюбопитствува, ще разрови бурянтъ, ще отрие прахътъ и ще се помѣчи да прочете нѣщо отъ писаното върху гробовнитѣ камъни! . . .

III.

Организация на манастиря. — Забѣлѣдени нападения на кърджалии и други турски орди. — Сбороветѣ на 27. Юли, 16. Августъ и 8. Септември. — Ранната служба въ храма. — Множеството. — Картината „Иерусалимъ“ въ артиката. — Тържества и увеселения. — Други частни посѣщения на манастиря.

Отъ година на година манастирътъ постѣпенно напредвалъ: събрали се повече монаси и слуги, манастирскитѣ движими и недвижими имоти се умножили, черквата се украсила и въ светата обителъ се въведа по-добра организация.

Манастирътъ, откогато съмъ го запомнилъ, бѣше въ цвѣтеще състояние: имаше 7—8 монаси, много ниви и ливади, гора, градини за зеленчукъ, воденица; въ черквата — скъпи съѣди, одежди, книги, икони и други принадлежности; хамбаритѣ бѣхъ пълни съ всеѣкакво жито, което дочакваше и пово; яхритѣ съ разенъ добитъкъ: говеда, овци, кози, конѣ, свини, и кассата — съ бешлици, алталици, бѣли меджидии и разни алтъии. Имаше и много пчели. Задъ гробищата, на източния зидъ и на зида, който раздѣля двата двора имаше по нѣколко реда голѣми кошери. Имаше и полежени на греди, подъ които бѣли и жълти пити, пълни съ медъ, се бѣхъ продължили нѣколко педи. Чудесно изобиліе бѣше! По сбороветѣ манастирътъ имаше голѣми приходи, и тогава съ оки воскъкъ се топѣше, купове свѣди се изпродавахъ. Тогава той бѣше поставенъ въ истинското си значение — таково, каквото едно врѣме сѣ имали манастиритѣ за вѣруещитѣ. Манастирскитѣ брати изпълнявахъ ролята на Истинския Самаритинъ. За уморения и закъсѣлъ сиромасъ пѣтникъ, за изгубения въ гората и застигнатия отъ дѣжда, снѣга и бурята, за нападнатия отъ дивитѣ зѣброве или отъ друговѣрцитѣ хайдутѣ — имаше покойна станчка, затыкъ хлѣбецъ, топла чорбиди и още едно християнско назидаие, една блага евангелска думица за успокоение на развѣнчуваната съвѣсть и грѣшна душа. Колко пѣти българи бунтовници тукъ сѣ намирали храна, оружје и насърчение! Туй навѣрно знаѣ.

Предполагамъ, че отъ друга страна манастирътъ е много теглилъ отъ нападенията на околнитѣ турци или на всевъзможнитѣ турски дивѣ орди, които винаги сѣ се подвизавали свободно изъ турската империя и навсѣдѣ сѣ правѣли пѣтиъ и пожаръ. Напр. той трѣбва да е много истеглилъ въ 1799 г. и 1804 г., когато Калоферъ е билъ нападнатъ отъ кърджалиитѣ. За тия нападения сто що нѣше Г-иъ Пречекъ: „Въ 1799 г. Индже войвода съ 200—300 кърджалии неспадѣнно дошълъ отъ Ново-Село прѣзъ Мара-Гидикъ въ Калоферъ на

врѣхъ Рождество Христово. Той по-напрѣдъ билъ проводилъ извѣстие до чорбаджитѣ да му испратятъ три феса алтъни, другоиче, ще дойде самъ да си ги земе. Чорбаджитѣ не извършили това, защото не се надѣвали, че той ще може да стигне толкова бързо въ дълбокитѣ снѣгове. Щомъ като се разгласило, че кърджалиитѣ идатъ отъ планината, всичкитѣ жители избѣгали прѣзъ нощта въ Карлово, което тогава било добръ укрѣпено. Кърджалиитѣ намѣрили Калоферъ празенъ, та го плякосали и изгорили. Туй направили и при второ едно нападение въ 1804 год. Икономъ пошъ Константины (въ своето описание на иловдивската епархия) въ 1819 год. пише, че това село (Калоферъ) било прѣди по-големо, но било изгорено отъ разбойници и сега се възобновява . . .

Знае се, че прѣди тѣзи нападения Калоферъ е ималъ до 2000 къщи и че отъ Дундови могло да се отиде чакъ до Будурови по стрѣхитѣ — толкова на гъсто били къщитѣ. Дундови и Будурови сѣ двѣ калоферски фамилии, които живѣли на двата края на Калоферъ — първитѣ при Варвара, а вторитѣ близо до подъ Кръстеца.

За друго едно нападение на Калоферъ се учимъ отъ бѣлѣжкитѣ на Даскалъ Тодора отъ Пирдонъ, публикувани въ XXXV кн. на спис. на Бѣлг. Книжовно Друж. (1890, год. VII, стр. 673). Тамъ е казано, че въ царуванъето на султанъ Селима — въ 1852 година на 22. Декември, Калоферъ билъ плѣненъ отъ разбойници. — Навѣрно и мѣнастирътъ е пострадалъ нѣщо. Едно малко обяснение: тукъ трѣбва да има нѣкоя погрѣшка или въ собственото име или въ датата. Навѣрно горното събитие е станъло въ царуванъето на султанъ Селима III; нѣ той е царувалъ отъ 1789 до 1808. Може тукъ да се загатва за нѣкое отъ по-горѣпоменатитѣ двѣ нападения на кърджалиитѣ или пъкъ — за случката когато около това врѣме турцитѣ — разбойници братя Тахчисеги отъ близкото турско село Овчиларе посрѣдъ бѣлъ денъ влѣзли въ Калоферъ.

Надъ мѣнастиря въ Пчелиня ¹⁾ станъла слѣдната случка въ 18 . . . година:

Ненко войвода (синъ на Генка Райковъ), Христи Първанътъ и други все отъ Калоферъ хайдутъ хванжли миризчапецътъ Петъръ Симовъ, както орѣлъ въ калоферскитѣ вѣхти лозя, въ мѣстността Бѣлъ-Буриць до Шоновото лозе, вързали го и го отвели въ Пчелиня, а воловетѣ, ралото и ко-

¹⁾ Тая мѣстность споменувамъ вече нѣколко лѣти. Спорѣдъ прѣданieto тя е получила името си отъ многото кошери пчели които намигали тука нѣкога.

лата оставили тамъ на лозето. Петъръ съобщилъ на чорбаджийтъ въ Калоферъ да пратижъ пари за да го пуснатъ хайдутитѣ. Чорбаджийтъ казали на Сюлюманъ бюлюкбашиятъ (родомъ отъ с. Изворъ, ловчанско), помощникъ на калоферския мюдюринъ, да се не пери само въ Калоферъ съ сърмения си чепкенъ, елекъ и потури, нъ да иде да оттърве Петра. Сюлюманъ отива въ манастиря. Къмъ него се присъединилъ и братътъ на уловения, Минко Симовъ. Потерята нападнѣла хайдутитѣ въ Пчелиня. Най-първо хвърлилъ Минко и паранилъ вайводата който се хвърлилъ въ градинския виръ подъ Овчия мостъ на манастирската рѣка. (До тоя виръ се влива градинското дере); послѣ вайводата излиза и побѣдва въ Ловечъ при баща си. Сюлюманъ се върналъ въ Калоферъ и донесълъ пояса и сабята на убития ужъ, кой знае какъ вземени. Подирѣ и Пенко билъ хванатъ.

Тая случка се въспѣва въ слѣдния калоферска забравена вече пѣсень:

Поца ми дойде отъ манастиря,
Отъ манастиря отврѣхъ Пчелиня
До Недя Начовъ до кафенето
До чорбаджийтъ: Хаджи Недѣлча
И до брата му, до Хаджи Генда и пр.
Завалла Пенко, млада вайвода (рефрентъ).

Три пѣти въ годината: на 27. Юли (св. Пантедица) на 15. Авг. (Голѣма Богородица) и на 8. Септември (Малка Богородица) манастирътъ се навѣдываше отъ безбройни паломни гости, отъ Калоферъ и околнитѣ села — най-вече на подирната дата, защото по туй врѣме земледѣлцитѣ прѣвършватъ вече полскитѣ си работи. Тогава се оживяваше тоя затѣтенъ старопаински кѣтъ. Въ ония минѣли врѣмена въ царството на религията още прѣди 6 — 7 и повече дена завървявахъ коля чакъ отъ Стара-Загора. Чирпашъ селата имъ и отъ другадѣ, поклонници. Веѣки отиване съ пѣкакъвъ приносъ за манастиря: конче, волче, кравичка, овчица, козица, нѣколко крили житце, парлаганъ за кандилата сръбърень вѣнецъ за Св. Богородица, за Исуса, завѣса за пѣкоя икона, кърпица, престилка и пр. Веѣки спроти силата си принашаше да поднесе заедно съ усърдната молитва и лентата си, за да измолитъ отъ Бога прощение на грѣховетѣ, да изпълнитъ пѣкакъвъ оброкъ, да му почете дѣдо игуменъ, да се полѣе отъ светата вода на аизмата, или пъкъ най-послѣ — да се полюбува на чудесната балканска природа и да си отдѣхне

тукъ нѣкакъ по-свободно отъ робството. Особно за Калоферъ, както и за мѣнастиря и за гоститѣ отъ другитѣ мѣста, указанитѣ три дати съставлявахъ голѣмъ празникъ. Та и за калоферци и за всички други кждѣ другагѣ развлечение! И зимѣ, и лѣтѣ, и денѣ, и нощѣ все работа и работа! За отиване на мѣнастиря почнуваше да се говори отпрѣди 10 — 15 дена, а да се стѣмнява нуждното — отпрѣди 3 — 4. По-заможнитѣ калоферци отивахъ отпрѣди една седмица. Най-голѣмо биване въ Калоферъ движението прѣзъ нощта сръщу споменжитѣ три празника. Цѣлата нощ се чуваше скърцанието на колата. Колко добръ помнѣх и до сега тая нощ! Какъ ми се е втѣлпила тя въ ума! . . . Прѣзъ нежъ сѣнь нѣмаше. Само се услушвахме, кога еднажъ ще тропнатъ колата да дойдѣтъ да ги натоваримъ и часъ по-скоро да вървимъ. Или пъкъ се стѣбрахме другари малки дѣца и още не зачестили пѣтлитѣ, трѣгвахме пѣшкомъ съ 1—2 ирмиличета въ джеба за мѣнастиря съ вѣкъ и крѣстѣкъ изъ пѣтя по сръдъ тъмнината. За по-малко отъ три четвѣрти часъ ний се озовавахме тамъ. А тамъ колко идеални нѣща имаше! Орѣхи, лѣшници, ябълки, киселици, круши, сливи, дрѣвки, . . . за които вече отдавна бѣше направена пѣкоя платиена торбичка и се таеше сега или въ джеба на панталонитѣ, или — въ сандѣка на колата. И като си намислишъ всички тия нѣща, ще фрѣкнешъ отъ радостъ. Тия дни на прѣсти ги четѣхме, кога ще дойдѣтъ. Блажени дѣтински врѣмена, кждѣ отидохте! . . . Калоферскитѣ доволни щастливи семейства, натоварили колата и ги покрили съ най-хубавитѣ нови черги на клопи или на макази, и бѣрзатъ за мѣнастиря. Калоферката бѣла червена като ябълка станѣла отъ сръднощъ, свършила всичкитѣ домашни работи, приготвила всичко нужно, омила се, оплела се и закичила въ дебелиѣ редици на гѣстата си дълга черна коса топка цвѣте; грѣе навсѣдѣ, кждѣто вазърне нейниятъ срамежливъ погледъ. Множеството върви, и пѣтътъ отъ Калоферъ до мѣнастиря е задрѣстенъ отъ коли, добитѣкъ и хора, които като мравки пѣпнатъ. А любезниятъ дѣдо игуменъ, облѣченъ въ нови дрѣхи, съ една божествена осанка, съ засмѣно лице и обиколень съ своя генералень шабъ, посрѣща до главнитѣ врата добритѣ гости-поклонници, и тѣ се трупатъ да му цѣлуватъ рѣка наредъ и да му взиматъ благословията. Цѣлияѣ мѣнастирски персоналъ е въ голѣмо движение. Стаитѣ, одроветѣ, дори и двороветѣ и въшниятъ ливада иглни съ народъ. Изъ двороветѣ и изъ ливадата испреганѣти много кола, а изъ гората се прѣ-

снѣли воловетѣ имѣ. Вечерята всичкитѣ тии мѣста бивахъ освѣтени отъ свѣци и огньове. Прѣзъ цѣлата ноць навсѣдѣ хора, народни пѣсни, провиквания, гайди, тапани, кавали и смѣхъ . . .

По срѣдъ ноць, гръмогласниятъ звукъ отъ тежката камбана растресваше осамотенитѣ и умислени балкански върхове, огласяваше пустинята и канѣше поклонниците за молитва въ храма. Азъ на сънь съмъ слушалъ тоя звукъ, та знамъ колко е дивенъ и приятенъ. Изведнѣжъ, утихналото за малко врѣме движение избухваше по-силно. Мънастирскиятъ Храмъ цѣлъ свѣтнуваше: ярка, весела свѣтлина огрѣваше всичкитѣ му врати и прозорци. Службата пачеваше много рано — отъ срѣдноць — и късно на сутринята се продължаваше дори до обѣдъ.

Прѣгърбени старци монаси съ патерици влѣчжтъ се къмъ черквата. Безброенъ народъ отъ Калоферъ, Митиризово, Куртово, Ново-Село, Стара-Загора, Чирпанъ, Карлово и отъ други още мѣста, облѣченъ въ нова и най-разнообразна носия на тълпи на тълпи прихожда. Черквата въ кратко врѣме се пълни и цѣла е облѣна въ пламъгъ отъ кандилата и безбройнитѣ свѣци; свещеницитѣ облѣчени въ най-скѣпи черковни одежди; пѣвцитѣ сладко и умилно пѣжтъ едни момчета каперватъ, други вгупомъ държжтъ исо, и облакъ отъ измирно се носи надъ събрания народъ. Хората най-много се трунатъ прѣдъ иконата Рождество на Прѣсвета Богородица, цѣлуватъ ѿ и палжтъ восчени свѣци, отъ които жѣлтия (бронзовъ) до неж свѣцникъ е буквално покритъ по цѣлата си дължина. Едно старче отъ Калоферъ едвамъ сварива да гаси и събира изгорѣлитѣ на половина. Други нѣжъ посѣтители донасятъ на олтаря скромния си приносъ. Въ храма става дѹшно. До вратитѣ едвамъ се разминуватъ: едни влизатъ, други излизатъ, защото малката черква не може да побере всичкитѣ.

Артиката и дворѣтъ около черквата пълни съ новъ народъ. Едни се миросватъ, други пинжтъ имена, трети се трунатъ при монаха до купа восчени свѣци, четвърти се мнжтъ отъ праха при чешмата, пети се притискатъ до картината „Перусалимъ“, гледатъ изображения на него Страшенъ Сждъ и ужасното тайнствено ламевидно чудовище, което прѣдставлява ада, което е погълнжло въ себе хиляди грѣшници отъ разпенъ: полтъ, възраст, положение и видове грѣхъ и на което отъ зинжлитѣ уста излизатъ голѣми сзици пламъкъ — гледатъ съ единъ необяснимъ страхъ и си припом-

ниятъ за извършенитѣ грѣхове. Едно бѣбрица момче — то изглежда като че ли е даскалче отъ близнитѣ села — имъ показва на картината мѣстата на праведнитѣ и грѣшнитѣ на оня свѣтъ. Най-послѣ черкова пуца: голѣмата навалица нахлува изъ четиретѣхъ врати на храма и се разпрѣсква изъ двороветѣ, изъ ливадата, изъ станиѣ. Вънѣ, на ливадата прѣдѣ мѣнастиря, дошли отъ Калоферъ и отъ Карлово разни пазарѣвати, донесли да продаватъ разни видове гривели, прѣстени, китки, свирки, пицолчета, дрънкалки, овоции и други безъ брой артикули за украшение на момитѣ и залъгалка на малкитѣ дѣца. Тукъ бай Радулъ и другитѣ негови калоферски събратия фурнаджии вадѣтъ изъ тавата съ врещия шарлагашъ тоили, прѣчервени мекици. Подъ орѣхитѣ свалили бѣчви съ вино и бурета съ ракия, гайдитѣ и циганскитѣ зурли пицѣтъ, тѣпанитѣ силно гърмѣтъ, чанитѣ се удрятъ, тукъ нѣкое хоро, тамъ нѣкои рѣченици отъ нѣкои луди млади. Общо, голѣмо, народно веселие, въ което сѣ взели участие всички. Цѣлото мѣнастирско множество сега тукъ се е събрало. Страшенъ шумъ се дига, изъ който се различаватъ остритѣ гласове на дѣтинскитѣ пицилки. Нѣкои и други пушки и пицолы се изпразнятъ посрѣдъ голѣмото веселие. Наближава врѣме за ядене, тоя день порано, защото и по-рано се е станало, хората се распрѣсватъ по становищата си. На всѣка трапеза дѣдо егуменъ ще прати по едно саханче мѣнастирска гозбица, курбанъ, а нѣгдѣ — и по едно шишенце мѣнастирско винце. Следъ еденъето се начева ходение на гости и на голѣмата ливада се завъртѣва едно дълго хоро отъ мъже, жени, момци, моми и дребни дѣца. Подиръ малко ето дѣдо егуменъ или друго нѣкое довѣрено лице и други единъ-два помощници, съ тефтери и дискусъ въ рѣцѣ, да посѣтитъ гоститѣ и да поднесѣтъ да занисе всѣки колкото му се отъ сърце кѣса за помощъ на мѣнастиря. За малко врѣме дискусътъ се напълни съ разни видове пари.

Нѣкои гости отиватъ да се разходѣтъ до аязмата и до мѣнастирскитѣ бентѣ и по горитѣ. Помнѣхъ прѣди двадесетина години тукъ въ бента на Голѣма Богородица се удави единъ калоферецъ, Стайко Пенинъ, цариградски абаджия. Бентътъ тъкмо билъ пакъ отново правенъ, билъ много дълбокъ и още не добръ запущенъ. Разказватъ, че Стойко билъ малко кефлия отъ вино. Думали му да се не кѣпе, той възразилъ че го пе е страхъ, защото и въ морето се е кѣпалъ. Посѣлъ и карта съ вино. Прѣди да се съблече, той почерпилъ дру-

гаритъ си и самъ пийналъ, откачилъ послѣ часовникътъ си и го податъ на единъ свой приятелъ, комуто и забѣлжилъ, че ако се удави да го помене съ часовника. Послѣ се съблича, фърля се и веднага пада на дъното на бентъ. Пакъ рено студената вода му е причинила пъкакъвъ апоплексиченъ ударъ или пъкъ фуниеобразното течение на водата го е завлѣкло долу между дупкитъ и храсталацитъ, съ които е билъ запущванъ бентътъ. Съ саръкъ го извадили изъ водата. Докарахъ го въ Калоферъ на кола и синъ-котлянъ.

Стане ли часътъ 9—10 по турски, когато слънцето се прѣфърли задъ горнистыя върхъ Чавадарица и сѣнката му се простре до половината на голѣмата ливада — всички хора почватъ да се събиратъ за пѣть. Колята сж вече впрегнати, готови. Пакъ любезни и сърдечни разоцѣлувания, благословии и сбогомъ между дѣда егумена и гоститъ. Пакъ сега цѣла върволица отъ кола, хора и добитъкъ се проточи отъ манастиря до Курнидица, та чакъ до полето и до Калоферъ. Тукъ — на полето — е втората станция. Всички кола се испретватъ, но зелената ливада се наслагатъ трапези и се консомиратъ всички останѣли провизии, а най-вече приготвения отъ манастиря парочко за тукъ шинъ-кебапъ. За послѣденъ пѣть и едно добро хоро се изиграва. Слънцето вече се скрива радостно и доволно задъ Стара-Планина и една прѣлѣстителна и таинствена мрачавина изпълня Курнидица и сръднитъ балкански долици. Вече е мръкнѣло. Въ Калоферъ изъ всѣка улица и прѣдъ всѣка къщата почти растоварятъ кола. Пачесто, пачесто до пѣкое врѣме късно се чуватъ остритъ звукове на дѣтнискитъ свирки и пицѣлки и провиквания на мюзина, които сж се вържили отъ манастиря съ замаяни отъ веселието глави.

До вечерта въ манастиря не остава никой отъ гоститъ. Глухо, грозно, пусто остава тукъ.

Освѣтъ на казанитъ три празника, манастрътъ посрѣщаше гости и много пѣти прѣзъ годината. Мине ли се Пивановъ день, дѣдо егуменъ праца особенъ човѣкъ въ Калоферъ да каш еснафитъ да заповѣдатъ на манастиря. Тѣ, всѣки еснафъ отдѣлно, поотивахъ и прѣбарвахъ тамъ пѣколко дена въ развеселение. Туй се продължаваше чакъ до началото на велики пости. П учителятъ ходѣхъ. Непрѣмѣнно съ тѣхъ трѣбаше да бѣде и дѣдо Хаджи Паро. А да знаете, какъвъ оригиналъ бѣше той! Тѣ бѣхъ си играли съ него много, пакъ и той имъ посѣше шегитъ. Веднѣжъ дѣдо хаджия се прѣсторилъ на умрѣлъ: тѣ го обвини въ черга, ту-

рили го въ посилото и обикаляли изъ мѣнастирския дворъ при удрияне на камбаната. Като че ли горкиятъ дѣдо хаджия и другаритѣ му да сж искали при-живѣ да испжлнѣтъ тая погребална церемония, защото дѣдо хаджия биде убитъ, когато турцитѣ разорихъ Калоферъ, и навѣрно безъ опѣло си е изгшилъ. Често пѣти въ педѣля, или въ другъ нѣкой празникъ събирахъ се жени отъ Калоферъ или отъ ближното с. Митиризово и дохождахъ тукъ да се причестѣтъ, да си светѣтъ масло или вода, да си четѣтъ акатистъ, псалтирь, или пѣкъ да си извършѣтъ нѣкой другъ черковенъ обредъ за прѣзъ цѣлата година. Сутринъ дохождахъ и вечеръ се връщахъ. Даже и свадби ставахъ тукъ; помнѣ свадбата на калофереца Стефанъ Райовъ.

Н. Начовъ.

ВЪ ПРЪСЛАВСКИЯ ДВОРЕЦЪ

Историческа повѣсть

отъ

Ф. Прохавка.

(Продължение отъ кн. VI.)

*
* * *

Симеонъ като вървѣше подиръ слугата си, съгледа при входа, че стои жена съ високъ растъ, завита въ плащъ и закрита съ гъсто бѹло. Тя му отговори на поздрава пѣмо и съ дълбокъ поклонъ. По достойното държанье на тѣлото и богатитѣ дрѣхы, които се показвахъ изподъ разкрития малко плащъ, бѣше явно, че незнайната е отъ високъ родъ. Въ цѣлата ѣ обхода се видѣше голѣма свѣтливостъ, дори страхъ. Князътъ разбра, че желае да говори съ него насамѣ, отъ никого непозната: за туй си бѣше тѣй грижливо прѣбулила лицето и не отваряше дума прѣдъ любознайния слуга. Кивикъ му да си иде, и самъ поведе незнайната прѣзъ нѣколко ходнижа въ свѣтла разкошна стая. Въ това врѣме се отметнѣ плащътъ на незнайната и се откри свилената, прилѣпнѣла на снагата ѣ дрѣха, която издаваше гиздави форми на рамената и на гърдитѣ. Въ разкроя на пазухата и въ продължението на кжситѣ рѣкави бѣше подложенъ блѣдно-розовъ прозраченъ платъ, що придаваше на бѣлото ѣ тѣло особна прѣлестъ. Отъ това нечакано приключение князътъ забрави, че е оставилъ двама самотинци въ своята стая, и съ нитливо внимание слѣдѣше повата гостенка. Нему се струваше, че пълната ѣ бѣла рѣка треперѣше, та едвамъ удържаше крайтъ на отметнатия плащъ. Помисли, че може да ѣ е студено, и веднага положи столче до огнището, на любезно я покани да поседне. Незнайната се сложнѣ като изнемоцѣла отъ слабостъ върху меката перница на сѣдалото, а плащътъ паднѣ съвсѣмъ и се прѣметнѣ прѣзъ столчето. Симеонъ се смая отъ нейния образъ. Тая пружна тѣнка снага въ хармонично съгласие съ меката пълнота на формитѣ, тая дрѣха, това движение, — всичко въбуждаше въ него неясни спомени, що се сливахъ и пакъ

се разнеливахъ въ главата му като облачета, гонени отъ вѣтъра. Застахъ почтено срѣщу нея и съ нѣмо питанье гледаше въ забуленото лице. Незнайната повдигна разтрепериана ръка да се отбули, но ръката падна като прѣсѣчена; постѣ отметна булото съ гърчовито движение назадъ.

— Надка — сестрата на Тервеля! извика Симеонъ като поничи назадъ и съ ужасъ се загледа въ гизавото, ала блѣдо като смъртъ лице, прилично на блѣтъ надгробенъ трепдафилъ. Хладность на статуя вѣше изъ правилнитѣ красни чѣрти на блѣдната пейна лика, а тая хладность бѣше оживена отъ дѣхъ на дълбока жалъ, който смияваше остриятъ на чертитѣ и ги завѣсяше съ нѣкаква сладка омайность. Въ тази лика се смѣнявахъ сега страхъ и надѣжда, несмѣла усмивка и отчаяние.

— Ахъ, съ каква омраза изговори името ми, — въздъхна жаловито, като навеждаше очи прѣдъ неукротимия неговъ погледъ.

— И ти се чудишъ на това? питаше князътъ хладно. Азъ ли съмъ виновенъ, че това име е станало въ цѣлото отечество по-омразно отъ името на кой да било вънкашенъ неприятелъ? Азъ ли съмъ кривъ, че не се изговаря по България инакъ, освѣнъ съ прѣзрѣние!?

— Съ прѣзрѣние! повтори Надка съ примрѣлъ гласъ. И ти ли ме прѣзирашъ Симеоне? О, имаше врѣмена, когато ми се струваше, че инакъ изговаряшъ моето име!

— Ха, и ти ли спомняшъ ония врѣмена, и още прѣдъ мене? засмѣ се князътъ съ горчивъ гнѣвъ. Най-малко да рекъ, то е за чудење. Щѣне ми се вече да съжалъ, че не сумѣхъ да се надвижъ да не бѣдъ тъй неучтивъ къмъ своята гостенка, но думитѣ ти би стигали още по-вече да загладятъ това чувство за съжаление, отколкото да го възбудятъ. Какво искахъ да постигнешъ съ това припоминанье? Да ме докачишъ? Жена не ще умѣе да ми направи това! Или негли да ми се присмѣенъ, че и азъ съмъ ималъ свое врѣме за слабостъ; — да, това можешъ направи смѣло, и азъ самъ ще ти помогна. Не искамъ да избѣгвамъ отъ наказанието на присмѣха, което съ пълна мѣра съмъ заслужилъ!

— Милосърдие, Симеоне! плачеше дѣвойката, като простираше къмъ него отчаяно ръцѣ.

Тоя гласъ сбиха стресна князътъ. Дълбочината на чувството, що треперѣше въ него, и печално умолителниятъ погледъ на краснитѣ очи отбиха неговътъ укоръ и наумихъ му омайнитѣ сѣнища на миналото, когато за пръвъ пѣтъ съзрѣ тая жена,

сега въ нълень цвѣтъ на хубостѣта, ала сломена. — Когато и съзрѣ като цвѣнѣла тъмно пѣпчица, озарена съ блѣска на певинността, — тъй свѣтлива, и все пакъ привлѣкателна, тъй пещристорна, добра . . . Свѣтъ му се зави при това сравнение. Прѣминахъ нѣколко пѣти развълнуванъ по стаята, за да се свѣсти: по споменитѣ, що навалихъ като порой прѣзъ прокъсаната прѣграда, то понесохъ съ себе си. Припомни си, какъ се бѣ върхилъ изъ Цариградъ съ пѣсита на философи, който откажъ е позналъ хора отъ всѣкакъвъ видъ и тѣхни слабости и погрѣшки, на и суетата на удоволствията, нека да се затвори въ себе си и съ прѣзрителна усмивка да отминува тоя людски виръ на страсти, който бунуване на-около. Нему се струваше, че свѣтътъ вече не може му да-стави нищо ново, и се приемѣ на любовта, която заложна отъ разпуснатия дворъ Цариградски у ония суетни, безсрамни или користни хубавици. Тукъ се срѣкнахъ съ Надка, която Тервелъ доведе въ Прѣславския дворъ, и неговътъ възгледъ за живота, толкова яко страденъ споредъ него, се рухна въ нѣколко минути. Напразно посѣгане съ докачено самолюбие къмъ своитѣ начала на разума, къмъ своята опитность, що бѣше придобилъ за женитѣ: това гиздаво дѣте, отхранено като вила отъ горитѣ, се доближаваше до него плахо, съ неизказанъ погледъ на несъзнателна любовь, — тия пейни очи, тъй чисти и дълбоки, като планинскитѣ езерца, въ които сѣ се оглеждали, — то всичко опон сърцето му, което като вулканъ, признанъ за врѣме, толкова по-силно задими, пълнейки фантазията съ педогаждани сънища на блаженство и разконъ. Прѣваренъ самъ отъ себе си, Симеонъ се призна, че люби, и въ сѣщо врѣме позна съ ужасъ, че което прѣзиране досега въ скептичното свое отричанье, то не е ни било любовь. — че не е онитвалъ досега любовта! Гордиятъ неговъ духъ се противѣше на това завладяване, за каквото смяташе чувството, що се усилише, и гледане да отбрани кривитѣ заключения на своята опитность. Ала напразно убѣждаваше сърцето си, че и Надка е както всѣка отъ ония. Гледане да се завърне въ бившата си ограниченость, да се вдѣлби въ книгитѣ и съвсѣмъ да отбѣгва общуваньето особно съ Надка, която оплашена отъ тая промѣна въ него, всмѣтъ го търѣше и прѣсѣдваше съ утѣспени запитванья: — ала всичко бѣ залудо. Най-сетѣ разбира, че е безполезно всѣко отричанье, и намисли да се ожени за нея. То бѣ тъкмо слѣдъ отказа на Бориса отъ прѣстола и въцаряваньето на Владимира. Като се готвѣше вече за тая стѣпка, чу грозната вѣсть,

че тая невинна дѣвойка, която обожаваше, на която искане да повѣри благото на живота си, е станѣла любовница на владѣтелния князь, — неговъ братъ! Никому не изповѣда нити дума за своята злочестина. Съ потаена болка и горчива усмивка се върнѣ изново въ стаята си. Опитността му се обогати съ единъ примѣръ по-вече, и стариятъ възгледъ се разположи изново върху горчиви лаври. . . А що дирѣше още тука тая жена? Що значи нейната печаль? Съжаление ли? Отъ него той нѣмаше нужда, па и отъ нея нищо по-вече не желаше. Застанѣ прѣдъ блѣдната дѣвойка, която съ страхъ очакваше, каква прѣсѣда ще ѝ каже, и съ напрегнати очи следѣше всѣко Симеоново движение.

— Ти говори за минѣли врѣмена, — пое той съ тъменъ гласъ и остъръ укоръ. Нема не виждашъ сама, клетнице, колко ти е опасенъ шипътъ на ония спомени? Защо да ви-каме онова, което е вече положено въ гробъ? Нѣма вече да се върнѣтъ ония дни, както и въ Камчия вече неще да потече сѣщата вода, по която се спущаше нашата ладийка, както и нещѣтъ вече да цвѣтѣтъ посѣчениѣ липови дръвосади, низъ които сме ходили. Тогава отистина къмъ името на Тервеля се придружаваше състрадание и почитъ къмъ трагичната сѣдба, която бѣ сполѣтила цѣлата ви челядь; — тогава имъ излизаше всѣкой насрѣща за да помага да се изцѣлѣтъ ранитѣ ѝ. Тогава още никой не си мислѣше, че топли въ пазухата си змии, която ще отплати милостѣта и доброто съ отровни зѣби; та и горкиятъ ми баща не очакваше, че Тервель, който въ безкрайни сълзи оплакваше бащиното си прѣстѣпление и се топлѣше въ благодарности за всѣкой даръ, — че сѣщиятъ Тервель е лицемѣренъ клетникъ, който отравя сина му и ще тъмни да погуби цѣлото му дѣло. . . Така и азъ, разбира се, не можехъ да се надѣвамъ, че сестра му, тоя мнимъ невиненъ ангелъ, ще стане съ едно обръщане на рѣката княжеска любовница! . .

Надка болестно заплака и си закри пламнѣлото лице въ блѣтитѣ длани.

— А сега, — продължаваше неумолниятъ князь, — сега си дошла безъ съмнѣние да се похвалишъ съ високото положение, което другъ не би могълъ ти пода. Или нѣкъ те прѣвѣрила може би досада, — тоя моръ, що притиска безсрамнитѣ двореце, и ти като диришъ разнообразие, пакъ си спомнишъ за Симеона! . . О, ти ще да си проспала тия четири години, — на своя срамъ, — та още да ме мислишъ толкова дѣтинестъ, дѣто да повѣрвамъ и на всѣкакви твои думи! Е какъ бихъ могълъ да се измамѣ

и втори пътъ отъ лъскавия видъ на змията, която веднѣжъ ми забя вече зхобитѣ си въ сърцето? Ти си имала за мене недостойно, низко понятие, ако си прѣдполагала, че съ това умилкуване и това обѣкло, което ще да е имало да ми припомни миналитѣ врѣмена, бихъ те погледнѣлъ иначе, а не както го заслужаватъ жени отъ твоя видъ! . . .

— Прѣстани вече, Симеоне, прѣстани за всичко, що ти е свето! — викаше нещастната дѣвойка въ страстенъ плачъ и се хвърли къмъ позѣтѣ му, като прѣгръщаше колѣната. — Убий ме, стори ми тая милость, за която единичко те моля, но избави ме отъ своитѣ укори, отъ които всѣкоѣ ми е десетъ пъти по-горчивъ отъ самата смъртъ. Не щѣ да отричамъ грозната си вина, която ме направи извъргъ на свѣта. Знаѣхъ, че всѣкоѣ ме взима за дуча на своитѣ хули, та се приготвихъ за това и прѣдъ тебе — уви, ала не знаехъ, колко ще ме заболи отъ тебе! Не ме е грижа вече за цѣлия свѣтъ, и ми е все едно, какъ съди той за мене: — само ти, Симеоне, недѣй ме прѣзира. О, недѣй споменува съ горестъ и ония минути, за които споменътъ е слѣпецъ за злочестия ми животъ: остави ми неразмѣтена тази единичка улада, да мога да вѣрвамъ, че си ми билъ наклоненъ. И мойтъ животъ отъ онуй врѣме, кога те свърѣхъ, е само любовта къмъ тебе, и щото и да съмъ сторила, то е станжло отъ нея любовь!

Симеонъ се размѣ като лудъ и измѣненъ краката си изъ Надкинитѣ рѣцѣ.

— То е прѣкрасно, думаше остро и крачеше по стаята. То би докарало и мъртвеца до смѣхъ! Защо не кажешъ още, че съмъ те азъ надумалъ да ме любишъ? Тогава отъ любовъ къмъ нѣкого хвърляме въ калъ бисерътъ, който е той гледать съ свещенъ почитъ; тогава и братъ ти ще да затрива своитѣ жертви отъ сама чиста любовь къмъ тѣхъ; а безъ друго по тая същата причина и ти ще да си се вържила въ прѣдвизната си вѣра, па ще да си придумвала и брата ми да държи поганството и да гони християнитѣ . . .

Симеонъ съ закапа пристѣпи къмъ дѣвойката, която ничкомъ стоеше похлупена долу и се подимане въ отчаяние.

— Струва ти се невъзможно това, което е все пакъ само скърбна истина! — твърдѣше Надка. Ти цѣлишъ само моята вина, грозна за твоитѣ чисти рѣцѣ, ала не поглеждашъ причината и обстоятелствата, що сѣ помагали да ме затриятъ. Виждамъ, че за всичко това и не си се сѣщадъ, и закѣвамъ те, да почакашъ съ присѣдата си за мене, докѣдъ узнаешъ, какво ми е било тогава положението. Ще прѣскочъ кратко

ония блататки минути, когато за първъ път се намѣрихъ въ Прѣславския дворецъ, осветѣна отъ свѣтликъ на голѣмия градъ, ала най-вече отъ тебе, който първъ ме посрѣщаша до страната на баща си. Цѣлния свѣтъ ми се стори рай, а ти неговъ богъ. Щастieto се усмихна за мене, горкана. Стори ми се, че и ти почна да повтаряшъ моята любовъ, която отъ първи мигъ бѣ ме обзела, за тебе; но жестоката съдба немилостиво ме изтрѣгна изъ моитѣ шеметни сѣнища! Наеднажъ ти взе да странишъ отъ мене, и азъ напусто се мъчихъ да узнамъ причината, за да мога негли още да си поправамъ грѣшката, ако имаше нѣкаква. Не те съзрѣхъ вече, прѣко своето отчаяно дирене и просби, съ които пращахъ до тебе хора. Плачехъ по цѣли дни и ноци въ страхове и мъка, като нѣмахъ нийдѣ приятелска душа, на която да мога да изповѣдамъ злочестината си и да добиѣмъ добъръ свѣтъ. Братъ ми те мразѣше; хвърляше отъ страна само своитѣ грозни мѣстителни думи и ме приговаряше да се прѣдамъ на Владимира, който тъкмо бѣ станалъ князь и почна да ме слѣди съ любовта си. Изтрѣпнахъ прѣдъ това исканье; но Тервелъ веднага взе да се плаче, че новиятъ князь го заплашва да му отнеме всички дарувани имоти и да ни изгони и двоицата, ако не му бѣдѣ по волята, и на колѣнѣ се влечеше прѣдъ мене въ плачъ и молби, да не допуцамъ това, и така да му отплатя онова, що е сторилъ за мене откако бѣхъ осиротѣла. О, то бѣ страшно! Не се бояхъ отъ изгнание, — бѣхъ навикнала вече на всички неволи: ала страшни ми бѣха неговитѣ укори за неблагодарность, неговитѣ заклеванья въ името на обѣсепия мой баща, — а най-лоша ми бѣ мисълта, че никога вече не ще виждамъ тебе . . . Рѣшихъ се найсетнѣ да дойдѣ при тебе и да те помоля за ходатайство прѣдъ княза, да ни съжаля. Знаехъ, че нѣмамъ вече твоята приятѣль, но искахъ да възбудиъ поне милость въ твоето сърце; обаче напразно се въртѣхъ около твоя палатъ и по неговитѣ ходници. Ти бѣ далъ заповѣдъ на слугитѣ си да не пущатъ никого при тебе, и тѣ бѣха неумолни до отчаяние . . . Съдбата ми бѣше свършена. Твоята любовъ, що ми бѣ най-скъпа, изгубихъ навѣки . . . Що ми чинѣше вече моята личность, цѣлния свѣтъ? Само една свѣтлинка ми остана още: можехъ да си откупиъ жилище въ двореца; — то значеше за мене, че все ще те виждамъ, ако ще би и да ме прѣзирашъ въ моето нещастие, и че ще чувамъ скъпиятъ твой гласъ, ако ще би и да ме хули и проклина. Виждъ, това всичко искахъ да си купя, но и пего не

достигнахъ съ своя позоръ . . . Късно, много късно узнахъ, че всички ония заплахи и плащъ на брата ми сѣ били измама; че грозната моя жертва и тамъ е била напразна, излишна. Братъ ми си взе награда за моята отхрана щастieto и честта ми, — цѣна безмѣрна: на още и сетиѣ, като виждаше, какъ гинѣ, дѣлеше ме, че знае магии, които ще те привлѣкнѣтъ къмъ мене. Азъ, нещастна се, улавяхъ отчаяно за всеѣко стѣбло на надѣждата, — ала ти все не дождаше. Избѣгване съвсѣмъ и отъ двореца, както по-напрѣжъ и отъ мене. Не те виждахъ вече, освѣнѣ случайно нѣкога на горния чардакъ, и то толкова парѣдко, толкова за кратко, — о, що не съмъ азъ прѣтегнѣла! . . . Ти ме винишъ, че съмъ се върнѣла въ поганство, че съмъ придумвала Владимира да гони християнитѣ? Вижъ, и тука ми приписвашъ чужда вина, — братова ми, който мрази християнитѣ. Азъ отъ врѣме на своето нещастие вече не съмъ нищо. Може да съмъ по-лоша и отъ поганка, понеже хуляъ всичко. Що ми е менѣ за старитѣ божества, — що ми е за новитѣ, когато не могахъ и не можѣтъ да ми върнѣтъ онова, отъ което се лишихъ, когато навѣки изгубихъ единъ свой богъ! Какво още можѣтъ ми направити? Прѣзирамы тѣхната сила и отмѣщение. Искахъ да се погубѣя, ала тутакси пакъ ми засвѣти щастieto на утѣхата, че все не ще прѣварамъ напразно нищожния свой животъ. Тервель почнѣ да кове противъ тебе козини, и азъ, като бѣхъ неволно засветена въ тѣхъ, приехъ съ радостъ нова длѣжностъ, да ти вардѣжъ скѣпата глава . . .

— Ти прѣдавашъ брата си? възчуди се Симеонъ трогнѣтъ.

— И за него ли ми натяквашъ? зажали Надка. Азъ нѣмамъ вече братъ. Той хладнокрѣвно погуби сестра си, и още по-вече, отколкото да я погуби. . . Нѣма пѣгълъ, — понеже той трѣбаше да поблѣдне прѣдъ мѣнитѣ, съ които изгълни животътъ ми. Познавамъ само Тервеля, прѣдъ чиято злоба гледахъ само да те вардѣжъ чрѣзъ запланаванья, безъ да знаешъ виновникътъ имъ, и поехъ тая стрѣмна нѣтека къмъ тебе, отъ която еднакво осецахъ и радостъ и страхъ, само за да те прѣдпазвамъ отъ нови опасности. О, недѣй прѣзира съвѣтътъ ми, — по-вече не можъ да направѣмъ за тебе. Стѣбери своитѣ вѣрни и укѣрни домѣтъ си, или се оттегли въ укѣрпения Дрѣстъръ. . .

Симеонъ изтрѣпнѣтъ слушаше думитѣ на нещастната дѣвойка. Старата рана на сърцето му, която вече мислѣше да е заздравѣла за винаги, се отвори съ новъ раздѣливъ

пламъкъ на болка. Позна съ ужасъ, че неговата гордостъ събствено е виновна за нейната сѣдба и за нещастieto и на двамата, — че той самъ е билъ главната причина, дѣто трѣбаше да я прѣзира. Любовта му изново оживѣ въ съзні. — но сега помежду имъ имаше вече непроходна пропасть. . .

— Стани, клета, злочеста Надке! думаше съ гласъ силно разтреперанъ и искаше да я повдигне.

Надка страстно улови рѣцѣтъ му и ги обсипа съ цѣлувки и съзні.

— О, колко си добъръ, колко си благороденъ, Симеоне! изрече съ божественъ погледъ.

Симеонъ заплака и се отвърнѣ. Чувствуване, че сърцето му изново се топли къмъ прѣдмета на любовта си, отъ който се е лишавало тъй дълго и е било така измѣчено. Не искаше да открие силното си вълнение. Бърже си изтегли рѣцѣтъ и изкочи изъ стаята. . .

Надка останѣ още малко на колѣпѣ и гледаше подирѣ му съ озарено лице. Послѣ тежко се вдигнѣ да си ходи, и пакъ се наметнѣ съ плаща и се закри съ булото.

— Ахъ, той вече не ме прѣзира! шепнѣше си благато. Симеонъ ме съжалява, — той ме разбра. . .

IV.

Никита Склеросъ забавляваше князѣтъ.

Просторниятъ високъ трѣмъ въ видъ на базилика съ три кораба бѣше промѣненъ въ разкошна горица съ дѣгнеста лѣка посрѣдъ и съ тъмни, вити като змии пѣтечки. Трѣвата и мѣхътъ на това просторѣ бѣхъ меко послани съ цвѣти, отъ които нѣкои видове бѣхъ докарани съ много храсталакъ и дървичета чакъ изъ далечнитѣ краища на югъ или изтокъ. Стѣнитѣ на трѣма освѣнѣ нѣколко само фрески, що прѣдставихъ бѣзиниви сцени изъ митологията, бѣхъ цѣли закрити съ зеленица. Сумракътъ, що спадаше така въ трѣма, отстъпаше на половина на свѣтлината отъ нѣколко изкуствени звѣзди и мѣсець, които отъ двойния потокъ заливахъ съ плавосинкавъ свѣтликъ фантастичнитѣ групи посрѣдъ просторѣто и тѣлата на ония, които изкачахъ изъ горицата и пакъ се криехъ въ нея. Околъ низки масички, покрити съ мѣхъ и натрупани съ множество всѣкакви подслади, лежеше по класиченъ способъ княжеското дворянство върху скапи възглавници. Женитѣ бѣхъ наметнати само съ въздушно тънки ризи, мѣжетѣ пъкъ облечени въ стегнати дрѣхи отъ

сѣщо такъвъ платъ и носѣхъ върху си емлемитѣ на отдѣлни богове и богини изъ грѣцкото баснословие.

Мисльта на Склера бѣше да промѣни мѣстото за вечера въ Олимписки върхъ, Владимира въ Зевсъ, а дворянитѣ му въ други богове, както взаимно пируватъ. Той склони къмъ това равнодушниятъ Владимира, ако и да прѣчеше много Тервелъ, който виждаше обидѣ за поганството. Никита самъ прѣдставише бога Хермесъ. Слугитѣ бѣхъ промѣнени въ по-малки богове на водитѣ, лѣсоветѣ и градинитѣ, или въ дружини на главнитѣ богове, подъ чинто заповѣди се намирахъ готови за услуга. Нѣколко сатира разнасяхъ по знаковетѣ на Пана дивечъ въ златни блюда, и боси нимфи съ горски алги въ коситѣ съ задрѣжати поли леко припкахъ и сицѣхъ по мѣха и цвѣтата на масичкитѣ всѣка особенъ видъ ягоди и разни горски плодове. Други дѣвойки на служба у бога на градинитѣ разнасяхъ оводия, както висѣжтъ още по гранкитѣ, или на рѣцѣ, или въ пѣстритѣ поли на дългитѣ си дрѣхы, които бѣхъ закончени съ чепрагъ на лѣвото рамо. Въ малкото езерце, което се затуляше въ горицата и на което подната мозайка трѣбаше сѣщо тъй да отетжни, както и на високитѣ дървета, се балакахъ въ топла вода нѣколко водни жени съ водни лалета въ зеленитѣ си разплетени коси. Посейдонъ махнѣше съ рѣба, и тѣ се гуркахъ като на ловъ за риби и ги донасяхъ на скойкови блюда вече стотвени за ония, на които се поцѣваше; слѣдъ това пакъ изчезвахъ, като рѣсѣхъ подирѣ си цвѣти и мѣхъ по водата, която се цѣдѣше отъ коситѣ и тѣлата имъ.

Всѣкой отъ боговетѣ трѣбаше да нагости чваницата и да весели Зевса и другитѣ му другари съ пѣщо въ своето царство. Дионисъ, увѣичанъ съ лоза, обикаляше гоститѣ въ леки колца, теглени отъ маски леопарди, и паливаше всѣкому пѣшливо вино изъ голѣма връчва. Стѣдъ него идѣше проводъ силени и менади, които танцувахъ и носѣхъ кърчазы, овити съ бръшлѣвъ, пълни съ всѣкакви вина, и цѣли кошове гроздѣ. Подирѣ имъ вървѣхъ и палаво чепяхъ ореадни и сатири, които свирѣхъ на пинцели, кимвали и кастанети. Даровникътъ на виното като обиходи вече масичкитѣ и седна на мѣстото си, по повеля на Хефеста падна зеленината отъ високитѣ врата, що водѣхъ въ друга голѣма стая, и тука въ блѣскаво освѣтление ту отъ багреня, ту отъ модри отъцове, които по него врѣме гърцитѣ бѣхъ майсторя да правѣтъ, се показвахъ миннати циклопи, които безъ аистъкъвъ шумъ коѣхъ нажежени мълнии за Зевса. По инаа негова повеля занима-

телното явление изчезнѣ, и слѣдъ малко, колкото да си размѣнѣтъ зрителитѣ впечатления отъ видѣното, показа се по повеля на Посейдона прѣзъ сѣмѣния отворъ дълго просторѣе, озарено съ слаба зеленикава свѣтлина, сѣкашъ нѣлно съ вода, въ което се движехъ дълги водни алги и тукъ-тамъ плувахъ риби, като се губѣхъ въ тъмната заднина, която се гледаше така безкрайна. Наведнѣжъ се яви при входа едно чудовище съ тѣло като на бикъ, но прѣднитѣ му крака бѣхъ кѣси и съ плаватна цина, а задната частъ на тѣлото проточена въ множество змѣйски опашки. Нѣколко глави, завършени съ клюнове, постоянно клапѣхъ да ловѣтъ риба и свѣткахъ съ очитѣ си като съ освѣтлени смарагди. Зрителитѣ се изплашихъ, като имъ се стори, че чудовището иска да втѣзе прѣзъ отвора въ мѣстото за яденѣе, ала то се обърнѣ назадъ и изчезнѣ въ тъмнината. Веднага слѣдъ това се показа дебела змия, която бърже се мѣташе по водата напрѣдъ и дължината на тѣлото ѣ, което лъщѣше отъ люспи съ бои на дъгата, нѣмаше край. Подирѣ ѣ тичехъ нѣколко мръсни риби отъ баснословенъ видъ и цѣлъ редъ чудовища, едно отъ друго по-фантастични. Когато най-сетнѣ тия митични жители на морето взехъ да уморяватъ небеснитѣ обитатели, Посейдонъ завърши зрѣлището съ яростна борба на чудовищата въ промѣнлива свѣтлина и биде възнагаденъ за това съ общо ржкоплесканѣе. Слѣдъ него други богове показахъ чудесата на своитѣ царства, и Хермесъ сияеше отъ щастие поради безкрайни ласкателства и похвали, съ които непрѣстайно го обсипвахъ.

— Хекторе! извика и подигнѣ за кожата малко едно мече, което майсторски наподобяваше климавия вървежъ на тоя звѣръ и се разхождаше около масичкитѣ. — И тебе ли ти зашихъ днесъ остротитѣ въ тази меча кожа, та единъ отъ всички пазишъ неначетъ изворътъ на своята веселостъ, който въ минути на досада самъ постига да разтрѣси търбухътъ на цѣлия дворецъ? Хайде, скочи тукъ при мене; — то е голѣма честь за животина, да я вземе богъ при себе си. Вижъ, на княза се досади вече. Кажѣ му, що ти е днесъ на сърцето, и давамъ ржка, че той ще се засмѣе. Може пъкъ слѣдъ смъртта ти да те направи съзвѣздие, ако види, че жалбата за тебе го заслужва!

Мечето си поглади смѣшно острата рилка съ лапкитѣ и си смучеше потѣетѣ съ такава истинностъ и прилежание, че князътъ се засмѣ.

— Днесъ ми прѣсѣхнѣхъ остротитѣ, викаше плачевно джуджето, защото какво съмъ азъ спроти тебе, ако не просто чапало, — какво сж хиледи мои клети играчки спроти една твоя, — мечта острота спроти божествена? Днесъ не говорѣхъ: днесъ само трѣпнѣхъ, чезнѣхъ, умирамъ отъ почуда . . .

— Наистина? усмихваше се посланикѣтъ самодоволно и все пакъ гледаше съ недовѣрие на Хектора. Е азъ едвамъ сега захващамъ да вѣрвамъ, че съмъ изкаралъ нѣщо по-значително, защото не е токо така, че сж млъкнали твоитѣ остроти и си нагласилъ важнитѣ струни. . .

— Да знаешъ, че сж важни, — твърдѣ важни! въздѣхнѣ мечето и си опрѣ на лапкитѣ главата върху масичката. Чиши ми се, че само ти заслужавашъ да бѣдешъ оня, въ чинито обѣлѣзи си се обѣлѣкълъ. Всички други, освѣнѣ князѣтъ разбира се, който сѣди тѣй достойно като сжщи Зевесъ, сж само лъжливи богове, защото се смѣхтѣ когато трѣба да плачѣтъ, или поне възчудено да сключватъ рацѣ надъ това, отъ което ужасъ би обзелъ сжщинскитѣ богове!

— А що мислишъ, лало, че е сполучилъ извънредно добрѣ синъ ми Хермесъ? питаше Владимиръ любопитно.

— Да изпразни татковѣтъ си ковчегъ, — отговаряше мечето съ сжщия елегиченъ тонъ, — и тѣй да го изпразни до дѣно, както не би могълъ и истинскитѣ Хермесъ, който вече слѣдъ своето раждане откраднѣлъ на брата си стадото.

Склеросъ се ядоса и промѣни; но щомъ видѣ, че князѣтъ, а слѣдъ него и другитѣ пировници силно се засмѣхъ, пакъ се успокои, понеже лошото разположение на княза бѣше досега единчката мрачна страна на забавлението, уредено отъ него. И той потуна засмѣнъ мечето по главата, но тѣй юнашки, че то нагази въ единъ кунъ меки ягоди и хукиж да избѣгне. Хермесъ посвети тогава пакъ своето по-голѣмо внимание на съсѣдката си Афродита, на която взе да описва съ тѣчни бои любовнитѣ задержки на Юпитера къмъ красната богиня, що си бѣ избрала тя за образецъ.

Лалата събранихъ бѣше си вѣлѣлъ въ пѣтя съ първата острота и дразнѣше всички богове, като имъ прѣсичаше любовнитѣ нещотни съ умѣстни весели обрати, на имъ крадѣше изотзадъ подладитѣ и отъ устата пѣшнитѣ чаши, ил, пъкъ се катерѣше съ истинска мечта изрѣгавостъ по дръветата-отдѣто изглеждаше цѣлото общество и подражаваше грѣшнитѣ и прѣхватитѣ на нѣкои отъ него за смѣхъ на другитѣ. Щомъ зърнѣ, че главитѣ на Склера и на Афродита подозрително се доближавахъ, слѣзе тихо отъ високата ела, тъкмо

на връме си шумгнѣ помежду имъ рунтавата глава и получи по една гореща цѣлувка отъ всѣѣа страна. Като си отригваше дѣсната ланита, къмъ която Склеросъ бѣ притисналъ своитѣ разпалени устни, лалата при всеобщъ смѣхъ се поклати чакъ на върха на елата, дѣто откъснѣ една звѣзда отъ близкото небе. па я донесе на Венера съ благодарностъ за нейната цѣлувка.

— Варай, нищожно животно! Гнѣваше се Хермесъ. Виждамъ, че си се възгордѣло отъ отбраното общество, което спизходително те е приело въ своята срѣда. Да не ти изтѣже скъпо играта съ боговетѣ! . .

— Нѣмай грижа, почтени Хермесе, хитѣше се мечето. Днесъ, както прѣввѣзходно знаешъ, всичко плаща князътъ, а той не се назарува. Кривъ ли съмъ азъ, че тоя изворъ на всѣѣа хубостъ, ако ще би да разбира и самъ отъ злато, обича по-вече младостта, била тя и съ меча обхода, отколкото сребърнитѣ сѣдини и лисини, блин тѣ и най-почтенитѣ? Нека се опита единъ отъ тия богове да донесе звѣзда отъ небето на своята дружка. — Какъ, ти прѣзирашъ, горда хубавице, мойтъ даръ? Може се боишъ, че свѣтлината му би ти попрѣчила въ любовнитѣ клопи? Ако е тѣй, ще подарѣ звѣздата на нѣкоя горска вила, но най-напрѣдъ ще ти дамъ за цѣлувката още единъ добъръ свѣтъ. Помни, че сега те задиря богътъ на кунцитѣ и на крадцитѣ. Пази си добръ прѣлеститѣ и не дѣй се цѣлува, освѣтъ кога вали златенъ дъждъ.

— Остави ни вече, ти меча пасмино, — ядосваше се Склеросъ — и върви да точишъ забитѣ си нѣкъ на друго мѣсто. Е, тамъ ти е горда Артемида! Присмѣй се на тази неприятелка на твоя родъ, че тъкмо се покорява подъ оржанието на палавия Еротъ! Тѣй леко и вѣрно, както сега, той надали е изпрацалъ нѣкога нѣкоя отъ стрѣлитѣ си. . . Дали е била нашата цѣломѣдрена богиня съвсѣмъ безъ оржие?

— Безъ никакво друго оржие, освѣтъ острия си езикъ, който обаче не може да се брои за послѣдно оржие! — смѣеше се Хекторъ. Рогушката ѣ избѣга прѣдъ мнимитѣ леопарди на Диониса, па още и съ златния ѣ лѣкъ. Ей тамъ го влѣче още, цѣла изплашена, върху позлатенитѣ си рога и се притиска къмъ Сатира да я заварди. Вижъ какво убѣжище обичатъ да дирѣтъ тия плахи рогушки! . . Много ме е страхъ, че и Артеминитѣ лѣкъ е слабо оржие противъ стрѣлата на твоего мило синче, прѣѣрасна Афродито. Погледнѣте, какъ

паметътъ очитѣ на наша Артемида! Налива на Ерота вино въ подложената чаша, а той дяволито гледа къмъ нея нагорѣ и си притиска кадравата глава на буйнитѣ ѝ гърди. . . Пѣма пищо, почтени Хермесе, ще идж да поднесж на богинята помощъ въ борбата, дѣто вече умалива, ако и да се божъ, вѣрвай, че моето настръчение пѣма да се хареса тамъ, дѣто се е прѣдалъ човѣкъ на сладко поражение.

Мечето се заклати къмъ Ерота, а Хермесъ, като обръщаше вниманието на съседката си върху групата, която лалата негодно бѣше разстроилъ съ шегитѣ си, пакъ се навождаше несъгледно по-близу къмъ Афродита. Той показваше мечето, какъ тича къмъ дървото, за да избѣга отъ раздражения Еротъ, и вече се допираше съ ланита до пейния триндафиловъ вѣнецъ, процъетенъ съ мирти, когато внезапно се разнесе силенъ пликъкъ на вода, която попруска наоколо, и силашенъ викъ на наидитѣ, които се спущахж на вси страни, тъй че Афродита стрѣснѣла скочи отъ мѣстото си, а Хермесъ ниско изрѣмжа прѣтивъ лалата, който втори пакъ му развили помисълътъ. Хекторъ сирѣчь, като видѣ воднитѣ жени струпаши наедно за бездѣлни клюки за боговетѣ, не очаквано скочи отъ дървото между тѣхъ въ водата: постѣ мигновено се хвърли навънъ и излѣзе изъ трѣма, за да се осуши пѣйдѣ.

На Пикита не останае вече врѣме и за трети опитъ, понеже бѣ дошълъ пѣму редътъ, да продължи забавлението заедно съ Афродита. Хермесъ почна да забавлява съ найчудни ястия, на които подобни сж се слагали само върху трапезата на Лукула и на други сладокусни римски богатани въ врѣме на всеобщия упадѣкъ на световното царство. Изъ опечени цѣли, или отъ разни части съставени животни, немъ се разрѣжехж, изфъркахж птици или се прѣскахж найразповидни захари. Хубави дѣца съ крилати калначета на главитѣ разнасяхж благовопно триндафилово масло и богати дарове за отдѣлни гости, дождѣ хороветѣ и харититѣ на Афродита играехж привлѣкателенъ тапецъ по мѣравата подъ външешнитѣ лъчи на свѣтлината, що изливане изъ горицата. Пѣколко слуги въ носии на прѣразлични народи донесохж прѣдъ Зевса голѣмо срѣбърно блюдо, захлупено съ тежка покривка отъ сѣщия металъ. То бѣ най-богатото произведение на Силеровата готварница, и додѣто се правѣше, той самъ наблюдаваше да се приготвятъ и най-малкитѣ му подробности. Сега станъ, и като въдвори тишина, натетически произнесе въ шестостални стихове ода на Зевса, отъ когото

изкусно прѣминаж върху дара си. Той, каже, обгръща въ себе най-отбрапитѣ сладости отъ цѣлото царство на Зевса, додѣто Хермесъ пази търговцитѣ по най-далечши пѣтица, и всички ония дарове на отдѣлнитѣ земи сж изкусно стѣмени въ едно ягне, което никой не би разпозналъ отъ истинско. Най-близкитѣ пировници станѣхж въ напрежение, дори и самъ Владимиръ махнж нетърпеливо да се вдигне захлупката. Тая отлѣтѣ нагорѣ, и когато на всички очитѣ бѣхж вторачени въ тъмния прѣдметъ върху блюдото, той се повдигнж, и се видѣ, че е мече, което се кланяше наоколо и съ гжгнивъ гласъ повтори послѣднитъ стихъ на изтрѣпнѣлия Хермесъ; на безъ да чака, какъ ще се оцѣни тая смѣла шега, побѣгнж въ шумака. Никита пожъна вмѣсто най-висока почуда гласовитѣ смѣхъ и напразно бѣше неговото лутанье да намѣри сжжпоцѣзната гозба, която лалата, безъ да ѝ прѣдусѣща цѣната, бѣ отложилъ настрана, а нѣкоя отъ слугинитѣ нимфи бѣ изнесла остатъкътъ на гладнитѣ войници отъ дворцовата стража, които се навъртахж около входоветѣ. Князътъ видѣше измѣченото лице на посланика, но все не губѣше веселостъ, което успокои донѣйдѣ Никита. Никой вече не поглеждаше гозбитѣ, та и неговото изкуствено ягне щѣше да бѣде най-много прѣдметъ за безразлично очудване; обаче шумното това явление възбуди внимание само въ най-близкото съседство, когато другитѣ жители на Олимпъ, завзети съ други за тѣхъ по-привлѣкателни нѣща, сѣкашъ нищо и не забѣлѣзвахж.

Упоителното благовоние на цвѣттята и на меризливитѣ масла, пламенната сила на употрѣбенитѣ вина, възбудителната свирня и външебниятъ полусвѣтликъ, що покриваше всичко поамливо още съ особена прѣлестъ, докарахж и това разпуснжто и занеметено общество въ необикновена буйность. Единъ тежъкъ, дунепъ въздухъ на чувственостъ се бѣше разложилъ по цѣлата горица, та разналяше образи и очи и силѣше гжрдитѣ да дишатъ по-запѣхтѣно. Само три лица не бѣхж сѣкашъ досегнѣти отъ това всеобщо раздражение. Тѣ бѣхж най-напрѣжъ дѣщеритѣ на Чернева, които въ обикновенитѣ си дрѣхѣ сѣдѣхж възъ една мѣхова лавица на край горицата и се извърѣцахж отъ срамъ прѣдъ непристойнитѣ картини; а постѣ и Надеа, сестрата на Тервеля, посрѣдъ непрѣстайно ласкание на цѣлото общество, което обаче тя и не поглеждаше. Склеросъ бѣ ѝ пратилъ за двешния пиръ отъ името на княза реснато рухо на Хера, което блѣскаше отъ бисеръ и сжжли камънье; тя го подари на Владимировата съпруга,

а сама си остави кафията копринена дрѣха съ розова обтока, която обичаше най-много да носи. Прѣко очуденитѣ и недоволни погледи на княза тя отстъпи на жена му малкиятъ златенъ прѣстолъ, къмъ който бѣше я довелъ, и седна до него на възглавничка. Горката княгиня, която разваленниятъ Владимиръ постоянно отритваше и тя пакъ го обичаше, приемаше съ благодарностъ тия отстъпки на своята съперница. Пейното отношение къмъ Надка бѣше откровенно приятелско. Тя скоро позна, че омразната изгърво разрушителка на пейното щастие е както нея еднакво злочеста, и това ги сблизяваше. Надка всѣкакъ странѣше отъ княза и гледаше при всѣкой даденъ случай да даде правото на княгинята. А пъкъ суетниятъ Владимиръ умишлено посветяваше по пѣкога по-голѣмо внимание на княгинята, като сѣкаше, че съ това ще възбуди у Надка ревнивость, и така той намѣстѣ противъ своята воля докарваше по пѣкоя радостна минута на своята добродушна жена, която винаги посрѣщаше неговитѣ ласкателства за истински обратъ на любовта.

Така станѣ и този пътъ.

Князътъ, наостренъ дѣто Милка му върна дарѣтъ и не го поглежда, на и всичкитѣ му опити да се доближи отплащаше съ равнодушие и упорство, играеше пакъ отъ пѣкое врѣме негодната роля на любовникъ прѣдъ жена си, и то съ такава сполука, че по-старитѣ му придворни трънѣхъ отъ почуда и вече захващахъ да се двоумѣтъ, дали да се кланятъ на досегашната звѣзда, или да се обръщатъ съ своитѣ ласкателства къмъ друга, на която свѣтликътъ оживяваше изново. Тервелъ въ облѣкло на богъ на войната безпокойно се въртѣше върху своето легало и често мѣташе погледи, пълни отъ страхъ и неволя върху сестра си: само Ингита, старъ опитенъ придворецъ, бѣше досущъ спокоенъ, безъ да се съмнява и най-малко, че новото свѣтило е само блѣскава изходлива пштека на звѣзда, която пада. Заритъ скентикъ, той чудно разглеждаше Надка и я цѣлише като отлична актриса, която добръ си е проучила и разпоредила ролята. За него не останѣ тайна, че князътъ подъ буйната наврѣмени веселостъ бѣше гнѣвепъ, като поглеждаше често безпокойно и съ тъга къмъ Надка, и че при най-откровенитѣ галення съ княгинята си закриваше отъ прозѣвка засмѣнитѣ уста. Знаеше, че нехривиятъ князь при една само усмивка на тая красна дѣвойка би забравилъ всичко и озовавъ би се до позѣтъ ѝ; затуй и не обръщаше твърдѣ внимание, както други, къмъ богатата княгиня, но се възвиваше съ поклони и шегѣ все

къмъ Надка, която съ блѣдно лице и съ съливно упрени въ изкуствения мѣсець очи се луташе пѣйдѣ далече съ духа си.

Викъ отъ неволя се зачу изъ горицата. Той сепнѣ всички пиропици и обърнѣ имъ погледитѣ къмъ страната, отъ дѣто дойде. Причината му бѣхъ дѣцеритѣ на Чернева, около които се въртѣше старъ единъ боляринъ съ лиса глава и съ отвратително побуялъ изразъ на лицето, който изглеждаше като сжщъ образецъ на сатиръ, за какъвто бѣше прѣоблѣченъ. Вече отъ нѣкое врѣме той мѣчеше двѣтѣ момичета, които бѣгахъ отъ него, съ непримични думи и движения, и когато напослѣтъ се бѣхъ сгушили една до друга възъ мѣховата лавица като двѣ оплакени птичета, той се опита да загърли едната отъ тѣхъ. Дѣвоинитѣ изпищѣхъ. Но-голѣмата отблѣсна тоя дъртакъ, дори залитна, па и двѣтѣ отърчахъ при Надка. Паднахъ ѝ до нозѣтѣ и съ плачъ я прѣгръсахъ.

— Упази ни, добра Надке, бѣди ни и за напѣдѣ спасителка! плачеше Рада и цѣлуваше въ пеголя пейцата рѣка. Недѣй си оттегля и сега отъ насъ рѣката, която ни е зацѣщавала.

Надка се зачерви прѣдъ такава просьба. Чувствувахе, че очитѣ на всички придворни съ присмѣхъ бѣхъ обърнати къмъ нея, и наведе очи, като обвиняше съ любезна утѣха двѣтѣ сплакени дѣвоини. Сама лишена отъ най-голѣмата сжщпоцѣнность, тя я вардѣше у тия злочести.

Сатирътъ излъганъ въ своята надежда се приближи съ присторена усмивка къмъ княгинята и тъкмѣше да се възползува отъ обрата на Владимировата любовь. Молѣше я да поговори на Зевса, за да му повърне плячката. Княгинята погледнѣ разтрепепенитѣ дѣвоини и отрицателно поклати глава.

— Склони се тогава ти къмъ мене, всемощни владѣтелю на боговетѣ, думаше Сатиръ и прѣви козитѣ си крака да колѣнични. Дай справедливостъ на злочестия любовникъ, комуто висша сила измѣни прѣдметътъ на любовта изъ обиятия. Не ме оставяй самъ единъ въ безсмъртното щастие на Олимпъ да тъжъ за изгубено блаженство и заповѣдай да ми се върне дѣвоинката, що ми бѣ отредена днесъ за дружка!

Князьтъ погледнѣ въпросително Надка, дали не ще си обърне краснитѣ очи къмъ него съ молба. Кога видѣ, че тя е завзета само съ дѣвоинитѣ, въ него мѣгновено се пробуди жажда за отмѣщение и упорство.

— Успокой се, тѣлеше Сатира. Никой не трѣба да се оплаква, че е тѣрпѣлъ кривда подъ моя жезлъ съ мое знание. Истина, бѣше ли ти наречена една отъ ония моми?

— Бѣше, велемоуши господарю. Арестъ е свидѣтель! Тервель потвърди.

— Тогава вземи си я!

Сатиръ се отстрапи. Очитѣ му засвѣткахъ. Дързновено пристъпи къмъ една отъ заварденитѣ отъ Надка, но тя го отпади съ строгия си погледъ, па се обърнѣ сама къмъ княза.

— Подари ми тия чеда за моя свита, Владимире! молѣше съ неодолимъ изразъ въ тъмнитѣ си очи.

Намислената хладнотъ на княза се разтопи въ тоя погледъ като захъснѣлъ снѣгъ на припекъ. Сатиръ веднага съгледа опасниятъ обратъ и искаше да го възпре.

— Прѣславниятъ князь Владимиръ не си развали думата, — рече побѣдоносно, — и сега тъкмо обѣща, че една отъ черкитѣ на Чернова ще се гонцава съ мене. На хванъ за ръчка Рада, която силно се притискаше къмъ своята пазителка. Тервель-Арестъ държеше въ недоумѣние украсениятъ си мечъ и чакаше за сетницата, костои въ двата случая бѣше за него тежко. Отказътъ на Надкината просба би значилъ, че е изгубена княжеската благосклонностъ, която държеше цѣлата сграда на плановетѣ му, а съгласието съ нея би значило да се заварди дъщерята на омразния боляринъ и да се наруши обѣщанието, дадено на Сатира. Никита се усмиваше, като не се двоумѣше ни минута за сетницата и задоволено киване съ глава, възвита къмъ Надка, като да сѣдваше точното изпълнение на известно упражнение. Владимиръ се мѣтане безпокойно въ мръжата, която му постави Фаунъ съ бързия обратъ на рѣчта си и всеѣкакъ дирѣше да се измъкне. Въ него врѣме дойде му на помощъ Никита и затуй получи благодаренъ погледъ.

— Прѣславниятъ князь Владимиръ не парушава, разбира се, никога своята дума, казваше съ гладкостъ на опитенъ борецъ въ подобни сбивки. Кой би се осмѣнилъ да се съмнива въ това? Обаче дасъ князътъ отстъпи на Зевса, а Зевсъ е парушавалъ, и може да парушава своята дума, кога му душата поиска!

— Така, така, прѣвъзходни Никито! разсмѣ се князътъ, комуто много отлежѣ. Азъ не обѣщахъ и не зановѣдахъ нищо като князь. Па и като Зевсъ най-послѣ ще успокоѣ Сатира съ по-добра награда. Избери си дружка отъ нашитѣ богини, които не сѣ още наречени. — изборътъ е наистина великобѣшенъ. Азъ собствено и не се досѣтихъ, че съ просбата си искахъ да докажнѣ цѣлнѣтъ Олимпъ, като отивашъ да си изберешъ земно съдание, кесто и нѣмамъ право да

ти допуснѣ безъ съгласието на цѣлия божески свѣтъ. Щѣхте ли да се съгласите за това, драги мои, питаше усмихнѣто, като знаеше отнапрѣжъ, че отговорътъ ще бѣде отрицателенъ, какъвто го желаше. Е, тогава гледай по-скоро да си поправишъ грѣшката, защото иначе ще те извадишъ на сѣдъ като упоритъ непослушникъ.

— Добави още, че на Тервелъвъ сѣдъ, княже мой, доложи лалата, и горкиятъ Сатиръ ще си вземе веднага по-добръ беззѣбата майка на всички богини. . .

Сатиръ стиснѣ гнѣвно зѣби и тръгнѣ къмъ горицата, изпращанъ съ смѣхове. Князътъ се надѣше сега да получи за услугата си нѣщо по-вече отъ една само благодарна усмивка, на остави изедпѣжъ съпругата си и почнѣ да се милка около Надка, което изново очуди всички; — само Никита се усмиваше на това, попеже то потвърждаваше бистротата на духа му. Надка се поотдѣли отъ двѣтѣ дѣвойки, — може би отъ страхъ, да не би да се докачи крѣхкото имъ чувство отъ нѣкое невъздържано слово на Владимира, побуялъ отъ вино, и хладно прие неговата любезность. Приговаряше я поне сега да седне до страната му; ала напразно. Сѣщо така не постигнѣ цѣлѣта си и гладкото краснорѣчие на Никита, когото Надкиното отричанье бѣше мракъ, що заплашваше постоянно цѣлата сполука на днешното негово забавление. Надка се примѣкнѣ между тѣхното настояване къмъ кпачи-нята, та вмѣси и нея въ разговора тѣй, че Владимиръ ядосанъ и навѣсенъ отиде на мѣстото си безъ да отговори на многобройнитѣ загрижени питанья на своята съпруга, която не знаеше какъ да си обясни тая внезапна хладность.

Въ тая тремавость Посейдонъ махнѣ съ лѣскавия тризбецъ Тритону, покритъ отъ пояса надолу съ сребърни луспи, и той затрѣби съ закривена голѣма скойка. На тоя знакъ паднѣ пакъ зеленицата, що закриваше просторния отворъ, и прѣзъ него проникнѣ въ горицата ясенъ токъ дневна свѣтлина заедно съ бухтенъе на води.

— Бани, бани, викаше цѣлото общество възхитено и се натрупа около отвора, къмъ който на първо мѣсто Никита постави Зевса и Хера.

Въ голѣмия трѣмъ се показа на смаснитѣ очи езерце съ прозрачно пѣсчливо дѣно, обиколено отвсѣдъ съ гѣсти шубраци и фантастични скали, които бѣхъ пакъсани въ множество пещери, засѣнени отъ шумата. Стѣнитѣ бѣхъ обвити съ килими, на които втъканитѣ образи бѣхъ сѣгащъ продължение на крайната надалечъ. По гладки стѣлби отъ

александрийски мраморъ се лѣеше бързѣй топла вода, а от-срѣща прицѣше хладенъ изворъ като изкуственъ скалистъ водопадъ, който бѣ обрасълъ съ мѣхъ и широколисти водни цвѣта. Въ езерцето се къпѣхъ паяди, прицѣващи пѣсень за любовъ къмъ свирни, които се чуеше задъ горицата. На лѣскавата повърхностъ постѣпенно се спущаше сива драча, тъй че лицата въ нея се виждахъ като полѣти съ плава мѣсечна свѣтина.

Тритонъ затрѣби втори пѣтъ, и тогава най-качохъ изъ шумака скрити до сега сатири, та съ викове и танци се хвърлихъ между воднитѣ жени. Шумоливо заплиска водата, и всѣкой отъ тѣхъ пакъ си изкочи съ плячка, па изчези въ нѣкоя отъ тъмнитѣ пещери. Диво упоение обзе цѣлиятъ дворъ. Буйно ржкоплещехъ на това зрѣлище, което досущъ имъ разпусна страситѣ, и безъ да пазѣтъ Никитовѣтъ редъ, тѣ се хвърлихъ всички на разбърканъ кунъ въ привѣкательната баня като не зачестохъ и самото първенство на Зевса. Задъ тѣхъ изново се спусна стѣната съ мека дебела зеленина, като задушаваше грѣмогласнитѣ викове отъ необузданото увлѣчение.

Надка останѣ сама въ мѣстото за ядепье съ двѣтѣ момѣ въ своитѣ обятия. Като укроти страхътъ имъ, тя даваше на злочеститѣ надежда за по-добро бѣдѣще, — и че ще бѣдѣтъ завардени братята и баща имъ. Двѣтѣ млади и довѣрчиви сърца ѝ отворихъ въ прѣдава изповѣдь своитѣ чисти прѣстори, пълни съ възбуждени изново жалби, тѣги и надежди. Тѣ се улавяхъ за тѣхъ съ такава страстна жажда, съ каквато конѣхъ и да се пълнихъ. Надки бѣше тъй мило между тѣзи невинни дружки, че забрави цѣлото скръбно сегашно, изъ което духътъ ѝ като изъ тъменъ гробъ се озѣртане въ отчаяние за миналитѣ врѣмена на пролѣтни цвѣта и за изчезналитѣ стѣчови лѣчи. Забрави пропастта, въ която я хвърли злочестата сѣдба, и умътъ ѝ, унесенъ отъ омайнитѣ тия прѣсни гласовце, неволно заживѣ въ онѣ минути, когато тя гледаше на цѣлия свѣтъ съ усмивка отъ щастие и откровеностъ, — когато и тя сънуваше сънъ на света, чиста любовъ. Припомни си, какъ вървѣше до страпата на Симеона и упоена и честита слушаше неговитѣ думи... Прѣсипналѣ викове достигнахъ въ това тихо просторье и наумихъ ѝ дѣтискиятъ говоръ, съ който го е посрѣщала на край дървосада; буюнъ смѣхъ пробуди у нея споменъ за неговата важна, ала пакъ радостна усмивка, съ която съпровождаше непрѣсторнитѣ нейни проявления на чувствата. Наведенитѣ грашки на дър-

ветата, които се посрѣщахъ отъ двѣтъ страни на лѣвата като несключенъ сводъ, и напомнихъ сумракътъ на линитѣ, между които е правила съ него своитѣ разходки. Погледътъ ѝ, съживенъ отъ споменитѣ за изгубеното щастие, слѣзе отъ грапкитѣ долу между дебелинѣ дънери, като да чакаше, че изъ тъмната имъ сѣнка ще се зададе знайниятъ образъ и доволенъ отъ такава изненада ще протегне горещо рѣцѣтъ си къмъ нея. . . Тя затрепера. На една отъ мѣховитѣ лавици съгледа брата си, че седи. Стори ѝ се въ нея минута като демонъ, който е унищожилъ олтарътъ на нейното блаженство и съ подигравка е седналъ върху съсиннитѣ му. До него видѣ наведенниятъ образъ на Сатира и гърчовито притиснахъ къмъ себе двѣтъ дѣвойки, като да прѣдчувствуваше, че тамъ се стоваряятъ за да ги погубятъ. Мечтитѣ ѝ мѣгновено отлѣтѣхъ и неумолната дѣйствителностъ се повърна. Колко ѝ бѣхъ противни тия разкошно укитени простория и угодата въ тѣхъ; какъ на радо сърце би ги размѣнила за оня страденъ животъ въ пущиняцитѣ, когато доволна отъ сѣдбата си не чуеше непрѣстаенъ укоръ на вѣтрѣшни гласове, — когато не познаваше свѣтътъ и имаше неизпълними желания. Тия трѣмове, — свидѣтели на постоянния нейнъ позоръ и жалби, свидѣтели на безкрайна пустота и грѣхъ, — възбуждахъ въ нея неодолимо отвращение; а тѣхниятъ въздухъ, наситенъ съ благоволия, бѣше за нея смъртоносно изпарение отъ гнилежъ. . . Осѣти, че и нейнитѣ дружки сѣ видѣли ония два мъжа на края на горицата: тѣ боязливо се притуляхъ по-близу до нея. Тя ги тѣшеше, но и сама треперѣше отъ страхъ и често поглеждаше влахо, дали не идатъ да ѝ откъснатъ тия дѣца, къмъ които въ кѣсо врѣме бѣ се привързала като майка.

— На думата на княза никога не съмъ вѣрвалъ, — прѣпирание се страстно Сатирътъ; — но че и на твоето обѣщание не може да се вѣрва, за това не се надѣвахъ. Князътъ, разбира се, не е длъженъ да се вързува съ слово: то е естествено за оногова, комуто прѣстолътъ е защита; но ти не трѣбаше да забравяшъ, какво може да значи за твоитѣ планове недовѣрието къмъ тебе, защото и до сега имашъ нищо друго, освѣнъ обѣщания, за да си купишъ вѣрностъ въ службата.

— Тихо! мѣмрѣше Тервелъ гнѣвно, като спуснахъ възъ неговото рамо тежката си рѣка. Не знаеме, кой може да ни подслушва: а твоитѣ думи звучатъ тѣй непрѣдпазливо, че наистина бихъ се двоумилъ да си купишъ услугата на такъвъ единъ ненадеженъ мъжъ, да не бѣхъ вече свързанъ съ тебе.

Обаче отъ това още никакъ да не си мислишь, че съмъ ти въ рѣцѣтъ! Такава измама лесно би ти разбила главата. Вземъ го бѣсѣтъ! Камо да видѣмъ оногова, който би посмѣлъ да се хвали, че е свързалъ на Тервели рѣцѣтъ, и да го заплашва безнаказано? Нему бихъ показалъ, колко струва и до сега една моя дума! — Добрѣ, добрѣ, — прѣвжесъ възраженията на Сатира, — не ти смѣтамъ за зло тая прѣбързана, безразсѣдна страсть. Ти се съмишваше въ моята дума? За краткостъ азъ бихъ могълъ да ти покажѣ само списъкътъ на обѣсенитѣ мои неприятели и прѣшлениитѣ тъмници, за доказателство, какъ знамъ да си държѣ обѣщанията. Не искахъ да ги тѣчѣмъ и за тебе, — ала ми се чини, че тая нищожна играчка, за която толкова ламтишь, не струва нити една отъ ония думи, които развѣнихме тука, и съвсѣмъ пъкъ не струва да се глѣвимъ за нея помежду си. Желаетъ само търпѣние отъ тебе, за да не се скарамъ съ Падка, на която и дяволътъ не може да разбере разположението: но ти, ако и вече побѣгълъ, си нетърпѣливъ и разглезенъ като дѣте, което е обѣдно да получи всѣка играчка, щомъ я съгледа. Но нека: само за твоя воля, и за да покажѣ, че и въ опасни за мене случаи съмъ готовъ да удържѣ своитѣ обѣщания, ти ще имашъ още днесъ която исканъ отъ църкитѣ на Чернева.

— Нема ти не исканъ да ги видишь? продума стариятъ боляринъ очуденъ.

— Азъ — и дъщеритѣ на моя неприятель? Самъ ще хванѣмъ едната, която оставишь. И така ще изпълнишь едно отъ своитѣ обѣщания.

— О, тогава съмъ най-вѣренъ твой слуга! извика Сатирътъ и прѣвърна другарѣтъ си. Готовъ съмъ на всѣка служба за тебе, — само дай знакъ и ще я свършѣ.

— Убѣденъ съмъ, отговори Тервелъ горчиво. Сега тъкмо опитахъ твоята вѣрность и прѣдпазливость . . .

— Прости ме! молѣше Сатиръ. Азъ наистина не мислѣхъ думитѣ си тъй, както ти ги разбра. Не знаехъ, какъ съмъ се влюбилъ въ оная вакла плаха дѣвойка, и само отъ горчиво прѣдположение, че навѣрно ще изгубѣмъ такъвъ хубавъ добивъ, който смѣтахъ вече въ рѣцѣтъ си, изпуснахъ ония необмислени думи. Забрави го вече като кисело разположение на приятель, на какъ по-добрѣ, какъ ще сполучимъ да не разсѣрдимъ князѣтъ, нѣмъ поне за малко да го отстранимъ отъ влияніето на твоята разгѣвнена сестра. Послѣ съ Владимира ще можемъ се разбра по-лесно.

— Да умиримъ Надка остави на моя грижа, думаше Тервелъ равнодушно. Откакъ се свърши работата, ще бжде късно вече да се възбранива, а слѣдъ това ще настане отпаданье и кратко отчаяние. Ако ще, нека си и поплаче дори съ тѣхъ, — то нѣма да ни развали задоволството, а тѣмъ сълзитѣ ще докаратъ достатъчна утѣха. Сестра ми отмѣстителна не е, въ това съмъ за жалостъ убѣденъ, — а пъкъ ако би да поиска отъ Владимира да ни накаже, все ще имаме доста врѣме да го умиримъ. Князътъ не е толкова бързъ да наказва прѣстѣпления, които и не признава за такива. Въ най-лошъ случай ще прѣтърпишъ нѣкое кратко отстранение отъ двореца, което Владимиръ смѣта за най-голѣма глоба; а кога се върнешъ, може би ще намѣришъ нашитѣ гълъбици вече съвсѣмъ кротки и податливи, както имаме вече примѣри отъ недавнашенъ опитъ. Работата е само за началото; а щомъ се прѣскочи то, всичко друго ще трѣгне като по вода.

Сатирътъ се захили и стисна ръка на другаря си, развълнуванъ отъ близката увлѣкателна наслада.

— Ти си майсторъ на всичко, Тервелю, хвалѣше го той. Азъ съмъ въодушевенъ отъ твоето остроумие, но по думитѣ ти сѣдижъ, че трѣба да се възползуваме отъ врѣмето, когато нѣма да бѣдѣтъ нито сестра ти, нито князътъ, защото инакъ бихме се натъкнали на неодолими спънки, и раздражението на Надка би могло да прѣклони Владимира къмъ прѣбързано дѣло, за което и не сме прѣдполагали. Сами пъкъ надали ще останѣтъ сега щеркитѣ на Чернева.

— Планътъ ми е вече готовъ, обясняваше Аресъ. Князътъ е днеска сърдитъ и съненъ. Очаквамъ, че скоро ще си иде за почивка, и щомъ съгледамъ, че трѣгва, ще поржчамъ подъ нѣкакъвъ прѣдлогъ да извикатъ Надка навънъ. Обикновената наздравица, що се нарича нѣколко пѣти подиръ князътъ на прощаванье, ще ни бжде знакътъ.

— Отлично! Да живѣе на много години прѣславниятъ нашъ прѣдраги князь Владимиръ! грѣмогласно се провикна Сатиръ и подскочи отъ лавицата; ала въ туй врѣме нѣщо падна отъ дървото върху него и той залитна, та се повали.

— Ухъ, пуста ми главата! гадѣше се мечето и си отърсише тѣлото. Заспалъ си бѣхъ горѣ, а внезапно ме пробуди нѣщо като ревъ, сѣканъ сграда се събаряше или пѣкой ми гърмѣше на ухото съ зурла, та уплашенъ скочихъ отъ съня и паднахъ долу.

Сатирътъ въ своето разярение, безъ да гледа на прѣтърпѣния ударъ, смѣеше се на случката: но подозрителниятъ

Аресъ дълго врѣме мървѣше съ проникателни очи лалата, който изправенъ на заднитѣ си лапи смѣшно наподобява неговитѣ движения. Ядосанъ отъ това Тервель му тропна прѣзрително съ кракъ, па хвана Сатира за ръка и изчезна съ него въ горицата. Мечето си легна възъ мѣха, посланъ съ цѣлтя, и замислено въртѣше между лапкитѣ си една златна чаша, която пѣрой отъ боговетѣ бѣше захвърлялъ.

— Ахъ, ахъ, ти надути болярино! смѣеше се въ тиха злоба. Ти наистина не си помисли, като рече да ме покрусишъ, че съ това едничко тропанье осуетявашъ своитѣ планове. — осуетявашъ не само тоя нищоженъ днешенъ късъ, чиято сполука смѣташъ вече извънъ всѣко съмнѣние, но и всички свои помисли въ Прѣславския дворецъ. Виждамъ, че Владимиръ вече бере душа и надъ топлия още трупъ се готви стрѣвна борба за наслѣдство. Клетѣ и още по-клетѣ княже! Колко бихъ желалъ да ти помогна, ала никой вече нѣма да ти помогне, защото ти безвъзвратно самъ се погубишъ. Ти нещѣше да ми вѣрвашъ, да бѣхъ те прѣдпазвалъ прѣдъ пропастьта, надъ която се люлѣешъ, па да бѣше ми повѣрвалъ, пакъ не ще можеше си помогна. Ти щѣше да викашъ на помощъ ония, които тъкмишъ да те тласнатъ въ нея. Жалъ ми е за тебе, но ти въ сжщностъ вече отдавна си прѣстаналъ да владѣешъ, и борбата за твоята корона вече не се води съ тебе, но между други, които я смятратъ вече за овдовѣла. Тука сж Симеонъ и Тервель. Ха, ха, какви съперници! Гранка отъ старославенъ господарски родъ, мжжъ мждъръ и якъ, противъ синъ на обѣсенъ прѣдатель, противъ празенъ надмѣнникъ и крвожедецъ звѣръ. Какъвъ ми ти изборъ! И все пакъ искахъ безпристрастно да гледамъ тая борба, за която собствено малко ме е грижа, когато за моя благодѣтель Владимиръ вече нѣма никаква помощъ: но тая покруса, Тервелю, придоби въ мене съюзникъ Симеоновъ. Ти би свилъ може би раменѣ надъ такъвъ единъ съюзникъ: ала неговото значение ти късно ще познаешъ въ проклетата своя игра!..

Екъ отъ трѣбата на Тритона стресна лалата отъ неговитѣ мисли. Дворътъ се връщаше отъ баня, и боговетѣ насѣдахъ съ подновена охота и въ пай-добро разположение около пълнитѣ маси. И Аресъ съ Фауна легнаха на своитѣ мѣста, па се шегуваха като да бѣха и тѣ вкусили отъ приятнитѣ къпални. А и лалата си пое пакъ хуморътъ и дразнѣше отдѣлнитѣ групи съ шеговити въпроси и бодливи умцини. Цирътъ се продължаваше по сжщия начинъ и пата-тъкъ при свирни и нови забавления. По гласа на бойовния

Аресовъ рогъ влѣзе една чета борци въ еднакво войнишко облѣкло и се нареди по дължината на лѣката. Тервелъ си избра измежду тѣхъ турнери и махнѣ на другитѣ да отстъпятъ назадъ. Обрѣженитѣ и все пакъ пѣргави борци се борѣхъ разналепо и съ всички сили и хитрости, зарадъ голѣмитѣ награди, съ които Аресъ бѣ възбудилъ тѣхната ревностъ. Боларитѣ и тѣхнитѣ дружки задоволено гледахъ, какъ бързо като мълнии свѣткахъ мечовѣтъ, звекахъ единъ о другъ и по облѣклото на турнеритѣ, додѣто нѣкой отъ тѣхъ не се оттегляше уморенъ отъ борбата, или не се изнасяше раненъ павънъ. Напаконъ дойде редъ и за борба съ пестници. Голи мишнати мжѣе съ тежки рѣзавици на рѣцѣ или пѣкъ осукани съ дебели ремъци, по които тѣцѣхъ вковани жѣси шинове, показвахъ страшна пружинност на тѣлото и сила. Ако и да не се борѣхъ съ остри оръдия, борбата имъ се рѣшаваше по-скоро, и редовно се завършваше съ значителни рани.

Послѣдната побѣда спечели не най-якиятъ борецъ, както се прѣдполагаше, но тѣтъкъ единъ високъ момъкъ, израсълъ въ хубава симетрия, по тѣло и лице съвършено копие на Аполона: той привличаше къмъ себе погледитѣ на всички богини. Угледнитѣ, напрегнати като струни негови мусци криехъ необикновена сила. Когато срѣдъ всеобща похвала той си приемаше наградата, единъ отъ прѣоблѣченитѣ слуги пристѣпни къмъ Хермеса и гласно му доложи, че иска да се бори и единъ момъкъ изъ Моравия, та моли да го пуснатъ. Това чу и князътъ, който седѣше малко по-нататъкъ. Никита злѣбно отвърнѣ на слугата: по Владимиръ, комуто почваше вече пакъ да се досажда, при думитѣ „изъ Моравия“, веднага се сепнѣ и бърже заповѣда да пуснатъ тука чуждепецътъ. Слугата се върнѣ ухиленъ, като да му бѣше това цѣло течение на работата познато още отнапрѣжъ, и срѣдъ просторѣто се изправи мжѣ съ великански ръстъ, руси коси и бръснатъ добродушно лице: лѣвото му око бѣше прѣвързано съ черна ивица. Върху простичката вълнена дрѣха, прѣпасана съ широкъ коженъ поясъ, и по него жълтомѣдни кончета, той бѣше наметнатъ и съ жѣсичка гуна отъ вълча кожа. Пристѣпни чакъ прѣдъ княза и ниско се поклони.

— Добрѣ дошълъ моравче, посрѣщамъ го князътъ благосклонно. Какъ да си изтъкувамъ твоето дохождане? Дали Светополютъ си е припомнилъ за мене, съ тая изнепада, или пѣкъ те води тука само слухътъ за мене и твоето желание за приключения?

— Жаль ми е, прѣславни княже, отговаряше скромно чужденецътъ, че не мож да се прѣдстави съ подобна поръка. Дошелъ съмъ по собствена воля, обзетъ отъ неодолимо желание да видя чудниятъ блѣсъкъ на двореца ти и да спомогна също колкото ми иде отръкни за твое веселие, защото слушахъ, че много обичашъ да гледашъ борби. Ала не бива да прѣмълчж, че никакъ не се пафяхъ да бѣде незначителната моя личностъ приета съ такава любезна охота у великодущния и прѣдрагъ български князь.

— Принамъ съ радостъ твоята прѣданостъ, рече князътъ, зарадвавъ отъ ласканието. Нашитѣ моравски гости много ще се благодарятъ, кога се видятъ съ своя землякъ. Ти ще имашъ да имъ прикажешъ нѣкои повинни за тѣхното отечество, ако само не бѣдешъ изтѣзълъ много отколѣ отъ дома. Струва ми се нѣкакъ, че ще да е истина, защото гледамъ, че говоришъ много добръ по нашенски.

— Тръгнахъ прѣдъ бистротата на ума ти, милостиви княже, покланяше се моравецътъ. — Наистина станяхъ вече домашенъ въ славната ти държава и отдавна не съмъ чувалъ нищо за Моравия.

— На и не питамъ за нея, продължи Владимиръ задоволено, — ти и безъ това ще ми бѣдешъ пакъ добъръ гостъ. Дошелъ си, казвашъ да се борингъ? Е какъвъ видъ борба би искалъ ти най-вече да си изберешъ?

— На пестници.

— Тъкмо си го мислѣхъ, кивна князътъ като изглеждаше мощната му ръка, съ която държане на гърдитѣ си краищата на вълчата гуна. На твоитѣ пестници мъчно ще се намѣрижъ равни. Имаме само единъ борецъ, когото можемъ ти постави насрѣща; той е иначе много хубавъ мъжеъ, родомъ грѣкъ, но ми се чини, че е много нѣженъ за тебе, — а, Никито?

— Не мисля така, отричаше Хермесъ. Не видѣ-ли, вседържителю Зевсе, че тъкмо прѣди малко скърни ръката на единъ същи великанъ спроти себе си, на го свали и на земята като перушина? Не е всичко до силата, но до сръчнитѣ удари, — всичко зависи отъ упражнение и изкуство.

— Не знамъ! усмѣвно поклати Владимиръ глава. Много нѣма да задължишъ съ похвалата си свой съотечественикъ: така той навѣрно ще падне отъ свѣта побѣдна височина, та не ще може да си занесе и досеташнитѣ награди. Съмнѣвамъ се, че противъ тая сила би могли да сторятъ нѣщо и най-доброто упражнение и най-разхвалената школа: наопаки

думамъ положително, че този път самохвалниятъ грѣкъ ще се покори на скромния варваринъ.

— Добре, владѣтелю на мълнииѣ; ще ти покажѣ, какъ знае да побѣдява духътъ надъ веществото, каза Хермесъ разсърденъ.

— Но азъ не отговарямъ за коститѣ му и за живота!

— За тѣхъ отговаря той самъ, отсѣче Никита, а моравецътъ нека се смѣта честитъ, ако му бѣде писано още да приказва на своитѣ съотечественици у дома си за грѣцката храбрость! . . .

— Тогава защо ни сж още думи и прѣспирни, смѣеше се князътъ на разпаления посланикъ. Азъ оставямъ да говорятъ за себе си пестниците на тоя Херкулесъ: ще видимъ сегичка, на чия страна ще изпадне побѣдата.

Никита бѣ жегнѣтъ. Бърже повика побѣдоносниятъ момъкъ назадъ и поговори съ него малко страстно, като го канѣше съ помамливи обѣщания да употреби всичката си храбрость противъ съперника. Боляритѣ забравихж своето обѣкло и се струпахж на отдѣлни купчини, та влагахж голѣми суми или за исполинския моравецъ, или за сръчния, извѣстенъ вече въ борбитѣ грѣкъ. Свирната прѣстанж, а присоитѣ на горицата се изпълнихж съ любопитни слуги, които напрегнато гледахж обикновенитѣ приготовления за борба. На моравеца не прилѣгалѣ ни една отъ рѣкавицитѣ. Той се отказа отъ това, па и отъ ремѣцитѣ съ шипове; свали гуната отъ рамена и застанж срѣщу противника си съ голъ пестникъ.

(Слѣдва).

Електрически токове въ Софийското поле.

Теоретически съображения ни довеждатъ до заключение, че около земното кълбо трѣбва да се движатъ електрически токове, които и причиняватъ неговото магнитно състояние. Затова на тѣзи хипотетически токове е дадено название земни токове.

За тѣхното експериментално доказателство още отъ прѣдвръме сж правени разни опитвания, но всичко е било безполезно: понеже отъ една страна несвѣршенството на тогавашнитѣ методи, а отъ друга — разни второстепенни причини не позволявали не само точно, но даже и приблизително опрѣдѣление на земнитѣ токове, нито откъмъ силата имъ нито откъмъ направлението имъ.

Не искамъ да затруднявамъ читателя съ привеждане цѣль редъ исторически дати и имена на изслѣдователитѣ, който сж се занимавали съ земнитѣ токове; тѣй като тѣ въ сжщностъ нищо не сж намѣрили, защото употребенитѣ отъ тѣхъ способности сж били, както казахъ неправилни и неточни. Затова ще спомѣнж тукъ само за нѣкои изслѣдователи, резултатитѣ на които могатъ да се считатъ за най достовѣрни.

Фонъ-Стефанъ, директоръ на пошитѣ и телеграфитѣ въ Германия, употребилъ при изслѣданията си въ 1883 год. телеграфна линия, нѣколко стотини километри дълга, крайщата на която съединилъ съ земята чрѣзъ металически пластинки; при това телеграфната жица прѣди да изтѣзе отъ станцията, минавала прѣзъ чувствителенъ гальванометъръ, който показвалъ силата на тока. Въ линията по такъвъ начинъ се забѣлжвалъ токъ, макаръ по нея въ това врѣме да не е имало никакъвъ токъ отъ батерия. Този токъ очевидно е излизалъ отъ земята; билъ, значи, земенъ токъ.

Вилдъ, директоръ на централната физическа обсерватория въ Петербургъ, за да измѣри земнитѣ токове построилъ двѣ перпендикулярни една на друга изолирани линии по единъ километръ дължина; крайщата имъ съединилъ съ

цинкови пластинки, заровени въ земята. Тѣй сѣщо и той за измѣрващето употрѣбилъ галванометъръ, който дѣйствиелно показаль токъ, идещъ отъ земята.

Брандъръ, бивши студентъ въ Цюрихската политехника, а сега доцентъ въ Гелсингфорския университетъ, доказа, че всичкитѣ негови прѣдшественици при измѣрванъето на земния токъ сѣ правили малко или много груби погрѣшки, а именно съ употрѣблението на металическитѣ пластинки, заровени въ земята и съединени съ линията, сѣ получавали освѣтъ земния токъ и — химически, който е произлизаль отъ дѣйствието на земната влага върху пластинкитѣ. Затова той употрѣбилъ вмѣсто тѣзи пластинки глинени порести цилиндри, налѣти съ растворъ отъ цинковъ сулфатъ и заровени въ ями пълни съ пѣськъ; потопенитѣ въ този растворъ амалгмирани цинкови пластинки съединилъ съ линията и съ галванометра. Както показали контролнитѣ опити, тукъ не се получавали никакви второстепенни токове, освѣтъ земнитѣ. За съжаление неговитѣ изслѣдвания не довели до никакъвъ общъ резултатъ, тѣй като опититѣ се правили само ноци (въ продължение на 7 дена) и то само по една линия.

Менъ ме интересуваха земнитѣ токове поради своето научно и практическо значение, а именно азъ искахъ да се въсползувамъ отъ тѣхъ за телеграфиране безъ жици. Рано е още тукъ да се развива тая практическа идея, но щомъ теоретическата страна на дѣлото бѣде свършена, азъ се обѣщавамъ да сподѣля съ читателя и тия интересни свѣдения. Сега да видимъ както се получи при изслѣдванъето на Софийското поле въ електрическо отношение.

Прѣди всичко азъ провѣрихъ методата на Брандера. На двора и въ зимника на Висшето училище се ископахъ въ земята четири ями отъ по единъ метръ дълбоки и половинъ метръ широки, отдалечени една отъ друга на расстояние 30 метри. Двѣтъ отъ тѣхъ лежахъ по посока западъ-истокъ, а другитѣ двѣ по посока сѣверъ-югъ. Въ тия ями бѣхъ поставени горѣспомѣнатитѣ глинени цилиндри, налѣти съ растворъ отъ цинковъ сулфатъ, въ който се поставихъ амалгмирани цинкови пластинки; цилиндритѣ бѣхъ закрити съ глинени калпаци и засипани съ пѣськъ. Когато металическитѣ пластинки (електроди) бѣхъ съединени при помощта на жици съ галванометра, получи се електрически токъ. Първомъ бѣхъ съединени западния и источния електроди и токътъ дѣйствиелно отиваше отъ западъ къмъ истокъ, както това трѣбваше

да бѣде споредъ Амперовата теория за земния магнетизмъ.¹⁾ Подиръ това бѣхъ съединени сѣверния и южния електроди. Споредъ теорията на Ампера въ тоя случай не трѣбваше да има никакъвъ токъ; но излѣзна обратно; получи се по-силенъ токъ, отъ колкото въ първия случай. Очевидно тукъ се показваше пѣщо необикновено; може би Амперовата теория бѣше невѣрна, а може би и моитѣ опити страдахъ отъ пѣкакви недостатѣци. Затова азъ произведохъ контролни опити въ физическата лаборатория. Поменжитѣ цилиндри съ принадлежноститѣ имъ бѣхъ поставени въ единъ голѣмъ дървенъ сандѣкъ напълненъ съ пѣськъ и отново съединени съ галванометра; цѣльта на тоя опитъ бѣше да се опрѣдѣли силата на тока, който произлизаше отъ дѣйствието на цинковия сулфатъ върху цинковитѣ пластинки. Получения при това токъ се указа тѣй незначителенъ и слабъ, щото безъ двоумѣние можеше да се отфърли и методата на Брандера да се признае напълно за точна, а слѣдователно и получениятъ при опититѣ въ зимника и на двора токъ трѣбваше да се приеме за земенъ токъ. Но мислѣхъ, може би близостта на държавната печатница, гдѣто се исфърлятъ разни киселини, — водопроводнитѣ трѣби заровени наблизу на улицата, а може би и искусствено насипаната почва на двора да влияятъ тѣй, че се получаватъ не само земни токове, но и — химически, произходещи отъ окисляването на трѣбитѣ, дѣйствието на киселинитѣ върху прѣстѣта и пр.. Тия обстоятелства ме заставиха да потърся друго по-благоприятно мѣсто за опититѣ си.

Слѣдъ дълги дирения въ Куру-Баларъ, при военното училище и пр., азъ се установихъ на Софийското поле и, съ любезността на окръжния управител г-на Обрѣтенова, се възползувахъ отъ зимника на кантона № 1 на цариградското шосе ($3\frac{1}{2}$ кл.), въ който поставихъ нужнитѣ за изслѣдване апарати, състоещи се отъ чувствителенъ галванометъръ на Бидемана, далекогледъ съ скала, по която се измѣрватъ отклоненията на магнитната стрѣлка при галванометра, реостатъ за измѣрване електрическото съпротивление на земята и на моитѣ линии и комутаторъ съ 8 контакта за съединяването на галванометра съ една или съ друга отъ линиитѣ. Отъ сѣверната страна по направление на село Слатина се ископахъ 8 ями тѣй, щото една отъ тѣхъ служеше за центъръ, а другитѣ 7 бѣхъ равно-

¹⁾ Споредъ тая теория цѣлото земно кълбо се прѣдставлява като единъ спирало-образенъ електрически токъ, който се движи по повърхността на земята отъ западъ къмъ истокъ.

мѣрно разположени на четвъртъ окръжностъ, описана съ радиусъ равенъ на 80 метра. Отъ окръжността бѣше зета за изслѣдване сѣвероизточната четвъртъ или квадрантъ (тукъ се разбира магнитния сѣверъ, който се отклонява отъ географическия приблизително на 8°). Въ ямитѣ се заровихъ съ пѣсѣкъ глинениѣ цилиндри, на които електродитѣ се съединихъ при помощта на изолирани жици съ комутатора и галванометра, разположени въ зимника на кантона.

Опититѣ се захваняхъ сутренѣта на 1. Октомври 1893 г. и се продължавахъ прѣзъ цѣлия день и нощта до 12 часѣтъ, а на 2. Октомври отъ 3 часѣтъ сутренѣта, цѣлъ день, вечерѣта, цѣла нощъ до 8 часѣтъ сутренѣта на 3. Октомври. Помощникъ ми бѣше студентѣтъ отъ висшето училище П. Пенчевъ. Наблюденията ставахъ на всѣки половинъ часъ по цариградското врѣме и се състояхъ въ измѣрванѣто земния токъ на всѣка отъ 7-тѣхъ линии отдѣлно (съединението на който и да е отъ електродитѣ на окръжността съ централния електродъ съставляваше една линия) и съпротивлението на всѣка една отъ линиитѣ, а тѣй сѣщо и температурата на въздуха и земята при помощта на термометри.

Отъ получения численъ материалъ може да се направятъ слѣднитѣ заключения: електрическия земенъ токъ въ Софийското поле тече по посока отъ юго-западъ къмъ сѣверо-истокъ, като затваря съ магнитния меридианъ жгълъ отъ 32° ; този жгълъ не е всѣкога постояненъ, а се колебае въ течение на 24 часа между $26\frac{1}{2}^{\circ}$ и $35\frac{1}{2}^{\circ}$. Силата му е различна въ разни врѣмена на деня и нощта, а именно: около 5 часѣтъ сутренѣта се получава най-силенъ (максимумъ) токъ; отъ 6 часѣтъ сутренѣта захваща доста бързо да ослабва, докато най послѣ около 3 часѣтъ слѣдъ пладне стане най-слабъ (минимумъ), слѣдъ което до 9 часѣтъ вечерѣта се усилюва съ такава бързина съ каквато прѣди пладне е ослабвалъ, а отъ 9 часѣтъ вечерѣта до 5 часѣтъ сутренѣта увеличаванѣто му е тѣй слабо, щото може да се каже, че земниятъ токъ нощя почти не си измѣнява силата. Този неговъ денонощенъ ходъ е до толкова рѣзкъ, щото не може да има никакво съмнение въ настѣпванѣто на максимума и минимума на силата му. Освѣнтъ това около 12 часѣтъ прѣзъ деня се получаватъ твърди силни колебания въ силата на земния токъ, които се продължаватъ около 15 минути. Интересно е да се забѣлѣжи, че и магнитната стрѣлка на другия апаратъ — магнитометра — при опититѣ произведени по-късно въ висшето училище, показваше тѣй сѣщо около

това време значителни колебания на земния магнетизмъ, като че ли въ околноститѣ на София да ставахъ нѣкакви бързи прѣмѣствания на магнитни сили.

Може би любознателниятъ читателъ да попита, доколко е силенъ земния токъ въ софийската долина? На това азъ бихъ се затруднилъ да отговорѣя. Работата е въ това, че ако електродитѣ се намиратъ единъ отъ другъ на разстояние напр. 100 метра, то се получава извѣстенъ токъ, но ако се отдалечаватъ повече и повече, то и токътъ става по-силенъ и по-силенъ, тъй щото ако съединѣхме два електрода помежду имъ, отъ които единиятъ да е заровецъ въ Америка, а другиятъ въ България, щѣхме да получимъ навѣрно най-силенъ токъ отъ всички други. Азъ ще отговорѣя условно на това: ако разстоянието между електродитѣ е равно на единъ километръ, получава се токъ равенъ на 0,09 волта (максимумъ)¹⁾. При I. Вилда той билъ сто пѣти по-слабъ, а у Брандера почти такъвъ какъвто и у мене (0,04 волта).

Когато опититѣ на цариградското шосе бѣхъ свършени, азъ счетохъ за нужно да произведѣ подобни изслѣдвания и на езерото при моста съ орлитѣ.

Благодарение распореджанието на градския съвѣтъ азъ се възползувахъ отъ едно отъ помѣщенята въ цариградската градина за поставяне на моитѣ апарати, а г-нъ Костовъ ми даде на помощъ прислуга отъ пожарната команда, за което му исказвамъ тукъ благодарността си. На горния край на езерото се забихъ 16 кола на окръжностъ, описана съ радиусъ равенъ на 30 метра: въ центра на тая окръжностъ бѣше поставенъ платиненъ електродъ (платинена пластинка съ 100 квадр. сантиметра повърхностъ), понеже Брандеровитѣ електроди тукъ се указахъ негодни, както се узна отъ прѣдварителни опити. Другия електродъ бѣше подвиженъ, т. е. бѣше прикрепенъ на задната частъ на една голѣма лодка. Отъ двата електрода отиваха изолирани жици по дърветата до галванометра. Както се каза, едната платинова пластинка се намираше постоянно въ водата въ центра на окръжността, а другата при помощта на лодката се поставяше, ту при единъ, ту при други, трети и т. н. отъ коловетѣ, при което на дадения сигналъ наблюдателятъ при галванометра забѣлѣжаваше всѣки пѣтъ силата на тока: по

¹⁾ Единъ волтъ приблизително обладава елементътъ на Даниела (1,03 волта). Волтъ е единица за електровъзбудителната сила или, както казватъ, напрежение (Spannung), а силата на тока се измѣря съ ампери (Даниелови членъ има сила около 1 амперъ). Съпротивлението се измѣря съ омове. Числото на амперитѣ умножено съ числото на омоветѣ дава волтове.

такъвъ начинъ радиуситѣ на кръга бѣхъ въ сѣщо врѣме и мои липии.

Изчисленията показаха, че направлението на тока е сѣщото, както и при цариградското шосе, а напрежението приблизително два пѣти по-силно при еднаква дължина на линиитѣ.

Не могъ да замълчъ тукъ едно обстоятелство, а именно: между платината и водата отъ софійското езеро непроизлизаше никаква химическа реакция и слѣдователно азъ нѣмахъ химически токъ, но при това се получаваше и другъ токъ, нареченъ поларизационенъ токъ, за който поради неговата специалностъ азъ нѣма да говорѣхъ тукъ, а ще кажъ само това, че ми се удаде да го изчисля по една оригинална метода и по такъвъ начинъ да получа изъ общитѣ величини и величината на земния токъ. За подробности нека читателътъ се обърне къмъ моята статия, която ще бѣде напечатана въ журнала на физико-химическото общество при петербургския университетъ за 1894 год., гдѣто специално е изложенъ всѣкиятъ ходъ на изслѣдванието илюстриранъ съ чертежи и рисунки.

При изслѣдване на езерото се получихъ още нѣкои интересни явления; тѣй напр., когато по езерото плуваха лодки, електрическиятъ токъ се усиляше; сѣщото се забѣлѣзваше и при духанѣто на силенъ вѣтъръ, а слѣдователно и когато езерото биваше развълнувано. Отъ тукъ заключавамъ, че отъ триенѣто на воднитѣ частички една о друга или о лодката, се е произвеждало електричество, което е усиляло земния токъ. Интересно би било да се произведатъ въ този смисълъ опити въ по-големѣ размѣри, напр. на Черно-море. Възможно е щото и тамъ въ врѣме на буря да се произвежда електричество, а тѣй сѣщо не маловажно влияние навѣрно указватъ на електрическото състояние на сушата и водата приливитѣ и отливитѣ (разбира се тамъ, дѣто тѣ сѣществуватъ).

Да се обърнемъ къмъ въпроса: какво нѣщо сж земнитѣ токове и дѣ се тѣ зараждатъ?

Ламонтъ, извѣстенъ съ работитѣ си по електричеството и магнетизма, умрѣлъ въ Мюнхенъ, мислилъ, че земнитѣ токове произлизатъ отъ прилива и отлива на електричеството, което се намира въ земята.

По тази теория е изоставена, защото нѣма факти за въ нейна полза.

Видъ търси причинитѣ на земнитѣ токове въ слънцето, тъй като е забѣлѣзано (въ гринвическата физическа обсерватория), че периода на слънчевитѣ петна съвпада съ периода на най-силнитѣ токове на земята. Слънцето, споредъ неговото мнѣние, дѣйствува като магнитъ на земята, индукутира на нея електрически токове, които по такъвъ начинъ и напълно ще зависятъ отъ слънчевата енергия. При всичко че знаменитиятъ ученъ Вилиямъ Томсънъ (който сега е получилъ името лордъ Келвинъ) въ Ливерпулъ доказа миналата година при помощта на математически изчисления, че слънцето, ако и да е твърдѣ силенъ магнитъ даже, не може да произвежда на такова голѣмо разстояние (140 милиона килом.) индуктивни токове, които ний бихме могли да забѣлѣжаваме.

Азъ казахъ по-горѣ, че наскоро подиръ обѣдъ въ софийската долина се наблюдаваше минимумъ на земния токъ, а рано сутрина — максимумъ; това обстоятелство ме наведе на мисълта да прѣдположж една зависимостъ на силата на земния токъ отъ температурата на въздуха. Когато сравнихъ ходътъ на температурата за 24 часа, която наблюдавахъ на цариградското шосе, съ хода на земния токъ, изведнѣжъ забѣлѣжихъ исканата аналогия: когато бѣше минимумъ при тока, тогава бѣ максимумъ при температурата и наопаки. Като не се задоволихъ съ това, азъ сравнихъ, благодарение любезността на г-на С. Вацова, директоръ на централната метеорологическа станция въ София, хода на моя земенъ токъ съ температурата записвана отъ термографа¹⁾ на метеорологическата станция въ София и намѣрихъ съвпадение не само относително максимума и минимума, но и въ остапалитѣ частности. Тѣй като максималната температура съотвѣтствуваше на минималната сила на земния токъ, азъ за сравнението си трѣбваше да обърна книгата, на която бѣше начертана кривата линия на температурата, т. е. да я разглеждамъ въ огледало. Нѣждно е да се забѣлѣжи, че максимума на тока напрѣдварва на $1\frac{1}{2}$ часъ минимума на температурата, а минимума на тока на толкова закъснява относително максимумъ на температурата.

И тѣй температурата е главната причина за произхождението на земния токъ: тѣй като земния токъ се намира въ земята, то температурата го произвежда на повърхността

¹⁾ Този апаратъ дѣйствува при помощта на часовнически механизъмъ и записва съ мастило на графирана книга една крива линия, която показва вървежътъ на температурата. Подобни криви могатъ да се видѣтъ въ журналъ „Свѣтлина“.

на земята. Такива токове въ физиката сж извѣстни подъ названието термоелектрически. Условиата за тѣхното възникване сж извѣстни: нужни сж двѣ разнородни тѣла, които въ мѣстото, дѣто се допиратъ едно до друго, трѣба да иматъ различна температура, отъ тази въ другитѣ имъ мѣста. Да видимъ запазени ли сж тѣзи условия на земята.

Разнитѣ мѣстности на земното кълбо сж образувани различно: едни сж отъ непутическо произхождение (нарой), като Русия, други отъ вулканическо, като Алпитѣ и пр. Освѣнъ това земната кора състои не само отъ суша, но и отъ морета и океани. Тази разнородностъ въ състава на земната кора прѣдставлява пѣрвото необходимо условие за появяване на термоелектрически токове.

Но повърхността на земното кълбо температурата на всѣкъде не е еднаква: на екватора имаме тропически жаръ, а въ арктическитѣ мѣстности — поляренъ мразъ. Освѣнъ това въ една и сѣща мѣстностъ температурата не е постоянна вслѣдствие на годишнитѣ врѣмена, днитѣ и нощитѣ и различната височина на двѣ съседни точки. Тая разлика въ температуритѣ е второто необходимо условие за появяването на термоелектрически токове.

По таквъ начинъ земнитѣ токове сж термоелектрически токове, които се зараждатъ едноврѣмено въ различнитѣ мѣстности и се съединяватъ въ единъ общъ токъ, който и заобикаля земята по извѣстно направление.

Тѣй като общиятъ земенъ токъ се състои отъ множество мѣстни термоелектрически токове, то разбира се тамъ, дѣто мѣстнитѣ токове сж слаби, ще се прибавя по-малко къмъ главния токъ, а дѣто тѣ сж силни, тамъ и главниятъ токъ ще е по-силенъ. Поради това Вилдъ е получавалъ слаби токове, тѣй като въ Европейска Русия, дѣто той е правилъ свойтѣ наблюдения, нѣма особена разлика въ състава на почвата — тя е всичката наройна (остатъкъ отъ морско дѣно), а тѣй сѣщо нѣма и особени възвишености, които можехъ да създадѣтъ едно по-голѣмо разнообразие въ температурата. Съ други думи, земнитѣ токове, които възникватъ на руска почва сж слаби. Друго е когато се протакатъ долини, а наредъ съ тѣхъ се издигатъ високи планини, или сж заобиколени даже съ цѣли планински вериги и гребени. Тукъ и състава на почвата е различенъ и разликата въ температурата е значителна. То тази причина и термоелектрическитѣ токове ще бѣдѣтъ по-силни. Поради това Брандеръ (въ Алпитѣ)

и азъ въ София при Балканитѣ получихме толкова силни земни токове.

За сега нѣма да влизамъ тукъ въ по-нататъшни подробности по термоелектрическата теория за произхождението на земнитѣ токове, тъй като съмъ въ намѣрение идущето лѣто да изслѣдвамъ земния токъ въ различни мѣста на българската територия, за да съберъ по-много фактове за по-нататъшни обобщения и може би допущения и други второстепенни причини за възникването на земния токъ, отъ които на първо мѣсто стождтъ диффузнитѣ токове, произходещи при проникването на водата чрѣзъ земната повърхность.

П. Бахметьевъ.

СЪНКИ

Книжовно-исторически чъртици ¹⁾.

II. Докторъ Петъръ Беронъ.

Край насъ минува сѣнката на създателя на българския букваръ.

Благословена да си душо, която първа произнесе на български „А“ вмѣсто „Азъ“ и показва на дѣцата образътъ на една голѣма риба, описана въ букваря ти подъ името „делфинъ“. Съ своята мисль за българско учение ти направо влѣзе между българскитѣ дѣца, и тѣ запомнихъ и прѣдадохъ на свои потомци родниятъ и милъ гласъ на твоя „рибенъ“ букваръ. Като същества крехки, прѣдъ човѣчеството искрени и и невинни, тѣ кръстихъ и твоето достопамятно дѣло съ онова дѣтско, незлобиво име — „рибенъ букваръ“. Ала колко е то чисто българско и дълбоко смислено име, за каквото днешното ни врѣме сѣкашъ е изгубило вече свѣжа творча способностъ: то навѣрно би натоварило трудътъ ти поне съ името „нароодообразователенъ букваръ“, ако не и съ пѣщо още по-тежко . . . Мини и успокой се до блаженитѣ сѣнки на нашитѣ Софрониевци, които въ твои дни внасяхъ българската рѣчь въ печатна книга, а ти слѣдъ тѣхъ нагоди и поднесе тая книга на българскитѣ дѣца. Почивай въ наслада за доброто дѣло, което дѣцата на България наричатъ „рибенъ букваръ“ и на което ще дойде негли редъ да възложатъ въ тържествена минута лавровъ вѣнецъ отъ благодарность . . .

Който сполучи да ни опише подробно, подъ каква метода сж приемали нашитѣ бащи и дѣди школската наука на четмо прѣди 1824 година, въ какъвъ материялъ и съ какви срѣдства сж усвоявали тѣ умѣнието да четатъ на разбранъ тѣмъ езикъ, той би ни помогналъ най-много да оцѣнимъ справедливо значението на букваря, що издаде нея година въ Брашовъ Петъръ Хаджи Беровичъ отъ Котелъ, по-сетнѣ док-

¹⁾ Вж. „Български Прѣгледъ“, кн. II.

торъ на медицината Петъръ Беровъ. Онова, което знаеме въ своята книжнина за обучението у насъ по избитѣ и келитѣ, не отива по-назадъ отъ 1830 година; на и то досѣга не толкова методата и материялтѣ на обучението, колкото педагогическитѣ срѣдства на учителитѣ и учебнитѣ помагала на врѣмето. Славниятъ карловски учителъ Райно Поповичъ изъ Жеравна, у когото сж получили първитѣ си книжни познания токо-речи всички по-видни наши стари книжовници, казва въ прѣдговора къмъ първото издание на прѣведената отъ него отъ грѣцки „Христонитя“ на 1837 година, че помни какво учение се е прѣподавало у насъ по грѣцкитѣ начални школи въ първото дѣсетолѣтие отъ тоя вѣкъ; по той го характеризова само съ думитѣ „ветхо предание“, което нарича дори и „злочастие“, що е обладало и въ сама Гърция (стр. 77). По-вече подробности Поповичъ не съобщава; но отъ онии думи ние можемъ да се досетимъ, че методата по която българскитѣ дѣца сж се учили около 30 години прѣди Поповича да четятъ грѣцко писмо, е била много долѹ отъ методата, по която въ негово врѣме началното обучение е могло да става вече и по „славенобългарски“ материялъ. А тая подирната метода, споредъ записки и разкази на възпитаници по нея отъ 1830 година насамъ, никакъ не е стояла много напрѣдъ отъ методата, що прѣдполага за усвоението на своя материялъ букварьтъ на Беровича. Тѣй че безъ да се боимъ да направимъ нѣкоя грѣшка, ние смѣло можемъ да утвърдимъ, какъ рибениятъ букваръ ще да е донпринесълъ най-много, ако не изключително, да се извърши прѣвратътъ въ обучението на четмо, чието състояние прѣди това се отразява съ таково съжаление въ споменитѣ на трезвия наблюдател Райна Поповичъ. II панетипа, появата на рибения букваръ е отбѣлзана въ българската книжнина като събитие отъ свѣтоборна важность. До тогава се знаеше само грѣцкото „алфа-вита“ и тукъ-тамъ се почуваше случайно и славенско „азъ-буки“. Подиръ дълга и мъчителна операция въ сричанье дѣцата достигахъ едвамъ на втора или третя година учение да изкарватъ отдѣлни грѣцки думи, лишени за тѣхъ отъ вѣсѣкакъвъ смислъ, или пъкъ да съчетаватъ наедно по единъ редъ славенски звукове, що имъ напомняхъ нѣкога извѣстни български думи. Нѣколко години слѣдваше послѣ таково „четене“; по що разправяше това четмо, за какво подготвяше то ученицитѣ, явно е отъ наустнищата и часослова, съ които се завършуваше курсътъ на всичката училищна мъдрость. А печатни книги за изучаванье азбукето и начално сричанье токо-

речи нѣмаше никакви. Рѣдко нѣйдѣ се озоваваше покрай гръцката школска книга и нѣщо славенско изъ светогорскитѣ манастири, или изъ Сърбия и Венеция; — инакъ учителътъ си служеше съ ржкописни книги съ черковно и религиозно съдържание, прѣдъ които биваше помѣстено и славенско азбукѣ съ нѣколко разбъркани образаца за различно съчетание на буквитѣ; той бѣ оставенъ самъ да се грижи да си набавя за ученицитѣ потрѣбниятъ учебенъ материялъ. Така ще да е училъ своятѣ ученици и ученички и познатиятъ даскалъ Йоакимъ Кърчовски въ Кратово между 1810 и 1820 година. Българскитѣ книги, що се бѣхж явили отъ другаритѣ му Софрониевци, а по-късно и отъ него самия, може да сж влизали за четене и въ училищата; ала по тѣхъ само се е продължавало школското обучение, понеже не сж били нагодени и за основното му начало. Срѣди тая оскудия отъ помагала и скърбно състояние на учебната метода дойде рибениятъ букварь, „Букварь съ различни поучения отъ Петра Х. Беровича за болгарскитѣ училища. Напечата ся сѣсъ помощта Г. Антонова Йоанновича. Въ годѣ 1824.“ 8°. 149 стр. Стариятъ учитель Атанасъ Ивановъ отъ Стара-Загора така ни прѣдава впечатлението, произведено отъ тоя букварь, и успѣхътъ му въ българскитѣ училища: „него врѣме се появи първата Българска книжка рибеното букварче, отъ покойния х. Петра Берона. Българитѣ не можѣхж да се начудятъ и наравдатъ на туй, че имаше вече и Българска книга, та я разграбихж до една“ (Черти изъ животътъ и записки на Атанасъ Ивановъ. Сливенъ 1885. стр. 17). Въ споменитѣ на тоя учитель е поизлинѣлъ наистина лѣтописниятъ слѣдежъ на събитията; ала тѣхното дѣйствиѣ върху съврѣмenniцитѣ е запазено още живо. Ние вѣрваме напълно, че букварьтъ на Беровича е изненадилъ като метеоръ българскиятъ школски свѣтъ, защото и Венелинъ, който е виждалъ учебни книги и у по-образовани отъ насъ народи, се чуди на достоинството на това „рибено букварче“: „я не видалъ, каже той, ни одной Русской азбуки, которую бы можно сравнить съ достоинствомъ сей книжки, весьма поучительной; изложение статей ея ясно, слогъ пріятный, показывающій, что Болгарскій языкъ гибокъ для всякихъ оборотовъ“ („Древніе и нынѣшніе Болгаре“, I. 1829. стр. 16).

Нашиятъ книгописъ наброява петъ издания на букваря отъ Беровича, като захванемъ отъ първото въ Брашовъ на 1824 година; второто, третото и четвъртото сж печатани въ Букурещъ, на 1841., 1849. и 1850., а петото въ Цари-

градъ, на 1862 год., прѣпечатано отъ Дивичияна. Мъчно е да се намѣрижтъ тия издания въ библиотекитѣ или у частни лица, та да се сравнижтъ помежду си, за да се види, какъ е слѣдилъ авторътъ съ тая книга пуждитѣ на обучението, и съгласно съ това какви измѣненія и подобрения е правилъ постъпенно въ първоначалния материялъ и въ неговото разпрѣдѣление. Отъ насловнитѣ листове на изданията би могло да се заключи, че такива промѣни не ще да сѣ правени: обаче на това се противи до нѣидѣ различното количество страници въ отдѣлнитѣ издания. А първото издание съдържа единъ бѣлѣжитъ прѣдговоръ, който въ другитѣ се види да липсува. Историята на началното обучение въ България щѣше да намѣри негли важни посочвания за себе, ако би да се знаеше, до колко е подѣржалъ Беровичъ и пататѣкъ своята метода, внесена въ школитѣ ни съ първото издание на букваря, и въ каква мѣра е влиялъ съ нея да се замѣнява „старото“ обучение съ по-ново, докѣдъ настане прѣзъ 1860-тѣ години сегашната звучна метода. Вече въ прѣдговора къмъ първото издание Беровичъ излиза съ мисль, че всѣка буква отъ азбукето трѣба да бѣде запознавана едничко подъ чистии изговоръ на елементарния звукъ, който тя прѣдстави въ писанитѣ думи; на стр. 5—6 той казва: „въ Петербургската Академия опрѣдѣлиха да думамы словата А, Бе, Ве, Ге, Де, Е и пр. за да сричамы лесно: но мене ми се вижда, чи по лесно ще сричамы ако ги назоваваме А, Бъ, Въ, Гъ, Дъ, Е, и пр.¹⁾ Тая духовита мисль не ще да е била разбрана на врѣмето си отъ нашитѣ учители, защото инакъ тѣ безъ друго щѣхъ да се възползуютъ отъ нея и да изпрѣваряжтъ съ цѣли десетолѣтия първитѣ звукарски опити у насъ: а и самъ Беровичъ не я е подновявалъ въ другитѣ издания на букваря, и нийдѣ другѣдѣ не се е опиталъ да я развие и впуши на учителитѣ. Той просто я загатижлъ, та който намира, че е за прѣдпочитанье да се обучава по „А, Бъ“, а не по „А, Бе“, или „Азъ, Буки“, той може да си послѣжи съ нея за да прѣдаде на дѣцата материялтѣ на букваря. Като е била книгата печатана съ черковни букви и като дохаждала

¹⁾ Това мѣсто е цитирано въ П. С. XXVIII—XXX., въ една книжовна бѣлѣжка на г. В. Д. Стояновъ „Покойний докторъ Петъръ Беронъ и неговий завѣщанъ имотъ за България“, 801—807. Къмъ тая бѣлѣжка, въ която намираме нѣкои свѣдѣния за живота и дѣйността на Беровича, г. Балабановъ добави въ П. С. XXXI. 131—135. едно „Писмо за уреждане българскитѣ училища прѣди 50—60 години“ („съобщава Д.“), дѣто познаваме Беровича и съ друга чѣрта отъ интереса му къмъ нашето просвѣщение. Първи свѣдѣния за неговия животъ даде по случай на смъртъта му неговътъ сестринецъ В. С. Беронъ въ П. С. IV. 130—132. Тамъ ни е обещана и обстоятелна биография за покойния, която до сега още не е издадена.

срѣди оня павикъ на „ветхо и злочесто прѣдание“, твърдѣе въроятно, че учителитѣ свободно сж употребявали въ обучението по нея всѣкой своята метода било съ „азѣ-буки“, или вече съ „а-бе“, и съмнително е, че нѣкои ще сж помислили и за метода по „а — бѣ“¹⁾. По такъвъ начинъ влиянието на рибения букварь отъ Беровича върху българското начално обучение би могло да се опрѣдѣли пай-справедливо така, че той пжтемъ е посочилъ на нашитѣ учители двѣ нови методи за обучение на четмо, отъ които тѣ дълго врѣме прилагахж само първата, и едвамъ слѣдъ 40 години почнахж да опитватъ и втората, ала вече по особенъ потикъ, дошълъ отъ друга страна.

Материяльтъ на рибения букварь въ третото издание е нареденъ така. Слѣдъ пълното азбукѣ, дѣто влизатъ и излишнитѣ букви і, ѿ, оу, ѡ, ы, ѡ, з, ѣ, ѡ, идатъ веднага на една страница по единъ редъ срички отъ съгласна съ гласна, и нататѣкъ вървятъ леки упражненія въ граматични форми и образувания на думитѣ. Втори дѣлъ отъ книгата съставятъ черковнославѣнски молитви, потребни за християнско дѣте и ученикъ, а послѣ нѣколко дѣла съдържатъ всѣкакви кратки свѣсти, умни изречения изъ грѣцката писменостъ, притчи и поучителни разкази. Последниятъ дѣлъ обнима „фусически сказаниата“, сирѣчь описания на нѣкои отъ виднитѣ прѣдмети изъ растителното и животното царство и на нѣкои въздушни явления: а въ края на книгата е пригурена „аріометика“ въ числа и операции по дѣйствиата „приложение, отложение, умножение и дѣление“, и 8 листа рисунки къмъ описанията на животнитѣ. По тоя характеръ на материяла, който се е повтарялъ токо-речи еднакво въ всичкитѣ издания на букваря, ние можемъ да сѣдимъ, че появата на тая книга въ 1824 година е била начало на нова ера въ нашето начално учение: освѣпъ по-рационалната метода за четене, която е могълъ да избере и да приложи по нея учительтъ, тя замѣстя прѣдишниятъ изключително черковно-служебенъ материялъ, който нито по съдържание, нито по езикъ не бѣше способенъ да възбуди любовнитството на ученика и да му обърне вниманието върху живота около него; нейнитѣ статийки се обръцатъ къмъ собственитъ наши дѣла съ примѣри за правствена поука и се грижатъ да ни запознажтъ съ инте-

¹⁾ Само въ тоя смисълъ може да се разбере натикването на Райна Поповичъ, че българитѣ не посрѣщнали съ ревностъ букварѣтъ на Беровича, защото нѣмали чувство къмъ науката (Христоѿѿа, 1837. стр. 17.; вж. Априловъ, Дополненіе къ книгѣ: Денница etc., стр. 7). Не е ли достатѣчно чувство и онова, за което свидѣтелствува учительтъ Атанасъ Ивановъ?

ресни явления въ природата, дѣто тече и нашиятъ животъ: образиѣ на маймуна, слонъ, посорогъ, елентъ, бобъръ, крескѣдѣтъ, рѣчни кошъ, камилско птиче, жеравъ, щъркъ, китъ и делфинъ още по-нагледно прѣдставятъ занимателниѣ описания на тия животни, и тѣ именно сѣ плѣнили най-много въображението на буйнитѣ и пѣргави тогавашни школки граждани, та по изгледа на послѣдния отъ тѣхъ сѣ дали и на букваря особното му име. Това е още едно блѣскаво доказателство, че което видишъ съ очи, то ти остана въ паметта! Беровичъ описва на ученицитѣ „рибата“ делфинъ (домузь балъкъ) отъ букваря имъ така: „Делфинътъ е най-чивръстъ отъ сичкитѣ добитаци, защо като бѣга не може го пристигне нити птыче, нити стрѣла; а ни една рыса не убѣгнуваше отъ него, ако можаше отъ веднѣждъ да ги улавя: но, по Божій промыслъ, перво треба да легне възнакъ, ачи тогази да улови други рыбы, по тѣй тогази намиратъ время, та убѣгватъ. Кажатъ, чи твърдѣ любви пѣяніето и челоуѣцѣтѣ. Плуватъ покрай кораблитѣ. Нѣкои раждатъ дѣѣ близначета чада и ги подуватъ какъвето и китатъ, пазатъ ги додѣ порастѣтъ, и твърдѣ ги любятъ. Растатъ до десять години“. Дивна е тая „риба“, дѣто би изпоила всички гадини въ морето, да можеше да ги лови безъ да лѣга на възнакъ, и дѣто обича човѣкътъ, който може да я наслаждава съ своето пѣние: но още по-дивенъ е българскиятъ езикъ на Беровича, който и отъ тая страна захваща пова ера въ учебната ни книжнина. Дѣлото на Софрониевици възкрѣси въ печатно слово погребениятъ въ прѣзрѣние български живъ езикъ: тѣ го поднесохъ на българския народъ въ книги съ християнска поука и унѣтване въ практически добродѣтели: тѣ го присадихъ върху трупа на черковнославѣнския езикъ, като го берѣхъ не-вечето изъ говоритѣ на западна България: — сръщу това дѣлото на Беровича рѣшително помаза тоя езикъ на служба за просвѣщение: той го прѣдстави на българското училище въ материятъ за начално обучение на дѣцата: той съвсѣмъ напуснѣ черковнославѣнския езикъ, вмѣсто който събра изъ народа сѣме чисто и здраво, та го посади върху централната почва на общото българско отечество. Беровичъ опрѣдѣли пѣтитъ на днешния книжовенъ езикъ, съ неговитѣ източни чѣрти отъ морфологията и синтаксиса!

Споредъ принципа, който е ръководилъ Беровича да признае за по-право да се казва „А, Бъ, Въ“, а не „А, Бе, Ве“, въ азбукето на букваря му не трѣбаше да влизатъ букви сложни, каквито са черковнославѣнскитѣ ѿ, ю, з, ѡ,

ω, или пъкъ и букви съ еднакъвъ изговоръ, каквито са пакъ черковнославѣнскитѣ і, v, ы покрай и, оу покрай s, ѿ покрай иа и ѳ покрай т. С. Миларовъ утвърдява, че „въ буквари на Беровича фигуриратъ 42 букви, т. е. пълна руско-черковна азбука“ (Василий Евстатиевичъ Априловъ, Одеса, 1888. стр. 35). Откъмъ тая страна той стои напълно подъ влиянието на своето врѣме; обаче излишнитѣ букви отъ черковнославѣнското азбукѣ употребява твърдѣ рѣдко. Между туй у него за пръвъ пѣтъ срѣщаме особна буква за оригиналния български звукъ „ъ“, понеже буквата з му служи винѣги само за безгласенъ бѣлѣгъ за твърдостъ въ края на думитѣ. Тая особна буква е ѡ, която въ послѣднитѣ издания е замѣнена съ ѧ; нея приехъ отъ Беровича А. Кипиловски въ „Священное цвѣтособраніе“ отъ 1825., П. Сапуновъ въ „Новый Заветъ“ отъ 1828., Р. Поповичъ въ „Христоѡіа“ отъ 1837., В. Априловъ въ „Българскитѣ книжници“ отъ 1841.¹⁾ и др. Когато прѣдъ ѧ трѣба да се чете мека съгласна, тогава се пише ѡ. Въ по-новото издание на буквари дохажда ы много по-вече, отколкото въ старото, и по-малко означения на а, я вмѣсто ѡ, ѡ; при това и по-народни думи се замѣняватъ съ по-вече книжни: „отвѣрни“ е замѣнено съ „отмѣсти“; — въ старото четемъ мысалъ, живот-ать, приятель-ать, твой-то, между учена и неучена чловѣка, а въ по-новото мысалъ, животать, приятельать, твоего, между ученъ и неученъ чловѣкъ. Изложението на повѣствователнитѣ кжсове за четене обладава съ особна живостъ, която е постигнѣта съ употребienie на сегашно врѣме траятна форма на глаголитѣ и на минѣло свършено врѣме; вмѣсто тия толкова изгодни форми днешнитѣ ни христоматии турятъ по единъ закорѣнелъ вече обичай повсѣдѣ въ разказитѣ минѣло относително врѣме или причастие, съ което отпиматъ на мисльта голѣма часть отъ историчната ѧ пластика. Ето какъ прѣдава Беровичъ на пр. класическия анекдотъ за естествена картина. „Припираха ся единъ патъ Зевксъ и Парасъ, кой е по искусенъ зографъ. Тогази Зевксъ исписа единъ гроздъ толкози добрѣ, щото дохождаха птычетата на около да го калвѣтъ. А Парасъ принесе една ікона, завита съ едно тенко бѣло толкози докарано, щото сякаше чловѣкъ, че е истинско. Тогава Зевксъ като ся голямяше іоше, чи изльга птычетата съ гроздатъ си, пристѣпи при Параса и му рече да издигне

¹⁾ Въ грѣцкото си окръжно писмо отъ 1836 година Априловъ прѣдлага за ѧ чисто а, което *παράκειται ἀπὸ τῆς ζῶσαν φωνῆς τοῦ πρέπει νὰ προφέρεται ὡς τὸ α.*

булото да види іконата му. Парасъ го погледна и си позасмѣ, а Зевксъ позна, че ся приласти, и начена да си червеѣе отъ срамъ и рече: азъ вчера излъгахъ птычетата, а ты днесъ излага мене, зографа. Сетиѣ пакъ Зевксъ исписа едно дѣте да держи кохче съ гроздье, и като виде, чи птычетата дохождаха да калвѣтъ гроздіето, разпѣви ся и рече: по добрѣ исписахъ гроздіето, а не дѣтето, защото трѣбаше да ся уплашатъ отъ него птычетата“. Въ статийката „кой е благополученъ“ се говори така. „Попытаха Сократа, да ли е благополученъ Архелай, Пердіковатъ сынъ, като го сякатъ хората: а той отвѣща: не зная, защото никога не съмъ хортувалъ съ него. А тиі му рекоха: чи не можешъ ли инакъ зная? — Не мога, рече Сократъ. Рекоха му пакъ: ни за Персейскіятъ ли царъ можешъ да речешъ, чи е блаженъ и благополученъ? — Къкъ мога — отвѣща филолософатъ — да рекъ или тѣй, или онѣй за нѣкого, додѣ не зная колко е добаръ и ученъ; защото азъ зная, чи только добрыти и праведныѣ челоуѣцы съ блажены и благополучны, а лукавыѣ ако щѣтъ бы и царіе, треба да съ злополучны и окаяны. — Инди, рекоха тиі тогази, злополученъ е и царъ Архелай!“ ¹⁾ Малко чоглаво е за днешния смисълъ на езику употребението на минѣло несвършено врѣме въ условнитѣ съчетанія на двѣ изречения, както се види това въ статийката за делфина по-горѣ.

Мисльта на Беровича да подари на българската книжнина дѣтски букваръ, а не друга нѣкоя книга, е за врѣмето си толкова бѣлѣжита, колкото е бѣлѣжито и мѣстнието му, че е по-добрѣ да се изговаря „а — бѣ“, а не „а — бе“. Подиръ послѣдната книжка на даскала Иоакима Кърчовски отъ 1819 година у насъ пакъ се тъкмѣхъ издания за прочитъ побожень. Около 1820 година П. Сапуновъ, търговецъ изъ Тръвна, и отецъ Серафимъ изъ Стара-Загора бѣхъ прѣвели заедно новиятъ завѣтъ и издадохъ обявление да събиратъ спомощници. Руското библейско дружество обяви въ отчета си за 1821 година, че му билъ доставенъ български прѣводъ на цѣлия новъ завѣтъ, и че то ще настоява да се прѣведе съ помощта на български духовници и ветхиятъ завѣтъ. А въ отчета си за 1823 год. сѣщото дружество

¹⁾ Какъ неестествено и небългарски сѣ поставени глаголитѣ врѣмена на пр. въ тия днешни изрази: „Начева се странна битка. Танкредъ и Готфридъ равени. Послѣдний щѣлъ да умре, ако ангелътъ не помогнѣлъ да зарасте раната . . . “ Той [Пушкинъ] ревностно събиралъ записки . . . Всичко това щѣло е да послужи като материялъ . . . ако отъ никого неочакваната смръть да не прѣкъсенѣла негова младъ животъ . . . “ Вж. „Христоматія“ отъ Костовъ и Мишевъ, II. 77, 121 et passim.

съобщилъ, че се получилъ прѣводътъ, който ще се печата въ 5000 екземплара, та билъ привиканъ въ Петербургъ и прѣводачътъ, архимандритъ Теодоси, игуменъ на Бистришкия манастиръ въ Влашко, родомъ грѣкъ. Обаче тия трудове излѣзохъ на свѣтъ едвамъ на 1828 год. (срав. „Български книгописъ“, I. бр. 303 и 304). Въ 1825 год. се напечата въ Будимъ „Священное цвѣтособраніе“, прѣведено отъ Анастасия Стояновичъ Кипиловски¹⁾; малко нѣщо прѣди това било извѣстено, че Василь Неновичъ ще издава „етимологическа граматика на българския езикъ“ и единъ „четвероязиченъ лексиконъ“, които останяхъ за винаги непечатани. Така българската книжовна дѣйность прѣди 1824 година и слѣдъ нея борави върху едно поле, което направо никакъ не се отнася къмъ задачитѣ на училището; и само Петъръ Беронъ се досети срѣди това голѣмливо настроение да създаде българска училищна книга, съ която трѣба правилно да се почне народното образование и да се подготвятъ работници за българска книжнина. Да прозре той въ тая необходимостъ му е помогнала вѣроятно образцовата грѣцка школа въ Букурещъ, дѣто е завършилъ срѣдното си образование и отдѣто по-късно изнесе своитѣ взаимноучителни таблици Неофитъ Рилски.

Петъръ Бероничъ е роденъ близу прѣди сто години въ Котелъ (1797). Началното си учение отъ тоя градецъ, получено по грѣцки и черковнославѣнски книги, той продължи въ Букурещъ, отдѣто замина за Брашовъ да издаде букваря си и послѣ за Мюнхенъ да слѣдва по медицината. Слѣдъ свършѣна на курса той биде назначенъ въ 1832 г. градски и окръженъ лѣкаръ въ Крайова, Мало-Влашко, съ името Беронъ, което му е останало вѣроятно отъ букурешкото училище. Прѣзъ 7 години, които прѣкара въ тая служба, Д-ръ Беронъ успѣ да се замогне доста добрѣ, та намѣри за възможно да се оттегли въ частенъ животъ, като поддържае имотътъ си чрѣзъ житна търговия. Отъ тоя имотъ излизахъ всички разноски за петъ училища въ България, (срв. Миларовъ, В. Е. Априловъ, стр. 32), па се давахъ и за много други отъ тѣхъ постоянни или врѣмenni помощи. Онова, което Беронъ се опита да постигне нравствено съ букваря си, той залѣгаше да осъществява и материялно съ имота си. Подиръ смъртта му (1871) остана единъ имотъ отъ 400.000 лева, завѣщани отъ него изрично за подържане български учи-

¹⁾ Тука се намиратъ бѣлѣжкитѣ за трудоветѣ на Сапунова и Теодосия, стр. VI-VII.

лица, и отъ тѣхъ има да се въздигне и подържа въ Одринъ класическа гимназия на негово име. Къмъ края на 1840.-тѣ години Д-ръ Беронъ се посели да живѣе повечето въ Парижъ, като навѣстиваше отъ врѣме на врѣме своитѣ роднини и познати въ Влашко, на наглеждаше и вървежътъ на своята търговия. Въ Парижъ го задържахъ главно неговитѣ настоятелни занятия, да издири оная сила, отъ която произлиза всѣка промѣна въ физическия свѣтъ, и да установи нейнитѣ закони. Тая философска проблема роди въ него особна хипотеза за нѣкакъвъ електрородъ, който му е основенъ факторъ на всички природни явления. Не ще бѣде безполезно за българитѣ, да се направи една оцѣнка на мнѣнията на Берона върху тоя прѣдметъ по многобройнитѣ му и обемни съчинения, писани на френски езикъ. ¹⁾ Освѣтъ това Беронъ билъ писалъ — спо-

¹⁾ Докладъ стане това ние ще съобщимъ тука имената на тия съчинения, както ги намираме въ голѣмата френска библиография отъ O. Lorenz, томъ I. и V., стр. 235. и 122.

Pierre Bér on, médecin et savant valaque, né à Cotye (Thrace) en 1800.

— Grand Atlas cosmo-biographique, contenant le mode de la production des corps célestes, de leurs mouvements, de leur forme ovale et de leurs métamorphoses physiologiques, et l'explication de tous les phénomènes célestes et géologiques, suivant les lois physiques. 11 pl. in-fol. coloriées, avec un texte in 4° 1858. Mallet-Bachelier. 26 fr.

— Atlas météorologique. 12. pl. in-fol. coloriées, avec texte explicatif in-4.º 1860. Ibid. 26 fr.

— Découverte du fluide échogène, démontrée dans les propriétés communes à ce fluide et à la lumière; dans le mode de la production des sons harmoniques et du timbre etc in-8.º 1863 Ibid 1 fr. 50 c

— La Découverte de l'origine de la pesanteur, démontrée dans une formule exprimant la double cause du mouvement orbiculaire et axial du soleil, des planètes, etc.; dans le mode de la production des trois états des corps par la pesanteur, etc. In-8° 1863. Ibid. 1 fr. 50 c

— Déluge et vie des plantes avant et après le déluge In-4° 1858. Ibid 6 fr.

— Le fluide de lumière ramené comme le gaz aux calculs stoechiométriques et aux lois aérostatiques. In-8° avec fig. 1862. Ibid. 15 fr.

— Mémoire sur un système contre l'incendie approuvé à Londres par la marine et le corps des pompiers. In-4.º avec fig. 1863 Ibid. 50 c.

— Météorologie simplifiée par l'application de la loi physique au mode de la production 1° de la chaleur terrestre par celle du ciel; 2° des courants maritimes; 3° des saisons avec les climats; 4° des vents avec les pluies; et 5° de l'électricité avec l'état magnétique. Ouvrage indispensable aux marins. In-8° 1863 Ibid. 3 fr.

— Origine des sciences physiques et naturelles et des sciences métaphysiques et morales, constatée suivant les lois physiques dans l'origine communes des fluides impondérables, de la pondérabilité, de la pesanteur, du mouvement et des trois états des corps, avec plusieurs gravures dans le texte. In-4° 1858. Ibid. 6 fr.

— Physico-physiologie, ou Application de la physique à l'explication de la vie et de la reproduction, suivie d'un appendice sur l'homme avant la naissance, pendant la vie et après la mort. In-8°. 1864 Ibid 4 fr.

— Système d'atmosphérologie Tome I. In-8°. avec Jpl. 1846. Ibid. 6 fr.

— Système de géologie et origine des comètes ou Très court résumé du 2e volume de l'Athmosphérologie. In-8° 1847. Ibid. 2 fr.

— État de la terre et de l'homme avant et après le déluge. In-8.º 1867. Gauthier-Villard 3 fr.

Extrait de la „Physique céleste“.

— Le grand soleil visible au centre du système du monde. Gr. in-8.º, avec 1 carte coloriée. 1866. Ibid. 1 fr.

редъ свѣдѣния на сестринца му Василя Беронъ — „Славянска философия“ на нѣмски езикъ и 2 — 3 книжки на гръцки езикъ. За тия негови трудове ние не сполучихме да намѣримъ нищо по-положително, и затуй молимъ ония, които ги знаехтъ, да допълнятъ поне съ имената имъ списъкътъ на произведенията на великия нашъ покойникъ.

Като вземемъ на гледъ само ребения букваръ на Д-ра Берона, на съобразимъ и какви грижи сж ръководили тоя народенъ благодѣтель прѣзъ цѣлия му животъ за успѣха на българскитѣ училища, за прѣподаванетоъ въ тѣхъ, за образованието и заплатата на учителитѣ,¹⁾ намъ се налага мисль да прогласимъ виновникътъ на всичко това за първъ прѣдставителъ отъ единъ кръгъ дѣйци, въ който спада и незабвениятъ Василь Априловъ, и който редомъ съ „Софрониевци“ може най-справедливо да се охарактеризува съ името „Априловци“.

А. Теодоровъ.

— L'inégalité des deux hémisphères de la terre et des planètes produisant des anomalies; précession, marche des absides et nutation ou libration, éclipses de la lune, du soleil et de leurs détails. In-8.º 1866. Ibid. 1 fr. 50 c.

Extrait de la „Physique céleste“.

— Origine de l'unique couple humain, dispersion de ses descendants. In-8.º 1867. Ibid. 1 fr. 50 c.

— Physico-chimie. Partie générale simplifiée: 1° par l'exposition des équivalents en tétraèdres et en nombre entiers; 2° les sept rapports entre les nombres des éléments et des couleurs; 3° la poussée de l'expansion des électres produisant la densité; 4° l'explication de la fermentation et de la putréfaction; 5° la correspondance entre les espèces des électres et les organes des sens. In-8.º 1870. Ibid 10 fr.

— Physique céleste. 3 vol. in-8° 1866—1868. Ibid. 24 fr. Tome I. Système du monde. — Tome II. Système planétaire. — Tome III. La Terre et l'Homme.

— Taches solaires et périodicité de leur nombre. In-8°. 1866. Ibid. 1 fr.

Extrait de la „Physique céleste“

— Transformation de l'eau en minéraux. Aperçu général des détails exposés dans la „Physico-Chimie“, dont cet ouvrage est le prospectus, avec invitation aux chimistes: 1° de supprimer les incendies; 2° de multiplier la lumière, la chaleur et les forces; 3° de changer l'air en vapeur d'eau. In-8° 1868. Chez. T. Hazzifilo, 6, rue de Conservatoire. 9. fr.

¹⁾ Въ писмото на Берона, писано на гръцки изъ Крайова д. неговитѣ съотечественици въ Котелъ и обнародвано заедно съ български прѣводъ въ ПС. XXXI. 133—135., се казва: „Обичаяхъ бихъ да намѣря нѣкого, комуто да платъ каквото иска за да обиходи България, и да види, има ли въ всѣки градъ училище или не, какъвъ е учителътъ въ всѣко едно училище, какъ му е името, отъ какъдѣ е той, отъ кога учителствува, колко ученици има, какво ги учи, отъ гдѣ получава годишната си заплата; при това, да забѣлжи, колко време приблизително оставатъ ученицитѣ въ училището, и какво ставатъ тѣ, кога излѣзжтъ отъ него, да забѣлжи още числото на кѣщата въ по-големитѣ градове, да укаже още колко ученици се нуждажтъ отъ книги, или какви книги употребява всѣки единъ, какви книги купуватъ, отъ гдѣ ги купуватъ и на каква цѣна“ . . .

Бюджетитѣ на Княжество България прѣзь десетолѣтието 1879—1888.

(Продължение отъ книга VI)

III.

Законопрежитѣ за сключенитѣ упражненія до 1884. включително иматъ по разходния бюджетъ слѣднитѣ рубрики: 1. разрѣшени кредити по бюджета и съ особени укази (за 1884. „постановления“); 2. изплатени разходи прѣзь годината на бюджета и прѣзь слѣдната и всичко; 3. свободни кредити на 1. Януари отъ годината слѣдъ бюджетната; 4. прѣвишени кредити. Отъ 1881. прибавена е още една рубрика „окончателни кредити (разходи отъ 1882.) по бюджета“, която при рубриката „изплатени разходи“ е излишна. Отъ 1880. има особена „вѣдомость за разходитѣ по ковчезничество, параграфи и статьи до 1. Януари ... (втора слѣдъ бюджетната) год. по бюджета за еди-коя год.,“ а отъ 1881. се прибавя и особена „вѣдомость за измѣненіята, които е прѣтърпѣлъ разходниятъ бюджетъ за еди-коя год. до 1. Януари ... (втора слѣдъ бюджетната)“. Основно промѣнение и подобрене се направи въ законопроекта за 1885., което остава, съ малки отклонения, до 1888. Рубричитѣ сж: 1. открити кредити: а) въ бюджета и свѣрхсмѣтни, б) спаднажи отъ запазенитѣ фондове и прѣнесени въ разни параграфи (за 1887 г. заети отъ запазения фондъ и свѣрхсмѣтния кредитъ) и в) всичко открити кредити; 2. суми, които кредиторитѣ на хазната трѣбало да получатъ (за 1887 г. издадени платежни заповѣди за суми и пр.); 3. Изплатени суми: а) прѣзь ... (текущата) година, б) прѣзь ... (слѣдната) до 31. Августъ, в) отъ 31. Августъ ... (слѣдната) до края на ... (сжщата), чл. 92. по закона за отчетността по бюджета, г) всичко, д) спадатъ се върнатитѣ на възстановение кредитъ и е) всичко чистъ разходъ; и 4. останали за изплащанье суми на 31. Августъ ... (слѣдната, слѣдъ-бюджетната). За 1887 г. рубриката 3. б) е за цѣлата слѣдна година, рубриката 3. в) отпада и прибавена е послѣдна рубрика: останали свободни кредити (економии) съгласно съ чл. 90 отъ закона за отчетността по бюджета.

Самото изброяване рубрикиѣ на законопроектиѣ показва, колко мѣнотии посрѣща сравнителното изучаване разходния бюджетъ. За първита години разрѣшенитѣ първоначално кредити слѣти сѣ съ допълнителнитѣ и свѣрхсметнитѣ. Къмъ това се прибави и обстоятелството, че сумитѣ, повърнкти за възстановление кредитѣтъ сѣ минувани пакъ като суми дозволени за харчене и дѣйствително сѣ употребявани за покриване разноси. Има тѣй сѣщо и пари, харчени изъ „остаткитѣ“ по бюджета било на нѣкое министерство, било на общия бюджетъ, било пѣкъ отъ общитѣ постѣпления за еди-коя си година. Въ много случаи тия разноси сѣ правени слѣдъ установения отъ закона срокъ за сключаване на бюджета; така напр. отъ остаткитѣ на 1879 80. има похарчени пари прѣзъ 1882 год., а министерството отсѣтнѣ ги е минѣло скупомъ по бюджета, отъ който сѣ се прѣднолагали, тѣй да кажемъ, остатки.

За да получимъ отъ тука бройове поне приблизително еднородни за всички години, ние рѣшихме да се придържаме до даннитѣ само на законопроектиѣ, но да отлѣчимъ по възможность редовно разрѣшенитѣ кредити отъ свѣрхсметнитѣ и допълнителнитѣ. Понеже за годинитѣ до 1882. включително не притежаваме общи първоначални бюджети за княжеството, ние въ това, както и въ други отношения, си послужихме съ докладитѣ на върховната сметна палата, която е строго задрѣжала разпрѣдѣлението на първоначалнитѣ бюджети. По тоя начинъ получихме слѣднитѣ бройове за държавнитѣ разходи, които се съгласяватъ съ бройовѣтъ на законопроектиѣ само въ общия разходъ.

П р ѣ д в и д е н о П о х а р ч е н о

Финан. години	въ бюджета	свѣрхсметни	по бюджета	непрѣвидени	свѣрхсметни	всичко
1879/80	21,494,980	3,812,365	16,115,476	1,490,667	3,753,228	21,359,362
1880/1	27,559,216	4,081,015	22,099,278	190,992	3,999,832	26,290,102
1881 { За 10 м.	25,626,060	974,927	23,232,074	541,474	974,927	24,748,547
1881 { „ 12 „	29,143,814	?	26,779,042	?	?	?
1882	29,000,517	2,500,444	26,684,714	367,058	1,895,724	28,947,506
1883	31,517,397	300,000	30,291,731	451,356	287,842	31,030,927
1884	34,722,423	3,006,019	31,105,407	429,491	2,991,615	34,526,513
1885	35,780,324	32,177,160	29,242,732	—	11,163,987	40,406,719
1886 { безъ Р.	34,049,900	?	25,707,418	—	?	?
1886 { съ „	46,991,683	44,518,239	36,012,625	—	19,446,223	55,458,848
1887	47,437,434	26,875,992	44,810,572	—	5,014,518	49,825,090
1888	62,048,318	51,824,250	51,284,808	—	19,937,693	71,222,501
1889	78,496,418	11,042,122	64,554,685	—	10,189,574	74,744,259
1890	81,093,175	21,538,556	64,346,546	—	20,678,934	85,025,480

Да дадемъ пѣкои обясненія за рубриката „непрѣдвидени“ разходи. Прѣзъ 1879 80. сумата е съставена отъ: 685 х. л. загуба отъ курса на монетитѣ, произтѣла вѣдѣствие на указа № 4 отъ 11 Юли 1879., съ който цѣната на сребърната рубла се пони отъ 4 л. на 3.₇₀ л.; 160 х. л. дадени въ заемъ на земеделческитѣ каси чрѣзъ бѣлг. нар. банка; похарчено отъ условнопостѣпилитѣ суми прѣзъ 1882 г. за напразвата на княжеския дворецъ въ София 500 х. лева, а минѣти за смѣтка на 1879 80. г.; все отъ условностѣпилитѣ, не показани на какъвъ именно разходъ, 24 х.; отъ събранитѣ суми за полу-процентенъ сборъ похарчени 122 х., пакъ не показани за какво (Докладъ 1884., стр. 104—107.). Отъ това излиза, че само около 54% отъ непрѣдвиденитѣ за 1879 год сѣ употрѣбени за дѣйствителни държавни нужди.

Споредъ върховната смѣтна палата (I. с.) непрѣдвиденитѣ по бюджета разноси за 1880 81 год. сѣ съ 310 х. л. по-вече, отколкото сѣ показани. Причината е, че палатата отнася къмъ тая година: споменѣтитѣ 122 х. отъ полупроцентния сборъ, похарчени наистина прѣзъ 1880., но споредъ законопроекта за смѣтка на 1879 год., разрѣшеното отъ нар. събрание обещетение 85 х. на френския финансистъ Хогде; повърнѣтитѣ на военния мипистъръ 70 х. отъ продадени негодни конѣ, за да ги употрѣби за друга цѣль и други по-малки разходи. Като слѣдимъ законопроектитѣ, ние задрѣжахме непрѣдвиденитѣ разходи за 1880. тѣй, както се намиратъ тамъ. Сумитѣ за покриване тия разходи сѣ зети отъ условнопостѣпилитѣ, а сѣ употрѣбени — за купуване държавни здания 80 х., дадени въ заемъ на земеделчески каси и градски съвѣти 40 х., за настаняване бѣжанци, или прѣдадени, на завърнѣли се турци-бѣжанци 70 х. Отъ непрѣдвиденитѣ за 1880 г. слѣдов. употрѣбени сѣ за държавни нужди само около 37%.

Най-голѣмата частъ на непрѣдвиденитѣ за 1881., — 366 х. л. —, произлиза пакъ отъ побиваньето курсътъ на сребърната рубла отъ 3.₇₀ л. на 3.₅₀ л., направено съ постановление отъ 27 Юли 1881., споредъ което рублата можеше да се зема по 3.₇₀ л. въ държавнитѣ ковчезничества само срѣщу недобори, и то до 1. Декември 1881. Отъ двѣтѣ понижения цѣната на сребърната рубла готовитѣ пари въ държавното съкровище сѣ изгубили 1,012.162 лева. За остатѣта отъ непрѣдвиденитѣ — 176 х. л. —, които сѣ зети само отъ условно постѣпилитѣ суми, законопроектътъ не показва, за какво сѣ похарчени. Споредъ върховната смѣтна

палата (Докладъ 1885., 91—95), отъ тая сума сж били употребени около 72 х. л., или $42\frac{0}{10}$, за държавни нужди (направата на княжески дворецъ въ София), а остатъкътъ за поддържанье имотитѣ на забѣгналитѣ турци, или сж повърнжти на такива слѣдъ завръщаньето имъ пакъ въ княжеството.

Похарченитѣ непрѣдвидени разходи за 1882 год. взети сж отъ условнопостѣпилитѣ суми и сж употребени (Докладъ 1886, 132—135): около $55\frac{0}{10}$ дадени взаимно образно чрѣзъ земеделчески каси на бѣдни земеделци, около $15\frac{0}{10}$ дадени на завърнжли се турци-бѣженци, а остатъкътъ, около $30\frac{0}{10}$, употребени за държавни нужди (отпустнжти на министерството на външнитѣ дѣла неизвѣстно за какво 51 х., изплащанье отчуждени частни имоти за правителствени нужди 40 х., поддържанье комисия за държавнитѣ и чифлишки земи 26 х.). За 1883 и 1884 г. въ законопроектитѣ и въ докладитѣ пѣма обяснения за непрѣдвиденитѣ разходи, които сж покривани все отъ условнопостѣпилитѣ суми.

Отъ изложеното се види, че сравнението на разходнитѣ бюджети прѣди и послѣ 1885., ако се взематъ въ смѣтка само общитѣ цифри, не може да се прави безъ особени забѣлѣжки. Между непрѣдвиденитѣ разноски има значителна часть, които не сж за покриванье обикновени държавни разходи. Дѣйствителниятъ държавенъ разходенъ бюджетъ е слѣдов. съ нѣщо по-малкъ отъ цифритѣ въ рубриката „похарчено всичко“ за годинитѣ прѣди 1885. Сравняватъ ли се двѣ години по тия цифри, разликата ще бѣде винаги въ полза за годината слѣдъ 1885., ако взимаме, че по-голѣмата разлика е въ нейна връда. Оставимъ ли за сега настрана непрѣдвиденитѣ и свѣрхсмѣтни кредити, ние намираме, че държавнитѣ разноски по бюджета сж се почти удвоили въ разстояние на шеститѣ години 18⁷⁹/₈₄. Но ние знаемъ вече, че разходниятъ бюджетъ за 1879 година е приготвенъ за друго управление, та голѣма часть отъ разноскитѣ, нужни за поддържанье на новото, трѣбало е да се покрие чрѣзъ свѣрхсмѣтни кредити. Бюджетътъ за 1880. въ по-голѣмия си дѣлъ е само продължение на прѣдходния, а дѣйствителнитѣ разходи прѣзъ 1881. сж вѣрно установени само за 10 мѣсеца. И тритѣ тия бюджети не могатъ слѣдов. да се употребяватъ, когато искаме да правимъ положителни заключения за вървежа на държавнитѣ разноски. Отъ друга страна познати сж и причинитѣ, по които 1885. не трѣба да се взима въ внимание при подобни изучвания. Ако сравнимъ направенитѣ държавни раз-

носки прѣзъ двѣтъ най-нормални години, 1884. и 1888., съ броя на населението въ княжеството по онова врѣме, намираме :

Г о д и н а	На единъ жителъ пада се разноски по бюджета	Общи равноски
	л.	л.
1884	14. ₉₂	16. ₅₈
1888	16. ₂₆	22. ₅₈

Прѣзъ послѣдната година, слѣдов., всѣка душа отъ населението на княжеството имала е да плаща 1.₃₄ л. и 6.₀₂ л. повече за покриванье държавнитѣ разноски, прѣдвидени въ бюджета или въобще направени. Ние видѣхме по-напрѣдъ, че за сѣщитѣ години приходността на данъцитѣ се е уголѣмила само съ 0.₅₀ л. на душа, а общата приходность на държавата съ 2.₇₀ л. Разликиѣ отъ 0.₈₄ л. и 3.₃₂ л. на душа оставало е да се покрижтъ не съ приходи, а по не-обикновененъ пѣтъ.

За да се види движението на държавнитѣ разходи, нека сравнимъ още двѣтъ трилѣтня 188²/₄. и 188⁶/₈. откъмъ уголѣменията. Но тъй като бюджетътъ за 1886. обнима раз-поскитѣ на бившата Източна Румелия само за 10 мѣсеца, ние направихме нужната поправка, като му прибавихме двѣ десети отъ разходитѣ споредъ прибавлението. Полученитѣ така цифри сж безъ съмнѣние въ полза на трилѣтнето 188⁶/₈.

Уголѣмение отъ 1 за 2 година	Т р и л ѣ т н я	
	188 ² / ₄	188 ⁶ / ₈
" 2 " 3 "	13. ₁₅	17. ₆₈
" 1 " 3 "	2. ₆₉	14. ₄₅
" 1 " 3 "	16. ₅₇	34. ₆₉

За 100 лева похарчени прѣзъ 1882. или 1886. падатъ се слѣдователно 116.₅₇ и 134.₆₉ л. похарчени прѣзъ 1884. или 1888. Ако държавнитѣ разноски се уголѣмявахъ по мѣрката на 1882 4., разходниятъ бюджетъ щѣше да се удвои на осемнайсетата година : ако ли пѣтъ увеличението слѣди по стълбата за 1886 8, удвоението ще настѣпи въ крѣгло число на деветата година. Послѣдното обстоятелство се под-твърдява, ако вземемъ само прѣдвижданията на бюджета, защото за 1886. имаме прѣдвидени разноски около 50 милиона, а за 1892. около 88 л. Тоя бързи растежъ ще имаме по-сѣтитъ случай да обяснимъ : за сега нека разгледаме друга една страна на нашитѣ бюджети, която остава, тъй да кажемъ, скрита за народното прѣдставителство, на дори и за самото правителство : то сж свѣрхсмѣтнитѣ кредити въ втория и пети стълбецъ на таблицата. Като оставяме на страна не-прѣдвиденитѣ разноски и допълнителнитѣ кредити, отваряни

споредъ закона за отчетността по бюджета, намираме слѣднитѣ отношения:

Години	Отъ 100 л. прѣд- видени свѣрх- смѣтни кредити по- харчено.	На 100 лева разноси по първоначалния бюджетъ падатъ се свѣрхсмѣтни кредити.	
		По прѣдвиденото	По похарченото
1879/80	98. ⁴²	17. ²⁷	23. ²⁹
1880/81	98. ⁰¹	14. ⁸¹	18. ¹⁰
1881	100. ⁰⁰	3. ⁸⁰	4. ²⁰
1882	75. ⁸²	8. ⁶²	7. ¹⁰
1883	95. ⁹⁵	0. ⁹⁵	0. ⁹⁵
1884	99. ⁵²	8. ⁶⁴	9. ⁶¹
1885	34. ⁶⁹	89. ⁹⁸	38. ¹⁷
1886	43. ⁶⁸	94. ⁷⁴	54. ⁰⁰
1887	18. ⁶⁶	56. ⁶⁶	11. ¹⁹
1888	38. ⁴⁷	83. ⁵²	38. ⁸⁸
1889	92. ²¹	14. ⁰⁶	15. ⁷⁷
1890	96. ⁰¹	26. ⁵⁶	32. ¹³

За 100 лева разноси, прѣдвидени въ вотиранитѣ отъ народното събрание и прогласени бюджети отъ 1885. насамъ има отъ 57 до 95 лева, разрѣшени въ течение изпълнението на бюджета да се похарчѣтъ! Прѣзъ 1886., може да се каже, сме имали покрай извѣстния разходенъ бюджетъ и другъ единъ непознатъ, но който не е билъ много помалкъ отъ първия. Въ нашия законъ не съществува никакво ограничение за свѣрхсмѣтнитѣ кредити. Сумитѣ се искатъ обикновено отдѣлно и въ малки размѣри; и народнитѣ прѣдставители, та може би и самото правителство, не помислятъ, че, като разрѣшѣтъ на нѣколко пѣти по стотина хиляди, създаватъ такъвъ огроменъ товаръ за държавната хазна! На това много помага и вкараниятъ обичай, да се продължаватъ извънъ закона свѣрхсмѣтнитѣ кредити отъ година на година, докѣдъ се изчерпѣтъ. Това се съглежда и по процентитѣ на похарченитѣ свѣрхсмѣтни кредити. До 1885. само за една година една четвъртина отъ разрѣшенитѣ свѣрхсмѣтни кредити е останѣла непохарчена; прѣзъ другитѣ петъ години, може да се каже, всичкитѣ суми сѣ употребени. Друга чѣрта на тия кредити прѣди 1885. е, че процентътъ въ рубриката на похарченото е по-голѣмъ отъ процента на прѣдвиденото, което показва, че за това врѣме похарченитѣ части отъ свѣрхсмѣтнитѣ кредити сравнително съ прѣдвиденото сѣ много по-голѣми, отколкото похарченитѣ редовни разноси спрѣмо прѣдвиденото въ бюджета. Това е въ съгласие съ самото опрѣдѣление на свѣрхсмѣтния кредитъ: той се позволява само за разноси, които не могатъ да се отложѣтъ до бѣдѣщия бюджетъ безъ особена врѣда за държавата. Но бройоветѣ

слѣдъ 1885. ни показватъ противното. Процентътъ на похарченитѣ суми прѣзъ четиритѣ години се памира изподъ 44; значи, че прѣзъ ни една година нито половината (за 1886. нито петината) на разрѣшенитѣ свѣрхсмѣтни кредити не е похарчена. Отъ друга страна сравнението на двѣтѣ послѣдни рубрики показва сжщо, че размѣрътъ между похарченитѣ обикновени разноси и прѣдвиденото е по-голѣмъ отъ размѣра за свѣрхсмѣтнитѣ кредити. Тия разглеждания ни докарватъ до заключение, че или разрѣшаванитѣ слѣдъ 1885. за всѣка година свѣрхсмѣтни кредити не сж били нужни въ размѣритѣ, въ каквито сж вотирани, или пъкъ, ако сж били наистина нужни, за приспособението имъ не е имало потребнитѣ срѣдства; въ първия случай разноситѣ сж били излишни и трѣбало по право да се минятъ въ редовния бюджетъ, а въ вториия случай разноситѣ сж надминували финансиянитѣ сили на страната и трѣбало изобщо да се оставятъ на страна.

Ние знаемъ, че при изпълнението бюджетитѣ за 1879 80 и 1880 81 не е имало законъ, който да опрѣдѣля, по кой начинъ трѣба да се извършватъ държавнитѣ разноси, и че самитѣ бюджети не сж били издадени редовно по законодателенъ редъ. За покриванье новооткрити държавни нужди, разрѣшавани сж кредити съ укази изъ остаткитѣ по бюджета на отдѣлнитѣ министерства или на общия бюджетъ. Така разрѣшенитѣ кредити за 1879 80 година означихме като свѣрхсмѣтни кредити. Законопроектътъ не показва, какви сж били разноситѣ, покрити прѣзъ тая година съ 2.⁵ милиона лева. Остатъкътъ 1.²⁴ м. сж употребени за военни цѣли: 1.⁰⁰ м. за купуване пушки-бердавки и 240 х. за поддържанье пограничниятъ баталионъ и направа на казарми.

Свѣрхсмѣтнитѣ кредити за 1880 81 год., разрѣшени пакъ подъ видъ изъ остаткитѣ, сж употребени: по министерството на финанситѣ платено прѣзъ 1882 г. за прѣнасянето десетътътъ отъ населението 669 х. и други разни 45 х.; по върховното правителство 45 х. за поддържанье княжеската канцелария и направа облекло на тѣлохранителитѣ; по министерството на народното просвѣщение 148 х. за помощи на общински училища, за купуване книги въ бълг. народна библиотека, за купуване и поддържанье държавната печатница, за купуване мѣсто за дѣвическа гимназия въ София, за построяване дѣвическа гимназия въ Търново, за доизкарване реалната гимназия въ Габрово; по министерството на външнитѣ дѣла и изповѣданията 13 х. за помощи на прѣстарѣли свещеници, за дипломатическото агенство въ Бу-

куренщъ; по министерството на правосъдието 10 х. за разни малки разноси; по министерството на вътрѣшнитѣ дѣла (всичко 1373 х.) за направа и поправка шосета 994 х., за купуване оружје на стражаритѣ 130 х., за международенъ транзитъ и ремонтъ на телеграфнитѣ линии 60 х., за построяване болница въ Търново 50 х., за купуване правителствени и обществени здания 55 х. и други разни на 84 х.; по министерството на войната за направа казарми и други здания за войската 909 х., за купуване бердановски пушки 750 х. и за поддържане габровската дружина 39 х.

Прѣзъ 1881 г. свѣрхсмѣтнитѣ кредити сж употребени: 500 х. съгласно указа № 316 отъ 7 Май 1882. за шосета, 300 х. за княжески дворецъ въ София, 150 х. за пособие на поборницитѣ и 25 х. за направянето едно здание за високи гости въ Русе.

За 1882 год. имаме: за шосета 737 х. (като се спадатъ 500 х. минѣти вече въ бюджета на 1881 г.), за купуване яхтата „Александъръ“ 470 х., за класическа гимназия въ София 118 х., за извънредни по министерството на външнитѣ дѣла и изповѣданията 143 х., за гимназия въ Ломъ-Паланка 87 х., за персонала и канцеларията въ дирекцията на общественитѣ сгради 120 х., за доизкарване палатътъ въ Русе 88 х., за пособие на поборницитѣ 19 х.

Прѣзъ 1883 год. разрѣшенъ е само единъ свѣрхсмѣтенъ кредитъ отъ 300 х. за волна помощъ на окръжнитѣ свѣти, като прибавление на гл. XII, ст. 1, по бюджета на министерството на вътрѣшнитѣ дѣла.

За 1884 год. свѣрхсмѣтнитѣ кредити сж: 1,080 х. за изплащане първата рата (1 Септември 1883) отъ руския окупационенъ дългъ; 824 х. заемъ на населението за откупуване господарскитѣ и чифлишки земи; 150 х. за изплащане дългъ на българската черкова въ Цариградъ; 96 х. за поддържане новооткрити сѣдилища; 495 х. за разноси по народното събрание, ук. № 33; 29 х. за измѣрване границата къмъ Румѣния; 201 х. по военното министерство, ук. 30; 66 х. по министерството на народното просвѣщение, ук. № 21; и 50 х. по министерството на общественитѣ сгради и пр., ук. № 156. Законопроектътъ не показва съдържанието на споменѣтитѣ укази, а въ Държавенъ Вѣстникъ за 1884 год. такива № на укази или не се намѣрихж, или пъкъ, ако се намѣрихж, тѣ сж за други работи, а не за отваряне свѣрхсмѣтни кредити.

За слѣднитѣ четири години свърхсметнитѣ кредити сѣ доста важни, и, понеже нѣкои се повтарятъ, ние събрахме по-главнитѣ въ слѣдната прѣгледна таблица:

Свѣрхсметни кредити		1885	1886	1887	1888	1889	1890
		въ х и л я д и л е в о в е					
Направа желѣзницата Царибродъ-София-Вакарелъ	прѣдвидено	17,000	15,847	11,394	7,613	35	84
	похарчено	1,153	4,453	3,781	5,644	34	84
Разни потребности и нужди въ случай на война	прѣдв.	10,000	4,000	—	—	—	—
	похарч.	5,281	3,342	—	—	—	—
Извънредни разноси по мобилизацията на войската и нейното поддържанье	прѣдв.	5,000	—	—	—	—	—
	похарч.	4,596	—	—	—	—	—
Изплащанье взетата реквизиция прѣвъ сръбско-българската война	прѣдв.	—	10,000	2,500	2,327	—	500
	похарч.	—	9,606	173	2,170	—	119
Пътни разноси на бившия князь Александъръ	прѣдв.	—	100	—	—	—	—
	похарч.	—	100	—	—	—	—
Откупуване движимитѣ и недвижими имоти на бившия кн. Александъръ, нахоящи се въ България; лихви	прѣдв.	—	2,500	—	152	—	—
	похарч.	—	1,500	—	150	—	—
Военни потребности, разрѣшени съ указъ № 151 отъ 11 VII 86	прѣдв.	—	11,957	11,610	11,531	9,737	5,999
	похарч.	—	347	80	1,794	3,738	1,727
Раздадени на заемъ на населението въ видинския окръгъ	прѣдв.	—	60	—	—	—	—
	похарч.	—	60	—	—	—	—
Съдържанье на народното събрание	прѣдв.	—	—	340	—	—	—
	похарч.	—	—	259	—	—	—
Инвалидни пенсии	прѣдв.	—	—	90	—	—	—
	похарч.	—	—	59	—	—	—
Храна на арестантитѣ	прѣдв.	—	—	68	—	—	—
	похарч.	—	—	65	—	—	—
Съдържанье на личния съставъ на полицейската стража	прѣдв.	—	—	200	—	—	—
	похарч.	—	—	158	—	—	—
Запазенъ фондъ на военното министерство	прѣдв.	—	—	400	—	1,350	—
	похарч.	—	—	220	—	1,193	—
Експлоатация желѣзницата Русе-Варна	прѣдв.	—	—	—	500	—	—
	похарч.	—	—	—	260	—	—
Оформяване отпущающитѣ капиталъ на бълг. нар. банка	прѣдв.	—	—	—	8,661	429	—
	похарч.	—	—	—	8,661	429	—
Разноси по откупуванетоъ желѣзницата Русе-Варна	прѣдв.	—	—	—	256	—	—
	похарч.	—	—	—	249	—	—
По военното министерство, разрѣшени съ ук. № 172 отъ 22 XII 1888	прѣдв.	—	—	—	20,235	19,707	19,005
	похарч.	—	—	—	528	702	4,270
По министерството на правосъдието	прѣдв.	—	—	—	136	73	—
	похарч.	—	—	—	118	68	—

Свърхсмѣтни кредити		1885	1886	1887	1888	1889	1890
		въ хиляди левове					
Изплащанье такси на чужди желѣзопѣтни администрации	прѣдв.	—	—	—	—	500	—
	похарч.	—	—	—	—	352	—
Направа желѣзницата Ямболъ-Бургасъ	прѣдв.	—	—	—	—	11,000	7,458
	похарч.	—	—	—	—	3,542	3,987
Лихви на сѣкровищни бонове	прѣдв.	—	—	—	—	75	—
	похарч.	—	—	—	—	75	—
Направа желѣзницата Ц. С.-В., изплащанье желѣзницата Р.-В. и изплащанье имотитѣ на бившия кн. Александъръ	прѣдв.	—	—	—	—	—	10,216
	похарч.	—	—	—	—	—	9,996
Изплащанье прѣнасянето на войски по източнитѣ желѣзници и Русе-Варна прѣзъ врѣме на сѣединението, войната и прѣврата прѣзъ 1886 г.	прѣдв.	—	—	—	—	—	470
	похарч.	—	—	—	—	—	470

Похарченото по изброенитѣ свърхсмѣтни кредити за четиритѣхъ години възлиза на 54.₈₀ милиона, до като всичкитѣ похарчени суми по свърхсмѣтни кредити прѣзъ сѣщото врѣме правѣтъ 55.₅₆ милиона. Разликата произлиза отъ разни по-малки разходи, които не извадихме отдѣлно. Почти едната четвъртина на тая сума се покрива съ паритѣ, похарчени за направянето желѣзопѣтната линия Царибродъ—София—Вакарелъ. Както виждаме, количествата, минѣти прѣзъ слѣднитѣ години, сѣ само разликата на разрушенитѣ отъ народното сѣбрание 17 милиона и похарченитѣ включително до прѣдшествующата година пари. Сѣщитѣ отношения сѣществуватъ за двата други голѣми кредита: за военни потребности и за изплащанье реквизицията. За всичкитѣ значителни кредити се вижда, че тѣ не сѣ нито такива, които не сѣ могли да се прѣдвидѣтъ при сѣставянето на бюджета, нито пъкъ такива, които не би могли да се отложѣтъ до идущия бюджетъ. Споредъ закона, слѣдователно, тия разходи трѣбае да се минаватъ въ редовнитѣ бюджети или поне да имъ бѣждѣтъ приложени като екстраординарни, но прѣглеждани заедно съ редовния бюджетъ отъ народното сѣбрание. Като се намираме при свърхсмѣтнитѣ кредити, нека споменемъ, че, до колкото разноскитѣ сѣ минѣти въ тѣхъ, сѣединението на двѣтѣ Българи и сръбско-българската война коштуватъ ни около 28 милиона.

За да се допълни въпросътъ по свърхсмѣтнитѣ кредити, трѣба да изучимъ и другъ единъ, който се намира въ тѣсна свързка съ него, а именно тѣй нареченитѣ прѣмѣствания.

т. е. допълването на единъ разрѣшенъ кредитъ въ единъ бюджетъ съ остатъка отъ другъ кредитъ по сѣщия параграфъ или пъкъ отъ кредита по другъ параграфъ, а пѣкога и по друго министерство по сѣщия бюджетъ. Ето даннитѣ:

На 100 лева равноски по първоначалния бюджетъ

Година	Прѣмѣстванни въ хил. левове	П а д а т ъ с е п р е м ѣ с т в а н и я	
		по прѣдвиденото	по похарченото
1879/80	340	1 ⁵⁸	2 ¹¹
1880/81	413	1 ⁵⁰	1 ⁸⁷
1881	378	1 ⁴⁸	1 ⁶⁵
1882	1,290	4 ⁴⁶	4 ⁸⁴
1883	3,686	11 ⁶⁹	12 ¹⁷
1884	1,508	4 ³⁴	4 ⁸⁶
1885	590	1 ⁶⁶	2 ⁰²
1886	633	1 ⁸⁶	1 ⁷⁶
1887	1,407	2 ⁹⁷	3 ¹⁴
1888	1,745	2 ⁸¹	3 ⁴⁰
1889	1,744	2 ²²	2 ⁷⁰
1890	2,015	2 ⁴⁸	3 ¹³

За първитѣ двѣ години не намѣрихме подробности относително прѣмѣстванията. Прѣзъ 1881 год. премѣстено е изъ параграфъ въ параграфъ по сѣщото министерство 228 х., изъ едно министерство въ друго 32 х., а внесени за възстановление кредитътъ и пакъ теглени 118 х. За 1882 год. прѣмѣстено е по параграфи и статии на сѣщото министерство 1,153 х., отъ едно министерство въ друго 137 х. и възстановени кредити 88 х. За 1883 год. имаме прѣмѣстени отъ параграфъ въ параграфъ или отъ статия въ статия 2,785 х., отъ министерство въ министерство 162 х., а възстановени кредити 739 х. (452 х. по военното министерство). Прѣзъ 1884 год. е прѣмѣстено отъ параграфъ въ параграфъ 561, отъ министерство въ министерство 2 х., възстановени кредити 945 х. (отъ които 786 х. въ военното министерство). Както знаемъ, законътъ отъ 1885 год. забрани прѣмѣстванията отъ параграфи или статии въ други. Прѣмѣстванията, показани горѣ за врѣмето 1885/88 сѣ правени отъ параграфи по всѣко министерство „запазенъ фондъ за допълнителни и извъпрѣдни кредити“. Ние видѣхме по-напрѣдъ, че 1883 год. се отличава съ сравнително най-малко свѣрхсѣмѣтни кредити, сега срѣщаме противното. Въместо да иска по законодателенъ редъ свѣрхсѣмѣтни кредити, правителството прѣдпочело нея година послѣдниятъ пътъ, като допълнило пуждитѣ си съ прѣмѣстванъето остаткитѣ отъ пѣкои части на бюджета въ други.

Нашата таблица показва ясно, че похарченитѣ дѣйстви-телно суми не сѣ никакъ въ съгласие съ волята на народното прѣдставителство, изразена при гласуванъето на бюджета. Въ това отношение се отличаватъ особено годиниѣт 1882/84,

прѣзъ които на 100 лева направени разноси по 5 и 12 лева сж отишли не за оная цѣль, която е опрѣдѣлило народното събрание. За послѣднитѣ четири години отклонението е поредовно, защото изворотъ за покриванъето подобни разноси е опрѣдѣленъ като таквъ вече при гласуванъето на бюджета.

Слѣдъ тия забѣлѣжки за свѣрхсмѣтнитѣ и допълнителни кредити по нашитѣ бюджети, ние виждаме, че общитѣ разноси за отдѣлнитѣ години сж доста разнородни и не могатъ да се сравняватъ, особено ония слѣдъ 1884. Тѣй като прѣди тая дата допълнителнитѣ и свѣрхсмѣтнитѣ кредити, взети заедно за всѣка година отдѣлно, сж приблизително еднакви, то общитѣ разноси слѣдътъ горѣ-долу пжтътъ, показанъ за разносикитѣ по бюджета.

Когато разглеждахме приходниятъ бюджетъ, ние правихме разлика измежду прѣдвиденитѣ, констатиранитѣ и дѣйствително събранитѣ доходи. За разходитѣ тая разлика не можемъ да приведемъ напълно, защото, както видѣхме по-напрѣдъ, законопроектитѣ до 1885 год. не обхващатъ нужнитѣ данни. Но за расходния бюджетъ подобно различаване не е отъ голѣма важность, защото, както ни показватъ по-долу изложенитѣ бройеве, похарченитѣ суми се почти идентифициратъ съ ония констатирани за похарчване. Като задържаме цифритѣ на законопроектитѣ, съ една поправка за 1887 год. относително разхода по сключени упражнения, намираме

Финансова година.	За 100 лева прѣдвидени констатирано да се похарчжтъ		За 100 лева констатирани за похарчване похарчило се	
	По бюджета	По свѣрхсмѣтни кредити.	По бюджета	По свѣрхсмѣтни кредити.
1885	84 ⁵⁹	38 ⁵¹	96 ⁶⁵	90 ⁰⁸
1886	79 ⁶⁹	44 ⁶⁴	96 ¹⁸	96 ⁸⁹
1887	81 ⁷⁹	19 ⁸⁸	97 ⁴⁰	93 ⁹⁰
1888	84 ⁷⁸	38 ⁸⁷	97 ⁵⁸	99 ⁴⁸

Първитѣ двѣ рубрики констатируютъ още веднжжъ фактътъ, че бюджетниятъ разноси сж били много по-необходими отъ свѣрхсмѣтнитѣ, тѣй като отъ първитѣ най-малко за 80% е констатирано, че трѣба да се похарчжтъ, когато отъ вторитѣ много по-вече отъ половината трѣбало да останжтъ неупотрѣбени Третата рубрика показва, че за 100 л. констатирани за похарчване най-много 4 лева сж останжли непохарчени. Послѣдниятъ брой се смаява на почти 3, като се взематъ прѣдъ видъ сумитѣ, останжли за изплащане слѣдъ 31 Августъ. Тѣй като, споредъ законопроектитѣ, констатиранъето на разносикитѣ става въ момента на издаванъето платежни заповѣди, то споменатата разлика приблизително 3% прѣдставява общиятъ

сборъ на сумитѣ, останѣли неупотрѣбени слѣдъ изтеглява-
нето произведенията на платежнитѣ заповѣди и повърнати
въ ковчежничествата за възстановение на кредита.

Като сравнимъ прѣдвиденитѣ суми въ разходния бюджетъ
съ дѣйствително похарченитѣ, намираме, че първитѣ винаги
надминаватъ вторитѣ, т. е. всичкитѣ наши десетъ бюджета
въ сжщностъ сж заключени съ економии. Величината и есте-
ството на тия економии се изразява въ слѣднитѣ бройове:

Финансова година.	Прѣдвиденото по бюджета надми- нава похарченото	Економия по законопроектитѣ	На 100 л. прѣд- видени за похарч- ване останѣли непохарчени		На 100 л. по- харчени по ред. бюдж. падатъ допълн. и свѣрх- сметни кредити	
			въ х и л я д и л е в о в е			
1879/80	5,379	1,926	25.	03	25.	40
1880/81	5,460	2,210	19.	77	19.	07
1881	2,394	1,687	8.	13	5.	85
1882	2,316	1,588	7.	99	11.	91
1883	1,226	1,993	3.	89	13.	13
1884	3,617	4,586	10.	41	14.	46
1885	6,551	6,575	18.	31	40.	19
1886	13,589	10,991	28.	92	55.	76
1887	10,248	9,423	21.	40	14.	33
1888	12,156	11,980	19.	59	42.	58
1889	15,087	15,425	19.	03	18.	14
1890	20,016	?	24.	69	34.	83

Бройоветѣ на първитѣ двѣ рубрики, като изразители на
единъ и сжщъ прѣдметъ, трѣбаше да бждѣтъ еднакви, а въ
сжщностъ намираме значителни разлики. Причинитѣ сж тия.
Законопроектитѣ за първитѣ петъ години считатъ сумитѣ,
похарчени изъ остаткитѣ по бюджета, като кредити ре-
довно разрѣшени при вотиранъето на бюджета, до като
ние, споредъ естеството имъ, подобни разходи смятраме като
свѣрхсметни кредити, които нѣматъ нищо общо съ прѣдвижда-
нията на бюджета. Освѣнъ това законопроектитѣ прибавятъ
къмъ сумитѣ, вотирани по всѣки параграфъ, и сумата, разрѣ-
шена като допълнителенъ кредитъ отъ други параграфи или
повърнати за възстановение кредитътъ, и така получената сума
считатъ като вотиранъ кредитъ. По тоя начинъ рубриката
на прѣдвиденото по законопроекта се уголѣмява, и съ това,
фиктивно се увеличаватъ економитѣ. За опрѣдѣлението циф-
ритѣ на економитѣ ние се пѣкъ придържахме строго до
прѣдвижданията на първоначалния бюджетъ, а считахме на-
правенитѣ разходи съ допълнителнитѣ къмъ тѣхъ като редовни
разноси по бюджета. Отъ 1885 год. насамъ пѣкъ, освѣнъ
минаванъето нѣкои свѣрхсметни кредити въ редовния бюджетъ,
има и друга причина, за гдѣто не сме съгласни съ законо-
проектитѣ относително економитѣ. Тя е, че въ законопроек-

титѣ сж считани като редовно разрѣшени кредити и сумитѣ, похарчени като „разходъ по сключени упражненія“, „за ликвидирање бюджетътъ на 1885/86 год.“ и „повърнѣтитѣ неправилно внесени въ държавното съкровище“. Такива суми има за врѣмето 1885/88, по реда на годинитѣ: 13 х., 2,610 х., 7,622 х. и 1,393 х. (за 1889 г. — 1,145 х., за 1890 г. — 3,269 х.). Тѣй като подобни разходи, въ редовно съставени бюджети, трѣба да се изравняватъ отъ година на година и въобще не могатъ да достигатъ толкова огромни размѣри (за 1887 год. една шеста отъ бюджетнитѣ разноси!), ние ги оставихме настрана при опрѣдѣлението сжщинскитѣ разлики измежду прѣдвиденото и похарченото по първоначалния бюджетъ.

Двѣтѣ послѣдни рубрики въ нашата таблица показватъ, какви голѣми отклонения сж направени при изпълнението на бюджетитѣ отъ първоначалното имъ назначение. Прѣзъ 1886 г., напримѣръ, почти третината на вотирания бюджетъ не е похарчена, а въ сжщото врѣме сж похарчени на стотѣхъ 55 лева за прѣдмети, които не сж се имали прѣдъ видъ при съставянѣто на бюджета. Прѣзъ послѣднитѣ четири години едвамъ ли би могло слѣдов. и да се говори за редовни разходни бюджети на княжеството. Това обстоятелство ни накарва да изучимъ по-дълбоко естеството на економитѣ по разходнитѣ бюджети и ето бройоветѣ за главнитѣ подраздѣления на бюджета прѣзъ послѣднитѣ четири години:¹⁾

Както по абсолютнитѣ, така и по сравнителнитѣ бройове главно мѣсто въ економитѣ завзематъ министерството на войната, мин. на финанситѣ и държавнитѣ дългове, а послѣ дохождатъ въ промѣнливъ редъ другитѣ министерства и върховното правителство. Третината, веднѣжъ, двѣтѣ пети, отъ годишнитѣ економии произлиза отъ военния разходенъ бюджетъ, четвъртината дава финансовиятъ, а почти едната пета — държавнитѣ дългове. Прѣзъ двѣ години прѣдвиденото въ бюджета за послѣднитѣ е останѣло почти непожѣтнато, а министерството на финанситѣ, въ срѣдно число, харчило само двѣ третини отъ сумитѣ, оставени на разположението му отъ народното събрание. Въ това отношение прѣзъ първитѣ три години заема видно мѣсто и министерството на просвѣщеніето. Но тѣй като главнитѣ подраздѣления сж доста обширни, ние потърсихме да специализираме по-точно економитѣ и намираме, че тѣ произлизатъ най-много отъ слѣднитѣ прѣдмети:

Подраздѣленіе на бюджета	Направени економии					На 100 л. економия по цѣля					На 100 л. прѣвидени за подраздѣ-							
	1885	1886	1887	1888	1889	1890	бюджетъ пада се					ление не похарчени						
въ х и л я д и л е в о в е	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1885	1886	1887	1888	1889	1890
Върховно правителство	72	212	423	157	86	173	1 ⁹⁰	1 ⁵⁶	4 ¹⁵	1 ⁴⁰	0 ⁸³	0 ⁸³	5 ⁹⁰	14 ³⁸	27 ⁷⁰	1 ³⁰	5 ³⁹	13 ⁵⁷
Държавни дългове	—	2,100	2,226	2,161	134	1,232	—	15 ⁴⁴	21 ⁸²	17 ³²	0 ⁸⁹	6 ¹⁵	—	93 ³⁷	99 ³⁷	17 ⁴²	1 ⁰⁷	18 ⁴⁵
Мин. финанситѣ	2,168	3,480	2,359	2,606	9,273	13,478	33 ¹⁵	25 ⁵⁹	23 ¹⁴	21 ⁴⁸	61 ⁴⁶	67 ³³	31 ⁰⁶	37 ⁸⁶	25 ⁷⁹	21 ⁴⁸	46 ⁸²	51 ⁶⁰
„ вътрѣшно	1,027	864	562	871	1,113	1,228	15 ⁷⁰	6 ³⁶	5 ⁵¹	7 ¹⁸	7 ³⁸	6 ¹⁴	19 ⁰²	13 ⁸³	8 ³⁴	7 ¹⁸	12 ⁵⁴	13 ⁷⁰
„ външно	467	399	676	711	784	952	7 ¹⁵	2 ⁹³	6 ⁶³	5 ⁸⁶	5 ²⁰	4 ⁷³	13 ⁹⁸	11 ⁶⁵	17 ⁹⁵	5 ⁸⁸	18 ¹⁹	19 ⁹⁰
„ правосъдаже	363	477	360	169	68	283	5 ⁵⁶	3 ⁵⁰	3 ⁵³	1 ⁴⁰	0 ⁴⁵	1 ⁴²	14 ⁰⁶	14 ²⁹	10 ³²	1 ⁴⁰	1 ⁹⁴	6 ⁹³
„ просвѣщение	568	496	421	1,139	628	766	8 ⁶⁹	3 ⁶⁵	4 ¹³	9 ⁴⁰	4 ¹⁶	3 ⁸³	22 ⁶³	18 ⁶⁴	18 ²⁰	9 ⁴⁰	14 ⁶³	16 ³⁶
„ военно	1,875	5,571	3,171	4,313	3,001	1,904	28 ⁸⁷	40 ⁹⁷	31 ⁰⁹	35 ⁵⁶	19 ⁸⁹	9 ⁵¹	16 ⁰⁶	30 ⁶⁰	17 ⁴²	35 ⁵⁶	12 ⁹⁰	7 ⁹⁶

1) Само за министерството на финанситѣ съ дирекциитѣ. За върх. см. палата бройоветѣ сж: 11⁵⁹ и 8⁴¹

Означеніе главитѣ
или параграфитѣ на
равнодѣния бюджетѣ,
по които сж. напра-
вени економии

На 100 лева економии по
цѣлия бюджетъ падатъ се¹⁾

На 100 лева прѣдвидени
за прѣдмети останали
непохарчени¹⁾

1885 1886 1887 1888 1889 1890 1885 1886 1887 1888 1889 1890

*Върховно парави-
телство*

Народно събрание.	1.09	—	—	1.27	—	—	17.89	—	—	35.66	14.57	18.96
Цивилна листа.	—	1.28	2.28	—	—	—	—	25.24	40.85	—	—	—
Економии отъ раз- рѣшени кредити	—	—	1.14	—	—	—	—	—	100	—	—	—

Държавни дългове

Руски окупационенъ дългъ	—	15.44	20.79	17.29	—	4.89	—	100.00	100.00	99.87	—	46.61
---------------------------------------	---	-------	-------	-------	---	------	---	--------	--------	-------	---	-------

*Министерство на
финансите*

Опрѣдѣл. нч. емляка	5.15	3.98	2.58	—	—	—	56.40	67.62	74.63	—	1.08	12.01
Възнаграждение на общинитѣ за съ- биранье данъци	5.50	2.65	—	—	—	—	100.00	100.00	—	—	86.09	73.75
Направа и поправка посета	14.57	11.04	6.72	3.04	5.87	5.14	45.74	50.04	33.44	17.85	42.91	58.74
Надворъ на лѣсове	1.13	—	—	—	—	—	20.91	—	—	—	—	—
Економии отъ рав- рѣшени кредити	—	—	5.23	—	—	—	—	—	100.00	—	—	—
Разни постройкы	—	—	—	6.71	3.88	15.49	—	—	—	57.27	46.83	82.77

*Министерство
вътрѣшно*

Полиция	5.10	—	—	1.20	0.80	—	16.57	—	—	4.95	—	—
Болници	1.86	1.20	1.72	—	—	—	13.07	18.27	19.08	—	—	—
Околийски лѣкари	1.63	—	—	1.04	0.91	—	49.70	—	—	31.09	40.04	39.27
Постоянни комисии	1.05	—	—	—	—	—	19.61	—	—	—	—	—
Запазенъ фондъ	2.87	—	—	—	—	—	75.03	—	—	—	—	—

*Министерство
външно*

Неотворени агент- ства	1.53	0.70	0.70	0.83	—	—	100.00	100.00	100.00	100.00	58.18	65.56
Телеграфо-почтенски станции	1.39	—	3.25	3.41	—	—	5.83	—	14.62	15.83	—	—

*Министерство на
просвѣщеніето*

Учебни заведения	2.35	—	0.78	1.37	—	—	22.50	—	9.56	13.30	—	—
Помощи на общин- ски училища . . .	3.14	—	1.81	5.59	1.75	1.88	48.96	—	32.70	56.16	24.70	26.28

¹⁾ За 1889 и 1890 години економитѣ произлизатъ най-много отъ пера, които не се намиратъ въ прѣдидущитѣ бюджети. Така, и прѣвъ двѣтъ години сж. прѣдвидени по 5.7 милиона за насичанье монети, които никакъ не сж. упо-
трѣбени, а съставляватъ прѣвъ първата 37.78%, а прѣвъ втората — 28.48 отъ
общитѣ економии. Други подобни пера сж.: описанье и надворъ за десетъка
(1889: 23.51% отъ прѣдвиденото останкло непохарчено, 1.56% отъ общитѣ еко-
номии; 1890 проценти по сжщий редъ: 59.84 и 5.34); плащанье международни
телеграфни транзитни такси (1889: 68.48% и 1.02%); запазенъ фондъ на мин.
финанситѣ (1889: 69.73, 2.30); поддържанье мѣстната селска поща (1890:
100.00%, 1.25%) аванси на конни стражари (сѣг. закона за полицията) (1890:
98.72%, 1.97%); личенъ съставъ на ветеритарната часть (1889: 63.69%; 1890:
68.24%); поверъжанье на банката пари срѣщу господарскитѣ и чифлишки земи
(1890: 92.81%, 1.85%).

Означение главитѣ или параграфитѣ на разходния бюджетъ по които сж направени економии

На 100 лева економии по цѣлния бюджетъ пататъ се

На 100 лева прѣдвидени за прѣдмети останали непохарчени

1885 1886 1887 1888 1889 1890 1885 1886 1887 1888 1889 1890

Министерство на правосъдието

Направа на сѣдебна палата въ София
Съдържание на окръжнитѣ и мирови сѣдилища

0 ₉₆	0 ₇₇	1 ₉₆	—	—	—	31 ₀₅	52 ₁₈	100 ₀₀	—	—	—
3 ₁₁	1 ₄₂	0 ₆₀	—	—	—	11 ₅₄	10 ₉₅	2 ₀₉	—	—	—

Министерство на войната

Съдържание на офицеритѣ и централното управление
Плата на войницитѣ
Храна на войницитѣ и варене-то й
Фуражно довольствие
Специални разходи
Народно опълчение
Извънредни разходи
Домакински работи

10 ₄₈	7 ₄₆	4 ₈₀	5 ₈₁	3 ₂₀	1 ₂₈	18 ₅₅	22 ₉₈	10 ₁₈	12 ₇₂	7 ₅₂	3 ₉₈
0 ₅₆	1 ₉₁	3 ₈₆	3 ₂₂	2 ₂₁	—	4 ₂₂	20 ₄₅	24 ₈₃	21 ₇₆	16 ₈₃	4 ₂₇
4 ₈₈	8 ₇₁	4 ₂₄	4 ₉₇	—	—	13 ₁₅	26 ₃₀	9 ₁₁	10 ₂₁	—	—
2 ₀₀	0 ₆₈	1 ₈₉	7 ₂₄	5 ₀₈	0 ₉₁	18 ₅₀	5 ₅₈	12 ₈₅	42 ₅₆	42 ₁₈	10 ₇₈
—	5 ₀₄	6 ₅₄	5 ₇₅	1 ₉₂	3 ₆₁	—	36 ₉₆	39 ₃₈	26 ₅₀	9 ₇₆	20 ₈₁
—	0 ₅₅	2 ₉₈	5 ₇₈	4 ₂₀	1 ₂₉	—	49 ₇₀	92 ₀₃	87 ₈₅	78 ₉₉	26 ₂₁
—	11 ₄₉	—	—	—	—	—	90 ₁₃	—	—	—	—
—	—	1 ₄₉	—	—	—	—	—	21 ₄₅	—	—	—

Върху тия глави или параграфи сж направени три четвъртини отъ ежегоднитѣ економии по бюджета. На пръвъ погледъ се съглежда значителната разлика въ спестеното по разпитѣ вѣдомства. Министерството на войната не похарчило въ срѣдно число прѣзъ тритѣхъ години 1886 88 почти една шеста отъ разрѣшенитѣ му суми за заплата на офицеритѣ и централното управление, по-вече отъ петината на сумата, назначена за плата на войницитѣ. Сжщо такива части сж економисани и отъ сумитѣ, назначени за храна на войницитѣ и за фуражно довольствие. Тия економии сж ефективни и вижда се да произлизатъ отъ нормалното приспѣсѡбенне на бюджета, до като економитѣ по народното опълчение и по извънреднитѣ разходи се явяватъ просто, защото не се е искало да се употребѣжтъ изцѣло сумитѣ за цѣлѣта, прѣдназна-чена отъ народното прѣдставителство, така че се явява не като спи-стивания, а като излишно вотируани и мипжти въ бюджета. Подобни економии се намиратъ и въ другитѣ министерства: помощи на общински училища, дипломатически агенства, които би могли да се отворѣжтъ, направа на разни държавни здация, направа и поправка на шосета, разрѣшени суми за опрѣдѣление на емляка и патентовия налогъ, за привеждане

кадастралниятъ данѣкъ въ бившата Източна-Румелия въ съответствие съ поземления налогъ въ княжеството. Забѣлжително е, че при всичката пълна неудовлетворителностъ на прихода и постѣпленията отъ данѣцитѣ върху капитала и прихода министерството на финанситѣ не е употребило дозволениѣ му кредити за изучаването и подобренieto имъ! Непростими сж тѣй сжщо спестяванията, допустѣкти по направата и поправянето шосетата, по засѣването гори, по правянето въ тѣхъ пѣтища и други подобни. Колкото за економиятѣ по държавнитѣ дългове, очевидно е, че съ тѣхъ се е отсрочило само плащането на извѣстни суми, които ще паднатъ съ още по-чувствителна тежина въ единъ отъ слѣднитѣ бюджети. Тоя начинъ на спестяване е отъ най-опаснитѣ, а самото му сжществование показва, че даннитѣ за балансирането държавниятъ бюджетъ трѣба да прѣтърпѣтъ нѣкои измѣнения, прѣди да се взематъ за вѣрни.

Съ изключение на 1879/80 и мѣсецитѣ Мартъ, Априлъ и Май 1880 год., всичкитѣ разходни бюджети сж подраздѣлени по министерства. За изучаването начинътъ на раздѣлението държавнитѣ разходи задържахме раздѣлението, направено въ бюджета за 1888 год., като слѣхме за тая година разноскитѣ на върховната смѣтна палата съ ония на финансовото министерство, както това е било и въ прѣдишнитѣ години. За това изучаване не направихме пълното отлѣчване на свѣрхсмѣтнитѣ кредити отъ първоначално разрѣшенитѣ и не прѣмѣстихме отдѣлни учреждения отъ едно министерство въ друго, а задържахме даннитѣ, до колкото се можеше, споредъ самитѣ законопроекти. По тоя начинъ историческото развитие на министерствата се явява и въ бройоветѣ, а тѣй като въ това отношение сж интересни по-вече релативнитѣ, отколкото абсолютнитѣ бройове, то съ придържането на тоя редъ не се въвеждатъ голѣми отклонения. За 1881 год. даваме само дѣйствителнитѣ разноси, направени прѣзъ бюджетно упражнение, т. е. само за 10 мѣсеца на първата година, а за 1886 год. разноскитѣ на съединена вече България, които, както знаемъ, сж тѣй сжщо само за 10 мѣсеца по разходитѣ на бившата Източна Румелия. Само процентътъ на общото годишно уголѣмение за 1881 и 1886 спрѣмо прѣдишнитѣ и слѣдни години прѣсмѣтнатѣ сж по ректифициранитѣ бюджети за 1881 и 1886 г.¹⁾

Сравнително голѣмитѣ бройове за 1879 и 1880 год. по върховното правителство, безъ да има цивилна листа, разясняватъ се съ това, че тамъ влизатъ и разноскитѣ по централното гражданско вѣдомство (за 1880. по тримѣсечния

1) Кт

зносни прѣзъ годината падатъ се

	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
Върховно п	3.80	3.75	3.89	3.51	2.99	2.68	2.29	2.33
Държавни	0.30	6.72	7.19	0.38	0.38	8.22	18.76	8.46
Министер.	40.84	34.54	33.66	39.12	36.67	38.08	43.30	34.58
"	7.90	8.13	16.42	18.25	27.76	18.15	17.44	24.39
"	15.44	15.27	14.83	15.76	14.44	13.73	11.77	12.04
"	8.17	11.74	9.82	8.61	7.05	6.76	5.86	6.09
"	6.08	6.19	7.57	8.07	6.66	7.83	5.22	5.92
"	5.17	5.94	6.63	6.23	4.15	5.10	5.84	6.19
"								
земледѣл. и	12.85	7.52	—	—	—	—	—	—
	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

За всѣки
дишната им
година по-вѣ
малко (—)

Държавни разноси по бюджета

На 100 лева разносни прѣзъ годината падатъ се

[illegible]

За всеки 100 л. въ прѣ-
дишната има въ слѣдната
година по-вече (+) или по-
малко (—)

$$- \quad +34_{84} \quad +6_{44} \quad +3_{17} \quad +9_{86} \quad +2_{03} \quad -6_{07} \quad +29_{98} \quad +19_{86} \quad +12_{89} \quad +24_{35} \quad -2_{62}$$

бюджетъ) които, въ бюджета, приготвенъ отъ окупаціонното управление, не сж разнесени по разнитѣ отдѣли. За сѣщото врѣме разносикитѣ по вѣроизповѣданията влизатъ въ отдѣла на народното просвѣщение, защото отдѣлъ на външнитѣ дѣла не е имало. До 1881 год. включително въ състава на министерството на вътрѣшнитѣ дѣла е влизало и телеграфо-почтенското управление, а до 1882 год. включително все тамъ се е намирала и дирекцията на общественитѣ сгради. Отъ 1882 година телеграфитѣ и поцитѣ иматъ бюджетътъ си въ министерството на външнитѣ дѣла и изповѣданията, а на 23 Юни 1882. се отвори министерството на общественитѣ сгради, земледѣлието и търговията, въ състава на което влѣзохъ бившето управление на общ. сгради и военно-инженерното управление отъ министерство на войната. За поддържанъето новото министерство прѣзъ първата година разрѣшенъ е (указъ № 834 отъ 27 Ноември 1882.) 437 х. свѣрхсметенъ кредитъ отъ остаткитѣ на 1881 и 1882 г. Прѣзъ 1885 г. това министерство пакъ изчезнѣ, като се прибави отдѣлението за земедѣлие и търговия къмъ министерството на финанситѣ, а другитѣ отдѣления останѣхъ въ отдѣлна дирекция подъ вѣдомството пакъ на финансовия министъръ. Тия промѣненія причиняватъ бързитѣ скокове, които правѣтъ цифритѣ въ таблицата за поменатитѣ години и министерства.

Разносикитѣ по върховното правителството за петилѣтното $188\frac{1}{5}$ правѣтъ въ срѣдно число $3.71\frac{0}{10}$ отъ общитѣ годишни разходи, а за трилѣтното $188\frac{6}{8}$ — $3.04\frac{0}{10}$. Както виждаме отъ таблицата, абсолютнитѣ бройове слабо се увеличаватъ, а процентитѣ постоянно падатъ. Това значи, че уголѣмението на тия разходи отива въ по-малѣкъ размѣръ, отколкото общото уголѣмение на разходния бюджетъ. Въ това подраздѣление влизатъ цивилната листа (600 х. до 1886, а сѣтитѣ 690 х.) и княжеската канцелария (разрѣшено до 1882 г. 100 х., 1883. — 150 х., 1884. — 200 х. и 1886 — 220 х.), съдържание на народното събрание и министерския свѣтъ. За първитѣ двѣ пера похарченото се посрѣща напълно съ разрѣшеното, съ изключение на годинитѣ $188\frac{6}{7}$, както се съглежда и въ прѣдшествоващата таблица. Направенитѣ разходи за поддържанъето народното събрание сж отъ 1879 год. насамъ по реда на годинитѣ: 322 х., 217 х., 142 х., 425 х., 185 х. (и 186 х. за държавенъ свѣтъ), 307 х. (и 52 х. за кодификаціонна комисиия), 328 х., 400 х., 838 х. и 429 х. Въ тия суми влизатъ, разумѣва се, и разносикитѣ за поддържа-

нѣето на великитѣ народни събрания, прѣзъ 1879, 1881, 1886 и 1887 години. Разносикѣ за поддържанѣето на мипистерскитѣ съвѣтъ сж незначителни: най-голѣма е цифрата за 1888 год. — 16 х. л.

Държавнитѣ дългове до 1883 год. включително се състоятъ отъ: инвалидни пенсии, пенсии на учители, на поборници и на духовни лица. Конвенцията отъ 14 Юли 1883. (утвърдена по законодателенъ редъ на 24. Декември 1883.) въведе въ бюджета първиятъ държавенъ дългъ. Българското правителство призна чрѣзъ нея, че дължи на руското правителство за разноси прѣзъ врѣмето на окупацията на княжеството отъ императорскитѣ руски войски сумата 10,618,250 кредитни рубли платими, начинайки отъ 1 Септември 1883 (400 х. рубли), на 1 Януари и 1 Юли всѣка слѣдна година по 400 х. рубли. На 1 Юли 1886. ще се плати послѣдната рата отъ 218,250 р. Дългътъ не носи никакви лихви, а плаща се при бъл. нар. банка въ София въ левове споредъ дневния курсъ на рублата. Първата рата е платена прѣзъ 1884 год. чрѣзъ свърхемѣтенъ кредитъ, а отъ сжщата година насамъ въ бюджета сж прѣдвиждани за тая цѣль по 2 милиона лева. Ние видѣхме по-напрѣдъ, че ратитѣ за 1886/8 не сж платени, а сж останѣли като економии по бюджета. Уголѣмяванѣето държавнитѣ дългове прѣзъ 1888 г. произлиза отъ: 1. Лихви на Банкъ-Отоманъ върху дълга, направенъ отъ източно-румелийското правителство (233 х.); 2. амортизация на стария румелийски дългъ спрѣмо Високата Порта (500 х.); 3. данъта на Източна Румелия за 1888. къмъ Високата Порта, опрѣдѣлявана споредъ дохода (2,951 х.); и 4. платено на бълг. нар. банка за насичанѣето монети прѣзъ 1882 год. (340 х.). Споредъ главния отчетъ и бюджета за 1889 год. положението на държавнитѣ дългове на 31 Декември 1889 год. е слѣдното:

	Капиталъ	Годишно	
		Погашение	Лихви
		въ хиляди левове	
1. Окупационенъ руски дългъ 8,618,250 р.-6. а 2.50	21,546	2,000	—
2. Дългъ на Източна Румелия къмъ Банкъ-Отоманъ	3,311	—	233
3. " " " " " Високата Порта	3,022	500	—
4. Данъта на " " " " " " "	—	2,951	—
5. 6% Заемъ отъ 1888 за откупуванъе желѣзницата Русе-Варна	46,303	568	2,807
6. Съкровищни бонове " " "	3,360	3,360	—
7. 6% ипотекаренъ заемъ отъ 1889	30,000	300	1,800
8. Инвалидни пенсии	—	100	—
9. Пенсии на поборниците	—	89	—
10. " " прѣстарѣли учители	—	60	—
11. " " духовни лица	—	9	—

(Слѣдва).

ЛѢКОВНИ МѢСТА ВЪ БЪЛГАРИЯ.

Има по-педостойно отъ това, да има човѣкъ богатство и да не знае да го употреби. За богатствата на нашата страна постоянно говорятъ било чужденци, било сами ние, но никой не се сѣща да извлече полза отъ тия богатства. За другитѣ наши богатства оставяме да говорятъ компетентнитѣ лица, а ние ще кажемъ тукъ нѣколко думи за лѣковнитѣ мѣста у насъ, които би могли да станатъ тѣй сѣщо изворъ на богатство. Разболѣе ли се човѣкъ, иска да бѣде дома си, близу при своитѣ си; тамъ той намира удобства и утѣха. А каква по-голяма мъка за единъ боленъ да бѣде въ чужбина, гдѣто почти всекога носталгията взема върхъ. А това става още по-несносно, когато носталгията се прибави като едно осложнение при първата му болестъ. Какви могатъ да бѣдѣтъ послѣдствията, оставамъ читателятъ да си ги прѣдстави. За хора, които случайно се разболяватъ въ странство, не може какво да се каже — дошло до глава ще се топли; но думата ни е за тия болни, които, като сѣ изпаднали да дирятъ излѣкуване, излизатъ изъ отечеството си, скитатъ се по чужбина, гдѣто освѣнъ носталгията, която се прибавя къмъ първата имъ болѣсть, но се явяватъ и други по-сериозни неудобства и по-голямѣ прѣчки. Прѣдставете си единъ боленъ отъ срѣдна ръка човѣкъ, продать мило и драго и събралъ една скромна сума, съ която едвамъ споредъ смѣтката си ще може да проживѣе въ единъ курортъ до два мѣсеца. Отива тамо и ако знае езикъ — добръ; но ако не може да се разправя самъ, тогава го обграждатъ комиспери, прѣводчици и разни други доброжелатели; отваря кесията си, и на 15-ия день вече половината отъ паритѣ, съ които е прѣдилагалъ да прѣмине 2 мѣсеца, изчезва; за това се вижда принуденъ да се върне, безъ да се възползува отъ нѣщо. Ако нѣкъ материалното му състояние помага, той досѣдява като посѣтителъ една или двѣ години наредъ на единъ какъвъ да е курортъ. По всички знаемъ, че такива заможни хора у насъ сѣ рѣдкостъ. А съ болшинството се

случава това, че въ първитѣ години си похарчва паритѣ за тая цѣль, и послѣ, подиръ болестята, дохожда сиромашията, съ която разнитѣ болести иматъ твърдѣ тѣсни връзки. За това въ странство, гдѣто не е имало лѣчебни мѣста — създавали сж ги; а у насъ, слава богу, такива мѣста изобилствуватъ, а ние що правимъ? . . Нищо; оставяме нашитѣ болни да се скитатъ по странство, и не се ползуваме отъ богатствата, съ които страната ни е надарена.

Прѣди двѣ години, по инициатива на г-на Стамболова, се назначи една комисиия съ цѣль да разгледа у насъ, кои мѣста сж годни за гърдоболни. Ние тукъ ще направимъ нѣкои извлѣчения отъ доклада на комисията до г-на министра, отъ който се вижда, че тя намѣрила толкова много згодни мѣста, че се двоумила, кое да прѣпоръчва, кое — не. Ние тукъ ще опишемъ повечето отъ мѣстата, които комисията е одобрила било като мѣстность, гдѣто може да се построи санаториумъ за гърдоболни или пъкъ за малокръвни и слаби, и други — като мѣста, които заслужаватъ да се посѣщаватъ по своитѣ естетически привлѣкателности прѣзъ извѣстно врѣме.

1. Бѣла-Черква. — Мѣстностьта на манастиря Бѣла-Черква се намира до гората Пенелашъ въ Родопитѣ на едно плоскогорие, което отстои 25 километра на юго-изтокъ отъ Пловдивъ, и самия манастирь е построенъ на една височина отъ 799 метра надъ морското равнище. Тая мѣстность е открита отъ всички страни, а само югътъ е запазенъ отъ г. Пенелашъ; почвата е глинеста и пѣсчлива, самиятъ манастирь е обграденъ съ боровъ, елховъ и буковъ лѣсъ.

Тука има една малка черква и до нея къмъ сѣверъ е едно малко двоетажно здание съ десетина доста удобни стаички. На десетина метра прѣдъ входа на черквата тече, по единъ дървенъ улей, бистра и много студена вода. Въ тая мѣстность снѣгътъ се държи дълго врѣме; дори прѣзъ мѣсець май ще намѣришъ прѣспи снѣгъ и въ самия дворъ на манастиря задъ черквицата. Когато въ края на пролѣттята и прѣзъ лѣтото долината на Марица обхвати жегата и полската флора повехне и прижълтѣе, тука може да се наслаждава човѣкъ съ втора пролѣтъ и то по-приятна, по-здрава, а не развалена отъ полскитѣ блатисти миазми. Тамъ, срѣдъ богатата планинска флора, въ която прѣодолява любовната аглика, може човѣкъ твърдѣ скоро да си възстанови и здравье и апетитъ.

Отъ Бѣла-Черква слѣдъ като се прѣвие Пенелашъ по единъ криволивъ пътъ, стига се на Хвойна, околийски градецъ,

който се намира въ долината на Чепеларската рѣка Чай. По течението на рѣката, по скалистъ, стрѣвентъ и тѣсентъ, при това и опасентъ пѣтъ се отива въ Нарѣченската Баня, Бачковския мѣнастиръ и въ Станимака.

Нарѣченската баня. — Важната мѣстностъ по течението на Чепеларската рѣка е долината на Нарѣченската баня. Тя се намира край рѣка Чай на 10 килом. сѣвѣроизтокъ отъ Хвойна и около 30 килом. отъ Станимака. По-право се отива за тамъ и прѣзъ Станимака. Тая полянка е около 560 м. надъ морското равнище. Почвата е камениста, пѣсчлива. Полянката е доста обширна, има направление отъ юго-западъ къмъ сѣверо-изтокъ. Крѣгзорѣтъ е доста добъръ, но не и много широкъ. Околнитѣ височини сѣ покрити съ лѣсове; на по-високитѣ мѣста има борикови гори, до които ще може да се ходи лесно, като се направятъ пѣтеки. Въ самата полянка растятъ роскошни орѣхови дървета и други овошки, а на два километра далечъ, въ близкото село Нарѣчени има прѣкрасни лозя. Мѣстото е доста добръ запазено. Явяватъ се нарѣдко слаби вѣтрове и то само по течението на рѣката. Климатътъ е умѣренъ, лѣтно врѣме не ставатъ голѣми горещини, а зимно врѣме нѣма голѣми студове. Снѣгъ твърдѣ дълбокъ не пада и, ако падне, скоро се разтопява. До лѣвия брѣгъ на рѣката се намира нарѣченската баня. То е едно каменно здание на около 50 квадратни метра. Въ него се намира хаузътъ на банята и всичко. То е построено наскоро отъ общината, но безъ никакъвъ плащъ, съ единствена цѣль да се каже, че общината харчила, за да не изгуби правото на владѣние. Водитѣ не сѣ добръ схвапѣти. И въ околнитѣ мѣста се забѣлѣзватъ множество барички отъ топла и възсолена вода. Водата въ хауза е $+25^{\circ}$ Р., а на вкусъ — алкалийно-солена; та е изобилна. Близу до банята тече другъ единъ потокъ, съ студена вода, но тоже солена. По-долу отъ банята къмъ брѣга на рѣката има една малка пещера, по стѣнитѣ на която се намиратъ много осадки отъ бѣлъ, солентъ прахъ. Около банята има и други солени локви, въ които се забѣлѣжихъ растения, каквито има по мѣстата съ солена вода. Пѣтътъ отъ тая баня до Станимака е прѣлестентъ, по извънредно трудентъ.

Водата на самото ѝ мѣсто още не е анализирана, но отъ направеното изслѣждане тука върху едно малко количество отъ нея се указа слѣдното:

Физически свойства.

Водата на изгледъ е свършено бистра и прозрачна, нѣма никаква миризма, има приятенъ вкусъ и реагира силно алкално.

Отъ прибавянъето на концентрирана солна киселина въ водата, отдѣли се въгленната киселина въ видъ на малки мехурчета.

Химически анализъ.

Въ 1000 грама вода се намиратъ слѣднитѣ съставни части:

Название на съставнитѣ части	Количество
Сухъ остатъкъ	1,3762.
Натриевъ окисъ	0,2898.
Калиевъ окисъ	0,0774.
Магнезиевъ окисъ	0,2850.
Калциевъ окисъ	0,1664.
Желѣзенъ и алюминиевъ окисъ	слѣди
Хлоръ	0,0642.
Сѣрна киселина	0,4503.
Кремнева киселина	0,1366.
Въгленна киселина	0,9597.

При смѣтанъе на основанията съ киселинитѣ въ соли получаватъ се тия състави:

Название на солитѣ	Количество
Натриевъ бикарбонатъ	0,2589.
Калиевъ бикарбонатъ	0,0210.
Магнезиевъ бикарбонатъ	0,2151.
Калциевъ бикарбонатъ	0,5289.
Натриевъ сулфатъ	0,1891.
Хлоръ натрий	0,0986.
Свободна кремнева киселина	0,1366.
Свободна въгленна киселина	0,3579.

Като се взематъ въ внимание свойствата на водата, отъ една страна, а отъ друга — нейнитѣ съставни части, тя ще може да се отнесе къмъ категорията на въгленнокиселитѣ алкалийни води.

Но тъй като опрѣдѣлението на въгленната киселина не е станъло при самия източникъ, което е доста важно, то за

да може окончателно да се опрѣдѣли качеството на водата, трѣба опрѣдѣлението да се повтори, и то при самия източникъ.

Тая солена вода и близкитѣ борови гори съставляватъ прѣлестно и твърдѣ стодно мѣсто за откриванье на една лѣковница за катарални и особено катарални грѣдни болести. Тая вода, размѣсена съ млѣко, ще съставлява лѣкарството, а добрия климатъ съ боровитѣ си гори ще подкрѣпи отслабналата тѣлесна енергия и ще възбужда съживителенъ апетитъ. Водата по естеството си прилича на Глайхенберската, и ще може да се пие или съ млѣко или съ суроватка отъ козе млѣко, тъй като мѣстносттата е една отъ най-добритѣ за развъждане на кози; при това може да се прибави и лѣкуване съ гроздье, понеже въ тая мѣстность има твърдѣ добри лозя.

Бачковски мѣнастирь. — Подиръ Нарѣченската бани по течението на чепеларската рѣка на дѣсния брѣгъ се намира Бачковския мѣнастирь. Ние ще се ограничимъ само съ това, което е изложила комисията. Той се намира на едно разстояние около 10 километра отъ Станимака, на юго-западъ отъ селото Бачково, на една скалиста мѣстность, която е около 429 метра надъ морското равнище. Зданията на мѣнастиря сж въ една кутловина, окръжена отвредъ съ високи гори; само къмъ севѣро-изтокъ е открито. Почвата е камениста, варовита; вода изобилна, но малко варовита. По-вечето отъ околнитѣ гори сж изсѣчени, а само на юго-изтокъ сж запазени. Между разнитѣ видове дървета тукъ по-вечето сж букови, а само по височинитѣ има борики. Въ мѣстносттата на мѣнастиря вирѣйтъ лозя, смокини и други овошки. Климатътъ е умѣренъ, зимата мека, лѣто горещо и задушно. Това мѣсто не прѣдставлява нѣкои особености, за да може да се прѣпорѣча.

Въ рапорта на комисията сж описани: Воденскиятъ мѣнастирь, село Новаково, село Ючь-тене и крайморския градъ Сизополь, но тъй като всичкитѣ тия мѣстности не прѣдставляватъ нѣкои особености за построяване на каквито и да е лѣчебници, ще се ограничж само съ изложението, което прави комисията за Воденския мѣнастирь Св. Кирилъ въ селото Горни-Водень и градъ Сизополь за да запознаж читателятъ съ тия мѣстности.

Мѣнастирь Св. Кирилъ се намира на сѣверния склонъ на Родопитѣ около 4 килом. надъ селото Горни-Водень и 17 килом. отъ Пловдивъ. Той се намира на 570 м. високо надъ морската повърхность, закритъ е откъмъ югъ съ висока планина, покрита съ голѣми букови, дъбови и брѣстови

дървета и е откритъ отъ всичкитѣ други страни. Зданието на мѣнастиря е построено на едно доволно широко плато; има 70 стаи, отъ които 50 сѣ доста чисти, съ великолѣпенъ обширенъ изгледъ надъ долината на р. Марица. Почвата е пѣсчлива, водата за пиене е добра, но не достаточна и лѣтно врѣме значително се намалява. Пѣтътъ отъ селото Воденъ до мѣнастиря е много стрѣменъ. Самото село Воденъ е извънредно нечисто, многобройнитѣ извори и близката почвена вода го правѣтъ влажно и нехигиеническо.

Както ще забѣлѣжи читателѣтъ, до сега описанитѣ мѣста сѣ били все мѣстности отъ Родопскитѣ планини. Ние сега ще опишемъ нѣкои мѣстности отъ Балкана, за да се повърнемъ пакъ въ Родопитѣ, гдѣто се указали най-подходящитѣ мѣста. На първо мѣсто иде Габровскиятъ мѣнастирь, който е разположенъ на едно плоскогорие на севѣрния склонъ отъ Шипчанския балканъ, 9 километра далечъ отъ Габрово, съ който градъ е свързанъ чрѣзъ новопостроено шосе по рѣка Янтра. Отъ село Шипка отстои на около 15 колум., и то по правия пѣтъ, по който може да се ходи само на конь или пѣшкомъ. Ако ли се избикаля по шосето, то разстоянието отъ Шипка чрѣзъ Габрово до мѣнастиря е около 30 килом. Плоскогорието е около 780 м. надъ морското равнище и има пространство отъ 250 до 300 увра. То е открито откъмъ сѣверъ, съ далеченъ очарователенъ изгледъ надъ сѣвернитѣ живописни разклонения на Балкана. Прѣдъ този изгледъ душата се възнася, сърдцето затупва по-енергично и тѣлесно чловѣкъ чувствува, че се въздигатъ силитѣ му. Тази мѣстность откъмъ изтокъ е затулена съ височини, покрити съ буйни букови лѣсове, а откъмъ югъ е закрилена отъ височинитѣ на Шипченския балканъ, между които има два дълбоки дола по направление отъ севѣро-западъ къмъ юго-изтокъ; прѣзъ единия отъ тѣхъ тече малка рѣка, а другия е безводенъ и прѣдставлява много добри условия за устрояване мѣста за разходки.

Почвата е варовито-пѣсчлива, подъ работната земя се намиратъ обширни дебели пластове отъ шупливи варовити камъни, въ които има голѣми пукнатини и обширни пещери. Вода за пиене има изобилно, но тя е по-вече варовита, а отъ рѣката, за която по-горѣ казахме, може да се приведе по-хубава вода.

Помѣщенieto на мѣнастиря е разположено на сѣвернитѣ страни на платото, надъ една пропасть, на доста открито мѣсто, и слънцето го грѣе дълго врѣме чрѣзъ деня. Зданията

по-вечето сж двостажни, но не толкова хигиенични, понеже сж стари и порутени и, като лѣтни помѣщения, не толкова защитени отъ вѣтроветѣ. Щомъ врѣмето се разхлади, биватъ студени. По-вечето отъ прозорцитѣ имъ сж обърнати къмъ сѣверъ и западъ. Освѣтъ това подъ нѣкои отъ стантѣ сж помѣстени яхритѣ и готварницата на мѣнастиря; сжщо и другитѣ най-необходими постройки сж примитивни и съвсѣмъ мръсни. Зимата въ тая мѣстность е дълга, съ дълбокъ снѣгъ и студена. Пролѣття и есента биватъ обикновено дъждовити, хладни, а особено е студено пощно врѣме. Прѣзъ лѣтото тоже падатъ по нѣкога по-вечко дъждове и най-хубавото и топло врѣме бива между 15. Май и 15. Августъ. Прѣзъ това врѣме дъждове и мъгли по-нарѣдко падатъ; вѣтроветѣ духатъ лѣтно врѣме откъмъ изтокъ, рѣдко отъ сѣверъ и югъ и по нѣкога западнитѣ вѣтрове докарватъ бури.

Отъ всичко до тукъ изложено може да се заключи, че тая мѣстность не може да бѣде приятно за гърдоболнитѣ, но тя е една отъ най-добритѣ мѣстности за поправяне здравьето на малокръвнитѣ и тия, които сж останали много слаби подиръ какво да е боледуване, за които слабости многото лѣкарства по-вечето пжти освѣтъ гдѣто не дѣйствуватъ, но и прѣтоварватъ и растройватъ стомахтъ.

Калоферски мѣнастирь. — Отъ балканскитѣ мѣстности пай-добрата е калоферския мжжки мѣнастирь, който се намира на едно разстояние около 6 килом. отъ Калоферъ и около 14 килом. отъ Карлово, за които градове, слѣдъ малки поправки, пжтътъ може да се направи твърдѣ удобенъ за кола. Мѣнастирътъ е помѣстенъ въ една долина по коритото на малката балканска рѣка Корнилица. Долината има около единъ километъръ широчина и отъ 3 до 4 килом. дължина. Направлението на долината е отъ сѣверъ къмъ югъ: тя е обградена отъ западъ и изтокъ съ високи лѣсисти гори, а отъ къмъ сѣверъ е защитена отъ Стара-Планина и се намира, тѣй да се каже, подъ върховетѣ на Юршката грамада и Фердинандовъ връхъ (Мара-Гидикъ), върхове, които почти постоянно сж покрити съ снѣгъ. Мѣстността на мѣнастиря е 440 м. надъ морето. Почвата е пѣсчлива и проицаема, която слѣдъ дъждъ твърдѣ скоро губи влагата си. Растителността е богата и силна, зеленната се съхранява на често и прѣзъ зимата до толкова, щото добиткътъ прѣзъ годината нарѣдко и то за кратко врѣме прѣстава да е на паша. Водата е чиста рѣчна, но по-горѣ отъ мѣнастиря въ гората има богати и прѣлестни извори.

Околнитѣ мѣстности сѣж покрити съ млади лѣсове отъ букови, дѣбови, липови и др. дървета. При такава благоприятна почва, лозя пакъ не могатъ да се отгледватъ; и това, което се намира въ манастирската мѣстность, е запусето поради честитѣ градушки. Иглиститѣ дървета се намиратъ по височинитѣ близу до върховетѣ на Стара-Планина. Мѣстността макаръ и да има, и то къмъ сѣверъ, ограниченъ изгледъ, тя съ извитостта на многобройнитѣ се хълмове е тъй увлѣкателна щото пътникътъ неволно се захласва. Климатътъ въ тая долина е умѣренъ, зимата слаба, снѣгътъ не се държи, скоро се стопява, рѣката нарѣдко прѣзъ зимата замръзва, и то само по крайщата си. Пролѣтта е ранна и умѣрено топла, но нощитѣ всѣкога биватъ по-хладни, а лѣтнитѣ горещини биватъ умѣрени. Дѣждове падатъ често, но скоро прѣминаватъ и не произвеждатъ врѣда. Мъгли падатъ нарѣдко и скоро се разнасятъ.

Надъ манастиря, по дѣския брѣгъ на рѣката, има едно доволно обширно плоскогорие по пространство въ повече отъ 500 уврата, наречено Изгубената нива, което се намира около 500 метра надъ морето. То е открито откъмъ югъ и запазено отъ западъ, сѣверъ и изтокъ съ нѣкои отъ разклоненията на Стара-Планина. Почвата му е прѣсѣчлива. Това мѣсто има почти еднакви климатически и метеорологически условия съ манастирската долина, съ изключение само на това, че тамъ хващатъ сѣвернитѣ вѣтрове, които обикновено духатъ повече прѣзъ мѣсець Марта. Цѣлото това плато е покрито съ млада гора отъ букови, дѣбови и разни други дървета. Тая мѣстность прѣдставя всичкитѣ удобства за построяване на единъ санаториумъ, който може да служи за прѣзъ цѣлата година и особено прѣзъ зимата за болни, страдающи отъ грѣдни катарални болести и за тия охтичави, въ които катаралното състояние прѣодолява. То може да стапе една срѣдна станция между топлитѣ мѣста, които обикновено се прѣпорѣчватъ, и които тая станция твърдѣ сполучливо ще замѣстя, тъй като ние сме видѣли твърдѣ често болни, които сѣж прѣкарвали зимата въ Египетъ, слѣдъ завръщанъето имъ, макаръ прѣзъ пролѣтта или въ началото на лѣтото, вследствие рѣзкото промѣнение на температурата, болестта имъ да се усложнява и свършва съ нежелателенъ край, то при предпочтението на това мѣсто болнитѣ не ще се излагатъ на тия усложнения, причинени отъ рѣзкитѣ промѣнения.

Обикновено у насъ всичко се чака отъ правителството, но тукъ е именно мѣстото гдѣто частната инициатива ще може да бѣде полезна материално както и за самия инициаторъ, когото богато ще възнаграждава, сѣщо и за многото страдающа у насъ, които отиватъ въ чужбина да си разширятъ паритѣ и често пѣти да си оставатъ коститѣ.

Подиръ тия двѣ балкански мѣста, Габровския манастиръ и Калоферския мъжки манастиръ, ние се повръщаме пакъ къмъ Родопитѣ; не щемъ да се спираме върху описанието на Чумина, която се намира на 10 килом. отъ Клисуря и на 4 килом. далечъ отъ Коприщица, една височина около 1000 м. надъ морето, понеже тя не прѣдстави никаква особеностъ.

Мѣстноститѣ Доленска полянка и Беглика. На 60 килом. отъ Татаръ-Пазарджикъ прѣзъ Пещера и Батакъ по Неврокопския пѣтъ се достига до едно плоскогорие, високо 1400 м. надъ морето, наречено Доленска поляна. Тукъ почвата е пѣсчлива съ буйна растителностъ; отъ хлѣбинитѣ растения, както се види, само рѣжъ може да вирѣе. Прѣзъ това мѣсто тече единъ доволно голѣмъ потокъ, а вредомъ на около има пространни лѣсове почти изключително отъ борови и елхови дървета. А извори отъ блага балканска вода се срѣщатъ твърдѣ начесто. Тая мѣстностъ е изложена на юго-изтокъ и запазена отъ западъ, а още по-вече отъ сѣверъ. По разбазването на батачени, въ това мѣсто не духали силни вѣтрове, мъгли падали нарѣдко; топлото врѣме почвало отъ началото на мѣсець Май и продължавало до Октомври; снѣгъ падало въобще нарѣдко и не се държало дълго врѣме.

На 4 килом. юго-западъ отъ Доленската поляна се намира мѣстността Беглика, гдѣто има една голѣма долина, отъ около 5 килом. широка и 10 дълга, на 1200 м. надъ морското равнище. Тая мѣстностъ е прѣпълнена съ извори, отъ които се образуватъ множество потоци, които съединени, правятъ една доста голѣма рѣка. Почвата на тая мѣстностъ е пѣсчлива, проницаема и около потоцитѣ блатиста. Около полянката и на мѣста посрѣдъ се намиратъ прѣкрасни лѣсове отъ борови и елхови дървета. Тая полянка е защитена отъ сѣверо-западъ и открита отъ югъ и изтокъ. Както въ Доленската полянка, тѣй и тука снѣговетѣ не траятъ дълго врѣме, и мѣстността не е изложена на вѣтрове. Но както първото мѣсто, тѣй и това се намира съвсѣмъ отстранено, — най-близкото населено мѣсто е Батакъ, на 20 килом.; съ други думи, то съставлява една Родопска пустиня, гдѣто само

лѣтно врѣме живѣѣтъ скитнитѣ Каракачани съ стадата си; тия мѣста, при всичкитѣ си климатически удобства, не сѣ годни за санаториумъ — поне за сега не е възможно да се оползотворѣтъ, защото сѣ съвършено изолирани и съ твърдѣ мъчни съобщения.

Отъ Т.-Пазарджикъ, прѣзъ Пещера, Батакъ и тѣй наречената мѣстность Баташкото блато се слиза въ богатата Чепинска долина, на която селата и разположението имъ нещемъ описва, защото за тѣхъ са е писало твърдѣ много. Най-мѣсиятъ пъкъ за това мѣсто се прави сега отъ правителството прѣзъ долината на р. Еллідере, въ която се вливатъ Баташката рѣка, Мѣтница и Банската Ябланица. По тоя шосеенъ пъкъ отъ Сарамбей съ файтонъ ще може да се отива въ Лѣжане за 3—4 часа. Тогава тая богато надарена отъ природата долина съ изобилни минерални топли води и прѣлестни балкански мѣстности ще бѣде лесно достѣпна както за болния, тѣй и за любопитния, който дири български древности. Описанието на минералнитѣ води ние за сега ще изоставимъ и ще се ограничимъ съ описанието само на балканскитѣ мѣстности, които сѣ подходящи за построяването на лѣчебници.

Метоба. — На първо мѣсто иде мѣстностьта Метоба, която се намира на севѣро-западъ отъ село Дорково. То е една възвишеность която има 1000 метра надъ морето; тамъ се намиратъ развалини отъ стари крѣпости. Около тая възвишеность се намиратъ прѣлестни мѣста. Първото е едно равнище, високо 790 м. Както въ това равнище, тѣй и въ околноститѣ има гѣсти борови лѣсове. Това мѣсто е запазено отъ сѣверъ и изтокъ съ висока планина, а южната страна е открита. Почвата е пѣсѣчлива и камениста. Въ близнитѣ ливади има единъ, два мочорливи извори. Но чиста за пиенѣе вода може да се докара отъ ближно едно дере на гората Каркария. Въ сѣщата мѣстность задъ първото мѣсто се намира друго едно още по-добрѣ запазено отъ сѣвернитѣ и западни вѣтрове и по-близу до чиста балканска вода.

Втората мѣстность въ Чепинското корито се намира на 12 килом. на с.-з. отъ село Лѣжане по пътя къмъ блатото Юндолъ и близу до селото св. Петка. Това мѣсто се намира на южния склонъ на гората Локвитѣ, 1100 м. надъ морското равнище, и на самото мѣсто, гдѣто би могла да се построи лѣковница, се намиратъ нивитѣ Исприханова и Браткова, кото сѣ доста пространни и обградени отъ всички страни съ обширни гѣсти борови лѣсове. Почвата е пѣсѣчлива и гра-

нитна. Мѣстността е закрита отъ западъ съ гората Шейтанка, 1400 м. висока, а откъмъ сѣверъ е закрита съ височинитѣ на горитѣ Локвитѣ и Аранча, около 1600 м. надъ морето. Тая прѣкрасна мѣстность е открита откъмъ изтокъ, а най-вече изложена на югъ, съ живописенъ далеченъ изгледъ къмъ Родопитѣ и снѣжнитѣ върхове на Пирипъ-Планина. Надъ тия ниви по южния склонъ на Локвитѣ се намиратъ множество полянки, доста обширни и разположени една надъ друга въ видъ на тераси, верѣждъ пространныя боровъ лѣсъ. Тѣзи полянки се намиратъ подъ сѣщитѣ условия, както и горѣпоменатитѣ ниви, и всички много лесно могатъ да се съединятъ по между си съ удобни и не много стрѣмни пътеки, понеже гората има малкъ наклонъ. Отъ мѣстнитѣ жители се узнава, че тая мѣстность не била изложена на вѣтрове и мъгли, зимата бивала много умѣрена, снѣгъ рѣдко се задържалъ. По тия причини прѣзъ студениятѣ мѣсеци тукъ кашлѣвалъ добитѣкъ, който пасѣлъ почти прѣзъ цѣлата зима. Едничкото неудобство, което прѣдставя тая мѣстность е, че тя е твърдѣ близка до границата; а инакъ тамъ има почти всичкитѣ други удобства: на разстояние 1 $\frac{1}{2}$ колом. се намира селото Св. Петка, на което жителитѣ се занимаватъ по-вечето съ скотоводство, и за на прѣдъ повостроящото се Еллидеренско шосе за македонската граница, както се види, ще мине на 2 килом. близу до това мѣсто, и тогава както доставянъето нѣжнитѣ нѣща за храна и други потрѣби на климатическата станция, която би се построила, тѣй сѣщо и съобщенията, ще бѣдѣтъ лесни.

Чамъ-Кория. — Подиръ прѣкраснитѣ чепински мѣстности идатъ Чамъ-Кория и мѣстноститѣ около Рилския манастиръ. Чамъ-Кория, на която самото название опрѣдѣля състава на лѣсоветѣ ѝ, е една богата и добръ запазена гора, изключително отъ иглисти дървета, въ които прѣдолѣва елхата, само тѣка и въ Рилския манастиръ, пѣтнитѣ остава обаянъ отъ буйно израстналитѣ величествени елхи. И на минута човѣкъ би си помислилъ, че се намира въ пѣкоя дѣвствена гора, ако слѣдъ извървяване на 2 часа пѣтъ, отъ Радуйлъ, между гѣстата и обширна чамова гора не би се изпрѣчила прѣдъ него така паречената полянка на Самоковския градски чаркъ, гдѣто е построена една примитивна фабрика за цѣпенъе на дѣски. Тая полянка, прѣзъ която тече рѣката Суха-Марица, е 1500 м. надъ морето; тя е доста обширна и етажирана; запазена отъ къмъ С.-З. и открита отъ къмъ Ю.-И., съ хубавъ, по ограниченъ кръгъзоръ:

надъ тая полянка отъ западна страна е една възвишеностъ съ много обширенъ изгледъ. Тукъ почвата е камениста, растителността буйна. Водата на рѣка Суха-Марица е бистра и блага балканска вода. Околнитѣ лѣсове се състоятъ по-вечето отъ елхови дървета и нарѣдко се съглеждатъ борови, и само най-високитѣ върхове сѣ покрити изключително съ борови дървета. Въ Чамъ-Кория има и други много хубави мѣстности, но тѣ не сѣ запазени отъ сѣвернитѣ вѣтрове, тая е единствената мѣстность гдѣто би могло да се построи лѣковница. Отъ тая мѣстность прѣзъ стрѣмни горски пѣтеки се отива въ гр. Самоковъ, и тя се намира почти на еднакво разстояние между Радуилъ и Самоковъ.

Рилски мѣнастирь. — Отъ София или, за по-скоро, отъ Перникъ, ново-открытата желѣзнопѣтна станция, се отива до Рилския мѣнастирь за день и половина, най-много за два дня, и ако желѣзнопѣтната линия вземе направление къмъ Джумая, а не Кюстендилъ, то съ желѣзницата ще се отива до селото Кочериново, отъ което на десетина километра е селото Рила. И тогава отиванъето до Рилския мѣнастирь ще бѣде най-лесно и най-скоро, а слѣдъ свършванъето на линията Романъ — София и по-нататкъ, това мѣсто ще бѣде лесно и достѣпно за посѣтители отъ всичкитѣ краища на България. Не ще да описваме селото Рила, нито очарователниятъ онзи пѣтъ, който покрай буйната рѣка Рила води до мѣнастиря, нито пъкъ ще опишемъ мѣнастирската мѣстность (1400 м. надъ морето), — за тѣхъ се е писало твърдѣ много и най-сѣтнѣ това не е нашата цѣль. Ние ще опишемъ мѣстностьта Тиха-Рила, наречена тѣй, види се, защото само тука рѣката не бучи. Тя е една полянка отъ около 80 хектара и се намира на 7 килом. къмъ С.-И. отъ мѣнастиря на 500 м. отъ дѣсниа брѣгъ на рѣка Рила и 20 м. по-високо отъ самото корито на рѣката. Тя се намира всрѣдъ единъ обширѣпъ и гъстъ лѣсъ отъ елхови и примѣсъ борови и рѣдки букови дървета; самиятъ лѣсъ обѣема едно пространство приблизително 8 километра надлъжъ и 3 наширь. Отъ източната страна на полянката тече друга една малка рѣка, за чиято вода не ще много да се говори, — тя е студена, бистра, лека и блага балканска вода, и тая вода може да се разнесе по всичкитѣ страни на полянката. Почвата е пѣсчлива, камениста и прониктаема. Тая мѣстность е твърдѣ добръ запазена отъ вѣтрове. Тя е 1000 м. надъ морето. Откъмъ сѣверъ се намиратъ върховетѣ Еленинъ и Прѣкорѣкъ, откъмъ С.-И. височинитѣ Кобилипо-Бранище и Сухи-Чалъ, отъ

къмъ Ю.-З. сѣщо отворенъ по течението на сѣщата рѣка, а откъмъ югъ се намира върхътъ Причеборъ. Въ тая мѣстность не могатъ да вѣятъ никакви вѣтрове. зимно врѣме ти бива по-топла, отколкото самата мѣстность на мѣнастиря. Дъждове често падатъ както пролѣтно, тъй и лѣтно врѣме, мъгли прѣзъ пролѣтно и есенно врѣме. Зимно врѣме снѣгътъ бива дълбокъ и трае шесть мѣсеца; лѣтното е умѣрено — топло, и нощитѣ му сѣ доста хладни.

Ако не сѣщеврѣменно, то подиръ Чепинско тука трѣбало би да се построи санитарна климатическа станция; близостьта на селата, а и главно самиятъ мѣнастирь даватъ възможность да може да се снабдява тая станция съ всичкитѣ потребности. Разликата между тия двѣ мѣстности е, че въ Чепинско лѣсоветѣ изключително сѣ отъ борови дървета, а въ Рилския мѣнастирь отъ елхови. Борътъ пази или, по — добръ, не държи никакъ влага, а елхата държи малко влага. Едната и другата си иматъ прѣимущества, и отъ тамъ остава на лѣкаритѣ да опрѣдѣлятъ, кой боленъ трѣба да иде въ Чепинско и кой въ Рилския мѣнастирь.

Созополь. — Комисията е разгледала сѣщо и градъ Созополь, който е разположенъ на единъ скалистъ малкъ полуостровъ, на Черно-Море, 36 килом. на Ю.-И. отъ Бургасъ. Тоя полуостровъ има около $1\frac{1}{2}$ километъръ дължина и максимумъ триста метра широчина, но на мѣста е много по-тѣсенъ. Височината надъ морето е отъ 20 до 40 метра. Почвата е гранитна и непропицаема. Това мѣсто е изложено почти на всичкитѣ вѣтрове, само южната страна е за-пазена съ една малка възвишеность откъмъ сушата, която не е по-висока отъ 80 метра надъ морето. Градътъ заема часть отъ полуострова и е построенъ на едно пространство отъ около 750 метра надлъжъ и 300 метра наширь, има 993 къщи съ 4954 жители. Къщитѣ сѣ построени безъ всѣкаквъ планъ пагащо и затулятъ една друга. Улицитѣ сѣ тѣсни, криви и нечисти. Дворове почти нѣма, тѣхъ замѣняватъ долнитѣ катове на къщата, гдѣто често помѣщаватъ и добитѣкътъ си. Нѣма никаква канализация, нечистотиитѣ гниѣтъ на мѣсто — повечето въ открити трапове, които дъждоветѣ и измиватъ и разнасятъ нечистотиитѣ имъ изъ улицитѣ. Градътъ се снабдява съ вода отъ единствения кладенецъ, който се намира край града, близу до мѣстото гдѣто сушата се съединява съ полуострова. Тая вода по-вечето пѣти е мѣтна и често си измѣнява свойствата, като става сравнително ту прозрачна, ту мѣтна, ту малко или много горчива.

На четири километра далечъ отъ града се намира една изворна вода, отъ която само нѣколко заможни созополци си носѣтъ за пиене. Тая вода не може да се приведе въ града, защото изворътъ и се намира много по-низко отъ града. Освѣнъ това въ града има нѣколко щерни за набиранье дъждовна вода. Градътъ и околността му иматъ твърдѣ слаба растителностъ. На 4 километра отъ града се намиратъ лозята, съ твърдѣ рѣдки и дребни овошки. Това мѣсто е почти постоянно вѣтровито, отъ сутрина до пладнѣ дхатъ вѣтрове отъ сушата, а слѣдъ пладнѣ обратно отъ морето къмъ сушата; често се явяватъ и силни бури. Климатътъ зимно врѣме е умѣрено-студенъ, температурата рѣдко пада по-низко отъ —7 градуса Реомюръ. Пролѣтътъ и есенъта биватъ вѣтровити, влажни и хладни; прѣзъ лѣтото топлината рѣдко бива по-висока отъ +30 градуса Реомюръ. Кѣпанъето въ морето почва обикновено отъ началото на мѣсець Юли и трае до 15 Августъ. Владѣющитѣ болести сж повечето катирални бронхити, пневмонии, плеврити и болести на пищеварителнитѣ органи; лѣтно врѣме владѣе ендемическа блатна треска, но не е толкова интензивна, както въ Бургасъ. Почти всѣка година се срѣща спорадически тифъ. Изобщо казано, разни болѣсти се срѣщатъ, даже и единъ случай на слонова проказа, прѣнесена отъ гр. Ганосъ (Турция) е обхрнжлъ вниманието на комисията. Попече тая послѣдната е разгледала Созополъ, не ще съмнѣние, като за балнеарна станция, то не ще бѣде излишно, ако накратко кажемъ по нѣщичко за нашитѣ крайморски градове. За града Бургасъ нѣма що да се каже, тѣй като по мѣстоположение, по климатъ, по хигиенически условия и по владѣющитѣ болѣсти той не пада по-долу отъ Созополъ, даже ако не е нѣщо повечко. Ако комисията не е можила да се произнесе за Созополъ, то какво остава за Бургасъ. Едничкиятъ крайморски градъ за балнеарна станция остава Варна. Тоя градъ между другитѣ удобства има още и прѣкрасни мѣста за разходки, а това удобство има голѣмо значение както при балнеотерапията, тѣй и при климатическото лѣкуванье на болнитѣ.

Д-ръ А. Д. Поскюллиевъ.

Нова диагноза на дифтерита. — Практичнитѣ американци намѣрили едно просто и сигурно срѣдство да познаватъ отъ рано и въ всичкитѣ случаи дифтерита, още при първото му появление, когато признацитѣ не сж напълно ясни

и могатъ да се смятатъ като принадлежащи на гърлоболния съ фалшиви ципи (*angines pseudo-membraneuses*). Това се постига така: управлението на обществената хигиена въ градъ Ню-Йоркъ дава на всичкитѣ аптекари тръбички за развъждане (*des tubes à culture*) готови да бждатъ засѣени (*ensemencés*) и затворени съ памучна затулка, всичкото добръ стерилизирано. Лѣкарьтъ, повикавъ за нѣкой съмнителенъ случай отъ гърлоболъ, отива при кой да е аптекарь, който му дава наедно съ казаната горѣ тръбичка още една стерилизирана тръбичка, съдържаща една телена прѣчица увита на края съсъ вата. Съ тая прѣчица се истрива гърлото на болния, за да се събере малко отъ ципата съ която то е покрито и се тури въ тръбата за развъждане. Слѣдъ това, лѣкарьтъ прѣдава всичкото на аптекаря, който го прѣпраща въ санитарното управление. Всѣка вечеръ, колекцията на полученитѣ прѣзъ деньтъ трѣби, се тури въ една парна баня съ 37° температура, гдѣто прѣстояватъ нощта. На сутренѣта, самиятъ лѣкарь, който е испратилъ една или повече трѣби или единъ инспекторъ специално назначенъ за тая цѣль, изслѣдва съдържимото въ трѣбитѣ и признава присѣтствието или отсѣтствието на дифтеритния микробъ посредствомъ растворѣтъ на Sœffler'a (*bleu de méthylène*). Въ утвърдителенъ случай, управлението на обществената хигиена взема своитѣ съотвѣтни мѣрки. Прѣдупрѣдява се също и лѣкарьтъ на съотвѣтния боленъ.

Холерата и бирата. — Докторъ Теодоръ Румпель, старши лѣкарь въ новата Хамбургска болница е обнародвалъ, сега скоро, една брошура, въ която описва влиянието на бирата върху холерата. Г-нъ Румпель направилъ сравнителни списъци, за всѣка индустрия отдѣлно, относително смъртнитѣ случаи причинени отъ холерата прѣзъ 1892 година въ Хамбургъ и констатиралъ, че тая болестъ е причинила най-малко умирапия между служещитѣ и работницитѣ въ индустрията за бира. Било дѣйствително доказано че, отъ 850-тѣхъ работници, употребени въ осемнайсеттѣхъ пивоварни въ Хамбургъ, само петтима т. е. $0,58\%$ умрѣли вслѣдствие на епидемията, когато въ другитѣ индустрии, числото на умрѣлитѣ отъ холера се движело между $0,66$ и $4,65\%$; и като се земе въ съображение фактътъ, че отъ тримата умрѣли въ индустрията на пивоварството, единиятъ работникъ билъ алкохоликъ; че вториятъ напледвалъ прѣзъ нѣколко дни болни отъ холера и че, третиятъ умрѣлъ слѣдъ

като истърсилъ дрѣхитѣ на жена си, умрѣла отъ холера, добива се пропорцията $0,23\%$, много по долна отъ общата смъртностъ на населението въ Хамбургъ, която смъртностъ се е въскачила до 13% . Слѣдователно, доказано е чрѣзъ статистика, че въ Хамбургъ една частъ отъ населението, която употребява много бира, е било прѣдпазено по единъ чуденъ начинъ отъ холера. Тоя фактъ се обяснява лесно като се разгледа бактериологическата страна на въпроса. Дѣйстви-телно, съ опити се доказало, че бацилнитѣ запетан, турени въ бира, умиратъ слѣдъ шестъ до осемъ часа. Първъ мѣсецитѣ Февруари и Марта, миналата година, докторъ Румпель правилъ опити отъ тоя родъ въ лабораторията на болницата въ Хамбургъ — Еппендорфъ; при тѣзи си опити, той употребилъ бира отъ разни качества и можалъ да констатира, че бацильтъ на азиатската холера, умира въ бирата, слѣдъ твърдѣ кратко врѣме.

Изгарянье мъртви тѣла (*crémation*) като хигиеническа мѣрка. — Съществува като нѣщо естествено убѣждението, че откъмъ хигиена, Европа е най-напрѣднала частъ на свѣта. За злочастие, това не е всѣкога вѣрно и до гдѣто въ много столици отъ вехтия свѣтъ още отсъствувать болници за уединение болнитѣ (*isolement*) и е съвсѣмъ занемарено унищожаваньето чрѣзъ огънь тѣлата на умрѣлитѣ отъ заразителни болѣсти, въ Буеносъ-Айресъ съществува вече отъ 1886 година, една болница съ най-малко 200 легла поставени въ единайсеть павильона съотвѣтствующи на равно число прилѣпчиви болести (дифтеритъ, дизентерия, тифозна треска, проказа, ружеола, вариола, холера, жълта треска и родилна треска). При това, се намира и една стая за наблюдаване съмнителни случаи. Службата за дезинфекция и за изгарянье тѣлата както и единъ павилионъ за легла съ вода за лѣкуване чрѣзъ постоянни бани, допълнюватъ устройството на тая болница, която носи название домъ за уединение (*Maison d'isolement*). Слѣдъ оздравяването си никой боленъ не може да излѣзе изъ болницата, освѣнъ слѣдъ като се подложи на нужната дезинфекция както самия човѣкъ така и дрехитѣ му. Ако болниятъ умре, пристѣпва се къмъ разварианье трущѣтъ му въ особно отдѣление отъ лѣкарь исключително на-товаренъ съ тая служба, който лѣкарь съобщава резултата отъ изслѣдванието си, за да подкрѣпи или отмѣни клиническата диагноза. Въ врѣме на епидемия, всичкитѣ тру-

пове на умрѣлитѣ се изгарятъ, а въ обикновено време тѣ можтъ да се прѣдаватъ на фамилитѣ, които би ги поискали, слѣдъ изпълнение особнитѣ условия за дезинфекция. Въ това учреждение се извърпватъ всичкитѣ изгаряния тѣлата на умрѣлитѣ отъ столицата и въ време на епидемия числото на изгорѣнитѣ тѣла прѣзъ годината, се е възкачвало по пѣкога на повече отъ 2,000. (1889 и 1890 година). Миналата година сж изгорѣни 230 тѣла на умрѣли отъ заразителни болести въ домътъ за уединение. Както се вижда, това е едно образцово учреждение въ всѣко отношение и по настояще, нѣма държава въ Европа, която да притежава такава болница, гдѣто да сж съблюдени всичкитѣ условия, изисквани отъ настоящето състояние на науката, за лѣкуване заразителнитѣ болести и за прѣдпазване отъ тѣхъ.

Д-ръ К.

(Отъ Revue de thérapeutique medico-chirurgicale).

КНИЖНИНА.

І. РЕЦЕНЗИИ.

1. Стојан Новаковић, Први основи словенске књижевности међу балканским словенима. Легенда о Владимиру и Косари. Културно-историјске студије. — Изд. Српска Краљевска Академија. У Београду 1893. 8°. 299.

Г. Новаковић въ последно врѣме издаде едно слѣдъ друго нѣколко съчинения, чииѣ теми принадлежатъ къмъ научни области, гдѣѣ авторътъ несигурно се движи, като неспециалистъ, и поради това съчиненията сж излѣзли по обѣемъ въ голѣма несъразмѣрнотъ съ научната ядка на съдържанието. Отъ таквъ характеръ е историческото съчинение „Сърби и Турци“, за което споменавме въ V. кн. стъ Бѣлг. Прѣгледъ стр. 194. Еѣ сега и гореказаниятъ трудъ, трѣѣва да причислимъ къмъ категорията на обѣемиститѣ съчинения, въ които празната диалектика напълно е взела върхъ надъ истинската наука. При все това ще оцѣнимъ съчинението по-подробно, защото, съдържанието му отъ край до край се отнася къмъ насъ.

Двѣ главни мисли е гледалъ авторътъ да свърже тукъ едно съ друго, и то така, каквото по-неважната мисль да прикрие по-важната, но и въ това стремение той не е сполучилъ, и щѣше по-добрѣ да стопи, ако откровенно бѣше излѣзълъ съ двѣ съчинения, отъ които едното направо да разисква въпросътъ за характера на старобѣлгарската писменостъ отъ Климентово и Симеоново врѣме, а другото да се занимава съ най-старитѣ прѣдания за светци и испосници на Балканския полуостровъ, като турѣше на чело поетическата легенда за Владимиръ и Косара, дѣщерята на Бѣлгарекния царъ Самуилъ. И наистина, кой не ще се съгласи, че авторътъ може уводната частъ, която захваща 180 стр., да трактува съвсѣмъ отдѣлно, и че съ глава IV, гдѣѣ се рисува значението на Зета въ врѣме на Самуиловото царство, слѣдъ което се прѣминава къмъ казаната легенда, въ сжщностъ се почва свършено отдѣлно съчинение. Но авторътъ е на друго мнѣние: той мисли, че за освѣтление на всичко казано отъ глава VI нататкъ (182—284) сж потрѣбни първитѣ 180 страници. За да се види, защо и кому сж били потрѣбни ненаучнитѣ разсѣждения на автора въ тия уводни страници ще изложж критически главнитѣ мисли, и отъ това ще се види че именно тукъ е тежестъта на главната авто-

рова мисълъ. Останалото, относеще се до легендата не прѣдставя нищо ново, така че лесно ще свършимъ съ него.

Нищо не било по погрѣшно отъ това, да се прѣнася днешната етнографична терминология на Балканския полуостровъ въ стара България отъ IX и X стол.: тогава полуостровътъ етнографически билъ много по-нѣстъръ, отколкото е днесъ. Когато св. Климентъ се спущалъ изъ Моравия на Балк. полуостровъ, тукуъ още не е имало сегашнитѣ „славенски българи“, а тѣхното мѣсто сжъ завземали различни славенски племена — по-различни даже междуособно откъмъ езика, отколкото си мислимъ днесъ. Така издалечъ загатва авторътъ за своитѣ открития. Ала въ сжщностъ той не е казалъ нищо опрѣдѣлено и тепърва по-долу ще го разберемъ. Тукуъ ще забѣлжимъ, че неопрѣдѣлетата славистика така мисли по тоя въпросъ: въ IX и X стол. Балканскиятъ полуостровъ билъ заселенъ отъ български и сръбски славяни. Българекитѣ славяни по езикъ прѣдставлявали едно цѣло отъ устието на Дунава па все до крайнитѣ граници на Морей; този езикъ билъ разцѣпенъ на диалекти, които при всичкитѣ свои важни особености ни тогава, както и днесъ, не сжъ нарушавали цѣлостта. Еднаквостта на тогавашния езикъ е била причина за еднаквото му историческо развитие при еднакви условия — а тия условия сжъ били горѣ-долу еднакви на цѣлия полуостровъ. Ако сръбскиятъ езикъ при сжщитѣ условия се е запазилъ днесъ въ друга форма — запазилъ склонението, то показва, че той и тогава се е отличавалъ отъ тия нарѣчия български, които днесъ нѣматъ старото склонение. Инакъ тѣлкува авторътъ. Споредъ него западна България, а специално Македония, била заселена отъ Славени, които етнографически се различавали, особено по езика, отъ ония Славени, които заселихъ източна България. Авторътъ именно обръща внимание върху бѣлѣжкитѣ на Прокония, който казва, че въ масата на славенскитѣ племена между Диѣспъръ и Порикумъ (Алшитѣ) се различаватъ Анти отъ Словени, като двѣ етнографични цѣлости: Антиитѣ били на изтокъ, а Славенитѣ на западъ. Споредъ автора Славенитѣ сжъ били въ Панония и Илирикумъ въ прѣдѣлитѣ на Аварското царство. Границата между Антиитѣ и Славенитѣ е била на западъ отъ Тиса — Потиснето. Около 550 год. Славенитѣ заедно съ Аваритѣ прѣминали най-напрѣдъ на Балк. полуостровъ и населили всичкитѣ области на западъ отъ Тимокъ и Струма, а нѣкои се разпространявали и въ посока къмъ Цариградъ низъ р. Марица; тѣ били многобройни и нахлули все до южнитѣ граници на Морей (92—93). Друго било въ източна България: нея населили Антиитѣ, които живѣли въ Дакия. „Обикновено всичкитѣ писатели разбиратъ думитѣ на Прокония така, че Антиитѣ сжъ населявали Дакия“ (95). Заселението имъ окончателно станало едва въ половината на VII. стол. И тъй споредъ автора въ различни врѣмена двѣ различни „словенски“ племена колонизирани Балкан. полуостровъ прѣди да дойдѣтъ сръбитѣ и хърватитѣ. Въ западната частъ се населили ония Славени, отъ които частъ останѣ въ Панония и сжъ познати въ историята

подъ име Панонски Словени. Каквито разлики сж съществували въ езика на Антитѣ и Словенитѣ, сжщитѣ тия разлики сж били прѣнесени и на Балк. полуостровъ, гдѣто тѣ още се увеличавали (97). Ето тази е главната мисль на автора, която той всекакъ се старае да подкрѣпи съ разни свои съображения. Истина е, че Прокопий споменува за Анти, но ако трѣбва да разбираме подъ тѣхъ племе различно отъ Славенитѣ, то това име се отнася непрѣмѣнно къмъ Руситѣ. Българскитѣ Словени, които изпълнихъ Дакия отъ частъ сж могли да прѣминатъ на Балканския полуостровъ и прѣзъ южна Унгария и изобщо прѣзъ тогавашния Илирикъ. Това не се отказва, но и само това свидѣтелствуватъ документитѣ у Рачки, които авторътъ цитува. Че Словенитѣ не се спрѣли при западнитѣ граници на Трансильвания, но че сж прѣминжали и Карпатитѣ и си пробили пътъ на югъ прѣко Панония, доказватъ и старитѣ словенски колонии, които маджаритѣ заварили въ Банатъ и Потисвето подъ властѣта на турано български князѣ и пр. (вж. М. Сб. IX 240—247). Но отъ всичко това не слѣдва, че онези Словени, които сж прѣминжали на Балк. полуостровъ прѣзъ Дакия сж били Анти, а пъкъ другитѣ, които прѣкрачили дакийскитѣ граници въ посока юго-западна пакъ за долния Дунавъ, били етнографически различно племе и пр. Сродството между Карпатскитѣ словени и Балканскитѣ словени отколѣ е съгледано и прието; то се дължи именно на старо племенно единство. По долу ще видимъ, че истинскитѣ езикови доказателства потвърждаватъ това схващанье, а не както авторътъ едностранчиво разбралъ. Но да видимъ, въ какво се състоатъ доказателствата на автора, че наистина съществувала важна етнографична разлика между населението въ западна, специално юго-западна България и населението отъ източна България.

Първомъ авторътъ обръща внимание върху това обстоятелство, че Борисъ проводилъ св. Климента заедно съ другаритѣ му въ най-западнитѣ области на държавата си да дѣйствува, когато е могълъ да го остави въ области по-близки до столицата му. Това показвало, че „словенскитѣ книжовници не били приети на българския дворъ твърдѣ любезно и съ особено довѣрие“ (18), а освѣнъ това по туй можело да се прѣдполага и друго нѣщо, а именно, че може би жителитѣ въ западна България да сж били по-наклонни да приемжтъ славянската писменость, „а може би и езикътъ на новитѣ книги да е билъ на западнитѣ племена по-близъкъ, по-сладъкъ и по-приемливъ отколкото на източнитѣ“. (61—62). Този въпросъ постоянно занимава автора, и той нѣколко пѣти се повръща къмъ него: той повторно пита на 98 стр., защо ли е Борисъ проводилъ св. Климента „въ земи, които едвамъ що е билъ прѣди 20 години освободилъ отъ византийското иго; и пакъ съ прѣдположения отговаря: „Това не е станжло безъ причини, а въ тия причини езикътъ всекакъ е игралъ нѣкаква рола. . . . Може би, че се намѣрило, че жителитѣ отъ тия (западни) страни на тогавашното българско царство по-добрѣ отколкото другитѣ ще разбержтъ словенскитѣ книжовници и тѣхнитѣ моравско-

панонски текстове“. Сега авторътъ се осмелява да отиде въ приположенията си още по-далечъ; св. Методий, като е князувалъ извѣстно врѣме въ Македония надъ една словенска областъ, която, споредъ автора ще да е била между Епиръ и Тесалия (103), не само че е билъ изучилъ езикътъ на Македонскитѣ славени, но се е сродилъ съ тѣхъ така, че макаръ и да е билъ родомъ Гъркъ (авторътъ това казва положително), духомъ станѣлъ словенинъ. Когато сѣтилъ Методий въ Панония намѣрилъ сѣщитѣ почти Словени, които знаелъ отъ Македония, и сѣщиятъ почти езикъ, който и той говорилъ, не е чудно, казва авторътъ, да е влиѣлъ върху своя възпитаникъ Климента, щото този, когато дошелъ при Бориса, и самъ да е настоявалъ да отиде въ страната, която по притчитѣ на учителя си вече познавалъ (104).

Очевидно е било и на самия авторъ, че само съ тия прѣдположения не може да направи вѣрната хипотезата си, която изисква лингвистични доказателства, понеже поставя въпросъ за сѣществени разлики въ езика на населението отъ двѣтъ половини на България — източна и западна. И авторътъ намира доказателства въ самия езикъ на днешнитѣ българи (у автора „словени“) отъ юго-западна Македония: „Има една особеностъ въ езика, чрѣзъ която западнитѣ области се отличаватъ, а именно че отъ цѣлия Балк. полуостровъ само у тѣхъ се запазили още днешенъ въ живия езикъ ясни доказателства, че въ тѣзи области нѣкога се произнасяли носни самогласни дусущъ както и въ диалекта на панонско-моравскитѣ словени отъ IX ст., на който е било прѣведено св. писание“ (105). Отъ тия носни самогласни, казва авторътъ, нѣма по-нататѣкъ на изтокъ никаква диря (100), и съ това било ясно доказано, какво въ Македония се е говорилъ езикъ „релативно най-близкъ на онзи, който се е говорилъ въ Моравия и Панония. Но прѣди да заключава така положително по този въпросъ, авторътъ трѣбваше да обори другото мнѣние, което прѣобладава въ науката, и което довежда до съвсѣмъ други заключения. Въ Моравия се е говорилъ чешки диалектъ, който нѣма нищо общо съ езика на Кирило-Методи-евската писменостъ. Св. Кирилъ и Методий сж взели живо участие въ прѣвода на св. писание и др. книги, така че сж били принудени да си послужатъ съ езика, който тѣ сж знаели още отъ отечеството си Македония. По тая причина не може туку тѣй да се говори за „донесенъ“ „моравско-панонски“ езикъ въ България, като за доказанъ фактъ, както прави авторътъ. Разбира се автору иде на смѣтка да твърди, какво той не вѣрвалъ, че св. Кирилъ и Методий активно участвували при прѣвежданѣто отъ грѣцки на словенски: „св. апостоли само сж рѣководили ученицитѣ си, като имъ тѣкували „грѣцкиятъ текстъ и като оставяли на ученицитѣ сами да прѣвеждатъ (104). Това мнѣние е могълъ въ свое врѣме да изкаже пълниятъ съ хипотези Конитаръ, но днесъ е повече отъ дилетантско да се повтаря това мнѣние, когато се знае горѣ долу, и какво сж прѣвели св. братя сами. Погрѣшкитѣ спрѣмо грѣцкия оригиналъ не доказватъ нищо, защото работата е била изобщо мѣчна, като

за първъ път, па освѣнъ това св. братя не сж били непогрѣшнии. — Щомъ езикътъ на книгитѣ, които е разпространявалъ св. Климентъ, не е билъ донесенъ отъ вѣнъ чуждѣ диалектъ, а самиятъ този който се е говорилъ въ Македония, тогава не е чудно, ако и днесъ можемъ да откриемъ между тоя старъ книжовенъ езикъ и днешния говоръ нѣкои важни сходства. Азъ казахъ, че езикътъ на балканскитѣ словени е съдържаля и диалекти които при все това не сж нарушавали цѣлостъта на езика. Споредъ това е възможно, че и носовкитѣ тукъ, на западъ, сж били по-дълго врѣме запазени, но да се каже, че на изтокъ, не е имало и въ IX ст. носово произношение, значи да се повтаря старото Миклошичево мнѣние, което вече съвършено е захвърлено отъ науката. Срѣдно-българската писменостъ изцѣло говори противъ това. И днесъ още има на изтокъ слаби дири отъ носовото а; въ езика на ромънитѣ има много думи съ слѣди отъ носовки, а тия думи сж заети тѣкмо отъ дакийскитѣ „Анти“, за които говори авторътъ че нѣмали носовки; въ езика на измрѣлитѣ дакийски българи носовкитѣ сж изобилно запазени, а вече не остана компетентенъ славистъ, който би отричалъ, че тия дакийски българи сж прѣселени отъ источна България и пр. Авторътъ е игнориралъ вѣнчки тия факти, но тѣ сж така едни, че цѣлата му хипотеза пада прѣдъ тѣхъ изцѣло. Пада именно главното резултатно заключение, което авторътъ ясно е формулиралъ на стр. 117, така: „Когато словенската книжовностъ се основавала, на Балканския полуостровъ е имало български Словени и сръбски Словени и Словени нито сръбски нито български. Нарѣчията имъ се различавали особено въ носнитѣ гласни тѣй, както и днесъ. И тогава вече се е различавало българско и сръбско произношение на носовкитѣ. Въ юго-западнитѣ области на полуострова тѣзи носовки се говорили. Тукъ е намѣрила прибѣжище и се е продължила словенската писменостъ отъ Моравия“. Оче по лено се изразява авторътъ на 151 стр., гдѣто той вече съ голѣма сигурностъ прѣдполага, че въ началото на X ст. езикътъ на Балканскитѣ Славяни се дѣлѣлъ на три зони: зона. Словенска, з. сръбека и з. българска. „Тѣзи зони, по мое прѣдположение. — казва авторътъ, — добръ се различавали още въ половината на X ст.; въ 1. зона се е подържала чистотата на панонскитѣ текстове“. А какво е станжло съ тия нито сръбски нито български словени? Авторътъ на разни мѣста въ съчинението си отговаря все въ този смисълъ, че тѣ вече отъ X ст. почнжли да се присѣдиняватъ ту къмъ българската, ту къмъ сръбската народностъ, но отъ едно мѣсто у автора разбирамъ, че той счита този процесъ „на присѣдиняване“ още не довършенъ: „че това изравнение на разнороднитѣ етнографични елементи на Балканския полуостровъ не е лесна работа, и че не е така лесно вървѣло, доказва и това, гдѣто то и день днешенъ, слѣдъ хиляда години, не е могло подпълно да се извърши (25).

Читателятъ ни вече разбира, че уводнитѣ 180 стр. на съчинението сж били потрѣбни, за да се направи опитъ за теоретично, божемъ научно, оправдание на зная днешна пропаганда

въ Македония, която се мъчи да създаде отъ нея неутрална „зона“, да може да се каже, че правата на българитѣ надъ Македония не сѫ по-голямъ отъ правата на сърбитѣ. Нагледно изражение намѣри тая идея въ познатото издание на Комаровата географическа карта на Балк. полуостровъ, а ето сега Новаконитѣ се опитва да я подкрѣпи съ „културно-исторически“ студии.

Отъ другитѣ заключения на автора въ първата часть заслужватъ да се забѣлѣжатъ още двѣ три подробности. Авторътъ сериозно вѣрва, че до края на XII стол. въ България (източната половина), населението, най-малко $\frac{1}{3}$ или $\frac{2}{5}$, се е състояло отъ Власи, при всичко че на друго мѣсто е съгласенъ съ Томашека, че Власитѣ вече въ XI ст. прѣминжали въ Дакия (29). Св. Климентъ „не е билъ човѣкъ, който е могълъ да измѣнява нѣщо отъ старитѣ си навици“, така че, споредъ автора, той не е съдѣйствувалъ, да се разпространи ирилското намѣсто глаголическото азбуке (114). — Не малко мѣсто е посветено и на въпроса, гдѣ сѫ точно мѣстата Главеница, Кутмичевица и Велица, гдѣто, споредъ житието св. Климентъ е дѣйствувалъ. Слѣдъ дълги съображения авторътъ се спира при *Palaea—Venetia*, за която се споменува и у Пукевиля (*Voyage de la Grèce* 2. изд. II. 153—154). Това мѣсто, чиито развалини се виждатъ още днесъ, е старата *Palaea Vagenetia*. Пристанището Гоменница, споредъ автора е послѣденъ остатъкъ отъ името на мѣстото Главеница. (75—76). За „Кутмичевица въ Котокия“ авторътъ мисли, че е била най-близу до Деволъ, но не въ самия Деволъ, и че областта Котокия трѣбва да се търси въ южна Албания, нѣгдѣ между Авлона и Корча (78). За Велица авторътъ е убѣденъ, че е нѣкогашната епархиялна столица Вела, чиито развалини се виждатъ близу Янина, на стария пътъ за Охридъ (85). И така, споредъ автора, не въ източна Македония, а въ най-западния ѝ ъгълъ е дѣйствувалъ св. Климентъ, тъкмо въ тия области, гдѣто, пакъ по мнѣнието на автора, е било старото „словенско княжение“ на св. Методия. Това „княжество“, както вече погорѣ казахъ, авторътъ е „наклоненъ да го търси нѣгдѣ около Янина и епирския Дринополь“ (Аргирокастронъ, вж. 103.). И така, всичко излиза въ хармония — на книга. Па и новокитѣ се запазили „тъкмо въ прѣдѣлитѣ на епирско-арбанаскитѣ словени“ (110).

Съ всичко казано авторътъ най-сетнѣ чудно е свързалъ и въпросътъ за прѣданията, които се отнасятъ до св. Иоанъ Рилски, Иоакимъ Сарандапореки, Гаврилъ Лесновски и Прохоръ Пшински (161—181). Безъ духъ и разумна основа тукъ риторически се анализуватъ тия сухи прѣдания: авторътъ се сили още да съзре въ тѣхъ отгласъ на християнска поезия и важни културни данни, ала всичко напразно — отъ всичко излиза, че писателятъ, който е привикналъ сухо да отбѣлѣзва апокрифни мѣста изъ стари книги, не се е рутиниравъ въ приемиѣ на културния историкъ. Въ заключение той казва: „Не знаемъ, да ли епископитѣ, които можахме да извадимъ, по добръ отговарятъ на X или на XIV вѣкъ. Ала не ще бѣде голѣма разлика между единия

и другия... и пр.". Но истинският културен историкъ на да ли би се изразилъ така за едно расстояние отъ четири вѣка.

Слѣдъ това авторътъ прѣминава къмъ легендата за Владимира и Косара, за която хрониката на Дуклянския попъ отъ XII стол. подробно разправя (вж. М. Сб. II. критич. отд. 209). Авторътъ напомня, отъ каква важностъ е било събужданъето на България слѣдъ смъртта на Йоанъ Цимисхий. „Българската държава се възражда, ала не вече на своето сжщинско българско огнище въ източна България, но въ центъра на полуострова върхъ инаква етнографична подкладка, между чисти словени, тамъ, гдѣто е цвѣтѣла словенската книжевностъ. Тукъ (около Охридъ) жителството, което не е имало нищо българско (споредъ казаната хипотеза), пригърща и българското име и българската държава“ (188). Слѣдъ това авторътъ анализира прѣданието за Владимира и Косара, както е въ казаната хроника, и сетнѣ го сравнява съ устнитѣ и писменитѣ прѣдания за сжщия отъ ново врѣме. Обръща внимание, какъ и днесъ въ Елбасанъ арнаутитѣ почитатъ манастирътъ на св. Владимира, когото новата гръцка легенда нарича Йоанъ Владимиръ. Слѣдъ това г. Н. прѣминава къмъ службата и житието на св. Йоана Владимира, които сж печатани отъ 1600 год. насамъ нѣколко пѣти. Важно е изданието въ Мосхополь. направено въ гръцка печатница отъ Власи. Въ 1741 год. именно тукъ е печатанъ единъ сборникъ отъ служби на мѣстнитѣ светители, между които и службата на св. Владимира, чудотворецъ (22 май). Слѣдъ това издание сж слѣдвали още двѣ издания. Житието е съставено отъ епископъ Косма, по традиции изъ Елбасанъ и Охридъ. Важно е за насъ, че въ това житие постоянно се говори за Владимира, като за българинъ, изрично се нарича народътъ и земята му български и пр. Отъ това се вижда, какъ се е чувствувало и какъ се е наричало населението около Охридъ прѣди 150 - 200 години. На това обстоятелство авторътъ трѣбваше да обърне внимание, а той просто го прѣмълчава. Каквато и да бѣде хипотезата за първото население около Охридъ, фактъ е, че това население се наричало българско, и издателитѣ на това житие, Гърци и Власи, не сж могли да извърнатъ народното прѣдание, като и отъ Владимира направили българинъ, ако и да се казва сжщеврѣменно, че е билъ синъ на Неманя. Забѣлжително е още, че прѣданието счита Неманя за синъ царя Симеоновъ! (276).¹⁾

Л. М.

2. Ю. Ивановъ, „Къмъ историята за възраждането на гр. Охридъ“. (*Свѣтлина*, год. II, книга X и XI).

Една доста голѣма частъ отъ обнародванитѣ изъ нашитѣ списания материяли по възражданъето се нуждажтъ отъ подробна провѣрка, особено като се има прѣдъ видъ това обстоятелство, че тѣ сж често пѣти събирани или не на врѣме и не отъ вѣщи за тая работа лица, или пъкъ сж записани отъ заинтересувани личности, та мжчно ще да може да се разкрие и самата имъ тенденция. А всичко това, нѣма съмнѣние, не малко е повлияло, за да остане тази

¹⁾ Късно бидохъ съгледани многочисленитѣ печатни погрѣшки въ тая статия на стр. 109—112. Чети всегдъ вж. Славени — словени; сжщо така въ тая дума гдѣто е печатана съ голѣмо С, чети малко с.

епоха и досега критично неизследвана, и Богъ знае кога ще се появи лице, което да изучи суровиятъ материятъ, да го провѣри, да извлѣче фактитѣ и да ги систематизира. Къмъ такъвъ родъ некритични материали може да се причисли и статията отъ г-нъ Ю. Ивановъ, тъй като въ нея, като че ли нарочно, се съдържатъ всичкитѣ почти погорѣ прѣвидени случаи. Ние тукъ ще обърнемъ повече внимание върху по-важнитѣ точки: защото мислимъ, че е нужно часъ по-скоро да се отстраняватъ смѣлитѣ и прибързани заключения, които изобилуватъ, както въ главнитѣ, така и въ второстепеннитѣ мисли, а при това и да достигнемъ и нѣколцина охотници, които се готвятъ да рефириратъ почти по сжщото направление, така подготвени и съ сжщитѣ възгледи и тенденции на г. Иванова.

* * *

Отъ самото начало въ статията си г-нъ Ю. Ивановъ ни разправя, какъ едновременно съ българитѣ отъ Тракия и Мизия и българитѣ отъ Македония поискали отъ турекото правителство отдѣлването отъ патриаршията; изброява градоветѣ и между тѣхъ причислява нѣкакъвъ градъ въ Македония съ название Поляни. Ние не знаемъ, да сжествува градъ въ Македония съ подобно название. Знаемъ обаче, че градецътъ Дойранъ, който се нарича Пулинъ или Полинъ, заедно съ гр. Куклушъ (за който не споменува нищо авторътъ) сж играли важна роль въ църковния въпросъ. Слѣдователно, не ще се излъжемъ, ако допустимъ, че г-нъ Ив. отождествилъ названието Поляни съ Дойранъ, или Пулинъ, или Полинъ. Въ тоя случай ние не бихме били толкова вискателни, нито даже щѣхме да обвинимъ авторътъ въ незнание топографията на тази страна, за която се заловилъ да пише, ако да не съзрѣхме и друга сжщо такава погрѣшка. споредъ насъ, доста груба. Охридскитѣ гърцки училища ужъ „за малко врѣме сж се изпълнили съ ученици не само отъ Охридското окръжие, но и отъ Битоля, Магарево, Крушево, *Кавала*, Тиранъ и даже Велесъ“ Прѣди всичко да не помисли нѣкой, че Кавала е Кавалъ, градецътъ на бѣломорското крайбрежие. Между наброенитѣ градове личи подиръ Кавала думата Тиранъ, название на албански градъ, и неволно си спомняме за единъ малъкъ градецъ край Адриатическото море, малко по на югъ отъ Дурацо или Драчъ; тоя градецъ се именува *Кивая*. Твърдѣ е за вѣрване, че за тоя градецъ именно говори г-нъ Ив.; защото, както и по-горѣ забѣлѣзахме, невъзможно е да се говори за гр. Кавала, на Бѣлото море; а пъкъ и нѣма другъ градъ съ подобно название, който да се намира близу до Охридъ, освѣнъ *Кавалъ*, отъ гдѣто се донася за Охридско и източна Албания така наричаната кавайска соль.

По-нататкъ г-нъ Ив. говори за начина, по който сж дѣйствували изобщо дѣйцитѣ по църковния въпросъ и народното свѣстяване, като сжщевременно дѣли тѣзи, които работили въ провинцията, на двѣ категории. Ето какъ той характеризира слѣдствията отъ тѣхната дѣятелность: „И наистина, тамъ, гдѣто борбата се е водила въ името на главната цѣль, тамъ събужданьето на масата е станжло по-скоро, по-съзнателно и по-дълбоко проникнато въ идеята за нашата църковна самостоятелность; а тамъ, къдѣто борбата се е водила безъ

проникване въ сѣщинската цѣль, тамъ борбата е била по-малко плодoвита, . . . Охридскитѣ дѣйци, по наше мнѣние, спадатъ въ една отъ тия двѣ категории“.

Отъ горѣприведеното се вижда, че г-нъ Ю. Ив. не желае да ни опрѣдѣли, къмъ коя именно отъ тѣзи двѣ категории причислява той охридскитѣ дѣйци, т. е. какъ сж работили тѣ. Въ тоя случай не трѣбаше да ни остави въ недоумѣние, като ни задоволява само съ това неопрѣдѣлено изражение: „охридскитѣ дѣйци, по нашето мнѣние, спадатъ въ една отъ тия двѣ категории“.

Ако е така, т. е. ако можемъ да си служимъ произволно съ неопрѣдѣлени изражения, ние ще кажемъ на г-на Ив., че охридскитѣ дѣйци, може би, спадатъ и къмъ трета една категория, която е дѣйствувала съзнателно и по-умѣрено.

Но нека слѣдваме нататѣкъ разгледванъето, за да види читателятъ, що значи слаба историческа подготовка, която по-вече вкарва въ заблуждение, намѣсто да освѣтлява. Авторътъ съжالياва, че не намира въ гр. Охридъ по-рано отъ 1830 г. нито частно училище, въ което да се прѣподава „на псалтирь и други подобни пособия“, нито пъкъ официално българско училище слѣдъ горната дата. Псалтирятъ, както и други подобни пособия тогава сж били и въ Охридъ на мода; само че не били славянски, ами грѣцки. А подиръ това смѣло и безъ всѣко стѣснение г. Ив. пише: „Знаемъ само туй, че слѣдъ паданъето на Охридската архиепископия, прѣдизвикано отъ интригитѣ на грѣцкото духовенство (1767 година), това послѣдното се е погрижило не само българскитѣ училища, но и българскиятъ езикъ да изтика отъ тоя градъ. Туй е било почти постигнжто слѣдъ 50—60 години отъ паданъето на Охридската патриаршия“.

Това сж произволни съображения, изковани данни. Охридската архиепископия прѣди растурванъето е била погрѣчена, та още при сжществуванъето ѝ турцитѣ намѣрили съставътъ на правителственитѣ лица на архиепископията чисто грѣцки; официалнитѣ бумага, архивата, окржжитѣ постановления, кореспонденцията и изобщо всичко, що принадлежало на архиепископията, се пишело на разваленъ грѣцки езикъ. Тукъ ще цитираме мнѣнието на професора Е. Голубински по тоя въпросъ: „Мы уже не однократно говорили выше, что архіепископія охридская почти съ самаго перехода своего подъ власть грековъ (при импер. Василии Болгаробойцѣ въ 1019) до самаго конца своего существованія была вовсе не болгарскою, а совершенно греческою“. (Кратк. очер. истор. прав. церк. 142—3). И въ църковната история на г-нъ Дриновъ и въ историята на г-нъ Иречекъ г. Ю. Ивановъ ще може да намѣри подробно изложени нѣкои факти, които се отнасятъ до сжщия въпросъ. Въ този случай ние ще се задоволимъ, като посочимъ г-нъ Иванову още брошурата на г-нъ Димица: *Τα περι της Αυτοκεφαλου αρχιεπισκοπης της Πρωτης Ιουστινιανης Αχριδος και Βουλγαριας*“, и въ нея цѣлиятъ редъ статии, въ които се говори по този въпросъ¹⁾.

Така, напиримѣръ, тамъ между другото ще намѣримъ статии: „За ползата, която послѣдвала отъ сжществуванъето на ар-

¹⁾ До колкото помнимъ, ни единъ до сега не се е ползувалъ отъ тази брошура, нито пъкъ споменжъ за сжществуванъето ѝ. (Невѣрно! Ред.).

хисненскопията“. (Тукъ се разбира за гърцитѣ). „Съображеніята за разтурванъето ѝ; за послѣдствіята отъ закриванъето на архиепископския тронъ. За необходимото негово възобновление“; „причинитѣ“ и подиръ това „срѣдствата, съ помощта на които може да се сполучи подновяванъето на архиепископския прѣстолъ“.

Димица, като говори за послѣдствіята отъ разтурванъето на архиепископията и за цѣльта на подновяванъето ѝ, изсипва цѣла верига хули и ругания по адреса на кжсогледитѣ и славолюбиви фанариоти и на тѣхъ възлага тежката отговорност за неуспѣшното погърчване на македонското население. Слѣдователно, ние ни най-малко не трѣба да се тревожимъ, за гдѣто се е разтурила Охридската архиепископия такава, каквата е била.

Български училища не е имало въ Охридъ прѣзъ сжществуванъето на архиепископията; слѣдователно, гърцкото духовенство нѣмало нужда да се грижи, за да изтика български училища. Но не знаемъ, що иска да каже г-нъ Ив. съ фразата, че гърцкото духовенство се е погрижило „и българскиятъ езикъ да изтика отъ тоя градъ“. Писмениятъ ли български езикъ разбира г-нъ Ив., който билъ почти непонятенъ за охридското население, или пъкъ говоримиятъ народенъ? Ние не притежаваме нѣкакви свѣдѣнія, за да се произнесемъ, какъвъ именно е билъ духътъ или разположеніето на простата народна маса спрѣмо гърцкото влияние. Но колкото се отнася до по-виднитѣ граждани или така наричанитѣ бояри, тѣ напълно съчувствували на гърцкото влияние и даже съ гордостъ се наричали гърци. Това ние можемъ да потвърдимъ съ помощта на краткитѣ лѣтописни бѣлѣжки отъ Никола попъ Стефановъ, прѣведени и издадени отъ Езерски. Повечето пжти Никола попъ Стефановъ въ бѣлѣжкитѣ си, като говори за християнското население на тази страна, го нарича „хрисияни“. Но въ бѣлѣжката отъ 1810 год., м. февр. за пѣрвъ пжтъ той нарича християнитѣ „Рорѣо“, т. е. гърци, и нататѣкъ вече той си служи съ сжщия терминъ, когато говори за охридското християнско население. Обаче още не можемъ да кажемъ, че му е било неизвѣстно наименованието „Βούλγαροι“ —българи; напротивъ, той го знае и се осмѣлилъ даже да окачи тоя епитетъ, само че не на охридчани, ами на стружани, въ 1820 год., и то нѣкакъ си съ прѣзрѣние и единъ пжтъ само. Като имаме прѣдъ видъ тази послѣдната бѣлѣжка на покойния Никола попъ Стефановъ, както и разказитѣ на други стари охридчани, а сжщеврѣменно и пълното отсжтствие у гърцитѣ на такива културни срѣдства, съ помощта на които може да се повлияе върху говоримата рѣчь, нѣма за какво да не вѣрваме, че тя прѣзъ това врѣме съвѣтъ малко е пострадала. А ако ли пъкъ съ фразата „и българскиятъ езикъ да изтика отъ тоя градъ“ г-нъ Ив. иска да каже за църковния езикъ, то ние за това ще говоримъ по-надолу. А сега да прѣгледаме слѣдующиятъ подиръ него периодъ и да видимъ, каква правдоподобностъ той съдържа. Г-нъ Ив. ни казва, че „около 1830 година Охридъ се управляваше отъ Джелидинъ-бега, сродникъ на янинския прочутъ Али-паша, който подържаше гърцкитѣ янински училища, гдѣто охридчани, съ съдѣйствието на тогавашния гърцки въ Охридъ владика Калиника, пращали дѣцата си да се учятъ“.

Прѣди всичко г-нъ Ив. ни заблуждава, като ни казва, че около 1830 г. Охридъ се управлявалъ отъ Джелидинъ-бегъ. Защото едно

извѣстие въ лѣтописнитѣ бѣлѣжки на Н. попъ Стефановъ ни раз-
 правя че „на 1827 г. ноемвр. 10-й Джеблядинъ-бегъ отиде во Шкодра
 да се види съ везира Мекея-паша; оттамо тие отидохъ въ Цариградъ,
 по царска покана“ . . . Нататкъ Никола въ бѣлѣжкитѣ си не ни
 казва никждѣ, дали се е върнѣлъ назадъ Джеблядинъ-бегъ, за да
 управлява Охридъ. А колкото за самата 1830 год., ние безъ всѣко
 съмнѣние можемъ да кажемъ, че Джеблядинъ-бегъ не само не управ-
 лявалъ Охридъ, но и не се е намиралъ тамъ; и за това пакъ въ сж-
 щитѣ лѣтописни бѣлѣжки намираме потвърждение. Така, напримѣръ,
 въ бѣлѣжката отъ 1830 год., м. декември, 20 число, пише Никола:
 „Избѣга хазнатаротъ отъ Охридъ. Онъ свика ситѣ люди, що бѣха
 по кулитѣ и по първитѣ отъ града, та се заколнаха помею себе,
 тие да държѣтъ вароша . . . На истото врѣме и ситѣ арнаути избѣ-
 гаха отъ сарая, та ни единъ не остана нито во конацитѣ, нито во
 кулитѣ“. Слѣдователно, тогава въ Охридъ е владѣло безначалие.
 А вече въ началото на 31. год., 6-и м. февруари, Джеблядинъ-бегъ по-
 море ¹⁾ избѣгълъ и отъ Шкодра, безъ да знаемъ кждѣ. Сетнѣ, прочутото
 янинско училище се именувало „η Σχολη των Ζωσιμαδων“ и отъ
 тѣхъ се издържаше, даже и слѣдъ смъртъта на Али-паша. Колко
 охридчани сѣ съдѣйствието на тогавашния гръцки владика въ Охридъ,
 Калиника, сж изпратили синоветѣ си да се учѣтъ въ янинскитѣ
 училища? Трѣба ди ни наброите, г-нъ Ив., поне нѣколцина, за да
 ни увѣрите въ туй нѣщо.

До колкото знаемъ, прѣзъ първата половина отъ настоящето
 столѣтие твърдѣ малцина охридчани сж ходили тамъ да черпѣтъ
 знания. При туй и Никола попъ Стефановъ не закъснѣлъ да отбѣ-
 лѣжи само единъ подобенъ случай. Той пише: „Въ 1818 год. юния
 13-и, тѣргна Кочо, Поповския синъ, да ходи въ Янино, за да се учи
 тамо. Онъ отиде во Янино заедно съ Христа, братъ на Стефана Яни-
 нецотъ“ ²⁾.

Подиръ това г-нъ Ив. се впуска въ многоглаголствуванія и
 прѣувеличаванія. На янинскитѣ възпитаници, покровителствувани отъ
 охрид. владика Калиника, той приписва уреждането на охридскитѣ
 училища. Ученолюбивиятъ духъ много по-рано е билъ вселенъ между
 охридското население ³⁾, и даже може да се каже, че той си води на-
 чалото отъ сжществуванъето на архиепископията. Самитѣ архиепис-
 копи отчасти се грижели за отваряньето на училища въ другитѣ епархии
 на архиепископията. Така, напримѣръ, Охридскитъ архиепископъ Зосима
 още въ 1708 година се грижи за запазванъето на училището въ Костур-
 ското село Сливени. Той заплашва съ прѣдаване на анатема лицето, което
 ще се опита да напакости по нѣкакъвъ начинъ на правилния вървежъ
 на училищата и пансиона, които сж се подържали отъ паричната сума,
 отпущащата отъ великия унговлахийски князь Георги Кастриотъ ⁴⁾.

Споредъ г-нъ Ив., въ охридскитѣ училища, които „за малко
 врѣме се изпълнили съ ученици не само отъ охридското окръжие,

¹⁾ Вж. Кратки Лѣтописни Бѣлѣжки, стр. 18—22.

²⁾ Вж. Кратки Лѣтоп. Бѣлѣж., стр. 12.

³⁾ „Охридскіе Болгары отличаются образованіемъ и живостію характера. Я
 часто находилъ въ людяхъ, по видимому простыхъ, пытливость и начитанность“.
 Вж. В. Григор. Путеш. по Евр. Тур., стр. 102.

⁴⁾ Вж. „Кодексъ на Охридската Патриаршия“. Сборникъ на Минист.
 на просв., книга VI.

но и отъ Битоля, Магарево, Крушево, Кавали, Тиранг и даже Велесъ (?), прѣподавало се е на елински, латински, френски и италиански . . . и въ малко години това училище било пълна гимназия¹⁾ (?). Ние не знаемъ, отгдѣ е черпилъ подобни свѣдѣния г-нъ Ив. По всѣка вѣроятностъ, трѣба да сѣ му разиравяли нѣкои охридчани въ София, и г-нъ Ивановъ веднага ги взелъ за чиста монета. Ще си послужимъ съ думитѣ на покойния Гр. Пърличевъ относително състоянието въ това врѣме на охридското училище, което, споредъ думитѣ на г-на Ив., било гимназия: „До дохожданието на Миладинова като учителъ въ Охридъ, не знаехме почти нищо отъ аритметика“¹⁾. А прѣди да учителствувалъ Миладиновъ, Гр. Пърличевъ се отличилъ и получилъ награда, басма, отъ Робевъ за това, че разбиралъ нѣщо отъ граматика.

Освѣнъ това Робевитѣ синове, които по-късно продължили образованието си, намираме ги въ Атинската гимназия, и Пърличевъ се наелъ да ги приготвява по французски езикъ. Може би г-нъ Ив. заключава тѣй отъ това, че вижда по-късно Пърличева, който свършилъ охрид. училище, да слѣдва като редовенъ студентъ въ атинския университетъ? Пърличевъ прави единствено изключение; явлението е извънредно. Той се явилъ прѣдъ професора Βαριζα да държи изпитъ по елински и получилъ Αριστα (отлично); а атинскитѣ студенти „по езикъ поне, тѣ бѣхжъ младенци“ въ сравнение съ Пърличева (Автобиогр., стр. 16). Даже професоритѣ, като диктували, тѣхнитѣ езикови погрѣшки забѣлѣзвалъ ги той и казвалъ, че му били „нетърпими“ (на стр. 17). А французки езикъ първъ пътъ започналъ да се прѣподава въ охрид. училища отъ Теохариса, който учителствувалъ прѣзъ 1845—48 г., слѣдъ като се оттеглилъ Миладиновъ, при туй подиръ смъртта на Калиника и то частно; ние не знаемъ другъ охридчанинъ отъ това врѣме да отбира нѣщо отъ французкия езикъ, освѣнъ Пърличева. Относително прѣподаванетоъ италианския езикъ ще кажемъ, че само двама знаемъ, да се ползували отъ тоя езикъ: Пърличева и Г. Чакърова отъ Струга, тоже труженикъ по възражданъето. Пърличевъ пише: „Миладиновъ ни запозна и съ италиански“ (Вж. автобиогр., стр. 11). Г-нъ Ив. пише нататѣкъ: „Слѣдъ туй тоя Калиникъ, съ блѣска на своето училище и съ могуществото на своята хитростъ, изхвърлилъ славянския езикъ и отъ църквитѣ, и Охридъ влѣзналъ въ списъка на грѣцкитѣ градове“.

По-горѣ говорихме, че Охридската архиепископия, не много по късно отъ основанието ѝ та чакъ до разтурванъето ѝ, е била почти грѣцка. Това потвърдихме съ авторитетнитѣ мнѣния на Голубински, Дринова, Иречека и пр.; казахме, че малко трѣба да ни е грижа за разтурванъето ѝ такава, каквато е била тя—погърчена, и даже припомнимъ, че грѣцкото духовенство нѣмало нужда да изтиква български училища отъ Охридъ, тѣй като такива тамъ нѣмало по онова врѣме. Въ такъвъ случай излишно би било сега да подновяваме сжидиятъ токоречи въпросъ. Но, ние се обѣдахме на г-нъ Ив., че не да поговоримъ по-надолу за това, ако той съ фразата си: „грѣцкото духовенство се е погрижило . . . и българския езикъ да изтика отъ тоя градъ“, разбира църковиятъ езикъ. За това, пакъ повтаряме, считаме за длъжностъ да се спремъ малко върху туй. Споредъ г-на Юр. Иванова, трѣба да се вѣрва, че въ Охридъ църковнославянскиятъ езикъ се упо-

¹⁾ Вж. Автобиогр. на Гр. Пърличевъ, стр. 12 (рѣкоп.).

трѣбвалъ въ църквитѣ до началото на настоящето столѣтие, а даже и въ самото начало, защото и владиката Калиникъ, който управлявалъ Охридската епархия отъ 1802 г., марта 15-и до 1843 г., апр. м., ужъ билъ, който изхвърлилъ „славянскитѣ езикъ и отъ църквитѣ“⁴. Тогава какво ще ни отговори авторътъ на въпросната статия, ако му докажемъ, че за охридчани по това врѣме славянскитѣ езикъ е билъ почти непонятенъ? Що ще ни каже, ако се увѣри, че охридчани славянскитѣ езикъ наричали сръбски и че кирилицата смѣтали за сърбска? Но това си е фактъ, и ние не можемъ да го игнорираме. Рускиятъ пѣлтникъ, Викторъ Григоровичъ, който заминалъ прѣзъ 1845 год., отбѣлѣзаль единъ доста интересенъ фактъ. Той пише: „Мнѣ не случило се встрѣтити въ Охридъ кого-либо, который могъ бы разобрать самое крупное славянское письмо. Напротивъ, въ чтеніи греческаго, какъ извѣстно, довольно труднаго письма въ старыхъ рукописяхъ, многіе были очень искусны“¹⁾. Но още по ясно за сѣщото говори и покойниятъ Пърличевъ въ автобиографията си, и то за посетитѣлно врѣме: „Още отъ 1862 год. почнахме, пише той, народниятъ подвигъ; но го почнахме глухо. Врѣмето още не бѣше сгодно. Гърцизмътъ въ Охридъ отъ вѣкове бѣше се вкоренилъ и до сега все расълъ и расълъ. Българинъ българинътъ наричаше шопъ. Думата „Взрѣхросъ“ се прѣвждаше такожде съ думата „шопъ“. Българската азбука само на трима бѣше извѣстна и се наричаше сърбска. Учениятъ Я. С. увѣряваше, че българитѣ нѣматъ писменъ езикъ“²⁾ Щѣхме да се отнесемъ малко скептически къмъ изражението, че българската азбука се е наричала сръбска, ако за това сѣщото нѣмахме на рѣка и другъ аргументъ, много по-отдавнашенъ и писанъ отъ наивна рѣка. Въ Охридския патриаршески кодексъ, който понастоящемъ се намира въ охрид. българска митрополия, на страница 168 между другитѣ бѣлѣжки личи и слѣдната:

„Пишѣ за знание, че намѣрихъ въ една сърбска книга, кой направи начало и кога се явихъ сърбскитѣ писмена. На 3663 отъ Адама: и знайте прочее, че сърбскитѣ писмена състави Кирилъ философъ, когото прѣди да се постриже наричахъ Константинъ и братъ му, Фотий, епископъ моравски, по охридскитѣ седмочисленіи и съдѣйци негови; тѣ прѣведохъ грѣцкитѣ книги на сърбски, . . които се пѣхъ слѣдъ седмия синодъ четиресетъ и четири години, когато царуваше . . . царъ въ Цариградъ и майка му Теодора и когато ги кръстихъ римски и латински писмена. Така да се знае“. Отъ горната бѣлѣжка излиза, че между охридчани е изчезналъ всѣкаквъ споменъ за старата литература, и благодарение на неотколѣшното силно сърбско влияние, книгитѣ отъ тази епоха се наричали сръбски, както и азбуката, на която Кирилъ е писалъ (!). Точно не се знае, кога именно е записана тази бѣлѣжка, защото не е отбѣлѣзана никаква дата. Но, ако имаме прѣдъ видъ другитѣ бѣлѣжки на сѣщата страница, писани отъ сѣщата рѣка, при това и датирани, то трѣба, безъ всѣкакво двоумие, да отнесемъ тази бѣлѣжка къмъ първата половина отъ осъмнадесетото столѣтие. Сѣщо така невѣрни ни се виждатъ и опитванията на г-нъ Ив. да ни прѣдстави причинитѣ за по-късното събуждане на гр. Охридъ. Той не е схваналъ ни

¹⁾ Крат. очер. Путеш. по Евр. Тур., стр. 102.

²⁾ Вж. на стр. 28—29 въ рѣкописната автобиография на Пърлич.

най-малко духътъ на епохата, за която пише. Ние съжаляваме, за гдѣто той не е ималъ прѣдъ видъ поне наблюдението на Григоровича, които щѣхъ да го запазятъ отъ много точно противоположни факти. Така, напримѣръ, г-нъ Ив. нѣмаше да ни каже, че възражданъето на гр. Охридъ закѣснѣло и поради това, че „Охридъ, за жалость, не е билъ нито търговски центъръ нѣкакъвъ“. А Григоровичъ пише: „Охридскіе Болгари отличаются образованіемъ и живостію характера . . . Такому направленію способствуютъ порядочныя училища и обширныя торговыя связи“ (стр. 102). Слѣдователно, г-нъ Ив. не знае нищо за прѣдишната обширна търговия на гр. Охридъ. Почти сжщото нѣщо и Ханъ говори, само че по-късно. Сжщо не може да се каже, че „Охридъ е билъ по-нѣщастенъ още и по това, че гърцкото духовство е прѣдало на огнь остаткитѣ отъ прѣдишната наша книжнина и всичка бѣлгарска древность, която е могла да повика по-скорошното му възраждане“. Въ Охридъ и днесъ въ библиотечния долапъ се намиратъ доста славянски ржкописи, повечето сѣрбска редакция, а други сж завлѣкли мнозина писари на бѣлгарски владици и директори: напримѣръ, сега напоследъкъ Хр. Стояновъ и по-прѣди Георг. Милковъ и пр. . . . Даже и сега изъ нѣкои кжщи се намиратъ славянски ржкописни църковни книги. Напр. въ Бодлевия домъ и у покойниъ Узунъ и пр. Защо не прѣдизвикали по-скорошното възраждане? Защото не е знаелъ никой да ги чете. Простотата и глупостъта на гърцкитѣ владици никакъ не сж попрѣчили, за да се събуди градътъ Охридъ. Вземете си думитѣ назадъ, г-нъ Ив.; защото не знаете, че охридчани най-отчаяно сж се борили съ владиката си Иосифа и успѣли да го изгонятъ много скоро за туй, че билъ глупавъ, простъ и безнравственъ. Не билъ никакъ глупавъ Дионисий, нито неговиятъ намѣстникъ. И слѣдъ като не даваме такова значение на Кримската война и хатишерифа отъ 1856 год. по отношение събужданъето на гр. Охридъ, прѣпорѣчваме на г-нъ Юр. Иванова да прочете нѣщичко отъ Пърличевитѣ бѣлѣжки.

Отказваме се да разгледваме и другитѣ двѣ глави отъ статията на г-нъ Ив., тѣй като и въ тѣхъ не намираме схванжта сжщността на епохата. Възрѣннията на г-нъ Юр. Иванова сж съвсѣмъ далечъ отъ самата дѣйствителность. Бихме му посочили цѣла верига погрѣшки, ако тукъ имаме на разположение бѣлѣжкитѣ си по тоя въпросъ. При това считаме за нужно да забѣлѣжимъ, че трѣба прѣди всичко да излѣзжтъ на явѣ и нѣкои необнародвани документи, които се отнасятъ направо до възражданъето на Охридско, а подиръ това да имаме прѣдъ видъ частнитѣ разкази на отдѣлни личности.

Виена 25/XI 93.

Г. Баласчевъ.

3. **Gustav Kalb**, Der erste Unterricht in der Knabenhandarbeit. Für Schule und Haus. Gera, 1893. Съ 336 фигури въ текста Ц. 1-25 М.

Съ съчинението „der Unterricht in der Handarbeiten für Knaben im Alter von 1—10 Jahren“, издадено въ 1889 год. въ Гера, G. Kalb си създаде видно мѣсто между писателитѣ по ржчната работа въ Германия. Най-новиятъ му трудъ (заглавието на който турнажме по-горѣ) доказва

това отъ ново. Освѣнѣ своята методическа стойностъ тоя трудъ има и това достоинство, че е първо съчинение, което се старае да съедини Fröbel-овата метода съ самата рѣчна работа.

Както е познато, дѣцата на възраст отъ 2 до 6 години се пращатъ въ бавачници, дѣто ги занимаватъ съ игри. Слѣдъ тѣзи игри съ топки, кѣлаба, валяци и кубове прѣпорѣчва Fröbel тѣй нареченитѣ „Formenarbeiten“, именно нареждане и съставяне малки квадратни дѣсчици, прѣчици, халки, сгъване хартия, плетене съ шарени хартиени ивици, дупчене, шиене, изрѣзване, работи съ гѣбово дърво и правене разни форми отъ глина. Учителътъ може отъ тѣхъ да избере цѣлъ редъ упражненія за дѣцата, но разбира се, не могатъ да се взематъ всички, защото за да се разбератъ, трѣба затова извѣстна възраст.

За дѣцата, които напуцатъ бавачницитѣ и влизатъ въ отдѣленията, нѣмаше до недавна никакви забавления, никаква приятна работа. Сухиятъ букваръ, плоча и писалка бѣхъ единичкитѣ имъ другари, а само малко гимнастика и пѣние имъ оставяхъ като развлѣчение; — не се знаеше, съ какво тѣ да се занимаватъ и каква работа да имъ се даде, за да се развиватъ тѣхнитѣ душевни сили; какъ да се уякчатъ рѣдѣтѣ имъ и какъ да привикнатъ постепенно къмъ работа, какъ да се развие у тѣхъ умраза къмъ мързела — изворътъ на всичко зло.

За забавление на по-възрастнитѣ ученици отъ 10 години вече имаше доста сръдства въ тѣй наречената рѣчна работа; но нея не искахъ да въведѣтъ, защото мислѣхъ, че не отговаря тя на училището, че не развива ученикътъ, че е нѣщо второстепенно. Слѣдъ като се явихъ педагози като D-r Götze, v. Schenikendorff, Ziller, S. Rudin и пр. и доказахъ важноста на рѣчната работа, захванъ да се мисли, съ какво да се изпълни опая межда, която се намираще между упражненията на дѣцата отъ 6 годни и на момчетата отъ 10 години.

Калбъ съ двѣтѣ си съчинения се грижи да свърже двѣтѣ части. Той се мѣчи, както казва самъ на стр. 6, да съгради мостъ, който да съединява упражненията на бавачницитѣ съ рѣчната работа въ най-широкъ смисѣлъ на думата, сир. съ оная работа, която може да се захване едвамъ въ 10. или 11. година на дѣтето. Той това гледище съчинението на Kalb е отъ голѣма важностъ, и затова искаме да го разгледаме по-подробно.

Съчинението е раздѣлено на три части. Първата часть (стр. 9—30) говори за работитѣ на дѣцата отъ първото отдѣление, т. е. на възраст 6—7 години. Тѣзи работи състоатъ въ съставяне и съединяване готови форми и образуване отъ тѣхъ нови форми. Къмъ готовитѣ форми броимъ кубчета, прѣчици, дѣсчици, халки, ивици хартия. Числото на готовитѣ форми не бива да надминува 10, защото ученицитѣ отъ първото отдѣление учатъ само числа отъ 1—10. Съ постепенното откриване на числата захваща и постепенното изучаване на рѣчната работа и на другитѣ прѣдмети, както писане, четене и рисуване. На стр. 27. Калбъ показва това съ примѣри.

Число едно.

Учителятъ раздава на учениците по една пръчица. Пръчиците биватъ 5—10 см. дълги и дебели, колкото кибритните клечици. Учителятъ обяснява числото едно. Дава на пръчицата разни положения. Запознава учениците съ понятията: начало, край, горѣ, долу, дясно, лѣво, напредъ, назадъ, хоризонтално, отвѣсно, полегато, кръгло, валчесто и рѣбато. Накарва учениците да му кажатъ, дѣ съ видѣли другадѣ такива пръчици (както при гвоздей, тояга и др.).

Слѣдъ туй брожатъ: $1-1$, 1×1 . Пакъ говорятъ: пръчицата стои, лежи, — е валчеста, — е бѣла и т. н. Подиръ това пишатъ и чертаятъ пръчици (по двѣ паралелно въ различни положения).

Слѣдъ тѣзи упражнения учителятъ раздава на всѣки отъ учениците по една дъсчица.

Говоръ. Дъсчицата лежи, е исправена и пр.; — дъсчицата е четирикълна; — дъсчицата е червена, зелена, черна и пр.; — четвъртита дъсчица; — червена, черна дъсчица; — бѣлата дъсчица е исправена; — дъска — дъсчица; пръчка — пръчица; колъ — колець; дѣте — дѣтенце.

Смѣтанье: $1-1$, 1×1 , $1:1$.

Чертание: пръчици паралелно (по двѣ и три) въ различни положения.

Подиръ туй слѣдватъ прѣдварителни упражнения въ четене.

Число двѣ.

Двѣ пръчици. — Понятия: надъ, подъ, до, горѣ, долу, остро, рѣбато. — Говоръ: пръчиците стожатъ, — лежатъ и пр.; — пръчицата лежи и пр.

Разлика между едно и двѣ. — Една пръчица лежи, двѣ пръчици лежатъ; — една бѣла пръчица е исправена, двѣ бѣли пръчки сж исправени и пр.; — пръчката е червена, пръчките сж червени; — бѣлата пръчица е исправена, а бѣлитѣ пръчици сж исправени.

Смѣтанье: $1+1$, $2-1$, $2-2$, 2×1 , 1×2 , $1:2$, $2:2$.

Чертание и писанье: отъ пръчици различни въ разни положения: жглове, паралелни линии, крътосани линии.

Прѣдварителни упражнения въ четене.

Подиръ това се раздаватъ по двѣ дъсчици, и горните упражнения се повтарятъ. — Като ново нѣщо се въвежда слѣдъ туй халка и джа (полухалчица). Развива се понятие: едно въ двѣ — два пѣти.

По такъвъ начинъ се водятъ упражненията и нататкъ. Като се открива числото 4, въвежда се кълбото и се правятъ разни форми отъ пълетъ, и учениците се запознаватъ съ сгъване хартия. При числото 5 учениците се запознаватъ съ цилиндъръ и кръгова дъска и се занимаватъ съ подгъване (Verschanken); при числото 6 — съ кубъ, при 8 — съ първа и втора кутия градежни камъни и т. н.

Първата кутия камъни състои отъ 8 малки кубчета, които образуватъ единъ по голѣмъ кубъ, а втората съдържа 8 право-

жгълни призми, които образуват пакъ единъ кубъ. Призмитъ добиваме отъ кубъ, ако ги разположимъ по широчината му, а по височината му го раздѣлимъ на четири равни пласта.

Какви фигури могатъ да се правятъ отъ кубчета, показва Калбъ въ много хубави примѣри на стр. 11. въ фиг. 3—19. Изобщо Калбъ приписва на игритъ съ камъни голѣмо педагогическо значение. Ученикътъ излиза всѣкога отъ куба и слѣдъ свършъка на работата построява пакъ сжщиятъ кубъ. Отъ камънитъ на куба съставя нови форми, разширява ги, поправя ги и допълня, безъ да събаря. При това се оставя да създава и изнамира самъ нови и нови фигури.

Дъсчицитъ, за които споменяхме по-горѣ, сж квадратчета отъ дърво или мукава, съ страна 2 см. и 1 мм. дебели. Освѣнитъ квадратни форми има и трижгълни: правожгълни, равностранны, равнобедрени и разностранни трижгълници. Употрѣбаватъ се и правожгълници и кръгови дъсчици. Упражненията съ дъсчицитъ иматъ това прѣдимство прѣдъ другитъ, че не само се запознаватъ дѣцата лека по-лека съ геометрически форми, но съ тѣхъ се развива главно естетическото чувство на дѣтето. Калбъ доказва това съ примѣръ на стр. 12., дѣто посочва, какъ да могатъ да се нареждатъ осемъ дъсчици въ разни фигури.

Упражненията съ пръчицитъ сж сжщо много разнообразни и поучителни. Всѣки ще се увѣри въ това, щомъ погледне фигуритъ на стр. 14. и 15., построени отъ една, двѣ и седемъ клечки. Не по-малко интересни сж и упражненията съ халки. Разпознаваме цѣли, половини и четвъртини халчици. За първо отдѣленіе трѣбать само 10 такива. Отъ халчици можемъ да образуваме прѣкрасни форми, които ученицитъ трѣба да чъртажатъ по-сетнѣ

Много развива остроумието на ученика и подгъването съ прѣплитанъето. Това пакъ обяснява Калбъ съ добръ избрани примѣри на стр. 19. и 20. Сгъването хартия е сжщо занимателно. Калбъ прѣпоръчва въ този случай да се даждъ на ученици и квадрати отъ шарена лѣскава хартия. Квадратътъ се сгъва най-напрѣдъ по централитъ си, слѣдъ това по диагоналитъ. Подиръ туй се сгъва така, че върховетъ на квадрата се падатъ въ срѣдата му. По тоя начинъ се добиватъ форми, които приличатъ на хамбаръ, оборъ, кжща, писмо, бръшлѣновъ листъ, лодка, шестожгълникъ и осможгълникъ и др. При споменжити упражнения Калбъ излиза отъ 6 основни квидрата и образува отъ тѣхъ 23 разни прѣдмета. Това доказва нагледно, колко сгъването хартия развива ученикътъ.

Понеже дѣцата обичатъ да правятъ разни кжщички и издѣлѣя отъ глина и пѣськъ, подобни работи се въвеждатъ и въ училището. За тази цѣль се употрѣбя особено едно вещество, наречено пластилинъ. Отъ веществото се прави най-напрѣдъ топка, отъ топката — черепа, ябълка, яйце, круша, копче, полукълбо, гнѣздо и др. Подиръ това се образува отъ топката съ валяне по масата цилиндъръ; той се удѣлжава въ пръчка, отъ нея се прави гвоздей, гжба, джка и прѣстенъ. Отъ валяка се образува съ валяне и натискане конусъ, отъ него — клинъ; змия, колачъ и т. н. Ако натиснемъ топката, получаваме търкало,

отъ него пъкъ паничка, и махало, ако гудимъ една пръчица. Пръчицитѣ, съединени помежду си съ малки точки, направени отъ пластилинъ, даватъ пакъ цѣлъ редъ фигури, както: трижълници, пирамиди и др., които много развиватъ въображението на ученика. Калбъ обяснява това на стр. 26. съ примѣри и свършва първата си частъ съ много вѣрни думи: „чрѣзъ формитѣ се развива духътъ“.

Втората частъ на съчинението завзема стр. 30—47, и има за задача да прѣдстави материялтъ за II. отдѣление. Тукъ се повтаря отчасти материялтъ отъ I. отдѣление. Всежждѣ се гледа да се приспособи златното педагогическо правило: „отъ по-лесното къмъ по-мѣжното“. Калбъ дѣли упражненията отъ тази частъ на два вида: 1. упражнения съ готови форми и 2. упражнения, дѣто се правятъ формитѣ безъ всекакъвъ видъ уреди, или само съ прости ножици. Къмъ първия видъ спадатъ упражненията, които се занимаватъ съ градене камъни отъ третата и четвъртата кутия на Fröbela или отъ М. 8. А на Richter-a. Сжщо се употребятъ и пръчици и дъсчици: тѣ развиватъ ученицитѣ особено много, когато тѣ работятъ съ по-големо количество.

Като се прѣплита, повтаря се материялтъ и се образуватъ нови прѣкрасни форми, както показватъ напр. фиг. 112—125. Тукъ Калбъ гледа за хармония на боитѣ, за да развие у ученицитѣ вкусъ къмъ хубавото.

При упражненията отъ втория видъ — дѣто се работи съ ножици — учителътъ гледа, да тегли учениктъ точно прави линии съ помощта на линеалъ, да мѣри съ масшабъ и да рѣже точно съ ножици. Освѣнъ изрѣзването тукъ се учи още лѣпенне изрѣзанитѣ фигури една върху друга. По тоя начинъ се добиватъ извънредно хубави форми, както показватъ напр. фиг. 126—130.

На въображението, изнамирането и самостоятелността на ученика твърдѣ много помага обработването на пластилина, отъ който се прави най-напрѣдъ топка, ситнѣ цилиндъръ, кубъ, призма, четиристѣнъ и пирамида. Така добититѣ прѣдмети се комбинуватъ въ разни стѣлбове, кжщи, кули и мостове.

Образуването на тѣлата отъ пръчици, като ги съединяваме помежду имъ съ точки отъ глина, восѣкъ, или пластилинъ, или съ набѣлжилъ грахъ (оставенъ да кисне 8—12 ч. въ вода), или съ малки кубчета отъ гжбово дърво, сжщо тѣй развива ученицитѣ.

За да научи учениктъ да рѣже съ ножици, Калбъ прѣпорѣчва да се изрѣзватъ разни войници и фигури отъ готови за проданъ образи. Когато нѣма такива на ржка, употребя се квадратъ отъ шарена хартия, страната на който е 10—12 см. Отъ този квадратъ слѣдъ тройно прѣгъване получаваме трижълникъ, който рѣжемъ съ ножици споредъ чертежитѣ 137—144. и добиваме разни фигури, които слѣдъ разгъването очудватъ учениктъ. Калбъ прѣпорѣчва слѣдъ това, да се лѣпнатъ формитѣ върху шарени хартии и да се рисуватъ. Лѣпилото, което се употребя въ тоя случай, е замкъ или кола.

Послѣдната частъ на книгата говори за упражненіята на дѣцата отъ 8—11 години. Калбъ прѣпорѣчва слѣдниятъ материалъ за III. отдѣление: 1. градене съ камъни (продължение отъ II. отдѣление); 2. работи отъ пластилинъ; 3. плетене, сгъване хартия и лѣпене, изрѣзване и лѣпене; 4. направи на разни дребни нѣща за украшение на коледна елха, както: верижки, кошнички за ябълки, орѣхи, гугли за бомбони, ладийки за свѣщи и др.; 5. правене нѣкои играчки, като: мелница, колело, топка, сани, змия, портфелче, войнишка шапка, лодка и др.; 6. обработване борово дърво съ обикновенъ ножъ. Въ тоя случай Калбъ прѣпорѣчва най-напрѣдъ упражненія да се рѣже съ ножъ клонче отъ върба, брѣза или борики; слѣдъ това да се обработва борово дърво въ линеали, прѣчки и прѣчици за цвѣтя, етикети за тѣхъ, гвозден, окачалки, писалки и такива уреди отъ дърво, които по-послѣ ученикътъ ще употреби при моделирането отъ глина, както се види това на стр. 93.

Въ IV. отдѣление захваща самиятъ картонажъ, за който не се искатъ много уреди. Освѣнъ мѣрило, ножици и пергелъ, които ученикътъ си има още отъ III. отдѣление, трѣба правоугълень желѣзень линеалъ и ножъ за рѣзане. Ученицитѣ работятъ най-напрѣдъ съ дебела хартия. Отъ него правятъ разни кутийки и чантички съ изправени и наведени стѣни, съ равни и изрѣзани горни ръбове. Добрѣ избранитѣ примѣри въ фигуритѣ 231—255. ще развиятъ у ученика не само охота къмъ работа, но и вкусъ.

Слѣдъ тѣзи изобилни упражнения Калбъ прѣпорѣчва работа съ мукава, и то съ тънка мукава.

Изрѣзватъ се отъ нея разни фигури (стр. 87.), които се съшиватъ помежду си, като се дупчатъ съ особенъ шишъ. По този начинъ се образува пакъ цѣлъ редъ разнообразни прѣдмети.

Слѣдъ като изучи ученикътъ най-проститѣ книговежни работи, Калбъ пристѣпя къмъ работи отъ дърво съ ножъ, чукъ и сврѣделъ и къмъ съединяване дървенитѣ части чрѣзъ зарѣзъ и длабъ. Драго ти е да гледашъ онѣзи издѣлия, които е въ състояние да създаде малкиятъ 9—10-годишенъ майсторъ, направата на които издѣлия развива неговиятъ духъ, мускулитѣ на ръката му и честолюбieto му.

Най-сетнѣ, на стр. 104—119. идатъ упражнения съ трионъ (Laubsäge). Отъ началото Калбъ споменува, че има доста много учители, които сж противъ въвеждането на тѣзи упражнения. Той намира, че трионътъ е важенъ уредъ, съ който могатъ да се рѣжатъ тънки дъски и да се дадатъ на дървото разни право — и криволинейни форми. Въ чертежитѣ 308—334. се показватъ прѣдмети, които могатъ да се правятъ съ трионъ въ тази възраст на ученика.

Отъ казаното до тукъ е очевидно, че трудътъ на Калба заслужва внимание особено отъ наша страна, дѣто въвеждаме рѣзната работа въ училищата. Въ малката му книга отъ 120 страници, богато илюстривана съ 334 фигури, всѣки учителъ ще намери програмата за първитѣ четири отдѣления. За V. и VI. вече не ще му бѣде мѣчно да продължава съ картонажъ, въ

столярски работи и да развива остроумието на ученика съ рѣзбарски упражнения. Съчинението има и това достоинство, че посочва на всѣкъдѣ и фирмитѣ, отъ които могатъ да се купятъ разнитѣ материали за рѣзната работа, както и цѣнитѣ имъ.

А. В. Шоурекъ.

4. Грижитѣ за отглеждане дѣтето до седемгодишната му възраст. Отъ M-me Louise Richard. Прѣвелъ отъ второто французско издание Н. Доспѣвски. II. издание. Пловдивъ 1894. стр. 67. Цѣна 50 стот.

Не знаемъ, кога тая книжка е излѣзла въ I. издание, но като имаме прѣдъ видъ, че г. Доспѣвски прѣди нѣколко години само се върнѣ отъ странство, трѣба първото издание да се е появило прѣди двѣ-три години. Прѣпечатването на книжката тѣй скоро показва, че съдържанието ѝ е заинтересувало нашето общество. А книжката наистина заслужава тая рѣдка участъ. Съдържанието на книжката е разпрѣдѣлено въ петъ откъслека, озаглавени както слѣдва: I. Раждане; II. Кърмене; III. Отбѣвание; IV. Хигиена — физическо и морално възпитание; V. Образование. Въ всѣки отдѣлъ се даватъ хубави съвѣти на родителитѣ и възпитателитѣ, какъ да постѣпватъ въ разни случаи, за да спомогнатъ за усиляване здравето на дѣцата, които се намиратъ подъ тѣхно ръководство, да развижатъ тѣхнитѣ умствени способности и да положатъ добра нравствена основа въ тѣхъ. Ние прѣпорѣчваме горещо тая книжка на всички ония, които иматъ работа съ малки дѣца, тѣ ще намѣрятъ хубави мисли и поучения, изказани въ простъ но увлѣкателенъ езикъ. Ето два примѣра:

„Като чука чловѣкъ желѣзо, става ковачъ, казва една стара поговорка. Като възпитавате вашитѣ дѣца, вие увеличавате вашето собствено възпитание; за въпроситѣ, които ви подлагатъ, вие размишлявате, и тази проста работа на разумътъ ще доведе вашата разсѣдителностъ до едно развитие, което вие бихте оставили въ заспало състояние, безъ съревнуванието, което тѣзи обични сжщества ви внушаватъ. Безъ да е получилъ чловѣкъ възпитание, всѣки единъ е повече или по-малко чувствителенъ къмъ хубоститѣ на природата, и въ разходкитѣ съ вашитѣ дѣца, вие ще се чувствувате най-щастливи като ги виждате да кжсатъ цвѣтя, назначени за майка имъ, която приготвява обѣдътъ. За да можете да отговорите на всичкитѣ за що, които ви се задаватъ трудъ на всѣка минута, вие ще употребите съ интересъ вашето свободно врѣме, въ четене на нѣкои поучителни съчинения отъ елементарната ботаника, минералогия, естествена история и история за пѣтешествия, за да задоволите тѣхното любопитство, безъ да изкривявате тѣхното разсѣждение. Послѣ малко помалко, туѣй ще ви се хареса и съ тѣхното образование, вие ще прибавите нѣщо и къмъ вашето. Многобройнитѣ въпроси на дѣцата сж една научна програма за бацитѣ. Вие ще намѣрите едно безкрайно удоволствие въ изучаването на растенията, на насѣкомитѣ, на всичко що очудва вашитѣ погледъ;

развитието възвисява челоѣка и му помага въ новата работа. Подиръ тѣзи разходки, вие ще се завърнете доволни съ чувството, че сте изпълнили вашата длъжност“.

„Суетната и лекомислена майка се грижи за своитѣ драгоценности, своята вънкашностъ, за своитѣ диаманти и за своята личностъ. Християнската майка, истинската майка, се грижи за дѣцата си, това е най-добрата нейна вънкашностъ, тя се старае да направи отъ дѣцата си полезни хора, които да обичатъ семейството и отечеството и у които влиянието на обществото не ще може да разруши възпитанието, което отрано е посадила въ тѣхното сърдце. Суетната майка, която не е слѣдвала дъщеритѣ си стѣпка по стѣпка, ще се погрижи за тѣхъ, само когато ги пустне между хората, въ обществото, ще имъ пригответи едно бѣдѣще отъ скърби и заблуждения, ако не и нѣщо по-лошо. Майката християнка ще научи дъщеритѣ си, отъ своя примѣръ, на повинуване, на почитъ, на любовъ къмъ доброто и истината и ще ги поучава отъ день на день да бѣдѣтъ отъ тѣхна страна, добри съпруги и добри майки. Тя ще стане тѣхна най-добра приятелка, за да може добръ да познае тѣхното сърдце и да може да ги ръководи. Обичай, за да бѣдешъ обичанъ, е нейната девиза. Тя ще ги научи да обичатъ Господа, т. е. ще ги научи да разбержтъ, че той сѣществува и че желае винаги нашето добро. Тя ще ги научи да се молятъ просто, отъ дълбочината на сърдцето и безъ повторение, да Му благодаржтъ, за гдѣто ги е прѣдпазилъ прѣзъ деня, който се вече привършва. Тя ще въздигне тѣзи млади души къмъ тѣхния спасителъ, и впечатлението, което се поражда отъ туѣ поклонение, ще се вкорени и уякчи“.

Прѣводътъ е изобщо добъръ. Вижда се, че г. Доспѣвеки може да прѣвоща хубаво. Самъ тамъ обаче има пасажѣ, които напомеюватъ оригиналниятъ езикъ; особено се срѣща често употребението на члѣна при отвлѣчени сѣществителни имена, свойствено на френския езикъ, но не и на българския. Ето нѣколко примѣра: „Слѣдъ усмивката идва движението да протѣга ржцѣтъ си. първото движение е знакътъ на привързаността“. (Стр. 49). — „Почитѣта, основа на авторитета, прѣдполага страхътъ и любовѣта, които сж двата главни двигатели на всѣко управление“. (Стр. 58). — „... неговитѣ късни стосения му приготвяватъ едно слабо здравие...“ (Стр. 59). — На стр. 64 *devoirs* е прѣведено два пжти съ „задължения“, вм. „писмени работи“.

Има понѣкѣдѣ и непонятни мѣста: „Съ възрастѣта, тази въсприемчивостъ, тѣй жива, отслабва, но не се изгубва съвършено, тя се уякчава, малко-по-малко, първитѣ впечатления оставатъ неизгладими“. (Стр. 41). — „И, ако то е било добръ възпитано, неговий пжтъ въ живота е органъ, то ще бѣде признателно“. (Стр. 49). — „Родители, които отъ положението на тѣхното семейство, не сж получили образование, сж обикновено наклонни да правжтъ всевъзможни пожертвувания“. (Стр. 57).

Види се, че г. Доспѣвеки не е прѣгледалъ своятъ прѣводъ прѣди второто му напечатване, иначе навѣрно щѣше да поправи

малкото недостатъци, които връждат на хубавата книжка. Дано му се прѣдстави скоро случай, да прѣпечатата изново трудътъ си и тогава да прѣмахне недостатъцитѣ му, И. Г.

5. Илюстрирана географическа христоматия, отъ *А. Вороневскій*, прѣвелъ *С. Христовъ*. Часть I. Пособие при изучаваніе общитѣ познанія по математическа и физическа географія. Съ 45 картини изваître. Пловдивъ, издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ, стр. 165. Цѣна 2 лева.

Нуждата отъ пособия, отъ привлѣкателни описанія, които да сѣ тѣсно свързани съ преподаваемитѣ прѣдмети, отдавна се чувствува въ нашитѣ училища, но по ни единъ прѣдметъ, по мое мнѣние, тая нужда не е толкова голѣма, както по географія. Географіята е прѣдметъ, който, чрезъ четене на разни описанія отъ пътешественици, може да стане много привлѣкателенъ за ученицитѣ, а това би ги накарало да изучаватъ съ по голѣмъ интересъ и сухитѣ опрѣдѣления и наименованія. Азъ мисля, че като се прочете на ученицитѣ изъ горѣказаната христоматія хубавото описаніе за изригването на Везувій напр. на 1869 год., или възлизането на Монбланъ или описаніето на пустинитѣ (геогр. христ. стр. 38, 31, 68) любопитството на ученицитѣ ще бѣде възбудено и тѣ съ интересъ ще искатъ да узнаватъ, гдѣ сѣ ставали такива вулканически изригвания, гдѣто се излагатъ хората на такива опасности, на които е изложено населеніето, което живѣе въ околноститѣ на Везувій, кждѣ има високи планини като Монбланъ, въсклчаніето на които прѣдставя такива опасности и въ сѣщо врѣме такъвъ интересъ, гдѣ има такива пустини като напр. Сахара и пр., а самитѣ описанія ще бѣждатъ запечатани въ тѣхния умъ.

Пособието „Иллюстрированная учебная географическая христоматія“ отъ Вороневскій напълно отговаря на назначеніето си. Въ това пособие сѣ помѣстени на всекъждѣ, гдѣто е възможно, отбрани описанія все отъ пътешественици — очевидци; а извѣстно е, че описаніята на очевидцитѣ оставятъ най-дълбоко запечатани въ ума.

Прѣводътъ е ясенъ и внимателно направенъ, а като се вземе прѣдъ видъ и отбраниятъ материялъ, който съдържа тази христоматія, тя заслужава напълно внимание отъ страна на гда учителитѣ като пособие, необходимо за по усилнително изучаваніе на географіята.

Г-нъ Христовъ изоставилъ слѣднитѣ статии отъ оригинала: Бури въ степитѣ, Свѣтеніето на моретата въ тропич. страни, Самосди, Киргизи, Рускиятъ селеніи-земледѣлецъ, Каменнитѣ карриери, Желѣзнитѣ рудници въ Даннеморъ и Разнообразието на веществата, съ които се храни човѣкъ. Но за това пъкъ г. Христовъ прибавилъ нови статии: за чай, камфората, канелата, гуаперчатата, лозата, маслинено дърво, пустинята Шамо, Самумъ въ Арабія, Африканска пустиня, Самумъ въ Сахара, разливаніето на р. Нилъ, водопадъ Виктория на р. Замбезе, Ляносси, Селваси, Савани и Амазонската рѣка.

Отъ изоставенитѣ статии: Буранътъ въ степитѣ, Свѣтенъето на моретата въ тропич. страни, Самоедитѣ, Киргизитѣ и Желѣзнитѣ рудници въ Даннеморъ сж интересни и не би били безъ полза за нашитѣ ученици. По мое мнѣние по добръ би било, ако г нъ Христовъ ги помѣтѣше, толкова по-вече, че тѣ не би увеличили много обѣмътъ на книгата. Отъ прибавения материялъ описанието на лозата е съвѣзмъ кратко и блѣдо; въ описанието на чайното дърво е помѣтено едно кратко прѣданне за началото на това дърво, прѣданне съвѣзмъ безцѣлно, а описанието на водопадъ Виктория е излишенъ, по горѣ като е описанъ Ниагарскитъ водопадъ.

Въ прѣвода тукъ тамъ се срѣщатъ нѣкои неточности и не до тамъ ясни изражения. Ще укажж нѣкои отъ тѣхъ:

На стр. 6, гдѣто се говори за климата въ полярнитѣ страни, като се обяснява, че човѣшкия организмъ не е въ състояние да понаея студътъ въ тѣзи страни особено като има вѣтръ, се казва: „При тихо врѣме студътъ не е до тамъ осезателенъ: температурата отъ — 14° R. въ таквъ случай може да се сравни съ — 9,—7, даже — 5 R.“ Този пасажъ не е точенъ споредъ оригинала и затова е неясенъ. Въ оригинала се казва: „При тихой же погодѣ холодъ далеко не такъ ощутителенъ: температура въ — 14° R. въ этомъ случаѣ можетъ быть приравнена — 9,—7 даже — 5 R. при свѣжемъ вѣтрѣ“.

На стр. 7 („День подъ экватора на брѣга на южна Америка“) се казва: Въ петъ часътъ започва да сѣмнува. Лека непелява мъгла покрива далечниятъ хоризонтъ, а на земята още тъмно, нъ по върховетъ на дърветата наченватъ да игражтъ червеникави сѣнки“. Този пасажъ е неточенъ. — Въ оригинала е казано: Легкій суроватый туманъ застилаетъ далекий горизонтъ, въ зенитѣ еще темно, но по верхушкамъ деревьевъ уже начинають играть разовыя тѣни.

Като се говори за „Пасатнитѣ вѣтрове и мусонитѣ“ (стр. 11) се казва: „Нъ при все това тѣзи пасати не сж толкова правилни, както изнайнапрѣдъ мислѣли“. Думата „тѣзи“ показва, че има и други пасати и може да поведе къмъ заблуждение. Трѣбва да се каже: нъ при все това пасатитѣ не сж толкова правилни и пр. Въ оригинала наистина е казано: Тѣмъ не менѣе пассаты не такъ уже правильны, какъ сначала думали.

На стр. 14. подъ „Смерчъ“ се стоменува, че на 19-й августъ 1845 год. минжлъ Смерчъ надъ г. Руанъ. Въ оригинала е казано; че на 19-й августъ 1845 год. минжлъ Смерчъ надъ околноститѣ на г. Руанъ, а не надъ самия Руанъ.

На стр. 17. се разправя че: „Когато топлия и влажния въздухъ, надъ каква и да е мѣстность, се напълни съ топли пари, то този, най-послѣ, както се казва, ще се насити и то много по бърже горнитѣ пластове отколкото долнитѣ т. е. по близкитѣ до земята. Този пасажъ не е добръ прѣведенъ и не ще бѣде ясенъ за ученицитѣ. По-ясенъ би билъ, ако се прѣведѣше: когато топлиятъ и влаженъ въздухъ, надъ каква и да е мѣстность, се напълни съ водни пари, то той най-послѣ ще се насити, както се казва, и то много по бърже ще се наситжтъ

горнитѣ му пластове, сир. тѣзи пластове, които се намѣрватъ по далечъ отъ земята, нежели долнитѣ, сир. тѣзи които се намѣрватъ по близу до земята. Вѣето да се каже: „Загинжали подъ развалинитѣ на срутената планина повече отъ 500 души челоѣка, а само два пѣти по малко се спасили“, по добръ е да се изрази сѣщото така: загинжали по-вече отъ 500 души, а броятъ на спасенитѣ достигналъ едвамъ половината отъ това число (вж. стр. 38).

На стр. 46 въ заглавието „Гейзеръ“ се казва: „Той (Исландия) е забѣлѣжителенъ повечето врѣме прѣзъ годината съ плаващи ледове и силно буйствуващи вълни отъ умивающитѣ го океани и заради това е твърдѣ малко достъпенъ“. Споредъ смисъла на оригинала трѣбва да се каже: окръженъ прѣзъ по голѣмата частъ отъ годината съ плаващи ледове и съ силно буйствуващитѣ вълни на океанитѣ, които го миѣтъ. Исландия е малко достъпенъ.

Ето отъ този видъ сѣ неточноститѣ, които забѣлѣжихме въ прѣвода. Както е прѣводътъ изобщо сполучливо направенъ, авторътъ при едно второ издание, което искрено желяемъ на книгата, ще умѣе да изгладѣ и дребнавитѣ неугладености и неточности, безъ които единъ първъ трудъ не може да мине.

Г. Дрманчевъ.

6. **И. Ивановъ**, Пѣсни изъ българеката история. Шуменъ 1894. 48 in 16°. Ц. 40 ст. Намира се за проданъ у издателя.

Първитѣ 9 пѣсни въ тази сбирка сѣ съставени въ духа на народнитѣ пѣсни, и при това толкова сполучливо, дѣто на мѣста забравяшъ, че сѣ некуствени: тѣй масторски сѣ възпроизведени епитетитѣ, общитѣ мѣста и др. свойства на народната поезия. Авторътъ е възпѣлъ въ тая сбирка всичкитѣ почти главни събития въ нашата история отъ Крума до най-ново врѣме: Крумовата побѣда, Симеонъ прѣдъ Цариградъ, Владимиръ и Косара и тн. Първата и третята пѣсенъ сѣ земени изъ *Razgovor ugodni naroda slovenskoga* на Андрея Кашичъ-Миошичъ ¹⁾ — книга, съставена въ сѣщия духъ като Ивановата, и то прѣди стотина години, а отъ тогава издадена нѣколко пѣти. И самостоятелно да бѣше съставилъ г. Ивановъ тая пѣсенъ (по Дуклинския мѣтоп или по съкратения разказъ у Гилфердинга), тя пакъ щѣше да ареса сѣкиму, поради своя сюжетъ, който е толкова трогателенъ, че послѣдѣкъ г. Новаковичъ се съблзани отъ него и се залови да докаже, че той е прѣво по врѣме оригинално духовно творение отъ свой родъ у югославянитѣ: вж. Први основи слов. книж. мѣу балк. Словенима. Легенда о Владимиру и Косари. Беогр. 1893. Отъ послѣднитѣ пѣсни нѣкои сѣ обнародвани по-напрѣдъ и тукъ сѣ прѣпечатани. Книжката дава добро четмо, което заслужава особено да се прѣпорѣча на ученици и войници.

Въ повечето отъ тия пѣсни, които сѣ направени по духа на народнитѣ, г. Ивановъ зелъ десетосложенъ размѣръ (4+6).

¹⁾ На стр. 15 г. Ивановъ е напечатилъ погрѣшно Пуцича намѣсто Кашича.

който съвѣмъ рѣдко се вѣстява въ източнобългарекитѣ народни пѣсни. Г-нъ Ивановъ владѣе добръ езика на народнитѣ пѣсни; съвѣмъ рѣдки сж такива граповости или насилия като слѣднитѣ: На прѣстола царски ми да седне (3). А на чело Грашанинъ Ивана (37), Ти забрави на своитѣ раби динъ-ислямъ (34). Александъръ господарь български (39). Не забѣлѣжихъ неумѣстни епитети или несъгласни съ духа на българската народна поезия, освѣнъ слѣднитѣ, които издаватъ автора, че подражава сръбската поезия: Соколови вѣрни (*passim*, = соколи вѣрни); Сова (35), чини ми се, не е българска дума.

Въ дългитѣ заглавия на пѣснитѣ се забѣлѣзватъ нѣкога неправилности спрѣмо синтаксата.

Не е злѣ да се опитватъ въ сжщия духъ да възпѣватъ историческитѣ събития и онѣзи наши поети, които повече заслужватъ да ги наречемъ стихоплетци, защото се мжчатъ да пишжтъ въ духа и съ езика на изкуствената поезия, а тя не имъ иде отръжки и само угнетява тѣхното искрено въодушевление.

Д. Матовъ.

7. Аксиомитѣ въ геометрията. Трактатъ по теорията на успореднитѣ линии отъ И. Н. Гюзелевъ. Съ 15 чъртежи извжтрѣ. Пловдивъ. Хр. Г. Дановъ. 1894. стр. 48.

Г. Гюзелевъ покрай тежкитѣ си служебни занятия пакъ намира доста врѣме да поработва сегизъ-тогизъ и на научното поле. Недавно говорихме въ това списание за неговата аритметика. Отъ двѣ три години насамъ той прѣработи и своитѣ учебници по Алгебра и Геометрия. Сега ни запознава съ „аксиомитѣ въ геометрията“, съ единъ интересенъ въпросъ изъ елементитѣ на геометрията, който дълго врѣме е занимавалъ мнозина знаменити математици. Тая дѣятелность на г. Гюзелева заслужва не само всѣка похвала, но и подражание отъ всички наши учители и любители на науката.

Съ трактата си по теорията на успореднитѣ линии г. Гюзелевъ ни съобщава едно намѣрено отъ него доказателство на една основна геометрическа теорема, която до сега още никой не е доказалъ по удовлетворителенъ начинъ. Това е тѣй наречената XI-та Евклидова аксиома, която можемъ да изречеме тѣй: двѣ прави въ една равнина се прѣсичатъ, ако тѣ сключватъ съ една третя права вжтрѣшни едностранни жгли съ сборъ по-малъкъ отъ два прави жгла; прѣсичанъето става отъ тая страна на третията права, отъ която сме броили вжтрѣшнитѣ жгли. Математицитѣ отдавна сж се мжчили да туржтъ тая аксиома въ реда на теоремитѣ, но всичкитѣ опити правени до сега да се докаже истиностъта ѝ като такава сж останжли безъ успѣхъ. Тѣй като отъ недоказаностъта на въпросната аксиома (теорема) всички многобройни теореми въ геометрията, които иматъ съ нея посредствено или непосредствено съотношение, осгаватъ сжщо недоказани, то нѣкои математици сж се заловили да създаджтъ нова Геометрия, която да не стои въ зависимость отъ Евклидовата аксиома. Такава Геометрия днесъ сжществува

подъ названия: Пангеометрия. Абсолютна Геометрия и пр. Главнитѣ основатели на тоя видъ Геометрия сж Гаусъ и Лобачевски. ¹⁾

Прѣзъ 1892 год. г. Гюзелевъ, като починалъ да прѣработва учебникътъ си по Геометрия за трето издание, случайно се замислилъ отново върху Евклидовата Геометрия, да ли не се е намѣрило точно доказателство, но търсенъето му останало безъ резултатъ. За това той прѣдприелъ самъ да търси доказателство, като се рѣшилъ, че ако не сполучи, да не прѣработва учебникътъ си. Трудътъ на г. Гюзелевъ обаче се увѣнчалъ съ сполука; слѣдъ двумѣсечно работенъе, той дошелъ най-послѣ до едно доказателство, което той намѣрва за точно и ясно и което той съ разгледваната брошура обнародва.

Самото доказателство г. Гюзелевъ помѣстя въ послѣднитѣ 4 страници на брошурата; всичко друго е едно въведение и освѣтление на въпроса. Прѣди да си кажемъ мнѣнието за доказателството, считаме за неизлишно да прѣпоръчаме на всѣки учитель по математиката и даже на ученицитѣ отъ горнитѣ гимназиални класове да прочетжтъ брошурата на г. Гюз. само за въведението. Г. Гюзелевъ, както самъ признава, не е ималъ подъ рѣка богата литература; той се е ограничилъ съ нѣколко френски и руски учебници по елементарната Геометрия, когато по теорията на успореднитѣ линии има специална и голѣма литература; това е единъ недостатъкъ, който констатираме въ научния му трудъ. При всичко това, като се земе въ внимание, че у насъ за такива въпроси до сега нито дума не е ставало, то трудътъ на г. Г. може да се счита за едно твърдѣ полезно явление, толкова повече, че третираниятъ въпросъ е изложенъ по единъ тъй ясенъ начинъ, щото всѣкой, който е горѣ-долу запознатъ съ елементарната Геометрия, съ удоволствие ще слѣди хубавитѣ и здрави разсждения на г. Г.

Въ въведението си г. Гюз. доказва по-напрѣдъ, че чисто геометрически аксиомы нѣма; че тъй нареченитѣ аксиомы въ Геометрията сж теореми и като такива тѣ, съ изключение на XI-та Евклидова аксиома, се доказватъ въ всѣки по нови учебници. Слѣдъ това той привежда нѣкои доказателства на въпросната Евклидова аксиома, които разгледва обстойтелно и изказва на явѣ тѣхната несъстоятелность. Прѣди да пристъпи къмъ своето доказателство г. Гюз. праща напѣрѣдъ нѣколко основни теореми изъ геометрията, които не стождъ въ зависимость отъ теорията на успореднитѣ линии и върху които се основава самото доказателство.

Г. Гюзелевъ формулира въ слѣдующия видъ XI-та Евклидова аксиома — теорема: „Ако една отъ линиитѣ е перпендикулярна къмъ прѣсѣчката, а другата съставля съ нея остъръ жгълъ; то такива двѣ линии се прѣсѣчатъ и то отъ тая страна на прѣсѣчната,

¹⁾ Ползуваме се тука отъ случая да споменемъ, че тая година Казанскитъ университетъ ще отправа тѣжественно 100 годишниятъ юбилей на Лобачевски, на който най-главнитѣ научни трудове се отвасятъ до прѣобразуванъето на геометрията. Вижъ „Собраніе сочиненій Лобачевского“.

отъ която сумата на вътрѣшнитѣ едностранни ъгли е по-малка отъ два прави“.

Не ни е възможно да възпроизведемъ тука самото доказателство и надлежната фигура; за това ние прѣдполагаме, че читателятъ ще има прѣдъ себе си самата брошура. Прѣди всичко ще забѣлѣжимъ, че когато ъгълъ COF (вижъ фиг. 15 стр. 45) различава съ конечно число отъ правия ъгълъ, то съ доказателството на поставената теорема трѣбва да се искара на явѣ, че CD и AB ще се прѣсѣчжтъ на конечно разстояние отъ EF ; инакъ доказателството нѣма смисълъ. Ако земемъ правата CD въ положение такова, што остриятъ ъгълъ COF да се различава отъ правиятъ ъгълъ съ една безконечно малка величина, то цѣлото доказателство на г. Гюзелева може да се приложи и за тоя случай, безъ да се измѣни ни една буква отъ него; правитѣ CD и AB и въ това положение необходимо ще се прѣсѣкжтъ рано или късно; въ това отношение доказателството на г. Г. е съвършено точно и ясно. Отъ това доказателство и отъ забѣлѣжката, която той направилъ, излиза съвършено вѣрно, че двѣтъ прави CD и AB ще се прѣсѣкжтъ непрѣмѣнно рано или късно, като ги продължимъ. Но въ положението, което ние дадохме на CD , прѣсѣчението на тая права съ AB не може да стане на конечно разстояние отъ EF , защото ние би добили инакъ право ъгъленъ триѣгълникъ съ конечни страни, а пъкъ съ единъ безконечно малкъ ъгълъ което е невъзможно; ние казваме въ тоя случай, че правитѣ CD и AB се прѣсичатъ въ безконечността. Но да ли правата CD само въ даденото отъ насъ положение прѣсича AB въ безконечността, или има и други нейни положения такива; послѣ, до кое положение CD прѣсича AB на конечно и отъ кое нататѣкъ тя прѣсича послѣдната на конечни разстояния, това остава неясно, а цѣлата мжнотия въ доказванъето на Евклидовата аксиома се привежда въ това. Че двѣ прави въ една равнина можжтъ да се прѣсѣкжтъ, или не или се едно, че двѣ прави се прѣсичатъ било на конечно, било на безконечно голѣмо разстояние, това мислимъ, не подлежи на доказване, защото или едното или другото ще стане непрѣмѣнно; но че, при извѣстно положение, което двѣ прави заематъ спрѣмо една третя, тѣ се прѣсичатъ, въ конечността това е главното, което въ Евклидовата аксиома се изказва и което не може да се докаже, както и Г. Гюзелевъ не е доказалъ.

Ако се обърнемъ къмъ разгледваното въ брошурата Бертраново доказателство, което е несъстоятелно въ основата си, както показва г. Г., то, като допуснемъ неопрѣдѣленитѣ пространства, които игражтъ роля въ него, инакъ то ни доказва ясно, че прѣсичанъето на двѣ прави, както CD и AB , се прѣсичатъ на конечно разстояние. Неопрѣдѣленитѣ пространства на Бертрана, въ г. Гюзелевото доказателство се замѣстятъ съ неопрѣдѣленостъта, кога правитѣ се прѣсичатъ на конечно и кога на безконечно голѣмо разстояние отъ прѣсѣжката. Въобще всичкитѣ до сега давани доказателства, по тоя въпросъ сѣдържатъ по една подобна неопрѣдѣленостъ, отъ която никой не може да се избави.

Ем. Ив.

S. Otto Seck, *Die Anfänge Constantins des Grossen*. (Първата дѣятелностъ на Константина Велики). „Deutsche Zeitschrift f. Geschichtswissenschaft“. 1892. г. VII. кн. 1., стр. 41—107; кн. 2. стр. 189—281.

Авторътъ възъ основание на най-дълбоки изслѣдвания на византийскитѣ и римскитѣ източници изобразява първитѣ стѣпки на великата епоха на Константина Велики. Като ни рисува понапрѣдъ прѣдишното врѣме, особено на Диоклетиана (кн. 1., стр. 44 и сл.), авторътъ ни запознава подробно съ тогавашния милитаризъмъ и съ господството на войскитѣ, както и съ духа на дисциплината, който бѣше най-главната основа за безграничното господство на бюрократическата централизация съ всичкитѣ нейни добри, а още повече лоши страни.

По-нататкъ авторътъ указва на всичкитѣ реформаторски експерименти, съ които Диоклетианъ безполезно искаше да изцѣри болниятъ организмъ на своята неизмѣрима империя: „въ двадесетъ години отъ неговото царуванье римската империя бѣше много повече промѣнена, нежели прѣзъ поминжалитѣ три столѣтия“ (кн. 1., стр. 49). Особено прѣсни и нови сили империята му черпѣла отъ новитѣ елементи. — роби и чужденци, които имахъ възможностъ да получатъ най-виднитѣ граждански и воени длѣжности и да замѣстятъ прѣдишнитѣ консервативни дворянски родове на Римъ (кн. 1., стр. 51.). Сетнѣ авторътъ се занимава съ реформата на прѣстолонаслѣднето и съ урежданieto на провинциалната администрация и т. н. Като изобразява по такъвъ начинъ най-забѣлѣжителнитѣ моменти, които подготвихъ епохата на Константина В., авторътъ ни запознава съ личността на този извънреденъ императоръ, незаконороденъ синъ на Констанция, и една проста гостилничарка въ Нишъ (кн. 1., стр. 81 и сл.). Константинъ бѣше олицетворенъ прѣдставителъ на своята епоха. великъ чрѣзъ това, че той „бѣ въ състояние да укаже пътъ на цѣлитѣ вѣкове“ (ib. стр. 81.). Отъ друга страна той бѣше носителъ на онази мощна рамка, която единичка бѣше въ състояние да поддържа разклатената сграда на римската империя (id. стр. 84.). Като ни запознава най-подробно съ характера, възпитанието и образованието на императора (id. стр. 85—92), авторътъ изобразява и причинитѣ, които накарали Константина да стане защитникъ на християнското учение и да му даде възможностъ да върви по своя побѣдоносенъ пътъ (ib. стр. 93); въ сѣщото врѣме авторътъ полемизира съ господствущитѣ въ науката възгледи, че Константинъ е станалъ ужъ приятель на християнството, по неключително лични, политически и материални причини, като казва, че „християнитѣ не можихъ да му бждѣтъ полезни съ нищо, освѣнъ съ тѣхнитѣ молитви“ (id. стр. 94): богатитѣ и мощнитѣ бѣхъ на страната на езичеството, само частъ отъ градекия пролетариатъ и срѣдната класа — бѣхъ християни, ето защо, споредъ автора, се изнекъвала голѣма вѣра и геройска смѣлость отъ страна на императора, за да сключи духовенъ съюзъ съ тѣзи слаби въ вѣско отношение елементи (ib. стр.

95 и сл.). По-нататък (том. IX, кн. 2.) авторът прѣминава къмъ ненормалнитѣ отношения, които съществували между столицата и провинциитѣ, причинени отъ това, че първата поглъщала несправедливо данѣцитѣ отъ послѣднитѣ. Авторътъ ни запознава съ жестокитѣ мѣрки, които зимало правителството противъ едритѣ богаташи, за да ги скубе (id. стр. 190 и сл.). По-нататъкъ слѣдва изложението на политическитѣ и воени сложения (стр. 205—216 и др.), най-сѣтнитѣ авторътъ показва, по какъвъ начинъ вътрѣшнитѣ и външнитѣ обстоятелства накарали Константина да създаде върху развалинитѣ на многодържавието — едnodържавната императорска власть, която обаче, като не можалъ да поддържа, билъ принуденъ да възстанови пакъ многодържавието, та расклати съ това единството на империята.

Прочее, тази работа е сериозенъ приносъ къмъ историята на тази бурна епоха, която бѣше едно въведение къмъ окончателно погинване на язичеството въ Европа отъ една страна, а отъ друга къмъ окончателното отцѣпление на источната частъ на римско-византийската държава отъ западната. Същеврѣменно ние се запознаваме съ строго научната история на тази оригинална личностъ, съ която се занимавахъ западноевропейскитѣ, старорускитѣ, сръбскитѣ и даже турскитѣ сказания. Също съ важни подробнитѣ критическо-аналитически забѣлѣжки и библиографическитѣ разисквания, съ които този трудъ изобилва.

Б. М.

II. КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВЪСТИ.

Докторъ Франьо Рачки.

На 1. Февруари т. г. хърватскиятъ народъ, а заедно съ него читавиятъ югославянски миръ, изгуби единъ свой ученъ мъжъ, свой многозаслуженъ ратникъ за наука и за истина. Па не само цѣлъ хърватски народъ, не само цѣло югославянско плѣме — но и сички славяни, читавъ наученъ свѣтъ, оплаква тая загуба, скърби за тая свѣтла звѣзда, що загасна тѣй безвърѣме на южно-европейския хоризонтъ. Малкитѣ народи, казватъ, съ малко се гордѣятъ; но въ тоя случай гордостта не е относителна: името, заслугитѣ на Рачки сж тѣй блѣсаки, че не само хърватскиятъ, но и най-великиятъ на свѣта народъ би се гордѣлъ съ тѣхъ. Рачки бѣше общевропейска знаменитость; за него тжгува цѣлокупната наука; това се видѣ отъ многото съжалителни поздравы, които югославянската Академия въ Загребъ получи отъ цѣлъ свѣтъ по случай смъртта на своя толковъ годишенъ прѣдседател-основателъ и най-ревностенъ работникъ.

Нѣ по-малко има да го оплакваме и ний българитѣ, не само отъ съчувствие къмъ братския намъ хърватски народъ, но и за това, че прочутиягъ покойникъ има значителни заслуги и за изслѣдванъето на много важни въпроси отъ нашата история. Ето защо считаме за неизлишно да почетемъ името на славния покойникъ и да кажемъ нѣколко думи за пълния му съ похвални дѣла животъ и достойната му за подражание дѣятелность.

Роденъ на 25. Ноември 1828. г. въ село Фужине (хърватско Приморие, жупания Рѣчка) и слѣдъ като прѣкаралъ първоначалното си и срѣдно образование постепенно въ родното си мѣсто, въ Рѣка и Вараждинъ, — Рачки постъпилъ на 1848. г. въ духовното училище въ Сень, отъ дѣто слѣдъ една година (1849) заминалъ за Виена да слѣдва теология и философия. Тукъ се срѣднилъ първи пѣтъ съ хърватския всеизвѣстенъ меценатъ — Штросмайера, който билъ туку що назначенъ за Дяковарски епископъ.

Още отъ първата срѣща двамата хърватски родолюбви се тѣй хубаво разбрали и тѣй горещо обикнали, щото прѣзъ цѣлия си животъ си останжжъ вѣрни приятели — и двамата еднакво прѣдадени на една и сжща благородна идея: подиганъето на хърватския народъ, свободата на хърватското отечество.

На 1855. г. Рачки получи титла Докторъ по теология, върнж се въ отечеството си и се настанн за учителъ по черковна

история и каноническо право въ Сенския лицей. Отъ тогава начева усилената негова научна и обществена дѣятелностъ. На 1857 г. по прѣпорѣжка на Штросмайера заминаж за Римъ, за да уреди хърватския тамъ Капитолъ (San Girolamo degli Schiavoni). Неговото боравиѣ въ Римъ има важностъ не само за това, че се възобнови една стара хърватска институтция, но и за това, че Рачки сполучи — разбѣра се пакъ съ помощта на Штросмайера — да възстанови старото право на хърватските чъркви — да се извърша въ тѣхъ службата по славянски. Покрай това Рачки не е изпущалъ случай да се ползува отъ Римските и въобще отъ италианските богати архиви, отъ които събра всичко, важно за югославянската история и го обнародва отпослѣ подъ заглавие: *Rukopisi tičući se južno-slovinske poviesti i arkivih srednje i dolnje Italije* (*Rad jugo-slavenske akademije*, кн. 17.); а по негово побуждение видѣхъ свѣтъ и други двѣ сборки отъ стари югосл. документи въ Ватиканската библиотека, що ги прѣписа единъ неговъ приятель (*V-tera monumenta slavorum meridionalium historiam illustrantia* ab A. Theiner I. Римъ, 1863., II Загребъ, 1875. г.).

На 1860. г. Рачки се върнѣ въ Хърватско ужъ за кратко врѣме, но Штросмайеръ го задържа, за да прѣдприематъ заедно едно дѣло, което овѣнча и двамата съ вѣчна слава между хърватския народъ; основахъ, именно, югославянската Академия въ Загребъ. Съ великодушния даръ на Штросмайера (50 хил. фиор.) и съ личното съдѣйствиѣ на Рачки — тури се основа на това просвѣтително заведение, което станѣ огнище за хърватските научни сили.

Политишките кипези по онуй врѣме възлѣкохъ и Рачки въ съблазнителния си виръ и той — винаги до страната на своя приятель Штросмайера — наченѣ справедлива борба за хърватски правдини. Освѣтъ лично, Рачки е воювалъ и съ перо за хърватското държавно право и справедливо му отдаватъ заслугата, че той освѣтали цѣлата на борбата народна въ Хърватско, разбуди съзнанието у хърватския народъ за независимостъ и завѣща на своитѣ сънародници ясенъ идеалъ за напредѣ. Освѣтъ че бѣше дѣтеленъ сътрудникъ на политическия листъ „Obzor“ — органъ на партията наречена Штросмайерова или народна — той издаде и нѣколко отдѣлни брошури съ политическо-научно съдържание, въ които разграничава строго-научно взаимнитѣ права на Хърватско и Маджареко. Такива сж: *Odlomci iz držav-noga prava hrvatskoga za naredne dinastije* (Вiena 1861. г.) и *Rieka prema Hrvatskoj* (Загребъ 1867. г.).

Като главенъ училищенъ инспекторъ за Хърватско, Славония и Далмация (1863—65.) Рачки разви тѣй сжчо благотворна дѣятелностъ, както за урежданьето на училищнитѣ програми, тѣй и за въвежданьето на по-добри учебници въ хърватските училища. Въ това врѣме (1864. г.) наченѣ (въ съдружие съ Ягича и Торбара) да издава наученъ журналъ „*Kućiževnik*“, който събра главнитѣ сили въ себе си и изнесе на свѣтъ много цѣнни статии. Тамъ обнародва Рачки нѣколко историко-археологически студии, отъ които споменуваме: *Ocjena starijih izvora*

за hrvatsku i srbsku poviest srednjega veka (томъ I и II.). дѣто първи пътъ се разглеждатъ критически най-старитѣ извори за хърватската история (Конст. Баиренородни, Архидяконъ Тома и нѣкои хърватски хроники); посарк: Prinesci za epigrafiku jugoslavensku (томъ I.): Odnosaj hrvatskih despota i doseljenika naprama kruni i kraljevini Hrvatskoj i Ugarskoj (томъ II.); O obrani hrvatsko-slavonske granice (томъ III.).

На 1866 г. биде избранъ и утвърденъ за прѣдсѣдатель на юго-славянската Akademija znanosti i umjetnosti, която бѣше замислена още отдавна, ала неблагоприятни обстоятелства за прѣчиха нейното отварянье, та ча на 16. Юли 1867 г. можа да се държи първото ѣ засѣданіе. Въ това търже-твено засѣданіе, за което бѣхж дошли многобройни делегати отъ цѣло Хърватско, Словенско и Сърбія, Рачки произнесе възхитителна рѣчь за бѣднитѣ задачи на юго-славянската Академия и за това, какъ хърватскиятъ народъ трѣба да се подигне до своя самостоятелна цивилизация, да си има свое собствено искусство и наука, да се развива самостоятелно като народъ, който може да си бѣде свободенъ поне откъмъ научна и книжовна страна. Тогава разви Рачки подробната програма на академията, указа нейната цѣль за напрѣдъ, та ѣ станж, речи, сжщи основатель и баща. И ако това заведение се гордѣе днесъ съ огроменъ успѣхъ — има да благодари на своя първи прѣдсѣдатель и ръководителъ — на Рачки: той ѣ даде направление, той ѣ начърта ясенъ планъ, по който се е водила до сега и ще се води още много врѣме за напрѣдъ — хърватската Академия. Отъ начало и до край знаменитиятъ покойникъ бѣше всецѣло прѣдаденъ на това заведение; гледаше го и милаше като свое чедо. Съ общината си книжовна дѣятелность той най-много помогна та академията получи такова добро име въ учения свѣтъ: почти въ всичкитѣ броеве на академическитѣ хърватски списания „Rad“ и „Starine“ има по нѣщо и отъ него, било цѣла учена статия, било нѣкоя научна или книжовна вѣсть, било нѣкоя рецензия — съ една дума Рачки бѣше душа и стѣлнъ на юго-славянската Академия. Прѣдълъгъ е списъкътъ на всичкитѣ съчинения, издѣзали отъ перото на Рачки. По-големата частъ отъ тѣхъ сж исторически дѣла. защото Рачки си бѣше турилъ за цѣль да освѣтли хърватската история като разкритикува и обяви самитѣ извори нейни; нѣма ни единъ по важенъ въпросъ отъ хърватската история, за който Рачки да не е казалъ своята решителна дума. Дѣлата на Рачки съставятъ основа, безъ която ни единъ хърватски историкъ не ще може ни крачка напрѣдъ. Капиталното му дѣло напимѣръ Documenta historiae Croatiae periodum antiquam illustrantia. (Загребъ 1887 г.), въ което е събрано и критически истѣлкувано всичко, що е познато и намѣрено до сега върху старата независима държава хърватска и нейнитѣ крале — до злокобната година 1102., когато хърватскиятъ прѣтселъ останж безъ наследникъ и минж въ рждѣтъ на Ариадовцитѣ — е самъ за себе си безсмъртенъ паметникъ отъ ученость и трудолюбие.

Възъ основа на тия документи, както и съ помощта на проникателния си гледъ Рачки изелѣдва много подробно политическото и културно състояние на старата хърватска държава

допрѣди XII. в. въ редъ студии, печатани въ „Rad.“ Отъ тия студии виждаме, какъ старитѣ хървати имали едно врѣме славни господари, какъ тѣхната държава постепенно расла на сила и на почетъ (Kad i kako se preobrazi hrvatska kneževina i kraljevinu, Rad кн. 17.), какъ се борили и тия наши братия, за да запазятъ читава и независима държавицата си (Borba južnih slavena za državnu neodvisnost u XI. veku, Rad кн. 24, 25, 27, 28, 30, 31.), какво е било вѣтрѣшното положение на едноврѣмешно Хърватско — (Hrvatska prije XII. veka. I. Zemljištni obseg, Rad 56., II. Narod — 57, III. Društvo — 70, IV. Crkva hrvatska — 79, V. Vrhovna državna vlast i snošaj medju crkvom i državom — 91, VI. Državno uredjenje — 99, VII. Imovinski i gospodarski odnošaji — 105, VIII. Pismenost — 115, IX. Umjetnost — искусство, ще излѣзе въ слѣдната 116. кн. Rad) — съ една дума неуморното перо на този славенъ мъжъ не остави ни единъ въпросъ отъ хърватското минжло незачекнѣтъ.

Съчиненията на Рачки иматъ важность и за нашата — българска история; въ много отъ тѣхъ авторътъ се докосва до едноврѣмешнитѣ отношения между сърбо-хървати и българи и въ такива случаи знае да ни даде рѣшителни обяснения на нѣкои тъмни точки отъ нашето минжло. Кой не е чулъ за неговото извънредно важно за нашата история съчинение върху богомилството (Bogomili i patareni Rad кн. 7., 8. и 10.; допълнения: Prilozi za poviest bosanskih patarena, Starine кн. I. Dva nova priloga — Starine XIV.)? При всичко че отъ появяването му се изминѣхъ 25 години, то си остава и до днешенъ день най пълно и най-критическо дѣло по този въпросъ.

Покрай специалното си занятие, занятие, което му спечели славата на първи историкъ между югославянитѣ, Рачки е работилъ доста много и върху филологията. Още на млади години (1853.) той се опита на това поле съ една химическа терминология (O kemijskom nazivlju, Kolo год. IX.), а като студентъ въ Виена се запозна съ дѣлата на Добровеки, Шафарикъ, Востоковъ и Копитаръ и се възбуди у него интересъ, да се занимава съ въпроса за произхождението на старобългарски езикъ. Плодъ на това сѣ нѣколко съчинения, които и до днесъ се считатъ за срѣчни дѣла по този въпросъ; тѣ сѣ: *Viek i djelovanje sv. Cirila i Metoda, slavenskih apostola*. Зарпебъ 1859; *Pismo slovensko*, Зарпебъ 1861; *Pregled glagolske književnosti crkvene, Katolički list*, 1856, бр. 34 и 35. А докато бѣше въ Римъ прѣписа цѣлото Ватиканско Евангелие и го издаде отпослѣ въ Зарпебъ заедно съ Ячича на 1865. г. подъ заглавие: „*Assemanov ili vatikanski evangelistar* — съ глаголки букви.

Като прѣдсѣдатель на юго-славянската Академия често му се е падало да извѣстява за смъртта на нѣкои славянски учени, въ каквито случаи той е съставялъ биографически статии, пълни съ интересни данни за съвѣтнитѣ учени. Такива сѣ некрологитѣ и биографитѣ на: Ербецъ, Погодинъ, Соловьевъ, Котляревскій, Маѣејовски, Костомаровъ, Гайтлеръ, Суботичъ, Лавровскій, I. Иречекъ и др. — прѣснѣти по книгите на „Rad“.

Освѣнъ това Рачки слѣдваше непрѣкъснѣто развитието на сръбско-хърватската книга и е давалъ често книжовни вѣсти въ

„Viener“, на който журналъ бѣше отъ край още редовенъ сътрудникъ.

Отъ 1887 г. Рачки не бѣше вече официаленъ прѣдседателъ на юго-славянската Академия, но влиянието му върху нея си останя сѣ до смъртта му; той си бѣше както и прѣди главенъ стѣланъ и ръководителъ на това просвѣтително заведение на което родолюбивата му душа се бѣше всецѣло прѣдала. Прѣди три години, когато самъ рускиятъ императоръ съ особенъ посланикъ го помоли да приеме епископството надъ всичкитѣ католици въ Руеня, Рачки отказа тази висока честь само и само да бѣде между своя народъ, и да управя любимата си Академия. Харенъ синъ на своето отечество Рачки желаше съ сърце неговото повдигане, работѣше неуморно за неговото пълно освобождение. Който познава окаяното положение на днешно Хърватско не може да не съчувствува на тази благородна борба, що я водѣтъ хърватскитѣ патриоти, на чело на които стоеше пакъ Рачки до послѣдния си часъ. Хърватскитѣ родолюбци съ горестъ на сърцето си прѣжаляватъ тая скѣпа загуба въ лицето на Рачки не само зарадъ хърватската наука, но и зарадъ хърватската народна кауза; защото Рачки бѣше доблестенъ защитникъ на хърватската независимостъ. Вѣренъ помощникъ на Штроемайера въ всичко и на всѣкъдѣ Рачки му бѣше дѣна рѣка и въ политиката; но като политически дѣятелъ Рачки се е водилъ тѣй честно, тѣй благородно, щото и самитѣ му политически противници му захвалятъ за това и слѣдъ смъртта му намиратъ доста благи думи за неговия примѣренъ животъ.

Слѣдъ отечеството, което Рачки олицетворяваше въ Академията, най-мила му бѣше вѣрата и черквата; нея пѣкъ слицетворяваше въ загребската цървостолна черква, при която бѣше канонникъ. Тия два народни дома съставяхъ всичката му грижа, за тѣхъ жъртвуваше и врѣме и срѣдства, да ги устройва, да ги украсява. Трогателни сѣ думитѣ, съ които Штроемайеръ извѣстява на своето паство за неизмѣрната загуба, която той заедно съ цѣлия хърватски народъ прѣтърпява съ смъртта на своя „най-милъ, най-старъ и най-постояненъ приятелъ и братъ во Христа“ „Отъ самото начало па до послѣдния часъ на своя славенъ животъ Господъ и Вѣра, Отечество и Народъ му бѣха единични думи и грижи. Всичко, що съмъ самъ полезенъ замислилъ и свършилъ, било е замислено и свършено и въ неговата благородна душа. Повече отъ моитѣ дѣла сѣ негова мисль, негова заслуга и негова слава. Съ пълно право може да се каже, че покойникътъ бѣше най-чистъ, най-честенъ, най-ученъ и най-заслуженъ свещеникъ, какъвто хърватската Черква и Държава не е имала друго. За това споменътъ за него ще остане у народа ни за винаги благословенъ и ще бѣде примѣръ за всѣкого; — защото блаженный покойникъ при всичката си ученость, работность и заслуга бѣше човѣкъ извънредно скромнъ, милъ и добротнъ; човѣкъ, който се не е съ никого скаралъ, никого не докачилъ — истински образъ, живъ примѣръ на свещеникъ по угада Божия. Въ това наше непостоянно врѣме характеръ и постоянство отличаваха покойника; а туй е то, що дава

цѣна и слава на живота. Отъ цѣния му животъ и дѣятелность се види, че вѣра, истина и надъ всичко — света любовъ народна му се бѣше загнѣздила въ сърцето и тя му достави оназъ хармония въ живота, която го изведе прѣзъ всичкитѣ искушения и го стори славенъ; а то много струва на сегашно врѣме, когато хората като дѣца на вѣтъръ залитатъ ту къмъ тазъ, ту къмъ оназъ наука . . . Той бѣше мой личенъ приятель и братъ и въ всичкитѣ ми испитни и мъжки най голѣма подпора и утѣха“ . . . Това сж думи на най висши свещеникъ, благодѣтель и утѣшителъ на бѣдния хърватски народъ — епископъ Штросмайеръ, който макаръ и по-старъ отъ Рачки, доживѣ да изгуби „половината отъ сърцето и душата си“ — както продължава цитираното горѣ писмо — доживѣ да остане безъ помощникъ.

До миналата пролѣтъ здравъ и пѣргавъ, Рачки наистинжлъ нѣщо и наченжлъ да линѣе, но опасность нѣмало. Ала на 19. Януари инфлуенцата която занесе тазъ година много скжпи жѣртви, хваща и него. Къмъ болестъта се присѣдинява пневмония, подиръ нея — охтика и слѣдъ нѣколко дена славниятъ ученъ се опрости съ тоя свѣтъ.

На 3. февруари, въ деньтъ на погребението, хърватската столица Загребъ и чрѣзъ нея цѣло Хърватско му искасахъ най тържествено своитѣ послѣдни почести. Погребалното шествие трѣгнало отъ самата Академия, дѣто било изложено тѣлото покойниково, обкичено съ безчетъ вѣнци отъ разни дружества, градове и частни лица и отъ дѣто съ огромно множество граждани, ученици и депутати било спроведено до катедралната черква и отъ тамъ — до централното гробище, дѣто Академията ще му построи особена гробница. Освѣнъ депутатитѣ отъ Хърватско, Славония, Далмация и Словенско на погребението присѣтствуваха тѣй сжко: професоръ Ягичъ отъ Виена, професоръ Лунделъ отъ Упсала и професоръ Кулаковскій отъ Варшава. Надгробни слова говорили: Професоръ Смичикласъ, членъ на Академията и прѣдсѣдатель на „Матица Хърватска“; отъ името на двѣтѣ сега съединени партии (Штросмайерова и Старчевичева) говорилъ Д-ръ Брештенски; говорили и двама словенци: Кобларъ — архиваръ на „Матица Словенска“ и Д-ръ Кушаръ — отъ името на словенския народъ. Говорили тѣй сжко и професоръ Лунделъ (на нѣмски) и професоръ Кулаковскій (на руски). А съжалителни телеграми прииждахъ отъ всички страни: вѣстникъ „Обзоръ“ 7—8 броя наредъ бѣше пълъ съ такива телеграми и съ разни извѣстия и свѣдѣния по случай смъртъта на Рачки. Илюстрираното хърватско списание „Vienac“ излѣзе слѣдъ това двойно голѣмъ съ ликътъ на Рачки и цѣлъ цѣленичккъ посветенъ на великия хърватски ученъ.

Мъртъвъ е Рачки, но 44-годишната му дѣятелность му осигури славно име въ науката, остави му вѣченъ споменъ помежду хърватския народъ. Многобройнитѣ му съчинения съставятъ богатъ источникъ за хърватската и въобще за югославянската история. Колко великъ бѣше Рачки между южнитѣ славяни вжгда се по това, че той остава, речъ, безъ наследникъ

и падали ще бѣде голѣма дума, ако речемъ, че ниединъ отъ югославянскитѣ народи не може показа днесъ за днесъ такъвъ многостраенъ и всеобиеменъ гениин, какъвто бѣше Рачки.

В. Ц.

Докторъ Билротъ

На 18. Февруари т. г. въ Abbazia внезапно починахъ отъ дегенерация на сърцето прочутиятъ хирургъ отъ Виенския университетъ — Професоръ Теодоръ Билротъ. Прѣзъ коледнитѣ празници м. год. отишелъ бѣше тамъ да търси олекчение на болестъта си, която на послѣдно врѣме се бѣше усилила; обаче южниятъ климатъ който много пжти благотворно е дѣйствувалъ на неговото вслѣдствие слабостъ на сърцето разрушено здравье и който самъ той е като цѣлебенъ въсхвалявалъ, той пжтъ не можка да произведе желасмото подобрѣние и великиятъ мъжъ трѣбаше да отетѣпи прѣдъ неумолимата сѣдба.

Смъртъта на Билрота порази всичкитѣ които сж имали щастие да се доближжтъ до неговия гений; тя произведе състрадание вредомъ. дѣго неговото име и слава бѣхж разнесени прѣзъ послѣднитѣ децении отъ безбройнитѣ му ученици. Рѣдко слѣдъ смъртъта на знаменитъ човѣкъ се чувствува таквазъ безвъзвратна загуба, както слѣдъ смъртъта на Билрота. Въ него на чуденъ начинъ се собираха: рѣшителность и кроткость, старание къмъ напрѣдѣкъ и най-нежно чувство къмъ хубаво и благородно: той е билъ сжщевременно голѣмъ поборникъ и благодарѣтель. Прѣди кратко врѣме въ неговата здрава натура лежеше неустрашимость и смѣлость на гениаленъ операторъ, а отъ очитѣ му бѣщеше смиренность и добрина като отъ чловѣколюбецъ и въодушевенъ за науката ученъ мъжъ. Съ смъртъта на Билрота се раздѣля единъ особенъ и непостижимъ характеръ, единъ незабравимъ индивидуумъ, който въ сегашната оскѣдна на подобни мъже епоха се явява двойно по-желателенъ.

Christian Albert Theodor Billroth се родилъ на 8. Май 1829. г. въ градъ Бергенъ на островъ Рига отъ родители протестанти. Произхождението му е шведско. Останжалъ безъ баща въ ранна младость той билъ възпитанъ заедно съ четирмата си по-млади братя отъ майка си. Първоначалното си гимназиално образование получалъ въ Greifswald (Прусия), а медицина слѣдвалъ въ Greifswald, Göttingen, и Berlin. Въ Берлинъ получилъ и докторатъ слѣдъ знаменитата си дисертация „De natura et causa pulmonum affectionis, quae nervo utraque vago dissecto exoritur“.

Негови учители били: хирургитѣ Baum и Langenbeck, физиологъ Rudolf Wagner; послѣ: Iohannes Müller, Lotse, Schönlein, Graefe и др., които го много добрѣ опжтили не само въ неговата специалность — хирургията, но и въ нормалната и патологическата хистология, въ физиологията и въ патологията.

Слѣдъ като билъ прогласенъ вече за докторъ, Б. дошелъ и въ Виена да слуша при Heschl, Oppolzer и Hebra. Отъ Виена заминалъ за Парижъ, отъ дѣто слѣдъ кратко врѣме се завърналъ

въ Берлинъ и по единъ щастливъ случай станжалъ асистентинъ при прочутия хирургъ Langenbeck. Като такъвъ въ растояние на 6 години Billroth сполучилъ съ своя неуморимъ трудъ и голѣма способностъ да стане прѣвсходенъ хирургъ и операторъ, положилъ тоже особено старание да узучи историята на медицината, въ сичкитѣ ѝ части, отъ която като Privat Docent държалъ въ 1856 г. първитѣ свои лекции и практически курсове по хирургия и е билъ въ 1859 год. на 30 годишна възраст избранъ и повиканъ за Professor ordinarius и директоръ на хирургическата клиника въ Цюрихъ.

Прѣзъ врѣмето отъ 1854—1868 год. Billroth издалъ множество публикации въ разни журналы, и въ отдѣлни монографии: Über den Bau der Schleimpolypen (1855), Untersuchungen über die Entwicklung der Blutgefäße (1856), Beiträge zur pathologischen Histologie (1858) и др. Всичкитѣ сж отъ извънредно голѣма важностъ, тъй като сж основаватъ на най-новитѣ хистологически изслѣдвания. Освѣтъ тѣхъ многобройни други негови дѣла относещи се къмъ нормалната и патологическата хистология сж били публикувани въ Göschens Deutsche Klinik, въ Iohannes Müllers Archiv für Anatomie въ Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie, въ Virchows Archiv für Pathologie und Anatomie, въ Archiv für Klinische Chirurgie и въ много други.

Въ 1863 год. Billroth издаде първото издание на „Allgemeine Chirurgische Pathologie und Therapie“ въ 50 лекции, съ която распръснж нови идеи въ областта на всеобщата хирургическа патология и терапия. Въ нея хирургическитѣ болести сж освѣтлени споредъ напреджлата патологическа анатомия, а клиническитѣ явления на отдѣлнитѣ болѣсти сж класически описани и разяснени за ученицитѣ съ анатомически, физиологически и хистологически разгледвания. Това негово съчинение излѣзе вече въ 15 издания и служи още днесъ за примѣрно и е прѣведено на френски, английски, италиански, испански, руски, полски, сръбски и японски.

Въ това врѣме Billroth правилъ своитѣ наблюдения върху болести, произходещи отъ наранявания и резултатитѣ публикувалъ въ Archiv für klinische Chirurgie подъ заглавие „Beobachtungsstudien über Wundfieber und accidentelle Wundkrankheiten“ въ което коренно обори старитѣ теории и прокара антисептичното лѣкуванье на ранитѣ. Този неговъ трудъ справедливо се счита за най-знаменитъ.

Въ 1865. год. починаж Schuh и опразнѣлата втора Виенска хирургическа клиника трѣбаше да се завземе отъ другиго. За такъвъ се прѣдложи и избра Billroth и той завзе II. хирургическа клиника въ Виена и почна енергически да се старае за нейната основна реорганизация.

Като професоръ въ Виенския университетъ Billroth сполучи въ кратко врѣме да възбуди въодушевление и любовъ у слушателитѣ си. Неговитѣ прѣдавания обѣрижжж вниманието на всички: нови идеи, нови тълкования се проповѣдваха, явленията на болнитѣ както сж въ дѣйствителностъ почнажжж да се описватъ и разясняватъ съ помощта на физиологията, анатоми-

ческата и експерименталната патология. Въ този духъ Billroth продължавалъ въ рестоание на своето 27 годишно боравене въ Виенския университетъ.

За голѣмъ трудъ се считатъ тоже изданията на неговитѣ опити по практическата хирургия: *Chirurgische Klinik*, Zürich 1860—1861 г., *Chirurgische Klinik*, Wien 1868 г., *Chirurgische Klinik*, Wien 1869—70 и *Chirurgische Klinik*, Wien 1871—76 които почна да издава слѣдъ идването си въ Виена. Съ тѣхъ Billroth раскри прѣдъ учения свѣтъ голѣмъ материалъ и опитностъ и даде вѣрни данни за всичкитѣ свои добри и лоши операции — иѣщо, което прѣди него никоѣ не бѣше се осмѣлялъ да издади прѣдъ медицинската критика.

Въ това врѣме спадатъ и: *Neue Beobachtungsstudien über Wundfieber* (Langenbecks Archiv 1872), *Untersuchungen über Coccobacteria septica* и *Die Krankheiten der Brustdrüse* 1879.

Френско-пруската война възбуди у него чувство на хуманность и интересъ за научно обогатяване и той се ухвати за бойното поле. дѣто въ нѣмскитѣ военни болници почна да прилага рационално лѣкуване раненитѣ. Вѣрѣдъ опасности за животъ и здравье, при най-голѣми усилия и трудности старанието на Билрота е било единствено да помага на страдаещитѣ и да ги спасява. Съ тѣзи си опити спечелени на бойното поле, Billroth сполучи да стане авторитетъ по военната хирургия, и по урежданѣто военнитѣ болници. Неговата книга за транспорта на раненитѣ, за лѣкуванѣто куршумени рани както и неговитѣ хирургически писма отъ военнитѣ лазарети въ *Manheim* и *Weissenburg* иматъ обща извѣстность. Посрѣдъ кървавия и убийственъ бой Billroth се яви като апостолъ на науката и човѣколюбието — а това е голѣма заслуга.

Слѣдъ връщанieto си въ Виена Billroth почна да събира материали за организацията на медицинскитѣ студии въ университетитѣ по цѣлъ свѣтъ; като резултатъ отъ той му трудъ излѣзе книгата за обучението и учението на медицинската наука, която книга обърна вниманието на всички.

При всичко това Billroth не е пропускалъ нито единъ въпросъ, който се е докосвалъ до хирургията или до патологията и даже въ послѣднитѣ години, когато физическитѣ му сили все повече и повече ослабваха, той слѣдваше и разясняваше всичкитѣ въпроси по хирургия. Тѣй напр. кратко врѣме прѣди послѣдното си разболяване Billroth държа сказка въ Виенското Медии. Друж. върху своитѣ опити за лѣкуване аневризмитѣ и освѣтали при това значението и ползата на всичкитѣ по това познати методи.

Нъ при всичкитѣ горѣнаведени и много други още негови публикации помагалъ е голѣмъ трудъ и за редактиране на *Handbuch für Chirurgie von Pitha-Billroth* и *Archiv für klinische Chirurgie von Langenbeck*.

Знаменита е тоже сбирката отъ искусни фотографически картини на рѣдни хирургически случаи, която сбирка той желалъ да издаде заедно съ специалната хирургия, но по физическо ослабване не успѣлъ.

Billroth като учителъ се стараелъ да направи своитѣ ученици ревностни къмъ самостоятелна работа и за тая цѣль имъ давалъ на разположение всичкото богатство на своитѣ огромни опити и познания. Въ тая негова дѣятелность и въ неговата непостижима способность да привлича слушателитѣ и макаръ при тежки обстоятелства да ги подготви добръ и праща като апостоли за борба противъ човѣшкитѣ немощи, лежи главната заслуга на Билрота. Нему сж били прѣдани сърцата на всички които сж го познавали, него сж прославявали по всички страни дѣто сж били познати плодотворнитѣ му дѣла. Съ смъртъта на Билрота на първо мѣсто губи Виенскитѣ университетѣ. Отъ него изчезва единъ великъ човѣкъ, отъ него се губи единъ отъ отличнитѣ прѣподаватели, които ни припомняхъ блѣскавата епоха на Виенския медицински факултетъ — времето на Rokitsansky, Skoda, Oppolzer и Brücke.

Billroth като операторъ се е старалъ да разшири областъта на оперативната хирургия и съ своята почти непогрѣшима ръка при операциитѣ ѝ създаде, може да се каже, нова епоха. За това свидѣтелствуватъ неговитѣ Ressectio Oesophagi, парциална и тотална Extirptio laryngis, ресекция на стомаха и червата и др.

Като човѣкъ Billroth е билъ надаренъ отъ природата съ здраво и добръ развито тѣлосложение и приятна външность, при всичко че тѣхната фамилия е била заражена отъ туберкулоза. Отъ самото начало и до последната минута ималъ е голѣма наклонность къмъ музика и се е сравнявалъ въ музикалното искусство съ най-знаменититѣ критици. Дружилъ се е съ знаменити хора, цѣнилъ е високо тѣхното знание и се е въодушевявалъ за доброто, хубавото и справедливото. Веселието е обичалъ и го е считалъ като най-добра почивка за ума. Въ фамилиарния си животъ Billroth не е билъ идеаленъ, но е билъ доста щастливъ. Ожененъ въ 1858 г. за Christel Michaëlis ималъ е единъ синъ и 4 дѣщери отъ които само третѣ дѣщери сж живи.

Външни отличия е ималъ Billroth тоже много: бѣше придворенъ съвѣтникъ, дѣйствителенъ членъ на царската академия на наукитѣ, рицаръ на царския Австрийски Леополдовъ орденъ, притежателъ на почетни знакове за искусство и наука, притежателъ на крал. Прус. желѣзенъ орденъ II. степенъ и много др.

Билъ е почетенъ членъ и дѣйствителенъ членъ на много вътрѣшни и външни медицински и други учени дружества.

Дръ Г.

Паркманъ и Фриманъ. На 8. Ноември м. г. умръ въ владѣнията си, недалечъ отъ Бостонъ, Франсезъ Паркманъ, последниятъ отъ плеядата на американскитѣ историци. Ако Паркманъ се не ползува съ такава популярность въ Европа, съ каквато се ползуватъ неговитѣ другари по историч. трудове Прескотъ и Мотлей, това се обявява съ обстоятелството, че тѣзи последнитѣ сж вземали за сюжети на своитѣ историч. трудове важни епохи отъ европейската история или такива събития (откриваннето на Мексико и на Перу напр.), които сж ставали въ новия свѣтъ, но сж имали грамадно значение и за стария свѣтъ, а Паркманъ се е посветилъ изключително на

първоначалната история на английските колонии въ Съв. Америка („Езуититѣ въ Съв. Америка“, „Французскитѣ пионери въ новия свѣтъ“, „Старитѣ наредби въ Канада“ и пр.). Неговитѣ съчинения интересуватъ главно американцитѣ, при всичко че по блѣскавото изложение, по обработката на грамадното количество, събрани отъ него нови материали и умѣнието му да поддържа любопитството на читателитѣ, тѣ заслужаватъ пълно внимание отъ страна на европейскитѣ читатели наредъ съ популярнитѣ съчинения на Прескота и на Мотлея.

Извѣстниятъ професоръ при Окефордския университетъ Фриманъ, който се родилъ въ същата година, въ която се родилъ и Паркманъ и умръ 1½ година по рано отъ него, прѣдставлява съвсѣмъ другъ типъ историкъ, нежели Паркманъ. Паркманъ е гледалъ въ историята наука, която, на основание на източници, върно прѣдставя миналото, а Фриманъ, като е обръщалъ надлѣжното внимание върху източникитѣ, е виждалъ въ историята не само повѣствователна наука, но и наука за човѣка, като за същество политическо, наука, която има за цѣлъ да съдѣйствува на прогреса и на хуманността. Като е служилъ на такава идея, Фриманъ е вземалъ живо участие въ съвременния общественъ животъ чрѣзъ книги, брошури, журнални статии, газетна полемика, лекции и рѣчи по митингитѣ. Ръководещата мисълъ на цѣлата негова дѣятелностъ е било убѣждението, че европейската история е лѣтописъ на една велика борба за освобождение на човѣчеството, началото на която се почва съ първитѣ глави на Хородотовото съчинение, а продължението ѝ се намѣрва въ вседневнитѣ газетни телеграми. Той е писалъ 7 тома за завоеванието на Англия отъ Норманитѣ и царуването на Вилхелма II. 3 т. за Сицилия, 15 т. за разни археологически, архитектурни и исторически въпроси и голѣмо число журнални и газетни статии по всичкитѣ политически и обществени въпроси. Неговата ученица (американка) Деліа Партеръ, която даде характеристика за него въ ноемвр. книжка на журналъ „Scribner's Magazine“, казва, че той винаги е защищавалъ (въ журнални и газетни статии) угнетенитѣ народности, че никой не е защищавалъ тъй искрено свободата, както той и че никой не е нападалъ съ таково пламенно краснорѣчие Австрия, лорда Сализбури, Берлинскитъ конгресъ и Турция, за гдѣто били прѣслѣждвани християнскитѣ народности на истокъ.

Той е дѣйствувалъ обаче не само съ слово, но и съ дѣло. Тѣй на 1881 год., когато гърцитѣ се готвѣли за война съ Турция и се нуждаели отъ материални средства, той събралъ въ Англия повече отъ 250,000 лири стерлинги и ги пратилъ въ Гръция. А въ врѣме на турекитѣ ужаси, той горещо защищавалъ българитѣ, защита която му е коствувала значителна материална жертва, понеже прѣкратилъ своето сътрудничество въ „Saturday Review“, който журналъ държалъ страната на турцитѣ. (Фриманъ е ималъ до тогава 600 лири стерлинги сигуренъ приходъ отъ този журналъ). (Историческій Вѣстникъ).

Г. Д.

„Рада, разказъ изъ живота на една българска за друга“, (вж. Бълг. Прѣгледъ V. 1—36).

Въ IV. кн. отъ Български Прѣгледъ Н. П. Даскаловъ показва, че истинскиятъ авторъ на драматическата сцена „Радоилъ“, която печата П. П. Славейковъ като свое оригинално произведение въ Мисълъ (год. III. кн. II.), е английскиятъ поетъ Б. В. Проктеръ. И редакцията на Бълг. Пр. по тоя поводъ забѣлѣжи, че П. П. Славейковъ, като е побългарилъ тая сцена, нѣмаше нищо да изгуби, ако бѣше изрично споменѣлъ името на източника, отъ гдѣто е заелъ сюжета, защото изобщо за нашата книжнина е печалба, ако се внесе въ нея добро произведение отъ чуждъ писателъ, особено пъкъ когато то се прѣработи въ български духъ. Всѣко занемаряне на тая списателска длъжностъ спрѣмо първия авторъ на едно литературно произведение е голѣма погрѣшка. Увѣрени бѣхме, че случката съ „Радоилъ“ произлиза отъ онова познато нехайство, което владѣе въ нашата литература откъмъ тая страна, и напомнихме, че въ бѣдѣще трѣбва по-добрѣ да цѣнимъ нравственото значение, което има всѣко скрито внасяне чужди произведения въ нашата литература. Въ кн. VI. отъ Бълг. Пр. 162—167 читателитѣ ни сѣ могли да прочетѣтъ отговорѣтъ на Славейковъ и повторнитѣ наши бѣлѣжки. Отъ тоя отговоръ ясно се вижда, че наистина у насъ е завладѣлъ лошъ навикъ, и че честото прѣмѣлчаване чуждиятъ източникъ, което е така обикновено въ нашата прѣводна литература, въ много случаи произтича отъ просто нехайство, а не толкова отъ лошъ умисълъ, да се скрие чуждото име. Та и може ли да се мисли сериозно, че може да се скрие нѣщо, което е явно и твърдѣ лесно достъпно на критиката? Слѣдователно лошъ навикъ и нищо повече. Но този лошъ навикъ трѣбва частъ по-скоро да се унищожи, ако искаме да запазимъ почититѣ къмъ своята книжнина, къмъ сами себе си. Че ние сме имали право въ този смисълъ да натякваме Славейкову, и че той нѣмаше защо да се сърди, ще покажемъ сега съ единъ новъ примѣръ. Сюжета на разказа „Рада“, който биде напечатанъ въ Български Прѣгледъ кн. V. 1—36, се указва сега заетъ изъ сръбския разказъ „При кладенеца“, написанъ отъ Лаза Лазаревичъ, младъ писателъ, който се поминѣлъ на 1890. г. Отъ този разказъ се явиха почти същеврѣменно два прѣвода — французки („Au puits“) въ Nouvelle Revue (Юни 1893 г.) и руски („У колодца“) въ „Книжки Недѣли“ (Юли 1893 г.). Нашиятъ разказъ „Рада“ не е простъ прѣводъ на оригинала: концепцията на сюжета изцѣло е запазена, но при това авторѣтъ, г. М. Георгиевъ, е умѣлъ да прибави нѣколко нови момента и да го напичи съ по-богата цѣтна стафажа така, че разказътъ се явява твърдѣ сполучливо даже майсторски побългаренъ. Но при все това оригиналътъ и въ тая негова прѣработка ясно личи, така че г. М. Георгиевъ трѣбваше да спомене източникътъ, съ което щѣше да спечели по-голѣма похвала. Той това е пропуснѣлъ да направи, както самъ изповѣда прѣдъ насъ, просто поради онова нехайство, за което говорихме по-горѣ: той е мислилъ, че „не е толкова необходимо“ било това, когато къмъ оригинала е

прибавилъ отъ своя страна толкова свои собствени страници. Така е мислилъ и авторътъ на Радилъ, но това не е съвсѣмъ извинително, та отъ сърдце желаемъ, въ бъдеще да се избѣгватъ подобни случаи.

Отъ редакцията.

„Athenæum“ за романа „Подъ Игото“. „Athenæum“, първиятъ английски литературно-критически журналъ, който излиза въ Лондонъ, дава слѣдующиятъ краткъ, многозначущъ отзивъ за романа на г. Ив. Вазовъ „Подъ Игото“, наскоро прѣведенъ на английски:

„Дължини сме да забѣлѣжимъ, че най забѣлѣжителниятъ романъ, който се е появилъ на английски прѣзъ 1893 година, е единъ прѣводъ, и прѣводъ отъ языкъ, който другъ пжтъ не е ималъ литература (?) — „Подъ Игото“, съчинение на българския писателъ Иванъ Вазовъ . . .“

II.

75-годишниятъ юбилей на петербургския университетъ се отпразднувалъ на 8. Февруари безъ особено тържество, а само съ едно пълно събрание отъ сегашни и бивши професори на университета и цѣлата студентска младежъ. Особени депутации или делегати отъ другитѣ руски университети нѣмало; само най-стариятъ руски университетъ — Московскитъ — изпратилъ професоръ Тимирязова съ поздравителенъ адресъ. — За споменъ на юбилея било рѣшено да се издадѣтъ двѣ книги: 1) „Биографически словарь“ на всичкитѣ сегашни и бивши прѣподаватели при петербургския университетъ и 2) „Материяли“ за историята на университета прѣзъ послѣднитѣ 25 години. — Освѣти това за почетни членове на университета били избрани Пастъоръ и князь Никола Черногореки. — Петербургскитъ университетъ ималъ на 1. Януари т. г. 188 прѣподаватели и 2675 слушатели — най-голѣмо число откакъ съществува университетътъ.

Б.

III. ИЗЪ НАШИТЕ ПЕРИОДИЧЕСКИ СПИСАНИЯ.

Българска Сбирка, Списание за книжнина и общественни знания, излиза под редакцията на *С. С. Бобчевъ* и *М. И. Маджаровъ*. Год. I. Кн. II. 1894. Пловдивъ. 8' 81—176.

Втората книжка отъ Б. Сбирка донася на първо мѣсто петъ нови стихотворения отъ Вазова подъ име „Какво мѣлвеше Монбланъ“; тѣ сж все поетически рефлексии, възбудени у автора при неотколѣшното му пѣтуване по Алпитѣ. Стихотворенията сж означени като частъ отъ една сбирка: „Алпийска книга“. Вазовъ сполучва въ рефлексивната лирика; само четвъртото стихотворение, „Юнгфрау“, не се чете особено гладко поради рефрена „Юнгфрау“, който слѣдъ всѣки стихъ се повтаря. — За статията на К. Величковъ „Българскій языкъ и литературното образование въ нашитѣ училища“ бѣхме казали, (Бълг. Прѣгл. кн. V 176), че не разяснява въпросътъ на темата така, както се очакваше. Сега редакцията въ една бѣлѣжка (173 с.) казва, че мнѣнието ни било прибързано и то навѣрно за това, че редакцията пропуснѣла да отбѣлѣжи въ края на статията „слѣдва“. Но ето сега прочетохме и продължението (97—107) и не виждаме, че имаше ли прибързано въ мнѣнието ни. Сега вече има потрѣбното „слѣдва“, и ние знаемъ, че статията ще се продължи; никой не ще бѣде по-доволенъ отъ насъ, ако поне идущето продължение хвърли потрѣбната свѣтлина върху въпроса и ни накара да си измѣнимъ мнѣнието. Съ удоволствие прочетохме статията на Маджарова „Българската гражданка, цѣнена отъ българския печатъ“ (110—118), понеже тя отъ край до край съдържа здрави мисли по въпроса. И наистина, кой ще откаже, че мъжътъ днесъ ръководи и възпитанието на жената, и че отъ идеалитѣ, които залъгватъ фантазията на мъжетѣ, зависѣтъ и идеалитѣ на женитѣ? Ако мъжътъ, комуто изцѣло сж отворени вратата на жизнената опитност и на теоретичното както и на практичното образование, се прѣдава на празна суета, не е чудо, че и жената, за да му угоди, ще гледа да се усъвършенствува въ тая посока, толкова по-вече, че тя не може да създава самостоятелно своя карьера. За това всѣко осмѣждане женскитѣ полъ трѣбва да бѣде съ огледъ къмъ това, което вършѣтъ мъжетѣ. Който си стиска очитѣ прѣдъ ужасното фанфаронство, прѣдъ несериознитѣ и даже развратни постѣпки на мъжетѣ, а намира удоволствие да изтъква недостатѣцитѣ на женитѣ, той е несправедливъ, даже нехуманенъ. Да дадемъ истинско школно образование на жената — това трѣбва да ни бѣде девизата. Но за това пакъ трѣбва да се грижимъ ние мъжетѣ, защото въ наши рѣцѣ е всичко. . . .

Въпросътъ, кога се е появило Фотиновото „Любословие“ сега вече може да се счита разрѣшенъ, слѣдъкато се направи подробна оцѣнка

на намѣреното „Любословие“ отъ 1842 г. въ Бълг. Прѣгл. Кн. VI. Старата дата 1844 год. остаа непокѣтната, защото намѣрената книжка отъ 1842 год. е наистина само покана — пробенъ нумеръ, а не сѣщински журналъ. Нѣма съмнѣние, че ония, които най-напрѣдъ изѣстихъ за той пробенъ нумеръ, направихъ услуга на българската библиография — това никой нѣма да откаже. Въ този смисълъ и Българска Сбирка съ право забѣлѣзва: „Все е по-хубаво въ туй наше застояло блато да се поразмърдамъ“ (152). Но сериозно ли е да се свѣрзва съ това и тази бѣлѣжка: „Стига все за правописа“? За разрѣшенето на правописния въпросъ Бълг. Сбирка още нищо не е допринесла, така че е много рано, тя още отъ сега да казва стига, толкова по-вече, когато всѣка страница и отъ това списание ни припомня, че има у насъ да се разрѣшава правописенъ въпросъ. Азъ съмъ голѣмъ приятель на хумора, но мислѣхъ, че тукъ не му е било мѣстото. Това трѣбва да забѣлѣжъ и по поводъ на писаното отъ И. П. Пѣевъ за Български Прѣгледъ (160—169), гдѣто се задѣва и правописниятъ въпросъ. Не е ли време вече, по-сериознитѣ наши списания да се възпротивихъ на това прѣнасянье клюкареки занаятъ и въ литературата? И редакцията на Българска Сбирка неспрѣмѣнно ще трѣбва да вземе участие въ той походъ, макаръ че отъ него най-много ще пострада нейниятъ референтъ. Като е думата за последния, ще забѣлѣжимъ веднага, че на стр. 170 нѣкой прѣвелъ кратката библиографическа бѣлѣжка отъ В. Ягичъ върху неговата книжка: „Идеологическа класификация на българскитѣ прѣдлози“ (въ *Archiv für slav. Philologie* XIV. 619 год. 1890). За тая книжка азъ напечатахъ подробна рецензия въ Мин. Сбор. кн. II. 36—52 и тукъ изказахъ като общо заключение за книгата това, че авторътъ намѣсто да изслѣдва синтактически, какъ се употрѣбаватъ прѣдлозитѣ въ българскитѣ говори, той просто заелъ една стара класификация, вече приспособявана за толкова славянски и неславянски сродни езици, та се мѣчи да покаже, че и българскитѣ прѣдлози могатъ да се смѣстятъ подъ тая класификация. Азъ забѣлѣжихъ поради това, че е по-благодарна задачата, да се изслѣдва, какъ е ставало синтактичното замѣстяване на старитѣ български синтетични падежи чрѣзъ днешнитѣ аналитични — прѣдложни падежи, отколкото задачата, която си е поставилъ авторътъ и пр. (М. Сб. II. критич. отд. 48). Авторътъ тогава побърза да отговори въ Балканска Зора (1891. бр. 443, 444, 445) въ единъ подлистникъ. Тукъ той се пристори, какво азъ съмъ казалъ на споменѣното мѣсто, че задачата, която г. Пѣевъ си избралъ, била не благородна, и че това смрътно докачение той незаслужвалъ, и че той бързалъ да се защити въ колонитѣ на Балканска Зора, защото слѣдната книга на Сборника, гдѣто се падало да отговори, щѣла да излѣзе най-късно слѣдъ 6 мѣсеца, а авторътъ билъ боленъ, та можелъ до тогава да умре и пр. („а ние като болни може до тогава да умремъ и на другия свѣтъ, кой знае, може да ни се види тежко, дѣто не сме отговорили“ бр. 443). Слѣдъ тая постыпка читателятъ се досѣща, какъ ни отговори авторътъ: той счете отговорътъ за свѣршенъ, щомъ каза, че не той, но писателятъ на критиката е не благороденъ човекъ. Този отговоръ авторътъ разирати въ отдѣлна брошурка, а веднага слѣдъ това побърза въ една кратка бѣлѣжка, печатана пакъ въ Балканска Зора, публично да иска извинение, че несправедливо ме на-

паднѣлъ, като билъ криво прочелъ думата „по-благодарна“ за „неблагогородна“. Това извинение не е прибавено къмъ брошурката.

Трѣбва сега да споменемъ, че и В. Поповичъ се отзова за тази книга въ П. Сп. кн. 39, стр. 482—487, гдѣто между друго тъй сѣщо повтори мисълта на първата критика, като каза: „Главната грѣшка въ г-нѣ Плачковото съчинение състои въ класификацията на българскитѣ прѣдлози, само и само за гдѣто тя го увлѣкла и го захласнала въ съвѣсмъ едностранчива посока“ (485). При това рецензентътъ за утѣшение на г. автора казва: „Знанието не липсува у г-нѣ Плачкова“ (487). Но ако противното отъ деликатностъ не се казва изрично, понеже то ясно личи отъ това, което до сега е написалъ авторътъ, не е деликатно ни такова утѣшаванье, което злѣ послужва именно съ това, че напомня тъкмо противоположната дѣйствителностъ.

И ето сега, слѣдъ три години се публикува бѣлѣжката на Ягича за сѣщата вече критикувана у насъ книжка и се печата безъ ни най-малка бѣлѣжка, че е имало такава критика. Но какво ново и лѣскателно за автора казва тая кратка бѣлѣжка? Нищо ново, а само потвърждава прѣждата на домашната критика: „Тая малка книга за употребението на бѣлг. прѣдлози би стреснѣла човѣка съ своя биещъ въ очи насловъ; въ дѣйствителностъ обаче тя е много по-безвръдна, отколкото може да се прѣдполага по нейния „идеологически“ надписъ... Желателно би било само (говори се за бѣждшитѣ издирвания), колкото е възможно по-малко да личатъ идеологическитѣ класификации“. И тъй трѣбваше и Ягичъ да каже това, за да се повѣрва, че нашата критика е имала право. Защо поне не се признае това откровено?

„Младина“, Научно-забавителенъ вѣстникъ съ картини за младежитѣ отъ двата пола.—По поводъ на рецензията върху списанието Младина въ Бѣлг. Прѣгледъ кн. V. 180—182 редакцията на сѣщото списание пише дълго писмо до редакцията на Бѣлгарски Прѣгледъ, въ което се напада рецензентътъ за това, че той ужъ умишлено „съ задни цѣли“ покудилъ списанието Младина, понеже казалъ, че като сравни човѣкъ „Младина“ съ „Звѣздица“, ясно се вижда „типъ и прототипъ“ (181). Това било голѣмо докачанье за редакцията на Младина, и тя сега въ писмото си слѣдъ дълги и широки разправии дохажда до едно заключение, което ние, съгласно съ желанието ѝ, цитуваме, както е въ писмото: „Явно е обаче, че не „Младина“ е „прототипъ“ на „Звѣздица“, а тъкмо противното. Прѣдъ видъ на това умоляватъ се Г-не прѣдсѣдателю, да обявите въ идущата книжка на списанието си, че Г-нѣ критикувача погрѣшно нарича сп. „Младина“ прототипъ и копие на „Звѣздица“. Дружеството („Отецъ Паисий“) се надѣе, че нѣма да оставите, щото една лѣжа да фигурира въ колонитѣ на списанието Ви, което злѣ се отразява върху авторитета му, като единствено най-сериозно нѣше списание, а напротивъ, ще вѣстановите истината, както е въ дѣйствителностъ. Прѣдсѣдателъ Д. Т. Абаджиевъ; Дѣководителъ В. Гайтанджиевъ (8 Февр. 1894 г. № 6, Казанлъкъ).“ Като обнародваме този най-важенъ пасажъ отъ писмото, принудени сме да дадемъ нѣкои разяснения, отъ които ще се види, че думитѣ на рецензента нѣмаше да се сторѣтъ на редакторитѣ на „Младина“ толкова обидни, ако бѣхж тѣ по-добрѣ вникнали въ

истинския смисъл на тия думи отъ рецензията. Първома рецензентътъ е казалъ сѣщото, което твърдятъ и редакторитѣ на Младина, а именно, че Звѣздица е „прототипъ“ на Младина. Редакторитѣ на Младина, види се, не знайтъ, що значи думата „прототипъ“: тѣ мислятъ че тя е равнозначна на думата копие, поради което постоянно повтарятъ, че Младина не е „прототипъ и копие на Звѣздица“. Рецензентътъ не е ни употребилъ думата копие, а редакторитѣ сами я прибавятъ като синонимъ на „прототипъ“. Рецензентътъ е стрѣшилъ, че не е обяснилъ думата прототипъ, вмѣсто която можеше да каже нпр. първообразъ. Но при все това за една редакция се прѣдполага, че ще разбере значението на една дума, прѣди да трѣгне да пише сърдити писма поради тая дума. Най-сетнѣ отъ рецензията никакъ не прозира умисълъ, да се кори „Младина“, а да се хвали „Звѣздица“. Напротивъ всичкитѣ недостатѣци, които рецензията не одобрява въ списанието Младина, ги намира и въ Звѣздица нпр. между друго и това, гдѣто прѣзъ Юлий и Августъ не се издава списанието, та именно и за това тамъ се казва „типъ и прототипъ“. Укорътъ еднакво се отнася до двѣтъ списания, и поради това съвсѣмъ несправедливо съглеждатъ авторитѣ на писмото нѣкаква си пристрастность у рецензента спрѣмо сп. Звѣздица. Това изобщо е несериозно, да се правятъ подобни заключения по поводъ на рецензии, въ които ясно личи само желание, да се подобрятъ списанията, за които се говори. Списанието Българ. Прѣгледъ донесе въ кн. III. 172—173. особена оцѣнка отъ другъ рецензентъ за Звѣздица, отъ която тѣй сѣщо не се вижда стремение къмъ пристрастно и по-благонаклонно отнасяне спрѣмо Звѣздица. Колкото се отнася до въпроса, кое отъ двѣтъ списания е излѣзо по-напрѣдъ, рецензентътъ е виновенъ до толкова, че не е знаелъ, какво Младина се явила четири мѣсеца по-рано отъ Звѣздица. Но за това пъкъ е казано въ рецензията „до колкото знаехъ“, а не положително. Ала тукъ не е толкова важенъ този въпросъ, а въпросътъ за относителната стойность на сп. Младина. По тоя въпросъ рецензията казва въ заключение: „Изобщо Младина стои по-високо отъ новата „Китка“ и би могло съдържанието ѝ лесно да се подобри, стига да има воля за това“ (181). Ако редакцията на Младина не съзнава, че има въ списанието ѝ важни недостатѣци, които даватъ на критиката пълно право да кори, тя съ това ще покаже само, че не е дораснѣла за своята редакторска задача. Нека не се забравя, че именно дѣтскитѣ списания трѣбва да бѣждатъ въ рѣцѣ твърди вѣщи, понеже не е така лесно да се пише както трѣбва за малкитѣ читатели — дѣцата. Никой не отказва, че има напрѣдъкъ: Нека само да сравнимъ дѣтското списание „Здравецъ“, което издаваше Тончо Мариновъ и което въ 1884 година сключи третъ годишнина, съ кое да е и отъ най-слабитѣ сегашни дѣтски списания, и ще видимъ наистина, че днесъ, слава Богу, стоимъ въ тая областъ по-високо, защото такива чудовищни дивотии, съ каквито е изпѣленъ „Здравецъ“, днесъ сѣ вече невъзможни. Да вземемъ напримѣръ „басната“ Старецъ (на стр. 127. Здравецъ, бр. 8. г. III): „Старецъ разслабенъ и съ рана на ногата, безъ да го приканятъ отишелъ на балъ. Въ залата вѣче танцували. Старецътъ непрестанно се каплялъ и казалъ като прѣзъ зѣби на този, що посрѣщалъ гоститѣ: Колко ми е жалко! Ний сме закѣснели. Тука се говори за старецъ, ала колко млади мо-

гжтъ да земжтъ тѣзи басня отгорѣ си. Не да я земжтъ на гърба си, а да си признаятъ, че и тѣ сж подобни на стареца въ баснята“. — Ето и друга басна на сѣщата страница: „Мжжъ. Добъръ мжжъ се женилъ за зла жена. Ама колко зла? Цѣлъ сатанъ. Другаритѣ му отъ съжаление къмъ него придумали го да се распустятъ. А мжжтъ трепери и вика! Какъ да се распусте, пакъ послѣ да се жени за друга? Ами ако излѣзе по зла? Това се казва мжжъ будала“. — Ето съ такива „басни“ е изпълненъ Здравецъ, чийто редакторъ не е билъ толкова просвѣтенъ, за да разбере, какво върши. Ако сега, сравнително, дѣтската журналистика е въ по-добри рѣцѣ, не трѣбва да си въобразяваме, че е всичко постигнато. Увѣренъ съмъ, че слѣдъ години ще се гледа на днешнитѣ дѣтски списания въ сравнение съ по-добритѣ, които съ врѣме ще се явжтъ, тѣй, както сега ние гледаме на „Здравецъ“. Нека само редакторитѣ на Младина критически оцѣнжтъ разказътъ „Робина“, помѣстенъ въ книжката за Януари т. г. (и то прѣкъснжтъ съ „слѣдва“), и ще трѣбва да признажтъ, че така не се пише за дѣца. Ето главнитѣ мисли: Богданъ има дъщеря, прочута хубавица Ангелина. Бащата сънува лошъ сънъ, и се безпокои. Лошиятъ сънъ се изпълнява: Синътъ на пашата искалъ да зароби прочутата хубавица и да я потурчи. Ето турцитѣ навлизатъ въ кжщата. „Богданъ събужда дъщеря си и жена си и имъ казва: Всичко е свършено! . . Мила дъще, бърже облечи тѣзи мжжки дрѣхы и да бѣгаме, гдѣто ни виджтъ очитѣ . . Турцитѣ навлѣзохж въ двора и приближавахж къмъ кжщата. Богданъ отваря прозореца и скача въ градината, която е задъ кжщата. Слѣдъ него и Ангелина овисва (?) на прозореца, той жь прѣгржща и безъ да ги види нѣкой излизжтъ на край селото и хайде въ гората. Турцитѣ като диви навлизатъ въ кжщата при сплашената майка (продължава се въ VI. книжка)“. Къмъ тоя недовършенъ разказъ се отнася картината на 68 стр., която прѣдставя гора, и въ срѣдъ нея подъ едно дърво легнала като въ безсъзнание хубавата Ангелина, а до нея стои баща ѝ, съ ножъ въ едната ржка и втреченъ погледъ къмъ противоположната страна, като че ли чака да се появжтъ турцитѣ. — Като вземемъ въ внимание покрай тоя несответственъ на прѣдназначението си текстъ и честитѣ правописни погрѣшки, като нап. Богданъ се събужда омисленъ като че нѣщо сж е случило; сплашенъ, отихнж; извѣднжжъ; нѣколко турчѣна на конѣ сж наредили; простѣкъ; опасностъ; прѣпустнжли; мѣсо; ѣздяли; мълчели и пр. (кн. V. 66—72), явно е, че критиката има право да изисква подобрения въ списанието, а редакторитѣ му нѣматъ право да се показватъ така нервозни падори и груби спрѣмо критиката, както въ казаното писмо.

Л. М.

Основно училище. Мѣсечно педагогическо списание за училищна практика и педагогическа литература. Редакторъ Т. П. Митевъ. Год. I, брой I и II за м. Януари и Февруари 1894 год. Ломъ. Цѣна за шестъ мѣсеца 2 л. 50 стот.

Още едно ново педагогическо списание, което вече съ пробнитѣ броеве оправдава своето появяване, защото показва едно подобрене въ нашата педагогическа периодична книжнина. Ето съдържанието на първитѣ два броя излѣзли заедно на 1 Февруари въ 4 коли четвъртини:

I. Теоретически отдѣлъ. 1. Къмъ програмата. Отъ редакцията. 2. Съврѣмненото положение на народния учителъ (съ продължение). 3. Приготовлението на учителя за обучението. 4. Формалнитѣ степени на обучението по Хербартъ-Цилеръ. 5. Методата на Юнге по прѣподаването на естествена история (съ продължение).

II. Практически отдѣлъ. Образцови уроци: а) изъ законъ Божии за първа година на горния курсъ; б) изъ всеобща история за горния курсъ; в) откриванъето на буквитѣ (буква н) въ първа година на първия курсъ; г) изъ отечествовъѣдѣние за срѣдния курсъ.

III. Библиографически и критически отдѣлъ. Нашитѣ буквари. Рѣководства по български езикъ. Нови книги.

IV. Изъ списанията.

V. Училищна хроника.

VI. Литературенъ указателъ.

VII. Кореспонденция.

Както се вижда отъ горното, новото списание обгръща въ програмата си почти всичко, каквото може да бѣде интересно и полезно за основнитѣ учители въ кръга на тѣхната дѣятелностъ. При това „Основно училище“, както обявява редакцията въ началото, ще прѣслѣдва главно за цѣль, да дава на учителитѣ „практически упѣтвания по училищната и обществената имъ дѣятелностъ“. „Ние сме убѣдени отъ опитъ, че за сега най-голѣмата нужда на народния (!) учителъ ще се удовлетвори съ едно списание, което да има прѣимуществено практическо направление“.

Въ статията „Съврѣмненото положение на учителя“ се даватъ цѣлнни съвѣти на нашитѣ учители, какъ трѣба да се приготвятъ по прѣдметитѣ, които прѣподаютъ въ училището и особено какъ трѣба да се приготвятъ прѣдварително за всѣки свой урокъ. Много отъ мислитѣ исказани въ тая статия сж били взети, както се казва въ една забѣлѣжка къмъ края, отъ едно министерско прѣдписанне до окръжнитѣ училищни инспектори въ Хановеръ.

Въ встъпителнитѣ думи на тая статия се исказватъ покрай много хубави мѣнния и нѣкои не до тамъ вѣрни мисли, така напр. като се казва, че възможното равенство, до което би могло да достигне обществото, се състоело въ стремлението къмъ хубавото, доброто и истинното. Сетнѣ, че „каквото има да се очаква за подобрѣние на бжджшето поколѣние, това трѣбвало и могло да се очаква отъ възпитанието и образбванието, което се намирало въ рѣцѣтѣ на възпитателитѣ-учители!“ Мисля, че писачътъ тукъ твърдѣ голѣмо значение дава на учителското съсловие. Не може да се каже, че „народниятъ (!) учителъ прѣимуществено е призванъ да води обществото ни по правия пѣтъ“. Има и други важни фактори и условия, отъ които повече зависи развитието на обществото, нежели отъ непосредствената дѣятелностъ на учителя. Нашитѣ учители, колкото трудъ и да си дадѣтъ, не ще могатъ скоро да изведѣтъ нашето общество на правия пѣтъ, отъ който се е отдѣлило „подъ разни лоши влияния“, ако самитѣ обществени условия не се подобрѣтъ и не имъ подпомогнатъ.

Въ статията за „формалнитѣ степени на обучението по Хербартъ-Цилеръ“ писачътъ се показва горещъ привърженикъ на научната педагогика основана отъ Хербарта и на разработванъето ѣ направено

отподирѣ отъ Цилера и неговата школа. Ние трѣба тукъ да исповѣдаме, че никакъ не сме послѣдователъ на Хербартовата педагогика въ Цилерово измѣненіе, за какъвто ни подозира писачътъ. Наистина ние почитаме Хербарта като първиятъ отъ педагозите, който положи върху здрава философска основа педагогиката, обаче не сме и отъ ония, които считатъ Харбартовата система допълнена отъ Цилера за послѣдната дума въ педагогиката и които поставятъ тая система на първо мѣсто. Особно не можемъ да признаемъ Цилеровото разработване на Хербартовата педагогика за съвсѣмъ сполучливо. Не е само идеята на концентрацията съ културно-историческитѣ степени, която е досущъ погрѣшна и неприспособима въ основното училище, като несъобразна съ духа на дѣтето, и която отдавна е напуснѣта отъ всички свѣтски педагози. Съ пълно право единъ отъ горещитѣ привърженици на новата научна педагогика, именно D-r G. Fröhlich, вижда причината на това заблуждение на Хербарта и Цилера въ това обстоятелство, че както Цилеръ така сѣщо и Хербартъ не сѣ познавали точно дѣтската природа, както се проявява тя въ мислитѣ, игритѣ, чувствата, въ стремленията, исканията и дѣйствиата на дѣцата. Самъ Rein, най-горещиятъ послѣдователъ на Цилера, съглежда това, когато сѣда да размисли върху строгото примѣненіе на принципа на концентрацията и на културно-историческитѣ степени. Той тутакси забѣлѣзва, че тоя принципъ не е съобразенъ съ умствената направа на дѣцата и съ развитието на учебнитѣ прѣдмети въ подирнитѣ години на основното училище. Той признава, „че е невъзможно да се прокара и наложи принципътъ на концентрацията въ Цилеровъ смисълъ въ всички отдѣления на основното училище“, ами че трѣба да прѣгърпи разни модификации въ приспособленіето, които модификации обаче правятъ невъзможно да се задържи вече названіето концентрация. Само въ първитѣ двѣ години на основното училище Rein е на мнѣние, че може да се прокара строго концентрацията.

Но не само въ това не сме съгласни съ Хербартъ-Цилеровата педагогика или по-добрѣ дидактика. Ние не можемъ да признаемъ и постѣпването по формалнитѣ степени за единствено спасително. Наистина то е добро за учители още не твърдѣ опитни, но отъ друга страна не може да се отрече, че ако прѣподаването въ основното училище се води винаги точно по формалнитѣ степени, тогава обучението ше се обърне въ шаблона. Ето защо и единъ отъ най-виднитѣ педагози-практици въ послѣднитѣ години, който може би както никой другъ е разбиралъ, какво трѣба да бѣде обучението въ основното училище, директорътъ на педагогическото училище въ Ерфуртъ D-r C. Kehr, не е могълъ да прѣгърне догмата за формалнитѣ степени. „Нека ми прости Господъ грѣхътъ—но азъ още и днесъ не могъ да се сгорещъ, камо ли да се въодушевижъ отъ идеята на формалнитѣ степени. Азъ напълно съзнавамъ значението на една ясна диспозиция въ обучението — обаче никакъ не искамъ да вършъ всичко по една и сѣща шаблона . . . Ако да успѣеше нѣкой да ми наложи да постѣпвамъ споредъ петтѣ формални степени, тогава съ изгубването на своята свобода бихъ станжалъ не само най-скупниятъ учителъ въ свѣта, но полека-лека бихъ станжалъ и съвсѣмъ неспособенъ за учителска практика. Духътъ самъ си създава формитѣ, но формитѣ никога нѣма да създадѣтъ духъ“. И гениялниятъ прямъ Хербартовъ ученикъ Stoy

нѣколко дена прѣди смъртта си се произнесе остро противъ Цилера и неговитѣ подражатели: „... Врѣме е вече да се спре фанатическото владѣние на новитѣ пророци. Благодаренъ ще Ви бѣдѣ въ интереса на истината“, пише той на единъ приятель, „ако при тоя случай (издаванетоъ на едно педагогическо съчинение) обияте, че азъ не съмъ участвувалъ никакъ въ Цилеровитѣ нововъведения. Азъ ги считамъ за врѣдливи, ту като прѣкалявания, ту като разрушения на великитѣ дѣла на Хербарта. Менѣ всичко това ми е антипатично. Азъ съмъ убѣденъ въ Вашето съгласие, ако изкажѣ своето общо сѣжденіе: всичко ново въ това цилерианство не е добро, а всичко добро въ него не е ново.“ Наистина воденъето по петѣтѣ формални степени въ прѣподаванетоъ принуждава учителятъ да разработи първенъ основно своятъ урокъ и ще му помогне въ много случаи, но както казва единъ онитенъ педагогъ, „каква е тая шарлатаниа, да се употрѣби за всичко само една рецепта!“ И дѣйствително съ строгото приспособение на формалнитѣ степени при всички учебни прѣдмети се изнасява често пжти учебниятъ материялъ и се въвежда въ обучението едностранчивъ механизъмъ. Затова вече и Rein не се придържа строго о Цилеровата рецепта, ами изисква „свободно употрѣбление на петѣтѣ формални степени. Гдѣто една отъ степенитѣ причинява насилие на материяла, тя поврѣжда наѣето да спомага на умствения процесъ. Затова свобода въ употрѣбението!“

Съ това обаче не искаме да кажемъ, че нашитѣ учители не трѣбва да се запознахтъ съ учението за формалнитѣ степени и да не ги употрѣбаватъ въ обучението; страхуваме се само, като имаме прѣдъ видъ, какъ повечето отъ нашитѣ учители обичатъ да каратъ обучението по една шаблона, да не би строгото приспособение на степенитѣ винаги и въ всички прѣдмети да убие всѣкакво самостоятелно размишление и разработване на материяла.

Изложението на това учение въ „Основно училище“, ако и изобщо вѣрно, не е обаче съобразно съ умственото равнище на читателитѣ, за които е прѣдназначено. Боимъ се, че мнозина просто нѣма да разберхтъ това изложение, което изисква значителна психологическа и педагогическа подготовка. Тамъ се говори за емпиризмъ въ педагогиката, за аперценция на прѣдставленията, за аперципируещи прѣдставления и аперценционенъ процесъ, за психическо-синтетическа постройка на обучението, за артикуляция на обучението, за иманентно повторение и пр., безъ достатъчно да се обясняхтъ тѣзи мжчни понятия. Ние мислимъ, че не ще бѣдѣтъ само основнитѣ учители, които нѣма напълно да разберхтъ смисълътъ както на подобни изражения, така сжщо и на много пасажки въ статията, която е написана съ езикъ твърдѣ отвлѣченъ. Ето единъ примѣръ: „Всѣко учение става въ форма на аперценция, т. е. новиятъ материялъ, онова което има да се изучи, се аперципира, прихваща се, схваща се отъ находящия се вече въ душата старъ материялъ. Това аперципиране, схващане, става по извѣстни закони, а въ самия процесъ на учението (обучението), като аперценционенъ процесъ, Хербартъ-Цилеровата школа различава петъ степени. Понякоже тѣзи степени се отнасятъ само до формата на аперценционния процесъ, т. е. до процеса на учението, а не и до съдържанието на материяла и слѣдователно по тѣхъ може да се разработва всѣкоя конкретна единица на обучението; ... затова и тѣ се нари-

чатъ формални степени. Тѣ сж степени на аперцепционния процесъ, който става въ душата на ученика при всѣкое учение. Както дѣленieto. тѣй и задачата на формалнитѣ степени е, слѣдователно, въ зависимостъ отъ самия аперцепционенъ процесъ.“ Има тоже самъ-тамъ и неточности, като напр. „ . . . и тогазъ се захваща процесътъ на сливането, усвояването, който, поради по-голѣмата сила на старитѣ прѣдставления, се свършва съ извѣстно измѣнение на новото. Този процесъ на сливането, който има за слѣдствие измѣнението на новото прѣдставление, Хербартъ нарича аперцепция“. — „Анализа се нарича (първата степенъ) затова, защото въ нея се анализира съзнанието (извѣстенъ купъ прѣдставления) на дѣтето, разлага се на двѣ части: а) на една, която е нужна за възприемане на новото и б) на друга, която е непотрѣбна“.

И въ статийката „Методата на Юнге по прѣподаването на естествена история“ има тъмни и бомбастични мѣста: „Познаването на причината и слѣдствието въ природата е фактъ хиляда години старъ; но въздиганъето на тази каузалностъ до принципъ на наблюдението на природата е заслуга на новото врѣме. На древния миръ, когато въ всѣко дърво живѣяла една нимфа, каузалността въ природата е била непозната, както и за християнскитѣ срѣдни вѣкове, когато мисленъето е било свързано отъ неподвижнитѣ догми на телеологията. Черквата, която господствувала цѣлия културенъ животъ (германизъм!), виждала въ природата само едно чудесно мѣдро устроено дѣло Божие; за нея въ природата нѣмало чиста каузалностъ, но само телеология“.

Пробнитѣ уроци по законъ Божи, всеобща история и отечествовъдѣние сж съставени споредъ петътѣ формални степени, и то доста вѣщо. При откриванъето на буквитѣ вече се забѣлѣзва, че материялтѣ е насилеиъ, за да се вкара въ шаблоната — формалнитѣ степени. Въ четвъртата степенъ напр. се изисква да се укажътъ характеристикитѣ бѣлѣзи на новооткритата буква (голѣмината ѝ спрѣмо открититѣ букви, чъртитѣ отъ които е съставена и пр.), когато всичко това е вече взето въ втората и третата степенъ.

Въ библиографическия и критическия отдѣлъ се разглеждатъ на кратко нашитѣ сегашни буквари, само букварътъ на Кирова се критикува по-обширно, указватъ се ръководствата по български езикъ, които бихж могли да послужжтъ на учителитѣ, както и нови книги на български.

Отдѣлтѣ изъ списанията съдържа само единъ случаенъ откъслекъ отъ нѣкакъвъ баварски учителски вѣстникъ, на който нито се указва името, нито пъкъ мѣстото на излизанъето му и броятъ, отъ който е взетъ откъслекътъ.

Останжалитѣ отдѣли сж изпълнени доста добрѣ.

Между недостатъцитѣ, които забѣлѣзваме въ излѣзлитѣ два броя, главниятъ е тоя, че не е помѣстена въ тѣхъ никаква статия по сжщинската педагогика. Главнитѣ статии сж изъ областъта на дидактиката. Надѣваме се обаче, че идущитѣ броеве ще ни донесжтъ и чисто педагогически статии.

Другъ важенъ недостатъкъ, за който загатнахме и по-горѣ, се крие въ езика, който отъ една страна напомня нѣмскияиъ слогъ, отъ друга страна на мѣста е мжчно понятенъ, а по нѣгдѣ и лошъ. Ще приведемъ само нѣколко примѣра:

„Той трѣбва сетѣ да се усъвършенствува въ безпогрѣшното искуство при употребението на въпроситѣ и въ ползуване даже и отъ полуфрми отговори, безъ и да се нарушава прѣдначертания нѣтъ: да се грижи за равномерно живото участие на всички ученици, и на страхливитѣ и лѣнивитѣ, и слабитѣ и на другитѣ отдѣления, когато учителя обучава нѣколко отдѣления“.

„Най-забѣлжителното реформно движение въ областта на възпитанието и обучението е възбудено отъ философъ-педагога Хербартъ.“

„... то не се е основало на психологическо разбиране процеса на учението, нѣ просто на единъ отъ опитъ придобитъ тактъ (практическо чувство), неясността на което немогло да докаже необходимостта му.“

„Това, което е характеризирало новото естествоиздирване въ първия му периодъ — системата — това се прѣнесло и въ училището. Любенъ въздигна системата на неоспорима властъ въ училището, въ обучението по Естествовъдението.“

Вѣрваме, че по-нататѣкъ и въ това ще се подобри новото списание, а така сѣщо, че редакцията ще гледа, щото занапрѣдъ да не се срѣщатъ и толкова много правописни и печатни погрѣшки, колкото се намиратъ въ излизалитѣ два броя. Всички наши списания страдатъ малко или много отъ тая болестъ.

И. Г.

Женский свѣтъ съ притурка „Домакинѣ“, периодическо списание, редактирано отъ жени за госпожи и госпожици. Списанието излиза дваждъ, на 1. и 20., а притурката на 10 число всѣки мѣсець. Директорка *Теодора Г. Нозва*. Варна, год. II бр. 1—3.

Минѣ се вече една година отъ какъ излиза списанието „Женский Свѣтъ“, което, щомъ се появи, направи цѣла сензация само заради това, че у насъ до сега не е имало специално женско списание, а още и редактирано само отъ жени и само за жени! Потиснатиятъ нашъ женски свѣтъ се раздвижи и зарадва, че ще има свой специаленъ вѣстникъ, и то бѣше достатъчно, да се стече абонаментъ отъ вси страни на България въ „дирекцията“ на списанието. И така нашата женска читателска публика направи всичко, за да осигури първиятъ този „свой“ журналъ, и понеже той благодарение на тая поддръжка стѣпя вече въ втора годишнина, врѣме е, и критиката да направи равномѣтка, да види, какво е далъ този журналъ отъ своя страна на добродушнитѣ си абонати. Извѣстно е, че вече първитѣ броеве на тоя вѣстникъ показвахъ, че прѣдприятието е въ рѣдѣ недостойни за задачата, която си прѣдначерта този вѣстникъ, ала оптимизмътъ накарал мнозина да млѣжѣтъ и чакатъ, а нѣкои даже отидохъ до тамъ, че сериозно похвалихъ вѣстникътъ. Но сега всѣки оптимизмъ трѣбва да прѣстане и трѣбва да се заговори сериозно, понеже и първитѣ броеве отъ втората годишнина ясно показватъ, че имаме вѣстникъ, редактиранъ отъ женски Семковци, като че ли не ни стигатъ досегашнитѣ мъжки прѣдставители на тоя родъ литератори. Жената трѣбва да се образува наравно съ мъжа въ кръга на своето призвание, и понеже мъжката интелигенция е по-силна, по-приготвена, тя най-много трѣбва да помага, за да се подигне женското образование. Както сѣ вратата на нашитѣ най-високи женски учебни заведения широко отворени и за мъжетѣ — учители, така сѣщо и цѣло-

купната наша литература, всичките наши добри книги и списания, еднакво сж прѣдзначени за интелигенцията отъ двата пола. Братътъ трѣбва да поучава сестра си, и само така ще може да се създаде при еднакво развитие истинска братска любовъ, основана на междусобно уважение. Вече съ това, гдѣто малограмотнитѣ „директорки“ на Женский Свѣтъ обявихъ, че списанието се „списва“ само отъ жени, като върщахъ нѣкои проводени тѣмъ статии съ забѣлжка, печатана въ списанието: „съжаляваме, че не можемъ да помѣстимъ статията ви, защото списанието се списва само отъ жени“, се видѣ, на какъвъ умственъ уровень ще стои това списание. И наистина то така се „списва“, че унижава българскиятъ женски свѣтъ, ако би трѣбвало да считаме този журналъ за прѣдставител на женското образование у насъ. Но това е измама, понеже въ нашата литература има много по-зрѣли и даже твърдѣ сериозни трудове отъ жени писателки, така че вѣстникътъ „Женский Свѣтъ“ ще остане само като едно скръбно явление, — възможно само при тая голѣма снисходителностъ на критиката и общия оптимизъмъ, съ коиго отъ начало се посрѣщатъ малограмотнитѣ прѣдприятия въ литературата ни. Заслѣпена отъ тая търпимостъ на критиката, дирекцията на Женский Свѣтъ въ първия брой на втората годишнина вече се осмѣлява да разпространява и грубо суетвѣрие, за да печели повече абонаментъ, суетвѣрие, което отъ други страни бичуватъ и не могатъ да изгонятъ: дирекцията влѣзла въ споразумѣние съ единъ графологъ, и сега абонатките могатъ чрѣзъ дирекцията да пращатъ поржкитѣ си, като прилагатъ по два лева, за да получатъ отговоръ, печатанъ въ журнала, или петъ лева, за да получатъ писменъ отговоръ направо. Вѣрвамъ, че има мнозина читатели, които не знайтъ, що е то графология и защо ни е потрѣбно да пращаме пари за графолога „чрѣзъ дирекцията на Женский Свѣтъ“. Ето какъ обяснява самата „дирекция“, що е графология: „Графология е новооткрита наука, чрѣзъ която може оня, който ъж владѣе, да опрѣдѣли характера, да познае обичаитѣ, да открие недостатѣцитѣ на коя да е личностъ, безъ, разбира се, да ъж познава съвѣтъ и безъ да е чулъ нѣкога да се говори за нежъ нѣщо, само каторазглежда съ внимание нѣколко реда, писани отъ нежъ. Графологътъ, щомъ има прѣдъ себе си, да кажемъ, една страница, писана отъ Васъ, никакъ не ще се двоуми да каже: честенъ ли сте или не, скромненъ ли или гордѣливъ и лицемѣрецъ; интелигентенъ, вѣренъ, живъ, вироглавъ или хладнокрѣвенъ; постояненъ ли или не въ чувствата си, т. е. такъвъ, на когото не трѣбва да се вѣрва много; уменъ ли, разсѣдливъ ли, съ силно ли въображение, способностъ, сладостъ, твърдостъ, изнѣженостъ, гнѣвливъ или търпѣливъ, може ли да се прѣструвате или сте искрененъ, лакомъ, разуменъ, веселъ, недовѣрчивъ и пр. и пр. Ще ви каже, най-послѣ, тъй вѣрно вашия характеръ, като че е живѣлъ постоянно съ васъ. Когато нѣкога се отнасяте до нѣкой графологъ, за да ви каже той недостатѣцитѣ или качества, добръ ще бѣде, ако и да не е до тамъ нужно, да му кажете мжжъ ли сте или жена, както и възрастта си. . .“ Ето така ще се просвѣтляватъ абонатките, като ще се отнасятъ до г-жа директорката съ писмата на своитѣ приятелки и приятели, и като ще прибавятъ по два или петъ лева. . . Нека забѣлжимъ, че прѣди да излѣзе Женский Свѣтъ съ това откритие, списанието „Свѣтлина“ донесе въ VII. брой

1893 г. обширна статия: „Графология (155 — 158)“, прѣведена изъ „Ребусъ“ отъ П. Касабовъ. Въ тая статия съ възхищение се повтарятъ всичкитѣ надежди, които наивниятъ свѣтъ възлага на графологията, а нито прѣводачитѣ, нито редакцията не намѣрили за умѣстно да направятъ поне една малка критическа бѣлѣжка, за да не се заблуждаватъ читателитѣ.

Защо се издава сега и притурка къмъ „Женский Свѣтъ“ подъ име „Домакия“ (годишна ц. 2 л.), хубаво се обяснява въ 1. брой на „Ж. Св.“: . . . „И тъй по първоначалното раздѣление на програмата си на двѣ главни части: теория и практика, съумѣхме да раздѣлимъ и списанието си на двѣ такива: теоретическо (Женский Свѣтъ) и практическо (Домакия). Программата на първото ще бждѣтъ теоритѣ върху всичко относително жената, а на второто — нейната практика въ дома като домакия, съпруга и майка“. Ние вече видѣхме отъ горния цитатъ, каква е „теорията“. Нека сега дадемъ нѣколко образаца изъ „практическото“ списание „Домакия“. Да видимъ, какво се казва подъ заглавието „Домакия кухня“. Тукъ направо се описва „какъ именно трѣбва да бжде направена и наредена кухнята и какви трѣбва да ѝ бждѣтъ принадлежноститѣ“: „Готвачницата ни трѣбва да бжде четвъртита, широка, обзрижта къмъ слънцето. . . . Температурата въ нея да не е никога по висока отъ оная на другитѣ стаи. . . . Най-необходимото нѣщо въ кухнята е огнището или, ако нѣма такова, една машина отъ сачъ или чугунъ. . . . Принадлежноститѣ на кухнята сѣ: при огнището една верижка, двѣ или по-вече пиростии и дилафъ, двѣ лопати, една метла и една кофа, която да се измива често, за да не замиришѣтъ нечистотиитѣ въ нея; още единъ малкъ кантаръ, нѣколко тенджери отъ разна величина, една двойна тенджера, най-малко два тиганя, една скара, единъ хаванъ и единъ сатъръ съ дъска за кълцанье месо“. Да разгледаме, какво казва статията „За благоприличнето“: „Благоприличнето прави приятни общественитѣ сношения и струва за обществото, каквото хармонията за пияното. За това толкова е важно и нужно за всѣки членъ на обществото да се отнася благоприлично, колкото необходимо е, щото всѣки тонъ отъ музикалната скала да стои на мѣстото си. Освѣтъ политическия законъ, на който изпълнението се налага на всѣки гражданинъ чрѣзъ материялно усилие, има и другъ таквъ, който можемъ да наречемъ общественъ, на който строгитѣ распореджания ни се налагатъ чрѣзъ наравствено, тъй да кажемъ, насилие, отъ което никой нѣма право да се освободи. Водими отъ логиката и обичѣта къмъ ближнитѣ си, можемъ, и ако не изучимъ политическия законъ, да не прѣстѣпваме неговитѣ распореджания. Нъ тъй като обикновения естественъ умъ и добрата воля много пѣти не достигватъ, за да се запазватъ распореджанията на обществения законъ, на който по-вечето членове, повидимому поне, се основаватъ на произвола, то изучаването му е необходимо за всѣкиго. . . .“. Ето така въ този тонъ продължава тая статия на „практическото списание“. Всичко това мислѣжъ стига, за да се разбере, че критиката трѣбва отъ сега нататѣкъ по-строго да се отнася къмъ прѣдприятия отъ подобенъ родъ . . .

X.

Мисълъ, списание за наука, литература и критика. Редакторъ Д-ръ К. Кръстевъ. 1894 г. Книга X. Февруарий (Януарий?) София.

Нашата литература прѣкарва сега една нова фаза, която се характеризира съ това, че въ литературното поле се подвизаватъ не малко писатели, които бързо-бързо сж прѣминжли прѣзъ училищни чинове и сж сѣднали да даватъ посока на литературата. За такива писатели „фразата е всичко, а логиката нищо“, както хубаво се забѣлжи въ Българ. Прѣгледъ (книга VI. стр. 210), на одного отъ най-познатитѣ у насъ прѣдставители на тоя типъ. Тукъ искамъ да обърнѣ вниманието на читателитѣ върху единъ новъ типиченъ поклонникъ на фразата, нѣкой си д-ръ Д. С., който не давно обдари българската литература съ едно описание на Охридското езеро, печатано въ X. кн. на Мисълъ стр. 740—742.

Това описание е класическо отъ своя родъ, и понеже, както се вижда, може да остане слабо забѣлжено и неоцѣнено споредъ достоинствата си, мислѣх, че е добръ да се прѣпечати по-голѣмата му часть и въ Българ. Прѣгледъ. Съ това, вѣрвамъ, ще се помогне поне малко, за да излѣземъ часъ по-скоро и отъ тази прѣходна фаза.

Охридското езеро.

Отъ Д-ръ Д. С.

Езерото е дивно. Единъ обьемистъ кристалъ, по-скоро дебелъ отъ колкото дълъгъ, сложенъ между кичести рѣтлини. И кристалътъ е течностъ, сълза. Чисти, прѣкрасни брѣгове. Съкашъ че бѣли като снѣгъ горски богини сж порѣчали вълшебенъ шадраванъ, и, прѣди да ги види слънцето, и съвсѣмъ голи, се тъкмѣтъ да влѣзѣтъ въ него. Виждате едно свѣтло, мраморно дъно. И надъ него трепти, играе, като да иска да ви проговори, водата, бисерна, райска. Тая игра въ тая южна природа е чудна. Нерѣдко я виждаме по руменитѣ щастливи страни на шеснайсетгодишна дѣвойка. Природата като че ли се забавлява, играе сама съ себе си. Образуватъ се неувими движения по повърхнината. Не нѣкой бѣлъ кристалъ ли се мѣрна отъ дъното? Не. Водата, душата ѝ поигра. Единъ бѣлъ лѣчъ, една цалувка лѣтна въ зефирътъ. И тая игра на кристалнитѣ пластове между, мраморното дъно и сладкий ефиръ е една тиха и сладка пѣсенъ; една пѣсенъ на природата, една вѣчна пѣсенъ. Тя усажда и не приспива; тя движи гърдитѣ, безъ да ги вълнува. Чувствувате природата чиста, благородна, щастлива. Това е мраморното дъно съ кристалнитѣ трептения.

При изгрѣване на слънцето безчислени снопове отъ лѣчи игражтъ по повърхността. Мислите, че богинитѣ се показватъ, кѣпѣйки се; и безчислени перли и диадеми образуватъ вълшебенъ танцъ. Гледайте, удивлявайте се, но не се бойте да подражавате богинитѣ: по-добръ влѣзте въ тѣхнитѣ редове, и кѣпете се, и танцувайте. Догдѣ сте живи ще благославяте тѣхното вълшебно корито. Често това безподобно и ослѣпително сиянье отъ лѣчи се разнообразява. На хоризонта се явява грандиозенъ бѣлъ корабъ, съ платна распуснати срѣщу слънцъ. Вий даже мислите, че виждате вжтрѣ и богинитѣ. Всички бѣли, всички голи правѣтъ въ триумфаленъ ходъ вълшебно славословие на своя огненъ и общъ любовникъ: царя на зората. Корабътъ е гордия, бѣлия като снѣгъ лебедъ;

главата дигната, крилата разперени. Не плува, но кжне се, тържествува. Слънцето го осветило съ ослѣпителна бѣлина; лжчитѣ и водата го направили, по капризъ, единъ идолъ. И тѣй, тѣ игражтъ, той тържествува.

Кждѣ обждъ ново очарование. Богинитѣ почиватъ; възшебний шадраванъ е въ чуденъ покой. Небето е зело царя на деня въ своя ржка, и сега то располага, то тържествува. И тѣй, всичко е синьо; сладка тропическа синевина; тя е бѣлизнява, но ясна, здрава и дълбока. И съ нищо, нищо не може да се сравни. Ако рая нѣма надъ себе си майско тропическо небе, той нѣма да бжде рай. Такова е езерото. Никога очитѣ ми не биха се двоумили да избержтъ между небето и земята: небето възвишава, то дава ангелски крила на душата. Но тука сравнението е обидно; езерото е възшебство. Най-послѣ и горѣ и долу е една стихия: единъ кристално чистъ зефиръ, трептящъ и прѣсенъ, лазуренъ и синъ. Божественъ стълбъ, съ единия край горѣ въ небесата, съ другия долу между зелени ржтлини. И тука се дига сила и прѣсность на горѣ.

II.

Разумъ, литературно научно обществено мѣсечно списание. Год. I. книга I и II за Августъ и Септемврий. Директоръ Никола Ионковъ-Влашкинъ. София, Печатница Н. Ф. Чипевъ 1893.

Едно отъ многото наши списания, които видѣхъ свѣтъ прѣзъ минжлата година. е и това литературно научно обществено мѣсечно списание, на което г. И. Влашкинъ далъ име „Разумъ“ и му се турилъ за директоръ. Името Ионковъ-Влашкинъ не е ново въ нашето литературно пѣприще; то е ознаменувано вече съ доста книжовни произведения и бѣше си осигурило доволно слава, та и безъ „Разумъ“ г. Влашкинъ минуваше за български литератъ. Па и като „редакторъ-издател“ се е подвизавалъ доста; а и онова литературно-научно-политическо мѣсечно Списание „Дума“, което, както се вижда отъ корицитѣ на „Разумъ“, не е прѣстанало още, има за редакторъ пакъ г. Влашкина. Ние нѣма да се простираме върху другитѣ литературни произведения на г. Влашкина, макаръ че тѣ заедно съ автора си и да прѣдставятъ характерно явление въ нашата литература. Намъ е тукъ цѣлята най-много да запознаемъ читателитѣ на „Бълг. Пр.“ съ новия журналъ на г. Влашкина — „Разумъ“, защото много отъ тѣхъ нити знажтъ, че има или е имало такова списание. „Разумъ“ се появи на българския литературенъ хоризонтъ прѣзъ мѣсець Августъ тази година и е 436. (и словомъ четирисотинъ и трийсетъ шесто) българско списание слѣдъ Фотиновото „Любословие“. Първа и втора книжка излѣзоха (за Августъ и Септември) заедно въ обьемъ отъ 160 страници, и отъ тогава нито се видѣ нито се чу нѣщо за „Разумъ“. Ако г. Влашкинъ се е надѣвалъ на сензация и се е излѣгалъ, има право да се сърди на „Бълг. Пр.“; защото въ онзи шумъ, що го произведе правописниятъ въпросъ, „Разумъ“ се изгуби и заглѣхна безъ да обърне вниманието на българското общество върху себе си. -- Двѣтѣ първи книги отъ „Разумъ“ сж нанстина „съ разно-

образно съдържание“. Въ тѣхъ виждаме и белетристика, и история (исторически записки), и политика, и философия — всичко това гарнирано и съ малко стихове — съ една дума разнообразие не липсува. А и самитѣ статии (особено оригиналнитѣ) изобилватъ съ пѣстри мисли и фантастични образи — навѣрно защото авторътъ, имъ г. Владикинъ, изобщо се отличава съ пѣстъръ слогъ. Тѣй напримѣръ онова „Разказване“, що стои начело на „Разумъ“ подъ заглавие „Чернитѣ души“ не пада по езика си по-долу отъ много Вазови разкази, а по фантастичнитѣ си измислици надминува и Евгения Сю. Въ 36 страници г. Владикинъ успѣлъ да вмѣсти 9 глави съ най чудни заглавия: „Даскалъ Цвѣтко въ листника“, „Злитѣ духове“, „Гнѣвъ и кръвъ“, „Полицейска чума по циганитѣ“ и пр. — съ една дума сжщи сензационенъ романъ въ миниатура и г. Владикинъ дава съ него хубаво доказателство за своята буйна фантазия; щета само, че не турилъ тия вратоломни събития въ нѣкое по-отдалечено отъ насъ врѣме и мѣсто, ами ни ги разказва като да сж ставали прѣдъ очитѣ ни. „Чернитѣ души“ макаръ и невѣроятенъ разказъ, поне е занимателенъ; но зулустанската ужъ народна приказка „Добрия слонъ“, която слѣдва на второ мѣсто въ „Разумъ“ е съвсѣмъ безсолна и блудкава алегория. Слѣдъ едно доста сполучливо стихотворение „Нѣкога и сега“ иджтъ „Баберки изъ Априлското възстание“ — съ любопитни подробности и допълнения на онова, което авторътъ (г. И. Владикинъ) описа вече въ своята „История на Беливското възстание“ (София 1887, год).

„Българската Марсилеза“ (стр. 52.) е статия, съ която авторътъ ѝ (всѣ г. Владикинъ) се стареа да прѣпорѣча за българска народна химна Ботевата молитва. То добръ, но авторътъ е изпрѣплелъ всичко това съ такива чудни и дивни разреждания, щото главната му цѣль и мисль се губжтъ. Статията състои отъ нѣколко отдѣла и прѣди всичкитѣ върви едно дълго прѣдисловие, пълно съ фантастични бръщолевения за „тѣло и душа, буренъ и мърша, хубости и благоухания“. Тамъ се вижда г. Ионковъ-Владикинъ читавъ, както си е съ всичкия си пламенъ духъ и буйна фантазия — но и съ цѣлата си уметвена безредица. Слѣдъ прѣдисловието иде напечатана самата молитва и слѣдъ нея дълги, своеобразни коментари на всѣкоя отъ деветѣхъ строфи (за десетията се не споменува нищо) на молитвата, докато съ тѣржествени думи не дойде до „богътъ на разума“, за който послѣ говори подъ заглавие: „Сжщията на божеството“, за да се върне пакъ къмъ молитвата Ботева и да я прѣпорѣча за истинска народна химна „душа на демокрацията, защита на правдата, крѣпость на милосърдието, провъзвѣстникъ на добродѣлитѣ и царството на всеобщото щастие“. Не отказваме възвишенитѣ мисли на Ботевата молитва; но да я величаемъ пъкъ толкова много, значи да не познаваме срѣдата, въ която живѣемъ: Ботевата молитва е била на врѣмето си, а е и днесъ още за България — голѣмъ анахронизмъ.

Стихотворението „Падналиа Герой“ (стр. 78. и 79) технически не е до тамъ лошо, ала смисълътъ му е недостатъченъ.

Но апотеоза на вихрата фантазия Владикинова съставя „Бѣлата Конституция“ — съ която г. Вл. иска да направи

България честита за напредъ. „Българската Конституция“ е цяло съчинение, което захваща на 79. стр., продължава до 129. и не свършва още, а остава за другите книги на „Разумъ“. Това съчинение си има своятъ предговоръ, разделено е на разни глави и отдѣления — съ една дума не му липсува прѣгледностъ. Но защо всичко това? За да се знае до нѣкога, че и Владикинъ измислялъ едно врѣме една конституция за България, но го не послушали да я приложатъ. *Sic transit gloria mundi!* Търновската конституция не струва, каже; тя е причината на всичкитѣ голѣми и малки нещастия, които връхлетѣха народа ни. За това тя не заслужава любовь, а омраза. Тя е опетнена, окървавена, помрачена и за това ще я кръстимъ *Черната конституция*. Ние (Ионковъ — Владикинъ) изработихме самички единъ новъ основенъ законъ за страната и за отличие отъ деегашния го нарекохме *Българската конституция*. Наредихме всичкитѣ членове така, щото да се въцари отъ приемането ѝ нататкъ благодатния миръ и правдата. Но пакъ съзнава г. Вл., че българската конституция като изработена само отъ едно лице не може да бѣде нито съвършена, нито наложена; за това желаме да се критикува тя отъ всичкитѣ наши уметвени сили, по вѣстници, по списания, по кафенета и събрания, съ една рѣчь отъ всички и по всеждѣ. Той ще слѣдва да обяснява съ редъ статии както началата, тъй и отдѣлнитѣ членове на Българската конституция. Той се е снабдилъ съ хубави съчинения върху конституционното право, па освѣнъ това отъ 1881. год. насамъ ври и кипи въ нашитѣ политически борби, изучилъ всичкитѣ добри и лоши страни на нашия политически въртежъ — на кратко Българската конституция е послѣдна дума на политическата наука. Лошото е само, че тази дума излиза отъ устата и перото на единъ съвсѣмъ посредственъ български политикъ, та ни е много страхъ, да се не е нѣщо изплъзнулъ г. Владикинъ. — Слѣдъ текста на Българската конституция — обиема всичко 101 членъ — слѣдватъ коментарии, които се въртѣтъ главно околъ това, да се докаже, че народътъ самъ е или трѣбва да бѣде владѣтель на една земя, той да си създава закони, той да си пази интереситѣ — съ една дума г. Вл. ни проповѣдва пълна демокрация — безъ царъ, безъ правителство, а то е вече анархия. Но както сжщината на тази „демокрация“ тъй и нейната история, а тъй сжщо и всичкитѣ му съждения за „народовластнето“ сж ужъ популярно и разумливо, но твърдѣ конфузно и безсистемно изложени, та не виждаме опасностъ да се поведе нѣкой здравъ разумъ по идеитѣ на г. Владикина.

Стихотворението „Компромисъ“ или „Поетъ и борци“ не е лошо.

„Филосовската“ приказка „Суратското кафене“ отъ Левъ Толстой би одобрилъ човѣкъ само като има предъ видъ авторитетниятъ ѝ съчинителъ. Инакъ сжщиятъ мотивъ е изказалъ хиляди пкти по-простичко и яснико Montaigne прѣди 170 години въ едно отъ своитѣ *Lettres persanes*: Единъ човѣкъ се молѣше и думаше винаги тъй: Боже, не знамъ вече, какъ да ти служа, какъ да ти се моля; единъ ми казва — правинкомъ,

други — сѣднѣлъ, трети — на колѣнѣ, четвърти — кой знае какъ, и азъ не знаѣ, кого да слушамъ. — Онзи дент издохъ единъ заекъ въ единъ кервансарай. Трима души ме видѣхъ и тримата ми казахъ, че съмъ направилъ голѣмъ грѣхъ съ това: първиятъ (евреинъ) — защото съмъ изялъ нечисто животно: вториятъ (турчинъ) — защото животното било одушено; третиятъ (ерменецъ) — защото не било риба. Заминѣ единъ брахманецъ; азъ му разказахъ това и го попитахъ, кой има право; той ми каза: ни единъ отъ тримата — щомъ не си убилъ ти самъ заекътъ. Азъ му казахъ, че го убихъ азъ самъ; а, тогава, отговори брахманецътъ, щомъ си го убилъ ти, сторилъ си непростимъ грѣхъ; защото отгдѣ знаешъ, да не е била душата бащина ти или дѣдова ти въ тоя заекъ? — Всичко туй ме прави, о Боже, да се сожъ всѣки пжтъ, да не би да сгрѣшѣ прѣдъ тебе; но като искамъ да ти угоды, мислѣхъ си, че добръ ще сторѣ, ако живѣѣхъ като честенъ гражданинъ въ обществото, въ което си ме турилъ и като добръ баща въ челядъта, която си ми далъ“.

Въ „Култа на човѣчеството и неговитѣ апостоли Хекелъ, Хжксли, Хартинтонъ“ г. Вл. се възхищава пжкъ отъ религията на човѣчеството, сиречъ отъ религиознитѣ или подобри философики възгледи на Огюстъ Конта и Хартинтона — безъ да мисли, че 30 листа по-напрѣдъ величае до небето „Богътъ на разума“ — което не е все едно.

Слѣдъ това иде едно стихотворно „Послание до г-ца А-ва“ — навѣрно пакъ отъ г. Вл. — гдѣто освѣнъ че метриката не е увардена както трѣбва, но и митологията си пострадала доста.

Отдѣлътъ „Критика и библиография“ съдържа на първомѣсто една статийка „Разходка по нашето вѣстникарско поле“, въ която сж изказани твърди хубави мисли за наптитѣ вѣстници и отговорнитѣ имъ редактори. Отъ „книгитѣ и списанията“ се разгледватъ само „Педагогиумъ“ „Учитель“ и книгата на Vagigny: *La femme aux Etats Unis*. Подиръ това слѣдватъ съобщения за починалитѣ французки писатели Ренана и Тена — и най сѣтнѣ „Любопитности“. „Италиянския дългъ“, „Австрийската Императрица“, „Майката на Наполеона Великий“, „Подкупничество въ английскитѣ избори“ и „Холерата“. Както виждате 1. и II. кн. „Разумъ“ сж пълни съ любопитни теми и заглавия; езикътъ на „Разумъ“ тѣй също не е до тамъ лошъ, но туй което пада въ очи, то е. че всичко е нафърляно безъ редъ и безъ програма. Като разгрѣща човѣкъ „Разумъ“ иде му да похвали писателятъ му г. Вл. — защото по всичко се вижда, че той е единствениятъ сътрудникъ на Разумъ — да го похвали за неговата работностъ, за неговата богата фантазия — даже и за кичестия му слогу, но спстематичностъ, наученъ редъ и основа у него нѣма. Отъ много писане и редакуване, а тѣй сжщо и отъ много четене г. Вл. си придобилъ извѣстна сръжностъ за излагане мислитѣ, но колко по-сръженъ и по-основателенъ пѣше да бѣде той, ако бѣше си минѣлъ редовно прѣзъ училищнитѣ чистилища!

Б. Ц.

Утро, месечно литературно-научно илюстрирано списание. Година II. № 1. Силистра 1894 г. Януарий. Печатница М. Д. Ивановъ.

Неуморимиятъ „уредникъ-издателъ“ на това списание г. Панайотовъ нѣма да ни липи и тази година отъ периодическото си издание. Той ни го поднася сега отъ брѣговетѣ на тихъ-бѣлъ Дунавъ — отъ Силистра. Рущукъ, Шуменъ, Силистра сж тритѣ първи стани, които прѣминъ „Утро“ въ година и половина. Постоянството, съ което г. Панайотовъ се държи за своето „Утро“ ни се много аресва. То ни подежда за ония ковачи-скитници, които, дѣто и да се разположатъ, щомъ разпънатъ чадъритѣ си и наченатъ да духатъ, да чукатъ — да си каратъ занаятътъ. Тѣй и г. Панайотовъ: дѣто и да го тласне съдбата му и неговото нераздѣлно „Утро“ съ редакцията, администрацията, рисовалната, гравюрната и сичкото му — тамъ. Минуватъ се нѣколко мѣсеци, докато се настаня всичко туй, но „Утро“ начева пакъ да излиза, като че нищо не е ни било. Това мѣстеніе отъ градъ на градъ показва колко недилетантски се е заловилъ за работа г. Панайотовъ. Това си го съзнава твърдо г. редактор-издателятъ на „Утро“, защото не дава ни думица да се каже за неговия занаятъ, като че го е училъ и прѣучилъ отъ игла до конецъ, та и не допуска да има по-свършенъ списаниописецъ отъ него. Нека му е на добръ часъ!

Прѣдъ насъ лежи първиятъ брой отъ втората година „Утро“ и съ тренетъ пристѣпаме къмъ него, да извѣстимъ за съдържанието му. Боимъ се да не испуснемъ нѣкоя лоша дума за това „литературно-научно илюстрирано“ списание, да не би да вземе поводъ г. П. да ни каже право въ читѣ, че не разбираме отъ тия работи, че търсимъ нарочно да му коримъ списанието и пр. За наше щастие съдържанието на първия № „Утро“ е такова, щото не можемъ да кажемъ нищо за него: отъ четиритѣхъ му статии първата (Неволна расходка по Черно Море, расказъ отъ Ив. Кравковъ), втората (По правописната реформа, отъ Д. Панайотовъ) и третата (По етнографията на Македония, отъ К. А. Шапкаревъ) — „слѣдватъ“, та ще се произнесемъ, кога свършатъ. Колкото за четвъртата (Анекдоти изъ кърджалийскитѣ врѣмена, изъ запискитѣ на Панайота Хитова написалъ Д. Панайотовъ) — по-добръ ще е да мълчимъ; защото именно зарадъ такива записки на П. Х. едно врѣме *Epizod*, сега редакторъ на *Deutsche Dichtung*, нарече българитѣ „полуазияци“ (Вж. за това въ нѣмското илюстр. сп. „Über Land und Meer“, год. 1878. статиятъ: „Aus Halbasien“).

Въ отдѣла „Книжнина“ г. П. побързалъ да отговори на бѣлжкитѣ, които бѣхме дали за „Утро“ год. I. въ „Бѣлг. Пр.“ кн. V. Г. П. признава отъ една страна че одѣвката ни е „безпристрастна“ и повече „благоприятна“ за списанието му, но отъ друга — пакъ намѣрилъ „сѣчки за кастрене“ въ нея, защото отъ всичко се виждало, че ний сме искали нарочно да укоряваме списанието му. Туй да ни е вината, ще кажемъ и ний като него; но въ туй ли я намира той, дѣто сме казали, че „Утро“ е втора „Искра“? Ако е тамъ вината ни, съжаляваме за сравнението, което сторихме, безъ да вземемъ прѣдъ видъ сърдечнитѣ отношения на двитѣ редакции. Ако е второто — дѣто сме казали, че Дриновата статия въ Утро е замълчанъ прѣводъ — за

това нека се не сърди г. Панайотовъ, а да настоява и той самъ, да се изкорени единъ пѣтъ за винаги изъ нашата книжнина тоя гибеленъ навикъ; защото ако всѣки прѣводъ у насъ начене да минува за оригиналъ, въ кратко врѣме не ще можемъ да се разминемъ отъ гении въ България. Колкото за достойнството на този прѣводъ въ отношение къмъ прѣвода на сжщата Дринова статия отъ г. Начева — нека сѣди българското общество; за нагледно сравнение привеждамъ по нѣколко реда отъ единия и отъ другия прѣводъ:

Прѣводъ отъ Н. А. Начевъ
(Пер. Сп. XLIII. 50.).

Тѣкмо 120 години щори вече, откакъ пръвъ Шлецеръ въ Nord. Gesch. искава мисълта, че е необходимо да се състави българска граматика и рѣчникъ. Исказвайки таквози желание Шлецеръ не зичеше, на и не можеше разбира се да знае, че нѣколко мѣсеца прѣди да излѣе на свѣтъ речената негова книга, бѣше вече обнародванъ малкъ български рѣчникъ, който се яви въ съставения по образца на Januae Linguarum на Коменский четвероизиченъ лексиконъ гръко-албанско-български, издаденъ въ 1770. год. въ Московполъ, затѣнтенъ градецъ на южна Албания. Българскиятъ отдѣлъ на този лексиконъ, както и вситѣ му други части, е писанъ съ гръцката азбука.

Прѣводъ отъ Д. Панайотовъ
(Утро год. I стр. 118).

Тѣкмо 120 години сѣ са взмизжали отъ времето, когато най нгреѣ въ Nord. Gesch. на Шлецера е била искавана мисълта за потребата да се състави Българска граматика и речникъ. Като искавалъ такова желание Шлецеръ не е знаелъ, па и не е могълъ разбира се, да знае, че нѣколко мѣсеца прѣди издаването на свѣтъ поменжтото негово съчинение вече е билъ обнародванъ малкъ българский речникъ, съставенъ по образца Januae Linguarum на Коменский четвероизиченъ лексиконъ Гръцко-албанско-влашко-българский издаденъ въ 1770 г. въ Московполъ, затѣнтенъ градецъ въ южна Албания. Българскийтъ отдѣлъ на тойзи речникъ, както и останжалитѣ части, е писанъ съ Гръцкий алфавитъ.

Безъ да коримъ г-на Панайотова за правописанието му, забѣлѣзваме само пѣтемъ, че то е твърдѣ своеобразно и обръщаме вниманието върху конструкцията, съ която редакторътъ на „Утро“ плете своитѣ прѣдложения, тѣй както и върху врѣмената, които употребя той. Съ това не искаме да кажемъ че г. Панайотовъ не може да прѣвежда, или че не знае да пише български; той може да си бѣде прѣвсходенъ писателъ и прѣводачъ, но пакъ по нѣкой пѣтъ да изважда на свѣтъ не до тамъ огладени произведения. Това се случва и съ най добритѣ писатели. За това безпристрастната критика опѣнява прозведенията безъ обзиръ на авторитѣ имъ. Ето защо и да знаехме, че прѣводътъ е отъ г. Панайотова, пакъ щѣхме да се произнесемъ неодобрително за него, защото самъ по себе си е сравнително лошъ прѣводъ и туй то. А съ това, що казва г. П. че можеше и самъ да напише такова нѣщо, намѣсто да го прѣвежда отъ Дринова — не само, че се не оправдава почтениятъ редакторъ на „Утро“, но се искава доста наивничкъ прѣдъ сериознитѣ хора. Че намѣрилъ случайно нѣщо, което Дриновъ може би е нарочно пропусналъ — това дава ли му право на такива претенции?

Г. П. нѣма право да обвинява редакцията на „Бълг. Пр.“ въ подобна грѣшка съ това, че романътъ на Прохазка излиза безъ подписъ. Първо и първо романътъ още не е свършилъ, за да се подпише прѣводачътъ, а друго, и безъ никакъвъ подписъ на прѣводача всѣки ще знае, че романътъ е прѣводъ; защото Проказка е знаменитъ чешки романописецъ, който не е писалъ до сега нищо на български — докато Дриновъ е познатъ у насъ като български и като

руски авторъ. — Нека се не сърди г. П. и зарадъ това, че му не одобряваме картинитѣ и гравюритѣ; ний съзнавахме мъжнотинѣ сръдъ които ги е произвеждалъ г. П. за това и неупотрѣбихме онова драстично сравнение съ гравюритѣ въ „Вертолдо“, каквото сравнение г. П. чу вече отъ други критици. Колкото за картинитѣ на издѣлния № отъ П. год. „Утро“ — не можемъ да ги не похвалимъ; тѣ би правили честь на всѣка европейска иллюстрация; само че подъ тѣхъ не пише вече: „гравюра на Д. Пананотовъ“, както напр. подъ „гравюрата“, която имаше да прѣдставя ликътъ на Н. Ц. Височество (Утро год. I. № 1. първо издание), зарадъ която гравюра г. П. бѣше принуденъ отъ хорски срамъ да издаде второ издание на Утро год. I. брой 1. Нѣма де влизаме въ подробности върху искуството на г. П., за да не чуемъ пакъ възражението му, че не отбираме отъ тия работи, а ще еключимъ бѣдѣжкитѣ си съ искрено желание, щото прѣзъ втората си година „Утро“ да „распрости всинца ни съ прѣдубѣждението спрѣмо него“.

Б. Ц.

IV. ИЗЪ ЧУЖДИТЕ ПЕРИОДИЧЕСКИ СПИСАНИЯ.

Byzantinische Zeitschrift III (1894) 1. Стр. 264 и 4 стр. изображения.

Този обеменъ брой отъ журнала прѣдставя много интересни статии не само за византологитѣ, но и за славиститѣ. Въ тая си бѣлѣжка азъ ще да се ограничъ само съ по-важното отъ това, що може да ни ползува въ кое да е отношение.

Въ първата статия г. Стшиговски (Strzygowski), професоръ въ Грацкия университетъ, дава единъ скъпоцѣнъ приносъ за сръдновизантийската архитектура и пластика отъ врѣмето на Василия I Македонски (867—888), съ когото именно се започва този периодъ. Иконоборството е свършено, империята ояква, и за архитектурата настава бѣлкавъ периодъ. Между другитѣ поводи, по които се градили черкви, Стшиговски наводжа, съгласно съ Херцберга, и покорението на славянитѣ въ Моря (стр. 3). Колкото и да бѣхъ обилни коевенитѣ указания за архитектурната дѣятелностъ отъ това врѣме, никакъ не се знаеше до сега за паметници, що спадатъ тука. Г-нъ Стшиговски, който прѣди малко прѣвъ изслѣдва подземнитѣ постройки отъ македонската епоха, този пѣтъ описва двѣ черкви, та ние добиваме свѣдѣния за строителното тогавашно изкуство.

Въ четвъртата статия г. А. Кариѣвъ обнародва единъ твърдъ интересенъ грѣцки „физиологъ“, намѣренъ отъ проф. Павловъ въ Московската Синодална Библиотека. На физиологитѣ много повървѣ въ послѣдно врѣме. За издирването и публикуването имъ се заловихъ Лаухертъ, Голдштаубъ, Мочульскій, Поливка, Кариѣвъ, Александровъ и пр. И у насъ даде свѣдѣния по тоя паметникъ г. Н. А. Начовъ (Книж. за проч.), който въ Сборн. Мин. X ще обнародва и единъ текстъ, и общи бѣлѣжки. Грѣцкиятъ текстъ на г. Кариѣва е важенъ по това, че прѣдставя прототипъ на втората, по късна редакция на физиолога, въ която влизатъ латинската версия, ерменската, по късната сирийска и

др. Тази редакция е по нова отъ източната, която обгръща гръцката версия, славянската, етиопската, по старата сирийска и една арабска. Тъй като латинският текстъ и ерменскиятъ показвахъ въ нѣкои подробности съвпадежъ съ гръцкитѣ, а пакъ въ отстъпванята си тѣ съвпадахъ помежду си. г. Карифевъ (Материали 274, 355) прѣдполагаше, че тия двѣ версии — латинската и ерменската — възлизатъ къмъ една обща. Находката на проф. Павловъ потвърждава това прѣдположение.

Въ слѣдната статия (64—115) г. Е. Ленцъ показва, какъ Венеция прѣминава отъ фактична къмъ номинална зависимостъ отъ Византия. Това прѣминаване авторътъ прѣнася къмъ много по-късно врѣме (IX в. и по-сетнѣ), отколкото се приемаше до сега.

Въ краткия приносъ на г. Френкель на стр. 155 е посоченъ източникътъ произходъ на нѣкои византийски думи, отъ които нѣкои има и у насъ, земени било отъ византийцитѣ, било по сетнѣ — отъ турцитѣ.

По-вече интересъ за насъ прѣдставя по-дължкиятъ приносъ на г. проф. Густавъ Майеръ: *Etymologisches* (156—164). За славянската, особено за българската етимология сж важни различията, дадени тукъ за гръцкитѣ думи: *брѣ* (ср. нашето *бре*, *море*, *мар*, *мари* — споредъ г. Майера, отъ *венеч. vaga, vare* — *гледай*, *я вижъ*), *дрорѡνι* (ср. нашето *дърмон*) и *каѣка* (стбълг. *кавъка*). За сравнение съ първата дума трѣбва да се земе и бълг. *варе*, *бре* *варе*.

Въ отдѣла на критикитѣ г. М. Решетаръ реферира накратко за съчинението на г. Новаковича „Први основи“ и пр. Това съчинение е толкова интересно за насъ, че заслужава подробно съобщение и разглеждане. Г-нъ Новаковичъ говори на широко за условията, при които се е развивала на първо врѣме славянската книжевностъ въ Балканския полуостровъ. Нѣкои отъ неговитѣ възгледи сж нови, но надали ще бждатъ приети отъ критиката. Г-нъ проф. Волнеръ реферира подрѣбно за книгата на Созоновича „Леонора Бюргера“ и възразява на автора по вѣцкитѣ главни точки. Четтитѣ на Бълг. Прѣгл. сж запознати съ тоя мотивъ и по прѣвода на другаря ми — д-ръ Шишмановъ, който прибави къмъ своя прѣводъ кратки критични бѣлѣжки. Г-нъ Волнеръ, ако и да хвали г. Созоновича за голѣмия трудъ и вѣщина, що личатъ въ книгата му, не приема обаче нито единъ отъ неговитѣ четири извода, именно не приема, 1) че мотивътъ за мрътвия любовникъ (Леноринъ мотивъ) е съвѣстъ, отдѣленъ отъ мотива за мрътвия братъ, 2) че Ленориниятъ мотивъ е произлѣзълъ отъ класическото гръцко сказание за Протезилая, 3) че пѣснитѣ за мрътвия братъ по главната си идея сж споменъ за чума, и 4) че тѣзи пѣсни сж се явили у сърбитѣ, а отъ тѣхъ сж прѣминжали у българитѣ и у гърцитѣ. Нататъкъ, на стр. 182—3 г., проф. Густавъ Майеръ рецензира двѣ български статии изъ IX т. на Мин. Сборн.: Гръцко-български студии и Приносъ къмъ българската народна етимология.

Въ библиографския отдѣлъ се говори за многобройни нови съчинения по византийската литература, езикъ, теология, история, география, изкуства, нумизматика и епиграфика. Въ отдѣла сж

взели участие: самъ редакторътъ проф. К. Крумбахеръ, Курцъ, М. Сперански и др. И съ тоя отдѣлъ журналътъ се явява като необходима книга за византологитѣ и славиститѣ. Между другото на стр. 202 г. Крумбахеръ извѣстява, че проф. Г. Майеръ ще обнародва въ Виенскитѣ Sitzungsbl. едно издирване по чуждитѣ елементи въ новогръцкия езикъ. Славянскитѣ словарни елементи ще бждѣтъ тукъ докарани до цифрата 273. На сжщата страница г. Крумбахеръ нарича напълно „правилна“ етимологията, която дава г. Хаджидакисъ за името Морѣя въ двѣ свои статии: названието се е получило отъ името на муренкитѣ (черницитѣ — морѣс). По този начинъ пада етимологията на Сатасъ, която азъ прибързано нарекохъ „основателна“ (Сборн. Мин. IX 47).

Както се учимъ, отъ тази (1894) година и въ Русия ще почнатъ да издаватъ журналъ съсъ сжщата програма и почти — сжщото име: Византійское обозрѣнiе. Ще се редактира отъ проф. Васильевски, а участие ще зематъ въ него многобройнитѣ руски византолози, като Успенскій, Киричниковъ, Дестунисъ, Сырку, Сперански и пр., на които трудоветѣ сж разпръснати сега въ разни руски и нѣмски журнали (Христианское чтенiе, Ж. М. Н. Пр., „Ученитѣ Записки“ на университетитѣ, изданията на Палестинското общество, па и въ Byz. Zs. и др.).

Както се научаваме отъ Етногр. Обзор XX 1894, руситѣ ще основатъ въ Цариградъ архоложки институтъ, който сжщо така щѣлъ да потикне напредъ и византійскитѣ занятия у руситѣ. Студентитѣ на тоя институтъ, покрай теоретичнитѣ обучения, щѣли да прѣдприематъ и екскурси въ Мала Азия, южна Евр. Турция и Елада.

София, 16. II. 94.

Д. Матовъ.

Vienac. Zabavi i pouci, Zagreb. 1894. (Излиза седмично на двѣ коли. Цѣна 7 фиор.)

Въ първия брой отъ Vienac 1894 год. е обнародвана твърдѣ интересна статийка „Poganica“ kod Hrvata na jugu, „nežit“ kod Bogomila“ отъ М. Milas. Познато е, че богомилското върване бѣше прѣминяло изъ България твърдѣ рано въ Босна и отъ тамъ въ Хърватско. До колко е било силно богомилството въ тѣй пареч. Захумлѣе, показва това, че католическата епископска столица въ Стонь е стояла заради богомилството безъ епископъ подпълни 80 години отъ 1170 год. нататкъ. Въ края на XIII. стол. богомилството е било прѣнесено на островъ Корчула, гдѣто се е държало все до XVI. ст. Знае се, че богомилитѣ сж поддържали не малко суевѣрия въ природа, особено вѣрваня за демонически сжщества причинители на трески и други недъзи. Попъ Еремия е билъ съставилъ заклинания противъ тресавицитѣ и тѣй наречения „нежитъ“, причинители на най-ужаснитѣ болести. Въ Стонь и днесъ още народътъ вѣрва въ единъ демонъ, който се нарича „поганица“, и споредъ всичко излиза, че той е еднакъвъ съ нашия „нежитъ“. Когато нѣкого боли нѣгдѣ тѣлото, безъ да се вижда рана или нѣкоя друга видна причина, въ Стонь вѣрватъ, че е влѣзла въ болия „по-

ганица“. Тя е нѣкакъвъ отъ Бога проклетъ духъ, който напада хората та ги мѣчи, като имъ причинява ужасни болести. „Поганицата“ не се махва отъ болния така лесно, ако не се повика нѣкой, който знае да „дига“ поганицата чрѣзъ заклинане. Особено стари жени знайтъ да дигатъ поганицата. Ето формулата на заклинанъето, което се говори при такъвъ случай: „Разболѣла се Ана Петрова (името на болния) отъ погана поганица, отъ „наметна наметница“ (od nametne nametnice), па не и дава да спи, ни да яде, ни да пие, ни въ черква да ходи, ни Богу да се моли. Срециѣмъ я Господъ Богъ и св. Богородица па я питатъ: „къдѣ бтивашъ Ано Петрова?“ Остави ме, боledувамъ отъ погана поганица, отъ наметна наметница, която не ми дава ни да ходѣ, ни да ямъ, ни да спѣ, ни да пиѣ, ни въ черква да ходѣ, ни Богу да се моля“. А Богъ ѣ казва: Не бой се Ано Петрова, азъ ще те освободѣ: Хайде отъ тука погано поганице, наметна наметнице, рѣтна (?) бѣтна, (?), излѣзи изъ главата на А. Петрова, изъ коситѣ, изъ очитѣ, изъ ушитѣ, изъ трепкитѣ, изъ грѣдитѣ, изъ гърба, изъ мишцитѣ, изъ прѣститѣ, изъ ноктитѣ, изъ рѣцѣтѣ, изъ нозѣтѣ, изъ петитѣ, настани се въ чародѣйни стѣни, гдѣто петелъ не пѣе, гдѣто кобила не ждрѣби, гдѣто волъ не рика, гдѣто овца не блѣе, гдѣто кокошка лѣце не снаея“. — „Отиде си поганицата и останѣ Ана Петрова здрава и читава, като отъ майка родена“ — прибавила въ края жената, която разказвала на автора за това заклинанъе. Като се сравни това заклинане съ заклинанъето противъ нежита у попа Еремѣя, вижда се ясно, че източникътъ е единъ и сѣщъ. Сравни съ това у насъ баилкитѣ противъ „подлюта“ и пр. (Вж. по-подробно за това въ с.П.Сп. кн. XXIII—XXIV, с. 930—934). По сѣверна Далмация нищо не се знае за поганица, но на островъ Брачъ се пазѣ още споменъ за поганицата въ една пѣсенъ, която се говори противъ гѣрмотевица: Когато гърми, майкитѣ на островъ Брачъ казвали на дѣцата си: „Не се бойте, а само говорѣте:

Bizi (бѣрай), bizi Rudice
Mater ti je poganica
Od Roda prokleta
Od svetoga Ivana sapeta.“

Л. М.

Опростианъе на френския правописъ (Zeitschrift für deutsche Rechtschreibung. Jgg. XVIII., 137).

Доказано е, че е доста мѣчно да се усвои едно до нѣидѣ сносно правилно писанъе френскитѣ думи, като се слѣдва аналитическата метода, чийто главенъ принципъ е — практично изучаванъе на всѣки чуждъ езикъ; то е мѣчно както за ученика, тъй и за учителя, щомъ тая метода оставя на страна срѣдството, да се усвояватъ и образитѣ на думитѣ. Затуй отъ мѣродавни кръгове се прѣдложи едно опростианъе на френския правописъ; изказахъ се гласове, че това е възможно; — и тия прѣдложения и гласове ще заинтересуватъ и всѣки чужди учебни заведения, дѣто се намира между образувателнитѣ предмети и френскиятъ езикъ, ще ги заинтересуватъ

не по-малко и отъ самата интелигентна Франция, която проевѣтено схваща изгодата на такова опростяване на френския правописъ. Колкото единъ езикъ става по-богатъ съ нови думи, толкова по-малко става за образования човѣкъ, дори и за самия филологъ да разбере произволниятъ правописъ, съ който се прѣдставятъ тѣ. Френскиятъ рѣчникъ е нарастъ вътрѣ въ два вѣка до грамаденъ размѣръ: днешниятъ езикъ брои 32000 думи срѣщу 20000 въ 1740. г. и 16000—18000 въ вѣмето на Фенелона; отъ това става ясно, че като отсѣтствува единство въ принципа за писанье тия думи, надали ще се чувствува нѣкой съвършено сигуренъ и въ френския правописъ. Можеше да се прѣдвижда, че програмата на крайната партия, която основа своята прѣдлагана реформа на френския правописъ върху чисти фонетични начала—при всички стремления на духа на *fin-de-siècle* — не ще се осъществи, понеже тя трѣбаше да се бори съ влиянието на френската академия прѣзъ по-вече отъ два вѣка и съ консервативния духъ на по-вечето литературно образувани кръгове на Франция. И при все това фонетичната школа пакъ може да се похвали, че е достигнала извѣстенъ резултатъ, щомъ вече и самата *Académie française* излиза съ позитивни прѣдложения за опростяване на правописа.

Прѣдседателътъ на езиковната комисия — *la commission du Dictionnaire* — г. Gréard неотдавна изложи прѣдъ цѣлата академия резултатътъ на съвѣщанията на комисията: то е редъ прѣдложения, които сж доста умѣрени и трѣба да се пострѣщнатъ съ радостъ и одобрение.

Отъ името на комисията г. Греаръ прѣдлага да се отстранятъ:

1. Голѣмитѣ начални букви на нарицателнитѣ имена, та да се не пише непослѣдователно: *Hérodote est le père de l'histoire* и *François I-er est le Père des lettres*.

2. Съединителната чертица почти изъ всички сложни имена, толкова по-вече, че академията бѣше я произволно изхвърлила изъ цѣлъ редъ *mots composés*. Така съединителната чертица въ *eau-de-vie* покрай отдавна писаното *eau de rose* не може да се оправдае. — Съединителната чертица ще бжде запазена: а) ако замѣстя съединителната дума „et“: *un dictionnaire français -- latin, un enfant sourd-muet*; б) когато означава сливане на нѣколко понятия: *un aveugle-né, une tragédie mort-née, un président-né*; в) ако съ съединението на двѣ думи, които раздѣлени нѣматъ вече сжщото значение, образува нова техническа дума: *le grand-livre, une eau-forte*.

3. *Accent circonfléxe*, както и употрѣбенето на *accents grave* и *aigu* да се уравни. Защо трѣба още да се пише: *événemet, idolâtrie, il ploît, irréligeux, rébellion, покрай avènement, latrerie, il toît, religieux, rebelle, ténacité, sérénité, s'énamourer* покрай *senace, serein, s'énivrer, s'enorgueillir*? Сжщо така безполезно е да се прави ортографическа разлика между двѣ форми, които звучатъ еднакво: *la* и *là, des* и *dès, ou* и *où*

и др., понеже ролата на всѣка отъ тѣзи думи въ изречението съзвѣмъ ясно и вразумително показва тѣхниятъ двоенъ смисълъ. Като е взелъ accent grave фонетически значението на *circonflèche* въ думитѣ: *sève, piège, collège, assiège* и др., за туй нѣма никакво основание да се запазва accent aigu въ формитѣ: *dussé-je, puissé-je, aimé-je*.

4. Заетитѣ отъ чуждѣ езикъ думи да се пишжтъ, както се изговарятъ: както се е приело вече напр. *un bifteck* намѣсто *beefsteak*, тѣй трѣба да се пише послѣдователно и *bres* вмѣсто *break*, *spline* вмѣсто *spleen*. По аналогиченъ начинъ да се приспособи всеобщото правило за образуване на множествено число и къмъ всички чужди думи, тѣй че въ бжджще да се не губи врѣме съ изучаванье дребулин, както *des errata* покрай *des agendas*.

5. а) Да се възстанови родътъ на съществителнитѣ споредъ тѣхния произходъ, слѣдователно да се не казва вече *un hémisphère* покрай *une sphère* и *une atmosphère*. Поради тоя принципъ *e muet* да се запази само за съществителни отъ женски родъ, слѣдователно покрай *chauffoir, dortoir* да се не пише вече *réfectoire, laboratoire* и т. н. б) Да не се поставя писаньето на никоя дума въ зависимостъ отъ мѣстото ѝ въ изречението; слѣдователно да се забрани безсмисленото различно писанье на една и съща дума, както *demi: demie, tout: toute, même: mêmes*.

6. *y* да се замѣти съ *i*, ако звучи като послѣдното, или съ една *tréma*, ако звучи като двѣ *i*, — отъ двѣ или повече букви да се изхвърли онази, която не се произнася, слѣдователно: *seur* вмѣсто *sœur*, *rap* вмѣсто *rap*.

7. Отъ двойна или тройна съгласна да се махне онази частъ, която не е необходима за звука, слѣдователно да се махне *h* отъ съединенията му съ други съгласни, а *ph* да се замѣти съ *f*; тогава ще се пише *rytme /otografie*, както се вече пише *trône, fantaisie, frénégie*.

8. Да се установи единство въ писаньето на такива думи, които въ съединения съ прѣдмети или съ други думи безъ всѣкаква вжтрѣшна причина удвояватъ или опростяватъ една отъ кореннитѣ съгласни: *persifler* отъ *siffler*, *boursoufler* отъ *souffler*, *détoner* отъ *sonner*, *consonance* отъ *sonner*.

9. *ent* да се замѣти съ *ant* въ всички думи на носово *an*, които означаватъ нѣкое свойство, и въ тѣхнитѣ производни, били тѣ се употрѣбляли като прилагателни или като съществителни; да се прѣмахне слѣдователно безполезната ризлика между *président* и *président*, *affluent* и *affluent*, *expédient* и *expédiant*, *excédent* и *excédant* и т. н.

10. *x* като знакъ за множествено число и като окончание на нѣкои глаголни форми да се замѣти съ *s*; слѣдователно да се пише *chous* като *sous*, *feus* като *fleus*; *je veus, peus, voeus* като *meus*.

Тѣзи сж прѣдложенията на езиковната комисия при френската академия; тѣ не ще се аресатъ на строгитѣ фонетици. — тѣ ще имъ се сторѣтъ като нѣщо кърпено, но зато пъкъ шко-

лата ще ги приеме съ радост. Съ употребяването на установените от комисията принципи въ всички аналогични случаи и явления ще се улесни правописното и граматично изучаване на езика и ще се спести време; учениците ще имат тогава възможност да обръщат по-вече внимание върху други по-важни неща въ езика, каквото напр. върху стила.

Но и тѣзи предложения на френската академия, колкото и да сж умѣрени и да ризрѣшаватъ евентуално правописниятъ въпросъ, не се избавиха отъ улични критики и подигравки. Ние привеждаме тука възраженията на единъ сътрудникъ на „Figaro“, R. de Ronnière („Figaro“, 1 février 1893), не поради тѣхната важностъ, но за да видятъ читателите *дилетантизъмъ* на френската журналистика, която се *мисли способна* да разрѣшава *ниг разнородни* въпроси: „сѣдинителната чрътца (trait d'union) — възразява Бонниеръ — е характеристична за отлика на понятията (!), отъ които е съставено нѣкое сложно съществително“: въ eau-de-vie тя означава, че двѣтъ думи тѣсно сж свързани помежду си (— тълкуване символическо!), понеже тука вече не мислимъ за „вода“, както въ eau de rose, eau de mélisse, eau de javelle, но за течностъ, по своето естество свършено различна отъ вода — (като че миризливите есенци сж такава сжщо „вода“, каквато е водата за миење и рѣчната вода!!); голѣмото начално *P* въ *Père de lettres* по чуденъ начинъ ни напомня нѣкакъ си и за червено подпечатаните грамоти въ архивата, които исторически доказватъ, че François I е „баща на литературата“ (— както и у насъ з въ Димовъ „ще покаже на историките“, че тоя човѣчекъ билъ „българинъ“!), *о*-то въ раоп е „красива“ частъ на думата, която сжщеврѣменно рисува и прѣкрасните цвѣтове на пауна (— чудесно, както „благозвучната безгласна“ на нашия Беронъ!); несправедливо е да се пише *avènement* като *évènement* съ *é*: пълното *a* на първата дума изискува подиръ себе си за равновѣсие *è*, когато *é*-то на последната дума изискува подиръ си по симпатия пакъ *é*“.

Кой може подиръ това да каже, че и нашите вѣстници и митинги нѣмаха свои „научни“, и „евфонически“, и „патриотически“ доводи противъ проекта на правописната комисия?

Съ една рѣчь — tout comme chez nous et partout c'est la même chose!

C. A.

Oesterreichische botanische Zeitschrift von Wettstein, XLIV. Jahrgang. Wien. Jänner, 1894.

Въ този мѣсеченъ журналъ по Ботаника твърдѣ често се обнародватъ материяли и свѣдения по флората на Балканския Полуостровъ. Въ Януарската книжка на журнала между друго ерѣщаще тия свѣдения за българската флора.

Описание на *Senecio (Ceneraria) Wagneri* Deg. Новъ видъ растение, поименувано и описано отъ маджарския ботаникъ Dr A. v. Degen (отъ Пещи). Реченото растение намѣрилъ прѣзъ м. Августъ м. г. I. Wagner (учителъ въ Маджарскъ)

по алпийскитѣ мѣстности надъ изворитѣ на р. Акъ-Дере (Калоферската рѣка).

Природоиспитателно ботаническо пътувание отъ Haus Wagner. (Csakathurn Маджарско). Това пътувание Wagner е направилъ отъ 27 Юли (н. ст.) м. г. до края на мѣсецъ Августъ с. г. въ различни мѣстности на България. Цѣлиятъ неговъ маршрутъ може се опрѣдѣли съ указванieto главнитѣ мѣста, на които той повечко врѣме се е спиралъ. Тѣзи мѣста сж: Бургасъ, с. Манастиръ-Къой (с. Св. Спасъ). Еминенскиятъ Балканъ, Стралдженското Блато, Сливенъ (Чаталка, Синитѣ Камъни). Шипченскиятъ Балканъ, Калоферскиятъ Балканъ (Юмрукъ-Чалъ и Мара-Гидикъ) и Станимака. Въ своето пътувание Wagner намѣрилъ нѣколко нови за науката видове: два вида шипоци (трендафили) *Rosa Bulgarica* и *Rosa Degeniana*, изучени и поименувани отъ маджарския ботаникъ Vincenz v. Borbas, *Rhinanthus Wegneri*, *Senecio Wagneri*, *Cytisus Wagneri*, *Cytisus Frivaldskyanus*, изучени и поименувани отъ Dr A. v. Degen. Отъ новитѣ видове само послѣдниятъ видъ е намѣренъ въ Сливенъ, а всичкитѣ други видове сж отъ Калоферския Балканъ. Освѣнъ това Wagner намѣрилъ и нѣкои познати вече видове, нови само за България, но тѣ сж сравнително малко и между тѣхъ се указва и *Senecio Othonnae* M. B., който видъ азъ още прѣди Wagner-а (1888 г.) намѣрихъ въ Тракия при Дерманъ-Байръ (Сливненско). гл. МСб. кн. I. стр. 225.

С. Г-въ.

Revue internationale de l'Enseignement, publiée par la société de l'Enseignement supérieur. Paris 1893. кн. X.

Въ X. книга подъ заглавие „Correspondance internationale“ пише Dr Stoerk изъ Грайфсвалдъ, че по поканата на професоръ Кошвицъ дошелъ изъ Парижъ абатътъ Rousselot, професоръ въ католическия университетъ въ Парижъ, и прѣподавалъ въ Грайфсвалдския университетъ върху своитѣ открития въ областта на експерименталната фонетика. Rousselot именно е измислилъ апарати, съ които могатъ се фиксирати всичкитѣ възможни тънкости и промѣни на човѣческия гласъ и говоръ. Той може чрѣзъ своитѣ апарати да отбѣлѣжи всичкитѣ движения и положения на говорнитѣ органи: устнитѣ, езика и гръдитѣ; трептенъето на гъркляновата гласилка и др. Тѣзи прѣподавания сж били посѣщавани не само отъ студенти но и отъ професори, и изглежда, че Rousselot-овитѣ апарати ще помогнатъ твърдѣ много за по-точното фонетическо изучаване на нарѣчията.

Л.

V. БИБЛИОГРАФИЯ.

Сборникъ отъ старо-народни пѣсни и обичаи въ Дебърско и Кичевско (Западна Македония). Събралъ и издава *Василъ Икономовъ*. София, печатница „Македония“ 1893. 8° 161.

Авторътъ е учителствувалъ дълго врѣме въ западна Македония и старателно записвалъ народни пѣсни и обичаи. Негово завѣтно желание е било, да види единъ день напечатани тия събрани материяли въ особенъ сборникъ подъ негово име — и ето сега желанието му е изпълнено и авторътъ самодоволно свършва прѣдговортъ съ тѣзи думи: „Съ тоя трудець ние прилагаме още единъ сборникъ отъ народни умотворения къмъ издаденитѣ вече много други, споредъ изказаното желание на покойнитѣ Бр. Миладинови“. Нѣма съмнѣние, че подобна ревностъ, каквато показва авторътъ, е похвална, ала критиката има право за въ бѣдѣще да изисква отъ почтенитѣ ревностни записвачи на народни умотворения, да жертвуватъ колкото се може по-вече отъ авторското си самолюбие въ полза на литературата, и да не издаватъ всичко, каквото сж записали, а само това, което е още необнародвано или погрѣшно обнародвано. Минжхж се врѣмената на Бр. Миладиновци, когато тепърва се основаваше тази литература: днесъ, слѣдъ като излѣзохж напоследѣкъ сборницитѣ на Илиева и Шапкарева и слѣдъ като Минис. Сборникъ донесе толкова избранъ и богатъ материялъ изъ областъта на народнитѣ умотворения, малко народни пѣсни могатъ се прѣдстави като нови. Па и това е вече осѣдително, гдѣто всѣки се стреми да издаде подобни материяли самъ отдѣлно, безъ да е подготвенъ да приготви критическо издание, както трѣбва. Само единъ погледъ въ сборника на В. Икономовъ ни убѣждава, че много по-голяма полза щѣше да се принесе на българ. наука, ако авторътъ бѣше отетжилъ материялитѣ си на редакцията на Мин. сборникъ, която не щѣше да печати повече отъ половината тукъ обнародвани пѣсни, които не само единжжъ, но иѣкои вече два и три па и повече пѣкти сж обнародвани, като напр. пѣсенъта Левенъ Никола и сестра му (98 с), а при това щѣше изданието да бѣде и по-литературно: нѣмаше да се срѣщатъ толкова погрѣшки па и правописътъ щѣше да бѣде послѣдователенъ и порационаленъ. При все това трѣбва да се признае, че този сборникъ съдържа и цѣнни данни, а особено се познава, че издателятъ познава нарѣчието на пѣсенитѣ. Л. М.

К. А. Шапкаревъ, Сборникъ отъ български народни умотворения. Часть втора. Простонародна българска философия или български народни приказки, вѣрования, пословици,

гатанки, игри и пр. Отдѣлъ I български приказки и вѣрованія съ прибавление на нѣколко македонски и албански. Кн. VIII—IX. Събрали и издава —. София 1892—1894. Стр. IV+583+XIV+XIII. Ц. 7 л. 30 ст. (за спомоществателитѣ 5 л. 80 ст.).

Г-нъ Шапкаревъ е посветилъ старинитѣ си на това дѣло, отъ което повече отъ половината стоп днесъ прѣдъ насъ. Прѣзъ послѣднитѣ 5 години той напечати вече четири книги като тая, и отъ цѣлия му Сборникъ очакватъ обнародване само още двѣ части: рѣчникътъ и пословицитѣ. Прѣдъ енергията на г. Шапкарева, безпримѣрна у насъ, се срутватъ всички прѣгради. Честъ и слава на такъвъ работникъ!

Азъ се надѣвамъ да ми се даде случай да разгледамъ и по-подробно Сборника на г. Шапкарева, както тая нова часть, така и по-прѣди издѣлитѣ части, които, за жаль, бидохъ почти съ мълчаніе посрѣщнати въ нашия печатъ.

М. Халанскій, Южно-славянскія сказанія о Кралевичѣ Маркѣ въ связи съ произведеніями русскаго былевого эпоса. Сравнительныя наблюденія въ области героическаго эпоса южныхъ славянъ и русскаго народа. I. Варшава 1893. Стр. 176 in 8°. Ц. 1 р. 50 коп. Отгискъ изъ „Русск. Филол. Вѣстникъ“.

Тая книга е първа часть отъ едно много важно за насъ съчинение. Авторътъ се показва тукъ достоенъ ученикъ на Потебня, на чиято паметъ посветява и труда си. Сравнителниятъ методъ на г. Халански е строго наученъ. Пѣснитѣ и прѣданията за Марка и за личноститѣ, близки до него, се сравняватъ съ историческитѣ данни, за да се намѣржтъ историческитѣ елементи въ тѣхъ и да се отдѣлжтъ отъ поетическитѣ. Послѣднитѣ се сравняватъ съ творенията на други срѣдноевропейски народи, най-вече — германския. Твърдѣ често прѣдъ насъ въстава релефно процесътъ на творчеството. Г-нъ Халански прѣдприелъ нарочно пжтуване въ Бѣлградъ и Загребъ, а се съвѣтвалъ и съ мнозина учени, та е добилъ много материалъ за своето издирване. Поради това, той надминава всички издирвачи, които сж се спирали върху грандиозната поетическа личностъ на Крали-Марка. А сжщо така и по освѣтлението на тоя материалъ.

За да виджтъ читателитѣ, колко е интересна тая книга за насъ, привеждамъ нейното съдържание:

I. Происхождение Кралевича: 1. Женитьба Вукашина, 2. Женитьба Вукашина на вилѣ, 3. Марко — сынъ змѣя.

II. Дѣтство и юность Кралевича Марка: 1. Рождение и дѣтскіе годы, 2. Получение силы, 3. Добивание коня, 4. Приобрѣтение сабли, 5. Лишение половины силы.

III. Первые богатырскіе подвиги Кралевича Марка: 1. Корчеванье поля, 2. Первая поѣздка богатырская

IV. Регентство Кралевича Марка.

V. Марко Кралевичъ — краль; его Македонскіе побратимы и соперники: 1. Марко и Константинъ, 2. Воевода Драгиша, 3. Богданъ Лютица, 4. Реля крылатый.

Д. Матовъ.

Българско Въздържателно Знаме, органъ на българскій въздържателенъ съюзъ. Излиза два пжти въ мѣсеца на 1-ий и 15-ий. Годишна цѣна 3 л. София, год. I. брой 1 и 2.

Прѣзъ Априлъ 1893 г. се организувалъ въ гр. Самоковъ български въздържателенъ съюзъ, въ чийто съставъ влизатъ

„въздържателни дружини“ извъ България, които изпратили тогава и свои представители въ Самоковъ. Цѣльта на съюза е, да се сгрупиратъ „всичкитѣ въздържателни сили въ отечеството ни за взаимно дѣйствие противъ пиянството“. Една отъ първитѣ работи на съюза въ тая посока е издаването на този печатенъ органъ, а слѣдъ това ще послѣдва издаване и на полезни „въздържателни книжки“. Редакцията моли всички, които се интересуватъ за „въздържателното“ дѣло, „безъ разлика на вѣроисповѣданіе“, да се постаражатъ за съставянето на въздържателни дружини. Като имаме прѣдъ очи истината, че всѣка агитация чрѣзъ печатно слово, подкрѣпена съ разумни доводи, и при най неблагоприятни условия, не остана съвсѣмъ безъ послѣдствие, не можемъ да откажемъ, че и това списание ще принесе извѣстна услуга на главната цѣль, която гонятъ въздържателнитѣ дружини. У насъ още не е развито пиянство въ голѣми размѣри, но нѣма съмнѣние, че тая страсть съ врѣме може да напрѣдне и въ България, паралелно съ развитието, което се стреми къмъ по-охолень животъ, и осиромашаването, което не-удовлетворения човѣкъ лесно увелича въ пиянство. Списанието воюва изключително противъ невъздержаността въ храната — особено пиењето, както и въобще противъ всички страстни увличания, безъ да смѣва други, конфесионални цѣли, ако и да е повече въ протестантски рѣцѣ. За това желяемъ на списанието успѣхъ.

Л. М.

Календаръ на Софійския окръженъ съвѣтъ за 1894 година. Издание на Окрѣжната Комисія. Четвърта годишнина. София 1894. 8° 156. Цѣна 1. левъ.

Сдържа: 1. Биографията съ портрета на Нейно Царско Височество, княгиня Мария Луйза. 2. Поздравъ на нова година. 3. Лични години. 4. Пасхалия за 1894 година. 5. Астрономически свѣдѣния. 6. Мѣни на мѣсечината. 7. Официални празници. 8. Календаръ. 9. Родословие на царствующий домъ. 10. Докладъ на Софійската Окр. Комисія до Окр. Съвѣтъ. 11. Бюджетъ на Соф. Окрѣжие за 1894 година. 12. За живия плетъ, отъ С. Ж. Дацовъ. 13. Здравieto, отъ Д-ръ Головина. 14. Въртоглавицата у овцетѣ, отъ М. 15. Торътъ и торицето, отъ С. Ж. Дацовъ. 16. Водата, отъ С. Юриничъ. 17. Какъ се разпознаватъ млѣчнитѣ крави, отъ П. Бичевъ, ветер. лѣкаръ. 18. Единъ практиченъ уредъ за косачитѣ. 19. Домакински бѣлѣжки. 20. Сравнителна таблица за метрическата система, за гербовия сборъ и за пощенската тарифа.

Войнишка сбирка. Издава учебното бюро при военното министерство. Год. I. книжка VIII. Януарий. София 1894. 8° 559—659. Излиза веднѣжъ въ мѣсеца не повече отъ 5 печ. коли. Годиш. ц. 5 лева.

Сдържа: 1. По случай рождението на Негово Царско Височество, българския прѣстолонаслѣдникъ, Борисъ князь Търновски (Стихотворение, отъ Г. В. Агура; Вазвание къмъ войницитѣ отъ военния министъръ, подп. Саввовъ). 2. Стихотворения: Войнишко славословие за военната служба: Дълга къмъ знамето; Военна пѣсенъ на земле-

дѣлцитѣ. 3. Разкази отъ българската черковна история (продължение отъ книга VII), отъ Ст. Икономовъ. 4. Запасния ефрейторъ Никола Вучковъ. Разказъ отъ С. Т. 5. Наградения войникъ, разказъ отъ У. Г-въ. 6. Бесѣди по военната служба (Продължение отъ книга V.). II. За стражевата (аванпостната) служба (слѣдва). 7. Доблѣстни войници, разказъ отъ поручикъ И. 8. Завѣщание, разказъ отъ Ж. 9. Смѣсь. 10. Писма отъ редакцията.

Въпросникъ за издирване българекитѣ правни обичаи, издава министерството на народното просвѣщение. София, 1893. 16° 85.

Дерманчевъ Георги. Кратка Нова История. Съ 30 фигури въ текста. За II-ий класъ на гимназиитѣ (VI-то отдѣление на народнитѣ училища). София 1894. 8° 135. Цѣна 1 левъ.

Хр. П. Константиновъ : Ръководство за изучаване българска стенография по системата на Фр. Габелсбергера. Наредилъ и издава — стенографъ при народното събрание часть II. Дебатно писмо. София, „Либералний клубъ“ 1892. цѣна 60 ст.

Резултати отъ преброяване на населението въ Княжество България на 1-ий Януарий 1893 г. издава Статистическото Бюро. Книга II. Варненский окръгъ, София 1893. Държ. Печатница.

„ V. Кюстендилский „	„	„	„	„	„	„	Типо-Литография Зилберъ
„ VII. Ломский	„	„	„	„	„	„	„
„ VIII. Пловдивский	„	„	„	„	„	„	„
„ X. Разградский	„	„	„	„	„	„	печатница Даскаловъ
„ XI. Руссенский	„	„	„	„	„	„	Я. С. Ковачевъ
„ XII. Свищовский	„	„	„	„	„	„	„
„ XIII. Севлиевский	„	„	„	„	„	„	„Македония“
„ XV. Сливенский	„	„	„	„	„	„	Зилберъ
„ XVI. Софийский	„	„	„	„	„	„	Държавна Печатница

Кн. А. Д. Львовъ : Градски пожарни команди. Опытъ за ръководство по устройството имъ. Прѣводъ отъ Русски. Издава Спиро Костовъ, столиченъ пожаренъ командиръ. София, 1893 г. печатница Даскаловъ. Цѣна 2 лева.

Л. Каравеловъ : Стана, разказъ отъ една млада бабичка. Издава книжарницата на Г. К. Самарджиевъ. Солунъ, печатница Муратори 1894. Цѣна 20 ст.

Хр. П. Константиновъ : Пжтеводителъ за Манастирътъ Бѣла-Черква въ Родопскитѣ планини София, 1892. Печатница на „Либерални Клубъ“.

Изложение, за състоянието, на Врачанский окръгъ прѣзъ 1892—93 години, отъ Врачанский окръженъ управителъ Н. Кабакиевъ Пловдивъ 1893. печатница „Единство“.

Свѣтлина, журналъ за наука, искусство и индустрия год. III. книга I. — XII. Редакторъ-издатель Йорданъ Михайловъ. София, печатница Шимачекъ. Цѣна : 15 лева ; за ученици — 12 л.

Воененъ журналъ, издава Учебното Бюро. Година VI. книжка IX. Януарий. София, 1894. Печатница Вълковъ. Абонаментъ само за година: за военни — 14 л.; за невоенни — 20 л.; за странство — 25 л.

Учитель, мѣсечно педагогическо-обществено списание за учители и въешитатели. год. I. кн. VI Февруарий 1894. Цѣна 6 л.; за странство — 7 л.

Утро, мѣсечно литературно-научно иллюстрирано списание. год. II № 1. Силистра Печатница на М. Д. Ивановъ 1894. Цѣна 8 лева; за тия, които платятъ до 1. Априлъ — 6 лева.

Младина. Научно-забавителенъ вѣстникъ съ картини за младежитъ отъ двата пола. година III. кн. VI. Февруарий. Търново, печатница П. Х. Панайотовъ. Издава дружество „Отецъ Паисий“ въ Казанлъкъ. Цѣна: за България — 2 л.

Дѣтиска почивка, мѣсечно иллюстрирано списание за дѣца. год. III. кн. VI. Февруарий Силистра 1894 г. печатница Армяновъ. редакторъ-издатель Д. Тончевъ. цѣна за България 2 л., за странство — $2\frac{1}{2}$ л.

Свѣтъ, мѣсечно списание за всѣкого. Издава книжовни комитетъ. Година II. кн. I. за мѣсець Януарий. София, печатница Тошевъ. Цѣна 2 л.; за странство — $2\frac{1}{2}$ л.

День, мѣсечно списание на българ. соц.-демократическия съюзъ. Подъ редакцията на Я. Сакъзовъ, С. Мутафовъ и Е. Дабевъ. Година III. книжка II. София, печатница Напрѣдъкъ. Цѣна: за година 10 л. за странство — 12 л.

K. E. Zachariä von Lindenthal. Geschichte des griechisch-römischen Rechts. (История на гръцко-римското право), 3-то поправено изд. Берлинъ 1892. г.

Това съчинение има голѣмо значение не само за юриститъ, но и за историцитъ и економиститъ. Неизмѣримо е римско-византийското влияние върху Италия и римската църква, както изобщо върху историята на цѣлия европейски западъ. Авторътъ най-подробно ни запознава съ развитието на юридическитъ и стопанскитъ отношения, като прави най-подробни изслѣдвания по историко-сравнителенъ методъ. За историята на стопанскитъ отношения сж много важни т. III. (2 ч. § 57 до 64). Този отдѣлъ е особено прѣработенъ въ това издание. Особено забѣлявателни сж изслѣдванията на автора, които ни запознаватъ съ постепенното унищожение свободата на селенитъ и образуването на повечето несвободни елементи между тѣхъ, върѣйки прѣдназначителнитъ мѣрки на нѣкои либерални императори, напр., династията на Исавритянитъ. Обаче; историческиятъ вървежъ не можеше да се спре. Ето защо, споредъ автора, тѣзи робски или поробени елементи нѣмаха интересъ

да защищаватъ отечество, което бѣше за тѣхъ жестока и немилосърдна мащеха, да я защищаватъ противъ чуждитѣ плѣмена, подкарани отъ бурната вълна на преселенията на-родни. Тѣ се надѣваха, че новитѣ господари ще бѣдатъ по-добри за тѣхъ. Сжщо ако се сравни западната и источната частъ на римската империя, става ясно, защо първата по-рано бѣше поробена, тъй като нейнитѣ стопански и социални условия, въ сравнение съ источната частъ, станаха по-рано мжчителни за грамаднитѣ маси на поробенитѣ селени.

Г. Е. Аванасъевъ Условія хлѣбной торговли во Франціи въ XVIII. в. Одесса 1892. стр. XX—519.

Руската научна литература има твърдѣ малко сериозни работи върху Франция, особено отъ историческо-стопанска гледна точка. Работитѣ, както на Смирнова за комуналнитѣ учреждения и общиннитѣ отношения на срѣдновековна Франция, или на Кареева за французкитѣ селени прѣзъ XVIII. вѣкъ — сж изключения. — и къмъ тѣзи щастливи изключения трѣбва да причислимъ и поменатата работа на приватъ-доцента отъ Новорусійския университетъ въ Одесса Аванасъевъ, който е познатъ чрѣзъ своитѣ работи върху Тюрго (Turgot). Авторътъ дълго врѣме се занимаваше въ парижкитѣ архиви. Макарь че той се посвети на изучаванъето само на единъ клонъ отъ френската вътрѣшна и външна търговия, обаче той схвана много по-широко въпросътъ, и ни запознава съ цѣлия административенъ механизъмъ, който бѣ наслѣденъ отъ срѣдновековнитѣ наредби, и който съставя най-главна преграда за нормалното развитие на френската държава чакъ до революцията.

Слѣдъ като авторътъ въ първитѣ 8 глави, възъ основание на най-тънки архивни издирвания, ни запознава съ елементитѣ на французката хлѣбна търговия — пазаръ, селенинъ, търговецъ — той описва дълготрайната борба помежду реформаторскитѣ течения и реакционнитѣ, тѣхнитѣ взаимни чести смѣнения, сжщо и дѣятелността на Тюрго, Некеръ и др. Особено интересна е за историка глава XIV. (стр. 249—299.): „Обществото на глада“ (Peste de famine), гдѣто авторътъ ни съобщава, по какъвъ начинъ се създаде тази легенда, която и до сега намира слѣпи въруещи и компрометира тъй силно държавната властъ на Франция. Тази глава бѣше по-напрѣдъ изложена въ XIII. засѣдание на историческото общество при Петербургския университетъ (1890. г.) и напечатано въ „Историческое Обозрѣніе“ (томъ II, стр. 37—77) сжщо и въ „Comptes rendus des séances de l'Académie des sciences morales et politiques“, (Ноември 1890. г.) Особено за онѣзи, които не сж запознати съ френски езикъ, тази документална книга може да послужи, както за работитѣ на Кареева, тъй и за едно солидно опѣтване при изучаванъето на френската история на XVIII. вѣкъ въ чисто историческо и политическо-економическо отношение.

Carl Eriedrich's von Baden etc. brieflicher Verkehr mit Mirabeau und Du Pont. Bearbeitet und eingeleitet durch einen

Beitrag zur Vorgeschichte der ersten französischen Revolution und der Physiokratie von Carl Knies. (Прѣписката на Карла Фридриха, маркграфъ баденски, съ Мирабо и Дю-Понтъ, прѣработена и снабдена съ едно историческо въведение върху обетователствата, които прѣдшествували първата французска революция и физиократическото учение отъ Карлъ Книсъ). 2 тома, Хайделбергъ 1892. г. т. I., стр. CLXII.+248., т. II., стр. XVI.+398.

По между стотини брошури и съчинения върху епохата на французската революция и стария редъ, които прѣзъ послѣднитѣ години бѣха напечатани, въпросната публикация завоюва най-видното мѣсто въ науката. Редакторътъ ѝ и авторътъ на обширното въведение, хайделбергскиятъ политико-економъ, професоръ Книсъ, е единъ отъ най-забѣлжителнитѣ прѣдставители на пѣмската историческа школа въ политическата економия. Той е прочутъ по своитѣ дълбокомислени изслѣдвания върху функциитѣ и циркулациитѣ на поритѣ и значението на кредита. Отъ горѣпоменатата публикация ние имаме възможность по-дълбоко да вникнемъ въ епохата на тѣй-наречения „просвѣщенъ деспотизмъ“, когато най-виднитѣ държавни дѣатели и даже князетѣ и кралетѣ се прѣкланяха прѣдъ учени мъжъе. Тя е епохата на Густава III., кралъ шведски, на Леополда Тоскански, който стана австрийски императоръ; — тя е епохата, когато даже французскиятъ кралъ Лудвигъ XV. водѣше коректуритѣ на своя лайбъ-медикъ Кенѣ (Quesnay), когато той издаваше своето извѣстно съчинение по политическата економия — *le Tableau économique*. Ето защо изданието на въпроснитѣ документи, които сж кореспонденцията на баденския маркграфъ Карлъ Фридрихъ и главнитѣ послѣдователи — ученици на Кенѣ — Мирабо (баща) и Дю-Понтъ де Немуръ, прѣдставлява единъ въ въ висша стѣпенъ важенъ приносъ къмъ историческата и економическата литература.

Б. М.

Получи се въ редакцията първата книжка отъ новия сръбски журналъ —

Дѣло, листъ за науку, књижевност и друштвени живот, който начева да излиза въ Бѣлградъ (Радикална Штампарија) подъ редакторството на проф. М. И. Вукићевић. Тоя пръвъ по своето богато съдържание сръбски журналъ ще излиза на 20. число всѣки мѣсецъ въ обѣмъ отъ 10—12 коли и ще струва за странство 20 лева на година. Първата му книжка обѣма цѣли 16 коли, пълни съ интересни съчинения, статии и бѣлѣжки по белетристика, по наука, по книжовност, по общественъ животъ и пр.

По-голѣми подробности върху тоя журналъ ще съобщимъ допѣти, а сега поздравяваме нашитѣ съседни и братя съ тоя новъ напръдѣкъ и желаемъ добъръ успѣхъ на предприятieto нмъ.

Р.

VI. ПО ПРАВОПИСНИЯ ВЪПРОС.

До почитаемата редакция на п. с. „Български преглед“.

Напълно се съгласявам със предложението от Вас правописание. Понеже съм напечатил моята „Методика на Физиката и Химията“ по това правописание, и съм се отклонил във някои неща от предложението от Вас правописание, то за твърде уместно считам, да Ви изложа мотивите си, които, ако намерите за добре, моля да ги поместите във издаваемото от Вас списание.

1) Вместо „ia“ употребих белега „я“, защото този белег съдържа във себе си елементите *i* и *a* слети във едно. Да имаме такива белези и за *io*, *iу* и *иъ*, непременно щех тех да ги предпочета. Не сме против принципа за разлаганieto на буквите, но понеже за някои двугласни слогове имаме подходящи белези, нема важни причини, за да ги неупотребим. Всички „стари“ и „свещенни“ обичаи които не отговарят на здравата логика и не почиват на здравия разсъдак, както е случая със известното *йо* (*iу*) и *йо* (*io*), трябва да се изфърлат; иначе светът не може да напредва.

2) Изфъргам белега „ѣ“, понеже тои не представлява отделен глас, а се е употреблявал до сега, за да напомни, че дето стои тои във думата, може да се чете и „е“ и „я“.

3) Пиша на всекъде предлозите „със“ и „във“ изцело, защото във нашия език не съм нигде срещал предлози -с- и -в-. Наистина когато се говори бързо, често пъти пред думите се чува вместо целия предлог „със“ само „с“ това незначително, че така трябва и да се пише. Във литературния език трябва да се прокара един общ принцип и да се неслуша много говора, във когото често пъти се недоизговарят не само тия предлози но и много други думи. —

4) Изфърлил съм на всекъде мекото окончание даже и при членуването на съществителните имена. По тези съображения пиша: учител — учителът, приятел — приятелът и пр. Това съм направил именно, за да се среща във правописанието един общ принцип. Ако се приеме мекото окончание, тогава трябва да се приеме и във нечленуваните съществителни. Но понеже във литературния ни език трябва да се приеме или едно или другото, тогава според мен, на добротото е да се изфърли въобще мекото окончание. Във говора на едни места се употребява само твърдото окончание, във други само мекото; от тези провинциализми във литературния език трябва да се избере или едното или другото. —

5) Във употребяването на глаголните форми, почитаемата Ви редакция може да намери грешки, но те са сторени, защото очакваме граматиката основана на новото правописание.

Отговор :

1. Буквата *я* дължи своѣтъ произход не на определена цел, да се измисли за съчетание от звукове *й* и *а* особен белег, но на чиста графическа случайност. Ако г. I. предпочита белегът *я* пред *ја*, то е благодарение на случаѣа, че руската графика е създадала такъв белег, под който се скриват звуковните елементи, що той означава; и ако г. I. е принуден да пише *йо*, *йу*, *йз*, то е благодарение пак на случаѣа, че руската графика нѣмала повод да създаде белези, под които да се скриват тѣѣ отделни двоѣни елементи. Веѣкоѣ види, че таково употребеніе на букви в едно азбуке е противно на веѣкакъвъ принцип и е работа на единъ навик, който може да се замени със веѣкоѣ друг навик.

2. За буквата *ѣ* комисіята е казала, до колко желае да *ја* задържи или да *ја* замени с други белези: но ако таѣа буква се замени с друга, комисіята пак настоѣва да се запази неѣниѣтъ изговор по правилата на книжовниѣа език. Като отфърлиа съвсем *ѣ*, г. I. поставиа вместо него повсеѣде чисто *е*. А това мени характерът на книжовниѣа език, и поради това е неприемливо.

3. Предлозите *със* и *въз* се чуѣат и у народа двоѣако, стига човек да се вслушва добре в говора му; в обикновениѣа говор може би ще се намерѣат *с* и *в* в по-ограничено число случаи. Въпросът за *със* и *въз* или *с* и *в* в книжовниѣа език е чисто евфоничеки.

4. Комисіята е признала, че в книжовниѣа говор в краѣа на думите не се чуе изразителна мекост, коѣто да иска и да се означава; обаче в средата на думите такава мекост се ѣавѣава; така дохажда тѣа и в нѣкоѣ имена пред члена *ѣт*. Като отфърлиа и таѣа мекост из правописа, г. I. ще трѣба ди пише покраѣ *училеѣѣт* и *учителѣу* вм. *учителѣу*, — а това се противи на книжовниѣа език. Колкото за въпроса, дали трѣба зарад последователност да пишем *учителѣи*-*учителѣѣт*, или *учител-учителѣѣт*, тоѣ ще се разреши единичко съ помощта на книжовниѣа език: както се признава, че наистина изговарѣа *ме*, така ще се определи, че трѣба да пишем!

5. По таѣа точка забелѣзваме, че г. I. неуместно възлага нещо на граматиката, което трѣба да го знае правописът.

II. Иванов. — *По въпроса за българскиѣа правопис.* — Въпроса за уредбата на българскиѣа правопис е изнесен вече на претърсване от българскиѣа мислѣащи свѣт с всячка сериозност и, един път турен върху зелената маса, тоѣ трѣбва свършено да се разреши. Колкото по-лесен е правописа на един народ, толкова по-скоро тоѣа народ захваща да върви напред по пътѣа на истинската наука и културата.

Комисіята по урежданіето на българскиѣа правопис нѣма съмнение, че се е водила от горните начала, когато е стѣкмѣвала проектът си за опростотвореніето на българскиѣа правопис. Аз, за голѣма желост, неѣната работа се посреѣща със такъвъ фанатизъм от нѣкои български книжовници, што нам се струваше, че се намѣрваме в времената на Галилеѣа и Коперника. Коперник и Галилеѣ се окривѣваха, че били безбожници, а противниците на стѣкмениѣа нов български правопис едва ли не обвинѣаваат нашиѣе специалисти по филологиѣата в предателство. Предлаганиѣтъ нов български правопис бил приличал на сръбскиѣа и това щѣло било да спомогне на сръбската пропаганда да посърѣбѣаа нашиѣе сънародници в неосвободените страни на нашето отечество!

Тоia е, чини ми се, нај-сериозниia мотив от страна на противниците срещу новиia български правопис, мотив, който не издържа никаква критика; защото ако ние искаме да останем съвсем чужди от сърбите, то по-напред би трѣбвало да се изфърлат из езика ни думите: човек, хлеб, вода, маика и целиia наш речник, който на $\frac{0}{100}$ 5 нѣма разлика от сръбскиia. Ако наистина новиia български правопис толкова е опасен за патриотическите чувства на югозападните наши братia, то по-добре би било да захвърлим съвсем претенциите си над Македония. Но гаранцията за българската народност в Македония не състои в какъвто и да би било правопис, а преди всичко в чувствата на нашите югозападни братia, и после в особните граматически форми, които владеят във двата езика. До като сръбскиia език има седем надежа, нашите югозападни братia имат, както и целиia български народ, само два. Ето где е гаранцията на нашата народност, а не в нѣкакъв си правопис. Срамота е да твърдим, че ние сме толкова плитък и невеж народ, щото съществуването ни зависи от един правопис. Дълго време ние се придържахме буквално о рускиia правопис, но не станахме руси, и не само о правописа руски се придържахме, но цѣлия ни книжовен език носи отпечатък на рускиia език, и при всичко това ние не сме по-малко българи от колкото сме и ще бъдем. Нај-после ние сме заели цѣлата си азбука от гърците заедно със умразната за нашите недоволни от новиia правопис quasi филолози буква *ѣ*, и пак не сме се потърчили.

За голѣма обаче жалост на тиia наши quasi, недоволни филолози, въпросът за нашиia нов правопис от ден на ден се обяснява, и даже нашите учители в основните ни училища зафанаха да разбират, че новиia правопис е по-лесен за изучаване и по-удобен за запознаване децата с него. Новиia правопис още по-вече печели и след произнасянието на г. М. Дринова, когото митингаджините броеха като оракул във своите разправи. Тоia заслужен български книжовник със своia отговор във списанието „Мисъл“, (год. III кн. VIII и IX) дойде да потвърди началата, които правописната комисия с знание и такт поддържа. Нѣма съмнение, че г. Дринов се разкаива за нѣкои негови стари, но прави убеждения, но това той прави, по всѣка веројатност, за хатър на обстоятелствата и средата, в които той живее; другоиаче неговото разкаиване не може да се обясни.

Но нѣка ми бъде позволено да влезе в същността на работата. Аз ще се водia по реда на г. Дриновия отговоръ. И така:

1. На първата точка оставам да отговори на г. Дринова г. Милетич, понеже она се касае до него. — [Неправилно е поставил г. Дринов името на г. Милетича там, гдето трѣбало да стои името на комисията. А таia подирната е дала отговор г. Дринову по въпросната точка в Б. П. V. 203—204. — К.].

2. Г. Дринов без забикалки и откровено се произнася, че буквата *ѣ* е излишна в краia на думите, — *можем да поминем без неia*; значи: за голѣма жалост на всезнаещия г. д-р Кръстев, че г. Дринов става един от распиначите на обичната му буква *ѣ*, която в краia на думите във българскиia език има толкова значение, колкото г. Кръстев има значение в разискване филологически въпроси по българскиia правопис.

3. За буквата *ѣ* г. Дринов казва, че она сполучливо може да се замени със буквата *ѣ*. Разумѣва се, само късогледите филолози

могат да поддържат по няколко белега за един звук. Аз сам съм бил учител и от онит знаа, какви големи мъки съм срѣщал, когато исках да науча децата, где трѣбва да се пише *ѝ*, где *ж* и где *ѡ* и пак те оставаха ненаучени. Това бѣше една неблагоприятна и глупава работа. Впрочем, след произнасянието на г. Дринова трѣбва и глухите да разберат вече, че *ѝ* е излишен в краѣ на думите и тоѣ, които се осмелява да доказва противното, трѣбва да се бори за инат и твърдоглав човек.

4. За буквата *ѣ* г. Дринов казва, съгласно с мнението на покойния Миклошича, че она трѣбвало да се пише там „гдето (в народните говори) нѣкога и нѣкаде се слуша звук *ia*, а нѣкога и нѣкаде звук *e*“. Е добре, правописната комисия е на същото мнение. Но нѣкои критици казват, че трѣбвало тѣа да се пише по етимологиѣта, на макар неѣния звук и да не се слушал. Защо да се пише и там, гдето неѣния звук не се чува — за това не питаѣ. Така искат хората и свършена работа. Ние видехме мнозина защитници на *ѣ*, които и сами не знаеха где да пишат таѣа отживѣла в езика ни буква, както е отживѣло и *ѡ*-то. Дращем във думата „бѣлѣжка“ двоѣното е и в много други речи, но защо — и сами не знаем. Да се употребиѣва в езика ни таѣа буква аз не съм съгласен с комисията. Една от причините, гдето сърбите сполучват негде да истудѣват нашите югозападни братѣа от нас е и подигравката, че ние, источните, карикатурно си развличае устата като произнасяме речите: лѣац, млѣако, вѣара, бѣало и пр., кѣгато щом като турим в чис. мн. тѣаа речи, ние дохождаме в естественото си положение. Според мене много по-благозвучно е ако говорим: леб или хлеб, млеко, вера, бело. Источното бѣлгарско наречие е добило големи граждански права в книжовния наш език в ущѣрб на западното. Ние трѣбва да удовлетвориме и западното за да имаме по-голѣма ѣакост в нашето единство. Не се искат много жертви, освен изговарянието нѣколко думи по западния говор и тогава буквата *ѣ* не ще да има никакво значение в азбуката ни. Ако приехме да пишем възвратното местоимение се вместо сѣа, са, то защо да не изговаряме и хлеб, хлѣаб. Впрочем забелѣзва се, че това мое мнение от ден на ден печели землище. На много места в источна Бѣлгария хората вече не говорят ѣама, а нема, казват добре, а не добѣа и пр. Това е и по-естествено и по-благозвучно. Но пак не съм противен, ако, гдето се чува звукѣт *ѣ* се пише на *e* то един знак отгоре за да се знае, че тоѣа звук негде и понѣкога се чува и като: *ѣа* или *ѣа*. — [Трѣба да пишемѣ тѣѣ, както е определено от книжовния изговор, и да си служим със знакове, които изобразяват само един, винаги определен изговор. И тук е уместна бележката, с коѣто отговаряме на г. Юнчева по-горѣ, т. 2. — *К*.]

5. Г. Дринов, а заедно с него и много други критици, не се съгласяват за разгласяването на буквите *ю* и *я*. Доводите им обаче са несъстоятелни. Коѣ не вижда, че *ю*-то е сглобено от *ѣ* и *о*? Тогава то вече не е истинско *ѣу*, а е *ѣо*, и вие мислите, че това е педагогическо, що ли? Нагледно-звучната метода изисква, щото всѣкоѣ звук или полужвук да бѣде представен с особен знак, нѣкъ резко се отива срещу това рационално начало. Тука стар, всеобщ, свещен и прочее обичаи не струват нито една дула тѣутѣи. Обичаите и предразсѣдците нѣмат нищо общо с здравата наука и логиката. И аз се

чудѣа какъ г. Дриновъ се е заловилъ да брани обичаите и предразсѣдъците срещу здравата наука.

6. Разглюбѣванието ѳотованите гласни стои въ тѣсна свръзка с малкото *і*, или ижеето с кратка (*ѳ*). Г. Дриновъ казва, че тоѳ преди 24 години вѣрвалъ, че *ѳ* билѳ чуждо за нашата азбука, а сега се увѣрилъ, че *ѳ* самостоѳтелно се било развило в нашата стара писменност!? Замѣната на *ѳ* с *і* била несгодна, непѣдагогична, защото *і* вземѣно така отделно, у нас било гласна буква и пр. Азъ неразбирамъ какъ г. Дриновъ увѣрѳва и себе си и света, че *і* било у насъ нѣкога гласна буква и такава щѣла да си остане и за напредъ в църковното ни или в старобългарското ни азбукѣ. Таѳа полугласна буква заедно с неѳната пълногласна буква *и* буквално са заети из грѣцката азбука по реда си ипсилонъ, ѳота, по нашѣму: иже, *і*. Кирилъ и Методи не са ли знаели истинското значение на тѳѳа две букви, та седнали за единъ и същи звукъ да ни даватъ два знака? Това не може да бѣде истина. Ако малкото *і* с течение на времето е било взето нѣкога за твърдо и пълногласно *и*, това може да се брои за едно дебѣло звуковно смѣшение с графическо различие. Всѣки българинъ, които сме получили основното си учѣние в нашите кѣлии, взаимни, първоначални и основни училища, — никои и никога не са ни учили, че в азбуката ни има *ѳ*, а всѣкога сме чѣли само иже *і*, или голѣмо *и* и малко *і*. Тогава отъ гдѣ, коѳ Кирилъ е съчинѳвалъ таѳа буква *ѳ*, иже с кратка? И кога самостоѳтелно она се е развила в нашата писменост? Ако нѣкоѳ руси са искали да дадатъ друго значение на нѣкоѳ букви, ние виновати ли сме, че искаме да си запазимъ нѣкоѳ букви така, както ни са ги предали нашите просветители и да си служимъ с истинското, а не с изопаченото имъ значение? *І*-то е полугласна и смекчителна буква за всѣки твърди гласни съгласни и никоѳа друга. Таѳа истина е утвърдена отъ всѣки славѳански филологъ на чѣло с покоѳниѳа Миклошича, когото г. Дриновъ много добре познава,

Г. Дриновъ като смѣсва нашето полугласно *і* с латинската *j*-та, гади сърбите, че они имали нѣкакво си основание да приематъ таѳа буква, защото голѣма частъ отъ сърбите били „римскаго закона“, както казва Караджичъ, но за насъ българите нѣмало основание, защото нашите католици биле една шѣпа. Гдето ще рече, Караджичъ е въвелъ *j*-тата за хатѣра на нѣкакѳи католици!? Не се надѣвахме отъ г. Дринова да се отнесе така леко къмъ делата на единъ бележитъ филологъ, какѣвто бѣше Караджичъ. — До колкото ми е извѣстно, мога да уверѳа г. Дринова, че Вуковото правописание не е направило нито единъ сърбинъ католикъ, както и нашето малко *і* нѣма да направи никоѳ българинъ-сърбинъ.

7. Членните форми за мъжки родъ азъ приемамъ така, както комишѳата ги е предложила.

Изложеното мнѣние подъ № № 8, 9 и 3 е напълно съгласно с мнѣнието на комисѳиѳата, за това и азъ нѣма какво да кажа по-вече.

Г. Дриновъ изказва мнѣние, че за смекчение нѣкоѳ съгласни за предпочитание е да се остави *ѳ*. Споредъ мене като се приеме началото че малкото *і* е смекчителенъ белегъ, както за гласните, така и за съгласните, тогава употребѣнието малкѳѳа *ѳ* като смекчителенъ знакъ е излишно. Ониѳа, които боравѳатъ с писмо между българитѣ инстинктивно не правѳатъ разлика между смекчителните *ѳ* и *і*. Така напримеръ Гѣорги писано

с ъ или с і Гіорги — не прави никаква разлика в произношението. Така също Дѣако, дѣакон писани и с малко і имат същото произношение — Діако, діакон; за това по-добре е да се приеме предложението на комисията. Нѣкои много напират на това как ще отбележим меките окончаниѣ на нѣкои съществителни или прилагателни като: конѣ, солѣ, учителѣ, синѣ и пр.; като приемем началото, че і е смекчителен глас за гласни и съгласни, тогава не остава друго, освен да приемем за смекчителен знак малкото і, което, както по-горе казах, също така смекчава, както и малкиѣ ъ. И така ще пишем без член коні, солі, учителі, сині, а членувани така: коніѣт, соліта, учителіѣт, сині, синіѣ, синіе и пр. Така си служат и хърватите. Впрочем у нас толкова малко думи има с мeko окончание, щото не заслужава даже да се мисли за това. Нѣкои могат да възразят, че у нас коні написано с малко і на краіа хората ще го четат като кони. Но това с едно обяснение може много лесно да се разбере. Когато знаехме и знаем, че малкиѣ ъ в средата на думите се чете като ѝ = ѱ, защо като пишехме конѣ не го четехме конѱ, а конѣ? Така също ще привикнем и с употребението на малкото і, което като се произнесе като половин і, естествено умекчава коіа да е съгласна. Произнесете с половин глас от и коні и вие ще видите, че излиза пак конѣ.

В заключение на изказаното си мнение имам да кажа, че за окончателното разрешение на въпроса за нашиѣ правопис, нашите книжовници би трѣбвало да бъдат малко по-обективни и с по-голѣмо доверие да погледат на работата на онии людіе, които не за нѣкакъв си интерес излѣзоха с науката си пред българскиѣ свѣт, а с едничко желание да бъдат полезни народу си и на българската книжнина, особено като се вземе пред вид, че тиѣ людіе изключително са се посветили на езиковедението, така също, както пѣкъ военните са се посветили за запазване отечеството. Както онии, които специално не са запознати с военното искусство не могат да съдят за военните действия основателно, така и тиѣ, които малко разбират от езиковедните науки трѣбвало би да бъдат по-скромни в сѣждениѣта си, и да не бъркат, ако не искат да помогнат. Разбира се всѣкоі е свободен да си дава мнението, но то трѣбва да се спове върху здравите начала на науката, а не върху личната умраза и нетърпимост на чуждите мнѣниѣ. Така като постѣпваме ние можем да се сдобием съ един окончателен правопис, от което ще добнем грамадна полза за по-скорошното възпитание на нашите потомци.

Шумен, Декември, 1893 год.

М. Л. Малѣевъ. *Дѣѣ думи за Българското правописаніе.* — „Въпросътъ, какво трѣбва да бѣде нашето правописаніе, какво трѣбва да бѣде правописаніето на Българскій языкъ не ся е навилъ отъ скоро. Той датира отъ началото на нашето литературно възраждане, отъ самото появление на прѣвжтѣ нашѣ книгѣ отъ новжтѣ ни писменность. Даже можемъ оти еште по-далечъ. Спорядъ нашето скромно мѣѣние тоѣ въпросъ трѣбва да е сѣществувалъ и въ вѣмѣята на св. Кирилъ и Методий, както и въ вѣмѣята на тѣхнитѣ непосредствени или посрѣдствени прѣѣмници. Все не ите да е много криво ако кажемъ

че и въ това врѣмя е имало ортографически въпросъ. Нъ ми не искаме тукъ да говоримъ дълго за това врѣмя. Штемъ кажемъ само еште нѣколко думи за врѣмьто което начина отъ нашето литературно възраждане. Отъ това врѣмя до сега е имало въпросъ за Българско правописание. И тогава, както и сега, имало е хора, които сж мислили, какво правописание е най пригодно за нашия языкъ, за разнити нарѣчия и изговори, сжшествуващи въ нашия языкъ. Разнити грамматики по языкътъ ни, печатани отъ тогава до сега; разнити статии било общте по языкътъ, било чястно само по ортографиѣтъ му; разнити книги отъ друго съдържание, печатани отъ разни лица и съ разнo, твърдѣ разнообразно съдържание, свидѣтелствувать че въ разнити часове, истекли отъ нашето литературно възраждане до сега, е имало хора, които сж мислили за нашѣтъ ортографиѣ. И нѣчто твърдѣ скрѣбно е това че при всичко че е имало хора, които сж желали да дадѣтъ едно рѣшение на въпросътъ, въпросътъ е останѣлъ и до сега нерѣшенъ, или малко рѣшенъ. Причинити на това сж различни. Една причина на това е била и тасъ че въпросътъ не е твърдѣ лесенъ, даже е мжченъ, та не е било възможно да се рѣши лесно, а пъкъ е имало хора които не сж искали да дадѣтъ едно незрѣло, неоснователно рѣшение на въпросътъ. И наистинѣ колкото е важно да имаи едно общте правописание, толко е и важно, това правописание да бжде здраво, право, основателно. И наистинѣ, каква полза отъ това, днесъ да приемемъ едно правописание и да го слѣдваи нѣколко врѣмя, а утрѣ да искаме да го отврѣлимъ, понеже сми ся увѣрили въ слабити му страни? Правописанието не прилича на дрѣхѣ скѣсанѣ, коѣто твърдѣ лесно можешъ да замѣнишь съ дрѣхѣ новѣ и по угоднѣ на тѣлото ти. Ми мислимъ че е по добрѣ да изучимъ сериозно въпросътъ и да ся произнесемъ само слѣдъ едно зрѣло и свѣстно изучуване.

„Почитаемото Министерство на Народното Просвѣщение е имало еднѣ добрѣ идеѣ, една чяститѣ мисль. То назначи еднѣ комисииѣ, която да изучи въпросътъ, да състави за себе едно мнѣние за него, и да му съобшти резултатътъ отъ своиѣ изслѣдваниа. Комисината е сврѣшила свойтъ задаткъ и е поднесла свойтъ рапортъ на приличното мѣсто. Всаки любопитенъ може да види, что е изврѣшила комисината въ прѣвий брой на настоящето списание. Комисината като поднаса на оцѣнението на нашѣтъ публикѣ или, по добрѣ, на оцѣнението на нашиѣ по вѣшти хора свойтъ трудъ, желае да чуетѣхний отзивъ врѣху това. Тѣй и трѣбваше да бжде, понеже само по тосъ начинъ истината може по ясно да излѣзе на явѣ.

„Не смъ специалистъ по языкътъ и особно по ортографиѣтъ, та нѣмамъ и претенциѣтъ че онова което штѣ кажѣ ште бжде абсолютно право и здраво. Нъ като чухъ че ся приема и мнѣнието на хора като мене, рекохъ да се навѣхъ и азъ и да кажѣ своето мнѣние врѣху единъ въпросъ отъ такъвѣхъ голѣмѣ важность за нашия народъ. Работилъ смъ по языкътъ дълго врѣмя и штѣ кажѣ нѣчто отъ онова, въ което смъ ся убѣдилъ, а пъкъ на читателити и свѣдѣштити въ дѣлото ште остане, да кажѣтъ до колко смъ правъ. Азъ имамъ, лично въ себе убѣждението че смъ правъ, и не бихъ говорилъ ако нѣмахъ това убѣждение, нъ читателити нека не гядають на това а нека сами сждять“ . . .

Ние прекъсваме тука текът на г. Малеева: той върви нататък и до края все със същия характер. С напечатаното до тука искаме да покажем и правописът на почетения автор, върху който той особно натъга и с чието помощ обяснява своето становище спрямо проекта на комисията и спрямо науката за българския език изобщо.

Във 8 отделни точки авторът ни посочва, какви букви приема той и как ги употребява, на ни уверява, че това употребление било много лесно: той можел да го докаже в особни статии, и ако се непечатат отделно за всяка буква намерените от него правила за употребението ѝ, и брошурките се продават по 5—10 стотинки, работата щела да се усвои от всекиго превъзходно. Авторът казва, че употребявал *ѣ* и *ѥ* в края на думите не по традиция, но по доказателства, които били по-силни от противните на това и които той би могъл да изложи в особна статия. За мъжнотията, где да пишем *ѣ*, *ѥ* и *ѧ* в средата на думите г. Малеев намира помощ в речника *polaeoslovenico-graecolatinitum* от Миклошича; „за учениците въ гимназии или въ другити наши училища може да ся напечататъ кратки, твърди практически ръководства за това, които да не струватъ по-вече отъ 5 или 10 стотинки“. С буквите *и* и *я* правописът ни ставал много полесен; това проповѣда и съвременният Геровски правопис. Авторът имал за *шт* вм. *щ* многобройни доказателства, и можел ги изложи в особна статия. Ако бутаме *ѣ* от мѣстото, гдето трѣба да се употребява, ние ще развалим каже езикът си и ще направим хората да изгубят и малкото онова знание по него, което имат. Правилата, где да се пише *ѣ*, не са нито много дълги, нито много мъчни: „една брошурка за това която да не струва по-вече отъ 10 стотинки може да ся направи, и тя ще дава разрѣшение на всички мъжнотии въ тосъ случай“. От нѣколко години, за угода на голѣма част от нашите книжовници, г. М. отфърлил буквата *ѣ*, но все е убеден, че учителите по български език често ще има да прибягват към нея, кога обясняват нѣкои образувания или окончания на думите. Буквата *и* би могла каже да се задържи само в *мир* за отлика от *мир*, но това не се е правило в старо-българския език. После г. М. продължава:

„Като ся разглежда всичко казано до тука ще ся види че спорядъ мене Българската азбука трѣбва да състои отъ слѣдущити букви: а б в г д е ж з и к л м н о п р с т у х ц ч ш ѣ ѧ ю ѧ ѧ ѧ“. Буквата *ѣ* ще пишем в чужди думи, а нѣма да вреди, ако напуснем *ѣ* от *миро*. По-право е да се пише *иу* за *ю*, понеже *ю* е станало от старобългарско *юу*, ние ще го употребяваме, като помним, че е равно на *иу*.

„Като казахъ така на брѣзо мнѣнието си върху качеството и количеството на буквите които трѣбва да употребявама (а спорядъ моето убѣждение — убѣждение което почива на здрави основи — само тисъ букви ни сѣ потрѣбни), азъ мислѣ сега да какъ мнѣнието си и върху други нѣкои нѣща отъ нашѣтъ ортографиѣ. Ето тисъ нѣща“.

Тука се излагат 16 точки, които досѣгат по-малко правописни, а по-вече граматични въпроси. Споредъ г. М. право е да пишеме само *българин*, *Тръново*, *вълна*, *сръдце*; „въ единъ особниѣ статиѣ — казва авторът — могѣ изложи доказателствата си за това, доказателства които сѣ въ състояние да убѣдятъ и най-голѣмити противници на това мнѣние“. Криво е да се пише *цръква*, *връхъ*, *слѣза*. Трѣбва да

пишем берѣ, ходѣ; скопѣ; пишѣтъ, сѣдѣтъ; дойдохѣ, играхѣ, играхѣх, ревахѣ; книгѣ, богинѣ в вин. п.; берѣх, берѣше, ходѣх, ходѣше, пишѣх, пишѣше; желяхѣ — желяѣх, пишѣх — пишѣх. „Третето врѣмя (прѣминѣло свършено) добива прѣди окончанието хъ таквѣсь гласнѣ, каквѣто има въ неопрѣдѣлителното наклонение“: писати — писѣх, пѣти — пѣх, молити — молих, стонати — стоѣх; същата гласна ще се намира и в писѣща, пѣща; о преди хъ приемат: вести—ведѣх, мошти—могѣх; „ести“ прави бѣх, а бѣх е криво: „така форма не може да съществува въ трете врѣмя“! Причастната се пишѣ така: движѣх — движѣх, движѣх. Може да се пише и ходѣне, но по-право е ходѣние. — Форми за същ. им. м. р. в мн. ч. има на и, ие, е: шоп — шопи, шопие, шопе; клон — клони, клоние, клоне — клонови, клоновие, клонове; рог — рогови, рогове. „Горѣ-казанити три окончаниа и ие или само е сѣх прави, нѣ навикѣтъ, много пѣти по каприциозенъ отъ хората, нѣкога приема само едно отъ тѣхъ, нѣкога само двѣ отъ тѣхъ, нѣкога приема и трети“. В прилаг. им. и в действ. и страд. прич. се употребѣва само и. — Членът за ед. ч. м. р. е само тѣ, а за мн. ч. м. и ж. р. трѣбва да бѣде тѣ, за дв. ч. тѣ, и да се пише винаги отделно. Прилагателните добрий, старий по-добре да не приемат член. Причастната се образуват само така: пишѣтъ — пишѣтъ, пишѣтъ, ходѣтъ — ходѣтъ, ходѣтъ, искаѣтъ — искаѣтъ; „друго какво и да е производство и писание на тѣхъ рѣчи е криво“: „въ Македонѣхъ гдето употребѣваватъ дѣйствителни причастна и дѣепричастна с окончание итъ правѣтъ много погрѣшки въ тоя случай. Ми за сега спирами до тука като казвами че може другъ пѣтъ да развиемъ по добръ тѣхъ темѣ“. Когато из производните суфикси иен изпадне и, пише се двоина съгласна. Има единъ суфиксъ иенъ в нѣкои прилагателни: тои може да се пише с ѣа, но не и с ѣ; „чудното е че и Г-нъ Миклошичъ, тосъ извѣстенъ филологъ, ся е полѣгалъ и го е писалъ съ ѣа: глинен, глинен, но не и глинен! Буквата з пред п, т, к, х, с, ц, ч, ш, шт се мени в с. — След ж, ч, ш, шт, жд, ц се пишѣ само а, ж, у, ѣ, и, е, я, с малко изклучениа. — Мѣж. имена на ии могат да се завършват и на ии: Георгиа, Благоиа. — Трѣба да мишем Пѣе, Стое, Веле, Мариѣ, богине, а не Пеио, Стоио, Веліо, Марио, богино; поради това и Пѣев, Стоев, Велев. — Нѣма никак причина да се пише вѣв и сѣсѣ. — Г-н М. допуша да се пише Азиа и Азия, носиа и носиа. „По вѣче подробности за това можем да другъ пѣтъ“.

Гдето г. М. употребѣва по две букви за един и същи звук, то ставало за да се разбере от първ поглед значението на думата без да се чака смисълът на изречението. „Така правѣтъ всички благо-разумни люди та е умно, и ми така да направимъ“. С правописанието, което държи г. М., ние ще се доближим колкото трѣба до старобългарскиа език. Ние ще си създадем с него значение между другите славѣнски народи; да не го приимае, „то е по вѣче отъ да искаме сами себе да убием, това е по вѣче отъ унищожение сами себе“. Ако дадем каже на езика си прилична нему ортографиа, ние ще помогнем да се обясниат много тъмни въпроси в славѣнското езикознание; ако ли не му дадем това, тиа въпроси ще останат за винаги тъмни за науката! Освен това и в правописа имало един, не малък патриотизъм. Голѣма сполука е, да съединимъ в едно правописаніе всички българи;

а това се постига, по убеждението на г. М., с неговото правописание. „Ште ли обаче да се разбере стойността на това правописание, ште ли ся разбере и оцѣни прѣзсходството му прѣдъ всѣко друго правописание — това е въпросъ на врѣмѣто.... Ако това ся неразбере, не оцѣни и не приеме, ште бѣде толко по злѣ за нашето и тѣй много нещастно отечество Българина. Клята Българие!... Штеши ли да разберешъ къде е твойтъ истински интересъ? Штеши ли приемешъ онова правописание, което е по горѣ отъ всякъ критикъ, което почива на най здрави основи основи, турени отъ нашити два просвѣтителѣ,... Не ти налагамъ можѣтъ ортографиѣ.... Ако ти ѣ прѣпорѣчвамъ то е за това че тѣ е добра, че тѣ е най добрата най сгодната за тебе ортография въ всяко отношение.... Не дѣй забравя че ако ся приеме таква, каквато трѣбва да бѣде, ште ся приеме съ похвалѣ отъ цѣлий славянски свѣтъ,... ште послужи за оправданіе на нѣкои нѣчта въ славянското назикознание, сега побъркани по едни или по другѣ причинѣ, ште послужи.... за пояснение на нѣкои непояснени до сега филологически въпроси.... Българие! Нито Сръбскій языкъ, нито Русскій нито другъ нѣкой отъ сегашнитѣ Славянски язици не може да заеме това мѣсто което тебѣ е оставено отъ самото Провидѣніе.... Сега е врѣмѣ за това.... По послѣ може.... да ся каешъ....

След като биде и втори път изобличен *редакторът на сп. Мисълъ* поради недостойниѣ език, който държи спрѣмо членовете на правописната комисіѣ (вж. Бѣлг. Прегл. кн. VI. 308), тоі пакъ продължава в новоиздѣзлата XI. кн. от Мисълъ (849—851) да унижава и себе си, и читателитѣ си с нови лѣжливи подмѣтаніѣ по адрес на комисіѣта. Тоі не може да оправдае своето поведение с доводи, и за това залѣгва читателитѣ, че щѣл бил да разкрие нѣкакви-си тайни, които щели да компромитират членовете на комисіѣта. Ако да имаше такива тайни, редакторът на Мисълъ нѣмаше да ги оставѣ за бъдещи „разкритіѣ“ и нѣмаше само да препечатва в отговор на комисіѣта тѣмъ казаното изобличение из Бѣлг. Преглед, гдето тоі верно е изрисуван, какъвто си е въ действителност — завистлив и клеветник. Хитроститѣ, към които тоі сега прибѣгва, нѣма да му помогнат — и нѣма да мине много време, когато всички честни хора ще се убѣдят, че редакторът на Мисълъ не е човек, комуто собствената чест е скѣпа и мѣла.

От правописната комисіѣ.

I. ВЪТРЕШНА ХРОНИКА.

Въ минжлата сесия на народното събрание се прие новъ прѣработенъ законъ за пенситѣ на гражданскитѣ чиновници и на учителитѣ, който е вече утвърденъ отъ Негово Царско Высочество и обнародванъ въ „Държ. Вѣстникъ“ (брой 11. отъ 17 Януари 1894 г.). Мотивитѣ за издаване новъ законъ за пенситѣ сж изложени въ доклада на г-на министра-прѣдседателя къмъ нар. събрание отъ 26 Ноември 1893 год. и сж формулирани така: „отъ една страна добиваньето на пенсия да се тури върху такива начала, щото пенсионниятъ фондъ да не рискува да се изчерпи, а и самитѣ пенсии да бжджтъ въ зависимостъ отъ по-дълговрѣменна служба на държавата, а отъ друга — да се съединжтъ законътъ за пенситѣ на чиновницитѣ и онзи за пенситѣ на учителитѣ и да се слжжтъ двата пенсионни фонда, та по тоя начинъ да се поставжтъ подъ еднакви условия за пенсиониране чиновницитѣ и учителитѣ“. Въпросътъ за измѣнението законътъ за пенситѣ дълго врѣме заемаше вниманието на обществото и върху него ставахж разни коментарии. Смѣло може да се каже, че главната причина за станжлото измѣнение на закона за пенситѣ е влиянието на общественото мнѣние и убѣждението, до което бѣхж достигнали компетентнитѣ лица, че споредъ условията на стария законъ пенсионниятъ фондъ не ще може дълго врѣме да посрѣща нуждитѣ на пенсионеритѣ, и че трѣбва да се въведжтъ въ закона извѣстни измѣнения, които да могжтъ да закрѣпжтъ пенсионниятъ фондъ за по-дълго врѣме и да обезпечжтъ едно сигурно положение на заслужилитѣ държавни чиновници. Безъ друго, необходимо бѣше да станжтъ такива измѣнения, защото нашиятъ законъ за пенситѣ почива върху мѣсечнитѣ удържки 5% отъ заплатитѣ на чиновницитѣ, които заедно съ внесената веднжжъ за винаги държавна помощ образуватъ пенсионниятъ фондъ. Другъ бѣше въпросътъ, ако изплащаньето на пенситѣ ставаше у насъ отъ държавния бюджетъ, както въ Прусия, Австрия, Сърбия и др., гдѣто не се правжтъ удържки за пенсия; въ такъвъ случай не щѣше да бжде толкова много заинтересувано общественото мнѣние съ въпроса. Когато обаче споредъ нашия законъ чиновницитѣ образуватъ единъ видъ взаимно-осигурително дружество, и пенсионниятъ фондъ прѣдставя тѣхенъ частенъ капиталъ, отъ голѣма важностъ е, щото тоя фондъ да бжде поставенъ върху сигурни основи, за да може да отговаря на закона за пенситѣ. Ако това условие не сжществува, законътъ не ще може да се изпълнява, и очакванитѣ отъ него облаги ще останжтъ проста фикция.

Всѣкой чиновникъ има интересъ, щото обѣщаната отъ закона пенсия, за която той е внасялъ редовно удържки отъ заплатата си и въ която той е поставилъ надеждитѣ си, да му бѣде осигурена слѣдъ изслуженото врѣме.

Обикновено чиновникътъ не може да спестява отъ скромната си заплата, та да си обезпечи охолно или поне сносно материално положение за стари години. Това е било едно постоянно държавно зло прѣди да се появятъ държавнитѣ пенсии. За смекчение на това зло и за да се прѣмахнатъ злоупотрѣбеніята, които сѣ ставали съ раздаването разни възнаграждения (вмѣсто пенсии) при прѣдишното безконтролно управление, учредителното събрание въ Франция въ 1790. г. положи първитѣ общи правила за пенситѣ и други възнаграждения (законъ за пенситѣ въ Франция отъ 1854 г., чл. 2). Днесъ сѣ съществуватъ всѣду закони за пенсии; тѣхната нужда и ползотворность е призната отъ всички правителства и държави. Това е едно голѣмо благодѣяние за чиновницитѣ и въ сѣщо врѣме — справедливо възнаграждение на заслужения народенъ дѣлецъ. Добро, способно и честно чиновничество може да бѣде само онова, на което положението е обезпечено. За това, когато се прѣснѣхъ слухъ, че щѣлъ да се мѣнява законътъ за пенситѣ на чиновницитѣ, общественото мнѣние се произнесе въ полза на такова измѣнение и всички съ радостъ очаквахъ да видятъ промѣненіята, които се планувахъ отъ правителствения законопроектъ, защото главно всички желаехъ да се осигури по-трайно положение на пенсионния фондъ, макаръ и условията за пълна пенсия да станатъ по-мѣкчи.

Правителството, убѣдено въ необходимостта за измѣненіето на закона, натовари комисия, която да прѣгледа стариятъ законъ и да го измѣни съобразно съ изказанитѣ нужди. Изработениятъ проектъ, прѣгледанъ и одобренъ отъ министерския съвѣтъ, бѣше внесенъ отъ г-на министра-прѣдсѣдателя въ народното събрание на разглеждане. Въ законопроекта на министерския съвѣтъ бѣхъ прокарани тия нови начала: 1. срокътъ на държавната служба, слѣдъ който можеше чиновникътъ да се пенсионира съ пълна пенсия, се увеличаваше отъ 30 на 40 години; 2. срокътъ на държавната служба, слѣдъ който единъ чиновникъ можеше да се пенсионира съ половина заплата, се увеличаваше отъ 15 на 20 години; 3. за да може единъ чиновникъ да получи пенсия за изслужени години, прѣдвиждаше се 45 годишна възраст (чл. 7 отъ законопроекта). Първитѣ двѣ начала се прокарахъ и въ нар. събр. и влѣзохъ въ основата на сега дѣйствующия законъ съ тая само разлика, че за учителитѣ, телеграфо-пощенскитѣ чиновници, чиновницитѣ по експлоатацията на желѣзницитѣ, докторитѣ, стражаритѣ и полицейскитѣ пристави се прѣдвидѣ по-малкъ срокъ до пълна пенсия, а именно 35 години, при все че и за тѣхъ се изисква 20 годишна служба за половина пенсия, както и за другитѣ чиновници. Третото ново начало отъ законопроекта — възрастта съвсѣмъ се изхвърли отъ закона, така че въ нашия дѣйствующи законъ за пенситѣ отсѣтствува даже принципътъ, въ

силата на който е създаден институтът за пенсията, сир. обезпечаването на чиновника добро положение за стари години.

По нашето мнѣние, съ приетитѣ измѣнения въ новия законъ за пенсията на гражданскитѣ чиновници не ще се постигнатъ очакванитѣ резултати, и пенсионниятъ фондъ едва ли не е поставенъ отъ него въ опасностъ, да бѣде въ бѣдѣ, ако и по-късно, изчерпанъ. Най-главното зло, отъ което страдаше прѣдшниятъ законъ за пенсията, състоеше въ това, че допущаше пенсионирането на чиновници въ твърдѣ млада възраст — прѣди да сѣ прослужили даже половината отъ служебното си врѣме. Днесъ имаме пенсионирани чиновници даже 30 годишни, на които едва ли се е сторило съ това едно добро, защото тѣ можехъ съ трудъ и старание да си прокаратъ пъкъ къмъ по-блѣскава кариера, ако необезпеченото имъ положение ги потъкваше къмъ по-нататашна енергична дѣятелностъ.

Кой не ламти къмъ обезпечено положение? Изгодността на стария законъ за пенсията бѣше твърдѣ голѣма, и мнозина млади и пѣргави хора, способни да служатъ на отечеството си още много години, побързахъ да се възползватъ отъ него и да се пенсиониратъ; числото на пенсионеритѣ бѣше начинало да се увеличава чрѣзмѣрно — обстоятелство, което произведе цѣла тревога въ правителственитѣ кръгове и принуди компетентнитѣ лица да вникнатъ въ слабостта на закона и да видятъ, че дѣйствиелно фондътъ за пенсията не ще уцѣлѣе нито 6 години, ако се не взематъ о врѣме мѣрки, за съответствующето измѣнение на закона за пенсията (Докладъ на гл. секр. Т. Василевъ къмъ г-на министра на вътр. дѣла). Не трѣбва да се забравя, че имаше и такива чиновници, които, за да могатъ да се пенсиониратъ прѣди да навършатъ 15 годишната си служба, занемариха службата си нарочно, за да бѣдѣтъ уволнени и да могатъ да се пенсиониратъ (§ 9 ал. 6 отъ стария законъ за пенсията на чиновницитѣ) и то такива които не сѣ навършили 35 г. възраст. Нѣкои отъ тѣхъ ще получаватъ по двѣ и три хиляди лева годишна пенсия, когато не сѣ внесли нито 1000 лева въ пенсионния фондъ. Такива пенсионери ще изтощаватъ рѣшдно фондътъ, защото безъ да сѣ внесли съответенъ капиталъ, тѣ ще черпятъ отъ него доста голѣми суми въ течение на 20, 30, а може би и повече години. И не трѣбва да се забравя, че това не е изключение, а правило, отъ което може да се ползува болшинството на чиновницитѣ; числото на такива чиновници, вече пенсионирани, или които чакатъ още да се пенсиониратъ по стария законъ, се броитъ съ стотини (Докладъ на гл. секр. на мин. вътр. дѣла, стр. 2).

Отъ друга страна не е ли това едно лошо начало, да се пенсиониратъ хора млади, които сѣ въ състояние още да служатъ и нѣматъ нужда отъ държавна помощъ. Чиновникъ, който излиза въ отставка, трѣбва да бѣде обезпеченъ, защото иначе не ще бѣде въ състояние да се прѣхранва само съ половина пенсия, която може да получи слѣдъ прослужването на изискуемото число години. Въ такъвъ случай защо да се пенсиони-

ратъ такива млади хора, които очевидно, като излизатъ въ отставка, нѣматъ нужда отъ държавна пенсия. Обстоятелството, че тѣ сѣ внасяли удържки 5% отъ заплатата си за сега не важни, защото законътъ за пенсии се прилага едва отъ три години насамъ. Но да прѣдположимъ даже, че тѣ сѣ внасяли отначало на службата си удържки въ течение на 15 години, тия удържки прѣдставятъ такава малка сума, щото не могатъ да дадѣтъ право на пенсия. Да прѣдположимъ, че единъ чиновникъ е получавалъ въ течение на първитѣ 15 години по 6000 лева годишна плата, нѣщо което е рѣдко, защото обикновено чиновниците начеватъ служебната си кариера съ по скромна заплата; въ такъвъ случай той би внесълъ за 15 години въ пенсионния фондъ 4 500 лева, които капитализирани съ 7% сложна лихва ще прѣдставятъ на края на 15 та година единъ капиталъ отъ 6630 лева. Като получава половината си пенсия по 3,000 л. годишно, пенсионерътъ ще изтегли цѣлиятъ внесенъ отъ него капиталъ въ пенсионния фондъ въ течение на двѣ години и нѣщо. А колко години животъ прѣдстои на единъ младъ и здравъ 35 годишенъ чиновникъ? Щомъ законътъ за пенсии дава възможность на служащото лице да се пенсионира още отъ 35 г. възраст, той не може да гарантира съществуванетоъ на пенсионния фондъ. Не говоримъ тукъ за случаи, когато чиновникътъ по болѣтъ, слабостъ и неспособностъ или по уволнение напуска службата си; такъвъ чиновникъ трѣбва непременно да се пенсионира, освѣнъ въ случаитѣ прѣдвидени въ чл. 3 и 4 отъ дѣйствующия законъ за пенситѣ на чиновниците и учителитѣ, защото достойнството на държавата изисква, да се не оставя единъ чиновникъ да мре отъ гладъ, когато той се лишава отъ служба не по негова воля или вина. Разумява се, въ такъвъ случай уволнениятъ чиновникъ се ползува съ пенсия съгласно съ закона съразмѣрно съ изслуженитѣ години, ако е прослужилъ поне 10 години, или пъкъ получава инвалидна пенсия съгласно съ закона, ако е станалъ неспособенъ за работа по слѣдствие на службата си (съгласно гл. III отъ дѣйств. законъ за пенситѣ на чиновниците и учителитѣ). За това именно правителствениятъ законопроектъ прѣдвиждаше не само по-голѣмо число служебни години (20 на мѣсто 15), но и задължително 45 годишна възраст за получаване пенсия за изслужено врѣме, съ цѣлъ да могатъ да се избѣгнатъ поне такива невъзможни случаи, каквито имаме днесъ, че млади и здрави хора на 30 и 35 годишна възраст се числятъ между държавнитѣ пенсионери. По какви съображения е махнало почитаемото народно събрание тази клауза, ние не можахме да се научимъ, но въ веѣкой случай съ това се парализира най-главното срѣдство въ законопроекта, чрѣзъ което можеше да се прѣдпази пенсионниятъ фондъ отъ загниване. Ние намираме даже малка прѣдвидената въ законопроекта възраст 45 години за пенсиониране на чиновниците. Въ тая възраст чиновникътъ се намира още въ цвѣта на силитѣ си; той тогава именно може да принесе най-голѣма полза на отечеството си, което не трѣбва да се лишава отъ неговитѣ услуги тъкмо въ врѣмето на неговата най-ползотворна

дѣятелностъ. Споредъ насъ най-подходящата възраст за пенсиониране на чиновниците е 55 години или най-малко 50 години; на тая възраст пенсионерътъ-чиновникъ трѣбва да има най-малко 25 или 30 годишна служба — достатъчна за живота на единъ човѣкъ съ срдно здравье. Споредъ английския законъ за пенсиитѣ, пенсия за изслужено врѣме не се добива, освѣнъ слѣдъ навършване на 60 годишна възраст, и то въ размѣръ най-много $\frac{2}{3}$ отъ годишната плата. Въ Прусия законътъ за пенсиитѣ нѣма граници за възрастта, но всѣкой чиновникъ се пенсионира по причина на слабостъ, било че самъ чиновникътъ иска или властитѣ взематъ инициативата за тая цѣль. Споредъ пруския законъ, слѣдъ 10 годишна служба може да получи болниятъ чиновникъ съразмѣрна пенсия съгласно съ закона, но здравъ чиновникъ не може да се пенсионира до като не остарѣе и, слѣдователно, не бѣде принуденъ да се оттегли, защото само по слабостъ или по старостъ (пакъ слабостъ) се дава пенсия; така че и тукъ се изисква косвено за здравия чиновникъ напредънала възраст отъ 55 или 60 години, за да може да се пенсионира. Французкиятъ законъ изисква най-малко 30-годишна служба и 50 годишна възраст. Споредъ белгийския законъ, се дава пенсия слѣдъ навършването на 65 годишна възраст, и 30 годишна служба. Споредъ холандския — се добива пенсия слѣдъ 65 годишна възраст и слѣдъ 40 годишна служба. Споредъ италианския — се изисква 40 годишна служба, за да може да получи единъ чиновникъ пенсия за изслужено врѣме; но може да се пенсионира и слѣдъ 25 годишна служба, ако е навършилъ 65 г. възраст. Споредъ ромжнекия дѣйствующи законъ пълна пенсия може да се добие слѣдъ 30 год. служба; може да се получи пенсия съразмѣрно по-малка и слѣдъ по-малка служба, но само ако чиновникътъ е навършилъ 54 годишна възраст. Отъ горѣизложенитѣ примѣри отъ чуждитѣ закони се вижда, че всѣду се изисква възраст отъ 55 години на горѣ, като задължително условие, да може да се пенсионира единъ чиновникъ; сжщо се изисква най-малко 30 годишна служба, освѣнъ легалната възраст. Ако да бѣше се прѣдвидѣла и въ нашия законъ клаузата за възрастта, щѣше да има голѣма полза както за държавата, тъй и за пенсионния фондъ; освѣнъ че фондътъ би се усилилъ и поради по-голѣмитѣ вносове въ продължение на по-вече служебни години и поради по-малкото изплатени суми на пенсионеритѣ, но и правителството ще може по този начинъ да се снабди съ по-опитни и мѣдри чиновници; опитността въ чиновничеството се добива най-вече съ дългогодишна практика. Може ли да отрече нѣкой, че голѣма частъ отъ нашитѣ вжтрѣшни несъгласия и борби слѣдъ освобождението ни, които ни принесоха не малко врѣди, се дължи на нашата младостъ и неопитностъ? Съ изключение на нѣколко единици, всичкитѣ наши политически дѣйци отъ това врѣме едва ли имаха 30, най-много 40 годишна възраст. Отъ една страна слѣдователно би се осигурилъ пенсионниятъ фондъ, а отъ друга щѣше да се подигне морално нашето чиновничество; послѣдното прѣдставя органи, безъ които не може да дѣйствува правилно държавната машина.

Нека видимъ сега, дали поне съ другитѣ двѣ нови начала се гарантира съществуването на пенсионния фондъ, понеже третото начало се изхвърли съвсѣмъ отъ народното събрание. По наше мнѣние, съ тия само двѣ начала не се гарантира достатъчно пенсионниятъ фондъ, защото едното отъ тия начала парализира другото. Полезно е безъ друго за пенсионния фондъ продължението срокътъ на службата отъ 30 на 40 години за пълна пенсия, защото съ това се намалява размѣрътъ на пенсиятъ (малцина ще дослужжтъ 40 годишна служба), и въ всѣкой случай пенсионниятъ фондъ ще бѣде винаги въ положение да покрѣпне задълженията си сирѣмъ такъвъ пенсионеръ, който е служилъ 40 години и е внасялъ редовно своитѣ 5% удържки. По второто условие унищожява полезността на първото; малцина ще сѣ чиновниците, които ще дочакатъ 40 годишната си служба, когато тѣмъ имъ се дава право да се пенсиониратъ слѣдъ 20 годишна служба. Всѣкой чиновникъ (не казвамъ вѣнци, защото знаеж, че има много такива, които можехъ да се пенсиониратъ по стария законъ твърдѣ изгодно, при все това тѣ продължаватъ да служатъ) ще гледа да прокара по-охолно животътъ си и ще бърза да се пенсионира, ако не слѣдъ 15 години, то слѣдъ 20, 21 годишна служба, защото съ помощта на нѣкои други сръдства, домашни или спестени, той ще може да прѣмине съ половина отъ пенсията си прѣвъзходно въ течение на много блаженни пенсионерски години. А загубата за пенсионния фондъ е твърдѣ голѣма отъ това условие на закона, че се допуска пенсионирането на чиновника слѣдъ 20 годишна служба, защото първитѣ чиновнически години сѣ обикновено твърдѣ ялови за пенсионния фондъ, твърдѣ малко сѣ платени и твърдѣ малки удържки даватъ. Но да прѣдположимъ даже, че чиновникътъ получава голѣма заплата отъ начало на служебната си кариера; удържките му въ първитѣ служебни години прѣдставятъ твърдѣ малък капиталъ, защото не сѣ имали възможностъ да се увеличѣтъ толкова много чрезъ процентитъ, колкото би се увеличили въ послѣднитѣ му служебни години. Да си прѣдставимъ, споредъ горния случай, пакъ единъ чиновникъ, който да е получавалъ първитѣ 20 служебни години по 6000 лева годишна плата. Неговитѣ удържки 5% заедно съ 7% сложна лихва ще прѣдставятъ на края на 20-та година единъ капиталъ отъ 10.629.30 лева, който ще бѣде изчерпанъ отъ него въ течение на три години и нѣщо, а той може да има прѣдъ себе си половина човѣшки животъ, ако прѣдположимъ, че се е пенсионираалъ на 41 г. възраст, и може да изтегли отъ фонда десетъ пѣти повече, отколкото е внесѣлъ. Безъ друго ще има мнозина такива чиновници, които ще се пенсиониратъ, щомъ изпълнятъ 20 годишната си възраст, едни по прѣдразположение къмъ по-охолень животъ, други по желание да си създадѣтъ друга по-независима и изгодна кариера, трети подъ прѣдлогъ на нѣкое опенравданне отъ началството имъ, и мислѣж не ще сръшнѣж, ако прѣдположж, че голѣма частъ, а може би и половината отъ чиновниците ще побързатъ да се пенсиониратъ, щомъ навършжтъ изискуемата 20 годишна служба. Не трѣбва да забравяме при това,

че у насъ гражданскитѣ чиновници се ползватъ и отъ емеритура, така че ранното пенсиониранье става още по-износно: единъ чиновникъ слѣдъ 20 год. служба ще може да се ползува не само съ половина пенсия, но и съ $\frac{2}{3}$ отъ емеритурата си, сир., ако вземемъ случаятъ съ 6000 лева заплата, той ще получава 50% отъ заплата си като пенсия + 40% отъ заплата си като емеритура, сир. 90% отъ цѣлата заплата или 5400 лева годишно. Не е ли това условие по-износно за тоя чиновникъ, отколкото да продължава да служи и да получава по-малка заплата, защото пенсията той ще си я получава пълна, а отъ заплатата ще му се правятъ разни удържки. Слѣдователно, единственото обстоятелство — малката и недостатъчната пенсия, — което можеше да принуждава чиновникътъ да служи повече отъ половината си служба, се омаловажи чрѣзъ закона за емеритурата, който улеснява положението на младия пенсионеринъ и ще подбужда винаги излизаньето изъ строй на много чиновници. Какво зрѣлище ще бѣде това, да виждашъ цѣла армия млади хора безъ работа да живѣятъ за смѣтка на пенсионния фондъ. Безъ друго, когато фондътъ се изчерпи, всичкитѣ тия пенсионери ще се обърнатъ къмъ помощта на държавата, която ще бѣде принудена да ги поддържа отъ сръдствата на бюджета и чакъ тогава ще се видятъ слабитѣ страни на закона за пенсиитѣ. Ще се пристѣпи къмъ изработването на новъ по-цѣлнсъобразенъ законъ, но създаването на новъ фондъ за пенсиитѣ ще бѣде много по-мѣчно, когато държавнитѣ пенсионери ще се броитъ съ хиляди. Такъвъ край отъ днешния законъ за пенсиитѣ е много нежелателенъ, но е възможенъ. Такова едно положение ще бѣде убийствено за държавнитѣ пенсионери и чиновници, които сж полагали надеждитѣ си на държавната пенсия; това би обезцѣнило изобщо значението на тоя благотворенъ институтъ.

Ето защо още отначало законътъ за пенсиитѣ трѣбва да бѣде поставенъ върху такива основи, щото създадениятъ отъ него пенсионенъ фондъ да бѣде въ състояние да посрѣща нуждитѣ на пенсионеритѣ, при каквито и да е обстоятелства. Прѣдпочтително е размѣрътъ на пенсиитѣ да бѣде по-малкъ, отколкото да рискува пенсионерътъ да бѣде лишенъ отъ пенсия по нѣманье сръдства въ пенсионния ковчегъ. Спокоенъ и напълно прѣдаденъ на дѣлото си, ще прокара чиновникътъ своятъ животъ, ако знае, че той заедно съ челядта си е обезпеченъ. Грамадна ще бѣде и ползата за държавата отъ чиновници, които сж прѣдадени на службата си; нищо не ще може да отклони такива чиновници отъ правия и честния пѣтъ на добродѣтелна дѣятелность.

Съ новия законъ за пенсиитѣ обаче на се обезпечи напълно пенсионниятъ фондъ, нито се избавихъ правителството и държавнитѣ служители отъ законнитѣ страхувания. Главната причина, по наше мнѣние, състои въ това, че въ нашия законъ не е прокаранъ принципътъ, че пенсия се дава на болния, слабия или стария чиновникъ, а се допуска пенсионираньето на чиновници вече на 41 годишна възраст. Пенсионниятъ фондъ не ще

може да издържи условията на действующия законъ, даже ако биха се правили двойни удържки, сир. 10%, отъ заплатитѣ на чиновниците. както е въ Ромъния, гдѣто при все това се изисква 54 годишна възраст и 30 годишна служба, за да може да се пенсионира чиновникътъ за изслужено врѣме.

По наше мнѣние, би трѣбвало да се прѣдвиди най-малко 30 годишна служба, за да може единъ чиновникъ да се пенсионира за изслужено врѣме. като се намалѣтъ сроковетѣ, опредѣлени въ новия законъ за пълна пенсия, на 35 годишна служба за чиновниците и 30 годишна служба за учителитѣ и др. чиновници (алии. II отъ чл. 8-и и на закона). Понеже е опредѣлено въ закона (чл. I, ал. II), отъ кога да се счита началото на службата за пенсия, то нѣма нужда да се прѣдвижда възраст, слѣдъ като се установи задължително 30 годишна служба; въ противенъ случай, трѣбва да се прѣдвиди непрѣмѣнно възраст стъ 55 години и 50 години за двѣтъ категории чиновници. При такива само условия ние вѣрваме, че пенсионниятъ фондъ ще се закрѣпи. Слѣдъ 30 годишна служба чиновникътъ ще да е принесѣлъ въ пенсионния фондъ 2-3 пѣти повече отколкото слѣдъ 20 годишна служба; капиталътъ отъ 10,629-30 лева, който ще има въ пенс. фондъ слѣдъ 20 г. служба единъ чиновникъ съ годишна заплата 6000 лева, на края на 30 год. служба ще порастне на 23,525 лева, а слѣдъ 40 годишна служба ще порастне на 47,596 лева, така че послѣднитѣ 20 служебни години важатъ за пенсионния фондъ приблизително 4 пѣти повече отъ първитѣ 20 години. Ето защо всичкитѣ чужди закони сѣ така съставени, щото единъ чиновникъ да бѣде принуденъ да служи повече врѣме; тѣ не даватъ право на пенсия за изслужено врѣме прѣди най-малко 30 годишна служба и изискватъ възраст най-малко 55 години, а въ нѣкои страни и до 65 години. нѣщо, което непрѣмѣнно прѣдполага по-голъма и отъ 30 години служба.

Другитѣ условия за пенсиониране въ нашия действующи законъ се съгласуватъ приблизително съ условията на чуждитѣ пенсионни закони, които безъ друго съдържатъ по здрави принципи, отколкото нашиятъ, защото сѣ прѣработвани и изучавани много пѣти въ течение на настоящия вѣкъ. Главното е, че трѣбва да се прѣмахне отъ закона условието, поради което пенсията изглежда като държавна синекура, сир. пенсиониранѣто на чиновникътъ да става не въ млади години, както е сега, а въ напреднала възраст и слѣдъ дългогодишна служба.

Съ тия свои бѣлѣжки желасхме да обърнемъ по-сериозно внимание върху тоя. по наше мнѣние, недостатѣкъ въ закона за пенсиятъ на чиновникътъ и учителитѣ; сега още е възможно да се поправи злото, защото по-късно ще бѣде вече мѣчно.

Д. Д. А.

II. ВЪНШНА ХРОНИКА.

Търговескиятъ договоръ между Русия и Германия се прие на 7. Февруари единогласно въ съюзния съѣзтъ и се внесе още сѣмция день въ райхстага, гдѣто първото

му четенье захванъ на 14. Февруари. Слѣдъ четиридневни дебати, въ които взехъ участие отъ страна на правителството държавниятъ канцлеръ графъ Каприви държавниятъ секретаръ на външнитъ дѣла баронъ Маршалъ, прускиятъ финансовъ министъръ Миквелъ и прускиятъ министъръ на земедѣлието Хайденъ, райхстагътъ рѣши да прѣпрати проектътъ на една комисиия за проучване. Въ тия дебати забѣлѣжителна бѣ особно рѣчьта на графъ Каприви. Той се показа съ нея на висотата на своята велика задача, като указа на голѣмото значение, което има търговскиятъ договоръ съ Русия както за вътрѣшното благоденствие на нѣмския народъ, така сѣщо и за мирното развитие на общеевропейскитъ дѣла. Почти цѣло столѣтие се стремѣхъ въ Берлинъ безъ сполука, да свѣржжтъ сносни търговски сношения съ Русия, до когато най-сетнѣ имъ се удаде това съ новия търговски договоръ; но тъкмо въ това врѣме, когато правителството успѣ да постигне тая велика цѣль, която е и културна цѣль отъ първа степенъ, изпрѣчватъ се срѣщу договора ония мѣже, които виняги сѣ считали за своя първа длѣжностъ да крѣпжтъ короната и правителството. Консерваторитѣ, при всичко че императорътъ на всеуслишание обяви, че договорътъ е въ интереса на държавата, се обявяватъ рѣшително противъ, подъ прѣдлогъ, че договорътъ ощетява земедѣлието въ полза на индустрията. Тѣ не искатъ никакъ да знажтъ, че тоя договоръ е първата стѣпка къмъ едно мирно сближение между Германия и Русия и че той достатъчно възнаграждава германската индустрия за ония малки жертви, които той пѣкъ налага на земедѣлието. Напоследѣкъ, слѣдъ внезапното сближение, което станж между императора и бившия му канцлеръ и слѣдъ посѣщението, което на 7. Февруари направи императорътъ князу Бисмарку въ Фридрихеруе, и князь Бисмаркъ въздигнж гласътъ си въ полза на договора. Неговиятъ главенъ органъ, *Hamburger Nachrichten*, напоследѣкъ въ една статия съвѣтваше консерваторитѣ, да не се противжтъ на търговския договоръ съ Русия, защото безсмислено би било да се отрича сега на Русия оная отстъпка за житния вносъ, която, макаръ и прибързано, се направи прѣди три години на Австрия; това би заѣ повлияло върху политиката. И наистина и рускитѣ вѣстници се застъпихъ за новия договоръ, комуто придаватъ политическо значение. Тѣ изказахъ мнѣние, че поради аномалнитѣ отношения между силитѣ отъ тройния съюзъ и френско-руската група общото незадоволство отъ натегнатитѣ търговски отношения би могло да поврѣди на европейския миръ. А длѣжностъ на държавнитѣ мѣже е именно да отстранжтъ всека опасностъ за мира, и Каприви схваща твърдѣ вѣрно свръзката, която сѣществува между политиката и економическитѣ въпроси. Економическото спокойствие ще намали значително опасността за мира.

Отъ друга страна и двамата владѣтели се ползватъ отъ разни случаи, за да изкажжтъ своята воля по търговския договоръ. Германскиятъ императоръ често изказва своето благоволение на канцлера си, именно за неговото застъпяне за договора, той даже напоследѣкъ нарочно посѣти графа Каприви, за да му

благодаря за защитата на договора въ райхстага. А руският царъ изказа своето мнѣние за договора по съвѣстнъ необикновенъ начинъ. Наскоро германскиятъ посланикъ въ Петербургъ има да даде балъ въ посолството. И на тоя балъ императорътъ спонтанно е изразилъ желание да присѣтствува тоже. Необикновеното е тукъ, че макаръ и посланикътъ да не е поканенъ императорътъ на тържеството, защото по обичая въ Петербургъ никой посланикъ нѣма право да кани императорътъ на подобни тържества, царътъ самъ е изказалъ желанието да дойде на бала, като е искалъ съ тая постъпка да заяви своята воля по договора.

Венски тия обстоятелства подпомогнаха много на търговския договоръ. Въ началото изглеждаше, като че той не ще може да намѣри потрѣбното болшинство, та ще стане нужно да се разтуря райхстагътъ и да се апелира къмъ изборитѣ. Обаче постепенно изгледътъ за приемането му се подобряваше, така щото смѣта се сега, че ще се събере едно болшинство отъ 25 до 40 гласа въ полза на договора. Слѣдъ свършъвка на дебатитѣ по първото четене райхстагътъ прѣпрати на 17. Феруари проектътъ въ една комисия състоеща отъ 28 члена, въ която болшинството бѣ за приемането на договора; и дѣйствително на 24. Феруари тая комисия прие договорътъ изцѣло съ 16 гласа срѣщу 12.

— На 8. Феруари се събра изново подиръ дълги ваканции италианскиятъ парламентъ, и на слѣдующия день вече той се запозна съ програмата на финансовия министъръ Sonnino по изравнението недомъкътъ въ бюджета. Sonnino наченъ своето изложение съ думитѣ, че ще каже истината тъй както я вижда, за да може парламентътъ, като види истинското положение на държавнитѣ финанси, да почерпи сила за трудното рѣшение, какви срѣдства да се взематъ за прѣмахване на злото. Мажнотитѣ сж многобройни и сериозни, дефицитътъ е станалъ хронически, висециятъ дългъ е извънредно голѣмъ, достигналъ е до 500 милиона лева, циркулацията на книжнитѣ пари аномална и при това издаването на ренти не прѣстава. Венски тия въпроси трѣбва да се изслѣдватъ. Като се сравнятъ приходитѣ прѣвъ 1893/94. год. съ онова, каквото се е мислило да постѣпи, излиза, че за 1894/95. год. трѣбва да се прѣдвидѣтъ 27.7 милиона лева по-малко въ приходитѣ, до когато пъкъ разходитѣ ще се увеличатъ съ 20 милиона лева, а изобщо цѣлиятъ дефицитъ прѣвъ иджщата финансова година трѣбва да се опрѣдѣли на 177 милиона лева. Длъжностъ на правителството и парламента е слѣдователно да се възстанови равновѣсието въ бюджета и да се тури край на постоянното увеличение на държавнитѣ дългове. Тая цѣль може да се постигне по два пѣтица: чрѣвъ економии и чрѣвъ данъци. За 1894/95. год. министертвото мисли да спести 14.8 милиона, отъ които 10 милиона въ бюджета на морината и войната. По-сетнѣ още други нѣколко економии ще могатъ да намалѣтъ бюджетътъ съ 31 милиона, а именно чрѣвъ прѣмахване прибавката въ квартирнитѣ на новоназначени въ столицата чиновници, чрѣвъ намаление обществе-

нитѣ градежи, чрѣзъ намаляние лихвитѣ плащани на банкитѣ за издаване отъ тѣхъ банкноти, като се повърнѣтъ сумитѣ дадени отъ тѣхъ на правителството, чрѣзъ конверсия на годишнитѣ помощи, давани на разни жлѣзници и пр. Други 15 милиона ще могатъ да се спестѣтъ чрѣзъ едно общо органическо прѣобразуване на държавната администрация, за което ще се прѣдставѣтъ особени законопроекти.

Относително до данѣнитѣ, правителството мисли да увеличи всички прѣки данѣци на $16\frac{1}{2}\%$, да увеличи съ малко данѣкътъ за наслѣдства, а поземелниятъ данѣкъ съ $\frac{2}{10}$ или 10 лева. Тѣзи уголѣмения ще увеличѣтъ приходитѣ както слѣдва: отъ поземелния данѣкъ 17 милиона, отъ увеличєние данѣкътъ върху заплатитѣ на държавнитѣ чиновници $9\frac{1}{2}$ милиона, отъ увеличєнието данѣкътъ за наслѣдства 4 милиона, отъ увеличєние гербовниятъ сборъ за полици 1 милионъ, отъ прѣхвърляне на $\frac{1}{10}$ отъ общинския данѣкъ за приходитѣ — върху държавата — срѣщу други облекчєния на общинитѣ 4 милиона, отъ повишєние цѣната на солта отъ 35 на 40 стот. 8 милиона, отъ повишєние патентътъ за продаване спиртни пития съ 20 стот. на литъръ $3\frac{1}{2}$ милиона, и най-сетнѣ 10 милиона отъ въвеждѣние слѣдъ 1. Януари 1895. год. налогъ върху приходитѣ по голѣми отъ 1500 лева годишно. Всички тѣзи данѣци ще дадѣтъ 51 милиона. Сетнѣ трѣбва да се пристѣпнѣ къмъ редовното амортизуване на изплатимитѣ дългове.

Съ приеманьето на всички тѣзи прѣдложения ще се яви едно подобрѣние въ бюджета за приходитѣ равно на 79 милиона, а въ амортизацията на изплатимитѣ дългове $33\frac{1}{2}$ милиона. Тѣй като дефицитътъ собствено е 155 милиона (22 м. се спадатъ като дължими на депозитната каса и дадени отъ нея въ заемъ на държавата), тогава нужни сѣ още 42 милиона за уравнение на бюджета. За покриванье и на тоя недостигъ не остава друго срѣдство освѣнъ увеличєнието данѣкътъ върху рентитѣ отъ $13\frac{20}{100}$ на 20% . Крайна необходимостъ кара правителството къмъ тая постѣпка, която ще се оправдае обаче, щомъ парламентътъ съ приеманьето на правителственитѣ мѣрки докаже, че той за уравнение бюджетътъ, което е нужно за удържаньето на всички задължения, се рѣшава на най-тежкитѣ жертви.

И така дефицитътъ за 1894/95 правителството мисли да прѣмахне съ правєние економии въ размѣръ на 27 милиона, съ нови данѣци, състоєщи въ 95 милиона, съ ограничение на разходитѣ чрѣзъ консолидиране дългътъ, подлежащъ на амортизация въ размѣръ на 21 милионъ и съ извънредни доходи отъ насичанье никелови монети, отъ което ще се добиятъ 17 милиона. А съ приеманье на всички прѣдложения на правителството ще се осигури равновѣсието въ бюджета до годината 1900, безъ да се прибѣгва къмъ нова емисия.

Сетнѣ прѣдлага министрътъ прѣоборъщаньето на цѣлъ редъ дългове подлежащи на амортизация, за да се уздрави финансовото положение на държавата.

Това изложєние на финансовия планъ на правителството, запазенъ въ съвършена тайна до отваряньето на камарата, на-

прави дълбоко впечатление върху депутатите. Камарата бѣ съвсѣмъ изненадана, защото никакъ не очакваше, щото правителството на Криспи да се прѣдстави съ такъвъ планъ, гдѣто економитѣ да бѣждѣтъ толкова малки, а новитѣ данъци тъй значителни.

Въ сѣщото заседание още Криспи заяви, че ще внесе скоро законопроектъ, съ който ще иска отъ камарата извънредни пълномощия до края на настоящата година за прѣобращуване държавното управление и опростяване на военната и гражданска администрация съ цѣль да се направятъ економии въ разходите.

Правителствениятъ проектъ за покриване дефицитътъ се прие въ цѣлата страна съ всеобщо очудване. И наистина новитѣ данъци грозѣтъ да поврѣждѣтъ прѣди всичко земедѣлнето съ увеличението на поземелния данѣкъ. До когато всѣгдѣ въ Европа се стремѣтъ да облекчѣтъ тъкмо земедѣлнето, Sonnino прѣдлага противни мѣрки. Сетиѣ Италия пѣшка и така подъ тежкитѣ налози върху сѣтнитѣ произведения, а Sonnino излиза съ прѣдложение, да се увеличи цѣната на солта съ 5 стот. на килограмъ и да се повиши митото върху житото отъ 5 на 7 лева за 100 kg. Къмъ тѣзи драконически давѣчни мѣрки се присѣдинява и едно прѣдложение, което твърдѣ рѣдко се прави въ парламентарни страни, именно да се даждѣтъ на правителството диктаторски права за опростяване на управлението. А къмъ всичко това дохожда и една мѣрка, що се взема собствено въ страни, които се обявяватъ за несѣстоятелни да изпълнѣтъ изцѣло задълженията си спрѣмо заимодавцитѣ, именно прѣдложението на финансовия министъръ да се намали петпроцентовата рента, отъ 4.34%, каквато е сега, на 4%. Последната мѣрка възбуди общо негодуване не само въ странство, ами и въ самата Италия се въздигнахъ гласове, които указвахъ на лошото влияние, което ще има таи мѣрка за външния кредитъ. Вѣстникътъ Fanfulla даде изражение на това общо негодуване, като каза, че такава една финансова политика, свойствена на южно-американскитѣ републики, е несъвмѣстима съ понятието за културна нация. И дѣйствително италианската рента тутакси захванѣ да пада на бурситѣ въ Берлинъ, Парижъ, Лондонъ и Триестъ, а въ Италия ажното на златото се възкачи до 15.1%. Съ прѣдложената мѣрка, отъ която се печелѣтъ отъ външната рента само 10 милиона, Sonnino жертвува кредитътъ, на държавата за изравнението на бюджета, което обаче надали ще може да се постигне съ тѣзи мѣрки. Дакже и въ много потрудни врѣмена, когато дефицитътъ въ италианския бюджетъ бѣ достигналъ до 400 милиона, на тогавашния финансовъ министъръ Sella, който сполучи да поправи италианекитѣ финансии, не му е идвала даже на умъ подобна мѣрка. Sonnino търпи оправдание за своята странна мѣрка, която подрива държавниятъ кредитъ въ голѣмия дефицитъ, обаче дефицитътъ въ сѣщностъ не е такъвъ. Единъ римски вѣстникъ прѣсѣмѣтва, че дѣйствителниятъ дефицитъ е само 98 милиона, а другитѣ 79 милиона сѣ за изплащане дългове, направени за построяване желѣзници. А какъ

е възможно да се харчатъ суми за желѣзници отъ текущия бюджетъ? И най-богатитѣ държави не строятъ желѣзници съ суми отъ бюджета, ами правятъ заеми за тая цѣль. Бюджетътъ изобщо е пълненъ съ такива суми, които сж въ състояние да прѣдставятъ положението на бюджета въ твърдѣ черни краски, за да може само да се оправдае налогътъ върху рентитѣ.

Италианскитѣ вѣстници намиратъ изобщо економитѣ за твърдѣ незначителни въ сравнение съ новитѣ налози, а повишението на цѣната на солта обявяватъ тѣ за глупостъ. Изобщо проектътъ на правителството нѣма да мине прѣзъ камарата безъ значителни измѣнения. На 18. Февруари станяхъ въ камарата изборитѣ за двѣтѣ комисии, които има да прѣгледатъ финансовиятъ проектъ на Sonnino и прѣдложението на министерството за извънреднитѣ пълномощия. Въ първата комисия, състоеща отъ 15 члена, сж избрани всички противници на финансовия проектъ, а въ втората деветъ-членна комисия сж избрани 7 противници на пълномощията, а двама само въ тяхна полза. Вѣдствие на това настрояние на камарата твърдѣ е вѣроятно, че Криспи, който нѣма обичай да отстъпва твърдѣ въ сериозни въпроси, ще пристѣпи къмъ разтурянето на камарата, ако не успѣе още въ последния часъ да разубѣди камарата и да я придобие за своитѣ планове.

— Гладстонъ се видѣ тѣзи дни принуденъ да се откаже отъ министерскитѣ си длѣжности и да се оттегли като простъ прѣдставителъ въ камарата на общинитѣ. Още кждѣ края на м. Януари, слѣдъ като се върнѣ той отъ Биарицъ, кждѣто бѣ отишелъ да си отпочине прѣзъ парламентскитѣ ваканции, бѣ се прѣснѣлъ слухъ, че скоро ще поднесе на кралицата своята оставка. Поводъ за подобни слухове давахъ спжнкитѣ които се правѣхъ на неговитѣ либерални проекти отъ горната камара, както и бързото ослабване на очитѣ му. Изначало тѣзи слухове се опровергахъ; но скоро тѣ пакъ се появихъ, и дѣйствиелно на 19. Февруари Гладстонъ поднесе оставката си на кралицата, която я и прие. Така Гладстонъ доброволно се отказа най-сетнѣ отъ властѣта, която е държалъ четири пѣти въ ржцѣтѣ си, и съ това сключва, така да се каже, блѣскавата си политическа кариера.

Повече отъ 60 години Гладстоновото име е свързано съ историята на Велико-Британия, защото вече въ 1833. година, когато Гладстонъ бѣ още на 23-годишна възраст, избирателитѣ въ Newark го проводихъ за свой прѣдставителъ въ парламента, по прѣпоржката на Нюкасълския херцогъ. Гладстонъ изначало бѣ привърженецъ на торитѣ и като таквъ станъ въ 1834. год. държавенъ подсекретаръ на колониитѣ въ кабинета на Robert Peel, а въ 1845. год. министъръ на колониитѣ пакъ въ министерството на Peel. Отпослѣ обаче той прѣминѣ въ лагера на вигитѣ и станъ въ 1859. год. канцлеръ на съкровището подъ Palmerston'a. Съ своята данъчна реформа той възбуди тогава общо очудване, защото успѣ да възстанови силно разклатеното равновѣсие въ бюджета, безъ да налага нови товари на населението. Въ врѣме на консервативното министерство Derby-Dissaeli Глад-

стонъ стоеше вече на чело на либералната опозиция. Подъ управлението на това министерство изпъкна въ 1867. год. ирландскиятъ въпросъ, вѣдѣствие на държитѣ прѣдприятія на фенійцитѣ въ Ирландия. Гладстонъ внесе прѣдложение да се пристѣпни къмъ прѣобразуванъето на ирландскитѣ дѣла, като се захване съ прѣмахванъето на англиканската черква като държавна черква въ Ирландия. Слѣдъ дълги дебати успѣ той да прокара своето прѣдложение съ 320 срѣщу 290 гласа и по такъвъ начинъ да нанесе силенъ ударъ на министерството. Обаче Disraeli не отетжни Изборитѣ въ края на 1868. год. дадохъ неочаквано голямо либерално болшинство, така щото Disraeli бѣ принуденъ да се оттегли и да прѣдаде прѣдѣдателството на водача на либералитѣ. Първото министерство на Гладстона се отличи съ важни реформи по разни клонове на държавното управление. Постепенно обаче опозицията противъ непрѣстаннитѣ реформи се усиляваше, и когато правителството внесе въ 1873. год. своятъ Irish University Bill, съ цѣль да прѣобразува висшето образование въ Ирландия, то прѣтърпѣ поражение въ камарата. Гладстонъ си подаде оставката, но склони отподирѣ да задържи управлението, защото Disraeli не се наемаше да поеме наслѣдството. Обаче всеобщо бѣ очудванъето, когато скоро слѣдъ това, прѣзъ Януари 1874. год., Гладстонъ разпусна камарата и объяви нови избори. Той бѣ забѣлявалъ, че макаръ и да притежаваше още мнозинството въ парламента, бѣ изгубилъ довѣрието на избирателитѣ, и дѣйствително новитѣ избори дадохъ силно консервативно болшинство. Гладстонъ се оттегли и се прѣдаде на научни занятия. Но скоро източниятъ въпросъ го вѣвлѣче изново въ политиката. Той взе живо участие въ избирателната борба прѣзъ Април 1880. год. и втори пѣтъ зае прѣдѣдателското мѣсто въ новото либерално министерство. Тоя пѣтъ той се объяви за строги мѣрки противъ фенійскитѣ заговори въ Ирландия. Сжщеврѣменно той извърши едно велико дѣло съ новата изборна реформа, която даде изборното право на 2 милиона британски граждани, лишени до тогава отъ това право. Тая постѣпка му спечели наклонността на английската демокрация, която отъ тогава виждаше въ него най-добриятъ свой защитникъ. Въ 1885. год., по случай на едно прѣдложение, което имаше за цѣль да увеличи налогътъ върху пивото и спиртнитѣ пития, Гладстонъ прѣтърпѣ поражение и подаде оставка. Кралицата прѣдложи Гладстону да го назначи въ камарата на лордоветѣ, но той отказа, защото се чувствуваше още бодъръ да води либералната партия въ парламента. Новитѣ избори въ началото на м. Януари 1886. г. дадохъ пакъ либерално мнозинство, така щото Гладстонъ за трети пѣтъ състави кабинетъ. Тоя пѣтъ той объяви на парламента, че още въ първата му сесия ще внесе законопроектъ за самоуправлението на Ирландия. Тоя проектъ обаче раздѣли либералната партия въ два противни лагера, отъ които единиятъ се съедини съ консерваторитѣ, за да възпрѣпятствува на прокарванъето на home-rule'a. И Гладстонъ трѣбваше да отетжни. Дори подиръ шестъ години, въ изборитѣ прѣзъ 1892. год., неговитѣ привърженици заедно

сѣ ирландскитѣ депутати получилиж пзново болшинството, и Гладстонъ можа да внесе и да прокара прѣзъ камарата проектътъ за ирландския home-rule. Обаче тоя пѣтъ камарата на лордовете се възпротиви и отблъсна съ голѣмо болшинство приетиятъ отъ долната камара проектъ. Но не само съ това се показа горната камара противна на Гладстоновото болшинство; тя сѣщо осуети и изпълнението на така нар. нюкасълска либерална програма. На 2. Октомври 1891. год. станж въ Newcastle-on-Tyne либераленъ общъ сборъ, на който Гладстонъ разви цѣла програма за нови прѣобразования. Плодъ отъ тая програма бѣхж билътъ за гаранцията на наемачитѣ на работници, билътъ за общинскитѣ съвети (Parish Councils Bill) и други проекти. Отъ тѣзи проекти горната камара отблъсна първиятъ, сѣтнѣ билътъ за шотландското риболовство и само слѣдъ значителни отстъпки отъ камарата на общинитѣ прие билътъ за общинскитѣ съвѣти. Така щото единичниятъ плодъ отъ цѣлата послѣдна сесия на парламента е послѣдниятъ билъ. Това съпротивление на първата камара навѣрно е помогнало много да накара Гладстона да се оттегли. Но още въ навечерието на своето отетъживанье Гладстонъ силно укори за това горната камара, като я заплаши, че тя ще има да види лоши послѣдствия за себе си отъ това враждебно настроение противъ волята на народа.

Въ новото министерство лордъ Розбери зае прѣдседателското мѣсто и станж първъ лордъ на съкровището. На негово мѣсто въ министерството на външнитѣ дѣла дохожда лордъ Kimberley, Fowler, канцитетъ въ финансовитѣ дѣла. става министъръ на Индия, на мѣсто лордъ Kimberley, John Morley си задържа Ирландия, досегашниятъ министъръ на градежитѣ Shaw-Lefevre зема локалното управление, лордъ Tweedmouth (до сега подъ името Marjoribanks официаленъ секретаръ на гладстоновата партия) се назначава за пазител на великия печатъ, а Herbert Gladstone за комисаръ на общитѣ сгради, безъ сѣдалище въ кабинета. Другитѣ министри отъ гладстоновия кабинетъ си задържаватъ мѣстата и въ новото министерство, а водителъ на либералната партия въ парламента става финансовиятъ министъръ Harcourt.

26. Февруари.

И. Г.

208

230

267

178

188

10 44 c.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 128839369